

3 1761 05400434 6

421/925

v. 648

70

ERDÉLY TERÜLETI VÁLTOZÁSAI

A TÖRÖK HÓDÍTÁS KORÁBAN

1541—1711

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLTAL
A BOJÁRI VIGYÁZÓ SÁNDOR-DÍJJAL JUTALMAZOTT
PÁLYAMUNKA

ÍRTA

DR LUKINICH IMRE

KIADVA A FERIDUN BEY-ALAPÍTVÁNY TÁMOGATÁSÁVAL

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1918

DB
738
L85

ELŐSZÓ.

Erdély az önálló nemzeti fejedelemség kialakulásáig inkább csak földrajzi fogalom volt s hazánk délkeleti, a természettől egységes részét jelölte. Politikai fogalommá a XVI. század második felében, politikai tényezővé ellenben csak a XVII. században lett, midőn a szabad fejedelmválasztás alapján független állami élete fejlődésnek indult s belső életében, alkotmányában, külpolitikai vonatkozásaiban határozott célok elnyerésére irányuló tudatos törekvés nyilvánult. Az önálló nemzeti fejedelemséggé, sőt politikai tényezővé vált Erdély területi változásainak története természetesen szorosan összefügg a fejedelemség belső és külső történetével, mert a változások nem elszigetelt jelenségek, hanem akár külpolitikai törekvések, akár Erdély kiépítését célzó hatalmi politika előzményei, vagy következményei. A változásokat tehát az erdélyi történet gyakran vázlatos, esetenként épen csak érintett folyamatába kellett beállítanom, mindenütt azon rúgókat keresvén, melyek miatt, vagy a melyek következtében a változások előállottak, vagy a melyek azokat megokolták. Jelen művem címének kérdése — felfogásom szerint — nem egyszerű földrajztörténeti kérdés, mely egyes korszakok befejezett területi elhelyezkedését van hivatva bemutatni, hanem a földrajzi szempontok előtérbe helyezése alapján Erdély nyugati határvonalának, vagy helyesebben kifejezve a Partiumnak politikai, földrajzi és belső története, ezen elnevezés alatt mindazon magyarországi részeket értve, melyek a középkori, a tulajdonképeni erdélyi határoktól nyugatra estek.

Munkám három részre tagozódik. A kérdés *első része* Erdély megalakulásának történetét tárgyalja 1541—1571-ig, vagyis azon esztendőig, melyben a fejedelemség területi elhelyezkedése a magyar királytól is elismert és véglegesnek tekintett rendezését nyerte. Az 1571-i speyeri szerződés egy hosszú, bonyodalmas korszak záróköve, mely Erdély győzelmével és jelentékeny területi bővülésével járt. A speyeri szerződést korszakos jellegénél fogva csak az előzmények szabatos megismerése alapján lehet megérteni és méltányolni. Ez az oka annak, hogy a területi kialakulás történetének beható tárgyalását nem tartottam mellőzhetőnek; de különben is, főleg az 1560—1571. évek története Erdély külső történelmének sok tekintetben hiányosan ismert fejezete, melyet a bécsi áll. levéltár elsőrendű anyagának felhasználásával talán sikerült némileg megvilágítanom.

A *második rész* (1571—1660) a földrajzilag és politikailag kialakult Erdély területi változásaival foglalkozik. Itt nemcsak a Habsburgoknak Magyarország területi egysége helyreállítása czímén meg-megújuló és koronként sikerrel járó beolvasztó kísérleteit, hanem a fejedelmeknek imperialistikus törekvéseit és szövevényes politikáját is kellett ismertetnem. Ezeknek következménye, mint ismeretes, a királyi joghatóság rovására való nagyjelentőségű területi bővülés Bocskay, Bethlen Gábor és a két Rákóczy György korában.

A *harmadik rész* (1660—1732) Erdély hanyatlásának és önállósága megszűnésének története. A hanyatlást az újból feléledt hódító török politika idézte elő, mely Erdélyt gazdaságilag tönkretette. Ennek tulajdonítható, hogy utóbb, a magyarországi török uralom bukásával egyidejűleg, I. Lipót kormánya aránylag rövid ideig tartó diplomatai tárgyalások után, ellenállás nélkül hajthatta végre a fejedelemség önállóságának megszüntetését. Ez utolsó rész történetét nem zártam le 1711-gyel, mert ez az esztendő a területi változások szempontjából nem jelent határávet, hanem a teljesség kedvéért 1732-ig haladtam.

Ezen természetes tagozódás azonban szoros összefüggésben áll munkám alap gondolatával, mely szerint

Erdélyt a területi bővülés tette fontos politikai tényezővé, a Partiumból merített anyagi erőforrások következményeként. Mihelyt e források veszendőbe mentek, a jobbára ősi határai közé, sőt helyenként jóval azok mögé szorított Erdély tartományszerű jelleget öltött, mely gazdasági erőforrások híján politikai súlyát elvesztette. Innen van az, hogy az imént vázolt egyes korszakok végén bemutatandónak véltem nemcsak az Erdélyhez kapcsolt magyarországi részek megyéit akkori földrajzi elhelyezkedésükben, határ- és birtokviszonyaiban, hanem jövedelmezőségükben is, természetesen csak annyiban, amennyiben azt a kérdés megvilágítása szükségessé tette. Erre szolgálnak a részek gazdasági jelentőségéről szóló vázlatos fejezetek.

A levéltári és nyomtatott forrásokat mindenütt pontosan idézem a szöveg alatt. Amennyiben szükségesnek látszott, gyakran adom a kérdés egész irodalmát is.

Mindazon megjegyzéseket, melyeket pályanyertes művem akadémiai bírálói: *dr. Angyal Dávid* és *dr. Szádeczky Lajos* egyetemi tanár urak hivatalos bírálatukban (Akadémiai Értesítő 1912.) s utóbb — engem őszinte hálára kötelezve — magánúton tettek, igyekeztem értékesíteni.

Hálás köszönetem illeti meg azonban a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságát, melynek jóindulata tette lehetővé e nehéz viszonyok közt is, terjedelmes művem megjelenését. Elsősorban e Bizottság elnökének *dr. Csánki Dezső* úrnak tartozom mély hálával, a ki munkám megírása és sajtó alá rendezése közben is a legnagyobb készséggel támogatott, továbbá *dr. Fejérfpataky László* osztálytitkár úrnak, mint e Bizottság volt előadójának és *dr. Áldásy Antal* egyetemi tanár úrnak, a Bizottság jelenlegi előadójának, kik a legmesszebbmenő jóakarattal és érdeklődéssel segítették elő művem megjelenését.

Budapest, 1917 december havában.

Dr. Lukinich Imre.

ELSŐ RÉSZ

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG
POLITIKAI ÉS FÖLDRAJZI
KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE

1540—1571

BEVEZETÉS.

I. Ferdinánd és János király 1526 óta folyt küzdelmében az 1538 február 24-én kötött nagyváradi béke volt hivatva Magyarország területi egysége helyreállítására. A béke a tényleges birtoklást szentesítette, a mennyiben kimondotta, hogy a két király mindegyike a béke megkötésekor bírt országrészek felett szabadon és teljes királyi jogokkal uralkodhassék, Szlavonia és Erdély kivételével, melyek közül az előbbi Ferdinándot, az utóbbi János királyt illeti.¹⁾ Ugyanez a béke azonban biztosította János király halála esetén, tekintet nélkül arra, lesznek-e törvényes fiutódai, vagy sem, az ország területi egyesítését is Ferdinánd, vagy leszármazottai, illetőleg V. Károly császár s utódai királysága alatt, a szabad választás alapján és jogán.

A nagyváradi béke teljes végrehajtása s ennek alapján az egység helyreállítása azonban bizonytalan sikerű feltételek-től²⁾ s bizonytalan időtől függött. Jellege már megkötésekor is ideiglenes és pusztán elvi jelentőségű volt. Azokat az irányelveket, vagy módozatokat tartalmazta ugyanis, melyek szerint Magyarország János király halála után egy király alatt egyesíthető. Kivitele módját azonban előre nem látható eshetőségekre bízták, mellőzése tehát ily alapon s az adott viszonyok közt csak idő kérdése lehetett.

A béke a tényleges birtoklás biztosításával János királynak adott pillanatnyi előnyöket. I. Ferdinánd e béke értelmében magát tulajdonképpen csak az ország harmadrésze törvényes

¹⁾ Brüsseli Okmt. II. 7. l. *Bethlen Farkas* : Hist. lib. II. Tom. I. p. 242—43. — *Gooss R.* : Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen. Wien, 1911. 72. l. U. o. 65. l. a szövegkiadások.

²⁾ I. Ferdinánd 1538 április (?) havában V. Károlyhoz írt levele. *Archiv für Siebenb. Landeskunde*. N. F. XXIX. p. 635.

királyának tekinthette, sőt ennek szoros végrehajtása esetében a Szepességről, János király ősi birtokáról is le kellett volna mondania. Hatalma 1538—40 közt jobbra az Ausztriával szomszédos vármegyékre terjedt ki. A Dunántúl : Vas-, Sopron-, Mosony-, Győr-, Esztergom-, a Dunáninnen : Pozsony-, Nyitra-, Trencsén-, Túróc-, Liptó-, Zólyom-, Hont- és Barsvármegyék felett ellenmondás nélkül, osztatlanul gyakorolta királyi jogait ; az északnyugati és északkeleti felföld többi megyéiben azonban állandó volt a területi ingadozás.¹⁾ Az ellenkirályok birtokai a fontosabb várak körül csoportosultak ; felségjogaiknak csak addig tudtak érvényt szerezni, a meddig az akár közvetlen birtokukban, akár a párhíveik kezében levő várak hatósága kiterjedt. Törekvésük azért mindig a várak megszerzésére, vagy a nagy uradalmakkal bíró főurak megnyerésére irányult már kezdettől fogva s így érthető a várháborúk és a politikai frontváltozások ezen aranykorában az állandó, kiszámíthatatlan, sokszor meglepetésszerűen ható gyakori területi ingadozás. A hosszasan húzódó nagyváradi békealkudozások lefolyásának ideje jellemző adatokkal szolgálhat e tekintetben is. 1536-ban Török Bálint János király pártjához csatlakozott ²⁾ s vele együtt Zala-, Somogy- és Veszprémmegye.³⁾ 1537 nyarán Perényi Péter és Bebek Ferencz pártolt Jánoshoz.⁴⁾ Perényivel, Sárospatak urával,⁵⁾ pl. Zemplén vármegyéből 32 község 190½ portával,⁶⁾ Hevesmegyében 264 porta, Borsodmegyében 11 község 61¼ portával ; Bebek Ferenczcel Gömörmegyében 52 község 332½ portával, Borsodmegyében 24 község 147¼ portával stb. jutott János fenhatósága alá. Mindennél fontosabb volt azonban Kassának megszerzése 1536 decemberében,⁷⁾ melylyel János király uralmát a Hernádvölgyben biztosította, de ezzel egyúttal

¹⁾ Dicalis conscriptio 1540-ből. M. N. Múzeum. (Fol. Lat. 1008. Vol. I.)

²⁾ Bethlen : Hist. lib. II. Tom. I. p. 235. *Sebestyén Béla* : Enyingi Török Bálint mint Pápa város földesura. Pápa, 1911. 35 s köv. II.

³⁾ 1540-ki dicalis. M. N. Múzeum. (Fol. Lat. 1008. Vol. I.)

⁴⁾ *Károlyi Árpád* : Adalék a nagyváradi béke történet. Századok, 1878. 806—7. I.

⁵⁾ Bécsi áll. ltár. Hungarica 1540 máj.

⁶⁾ 1541-ki dicalis szerint. Orsz. ltár.

⁷⁾ *Károlyi* : id. ért. Századok, 1878. 695. I.

beékelte magát az addig nagyrészt egységes területet alkotó Ferdinándpárti megyékbe.

A tényleges birtoklást szentesítő nagyváradi béke ezek szerint János királyt hatalma tetőpontjára emelte.

A Dunántúl, mint említettük, a határszéli (Vas-, Sopron-, Mosony-) s néhány Dunamenti (Győr-, Esztergom-) megyén kívül, János király birtokában volt : Somogy-, Zala-, Veszprém-megye Török Bálint átpártolása révén, míg a többi megye még az előző években hódolt meg. Főbb várai : Székesfehérvár,¹⁾ Pápa,²⁾ Tata³⁾ és Buda.

A nagy magyar alföld, valamint a tiszántúli vármegyék és Erdély részint a váradi béke előtt, részint annak alapján jutottak birtokába.

Az északnyugati felföldön : Hevesmegye⁴⁾ Egerrel ;⁵⁾ Borsodmegye Diósgyőr várával,⁶⁾ Kassa elfoglalásával csaknem az egész Abaujmegye Jánosé lett. Zemplén vármegyében Perényi Péterrel Sárospatak és uradalma, Nagymihály és környéke, melyet Ödönffy László birt⁷⁾ s részben Tokaj is.⁸⁾ Sárosmegyében Sóvár, Sáros, Sebes, Kapi és Makovicza.⁹⁾ Beregmegyében a lónyai vár, tartozékaival.¹⁰⁾ Voltak hívei Gömör-, Torna-, Ung-, Szepes-, Máramarosmegyékben is,¹¹⁾ jóllehet ezek némelyikében (pl. a három utolsóban) inkább Ferdinánd befolyása volt túlnyomó.

A törvényerőre emelkedett felosztás, mely I. Ferdinánd

¹⁾ Thurzó Elek 1540 aug. 4-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hungarica 1540 aug.)

²⁾ Fels Lénárt levele 1540 szept. 23. (Bécsi áll. ltár. u. o. 1540 szept.)

³⁾ U. azon levél és Thurzó Elek levele 1540 szept. 22-ről. (U. o.)

⁴⁾ *Szederkényi Nándor* : Hevesmegye tört. II. k. 47. l.

⁵⁾ *Károlyi* : id. ért. Századok, 1878. 698. l.

⁶⁾ *Borovszky S.* : Borsodm. tört. I. 80. l. és I. Ferdinánd 1540 szept. 13-ki adománylevele. Bécsi áll. ltár. (Hungarica 1540 szept.)

⁷⁾ 1541-ki dicalis. Orsz. ltár.

⁸⁾ *Károlyi* : id. ért. Századok, 1878. 810. l. *Bethlen Farkas* : Hist. lib. II. Tom. I. p. 259—60.

⁹⁾ *Károlyi* : id. ért. Századok, 1878. 690. l. és az 1540-ki dicalis conscriptio. (Orsz. ltár.)

¹⁰⁾ Werner György 1540 máj. 19-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hungarica 1540.)

¹¹⁾ 1540-ki dicalis consc. Fol. Lat. 1008. Vol. I. (M. N. Múz.)

jogkörét Magyarország területén jelentékenyen csökkentette, sőt Erdélyből teljesen ki is zárta, már aránytalanságánál fogva sem tarthatott igényt hosszú életre. Ferdinánd, ki 1535-ben még tudni sem akart arról, hogy felségjogait az ország területén valamely egyenrangú uralkodótárssal megosztssa s a ki Jánostól idáig a királyi cím jogosultságát is megtagadta,¹⁾ most jelentéktlenebb tényezővé vált, ki újabban Árvamegyét is elvesztette.²⁾ Érthető tehát, hogy a már megkötött békéért épen Ferdinánd lelkesedett a legkevésbbé.³⁾ Ezzel szemben viszont kétségtelen, hogy János király kezdetben a kiegyezés őszinte híve volt; azt bizonyára tudta, hogy a béke neki csak pillanatnyi előnyöket biztosított, de erkölcsi elégtételül szolgálhatott törvényes és egyenlőrangú királyul való elismertetése épen azon ellenféltől, ki erről hosszú éveken keresztül hallani sem akart.⁴⁾ A nagyváradi béke mellőzése nem is rajta, hanem a körülmények váratlan alakulásán s Ferdinándnak különféle magyarázatokra alkalmat nyújtó tehetetlenségén mult, mely a moldvai események kapcsán tűnt ki.

Moldva fejedelme 1527 (január 20) óta Rareș Péter, »Nagy« István moldvai vajda törvénytelen fia volt. Atyjához hasonlóan nagytehetségű, becsvágyó, de megbízhatatlan politikus, kinek főtörekvése Moldva önállóságát Lengyelországgal, de főleg a hódító török hatalommal szemben megvédelmezni. Uralkodásának első ténye a Lengyelországgal kötött szövetség volt, melynek éle a török ellen irányult. Zsigmond lengyel király szerette volna, ha a vajda János király szövetségét is keresi, de Péter a bécsi udvartól küldött Reicherstorffer hatása alatt — de csak János király kudarczai után — Ferdinándhoz csatlakozott, sőt befolyásával az erdélyi szász városokat is elpártolásra bírta (1528). Arra a hírre azonban, hogy János király szövetségre lépett a szultánnal, Péter azonnal változtatott eddigi politiká-

¹⁾ R. Kiss István: A magyar helytartótanács etc. LVIII. l.

²⁾ 1540-ki dicalis szerint egy Kosztka nevű lengyel főnemes foglalta el. Fol. Lat. 1008. Vol. I. (M. N. Múz.)

³⁾ Archiv f. Siebenb. Land. XXIX. p. 632.

⁴⁾ I. Ferdinánd adománylevele a Kastellánfi-testvérek részére 1546 januárius 4-ről. (Lib. Reg. Ferdinandi I. Tom. I—II. p. 123. Orsz. levéltár.) V. ö. Századok, 1913. 133. l.

ján s már ugyanazon év végén János király szövetségesei közt találjuk, kitől jutalmul Csicsó és Küküllő-várát, majd Bálványost és Beszterczét kapta. Sikereiben bizakodva, hódításra gondolt. Pokutiát akarta visszaszerezni, mely valamikor Moldvához tartozott, de 1510 óta Lengyelország birtokában volt. Terve kivitelét a Zsigmonddal kötött szövetség nem zavarta s Pokutiát 1530 végén tényleg el is foglalta. Gritti mesterkedései azonban, ki tudvalevőleg a magyar királyság megszerzésén törte esztét s ennek elérése végett, mintegy alapul, elsősorban a moldvai fejedelemség elnyerését tartotta szükségesnek, csakhamar Péter ellen ingerelték a szultánt; a vajda hódító politikája különben is gyanut keltett a porta előtt s így Grittinek könnyű munkája volt. Kevéssel Pokutia elfoglalása után tehát keményen meghagyta a szultán Péter vajdának, hogy hadait Pokutiából vonja ki. Szultáni beavatkozásra nem volt ugyan szükség, mert a tartományt a lengyel hadak visszavették, de a porta részéről tapasztalt nyomás arra az elhatározásra bírta a vajdát, hogy Moldvát Habsburg-uralom alá helyezze. A tárgyalások Ferdinánddal 1534 folyamán meg is indultak s ezek eredményeként Péter 1535 április 4-én Jassyban kiállított okiratában ünnepélyesen elismerte Ferdinánd fenhatóságát s vele szövetségre lépett. Szövetségeseiben bizakodva Pokutiát ismét elfoglalta, egyuttal azonban béketárgyalásokat kezdett a lengyelekkel, hogy török támadás esetén Lengyelország részéről fedezve legyen. A török beavatkozás nem késett. 1536 júliusában a porta és János király követei azt kívánták Pétertől, hogy seregéből 6000 embert adjon segítségül az ez idő tájt Ferdinánd ellen készülődő János királynak. A vajda azonban vonakodott szövetségese ellen sereget adni s így a szultán elhatározta megbüntetését. Erdélyi birtokait János király még ugyanazon évben visszavette, a lengyelek is megszakították vele a tárgyalásokat s most Péter egyedül Ferdinándra volt utalva. Ekkor azonban már folytak a békealkudozások az ellenkirályok közt, melyek 1538 február 24-én a nagyváradi békében befejezést nyertek. Péter így magára maradt.¹⁾

¹⁾ V. ö. a mondottakkal: *Ursu*: Die auswärtige Politik des Peter Rareş etc. Wien, 1908. cz. művét, melynek eredményét a fentiekben fog-

Szulejman moldvai büntető hadjárata tehát összeesett a nagyváradi békekötéssel. Igaz ugyan, hogy e béke fegyverszünet jellegével bírt, mert azt közzé nem tették s V. Károlyt is csak abban az esetben hatalmazták fel közzétételére, ha kellő haderővel rendelkezvén, Magyarországot sikeresen megvédheti a török ellen.¹⁾ Így, ha Szulejman tudomást szerzett volna is e békekötésről, a szerződő felek azt letagadhatták. Mindamellet a törökök készülődései izgalomba hozták az ország közvéleményét, mely tájékozatlan volt a moldvai hadjárat valódi céljai felől, sőt magok a királyok is szükségesnek vélték az általános fegyverkezést. Mikor híre járt, hogy a török hadjárat állítólagos célja Péter megbüntetése, — a Moldvával területileg közvetlenül érintkező Erdély védelmének szükségessége természetszerűleg előtérbe lépett. János király Erdélyt minden eshetőség ellen biztosítani akarván, számottevő haderejét a moldvai határszélen összpontosította, sőt egyidejűleg új szövetségesét, I. Ferdinándot is segítségre szólította. A nagyváradi béke értelmében ²⁾ az ország közös védelme kölcsönös kötelezettség lévén, János király joggal várhatta I. Ferdinánd részéről a legmesszebbmenő támogatást. I. Ferdinánd azonban a zavaros s V. Károly tevékenységét teljesen igénybevevő németországi viszonyok miatt, a várható birodalmi segítségtől elesett, saját erejére utalva pedig csak jelentéktelen hadierőt tudott János király rendelkezésére bocsátani, de azzal is elkésett.³⁾

János királynak ily előzmények után a Szulejmannel való békés viszony további fentartása és gyors rendezése égető szükségnek látszott, annál is inkább, mert készülődéseiről a szultán tudomást szerzett s Jánost igazolásra szólította fel.⁴⁾ A király fegyverkezése okául Péter moldvai fejedelemmel való ellenséges

laltuk össze. L. ismert. Századok, 1910. 850—52. l. és *Bethlen Farkas* : Hist. lib. II. tom. I. p. 263—265.

¹⁾ A béke XXXIX. pontja *Bethlen Farkas*nál : Hist. lib. II. tom. I. p. 260—61.

²⁾ Harmadik pontja *Bethlen Farkas*nál. Hist. lib. II. Tom. I. p. 240. és *Goossn*ál : 71. l.

³⁾ *Bethlen F.* : Hist. lib. II. T. I. p. 266—7. *Verancsics* munkái II. 42—43. ll.

⁴⁾ Magy. Orszgy. Eml. II. 147—8. ll.

viszonyát hozta fel s állítása bizonyosságául a Csicsó várába menekült fejedelmet ostrom alá is fogta. Hűsége hangsúlyozásával, főleg azonban a küldött nagyértékű ajándékokkal sikerült is Szulejman gyanakodását eloszlatnia.¹⁾ A moldvai események közvetett hatása fontosabb volt az elért békénél. A török hadjárat váratlanul az imént megkötött szövetezés erőpróbája lett, mely a békepontok gyakorlati alkalmazhatóságát döntötte el. Kitünt, hogy I. Ferdinánd erőforrásai magukban elégtelenek s így a vele való szövetség értéke fölötte csekély ; de kitünt az is, hogy a Ferdinánd törekvéseit irányító, vállalkozásait fedező német császár, a társadalmilag, felekezetiileg megosztott birodalom hadierejével csak alkalmilag s nem minden körülmények között rendelkezhetik s így megbízhatatlan szövetségestárs. A lesújtó tanulságok a nemzeti királyság eszméjét ismét előtérbe hozták, minek első következménye a király nősülése lett, bizonyára örökös reményében s azzal egyidejűleg a török szövetség megkötése is.²⁾

A nagyváradi béke a török szövetség megújításával, tehát a béke alap gondolatának nyílt mellőzésével, egyszerű fegyverszünetté vált. Ideiglenes jellegét most már a szerződő felek egyike sem leplezhette s erre János király és hívei nem is törekedtek.

* * *

Erdély a XVI. század második feléig inkább földrajzi fogalom volt s hazánk délkeleti, a természettől egységessé alkotott részét jelölte. Határai kelet és délkelet felől természetesek lévén, állandók, — határingadozásokra itt csak elvétve s jelentéktelen mértékben akadunk (pl. I. Rákóczy György uralkodása alatt)³⁾ ; állandók Erdély határai nyugaton is, hol az akkori Hunyad-, Fehér-, Torda-, Kolozs-, Doboka-, Belső-Szolnok-megyék s a Beszterczevidék nyugati, illetőleg északi határai egyúttal Erdély határai is.¹⁾ Földrajzi fekvése, hegységektől hatá-

¹⁾ Magy. Orszgy. Eml. II. 148—49. ll. *Ursu* : i. m. 163—64. ll. *Bethlen* : Hist. lib. II. T. I. p. 268—69. *Verancsics* munkái II. 43. *Istvánffy* : Hist. lib. XIII. (1758-ki kiad.) p. 137.

²⁾ *Bethlen F.* : Hist. lib. II. T. I. p. 271—288.

³⁾ Gyulafeh. kápt. ltára. Miscell. Cist. I. fasc. 6. nr. 47—48. (Orsz. levéltár.)

rolt medenczeszerű jellege már a középkorban is alkalmat adott némi tartományi önkormányzat kifejlődésére. Így a királytól kinevezett s tőle utasítással ellátott erdélyi vajdának, mint Erdélyben a király legfőbb hivatalnokának ²⁾ terjedelmes bírói joghatósága volt, mely a hűtlenségi ³⁾ és nemesi birtokpereken kívül általában a fellebbvitel lehetősége nélkül döntött kisebb peres ügyekben. A jogszokás egyébiránt e tekintetben rendkívül ingadozó volt.⁴⁾ Eltérők voltak szokásai az emberdíjak (homagium) és bírságok fizetésében, a perek folyamatában s a törvénytörzsek megtartásában is,⁵⁾ de azzal a korlátozással, hogy Magyarország közönséges határozatai és végzései, valamint a királyi curia rendes bírától a fekvő jószágok és birtokjogok tárgyában hozott ítéletek és bírósági határozatok ellen semmit sem rendelhettek és semmiféle statutumot nem alkothattak ⁶⁾ és pedig annál kevésbbé, mert a hagyományos és teljes egység alapelvéből következőleg, az erdélyi vajdák, püspökök, a magyar nemesiség, a székelyek és szászok, mint a magyar korona tagjai, a magyar országgyűlésekre mindig hivatalosak voltak.⁷⁾ Általában véve a három nemzet egyetemétől, valamint ezek keretén belül az egyes városoktól és székektől hozott statutumok alapelvei a magyarországi törvényhozás alapjaival nem ellenkezhettek, sőt nem lehetett ellentét a különleges helyi viszonyokhoz alkalmazkodó statutumok részleteinek szelleme s az anyaország törvényhozása között sem. A legfőbb fellebbezési fórum ⁸⁾ mind-

¹⁾ *Verancsics* munkái. I. p. 150. és ugyanaz *Kovachich*nál: SS. Rer. Hung. min. II. 92. *Oláh Miklós*: Hungaria et Attila etc. Vindobonae. 1763. 60. s köv. II. és ugyanaz *Bél Mátyás*nál: Adparatus etc. 253. s köv. II.

²⁾ Ennek nevezi a vajdát az 1560-ki székely constitutio. Corp. Stat. I. p. 16.

³⁾ *Werbőczy*: Tripartitum P. II. Tit. 65. (*Kolosvári—Óvári* kiadása 335. l.)

⁴⁾ *Farczády Elek*: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és működése. Budapest, 1912. 50—52. II.

⁵⁾ V. ö. II. Ulászló 1500-ki évi decret. IV. art. 9. (Millen. kiad. 647. l.)

⁶⁾ *Werbőczy*: Tripartitum. P. III. Tit. 2. (*Kolosvári—Óvári* kiadása 377. l.)

⁷⁾ V. ö. *Sándor József*: Erdély, Magyarország kiegészítő része. Budapesti Szemle, 1865. II. 322—23. a bizonyítás anyagával.

⁸⁾ Az 1466-ki székely nemzeti constitutio. *Kolosvári—Óvári*: Corp. Stat. I. 4. Az 1499-ki székely nemzeti const. Corp. Stat. I. 30.

végig a magyar király, ki kegyelmet osztogathat,¹⁾ a vajdát kinevezi s utasítással látja el, mint személyének képviselőjét.²⁾ Az a hatalom, melyet a vajda, mint királyi főhivatalnok, Erdélyben gyakorolt, kezdetben a kiváltságos közjogi helyzettel bíró székelyek és szászok intézményei mellett bizonyára korlátolt volt. Csak később, mikor a rájuk bízott tartomány földrajzi és társadalmi helyzetének előnyeit felismerték, törekedtek arra, hogy magukat a központi kormányhatalom hatása alól kivonják. Ezért az egyes megyékben igazságszolgáltatás végett tartott általános gyűléseket tartományi gyűlésekké fejlesztették, melyek a tartomány összes közügyeit tárgyalták, gyakran az anyaországtól eltérő tartományi szokásjog alapján.³⁾ Jogaihoz tartozott az ispánok és alispánok kinevezése⁴⁾ s később a bíraskodás (kegyelmezés).⁵⁾ Tekintélyét mutatja, hogy az ellene, mint legfőbb királyi tisztviselő ellen támasztott pártütéseket főbenjáró vétségnek minősítették.⁶⁾

1534 okt. 28-ika óta⁷⁾ Majláth István volt Erdély vajdája. Gritti ártalmatlanná tétele óta nagytekintélyű és népszerűségű férfiú, kit János király, bár politikai megbízhatatlanságát jól ismerte, a közóhajtságnak engedve, nevezett ki vajdává. Kezdetől fogva Ferdinánd híve, kitől közvetlenül kineveztetése előtt pártolt el,⁸⁾ anélkül, hogy János őszinte hívévé vált volna. Azokban a harcokban, melyek a nagyváradi békekötést közvetlenül megelőzték, tevékeny részt vett ugyan, mint János király fővezére,⁹⁾ de épen elért sikerei szédítették el. Az Erdélyben a váradi béke sikertelenségének láttára támadt mozgalmat, melynek végső célja volt Erdélynek önálló szervezése külön fejedelem, vagy török protekció, vagy Ferdinánd alatt, — ő ír-

¹⁾ 1499-ki const. Corp. Stat. I. 12—13. ll. 1505-diki const. Corp. Stat. I. 18.

²⁾ *Nagy Ernő* : Magy. orsz. közjoga 48. l. *Pór A.* : Az erdélyi vajdák sorozata. Erd. Múz. 1893. 1. s köv. ll.

³⁾ *Tagányi K.* : Szolnok-Doboka megye monograf. I. k. 248—49. ll.

⁴⁾ *Tagányi* : i. h. I. 249. l.

⁵⁾ V. ö. az 1555-ki székely nemzeti constitutio. Corp. Stat. I. 24. l.

⁶⁾ Corp. Stat. I. 16. l.

⁷⁾ Magy. Ország. Eml. I. 470. l.

⁸⁾ *Ursu* : i. m. 120—21. ll.

⁹⁾ *Majláth Béla* : Maylád István. 58. s köv. ll.

nyitotta és táplálta,¹⁾ mert ennek révén elnyerni vélte a fejedelemséget, melyre közjogi állása kapcsán magát tartotta legilletékesebbnek. Erdély politikai pártállása az utóbbi években rendkívül ingadozó lévén, könnyű volt pártot szerveznie, melynek segítségével magát az 1540 márcziusi marosvásárhelyi gyűlésen fejedelemmé választatni akarta, de, mint ismeretes, sikertelenül.²⁾

János király a Majláth-féle mozgalom jelentőségét kezdettől fogva nem kicsinyelte; mikor tehát arról értesült, hogy Majláth nyíltan elszakadt tőle és harcra készülődik, 1540 április 24-re³⁾ Tordára országgyűlést hirdetvén, hadsereggel ment Erdélybe. Az országgyűlésre Majláthot és vajdatársát, Balassa Imrét is megidézttette, de azon csak utóbbi jelent meg, Majláth azonban Fogaras várába vonult. A király külön Balassával tárgyalni nem akarván, értésére adta, hogy menedéklevele csak három napig érvényes, mire Balassa Diód várába menekült, melynek védelmét János királylyal szemben megkísérelte ugyan,⁴⁾ de midőn tőle kegyelmet nyert, készségesen meghódolt előtte. Ezzel Fogaras kivételével egész Erdély elismerte János király fenhatóságát.⁵⁾

Erdély biztosítása János király legutolsó diadala volt, mert júl. 22-én⁶⁾ Szászsebesen elhalt.

¹⁾ Erre igen jellemző az 1540 január 2-án létrehozott szövetség. Tört. Tár. 1892. 89—90. l. és *Sándor Imre*: A csikszentmihályi Sándor-család levéltára. Kolozsvár. 1914. I. k. 5—6. l.

²⁾ *Majláth Béla*: Maylád István. 77. l.

³⁾ *Bethlen Farkas*: Hist. lib. II. T. I. p. 315. a gyűlés napjaul máj. 7-ét említi. Vingárti Horváth leveléből azonban a dátum tarthatatlansága kitűnik.

⁴⁾ Vingárti Horváth Gáspár levele 1540 máj. 4. (Bécsi áll. ltár. Hungar.)

⁵⁾ *Istvánffy M.*: Histor. (1758. kiad.) p. 139—40. *Mindszenti Gábor* naplója. (Erd. tört. tára.) I. k. 14—16. ll.

⁶⁾ A dátumra vonatkozó adatok összegyűjtése és egyeztetése *Orlway Tivadarnál*: Pozsony város története. IV. k. I. r. 272—73. l.

I.

Gönczi tárgyalások 1540 januarius. V. Károly törekvései Buda megszerzésére és Scepper küldetése. A János király-párt bomlása és ebben Serédi Gáspár szerepe. Területi változások az átpártolások következtében. János király halála, a rákosi királyválasztó országgyűlés 1540 szeptemberében.

Habár arról, hogy a nagyváradi béke alapelveit végrehajtani nem lehet, a szerződő felek kevésbé annak megkötése után meggyőződhettek s így azt részletezőbb fegyverszünetnél egyébként nem tekinthették, mégis foglalkozniok kellett néhány olyan pontjával, melyek a status quo fentartását voltak hivatva biztosítani. A béke a háború újabb kitörésének elejét veendő, a tényleges birtoklást szentesítette, de ugyanannak törvényszerű megállapítását közös megegyezéstől tette függővé. Sürgős volt ez különösen az északkeleti felvidéken, mint a legutóbbi háborúk színterén, hol gazdasági okokból mindkét fél igyekezett — eszközökben nem válogatva — lábát megvetni s a hol a birtokviszonyok épen e miatt rendkívül bonyolultak voltak. A nagy uradalmakkal és várjóságokkal rendelkező főurak politikai pártváltoztatásai napirenden lévén, a helyzet állandóan változott s így a további ellenségeskedésekre mindig volt újabb ok. A váradi béke ezért először is eltiltotta a pártváltoztatást,¹⁾ de másrészt — a béke érdekében — gondoskodni kíván a felektől kirendelendő magyar biztosok személyes tárgyalásai alapján a tényleges birtoklás tüzetes megállapításáról is.²⁾

A tárgyalások színhelyéül hosszas egyezkedések után

¹⁾ Art. XXIV. Bethlennél : Hist. lib. II. Tom. I. p. 254. Goossnál : 77. l.

²⁾ Art. VII. Bethlennél : Hist. lib. II. Tom. I. p. 242. Goossnál : 72. l.

a Kassától délre eső Gönczöt választották, hová 1540 januáriusában mindkét fél elküldte megbizottait, kik Ferdinánd részéről: vingárti Horváth Gáspár, Réway Ferencz és Werner György; János király részéről pedig: Ibrányi István és János leleszi prépost voltak. Megbízatusuk nemcsak az időközben felmerült sérelmek orvoslására, hanem mindazon ellentétek elbírálására kiterjedt, melyek a zavaros birtokviszonyok kapcsán a kedélyeket állandó izgalomban tarthatták.¹⁾ Az értekezlet azonban a kölesönös őszinteség és jóakarát teljes hiánya miatt sikertelen volt.²⁾ Werner György február 25-én azt jelentette urának, hogy János király megbizottaival megállapodásra jutni nem lehet s hogy e miatt Horváth Gáspár már elutazott, Réway Ferencz pedig útra készül.³⁾ Márczius közepe táján a tárgyalások formálisan is megszakadtak, bár látszólag még később is történtek kísérletek mindkét fél részéről a tárgyalások folytatására.⁴⁾

A függő kérdések megoldásának ilyenén elodázása csak akkor érthető, ha tudjuk, hogy mindkét uralkodó figyelmét teljesen lekötötték az erdélyi események. János király előbbreválónak tartotta a Majláth-féle mozgalom elfojtását, melynek következményei egyelőre kiszámíthatatlanok voltak, — a gönczi tárgyalásoknál, hol végre is csak partikuláris érdekek megvédéséről volt szó. Lényegileg azonos volt ezzel Ferdinánd álláspontja is, ki kezdetben abban a meggyőződésben élt, hogy a mozgalomnak a magyarországi részekben is következményei lesznek, tulajdonképen azonban magyarországi tanácsosainak ellentétes jelentései alapján a várható következmények természetéről tájékozatlan volt. Thurzó Elek kir. helytartó pl. ismételten figyelmeztette, hogy János király fegyverkezése veszélyt hozhat Munkács és Huszt várára, illetőleg Bereg- és Máramaros vármegyékre, tehát gondoskodni kell

¹⁾ Ferdinánd 1540 jan. 12-én kelt és János 1540 jan. 25-ki megbízólevelei szerint. Bécsi áll. ltár. (Hungar. 1540.)

²⁾ Bécsi áll. ltár. (Hungarica 1540.)

³⁾ Werner György 1540 márcz. 14-ki levelében: »Omnis labor irritus fuit. Discessum est itaque ab eo loco infectis rebus omnibus.« etc. Bécsi áll. ltár. (Hungarica 1540.)

⁴⁾ V. ö.: Werner György 1540 máj. 19-ki levelével Ferdinándhoz. Bécsi áll. ltár. (Hung. 1540.)

a fenyegetett részek védelméről.¹⁾ Serédi Gáspár viszont sürgette Ferdinánd fegyveres beavatkozását, mert a most ismét Ferdinánd-párti Erdély és Felsőmagyarország erejére támaszkodva, János királyt legkönnyebben ártalmatlanná tehetik.²⁾ Az utóbb történetekből következtetve, Serédi javaslatai reális alappal bírtak ugyan, de Ferdinándnak, ki tudomással bírt Fráter Györgynek a törökkel ugyanazon időben folytatott diplomáciai tárgyalásairól,³⁾ fegyveres beavatkozása esetén számolnia kellett egy valószínű török hadjáratral, mely ellen felkészülve nem volt; számolnia kellett azzal is, a mire figyelmét a helytartó újabban felhívta, hogy a legközelebbi török hadjáratban Buda könnyen elveszhet a kereszténységre nézve.⁴⁾

Buda török kézre jutásának eshetősége ugyanazon időben V. Károlyt is foglalkoztatta, nemcsak azért, mert így az ország területi egyesítése — természetesen Habsburg fenhatóság alatt, — teljességgel lehetetlenné vált volna, hanem a német birodalmi érdekek szempontjából is, mely ez esetben csaknem közvetlen területi érintkezésbe jutott volna a hódító török hatalommal. Mindezeket mérlegelve, akár a gönczi tárgyalások anyaga, akár a Seréditől sürgetett fegyveres beavatkozás egyébként bizonytalan sikere jelentéktelennek tűnhetett fel Ferdinánd, illetőleg V. Károly előtt; innen magyarázható meg Ferdinánd teljes semlegessége, de egyidejűleg törekvése is Buda biztosítására.

A feladat megoldását V. Károly vállalta magára, ki a keleteurópai viszonyokkal ismerős híres humanistát, *Scepper* (*Schepper*) *Kornélt* még 1540 áprilisában János király udvarába küldötte az ügy érdekében. Az utasítás értelmében a követnek János király előtt elsősorban azt az őszinte jóindulatot kellett kiemelnie, melylyel a császár Magyarország érdekei iránt viseltetik; bizonyosság erre a nemrégiben kötött béke is, melyben neki nagy része van. János király meg lehet arról győződve, hogy

¹⁾ 1540 márcz. 24-ki és márcz. 26-ki levelei. Bécsi áll. ltár. (Hungar. 1540.)

²⁾ 1540 márcz. 27-én és ugyanazon hóban (pontosabb dátum nélkül) Fels Lénárthoz írt levelei részben titkos írással. Bécsi áll. ltár. (Hungar. 1540.)

³⁾ Murányi Pál 1540 ápr. 10-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hungar. 1540.)

⁴⁾ 1540 márcz. 31-ki levele a királynéhoz. Bécsi áll. ltár. (Hungar. 1540.)

V. Károly a jövőben is szívén viseli Magyarország érdekeit, mert belátja, hogy az ország a kereszténységnek a legszilárdabb előbástyája, melynek bukása kimondhatatlan károkat okozna a keresztény világnak. Ezt azért kell most is hangsúlyoznia, mivel a császár biztos értesüléseket szerzett a törökök újabb készülődéseiről s arról, hogy törekvésük most már határozottan hódításra irányul s elsősorban Budavárát akarják maguknak elfoglalni. Hogy minő következményei lehetnek Budavára török kézre jutásának, azt részletezni nem szükséges; kétségtelen azonban, hogy a vár elvesztése nem csupán Magyarország s a szomszéd államok, hanem az egész kereszténység végső veszedelmét jelentené. A császár, ki a kereszténység érdekeinek megóvására különös gondot fordít, ezeket megfontolva azzal az ajánlattal fordul Jánoshoz, hogy török támadás esetén Budavára védelmében közvetlen befolyást biztosítson V. Károlynak is; engedje meg t. i., hogy a várba tekintélyes német haderőt helyezhessen az ostrom idejére, mely haderő teljes ellátása és fentartása az ő kötelessége; a császár kötelezi magát hogy a veszedelem elmúltával csapatait onnan kivezetteti. Ha János király azt vetné ellene, hogy neki szultáni parancsra minden védekezés nélkül is kötelessége volna a vár átadása, a követ jelentse ki ura nevében, hogy a császár a vár védelmét egészen magára vállalja, természetesen ismét azzal a kötelezettséggel, hogy a törökök elvonultával Budát haladéktalanul János király rendelkezésére bocsátja. Ha a király ezen ajánlat ellen is nehézséget támasztana, azt adván okul, hogy császári segítség feltétlenül gyanút keltene a szultánban, míg ellenben a várat saját csapataival feltűnés és gyanú nélkül megerősítheti, — a császár abban az esetben is hajlandó tetemes hadierőt rendelkezésére bocsátani, magára vállalván az ezzel járó összes haditerhek fedezését. Ha mindezek ellenére János király a császári segítséget mereven visszautasítaná, — a követ tartsa kötelességének a nyilvános tiltakozást, főleg azt hangsúlyozva, hogy az ország esetleges romlásáért a felelősség egyedül a királyt terheli.¹⁾

¹⁾ 1540 áprilisában (közelebbi dátum nélkül) kelt utasítás fogalmazványa. Bécsi áll. Itár. (Hungarica 1540.)

János király állásfoglalása a császári ajánlattal szemben elutasító volt.¹⁾ Nem tekintve azt, hogy Buda megtámadtatása végre is csak eshetőség volt, mely egyelőre minden alapot nélkülözött, a nagyváradi béke megkötése után történeteken okulva, óvatosan fogadott minden olyan ajánlatot, mely látszólagos előnyei mellett a törökkel való szakítás veszedelmét rejtette magában. De különben sem tudott hinni az annyira hangoztatott őszinte jóindulatban, hiszen éppen Ferdinánd volt az, a ki a váradi békét Lasky Jeromos útján a porta tudomására hozta,²⁾ — ámbár ezt Scepper Kornél kósza hírnek bélyegezte, — azzal a célzattal, hogy a porta és szövetségese közt teljes szakadást idézzon elő.

A török szövetség azonban, ha valamikor, úgy a mostani viszonyok közt mutatkozott szükségesnek. János király, Fráter Györggyel egyetértően, a nagyváradi béke végleges mellőzésére határozta el magát arra az esetre, ha fia születnék, kit utódául óhajtott. Thurzó értesülése szerint Fráter György török követsége ezzel a kérdéssel függ össze.³⁾ E tervek egyelőre természetesen gyakorlati fontossággal nem bírhattak, mert kérdés volt, megszületik-e a várt trónörökös, — de mint tervek is jelentősek, a mennyiben János király és párthívei politikai felfogását tükröztették vissza, mely Magyarország területi egyesítését Ferdinánd királysága alatt sem szükségesnek, sem üdvösnek nem tartotta. Érthető tehát, hogy Thurzó e politikai felfogás megerősödésében nagy veszedelmet látott s bár a tordai országgyűlés óta János király hatalma Erdélyben megszilárdultnak látszott,⁴⁾ — Serédi álláspontjára helyezkedve, még a fegyveres beavatkozástól sem riadt volna vissza,⁵⁾ hogy így az

¹⁾ »Joannes rex nunquam admissurus est praesidia Caes. Majestatis et etiam Mattis Vrae in arcem et oppidum Budense.« Thurzó Elek levele Ferdinándhoz 1540 máj. 14-ről. (Bécsi áll. ltár. Hungar. 1540.) Tehát már kétségtelennek tartja a visszautasítást.

²⁾ *Bethlen Farkas*: Hist. lib. II. Tom. I. 271. s köv. ll.

³⁾ 1540 máj. 14-ki levele Ferdinándhoz. Bécsi áll. ltár. (Hungar. 1540).

⁴⁾ Ezt Werner György is konstatálja 1540 máj. 19-ki levelében. Bécsi áll. ltár. (Hung. 1540.)

⁵⁾ Többször idézett máj. 14-ki és máj. 16-ki levelében. Bécsi áll. ltár. (Hung. 1540.)

ellenpárt törekvéseit lehetetlenné tegye. Ferdinánd a fegyveres közbelépés tervét, mely hónapokkal azelőtt talán válságossá tette volna János király helyzetét, most már időszerűtlennek tartotta. Egyébiránt maga a helytartó sem ragaszkodott ahhoz, kit a János király betegségeiről szóló tudósítások hatása alatt ismét régi eszméje: Budavára megszerzése foglalkoztatott, talán azért is, mert látta, hogy Ferdinánd csak ezen kérdés iránt mutat némi érzéket. Türelmetlenül sürgette tehát, hogy János halála esetén a várat szállják meg, a mihez elegendő két-három-ezer ember is; de haladéktalanul, mert a siker kulcsa a gyorsaság; azért Fráter Györgynek nem szabad időt engedniök Buda megerősítésére.¹⁾

Ebben a válságos helyzetben, midőn valóban a pillanatnyi előnyök gyors és merész kihasználásától függött a jövő kialakulások egész sorozata, Ferdinánd a Thurzótól ajánlott döntő lépés megtételére magát elszánni nem tudta. Az Erdélyben történekekről s János király haláláról nyert bizonytalan és ellentmondó értesítések túlságosan óvatossá tették s elhatározásában korlátolták. János király haláláról is csak augusztus elején értesült,²⁾ de ekkor Fráter György már gondoskodott Buda és Székesfehérvár megerősítéséről.³⁾

Bizonyára meglepő, hogy épen Fráter György, a nagyváradi béke egyik megalkotója⁴⁾ szervezte az ellenállást a béke végrehajtásának meggátlására, mert törekvését a status quo fentartására a fontosabb nyugatmagyarországi várak megerősítése kétségtelenné tette; súlyos indító okoknak kellett tehát őt politikai felfogása megváltoztatásában befolyásolniok. Így már a moldvai események során beigazoltak látta, hogy a béke alapfeltétele: a közös védelem, meg nem valósítható, mert a Habsburg-dynastia megfelelő eszközökkel nem rendelkezik. A kérdés ezután csak az lehetett, megvan-e a felekben a kölcsönös jóhiszeműség s őszinteség a béke egyéb feltételeinek teljesí-

¹⁾ 1540 júl. 28-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

²⁾ »Rediit hodie unus ex nunciis meis in Transsylvaniam missis, per quem significavit mihi Franciscus Kendi, . . . Joannem procul dubio mortem oppetisse.« Várdai érsek levele. 1540 júl. 30. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

³⁾ Thurzó 1540 aug. 4-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁴⁾ *Károlyi Árpád*: id. tanul. Századok, 1878. 820. s köv. ll.

tésében? Lasky konstantinápolyi szerepléséből, bár azt a bécsi udvar hivatalosan megczáfolta, annyit mindenesetre megállapíthattak már eddig is, hogy Ferdinánd bármikor kész az ellenpárt megsemmisítésére és a váradi béke mellőzésére, ha a körülményeket magára nézve kedvezőknek ítéli. A gönczi tárgyalások alkalmával e törekvése leplezetlenül elő is tűnt.

A váradi béke egyik pontja¹⁾ szerint az alattvalóknak pártot ütni s jószágaikkal együtt az ellenpárthoz csatlakozniok nem volt szabad s az uralkodónak is tilos volt az ilyeneket hűségbe fogadniok. Az utóbbi időben gyakorivá vált pártváltoztatások, melyek az ország térképét helyenként és időnként egészen átalakították, legközvetlenebb okai voltak az ellenségeskedések megújulásának, eltiltásuk tehát a békés fejlődés előfeltétele volt. A békés fejlődés eszméje iránt azonban a XVI. század kevés fogékonyságot mutatott, főleg nálunk, hol minden csak az opportunitas kérdése volt s az eszmék helyett csak bevégzett tényeket ismertek.²⁾ A politikai meggyőződést az anyagi érdekek irányították s ezt a közfelfogást elsősorban a viaskodó ellenkirályok igyekeztek kiaknázni. Keserű tanulságoknak kellett tehát a békeszerző feleket arra késztetni, hogy a területszerzés ezen legolcsóbb, de erkölcsileg kifogásolható módjáról — legalább elvben — lemondottak. Gyakorlati megvalósítása a váradi béke megkötésével Ferdinándra nézve voltaképen áldozatot jelentett, mert jelentékeny részekről kellett lemondania. Ez az oka, hogy midőn meggyőződött arról, hogy az ellenpárt a béke végrehajtására nem gondol, az elvesztett területek visszaszerzésével akarta magát kárpótolni. Elhatározásának egyik következménye volt a gönczi tárgyalások sikertelensége, de ebben kell keresnünk okát azon elszakadási törekvéseknek is, melyek a tárgyalásokkal egyidejűleg az északkeleti felföldön a János-párti főurak körében megújultak s melyeket Ferdinánd, illetőleg az ő jóváhagyásával Serédi Gáspár főkapitány táplált és irányított. »Nincs ellenünkre, — írta Ferdinánd már 1540 január 13-án Serédinek —, hogy ha némely János-pártiról észre-

1) Art. XXIV. *Belhlennél*. Hist. lib. II. T. I. p. 254—55.

2) *Salamon*: Magyarország a török hódítás korában. 85. l. *Károlyi* id. ért. Századok, 1878. 678. l.

vetted, hogy nekünk önként akarnak meghódolni, vagy a kiket te arravalóknak tartasz, — azokkal tárgyalj és megállapodásra jöjj», de természetesen az eredmény egyelőre titokban tartandó.¹⁾ Ferdinánd jóváhagyása utólagos szentesítése volt főkapitánya eddig csupán saját felelősségére folytatott mesterkedéseinek. Serédi az ellenkirályok küzdelmében jelentékeny tényező lévén, a legutóbbi pártváltoztatások lefolyásáról és részleteiről tájékozva volt; ismerte a tekintélyesebb János-párti főurak politikai felfogását s tudomással bírt képzelt vagy valóságos sérelmeikről is, melyek azokat foglalkoztatták. A hangulatkeltés mesterséges módjától sem riadván vissza, többeknél czélt ért. Így Basó Mátyásról, Balassa Zsigmondról, Parlaghy Lászlóról, Pásztóhy Zsigmondról, Bornemisza Boldizsárról s Ráskay Istvánról, — ez utóbbiról egyelőre fentartással —, már márczius végén jelenthette Fels Lénárd útján Ferdinándnak, hogy készek Jánostól elszakadni és Ferdinánd hűségére állani²⁾ és ha a szükség úgy kívánná, hajlandók hadi erejüket is Serédi rendelkezésére bocsátani.³⁾ Egy másik tudósítás szerint Balassa Menyhért, sőt maga Perényi Péter is foglalkozik az elszakadás gondolatával, kiket felingerelt az egyik erdélyi vajdának, Balassa Imrének bukása, kivel vérségi kapcsolatban állottak,⁴⁾ de főleg az a körülmény, hogy János király udvarában s az ország kormányzásában Fráter György mellett háttérbe szorultak.⁵⁾

Addig, míg János király élt, elszakadási törekvéseiket lehetőleg leplezték. A tárgyalások, melyek a kor anyagiasság szellemének megfelelően a királytól nyerendő viszonzatszolgálatok körül forogtak, mindkét fél részéről titokban folytak, mert Erdély sorsa még bizonytalan volt s a török porta állásfoglalása az eseményekkel szemben homályosnak látszott. János király halálával azonban törekvéseikkel nyílt színre léptek, mint a magyar érdekek képviselői s mint a török szövetséget állítólag az ország érdekei rovására pártoló Fráter György politikai ellenfelei. Perényi

¹⁾ Bécsi áll. ltár. (Hungar.)

²⁾ Titkos írással írt eredetije bécsi áll. ltár. (Hung.)

³⁾ Titkos írással írt eredetije bécsi áll. ltár. 1540 ápr. 9-ről. (Hung.)

⁴⁾ Vingárti Horváth Gáspár levele 1540 máj. 4. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁵⁾ *Verancsics* 1540 aug. 24-ki levele Marilianusnak. (Munkái VI. k. 139. l.) és *Brutus*: *Rer. Ung. lib. IX.* (Munkái III. k. 42. l.)

Péter is, kit pedig Fráter György a kiskorú János Zsigmond mellé kormányzóul akart megválasztatni,¹⁾ a törökbarát politika megerősödését hozta fel elpártolása okául,²⁾ de e mellett türelmetlenül sürgette átpártolása feltételeinek teljesítését Ferdinándtól és a helytartótól, ki most maga is ajánlotta a királynak azok elfogadását, mert egyébként az ellenpártiak Perényit könnyen visszatéríthetik.³⁾

Az elszakadási törekvések nem maradtak helyi jellegűek; a mozgalom hullámai azokra a területekre is átcaptak, melyekre eddig János király pártja fentartás nélkül támaszkodhatott. Serédi Gáspár, ki János király halála hírére Szatmárt megszállotta,⁴⁾ a tiszántúli vidék leghatalmasabb két János-párti főúrával, Báthory Andrással és Drágffy Gáspárral kezdett tárgyalásokat,⁵⁾ de sikertelenül, mert nyers és kíméletlen modora sértette azokat.⁶⁾ Serédi eredménytelen kísérletei után, maga Perényi, ki szeptember elején nyíltan Ferdinánd hűségére esküdött,⁷⁾ vette fel az alkudozások fonalát Báthoryval és Drágffyval, melyek eredményeképp mindkét főúr késznek nyilatkozott arra, hogy Ferdinándhoz csatlakozik, azzal a feltétellel, hogy a Ferdinánd-pártiaktól s most újabban a Serédi-től elfoglalt birtokaikat és váraikat visszanyerjék s főispánságukat továbbra is megtarthassák. E feltételek teljesítését, tekintettel a két főúr nagy befolyására, a helytartó is melegen ajánlotta Ferdinándnak.⁸⁾

Ezt a mozgalmat, mely Ferdinándnak jelentékeny területi gyarapodást ígért, a király kizsákmányolatlanul nem hagyhatta. Ezért az eléje terjesztett feltételek legmesszebbmenő teljesítésétől sem vonakodott, hiszen azok egészben véve az egyes főuraktól már ténylegesen (ámbar gyakran törvénytelenül) bírt birtokok tulajdonjogának megerősítésére s csak elvétve

1) Horváth M.: Tört. zsebkönyv. 194—95. ll.

2) 1540 júl. 24-ki lev. a helytartóhoz. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

3) 1540 júl. 28-ki lev. Ferdinándhoz. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

4) 1540 aug. 23-ki lev. Ferdinándhoz. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

5) Serédi 1540 aug. 25-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

6) Perényi Péter 1540 aug. 29-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

7) Ferdinánd 1540 szept. 12-ki lev. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

8) 1540 szept. 25-ke körül adott instructiója Mérei Mihálynak. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

újabb adományokra vonatkoztak. 1540 szeptember 13-án *Balassa Zsigmond* borsodmegyei főispánnak 20.000 arany forintban inscribálta Diósgyőr várát tartozékaival, megengedte, hogy néhai Országh László lefoglalt jószágai továbbra is birtokában maradjanak, neki adományozta végül a bozsoki prépostság jus patronatusát is.¹⁾ *Perényi Péternek*, kinek feltételeit mindenben teljesítette, újabban Zemplénmegye főispánságát adományozta Kövesd várával együtt (nov. 12.), valamint a telkibányai bányákat is.²⁾ *Fiának*, *Miklósnak*, pedig a vácsi püspökséget, az ahhoz tartozó várakkal és birtokokkal.³⁾ *Bebek Ferencz*-nek, kit eddigi birtokaiban megerősített, újabb adománykép Rozsnyót és Rudabányát adta.⁴⁾ Teljesítette *Ráskay István* nógrádi főispán,⁵⁾ valamint *Báthory András* és *Drágffy Gáspár* feltételeit is, stb. s ezzel nagyobb területeket szerzett meg, mint eddig több győzelmes ütközzettel. Egy pillantás az elpártolt főurak birtokviszonyaira, kellő felvilágosítással szolgálhat.

Perényi Péter birtokai: Zemplénmegyében 32 községgel 190 $\frac{1}{2}$ porta.⁶⁾ Hevesmegyében 264 porta.⁷⁾ Borsodmegyében 11 község 61 $\frac{1}{4}$ porta.⁸⁾

Balassa Zsigmondé: Hevesmegyében 35 porta.⁹⁾ Borsodmegyében 18 község, 186 $\frac{1}{4}$ porta.¹⁰⁾

Bebek Ferenczé: Hevesmegyében 6 porta.¹¹⁾ Gömörmegyében 52 község, 332 $\frac{1}{2}$ porta.¹²⁾ Borsodmegyében 24 község, 147 $\frac{1}{4}$ porta.¹³⁾

¹⁾ Fogalmazványa bécsi áll. ltár. Hungarica. Az oklevél 1540 nov. 16-án expedíaltatott, így található a Lib. Reg. Ferd. I. Tom. II. p. 1—2. (Orsz. ltár.) s későbbi másolatban Br. Balassa ltár. (M. N. Múz.)

²⁾ Fogalmazványai a bécsi áll. ltár. (Hung.)

³⁾ 1540 szept. 14-ki adománylevele. Br. Perényi ltár. M. N. Múz.

⁴⁾ 1540 nov. 15-ki adománylev. fogalm. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁵⁾ 1540 szept. 21-ki feltételes reversalisa. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁶⁾ 1541-ki dic. Orsz. ltár.

⁷⁾ *Szederkényi*: II. 439.

⁸⁾ 1544-ki dic. A Perényi-család birtoka 1554 körül 214.104 kat. hold volt Felső-Magyarországon. *Demkó K.*: Magyarország hadiereje a XVI. században. Hadtört. Közl. 1916. 30. 1.

⁹⁾ *Szederkényi*: II. 439.

¹⁰⁾ Idézett dic.

¹¹⁾ *Szederkényi*: u. o.

^{12)—13)} 1549-ki dic.

Báthory Andrásé: Hevesmegyében 16 porta.¹⁾ Szabolcsmegyében 19 község, 338 porta.²⁾ Biharmegyében 1 község, 88 porta.³⁾ Szatmármegyében 51 község, 565 porta.⁴⁾ Borsodmegyében 1 község, 12 porta.⁵⁾ Krasznamegyében 288 porta.⁶⁾

Drágffy Gáspáré: Beregmegyében 1 község, 4 porta.⁷⁾ Középszolnokmegyében 122 község, 345 porta.⁸⁾ Szatmármegyében 49 község, 358 porta.⁹⁾ Biharmegyében 44 község, 219 porta.¹⁰⁾

Parlaghy Lászlóé: Szabolcsmegyében 9 község, 123 porta.¹¹⁾ Biharmegyében 2 község, 11 porta.¹²⁾

Bornemisza Boldizsáré: Szabolcsmegyében 5 község, 28 porta.¹³⁾ Biharmegyében 1 község, 10 porta.¹⁴⁾ Középszolnokmegyében 5 község, 18 porta.¹⁵⁾

Pásztóhy Zsigmond birtokai Borsodmegyében 3 község, 161½ porta.¹⁶⁾

Ezen, a források elégtelensége miatt¹⁷⁾ hiányos adatainkat összegezve :

Zemplénmegyében 190½ porta, vagyis az adózó porták 9·09%-a,

Hevesmegyében 321 porta, vagyis az adózó porták 65·36%-a,

Borsodmegyében 423¼ porta, vagyis az adózó porták 41·57%-a,

¹⁾ *Szederkényi*: II. 439.

²⁾ 1549-ki dicalis conscriptio.

³⁾ 1552-ki dic.

^{4—5)} 1549-ki dic.

⁶⁾ 1542-ki dic.

^{7—9)} 1549-ki dic. — Báthory felsőmagyarországi birtokai 1554 körül 700.000 kat. holdra rugott. *Demkó K.*: Magyarország hadiereje a XVI. században. Hadtört. Közl. 1916. 30. l.

¹⁰⁾ *Petri M.*: Szilágymegye monogr. I. 188. l.

¹¹⁾ 1549-ki dic.

^{12—14)} 1552-ki dic.

¹⁵⁾ 1549-ki dic.

¹⁶⁾ 1544-ki dic.

¹⁷⁾ Pl. Abauj- és Krasznamegyék ez évekre vonatkozó birtokviszonyait nem ismerjük s így e megyék számításán kívül maradtak.

Gömörmegyében $332\frac{1}{2}$ ¹⁾ porta, vagyis az adózó porták 12·29%-a,

Szabolcsmegyében 489 porta, vagyis az adózó porták 12·83%-a,

Biharmegyében 328 porta, vagyis az adózó porták 4·07%-a,
Szatmármegyében 923 porta, vagyis az adózó porták 26·02%-a,

Középszolnokmegyében 363 porta, vagyis az adózó porták 27·84%-a,

Krasznamegyében 288 porta, jutott Ferdinánd birtokába. Jelentékeny terület még abban az esetben is, ha az átpártolásokat csak a nevezetteknek tudnók kimutatni; kétségtelennek kell azonban tartanunk, hogy e nagytekintélyű főurakat, kik többnyire megyés főispánok voltak, a joghatóságuk alá tartozó megyék birtokos köznemessége tömegesen követte. Így a Ferdinánd-pártiak az északkeleti felföldön s a Tiszántúl Szabolcs-, Szatmár-, Középszolnokmegyékben s Biharmegye északi felében túlsúlyra jutottak, az ellenpárt rovására, melynek 1540 végén a felvidéken jóformán Kassa volt egyedüli jelentékeny erőssége.

Egyidejűleg megváltozott a helyzet a *Dunántúl* is, melynek keleti — nagyobbik — fele Török Bálint átpártolása óta a János-pártiak birtokában volt. A párt bomlása azonban, a mire az utóbbi időben történt tömeges átpártolásból következett lehetett, itt is éreztette hatását. Szaniszló székesfehérvári prépost már szeptember közepe táján tárgyalásokat kezdett Thurzó kir. helytartóval, felajánlván szolgálatait s egyúttal jelezvén, hogy Baranyai Mátyás tatai parancsnokot rávette, hogy Ferdinánd hűségére esküdjék; a maga személyére nézve megjegyzi, hogy feltételei teljesítése esetén Székesfehérvár védelmére saját költségén száz könnyű fegyverzetű lovast és 200 gyalogost hajlandó tartani s mivel Fráter György bizalmasa, gondja lesz arra, hogy attól megbiztatást kapjon a vár őrizetére is.²⁾ Ferdinánd eddigi magatartásához híven, az ajánlatokat

¹⁾ Nincs beleértve Murány és tartozékai (17 község 113 portával), mert Basó Mátyás mégis megmaradt a János király-párt szolgálatában.

²⁾ Thurzó kir. helytartó 1540 szept. 22-ki lev. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

elfogadta s ezzel, mint a következmények mutatták, minden nehézség nélkül két fontos vár birtokába jutott. Fels Lénárt őszi hadjárata alkalmával ugyanis Visegrádon kívül Tata és Fehérvár ellenállás nélkül meghódolt Ferdinándnak¹⁾ s így a János-pártiak uralma a Dunántúl is kérdésessé vált.

Erdély még ekkor is ellentétes törekvések küzdőtere volt. Az április 24-iki *tordai országgyűlés* óta a Fogaras várában ostromolt Majláth István vajdán kívül, egész Erdély elismerte János király fenhatóságát, sőt a halála után tartott *szászsebesi gyűlésen* (aug. elején), jöllehet az elhunyt király végső rendelkezéseinek megfelelően a váradi béke teljes mellőzése kétségtelennek látszott,²⁾ a három nemzet képviselői készségesen megújították hűségesküjüket az ideiglenes vezetéssel megbízott kormányzóknak.³⁾ A viszonyok gyökeres rendezése most már csak rövid idő kérdésekép tűnhetett fel azok előtt, kik János király ünnepies eltemetetését elhalasztották,⁴⁾ hogy Fogaras bukását bevárva, Erdély helyzetét országgyűlésileg véglegesen rendezhessék. A felsőmagyarországi elszakadási mozgalmak, nemkülönben Ferdinánd hadikészülődéseinek híre azonban jelenlétüket Budán, az ország fővárosában, szükségessé tette; sürgette őket erre maga a királyné is, miért is Fráter Györgyék Fogaras ostromát beszüntették s a nélkül, hogy a vajdákkal valamiféle egyezsége léptek volna, a rendelkezésekre álló hadsereggel Déván át Buda felé indultak (aug. 21.) az elhunyt király holttestével.⁵⁾

A hír Ferdinánd hivei körében érthető izgalmat keltett s egyúttal alkalmul szolgált különféle találgatásokra. Perényi Péter tudni vélte, hogy Fráter György Lippán a ráczokat a királyné iránt való hűségre megeskette s tudtára adatta, hogy

¹⁾ *Verancsics* : II. 45. — Tata átadásának pontjai okt. 1-ről. Bécsi áll. ltár. — *Horváth Mihály*. (Tört. zsebkönyv. 218. l.) Pápa elfoglalásáról is értesít, de adatát ellenőrizni nem tudjuk. Tény azonban, hogy Fels Lénárt haditervében Pápa ostroma is szerepel. (1540 szept. 23-ról kelt. Bécsi áll. ltár. Hung.)

²⁾ *Verancsics* 1540 júl. 26-ki lev. Statiliushoz. (Munkái VI. k. 113. l.)

³⁾ Erd. Orsz. Eml. I. p. 7.

⁴⁾ *Verancsics* júl. 26-ki lev. Statiliushoz. (Munkái VI. k. 122—23. ll.)

⁵⁾ *Verancsics* 1540 aug. 24-ki lev. Marilianusnak. (Munkái VI. k. 138—39. ll.)

birtokait tűzzel-vassal pusztíttatni fogja.¹⁾ Werner György tudósítása szerint a kassaiak naponként tekintélyes megerősítést kapnak,²⁾ stb. A helytartó korábbi javaslatainak megfelelően, egyébiránt Perényi is hangsúlyozta, hogy Fráter Györgyöt Budavárába engedni kész veszedelem; előnyösebb volna most a nyílt csatában való megmérkőzés.³⁾ Ferdinánd is ilyen értelemben döntött s azonnal utasította is Serédit, hogy Perényi felszólítására lovasságával haladéktalanul ahhoz csatlakozzék,⁴⁾ de mire a rendelet Serédi kezébe jutott, Fráter György már bevonult Budavárába.⁵⁾ Az utolsó nemzeti király ünnepies eltemettetése Székesfehérvárott szeptember vége felé történt,⁶⁾ honnan Fráter György azonnal hazatért, mert jelenléte az időközben Rákosra hirdetett országgyűlés miatt szükségessé vált.

A rákosi⁷⁾ országgyűlés válasz kívánt lenni elsősorban az elpártolt Perényi Péternek s társainak, kik az augusztus elején tartott gyöngyösi⁸⁾ értekezleten a nagyváradi béke tel-

¹⁾ Aug. 29-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

²⁾ 1540 szept. 8-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

³⁾ 1540 szept. 8-ki lev. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁴⁾ 1540 szept. 12-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁵⁾ Fels Lénárt szept. 16-ki levele szerint; idézi Ferdinánd szept. 20-ki levelében. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁶⁾ Thurzó Elek szept. 22-ki lev. és *Istvánffy*: Hist. lib. XIII. p. 140. A temetés időpontjára vonatkozólag eltérések vannak az újabb írók, (v. ö. *Veress Endre*: Izabella kir. 93. l. *Acsády*: Millen. tört. V. 212. l.), de az egykorúak közt is. Porembski szerint (Tört. biz. okl. más. II. 75.) a temetési menet csak szept. 24-én indult el Budavárából. Szaniszló prépost viszont azt írta már szept. 22. előtt Thurzónak: »Fr. Georgius, qui his diebus sepulchrum dni sui curavit«.

⁷⁾ A rákosi országgyűlést *Verancsics* említi: Munkái VI. 150. l. A királyválasztás helyére nézve a XVI—XVII. századbeli történetírók közt eltérések vannak. *Bethlen Farkas* (III. tom. I. p. 343—45.) szerint augusztus 15-én (szept. 15-e helyett) Székesfehérvárt történt, hol egyúttal meg is koronázták volna. Ugyanígy *Paulus Jovius* is: II. 2. p. 235. Ezekkel a helyre nézve *Somogyi Ambrus* is megegyezik (I. p. 184. *Eder* kiadása). V. ö. *Jakab Elek*: János Zsigmond élete. Keresztény Magvető. II. 165. l. Általában azonban Verancsics tudósítása szolgál alapul. Magyar Országgy. Eml. II. 280. l. Erd. Országgy. Eml. II. 15. l. *Veress E.*: Izabella királyné. 39. l.

⁸⁾ *Szederkényi*: II. 48. Verancsics 1540 október 14-i levele. Munkái. VI. 158.

jes végrehajtását sürgették s másrészt Ferdinándnak, ki anélkül, hogy a békében foglalt feltételek bármelyikét teljesítette, vagy teljesíthette volna, követelte az ország területi egyesítését. Fráter György nem akart kísérletezni az ország jövő sorsával, melyet a váradi béke teljes végrehajtása esetében a porta fegyveres beavatkozása alapján fenyegethetett. Ferdinánd a multban János király ellen is gyenge ellenfélnek bizonyult, a hódító török hatalommal szemben annál kétségtelebnek látszott a sikertelen ellenállás. Az összegyűlt rendek ezeket mérlegelve, a status quo fentartása mellett döntöttek. János Zsigmondot királylyá választották s az ország kormányzását Fráter György, Petrovich Péter és Török Bálint közös feladatává tették.

A porta, melyet Fráter György ünnepélyes követséggel már előzőleg tájékoztatott a királyválasztás tervéről s a János királytól képviselt politikai irány további fentartására irányuló törekvésekről,¹⁾ az országgyűlési végzések ellen a maga részéről nehézségeket nem támasztott, sőt hangsúlyozta, hogy a rendeket királyválasztó jogukban még abban az esetben sem korlátozná, ha a kiskorú királynak halála történnék.²⁾

A váradi béke ezzel de facto megszűnt. Az ország területi egysége helyreállításának módja most már csak újabb tárgyalások alapján történhetett, melyek lehetőségét Fráter György az által, hogy János Zsigmondot királylyá választatta, de meg nem koronáztatta, kizárni nem is akarta. Ferdinánd azonban inkább a fegyveres mérkőzés eszközét választotta, melytől több eredményt várt, mint diplomatai ügyességétől.

¹⁾ *Somogyi Ambrus* : Hist. lib. I. p. 183—84. *Bethlen Farkas* : Hist. lib. III. T. I. p. 341—42.

²⁾ *Szalay L.* : Adalékok a magyar nemzet tört. Pest. 1859. 189—90. — *Mikó* : Erdély különválása Magyarországtól. Pest. 1860. 71. l. *Verancsics* 1540 okt. 10-ki levele. (Munkái : VI. p. 149—51.) *Bethlen Farkas* : Hist. lib. III. T. I. p. 355—56. — *Pray* : Epist. proc. II. p. 87—88.

II.

Készületek Budavára visszafoglalására. Fels Lénárt hadivállalata. Erdély belső állapota, Majláth és Balassa. Szulejman beavatkozása János Zsigmond érdekében. A német haderő veresége, Buda török kézre jutása. Új területi kialakulások, 1541.

Ferdinándot magyarországi hívei már a Majláth-féle mozgalom alkalmával sürgették, hogy a belpolitikai viszonyok kedvező alakulásait felhasználva, fegyveres erővel kényszerítse János királyt a nagyváradi béke teljes végrehajtására. Ferdinánd azonban, kit a cseh-morva és osztrák tartományokban ugyanekkor észlelt forrongás nyugtalanított,¹⁾ s egyúttal óvatossá is tett minden olyan mozgalommal szemben, melynek eshetőségei kiszámíthatatlanok voltak, semleges maradt. A kedvezőtlen jelenségek daczára még mindig bízott abban, hogy az országnak a béke alapján eszközlendő egyesítése megvalósítható. A rákosi királyválasztás ténye azonban kétségtelenné tette, hogy az ellenpárt a status quo fentartásában politikai szükséglet látott, melyért a nagyváradi békét kész volt feláldozni. Ferdinánd tehát, ha a béke teljes végrehajtását komoly politikai célnak tekintette, a rákosi végzésre csak fegyverrel válaszolhatott; ezt kívánták tőle tanácsosai is.

Thurzó Elek kir. helytartó eddigi álláspontjához következetesen ragaszkodva, a legfontosabb teendőnek s a legközelebbi célnak most is Budavára elfoglalását tartotta; beismerte ugyan, hogy Fráter György megérkezése óta a sikeres ostrom eshetőségei rosszabbodtak, de jelentékenyebb haderő támadása esetén kétségtelennek vélte a vár bevételét s ezzel egyszersmind a tiszántúli és erdélyi részek megszerzését is.²⁾ A *semptei értekezlet* (szept. 30.), melyen Thurzón kívül Nádasdy Tamás, Perényi Péter, az esztergomi és kalocsai érsekek is részt vettek, a helytartó javaslatát magáévá tévén, ugyanolyan szellemben írt

¹⁾ Horváth M.: Fráter György élete. (Tört. zsebkönyv. 165 s köv. ll.) Verancsics 1540 aug. 29-ki lev. Munkái VI. k. 142. l.

²⁾ 1540 szept. 23-ki instrúciója. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

fel a királyhoz. Hangsúlyozzák e felterjesztésben, hogy az őszi időszak fölötté alkalmas volna valamely hadivállalat sikeres végrehajtására és pedig elsősorban Buda kiostromlására, mely kellőképen felszerelve s megerősítve nincs is; értesüléseik szerint Petrovich rácz katonái már eddig is türelmetlenül sürgették a hazatérést, azokban tehát nincs sok hajlandóság egy hosszas ostrom nélkülözéseinek türelmes elviselésére. Általában az ellenpárt szervezkedése csak most kezdődik; bizonytalan a török porta közvetlen beavatkozása is; viszont valószínű, hogy ha Ferdinánd Budavára birtokában lesz, a porta vele méltányosabb feltételek mellett fog tárgyalni és kiegyezni.¹⁾

Ferdinánd a könnyűnek ígérkező feladat megoldását *Fels Lénártra* bízta, ki csapataival már szeptember 23-ika körül Magyaróvár mellett táborozott.²⁾

A császári vezér számítása szerint Budavár ostroma legfeljebb nyolcz napot vesz igénybe s így remélte, hogy még az ősz folyamán bevonulhat seregével Erdélybe, hogy ezt Ferdinánd hűségében végkép megerősítse; a hadiműveletek irányára nézve eleinte nem tudott ugyan döntenit, a mennyiben pl. az ellenpárt jelentékenyebb dunántúli városainak (Tata, Pápa, Székesfehérvár) megszerzését ép oly fontosnak tartotta, mint Budavára birtokát,³⁾ de utóbb, talán a magyar tanácsosok sürgetésére, mégis Buda ostromára határozta el magát.

Hadivállalata azonban — ámbár Visegrád, Vác, Székesfehérvár és Tata elfoglalásával⁴⁾ az ellenpárt befolyását a Dunántúl csaknem teljesen megsemmisítette — végeredményében sikertelen volt, mert Budavárát bevenni nem tudta.⁵⁾ Az ostrom le-

¹⁾ 1540 szept. 30-ki levelei Thurzónak. Bécsi áll. ltár. (Hung.) Ugyanilyen tartalmú Nádasdy Tamás ugyanakkor kelt levele is Ferdinándhoz. (Ü. o.)

²⁾ Fels Lénárt levele Nádasdyhoz szept. 16-ról. Pray: Epist. proc. II. p. 85—86.

³⁾ 1540 szept. 23-ki levele Fels Lénártnak talán Thurzóhoz. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁴⁾ *Bethlen Farkas*: Hist. lib. III. T. I. p. 355. *Verancsics*: Memoria rerum etc. Munkái. II. k. 45. *Istvánffy*: Hist. lib. XIV. p. 142—43. — Tatavára 1540 okt. 1-ről való megadási feltételei bécsi áll. ltár. (Hung.) *Somogyi Ambrus*: Hist. lib. I. T. I. p. 192—5. (Eder-kiad.)

⁵⁾ V. ö. Fels Lénárt 1540 nov. 25-ki levele. Pray: Epist. proc. II. p.

folyásának története mindamellett értékes tanulságokkal szolgált. Kitűnt, hogy Ferdinánd magyar tanácsosai a politikai helyzetet félreismerték s a közhangulatról tájékozatlanok voltak, mert törekvéseik az országban visszhangot nem keltettek; kitűnt, hogy Ferdinánd hosszas készülődések után sem tudta a területi egyesítést keresztülvinni, mert nem voltak elegendő anyagi eszközei; kitűnt végül, mint azt az ostrom ideje alatt folyt diplomáciai tárgyalások igazolták is, hogy az érdekelt feleket ez idő szerint áthidalhatatlan elvi ellentétek választják el egymástól, melyeket egyrészt a magyar tanácsosok merev magatartása, másrészt pedig a porta határozott pártfogalása János Zsigmond mellett, tarthatott fenn, sőt élesített. Az ország szerencsétlensége, hogy Ferdinánd e tanulságokat a közelmúlt tényeiből levonni nem tudta.

Fels Lénárt különben budai kudarczát csupán az ostrom ideiglenes megszakításának tartotta, melynek rendszeres folytatását a következő esztendő tavaszára kilátásba helyezte.¹⁾ Fráter Györgynek tehát, ha felfogása eddig követett politikája helyességéről meg nem változott, a további ellenállásra kellett magát elhatároznia; abban nem befolyásolhatta őt legbuzgóbb párthíveinek, Báthory Andrásnak és Drágffy Gáspárnak elpártolása sem, legfeljebb arra ösztönözte, hogy a mennyire lehetséges, igyekezzék a még megmaradt részeket, köztük elsősorban Erdélyt biztosítani s a portát hathatós közbelépésre bírni.

Erdélyben Fráter Györgyék kivonulása óta ismét *Majláth* és *Balassa* voltak a helyzet urai, kiket az augusztus 29-iki segesházi országgyűlés vajdai hatáskörrel bíró kapitányokká választott.²⁾ A közhangulat már ezen az országgyűlésen sem nyilatkozott meg egységesen a királyné és János Zsigmond mellett s így Majláthnak, ki reménységét az önállóan, Magyarországtól függetlenül szervezendő erdélyi fejedelemség elnyerését illetőleg korántsem adta fel, sikerült ismét pártot szerveznie. Törekvése azonban,

90—93. Az ostrom lefolyásának részletes történetét l. *Veress E.*: Izabella királyné. 103. s köv. ll.

¹⁾ Fels Lénárt 1540 nov. 25-ki levelében. *Pray*: Epist. proc. II. 92.

²⁾ *Verancsics* 1540 szept. 2-án Statiliushoz írt lev. Munkái: VI. k. 144 s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. I. 7—8. ll. *Bethlen Farkas*: Hist. lib. III. T. I. p. 346.

bár azt Ferdinánd mellőzésével közvetlenül a portai protekcióra alapozta s erre az ugyanakkor Erdélyben tartózkodó török követséget is megnyerte, a szeptember 21-iki berethalmi országgyűlésen hajótörést szenvedett, mert a rendek többsége a szakadásról tudni sem akart.¹⁾

A rendek állásfoglalásában nagy része volt Balassa Imrének, ki Majláth törökbarát politikájával szemben, ez idő szerint Ferdinánd érdekeit szolgálta s azt Majláth törekvéseiről is tájékoztatta, remélvén, hogy az elszakadás veszedelme a királyt közvetlen beavatkozásra bírja. Ferdinánd azonban akkor már Buda ostromára határozván el magát, Balassát ígéretnél egyébbel nem támogathatta.²⁾ Az erkölcsi támogatás azonban a hatalmas Majláthtal szemben gyenge fegyvernek ígérkezett s ezért Balassa az ellenpártnak jelentékeny haderővel Szászsebesen tartózkodó kapitányával, Bornemisza Boldizsárral kötött szövetséget,³⁾ a nélkül, hogy összeköttetéseit Ferdinánddal megszakította volna.⁴⁾ Ugyanekkor Majláth, ki tartott attól, hogy az új erőre kapott ellenpárt Erdélyből kiszorítja, a nagyváradi béke végrehajtásának szükségességét hangoztatva, Ferdinándhoz csatlakozott s egyidejűleg megkezdte a Ferdinánd-pártiak szervezését is. Ferdinánd, ki Balassa kétes magatartásáról mitsem tudott, Majláth ajánlkozásait elfogadta, mert visszatéréséből az egység helyreállítására következett. Így Erdélyben a pártküzdelmek újra feltámadtak, melyek csakhamar polgárháborúvá fajultak s Fels Lénárt budai kudarcza után sem szűntek meg. A János Zsigmond-párt időközben a féktelen Balassát, a béketárgyalások legfőbb akadályát elejtette ugyan, de Bornemisza és Majláth közt a rendektől sürgetett és közvetített megegyezés mégsem jött létre; az 1541 február 12-iki *tordai egyezés* is csak fegyverszünet jellegével bírt.⁵⁾

¹⁾ *Veranesics* 1540 okt. 13-ki levele Izabellához. Munkái VI. k. 153. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. I. 11—13. ll. *Szilágyi Sándor*: Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben. 1540. Budapest, Akadémia, 1876. 6—7. l.

²⁾ Ferdinánd 1540 szept. 19-ki levele. Br. Balassa ltár. (M. N. Múz.)

³⁾ *Veranesics* 1540 okt. 14-ki lev. Munkái VI. k. 162. l. Erd. Orsz. Eml. I. 14. l. *Szilágyi*: Nádasdy Tamás első követsége. 12. l.

⁴⁾ V. ö. Ferdinánd okt. 18-ki és decz. 2-ki lev. Br. Balassa ltár. (M. N. Múz.)

⁵⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. I. 14—21. ll.

Fráter György időközben a porta állásfoglalásáról, melyet újabban küldött követe Horváth Markó által sürgetni jónak látott, határozott formában értesült. Werbőczy 1540 deczemberében ¹⁾ ért Budára, magával hozván a szultánnak János Zsigmondhoz intézett levelét s egyúttal válaszáat a kormányzóknak Horváth Markó követségére is. A szultán a választott király tudtára adja, hogy Magyarország megvédésére, mely különben is birtoka, tetemes hadierőt fog küldeni ; fenyegeti az elpártolt főurakat is, kiket kemény büntetéssel sújtani elhatározott szándéka. Fráter Györgyöt és Petrovichot biztosítja küldött levelében, hogy figyelmét sem Ferdinánd törekvései, sem az Erdélyben történtek ki nem kerültek. A Buda ostromára készülő német király ellen szárazon és a Dunán sereget fog küldeni s már intézkedett is, hogy a Magyarországgal területileg érintkező pasák útnak induljanak ; de megfenyíti a hűtlen vajdákat is, kik Ferdinándhoz pártoltak, mert ő Magyarország trónját Isten akaratából János király fiának adta s elhatározását nincs oka megváltoztatni.²⁾

A szultán válaszáat Fráter György és Petrovich, tekintettel arra, hogy Majláth a tordai fegyverszünet megsértésével ismét háboruskodni kezdett s a készületlen János Zsigmond-pártiakkal szemben jelentékeny előnyöket vívott ki, az erdélyi rendeknek is tudomásul adták,³⁾ egyelőre azonban csekély hatást idézve elő, mert a Majláth-párt Ferdinánd hadivállalatától tette függővé jövőendő politikai magatartását. A János Zsigmond-párt háttérbe szorulása mindamellet rövid ideig tartott. A szultán még deczemberben kilátásba helyezett közvetlen beavatkozását tovább nem halogatta s beküldött követével, ki a május 25-ki *nagyselyki*

¹⁾ *Verancsics* szerint (Memoria. Munkái II. 45. l.) »az követek Verbeczy István, Eszéky János megjövének farsangban Terekországbul.« Ugyanígy *Fraknoi V.* is. Werbőczy István életrajza. 324. l. A veszprémi püspök 1541 jan. 8-án kelt leveléből azonban, ki ugyanekkor a szultáni levelek másolatát Ferdinándnak megküldötte (Bécsi áll. Itár. Hung.), következik, hogy Verancsics dátuma téves. *Veress E.* (Izabella királyné. 125. l.) szintén deczemberre teszi Werbőczy hazatérését.

²⁾ A veszprémi püspök 1541 jan. 8-án Ferdinándhoz írt leveléhez mellékelt másolatok. Bécsi áll. Itár. (Hung.)

³⁾ Közzölte *Eder Somogyi Ambrus* hist. 288—91. II. L. azonfelül Erd. Orsz. Eml. I. 22—23.

országgyűlésnek a szultáni fermánt bemutatta, minden kétséget kizárólag kijelentette, hogy hatalma teljességéből adta az országot János király fiának s nem tűri, hogy ezen határozat ellen valami történjék. Figyelmezteti a rendeket, hogy »a viddini szandzsákbég s az oláh vajda rendeletet kaptak, hogy haladéktalanul az országba menjenek s akár Majláth, akár Balassa tagadja meg az engedelmességet a király fiától, kiűzzék az országból s az engedetlenkedőket megbüntessék.¹⁾ A szultán parancsa és elhatározása a rendeket nem lepte ugyan meg, hiszen Verancsics tudósítása szerint Erdélyben már hónapokkal azelőtt tudtak a porta álláspontjáról,²⁾ de a kilátásba helyezett fegyveres beavatkozás mégis megdöbbenetette őket. Majláth érezte, hogy bukása befejezett tény, mert sem a rendekre nem támaszkodhatik, kik meghódolásukat ellenmondás nélkül bejelentették, sem Ferdinándra, ki megsegítését Buda sikeres ostromától tette függővé.³⁾ A fehérvári compositio, mely a pártok közt fenforgó ellentétek békés kiegyenlítésének szükségességét kimondotta, a helyzet gyökeres megjavítását szintén a nagyselyki országgyűlés határozatának szellemében kívánta eszközölni s így Majláthtól még az erkölcsi támogatás lehetőségét is megvonta. A június végén Erdélybe nyomuló török haderő valóban ellenállás nélkül tehetette ártalmatlanná a nagyravágyó vajdát, kit személyes szabadságától is megfosztva, fogolyként küldtek Stambulba.⁴⁾ Ezzel Erdély végkép elveszettnek látszott Ferdinándra nézve.

A téli hónapokat egyébiránt Fráter György, ép úgy mint Ferdinánd, diplomáciai tárgyalásokkal töltötték el,⁵⁾ a nélkül, hogy komolyan gondoltak volna a békés megegyezésre. Ferdinánd a császár,⁶⁾ Fráter György a porta támogatásában bízva, a hadiszerencsétől várták álláspontjuk diadalát. Fels budai vál-

1) Idézi *Szilágyi S.*: Erd. Orsz. Eml. I. k. 24. l.

2) 1540 okt. 12-ki lev. Szalánczy Jánosnak. Munkái VI. 149—50. ll.

3) Ferdinánd 1541 jún. 14-ki lev. Bécsi áll. ltár. Hung. Serédi Gáspár lev. 1540 márcz. 9-ről. Lökös Jánoshoz. Kállay-levéltár. (M. N. M.)

4) V. ö. Erd. Orsz. Eml. I. k. 24. s köv. ll. és Nádasdy 1541 aug. 9-ki levele Ferdinándhoz. Bécsi áll. ltár. (Hung.) *Verancsics Memoria*. Munkái II. 70—77. ll. *Bethlen*: III. T. I. p. 404—6.

5) *Mikó Imre*: id. ért. M. Tud. Akad. Évkönyv. IX. k. 72—73. ll. *Veress*: i. m. 127. s köv. ll.

6) *Bethlen Farkas*: Hist. lib. III. T. I. p. 358.

lalkozása óta, a német zsoldosoktól megszállva tartott Pest ostromának első hírére, márczius elején, Ferdinánd kihirdette a nemesi felkelést. Az ostromot a tél folyamán Buda környékén táborozó török csapatok kezdeményezték. A közvélemény azonban részvétlennek mutatkozott. Serédi Gáspár legalább azt panaszolta urának, hogy sem olyan főnemest, sem köznemest nem ismer, ki engedelmeskednék a király parancsának, annyira, hogy a subsidiumot is csak helyenként engedték beszedetni.¹⁾ Az északnyugati megyék nemessége pedig alkotmányisérelemnek tekintette azt, hogy tőlük a távollevő király személyes felkelést kíván, holott őket arra csak a király személyes jelenléte és vezetése kötelezheti.²⁾ Mindezeket mérlegelve, a helytartó célravezetőbbnek tartotta a nemesi felkelés megváltását olyformán, hogy a nemesek telkeik arányában könnyű fegyverzetű lovasokat fogadhassanak.³⁾ Általában bénítólag hatott a Ferdinánd-párti megyék nemességének együttes erő kifejtésére az a körülmény, hogy az ellenpárt, melyet felingerelt Tokaj elfoglalása Serédi által,⁴⁾ — mindenütt fegyverkezni kezdett. A nyugati megyék nemessége éppen ezért a nádor értésére adta, hogy a táborba küldött csapataikat rövid idő múlva visszahívják, mert azokra az ellenségeskedő Podmaniczkyakkal szemben szükségök van; de különben is, miért kell éppen nekik táborba szállaniok, mikor köztudomásu, hogy az ország többi megyéi, nevezetesen a dunántúliak és a felsőmagyarországiak, büntetés nélkül távoltarthatják magukat.⁵⁾ A zemplénmegyei nemesség viszont késznek nyilatkozott a hadjáratban való részvételre, de azokat Czéczei Lénárt kassai és Ödönffy László nagymihályi János Zsigmond-párti kapitányok fenyegetései⁶⁾ otthonmaradásra kényszerítették. Ilyen körülmények között maga Perényi Péter, a magyar csapatok vezére, kit a közrészvétlenség elkedvetlení-

¹⁾ Serédi 1541 márcz. 20-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

²⁾ Thurzó helytartó 1541 márczius 20-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

³⁾ Ugyanazon levelében.

⁴⁾ Ferdinánd 1541 ápr. 19-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁵⁾ Thurzó 1541 máj. 15-ki leveléből. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁶⁾ Czéczei 1541 máj. 20-ki, Ödönffy máj. 21-ki lev. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

tett s a ki talán birtokait is féltette a kassaiaktól, felmentését kérte Ferdinándtól s csak határozott királyi parancsra maradt továbbra is a táborban.¹⁾

Márczius 12-ike óta, a midőn t. i. Pest városa ellen az ostrom megkezdődött, Buda és Pest falai körül állandóan folyt a küzdelem. A császáriak kezdetben jelentékeny sikereket vívtak ki s nemcsak Pest városát védelmezték meg az ostromló török haderő ellenében, hanem kitartó hadi műveleteikkel, bár kudarcok is többször érték őket, a budai vár helyzetét is kétségessé tették. A felmentő török haderő megérkezése azonban, melyet Fráter György többször, legutóbb a Szent Györgynapi országgyűlés határozatából kifolyólag megsürgetett, a hadjárat sorsát eldöntötte. Az előhad, mely július 10-én ért Buda alá, a várbeliekkel egyöntetűen működven, Roggendorft (aug. 20—22) teljesen tönkre tette, úgy annyira, hogy Pest német őrsege is elmenekült.²⁾ Az augusztus 26-án Budára érkező Szulejman szultánnak már semmi teendője sem akadt.

A császári sereg romlását — mint ismeretes — nyomon követte Budavár török kézre jutása. A szultán eljárását azzal indokolta, hogy a közelmúlt tényeiből meggyőződött az egyenetlenkedő János Zsigmond-párt erőtlenségéről, mely magára hagyatva János király országát a németek ellen nem tudná megvédelmezni. Mivel pedig »János király halála idein testamentomban hatta vót volna őtét főtutorrá mind ő nekie (a királynénak), mind fiának és ezt ő neki az ő két követi által megizente volna«, a szultán kötelességének ismerte a kiskorú király birtokait Buda elfoglalásával, a jelen viszonyok között az egyedüli helyes eszközzel, biztosítani. Megjegyezte mindamellet, hogy a vár megszállását ideiglenesnek tekinti, mert — úgymond — ha János Zsigmond »az nagy Isten kegyelmességiből húsz esztendűt megéri, neki minden okvetetlen az Budát neki eresztem és úgy hagyom őtet az országban királyul, mint az atyját.«³⁾ Abból

¹⁾ Ferdinánd 1541 máj. 31-ki lev. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

²⁾ V. ö. *Veress* i. m. 138. s köv. ll. L. azonfelül *Verancsics*: Memoria. Munkái II. k. 45. s köv. ll. *Istvánffy*: XIV. p. 144—48. *Bethlen F.* III. T. I. p. 361. s köv. *Horváth M.* i. m. 231. s köv. ll.

³⁾ *Verancsics*: Memoria. Munkái II. 64—65. ll. *Somogyi Ambrus*: Hist. lib. I. p. 254. Eder kiad.

azonban, hogy Szulejman Buda székvárosát az »iszlám egyik házává« tette s keresztény jellegéből kivetkőztetvén, »védelmére és őrizetére Aszaf bölcseségű« vezérét, Szulejman pasát helyezte,¹⁾ — kétségtelenné vált mindenki előtt, mint azt egyébként a szultán az új budai pasának adott fethnamejában nyíltan be is vallotta, hogy közvetlen beavatkozásának már eredeti célja Buda elfoglalása volt.²⁾

A területi egyesítés kérdése, mely a közelmúltban oly gyakran jutott a megvalósulás stádiumáig, most már kivihetetlennek látszott s ezért mindkét részen meg kellett változniok az eddig követett politikai irányelveknek is. A változás szükségességének tudata valóban újabb törekvéseket vetett felszínre, melyek a főcélban: az egységesítésben megegyeztek ugyan, de eltértek a kivitel módjaiban s így Magyarország területét — egészében és részeiben — gyakran csak homályosan sejtett s hiányosan kialakult eszmék és törekvések kísérleti eszközévé tették, alkalmat szolgáltatván ezáltal a török hatalomnak a további terjeszkedésre és megerősödéssre. Ezért végzettszerű Budavára elvesztése.

A Budavár elfoglalásával előállott területi és politikai változással szemben elsősorban János Zsigmond, mint választott magyar király, helyzete várt szabályozásra, főleg joghatósága földrajzi határainak szükségessé vált megállapítása végett. Buda az 1540-iki őszi hadjárat óta, a midőn t. i. Vác, Székesfehérvár, Visegrád, Tata Ferdinánd birtokába jutottak, a János Zsigmond joghatósága alá tartozó részek védelmét illetőleg végvár szereppel birt ugyan, — mert a Török Bálint kezében levő Pápa stratégiai fontossága csekélyebb volt, de a Dunántúl jelentékeny része (így Somogy-, Zalamegyék egészen, Fehér-, Tolna-, Veszprémmegyék túlnyomó részben) még mindig elismerte János Zsigmond fenhatóságát.³⁾ Buda elfoglalásával azonban kérdésessé lett, fentartja-e Szulejman a status quot, vagy pedig, tekintettel arra, hogy a török közigazgatás alá jutott

¹⁾ 1541 szept.-ben kelt fethnaméja szerint. *Thúry*: Török történetírók I. k. 395. l.

²⁾ *Thúry J.*: A török hódítás kezdete Magyarországon. Századok, 1893. 579 s. köv. II.

³⁾ 1541-ki dicalis. M. N. Múzeum. Fol. Lat. 1008. Vol. II.

Buda »a hozzá tartozó országrész«-szel¹⁾ (vagyis a Duna—Tisza közével) a Dunántúlt földrajzilag teljesen elválasztotta a tiszántúli és erdélyi részekről, változást akar-e e tekintetben is eszközölni?

A feleletet maga a szultán adta meg, midőn augusztus 30-án Izabella királynéhoz küldött követe által kijelentette, hogy fiának adja »Erdélyt, Lippát, Solymost, Lugost, Karánsebest és Temesvárt mindazokkal egyetemben, kiket az Fráter György és Péter Petrowyth Tiszántúl János király után birtoknak«²⁾ s ezzel kimondta, hogy János Zsigmond joghatóságát a Dunántúl megszünteti, mert az ugyanakkor fogságba vetett Török Bálint birtokait sajátjának tekinti. Ezt igazolja a Ferdinánd követségének adott válasza is, mely a szultánt közvetlen Buda elfoglalása után budai táborában felkereste, kérve attól Magyarország osztatlan birtokát Budavarával együtt. Szulejman ugyanis hallani sem akart Ferdinánd kívánságainak teljesítéséről, sőt ellenkezőleg, a béke fejében Székesfehérvár, Visegrád, Tata és Esztergom átadását követelte, mint a melyeket, az utóbbi kivételével, Ferdinánd csak a mult esztendőben foglalt el János király fiától, ki pedig a nagyvezér felfogása szerint csak szolgálja urának.³⁾

A Szulejmántól János Zsigmondnak átengedett országrész ezek szerint Erdélyből, a tiszántúli részekből, Kassa vidékéből és az északkeleti felföld megyéiből állott, melyek jelentékeny

¹⁾ Id. fethnaméja szerint. Thury : I. 395. l.

²⁾ *Verancsics* : Memoria. Munk. II. 66. l. *Bethlen Farkas* szerint (III. T. I. p. 389.): »Reginae cum ejus filio traditurum in instanti totam Transsylvaniam, simul cum ea Hungariae parte, quae complectitur totum tractum a Cassovia incipiendo, usque ad Máramarosensem et Tömösvariensem Comitatus.« U. i. *Somogyi Ambrus* is : Hist. lib. I. p. 254. és p. 264. 3. jegyzet. *Tinódi* szerint (R. M. K. III. k. 9. l.) »az Tiszántúl az országot néki ajánlá.« *Forgách* tudósítása : »Quod vero ex Ungaria reliquum foret, ac Transsylvaniam filio Joannis concessit. Ea tempestate ergo regina et Transsylvaniam, et Superiorem Inferioremque Ungariam cum Temesvaro et Lippha, Belgradum usque orientem versus obtinebat.« (Hist. lib. I. p. 1. M. H. H. S. S. XVI.) Lényegileg ugyanígy *Istvánffy* (Hist. lib. XVI. p. 150.) és *Brutus* : *Rer. Ung. lib. X. T. III. p. 168.* Megegyeznek a fentiekkel a török történetírók is. V. ö. *Thúry* : Török történetírók II. 29. és 109. ll.

³⁾ *Károlyi Árpád* : A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon. Századok, 1880. 359—61. ll.

része azonban akkor tényleg *Ferdinánd* birtokában volt. A felső-magyarországi megyék pl., Kassa és Nagymihály környékének kivételével, ebben az évben már ellenállás nélkül adóztak a magyar királynak;¹⁾ Bihar-, Kraszna-, Középszolnok-, Szabolcs- és Szatmármegyék Báthory András, Drágffy Gáspár stb. elpártolása óta ingadoztak s inkább Ferdinándhoz szíttak, úgy hogy János Zsigmond joghatóságát ellenmondás nélkül a szorosabb értelemben vett Erdélyen kívül csupán a temesi bánság s Arad-, Zaránd-, Csanád- és Békésmegyék ismerték el. A szultáni akarat egyszerű kinyilvánítása tehát korántsem teremthetett új rendszert a zavaros birtokviszonyokban, mert Ferdinánd a birtokában levő országrészről minden ellenszolgáltatás nélkül sem a szultán, sem János Zsigmond, sőt még a béke kedvéért sem volt hajlandó lemondani. Végleges állapotok teremtése csakis a jövő diplomáciajáának lehetett feladata.

III.

Budavár bukásának hatása. Részgyűlések 1541-ben. A gyalui egyezség 1541 december 29-én. Az erdélyi fejedelemség szervezése. A tiszántúli megyék politikai magatartása 1541 óta és csatlakozása Erdélyhez.

Budavára ostroma nem volt kizárólag Ferdinánd német zsoldosainak vállalkozása, mert abban az ország Ferdinánd-párti nemességének és megyéinek tekintélyes része is közreműködött. A hadjárat szerencsétlen kimenetele ezért alapjában rendítette meg Ferdinánd uralmát Magyarország területén, főleg akkor, midőn Buda török kézre jutásával nyilvánvalóvá lett Szulejman hódító törekvése. Rémület és csüggedés szállotta meg elsősorban a Habsburg-ház híveit, mert a Ferdinánd joghatósága alá tartozó magyarországi részek ki voltak szolgáltatva nemcsak a török hatalomnak, hanem a János Zsigmond-pártnak is, mely súlyban és erőben mitsem vesztvén, a kínálkozó előnyöket természetesen kiaknáztatlanul nem hagyhatta.

¹⁾ 1541-ki dicális. Fol. Lat. 1008. Vol. II. M. N. Múzeum.

Werner György sárosi kapitány jelentése szerint már augusztus végén kitörték az ellenségeskedések. Czéczei Lénárt kassai kapitány ¹⁾ állandóan zaklatta a Ferdinánd-párti városokat és községeket, melyek tekintélyes része, főleg Roggendorf vereségének hírére, hozzá csatlakozott. Ferdinánd hatalma, a szükséges haderő hiányában, annyira meggyengült Felső-magyarországon, hogy Ferdinánd híveinek a külön e czélból tartott *eperjesi gyűlésen* (augusztus 28.) foglalkozniok kellett a kassaiak követeléseivel, melyeket a megváltozott viszonyokra való tekintetből, részben teljesítendőknek véltek.²⁾ Az elszakadási törekvések Budavár elfoglalásának hírére élénkebbekké váltak. »Kétségtelen, — jelenti néhány nappal utóbb Werner —, hogy rövid idő alatt óriási változások történnek, mert sokan félelemből, sokan önként a kassaiakhoz fognak csatlakozni.«³⁾ A helyzet tehát a Habsburg-ház hívei érdekeinek szempontjából sürgős orvoslást követelt. Perényi Péter, Bebek Ferencz, Balassa Imre és Serédi Gáspár, kiknek a status quo lehető fentartása életkérdés volt, már szeptember 13-án értekezletet tartottak bizalmasabb híveikkel *Tokaj várában*, melyen elhatározták, hogy a legközelebbi teendők megállapítása végett Szent Mihály napjára Göncz városában országgyűlést fognak tartani.⁴⁾ Abból azonban, hogy az országgyűlés összehívói a János Zsigmond-párt leghevesebb ellenfelei voltak, kétségtelennek látszott, hogy az összehívott országgyűlés legfőbb feladatául a Ferdinándpártiak szervezését és tömörítését fogja tekinteni, a hatalmassá vált ellenpárttal szemben, melyet a török veszedelem felidézésének tetszetős vádjával illetni bizonyára készek lesznek. Buda bukása s ennek következtében a török hódoltság szervezése olyan tények voltak, melyek a János Zsigmond-párt törökbarát politikája szoros következményeiként tűnhettek fel az események rugóit nem ismerő tömeg előtt s melyekből a pártérdek valószínűeknek látszó vádakot kovácsolhatott. Fráter Györgynek a mester-

¹⁾ Életrajzát megírta *Takáts Sándor* : Budapesti Hirlap, 1908. decz. 31.

²⁾ 1541 aug. 30-ki lev. Bécsi áll. ltár. Hung. és Magy. Orszgy. Eml. II. 281. 1.

³⁾ 1541 szept. 5-ki lev. Bécsi áll. ltár. Hung.

⁴⁾ Országgyűlési meghívójuk közölve Magy. Orsz. Eml. II. k. 287—88. 11.

séges hangulatkeltés módját meg kellett akadályoznia, mert a mióta a királyi udvar Budáról eltávozván, Lippára tette székhelyét, a János Zsigmond-párt érdekeinek súlypontja ugyanazon területekre esett, melyeket Perényiék saját hatás-körükbe vonni igyekeztek. Szeptember 28-án kiadott meghívójában tehát ő is országgyűlésre hívta össze Magyarország rendeit október 18-ra *Debreczenbe*, a török szultán nevében védelmet ígérve mindazoknak, kik hozzá csatlakoznak.¹⁾

A debreczeni országgyűlés elsősorban a királyi udvartartás költségeinek fedezéséről s Erdély védelméről gondoskodott, azonfelül egy ideiglenesen szervezett országtanácsszerű intézményre bízta a had- és pénzügy vezetését. Különös jelentőséget adott azonban az országgyűlésnek az a körülmény, hogy azon *Erdély* is képviselve volt, melynek rendei különben már előzőleg is hűséget fogadtak Izabellának és János Zsigmondnak.²⁾ Itt kell keresnünk azon későbbi törekvések alapját, mely a hagyományos földrajzi határok mellőzésével s a tiszántúli részeknek a régi erdélyi vajdasághoz való csatolásával kísérelte meg az új erdélyi fejedelemség szervezését.

A debreczeni országgyűlés, mint a János Zsigmond-párt szervezésének első nyilvános kísérlete is, figyelmet érdemel. Az eredmény kielégítő volt, főleg ha azzal a részvétlenséggel állítjuk szembe, melylyel a gönczi gyűlés összehívói találkoztak. Perényiék törekvései nem keltettek visszhangot az országban; a Ferdinánd-párti köznemesség sem bízott bennük, mert lépten-nyomon kitűnt, hogy hazafiasnak látszó buzgólkodásuk valódi alapja önzés s hogy voltaképen nem a haza, hanem egyéni érdekeik kielégítését tartják legsürgősebb feladatuknak. A közvélemény sem titkolta, hogy a helyzettől elégedetlen s hogy olyan vezért keres, ki megbízható képviselője a nemzeti érdekeknek.³⁾ A Perényiéktől november elejére *Olaszliszkára* összehívott újabb országgyűlés eredménytelensége már a köznemesség állásfoglalásának volt következménye.⁴⁾ Ferdinánd tehát kénytelen volt

¹⁾ Magy. Orsz. Eml. II. k. 288—89. II.

²⁾ Veress id. m. 198—99. II.

³⁾ Werner 1541 nov. 26-ki lev. Ferdinándhoz. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁴⁾ Werner u. a. levelében. U. o.

belátni, hogy Fráter Györgyöt s az őt támogató egységes nemzeti pártot számításon kívül hagynia nem tanácsos, viszont a barát megnyerése a területi egység megvalósításának a török ellen tervezett actio sikerének első feltétele. »Az idő alkalmas, tanácsolta Lasky még szeptember végén Ferdinándnak, Fráter György most a töröknek nevét is legbensőbb mélyéből gyűlöli s azt mondta, ha valamicskét bízhatnék fölségedben, tudná mit cselekedjék; de mert a németeket engesztelhetetlen elleneinek hiszi, azért fél tőlük s gyanakodik rájuk«. Igérje meg a király, hogy a multakat feledi, hogy a magyar ügyekben tanácsával fog élni, Erdélyt, mint helytartójának kezén hagyja s Izabella és János Zsigmond kielégítésében Fráter György javaslatait tartja szem előtt. »Ha a barát az övé lesz, a többiek tétova nélkül fogják követni.«¹⁾

Fráter György valóban így gondolkodott; újból kész volt a nagyváradi béke életbeléptetését támogatni, azonban biztosítani kívánta az abban foglalt feltételek, főleg a János Zsigmondra vonatkozó kárpótlás szoros teljesítését, de másrészt a status quo-t is — természetesen látszólag — mindaddig, míg Ferdinánd siker reményében megmérkőzhetik a törökkel. A debreczeni országgyűlésen elért eredmény, melylyel annál kirívóbb ellentétben állottak Perényiék meddő kísérletezései, a János Zsigmond-párt helyzetét Kelet-Magyarországon eléggé megszilárdultnak mutatta; valószínűnek látszott tehát, hogy Fráter Györgynek a váradi béke végrehajtására célzó törekvései őszinték. Így fogta fel a helyzetet Serédi Gáspár is, ki újabban erős ellentétbe jutott Perényivel és társaival²⁾ s a ki magát Fráter György politikai felfogásával azonosítván, készségesen vállalkozott a tárgyalások megindítására s vezetésére. Ferdinánd az előzmények hatása alatt november 21-én Serédi részére ki is állíttatta a meghatalmazást.³⁾ A béketárgyalások erkölcsi hatása csakhamar mutatkozott is. Míg a Perényiéktől összehívott *sajószentpéteri gyűlés* (deczember 6) — Werner sejtéseinek megfelelően⁴⁾ —

¹⁾ *Károlyi Árpád*: A német birodalom nagy hadiváll. Századok, 1880. 362—63. II.

²⁾ *Horváth M.* i. m. 251—52. II.

³⁾ *Károlyi Árpád* i. m. Századok, 1880. 364. I.

⁴⁾ 1541 nov. 25-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

érdemleges határozat nélkül oszlott fel, sőt jellege a köznemesség elkeseredett hangulata miatt csaknem forradalmi volt,¹⁾ a december 21-iki *miskolczi országgyűlés*, melyen a Ferdinánd és Fráter György közt történt közeledés hírére a tiszántúli megyék közül Bihar-, Szatmár-, Külső-Szolnok-, Szabolcs- és Békésmegyék nemessége is képviselve volt,²⁾ már egységesen állást foglalt Ferdinánd mellett, kit Magyarország egyedüli törvényes királyául elismerni valamennyien készek voltak.³⁾ A területi egység kérdése ezzel közel jutott a megvalósulás stadiumához; támogatta azt a közhangulat is, mely nemcsak a belső béke helyreállítását óhajtotta, hanem türelmetlenül sürgette a gátló akadályok eltávolítását is. Ennek tulajdonítható, hogy az időközben megindult tárgyalások váratlanul gyors megoldást nyertek.

Izabella királyné megbizottai: Statilius János erdélyi püspök, Fráter György és Petrovich Péter⁴⁾ Serédivel Gyaluban tárgyaltak s a december 29-én megkötött szerződésben, az ú. n. *gyalui compositióban* a következőkben állapodtak meg.⁵⁾

Ferdinánd Izabella királynénak és fiának, János Zsigmondnak adja »Szepesvárat« összes tartozékaival s addig is, míg véglegesen megegyeznek, évenként fizetendő 12.000 magyar forintnyi összeget köt le részökre; viszont azonban Izabella is átadja Ferdinándnak a Magyarország és Erdély területén levő várait és városait, valamint a szent koronát is, de csak akkor, ha Szepesvárat tartozékaival együtt kézhez vette. Ferdinánd kötelezi magát, hogy Izabellával és fiával két év alatt az összes függő kérdésekre vonatkozólag megegyez s e tekintetben V. Károly császár és Zsigmond lengyel király vagy utódaik kezességet

¹⁾ Magy. Orsz. Eml. II. k. 282—83. II.

²⁾ Magy. Orsz. Eml. II. k. 284. I. Békésmegyét egy fogalmazvány említi 1542 jan. 15-ről. (Bécsi áll. ltár. Hung.) Ugyanehhez hasonló kiadva Magy. Orsz. Eml. II. 296. I., hol azonban kevesebb vármegyéről történik említés.

³⁾ Werner György 1541 decz. 26-ki lev. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁴⁾ A megbízólevél 1541 decz. 18-án kelt. Tört. Lapok, 1875. 1124. I. L. Sörös P.: Statileo János életéhez. Pannonthalmi főisk. 1915—16. évi Ért. 53. I.

⁵⁾ Csak a mi szempontunkból figyelmet érdemlő részleteket emeljük ki.

vállalnak.¹⁾ Miután Fráter György, Statilius, Petrovich és Patócsi Miklós zarándi főispán hűséget fogadtak Ferdinándnak s a kívánt reversalist úgy saját, mint egyéb párthíveik nevében is kiállították, Serédi a ráruházott meghatalmazás alapján, Ferdinánd nevében valamennyiöket a király kegyelméről s arról biztosította, hogy János király adományait érvényeseknek tekinti.²⁾

A gyalui egyezség, mint látható, olyan hiányosan szerkesztett szerződés, hogy kétség merül fel bennünk az iránt, vajjon létrejöttét a szerződő felek őszintén óhajtották-e? Lényege Iza-bella és János Zsigmond méltányos kárpótlása ugyan, de meglepő, hogy a kárpótlás tárgya most már nem a »szepesi herczegség«, »a Szepesmegye feletti joghatósággal«, mint volt a váradi békében,³⁾ hanem csak a szepesi vár összes tartozékaival, a mi pedig nagy különbség. Feltűnő az is, hogy a Ferdinándot terhelő készpénzfizetés helye és ideje pontosan megállapítva nincs, arról csak általánosságban történik említés azon differenciákhoz hasonlóan, melyek elintézését egyelőre mellőzték. Ezzel szemben azonban kétségtelen, hogy az egyezség kötött alakjában is meg-hozta azt a pillanatnyi nyugalmat, melyre Ferdinándnak tervezett hadivállalata sikerének érdekében szüksége volt s a melyet viszont Fráter Györgynek is fel kellett használnia, ha magát, illetőleg az általa képviselt érdekeket minden eshetőség ellen biztosítani akarta.

A királyi udvar székhelye s a kormányzás középpontja eddig Lippa volt s ezzel a súlypont a János Zsigmond-pártnak biztosított országrész nyugati szélére esett. A tényleges helyzet így azt mutatta, hogy Erdély a tiszántúli részek függeléke, holott természetesebb lett volna a középpontnak Erdélybe való helyezése, mint a melynek már a multban tartományi önkormányzata volt s a mely különben is a középkortól kezdve egységes földrajzi területként szerepelt. A változtatás szükségességét felismerve, Fráter György közvetlen a gyalui egyezség után, a központ Er-

1) Közölve: Tört. Lapok, 1875. 1138—39. II. és Goossnál: 95—98. II. II. és 99—110. I.

2) Valamennyi okirat közölve Tört. Lapok, 1875. 1140—41. és 1153—56.

3) »Cui quidem patrimonio Caes. Mattas novum ducatum sub titulo Scepusiensi cum jurisdictione comitatus Scepusiensis . . . erigere debet.« *Bethlen F.*: Hist. lib. III. Tom. I. p. 246—47.

délybe való helyezésének kérdését akarta megoldani. A feladat nehézségekkel járt, mert Erdély rendei a török befolyás erősbödésétől tartottak,¹⁾ mely felfogásuk szerint, autonómiájukat korlátozta volna. A *marosvásárhelyi országgyűlés* (1542 január 26) valóban bizalmatlanul fogadta Fráter Györgyöt, kinek azonban sikerült a rendeket meggyőznie, hogy ellenállásuk a porta akaratával szemben hasztalan, de másrészt a központ Erdélybe helyezése a tartomány önkormányzatát nem sérti, sőt ellenkezőleg, azzal könnyen összeegyeztethető. Ennek tulajdonítható, hogy a márczius 29-iki *tordai országgyűlés* a megváltozott politikai helyzetre való tekintetből készségesen elhatározta Izabellának és János Zsigmondnak meghívását s ezzel előzetes beleegyezését adta ahhoz is, hogy az esetleges politikai alakulások súlypontja a jövőben Erdély legyen. Figyelemre méltó, hogy ez a gyűlés a várt politikai alakulások jellegét azzal, hogy Erdély alkotmányát önkormányzati alapon újjászervezte,²⁾ előre megjelölte: bárminő megoldást nyer is a gyalui compositio kérdése, a földrajzilag s most már politikailag is separált Erdély jelentősége annyira kétségen felül állónak látszott, hogy a szerződő felek csak annak birtokában érezhették magukat a helyzet urainak.

Ferdinánd a gyalui egyezséget április 23-án megerősítette ugyan,³⁾ de kérdés volt, hogy az abban foglalt feltételek megvalósíthatók-e? Eleinte úgy látszott, hogy a szerződés nem hajtható végre, mert Thurzó Elek, Szepesvára és tartozékainak ura, csak méltányos kárpótlás fejében volt hajlandó birtokairól lemondani.⁴⁾ Ennek hatása alatt Fráter György egyelőre tartózkodó álláspontra helyezkedett s csak akkor gondolt az egyezség életbeléptetésére, midőn a speyeri birodalmi gyűlés határozatáról értesült, mely Ferdinándnak a török ellen tervezett hadivállalatát legmesszebbmenő támogatásáról biztosította. A július 26-iki *kolozsvári országgyűlés* Fráter György előterjesztésére a maga részéről is hozzájárult az egyezség végrehajtásához,⁵⁾

¹⁾ Bethlen F.: Hist. lib. III. T. I. p. 407.

²⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. I. k. 33. s. köv. II.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 94. l.

⁴⁾ Thurzó 1542 máj. 6-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 94—95. II.

sőt a hadikészülődések hírére az augusztus közepén tartott *nagyváradi részgyűlésen* a királyné birtokában levő magyarországi vármegyék is bejelentették csatlakozásukat Ferdinándhoz,¹⁾ jóllehet Fráter György azoknak inkább a semleges álláspont elfogadását javasolta.

A német birodalom hadivállalatának kudarcza (október elején), — melynél Ferdinánd szavai szerint a birodalmat nagyobb szűgyen és gyalázat még nem érte,²⁾ válságossá tette a területi egység kérdését is. Ismét felmerült a porta közvetlen fegyveres beavatkozásának veszedelme, mely eddig csupán a Ferdinánd birtokában levő országrészt fenyegette, mely azonban a gyalui egyezség végrehajtása esetében Erdélyre is végzetes lehetett. A várható következmények mérlegelése a status quo fentartását elsőrendű politikai szükségletként tolta előtérbe s így előrelátható volt, hogy e politikai felfogás megerősödése az eddigi diplomáciai tárgyalások eredményét megsemmisíti.³⁾ Ezt megelőzendő, Ferdinánd alig egy héttel a pesti kudarc után (október 18) már utasította Serédi Gáspárt, hogy sürgősen vigye keresztül az egyezség végrehajtását, biztosítva a királynét a kikötött évi 12.000 forintnyi összeg pontos kifizetéséről,⁴⁾ legyen végül azon, hogy a királyné Erdélyt minél előbb hagyja el.⁵⁾ Erről azonban Péter moldvai vajda fenyegető magatartása, majd Erdélybe való beütése miatt⁶⁾ egyelőre szó sem lehetett. »Bennünk megvan a jóakarát, írta maga Izabella is Serédinek, de Ngod, a moldvai vajda zsarolása és pusztítása miatt most nem jöhet be«; mert valószínű, hogy bejövetele esetében a vajda török haderőt is hívna Erdélybe s így feltétlenül az ország érdeke, hogy Izabella Erdélyt el ne hagyja.⁷⁾ Serédi azonban

¹⁾ Magy. Orsz. Eml. II. 466. I.

²⁾ *Károlyi Árpád*: A német birodalom nagy hadi vállalata. Századok, 1880. 637. I.

³⁾ V. ö. I. Ferdinánd 1542 okt. 17-ki levelét V. Károlyhoz. Brüsseli okmt. II. k. 66. s köv. II.

⁴⁾ Közölve Tört. Lapok. 1875. 1170. I.

⁵⁾ Izabella 1542 nov. 20-án Serédihez írt leveléből. Tört. Lapok, 1875. 1170. I.

⁶⁾ Hier. *Ostermayer* krónik. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. 504. I.

⁷⁾ Izabella fent id. level. U. o. és Erd. Orsz. Eml. I. k. 101. I.

ragaszkodott az egyezség feltétlen végrehajtásához s december elején hatszáz főnyi lovas kísérettel Gyaluba jött, hol ez időtájt Izabella udvara volt. Fogadtatása azonban hűvös volt; Izabella a döntést a távollevő Fráter Györgytől tette függővé, kit udvarába is hivatott, de a ki különféle ürügyek alatt távol maradt s e miatt Serédi több napi hasztalan várakozás után kénytelen volt Erdélyt elhagyni. Gyalui tartózkodása alatt azonban érintkezésbe lépett a székelyek és szászok vezető férfiainal, de törekvése csak a szászoknál járt sikerrel, kik Ferdinándnak hűséget fogadva kimondották, hogy Fráter Györgyöt és a királynét csak abban az esetben fogadják városaik falai közé, ha csekély kísérettel és fegyvertelenül jönnek,¹⁾ viszont Ferdinánd csapatai mindenkor bevonulhatnak. Serédi felfogása szerint ez is nagyjelentőségű eredmény, mert a magyarság és székelység a szászok nélkül mitsem ér. Kétségtelen, figyelmezteti Ferdinándot, hogy az erdélyiek csak a kényszernek engedve fognak meghódolni, a királynak tehát a fegyveres beavatkozástól visszariadnia nem szabad.²⁾

A Seréditől sürgetett fegyveres közbelépés terve azonban most már időszerűtlen volt. A december 20-án megnyílt *tordai országgyűlés* a három nemzet uniójának megújítása után a szászok követének, Haller Péternek tiltakozása közben a gyalui egyezség végleges mellőzésére határozta el magát, kimondván, hogy Erdély rendei János Zsigmondot törvényes fejedelmökül elismerik, a töröknek a kívánt adót, az évi 10.000 aranyat³⁾ megfizetik s felkérlik egyúttal Ferdinándot, hogy ha védelméről gondoskodni nem tud, engedje legalább, hogy arról kizárólag a rendek intézkedhessenek.⁴⁾ Ezzel Erdély alkotmánya önkormányzati alapon nyugvó foederativ jelleget öltött, mely Ferdi-

¹⁾ »Effeci autem apud Saxones, quod nec reginam ipsam, nec Fratrem Georgium, nec alium quemquam, nisi inermes et paucio numero in civitate accipiant etc.« 1542 decz. 28-ki jelentése. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

²⁾ »Nihilominus S. M. Vra ne verbis illorum locum et fidem dare, sed dictam expeditionem continuare dignetur, non enim facile isti fidem praestabunt, nisi cogantur, etc.« 1542 decz. 28-án írt másik jelentése. Bécsi áll. ltár. (Hungarica.)

³⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 34. l.

⁴⁾ Veranesics 1542 decz. 29-ki lev. Erd. Orsz. Eml. I. 172—73. ll.

nánd törekvéseit Erdély érdekeivel össze nem egyeztethetőnek minősítvén, török védelem alatt kívánta békés fejlődését és állami élete teljes kialakulását biztosítani.

Ferdinánd a gyalui egyezség sorsáról Serédi jelentéséből értesült; annyit mindenesetre láthatott belőle, még ha a tor-dai végzésekről nem is hallott, hogy a területi egység kérdése Erdélyben jelentőségét veszítette; de észrevehette azt is, hogy ott a közfelfogás még nincs egységesen kialakulva; a három nemzet között ellentétek vannak, melyek esetleg mindaddig ébrentart-hatók, míg a körülmények kedvező alakulásai alkalmat nem nyújtanak a közvetlen beavatkozásra. De nem került ki figyel-mét a tiszántúli vármegyék politikai helyzete sem; állásfoglalá-suk fontosságát kezdettől fogva felismerte, mert attól függött: visszaszorítható-e Erdély a hagyományos határok közé, vagy oly földrajzi alakulás jön létre, mely Kelet-Magyarországból a magyar király joghatóságát kizárva, az újonnan szervezkedő fejedelem-séget ott döntő befolyásra juttatja.

Ugyanezen eszmék foglalkoztatták egyidejűleg Fráter Györgyöt is, kire az Izabellával történt megállapodás értel-mében épen a tiszántúli vidék igazgatása volt bízva,¹⁾ főleg azért, mert az itt levő vármegyék pártállása állandóan ingado-zott. A *miskolczi* gyűlésen (1541 december 21) pl. az egyezkedési tárgyalások hírére Szabolcs-, Szatmár-, Külsőszolnok-, Bihar- és Békésmegyék²⁾ Ferdinándhoz csatlakoztak. Az 1542-iki márcziusi *besztercebányai* országgyűlésen viszont csak Mármaros-, Szatmár-, Szabolcs-, Kraszna- és Középszolnokmegyék küldöttei vettek részt,³⁾ míg Bihar-, Békés- és Külsőszolnok stb. megyék távoltartották magukat. Az ugyanazon év augusztusában tartott *nagyváradi* részgyűlés, melyen Arad-, Békés-, Bihar-, Csanád, Csongrád-, Külsőszolnok, Temes- és Zarándmegyék nemessége gyűlt össze, tehát épen azon vármegyéké, melyek a besztercze-bányai országgyűlésről tudni sem akartak, Fráter Györggyel ellentétbe helyezkedve, kijelentette, hogy Ferdinándot ismeri el

¹⁾ Bethlen F. : Hist. lib. III. T. I. p. 408. Forgách : Commentarii p. 2.

²⁾ Magy. Orsz. Eml. II. 284. l.

³⁾ 1549 márcz. 9-ki jegyzék. Bécsi áll. ltár. Hung. *Praknoi* (Magy. Orsz. Eml. II. 306. l.) ugyanezt közli ugyan, de Zemplén vm. helyett Trencsént ír.

urának s hozzá hódolata jeléül Somlyai Mihályt küldi követül.¹⁾ De már a Ferdinánd nevében Fráter Györgytől Nagyváradra hirdetett novemberi részgyűlésen csak három megye nemessége jelent meg,²⁾ úgy hogy a helytartó kénytelen volt a gyűlést december 11-re, majd a következő esztendő január 6-ra elnapolni.³⁾ Ez az ingadozás főleg akkor lett szembeszökő, midőn Ferdinánd és Fráter György törekvései a tiszántúli részeknek saját érdekörkörükbe való vonására, leplezetlenül előtűntek. A január 6-iki *váradai részgyűlés*, melyen Ferdinánd képviselőjében Bornemisza Pál titkár is részt vett, készségesen megszavazta a magyar királytól kívánt adót, sőt ígéretet tett a jövőben fizetendő adózásra vonatkozólag is, elismervén ezzel Ferdinánd joghatóságát.⁴⁾ A *gyulai részgyűlés* ellenben, melyet Fráter György február 11-én ugyanazokkal a megyékkel tartatott, végzéseiben már teljesen mellőzte a királyt, a nélkül, hogy tőle nyíltan elszakadt volna, függetlenül rendelkezett országrészek ügyeiről s egyúttal a kormányzás, igazságszolgáltatás és a pénzügy vezetését Fráter György kezeire bízta.⁵⁾ A gyulai gyűlés határozatait ellensúlyozandó, Báthory András szatmári főispán és főkapitány április 8-ra *Debreczenbe* hirdetett országgyűlést, azonban csekély sikerrel; elsősorban Báthory és Serédi köztudomású ellenséges viszonya miatt, de azért is, mert a gyulai végzések szerint a megyék Fráter György tudta és akarata nélkül semmiféle országgyűlésen részt nem vehettek.⁶⁾ Figyelemreméltó, hogy a Ferdinándtól ugyancsak *Debreczenbe* hirdetett s Báthory András vezetése alatt megtartott június 29-iki részgyűlés⁷⁾ sem tudott érdemlegesen határozni, sőt Fráter György *derecskei* országgyűlése, melyen többek között Báthory András, Serédi Gáspár, Werner György, Drágffy Gáspár stb. is meg-

¹⁾ Magy. Orsz. Eml. II. 466. l.

²⁾ Magy. Orsz. Eml. II. 486—7. ll.

³⁾ Magy. Orsz. Eml. II. 467. l.

⁴⁾ Bornemisza 1543 febr. 18-ki nagybecsű jelentése. (Bécsi áll. ltár. Hung.) Erd. Orsz. Eml. I. 120—21. ll. Bornemisza követsége a következő év (1544) elején szerepel, de tévesen.

⁵⁾ Magy. Orsz. Eml. II. 470. l.

⁶⁾ Werner György 1543 ápr. 12-ki jelent. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁷⁾ Magy. Orsz. Eml. II. 473. l.

jelentek, a helytartó javaslatára megszavazta a portától kívánt adót is (augusztus 1) s ezzel bizonyos tekintetben ellentétbe helyezkedett a király álláspontjával.¹⁾

Az utóbbi másfél esztendő alatt tartott tiszántúli részgyűlések tehát korántsem mutattak egységesen kialakult politikai felfogásra; ingadozó pártfoglalásuk azonban már jelezte, hogy tudatával birtak különleges földrajzi helyzetüknek s csak az okozza bizonytalan magatartásukat, hogy nem ismerték fel azonnal, vajjon érdekeik megvédése az Erdélyhez, vagy magyar királyhoz való csatlakozásukkal érhető-e el? Döntő jelentőségű eseményeknek kellett bekövetkezniök, hogy a politikai és földrajzi alakulás hosszan vajudó kérdésében a sürgetett megoldás létrejöhessen. Ilyennek tekinthető az *1543-iki török hadjárat*, melyben nemcsak Valpó, Siklós, Pécs, Székesfehérvár, Tata és Esztergom várak s azokkal a Dunántúl keleti fele jutott a török hatalom birtokába,²⁾ hanem a még 1542-ben behódolt Szegeddel³⁾ s a titeli, bácsi, szabadkai és kalocsai várakkal együtt a Duna—Tisza között nagyobbik része is.⁴⁾ A hódoltsági terület a következő évben Visegrád, Nógrád s Hatvan elfoglalásával bővülvén,⁵⁾ teljesen új területi alakulás támadt, melylyel a tiszántúli részeknek számolniok kellett.

A temesvidéki, valamint a maros—körösmenti vármegyék 1543—44-től kezdve, vagyis a mióta a Duna—Tisza köze szervezett hódoltsággá lett, kedvezőtlen földrajzi helyzetbe jutottak; nyugat felől a török hódoltság, keletről Erdély szoros korlátok közé szorította azokat, úgy hogy közvetlen területi összefüggésben a Ferdinánd birtokában levő országrészekkel csak az Alföld északi részein állottak. Nem tekintve azt, hogy megtámadtatás esetén, épen kedvezőtlen földrajzi elhelyezkedésök miatt, a

¹⁾ V. ö. Werner 1543 aug. 3-ki jelentését. Bécsi áll. ltár. (Hung.) Magy. Orsz. Eml. II. 475—6. ll.

²⁾ *Istvánffy*: Hist. lib. XV. p. 160—68. — *Verancsics*: Memoria. (Munk. II. 86—87.) *Thüry*: Török történetírók II. 32—36., 237. s köv. és 298—363. ll. Türkische und ungarische Chronica. Nürnberg. 1663. 306. l.

³⁾ *Czimer K.*: A szegedi veszedelem. Hadtört. Közlem. 1891. 253. l.

⁴⁾ Török kincstári deft. I. 69—71. l.

⁵⁾ *Istvánffy*: Hist. lib. XVI. p. 168—69.

magyar király kellő támogatására alig lehetett kilátásuk, nagyon kérdéses volt, vajjon azon országrészek, melyek a tiszántúli megyéket földrajzilag az egységes területet alkotó északnyugati Ferdinánd-párti Magyarországhoz kapcsolták, állandóan biztosíthatók és megtarthatók-e? Voltak jelenségek, melyek az iránt súlyos kétségeket támasztottak. Ilyennek látszott elsősorban a kassaiak támadó fellépése.

Kassa ellen, melyet Izabella a hozzá tartozó vidékkel együtt Czéczei Lénárt kapitány igazgatására bízott,¹⁾ állandó volt a panasz a Ferdinánd-pártiak részéről, mert Czéczei a Ferdinánd és Fráter György között meg-megújuló diplomáciai tárgyalásokról tudomást nem véve, a János Zsigmond-párt helyzetét lehetőleg biztosítani akarta, akár új foglalások útján is, — Felső-Magyarországon. 1543 januáriusában hatalmába kerítette a Sárosmegye délkeleti szegletében fekvő Lipolcz várát s lefoglalta Abauj-, Sáros- és Zemplénmegyék adójának nagyobb részét is;²⁾ majd a szepesi vár tartozékaiból foglalt el több községet,³⁾ így Gölniczbányát, melyben azonnal erősséget emeltetett s egy Szentmárton nevű helységet, mely Szepesvár közelében feküdt.⁴⁾ A kassaiakhoz csatlakozott semlegességéből kilépve Basó Mátyás, Murányvár ura is, ki ezen ellenségeskedésekkel egyidejűleg, a Lapis refugiin épült karthausi kolostort dulta fel s a szerzeteseket onnan kiűzvé, kolostorukat várrá alakította.⁵⁾ Ugyanezen esztendő végén birtokukba vették Göncz városát is⁶⁾ s ezzel a János Zsigmond-párt a Hernád-völgyben túlsúlyra jutott.

Aggodalomra méltán okot adó jelenségek mutatkoztak azonban a Felföld déli részeiben is. Warkoch Tamás, Egervár

¹⁾ Bethlen F. : Hist. lib. III. T. I. p. 409. *Forgách* : Commentarii. p. 2.

²⁾ Werner György 1543 jan. lev. Ferdinándhoz. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

³⁾ Werner 1543 ápr. 12-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁴⁾ A helytartótanács 1543 július 11-ki levele Ferdinándhoz. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

⁵⁾ A helytartótanács u. a. levele és Peregi Albert pécsi prépost 1543 júl. 16-ki levele Ferdinándhoz. Bécsi áll. ltár. (Hung.) *Burger Guido* : Bassó utjáról. Közlemények Szepes vármegye multjából. VIII. (1916) 65. l.

⁶⁾ Werner György 1543 nov. 14-ki lev. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

kapitánya, urának Perényi Péternek fogsággravetésén felindulva, a kassavidéki villongásokkal egyidőben nyíltan megtagadta a vár átadását Ferdinánd biztosainak, Báthory Andrásnak és Balassa Zsigmondnak¹⁾ s így a török hódoltsággal közvetlen érintkező királyi terület legfontosabb végvára, mely a tiszántúli részek védelmének szempontjából elsőrendű jelentőséggel bírt, elveszettnek látszott Ferdinándra nézve. Válságossá tették végül a Ferdinánd-pártiak helyzetét ugyanezen országrészben az ismét mutatkozó elszakadási törekvések is. A kormány tehetlensége a hódító török hatalommal szemben, elégtelenséget keltett épen azon főurak körében, kiknek birtokait a hódoltság esetleges továbbterjeszkedése veszedelemmel fenyegette s a kik Ferdinándtól — a multakból következőt — segítséget nem remélhettek. Bebek Ferencz már 1543 júniusában visszalépett a János Zsigmond-pártba²⁾ s — egyik jelentés szerint — valószínű volt, hogy példáját többen követik.³⁾ Ferdinánd joghatósága ezzel Gömör-, Borsod- és Heves megyékben kérdésessé vált.

A földrajzi helyzet, a Ferdinánd-párt bomlása épen a tiszántúli megyéket Felső-Magyarországgal összekötő királyi területen, nemkülönben védtelenségök tudata a portával s az attól pártfogolt János Zsigmond-párttal szemben, olyan indító okokká váltak az ismertetett események hatása alatt, melyek mérlegelésének gyökeres átalakítást kellett eredményeznie a tiszántúli megyék eddig ingadozó politikai magatartásában. Fel kellett ismerniök, hogy Erdélyhez való csatlakozásuk különleges érdekeiket nem sérti, sőt ellenkezőleg, az adott viszonyok között csakis így kerülhetik ki a török hódítást, mely Hatvan elfoglalásával kétségtelenül keleti irányt vett. Az 1544 augusztus elején tartott *tordai országgyűlés* törvényalkotásában valóban a tiszántúli megyék küldöttei is részt vettek,⁴⁾

1) A biztosok 1543 jún. 13-ki jelentése. Bécsi áll. ltár. (Hung.) és *Szederkényi*: Hevesmegye tört. II. k. 67—68. l.

2) Báthory András és Balassa Zsigmond id. levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

3) Albert pécsi prépost id. lev. U. o. és Werner György 1543 nov. 14-ki levele. U. o.

4) Erd. Orsz. Eml. I. 122. l.

mint az erdélyiekkel egyenlőrangú tényezők s ettől az időtől fogva azonos érdekeltségek és egymásra utaltságuk alapján Erdély politikai életével összeforrtak.¹⁾

IV.

A nagyszombati országgyűlés 1545 február 2. és következményei. Az erdélyi joghatóság térfoglalása a Tiszántúl. A területi egyesítés újabb kísérlete, a nyírbátori szerződés 1549. Erdély és a magyar királyság egyesülése, a szászsebesi egyezmény 1551 július 19.

Szulejman 1543-iki hadjárata óta Ferdinánd ismételten kilátásba helyezte a német birodalom legmesszebbmenő támogatását, a hódító török hatalom törekvéseinek ellensúlyozására.²⁾ 1544 elején úgy is látszott, hogy Ferdinánd biztató ígéretei valóra válnak, mert nemcsak a cseh-morva rendek ajánlották meg a kért haderőt és pénzsegítséget, hanem maga V. Károly császár is megígérte a speyeri birodalmi gyűlés határozatára utalva, hogy személyesen vezeti a Magyarország felszabadítására irányuló hadjáratot.³⁾ Az V. Károly és I. Ferencz francia király közt 1544 szeptember 18-án létrejött crespnyi béke, mely a császárnak eddig lekötve tartott hadierejét felszabadította,⁴⁾ nagy mértékben fokozta a kedvező kilátásokat, ugyannyira, hogy Ferdinánd elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a magyarországi rendekkel az 1545. év tavaszára tervezett támadó hadjárat részleteire, részvételők módozataira és mértékére vonatkozólag véglegesen megállapodjék.⁵⁾ Felkérte a császárt is, hogy az 1545 február 2-ra *Nagyszombatba* hirdetett országgyű-

¹⁾ Itt természetesen csak a temesvidéki, a maros—körösmenti megyékről (Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Külső-Szolnok, Temes, Zaránd) van szó; ez azonban még nem a Partium elnevezés alatt ismert földrajzi terület, inkább csak annak alapjául tekinthető.

²⁾ V. ö. Magy. Orsz. Eml. II. k. 477. s köv. és 542. ll.

³⁾ M. Orsz. Eml. II. 551. l.

⁴⁾ Horváth M.: id. m. 287. l.

⁵⁾ 1544 nov. 24-ki orszgy. meghívója. Magy. Orsz. Eml. II. 631—33. ll.

lésen magát képviseltesse s követe által újítsa meg mult esztendőben tett ígérétét. A Németországban ugyanekkor kiújult vallási villongások s a protestáns és katolikus rendek erőmérkőzési kísérletei miatt azonban a törökök ellen tervezett hadivállalat kérdése háttérbe szorult ¹⁾ s ezért V. Károly kénytelen volt követét, Weltwyck Gellért császári tanácsost arra utasítani, hogy csak általánosságokra szorítkozzék s tartózkodjék olyan nyilatkozatoktól, melyek a császárra határozott kötelezettségeket rónának. A nagyszombati országgyűlés tehát a várt segítség és biztatás helyett csalódást hozott a rendeknek, kik felindulásukat nem is titkolták és szenvedélyesen támadták a kormányt, mely szerintök török hadjárat ürügye alatt pénzt akar az országtól kicsikarni, sőt sokan azt is javasolták, hogy a töröknek meghódolva, szakadjanak el Ferdinándtól.²⁾

A nagyszombati országgyűlés lefolyása és eredménytelensége Fráter György török politikájának helyességét igazolta. Kétségtelenné vált ugyanis, hogy az a politika, mely Magyarország tényleges helyzetével nem számolva, mindig csak a német császárság zavaros viszonyaihoz alkalmazkodott, — akárhányszor a magyar érdekek rovására, — végeredményében az ország romlását segíti elő. Helyesebb tehát — az adott viszonyok közt — a Fráter Györgytől képviselt védelmi politika, mely adófizetéssel kísérelte meg a tiszántúli és erdélyi részek török kézre jutását megakadályozni, hogy így a joghatósága alá tartozó magyarországi részek ellenálló képességének nyugodt fejlődése biztosítva legyen. Ez utóbbi cél Fráter György felfogása szerint csakis Erdély közjogi helyzetének megszilárdításával,³⁾ illetőleg már meglévő közjogi intézményeinek kiépítésével közelíthető meg legkönnyebben, az 1542 márczius 29-iki tordai végzések alapján. Az 1545 április 24-iki *tordai* országgyűléssel ki is mondatta, — a nagyszombati országgyűlés hatása alatt, — hogy a János Zsigmond joghatósága alá nem eső területekkel, vagy az Erdélyen kívül álló hatalmakkal közvetlen érintkezésbe senki ne lépessen a helytartó tudta nélkül; a birtokado-

¹⁾ Horváth M. id. m. 288. l.

²⁾ Magy. Orsz. Eml. II. 618. s köv. II.

³⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. I. 195. l.

mányozás jogát, melylyel Ferdinánd még a közelmúltban is élt,¹⁾ csakis a királyné vagy a helytartó gyakorolhatja, a legfőbb bírói hatalommal együtt.²⁾ Ferdinánd befolyása Erdély belső életében a hozott törvények alapján jelentőségét veszítette, mit az is bizonyít, hogy ettől az időtől kezdve Erdélyre vonatkozó királyi adomány 1551-ig nem ismeretes.³⁾

A tordai országgyűlés után Fráter György sürgős feladatául tekintette azt is, hogy Ferdinánd joghatóságát a tiszántúli részekben megszüntesse, vagy legalább a lehetőségig korlátozza azon terület megyéit az erdélyi törvényhozás hatáskörébe vonja.⁴⁾ Az 1544 augusztusi tordai országgyűlés óta a Temesvidék, valamint a Maros—Kőrös menti megyék állandóan képviseltették magukat az erdélyi országgyűléseken,⁵⁾ a Tiszántúl északi megyéiben azonban mindeztideig túlnyomó volt a Ferdinánd-pártiak, így Báthory András és Drágffy Gáspár befolyása. Ugyanezen év végén azonban sikerült megszereznie Kisvárdát, majd Drágffy Gáspár halála után Tasnád várát s ezzel, a Báthory András birtokában levő Ecseden kívül, a tiszántúli vidék minden jelentősebb vára Fráter György kezén volt. Werner György jelentése szerint félő, hogy Szatmár-, Szabolcs-, Bereg-, sőt Zemplén- és Ungmegyék is elszakadnak Ferdinándtól,⁶⁾ a mi rövid idő alatt be is következett.⁷⁾ A Fráter György-

¹⁾ V. ö. 1542 decz. kelt adománylevele Kendy Ferencz részére. Bécsi áll. ltár. (Hung.) 1543 nov. 12-ki adománya Pemflinger Márk fia János részére. (Lib. reg. Ferdinandi I. T. 1—2. p. 50—51.) 1543 decz. 8-ki adománya Horváth Gáspárnak. (U. o. p. 52.) 1544 decz. 27-ki adománylevele többeknek. (U. o. p. 83.) Inscriptionalisa Bethlen Elek részére 1545 jan. 23-ról. (U. o. p. 86.)

²⁾ Erd. Orsz. Eml. I. p. 196—98.

³⁾ A Liber Regiusok (Orsz. ltár.) legalább adatot nem tartalmaznak.

⁴⁾ Ezt állapította meg róla már előzőleg is Werner György. 1544 decz. 15-ki levele a bécsi áll. ltárban. (Hung.)

⁵⁾ Ferdinánd hallgatólagos tiltakozása ellenére, ki birtokadományai-val állandóan figyelmeztetni látszott a köztudatot arra, hogy őt tekintse az ország valamennyi része kizárólagos urának. V. ö. 1544. (közelebbi dátum nélkül kelt) adománylevelét a zarándmegyei Fajdos községről. (Lib. Reg. Ferd. I. T. 1—2. p. 86.) 1545 nov. 24-ki adománylevele Drágffy Jánosnak és Györgynek néhány bihar- és közép-szolnokmegyei faluról. (U. o. p. 100.) stb.

⁶⁾ Werner György id. 1544 decz. 15-ki levele. (U. o.)

⁷⁾ Magy. Orsz. Eml. III. 182. l.

től 1545 június 7-re *Debreczenbe* hívott részgyűlésen valóban érezhető volt a nagyszombati országgyűlés hatása.¹⁾ Már az a körülmény is, hogy a tiszántúli megyék nemessége Fels Lénárt és Serédi Gáspár tilalma ellenére²⁾ megjelent a debreczeni gyűlésen, mutatta Fráter György befolyásának megerősödését. Formálisan nem szakítottak ugyan a magyar királylyal, a mennyiben kimondották, hogy a rendes királyi jövedelmek Ferdinándot illetik, de viszont a szultánnak fizetendő adó ügyében hozott előbbi határozatukat megújították, sőt — legalább részben — Fráter György hatáskörébe utalták a nemesi felkelés elrendelését is.³⁾

Elért sikerei, de másrészt azon merev visszautasítás, melylyel Ferdinánd béketárgyalásai ez idő szerint a portán találkoztak,⁴⁾ mely tehát egy jövődő török háború veszedelmével fenyegetett, Fráter Györgyöt arra bírta, hogy az ország területi egysége megvalósításának eszméjével ismét komolyan foglalkozzék. Ellentétben eddigi politikájával, melyben a Ferdinánd királysága alatt eszközendő egységesítést tartotta az ország érdekeivel leginkább összeegyeztethetőnek, most ugyanazt János Zsigmonddal, mint választott magyar királylyal akarta megkísérelni. Támogatta abban nemcsak az, hogy Erdély és a tiszántúli megyék túlnyomó része egységesen János Zsigmond mellett foglalt állást, s hogy Kelet-Magyarországon élénk hullámokat vetettek az erősbödő elszakadási törekvések,⁵⁾ hanem a közhangulat is. Már a nagyszombati országgyűlésről is azt jelentette Weltwyck V. Károlynak, hogy az országban nagy változások vannak készülöben és vagy a parasztság és köznemesség fog meghódolni a töröknek, vagy az urak csatlakoznak Fráter Györgyhez.⁶⁾ 1543—44 óta napirenden volt a nemesség és a jobbágyság önkéntes behódolása, melyet a török is elősegített azzal, hogy a hódoltsági

1) A gyűlés napját említi Serédi Gáspár 1545 máj. 12-ki Fels Lénárthoz írt levelében. (Bécsi áll. ltár. Hung.)

2) Serédi 1545 máj. 14-ki levele Felshez. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

3) Magy. Orsz. Eml. II. 599—600. l.

4) Magy. Orsz. Eml. III. k. 3—4. l.

5) Loboczky Mátyás 1545 júl. 12-ki levele. Bécsi áll. ltár. (Hung.)

6) Horváth M. i. m. 289. l.

területekre kevesebb terhet rótt, mint a be nem hódoltakra.¹⁾ Ebből pedig azt lehetett következtetni, hogy a török védelem alatt álló Erdélyhez való csatlakozás a kizárólag Ferdinánd joghatósága alatt álló országrészekben sem fog nehézségekkel találkozni.

Az eszmét azonban, jóllehet több befolyásos főúr támogatta,²⁾ a porta visszautasította; nem bízott Fráter György őszinteségében, mert azt hitte, hogy Ferdinánd és Izabella közt már létrejött valamiféle megállapodás s Fráter György terve csak annak leplezésére szolgál. Hogy tehát »őt zabolában tartsa s lehetetlenné tegye neki, valamit a szultán kárára tenni,«³⁾ Fráter György törekvéseivel teljesen ellentétben, új követelésekkel állott elő, nevezetesen Becse vára átadását kívánta,⁴⁾ bizonyára azért, hogy ezzel a Tiszántúl eddig érintetlen vidékeire is kiterjessze a hódoltságot.

A porta hódító szándéka, melyhez mereven ragaszkodott, megdöbbsentette az erdélyi rendeket, mert ellene védekezni sem lehetett, s mert kiszámíthatatlanok voltak azon eshetőségek is, melyek akár a portai követelés teljesítését, akár megtagadását követték volna. Szükségképpen fel kellett tehát újulniok a már annyiszor megkísérlett egységesítési törekvéseknek, melyek Erdélyt a multban Ferdinánd birtokába juttatták volna, de — s ez a lényeg — mindig többé-kevésbbé szabatosan körülvonalazott szerződéses viszony alapján, a mi a portával szemben kizártnak volt tekinthető. Fráter Györgynek tehát, ha Erdélyt a tiszántúli részekkel a török hódítás ellenében biztosítani kívánta, vissza kellett térnie az eredeti tervhez. Báthory András, illetőleg Salm Miklós magyarországi főparancsnok közvetítésével már 1546 júniusában tárgyalá-

¹⁾ Horváth M. i. m. 295. s köv. ll.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 201—202. ll.

³⁾ Kropf L.: Castaldo Erdélyben. Hadtört. Közlem. 1895. 358 l.

⁴⁾ Fráter György 1546 jún. 14-ki lev. Brassó városához. Erd. Orsz. Eml. I. 226—27. ll. Verancsics egyik levelében (1546 jún. 20.) Becsén kívül Becskereket és a Tiszavidéket is említi (Munkái VI. p. 187—88.); talán a közhír után, mert ugyanő egy másik, 1546 júl. 8-án kelt levelében, kétségkívül jobb értesülés alapján, csak Beeséről ír. (Munkái VI. p. 197.)

sokat is kezdett Ferdinánddal, ki a Fráter Györgytől előterjesztett módozatok mérlegelése után az egységesítés eszméjétől nem vonakodott ugyan,¹⁾ de tekintettel a portával folyó béketárgyalásokra és a németországi vallási küzdelmekre,²⁾ határozott igéretnel magát le nem köthette. Válságossá tette Erdély helyzetét a szultán ismételt parancsa Becse átadására vonatkozólag,³⁾ mely elől kitérni most már annál kevésbbé lehetett, mert a Ferdinánd és a porta közt 1547 nyarán létrejött öt évi béke Erdélyt teljesen kiszolgáltatva a török hatalomnak, a mennyiben megfosztotta a Ferdinándtól várható támogatás lehetőségétől. Kitűnt ez V. Károly és Ferdinánd válaszából is, melyet az erdélyi rendektől ugyanazon év novemberében küldött követeknek adtak, kik Erdély védelmére és Erdély átadása esetén Izabella és János Zsigmond méltányos kárpótlására vonatkozólag előterjesztésekkel fordultak hozzájuk (1548 febr.). A császár — úgymond — most kötött öt évi fegyverszünetet a törökökkel, hitét tehát meg kell tartania. Ferdinánd is nyíltan kijelentette, hogy a fegyverszünet leteltéig Erdély érdekében háborút nem kezdhet.⁴⁾

Ámbár mindkét válasz a területi egységesítési terv határozott visszautasításának látszott, Fráter György azokat véglegeseknek nem tartotta; olyan előnyöket ajánlott ugyanis — aránylag csekély ellenérték fejében — Ferdinándnak, hogy azok elől — felfogása szerint — a királynak kitérnie nem lehetett. Kedvező körülménynek minősíthette a változatos sikerrel folyó perzsa-török háborút is,⁵⁾ mely Szulejman erejét és tevékenységét egyelőre teljesen lekötötte, úgy hogy nem volt várható, még az egyesítés véghezvitele esetén sem, a porta rögtöni beavatkozása. Támogatva az erdélyi közfelfogástól is, mely szintén a területi egység helyreállításától várta a helyzet javulását,⁶⁾ a rendekkel és Izabellával egyetértően elhatározta, hogy az

¹⁾ Veress i. m. 266. l.

²⁾ Magy. Orsz. Eml. III. 95. l.

³⁾ Verancsics 1547 márcz. 7-ki lev. (Munkái VI. k. 247—48. ll.) és u. a. 1547 márcz. 22-ki lev. (Munkái VI. 252. l.)

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 207—8. és 234—38. ll.

⁵⁾ Horváth i. m. 313. l.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 212. l.

1548 október 16-ra Pozsonyba hirdetett országgyűlésen újból a király elé terjeszti *javaslatait*. Lényegök a következő: Fráter György sürgősnek tartja az évek óta függőben levő vitás birtokügyek, kölcsönös károsítási és hatalmaskodási perek végleges elintézését s ámbár Ferdinánd ugyanazon év május 4-én kelt iratában megígérte a biztosok kirendelését, az mind ez ideig nem történt meg. Legyen a király arról meggyőződve, hogy a Fráter György ellen felhozott vádak alaptalanok, a miről a kiküldendő biztosok jelentéseiből meg is fog győződni; bizonyosságul most csak Eger átadásának kérdését hozzák fel, mely várat Perényi Péter halála után őrsége egyedül Fráter György tanácsára hallgatva engedett át a királynak. Az Izabella és János Zsigmond joghatósága alatt levő országrész átadására Ferdinándnak mindenkor készek ugyan, de méltányos, t. i. a nagyváradi békében foglalt kárpótlás fejében és azzal a feltétellel, hogy a király gondoskodni fog azon részek kellő védelméről.¹⁾

A követségi előterjesztések tehát az utóbbi évek határ- és birtoksérelemait állították előtérbe s csak mellékesen érintették az egységesítés kérdését, kétséggkívül azért, hogy a megindítandó tárgyalások a portán gyanut ne keltsenek, illetőleg könnyen kimagyarázhatók legyenek. Ily alapon Ferdinánd sem zárkozhatott el a tárgyalások megkezdése elől s november 20-án adott válaszában — hangsúlyozván, hogy az egységesítés ügye eddig sem rajta, hanem a királynén és nemrég elhalt atyján mult — ki is jelentette a követeknek, hogy a függőben levő kérdések elintézése végett 1549 vízkereszt napjára vagy *Nyirbátorba*, vagy Nagykárolyba biztosokat küld s kötelezi magát arra, hogy Erdély védelméről gondoskodni fog.²⁾

Az eredetileg január 6-ra kitűzött értekezletet különböző okok, így Báthory András betegsége, Nádasdy Tamás vonakodása, Salm Miklós akadályoztatása miatt,³⁾ csak szeptember

¹⁾ Bécsi áll. ltár. (Hung.) — Ettől némileg eltér a Horváth Mihálytól közölt szöveg: Brüsseli Okmt. II. 169—175. ll. L. azonfelül Erd. Orsz. Eml. I. 212—14. ll. és *Horváth M. i. m.* 322—25. ll.

²⁾ Ferdinánd válasza: Brüsseli Okmt. II. 176—81. ll. — *Horváth M. i. m.* 325. l. Erd. Orsz. Eml. I. 214—15. ll. Magy. Orsz. Eml. III. 192. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 247—48. ll. Salm 1549 nyarán Basó Mátyást és Balassa Menyhértet fékezte meg. Istvánffy: *Hist. lib.* XVI. p. 175—78. Magy. Orsz. Eml. III. 239. l.

8-án nyithatták meg Nyirbátorban, Ferdinánd biztosai ¹⁾ és Fráter György jelenlétében. Az értekezlet legfőbb eredménye a királyi biztosok és Fráter György közt kötött *egyezség* volt, melynek értelmében Erdély a tiszántúli részekkel visszazáll Ferdinándra, ki ezek fejében Oppeln és Ratibor herczegségeket adja Izabellának és János Zsigmondnak, 15.000 forintnyi jövedelmet biztosítván ezekből részökre. A királynénak 100.000 forintot köt le jegyajándéka kárpótlásául. Fráter György Erdély kormányzója marad, mint királyi kincstartó, ezenkívül esztergomi érsekké fog kineveztetni, sőt Ferdinánd bíborosul ajánlja a pápának. Ezzel szemben Fráter György kikötötte, hogy Ferdinánd a szerződés végrehajtását erős haddal biztosítsa ²⁾ — s

¹⁾ »Cum autem fidelibus nostris praefato comiti a Salm, ac reverendo Augustino a Sbardellatis electo Vacienſi, nec non Georgio Sybrik et Paulo Istvánfy, consiliariis nostris cum praedicto Fratre Georgio ad primum diem Augusti proxime venturi, nostro jussu conveniendum sit etc.« Ferdinánd 1549 jún. 27-ki lev. *Pray* : Epist. proc. II. 191—92. A tanácskozási hely felett folyt levelezés Salm és Fráter György közt magyarázza meg azt, hogy az értekezlet csak szept. 8-án kezdődhetett meg. Erd. Orsz. Eml. I. 250. l. *Holub József* : Istvánffy Pál. (Békefi- emlékkönyv. Budapest, 1912. 232. l.)

²⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 250. l. után. — *Forgách* szerint : »Nos summam trademus, secretis enim sermonibus nemo interfuit : Quodsi Hungariam Ferdinando traderet, ipsum contra universum Joannis patrimonium redditurum, quod erat juxta regiam opulentiam amplissimum ; et reginae dotem, quae pro utriusque principis magnitudine esset splendidissima : tum autem Georgio ipsi ad Varadiensem episcopatum adjecturum una praefecturam Transsylvaniae, procuraturumque rubrum galerum a pontifice.« *Commentarii* p. 4—5. — Ugyanígy *Tinódi* is. R. M. K. T. III. k. 16. l., ki az esztergomi érsekséget is említi. Az atyai örökségről és Izabella jegyajándékáról szól egyébként Fráter György is (1551 febr. 4-ki lev. *Pray* : Ep. proc. II. 230—31. ll.), mint a melyek az értekezlet anyagául szolgáltak. *Bethlen Farkas* (Hist. lib. IV. Tom. I. p. 434.) tudósítása szerint ugyanakkor János Zsigmond örökbefogadásáról és nagykorúsága esetében Ferdinánd leányával való házasságáról is szó esett. Kétségtelen ezekkel szemben, hogy a nyirbátori értekezlet elsősorban a királynénak és fiának adandó anyagi kárpótlás kérdésével foglalkozott, a királynénak 1548 nov. előterjesztése (Brüsseli Okmt. II. 170.) alapján, ki a nagyváradi béke végrehajtását kérte : »Imprimis autem serenitatem eius reginalem optare, ut posset permanere in iis pactionibus, quae de rehabendo patrimonio filii sui car^{mi} inter utrasque Mattes et ser^{mum} quondam regem Joannem conclusae fuerant. Quod si id Matti eius regiae grave videretur, ut tunc M. eius R. unacum Caes. Matte novas

hogy az titokban tartassék, elsősorban a porta előtt, melyet pedig Ferdinánd eleinte a tárgyalások lényegéről tájékoztatni kívánt.¹⁾

Fráter György óvatosságát főleg az igazolta, hogy Szulejman ugyanekkor fejezte be diadalmasan perzsiai hadjáratát, miről az erdélyi rendeket sietett is tudósítani,²⁾ s így valószínűnek látszott, hogy a porta hódító törekvéseit azonnal felújítja, ha a nyirbátori egyezség tudomására jut. Petrovich és befolyása alatt maga Izabella, kikkel Fráter György éles ellentétben állott, talán azért, mert az egyezség eredményét nem tartották kielégítőnek, be is jelentették a portán, hogy a királyfi trónját veszedelem fenyegeti s hogy Fráter György hűséget fogadott a római királynak.³⁾ A panaszoknak eleinte a porta nem tulajdonított jelentőséget; Izabella követének is csak annyit feleltek, hogy a szultán Magyarországból biztosabb értesítéseket vár és majd azután fog határozni.⁴⁾ Mikor azonban a Fráter György és Ferdinánd közt létrejött egyezkedés hírért a portának 1550 márcziusában Bécsbe küldött követe, Mahmud csasz⁵⁾ határozott formában megerősítette, Szulejman, ki eddig is gyanúval kísérte a barát szereplését, elhatározta letételét s akarataról az erdélyi rendeket ugyanezen követe által azonnal tudatta is. »Annak okáért küldött engemet az császár ő parancsolatjában, — hangzott a szultáni fermán — az felségös királné asszonyhoz és az János király fiához és tühozzátok mindnyájan urak, hogy meg-

proponat conditiones» etc. (Bécsi áll. ltár. Hung. és Brüsseli Okmt. u. o.) Brutus tudósítására (III. k. 411. l.) l. *Kropf L.*: Castaldo Erdélyben. Hadtört. Közl. 1895. 360—61. ll. jegyzet.

¹⁾ »Propterea ipsi commissarii debent ostendere, cum utraque Mattes, tum Caes., quam Regia propensissimae sint, ser^{mae} reginae postulata juvare et curare, tamen ipsis plane videri, negotium illud cum beneplacito et assensu principis Turcarum agendum, tractandum et concludendum esse, ita enim firmiora et securiora omnia futura» etc. (Bécsi áll. ltár. Hung.) Ez a részlet a Brüsseli Okmt.-ből hiányzik.

²⁾ Fráter György 1550 márcz. 24-ki lev. *Pray*. Epist. proc. II. 198—99. ll. Erd. Orsz. Eml. I. 258. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 258—59. ll. — *Veress*: i. m. 300. l.

⁴⁾ *Kropf L.* id. tanul. Hadtört. Közl. 1895. 510. l.

⁵⁾ Bornemisza Pál 1550 márcz. 23-ki és Nádasdy László (Tamás fia) 1550 márcz. 10. lev. *Pray*: Epist. proc. II. 196—7. ll.

értsétek az ő parancsolatját és hogy köztetek ne tartsátok, de valamiképpen lehet, annak avagy fejét vegyétek, vagy elevenen az király fia kezében adjátok, hogy ilyen latorért az ország el ne vesszen.«¹⁾

A szultáni parancs végrehajtására Petrovich vállalkozott, ki a csasz eltávozása után hadfelkelést hirdetvén a Temesvidéken és a Szerémségben lakó szerb lakosság között, seregével a Marosvölgy mentén Erdélybe nyomult; Alvinczet sikerült ugyan elfoglalnia,²⁾ mindamellett a Fráter Györggyel való döntő mérkőzést kerülni akarta addig, míg a tőle időközben sürgtetett török és oláh segéds csapatok megérkeznek.³⁾ Petrovich tétlenségét Fráter György kiaknázatlanul nem hagyhatta, mert belátta, hogy többoldalú támadás esetén Erdélyből végképpen kiszorulhat, viszont valószínűnek látszott előtte, hogy a belső ellentétek gyors elfojtása után kedvezőbb helyzetet teremthet. Következtetéseit az események igazolták is; támadó fellépésével ugyanis nemcsak Izabellát kényszerítette békére,⁴⁾ hanem az így egységessé vált Erdély hadierejével az oláh és török csapatoknak is ellenállott, melyek Fráter György seregei elől mindenütt visszavonultak.⁵⁾

Ferdinánd magatartása az erdélyi eseményekkel szemben kezdetben tartózkodó volt, mert kötötte az 1547-ki béke; a porta hódító törekvései azonban, melyek a hódoltsági területek szervezésekor a békében biztosított status quot figyelembe nem véve, leplezetlenül előtűntek, Ferdinándot végre közvetlen beavatkozásra kényszerítették.

Szeged behódolása óta (1542) a *hódoltság* Szolnok felé terjeszkedett, melyet 1549—50 táján az újonnan szervezett *szegedi*

¹⁾ Közölve Erd. Orsz. Eml. I. 307—11. ll. Azonos tartalmú *Tinódinál*: R. M. K. T. III. 18—19. ll.

²⁾ Báthory András 1550 szept. 30-ki lev. *Pray*: Epist. proc. II. 209.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 263. l. — Petrovich a török segítség fejében állítólag Becsét és Becskereket ígérte a töröknek. Salm 1550 okt. 24-ki lev. *Pray*: Epist. proc. II. 219.

⁴⁾ *Horváth M.* i. m. 340. l. Erd. Orsz. Eml. I. 265. l.

⁵⁾ Fráter György 1551 jan. 7-ki lev. *Pray*: Epist. proc. II. 226—28. Erd. Orsz. Eml. I. 266—68. *Horváth*: i. m. 342. s köv. ll. *Tinódi*: R. M. K. T. III. 22—23. ll.

szandzsákba olvasztottak,¹⁾ sőt stratégiai fontosságát felismerve, erősséggé kezdték alakítani.²⁾ A Felső-Tiszavidéki megyék joggal tarthattak attól, hogy a hódoltság keleti vagy északkeleti irányban, a királyi terület rovására fog haladni s azért Báthory Andrást, majd a helytartótanács útján Ferdinándot sürgős közbelépésre³⁾ kérték. A helytartótanács erre azonnal utasította is Báthory András főkapitányt, hogy a helynek erősséggé alakítását minden módon meg kell akadályoznia⁴⁾ s egyúttal Báthory fegyveres támogatására hívta fel a felsőmagyarországi főurakat is.⁵⁾ Külön értesítették azonfelül Salm Miklóst is a törökök terveiről, kérve őt, hogy tegyen meg minden intézkedést Szolnok megerősítésének megakadályozására.⁶⁾ Az utasításnak megfelelően Salm már 1550 szeptember elején megszállotta Szolnokot, sőt azonnal meg is kezdte az erődítési munkálatokat,⁷⁾ a budai pasa, illetőleg a porta tiltakozása ellenére,⁸⁾ mely ezt részben a béke megszegésének minősítvén, komoly megtorlásra gondolt.⁹⁾

Ilyen körülmények között a török háború valószínűségével a szerződő felek mindegyikének számolnia kellett. Ferdinándnak Fráter Györgytől ismételten sürgetett fegyveres közbelépése¹⁰⁾ halaszthatatlanná vált, ha csak Ferdinánd a nyirbátori egyezség eredményeit kockáztatni nem akarta. Fráter György a területi egyesítésnek részletekben körvonalazott tervéhez még mindig

1) Magyarország török kincst. deft. I. 65—66. Szolnokon kívül a szandzsák északi határai Szanda, Várkony és Vezseny faluk voltak.

2) V. ö. *Szederkényi* i. m. II. 116—17. ll.

3) A helytartótanács felterjesztése Ferdinándhoz 1550 jún. 17. *R. Kiss István*: A magy. helytartótanács etc. 231—33. ll. *Szederkényi* i. m. II. 117—18. ll.

4) 1550. aug. 8-ki utasítása. *R. Kiss István* i. m. 277. l.

5) 1550 aug. 8-ki felszólítása. *R. Kiss I.* i. m. 278. l.

6) 1550 aug. 9-ki lev. *R. Kiss I.* i. m. 284—85. ll.

7) 1550 szept. 21-ki levele. *Pray*: Epist. proc. II. 205—6. *Ostermayer* krónikája. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. 510. l. és Deutsche Fundgruben I. 40. l. *Istvánffy*: Hist. lib. XVI. p. 180. *Thallóczy*: Zay Ferencz élete. 60. l.

8) Báthory András 1550 szept. 30-ki lev. *Pray*: Epist. proc. II. 220. l.

9) Salm 1550 okt. 7-ki lev. *Pray*: Epist. proc. II. 211—12. ll.

10) 1550 jún. 5-ki levele Nádasdyhoz. *Pray*: Epist. proc. II. 200—202. 1550 okt. 23-ról ugyanahhoz. M. Tud. Akad. kéziratára. Podhraczkgyűjt. Tört. Ivrét 33.

ragaszkodott ugyan, a minék újabban a nagyváradi részgyűlésen kifejezést is adott,¹⁾ de kérdés volt, nem fogja-e a porta nyomása eddig követett politikája folytatására kényszeríteni, a mire a februáriusi gyulafehérvári országgyűlésen török részről valóban kísérlet történt.²⁾ A nyirbátori egyezség végrehajtásának további halogatása tehát, a politikai helyzet újabb alakulását tekintve, nem volt indokolt; a Ferdinándtól kinevezett biztosok az előzmények hatása alatt Fráter Györggyel 1551 február 3-án a biharmegyei *Diószegen* ismét megkezdték a végleges tárgyalásokat Erdély átadása és Izabella és János Zsigmond méltányos kárpótlása alapján,³⁾ melyek eredménye hosszas alkudozások után⁴⁾ a *szászsebesi egyezség* (július 19.) a következő pontokkal: János Zsigmond a sziléziai Oppeln hercezséget kapja, mint cseh hűbért, azzal a kötelezettséggel, hogy Ferdinánd, illetőleg a mindenkori cseh királyok iránt hűséggel viseltessék és olyan szolgálatokkal tartozzék, minőkkel a többi sziléziai hercegek; ha Oppeln jövedelme 25.000 magyar forintnál kevesebb lenne, Ferdinánd gondoskodni fog annak kiegészítéséről. A király a jelenleg zálogban levő hercezség felszabadulásáig János Zsigmondnak adja Kassát összes jogaival és jövedelmeivel⁵⁾ s általában gondoskodni fog egyéb elvesztett jövedelmei fedezéséről is. Ha Ferdinánd és V. Károly fiutódok nélkül halna el, Magyarország trónját János Zsigmond és utódai öröklék, viszont az utóbbi magszakadása esetén a nemzetre visszaszáll a szabad királyválasztási jog; megállapították végül az Izabellát illető anyagi kárpótlás részleteit is. Mindezek fejében Izabella és fia lemondanak a koronáról és a magyarországi birtokokról.⁶⁾

1) 1551 jan. 20. Magy. Orsz. Eml. III. 381. l.

2) Erd. Orsz. Eml. I. 269—70. ll.

3) Fráter György 1551 febr. 4-ki lev. s a biztosok 1551 febr. 4-ki jelentése. *Pray*: Epist. proc. II. 226—38. *Bethlen F.*: Hist. lib. IV. Tom. I. p. 475—6. *Horváth* i. m. 351. s köv. ll. *Kropf L.* id. tan. Hadtört. Közl. 1896. 174—76. ll.

4) Erd. Orsz. Eml. I. 283—89. ll.

5) Valamint Münsterberget és Frankensteint is. Tört. tár. 1891. 434. l.

6) *Veress E.*: Erdély fejedelmi interregnuma. Bpest. Akadémia, 1899. 13—14. ll. *Bethlen F.*: Hist. lib. IV. tom. I. p. 487—88. Erd. Orsz. Eml. I. 289. A ratificatio 1551 okt. 18-án történt. Tört. Tár. 1891. 434. l. Az iratok kiadva *Goossnál*: 19—36. l.

A szászsebesi egyezség végrehajtásában Petrovich, az egyesítésnek eddig legállhatatosabb ellenfele is megnyugodott s a királyné felszólítására átadván Ferdinánd biztosainak a Temesvidék várait,¹⁾ — melyekért kárpótlásul a munkácsi várat és uradalmat kötötték le számára²⁾ — Izabellához csatlakozott, ki időközben Erdélyt elhagyva, udvarával már Kassán tartózkodott.³⁾

A területi egységesítés nagy munkája, melynek megvalósítása egy negyed század óta foglalkoztatta Ferdinándot és V. Károlyt, ezzel befejezettnek látszott. Kérdéses volt azonban, lesz-e az immár egységes Magyarországnak annyi ellenálló képessége, hogy meggátolhassa a szervezkedő török hódoltság továbbterjeszkedését és siker reményében vehesse fel a küzdelmet egy esetleges török támadással? A feleletet erre a következő évek eseményei adták meg.

V.

Erdély átadása és a porta. Fráter György szerepe az 1551-i török támadás alkalmával. A törökök újabb hódításai, Lippa eleste és visszavétele. Fráter György halála. Az 1552-i török hadjárat és eredményei. A hódoltság terjedése és szervezete a Tiszántúl. Mozgalmak Ferdinánd ellen. Erdély végleges különválása a magyar királyságtól.

Erdély átadása a portán nagy felháborodást keltett. A tény nem hatott ugyan megglepetésszerűen, mert Petrovich már a

¹⁾ Báthory András Dévát, Lippát, Solymost és Temesvárt, (Fráter György 1551 júl. 31-ki lev. Tört. Tár. 1880. 244 és 1551 szept. 10-ki lev. Pray : Epist. proc. II. 298. l. Ostermayer kron. Quellen etc. IV. 512. Egy másik tudósítás szerint ezt a várat Aldana vette át. Brüss. Okmt. II. 260. és Pesty : Temes vármegye főispánjai. M. Tört. Tár. XII. 235—36.) Karánsebest Serédi György vette át. (Bethlen : Hist. lib. IV. Tom. I. p. 497.) Becse és Becskerek aug. 19-e előtt jutott Ferd. birtokába. (Fráter Gy. 1551 aug. 19. lev. Tört. Tár. 1880. 254.) L. azonfelül : Czimer K. : Temesvár megvétele. Hadt. Közl. 1893. 21—22. ll.

²⁾ Bethlen F. : Hist. lib. IV. Tom. I. p. 492—93. Tinódi : R. M. K. T. III. 33—34. ll.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 292—93. ll.

szászsebesi egyezkedések kezdetén felhívta a porta figyelmét a tárgyalások lényegére.¹⁾ De úgy látszik, ott abban a meggyőződésben éltek, hogy a szultánnak Petrovich tudósítása után Zsigmond lengyel királyhoz intézett tiltakozása,²⁾ valamint azon parancsa, melyben az erdélyi rendek feltétlen köteletségévé tette János Zsigmond fejedelemségének változatlan elismerését³⁾ és a német csapatok kiűzését, szükség esetén akár az időközben már mozgósított török segítséggel⁴⁾ is, — legalább annyira befolyásolja az egyezkedési tárgyalások menetét, hogy az országnak Ferdinánd királysága alatt eszközlendő egyesítése a közeljövőben bekövetkezni nem fog. Annál nagyobb izgalmat okozott tehát Ferdinánd portai követének, Malvezzinek azon jelentése (július 18), hogy Ferdinánd Erdélyt a rendek beleegyezésével már birtokába vette, mire a szultán azonnal utasította Szokolovics Mehemet ruméliai beglerbéget Erdély megtámadására.⁵⁾

Erdély hadiereje a Ferdinándtól beküldött Castaldo csapataival együtt sem volt elegendő arra, hogy az ellenállást siker reményében megkísérelje. Fráter György tehát Erdély helyzetére való tekintetből, a török beavatkozás veszedelmét mindaddig elhárítandónak tartotta, míg Ferdinánd a délvidéki várak védelmi állapotba helyezését és a csapatok szükséges szaporítását végre nem hajtja. Elkerülhetetlennek vélte ezért a portát a status quo tényleges fennállásáról biztosítani, olyanformán, mint ezt Ferdinándnak javaslatba is hozta, hogy t. i. : »azért, hogy János Zsigmond eljegyzé a Ferdinánd leányát, nem szűnt meg a szultán alázatos szolgája maradni s az adót és ajándékot rövid idő alatt be fogja küldeni a szultán kincstárába«, a mit Ferdinánd ellenzése daczára még július folyamán be is szolgáltatott.⁶⁾

¹⁾ *Pray* : Epist. proc. II. 252—54. ll.

²⁾ *Pray* : Epist. proc. II. 263—66. ll.

³⁾ 1551 júl. 20. lev. Fráter Györgyhöz. Tört. Tár. 1880. 236—37.

⁴⁾ 1551 júl. első felében írt levele az erdélyiekhez. *Pray* : Epist. proc. II. 266—70. és *Czimer K.* : Temesvár megvétele. Hadtört. Közlem. 1893. 23. l.

⁵⁾ *Bethlen F.* : Hist. lib. IV. Tom. I. p. 498. *Pray* : Epist. proc. II. 268—69. *Horváth M.* i. m. 373—74. ll. *Kropf L.* : Malvezzi elfogattatása. Századok 1896. 389—93. ll.

⁶⁾ Fráter György 1551 júl. 21-ki lev. Tört. Tár. 1880. 238. l. Erd. Orsz. Eml. I. 347—48.

Mint a következmények igazolták, az adott viszonyok között ez a színleges meghódolás szerencsés politikai fogás volt. A ruméliai beglerbég ugyanis már augusztus 3-án Szalánkemény-nél táborozott ; itt értesült a köteles évi adó beküldéséről s arról, hogy Erdélyben tekintélyes német haderő táborozik, mely a közelmúlt napokban Lippát megszállotta ; felszólította tehát Fráter Györgyöt, hogy Erdély helyzetével ismertesse meg, a német csapatokat azonban onnan távolítsa el.¹⁾ Fráter György a bég levelére csak augusztus vége felé válaszolt, hangsúlyozva abban hűségét és engedelmességet a porta iránt s így a bég egyrészt Fráter György levelére, másrészt a porta újabb utasítására várakozván, az egész hónapot tétlenül vesztegetve töltötte el a szalánkeményi táborban.²⁾ Erre az időhaladékra pedig szükség volt, mert a pozsonyi haditanács, mely kellő értesülések híján teljesen tájékozatlan volt a török haderő mozdulatai felől, a délvidéki várak megerősítésére vonatkozólag ezen idő alatt legalább annyiban intézkedhetett, hogy védelmökre várnagyokat nevezett ki, de egyébként őrségről és felszerelésről alig gondoskodott.³⁾ Nagy jelentőségű volt az évi adó beküldése abból a szempontból is, hogy egyelőre elhárította Erdély közvetlen megtámadtatását, melyet a szultán még július első felében kilátásba helyezett.⁴⁾ Fráter György a délvidéki várak Ferdinánd kezére jutásáért Petrovichot tette felelőssé a porta előtt,⁵⁾ a mely annak hitelt adván,⁶⁾ elegendőnek tartotta csupán a Ferdinándtól megszállott Temesvidék meghódítását,⁷⁾ s ez október közepe táján nagyjában végre volt hajtva.

Mehemet beglerbég szeptember 15-én már Becsét vette ostrom alá s azt szeptember 19-én hatalmába ejtve,⁸⁾ szept-

¹⁾ 1551 aug. 3-ki lev. Tört. Tár. 1880. 245—46.

²⁾ A bég 1551 aug. végén írt levele. *Pray* : Epist. proc. II. 282—84.

³⁾ Fráter György 1551 szept. 8-ki lev. Tört. Tár. 1880. 262—63. I. *Czimer* K. id. tan. Hadtört. Közlem. 1893. 26. s. köv. II.

⁴⁾ 1551 júl. első felében írt lev. *Pray* : Epist. proc. II. 269.

⁵⁾ 1551 szept. 30-ki lev. *Pray* : Epist. proc. II. 298—299.

⁶⁾ Mehemet 1551 okt. 21-ki lev. *Pray* : Epist. proc. II. 301.

⁷⁾ Hagdar pasa 1551 okt. 13-ki lev. *Pray* : Epist. proc. II. 306.

⁸⁾ Brüsseli Oktmár II. 275. I. *Bethlen F.* : IV. Tom. II. p. 501. *Istvánffy* XVII. p. 185. *Tinódi* : R. M. K. T. III. 37. *Forgách* : Comm. p. 15. *Evlia Cselebi* : Magyarország. utaz. I. 5. *Czimer* id. tan. Hadtört. Közl. 1893. 39—40.

tember 25-én Beeskereket,¹⁾ szeptember 28-án pedig Csanádot foglalta el ellenállás nélkül.²⁾ A gyors előnyomulás annyira megremítette a temesvidéki és marosmenti kisebb erősségek őrseit, hogy azonnal meghódoltak a beglerbégnek ; így jutott török kézre : Horogszeg,³⁾ Csák,⁴⁾ Kissomlyó,⁵⁾ Illádia,⁶⁾ Galád⁷⁾ Aracs,⁸⁾ Nagylak,⁹⁾ Fellak,¹⁰⁾ Bessenyő,¹¹⁾ Egres,¹²⁾ Csálya,¹³⁾

Thúry : Török történetírók. II. 36. és 258. ll. Becse ostromáról Báthory András szept. 19-i levele is tudósít. *Theiner* : Vetera monumenta Slav. meridional. I. p. 22—23. és *Hurmuzaki* : Documente privitore. Vol. II. P. 4. p. 616.

¹⁾ Brüsseli Okmt. II. 275. *Forgách* : Comm. p. 16. *Tinódi* R. M. K. T. III. 37. *Evlia Cselebi* : I. 6. *Bethlen* : IV. Tom. II. p. 501—502. *Istvánffy* XVII. p. 185. Tört. Tár. 1880. 666. l. *Czimer* u. o. 41—42. *Thúry* : II. 258—59.

²⁾ *Tinódi* : R. M. K. T. III. 37. Brüsseli Okmt. II. 275. *Forgách* : Comm. p. 16. *Istvánffy* : XVII. p. 185. *Evlia Cselebi* : I. 6. *Czimer* u. o. 43. l. *Bethlen* : IV. Tom. II. p. 498. *Borovszky S.* : Csanádm. tört. II. 78. *Thúry* : II. 260.

³⁾ A mai Nákófalva és Komlós vidékén, Torontálm. *Csánki D.* : Magyarország. tört. földrajza etc. I. 697. L. azonfelül *Tinódi* : R. M. K. T. III. 38. *Bethlen* : IV. Tom. II. p. 498. *Forgách* : Comm. p. 16. *Istvánffy* : XVII. p. 185. *Czimer* : u. o. 42.

⁴⁾ Ma Csák, Temesm. *Csánki* : II. 17. L. azonfelül a fent idézeteknél.

⁵⁾ A mai Kissemlak, Temesm. *Csánki* : II. 96. Kissomlyó néven említi *Tinódi* : R. M. K. T. III. 38. *Forgách* : Comm. p. 16. Viszont *Istvánffy* : XVII. p. 185., *Bethlen* : IV. Tom. II. p. 498. egyszerűen Somlyót említenek. *Oláh Miklós* szerint (Hungariae lib. I. c. 17. §. 3. 1753-ki kiad. 76. l.) »alia etiam Temesvár versus campestris arx Somlyó cernitur« ; e tudósítás tehát megfelel Kissemlaknak.

⁶⁾ Ma ugyanezen név alatt Oraviczától d. (Krassó-Szőrény vm.) *Csánki* : II. 96—97. L. *Bethlen* : IV. Tom. II. p. 498. *Forgách* : u. o. *Istvánffy* : u. o. *Tinódi* : u. o.

⁷⁾ Nagyikindától d. *Csánki* : II. 38. Ugyanígy *Szilády Á.* : R. M. K. T. III. 407. Megjegyzendő, hogy Horvatinovics 1551 nov. 3-ki levele értelmében a Temesvár mellett levő Giládra is lehet gondolni : »Bellerbég Galadnál volna, Temesvárhoz mint négy mélyföldön vagy ötön.« etc. Tört. Tár. 1891. 436. l.

⁸⁾ Ma pusztá Aracs néven Nagyikindától d. *Csánki* : II. 125. Ugyanígy *Szilády Á.* : R. M. K. T. III. 407. *Czimer* (u. o. 43. l.) tévesen Aradáczzal azonosítja. *Bethlen* (IV. tom. II. p. 498.) »Aradium«-ot ír, a többiek ellenben, mint *Tinódi* (u. o.), *Forgách* (u. o.), *Istvánffy* (u. o.) Aracsát. — *Thúry* : II. 259.

⁹⁾ A többször idézett írókon kívül : Tört. Tár. 1891. 434. *Borovszky S.* :

Zádorlak,¹⁾ Bodorlak,²⁾ Pálélése³⁾ és Eperjes.⁴⁾ A beglerbég az őszi hadjáratot Lippa megszerzésével akarta befejezni; de midőn arról értesült, hogy a várat Báthory András vezetése alatt tekintélyes haderő tartja megszállva, Csanád elfoglalása után a hadjárat megszüntetésére határozta el magát.⁵⁾ Arra a hírré azonban, hogy a keresztény haderő zöme Nagyvárad felé nyomult, mely állítólag veszedelemben forgott⁶⁾ s Lippa várában csak jelentéktelen őrség tartózkodik, de azt a város szerb lakossága a kilátástalannak mutakozó védelem feladására s Lippa elhagyására kényszerítette, Ulema pasával a várat is megszállatta (október 8).⁷⁾ Elért sikerei a beglerbéget az előrehaladt őszi idő ellenére eredeti haditerve megváltoztatására

Csanádm. tört. II. 422. és u. attól: A nagylaki uradalom tört. Budapest. Akadémia, 1900. 31. l.

¹⁰⁾ Ma Fenlak, Temesm. *Csánki*: I. 770. Az id. írókon kívül *Evlia Cselebi*: I. 6. *Thúry*: II. 259.

¹¹⁾ A mai Ó-Bessenýő, Torontálm. *Csánki*: I. 694. U. a. íróknál és Tört. Tár. 1891. 434.

¹²⁾ Ma Csanádtól k. Torontálm. *Csánki*: I. 695.

¹³⁾ Ma Csála p., Arad m. ny. *Csánki*: I. 768. és *Sziládi*: R. M. K. T. III. 407. — U. azon írókon kívül *Schesaeus*: Ruin. Pann. (Szeben, 1797. Eder kiad.) 89—90., ki az előbbieket is említi. *Karácsonyi J.*: Békés vm. tört. I. 123.

¹⁾ Ma Zaderlak, Temesm. *Csánki*: I. 781. Id. írókon kívül *Schesaeus*: 88.

²⁾ *Szilády* szerint (R. M. K. T. III. 407.) ismeretlen fekvésű. *Csánki* (I. 767.) és *Czimer* (u. o. 44.) a mai Mondorlakkal (Aradm.) azonosítják.

³⁾ Ma Paulis, Aradm. *Csánki*: I. 776. és *Czimer*: u. o. 44. *Szilády* (R. M. K. T. III. 407.) ismeretlennek jelzi.

⁴⁾ *Bethlen* (IV. tom. II. p. 498.) és *Istvánffy* (XVII. p. 185.) Alsó-Eperjesnek nevezik, megkülönböztetésül a sárosmegyei Eperjestől. A Marosmentén Lippa közelében feküdt, régebben Iregdnek hívták s a Patócsycsalád birtoka volt. V. ö. *Karácsonyi J.*: Alsó-Eperjes helyfekvése. Tört. és Rég. Értesítő. Temesvár, 1883. 154—63. U. attól: Patócsy F. születés-helyéről. Századok, 1889. 121. s köv. ll. és újabban: Alsó-Eperjesvár tartománya. Századok, 1903. 670—72. V. ö. *Zsilinszky M.*: Patócsy F. Századok, 1888. főleg 613—14. ll. jegyzet.

⁵⁾ 1551 szept. 15—decz. 18-ki jelentés. Brüsseli Okmt. II. 275—76.

⁶⁾ *Tinódi*: R. M. K. T. III. 39. *Forgách*: Comment. p. 16.

⁷⁾ V. ö. *Czimer*: id. tan. Hadtört. Közl. 1893. 45—48. ll. Azonfelül: *Tinódi*: R. M. K. T. III. 39—40. *Forgách*: Comm. p. 16—17. *Bethlen*: IV. tom. I. p. 499. *Istvánffy*: XVII. p. 185—6. *Evlia Cselebi*: I. 6. *Thúry*: II. 36. és 260—61. ll. Brüsseli Okmt. II. 311.

készítették. A Lippán tartózkodó szerb lakosság ugyanis figyelmét Temesvárra irányította, melynek elfoglalása szerintök nehézségekbe alig ütközik s hatásuk alatt, könnyű diadal reményében, a beglerbég október 17-én a várat ostrom alá is fogta. Vállalkozása azonban kudarczczal végződött, mert a Losonezy Istvántól védett vár őrségének kitartó védelme tíz napi ostrom után visszavonulásra kényszerítette október 27-én.¹⁾

Lippa elestének hírére Fráter György, kit Ferdinánd a török ellen készülő sereg főparancsnokává tett,²⁾ általános hadfelkelést hirdetett.³⁾ Az erdélyi és magyarországi csapatok a Castaldo és Pallavicini vezérlete alatt álló zsoldos hadakkal egyesülve tekintélyes haderőt alkottak ugyan, a vezérek egyenlensége azonban bénítólag hatott a hadsereg működésére. Castaldo a Temesvár ostromával lekötött Mehemet beglerbég megtámadását hozta javaslatba s ez taktikailag tényleg indokoltabb volt, mint Lippa visszavétele, melyhez viszont Fráter György ragaszkodott, ki a portával való szakítás látszatát kerülni akarta.⁴⁾ Mehemet visszavonulása után Castaldo haditerve tárgytalanná lévén, az erdélyi hadsereg a gyülekezési helyül kitüzött Tótváradról Lippa ellen indult, melyet november 3-án körülfartak s csaknem négy heti ostrom után hatalmukba ejtettek,⁵⁾ Fráter György határozott kívánságára — ellentétben a Ferdinándtól kiadott rendelettel⁶⁾ — szabad elvonulást biztosítván a várat védő Ulema pasának.

Lippa, valamint a részben Losonezy csapataitól visszafoglalt Temesvidéki és Marosmenti várak visszavételével⁷⁾ a török

¹⁾ *Czimer* id. tan. u. o. 49—68. ll. Ugyanott az irodalom is.

²⁾ 1551 szept. 23. Tört. Tár. 1880. 649—50. ll.

³⁾ 1551 okt. 9-én. Erd. Orsz. Eml. I. 380. l.

⁴⁾ *Czimer* id. tan. Hadt. Közl. 1893. 68. l. A haderő létszámára vonatkozólag u. o. 197—8.

⁵⁾ *Kropf L.* : Lippa ostroma 1551-ben. Hadt. Közl. 1897. 226. l. Ugyanabban több kiigazítás *Czimer* id. dolgozatára vonatkozólag. Az ostrom részletes leírását l. azonfelül *Czimernél* : u. o. 199., 210. ll. az irodalommal.

⁶⁾ 1551 nov. 20. Regestája Tört. Tár. 1891. 436. l.

⁷⁾ »Ex clementia divina arces et fortalitia, excepto Bechye et Bechereke, omnia, quae aestate proxima beglerbeg ademerat, videlicet. Bwycz (?) Eperjes, Lippa, Pálélése, Chyallya, Nagylak, Fellak, Chanád, Makó, Bese-

hódoltság továbbterjedésének veszedelme Erdély irányában megszűnt ugyan, de Becse és Becskerek török kézen maradtak s így azokkal a délvidék jelentékeny része ténylegesen veszendőbe ment nemcsak Erdélyre, hanem Ferdinándra nézve is. A király sürgetése a hadjárat folytatására vonatkozólag ¹⁾ eredménytelen volt, mert a lippai tábor a hadviselést elunta, úgy hogy Fráter György a sikeres előnyomulást csakis nagy mértékben szaporított és újjászervezett hadsereggel vélte megvalósíthatónak s e czélból országgyűlés összehívását javasolta.²⁾ Ferdinánd Fráter György előterjesztéséhez hozzájárulván, a rendeket február 22-re Pozsonyba hívta össze,³⁾ de az országgyűlési meghívót a sereg széteszlása után Alvinczen tartózkodó Fráter György ⁴⁾ már nem vehette kezéhez, mert, mint ismeretes, Castaldo deczember 17-én Ferdinánd beleegyezésével ⁵⁾ orgyilkosokkal megölette.

Fráter György halála fordulópont az események fejlődésében. Politikája, mely Magyarország egységesítését diadalra juttatta a nélkül, hogy Erdélyt formálisan kivonta volna a porta fenhatósága alól, érthetetlennek látszott azok előtt, kik az egységesítéssel a török protectiót megszüntnek tekintették. Fráter György az egység helyreállítása esetén a porta fegyveres beavatkozását számításon kívül nem hagyta ugyan, de az erők összemérését legalább addig kívánta halasztani, míg az valószínű siker reményében megkísérelhető nem lesz. A közelmúlt eseményeinek tanúsága szerint ez az időpont még nem érkezett el; azért is lett a lippai török őrség védőjévé, hogy a portát hűségéről meggyőzze.⁶⁾ Erőszakos halálából azonban a porta kétségen felül állónak látta Ferdinánd hatalmának

nyew, Galád recuperata sunt. etc.« Fráter György 1551 nov. 28-ki jelentése. T. Tár 1881. 64. l. U. ez közölve *Hurmuzakitól* is: Documente privitore. Vol. II. P. 4. p. 647—49.

¹⁾ 1551 decz. 2-ki lev. Tört. Tár. 1881. 66—69. ll.

²⁾ Fráter György 1551 decz. 3-ki és decz. 6-ki levelei. T. Tár. 1881. 69—70. ll. Magy. Orsz. Eml. III. 330. l.

³⁾ Magy. Orsz. Eml. III. 331. l.

⁴⁾ *Istvánffy*: XVII. p. 190.

⁵⁾ Ferdinánd 1552 jan. 2-ki lev. Brüsseli Okmt. II. 313—14. ll. *Horváth M. i. m.* 444. s köv. ll.

⁶⁾ V. ö. Mehemet bég 1551 decz. 6-ki lev. Tört. Tár. 1881. 73. l.

túlsúlyra jutását és megerősödését Erdélyben, a mire nézve eddig bizonytalanságban volt s ez indította arra, hogy a status quot ismét helyreállítsa, sőt amennyiben lehetséges, a hódoltság kiterjesztésével Ferdinánd jogkörét Magyarország egyéb részein is lehető szűk korlátok közé szorítsa.¹⁾

A *pozsonyi országgyűlés*, melyen az erdélyi rendek képviselve voltak,²⁾ a kétségtelenül megújuló török háborúra való tekintetből elrendelte az általános nemesi felkelést, miután Ferdinánd ígéretet tett arra, hogy a hadjáratot személyesen vezeti; kimondták, hogy zsold nélkül szolgálnak a királyi zászló alatt s minden tíz jobbágy után egy lovast a saját, egy puskás gyalogot pedig a jobbágyok költségén állítanak ki. A táborban meg nem jelenő nemesek fő- és jószágvesztéssel bűnhődnek.³⁾ Lényegileg azonos volt ezzel a május 22-én megnyílt *tordai országgyűlés* álláspontja, mely a nemesség személyes felkelésén kívül a legmesszebbmenő haditerhek elvállalására is kész volt.⁴⁾

Az általános nemesi felkelést és a nagymérvű fegyverkezést a porta hadikészülődései tették indokolttá. Castaldo már (1552) januárius elején tudomást szerzett arról, hogy a szultán ebben az évben személyesen jön Erdély visszafoglalására,⁵⁾ s a tatár kánnak már meg is parancsolta, hogy teljes hadierejével üssön be Erdélybe,⁶⁾ melyen kő kövön nem marad, ha a németeket onnan ki nem űzik és János Zsigmondnak, »az ő szolgájának«, országát vissza nem adják.⁷⁾ Az oláh vajda értesítése szerint Erdély megtámadására három szandzsák van kirendelve;

¹⁾ Egyik tudósítás szerint: »A szultán személyesen fog Erdély ellen jönni s először Temesvárat szállja meg és azután a mennyit elfoglalhat Erdélyből, annyit hódít meg; egyszersmind Egert, Szolnokot és a többi Erdély körül fekvő végházakat sepri el útjából, azután a bányavárosokon át a Dunának veszi útját« stb. Tört. Tár. 1891. 646. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 357. l.

³⁾ Magy. Orsz. Eml. III. 336. l. *Forgách*: Comment. lib. II. p. 31.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 360. l.

⁵⁾ 1552 jan. 6-ki levele. Tört. Tár. 1891. 444. l.

⁶⁾ Mircse vajda 1552 febr. 4-ki levele. Tört. Tár. 1891. 641. l.

⁷⁾ A szultán 1552 febr. 20. körül Balassa Menyhérthez, a székelyekhez és általánosságban az erdélyiekhez intézett levelei. Regestáik Tört. Tár. 1891. 646. l. Ugyanilyen tartalmú Ahmát basa május 16-ki levele is az erdélyiekhez. Tört. Tár. 1892. 148. l.

szultáni parancsra ő maga is kénytelen volt az Erdélybe vezető utakat elzárni, hogy oda élelmiszereket bevinni ne lehessen.¹⁾ Fenyegető volt azonkívül a hódoltságiak magatartása is. Kászon pasa, a becsei és becskereki helytartó, kemény fenyegetéssel behódolásra szólította fel a makóiakat és bessenyőieket,²⁾ úgy hogy a föld népe a pasa levelétől megrémülve elmenekült s pusztán hagyta a földet.³⁾ Szeged visszavételének szerencsétlenül végződő kísérlete után⁴⁾ a két budai pasa ugyanott nagy sereget vont össze,⁵⁾ melyet naponként szaporítottak.⁶⁾ Május közepe táján kétségtelenné vált ugyan, hogy a perzsa háború miatt »császár személye szerint ki nem jű«,⁷⁾ de ugyanakkor a török haderő már Nisnél táborozott s a következő hetekben részint a Tiszán, részint a Dunán átkelven, június első felében Magyarország területén állott.⁸⁾

A hadjárat sorsa azzal, hogy Ferdinánd a Németországban 1551 őszén felújuló vallásháború miatt V. Károly részéről semminemű támogatásban nem részesülhetett s ezért a hadjárat személyes irányításától vonakodott, már előre eldőlt. A király személyes megjelenéséhez kötött általános nemesi felkelés Magyarországon épp úgy, mint Erdélyben, elmaradt s az ország védelme csak részleges hadfelkelésre volt bízva,⁹⁾ mely azonban a gyakorlott török katonasággal szemben elégtelennek bizonyult. A hadjáratban, melynek részletezését mellőzendőnek véljük, véglegesen török kézre jutott Temesvár,¹⁰⁾ Lippa,¹¹⁾ Soly-

¹⁾ A szebeni tanács 1552 febr. 13-án kelt tudósítása. Tört. Tár. 1891. 642. l.

²⁾ 1552. febr. 1. levele. Tört. Tár. 1891. 640. l.

³⁾ Tört. Tár. 1891. 640. l.

⁴⁾ L. erre *Czimer K.*: A szegedi veszedelem. Hadtört. Közlem. 1891.

⁵⁾ Castaldo tudósítása 1552 márcz. 16. Tört. Tár. 1891. 654. l.

⁶⁾ U. annak jelentése 1552 ápr. 10-ről. Tört. Tár. 1892. 144. l.

⁷⁾ 1552 máj. 21-ről kelt levél. T. Tár. 1880. 600. l. Regestája T. Tár. 1892. 149—50. ll.

⁸⁾ *Czimer K.* id. tan. Hadtört. Közlem. 1893. 309—11. ll.

⁹⁾ *Czimer* id. tan. u. o. 311. l. Erdélyre: Erd. Orsz. Eml. I. 364. s köv. ll.

¹⁰⁾ *Czimer* id. tan. Hadtört. Közl. 1893. 318—65. ll. U. o. az irodalom is.

¹¹⁾ *Istvánffy*: XVIII. p. 203. *Verancsics*: Munkái II. 95. *Bethlen*:

mos,¹⁾ Lugos, Karánsebes,²⁾ Nagylak,³⁾ Eperjes,⁴⁾ Csanád⁵⁾ s több kisebb palánk, mint Versecz, Facset, Mehádia, Csák (Csákovár), Haramvár, Keve, Mezősomlyó, Érsomlyó és Pancsova,⁶⁾ tehát az egész Temesvidék, valamint az északnyugati felföld néhány kevésbbé jelentős erősségén kívül a Tisza vonalát védő Szolnok vára is.⁷⁾

Az egységes Magyarország hadierejét így minden vonalon vereségek érték, a mi nem maradhatott következmények nélkül; a hódítás következtében előállott új területi alakuláson kívül változást kellett előidézniök a közfelfogásban is. A változás szükségességét elsősorban a porta ismerte fel, mely Erdély átadását Ferdinánd fegyveres beavatkozásának tulajdonította s nem vett tudomást a tény szerződésszerű jellegéről; feltételezte tehát, hogy Erdély a győzelmes 1552-iki hadjárat hatása alatt újból aláveti magát a portai protectionnak, mely a multban állami életének függetlenítésén kívül területi integritását is biztosította s elszakad Ferdinándtól, ki a lefolyt események tanúsága szerint a török hatalommal szemben gyenge ellenfélnek bizonyult. Szulejman fermánjai,⁸⁾ valamint Mircse vajda⁹⁾ s a hódoltsági vezérek¹⁰⁾ felszólításai, akár János Zsigmond visszahívására, akár új fejedelem választására, de mindkét esetben Castaldo féktelen csapatainak kiűzésére, valóban visszhangot

IV. tom. II. p. 543. *Thúry* : II. 384. Brüss. Okmt. II. 350. Erd. Orsz. Eml. I. 369. *Czimer* id. tan. u. o. 365—67. ll.

¹⁾ *Istvánffy* : XVIII. p. 203. *Bethlen* : IV. tom. II. p. 544. Tört. Tár. 1892. 281. l. Erd. Orsz. Eml. I. 422. l.

²⁾ *Bethlen* : IV. tom. II. p. 543. *Istvánffy* : u. o. Tört. Tár. 1892. 280. l.

³⁾ Tört. Tár. 1892. 280. l. *Borovszky S.* : Csanádm. tört. II. 222. l. U. attól : A nagylaki uradalom tört. 32. l.

⁴⁾ Tört. Tár. 1892. 280. l.

⁵⁾ *Istvánffy* : XVIII. p. 203. Tört. Tár. 1892. 280. *Borovszky* : Csanádm. tört. II. 78.

⁶⁾ *Czimer* id. tan. Hadtört. Közl. 1893. 370. l.

⁷⁾ *Verancsics* : Munkái. II. 95. *Istvánffy* : XVIII. p. 207. *Szendrey J.* : Szolnok eleste 1552-ben. Hadtört. Közl. II. (1889.) 125—140. ll.

⁸⁾ 1552 aug. 3—12. Tört. Tár. 1892. 280. aug. 22-ről. U. o. 285. Decz. 18—27. U. o. 657. l.

⁹⁾ 1552 aug. 31. Tört. Tár. 1892. 474. l.

¹⁰⁾ 1552 nov. 9. Tört. Tár. 1892. 490. 652. Decz. 20-ról. U. o. 658. l.

keltettek Erdélyben. Castaldo jelentései szerint a nemesség inkább ellene, mint mellette foglalt állást,¹⁾ sőt az egyik gyűlésen kifejezést is adtak annak, hogy addig nem nyugosznak, míg magyar nem kormányozza őket.²⁾ A közvélemény nyomása alatt Ferdinánd is kénytelen volt megnyugodni abban, hogy Erdély a szokásos évi adót ismét megfizesse a portának,³⁾ de már személyesen tiltakozott⁴⁾ a rendek október 31-én hozott azon határozata ellen, melyben azok adófizetésre, új vajda-választásra és a német haderő eltávolítására kötelezték magukat, ha a szultán a Petrovichtól bírt s most török kézen levő várakat visszaadja;⁵⁾ mindamellett sérelmüket nem orvosolta s védelmükről nem gondoskodott. Ilyen körülmények között újból párttá kezdett szervezkedni az az ellenzék is, mely Magyarország egységesítését Erdély érdekeivel ellentétesnek tartván, János Zsigmond visszahívásában politikai szükséglet látott⁶⁾ s mely támogatásban részesült az azonos érdekeltségű tiszántúli vármegyéktől is.⁷⁾ A zilált belpolitikai állapotokat tekintve, a Ferdinándtól vajdává kinevezett Báthory András, sőt maga Castaldo is szabadulni igyekezett Erdélyből,⁸⁾ főleg arra a hírré, hogy a szultán Erdélyt követeli s míg Ferdinánd azt vissza nem adja, addig a béke lehetetlen,⁹⁾ mert török támadás esetén fölötte kétségesnek látszott Erdély támogatása.

Az elszakadási törekvések erősödését, mely 1553 tavaszán formális részgyűlés és határozat alakjában János Zsigmond fejedelemségének visszaállítása mellett félreérthetetlenül meg-

1) 1552 aug. 9-ki jelentés. Tört. Tár. 1892. 284. l.

2) 1552 szept. 22-ki jelentése. Tört. Tár. 1892. 481. l.

3) Meggyesi Ferencz vicarius 1552 okt. 2-ki javaslatának (T. Tár. 1892. 483. l.) megfelelően Ferdinánd 1552 okt. 18-ki levele. Tört. Tár. 1892. 487. l. Erd. Orsz. Eml. I. 373. l. jegyzet.

4) 1552 okt. 29-ki lev. Tört. Tár. 1892. 489. l.

5) Erd. Orsz. Eml. I. 373. l.

6) V. ö. Castaldo 1552 decz. 19-ki jelentése. Tört. Tár. 1892. 657—58. ll.

7) Castaldo u. azon jelentése. U. o. 658. l. Varkocs 1553 jan. 23-ki lev. Tört. Tár. 1892. 667. l. A tiszántúli megyék részgyűléseire l. Magy. Orsz. Eml. III. 385.

8) Castaldo 1553 febr. 8. és febr. 16-ki jelentése. Tört. Tár. 1892. 670—71. ll. 1553 márcz. 3. lev. U. o. 675. l.

9) Ali budai basa tudósítása 1553 márcz. 3. Tört. Tár. 1892. 676. l.

nyilvánult,¹⁾ az erdélyi kormány tehetetlenségén és ennek következtében a közállapotok romlásán kívül, a törökök hódító politikája tette indokolttá.

Az 1552-iki hadjárat legfontosabb következménye a Magyarországot ért területi veszteség volt. A Tisza-vonal Szolnoktól Szegedig, a Marosmente Szegedtől Lippáig török kézre jutott s így a tiszántúli megyék nyugat és dél felől közvetlen területi érintkezésbe jutottak a hódoltsággá szervezett Duna—Tisza-közzel és a Temesvidékkel.²⁾ Ez a földrajzi alakulat főleg azért mutatkozott veszedelmesnek, mert ezt a területet néhány kisebb jelentőségű zarándmegyei erősségen kívül csak Gyula és Várad védelmezte;³⁾ valószínűnek látszott tehát, hogy abban az esetben, ha Ferdinánd az eddig érintetlen megyék területi épségét a portával kötendő valamelyes megegyezéssel nem biztosítja, a hódoltság keleti, illetőleg északi irányban akadálytalanul fog tovább terjedni. Káson lippai bégnek a kőrösbányaiakhoz küldött hódoltató levele a hódítási törekvéseket igazolta is.⁴⁾ A következő esztendőkből pedig csaknem lépésről-lépésre megállapítható az egyes megyék keretén belül a hódoltság terjedése s azzal kapcsolatosan a gazdasági, adózási viszonyok, szóval az ellenálló képesség fokozatos romlása, melyet természetesen erős visszahatásnak kellett követnie.

Igy *Biharmegyében* 1554-ben a behódoltatott községek a következők: Püspökladány 25 portával, Báránd 8 p., Füred 21 p., Szovát 33 p., Szerep 15 p., Csepe 8 p., Derecske 50 p., Szeghalom 34 p., Károly 19 p., Csépány 11 p., Ösvény 11 p., Tamáshida 8 p., Nagyágya 18 p., Sikula 4 p., Kiságya 3 p., Jenővadász 7 p., Szék 9 p., Árkos 6 p., Újbécs 3 p. Összesen 19 község 284 portával.⁵⁾ (Az összes porták 3·48%-a.)

¹⁾ Az 1553 tavaszán tartott kereki-i gyűlésre l. Magy. Orsz. Eml. III. 391. Tört. Tár. 1892. 683. l.

²⁾ L. erre *Evlia Cselebi*: I. 8—9. ll.

³⁾ A szatmári, szabolcsi, közép-szolnoki, krasznai és biharmegyei nemesség Báthory András vajda jelentése szerint már novemberben a miatt panaszkodott, hogy minden őrség nélkül vannak az ellenség tözsomszédságában. 1552 nov. 20-ki jelent. Tört. Tár. 1892. 491. l.

⁴⁾ 1552 nov. 2-ről kelezve. Tört. Tár. 1892. 490. l.

⁵⁾ U. azon évi dic. conscriptiók után. Orsz. ltár.

1555-ben : Andaháza 7 p., Bakonyszeg 3 p., Kovácsi 20 p., Torda 18 p., Nagyrábé 15 p., Szentmiklós 8 p., Udvari 47 p., Ladány 54 p., Báránd 25 p., Füred 44 p., Szerep 29 p., Szovát 62 p., Köteles 8 p., Ebes 35 p., Csepe 25 p., Derecske 96 p., Darvas 11 p., Orrod 15 p., Csekehida 12 p., Sága 10 p., Csökmő 20 p., Szeghalom 44 p., Károly 31 p., Balkány 20 p., Csépany 22 p., Ösvény 22 p., Tamáshida 17 p., Nagyággya 44 p., Kisággya 6 p., Sikula 10 p., Jenővadász 13 p., Kisjenő 6 p., azonfelül Feltót, Sinte, Kissintha, Kamona, Thesa, Kecskés, Kér, Csatfalva, Nagyfalu, Bélözön, Szék, mely utóbbiakat Szék kivételével a törökök állandóan megszállották. Összesen 43 község 799 portával.¹⁾ (Az összes porták 10·56%-a.)

Szabolcsmegyében 1554-ben : Szoboszló 15 p., Sziget 8 p., Nádudvar 65 p., Püspökladány 12 p., Kaba 28 p., Zám 9 p., Egyek 7 p., Ohat 37 p., Csege 37 p., Szentmargita 70 p., Hort, Macs, Tetétlen és Angyalháza, Polgár 65 p. — 15 község 353 portával.²⁾ (Az összes porták 12·75%-a.)

1555-ben Hegyes 10 p., Sziget 23 p., Szoboszló 34 p., Zám 11 p., Nádudvar 75 p., Csege 36 p., Tetétlen 18 p., Püspökladány 18 p., Szentmiklós 3 p., Egyek 7 p., Ohat 30 p., Hort, 3 p., Szentmargita 70 p., Macs, Angyalháza, Újváros 70 p., Polgár 65 p., Kaba 28 p., Böszörmény. — 19 község 501 portával.³⁾ (Az összes porták 18·46%-a.)

Csupán e két, török területtel ez idő szerint közvetlenül nem érintkező megyét véve is tekintetbe, felötlő a hódoltság fel tartózkodhatatlan terjedése Debreczen, illetőleg Nagyvárad irányában ; annál inkább elképzelhető a hódoltság szomszédságában levő megyék sorsa. Zarándmegyében pl. 1552-ben a törökök 26 községet égettek fel s pusztítottak el. Csanádmegyében ugyanekkor csak 11, Külsőszolnokmegyében 4, Aradmegyében 1, Csongrádmegyében 5 község tudta a rovást megfizetni, mert az egész megye pusztán állott.⁴⁾ A helyzet a következő években (a dicálisok tanúsága szerint) némileg javult ugyan, de 1554 óta, midőn a törökök a csekély jelentőségű Nagylak és Csálya helyett az aradi várat építették,⁵⁾ a hódoltságot a Maros jobb-

^{1—3)} Megfelelő évi dic. conscriptiók után. Orsz. ltár.

⁴⁾ 1552-ki dic. összeírások. Orsz. ltár.

⁵⁾ *Karácsonyi* i. m. I. 137. l.

partjára is átvitték s ezzel a Körös—Marosközé fokozatosan török kézre került. Így 1555-ben Feltóton (Világos és Pankota közt), 1556-ban Erdőhegyen, 1558 nyarán pedig már a Gyula közelében fekvő Jánosházán emeltek erősséget.¹⁾ A hódoltság szervezésének egyidejű végrehajtásával Ferdinánd joghatósága a Körös—Marosközén ekkor szűnt meg ténylegesen is. 1557—1558-ban a *csanádi nahie* határközségei északon és keleten: Bozzás, Mezőhegyes, Komlós, Mezőszőlős, Földvár, Varjas, Mogyorósfecskés, Pereskutas, Csomorkány, Csókás, Rétkopáncs és Batida.²⁾

A *hódmezővásárhelyi nahie* keleti és északi határközségei: Igás, Kéktóráros, Újváros, Szent-László, Szentés.³⁾

A *békési nahie* keleti és északi határközségei: Kakucs, Apáti, Alabián, Vesze, Gerla, Csatár, Csarna, Bélmegyer, Méhes, Fás, Mágor és a Hármaskörös balpartja.⁴⁾

Az *aradi nahie* északi és keleti határközségei: Kunágota, Kupa, Kisfehéregyháza, Tövisgyháza, Ötvenes, Deszk, Gyorok.⁵⁾

A *zarándi nahie* határközségei északon és keleten: Moroda, Zaránd, Somos, Seprős, Miske, Nagy-Zerind, Feketegyarmat, Gyulavarsány, Elek.⁶⁾

A hódoltság ezen adatok szerint 1557—58 körül nemcsak a Fekete-, illetőleg Hármaskörös balparti megyéit olvasztotta teljesen magába, Zarándmegye keleti felének kivételével, hanem Külső-Szolnok és Hevesmegye tiszántúli részein kívül Biharmegye nyugati és Szabolcsmegye déli községeit is. A hódoltság közvetlen szomszédságában fekvő déli végvárok közül Gyula és Borosjenő csak ideiglenes védelmet biztosíthattak a királyi területnek, mert rendszeres ostrom esetén valószínűnek látszott török kézre jutásuk s ezzel Biharmegye pusztulása is.

A hódoltság fokozatos előnyomulása következtében előállott új földrajzi alakulásnak átalakító hatást kellett gyakorolnia

¹⁾ *Karácsonyi* i. m. I. 141. l. *Verancsics* 1558 szept. 17-ki lev. *Pray*: Ep. proc. III. 139.

²⁾ Deft. II. 194—96. ll.

³⁾ Deft. II. 197. l.

⁴⁾ Deft. II. 203—204. ll.

⁵⁾ Deft. II. 198—203. ll.

⁶⁾ Deft. II. 204—9. ll.

nemcsak az erdélyi, hanem a tiszántúli megyék nemességének politikai felfogására is. Belátták, hogy Ferdinánd a hódoltság terjedését megakadályozni nem tudja s hogy az adott viszonyok között egyedül János Zsigmond fejedelemsége biztosíthatja annyira amennyire a status quo fenmaradását. Mint említettük, a tiszántúli nemesség a biharmegyei *Kerekiben* 1553 tavaszán tartott népes részgyűlésen már Izabella és János Zsigmond visszahívását határozta el s egyúttal felhívta a török basákat is közbelépésre.¹⁾ A budai basa támogatását megnyervén, a mozgalom vezetői: a Nadányiak, Bethlen Gábor és György, főleg azonban Ártándy Kelemen Petrovichesal egyetértően, majd később utóbbi tényleges részvételével, fegyveres erővel kísérelték meg Nagyvárad és a tiszántúli megyék elfoglalását, de vállalkozásuk ekkor is sikertelen maradt.²⁾ Ugyanez a sors érte a János Zsigmond-pártiak kísérleteit Erdélyben is, melynek rendeit a porta biztatásai és ígéretei Lugos, Karánsebes és Solymos várak visszaadására vonatkozólag,³⁾ állandóan izgalomban tartották, kik Castaldo és zsoldosai kivonulása után⁴⁾ kedvező helyzetüket a magyarországi mozgalom támogatására akarták felhasználni, de annak elfojtása után kénytelenek voltak a küzdelmet itt is feladni.⁵⁾

Ferdinánd sikerei mindamellet látszólagosak voltak. Az elégtelennek a túlnyomó erőnek engedve visszavonultak ugyan, a nélkül azonban, hogy a tényleges helyzettel megbékültek volna. Nem engedte ezt maga a porta sem, mely a vajdáktól Erdély nevében Konstantinápolyba küldött követségnek (1554 január—április) súlyos fenyegetések között újból meghagyta János Zsigmond visszahívását,⁶⁾ sőt egyidejűleg Petrovichnak átadta Lugost és Karánsebest,⁷⁾ hogy ez Erdélyt a kellő időben

¹⁾ Magy. Orsz. Eml. III. 391. l.

²⁾ *Karácsonyi J.* : i. m. I. 132—33. II. *Verancsics* : Munkái. II. 98. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 374—78. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 447. l.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 452—55. l. *Bethlen F.* : Hist. lib. IV. tom. I. p. 552—53. l.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 459—61. Ugyanezt kívánta Kendy Ferencztől a moldvai vajda is. Kendy 1554 márcz. 14-ki lev. Nádasdyhoz. *Pray* : Epist. proc. III. 8—9. II.

⁷⁾ Verancsics és Zay 1554 márcz. 26-ki jelentése (*Verancsics* : Mun-

megtámadhassa. Jóllehet a szultán közvetlen beavatkozására a perzsa háború miatt ¹⁾ ez idő szerint nem volt kilátás, a János Zsigmond-pártiak törekvéseinek fölötte kedveztek a porta, a hódoltsági basák és a havasalföldi vajdák készülődéseiről szóló hírek és jelentések, ²⁾ majd Cambray francia követnek a szultán akaratát határozott formában megerősítő s az erdélyieket ennek alapján János Zsigmond mellett kitartásra felszólító levele, ³⁾ de különösen a Ferdinánd és a porta közt folyt eredménytelen béketárgyalásokról ⁴⁾ elterjedt hírek.

A helyzet visszasságát felismervén, Ferdinánd a portával való végleges megegyezést halaszthatatlan politikai szükségnek tartotta, hogy a belső ellentéteket Erdélyben is kiegyenlíthesse. A porta azonban, bár az Erdély fejében beküldött adót elfogadta, Ferdinánddal félesztendei fegyverszünetre is csak azon feltétel alatt volt hajlandó lépni, ha ezen idő alatt Erdélyt János Zsigmondnak visszabocsátja. ⁵⁾ Különös súlyt adott a portai döntésnek azon körülmény, hogy ugyanakkor ért véget a perzsa háború is s így most már nemcsak Ferdinándnak, hanem az erdélyi rendeknek is számolniuk kellett a porta fegyveres beavatkozásának valószínűségével. ⁶⁾ Szulejman október 7-én kelt fermánja valóban ultimátum jellegű volt: ha visszahívják János király fiát, igéri, hogy Erdélyt szabadságában meghagyja és pártfogásában részesíti, ha ellenben attól vonakodnának, letett esküjéhez híven országukat eltörli a föld színéről. ⁷⁾ A fermán, nemkülönben az országot elárasztó intő és fenyegető levelek hatása alatt, a december 23-iki *marosvásárhelyi* országgyűlés

kái III. 217. l.) és Verancsics 1554 ápr. 1-én kelt lev. Nádasdyhoz. (*Pray*: Ep. proc. III. 12. és *Verancsics*: Munkái III. k. 228. l.)

¹⁾ Említi Verancsics is 1554 ápr. 1-én kelt levelében. (Munkái III. 227. l.)

²⁾ Verancsics 1554 ápr. 19-ki lev. (Munk. III. 236. l.) és Erd. Orsz. Eml. I. 466—67. l.

³⁾ *Mikó J.*: Erdély különválása etc. 101. l.

⁴⁾ Magy. Orsz. Eml. III. 463. l.

⁵⁾ A szultán levele Ferdinándhoz. *Pray*: Ep. proc. III. 61—65. ll. és Erd. Orsz. Eml. I. 472. l.

⁶⁾ V. ö. Zay Ferencz 1555 június 30-ki lev. Nádasdyhoz. *Pray*: Epist. proc. III. 66—69. ll.

⁷⁾ *Mikó*: i. m. 102—103. ll.

— látszólag — várakozó álláspontra helyezkedett; ugyanis nem utasította vissza a szultán követelését, mint azt Ferdinánd kívánta, de a szultánnak adandó részleges választ, valamint János Zsigmond visszahívását attól tette függővé, hogy tud-e Ferdinánd kellő biztosítékot nyújtani Erdély védelmére török támadás esetén? Azzal azonban, hogy Erdély hadügyének s pénzügyeinek intézését a János Zsigmond-pártiak vezetőire bízta, az országgyűlés tulajdonképpen már elszakadt Ferdinándtól.¹⁾

A marosvásárhelyi országgyűléstől megjelölt feltételek teljesítésére Ferdinánd magát nem kötelezhette; a kívánt biztosítékok nem állottak rendelkezésére, egyedül a portával folyó béketárgyalásokra hivatkozhatott, melyek Erdélynek az óhajtott békét esetleg meghozhatják.²⁾ A kérdés megoldásának ilyenén elodázását a rendek Erdély érdekeivel ellentétesnek ítélvén, Petrovich sürgetésére az 1556 február 2-án tartott *tordai országgyűlésen* Izabella és János Zsigmond visszahívását egyértelműen kimondották s az ország kormányát visszaérkezésükig Petrovichra ruházták.³⁾ A tordai, valamint a márczius 8-án kezdődő *szászsebesi országgyűlés*⁴⁾ azonos határozatai egyelőre természetesen csak elvi jelentőséggel bírtak s legfeljebb mint a közvélemény egységes megnyilvánulásai érdemelnek figyelmet. A jelentősebb várak (Gyulafehérvár, Déva, Bethlen, Huszt stb.) ugyanis Ferdinánd kezén voltak s még mindig kérdéses volt, sikerül-e Petrovichnak, kit különben a moldvai és havasalföldi vajdák tekintélyes haderővel támogattak,⁵⁾ azokat elfoglalnia. A hódoltságiak fenyegető magatartása,⁶⁾ másrészt V. Károly küszöbön álló lemondása miatt a római császárság elnyerésének előkészítése azonban Ferdinánd tevékenységét más irányban teljesen lekötötték. Az adott viszonyok között

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 474—76. II.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 478. I.

³⁾ *Bethlen*: Hist. lib. IV. tom. I. p. 566—67. Erd. Orsz. Eml. I. 478—79. II.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 480—82. II.

⁵⁾ *Verancsics*: Munk. II. 98—99. II.

⁶⁾ V. ö. *Bethlen*: IV. tom. I. p. 557—58. *Istvánffy*: XIX. p. 220—222.

Erdély megtartása alárendelt jelentőségűnek látszott előtte s így az érdekeit kitartóan védelmező Dobó István vajdát ¹⁾ kénytelen volt sorsára bízni. Október 22-én Izabella és János Zsigmond már Kolozsvárra érkeztek ²⁾ s ezzel Magyarország egysége, melytől Fráter György az ellenálló képesség gyarapodását várta, mely azonban a hozzáfűzött várakozásokat a lefolyt események tanúsága szerint semmi tekintetben sem elégítette ki, ténylegesen megszűnt.

VI.

A keletmagyarországi megyék viszonya Erdélyhez 1556 után. I. Ferdinánd és Izabella tárgyalásai a magyarországi részek ügyében 1556. Várháborúk 1557-ben. Egyezkedési kísérletek 1559-ben. Izabella halála.

Az Erdélyben támadt forradalom, mely Ferdinánd uralmát megbuktatta s János Zsigmond fejedelemségét visszaállította, nem maradt szűk helyi korlátai között. Hatással volt az a tiszántúli, sőt a felsőmagyarországi megyék nemességére is. Az egyesítés a közelmúlt évek tanúsága szerint Magyarország ellenállóképességét nem fokozta, ellenkezőleg, alkalmat és ürügyet adott a portának arra, hogy azon megyéket is behódoltassa, melyek az egységesítés előtt János Zsigmond joghatóságát elismervén, a törökök terjeszkedési törekvései ellen biztosítva voltak, melyek azonban az imént lefolyt hat esztendő alatt épp úgy ki voltak szolgáltatva az ellenséges túlhatalomnak, mint a kezdettől fogva Ferdinánd uralma alá tartozó megyék. A török területtel közvetlen érintkező felsőmagyarországi megyéket is a hódoltsággá szervezett tiszamenti, Körös—Maros és Maros—

¹⁾ Dobó Istvánt I. Ferdinánd 1553 május 26-án nevezte ki erdélyi vajdává. Az okirat közölve Tud. Gyűjtemény. 1837. X. 61—63. II. és *Hurmuzakinál*: Documente privitore. Vol. II. P. 5. p. 55—56.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 485—88. II. Izabella és János Zsigmond lengyelországi tartózkodására vonatkozólag l. *Szádeczky Lajos*: Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. 1552—56. Bpest. Akadémia, 1888. és *Veress E.*: Erdély fejedelmi interregnuma. Budapest. Akadémia, 1899.

Temesközi megyék sorsa fenyegette, főleg 1554 óta, midőn Fülek ¹⁾ és Salgó ²⁾ elestek s így a hódoltság Kishont- és Gömör-megye határáig hatolt.

A közfelfogás ez országrészek romlásáért Ferdinándot tette felelőssé. »Az mire sokszor ígérte és fogadott hitivel ő felsége, hogy az ellenséggel szemfle szerint megví, Magyarországnak minden határát megszabadítja, azt ő felsége mind az mi utolsó veszedelmeinkig nem melle, se mellehet... Mert nem úgy, hogy ő felsége azt megszabadíthatná és az ő hitinek eleget tehetne, de még az maradékát es, ha mi magyarok eszenkbe ne vesszök magunkat, ő felsége után elveszünk; mert ha ez ideig es ő felsége ez szegény országot meg nem kethelezi vala ennek sok fogadásával, hitivel és minket nem háborgatott volna fegyverivel, boldog életben voltunk volna, az hatalmas Isten után, az mint valánk. És most immár fejenként búdosóban estünk.« ³⁾ Fráter György alkotásának ezen kemény bírálata, melylyel Bebek Ferencz János Zsigmondhoz való csatlakozását indokolta, nem volt elszigetelt vélemény; híven tolmácsolta az egység megvalósításával Ferdinánd joghatósága alá jutott magyarországi megyék nemességének politikai felfogását, mely a még érintetlen részek védelmét, okulva a mult évek tapasztalatain, egyedül Erdélytől várta.

Petrovich Erdélybe érkezése (1556 február 22.) hírére a felsőmagyarországi és tiszántúli megyék nemességének jelentékeny része késedelem nélkül elszakadt Ferdinándtól. A Körös—Maros-közi megyék 1556 tavaszán már fegyverben állottak, ugyanazok vezetése alatt, kik az egyesítésnek kezdet óta ellenségei voltak. Zarándmegye jelentősebb várai közül Borosjenő (Radák László elpártolásával), Pankota, Dézna és néhány erősséggé alakított kastély, mint a csabai, bethlenősi, mezőmegyeri a János Zsigmond-pártiak kezére jutottak,⁴⁾ kik egyidejűleg a

¹⁾ Balassa János 1554 szept. 21-ki lev. *Pray*: Epist. proc. III. 26—27. *Istvánffy* (XIX. p. 217.) és *Verancsiés* (Memoria. Munk. II. 97.) 1553-ra teszik.

²⁾ Ferdinánd 1554 nov. 6-ki utasítása. *Pray*: Epist. proc. III. 36. l.

³⁾ Idézve *Magy. Orsz. Eml.* III. 481—82. ll. után.

⁴⁾ Mágócsy Gáspár gyulai kapitány 1556 jún. 20-ki jelentése Nádasdyhoz. *Pray*: Epist. proc. III. 90—93. és *Karácsonyi*: i. m. I. 138—39. ll.

Biharmegye déli szegletében levő Bélt is megszállották.¹⁾ Ugyanekkor hódolt meg Nagybánya is.²⁾ Sárosmegyében Tarczai György Tarkó ura,³⁾ Gömör- és Tornamegyében Bebek Ferencz és György,⁴⁾ Abauj- és Zemplénmegyében Perényi Ferencz és Gábor,⁵⁾ Középszolnok és Krasznamegyében Báthory György⁶⁾ állottak a forradalom élén s hatásuk alatt az 1556 november 25-én megnyílt kolozsvári országgyűlésen Sáros-, Abauj- és Szabolcsmegyék kivételével az összes tiszántúli és felsőmagyarországi megyék nemessége képviseltette magát.⁷⁾

Ferdinándnak, ha a forradalmi mozgalom terjedése következtében veszedelemben forgó országrészekről lemondani nem akart, fegyverrel kellett a status quot biztosítani. Vezérei közül azonban csak Mágócsy Gáspár gyulai kapitány ért el tartósabb sikert, a mennyiben június 20-ig a csabai és megyeri kastélyokat,⁸⁾ az őszi hónapok folyamán pedig a többi zarándmegyei várakat, köztük Borosjenőt is, visszafoglalta.⁹⁾ Kedvezően indult meg Ferdinándra nézve a várak visszavétele Felső-Magyarországon is. Puchaim és Dietrich császári vezérek egymásután foglalták el Tarkó, Abaujvár, Nagyida¹⁰⁾ és Szádvára¹¹⁾ várakat, de Kraszna-

¹⁾ Izabella 1557 jan. 8-án kelt adománylevele Radák Lászlónak és Andrásnak. (Br. Radák-ltár. M. N. Múzeum.)

²⁾ Torda Zsigmond 1556 május (?) jelentése Nádasdyhoz: *Pray*: Epist. proc. III. 88.

³⁾ Torda Zsigmond id. jelentése. U. o. L. róla *Berzeviczy Edmund*: A Tarkóiek hatalmi törekvései Sárosban etc. Századok, 1894. 741—47. II.

⁴⁾ Magy. Orsz. Eml. III. 481. I. *Bethlen*: Hist. lib. IV. tom. I. p. 588.

⁵⁾ Sárospataki magy. krónika. Magy. Tört. Tár. IV. 50. I. *Istvánffy*: XIX. p. 130. Torda Zsigmond id. jelent. U. o.

⁶⁾ Torda Zsigmond id. jelent. U. o.

⁷⁾ Serédi György 1557 január 3-ki jelentése Ferdinándhoz. *Pray*: Epist. proc. III. 111. I. és Erd. Orsz. Eml. II. 4. I.

⁸⁾ 1556 jún. 20-án kelt tudósítása. *Pray*: Epist. proc. III. 91—92.

⁹⁾ *Karácsonyi*: i. m. I. 140. I.

¹⁰⁾ *Istvánffy*: XIX. p. 230. *Bethlen* IV. tom. I. p. 588. *Forgách*: Comment. p. 145—46. Sárospataki magy. krón. Magy. Tört. Tár. IV. 50. I.

¹¹⁾ Sárospataki magy. krón. u. o. IV. 50. I.

horka ostromával már nem boldogultak, sőt arra a hírre, hogy Bebek György török segítséggel közeledik a vár felmentésére, a császári haderő az ostromot megszakítván, Rozsnyó felé vonult, melynek közelében azonban Bebektől nagy vereséget szenvedtek: »Hírmondó is kevés szalada el a németekben, kik ötezeren valának.«¹⁾ A rozsnyai vereséget Huszt,²⁾ Tokaj,³⁾ majd 1557 április 10-én Várad bukása követte,⁴⁾ úgy hogy János Zsigmond joghatósága most már Kassáig terjedt.⁵⁾

Ferdinánd már az 1556 február 2-án megnyílt tordai országgyűlés végzéseiből látta, hogy Erdélyt elvesztette. A lefolyt küzdelmes év története, főként az elszakadási törekvések feltartóztathatatlan továbbterjedése azonban arra a veszedelemre is ráirányította figyelmét, hogy Kelet-Magyarországból könnyen kiszorulhat s ha ez bekövetkezik, a joghatóságát feltétlenül elismerő országrészek birtokában, — tehát kis földrajzi területre szorítva — jelentéktelen tényezője lesz annak az országnak, melynek királyi címét viseli. Mivel Erdély visszaszerzésére a porta és az erdélyi rendek határozott állásfoglalása miatt gondolnia sem lehetett, Ferdinánd a politikai helyzet újabb alakulását mérlegelve — arról kész is volt most már lemondani, hogy a kérdéses magyarországi részekkel suprematiáját biztosítsa. 1556 nyarán portai követeit: Verancsics Antalt, Zay Ferenczet és Busbeck Augeriust utasította is, hogy az alkudozá-

¹⁾ Sárospataki magy. krón. U. o. IV. 50. l. *Istvánffy*: XIX. p. 230—31. *Bethlen*: IV. tom. I. p. 588—89. *Forgách*: Comment. p. 146—47. Ferdinánd 1556 okt. 9-ki lev. Verancsicshez és Zayhoz. (*Verancsics*: Munk. IV. k. 214. l.)

²⁾ *Bethlen*: IV. tom. I. p. 603. *Istvánffy*: XIX. p. 231. *Forgách*: Comm. p. 149., 152—54. A vár feladása 1557 jan. 20-án történt. *Veress E.*: Izabella kir. 429. l.

³⁾ *Istvánffy*: XIX. p. 232. *Bethlen*: IV. tom. I. p. 603.

⁴⁾ *Istvánffy*: XIX. p. 231. *Verancsics*: Memoria. Munk. II. 99. l. Sárospataki magy. krón. U. o. IV. 50. l. *Forgách*: Comm. p. 157. *Borsos Sebestyén* krón. Erd. tört. ad. I. 17. l. Az ostrom részletes leírása *Zsák J. Adolftól*: Biharmegyei rég. és tört. egyeslet Évk. 1896—97. 16—30. II. *Sörös Pongrácz*: Ghimesi *Forgách* Simon br. Századok, 1899. 600—601. l. és u. attól: *Forgách* Ferencz. (Pannonhalmi főisk. Értesítő. 1912—13. 149—150. l.)

⁵⁾ *Bethlen*: IV. tom. I. p. 604. *Istvánffy*: XIX. p. 232. *Forgách*: Comment. p. 154.

sok folyamán nevében kijelenthetik, hogy hajlandó Erdélyt átengedni Izabella fiának, de az Erdélyen kívül fekvő ország-részekről és várakról (Gyula, Várad, Kassa) lemondani nem fog, mert azok kezdettől fogva sem tartoztak Erdélyhez, hanem a magyar királyi területhez.¹⁾ Ugyanilyen alapgondolattal kezdte meg a tárgyalásokat Zsigmond Ágost lengyel király közvetítése mellett Izabellával is, kinek Erdélyt azzal a feltétellel ajánlotta fel, hogy a királyné az Erdélyen kívül eső országrészeket a várakkal együtt, az oppelni és ratibori herczegségeket egyéb sziléziai birtokaival s végül Petrovich is adja át Munkács várát Ferdinándnak.²⁾ Izabella válasza kitérő volt; nem utasította vissza Ferdinánd javaslatait, de azok teljesítését Erdély rendjeinek és a portának hozzájárulásától tette függővé.³⁾ A november 25-én kezdődő kolozsvári országgyűlés azonban arra az álláspontra helyezkedett, — talán a magyarországi megyék nagy számban megjelent nemességének hatása alatt — hogy azonos érdekeik alapján Erdély és a részek különválasztása indokolatlan, mert hiszen Ferdinánd a magyarországi megyék területi épségét a multban sem tudta megvédeni, nem valószínű tehát, hogy az sikerülni fog a jövőben.⁴⁾ A rozsnyai vereség után egyébre következtetni alig is lehetett.

A kérdés megoldását ilyenformán a hadiszerencsére kellett bízni. A Puchaim és Thelekessy Imre vezetése alatt működő királyi sereg azonban jelentősebb eredményt alig tudott felmutatni. Ferdinánd hadai tulajdonképen Kassa és közvetlen vidéke védelmére szorítkozhattak, mert tervszerű támadó hadjárat intézése mindaddig lehetetlen volt, míg a Bodrog-vidék a János Zsigmond-pártiak hatalmában volt. Az erdélyi és felsőmagyarországi mozgalom összetartó kapcsát ezek a magukban véve jelentéktelen, de az egységes működés szempontjából igen

¹⁾ Ferdinánd 1556 jún. 15-ki utasítása. *Verancsics*: Munk. IV. k. 198—99. ll.

²⁾ Ferdinánd 1556 aug. 15-ki utasítása portai követeinek. *Verancsics*: Munk. IV. 208—210. ll.

³⁾ Ferdinánd 1556 okt. 9-ki utasítása portai követeinek. *Verancsics*: Munk. IV. k. 215—16. ll.

⁴⁾ A kolozsvári országgyűlésnek a hűségeskü letételére vonatkozó intézkedései, a felső- és alsómagyarországiakat is arra kötelezőleg, a fentieket igazolja. *Erd. Orsz. Eml.* II. 5. és 57. ll.

fontos várak alkották, elfoglalásukkal tehát — Thelekessy számítása szerint — a forradalmi mozgalmat két, egymással közvetlenül már nem érintkező területre lehet szorítani, a mi a további hadműveletek szempontjából kiváló fontosságúnak látszott.¹⁾ Ennyiben czélt is értek, mert Zemplén,²⁾ Pálóc³⁾ és Varannó⁴⁾ várakat sikerült bevenniök, de egyébként a királyi sereg a zsold hiánya és Ferdinánd más irányú elfoglaltsága miatt 1557 nyarát és őszét tétlenül vesztegetve töltötte el.⁵⁾

A királyi sereg tétlensége taktikai hiba volt, mert azzal időt adott az ellenfélnek nemcsak az ellenállás előkészítésére, hanem az Erdély belső életében ugyanekkor mutatkozó ellentétek kiegyenlítésére is. Azok a főurak, kik a forradalom szervezésében és irányításában vezető szerepet játszottak, döntő befolyást kívántak maguknak biztosítani a kormányzatban a régi rendszer helyreállítása után is; a kolozsvári országgyűlés azon intézkedései azonban, melyek a kincstartói hivatal felfüggesztésével az ország összes jövedelmeinek kezelését a királyné hatáskörébe utalták s azonkívül jogot adtak az uralkodónak arra, hogy az államtanácsban külföldieknek helyet adhat, a fejedelmi jogkört épen azok rovására bővítette, kik annak részesei, letéteményesei, bizonyos tekintetben kivételes jogú alattvalók gyanánt akartak szerepelni.⁶⁾ Kendy Antal kincstartóságra, Bebek Ferencz vajdaságra törekedett s mert attól elestek, nem titkolták elégedetlenségüket az új kormányzati iránynyal szemben, Balassa Menyhérttel egyetemben, ki ezért az Izabellának köteles eskü letételétől vonakodott is.⁷⁾ Az ellentétek kiélesedéséhez egyéb okok is járulván,⁸⁾ Bebek közvetlenül a portához fordult s

¹⁾ V. ö. *Komáromy András* : Thelekessy Imre. Hadtört. Közlem. 1889. 645. l.

²⁾ 1557 februáriusában. *Veress* : Izabella etc. 429. l. *Istvánffy* : XIX. p. 233. 1556-ra teszi.

³⁾ Május 13-án. Zoltán Imre 1557 máj. 21-ki lev. Tört. Tár. 1908. 456. l.

⁴⁾ *Istvánffy* (XIX. p. 233.) szerint szintén 1556-ban történt.

⁵⁾ *Komáromy* : id. tan. U. ott. 648—49. ll.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 13. l.

⁷⁾ Serédi György 1557 jan. 3-ki levele Ferdinándhoz. *Pray* : Epist. proc. III. 110—12. ll.

⁸⁾ V. ö. *Bethlen* : IV. tom. I. p. 604. Erd. Orsz. Eml. II. 14. l.

személyesen kérte János Zsigmond kiskorúságára s a nőuralom bizonytalanságára való hivatkozással az Erdély kormányzásával való megbízatást, melyet a szultán teljesített is, meghagyván a moldvai és havasalföldi vajdáknak, hogy Bebeket Erdélybe kísérjék.¹⁾ Ugyanekkor Balassa Menyhért Ferdinánddal kezdett — természetesen titokban — tárgyalásokat s eljárását azzal indokolván, hogy magatartása már eddig is gyanút keltett a királynéban, Szepes vagy Trencsénvára fejében hajlandó volt Ferdinánd érdekeit szolgálni s Erdélyt a király kezére játszani.²⁾

A porta érthetetlen magatartása Erdély irányában, a helyzetet még bonyolultabbá tette. A porta ugyanis a június elsején kezdődő *tordai* egyetemes gyűlésen a rendek felvilágosítása után Bebek Ferenczet elejtette, de ugyanekkor azzal a követeléssel állott elő, hogy Izabella adja át Váradot összes tartozékai-val az erdélyi határon fekvő Feketetőig, ennek fejében kész Gyula ostromát magára vállalni.³⁾ Erdély érdekeinek szempontjából azonban nem volt mellékes kérdés, hogy Gyula Ferdinánd vagy a török kezében van-e, mert addig, míg a vár Ferdinánd birtokában van, közvetlen a bihari részek védelmét is szolgálja,⁴⁾ török kézen ellenben kétségtelennek látszott Bihar megye fokozatos behódoltatása, mire az utóbbi években állandóan kísérlet történt. A hódoltságnak Erdély határaitól való lehető távoltartása végett nemcsak Gyula ostromának megakadályozása, hanem az azonos földrajzi helyzet alapján Temesvár és Lippa

¹⁾ A portai követek 1557 ápr. 9-ki (*Verancsics* : Munk. IV. k. 264—65. ll.) és május 22-ki (U. o. IV. 270—75. ll.) jelentései. *Bethlen* : IV. tom. I. p. 605—606. *Szamosközy* : tört. maradv. I. 5—6. ll. *Sigler* : Chronológiája. (*Bél* : Adparatus etc. 78—79. ll.) és *Istvánffy* : XX. p. 239.

²⁾ *Veress* : Izabella etc. 435—36. ll.

³⁾ Torda Zsigmond 1557 júl. 10-ki jelentése Ferdinándhoz. Erd. Orsz. Eml. II. 83. l. Mágócsy Gáspár gyulai kapitány ugyanekkor tudni véli, hogy »mandat imperator terminos et fines Transsylvaniae figi a Küküllő-vár usque arcem Déva, item a Feketető ad Zilagy, ubi regina cum filio sese contineat : districtum Barzaság et quidquid extra praescriptos fines habetur, jubet in suum fiscum Caesareum computari.« 1557 júl. 15-ki levele. *Pray* : Epist. proc. III. 122.

⁴⁾ Ez magyarázza meg azt is, hogy a Ferdinánd és Izabella, illetőleg János Zsigmond közt folyó küzdelmekben Gyula nem szerepel ; a harczterí színhely az északkeleti felföld.

visszaszerzése is politikai szükség volt. A tordai gyűlés július folyamán ilyen értelemben kereste meg a portát, mely most eredeti szándékától ellátozt ugyan, a mennyiben a gyulai vár ostromát Erdély feladatává tette, de Temesvár és Lippa visszadásának kérdését függőben hagyta.¹⁾

A porta ezen kétes magatartása s ennek következtében az Erdélyben mutatkozó bizonytalanság, a lappangó elégtelenség egyesek közt ép úgy, mint a székelységben, melyet a februáriusi gyulafehérvári országgyűlés több jelentős ősi jogától fosztott meg,²⁾ a királyi sereg egyidejű támadása esetén Izabella helyzetét válságossá tehetette volna. Thelekessy Imre azonban, kit Ferdinánd időközben a felsőmagyarországi hadak főkapitányává tett,³⁾ a már említett okok miatt a kínálkozó előnyöket ki nem aknázhatta, sőt azt sem akadályozhatta meg, hogy Izabella a szeptember 14-én tartott kolozsvári országgyűlés végzéseire támaszkodva,⁴⁾ nagyobb mérvű hadikészülődések után támadólag fellépjen.

A támadást a János Zsigmond-pártiak kezdték, kik Bornemisza Benedek és Hagymássy Kristóf vezetése alatt *Szerednye* és *Ungvár* ellen készülődtek. *Munkács* alatt táborozó csapataikat azonban Thelekessy váratlanul meglepte és szétszórta, sőt az így előidézt zavart felhasználva, seregének jelentékeny részével Munkács várát is ostrom alá vétette,⁵⁾ maga pedig a Munkács közelében levő *Kovácsó* bevétele után *Nagyszöllőst* zárta körül. Az erősséggé alakított kolostort Perényi Ferencz, Izabella legbuzgóbb híveinek egyike, védelmezte, de siker nélkül, mert a királyi sereg rövid ostrom után hatalmába ejtette Perényivel és családjával együtt, kiket Thelekessy Sáros várába vitetett.⁶⁾

¹⁾ A portai követek 1557 aug. 4-én kelt jelentése Ferdinándhoz. (*Verancsics* : Munkái : IV. k. 290—91. ll.)

²⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. II. 14. l.

³⁾ *Komáromy A.* : id. tan. Hadtört. Közlem. 1889. 650. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 24—25. ll.

⁵⁾ *Istvánffy* : XX. p. 237. ki azonban tévesen 1559-re teszi ez eseményeket. *Bethlen* viszont (IV. t. I. p. 613.) 1558-ra. *Komáromy* : id. tan. U. o. 650—51. ll. *Sigler* : Chronológiája. (*Bél* : Adparatus. 79. l.)

⁶⁾ *Istvánffy* : XX. p. 237. *Bethlen* : IV. t. I. p. 608—609. *Komáromy* : id. tan. U. o. 652—53. ll. *Tört. Tár.* 1903. 131. l. *Verancsics* : Mem. II. 99—100. l.

A hadászatiilag fontos hely megerősítését és őrizetét Székely Antal ungvári kapitányra bízván,¹⁾ Thelekessy a Perényi Gábor birtokában levő *Lelesz* ostromára indult, melynek őrsége csekély ellenállás után megadta magát.²⁾

A királyi sereg elért sikerei, melyek következtében az északkeleti felföld megyéi a még mindig ostromzár alatt levő Munkácson és néhány bodrogmenti erősségen kívül, Ferdinánd joghatósága alá jutottak, Izabellát fokozottabb hadikészülődésekre készítették. Az 1557 november 24-iki kolozsvári országgyűlés a szenvedett veszteségek miatt általános hadfelkelést hirdetvén,³⁾ tekintélyes számú haderőt bocsátott a vezérekké kinevezett Balassa Menyhért és Bebek Ferencz rendelkezésére, kik elsősorban a Thelekessytől ostromolt *Szatmár vár* felmentésére siettek. Mivel Thelekessy az erdélyi haderő közeledésének hírére az ostromot félbeszakította,⁴⁾ Balassa és Bebek Munkács alá mentek s kemény küzdelem után elfoglalták azt a huszárvárat, melyet Thelekessy az ostrom megkezdésekor a várbeliek fékentartására Munkács közelében emeltetett.⁵⁾ Nagyszőlőst, melyet Balassáék Munkács felmentése után azonnal ostrom alá fogtak, az erdélyi hadsereg nem tudta ugyan bevenni, de a Thelekessyvel kötött fegyverszünetben annyit mégis elértek, hogy a várat a királyi őrség kivonulása után közösen lerombolták.⁶⁾ Ezzel a Felső-Tiszavidék ismét János Zsigmond fenhatósága alá jutott s birtokában maradt azon veszteségek után is, melyek hadait röviddel ezek után Kisvárdánál és Olesvánál érték.⁷⁾

¹⁾ Torda Zsigmond 1557 nov. 13-án kelt levele Nádasdyhoz. *Pray*: Epist. proc. III. 127. l.

²⁾ *Istvánffy*: u. o. *Bethlen*: IV. tom. I. p. 609. *Komáromy*: u. o. 653. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 25—26. ll.

⁴⁾ *Ostermayer* krónikája. *Deutsche Fundgruben* I. 63. és ugyanaz: *Quellen zur Gesch. des Stadt Brassó* IV. 520. l. *Komáromy*: u. o. 654. l. *Veress*: i. m. 447—48. ll.

⁵⁾ *Komáromy*: u. o. 654. l. főleg jegyzetben, mely az ismeretett események kronológiáját tisztázza. *Sigler*: *Chronológiája*. (*Bél*: Adparatus etc. 79. l.)

⁶⁾ *Komáromy*: u. o. 655—59. ll. Az erősség lerombolása 1558 jan. 13-án történt. *Veress*: i. m. 451. l.

⁷⁾ *Istvánffynál* (lib. XX. p. 238.) 1559-ben történik. V. ö. *Komáromy*: id. tan. 661. l. *Forgách*: *Comment.* p. 167.

A helyzet 1558. év első hónapjaiban alig változott. A fizetetlen, gyarló felszerelésű királyi sereg ¹⁾ támadó hadműveletekre nem gondolhatott a túlnyomó erdélyi haderővel szemben, ²⁾ mely akadály nélkül emelhetett erősségeket a kisvárdai királyi őrség fékentartására *Vásárosnaményban* és *Kisvárdán* közelében. ³⁾ A tokaji őrség ellen, melynek csapatai Kassáig portyáztak és a Hernádvölgy védelmére Pethő János kassai kapitánytól újabban épített *jügedi* kastély sem bizonyult elégnek, ⁴⁾ úgy hogy Pethő visszavonhatatlanul szabadulni igyekezett terhes tisztétől, melynek megfelelni rajta kívül álló okok miatt nem lehetett. ⁵⁾ A helyzeten Thelekessy Imre sikerei sem változtattak, ki a nyár folyamán Zétényt, ⁶⁾ Barkóvárát ⁷⁾ és Kövesdet ⁸⁾ megvette, sőt jelentősebb győzelmet aratott a Némethy Ferencz tokaji kapitány megerősítésére siető füleki bégen és Sajókazánál (1558 október 13.). ⁹⁾ Ferdinánd király ditióját ugyanis a Balassa Menyhért vezetése alatt működő szatmári őrség meg-megújuló támadásai ellen megvédelmezni ezután sem tudták. ¹⁰⁾

A gyulafehérvári udvar az északkeleti felföldön változó szerencsével folyt háborúskodásokkal egyidőben, élénk diplomatiai ténykedés középpontja lett. Erdély, de különösen a hozzátartozó *magyarországi részek közjogi helyzetének* végleges rendezése a portával szemben ép úgy, mint a magyar királylyal halaszthatatlannak mutatkozott azon függő kérdések miatt, melyek bármikor politikai bonyodalmakat idézhettek elő.

¹⁾ L. Pethő János kassai kapitány levele 1558 jan. 14-ről. Tört. Tár. 1904. 400. l.

²⁾ Pethő 1558 jan. 22-ki levele. Tört. Tár. 1904. 401. l.

³⁾ Pethő 1558 jún. 17-ki lev. Tört. Tár. 1904. 407. l.

⁴⁾ Pethő 1558 jún. 4-ki lev. Tört. Tár. 1904. 405. l.

⁵⁾ 1558 júl. 28-ki és szept. 8-ki levelei. Tört. Tár. 1904. 408—9. ll. Indító okul szolgálhatott erre július 20-án szenvedett veresége is Némethytől. L. Sigler : Chronolog. (Bél : Adparat. 81. l.) és Borsos Sebestyén krón. Mikónál. I. 18. l.

⁶⁾ Komáromy : id. tan. 663—64. l. Istvánffy : XX. p. 238.

⁷⁾ Pethő 1558 szept. 8-ki lev. Tört. Tár. 1904. 409—10. ll.

⁸⁾ Istvánffy : u. o. Komáromy : id. tan. 664—65. l. Pethő id. lev. u. o.

⁹⁾ Sigler : Chronolog. (Bél : Adparatus. 82. l.) Pethő 1558 okt. 20-ki lev. Tört. Tár. 1904. 412. l. A részletekre l. Komáromy : id. tan. 665—67. l. Istvánffy : XX. 240—41. és Forgách : Comment p. 174—76.

¹⁰⁾ V. ö. Komáromy : id. tan. 667—69. ll.

Ilyennek látszott elsősorban az 1552 óta hódoltsággá szervezett tiszántúli részek közjogi viszonyainak szabatos megállapítása, mely a porta kitérő magatartása miatt ¹⁾ elintézetlen maradt. Izabella tehát II. Henrik francia király közbenjárását is igénybe vette az 1552. év előtti földrajzi helyzet, vagyis a tiszántúli megyék területi integritásának mielőbbi teljes helyreállítása érdekében (1557 november). ²⁾ Ezt külön követséggel maga is sürgette a portán, ³⁾ egyelőre azonban most is eredménytelenül. A francia udvar ugyanis, mely az Izabellával kötendő szövetség előnyeit felismervén, kezdetben készségesen magára vállalta a közbenjárói szerepet, ⁴⁾ arra a hírre, hogy Izabella egyidejűleg Ferdinánddal is tárgyal, ⁵⁾ visszalépett, annál is inkább, mert ugyanekkor Bebek Ferencz, Kendy Antal és Ferencz is, kik Fráter György hatalmára törekedvén, állítólag államesínytől sem riadtak volna vissza, az Izabella és Ferdinánd közt folyó tárgyalásokra való hivatkozással, a királyné követelésének visszautasítását ajánlották a portának. ⁶⁾ Kivégeztetésök, ⁷⁾ melylyel Izabella a politikájával ellentétes hatalmi törekvések megerősödésének akarta elejét venni, annyit mindenestre eredményezett, hogy az erdélyi rendek egyöntetűen a hivatalos politika mellett foglaltak állást. ⁸⁾ A legalább ez idő szerint egységes Erdély követelései pedig már a portán is súlylyal bírtak, mely a deczemberi főkövetségnek adott válaszában (1558 deczember 19.) a sürgetett határkiigazítást valóban kilátásba is helyezte. ⁹⁾

¹⁾ V. ö. *Verancsics* : Munk. IV. k. 290—91. ll.

²⁾ *Forgách* : Comment. p. 164.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 36. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 34. l.

⁵⁾ Izabella és Ferdinánd közt tényleg folytak tárgyalások. V. ö. *Veress* : i. m. 460—61. ll.

⁶⁾ *Szamosközy* : I. 5—6. l. *Bethlen* : IV. t. I. 618—19. *Forgách* : Comment. p. 167—68. Erd. Orsz. Eml. II. 34—35. és 40. ll.

⁷⁾ *Sigler* : Chronolog. (Bél : Adpar. 82.) *Bethlen* : IV. t. I. p. 619—20. *Szamosközy* : I. 7—8. *Forgách* : Comm. p. 169. *Istvánffy* : XX. p. 239. Erd. Orsz. Eml. II. 41. *Verancsics* : 1558 szept. 17-ki lev. *Pray* : Epist. proc. III. 135—38. ll.

⁸⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 42. s köv. ll.

⁹⁾ *Veress* : i. m. 470. és Bornemisza László újabb sürgető követségére vonatkozólag u. o. 472—73. ll.

A porta és Ferdinánd közt 1559 január 31-én megkötött ¹⁾ s a tényleges birtoklást szentesítő béke, mely a porta közvetlen beavatkozását János Zsigmond és Izabella érdekében legalább egyelőre kizárta, továbbá az északkeleti felföldön ugyanekkor mutakozó elszakadási törekvések ²⁾ s végül talán azon körülmény is, hogy az 1558. év végén nagy erőfeszítéssel és tetemes áldozattal megújuló háború sem járt kellő eredménnyel, a mennyiben Kisvárdá ostroma sikertelen volt,³⁾ a Ferdinánddal való megegyezés szükségességét ismét előtérbe hozták.

A béketárgyalásokat Báthory András kezdeményezte Miksa főherceg tudtával azon hírek hatása alatt, melyek Izabella betegeskedését mind határozottabb formában megerősítették. A magyar tanácsosok felfogása abban megegyezett, hogy előnyös béke csak Izabellával köthető, mert a politikai alakulások a királyné halála esetén kiszámíthatatlanok lévén, az sem látszott lehetetlennek, hogy Erdélyt a török egészen magának foglalja el.⁴⁾ Ezen alapon Báthory András 1559 májusában összeköttetésbe lépett Balassa Menyhérttel, kiről úgyszólván már ekkor köztudomású volt az ellenpárthoz való vonzódása. Báthory a török fenhatóság veszedelmes voltára való hivatkozással, mely miatt sem Izabella, sem János Zsigmond helyzete nem mondható biztosítotttnak s azon tényre való utalással, hogy Ferdinánd és Izabella ellenségeskedése a múltban is csak a török hódító törekvéseknek kedvezett, felszólította Balassát, hogy indítsa meg a végleges béke megkötésére irányuló tárgyalásokat méltányos alapon és feltételek mellett.⁵⁾

Izabella, kinek Balassa Báthory levelét azonnal elküldte,

¹⁾ *Veress* : i. m. 477. l.

²⁾ Köztük van Bebek György, Ferencz fia (*Szamosközy* : I. 8. l.), Perényi Gábor (Erd. Orsz. Eml. II. 47. és *Veress* : i. m. 467. l.), kit Perényi Ferencz és fiaí követtek. Tört. Tár. 1903. 131. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 46—47. ll. *Szamosközy* : I. 9. *Istvánffy* : XX. p. 241—42. Kisvárdá védelmére vonatkozik Miksának 1558 decz. 2-i levele. *Wagner* : *Analecta Scepusii*. I. p. 98—99. és *Hurmuzaki* : *Documente privitore*. Vol. III. 5. p. 450.

⁴⁾ Miksa főherceg 1559 jún. 6-ki levele I. Ferdinándhoz. Bécsi áll. Itár. Hungarica.

⁵⁾ Báthory András 1559 májusában Balassához írt levele. Egykorú másolata u. o.

az ismertetett okok hatása alatt kész volt a tárgyalások megindítására, annál is inkább, mert a szultán már előzetesen beleegyezett abba, hogy Izabella Ferdinánddal öt évre szóló békére lépjen.¹⁾ Kikötötte azonban, hogy az alkudozások a két udvar közt közvetlenül s ne a lengyel király közbenjárásával folyjanak, mert így a hosszadalmasságot elkerülhetik s továbbá, hogy Ferdinánd Kisvárdából hadait vonja ki, vagy ha erre nem hajlandó, legalább hasson oda, hogy a vár őrsege a környék lakosságát ne zaklassa; ebben az esetben ő maga a szalkai és kállói erősségeket leromboltatja.²⁾ A bécsi udvar, melynek érdekében állott az alkudozások gyorsabb menetének biztosítása, a közvetlen tárgyalások megindítására vonatkozó javaslat ellen nehézséget nem támasztott, de Kisvárdai kiürítéséről tudni sem akart; ha azonban Izabella a szóbanforgó két erősséget leromboltatja s hadait azokról a területekről kivonja, Ferdinánd gondoskodni fog arról, hogy kisvárdai őrsege a további ellenségeskedésektől tartózkodjék.³⁾

Ámbár Ferdinánd javaslatai a bécsi udvar merev álláspontjáról tanuskodtak, Izabella a további tárgyalások elé nehézséget támasztani már csak azért sem akart, mert a királyi javaslatok részleteit nem ismerte s így a megegyezés lehetősége még mindig valószínűnek látszott. Az erdélyi és a lengyel királyi megbizottak, kiknek jelenlétét Izabella szintén szükségesnek vélte, Ferdinánd biztosaival *Szepesvárában* találkoztak, hol közvetlenül értesülhettek a bécsi udvar következő feltételeiről: A királyné elégedjék meg Erdélylyel s mindazon várait és helységeit, melyek Magyarországon vannak, adja vissza; a királynénak tudnia kell, hogy Ferdinánd Erdélyt magát is csak a szultán kedvéért engedte át, de az Erdélyen kívül fekvő részeket a szultán hozzájárulásával magának tartotta és határozott szándéka azokat, a mennyiben idegen kézen vannak, minél rövidebb idő alatt visszaszerezni. Ha, a mint valószínű is volt, az erdélyi biztosok Ferdinánd megbizottainak ezen első előterjesztését

¹⁾ Balassa 1559 májusában Báthoryhoz intézett levelében. Egykorú másolata u. o. Említi ugyanezt *Forgách* is: Comment. p. 185.

²⁾ Balassa fent idézett levele Báthory Andrásához. U. ott.

³⁾ Báthory András 1559 májusában Balassához írt levele. Egyidejű másolatban u. o.

visszaautasítanak — azt a megoldási módot is felvethetik, hogy Izabella legalább a tiszáninneri részeket adja vissza Munkácsal, Huszttal és Tokajjal, megtartván magának mindazt, a mit a Tiszántúl bír. Sőt Ferdinánd végső esetben hajlandó összes tiszántúli birtokait és foglalásait átengedni Izabellának, ha ez a tiszáninneri részekről végkép lemond, átadja Husztot a hozzátartozó Máramaros megyével és a sóbányákkal, Munkács és Tokaj várakat összes tartozékaikkal; ez utóbbi esetben azonban Ferdinánd ragaszkodik Kisvárdá és tartozékainak birtoklásához.¹⁾

Ferdinánd előterjesztései rendes körülmények között komoly békealkudozások alapjául alig szolgálhattak, mert a követelések ellenében tőle felajánlott ellenérték: a tiszántúli részeken levő királyi dítio, jelentéktelen kárpótlás volt. Gyuláról és tartozékairól pedig — úgy látszik — szó sem esett. Izabella azonban, ki halálát közeledni érezte, fia sorsát biztosítani óhajtván, messzemenő engedményekre is kész volt; így jött létre köztük egy újabb *egyezség*, melynek értelmében Ferdinánd János Zsigmondot fiául fogadván, neki egyik leányát nőül adja, de ezzel szemben a »választott király« címéről köteles lemondani, Abaúj vármegyét teljesen átengedi és megelégszik Munkács és Huszt várak, Máramaros megye, Alsó-Magyarország és Erdély birtokával. Bereg- és Ung megyék közös birtokok lesznek, a menyinyiben mindennemű jövedelmükön osztozni fognak.²⁾ Ez az egyezés azonban, mely János Zsigmond joghatóságát az északeleti felföldről jóformán teljesen kiszorította, törvényerőre nem emelkedhetett, mert Izabella a ratificatio előtt, 1559 szeptember 15-én elhalt, a tanácsurak pedig, kik tudomást szereztek a legutóbbi megállapodások kedvezőtlen tartalmáról — a tárgyalásokat egyelőre megszüntették.³⁾

¹⁾ 1559-ből való, közelebbi dátum nélküli instructioban. Egykorú másolatban Bécsi áll. ltár. Hung.

²⁾ *Forgách*: Comment. p. 185. *Katona*: XXIII. p. 340.

³⁾ *Bethlen*: IV, tom. I. p. 627—28.

VII.

Tárgyalások I. Ferdinánd és János Zsigmond közt 1560-ban. Zay Ferencz kassai főkapitány támadása. Tárgyalások 1561-ben. Balassa Menyhért elpártolása és Zay újabb támadása. János Zsigmond területi veszteségei. A hadadi ütközet 1562 márczius 4-én. Békealkudozások 1562-ben. Báthory István és Blandrata György követségei 1563. Albany küldetése Erdélybe. Kiegyezési kísérletek 1564-ben. I. Ferdinánd halála.

Izabella királyné halála Erdély közjogi helyzetében nem idézett elő változást. Az erdélyi államrendszer, mely a belsőleg is kiépített fejedelemség joghatósága alá vonta az azonos érdekelt-ségű magyarországi részeket, az alkotmányváltozásokkal együtt járó forradalmakat már kiállotta, sőt oly hagyományokat teremtett, melyek politikája jövő irányát is meghatározták. E hagyományszerűség lényege az volt, hogy Erdélynek, mint politikai államnak, biztosítania kell a vele területileg közvetlenül érintkező magyarországi részek birtoklását és pedig hatalmi szempontokon kívül elsősorban gazdasági érdekből. Innen van az, hogy míg Izabella bizonyos érzelmi momentumok hatása alatt, jelentős gazdasági előnyöket is kész volt feláldozni, az erdélyi rendek és befolyásuk alatt János Zsigmond maga is, csak oly alapon kívánták a tárgyalások folytatását s a megegyezés létrejövetelét, mely Erdély gazdasági érdekeit nem sérti.

János Zsigmond követei : Csáky Mihály kanczellár és Hagymássy Kristóf huszti kapitány ¹⁾ 1560 januáriusában érkeztek Bécsbe, a lengyel király követeivel együtt, hogy az Izabellától megkezdett és már befejezettnek tekintett diplomatiiai alkudozások figyelembevételével, új alapon kezdjenek tárgyalásokat az udvarral. A fejedelmi előterjesztések szerint : Ferdinánd adja János Zsigmondhoz kisebbik leányát feleségül s vele együtt »nászajándékul« Magyarország *dunáninneni* részét Erdélylyel együtt (»integram partem regni Hungariae cis Danubium

¹⁾ 1559 decz. 2-án kelt megbízólevelök eredetije a bécsi áll. ltárban. Hungarica. L. egyébiránt : *Bethlen* : V. tom. II. p. 1—2.

unacum Transylvania«); a fejedelmet fogadja fiává s egyezték abba, hogy Ferdinánd törvényes utódainak kihalása esetén egész Magyarország a hozzátartozó részekkel János Zsigmond törvényes utódaira szálljon.¹⁾

A magyar tanácsosok véleménye szerint a János Zsigmondtól előterjesztett feltételek alapján tárgyalni egyáltalában nem lehet, mert azok inkább alkalmasok háború felidézésére, mint békés megoldás létesítésére.²⁾ Ferdinánd is ilyen értelemben döntött s visszautasítva az erdélyi követek javaslatait, a maga részéről a következő békefeltételeket állította fel: János Zsigmond elégedjék meg csupán Erdélylyel s mondjon le a magyarországi részekről s a királyi címéről; ismerje el Ferdinánd fenhatóságát, valamint utódai örökösödési jogát Erdélyre abban az esetben, ha János Zsigmond fiúága kihalna.³⁾ János Zsigmond e feltételek közül az örökösödsre vonatkozó utolsó pontot még elfogadhatónak tartotta, egyéb tekintetben azonban ragaszkodott előbbi javaslataihoz. Ha ily alapon állandó béke nem jöhetne létre, megelégszik egy évi fegyverszünettel is.⁴⁾

A tárgyalások eddigi menetéből kétségtelennek látszott, hogy a két álláspont között olyan áthidalhatatlan elvi ellentétek vannak, melyek kiegyenlítése a közel jövőben sem volt várható. Az alkudozások alapjául szolgáló feltételek további tárgyalását tehát egyértelműen mellőzték s csak a János Zsigmondtól kért fegyverszünet tartalmának megállapítására szorítkoztak. A magyar tanácsosok itt is nehézségeket támasztottak. Nádasdy Tamás, Zay Ferencz és Mérey Mihály a fegyverszünetet Ferdinánd érdekeinek szempontjából is teljesítendőnek vélték, hogy az alatt a végvárak védelmi állapotba helyezéséről s a csapatok kellő felszereléséről gondoskodhassanak; a fegyverszünet azon-

¹⁾ Az 1560 márcz. 1-én kelt propositiók eredetije a bécsi áll. ltárban. Hungar. A tárgyalásoknak a címkérdés körül forgó mozzanatait részletesen ismertettem: Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez cz. dolgozatban. Századok, 1913. 94. s. köv. II.

²⁾ 1560. márcz. 5-ről. Ugyanott.

³⁾ János Zsigmond 1560 ápr. 1-én kelt okiratából. Közölve: *Bethlen*: V. tom. II. p. 2—7. *Kalonánál*: XXIII. p. 386—89. Ugyanez az okirat hibás dátummal: *Pray*: Epist. proc. III. p. 166—69.

⁴⁾ János Zsigmond u. ezen okiratában. *Bethlennél*: u. o.

ban hét-nyolcz hónapnál tovább ne tartson.¹⁾ A tanácsosok többsége ezzel szemben, Báthory András felvilágosításai után, azon az állásponton volt, hogy a jelen viszonyok között Ferdinánd egyedüli teendője nem a fegyverszünet felett való tanácskozás, hanem támadó hadjárat lehet.²⁾ Ferdinánd Nádasdyék javaslatainak megfelelően határozott. János Zsigmonddal (1560 július 12-én) hat hónapi, 1560 deczember hó végéig terjedő fegyverszünetre lépett. Kikötötte azonban, hogy a lefolyt háborús évek alatt kölcsönösen véghezvitt kártételek pontos megállapítását a szeptember elején Kászony városában mindkét féltől kiküldendő három-három megbízott hajtsa végre.³⁾

A *kászonyi értekezlet*, ha egyáltalában megtartatott, eredményre nem vezetett, sőt — úgy látszik — az ellentéteket minden irányban kiélesítette. Részben ebből magyarázhatók meg a kölcsönös hadikészülődések 1561. év elején. Ferdinánd Nádasdy Tamás figyelmeztetésére ⁴⁾ *Gyula* várát erősítette meg,⁵⁾ az erdélyiek viszont felépítették az Izabellától leromboltatott *Szalka* ⁶⁾ és *Kálló* ⁷⁾ erősségeket, *Tokajt* védelmi állapotba helyezték, sőt állítólag új kastélyok emelését is tervbe vették *Nagyszöllősen* és valahol Kassa *szomszédságában*.⁸⁾ Szalka és Kálló újból való megépítését Zay Ferencz, 1560 szeptember óta kassai főkapitány,⁹⁾ nyílt kihívásnak s az Izabella és Ferdinánd közt létrejött egyezség megszegésének minősítette s mivel attól

¹⁾ Nádasdy Tamás 1560 június 21-ki véleménye. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

²⁾ A győri és váci püspök véleménye 1560 jún. 21-ről. Eredetiben u. o. A magyar tanácsosok véleménye 1560 június 26-ról. Eredetiben u. o.

³⁾ 1560 július 12-ről keltezve. Eredetiben és fogalmazványokban a bécsi áll. ltár. Hung. Kiadva *Goossnál*: 155—57. ll. A részletekre vonatkozólag sok vita folyt János Zsigmond követei, illetőleg a lengyel orator és a magyar tanácsosok között. Az iratok a bécsi áll. ltárban. Hung. L. azonfelül *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*. III. k. 150. l.

⁴⁾ 1560 június 21-ki levele. Bécsi áll. ltár. Hung.

⁵⁾ Zay Ferencz 1561 febr. 6-ki leveléből következtetjük. Bécsi áll. ltár. Hungar.

⁶⁾ Zay Ferencz fent id. levele. U. ott.

⁷⁾ Zay Ferencz 1561 febr. 8-ki levele. U. ott.

⁸⁾ Zay Ferencz idézett febr. 8-ki leveléből. U. ott.

⁹⁾ *Thallóczy*: Csömöri Zay Ferencz. 125—26. ll.

tartott, hogy János Zsigmond hadikészülődései az újabban ismét észlelt elpártolási törekvéseket és elégtelenséget erősíteni fogják,¹⁾ a szalkai erősséget megtámadta és leromboltatta.²⁾

János Zsigmond Szalka elfoglalása miatt azonnal támadhattott volna, ha eddigi készülődéseinek tulajdonképeni célja a Ferdinánddal való háború felidézése lett volna. A fejedelem fegyverkezése azonban, bár volt oka bizalmatlankodni, ekkor még nem irányult Ferdinánd ellen, inkább óvatossági intézkedés volt a bécsi udvartól tervezett moldvai expedícióval szemben. Ugyanis Heraclides Jakab törekvései³⁾ a moldvai fejedelemség elnyerésére Ferdinánd, illetőleg magyarországi vezérei közreműködésével, méltán aggodalmat kelthettek a gyulafehérvári udvarban, mert Heraclides fegyveres beavatkozása a Ferdinánd és János Zsigmond közt esetleg megújuló háborúban valószínűnek látszott. A trónkövetelő maga is főleg azon az alapon kérte a bécsi udvar támogatását, hogy bármikor kész Erdélyt megtámadni s ezt a török sem ellenezheti, mert az oláhoknak mindig meg volt engedve az Erdélylyel való hadviselés.⁴⁾ János Zsigmond azonban, hogy a bonyodalmakat elkerülje, a szalkai esetről hivatalosan nem vett tudomást, sőt kevéssel annak megtörténte után lépéseket tett újabb fegyverszünet megkötésére ;

¹⁾ 1561 márcz. 4-én kelt levelében pl. jelentette, hogy Homonnai Drugeth Gáspár János Zsigmondhoz pártolt ; Zemplén-, Ung- és Abaúj-megyék pedig nyíltan megtagadták neki az engedelmességet. Bécsi áll. ltár. Hung. V. ö. Az északkeleti várháborúk történetéhez cz. dolgozatomat. Hadtört. Közl. 1913. 374—75. ll.

²⁾ Zay 1561 márcz. 4-ki levele. U. ott. Sigler : Chronológiája. (*Bél* : Adparatus. etc. 83. l.) *Bethlen* : V. tom. II. p. 9.

³⁾ *Thallóczy* : Zay Ferencz 126. s köv. ll. *Istvánffy* : XX. p. 246. s köv. ll. *Forgách* : Comment. p. 218—27.

⁴⁾ »Item promitto me, quoties opus fuerit, contra Transsylvanos pro eis Matte Sac. velle belligerari, quod Turca non impedit. Semper enim fuit licitum Valachis contra Transsylvanos bella gerere.« 1560 márcz. 3-án kelt okiratából. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hungarica.) Mint ismeretes, Forgách Ferencz is nagy jelentőséget tulajdonított Heraclides fejedelemségének Erdély visszafoglalásának szempontjából. Archiv f. Siebenbürg. Landeskunde. 1853. I. 289—92. Uj Magy. Múz. 1854. II. 194. Erd. Orsz. Eml. II. 140—141. ll. *Sörös Pongrácz* : Forgách Ferencz. (Pannonhaimi főisk. Értesítője. 1912.—13.) 160—61. l.

így vélte a status quo fennmaradását biztosíthatónak legalább addig, míg a moldvai események lezajlanak.

Törekvései ellen a bécsi udvarnak kifogásai nem voltak, ellenkezőleg, Ferdinánd két évre terjedő fegyverszünet megkötése elől sem zárkózott el;¹⁾ így a fejedelem 1561 április 3-án beküldhette a fegyverszünet megújítására vonatkozó következő *feltételeit*: A háborúskodások mindkét részen szünjenek meg; a felek mindazon területeket, melyek a fegyverszünet előtt birtokukban voltak, annak tartama alatt megtarthatják; a közösen birt részek továbbra is közös birtokok legyenek.²⁾ János Zsigmond javaslataira a magyar tanácsosoknak mindössze annyi megjegyzések voltak, hogy a fejedelem tartózkodjék a királyi cím használatától (a mit azonban Ferdinánd nem fogadott el) s engedje át Bereg és Ugocsa vármegyéket.³⁾ Ez utóbbi észrevételt Ferdinánd is magáévá tévén, ezen megyék átengedése fejében beleegyezett a fegyverszünet megújításába, melyet azonban, előbbi álláspontjával ellentétben, csak egy évre tartott megköthetőnek.⁴⁾ A bécsi udvar János Zsigmond sürgetésére⁵⁾ utóbb a kétéves fegyverszünetről sem vonakodott, egyébként azonban a nevezett két megye birtoklásának kérdésében nem engedett, sőt az ellen is tiltakozott, — a mit pedig a fejedelem május 6-iki válaszában magának új feltételként kikötött — hogy az erdélyiek a határvidékeken erősségeket emelhessenek s a Tisza folyón szabad sószállítást űzhessenek.⁶⁾ Ferdinánd a fegyverszünet okiratát tényleg ilyen értelemben állíttatta ki június 7-én s küldötte meg a gyulafehérvári udvarnak.⁷⁾

János Zsigmond válasza a Ferdinándtól végérvényeseknek tekintett feltételekre sokáig késett. A késedelmet — úgy látszik — a magyar országgyűlés egybehívása (augusztus 20-ra) okozta,

1) V. ö. János Zsigmondnak Miksához 1561 ápr. 3-án intézett iratának bevezető soraival. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

2) János Zsigmond fent idézett okiratában. U. ott.

3) 1561 ápr. 22-ről kelt véleményök. Eredetije u. o.

4) Miksa 1561 ápr. 23-án kelt válasza. Fogalmazványban u. o.

5) 1561 május 6-ról keltezve. Eredetiben és egykorú másolatban u. o.

6) Ferdinándnak a tanácsosok részére adott javaslata. 1561 június 2-ről. Eredetije u. o.

7) 1561 június 7-ről. Fogalmazványban u. o. Kiadva Goossnál: 159—163. l.

melynek kimondott czélja az ország védelmét és javát illető ügyekről való tanácskozás volt ugyan, valójában azonban Miksa királylyá választatásának hosszan vajudó ügyével függött össze olyan közjogi kérdések kapcsán, melyek János Zsigmond fejedelemiségének jogalapjait igen közelről érintették. A magyar tanácsosok ugyanis, mivel Miksa megválasztatása és megkoronázása országgyűlési feladat volt, nemcsak az összes magyarországi megyék, hanem Erdélynek és a János Zsigmond joghatósága alá tartozó magyarországi részek nemességének meghívását is szükségesnek tartották, azzal az indokolással, hogy a királyválasztás érvényességét csak így lehet biztosítani, továbbá, mert azon részekben sokan vannak, kik a királyhoz hivek maradtak s végül mindezeket nem tekintve főleg azért, mert Ferdinánd az erdélyi rendeket a hűség esküje alól soha fel nem mentette. Igaz ugyan, hogy a király Erdélyt János Zsigmondnak átengedte, de ezzel a magyar korona fenhatóságáról még nem mondott le s így az erdélyi rendek csak ideiglenesen vannak külön fejedelem alatt; ha tehát azok a királyválasztó országgyűlésre meg nem hivatnak, jogosan azt lehet feltételezni, hogy Ferdinánd Erdélyről véglegesen lemondott, János Zsigmond fejedelemiségét és királyi címét elismeri s ez esetben számolni kell azzal az eshetőséggel, hogy Erdély, melyet minden időben Magyarország kiváló alkotórészének tekintettek, végkép elszakad és külön királysággá szervezkedik.¹⁾ Ferdinánd, bár a maga részéről beismerte, hogy az 1559-iki oklevélben, melyben Erdélyről lemondott, semmiféle jogfenntartásnak nyoma nincs,²⁾ tanácsosai javaslataihoz annyiban mégis hozzájárult, hogy a királyi meghívóleveleket a János Zsigmond joghatósága alá tartozó magyarországi megyék nemességének elküldötte.

János Zsigmond e tényből joggal következtethette, hogy Bereg és Ugocsa megye átengedésével a tiszántúli és felsőmagyarországi részek birtoklásának ügye véglegesen rendezve korántsem lesz, mert csak idő kérdése, mikor állítják eléje feltételül az összes Erdélyen kívül fekvő területekről való lemondást. Aminő alapon kívánták Bereg és Ugocsa megye átadását, ugyan-

¹⁾ V. ö. Magy. Orsz. Eml. IV. k. 372. s köv. II.

²⁾ Magy. Orsz. Eml. IV. 381. l.

olyannal támaszthattak igényeket akár Bihar megyére vonatkozólag is, melynek jelentékeny része ugyanekkor tudvalevőleg Gyula várához adózott. Válasza tehát a június 7-iki királyi resolútióra elutasító volt,¹⁾ még Miksa október 6-án kelt felelete után is, ki a tanácsosok újabbi előterjesztésének megfelelően,²⁾ János Zsigmonddal csak a június 7-iki okirat alapján volt hajlandó fegyverszünetre lépni.³⁾ A fejedelem álláspontjában észlelt, egyébként indokolt merevség, mely miatt a tárgyalások sikeres befejezése valószínűtlennek látszott, Miksát végre mégis arra bírta, hogy Bereg és Ugocsa megyékre vonatkozó kizárólagos birtoklási jogigényeit a tanácsosokkal ellentétben,⁴⁾ egyelőre elejtse s belenyugodjék abba, hogy a felek a tőlük megszálva tartott részek birtokában a fegyverszünet leteltéig megmaradhatnak, kikötvén azonban, hogy az így János Zsigmond joghatósága alá jutott megyék és részek nemeseit a magyar királytól hirdetett országgyűléseken való megjelenésben akadályozni nem szabad.⁵⁾

Az így létrejött fegyverszünet ⁶⁾ nem hozta meg az óhajtott békét. Zay Ferencz kassai főkapitány azon hírek hatása alatt, melyek szerint János Zsigmond támadásra készül s ezért a hódoltsági vezérek fegyveres közbelépését is sürgeti, a fegyverszünetet magára nézve kötelezőnek nem tekintette, meggyőződése lévén, hogy az ellenfél akadálytalan fegyverkezése és felkészülése a királyi ditióra végzetes lehet.⁷⁾ De ugyanerre az álláspontra helyezkedett most már Balassa Menyhért is, ki elérkezettnek látta az időt arra, hogy Erdélytől nyiltan elszakadván, Ferdinánd

1) 1561 szept. 4-ről. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

2) 1561 szept. 19-ke után. U. ott.

3) Fogalmazványban 1561 okt. 6-ról keltezve. U. ott. János Zsigmond okt. 29-ki felelete eredetiben u. o.

4) 1561 nov. 30-ról. Eredetiben u. ott.

5) Miksának felterjesztése Ferdinándhoz 1561 decz. 12-ről. (Eredetiben u. o.) Ugyanaz János Zsigmondhoz decz. 17-ről. (Fogalmazványban u. o.)

6) A fegyverszünet tényleges megkötésére vonatkozik Miksa decz. 26-ki levele Zayhoz. Idézve Zay 1562 jan. 5-ki leveléből Miksához. (Eredetiben u. o.)

7) Zay Ferencz id. január 5-ki levele. (Eredetije u. o.) Részletesebben l. id. dolgozatom. Hadtört. Közl. 1913. 379—80. l.

pártjához csatlakozzék. Elpártolása nem hatott meglepetés-szerűen, mert magatartása 1557 óta,¹⁾ midőn formalis tárgyalásokat kezdett a bécsi udvarral, állandóan okot adott gyanúra, bár bizonyítani senki sem tudott. A bizonyítékok hiányából magyarázható meg az a sajátságos jelenség, hogy Izabella 1559-ben mégis a magyarországi hadak főkapitányává tette s neki adományozta Szatmárt, Nagybányát a tasnádi várkapitánysággal s néhány megye tizedével.²⁾ Jelentős jogkör birtokában s távol a központi hatalom ellenőrző hatásától, tervszerűen készítette elő átpártolása útját, azzal, hogy Erdély, illetőleg Izabella és fia érdekeinek rovására szolgálatokat tett a bécsi udvarnak. Nem tekintve a kisvárdai kudarcot, melyet Balassa szándékos lanyhasága idézett elő, az ő műve volt az Izabella és Ferdinánd közt létesült, ámbár gyakorlatban sohasem alkalmazott 1559-iki béke,³⁾ mely Erdélyt tudvalevőleg Felső-Magyarországból jóformán kiszorította volna. Szalka megtámadása és bevétele Zay Ferencztől Balassa tanácsára történt,⁴⁾ ki a főkapitányt ettől kezdve az erdélyi politika minden mozzanatáról kimerítően tájékoztatta, sőt felhasználható utasításokkal látta el, közvetítésével magát a bécsi udvart is,⁵⁾ melylyel különben 1560 elejétől fogva kimondottan alkudozott az átpártolása fejében tőle követelt ellenszolgáltatásokra vonatkozólag.⁶⁾ Az udvar ekkor még nem tartotta időszerűnek Balassa nyílt átpártolását; 1561-ik év végén azonban, talán a moldvai expeditio kedvező lefolyásának hatása alatt⁷⁾ s bizonyára Balassa sürgetéseire is, ki helyzetét tűrhetetlennek találta, létrejött köztük a végleges megegyezés a következő feltételekkel: Ferdinánd Balassának adományozza a pozsonymegyei Detrekő

¹⁾ Veress : Izabella kir. 435—36. II.

²⁾ Forgách : Comment. p. 172. Bethlen : IV. tom. I. p. 622. Erd. Orsz. Eml. II. 46. I. Szamosközy : I. 8—9.

³⁾ Forgách : Comment. p. 185.

⁴⁾ Zay Ferencz 1561 febr. 6-ki levele. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

⁵⁾ V. ö. Zay 1561 június 25-ki, aug. 16-ki, aug. 31-ki, szept. 29-ki leveleit a bécsi udvarhoz. Eredetiben u. o.

⁶⁾ 1560 július 8-ról. Egykorú fogalmazványban u. ott.

⁷⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 145. I.

várát, Munkácsot pedig 20.000 arany forintban inscribálja. Munkács visszafoglalásáig azonban megtartja magának Szatmár és Németi városokat, Tasnádot tartozékaival, Nagybányát összes felszerelésével; joga van végül Ferdinánd költségén 500 lovaszt és 300 gyalogost tartania a királyi ditio védelmére.¹⁾

Zay Ferencz támadásával egyidejűleg, ki 1561 deczemberének végén *Olcsva várát* fogta ostrom alá, Balassa Menyhért maga is nyíltan elszakadt Erdélytől s *Szatmár* és *Németi* városokon kívül *Nagybányát* is Ferdinánd hűségére eskette.²⁾ Majd egysülvén Zay csapataival, kinek időközben sikerült Olcsvát megvennie,³⁾ *Kovácszó* várát zárták körül, melyet Mathuznay Péter, Balassa rokona, Zay kezére akart játszani. Hagymássy Kristóf huszti kapitány azonban erről tudomást szerezvén, Mathuznayt elfogatta, várát pedig megbízható erdélyi őrségre bízta,⁴⁾ de az a túlnyomó erővel szemben négy napi ostrom után kénytelen volt Kovásztót feladni február 6-án.⁵⁾

Olcsva és Kovásztó bukása meglepően nagy hatással volt az északkeleti felföld és a tiszántúli megyék különben is ingadozó nemességére, mely most Balassa izgatására tömegesen csatlakozott Ferdinánd pártjához, gyakran jelentékeny erősségeikkel együtt. Így Báthory Miklóssal *Ecse*d vára,⁶⁾ Perényi

¹⁾ 1561 decz. 6-ról keltezve. Fogalmazványban a bécsi áll. ltár. Hung. *Istvánffy* : XX. p. 245—46. *Forgách* : Comment. p. 228. *Katona* : XXIII. p. 542—48. eltérő dátummal. Balassa Menyhért felsőmagyarországi birtokai 612.000 kat. holdra rúgtak ebben az időben. *Demkó K.* : Magyarország hadi ereje a XVI. században. Hadtört. Közl. 1913. 26. l.

²⁾ Pesti Ferencz levele Miksához 1562 jan. 7-ről. Egykorú másolatban u. o. Azonfelül : Erd. Orsz. Eml. II. 146. l. *Bethlen* : V. t. II. p. 9. *Szamosközy* : I. p. 10. Tört. Tár. 1880. 688. l. *Sigler* : Chronolog. (*Bél* : Adparatus. 84. l.)

³⁾ Az ostromról értesít Zay 1562 jan. 5-ki levele (Bécsi áll. ltár. Hung.), a bevételről Zay január 9-ki levele. (Ü. ott.) *Bethlen* : V. tom. II. p. 9. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l. *Sigler* : Chronolog. (*Bél* : Adparatus. p. 84.) Id. dolgozatom. Hadtört. Közl. 1913. 383—84. l.

⁴⁾ Zay 1562 jan. 13-ki levele. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

⁵⁾ Zay 1562 febr. 9-ki levele. Egykorú másolatban u. o. *Bethlen* : V. tom. II. p. 14. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l. *Istvánffy* : XXI. p. 252. *Forgách* : Comment. p. 230.

⁶⁾ Ferdinándtól kiállított kegyelemlevele 1561 nov. 25-ről fogal-

János fiaival *Nyalábvára*,¹⁾ Sulyok Györggyel *Tasnád*,²⁾ és *Hadad*,³⁾ Kún Domokossal *Rozsály*, Báthory Istvánnal *Szinyérvár*, Serédi Istvánnal *Valkó* és *Nagyfalu*,⁴⁾ végül *Aranyosmeggyes vára*,⁵⁾ természetesen összes tartozékaikkal. Vagyis Munkácson, Máramaros és Bihar megyén kívül jóformán az egész északkeleti felföld és a tiszántúli terület elveszett Erdélyre nézve.

A gyulafehérvári udvarban, mely Balassa átpártolásának hírére annak erdélyi birtokait azonnal lefoglalta,⁶⁾ a tömeges elszakadás nagy megdöbbenést okozott, annál is inkább, mert ugyanakkor Erdély belső életében is mutatkoztak forradalmi törekvések s így nem látszott lehetetlennek, hogy külső támadás, vagy az elszakadási mozgalmak erősödése esetén Erdélyben felkelés fog kitörni. Báthory András szerint a széke-lyeket a nagymérvű adóztatás már a végsőkéig elkésérítette, a szászok pedig csak alkalomra várnak, hogy Ferdinándhoz csatlakozzanak.⁷⁾ Ha tehát a királyi seregek Erdély felé nyomulnának, Zay véleménye szerint kétségtelen, hogy az ott lappangó tűz lángra lobbanva, János Zsigmond fejedelemségének véget vetne.⁸⁾ Ez az eshetőség a gyulafehérvári udvar szempontjából főleg a hadadi vár német kézre jutásával nyomult előtérbe, mert így Erdély ki volt szolgáltatva az ellenséges haderő támadásainak és pedig a legkönnyebben megközelíthető helyen: a Nagy-Szamos völgye mellékén. A tiszántúli részek még meg-

mazványban bécsi áll. ltár. Hung. — Azonfelül Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

¹⁾ Zay 1562 febr. 4-ki és ugyanannak febr. 9-ki levelei. Egykorú másolatokban bécsi áll. ltár. Hung.

²⁾ Zay 1562 febr. 4-ki levele. U. o. Tört. Tár. 1880. 688. l.

³⁾ Zay 1562 febr. 10-ki levele Miksához. Egykorú másolatban u. o. — Erd. Orsz. Eml. II. 146. l. *Forgách*: Comment. p. 230.

⁴⁾ Ez utóbbiakra l. Zay 1562 febr. 10-ki levelét. U. o. és Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

⁵⁾ Zay 1562 febr. 21-ki levele. (Ugyanott.)

⁶⁾ *Bethlen*: V. tom. II. p. 10. *Sigler*: Chronolog. (*Bél*: Adparat. p. 85.) Pécsi Gáspár lev. 1562 márcz. 22-ről. *Pray*: Epist. proc. (III. p. 160—61.)

⁷⁾ 1562 január 26-ki levele. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

⁸⁾ 1562. febr. 9-ki levele. Ugyanott.

levő várainak biztosítása,¹⁾ másrészt a már idegen kézre jutotaknak visszaszerzése tehát sürgős feladattá lett. Mindezen körülményeket figyelembe véve, János Zsigmond vezérei: somlyai Báthory István és Némethy Ferencz tokaji kapitány *Hadadot* már februárius végén ostrom alá fogták, de a vár felmentésére Zay és Balassa vezérlete alatt siető királyi seregtől márczius 4-én teljes vereséget szenvedtek, úgy hogy ennek következtében nemcsak az időközben meghódolt vár veszett el, hanem a részekben működő erdélyi hadsereg is felbomlott.²⁾

A hadadi vereség hatása alatt az eddig lappangó forradalmi törekvések megerősödven, János Zsigmond helyzete Erdélyben válságossá lett. Az elégtelennek márczius végén Kolozsvárott tartott titkos értekezletükön a Ferdinándhoz való csatlakozás szükségességét kimondották, sőt az Óvári mellett táborozó Zayt és Balassát sürgősen fegyveres közbelépésre szólították fel.³⁾ János Zsigmond megbuktatásának és Erdély elfoglalásának lehetősége tényleg annyira valószínűnek látszott, hogy nemcsak Balassáék,⁴⁾ hanem maga Verancsics egri püspök is javasolta a bécsi udvarnak az erdélyi mozgalom fegyveres támogatását,⁵⁾ mely az eszmétől nem is idegenkedett.⁶⁾ Azon körülmény azonban, hogy a budai és temesvári basák⁷⁾ túlnyomó erővel közeledtek az erdélyi határok felé János Zsigmond védelmére, óvatosságot ajánlott az udvarnak, mely ugyan-

¹⁾ Zay haditerve szerint pl. a legközelebbi teendő Somlyó bevétele. Febr. 9-ki lev. Ugyanott.

²⁾ Zay 1562 márcz. 5-ki s az egri püspök márcz. 14-ki levelei, melyek az ütközet lefolyásáról értesítenek. Ered. a bécsi áll. ltárban. Hung. Fontos Székely Antal tudósítása is: Tört. Tár. 1900. 142—44. ll. *Istvánffy*: XXI. p. 252—54. *Forgách*: Comment. p. 230—32. *Verancsics*: Memoria. (Munk. II. 102. l.) *Borsos Sebestyén* krón. Erd. tört. ad. I. 18. *Sigler*: Chronolog. (Bél: Adparat. 85.) *Bethlen*: V. tom. II. p. 14. *Lukinich*: A hadadi ütközet. Hadtört. Közl. 1910. 249—51. ll. és id. dolg. Hadtört. Közl. 1913. 387—89. l.

³⁾ Zay 1562 márcz. 30-ki levele Miksához. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

⁴⁾ Zay idézett levele márcz. 30-ról. U. ott.

⁵⁾ 1562 máj. 14-ki levele Miksához. Eredetije u. o.

⁶⁾ Miksa javaslatai Ferdinándhoz 1562 ápr. 3-ról. Eredetije u. o.

⁷⁾ Zay 1562 márcz. 5-ki, ápr. 6-ki és Verancsics márcz. 26-ki levelei. U. o.

ekkor tárgyalásokat folytatott a portával fegyverszünet megkötése érdekében.¹⁾

A gyulafehérvári udvar azonban, tekintettel a belső állapotok ziláltságára s azon összefüggésre, mely a forradalmi mozgalmak kétségtelen terjedése és a királyi sereg határozottan Erdély ellen irányuló hadmozdulatai közt észlelhető volt, maga sem akarta a kérdést török beavatkozással megoldani, mert hiszen az elégtelennek épen a török fennhatóságra való hivatkozással teremtték meg a János Zsigmond iránt ellenséges közhangulatot.²⁾ Így érthető meg az, hogy jóllehet a török haderő Erdély határainál táborozott, a fejedelem mégis fegyverszünet megkötésére határozta el magát. Zay és Balassa a *hadadi*, majd az annak folytatásaképpen megtartott *szakaszi értekezleten*³⁾ a fejedelemtől kért fegyverszünet megkötése ellen nehézségeket nem támasztottak, de kikötötték, hogy a fegyverszünet mindkét fél részéről pontosan betartandó s a status quo a várak kivételével helyreállítandó.⁴⁾ A közvetlen veszedelmet elhárítván, János Zsigmond megkezdte a tárgyalásokat a bécsi udvarral is, mely kezdetben csak azzal a feltétellel volt hajlandó két évre terjedő fegyverszünetet kötni, ha a fejedelem a királyi czímen kívül Bereg és Ugocsa megyékről és a királyi seregektől elfoglalt részekről lemond;⁵⁾ utóbb azonban a fejedelmet terhelő azon kötelezettséggel, hogy a hódoltsági vezéreket hadaikkal együtt visszavonulásra bírja, a tényleges birtoklás alapján János Zsigmonddal egy évi fegyverszünetet kötött (április 12)⁶⁾ függőben

¹⁾ A fegyverszünet aug. 2-án meg is kötött. *Rozsnyai*: Tört. maradványai 32—37. l.

²⁾ V. ö. a kolozsvári értekeztet indoklásával. Zay márcz. 30-ki levelében. Bécsi áll. ltár. Hung.

³⁾ Id. tanulmányom. Hadtört. Közlemények. 1913. 390—91. II

⁴⁾ Szerdahelyi Máté 1562 okt. 26-ról kelt követi utasításából. Eredetije a bécsi áll. ltár. Hung. Említve az Erd. Orsz. Eml. II. 148. l. is.

⁵⁾ Miksa javaslata 1562 ápr. 3-ról és Ferdinánd ápr. 7-én kelt válasza. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

⁶⁾ Miksa javaslatai 1562 ápr. 10-ről. Eredetiben u. o. Miksa levele ápr. 14-ről János Zsigmondnak. Egykorú másolatban u. o. A fegyverszünet okirata egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung. Kiadva: Erd. Orszgy. Eml. II. 199—201. l. és *Goossnál*: 165—167. l.

hagyván úgy a királyi cím, mint a két vármegye tulajdonjogának kérdését.

Az április 12-iki fegyverszünet nagy területi veszteségeket jelentett Erdélynek, mert a tényleges birtoklás a Balassa Menyhért elpártolásával elszakadt részekre is vonatkozott s így legalább a jelen pillanatokban Bereg-, Ugocsa-, Szatmár-, Szabolcs és Középszolnok megyék Ferdinánd joghatósága alá jutottak.¹⁾ Annyi előnye azonban mégis volt, hogy Erdélyt az eddig nyugat felől fenyegető fegyveres beavatkozás ellen biztosította s ezzel alkalmat nyújtott arra, hogy János Zsigmond az ugyanakkor kitört székely lázadás elfojtásával²⁾ a belső ellentéteket végkép kiegyenlítse. Ez kétségtávol nagyjelentőségű tény volt János Zsigmond uralkodásában, a mennyiben a fejedelemsége ellen irányuló törekvéseknek véget vetett, de Erdély és a magyar királyság viszonyában változást nem idézett elő. A fegyverszünet a status quo-t egy évre állandósította s így János Zsigmond joghatósága legalább arra az időre, Erdély határain túl jóformán teljesen megszűnt. Érthető tehát, hogy a fejedelem elért sikerei után a fegyverszünet feltételein enyhíteni szeretett volna s nem az akkori földrajzi elhelyezkedés, hanem az előbbi évi területi viszonyok alapján akarta a béketárgyalásokat a bécsi udvarral folytatni, mert a megegyezés valószínűsége úgy nagyobbnak látszott, mint a jelen helyzet alapján. Előterjesztéseit azonban, melyeket június 29-én Brassai János követével³⁾ Miksának küldött, az udvar elfogadhatóknak nem tartotta, jóllehet a fejedelem a királyi címről való lemondását is kilátásba helyezte, ha egyebek közt legalább a Balassa el-

1) Szerdahelyi id. követi előterjesztésében írja: »Dominus meus clementissimus comitatus Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, et Szolnok ditioni suae subactus in fidem suscepisset.« etc. 1562 okt. 26-ról. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

2) A székelyek lázadására l. *Bethlen*: V. tom. II. p. 17—23. *Borsos Sebestyén* krón. Erd. Tört. ad. I. 18—20. II. *Sigler*: Chronolog. (Bél: Adparat. 85—86.) *Istvánffy*: XXI. p. 259., azonfelül: *Jakab-Szádeczky*: Udvarhely vármegye tört. Budapest, 1901. 261—62. II. *Székely József*: A székelyek lázadása. Hadtört. Közlem. 1899. 141—152. II. *Lukinich Imre*: Az udvarhelyi vár tört. Erd. Múzeum, 1903. 436—438. II. Erd. Orsz. Eml. II. 147—55. II.

3) Megbízólevele 1562 jún. 29-ről eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

pártolásával elszakadt részeket visszanyeri, melyek, mint Szatmár minapi ostroma igazolta,¹⁾ a törökök hódító törekvései ellenében csakis János Zsigmond fenhatósága alatt tarthatók meg a kereszténység számára.²⁾ A bécsi udvar álláspontja ezzel szemben az volt, hogy az egy évre szóló április 12-iki fegyverszünet értelmében a feltételeken való változtatás indokolatlan és szükségtelen; az elől azonban nem zárkózik el, hogy a fegyverszünet ideje alatt méltányos alapon béketárgyalásokat folytassanak egymással.³⁾ Erre a gyulafehérvári udvarban megvolt a hajlandóság, mert a Ferdinánd és a porta közt nyolcz évre kötött béke (augusztus 2.) a határkérdések végleges elintézésének szükségességét határozottan kimondotta,⁴⁾ de Miksa merev magatartása, ki túlzó s Erdély részéről teljesíthetetlen követelésekkel állott elő, főleg az imént elfoglalt öt vármegyére vonatkozólag,⁵⁾ — a közeledést egyelőre kizárta.

A helyzet, habár az április 12-én egy évre kötött fegyverszünet lejáráfélben volt, még a következő esztendő kezdetén sem változott. A bécsi udvar, melynek visszautasító magatartását a portával kötött béke fedezte, állhatatosan ragaszkodott a status quo fenntartásához s mikor János Zsigmond 1563 februáriusában a lengyel királyság közvetítésével az alkudozások fonalát újból fölvenni készült,⁶⁾ csakis a mult évi fegyverszünet legalább egy évre kötelező teljes fenntartásával volt hajlandó a béketárgyalásokat folytatni. A fejedelem ezen feltételt is teljesítvén, április 17-én kiállította a fegyverszünet további megújítására vonatkozó okiratot⁷⁾ s azzal egyidejűleg *somlyai*

1) Szatmárnak a törököktől megkísérelt ostromára vonatkoznak Zay 1562 ápr. 23-án, máj. 1-én és 4-én kelt levelei. Eredetiben u. o. — *Borsos Sebestyén* krón. (*Mikó* : Erd. Tört. adat. I. 18. l.)

2) Memoriáléja júl 7-ről és 12-ről. Tört. Lapok. 1875. 760. és 775—76. ll.

3) 1562 júl 13-ról. Tört. Lapok. 1875. 776—77. ll.

4) *Rozsnyai* : Tört. maradv. 36—37. ll. *Bethlen* : V. tom. II. p. 26—30.

5) V. ö. Szerdahelyi okt. 26-ki követi előterjesztésével és nov. 26-ka után kelt külön jelentésével Miksának. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung. Ismerteti Erd. Orsz. Eml. II. k. 157. és 160. ll. is.

6) János Zsigmond 1563 márcz. 3-án kelt levele Katalin lengyel királynéhoz. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

7) Eredetije u. ott. Kiadva Tört. Lapok. 1875. 791—92. ll. és *Goossnál* : 169—171. l.

Báthory István váradi kapitányt is Bécsbe küldte teljhatalmú követeként,¹⁾ a következő előterjesztésekkel: János Zsigmond hajlandó királyi címéről lemondani, azzal a feltétellel, hogy a saját joghatósága alá tartozó területeken királyi hatalmat gyakorolhasson s a királyi címet legalább Szulejman életében viselhesse a gyanú elkerülése végett; s hogy Ferdinánd őt fiává fogadván, egyezzék bele a leányával kötendő házasságba.²⁾ Különös súlyt adott e javaslatoknak azon körülmény is, hogy Báthory azokra nézve az erdélyi rendek hozzájárulását is biztosította, a mi a június 6-ki tordai országgyűlésen meg is történt,³⁾ — s így Miksa, bár Ferdinánd Bécsbe érkezését bevárta ⁴⁾ — a tárgyalások folytatását a javasolt alapokon feltétlenül szükségesnek vélte.

Ferdinánd maga is osztozott fia felfogásában, tanácsosai véleményének megfelelően ⁵⁾ azonban, feltételül a királyi címről fenntartás nélkül való lemondást s a katolikus vallás védelmét kötvén ki — bővebb magyarázatot kért arra vonatkozólag, hogy mit ért János Zsigmond saját ditiója alatt; egyébiránt attól, hogy a fejedelmet fiává fogadja, nem vonakodik, de valamelyik leányával való házasságát a jelen körülmények között keresztülvihetőnek nem tartja, mert leányai közül azok, kik eddig férjhez nem mentek, továbbra is hajadonok kívánnak maradni.⁶⁾ Báthory a cím kérdésében kész volt engedményekre, a mennyiben csak annyit kívánt, hogy a fejedelem a királyi címet legalább a portával való hivatalos érintkezésben használhassa; megjelölte azt a területet is, melyre János Zsigmond igényt tart s ez: az egész Tiszántúl, azonfelül Munkács, Huszt, Tokaj, Szerencs várak Bereg-, Ugocsa- és Máramaros megyékkel.⁷⁾

¹⁾ Megbízólevele 1563 ápr. 27-ről Brassóból. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

²⁾ Kelt 1563 július 6-ka előtt. Kiadva: Tört. Lapok. 1875. 805. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 162. l.

⁴⁾ Miksa jún. 16-ki levele Ferdinándhoz. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

⁵⁾ 1563 július 7-ről. Kiadva Tört. Lapok, 1875. 825—27. ll.

⁶⁾ Hivatalos válasz Báthorynak 1563 júl. 9-ről. Kiadva Tört. Lapok, 1875. 806—7. ll., hol azonban a dátum hibás, mert az eredetiben és a fogalmazványban júl. 9-e áll. (Bécsi áll. ltár.) A királyi resolutio részben kiadva: *Pray*: Epist. proc. III. 170., 176—78. ll. jegyzetben.

⁷⁾ 1563 júl. 11-ről. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

A tanácsosok ¹⁾ és Ferdinánd azonban ezen előterjesztéseket is elutasították s nemcsak a királyi címről s az Erdélyen kívül fekvő összes területekről való lemondást, ²⁾ hanem a magyar királynak tartozó hűségeskü letételét is követelték, sőt jogot formáltak ahhoz is, hogy János Zsigmond fiágának kihalta esetén Erdély Ferdinándra, illetőleg utódaira szálljon. Ezen feltételek teljesítése után a király örömmel létesít János Zsigmonddal rokoni kapcsolatot. ³⁾

A fennforgó ellentétek, jóllehet azok kiegyenlítését Báthory a július 18-iki választás után is megkísérelte, ⁴⁾ az udvar és a tanácsosok visszautasító álláspontja miatt ⁵⁾ ez idő szerint nem nyújtottak reményt a tárgyalások kedvező befejezésére. Báthory diplomatai megbízatásának ezek után tehát vagy egészen meg kellett szűnnie, vagy új utasítással, új alapon kellett a helyzet végleges rendezését megkísérelni. János Zsigmond ez utóbbira határozván el magát, augusztus elején udvari orvosát, *Blandrata Györgyöt* Bécsbe küldte ⁶⁾ Báthory mellé magánemberként ugyan, de azzal az utasítással, hogy mindenekelőtt a fejedelem és Ferdinánd leánya, Johanna közt létesítendő házasság kérdésében történjék végleges megegyezés ⁷⁾ s ha Ferdinánd ez ellen kifogásokat nem emel, János Zsigmond a legmesszebbmenőleg kész a bécsi udvarnak egyébiránt újból körvonalozandó feltételeit elfogadni és az erdélyi rendekkel is elfogadtatni. ⁸⁾ A fejedelem kilátásba helyezett engedékenysége azonban a bécsi udvar eddigi

¹⁾ Véleményök 1563 júl. 16-ról. Kiadva Tört. Lapok, 1875. 840—43. II.

²⁾ Erre mutat a Máramarosmegyének a tárgyalások ideje alatt küldött királyi meghívó a Miksa megkoronáztatása végett összehívott országgyűlésre. János Zsigmondnak a szultánhoz intézett panaszlevele. 1563 július 14-ről. Közölve *Hurmuzakinál*: Documente privitoare la Istoria Românilor. București. 1891. Vol. II. P. 1. p. 474—75.

³⁾ 1563 júl. 18-ról. Tört. Lapok, 1875. 853—56. *Bethlen*: V. tom. II. p. 33—36. *Katona*: XXIII. p. 784—87.

⁴⁾ 1563 júl. 20-ról keltezett javaslatai. Tört. Lapok, 1875. 870—72. II.

⁵⁾ A tanácsosok aug. 4-ki véleménye és Ferdinánd aug. 7-ki válasza Báthorynak. Eredetiben és fogalmazványban a bécsi áll. ltárban. Hung.

⁶⁾ János Zsigmond levele 1563 aug. 7-ről. *Pray*: Epist. proc. III. 147. I.

⁷⁾ V. ö. Báthory 1563 szept. 9-ki válasza Ferdinánd aug. 7-ki resolútiójára. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

⁸⁾ Az 1563 szept. 22-én Blandrata részére adott válaszból. Tört. Lapok, 1875. 886. I. V. ö. *Forgách*: Comm. 268. I.

álláspontján csak annyiban idézett elő változást, hogy Ferdinánd a Johanna, vagy valamelyik unokája és János Zsigmond közt létesítendő házasság megkötésétől most már nem vonakodott, de azt a július 18-iki, illetőleg augusztus 7-iki resolútióban részletezett feltételek teljesítésétől tette függővé, azzal a kötelezettséggel, hogy az így létrejött szerződéshez Erdély rendei hozzájáruljanak.¹⁾ A tárgyalások ezzel egyidőre véget értek, mert János Zsigmondnak, ha egyébként a legutóbbi királyi válasz tartalmával általánosságban és a részletekben egyetértett volna is, a rendek hozzájárulását meg kellett szereznie. Követei október vége felé utasítására valóban el is hagyták az udvart.²⁾

János Zsigmond válasza a bécsi udvartól véglegeseeknek tekintett pontokra hónapokig késett. A közvélemény érdeklődését inkább lekötötték a moldvai események, — Heraclides Jakab vajda bukása, kinek helyét az erdélyiektől segített Tomsa foglalta el,³⁾ — mint az imént befejezett diplomatai tárgyalások, melyek végeredményben Erdély nemzetközi helyzetére, területi integritására nézve jelentékeny veszteséget jelentettek. A házassági kérdésben létrejött megegyezés a fejedelem törekvéseit sem elégíthette ki, mert ezt az eredményt az udvar rideg álláspontja a többi vitás részletben, teljesen ellensúlyozta, ugyanannyira, hogy János Zsigmond a szeptember 22-iki resolútiót nem terjesztette a rendek elé s emiatt természetesen az udvartól várt felelet is elmaradt. A fejedelem hallgatása érthetetlennek tűnt fel az udvar előtt, mely emiatt 1564 márczius 26-án *Albany Györgyöt* Erdélybe küldötte azon okok megismerése végett, melyek a tárgyalások folytatását eddig késleltették.⁴⁾ Mikorra azonban Albany Gyulafehérvárra érkezett, János Zsigmond a Bécsben székelő lengyel követek részére válaszát a mult

¹⁾ A Blandrata részére 1563 szept. 22-én adott válasz. Kiadva Tört. Lapok, 1875. 886—89. ll.

²⁾ János Zsigmond visszahívó levele Báthory részére. 1563 okt. 9-ről. *Pray*: Epist. proc. III. 175—76. ll.

³⁾ *Forgách*: Comment. p. 259—67. *Sigler*: Chronolog. (*Bél*: Adparat. 87—88. ll.) *Istvánffy*: XXI. p. 263—67. *Katona*: XXIII. 776. s. köv. ll.

⁴⁾ Albany részére adott utasítás fogalmazványban márcz. 26-ról bécsi áll. Itár. Hung. Ugyanilyen feladattal bízták meg Kerecsényi László gyulai kapitányt is, ki Báthory Istvánnal tárgyalt. Kerecsényi 1564 május 22-ki levele Ferdinándhoz. Eredetiben u. o.

év szeptember 22-iki királyi resolutoria már megküldötte. Az oratorok: Karnkowsky Szaniszló és Volski Szaniszló mindamellet a tárgyalások megkezdését Albany visszaérkezéséig elhalasztották, remélvén, hogy a gyulafehérvári udvar Albany követségére esetleg módosítani fogja az előbbi utasításokat, de minthogy ez nem következett be, Miksa sürgetésére János Zsigmond (április 12-én kelt) javaslatait május közepe táján mégis benyújtották az udvarnak.¹⁾ E javaslatok szerint: János Zsigmond a házasság és a cím kérdésében előbbi álláspontjához ragaszkodik; a szóbanforgó területeket illetőleg magának követeli Bereg- és Ugocsa vármegyéket, Munkács és Huszt várakkal, nemkülönben Tokajt a kiskorú Serédi és Némethy Ferencz birtokaival, Szerencset, Zétényt tartozékaikkal; kívánja, hogy Csicsva várát összes tartozékaival Báthory Györgynek adják vissza. Mindezen területeken a szabad fejedelmet megillető jogkörrel uralkodhassék. A római császárt elismeri ugyan a kereszténység fejének, de magát alattvalójának, vagy hűbéresének tekinteni nem akarja.²⁾

A fejedelem nevében a lengyel követektől előterjesztett pontokban voltak ugyan engedmények, így János Zsigmond a Balassa elpártolásával elszakadt részekről lemondani látszott — egészen véve azonban nem különböztek az eddig javasolt feltételektől. A bécsi udvarban természetesen még kevesebb készség volt engedményekre,³⁾ mely a lengyel oratorok ismételt megkeresésére⁴⁾ csupán félesztendei, december elsejéig tartó fegyverszünet megkötésére volt hajlandó.⁵⁾

Az a bizonytalanság, melyet az évek óta eredménytelenül

¹⁾ Albanynak rendkívül becses és részletes jelentése ápr. 24-én kelt. (Egyidejű másolatban u. ott.) Az elmondottakra, valamint a lengyel oratorok neveire vonatkozólag l. a bécsi udvar 1564 máj. 14-ki végzését. Eredetiben u. o.

²⁾ 1564. ápr. 12-ről. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

³⁾ 1564 máj. 19-ki válasz a lengyel követeknek. Fogalmazványban u. o.

⁴⁾ 1564 máj. 27-én ugyanazok részére adott válasz. Fogalmazványban u. o.

⁵⁾ A Ferdinándtól 1564 máj. 26-án, János Zsigmondtól június 18-án kiállított okiratok a fegyverszünetre vonatkozólag eredetiben és fogalmazványban u. ott. A fegyverszünet okirata kiadva Goossnál: 174—176. ll.

húzódó béketárgyalások nemesak Erdély közjogi helyzetében, hanem magában a közvéleményben is létrehozott, főleg azonban az újból meginduló egyezkedési kísérletekkel egyidejűleg napfényre jutott Valkai—Forró-féle összesküvés, mely Ferdinánd érdekében és János Zsigmond ellen akart hangulatot teremteni,¹⁾ a gyulafehérvári udvar politikájában váratlanul változást idézett elő. Az időnként megújuló forradalmi törekvések okát János Zsigmond abban vélte felismerni, hogy Erdély és a magyar királyság viszonya közjogilag rendezve nincs, viszont kétségtelennek vélte, hogy a békés fejlődés és megerősödés alapfeltétele a közjogi viszony végleges rendezése, ha kell, akár engedmények árán is. Június 18-án a lengyel követeknek küldött javaslatában ezek alapján kilátásba helyezi a királyi címről való lemondást, de Ferdinánd kötelezze magát arra, hogy János Zsigmondról és családjáról is illendően gondoskodik abban az esetben, ha a porta Erdély trónjától megfosztaná; megelégszik Munkács és Huszt várak, valamint Bereg- és Ugocea megyék birtokával, melyeket Johanna hozományának tekint s melyek a fejedelem halála után Ferdinándra szállanak vissza.²⁾ Mivel a bécsi udvar az 1563 szeptember 22-iki pozsonyi resolútióból engedni egyáltalában nem akart,³⁾ a követek a fejedelem nevében a kérdéses két vármegyéről és az egész tiszántúli területről való lemondást is megajánlották, János Zsigmond, illetőleg hívei részére csupán Munkács, Huszt, Tokaj, Kövesd, Szerencs, Zétény és Csicsva várak birtokát kötven ki.⁴⁾ Miksa azonban, jóllehet eddig az alkudozások lényegét inkább a területi viszonyok szabályozása képezte, most Erdély és Magyarország közjogi helyzetének kérdését tolta előtérbe, kívánván, hogy János Zsigmond a maga és utódai nevében Ferdinánd és utódai fenhatóságát s utóbbiak Erdélyt illető örökösödési jogát a fejedelem fiágának kihalta esetén, ismerje el s e pontokat az erdélyi rendekkel hagyassa jóvá. Az udvar csakis ezen utóbbi feltételek teljesítése után hajlandó

1) Erd. Orsz. Eml. II. 170. és 233—36. ll.

2) 1564 jún. 18-ról, a követeknek küldött levél mellékleteként. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

3) 1564 júl. 3-ki és júl. 13-ki válasza, eredetiben és fogalmazványban. U. o.

4) 1564 július 23-ról. Eredetije u. o.

a házasság kérdésében végleges megállapodásra jutni János Zsigmonddal.¹⁾

A követek ezen feltételekre fontos közjogi vonatkozásuk miatt nem válaszolhattak; de különben is megbízatásuk értelmében a legutóbbi (július 23-iki) válaszukban foglalt engedményeken túl nem léphettek s így a további eljárást a gyulafehérvári udvar elbírálására bízták. Ferdinánd július 25-én bekövetkezett halála²⁾ s egyéb események miatt azonban a közjogi viszonyok rendezésének szükségességét most már itt sem látták sürgősnek s ezzel a tárgyalások ismét megszakadtak.

VIII.

A nagyszőlősi értekezlet 1564 július. Eredménytelensége, ellenséges készülődések. Szatmár visszavétele 1564 szeptember 3. és következményei. János Zsigmond sikerei. Schwendi Lázár támadása 1565. Szatmári egyezkedések. A porta beavatkozása a fejedelem érdekében. Báthory István követsége. Szulejman 1566-iki hadjárata és annak következményei. A gyulai hódoltság. Várháborúk 1567. Drinápolyi béke 1568. Speyeri béke és előzményei.

A Ferdinánd és János Zsigmond közt eddig folyt tárgyalásoknak egyetlen érdemleges eredménye az volt, hogy az északeleti felföldön újabban ismét gyakorivá vált határsértések és hatalmaskodások megvizsgálására közös akarattal külön bizottság kiküldésében állapodtak meg, mely működését 1564 július közepén *Nagyszőlősen* meg is kezdte. A bizottság tagjai Ferdinánd részéről Bornemisza Gergely csanádi püspök, Alaghy János és Ormány Demeter³⁾ voltak, míg Erdélyt Hagymássy Kristóf és mások képviselték. A tárgyalások kezdetén Balassa Menyhért állítólag a huszti őrség túlkapásainak ellensúlyozására az ugoesamegyei *Halmi* községben, egyébként János Zsigmond

¹⁾ 1564 július 27-ről. Fogalmazványban u. ott.

²⁾ *Forgách*: Comment. p. 272. Erd. Orsz. Eml. II. 171. l.

³⁾ *Forgách*: (Comm. p. 273.) tévesen Rakovszky Györgyöt említi Ormány Demeter helyett.

ditioján, a Ferdinánd-párti biztosok tudtával és jóváhagyásával erősséget emeltetett s midőn Hagymássyék ez ellen tiltakoztak, Balassa csak olyan feltétellel volt hajlandó az erősség lerombolására, ha a huszti őrségtől a legutóbbi időben elrabolt érték-tárgyak visszaadtnak, a mit Hagymássy természetesen visszautasított. A tárgyalások emiatt néhány napi tanácskozás után végkép megszakadtak s az erdélyi biztosok Huszt, a Ferdinánd-pártiak pedig Kovászó várába távoztak. Hagymássy kevésse ezek után a vitás erősség lerombolását is megkísérelte, de sikertelenül, mert Balassa a huszti őrség támadását visszaverte.¹⁾

Erősség emelése Halmiban, mely akkor Erdély joghatósága alá tartozott, Oláh Miklós esztergomi érsek felfogása szerint is világos megszegése volt a portával 1562 augusztus 2-án kötött békének, mely a feleknek határozottan megtiltotta, hogy egymás területén erősségeket építsenek.²⁾ Ugyanígy minősítette a gyulafehérvári udvar is, mely Miksa visszautasító politikai álláspontja és Balassa legutóbbi tette között összefüggést vélt találni. A közhangulatból ítélve, a magyarországi részek János Zsigmond-párti nemessége,³⁾ sőt maga a fejedelem is kétségtelennek látták az összeütközést s ezért fegyverkezni kezdtek.⁴⁾ Augusztus vége felé, a december elsejéig meghosszabbított fegyverszünet ellenére, a kisebb csetepaték, foglalások napirenden voltak, jöllehet azokról sem a bécsi, sem a gyulafehérvári udvar nem vett hivatalosan tudomást. Zay és Balassa a Némethytől emelt miskei erősséget rombolták le, majd ugyanők Nyirbátorban és Nagyszőlősen kastélyokat építettek. Némethy tokaji kapitány viszont Báthory Miklós egyik birtokát, Rakamazt alakította át erősséggé s Báthorytól több községet elfoglalt, így Gávát, Nyiregyházát, Királytelkét, Lököt, Vencsellőt, Rakamazt,

¹⁾ A kir. biztosok 1564 július 27-ki jelentése után. (Egyidejű másolatban bécsi áll. ltár. Hung.) *Forgách* (Comm. p. 273.) azt írja, hogy Hagymássy Halmit elfoglalta és feldúlta, de erről a biztosok idézett jelentése ellenkezőleg tudósít. Az Erd. Orsz. Eml. II. 165—66. II. az eseményeket — hibásan — 1563 nyarára teszi. *Istvánffy* : XXI. p. 268—69.

²⁾ Az érsek 1564 decz. 16-ki levele. Eredetije a bécsi áll. ltár. Hung.

³⁾ Miksa 1564 aug. 9-ki levele a fejedelemhez. Fogalmazványban bécsi áll. ltár. Hung.

⁴⁾ János Zsigmond parancsa aug. 15-ről Ugocsa vármegyéhez. Egykorú másolatban u. o.

Tedejt és Böszörményvárosát. Hagymássy Kristóf Bereg-, Ugocsa- és Szatmár megyében a királyi joghatóság alá tartozó területeken erőszakoskodott, a mi természetesen a királypártiak részéről sem maradt megtorlás nélkül.¹⁾ Mindezeknél azonban jelentősebb volt *Szatmár elfoglalása Báthory Istvántól* szeptember 3-án, ki előbb a zsákai vár ostromát is megkísérelte,²⁾ mert itt Balassa felesége és gyermekei is fogságba jutottak, kiket Báthory csak olyan feltétellel volt hajlandó szabadon bocsátani, ha Balassa Nagybányát, Szinyér és Kovászó várakat neki átadja.³⁾

Szatmár bukása érthető izgalmat keltett a bécsi udvarban. A magyar tanácsosok felfogása szerint a várnak János Zsigmond kezére jutása végzetes lehet a tiszántúli és az északkeleti fel-földön levő királyi ditióra, melyet tulajdonképen ez a vár védelmezett; már pedig tudnivaló, hogy a veszedelemben forgó területek többet érnek, mint a király birtokában levő egyéb országrészek együttvéve. Ezért sürgős jogorvoslást kell követelni a portától, melynek egyik csausza ugyanekkor Bécsben tartózkodott⁴⁾ s egyúttal a kitörőfélben levő háborúra a szükséges előkészületeket meg kell tenni.⁵⁾ Egyidejűleg Zsigmond Ágost lengyel király útján a gyulafehérvári udvarnál is tiltakoztak Szatmár elfoglalása miatt,⁶⁾ mely azonban az események hatása alatt most már a hadiszerencsére akarta bízni az évek óta vajdó vitás kérdések megoldását. A szeptember 22-én megtartott ko-

¹⁾ V. ö. a mondottakra Zay, Báthory Miklós és Balassa 1564 aug. 15-ki és Báthory István 1564 decemberben kelt leveleit. Egykorú másolatokban u. o.

²⁾ Zay 1564 aug. 21-ki levele Miksához. Egykorú másolatban u. o.

³⁾ Zay 1564 szept. 4-ki levele. Egykorú másolatban u. ott. Az Erd. Orsz. Eml. II. 240. l. hibásan okt. 3-ra teszi a vár bevételét. *Bethlen*: V. tom. II. p. 39—40. *Borsos Sebestyén* krón. Erd. tört. ad. I. 21—22. II. *Gyulafi Lestár* tört. maradv. T. Tár. 1893. 117. l. *Forgách*: Comment. p. 274—76. *Istvánffy*: XXII. p. 272. *Szamosközy*: I. p. 13. *Verancsics*: Memoria. (Munk. II. 108. l.) Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó IV. 9. l. A visszavétel részleteire l. *Lukinich*: Az északkeleti várháborúk tört. Hadtört. Közl. 1913. 589—91. l.

⁴⁾ Miksa 1564 szept. 10-ki levele Oláh Miklós esztergomi érsekhez. Ered. Orsz. ltár. Acta publ. Fasc. 35. nr. 3.

⁵⁾ 1564 szept. 18-ról. Egykorú másolatban a bécsi áll. ltár. Hung.

⁶⁾ 1564 szept. 23-ról. Fogalmazványban u. o. A lengyel király válasza okt. 6-ról. Eredetiben u. o.

lozsvári országgyűlés is a háború mellett döntött, általános hadfelkelést rendelve,¹⁾ s most János Zsigmond, ki az ellenfél készültségében a maga részére nagy előnyt látott — az 1562-ben Balassa elpártolásával elveszett területek visszaszerzését haldéktalanul megkísérelte s egymásután elfoglalta Hadad, Báthor, Szentmárton,²⁾ Kisvárd, Rozsály, Szinyér, Halmi, Eszény, Valkó, Attya és Kovászó³⁾ várakat és kastélyokat. Nagybánya röviddel Szatmár elfoglalása után meghódolt Báthorynak,⁴⁾ Ecsedvár pedig oly szerződést fogadott el, hogy hatvan nap múlva, ha addig Miksától segítség nem érkezik, meghódol.⁵⁾ Deczember elejéig⁶⁾ az 1562. évet közvetlenül megelőző status quot helyreállítván, az északkeleti felföld jóformán Kassáig hatalmába jutott.⁷⁾

Az erdélyi rendek a sikeresen bevégzett hadjárat hatása alatt a hadikészülődések fokozását továbbra is szükségesnek ítélvén, az 1565 januárius 22-én tartott kolozsvári országgyűlésen⁸⁾ az általános hadfelkelést újból szervezték s a háború folytatására tetemes segítséget szavaztak meg. Minthogy azonban a múlt évi hadjárat tulajdonképeni célja nem új foglalás,

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 240. l.

²⁾ 1564 okt. 19-ről kelt tudósítás. Fogalmazványban bécsi áll. ltár. Hung. Bethlen : V. tom. II. p. 40—41. Borsos Sebestyén krón. Erd. Tört. ad. I. 22. Szamosközy : I. 14—15. Forgách : Comment. p. 276. Istvánffy : XXII. p. 273. Oláh Miklós 1564 decz. 16-ki levele. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

³⁾ Id. tudósítás 1564 okt. 19-ről. U. ott. Szamosközy : I. 14—15. Bethlen : V. tom. II. p. 40—42. Borsos Sebestyén : Mikónál. I. 22. Forgách : Comm. p. 276—77. Istvánffy : XXII. p. 273—74. Oláh Miklós id. decz. 16-ki levele. Verancsics : Mem. (Munk. II. 108.) Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó IV. 9. l.

⁴⁾ Oláh Miklós id. lev. és az id. okt. 19-ki tudósítás. U. ott. Szamosközy : I. 13. Bethlen : V. tom. II. 40. Verancsics : Mem. (Munk. II. 108.) Istvánffy : XXII. p. 272.

⁵⁾ Bethlen : V. tom. II. p. 41. Szamosközy : I. 15. Borsos Sebestyén : Mikónál. I. 22. Istvánffy : XXII. p. 273. Forgách : Comment. p. 277.

⁶⁾ »Haec usque ad Nonas Decembres acta.« Forgáchnál : Comm. p. 277.

⁷⁾ Szamosközy : I. 15. Bethlen : V. tom. II. p. 42. A Türkische und Ung. Chronica (Nürnberg. 1663.) szerint Ungvár is. 307. l. Részletesebben I. id. dolg. Hadtört. Közl. 1913. 594—95. II.

⁸⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 241—42. l.

hanem a Balassa elpártolásával ideiglenesen a magyar király joghatósága alá jutott részek visszaszerzése volt, a fejedelem szükségét látta a kérdéses területek diplomatiái úton való biztosításának is, részben a portánál, részben Zsigmond Ágost lengyel király közvetítésével a bécsi udvarnál;¹⁾ de törekvése csak a portán járt sikerrel, mert Miksa a döntést a fegyverekre bízta. Kedvezett ennek az erdélyi haderő feloszlása is s így a Schwendi Lázár vezérlete alatt álló királyi csapatok csaknem ellenállás nélkül jutottak az északkeleti felföld és a tiszántúli részek birtokába. Februárius 11-én elesett Tokaj²⁾ s »a jó Némethy Ferencznek ott történt halála«³⁾ majd gyors egymásutánban visszavették Szerencs,⁴⁾ Szentmárton,⁵⁾ Szatmár várat, melyet őrsége János Zsigmond utasítására földig lerombolt,⁶⁾ továbbá Nagybánya,⁷⁾ Erdőd,⁸⁾ Szilágycseh,⁹⁾ Kővár¹⁰⁾ és Bá-

1) Erd. Orsz. Eml. II. 243. l.

2) Bethlen : V. tom. II. p. 44—45. Szamosközy : I. 15—16. Forgách : Comm. p. 281—82. Borsos Sebestyén krón. Mikónál. I. 22. Verancsics : Memoria. (Munk. II. 109. l.) Istvánffy : XXII. p. 276—77. Gyulafi Lestár tört. maradv. Tört. Tár. 1893. 117. l. Sepsi Laczkó Máté krón. Mikónál. III. 19. l. Sárospataki magy. krón. M. Tört. Tár. IV. 51. l. Bizarus : De bello Pannonico. (Schwandtner : SS. III. p. 17—18.) Sambucus. (Schardius redivivus. IV. 23—25.) Kalona : XXIV. 49—54. Részletesen id. dolgoz. Hadtört. Közlem. 1913. 597—601. l. és Soós Elemér : A tokaji vár története. Hadtört. Közlem. 1913. 76—79.

3) Borsos Sebestyén krónikája. Mikónál. I. 22.

4) Bethlen : V. tom. II. p. 45. Szamosközy : I. 16. Verancsics : II. 109. Forgách : Comment. p. 282—83. Sepsi Laczkó Máté. Mikónál. III. 19. Istvánffy : XXII. p. 277. Bizarus Schwandtnernél. III. 18—19.

5) Verancsics : II. 109. l.

6) Bethlen : V. tom. II. p. 45. Verancsics : II. 109. Sepsi Laczkó Máté. Mikónál. III. 19. Borsos Sebestyén krón. Mikónál. I. 22. Istvánffy : XXII. p. 277. Bizarus Schwandtnernél. III. 18—19.

7) Szamosközy : I. 17. Verancsics : II. 109. Borsos Sebestyén. Mikónál. I. 23. Istvánffy : XXII. p. 278.

8) Verancsics : II. 109. Szamosközy : I. 17. Sepsi Laczkó Máté. Mikónál. III. 19. Borsos Sebestyén. Mikónál. I. 22. Bizarus Schwandtnernél. III. 19.

9) Verancsics : II. 109. Istvánffy : XXII. p. 277. Borsos Sebestyén. Mikónál. I. 22. Az Erd. Orsz. Eml. II. 244. l. hibásan Csejtét írt.

10) Borsos Sebestyén. Mikónál. I. 23. Sepsi Laczkó Máté. Mikónál. III. 19. Verancsics : II. 109.

tor¹⁾ várakat s ezzel nemcsak a mult évi hadműveletek összes eredménye ment veszendőbe, hanem a tulajdonképeni Erdély is abban a veszedelemben forgott, hogy az ellenséges haderő oda bevonul. János Zsigmond tehát épen úgy, mint a hadadi vere-ség után, csak gyors békekötésben látott módot legalább Erdély megvédelmezésére. Márczius 7-én kiállított meghatalmazásában Báthory Istvánt és Nisowski Szaniszlót a Schwendivel és Báthory Andrással kötendő békére vonatkozólag részletes utasításokkal látván el,²⁾ a kölcsönös tárgyalások *Szatmárt* azonnal megkez-dődtek, melyek eredményeként (1565 márczius 13.): János Zsigmond és törvényes fiutódai megtartják Erdélyt, de Magyar-országot Bihar megye, Nagyvárad és tartozékai kivételével átengedi a magyar királynak, halála után azonban ezen részek is visszaszállanak a magyar koronára. Lemond a »választott király« címéről s magát csupán Erdély fejedelmének nevezi; elismeri, hogy Erdély a magyar királyság egyik alkotó része s ezért hűség-gel viseltetik a magyar korona és a király iránt. Tokaj, Sze-rencs és egyéb elfoglalt várak és országrészek a magyar király joghatósága alá tartozzanak; köteles Munkács és Huszt vára-kat összes tartozékaikkal átadni s a hadifoglyokat szabadon bocsátani. János Zsigmond halála esetén Erdély Miksát vagy utódait illeti, ha ellenben leányai születnének, a király méltá-nyosan gondoskodik róluk. A most kötött békepontokat az erdélyi rendek elfogadják s egyúttal hűségesküt tesznek a magyar király-nak az összes kapitányokkal és várparancsnokokkal együtt.³⁾

A fejedelem szorult helyzetére mutat, hogy ezen pontok-hoz haladéktalanul hozzájárult, jóllehet bennök eddigi törekvé-seit és jogosultaknak tartott igényeit teljesen feláldozta. A Báthory Istvánnak adott *követi utasításban* (márczius 24.)

¹⁾ *Sepsi Laczkó Máté*. Mikónál. III. 19. Türkische und. ungar. Chronica. Nürnberg. 1663. 307. l. A részletekre l. id. dolg. Hadtört. Közlemények. 1913. 602—603. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 244—45. ll. Ettől azonban a *Bethlennél* olvas-ható utasítás (V. tom. II. p. 46—48.) sok tekintetben különbözik.

³⁾ *Articuli pacis etc.* Egykorú másolatban Orsz. ltár. Acta publ. fasc. 41. nr. 32. Kiadva *Goossnál*: 178—81. ll. Tartalmát más példány után ismer-teti Erd. Orsz. Eml. II. 245. l. *Istvánffy*: XXII. p. 278. *Verancsics*: Munk. V. k. 298—99. ll. V. ö. id. tanulmányommal. Századok, 1913. 179—80. ll.

kísérletet tett ugyan arra, hogy Miksát a tiszántúli részek átengedésére bírja, de végeredményben Munkács és Huszt, azonfelül Bereg-, Ugocsa- és Máramaros megyék fejében kész volt csupán Nagybánya, Középszolnok- és Kraszna megyék birtokai-
val is megelégedni.¹⁾ Báthory Szatmáron, hol Schwendivel és Báthory Andrással találkozott (április 2.)²⁾ és Szepesváralján keresztül³⁾ április végén⁴⁾ már Bécsbe érkezett, hol azonnal bemutatta a császári vezérekkel kötött békepontokat, melyeket a magyar tanácsosok lényegtelen megjegyzésekkel és változtatásokkal elfogadhatóknak tartottak;⁵⁾ de egyúttal előterjesztette a János Zsigmondtól márczius 24-én kiállított követi utasításban foglalt azon kívánságokat is, melyek a márczius 13-iki szatmári békekötés tartalmával bizonyos tekintetben : a magyarországi részek átengedését illetőleg, ellentétben állottak. Miksa álláspontja ezekkel szemben visszautasító volt ; a fejedelem és a császári vezérek közt létrejött békét az eddigi vitás kérdések kielégítő és méltányos megoldásának találta s így azokon minden változtatást indokolatlannak és szükségtelennek látott.⁶⁾

Időközben János Zsigmondnak az 1565 január 22-iki kolozsvári országgyűlés után Konstantinápolyba küldött követei a szultánt az Erdélyt ért jelentékeny veszteségről tájékoztatták s a portát közvetlen beavatkozásra bírták. A szultán felfogása szerint Erdély vilajete felséges személye által ajándékozottván a király fiának, ő is a császári zászlóval megadományozott szolgálai közé tartozik, a birtokában levő tartomány ennek következtében épen úgy áll pártfogása alatt, mint Istentől őrzött birodalmának egyéb része.⁷⁾ Követeli tehát Miksától, hogy fogla-

¹⁾ 1565. márcz. 24-ről. Tört. Lapok, 1876. 457—58. ll. *Bethlen* (V. tom. II. p. 52—57.) közlése ettől némileg eltérő.

²⁾ Báthory és Schwendi tudósítása 1565 ápr. 2-ről. Tört. Lapok, 1876. 472—73. ll.

³⁾ A csanádi püspök jelentése ápr. 14-ről. Tört. Lapok, 1876. 473. l.

⁴⁾ *Forgách* : Comm. p. 285.

⁵⁾ A tanácsosok véleménye 1565 máj. 5-ről. Tört. Lapok, 1876. 488—90. ll.

⁶⁾ Miksa válasza 1565 május 6-ról. Tört. Lapok, 1876. 499—502. ll.

⁷⁾ A szultán levele Miksához ebből az időből. *Thúry J.* : Török történetírók. II. 401.

lásait azonnal adja vissza, mert egyébként a Ferdinánddal kötött békét érvénytelennek tekinti s nem késik János Zsigmondot fegyveres haderővel támogatni.¹⁾ A porta állásfoglalása a fejedelmet márczius 24-iki előterjesztéseinek megmásítására készítette. Báthory még Bécsbe sem érkezhett, midőn János Zsigmond április 21-én kelt újabb utasításában a porta beavatkozására való tekintettel, a szatmári békepontok teljes mellőzésére határozta el magát s javaslataiban a császári vezérektől elfoglalt összes várak és országrészek visszaadását követelte. Ha Miksa ettől vonakodnék, úgy a török támadás ellenében országát teljes haderejével kísérelje megvédelmezni, de legyen gondja egyúttal János Zsigmond további helyzetére is.²⁾ Báthory május 14-én tényleg ilyen értelemben fordult Miksához,³⁾ kit ugyanakkor, tekintettel a törökök részéről fenyegető veszedelemre a lengyel király is engedékenységre akart bírni János Zsigmonddal folytatott alkudozásában.⁴⁾ A magyar tanácsosok véleménye alapján⁵⁾ azonban Miksa a szatmári békepontokban foglalt feltételekből nem volt hajlandó engedni, ellenkezőleg — azok mielőbbi végrehajtását sürgette, kötelezvén azonban magát arra, hogy a fejedelem sorsának biztosításáról minden körülmények közt gondoskodik.⁶⁾ Báthory erre is csak az április 21-iki instructio értelmében felelhetett,⁷⁾ melytől eltérnie nem lehetett. De János Zsigmond merev magatartását az udvar úgy értelmezte, hogy Báthory, a szatmári békekötés egyik részese az, ki a porta segítségével bizakodván, urának a szatmári pontok végleges visszautasítását ajánlotta, hogy ennek következtében János Zsigmond keze az események esetleges újabb fordulataiban kötve ne legyen⁸⁾ s ezt a gyanut Miksa ele-

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 246. l.

²⁾ 1565 ápr. 21-ről. Tört. Lapok, 1876. 485—87. ll.

³⁾ 1565 május 14-ről. Tört. Lapok, 1876. 522—23. ll.

⁴⁾ 1565 május 14-ről. Tört. Lapok, 1876. 534—36. ll. *Bothlennél* : V. tom. II. p. 60—63. *Katona* : XXIV. p. 72—74.

⁵⁾ 1565 május 16-ról. Tört. Lapok, 1876. 536—38. ll.

⁶⁾ 1565 máj. 19-ről. Tört. Lapok, 1876. 554—55. ll.

⁷⁾ 1565 máj. 25-ről. Tört. Lapok, 1876. 566. l.

⁸⁾ V. ö. a tanácsosok véleménye 1565 jún. 6-ról. Tört. Lapok, 1876. 567—68. ll.

gendőnek látta arra, hogy Báthoryt június 5-én őrizet alá tétesse.¹⁾

Báthory fogságával a helyzet természetesen nem javult. A porta, melynek követeléseit az elfoglalt részek visszaadására vonatkozólag Miksa kereken visszautasította,²⁾ a hódoltsági vezéreket ekkor a Miksától birt országrészek megtámadására már utasította s ezek közül a temesvári basa Bethlen Gergely vezetésével május elején³⁾ Pankota elfoglalása után⁴⁾ Bihar megyén keresztül Szatmár felé tartott, hova június elején a szomszédos hódoltsági vezérek,⁵⁾ sőt maga János Zsigmond is megérkezett az erdélyi haderővel,⁶⁾ melylyel időközben néhány német kézben levő zarándmegyei várat, Borosjenőt, Desznit és Világost⁷⁾ elfoglalt. *Szatmár ostroma* azonban, melyet Schwendi kiváló erősséggé alakíttatott,⁸⁾ sikertelen volt⁹⁾ s így »az török, az János király fia kiszálla Szakmár alól«¹⁰⁾ s *Erdőd* várát zárta körül, melyet negyven napi ostrom után augusztus 2-án el is foglaltak.¹¹⁾ Erdőd bukásának hírére *Szilágyceseh* és *Nagybánya* megadta magát,¹²⁾ de *Kővár* alól eredménytelenül tértek vissza¹³⁾ s újból Szatmárt fogták ostrom alá. Változó sikerrel hosszabb

1) *Istvánffy* : XXII. p. 281. *Forgách* : Comm. p. 286. *Verancsics* : II. 109. I. Erd. Orsz. Eml. II. 246. I. *Bethlen* : V. tom. II. p. 68.

2) *Istvánffy* : XXII. p. 280.

3) Miksa 1565. jún. 21-ki levele. *Tört. Lapok*. 1876. 570. I.

4) *Bethlen* : V. tom. II. p. 63. *Istvánffy* : XXII. p. 281. *Márki S.* : *Aradm. tört.* I. k. 559. I. *Bizarus* : *Schwandtnernél*. III. 20. A *Türkische u. ung. Chronica* szerint (Nürnberg, 1663. 313. I.) Pankota elfoglalása 1564-ben történt.

5) *Szamosközy* : I. 17. *Verancsics* : II. 110. *Forgách* : Comm. p. 287—88.

6) *Borsos Sebestyén* krón. Mikónál. I. 23. Erd. Orsz. Eml. II. 247.

7) *Forgách* : Comm. p. 287. *Istvánffy* : XXII. p. 281. *Bizarus* : *Schwandtnernél*. III. 20.

8) *Verancsics* : II. 110. *Szamosközy* : I. 16.

9) *Forgách* : Comm. p. 288. *Verancsics* : II. 110. *Borsos Sebestyén*. Mikónál. I. 23. *Istvánffy* : XXII. p. 281. *Bethlen* : V. tom. II. p. 72.

10) *Verancsics* : II. 110.

11) *Szamosközy* : I. 17—18. *Borsos Sebestyén*. Mikónál. I. 23. *Forgách* : Comm. p. 288. *Verancsics* : II. 111. *Istvánffy* : XXII. p. 281—83. *Bethlen* : V. tom. II. p. 72.

12) *Borsos Sebestyén* : Mikónál. I. 23—24. *Forgách* : Comm. p. 290. *Istvánffy* : XXII. p. 283.

13) *Istvánffy* : XXII. p. 283. *Forgách* : Comm. p. 290.

ideig húzódó harcok után azonban Schwendi fegyverszünetet kötött a temesvári basával, mire a török segítő csapatok Szatmár alól elvonultak,¹⁾ s így János Zsigmond is kénytelen volt hadaival Erdélybe visszatérni. Schwendi csapatai ellenben, az ellenséges haderő eltávozása után Nagybányát,²⁾ Borosjenőt és Szendrőt³⁾ azonnal visszafoglalták s ezzel a tiszántúli részekben ismét Miksa befolyása és joghatósága jutott túlsúlyra.

A tárgyalások eközben Miksa és a porta közt nem szüneteltek, habár eredményre nem vezettek. A bécsi udvar a sikertelenség okát abban vélte felismerni, hogy a porta a Miksával kötendő béke pontjai közt a János Zsigmondtól vitatott területek tulajdonjogának ügyét véglegesen rendezni akarta, a mi az udvar szerint csupán Erdélyre nézve járt volna előnnyel; ezért Miksa törekvése kimondottan oda irányult, hogy a béke a fejedelem személyének és érdekeinek teljes kizárásával kötésség meg. Célja érdekében kész volt a János Zsigmonddal eddig folytatott diplomatiái alkudozások összes iratait a porta elé terjeszteni, melyet azok tartalma meglepett ugyan, — hiszen egynémelyike a porta ellen irányuló kölesönös szövetkezésről szólt, — de a szultán politikai felfogására és álláspontjára olyan értelemben, a minőre az udvar gondolt, hatással nem volt, mert a porta a szatmári békekötés pontjait továbbra is érvényteleneknek tekintette.⁴⁾ Mindamellet János Zsigmondot a Miksával titokban folytatott tárgyalások miatt felelősségre vonta, kinek azonban azzal, hogy a reá háramló gyanu tisztázását nem egyszerű követküldéssel, hanem a portán való személyes megjelenésével akarta eszközölni s erre a szultántól engedelmet kért, Szulejmán sikerült megnyugtattania hűsége felől.⁵⁾ Erre mutat, hogy Miksának 1566 januáriusában Konstantinápolyba

¹⁾ *Forgách* : Comm. p. 290—91. *Borsos Sebestyén*. Mikónál. I. 24. *Istvánffy* : XXII. p. 283—84.

²⁾ *Forgách* : Comm. p. 291. *Bethlen* : V. tom. II. p. 74.

³⁾ *Istvánffy* : XXII. p. 284. *Sepsi Laczkó Máté*. Mikónál. III. 19. *Bethlen* : V. tom. II. p. 75. *Márki* : I. 560. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 248. l.

⁵⁾ V. ö. *Bánffy Gergely* naplóját János Zsigmond útjáról. Erd. tört. tára. I. 33—39. II. *Bethlen* : V. tom. II. p. 78—79. Erd. Orsz. Eml. II. 248—50. II.

küldött követét, Hosszúthótít letartóztatta,¹⁾ s arra hivatkozva, hogy Miksa sem az évi adót meg nem küldötte, sem a Tokaj visszaadására és Balassa megfenyítésére vonatkozó követeléseit nem teljesítette, neki egyúttal a háborút is megizente.²⁾ Ezzel függött össze az athnaménak megküldése is János Zsigmond részére, mely Erdély és a porta hivatalos viszonyát szabályozta³⁾ (1566).

Miksa a hadüzenet hírére az 1566 február 2-ra Pozsonyba hívott országgyűlés határozata alapján⁴⁾ a kellő intézkedéseket haladéktalanul megtette. János Zsigmond pedig a márczius 10-iki tordai gyűléssel, melyen a magyarországi megyék küldöttei Schwendi letiltó rendelete miatt nem jelentek meg,⁵⁾ általános hadfelkelést rendeltetett s a szükséges adót megszavaztatta.⁶⁾ A kölcsönös készülődések indokoltak voltak, mert Szulejman, kinek szívében »feltámadt a szent harc vágya«, április 29-én »az állam oszlopaival« s »a győzelmes hadsereggel Bécs felé ment szent harcra.«⁷⁾ A török hadsereg június 26-án már Zimonymál táborozott,⁸⁾ hova ekkorra fényes kíséretével János Zsigmond is megérkezett »a császári méltóságnak meglátogatásáért«, mivel ezt »a császár dicsőségnek okáért felettte igen megkívánná.«⁹⁾ Fogadtatása Szulejman részéről, ki a fejedelmet »szerelmes fiának« nevezgette,¹⁰⁾ rendkívül szíves volt s ez nemcsak Erdély és a porta viszonyát tette szorosabbá, hanem a magyarországi részek vitás tulajdonjogának kérdésében is — legalább elvileg — döntést eredményezett, a mennyiben a szultán János Zsigmondnak adta »azt a tartományt, mely a Körös vize és Erdély között vagyon«, a Temesvidék kivételével

1) *Istvánffy* : XXII. p. 285.

2) *Bethlen* : V. tom. II. p. 79. *Istvánffy* : XXII. p. 285.

3) *Bethlen* : V. tom. II. p. 84—85. *Mikó* : Erdély különválása Magyarországtól etc. 118—19. ll.

4) *Magy. Orsz. Eml.* V. 9. s köv. ll.

5) Schwendi levelét közli *Bethlen* : V. tom. II. p. 89—91.

6) *Erd. Orsz. Eml.* II. 251—52. ll.

7) *Thúry* : Török történetírók. II. 384—85. ll. Az elindulás napjára az o. 385. l. 1. jegyzet.

8) *Thúry* : Török történetírók. II. 385. l. 4. jegyzet.

9) *Bánffy* id. naplója. Erd. tört. tára. I. 39—40. ll.

10) *Bánffy* id. naplója. Erd. tört. tára. I. 47. l.

— s »azután mindazokat a határokat, a melyek Debreczent Szolnoktól elválasztják«¹⁾

János Zsigmond a zimonyi táborból való hazatérése után Kolozsvárt összegyűlt seregével²⁾ a két harcztéren működő török hadtestektől függetlenül, késedelem nélkül a királyi joghatóság alá tartozó magyarországi részekbe nyomult és Zsáka,³⁾ Bajom⁴⁾ elfoglalása után Tokaj ostromára sietett,⁵⁾ melyet a Felső-Tiszavidék legjelentékenyebb várának tartott. A vár bukását a császáriak kétségtelennek tartották,⁶⁾ mert János Zsigmondot hadműveleteiben tekintélyes számú török és tatár csapatok támogatták; Szulejman halála azonban, melyről a nagyvezér azonnal tudósította,⁷⁾ az ostrom megszüntetésére készítette, főleg azért, hogy Erdélyt és a magyarországi részeket a visszavonuló tatár hadak pusztításai ellen megvédelmezze. Figyelmét erre a körülményre maga a nagyvezér is felhívta.⁸⁾ Erdélybe való visszaérkezésekor a Körösvidék, illetőleg a Gyula várához tartozó hat vármegye területi viszonyaiban már mélyreható változások mentek végbe. Pertev pasa Gyula várát 1566 szeptember 2-án megadásra kényszerítette,⁹⁾ majd elfoglalván Boros-Jenő,¹⁰⁾ Vilá-

¹⁾ *Bánffy* id. naplója. Erd. tört. tára. I. 47—48. II. A fogadtatásra *Bánfyn* kívül *Borsos Sebestyén*. Mikónál. I. 24. I. *Szamosközy* : I. 23—28. II. *Istvánffy* : XXIII. p. 288—89. *Bethlen* : V. tom. II. p. 103. s köv. II.

²⁾ *Bethlen* : V. tom. II. p. 130.

³⁾ *Borsos Sebestyén*. Mikónál. I. 25. *Verancsics* : II. 116—17. *Bethlen* : V. tom. II. p. 137—38. *Forgách* : Comm. p. 339—40. *Szamosközy* : *Rer. Ung. lib.* II. p. 60—62.

⁴⁾ *Bethlen* : V. tom. II. p. 138. *Szamosközy* : *Rer. Ung. lib.* II. p. 63.

⁵⁾ *Borsos Sebestyén* : Mikónál. I. 25. *Verancsics* : II. 117. *Szamosközy* : *Rer. Ung. lib.* II. p. 59—60., 63. *Bethlen* : V. tom. II. p. 139. *Forgách* : Comm. p. 340. *Sepsi Laczkó Máté*. Mikónál. III. 20. I. *Sárospataki magy. krón.* Magy. tört. tár. IV. 51.

⁶⁾ »Nos quidem Tokayum amissum credebamus« etc. *Forgách* : Comm. p. 340.

⁷⁾ *Bethlen* : V. tom. II. p. 148.

⁸⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 258. I. V. ö. *Forgách* : Comm. p. 341. *Verancsics* : II. 117—18. *Szamosközy* : *Rer. Ung. lib.* II. 77. s köv. II.

⁹⁾ *Karácsonyi J.* : Békésmegye tört. I. k. 162—176. II. *Szabó K.* : Gyula vára bukása 1566. Békésvármegyei rég. és műv. tört. társ. 1880/81. Évk. 5—47. I. *Forgách* : Comm. p. 311—16. *Istvánffy* : XXIII. p. 292. *Bethlen* : V. tom. II. p. 142—43. *Szamosközy* : I. 36. s köv. II. *Borsos Sebestyén*. Mikónál. I. 25. *Sepsi Laczkó Máté*. Mikónál. III. 20. *Quellen zur Gesch. der*

gos¹⁾ és Bél²⁾ várakat, az eddig — legalább részben — magyar királyi joghatóság alatt levő megyéket a hódoltsági területhez csatolta s egyúttal katonailag szervezte. Gyula lett az 1557—1566-ig fennálló aradi szandzsákság székhelye, mely a békési és aradi nahién kívül Zarándmegyének nyugati — nagyobbik — felét is magában foglalta.³⁾ Az így előállott földrajzi elhelyezkedés következtében jórészt Erdély is kiszorult a Maros—Körös-vidékről s ez a körülmény viszont a még mindig kétséges és vitatott északkeleti felföld és a felsőtiszamenti megyéknek az erdélyi érdekeltség körébe való megszerzésének szükségességét toltá előtérbe.

Schwendi maga is világosan látta, hogy az erdélyi hódító politika iránya a jövőben csak a Felső-Tiszavidék és az északkeleti felföld, tehát éppen az az ország rész lehet, melynek biztosítását hatalmi és gazdasági érdekekből a bécsi udvar is elsőrendű politikai feladatának tekintette; az iránt sem lehetett kétségben, hogy az új szultánnal, II. Szelimmal megkezdett béketárgyalások folyamán⁴⁾ a kérdéses területek tulajdonjogának rendezését megkísérlik s ebben a tényleges birtoklás aránya súlylally fog bírni.⁵⁾ Ez indította a császári vezért újabb támadásra, mely Bebek Györgynek, János Zsigmond hívének több várát, köztük (1567 január 6.) Szádvárát⁶⁾ és Munkácsot⁷⁾ Miksa bir-

Stadt Brassó. IV. 10. *Thúry*: Török történetírók. II. 389. és 403. l. — *Türkische und. ung. Chronica*. Nürnberg. 1663. 313—14. ll.

¹⁰⁾ *Forgách*: Comm. p. 316. jegyzet és 338. l. *Verancsics*: II. 116. l. *Bethlen*: V. tom. II. 145—146. *Szalárdi*: *Siralmas magy. krón.* 17. l. *Istvánffy*: XXIII. p. 292. *Thúry*: II. 403. l.

¹⁾ *Bethlen*: V. tom. II. p. 146. *Forgách*: Comm. p. 338. *Thúry*: II. 403.

²⁾ *Forgách*: Comm. p. 339.

³⁾ *Karácsonyi*: I. 253—54. V. ö. Deft. II. 204—209. ll.

⁴⁾ *Magy. Orsz. Eml.* V. 77. l.

⁵⁾ V. ö. *Erd. Orsz. Eml.* II. 260. l.

⁶⁾ *Bethlen*: V. tom. II. p. 165. *Szamosközy*: *Rer. Ung. lib.* II. p. 89. *Istvánffy*: XXIV. p. 305. *Forgách*: Comm. p. 357. *Bizarus Schwandtnernél.* III. 107.

⁷⁾ *Szamosközy*: *Rer. Ung. lib.* II. p. 88—89. *Bethlen*: V. tom. II. p. 166—67. *Forgách*: Comm. p. 362—63. *Sepsi Laczkó Mikónál.* III. 20. *Istvánffy*: XXIV. p. 307—8. *Bizarus Schwandtnernél.* III. 107. *Türkische und ung. Chronica*. Nürnberg. 1663. 307. l. *Soós Elemér*: A munkácsi vár. *Hadtört. Közl.* 1910. 432. l.

tokába juttatta. Schwendi támadására a fejedelem háborúval felelt, melyhez a márczius 4-ki tordai országgyűlés is hozzájárult,¹⁾ főleg arra a hírre, hogy a császáriak már Huszt várát is körülzárták.²⁾ Hadjárata azonban Huszt felmentésén kívül csak annyiban járt eredménnyel, hogy Kővárt ismét Erdélyhez csatolta,³⁾ mert Nagybánya, mely ugyanekkor szintén meghódolt csapatai előtt,⁴⁾ Erdélybe való visszatérése után ismét Schwendi kezére jutott.⁵⁾

János Zsigmond mindinkább súlyosbodó betegsége, mely miatt e hadjárat tulajdonképen megszakadt,⁶⁾ a gyulafehérvári udvar figyelmét újból a Miksával való békés megegyezés megkísérlésére irányította. Békés Gáspár, a fejedelem végrendeletének egyik végrehajtója, Schwendi útján puhatolózott is az iránt, hogy a bécsi udvar a békekísérletek megújítását hogyan fogadná? Miksa a tárgyalások megindításától nem idegenkedett, de a kezdeményezést János Zsigmondtól várta,⁷⁾ annyival inkább, mert kétségtelennek tartotta, hogy a kilátásba helyezett alkudozások többé már nem a szatmári békepontok értelmében, hanem a megváltozott helyzetre való tekintettel, teljesen új alapokon történhetnek.⁸⁾ János Zsigmondnak azonban nem volt kedve új előterjesztések megszövegezésével kísérletezni; a mult évek diplomatai alkudozásainak eredménytelensége eléggé meggyőzte arról, hogy a béketárgyalási actiónak az udvartól javasolt

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 261.

²⁾ *Bethlen* : V. tom. II. p. 167. *Forgách* : Comm. p. 363. *Szamosközy* : Rer. Ung. lib. II. p. 89. *Bizarus* Schwandtnernél. III. 108—9.

³⁾ *Istvánffy* : XXIV. p. 310. *Borsos Sebestyén* : Mikónál. I. 25. *Bethlen* : V. tom. II. p. 170—73. *Forgách* : Comm. p. 366. *Bizarus* u. ott. III. 109.

⁴⁾ *Forgách* : Comm. p. 367—69. *Bethlen* : V. tom. II. 173—74. *Borsos Sebestyén* : Mikónál I. 25. *Istvánffy* : XXIV. p. 311.

⁵⁾ Az egykorú írók nem említik, Schwendi azonban 1567 nov. 4-én Békés Gáspárnak írt levelében elmondja. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung. — Ugyanígy Miksa levele portai követeinek is. 1567 aug. 30-ról. (*Verancsics* : Munk. V. 87. 1.)

⁶⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. II. 261—62. II. *Istvánffy* : XXIV. p. 311.

⁷⁾ Schwendi 1567 szept. 21-ki levele Békéshez. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

⁸⁾ Miksa levele Schwendihez. 1567 okt. 30-ról. Egykorú másolatban ugyanott.

megindítása célravezető nem lesz.¹⁾ Különben is nyilvánvaló volt, hogy a területi kérdés vitájában, legalább az általános elvi szempontokat illetően, a porta fog dönteni, hova augusztus végén Miksa követei: Verancsics Antal egri püspök és Teuffenbach Kristóf, a fejedelem részéről Erdélyi Sebestyén már megérkeztek.²⁾

Miksa törekvése odairányult, hogy a porta a tényleges területmegosztás ellen nehézségeket ne támaszson, mindazon országrészek és városok tehát, melyek a tiszáninneni és túli vidékeken jelenleg királyi joghatósága alá tartoznak, beleértve természetesen Nagybányát is, számára és hívei részére békekötésileg is biztosíttassanak; nincs kifogása azonban méltányos csere útján az esetleges birtokváltoztatások ellen sem, így hajlandó átengedni Nagybányát Husztért,³⁾ de addig is, míg a tárgyalások véget nem érnek, a tényleges területi elhelyezkedés maradjon érvényben.⁴⁾ Miksa követei a portán kezdetben olyan értelemben igyekeztek hangulatot teremteni, hogy János Zsigmond elégedjék meg egyedül Erdélylyel, a magyarországi részeket pedig engedje át Miksának, de kénytelenek voltak beismerni, hogy ez a visszautasító álláspont célravezető nem lesz,⁵⁾ mert a porta a területváltozások összes eshetőségeit Erdély érdekeinek szempontjából mérlegelte. Innen van az, hogy bár a porta elvi álláspontja a tényleges birtoklás jogosságának elismerésén nyugodott s annak tiszteletét a felektől kölcsönösen megkívánta, a Miksától felvetett területcsere eszmájének megvalósítását csak Erdély érdekeinek figyelembevételével képzelte megengedhetőnek s e tekintetben az ellenőrzés jogát magának fentartani

1) »Conditiones S. Mattas dicit, se nullas proponere velle, eo quod saepius antea proposuit, verum nunquam finem sortitae sunt.« etc. Békés levele Schwendihez 1567 okt. 12-ről. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

2) Verancsics és Teuffenbach itinerariuma. *Verancsics*: Munk. V. k. 78—84. II. Erd. Orsz. Eml. II. 265. I.

3) Instructioja 1567 június 23-ról. *Verancsics*: Munk. V. k. 33—35. I.

4) Miksa levele követeihez aug. 30-ról (*Verancsics*: Munk. V. 85—86.) abból az esetből, hogy az erdélyiek Nagybánya, Szilágycseh és Erdőd várakat maguknak követelték.

5) Levelök 1567 szept. 18-ról Miksához. *Verancsics*: Munk. V. 100. I.

látszott.¹⁾ Miksa követei hosszas tárgyalások után 1568 február 21-én végre benyújthatták a béketervezetet, melynek Erdélyt illető része a tényleges birtoklást az Erdély határain kívül fekvő magyarországi részekre vonatkozólag szentesítette (6. §.), de jogot adott a feleknek arra is, hogy ugyanezen területeken csere vagy egyéb méltányos feltételek alapján változtatásokat eszközölhessenek. (7. §.)²⁾ A tervezet előterjesztett alakjában János Zsigmond érdekeire nézve hátrányos volt, ki a portán kezdettől fogva Tokaj, Munkács, Nagybánya és Szatmár átengedését sürgette,³⁾ s ezért a ratificatio előtt legalább Erdőd, Szilágycseh és Nagybánya visszaadásának, illetőleg Erdélyhez való visszacsatolásának a békepontok közé való beiktatására törekedett.⁴⁾ A Drinápolyban megkötött béke azonban (1568 február 17.) nem teljesítette János Zsigmond kívánságát.⁵⁾

A drinápolyi béke a vitás részek visszacsatolásának foganatosítását a felektől kiküldendő biztosok feladatává tette, arra való tekintettel, hogy nem csupán várak átadásáról volt szó, hanem a legtöbb esetben különböző megyék területén szétszórta

¹⁾ A követek 1567 okt. 7-ki jelentése Miksához. (*Verancsics* : Munk. V. k. 120—21. ll.)

²⁾ *Verancsics* : Munkái V. k. 220—21. ll.

³⁾ *Verancsics* és Teuffenbach levele 1567 szept. 18-ról. *Verancsics* : Munk. V. 100. l.

⁴⁾ V. ö. a békeszerződés végtárgyalását 1568 márcz. 30-ról. *Verancsics* : Munkái. V. 265—66. ll.

⁵⁾ »Némely feltételek alatt... császári szerződés-levelünk kiadatott és pedig, hogy Erdély vilájetjébe ezentúl be nem lép (t. i. a magyar király), és be nem avatkozik és Bána, Erdőd és Csehvar nevű várakat ki nem javíttatja.« II. Szelim 1568 márczius 14-én János Zsigmondhoz intézett leveléből. *Karácson Imre* : Török-magyar oklevéltár. 1533—1789. Budapest, 1914. 87. l. A fenti várak tartozékai azonban János Zsigmondot illették. Ez látszik Szentmihályfalvi Péter 1568 május 8-i leveléből is : »Constat Dni Vrae, certae pacis induciae inter potentissimum imperatorem Turcarum ac C. Mattem Dnum et Principem Vrum sub certis conditionibus firmatae sint, videlicet, ut ditionem principis nostri clem^{mi}, potissimum vero pertinentias dirutorum castrorum Erdőd, Cseh et Banya, quas princeps meus clem^{mus} jure belli recuperaverit, nulla injuria, nullo damno, nullove impedimento, neque manifeste, neque clam afficiat, quin manus omnino eximat de illis.« (Egykorú másolatban bécsi áll. levéltárban. Hung.) A tárgyalásokra l. még Hammert is : *Geschichte des osmanischen Reiches*. Pest, 1834. II. k. 367—68. ll.

fekvő vártartozékoknak megállapításáról is. A biztosokra háramló feladat ennek következtében bonyolultnak ígérkezett s ezért a porta a birtokrendezés jóváhagyását, illetőleg felülbírlását magának követelte.¹⁾ A tárgyalások, ha ugyan egyáltalában megtartattak, eredményre nem vezettek, sőt úgy látszik, bőséges alkalmat szolgáltatottak az ellentétek újból való kiélesedésére. Ebből magyarázható meg, hogy János Zsigmond már 1568 nyarán követet küldött a portára, engedelmet kérvén attól Nagybánya, Erdőd és Szilágycseh tartozékainak fegyverrel való visszafoglalására²⁾ s bár Békés Gáspár 1569 elején ugyanezt személyesen is sürgette a portán, Szelim a kérdés fegyveres megoldásától határozottan vonakodott³⁾ s a fejedelmet, ki tervét újabban nagyrészt a magyarországi elégületlenek támogatására alapította,⁴⁾ a drinápolyi béke lelkiismeretes megtartására utasította. A porta visszautasító magatartásának valódi oka azonban nem a nevezett békekötés, hanem azon vélemény volt, hogy János Zsigmondot háborús törekvéseiben nem annyira politikai szükség, mint inkább a nagyravágyó Békés Gáspár vezeti és irányítja, ki azzal tulajdonképen saját fejedelemségének útját akarja előkészíteni,⁵⁾ Békés személyét pedig itt ellenszenvesnek és megbízhatatlannak tartották.⁶⁾ A portának éppen nem titkolt ellenszenve Békést, a törökpárt eddigi fejét, politikai pártállása teljes megváltoztatására készítette; ennek lehet tulajdonítanunk, hogy a különben beteges János Zsigmondot, kire döntő befolyással volt, az ország közvéleménye és az 1570 január elsején tartott megyesi országgyűléstől választott harminczas bizottság akarata ellenére,⁷⁾ a Miksával való kiegyezés gondolatára bírta.

¹⁾ V. ö. *Bethlen* : V. tom. II. p. 176—77.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 270. l. Bizonyára valamennyi vártartozék visszafoglalásáról volt szó, mert azok egy része már tényleg a fejedelem kezében volt. János Zsigmond kísérletére l. II. Szelim 1568 aug. 11-i levelét. *Karácson* : id. oklevéltár 92—93. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 272. l. és *Hammer* : Geschichte des osmanischen Reiches. Pest, 1834. II. k. 375. l.

⁴⁾ *Károlyi Á.* : Dobó István és Balassa János összeesküvésének történetéhez. Századok, 1879. 489—90. ll.

⁵⁾ *Forgách* : Comm. p. 416. *Károlyi* : id. tan. Századok, 1879. 490. l.

⁶⁾ *Szádeczky L.* : Kornváti Békés Gáspár. 18. l.

⁷⁾ *Forgách* : Comm. p. 442—43. *Bethlen* : V. tom. II. p. 194—96. Erd. Orsz. Eml. II. 276—77. *Szádeczky* : i. m. 20—21. ll.

A tárgyalások megindításától — talán a fejedelem aláhanyatlott egészségéről vett értesülések hatása alatt — az udvar sem vonakodott s így Békés Gáspár a Miksától 1570 januárius 9-én kiállított *salvus conductus*¹⁾ kézhez vétele után április 12-én fényes kísérettel Prágába indult,²⁾ a hova nem sokkal ezután Zsigmond Ágost lengyel király képviselőjében Konarski Ádám poseni püspök is megérkezett János Zsigmond érdekeinek támogatása végett.³⁾

A Prágában megkezdett, utóbb azonban Speyerben folytatott⁴⁾ alkudozások az addig meddő viták tárgyául szolgáló címkérdés megoldásán kívül⁵⁾ meghozták a megegyezést a joghatósági határok tekintetében is. A tárgyalások a Békéstől május 22-én benyújtott javaslatok körül forogtak. Ezek szerint : János Zsigmond a »választott király« címet mindvégig viselhesse ; mindazon helységeket, melyeket a fejedelem akár német segítséggel is, a törököktől esetleg visszafoglal, Miksa engedje át János Zsigmondnak, ki fiutódaira is vonatkozólag, a tulajdonképeni Erdélyen kívül az egész tiszántúli területet Huszt várával és Máramarosmegyével együtt teljes fejedelmi jogkörrel szabadon bírhasa. Miksa a fejedelmet minden ellensége ellen megvédelmezni tartozik, viszont János Zsigmond is kötelezi magát arra, hogy a császárt szükség esetén fegyveres erővel támogatja. Ha azonban Miksa bizonyos okokból nem segíthetné s e miatt Erdély reá nézve veszendőbe menne, kárpótlásképen Oppeln és Ratibor herczegségeket kéri ; végül kívánja a bajor fejedelem leányával kötendő házasságot.⁶⁾

A tárgyalások 1570 augusztus 16-án befejezést nyervén, Békés a szerződés pontjaival Gyulafehérvárra sietett, hol azokhoz a harminczas bizottság tagjai részben ellenmondás nélkül, részben azonban feltételesen és fentartással hozzájárultak⁷⁾

1) Fogalmazványban bécsi áll. ltár. Hung.

2) *Forgách* : Comment. p. 443. *Bethlen* : V. tom. II. p. 197.

3) *Szamosközy* : IV. 7. l. *Bethlen* : V. tom. II. p. 197. *Katona* : XXV. p. 176—77.

4) *Forgách* : Comment. p. 443.

5) *Lukinich I.* : id. *dolg. Századok*, 1913. 185 s. köv. II.

6) *Szamosközy* : Tört. maradv. IV. k. 7—8. II. *Gooss* : id. kiadv. 186. l.

7) *Bethlen* : V. tom. II. p. 202—203. — *Forgách* : Comm. p. 447. Erd. Orsz. Eml. II. 279. *Szádeczky* : i. m. 22. l.

s így azokat a fejedelem deczember 1-én szentesítette. A speyeri szerződés szerint : János Zsigmond lemond a »választott király« címéről s azt csakis a portával való hivatalos érintkezésben használhatja, de egyébként sehol. A fejedelem és fiutódai Erdélyt és a jelenleg birtokában levő magyarországi részeket szabadon és teljes fejedelmi jogkörrel bírhatta, a koronajavak kivételével, melyekre nézve a fejedelemnek és utódainak szabad rendelkezési joga van ugyan, de azok örök adomány tárgyát nem képezhetik ; János Zsigmond és utódai a császárt az egész kereszténység fejének, Magyarország királyának és magára és utódaira nézve fölöttesének elismeri s Erdélyt a magyarországi részekkel a magyar királyság részeként bírja. Köteles ezért a császárt szükség idején teljes hadierével támogatni, viszont Miksa kötelezi magát arra, hogy török támadás esetén keresztény uralkodóhoz illően, János Zsigmondot segíteni és védelmezni fogja. Mindamellet a császár a törökkel kötött békéjét megtartani kívánja s ezért a fejedelemnek mindazt, a mi török háború felidézésére alkalmul szolgálhatna, gondosan kerülnie kell. Ha János Zsigmond vagy utódai Erdélyt mégis elvesztenék, Miksa és utódai őket Oppeln és Ratibor herczegségekkel kárpótolják, de viszont a fejedelem és az országos rendek hittel kötelezzék magukat arra, hogy János Zsigmond fiágának kihalta esetén Erdély a magyar királyra száll ; ha ellenben leányai születnének, azokról Miksa épp úgy fog gondoskodni, mint saját leányairól. Hogy a jövőben a határkérdések miatt egyenetlenségek és ellentétek ne keletkezessenek, a fejedelem és utódai teljes joggal a következő *magyarországi részeket* bírhatják : Biharmegyét Nagyváraddal, Kraszna- és Középszolnokmegyéket a csehi uradalommal, kivéve az utóbbi várnak szatmármegyei tartozékait, melyek a királyt illetik, továbbá Huszt várát Máramarosmegyével és összes tartozékaikkal, de Nagybánya és Erdőd, valamint ezek tartozékainak kivételével. A fejedelem mindazon javakat, melyeket Bereg-, Ugocsa-, Szatmár- és Szabolesmegyékben a most átengedett várak tartozékaiként lefoglalva tart, Miksának átengedi, viszont a király is lemond a János Zsigmondnak most átengedett megyékben, a legutóbbi háború óta elfoglalt területekről, így Tasnád városáról és tartozékairól, de fentartja magának a nevezett két várhoz (Erdőd és Nagybánya) tartozó tize-

deket, melyekhez épp oly joga van, mint a részére ezen szerződés értelmében átengedett egyéb megyékben. Mindazon területek, melyeket János Zsigmond vagy utódai a jövőben a tiszántúli részekben a törököktől visszafoglalnak, a fejedelmet és utódait illetik. Tilos a szökevények pártolása. Miksa a bajor fejedelem leányával kötendő házasságról is gondoskodik, de ha ebben nehézségek merülnének fel, igyekezni fog a kérdést a fejedelem érdekeinek megfelelően elintézni. A király kötelezi magát végül arra is, hogy a fejedelem végrendeletét, a mennyiben az a jelen szerződés pontjaival nem ellentétes, végrehajtja s hogy Erdély jogait és alkotmányát, abban az esetben, ha az ország János Zsigmond halálával reászáll, sértetlenül megtartja. A szerződés titkos lévén, a hivatalos titok megőrzésére a felek, nemkülönben azok, kik arról tudomással bírnak, esküvel kötelezzék magukat.¹⁾

A speyeri szerződéshez, mely ismertetett alakjában különben is Miksa műve volt, a császár 1571 márczius 10-én hozzájárulván, annak törvényerőre kellett volna emelkednie. János Zsigmond márczius 14-én bekövetkezett halála²⁾ miatt azonban a szerződés érvényessége ismét kérdésessé vált, mert azon jelentőségével, mely a békepontok gyakorlati alkalmazása következtében Erdély és a magyar királyság jövő politikai viszonyának kialakulását illetőleg kétségtelennek látszott, az Erdély részéről hozott áldozatok korántsem állottak arányban.

¹⁾ 1794 okt. 1-én kelt hivatalos másolat. Orsz. ltár. Acta publ. fasc. 45. nr. 65. Kiadva más példány után Goossnál: 189—199. l. — *Istvánffy* (XXIV. p. 317—18.) és utána *Bethlen* (V. tom. II. p. 198—99.) a speyeri pontokat teljesen hibásan adják; szerintök pl. az átengedett vármegyéket János Zsigmond csak élete végéig bírja; mint kárpótlásról, csak az oppelni hercegségről tudnak s végül azt írják, hogy János Zsigmond utóda hűség esküt tartozik tenni Miksának. *Forgách* tudósítása (Comm. p. 444—45.) ezekre nézve hiányos. *Szamosközy* azonban (Tört. maradv. IV. k. 8—9. ll.) röviden ugyan, de helyesen adja a szerződés lényegét.

²⁾ *Szalay L.*: Adalékok etc. 231. l. Erd. Orsz. Eml. II. 282—83. *Szádeczky*: i. m. 24—25. ll. *Forgách*: Comm. p. 459.

IX.

A Partium területi viszonyai. Bihar-, Középszolnok-, Kraszna-Zarándmegyék, Kővárvidék, Lugos és Karánsebes vidéke. Birtokviszonyok. A magyarországi részek gazdasági jelentősége.

A speyeri szerződés az erdélyi fejedelemség történetében kiváló fontossággal bír, nemcsak azért, mert Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyát s viszonyuk jövőjének jellegét meghatározta, hanem mert a fejedelemség joghatósága alá tartozó magyarországi részek tulajdonjogát a területi elhelyezkedéssel együtt szabatosan megállapította. Ezzel véglegesen eldőlt azon évtizedes küzdelem, mely a területi túlsúly megszerzéséért Ferdinánd, illetőleg Miksa és János Zsigmond közt változó szerencsével folyt, mely küzdelem végeredményben csak a török hódoltság állandó, szinte észrevétlen terjeszkedését idézte elő, de nem a vitás kérdések méltányos és kielégítő megoldását. A speyeri szerződés, nem tekintve közjogi vonatkozásait, Erdélyre nézve elvileg tulajdonképpen áldozatot jelentett, mert benne végérvényesen lemondott azon magyarországi megyékről, melyek 1556 óta kisebb-nagyobb mértékben birtokában voltak, melyeket azonban állandóan magához csatolni erejét meghaladó feladatnak bizonyult. Erdély hatalmi érdekeltsége tehát szűkebb körre szorult, de ezzel szemben kétségtelen, hogy az érdekkörébe utalt országrészek szorosabb kapcsolata a most már anyaországnak tekintett Erdélylyel, a belső kifejlődés és megerősödés biztos alapjául szolgált s oka lett az erdélyi államrendszer végleges kiépülésének.

A szerződés a vitás magyarországi megyék közül Bihar-, Középszolnok-, Kraszna- és Máramarosmegyét, Nagyvárad, Cseh, Tasnád és Huszt várak ugyanezen megyékben fekvő összes tartozékaival együtt kifejezetten átengedte Erdélynek; hallgatagon lemond azonban azon területekről is, melyek birtokához a magyar király Gyula bukása előtt igényt tartott s joghatóságának érvényt tudott szerezni, milyen Zarándmegyének ez idő szerint még a török hódoltság alá nem jutott része és a Lugos-Karánsebesi kerület, mely szintén a tulajdon-

képeni Erdély határain kívül esett. Foglalkoznunk kell tehát, ha vázlatosan is, e *Részek területi viszonyaival* és belső életével is.

Biharmegye : Területe a main kívül a jelenlegi Hajdú-, Szabolcs-, Szilágys-, Békés- és Aradmegyéknek egy részére is kiterjedt. Így hozzátartozott :

Hajdúmegyéből : Püspökladány (76 porta), Szovát (129 p.), Köteles (31 p.), Mikepércs (37 p.), Bodóháza (6 p.), Ebes (61 p.), Szepes (71 p.), Fancsika (15 p.), Bánk (24 p.), Pasz (17 p.), Boldogfalva (29 p.), Füred (50 p.), Macs (13 p.), Monostor (2 p.), Sámson (55 p.), Haláp (14 p.), Vámospércs (13 p.) ; Debreczen (1216 p.) azonban 1566 óta ¹⁾ évi kétezer forinttal ²⁾ a portának adózott, sőt 1567-ben a magyar királynak is hűséget fogadott ³⁾ s így a város tulajdonképpen három ország fenhatósága alatt állott.⁴⁾

Szabolcsmegyéből : Tamási (22 p.) és Buzita (10 p.).

Szilágymegyéből : Kispacsal (9 p.) ; de viszont Terebes és Királyi ez idő szerint Középszolnok tartozékai.⁵⁾

Békésmegyéből : Szeghalom (75 p.), Károly (33 p.), Balkány (39 p.), Cséfány (19 p.), Ösvény (22 p.) és Torda (14 p.). Füzesgyarmat azonban Nagyharang és Pázmány községekkel együtt, valamint Dancsháza, jöllehet minden oldalról Biharmegye vette körül, megmaradt Békésmegye tartozékának.⁶⁾

Aradmegyéből (a régi Zarándmegye hozzácsatolt részéből) : Szintye (35 p.), Ágya (59 p.), Kisjenő (25 p.), Sikula (10 p.), Jenővadász (14 p.), Feltót (84 p.), Feltót tartozékai (72 p.), Cséza- (Técs?) Kamona (12 p.) és Keszi (18 p.).⁷⁾ Ugyanezeket azonban 1564-ben csaknem kivétel nélkül Zarándmegyéhez számítják.⁸⁾

A tulajdonképeni Erdélylyel szomszédos keleti határai a középkortól kezdve változatlanok.

¹⁾ *Szücs J.* : Debreczen v. tört. I. 176. l.

²⁾ *Szalay L.* : Erdély és a porta etc. 43. és 51. ll.

³⁾ 1567 jún. 16-ról. Későbbi másolatban Orsz. Itár. Acta publ. fasc. 8. nr. 49. Ugyanez : Tört. Lapok. 1875. II. 913—14. ll.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 279. l.

⁵⁾ 1567. évi dicalis. Orsz. Itár.

⁶⁾ *Karácsonyi J.* : Békésmegye tört. I. 302—303. ll.

⁷⁾ 1552-ki dical. conscript. alapján. Orsz. Itár.

⁸⁾ Ezen évi dic. conscriptio. Orsz. Itár.

Adózó portáinak száma 1552-ben 7225, 1554 első felében 7589, ugyanazon év második felében 7562.¹⁾

Szolnok elfoglalása óta a *török hódoltság* terjeszkedési iránya kelet lévén, Biharmegye nyugati fele is kénytelen volt behódolni. 1554 első felében a déli hódoltsági községekkel együtt már a *töröknek adózott* :

Püspökladány, Báránd, Füred, Szovát, Szerep, Tépe, Derecske, Szeghalom, Károly, Cséfény, Ösvény, Tamáshida, Nagyágya, Sikula, Kiságya, Jenővadász, Szék, Árkos, Ujbécs (?).²⁾ 1555 második felében: Andaháza, Bakonyszeg, Kovácsi, Torda, Nagyrábé, Szentmiklós, Udvari, Ladány, Báránd, Füred, Szerep, Szovát, Kőteles, Ebes, Tépe, Derecske, Darvas, Orrod, Csekehida, Zsáka, Csökmő, Torda, Szeghalom, Károly, Balkány, Cséfény, Ösvény, Tamáshida, Nagy- és Kiságya, Sikula, Jenővadász, Feltót, Szintye, Kamona-Cséza, Kecskésér, Csattfalva, Nagyfalva, Belsőzön, Szék, Kisjenő.³⁾

A speyeri szerződés megkötése idejében: Gaborján, Buzita, Kovácsi, Nagyléta, Mikepércs, Tépe, Konyár, Hajdubagos, Andaháza, Derecske, Kőteles (?), Szovát, Ebes (?), Szentpéterszeg, Báránd, Udvari, Szerep, Kísrábé, Nagyrábé, Bánk, Oros (Füzesgyarmattól k.), Rétszentmiklós, Nagymihály (Érmihályfalva), Vámospércs, Haláp, Értarcsa (?), Boldogfalva, Mezőszentmiklós, Diószeg, Hosszúpályi, Egyed, Bagamér, Monostorpályi (?), Berettyóújfalva, Vértes, Sárfi, Sáránd, Érkenéz, Gálospetri (?), Bojt, Álmosd, Szentkozma, Ábránfalva, már a szolnoki szandzsákhhoz tartozó debreczeni nahiehez,⁴⁾ Piskolt, Érkeserű, Székelyhíd, Vasad ugyanakkor a nagykállói nahiehez adóztak.⁵⁾

Biharmegyének északi határvidéke tehát Püspökladánytól Piskoltig hódoltsági terület. Debreczen városán kívül összesen mintegy 1820 porta, vagyis az összes biharmegyei porták 24·06%-a, Debreczennel együtt 3036 porta, vagyis összesen 40·14%-a.⁶⁾

A Gyula bukásával (1566) előidézett rémület első hatása alatt *Biharmegye déli részét* is behódoltatták,⁷⁾ melynek, mint láttuk, néhány helysége már 1554-ben adózott a töröknek.

¹⁾ Megfelelő évi dicalisok után. Orsz. ltár.

²⁾ Ugyanezen évi dic. conscriptio. Orsz. ltár.

³⁾ Ugyanezen évi dic. conscriptio. Orsz. ltár.

⁴⁾ 1572—73. évekről Deft. I. 213—29. II.

⁵⁾ Deft. I. 237—38. II. Némely helységnév alig állapítható meg.

⁶⁾ A százalékok megállapításánál az 1554-ik év II. felére vonatkozó részletes dicalis szolgált alapul.

⁷⁾ *Karácsonyi J.*: Törökvilág Békésmegyében. (Békésmegyei tört. társ. Évkönyve. XI. k. 22. 1.)

Bél elfoglalása óta (1566.)¹⁾ a defterben szerepelnek: Gross, Hagymás, Meggyes, Agris, Barzesd,²⁾ a következő években pedig — időrendileg meg nem állapíthatóan — Cséf, Atyás, Hat, Iráz, Darvas, Keresztúr (Sarkad-), Háromugra, Szakál (?), Nagytóti, Kistóti, Körmös, Mezőgyán, Sas, Szill, Vémer, Barmó, Oros, Sarkad, Simonkerek, Nemeskerek, Nagyhomrok, Panasz, Árpád, Örvényes (?), Ártánd, Barakony, Zsadány, Megyer, Méhi (Méhes?), Nagy- és Kisvásári, Cséffa, Ujlak, Guszár, Gyánté, Sziltarcsa, Kiskerek, Bagd, Pánt, Told, Nagyterek, Iklód, Andacs, Keszi, Rojt, Meggyes, Vatjon, Bodiszlóháza, Répáskeszi, Inánd, Szalonta, Mácsa, Solymos (Marciháza m.), Bakonyszeg, Pankota, Nagyüregd, Bihar, Csatár, Nagymarja, Kismarja, Gyapjú, Fancsika, Marczelház, Pethlend, Kispeterd, Nagy-Zamlén, Mezőpeterd, Szomolyom, Tomás, Bojt, Nagyfalu, Szentmárton, Szaránd, Körösszeg, Palota, Gyánta, Sonkolyos, Tárkány.

Összesen mintegy 1282 porta, — a mennyiben a porták száma nem állapítható meg pontosan minden egyes helységben — vagyis az összesek 16·95%-a volt hódoltsági a megye déli, illetőleg délnyugati felében. *Az egész megyében tehát Debreczen városán kívül 3102 porta (41·02%), Debreczennel 4318 porta (57·10%).*

Középszolnok vármegye: A mai Szilágymegye északi, nagyobbik felének felel meg az 1570-iki dicalis szerint, melyet a tőle délre eső Krasznamegyétől az Almás, Domoszló, Hidvég, Lompért, Hosszúmező, Oláhbaksa, Balla, Bádon, Oláhkeczel helységekől alkotott határvonal választott el. Ugyanakkor hozzátartozott a mai *Szatmármegyéből*: Királydarócza (11 p.), Gyöngy (2 p.), Esztró (3 p.) és Száldobágy (1 p.), *Biharmegyéből*: Oláh-terebes (2 p.), Király (9 p.) és *Szolnokdobokamegyéből*: Kis-solymos (1 p.).³⁾ Alsó- és Felsőszopor helységeket azonban néha Szatmármegyéhez számították, főleg a XVII. sz. elején.⁴⁾ 1566-ig Középszolnokhoz tartozott *Kővár és vidéke* is;⁵⁾ ettől

¹⁾ *Forgách*: Comm. p. 339.

²⁾ *Szalay L.*: Adalékok etc. 205—206. II.

³⁾ 1570-ki dic. conscript. Orsz. ltár.

⁴⁾ V. ö. Báthory Gábor utasítása Sennyey Miklósnak és Kornis Zsigmondnak 1608 őszén. Tört. Tár. 1880. 323. I.

⁵⁾ Az 1566-ki dic. conscriptioban (Orsz. ltár.) az a megjegyzés olvasható, hogy Viczmándi Tamás kővári praefectus e vár tartozékaiban az adóösszeírást nem engedte meg. Az 1570-kiben Kővár és tartozékai már meg sem említetnek. — Ettől kezdve tehát Kővár különválása befejezett tény (*Pesty Fr.*: Az eltűnt régi vármegyék. II. k. 67. l.), bár még később is a megye tartozékaihoz számítják. (*Petri Mór*: Szilágymegye monogr.

az évtől kezdve azonban különvlik a megyétől és önálló közigazgatási szervvé fejlődik, mint kapitányság. Első ismert kapitánya malomfalvi Brinyi László (1580).¹⁾ A várhoz tartozó községek csoportonként vajdaságokat alkottak, melyek 1566-ban a következőképen oszlanak meg:

Marian vajdasága: Kisbún (3 p.), Nagybún (3 p.), Szakatura (1 p.), Vilma (2 p.), Sásza (1 p.), Szalnapataka (—), Szalna (—). *Hosszú Damján vajdasága*: Kisnyires (2 p.), Körtvélykő (—). *Hosszú Tamásé*: Rasztocz (1 p.), Büdöspataka (—). *Vajda Simoné*: Litka (1 p.), Lemény (1 p.), Pojnicza (2 p.), Solymosfalva (1 p.), Kocsolád (1 p.), Kozla (Kecskés, 2 p.). *Trijf* vajdái: Oraj (—), Purkerez (1 p.), Gaura (1 p.), Körtvélyes (1 p.), Aranymező (3 p.), Csokmány (3 p.), Csulya (—). *Dán* vajdái: Somkút (5 p.), Somkútpataka (2 p.), Felsőfentős (1 p.), Alsófentős (1 p.), Nyires (3 p.), Tölgyes (2 p.), Gyökeres (1 p.), Kisjeder (—), Nagyjeder (2 p.), Butacza (1 p.), Váralja (1 p.), Törökfalva (1 p.), Hovrilla (1 p.). *Lukácsfalvi Tamásé*: Magasfalva (3 p.), Hosszúfalva (3 p.), Fejérszeg (3 p.), Lukácsfalva (2 p.), Pribékfalva (2 p.), Dánfalva (1 p.), *Remethey Lukácsé*: Remete (4 p.), Kovács (3 p.), Körtvélyes (1 p.), Karulya (1 p.), Szakálasfalva (1 p.), Berkeszpatak (3 p.), *Bene Jánosé*: Bozonta (3 p.), Kolcsér (1 p.), Hidegkút (1 p.), *Kápolnoki Györggyé*: Monostorkápolnok (1 p.), Révkápolnok (1 p.), Laczkonya (Laczháza, 1 p.), Kovácskápolnok (1 p.), Dragomérfalva (Rózsapatak, 1 p.), Gyertyános (1 p.), Berencze (2 p.), Garbonáczfalva (Füred, 3 p.), Szurdokkápolnok (2 p.). *Botha Tivadaré*: Csernakápolnok (Csernefalva, 2 p.), Batizfalva (1 p.), Lapos (5 p.), Berkesz (5 p.). Ide tartozott *Máramarosmegyéből*: Karácsonfalva, Nagypatak, Hernecz, Sugatag, Bocskó, Lonka, Rahó és végül Fraz.²⁾

I. 97—98. II. V. ö. Gyulaf. Lib. Reg. II. Sig. Báthory. p. 604—605. Orsz. levéltár.)

¹⁾ *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. Budapest, 1889. 189—90. II.

²⁾ Regestum legitimi census seu proventus arcis Kővár. 1566-ból. (Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1906.) Kővár tartozékai a mai megyei felosztás szerint a következők: a mai *Szatmármegyéből* Bozonta, Kolcsér, Pusztahidegkút, Magasfalva, Hosszúfalva, Fejérszeg, Lukácsfalva, Dánfalva, Pribékfalva, Nagynyíres, Tölgyes, Gyökeres, Nagyjeder, Somkútpataka, Somkút, Törökfalva, Váralja, Butacza, Remete, Kovács, Szakálasfalva, Karulya, Körtvélyes, Gaura, Lapos, Berkesz, Alsófentős, Koltó, Kölse, Kékes. *Szolnokdobokamegyéből*: Kisbún, Nagybún, Szakatura, Körtvélyes, Garbonáczfalva (Füred), Berencze, Gyertyános, Monostor, Révkápolnok, Laczkonya (Laczháza), Kovácskápolnok, Dragomérfalva (Rózsapatak), Vilma, Szurdok, Sásza, Körtvélyrév, Kisnyires, Lemény, Letka, Solymosfalva, Kocsolád, Kozla (Kecskés), Aranymező, Csokmány, Pojnicza, Toplicza, Pokoricza, Csernakápolnok (Csernefalva). (Kővár tartozékainak megállapításánál alapul az 1554-ki dic. szolgált. Orsz. ltár.)

Adózó portáinak száma 1549-ben : 1304. — 1550-ben : 1310 $\frac{1}{2}$. — 1552-ben : 1275. — 1553-ban : 1169. — 1554-ben : 1343. — 1564-ben : 1303 $\frac{1}{2}$. — 1566-ban : 832 $\frac{1}{2}$, mivel Kővár és tartozékai nem estek számítás alá. 1570-ben : 814, ugyancsak Kővár és tartozékai nélkül.¹⁾

Kraszna vármegye : A mai Szilágymegye déli felének, a jelenlegi közigazgatási beosztás szerint : a krasznai és szilágy-somlyói járások területének felel meg. Dobokamegyétől a Meszes, Bihar megyétől a Rézhegység választotta el. Határhelységei északon : Kispaczal, bár ugyanezt néha Bihar megyéhez is számítják,²⁾ Domoszló, Hidvég, Lompért, Hosszúmező, Baksza, Balla, Bádon, Goroszló, Vaja, Récse és Oláhkeczel. Nyugaton : Almás, Szóvárhegy, Sommály, Leesmér és Porcz.³⁾

Adózó portáinak száma : 1542-ben 540. — 1546-ban : 719. — 1549-ben : 823. — 1552-ben : 826. — 1554-ben : 745.⁴⁾

Zarándmegye : Nem tartozott kimondottan azon vármegyék közé, melyeket Miksa a speyeri béke értelmében János Zsigmondnak átengedett. Erre szükség sem lehetett, mert Gyula bukása óta itt az erdélyi fejedelem joghatósága jutott túlsúlyra, főleg azzal, hogy Desznai vára Szulejman ajándékából János Zsigmond birtokává lett, ki azzal szabadon rendelkezhetett.⁵⁾ A megye 1571-től⁶⁾ kezdve állandóan képviseltette magát az erdélyi országgyűléseken, mint a »magyarországi részek« egyik tagja, mely elnevezés ettől fogva Zarándmegyére is vonatkozott.

Területe Békés-, illetőleg Csanádmegyétől az akkori Arad- és Bihar megyék közt, keletnyugati irányban hosszasan elnyúlva, a mai Hunyadmegye északnyugati szegletét is magában foglalta. Határhelységei nyugaton, a mai Csanádmegye területén : Bánhegyes, Dombiratos, Kevermes ; Békésmegye területén : Gyula (részben), Eperjes, Szerhet, Alabián, Apáti, Fövényes, Györke,

¹⁾ Megfelelő évi dicálisok. Orsz. ltár.

²⁾ Pl. az 1552-ki biharmegyei dic. conscriptio. Orsz. ltár.

³⁾ *Petri M.* : Szilágymegye monogr. I. 107—108. II.

⁴⁾ *Petri* : i. m. I. k. 182—189. II.

⁵⁾ Báthory Kristóf levele a szultánhoz 1576-ból. *Szalay L.* : Erdély és a porta etc. 288. l.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 472. l.

Kétegyháza, Szentbenedek, Boldogfalva s a mai *Aradmegyében* Bozos (Meggyes-Bodzás), Meggyes, Bánkuta, Bánkamarás, Keczerkutas. *Déli határközségei*, melyek már teljesen beleesnek a mai Aradmegyébe, a következők: Mácsa, Tövisgyház, Kládova, Siri, Világos, Aranyág, Nádas. Ettől kezdve keleti irányban a Fehér-Körös és Marosvölgye közt emelkedő vízválasztó hegység főgerince (körülbelül V. Runka, Droczia, Piatra Alba irányában, talán a mostani radnai járás északi határvonalának megfelelően) szolgált a megye természetes határául, épp úgy, mint a középkorban.¹⁾ Hozzá tartozott azonfelül a Fehér-Körös völgy melléke Körösbányával és tartozékaival, Bráddal és Boiczával (Kisbánya), egészben véve tehát a mai közigazgatási beosztás szerint a jelenlegi Hunyadmegyének körösbányai és brádi járaisaival. Északi határai általában a mostani Aradmegye északi határvonalával esnek össze. A mai Biharmegyétől azonban Toplicza-Káránd, Kislaka, Kalácsa helységeket 1564-ben Zarándhoz számították.²⁾

1554 óta, midőn a törökök Aradot várrá alakították,³⁾ a Maros jobbparti része fokozatosan *hódoltsággá* lett. Zarándmegye területén 1558-ban már négy török erősséget találunk: Világos és Pankota közt, Erdőhegyen, Jánosházán és Gyulavarsánynál⁴⁾ s ugyanakkor a megye nyugati felét ténylegesen is hódoltsággá szervezték.

Az aradi szandzsákhoz tartozó *zarándi nâhie* 1558-ban a következő helységeket foglalta magában: Zaránd, Pély, Simánd, Szederkény, Alatka (Alanika?), Komlós, Fazekasvarsány, Szentmárton, Keczerkutas, Görhe, Tövisgyház, Mácsa, Gyulavarsány, Erdőhegy, Sikló (Somló?), Nemesvásári, Bánvásári, Fajdas, Técs, Óstelek, Szinte, Szentkirály, Kiskirály, Somos, Erdősbernót, Kevermes, Bánkamarás, Bánhegyes, Bánkút, Meggyes, Morócz, Székudvar, Káráncs, Csintye, Otlaka, Elek, Nagyzerind, Gyarmat, Bököny, Tamásda (Damas?), Miske Ság, Viznek, Belényes (Bethlenőssi?),

¹⁾ Csánki: I. 718. l.

²⁾ A határmegállapításnál alapul az 1564-ki dicalist vettük. Orsz. ltár. Ugyanez kiadva *Márki Sándortól*: Tört. Tár. 1895. 363—70. II. V. ö. *Márki S.*: Aradmegye tört. I. k. 221—253. II.

³⁾ *Márki*: Aradmegye tört. I. 555. l.

⁴⁾ Csánki D.: Hevesi Bornemisza Benedek. (Békésmegyei tört. társ. Évk. VIII. 70—71. II.) *Márki*: I. 556—57. *Karácsonyi J.*: Törökvilág Békésmegyében. (Évkönyv. XI. 12—13. II.)

Seprős, Sáros, Haraklyán, Várszeg stb.¹⁾ tehát a megyének alföldi részét Borosjenő közvetlen vidéke kivételével.

1565-ben Pankota bukásával²⁾ egyidejűleg Világos, Deszni és Borosjenő várak is török kézre jutottak;³⁾ ez utóbbit Schwendi ugyanazon év őszén visszavette ugyan, de megvédelmezni nem tudta s így a vár 1566-ban Gyulával együtt véglegesen török birtokká lett.⁴⁾ Bár a szultán Deszni várát tartozékai nélkül János Zsigmondnak adományozta,⁵⁾ Borosjenővel és Világossal Zarándmegye területének túlnyomó része a Halmágytól keletre eső vidék kivételével, török hódoltsággá lett, melynek török részről bizonyára ideigleneseknek tekintett határhelységei a speyeri szerződés idejében a következők:

Kisdeszni, Krajkova (Diecs), Szelestye (Kertes vidékén), Jószás, Guravoj (Vojkest), Deákfalva, Ujfalu, Kertes, Székács, Ignest, Berindia, Doncseny, Revetis, Fényes, Láz, Rossia, Sara, Prodány, Topáza (Valemare körül), Szelezsán, Toposicza (Száz körül), Holt (Holdmészes), Kocsuba, Bohány (Bajnokfalva), Kornyest, Nyagra, Nadalbest, Vajvodjen, Minyád, Zimbro (Zombrul?), Meszes stb.⁶⁾

Lugosi és Karánsebesi kerület. 1554-től kezdve, midőn a porta Lugost és Karánsebest Petrovich Péternek átadta,⁷⁾ e két vár tartozékaival együtt Erdélyhez tartozott. Területe, a mennyire megállapítható, Lugos, Karánsebes és Zsidóvár várakon kívül,⁸⁾ a következő helységek közé esett: Macskás (Macsova?), Tinkova, Zaguzsen, Rugynócz (Ruzsinosz,⁹⁾ Mal, Glimboka, Rawna,¹⁰⁾ Obresa, Vercerova, Apadia,¹¹⁾ Miháld,¹²⁾

1) Deft. II. 204—209. II. Nem minden helységet soroltunk fel, csak azokat, melyek felismerhetők voltak.

2) *Istvánffy*: XXII. p. 281. *Bethlen*: V. tom. II. p. 63.

3) *Márki*: I. 559. I.

4) *Istvánffy*: XXII. p. 284. *Bethlen*: V. tom. II. p. 75. *Márki*: I. 560. I.

5) *Szalay L.*: Erdély és a porta etc. 288. I.

6) *Szalay L.*: Adalékok etc. 205—206. I.

7) *Verancsics* 1554 ápr. 1. levele Nádasdyhoz. (Munk. III. 227—28. II.)

8) Erd. Orsz. Eml. II. 406. I.

9) Izabella 1559 jún. 17-ki levele. Egykorú másolatban Sombory ltár. (M. N. Múz.)

10) Fiát Lajos karánsebesi várnagy levele 1579 ápr. 29-ről. Eredetiben Sombory ltár. (M. Nemz. Múz.) L. azonfelül *Pesty*: A szörényi bánság tört. II. k. 470—73. II.

Viszák,¹⁾ Kuptore (Kuptoria) Kismiháld mellett, Globsor,²⁾ Cseba (Csaba).³⁾ Valószínűnek kell tartanunk, hogy Lugos és Karánsebes azon tartozékai, melyeknek jegyzékét csak 1650-ből ismerjük,⁴⁾ már ebben a korban is erdélyi joghatóság alá tartoztak; Viszákról pl., e tartozékok egyikéről, már 1578 elején úgy értesülünk, hogy »Lugoshoz való« volt.⁵⁾ Ezek alapján tehát a lugosi és karánsebesi tartomány határvonalát a török hódoltsággal szomszédos nyugati széleken így képzeljük: Miháld, Kuptoria, Kismiháld helységek, majd a Temes balpartján húzódó hegyláncz főgerince (körülbelül a Piatra Nedej, Semenik, Cuca hegycsúcsok irányában) a Poganis-folyó völgyéig, hol Apadia már erdélyi terület. Apadiától — úgy látszik — a Poganis szolgált határu l Vermesig, honnan északnyugati irányban Szilás, Buziás, ettől északkeletre Fikátár, Ohaba, Belincz községeket tekinthetjük a hódoltság keleti határaiul. Facset török kézben lévén, kétségtelennek lehet vennünk, hogy a Béga-menti vidék hódoltsági terület volt; az északi határok Valealungától, illetőleg Nevricsától⁶⁾ délkeletre húzódnak, a török hódoltsághoz tartozó Poganest, Zsuresti, Birna, Hausest és Lunkány faluktól délre esőleg.⁷⁾

¹¹⁾ Báthory Kristóf adománylevele 1580 január 22-ről. Ered. Sombory ltár. (M. Nemz. Múz.)

¹²⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 163. l.

¹⁾ Szalay L.: Erdély és a porta etc. 343. l.

²⁾ Gyulaf. Lib. Reg. II. Sig. Báthory. p. 368—69. (Orsz. ltár.)

³⁾ Gyulaf. Lib. Reg. II. Sig. Báthory. p. 487. A községre *Pesty*: A szörényi bánság tört. II. 40. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 110. l.

⁵⁾ Szalay: Erdély és a porta etc. 343. l.

⁶⁾ Báthory István adománylevele 1573 jún. 1-ről Balásfy Mihály részére. Kiadva *Pesty*: Krassó vmegye tört. IV. k. 92—93. ll.

⁷⁾ Báthory Zsigmond 1596 decz. 23-ki adománylevele szerint. *Pesty*: Krassó megye. IV. 188. l. *Ráth K.* (M. Akad. Ért. 1862. III. 46—49. ll.) adja ugyan a lippai szandzsákhöz tartozó helységek neveit, de annyira elferdítve, hogy jegyzékét nem használhattuk. Szulejman 1566 januárius 31-én kelt rendelete azt mutatja, hogy a lippai szandzsákbégek jogot formáltak a hunyadmegyei határhelységekre is. Kosest község pl. 3560 akese jövedelemmel már a defterben szerepelt, János Zsigmond tiltakozása ellenére. *Karácson Imre*: Török-magyar oklevéltár. 1533—1789. Budapest, 1914. 62—63. l.

Máramarosmegye. A megye a speyeri béke korában is ugyanazon a területen feküdt, melyen ma is;¹⁾ határai tehát a középkortól kezdve alig változnak.²⁾ Portáinak száma 1542-ben 935 $\frac{1}{2}$; 1550-ben 789; 1552-ben 814 $\frac{1}{2}$; 1555-ben 740 $\frac{1}{2}$.³⁾

Birtokviszonyok. A magyar királyok a nagyváradi béke, illetőleg a nyirbátori szerződés (1549) óta magukat nemcsak a speyeri békében átengedett vármegyék, hanem Erdély törvényes birtokosainak is tartották; felségjogaik gyakorlásáról még elvileg sem mondtak le, ellenkezőleg, gondosan ügyeltek arra, hogy Magyarország ezen részeiben a magyar szent koronához való tartozás tudata feledésbe ne merüljön. Innen van az, hogy a birtok-, kiváltságadományok, conscriptiók, adománymegerősítések, jószágelkobzások, 1570-ig a királyi felségjog alapján sem Erdélyben,⁴⁾ sem a kapcsolt részekben⁵⁾ nem

¹⁾ 1555-ki dic. conscript. Orsz. ltár.

²⁾ *Csánki*: I. 443.

³⁾ Megfelelő évi dicalis conscriptiók szerint. Orsz. ltár.

⁴⁾ Csupán a megyéket vagy városokat véve tekintetbe, mellőzve az adományozott nevét és az adomány tárgyát, néhányat felemlítünk. *Szeben*: 1557 márcz. 29. (Lib. Reg. III. 390.) 1557 márcz. 30. (Lib. Reg. III. 390.) 1558 decz. 1. (Lib. Reg. III. 562.) *Kolozsmegye*: 1557 okt. 25. (Lib. Reg. III. 435.) 1559 febr. 19. (Lib. Reg. III. 564.) 1563 júl. 21. (Lib. Reg. III. 760—61.) *Tordamegye*: 1557 decz. 12. (Lib. Reg. III. 452.) *Fehérmegye*: 1559 márcz. 16. (Lib. Reg. III. 565.) 1563 júl. 21. (Lib. Reg. III. 760—61.) *Dobokamegye*: 1558 nov. 28. (Lib. Reg. III. 580—81.)

⁵⁾ *Biharmegye*: 1557 aug. 24. (Lib. Reg. III. 428.) 1557 július 11. (Lib. Reg. III. 430.) 1557 nov. 26. (Lib. Reg. III. 467.) 1559 máj. 9. (Lib. Reg. III. 570.) 1559 júl. 11. (Lib. Reg. III. 573.) 1558 decz. 28. (Lib. Reg. III. 583—84.) 1559 márcz. 7. (Lib. Reg. III. 588—89.) 1559 ápr. 30. (Lib. Reg. III. 593.) 1560 márcz. 27. (Lib. Reg. III. 693.) 1562 ápr. 1. (Lib. Reg. III. 738.) 1563 máj. 31. (Lib. Reg. III. 753.) 1564 ápr. 4. (Lib. Reg. III. 804—805.) 1570 okt. 5. (Lib. Reg. III. 974.) *Zarándmegye*: 1557 jan. 8. (Lib. Reg. III. 377.) 1557 júl. 10. (Lib. Reg. III. 408.) 1557 júl. 25. (Lib. Reg. III. 447.) 1557 decz. 12. (Lib. Reg. III. 453.) 1557 nov. 23. (Lib. Reg. III. 467.) 1557 nov. 26. (Lib. Reg. III. 467.) 1557 decz. 9. (Lib. Reg. III. 468.) 1558 jún. 12. (Lib. Reg. III. 509.) 1558. júl. 14. (Lib. Reg. III. 513.) 1558 szept. 13. (Lib. Reg. III. 561.) 1559 máj. 8. (Lib. Reg. III. 570.) 1559 júl. 11. (Lib. Reg. III. 573.) 1559 máj. 30. (Lib. Reg. III. 577.) 1559 júl. 26. (Lib. Reg. III. 597.) 1560 márcz. 8. (Lib. reg. III. 627.), 1560 máj. 27. (Lib. Reg. III. 640.) 1560 júl. 2. (Lib. Reg. III. 673—74.) 1560. júl. 10. (Lib. Reg. III. 674.) 1561 ápr. 8. (Lib. Reg. III. 696.) 1561 aug. 18. (Lib. Reg. III. 715.)

szüneteltek, jóllehet gyakran alig volt gyakorlati jelentőségük. Izabellát és János Zsigmondot viszont az a felfogás vezérelte, hogy Szulejman rendelkezése értelmében Magyarországnak a Tisza-vonaltól keletre eső része Kassával együtt mindenkor joghatóságuk alá tartozik. Ezen országrészek bizonyos államszerződések következtében időnként a magyar király joghatósága alá jutottak ugyan, mivel azonban a területi egység megbontását s a status quo ante helyreállítását sürgető politikai szükség és fontos államérdekek idézték elő, a gyulafehérvári udvar 1557 óta a tényleges birtoklás figyelembe vétele nélkül a »restitutio in integrum« elvére helyezkedve, a Tisza-vonaltól keletre eső megyékben jogigényei gyakorlati érvényesítésére törekedett az 1541-ki területi viszonyok alapján s e vitás megyékben adományozások, inscriptiók, jószágelkobzások stb. által állandóan kísérletet tett felségjogainak legalább elvi elismertetésére.¹⁾

1563 máj. 9. (Lib. Reg. III. 752.) 1565 máj. 3. (Lib. Reg. III. 851.) *Középszolnokmegye*: 1557 júl. 10. (Lib. Reg. III. 414.) 1558 júl. 26. (Lib. Reg. III. 530.) 1558 okt. 5. (Lib. Reg. III. 546.) 1561 jún. 17. (Lib. Reg. III. 700.) 1563 okt. 4. (Lib. Reg. III. 767.) 1563 nov. 20. (Lib. Reg. III. 777—78.) 1566 nov. 25. (Lib. Reg. III. 878.) 1570 okt. 5. (Lib. Reg. III. 974.) 1570 nov. 12. (Lib. Reg. III. 992.) *Krasznamegye*: 1559 nov. 1. (Lib. Reg. III. 612.) 1570 nov. 12. (Lib. Reg. III. 992.) *Máramarosmegye*: 1557 júl. 11. (Lib. Reg. III. 416.) 1557 okt. 28. (Lib. Reg. III. 440.) 1560 júl. 7. (Lib. Reg. III. 663.) 1561 okt. 15. (Lib. Reg. III. 701—702.)

¹⁾ Szükségesnek látjuk erre nézve is néhány eset felemlítését. *Bihar-megye*: 1557. jún. 8. (Br. Radák ltár. Múz.) 1560. (Gyula f. kápt. Cista Bihar. fasc. I. nr. 34. Orsz. ltár.) 1564 nov. 26. (Cornides Diplom. I. 65. M. T. Akadémia.) 1568 márcz. 25. (Kolozsmon. Lib. Reg. p. 203—204. Orsz. ltár.) 1569 jún. 2. (Kolozsmon. Lib. Reg. nr. 6.) 1569 júl. 13. (U. ott p. 104. nr. 4.) 1569 decz. 28. (U. ott p. 171. a. b.) *Szatmármegye*: 1561 júl. 29. Sombory ltár. Múz.) 1566. (Gyula f. kápt. Cista Szatm. fasc. I. nr. 12.) 1569 júl. 15. (Kolozsmon. Lib. Reg. p. 103. nr. 6.) *Középszolnokmegye*: 1569 máj. 22. (Kolozsmon. Lib. Reg. p. 145—46. nr. 4.) 1570 jan. 19. (U. ott. p. 191b—192.) 1570 ápr. 1. (U. ott p. 285.) *Máramarosmegye*: 1564 ápr. (?) (Bethlen-ltár. Múz.) 1569 decz. 3. (Kolozsmonost. Lib. Reg. p. 149b—150.) 1570 máj. 13. (U. ott p. 252—53.) 1570 jún. 3. (U. ott p. 261a—b.) 1570. márczius (?) (Br. Radák-lt. Múz.) *Krasznamegye*: 1569 decz. 5. (Kolozsmon. Lib. Reg. p. 153b—154.) *Zarándmegye*: 1568 júl. 13. (U. ott p. 193—94.) 1570 jan. 20. (U. ott p. 192a—b.) *Szabolcsmegye*: 1570 jún. 3. (U. ott p. 260b.) 1570 júl. 11. (U. ott p. 280—82.) *Szőrénymegye*: 1559 jún. 17. (Sombory lt. Múz.) *Aradmegye*: 1560. (Gyula f. kápt. Cista Márm. fasc. IV. nr. 11.)

Ebből természetesen érdekösszeütközések keletkeztek, főleg olyankor, mikor az adományozás tárgya ugyanaz volt.¹⁾ A bécsi udvar felfogása abban összpontosulván, hogy Magyarországnak és az annak alávetett részeknek Ferdinándon kívül más törvényes királya nem volt, kinek jogában állott volna a koronához régtől fogva bármi czímen tartozó és arra háramlott javakat eladományozni, Izabella és János Zsigmond összes adományozásait érvényteleneknek tekintette és országgyűlésileg is ilyenekül nyilvánította.²⁾ Csupán a speyeri szerződésben ismerték el János Zsigmond és Izabella adományait visszahatólag is érvényeseknek és megtámadhatatlanoknak, legalább az ezen béke értelmében átengedett magyarországi megyékben.

Az 1540—70-ig csaknem megszakítás nélkül folyó küzdelmes évek alatt természetesen állandó ingadozást látunk a *birtokviszonyokban* is. Szükséges következménye volt ez nemcsak azon hatalmi törekvéseknek, melyek a küzdő felek részéről a vitás magyarországi részek biztosítására jószágadományok, megerősítések, elkobzások stb. által irányultak, hanem azon természetes változásoknak is, melyek az óriási latifundiumok birtokában levő családok kihalása, a hódoltság előnyomulása s másrészt az Erdélyben keresztülvitt s így a hozzácsatolt magyarországi részekben is gyakorlatilag alkalmazott saecularisatio következtében szükségképen előállottak.

Biharmegye. 1552-ben ³⁾ a *váradí püspökség* birtokai : Kistrábé (14 p.), Udvari (61 p.), Püspökladány (76 p.), Báránd (51 p.), Füred (50 p.), Alcsi (30 p.), Monostorpályi (24 p.), Bogyoszló (24 p.), Szentimre (26 p.), Fejértó

Ungmegye : 1561 (Gyulaf. kápt. Cista II. div. comit. fasc. 3. nr. 9.) *Bereg-megye* : 1562. (Lehoczky : Beregm. tört. III. 42.) 1562. (Lehoczky : III. 69.) 1562. (Lehoczky : III. 336.) 1564. (Lehoczky : III. 174.) 1564. (Lehoczky : III. 300.) *Csanádmegye* : 1563. (Borovszky : Csanádm. tört. II. 131. 171. 182. 299. 328. 332. 454. 473. 499. 501. 506. 507. 574. 622.) 1563. (Borovszky : II. 449.) 1564. (Borovszky : II. 354.)

¹⁾ Pl. I. Ferdinánd 1542 okt. 18-án Debreczent Serédi Gáspárnak inscribálta s ugyanabban 1548 okt. 13-án újból megerősítette. Izabella és János Zsigmond azonban a várost 1557 márcz. 15-én enyingi Török Jánosnak superinscribálta. (Podhraczkgyűjt. Ivrt. tört. 60. sz. M. Tud. Akadémia.)

²⁾ 1552 évi decret. 23-ik art. Millenn. törvénytár 319. l.

³⁾ 1552-ik dicalis conser. Orsz. ltár.

(19 p.), Pocsaj (12 p.), Csirősi (9 p.), Mácsa (35 p.), Poland (2 p.), Szil (35 p.), Kéza (8 p.), Nagyradvány (9 p.), Nagyüregd (36 p.), Zsáka (17 p.), Szóllős (17 p.), Hajó (35 p.), Vásárhely (28 p.), Vadkert (40 p.), Venecze (40 p.), Keresztes (86 p.), Septely (12 p.), Régen (18 p.), Benkefalva (11 p.), Süvegd (5 p.), Latabár (32 p.), Tótttelek (15 p.), Csatár (61 p.), Bihar (157 p.), Morsháza (13 p.), Mocsona (10 p.), Püspöki (73 p.), Száldobágy (9 p.), Várad-újuteza (28 p.), Olaszi (74 p.), Körösér (117 p.), Péterháza (9 p.), Barmó (14 p.), Szinte (35 p.), Nagy és Kiságya (59 p.), Sikula (10 p.), Jenővadász (14 p.), Feltót. (84 p.), Feltót tartozékai (72 p.), Bély (34 p.), Bély tartozékai (88 p.), Kecskésér (19 p.), Szék (15 p.), Árkos (10 p.), Mocsolva és Brondázó (14 p.), Rogoz (27 p.), Magyarökrös (14 p.), Olcsa (12 p.), Kalácsa (8 p.), Dalom (19 p.), Tenke (39 p.), Szigeti (19 p.), Bélyenyér (29 p.), Széplak (22 p.), Széplak tartozékai (107 p.), Szentmiklós (11 p.), Egyházasgyanta (15 p.), Magyarremete (13 p.), Négerfalva (9 p.), Belényes (70 p.), Belényes tartozékai (420 p.), Alsófenes (16 p.), Tárkány (29 p.), Alsólymos (18 p.), Felsőfenes és Füzege (28 p.), Nagykoh, Felsőfüves, Buthus, Alsófüves (16 p.), Sonkolyos (14 p.), Felsőlymos (15 p.), Jánosfalva (19 p.), Ujlak (36 p.), Hidastelek (40 p.), Nagykáránd tartozékaival (75 p.), Magyargyepes, Nyárló, Dántelek (22 p.), Hosszúaszó (10 p.), Vassand (18 p.), Jánosd (32 p.), Tulka (26 p.), Pataósi (20 p.), Pata (53 p.), Andacs (17 p.), Kardó (13 p.), Józsepháza, Somogy (23 p.), Apáti (16 p.). Összesen 3269 porta, vagyis az összesek 28.59%-a.

A váradi székeskáptalané: Gaborján (5 p.), Szentpéterszeg (25 p.), Bagamér (64 p.), Selind (7 p.), Értarcsa (14 p.), Pusztapáti (4 p.), Vasad (34 p.), Szalacs (100 p.), Egyházasósi (18 p.), Iklód (14 p.), Kakucs (10 p.), Bessenyő (16 p.), Bojt (24 p.), Böjd (42 p.), Vizesgyán (9 p.), Nagyharsány (15 p.), Kisharsány (11 p.), Pöske (2 p.), Béges (5 p.), Barakony (21 p.), Rontó (13 p.), Szentelek (14 p.), Nagykér (16 p.), Kiskér (4 p.), Alpár (51 p.), Várad (320 p.), Ujbércz (40 p.), Miske (34 p.), Bekeny (2 p.), Iráz (7 p.), Csökmő (5 p.), Szeghalom (8 p.), Nagyazmlén (28 p.), Kékes (9 p.), Tamási (29 p.), Ujlak (38 p.), Pályi (24 p.), Kalásztelek (32 p.), Várad-Szentpéter-utca (8 p.), Kisjenő (25 p.), Kisháza (22 p.), Petegd (22 p.), Széplak (23 p.), Széplak tartozékai (44 p.), Nyárszeg (14 p.), Székelytelek (19 p.), Méhes (14 p.), Sály (4 p.), Babostya (4 p.), Ábránháza (14 p.), Csehi (8 p.), Kardó (2 p.), Bikács (24 p.). Összesen 1351 porta (11.83%).

A váradi nagyprépostságé: Tépe (46 p.), Bedő (7 p.), Görbed (3 p.). Összesen : 56 p.

A váradi kisprépostságé: Szentandrás (5 p.), Szombathely (2 p.), Megyer (7 p.), Furta (12 p.). Összesen : 26 p.

Váradi Szent István-káptalan birtokai: Asszonyvására (26 p.), Csirősi (3 p.), Győr (8 p.), Prépostósi (3 p.), Szentmárton (8 p.), Vadásza (2 p.), Harangmező (5 p.), Almamező (2 p.), Betfia (2 p.), Körösszeg (9 p.), Farnas (7 p.), Monostorosábrány (6 p.). Összesen : 83 p.

Debreczeni plebánusnak birt. : Szóvát (18 p.).

Szentjobbfi pátosoké: Piskolt (82 p.), Szentmiklós (18 p.), Szentjobb (15 p.), Csohaj (3 p.), Sárszeg (3 p.), Csalános (5 p.). Összesen : 135 p.

Mindszenti kolostoré : Csirősi (1 p.).

Telegdi plebánus birtokai : Pósalaka (1 p.), Telki (1 p.), Telkesd (2 p.), Battyán (1 p.), Jenő (1 p.), Báránykuta (?) (2 p.). Összesen : 8 p.

Szentjános apácza kolostoré : Szentjános (28 p.).

Kápolnai kolostoré : Kiszamlén (5 p.).

Szent Anna-apácza kolostoráé : Szeben (10 p.), Apáczasomogy (8 p.).
Összesen : 18 p.

Egyházi birtok volt tehát 4998 p., vagyis az összesek 43·71%-a.
Ugyanakkor a kötött egyházi birtokokon kívül a következő családok kezében voltak nagy uradalmak :

Drágffy-családé : Tóti (42 p.), Láz (3 p.), Bozsaj (2 p.), Rogoz (1 p.), Bélmező (2 p.), Papfalva (3 p.), Ujfalu (5 p.), Alsódarna (3 p.), Darnaszeg (1 p.), Farnosfalva (1 p.), Hámfalva (2 p.), Széltarló (2 p.), Bárfalva (2 p.), Közepes (2 p.), Szuszafalva (1 p.), Felsődarna (2 p.), Terje (6 p.), Várvíz (4 p.), Sástelek (2 p.), Czigányfalva (1 p.), Tankófalva (2 p.), Alsókövesd (2 p.), Csehtelek (1 p.), Felsőkövesd (1 p.), Micske (36 p.), Tinód (3 p.), Felsőpestes (3 p.), Magyarlugos (6 p.), Oláhlugos (3 p.), Alsópestes (2 p.), Bánlaka (6 p.), Kus (16 p.), Révtúlja (10 p.), Élesd (7 p.), Gégény (4 p.), Őssi (4 p.), Tötös (4 p.), Lore (3 p.), Lok (5 p.), Feketető (6 p.), Csarnóháza (2 p.), Feketepatak (1 p.), Brátka (3 p.), Solyomkő (2 p.). Összesen : 223 p.

Csáky-család (Farkas, Imre, Mihály, Miklós, Demeter és Péter özv.) birtokai : Herpály (13 p.), Ujfalu (6 p.), Szentkozma (11 p.), Andaháza (10 p.), Boldogfalva (3 p.), Kécz (10 p.), Ábránfalva (11 p.), Margitfalva (67 p.), Margitfalu tartozékai (16 p.), Körösszeg (12 p.), Tobol (4 p.), Pankota (7 p.), Cséffa (24 p.), Berek (11 p.), Bessenyő (14 p.), Böszörmény (41 p.), Apáti (6 p.), Körömsd (23 p.), Kinizs (8 p.), Körösszeg (7 p.), Tölgykereke (5 p.), Köröspeterd (1 p.), Nagytóti (21 p.), Kistóti (19 p.), Boldogasszonytelek (3 p.), Kishomrog (5 p.), Iráz (32 p.), Kécz (2 p.), Csökmő (22 p.), Szeghalom (65 p.), Károly (33 p.), Darvas (8 p.), Méhes (6 p.), Ujfalu (3 p.), Szalárd (44 p.), Adorján (5 p.), Sejtér (16 p.), Szalárd tartozékai (19 p.), Poklostelek (8 p.), Monostorosábrány (11 p.), Árpád (9 p.). Összesen : 641 p.

Bajoni Ferencz birtokai : Nagyrábé (16 p.), Kisszentmiklós (10 p.), Bajom (35 p.), Szerép (36 p.), Derecske (90 p.), Szovát (35 p.), Bagos (33 p.), Fancsika (7 p.), Bánk (6 p.), Tamási (3 p.), Sámson (1 p.), Vámospércs (7 p.), Sárfő (2 p.), Semjén (2 p.), Ottomány (6 p.), Molnospetri és Oláhcsatár (1 p.), Albis (6 p.), Székelyhida (3 p.), Koly (1 p.), Tulogd (4 p.), Csohaj (9 p.), Diószeg (1 p.), Jankafalva (2 p.), Okány (4 p.), Varsány (6 p.), Hodos (27 p.), Balkány (14 p.), Csépany (9 p.). Összesen : 376 p.

Telegdi-család (János, Miklós, Mihály és Zsigmond özv.) birtokai : Andaháza (7 p.), Gálospetri (38 p.), Orros (8 p.), Gyapjú (14 p.), Szaboles (11 p.), Telegd (16 p.), Pósalaka (2 p.), Telki (7 p.), Magyarkakucs (15 p.), Révelő (16 p.), Birtin (4 p.), Dobricsony, Krajnikfalva, Szászfalva, Rékásd, Oláhhakucs, Gálósháza, Sonkolyos (18 p.), Szurdok, Szaránd, Kigyek,

Telkesd, Isoparlaga, Báránkyuta (?) (6 p.), Szakadát, Borostelek, Tasádfő (22 p.), Cséke (13 p.), Cséke tartozékai (109 p.), Szecske (15 p.), Lakság (40 p.), Battyán (7 p.), Kabolaspatak (3 p.), Jenő (14 p.), Örvénd (14 p.), Ujfalu (7 p.), Jánosd (6 p.), Görbed (1 p.). Összesen 413 porta.

Toldy-család (Mihály, Miklós, Tamás stb.) birtokai: Gálospetri (1 p.), Esztár (6 p.), Megyer (1 p.), Vadász (1 p.), Nagyfalu (19 p.), Atyás (1 p.), Pezere (2 p.), Papi (1 p.), Orosd (19 p.), Gyánte (9 p.), Szentmiklós (4 p.), Felsőszakál (7 p.), Told (24 p.), Nagymarja (7 p.), Keszi (1 p.), Erdőgyarak (2 p.), Mártontelek (3 p.), Feketebátor (48 p.), Siatfalva (Csátfalva, most Csetfalva p., 4 p.), Alsógyőrös (1 p.), Oláhhodos (1 p.), Magyarhodos (2 p.), Görbed (1 p.), Szalonta (14 p.), Homrog (10 p.). Összesen: 202 p.

Szepesi- (György, Ferencz, László, Sebestyén) családé: Szovát (74 p.), Köteles (30 p.), Mikepércs (15 p.), Bodóháza (6 p.), Ebes (61 p.), Szepes (71 p.), Bánk (13 p.), Pácz (17 p.), Boldogfalva (15 p.), Pusztapaati (2 p.), Vasad (20 p.), Éradony (9 p.). Összesen: 333 porta.

Enyingi Török Jánosé: Debreczen (1216 p.), Sámson (2 p.). Összesen: 1218 porta.

Vagyis Biharmegyében 1552-ben 11.434 porta közül 4998 porta (43·71%) volt egyházi (kötött) birtok, 3406 porta (29·79%) hét birtokos család kezében egyesült, a többi 3033 porta pedig megoszlott a megye birtokosnemessége közt, de olyanformán, hogy ebből pl. Bocskay György 75 p., Forgách Zsigmondé 121 p., az Ártándyaké (Kelemen, Demeter özv.) 138 p., Báthory Andrásé 88 p., tehát a tulajdonképeni kis- és középbirtokos nemesség alig 2911 portán osztozott meg.

Egy nemzedék multán, 1599-ben, már gyökeres átalakulást tapasztalunk a birtokviszonyokban; az egyházi birtokok teljesen megszűnnek, sőt egyes családok¹⁾ kihalása következtében a nagybirtokos nemes családok sorában is lényeges változások állanak elő. Jellemző ugyanekkor az átmeneti, vagyis a királyi kézben levő birtokok nagy száma, mely a birtokviszonyok állandósulását sok tekintetben egyelőre teljesen kizárta, lévén ezen birtokok kir. adomány tárgyai, s a kisbirtokos nemesség előnyomulása az egyházi birtokok világiasítása és a latifundiumok felbomlása következtében.

Egyházi birtok: Töttelek, mely a jezsuitáké.²⁾

Királyi birtokok: Bökény, Régen, Kalásztelek, Várad, Csatár, Bihar,

1) Pl. Bajoni-család. V. ö. Lib. Reg. IV. p. 1—2. (Orsz. ltár.) Drágffy Gáspár 1555-ben történt halála. (*Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. 189. l.)

2) Az 1599-ki dic. conscript. után. (Orsz. ltár.) Ezen dicalisban azonban a porták száma hiányzik, csupán a házak száma van felelmitve ott,

Macsháza, Mocsmolna, Püspöki, Ujlak, Száldobágy, Mezőbessenyő, Mácsa, Tamási, Vásárhely, Poland, Szil, Kéza, Nagyüregd, Zalka, Szöllős, Hajó, Szentmárton, Vadásza, Harangmező, Almamező, Betfia, Szentelek, Szeleste (5 h.), Forrófalva (5 h.), Középörvényes (4 h.), Borzik (3 h.), Súlyomd (3 h.), Széplak, Nagykáránd, Kiskáránd, Oláhgyepes, Sorbánfalva, Hosszúaszó, Vasand, Jánosd, Tulka, Pata, Pataósi, Sály, Babosta, Kardó, Körösér, Barmó, Szil, Péterháza, Csátfalva, Szigeti, Tenke, Bélfenyér, Kápolnás-gyanta, Tatamérfalva, Rózsafalva, Dalom, Olcsa, Kalocsa, Magyarörkös, Rogoz, Siatt, mely községekből tehát csak 20 ház esett mindössze adó alá.

Kisnemesi birtokok : Sáránd, Szepes, Fejértó, Kisbáród (4 h.), Nagypatak (4 h.), Beznie (6 h.), Almaszeg (7 h.), Széplak (21 h.), Bályog (22 h.), Száldobágy (8 h.), Fancsika, Sáp, Megyer, Vimer, Középutra, Monostoros-ugra, Atyás, Vatyon, Zsadány, Fugy, Okány, Oroszi, Sarkad, Sáp, Kőtegyán, Simonkerék, Méhkerék, Mezőgyán, Mezőgyarak, Kisradvány, Sziltarcsa, Szakadát, Szaránd, Tasadfő, Geszt, Pant, Medgyes, Görbed, Madarász, Nagyhomrog, Székelytelek, Nagyvásári, Kisvásári, Keszi, Árpád, Erdőgyarak, Remete, Csömek, Ant, Czeged, Mártontelek, Kiskemény, Nagykemény, Baj, Felsőgyőrös, Alsógyőrös, Feketebátor, Bojttest, Botfő (5 h.), Mogyorós (5 h.), Bokonya (6 h.), egészen és Szentkozma, Andaháza, Esztár, Pocsaj, Hosszúpályi, Monostorpályi, Semjén, Selind, Álmosd, Egyed, Nagykágya, Szentjános, Bölcsi, Torda, Nagyszántó, Nyüved, Ujfalú, Isoparlaga (7 h.), Csekekőalja, Kalota, Mindszent, Ecz részben.

Nagybirtokosa egy van : *Bocskay István*, kinek tulajdona : Szentjobb (49 h.), Véd (23 h.), Szentmiklós (23 h.), Fancsika (8 h.), Piskolt (100 h.), Konyár, Micske (28 h.), Tóti (57 h.), Széltarló (25 h.), Bartfalva (10 h.), Bozsaj (12 h.), Ujfalú (22 h.), Hantfalva (8 h.), Poklostelek (2 h.), Popfalva (26 h.), Tormafalva (5 h.), Susafalva (2 h.), Közepes (12 h.), Várvíz (26 h.), Felsődarna (10 h.), Pacz (24 h.), Terje (18 h.), Alsódarna (6 h.), Szentlázár, (10 h.), Örvénd (34 h.), Élesd (17 h.), Magyarlugos (16 h.), Oláhlugos (7 h.), Alsó-Felsőpestes (12 h.), Tinód (7 h.), Rév (9 h.), Őssi (3 h.), Lak (8 h.), Tótes (?) (5 h.), Bánlaka (15 h.), Brátka (3 h.), Lore (4 h.), Balkány, Mezőpeterd, Sas, Nagyszántó (részben), Hodos, Sejtér, Pály, Darnaszeg, Czigányfalva, Tankófalva, Súlyomkő, Csarnóháza, Feketepatak, Kabolaspatak, Latabár, Révelő (11 h.), Sonkolyos (5 h.), Dubricsony (1 h.), Rékás (3 h.), Krajnikfalva, Szászfalva (2 h.), Kisharsány, Nagyarsány, melyekben az adózás alá eső házak száma 668, vagyis az összes adózó házak (2867·5) 23.30%-a.

Csáky-családé (Gergely, István Gábor, Zsigmond özv.) : Margitafalva (25 h.), Liki, Disér, Déda, Szunyogd, Akor (13 h.), Kécz (9 h.), Kőrösbessenyő, Berek, Böszörmény, Iráz, Csökmő, Károly, Fergaság, Told, Kecskéhát, Sitérvölgye, Szalárd, Szalárd tartozékai, Nagyfevernek, Kővág, Almás, Kisfevernek, Csohaj, Orrod, Csekekőalja (15 h.), Fancsika (4 h.), Kercselog (3 h.), Serges (1 h.), Gaura (2 h.), Palota, Mindszent (részben), Gyéres, Püski,

a hol az megállapítható volt az egyébként nagyon elpusztult megyében.

Szurdok, Körtvélyes, Kisürögd (részben), Ujlak, melyekben az adózás alá eső házak száma 72.

Telegdi-családé (Balázs özv. és árvái): Sonkolyos (2 h.), Dubricsony (2 h.), Borostelek (2 h.), Szabolcs (5 h.), Pósalaka (3 h.), Telegd (1 h.), Birtin (1 h.), Telki (2 h.), Szakadát (5 h.), Orros.

Kornis Gáspáré: Patakfalva (4 h.), Papmező (4 h.), Turbolyafalva (4 h.), Szitány (5 h.), Kondrafalva (1 h.), Kordan (6 h.), Hidasely (6 h.), Poddany (3 h.), Dojlaka (4 h.), Tövisfalva (3 h.), Tölgyes (2 h.), Tamáshida.

Sennyeyeké (Miklós, Pongrácz): Tarcsa (38 h.), Gálospetri (28 h.), Pestere (8 h.), Keszteg (3 h.), Kalota (2 h.).

Szepesi-családé (Ferencz): már csupán Olaszi (1 h.).

Zólyomi Miklósé: Ottomány (100 h.), Albis (50 h.), Molnospetri (69 h.), Csohaly (8 h.), Oláhcsatár (26 h.), Tulogd (7 h.), Diószeg (20 h.), Semjén, Székelyhid, Koly, Jankafalva.

Toldy Istváné: csak Gyánte, Szentmiklós, Szalonta, Kisürögd, Esztár.

Felemlítendőek ezeken kívül *Varkocs György*, Szalacs (190 h.), Vajda Szentimre, Tamási, Lakság tartozékainak ura; *Ghyczy Péter*, kinek birtokai Báránd, Torda, Szentpétterszeg, Hosszúpályi, Monostorospályi, Ösvény, Bolth, Bakonyszeg, Csekehida, Megyer, Valf, Pezere, Kötőtarcsa, Ecz.

Ravazdy János, a kié Felapáti (24 h.), Tépe, Csalános (20 h.), Nagyradvány.

Király György gyermekei és Albert özvegye, kinek birtokai: Herpály, Andaháza, Told, Felsőtopa (6 h.), Boldogfalva, Szentmiklós, Felsőszáldobágy, Alsószáldobágy, Szelestye, Brathafalva, Andacs, Somos, Hidas-telek, Bély, Nagyhagymás, Gross, Borzulfalva, Nirmigy, Nagykáránd, Egregy, Vajdafalva.

Hanhansen Honorius, kié Bajom (4 h.), Szerep, Szovát, Derecske, Bagos, Vörösfalva (5 h.), Szombatság (6 h.).

A megye többi községe kisebb birtokosnemesek közt oszlik meg.

Középszołnokmegye. 1549-ben kötött birtoka tulajdonképpen nines; mindössze a hadadi plebánusnak van Hadadon 1, s az erdődinek Szakácsiban 2, Csibófalván 12 portája. A megye túlnyomó része azonban a Drágffy-családé, mely mellett jelentősebb birtokos a Jakcsy-család és ez idő szerint Fráter György.

Drágffy-birtokok: Nyirmon (2 p.), Vicse (1 p.), Györgytelke (5 p.), Egerbegy (1 p.), Alsóvárca (2 p.), Illyésfalva (3 p.) Középsóvárca (1 p.), Felsővárca (1 p.), Tótfalu (1 p.), Vadafalva, Felsőszegye (1 p.), Örményes (1 p.), Patakfalva (1 p.), Mosóbánya (1 p.), Szélszeg (3 p.), Borzlyuk (1 p.), Alsószegye (2 p.), Felső-alsóberegsgó (2 p.), Gárdánfalva (2 p.), Tóhát (1 p.), Papfalva, Köd (1 p.), Náprád (7 p.), Goroszló (3 p.), Kisgoroszló (3 p.), Bikácsa (3 p.), Somosfalva (1 p.), Monó (14 p.), Egerhát (5 p.), Nagybabocsa (2 p.), Kisbabocsa, Kisnyires (2 p.), Cseh, (45 p.), Ujfalva, Lemény (1 p.), Litka (1 p.), Kocsolád, Solymosfalva (1 p.), Kisnyires (1 p.), Körtvélyesér (1 p.), Rásztoczfalva (1 p.), Aranymező (3 p.), Csokmány (2 p.), Pojnicza

(2 p.), Toplicza (1 p.), Purkerez (1 p.), Oraj (3 p.), Körtvélyes (1 p.), Kavara (1 p.), Somkút (2 p.), Somkútpataka (1 p.), Nagyjeder (2 p.), Tegzes (1 p.), Nagynyíres (3 p.), Gyükeres (1 p.), Alsóféntős (1 p.), Felsőféntős (1 p.), Törökfalva (1 p.), Váralja (1 p.), Butyásza (1 p.), Kisjeder, Garbonáczfalva (2 p.), Berencze (2 p.), Gyertyános (1 p.), Monostorkápolnok (2 p.), Révkápolnok (2 p.), Laczkonya (1 p.), Kovácskápolnok (1 p.), Dragomérfalva (1 p.), Vilma (2 p.), Szurdokkápolnok (2 p.), Csarnakápolnok (2 p.), Batizfalva (1 p.), Remete (2 p.), Kovács (2 p.), Körtvélyes (1 p.), Karula (1 p.), Szakállasfalva (1 p.), Fejérszeg (2 p.), Lukácsfalva (2 p.), Dánfalva (1 p.), Pribékfalva (1 p.), Magasfalva (2 p.), Hosszúfalva (2 p.), Bozonta (2 p.), Pusztahidegkút, Kolesér (1 p.), Kisbún (2 p.), Nagybún (2 p.), Szakatura (1 p.), Sásza, Kölce (2 p.), Kékes, Berkesz (5 p.), Lápos (5 p.), Sülelmed (15 p.), Ardó (18 p.), Széplak (8 p.), Inó (9 p.), Horváth (4 p.), Udvarhely (15 p.), Paptetele (2 p.), Bered (2 p.), Mojgrád (1 p.), Kucsó (2 p.), Felsőszopor (2 p.), Alsószopor (3 p.), Esztró (4 p.), Darócz (8 p.), Gyöngy (2 p.), Géres (2 p.), Bajom (2 p.), Usztató (1 p.), Csán, Paczal (15 p.), Terebes (2 p.), Király (13 p.), Egd (4 p.). Összesen 345 p.

Jakcsy Mihályé : Nagykorond (2 p.), Bogdánd (10 p.), Nádasd (10 p.), Hadad (9 p.), Apáca (4 p.), Mutos (4 p.), Völcsök (18 p.), Nagyszeg (1 p.), Monó (6 p.), Ujlak (9 p.), Bősháza (1 p.), Udvarhely (8 p.), Prodánfalva (2 p.), Turbucza (2 p.), Rona (1 p.), Karika (2 p.), Nyírséd (2 p.), Varasító (2 p.), Zsákfalva (1 p.), Göresön (1 p.), Haraklyán (2 p.), Kusaly (2 p.), Erked (3½ p.), Sel (5 p.), Mocsolya (2 p.). Összesen 109½ p.

Fráter Györgyé : Czigány (15 p.), Zilah (75 p.), Magyarregspatak, Oláhregspatak (5 p.), Gorfófalva (5 p.), Alsószopor (1 p.), Kisfalva (1 p.), Czégény (12 p.), Csög (18 p.), Tasnád (70 p.), Pér (31 p.), Etel (11 p.). Összesen 244 p.

Sarmasági-családé (Mihály, András) : Sziget (2 p.), Kövesd (7 p.), — Valachorum (3 p.), Kiskorond (1 p.), Dersháza (3 p.), Girókuta, Tulsóderzsida (1 p.), Sarmaság (11 p.), Alsószopor. Összesen 28 p.

Csáky-családé (Farkas, Miklós, János) : Esztro (3½ p.), Darócz (32½ p.), Gyöngy (9 p.), Géres (3 p.). Összesen 48 p.

A megye több birtokai megoszlának egyéb nemesek közt, kik közül felemlítendőek : Becsy István (Szilvás 7½ p., Hidvég 3 p., Szántó 15 p.), a Perneszyek, Dobayak, Haraklyániak stb.¹⁾

1564-ben lényegileg ugyanaz a birtokállapot, de más birtokosok nevei alatt. A *Drágffy-család* jelentéktelen megyei birtokossá válik, a mennyiben csupán Csán (1 p.), Usztató (1 p.), Paczal (25 p.), Bajon (7 p.) községeket bírja; a *Jakcsy-család* egyelőre teljesen eltűnik s helyettük a megye legnagyobb birtokosaként előtérbe nyomul *Báthory György*, kinek házassága révén, a mennyiben Drágffyné Báthory Annát vette feleségül,²⁾ tulajdonába megy a régi Drágffy-uradalom :

¹⁾ 1549-ki dic. conscriptio. Orsz. ltár.

²⁾ *Lázár Miklós* : Erdély főispánjai. Budapest, 1889. 189. l.

Esztro (5 p.), Királydarócza (4 p.), Gyöngy (2 p.), Géres, Alsószopor (2 p.), Felsőszopor (3 p.), Mojgrád (5 p.), Bréb (8 p.), Paptelek (7 p.), Görcsön (16 p.), Nyirmon (1 p.), Ujfalú (2 p.), Udvarhely (9 p.), Széplak (5 p.), Inó (5 p.), Felsőgoroszló (2 p.), Náprád (5 p.), Kisgoroszló (2 p.), Ardó (9 p.), Sülelmed (20 p.), Tóhát (8 p.), Szélszeg (8 p.), Gárgyánfalva (5 p.), Alsóberegsgó (5 p.), Felsőberegsgó (4 p.), Alsószivágy (6 p.), Borzlyuk (1 p.), Felsőszivágy (8 p.), Egerhát (8 p.), Monó (30 p.), Vicsa (3 p.), Kód (2 p.), Kelencze (1 p.), Örményes (1 p.), Mosóbánya (1 p.), Patnokfalva (2 p.), Ilyésfalva (5 p.), Egerbegy (5 p.), Vajdafalva (1 p.), Tótfalu (2 p.), Felsővárcza (2 p.), Középsővárcza (3 p.), Alsóvárcza (5 p.), Horvát (5 p.), Nagyszeg (3 p.), Györgyteleke (7 p.), Kisnyires (3 p.), Nagybabocsa (3 p.), Kisbabocsa, Kolbászfalva (2 p.), Redefalva (1 p.), Solymos (1 p.), Bikácsa (2 p.), Cseh és végül Kővár összes tartozékaival (83 p.). Összesen 338. p.

Bornemisza Boldizsár özvegyéé (a régi Jakcsy-birtok): Diósad (5 p.), Mocsolya (5 p.), Kusaly (5 p.), Nagykorond (3 p.), Apácsa (3 p.), Kelencze (1 p.),¹⁾ (11 p.), Bogdánd (7 p.), Erked (2 p.), Kádasd (6 p.), Ujlak (9 p.), Vicsa (2 p.), Völcsők (18 p.), Mutos (4 p.), Hadad (13 p.), Monó (13 p.), Udvarhely (16 p.), Nyirséd (3 p.), Turbucza (2 p.), Róna (2 p.), Nagyszeg (1 p.), Zsákfalva (2 p.), Varasító (1 p.), Karika (2 p.), Cziglen (1 p.), Prodánfalva (1 p.), Panit (7 p.), Magyarczaholy (4 p.), Felsőoláhcsaholy (2 p.), Középsőcsaholy (2 p.), Zölcze (2 p.), Zsibó, Kissolymos, Nagysolymos. Összesen 155 p.

Balassa Menyhérté, ki az eredetileg az erdélyi püspökséghez tartozó egyházi javakat foglalta le, a Fráter György birtokában levő községek: Tasnád (28 p.), Csög (16 p.), Czégény (16 p.), Kisnagyfalú (20 p.), Czigány (35 p.), Magyaregrespatak (27 p.), Oláhgrespatak (15 p.), Gorzófalva (9 p.), Zilah (115 p.). Összesen 280 p.

Csáky-családé (Pál, Miklós): Esztro (2 p.), Királydarócza (37 p.), Gyöngy (3 p.), Géres (8 p.). Összesen 50 p.

Sarmasági-családé (Miklós és Mihály özv.): Alsószopor (1 p.), Alsóderzsida (1 p.), Felsőderzsida (5 p.), Girókuta (2 p.), Kiskorond (2 p.), Oláhkövesd (4 p.), Magyarkövesd (8 p.), Sziget (4 p.), Sarmaság (10 p.). Összesen 37 p.

A többi porta kisebb nemesi birtokként számos nemesi család közt oszlik meg.²⁾

1570-ben a megye birtokviszonyaiban lényeges változásokat észlelünk. Nem tekintve azt, hogy Kővár és tartozékainak különválásával a megye keleti fele kiesett a megye joghatósága alól, a Balassa- és Báthory György-féle birtokok átmeneti jelleggel királyi birtokká váltak, a Jakcsy-család ismét helyet foglalt a nagybirtokosok közt, míg egyéb tekintetben a birtokállapotok alig változnak.

¹⁾ Olvashatatlan helységnév.

²⁾ 1564-ik évi dic. conscriptio. Orsz. ltár.

Királyi birtokok : Oláhterebes (2 p.), Király (9 p.), Csög (8 p.), Tasnád (55 p.), Alsószopor (3 p.), Felsőszopor (1 p.), Királydarócza (1 p.), Esztró (3 p.), Kisújfalu (10 p.), Czégény (10 p.), Zilah (66 p.), Czigány (18 p.), Magyaregrespatak (8 p.), Oláhhegrespatak (3 p.), Göresön (6 p.), Gorzófalva (3 p.), Papteleke (2 p.), Bréb (2 p.), Mojgrád (2 p.) Sülemed (5 p.), Monó (3 p.), Egerhát (2 p.), Nyirmon ($\frac{1}{2}$ p.), Ardó (3 p.), Udvarhely (5 p.), Nagyszeg (3 p.), Szélszeg (4 p.), Alsószivágy (3 p.), Tóhát (2 p.), Gárdánfalva (1 p.), Alsóberegyszó (1 p.), Felsőberegyszó (1 p.), Nagygoroszló (3 p.), Kisgoroszló (3 p.), Náprád (3 p.), Kőd (1 p.), Ujfalu (2 p.), Kelence (1 p.), Csikófalva (3 p.), Felsőszivágy (3 p.), Tótfalu (1 p.), Felsővárcza (3 p.), Alsóvárcza (2 p.), Örményes (1 p.), Patakfalva (1 p.), Mosóbánya (1 p.), Középsővárcza (1 p.), Györgyteleke (5 p.), Egerbegy (1 p.), Babocsa ($1\frac{1}{2}$ p.), Kisnyires (1 p.), Horvát ($1\frac{1}{2}$ p.), Bikácsa (1 p.), Somos (1 p.), Borzlyuk (1 p.), Papfalva (1 p.), Cseh (20 p.), Összesen $310\frac{1}{2}$ p.

Jakcsy-családé (Mihály, Ferencz, Boldizsár): Felsőcsaholy (1 p.), Középsőcsaholy (1 p.), Magyarcsaholy (3 p.), Zölce (1 p.), Nyirséd (1 p.), Varasító (1 p.), Cziglen (1 p.), Erked (2 p.), Kusaly (6 p.), Szer (4 p.), Mocsolya (1 p.), Diósad (3 p.), Zsákfalva (1 p.), Prodánfalva (1 p.), Karika (1 p.), Turbocza (1 p.), Róna (1 p.), Kissolymos (1 p.), Nagysolymos (4 p.), Nyikorond (1 p.), Mutos (1 p.), Mono (2 p.), Hadad (11 p.), Apácza (3 p.), Nádasd (9 p.), Vicsa (1 p.), Ujlak (4 p.), Völcsök (12 p.), Bogdánd (13 p.), Zsibó (22 p.), Udvarhely (3 p.), Nagyszeg (1 p.), Kőd (2 p.), Kelence (1 p.). Összesen 121 p.

Drágffy Magdolnái : Etel (5 p.), Paczal (15 p.), Bajon (6 p.). Összesen 26. p.

Csáky-családé (Miklós, Pál): Királydarócza (10 p.), Gyöngy (2 p.). Összesen 12 p.

Sarmasági-családé (Miklós és Mihály özv.): Sarmaság (6 p.), Kövesd (6 p.), Sziget (2 p.), Felsőderzsida (3 p.), Alsóderzsida (1 p.), Girókuta (2 p.). Összesen 20 p.

A többi $324\frac{1}{2}$ porta megoszlik.¹⁾

Krasznamegye. 1553-ban somlyai *Báthory Andrásnak* van legtöbb portája : 288. — Utána következik Bánffy Gáspár özvegye ($39\frac{1}{2}$ p.), Kemény László (35 p.), Horváth György (27 p.), Borzássy Miklós ($25\frac{1}{2}$ p.), Jakcsy Miklós (25 p.), Báthory Imre (25 p.), Bánffy István ($24\frac{1}{2}$ p.), Báthory Miklósné ($22\frac{1}{2}$ p.), Báthory János ($21\frac{1}{2}$ p.). A megye többi birtokosai 20-nál kevesebb portával bírnak.²⁾

1578-ban a losonczy *Bánffy-család* tagjai (Farkas, Kristóf, György, Boldizsár, Tamás, Gábor, Gáspár, László) Valkóvárának és következő tartozékainak urai: Nagyfalu, Zovány, Magyarvalkó, Oláhvalkó, Váralja, Ujvágás, Füzes, Szék, Tusza, Alsóbán, Felsőbán, Felső-, Alsóperje, Bogdán-

¹⁾ U. ezen évi dic. conscriptio. Orsz. Itár.

²⁾ *Petri*: Szilágymegye monogr. I. 188. l. Krasznamegye e korbéli dicálisait nem ismerjük.

háza, Belpataka, Paptelke, Vojkfalu, Felsőjász, Alsójász, Alsó-, Felsőgyümölcsénes, Detreh, Halmosd, Boján, Bagolyfalva, Csiszér, Elyüs, Alsó-, Felsőkosznicz, Barlaháza, Tótfalu, Boronamező.¹⁾

Máramarosmegye. — 1548-ban *királyi birtokok*: Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget, melyek portáinak száma 1550-ben 204. 1553-ban 304½. Huszt tartozékai: Felsőróna, Iza, Dulfalva, Talaborfalva, Száldobos, Bustyaháza. Összesen 98 portával.²⁾ 1571-ben Huszt tartozékaival Csáky Mihályé, Békés Gáspáré és Hagymássy Kristófé.³⁾

Az 1553-i birtokállapot szerint *egyházi* birtok a megye területén alig volt. Mindössze a gör.-kel. (az ú.n. »oláh«) püspöknek volt Körtvélyesen⁴⁾ 4, a remetei kolostornak Remetén 6, a huszti vicariusnak Herincsen 2½, Lipcsén 1 portája.

Nagyobb birtokosai közül felemlítendő a:

Dolhay-család (György, János, Imre, Ferencz, Menyhért): Leordina (2 p.), Ruzskova (6 p.), Ruzskovapolyána (2 p.), Batiza (4 p.), Rozalja (6 p.), Szurdok (9 p.), Taraczköz (7 p.), Kirva (3 p.), Kőkényes (7 p.), Irholez (2 p.), Neresznice (2 p.), Gánya (2 p.), Dombó (2 p.), Ökörmező (3 p.), Ripinye (2 p.), Vízköz (1 p.), Kelecsény (3 p.), Ravaszmező (3½ p.), Kereczke (9 p.), Kusnicza (8 p.), Bronyka (3 p.), Dolha (3 p.), Zadnya (4 p.), A felsorolt birtokok legnagyobb részét 1548-ban Dolhai György nyerte I. Ferdinándtól új adomány czímén.⁵⁾

Petrovay-család (Péter, István, György): Petrova (6 p.), Ruzskova (4 p.), Ruzskovapolyana (2 p.), Rozalja (2 p.), Uglya (1 p.). E birtokok egy részét I. Ferdinánd 1557-ben Petrovay Lőrincz hűtlensége miatt Székely Pálnak adományozta.⁶⁾

Drágffy-birtokok: Karácson (3 p.), Hernecz (4 p.), Sugatag (12 p.), Rahó (1 p.), Lonka (6 p.), Nagyboeskö (11 p.), Kőrösmező (2 p.).

Pogány-család (Boldizsár, Menyhért): Karácsonyfalva (5 p.), Veresmart (6 p.), Felsőapsa (5 p.), Nyagova (3 p.), Őrmező (13 p.). 1561-ben Menyhért birtokait hűtlensége miatt I. Ferdinánd Armpruster Kristófnak adományozta.⁷⁾

Sztojka-család: Vainág (2 p.), Ujbárd (1 p.), Uglya (1 p.), Darva (3 p.), Kriesfalva (½ p.), Csománfalva (3 p.), Kövesliget (1 p.), Ökörmező (1½ p.), Herincse (1 p.), Rozalja (2 p.).

Gerzes-család (György, János, Bertalan, Lukács özv., Tamás özv.): Szarvaszó (5 p.), Szaploneza (1 p.), Hotpataka (8 p.).

¹⁾ Lib. Reg. IV. 94—95. és Erd. fisc. ltár. IV. szekr. fasc. 324. sub. lit. A. Orsz. ltár.

²⁾ Megfelelő évi dicalisok az Orsz. ltárban.

³⁾ Lib. Reg. III. p. 987—88.

⁴⁾ A körtvélyesi püspökségre l. *Cziplé Sándor*: A máramarosi püspökség kérdése. Bpest, 1910. 13—15. ll.

⁵⁾ 1548 aug. 4-ről. Lib. Reg. Ferd. I. tom. II. p. 258. (Orsz. ltár.)

⁶⁾ 1557 október 28. Lib. Reg. Ferd. I. tom. III. p. 440. (Orsz. ltár.)

⁷⁾ 1561 október 15. Lib. Reg. Ferd. I. tom. III. p. 701—702.

Komlósi-család (Mihály, János): Vainág (4 p.), Ujbárd (2 p.), Vízköz (1 p.).

Bilkei-család (István, Péter, János): Ökörmező (1½ p.), Ripinye (4 p.), Berezna (1 p.), Lipcese (2 p.), Zadnya (1 p.).

Lipcei-család (János, Elek, Ferencz özv.): Kelecsény (1 p.), Lipcese (2 p.).

Rozsályi Kún-család (László, Imre özv., Miklós özv.): Ötvösfalva (4 p.), Husztköz (1 p.), Gernyes (2 p.), Szelistye (1 p.), Jófalva (3½ p.), Sándorfalva (2 p.), Mihálkafalva (2 p.), Szeklencze (8 p.).

Nagyváti János özvegye: Szeklencze (1 p.), Sófalva (2 p.), Szelistye (5 p.), Husztköz (2 p.), Herincse (3 p.), Berezna (2 p.).

Pesti-család (András, György): Szeklencze (1½ p.), Mihálkafalva (1 p.), Sándorfalva (1 p.), Keselymező (1½ p.), Kövesliget (1 p.).

Özv. Brodarilhné: Karácsonyfalva (1 p.), Veresmart (1 p.), Nyagova (1 p.), Őrmező (5 p.),

Tegze-család (Miklós, István, Ferencz): Kricsfalva (1 p.), Kövesliget (2 p.), Berezna (2 p.).

Donka-család (János, Elek): Sajópolyána (1 p.), Sajó (2 p.), Sósptak (4 p.), Szurdok (2 p.), Mikolapatak (1 p.), Szerfalva (1 p.).

Bence-család (János, Jakab, András, Tamás, Elek stb.): Uglya (1 p.), Darva (3 p.), Csománfalva (2 p.).

Eszéki Ádám: Lipcese (1 p.), Herincse (3 p.), Kalocsa (1 p.), Kövesliget (2 p.).

Zarándmegye. 1552-ben a megye helységeinek jelentékeny része Gyula és Világos tartozéka. Nagy uradalom csak egy van: Losonczy István özvegyéé; a megye portáinak csaknem nagyobbik fele különböző nemesi családok és kisbirtokos nemesek közt oszlik meg, úgy hogy a birtokmegoszlás elég arányosnak tekinthető.

Gyula várához tartoznak: Simánd (8 p.), Apáti (8 p.), Bánhegyese (20 p.), Kétegyház (6 p.), Fövényes (3 p.), Györke (5 p.), Kakucs (5 p.), Püly (17 p.), Lökösháza (19 p.), Dombiratos (3 p.), Bánkuta (6 p.), Meszt (14 p.), Eperjes (2 p.), Gyula (21 p.). Boldogfalva, Alabián, Szerhet,¹⁾ Szentbenedek pusztán állanak. Samolkeszi (5 p.), Madzagfalva (1 p.), Királymezeje (1 p.), Karádrév (4 p.), Belokfalva (2 p.), Tódor (3 p.), Bánhodos (5 p.), Csermő (3 p.), Rettottie ²⁾ (?) (3 p.), Herczegmoróc, Vadász (32 p.), Belényszeg (8 p.), Bántolmács (2 p.), Papfalva (1 p.). Összesen 207 p.

Világos tartozékai: Szentmárton, Siri, Szentkereszt, Galsa, Aranyág, Csernesz, Nagyráczfalva, Kistráczfalva, Körösbánya, Kápolna, Köszönd vidéke, Kalodva.

Egyházi birtokok: Kevermes (5 p.), az aradi prépostságé. Erdősbernót (4 p.), a váradi káptalané; Borostelek, az egri püspöké.

¹⁾ E két utóbbi helység megállapítására l. Karácsonyi János czikkeit Békésmegyei tört. társ. X. Évk. 5—32. ll.

²⁾ Valószínűleg Rekettye.

Losonczy Istvánné birtokai: Jenő, Deszni és Pankota várak összes tartozékaikkal, Nagybárd (Pankotához).

Székelly Ferenc özvegyéé: Talpas (18 p.), Csunakeszi, Monyorós, Tótfalu, Kalocsa, Ökörítő, Városkeszi, Tolmács, Barakony, Taman.

Iktári Bethlen-családé (Gábor, György): Ölyved (4 p.), Bethlenőssi (10 p.), Seprős (10 p.), Visznek (Toldy László özvegyének részével 9 p.), Karulós (ugyanazéval 7 p.), Kisbodon, Tősegyháza (Toldy Miklóssal 4 p.).

Nemesi kisbirtokok: Szenteskirály (3 p.), Soklyó, Támasz (4 p.), Földhid (3 p.), Egyházaskereki, Erdőkereki, Csigatősse, Czentye, Szederkény, Kissomos, Nagybernót, Kisbernót, Szilas egészen, Elek, Pecher, Bozos, Keszi, Bökény, Csigedszeg, Miske, Teleki, Tótfalu, Kalocsa, Ökörítő, Városkeszi, Tolmács, Barakony, Apáti, Gorba, Keselaka, Pél, Fazekasvarsány, Septől, Gacsalkér, Marót, Borosmegyer, Eperjes, Bánvásári, Nemesvásári, Őstelek, Bertond, Lonka, Cserecsel részben.

Feltűnő a törvénytelen jószágelfoglalások elég gyakori előfordulása, a mi a központi kormány erélytelenségén kívül a törökkel folyó háborúskodásoknak tudható be. Így Eleket (4 p.) a nemesektől Mágócsy Gáspár, Bozost (8 p.) Ártándy Kelemtől Henyei István, Támaszt (4 p.) a nemesektől Doroszalai János, Földhidát (3 p.) a nemesektől Nagy Antal foglalta el.¹⁾

1560-ban Gyula tartozékai és királyi birtokok: Gyula, Püly (21 p.), Eperjes (18 p.), Simánd (64 p.), Bánhegyese (69 p.), Bánkuta (33 p.), Lőkősháza (14 p.), Fővényes (4 p.), Boldogfalva, Györke, Szentbenedek, Szerhet, Alabián puszták. Samolkeszi (3 p.), Madzagfalva (1 p.), Királymezeje, Karádrév (2 p.), Belitfalva (2 p.), Tivadar (2 p.), Bánhodos (2 p.), Csermő (2 p.), Belényszeg (4 p.), Vadász (27 p.), Bántolmács (1 p.), Herczegmorócz (3 p.), Meszt (20 p.), Kétegyház (Olesárovcis Demeteré (17 p.), Apáti (a gyulai plébánusé), Dombiratos (10 p.), Fővényes (Jász Lukácsé 1 p.), Rekettye (Vajda Lukácsé 1 p.). Összesen 321 p.

Egyházi birtokok: Apáti (a gyulai plébánusé 9 p.), Kevermes (az aradi prépostságé 27 p.), Borosmegyer, Nagybárd, Gyulavarsány (az aradi káptalané), Feltót (a váradi püspöké 32 p.), Sombol, Borosteleg (az egri püspöké 9 p.), Kisjenő (a váradi káptalané 9 p.). Összesen 97. p.

Török birtok: Jánosháza.

Losonczy Istvánné birtokai: a) *Borosjenővár* és következő tartozékai: Fejéregyház, Kisárkos, Nagynyüved (8 p.), Szénás (5 p.), Csókás (2 p.), Jenő (38 p.), Pinkó (5 p.), Kisnyüved (5 p.), Gyarak (9 p.), Csermely (3 p.), Árkostő (2 p.), Monostor (6 p.), Bokszeg (1 p.), Kenderató (2 p.), Apa (3 p.), Gyarmat (4 p.), Árok (2 p.), Bokszin (12 p.). Összesen 107 p. b) *Deszni és tartozékai*: Felsőjószás (4 p.), Mezős, Borlik (1 p.), Kisszamord (1 p.), Krajkova (1 p.), Dobrovicza (1 p.), Fényes (1 p.), Felsőkorotna (3 p.), Tekeres (2 p.), Reves (1 p.), Dulcsin, Nagypatak, Bosd (2 p.), Alsójószás (2 p.), Szelestitze, Nagyszamord (1 p.), Avasely, Kisdeszni (1 p.), Ujfalu (1 p.),

¹⁾ 1552-ik dic. conscriptio. Orsz. ltár.

Nagynyagra (2 p.), Láz (1 p.), Danesfalva (1 p.), Farakertes (1 p.), Nadalbalfalva (3 p.), Szeremfalva (1 p.), Balicsafalva (1 p.), Szterkánfalva (1 p.), Deákfalva (2 p.), Ignafalva (1 p.), Kossa (1 p.), Zernafalva (2 p.), Szelestie (1 p.), Bölcinsfalva, Vojkafalva (1 p.), Zimbró (1 p.), Prodánfalva (1 p.), Zuzanfalva (1 p.), Wessefalva, Felsőszelestaticze (1 p.), Szetina (2 p.), Alsófalva (2 p.), Alsómenyéd (1 p.), Felsőmenyéd (1 p.), Rona (1 p.), Holtkertes (2 p.), Nagydeszni (1 p.), Sebes (3 p.), Bökény (3 p.), Bajnokfalva (1 p.), Lónya (3 p.), Felsőköved (1 p.), Kisköved (1 p.), Agaz, Csercsova (1 p.), Kornafalva (1 p.), Hodos (1 p.), Felsőbarcsa (1 p.), Csiszárkertes (1 p.), Mizolakertes (1 p.), Kápolnáskertes (2 p.), Vajdafalva (1 p.), Lupsafalva (1 p.). Összesen 78 p. c) *Pankola és tartozékai* : Pankola (52 p.), Szöllős (12 p.), Csigerfalva (6 p.), Magyarpotudi (?) (4 p.), Nádas (2 p.), Felsőduacz (5 p.). Összesen 83 p. Mindösszesen 266 p.

Báthory Andrásé : *Világos vára* tartozékaival : Siri, Galsa, Szentkereszt, Kistráczfalu, Nagyráczfalu, Kalodva, Boldogfalva, Székesaranyág, Felsőaranyág, Szentmárton.

Toldy-családé (László özv., Tamás, Miklós, Mihály, János) : Visznek (10 p.), Talpas, Tótfalu, Városkeszi (2 p.), Kalocsa, Ökörítő (1 p.), Tolmács, Barakony (2 p.), Ölyved (2 p.), Karulos (3 p.), Kisbátor, Nemeskisé, Fazekasvarsány (9 p.), Tősegyház (4 p.), Septől, Borosmegyer (3 p.), Eperjes (2 p.). Összesen 38 p.

Bethlen Gáboré : Visznek (2 p.), Ölyved (2 p.), Bethlenőssi (26 p.), Seprős (14 p.), Kolt (2 p.), Karulós (2 p.), Kisbodon (3 p.), Septől. Összesen 51 p.

Balassáké (Menyhért, Zsigmond) : Székudvar (8 p.), Keczerkutas (23 p.), Mácsa (2 p.). Összesen 33 p.

Kisnemesi birtokok : Becse (4 p.), Sárlaka, Gab (10 p.), Szinte, Kissomos, Czentye, Szilvás, Szederkény, Körösvölgye, Alsó-, Felsőcsill, Rásztócz, Kis-, Nemesacsóva, Tálagy, Sonkolyos, Halmagyvidéke, Bolgárfalva, Lugozó, Bertond, Lonka, Ribicze, Brád, Maztaga, Kristyor, Csigatósse.

A név szerint megemlített kisebb nemesi birtokok jelentéktelenebb portaszámmal bírnak.¹⁾

1564-ben lényegesebb változást sem a királyi birtokokban, tehát nagyobbrészt Gyula vára tartozékaiban, sem a nagybirtokokban (Losonczy Istvánné) nem találunk; feltűnő azonban az egyházi birtokok gyarapodása, a mi annak tulajdonítható, hogy a királyi hatalom e megye területén megerősödött s hogy néhány olyan birtokot, melyet eddig Biharmegyéhez számítottak, most Zarándhoz csatoltak.

Gyulai plebánusé : Apáti (22 p.).

Aradi prépostságé : Kevermes (17 p.), Gyulavarsány (3 p.).

Egri püspöké : Borostelek (14 p.), Somboly (5½ p.).

¹⁾ U. ezen évi dic. conscriptio. Orsz. ltár.

Váradí káptalané : Kisjenő (16 p.), Agya, Szinte.

Aradi káptalané : Kisbárd, Borosmegyer (23 p.).

Váradí püspöké : Feltót (48 p.), Nádas (4 p.), Kamona, Borzova, Felsőménes (2 p.), Bárányménes (2½ p.), Alsóménes (2 p.), Szihalom (1 p.), Sulgucza (2 p.), Tekerescsig (1 p.), Alsóbresztur, Felsőtilód. Az egyházi kézben levő porták száma : 166.

Felemlítendő, hogy Világos vára tartozékainak szabatosabb megállapítása következtében, Zarándmegye keleti fele (Kőrös-bánya, Halmágy, Kápolna, Köszönd, Agyagbél, Kapronczavidéke stb.) *Báthory András és Miklós* birtokába jutott, a tulajdonképeni kisbirtokos nemesi osztály rovására, melynek arányszáma jelentéktelenné vált.¹⁾

Lugos és Karánsebes tartománya. A kerületnek (districtus) katonai jellege a magántulajdon túlterjeszkedését korlátozván, itt csak váruradalmak létesülhettek. Ilyen volt a lugos—zsidóvár—rékási uradalom, melyet I. Ferdinánd 1552 márczius 28-án, a töröktől való visszafoglalása után közvetlenül, Lévai Jánosnak, Forgách Jánosnak és Pásztói Jánosnak adományozott.²⁾ A XVI. század végén Báthory Zsigmond (1590 márczius 30.) Zsidóvárat tartozékaival,³⁾ majd 1596-ban Busor, Ferde és Marsina palánk tartozékait⁴⁾ *Jósika Istvánnak*, Monostort tartozékaival pedig *enyíngi Török István* hunyadmegyei főispánnak⁵⁾ adományozta. Ezen két uradalmon kívül jelentősebb birtok a XVI. század végén e kerületben nem is volt.

Gazdasági jelentőségek. Az 1557—68. évek küzdelmeinek vizsgálatánál kétségkívül feltűnhetik, hogy azok színhelye csaknem kizárólag az északkeleti felföld, míg ugyanakkor a gyulai várhoz⁶⁾ tartozó vármegyék visszafoglalására erdélyi részről kísérlet is alig történt. Ezen körülménynek gazdasági háttere van ; a felek törekvése főként azon területek biztosítására irá-

1) U. azon évi dic. conscriptio. U. o..

2) Az adománylevél közölve Pesty Fr.: Krassómegye tört. IV. 61—62. l. és Hurmuzakinál: Documente privitore. Vol. II. P. 4. p. 709—10.

3) *Pestly Fr.*: Krassómegye tört. IV. 142—47. ll.

4) *Pestly Fr.*: Krassómegye tört. IV. 181—83., 187—89. ll.

5) *Pestly Fr.*: IV. 195—98. ll.

6) A gyulai váruradalom gazdasági jelentőségének bemutatását l. *Csánki Dezsőtől*: Hevesi Bornemisza Benedek gyulai kapitánysága. Békésmegyei Évkönyv. VIII. (1881/82.) 74 s köv. ll.

nyult, melyek tekintélyes jövedelemforrások lévén, az államháztartás szempontjából kiváló fontosságúaknak látszottak. Így lehet megértenünk, hogy az 1557-től folyt harezok tulajdonképeni célja Tokaj és tartozékai, majd Huszt és a hozzá tartozó máramarosi sóbányák s Nagybánya és vidéke megszerzése és saját joghatóságuk körébe való vonása.

Tokaj vidéke már akkor is jelentékeny szőlőtermelés középontja, mely a legjobbnak elismert bort szolgáltatatta.¹⁾ A termelés célja azonban nem pusztán a helyi szükséglet kielégítése, hanem a kivitel is, főleg Lengyelország felé. A tokaji *harminczad*, melyet épp az élénk borkereskedelemre való tekintettel Schwendi állíttatott fel,²⁾ 1565 előtt évi 7000 forintot,³⁾ 1565 június 21—1567 márczius 8-ig 5439 forint 93½ dénárt jövedelmezett.⁴⁾ A tokaji rév havi bevétele átlag 49 forint 51 dénár, 54 darab kősó, 47 darab vasbádóg⁵⁾ (*lamina ferri*), 1565 június 21—1567 márczius 8-ig 1232 forint 47 dénár, 4076 darab kősó és 782 darab vasbádóg.⁶⁾ *A tokaji vár és uradalom* összes brutto jövedelme a jelzett húsz hónap alatt 47.286 forint 17⅓ dénár,⁷⁾ mely a kiadások levonása után⁸⁾ is jelentékeny összeg.⁹⁾ A bevételek természetesen állandóan ingadoztak,¹⁰⁾ de annyira mindig felmentek, hogy fedezni lehetett belőlük a kész kiadásokat.

A máramarosi sóbányák nagy jövedelmezősége a XVI.

1) »Est ibi apud Tokayum nobilissimi atque pretiosissimi vini uberimus redditus etc.« *Forgách.*: Comm. p. 183.

2) *Forgách.*: Comm. p. 373.

3) Miksa instructioja 1565 ápr. 24. Podhradczky gyűjt. Ivrét. Tört. 55. sz. (M. Tud. Akad.)

4) *Summarius extractus etc.* Fol. Lat. 1363. Vol. I. (M. Nemz. Múz.)

5) Fol. Lat. 1365. (M. Nemz. Múz.)

6) Fol. Lat. 1363. Vol. I. (M. Nemz. Múz.)

7) Fol. Lat. 1363. Vol. I. (M. Nemz. Múz.)

8) 1571 febr. 3-tól 1572 febr. 3-ig az összes kiadás: 16.986 frt. 67½ dénár. (Fol. Lat. 1363. Vol. II.)

9) *Acsády* szerint egy akkori (1547—64.) magyar frt. értéke ma 2 frt. 53·47 o. é. kr.-nak felel meg. (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában. 32. l.)

10) 1572-ben 14.136 frt. 48 den. (Fol. Lat. 1363. Vol. III.) 1591-ben 14.005 frt. 73½ den. (Fol. Lat. 1363. Vol. IV.) 1592-ben 18.047 frt. 50 den. (Fol. Lat. 1363. Vol. VI.)

században is köztudomású volt.¹⁾ A bányák évi sótermelése a közszükségletet teljesen kielégítette, főleg Felső-Magyarországon, mely a kősó hiánya miatt bevitelre volt utalva. Az évi sófejtés jelentékeny volt; 1551-ben pl. 738.696 darab; 1552-ben 694.353 darab,²⁾ tehát oly mennyiség, mely a bányaüzemnek kivitelre irányuló berendezését világosan feltünteti. A sópiacz biztosítását elsősorban a lengyel sóbehozatal ellen, fontos gazdasági érdekek sürgették, különösen olyankor, midőn Máramaros a magyar király joghatósága alatt állott. Werner György is arra hívta fel Ferdinánd figyelmét (1553 január 21.), hogy a lengyel só beözönlése miatt a máramarosi sókivitel — a kincstár óriási kárára — csaknem teljesen szünetel s így a lengyel sóbehozatal eltiltása feltétlenül szükséges.³⁾ 1557 óta Huszt és Máramarosmegye Erdélyhez tartozván, a máramarosi só védelme már nem lehetett a magyar király érdeke. Ferdinánd éppen ezért az örökös tartományaiban, főleg a Salzkammergutban termelt sónak igyekezett hazánkban piacot teremteni, sőt mivel ugyanekkor a vielčkai sóbányák is Habsburgoknál voltak zálogban, a lengyel sóbehozatal fejlesztésére is gondja volt. Miksa pl. 1563-ban a máramarosi és erdélyi sóra, száz darab kősó után háromszáz dénárnyi vámfelemelést hozott javaslatba, míg ugyanazt a lengyel sóra nézve nem kívánta. Mivel a kamara ezzel ellentétben az erdélyi és máramarosi sóbehozatalt akarta vámmentesíteni, végre is abban történt megállapodás, hogy az erdélyi és máramarosi só után száz kősóként másfél forint vám, a bancusnak nevezett lengyel darabsó után pedig az eddigi harmincz dénár helyett 60 dénár fizetendő.⁴⁾ Ezzel a máramarosi sóbánya-jövedelem az erdélyi kincstár részére biztosított.

E jövedelem rendkívül ingadozó. 1548-ban az akkor bérletben levő bányák tiszta jövedelme 1000 forint.⁵⁾

¹⁾ *Forgách*: Comm. p. 153. — Néhány régebbi adat felsorolását l. *Lukács Ferenc*: A konyhasó ismertetése. Zalaegerszeg, 1911. 12—13. ll.

²⁾ *Magy. Gazdaságtört. Szemle.* 1899. 192—93. ll.

³⁾ *Acta publ. fasc.* 19. nr. 34. Orsz. ltár.

⁴⁾ *Acsády*: i. m. 165—166. ll.

⁵⁾ A helytartótanács jelentése szerint. E jelentésből azt is megtudjuk, hogy az akkor Ferdinánd joghatósága alatt álló magyarországi részek összes jövedelme 251.250 frt. (Bécsi áll. ltár. Hung. Eredeti.)

1551-ben a máramarosi sókamara készpénzbevétele a következő volt :

Az 1550. évről maradt	3.291	frt.	71½	dénár
Hátralékból befolyt.....	3.438	»	93½	»
Sóeladásból befolyt.....	14.015	»	55	»
Törmeléksó eladásából	538	»	89	»
Vegyes bevételek (bormérés, vám, hajóeladások stb.)	656	»	43	»
Összes bevétel	21.941	frt.	52	dénár,

mely összegből a 11.187 frt. 57½ dénárnyi készpénzkiadást levonva s nem véve figyelembe az 5315 frt. 33½ dénárnyi hátralékos követelést, a tiszta jövedelem 10.762 frt. 94½ dénár. — 1552-ben körülbelül ugyanazon tételek szerint a bruttó jövedelem 21.884 frt. 19½ dénár, melyből a 13.339 frt. 93½ dénárnyi kiadást levonva, a tiszta készpénzbevétel 8544 frt. 26 dénár.¹⁾ 1553-ban 7956 frt. egyenesen a kamarához, 1557 júl. 1.—1559 jún. 30.-ig 6767 frt. 75 dénár a sárosi főkapitánysághoz folyt be.²⁾

Jelentékeny jövedelmi forrásokat biztosítottak a kincstárnak a *Nagybánya-vidéki ércbányák* is. E bányavidék már a középkorban ismeretes volt. Nagyobb jelentőségre a Hunyadiak korában tett szert ; Hunyadi János, ki 1445 óta Nagybánya földesura volt, nagyszabású intézkedéseivel a termelést magas fokra emelte ; az évi jövedelem Mátyás alatt elérte a 20.000 aranyat.³⁾ A Jagellók idejében a bányaművelés aláhanyatlott, János király azonban már kiváló gondot fordított a bányáipar kifejlesztésére ; külföldi szakértők vezetésével újrendszerű zúzó-malmokat állíttatott fel, újból feltáratta a felhagyott aknákat s megállapíttatta azok ércztartalmát. Az akkori politikai viszonyok bizonytalanságát azonban a bányaművelés is megérezte. János király intézkedéseinek is alig lehetett tartós foganatjuk, mert I. Ferdinánd biztosainak, Bornemisza Pál püspöknek és Werner Györgynek 1552-ből való jelentése a bányák elhanyagolt állapotát nyomatékosan kiemelte.⁴⁾ Ferdinánd uralkodása alatt,

¹⁾ Közölte *Takáts Sándor* : Magy. Gazdaságtört. Szemle, 1899. 192—93. II.

²⁾ *Acsády* : i. m. 165. I.

³⁾ *Schönherr Gyula* : Nagybánya közjogi helyzete a mohácsi vész előtt. Schönherr Gyula emlékezete. Budapest, 1910. 260—61. II.

⁴⁾ Nagybecsű terjedelmes jelentésük *Engelnél* : Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle. 1798. II. k. 22—42. II. és III. k. Halle, 1801. 6—31. II. U. az kiadva *Hurmuzakitól* is : Documente privitore. Bucuresci, 1894. Vol. II. P. 4. p. 710—56. A nagy-

ki itt cseh bányamunkásokat foglalkoztatott,¹⁾ s utóbb a Báthoryak tulajdonában, a bányászat újból fellendült; jövedelmezőségére fényt vet azon adat is, hogy Báthory Zsigmond 1583-ban a kapnikbányai fémbányákat évi 200 ezüst márkáért adta bérbe Herberstein Felicziánnak.²⁾

A speyeri szerződés értelmében átengedett megyék gazdasági jelentőségét illetőleg, az a kérdés, mennyiben járultak e Részek jövedelemforrásaikkal az erdélyi államjövedelmek gyarapításához. Itt elsősorban az egyenes adók jöhetnek tekintetbe (dica, subsidium), melyek tudvalevőleg tulajdonképen rendkívüli jövedelmek voltak, mert azokat a kincstár országgyűlési határozat alapján csak esetenként kapta.³⁾ Az adókulcs a dica megajánlásában 1570-ig Magyarországon épp úgy, mint Erdélyben a porta, vagy kapu volt. Erdélyben csupán az 1542 január 26-ki marosvásárhelyi országgyűlés szavazott meg füstönként (hostiatim) subsidiumot.⁴⁾

Biharmegye: 1552-ben $1\frac{1}{2}$ frt. alapon 10.837 frt. 50 dénár subsidiumot szolgáltatott be.⁵⁾

1554 (I. subs.) 7589 porta után (1 frtos alapon) 7021 $\frac{1}{2}$ frt.⁶⁾

1554 (II. subs.) 7562 » » » » 6643 »

Összesen 13.664 $\frac{1}{2}$ frt.

Középszolnokmegye: 1549 (I. s.) 1304 p. után 1 frt. 25 dénár alapon 1630 frtot.

Egytelkes nemesek után 21 frt. 58 dénárt.

1549 (II. s.) a beszolgáltatott subsidium ugyanennyi: 1651 frt. 58 dénár.⁷⁾

1550 (I. s.) 1 frtos alapon 1310 $\frac{1}{2}$ porta után 1310 frt. 50 dénár.

bányavidéki bányahelyekre fontos Feigel János és Péter jelentése is 1555-ből. Acta publ. fasc. 3. nr. 5. Orsz. levéltár.

1) *Forgách*: Comment. p. 367. Azonfelül: *Szellemly Géza*: Nagybányának és vidékének fémbányászata. Nagybánya, 1894. 13—14. l.

2) Gyulaf. Lib. Reg. I. Sigismundy Báthory. 100b—101. l. (Orsz. ltár.) A XVI. század végére Náprágyi Demeter jelentése is tartalmaz adatokat. 1602 januáriusi jelentése *Hurmuzakinál*: Documente. Vol. IV. P. 1. p. 286.

3) *Acsády*: i. m. 44. l.

4) Erd. Orsz. Eml. I. 78. l.

5—6) Dic. conscript. Orsz. ltár. 1557-ben 560 frt. 79 dénár folyt be. *Acsády*: id. m. 256. l.

7) Fol. Lat. 1008. Vol. III. (M. Nemz. Múz.)

1550 (II. s.) 1 frtos alapon 1310 $\frac{1}{2}$ porta után 1310 frt. 50 dénár. Összesen 2621 frt.¹⁾

1552 (I. s.) 1 $\frac{1}{2}$ frtos alapon 1275 porta után 1389 frt. 75 dénár.²⁾

1553 (I. s.) 1 frtos alapon 1165 porta után 1165 frt.³⁾

1554 (II. s.) 1 frtos alapon 1342 porta után 1342 frt.⁴⁾

1564 (I. s.) 1 frt. 50 dénáros alapon 1303 $\frac{1}{2}$ porta után 1955 frt. 25 dénár.⁵⁾

1566 (I. s.) 1 frtos alapon 832 $\frac{1}{2}$ porta után 832 $\frac{1}{2}$ frt., mert Kővár és tartozékai nem fizették meg a dicát.⁶⁾

1566 (II. s.) 1 frtos alapon 832 $\frac{1}{2}$ porta után azonban csak 546 $\frac{1}{2}$ frt.⁷⁾

1570 (I. s.) 1 frt. 25 dénáros alapon 814 porta után 1017 frt. 50 dénár.⁸⁾

Kővár és tartozékai : 1566-ig a Szt. Mihály és Szt. György-napi census külön-külön 407 frtot tett ki ; 1566-ban azonban már 396 frt. 69 dénárra olvadt le.⁹⁾

Krasznamegye : 1549 (I. subs.) 1 frt. 25 dénáros alapon 822 $\frac{1}{2}$ p. u. 1029 frt. 37 $\frac{1}{2}$ dénár.

Egytelkes nemesek után 4 frt. 25 dénár. Összesen 1033 frt. 62 $\frac{1}{2}$ dénár.

1549 (II. subs.) ugyanennyit.¹⁰⁾

1550 (I—II. s.) 1 frtos alapon külön-külön 826 frt. 50 dénár.¹¹⁾

1552 (I. s.) kirovás 1247 frt. 25 dénár ; tiszta bevétel 1050 frt.¹²⁾

1553 (II. s.) 724 p. u. 724 frtnyi kirovás ; tiszta bevétel : I. subs. 600 frt., II. subs. 514 frt. 39 dénár.¹³⁾

1554 (II. s.) 745 p. u. 745 frtnyi kirovás ; tiszta bevétel : I. subs. 526 frt. ; II. subs. 350 frt.¹⁴⁾

1555 (I. subs.) 733 p. u. 733 frtnyi kirovás ; tiszta bevétel : I. subs. 350 frt. ; II. subs. 250 frt.¹⁵⁾

Máramarosmegye : 1549 (I. subs.) 1 frt. 25 dénáros alapon 814 $\frac{1}{2}$ porta után 1018 frt. 12 $\frac{1}{2}$ dénár.

Egytelkes nemesek után 47 frt. 50 dénár. Összesen 1065 frt. 62 $\frac{1}{2}$ dénár.

1549 (II. subs.) Ugyanannyi.¹⁶⁾

1550 (I. s.) 1 frt. alapon 814 $\frac{1}{2}$ porta után 814 frt. 50 dénár.

1550 (II. s.) ugyanannyi.¹⁷⁾

1552 (I. s.) 1 frt. 50 dénárnyi alapon 814 $\frac{1}{2}$ p. u. 1107 frt. 75 dénár ; mivel néhány porta különböző okok miatt töröltetett.

1552 (II. s.) ugyanazon tételek szerint 1236 frt. 75 dénár.¹⁸⁾

1) Fol. Lat. 1008. Vol. III. (M. Nemz. Múz.)

2—8) Megfelelő évi dicális conscriptiók adataiból. Orsz. ltár.

9) 1566-ki regestrum legitimi census, seu proventus arcis Kővár. Magyar. Gazdaságtört. Szemle. 1906.

10—11) Fol. Lat. 1008. Vol. III. (M. Nemz. Múz.)

12) *Petri* : Szilágymegye monogr. I. 185. l. *Acsády* : i. m. 243. l.

13—15) *Acsády* : i. m. 245—47—50. l.

16—17) Fol. Lat. 1008. Vol. III. (M. Nemz. Múz.)

18) Dic. conscript. Orsz. ltár.

1553-ban 820½ porta után ugyanannyi kirovás, melyből tiszta bevétel I. és II. subs.-ban külön-külön: 716 frt. 50 dénár.¹⁾

1554-ben 759½ porta után ugyanannyi kirovás, melyből a tiszta bevétel I. subs. 666 frt. 90 dénár; II. subs. 550 frt. 50 dénár.²⁾

1555-ben 740½ porta után ugyanannyi kirovás, melyből a tiszta bevétel az I. subsidiumban 654 frt.³⁾

Zarándmegye: 1553-ban I. subs. 691 frt.; II. subs. 834 frt.⁴⁾

1554-ben I. subs. 902 frt.; II. subs. 960 frt.⁵⁾

1560-ban 1 frt. 10 dénárnyi alapon 1444 frt. 85 dénár.⁶⁾

1564-ben 1734 porta után 1 frt. 50 dénár alapon 2312 frt.⁷⁾ noha ugyanekkor a megye területe nagyrészt hódoltság volt.

Lugos és Karánsebes tartományok adózási viszonyait nem ismerjük.

Ezen vázlatos adatok annyit bizonyára elárulnak, hogy a dicalis jövedelem az adókules (porta) állandó ingadozása miatt változó, de mindig biztos jövedelemforrása volt a kincstárnak, mely azt általában honvédelmi czélokra fordította; a végvárak fentartási költségeit nagyrészt a subsidiumok fedezték.⁸⁾ Megemlíthetők a *tizedjövödelmek* is, melyek bizonyára jelentékenyek voltak. Zarándmegye tizede pl. 1560—61—62. években évenként 1200 arany forint volt.⁹⁾

A rendes kincstári bevételek közé tartoztak a *harminczadók* is, melyek a ki- és beviteli kereskedelmi czikkek megadóztatására szolgáltak Erdélyben is. Kitűnik ez az 1558-ban (márczius 27—április 3.) Tordán tartott országgyűlés határozatán kívül¹⁰⁾ az 1566-ki (november 30—december 13.) nagyszebeni országgyűlés XIV. articulusból is.¹¹⁾ Ilyen harminczadhelyek a Részekben: Tasnád (1558),¹²⁾ Nagyvárad (1558),¹³⁾ Zilah (1588), melynek jövedelme 929 forint¹⁴⁾ és Karánsebes, melyet Báthory Kristóf

¹⁾ *Acsády*: i. m. 245—47. ll.

²⁾ *Acsády*: i. m. 245. és 247. ll.

^{3—5)} *Acsády*: i. m. 245—47—50. ll.

^{6—7)} Megfelelő évi dic. conscriptiok az Orsz. ltárban.

⁸⁾ V. ö. *Acsády*: i. m. 105. s köv. ll.

⁹⁾ *Verancsics*: Munk. IX. k. 7. l.

¹⁰⁾ »Tricesimarum autem exactio iuxta veterem consuetudinem de omnibus mercibus et rebus in questu versatis observetur.« Erd. Orsz. Eml. II. 89. l.

¹¹⁾ Art. XIV. Erd. Orsz. Eml. II. 326. l.

^{12—13)} Erd. Orsz. Eml. II. 89. l.

¹⁴⁾ *Magy. Gazdaságtörténeti Szemle*, 1896. 324. l.

1583-ban évi 6000 magyar forintért adott bérbe ¹⁾ s mely 1588-ban fiókjával együtt 1900 forintot hajtott a kincstárnak.²⁾

A Részeknek Erdélyhez való csatolása kétségtelenül fordulópont Erdély és az anyaország egymáshoz való viszonyának történetében. Erdély területi bővülése az új földrajzi elhelyezkedés következtében nemcsak Magyarország politikai életébe való közvetlen befolyását tette lehetővé, hanem egyúttal oly jelentős anyagi eszközök birtokába juttatta, melyekkel nemzetközi helyzetének tekintélyt és súlyt adhatott.³⁾ A speyeri szerződésig mindig kétséges magyarországi részek birtoklásának kérdése az erdélyi politika összes energiáját korlátozta, sőt lekötötte, főleg azon belső ellentétek miatt, melyeket éppen a függő területi és birtokkérdések tápláltak állandóan. A most felszabadult energia azonban megteremtette Erdély belső állami életének végleges elrendezkedését s lehetővé tette az eddig vitás részeknek az erdélyi politika érdekkörébe való vonását is ; így ettől fogva Erdély a vele egybeforrt magyarországi részekkel, mint egységes állam szerepelhetett a magyar királysággal és a külfölddel szemben. Ezért korszakos a speyeri szerződés Erdély történetében.

¹⁾ Gyulaf. Lib. Reg. I. Sig. Báthory. 55. l. (Orsz. ltár.)

²⁾ Magy. Gazdaságtört. Szemle, 1896. 324. l.

³⁾ Azzal, hogy a részek gazdasági jelentőségét főleg jövedelmezőségi szempontból ismertettük, tulajdonképen ennek kimutatására törekedtünk. Vázlatos adataink inkább csak utalások e nagyjelentőségű, eddig figyelembe nem vett tényre, mert munkánk természeténél fogva a részletezést kerülnünk kellett.

MÁSODIK RÉSZ

TERÜLETI VÁLTOZÁSOK

1571—1660

I.

1571—1594.

Báthory István fejedelemsége. Erdély és a magyar királyság közjogi viszonya. A török hódoltság terjeszkedése a Partiumban. Báthory Zsigmond és Rudolf szövetsége a török ellen s Erdély beavatkozása a tizenöt éves török háborúba.

Az 1556 márczius 8-án tartott szászsebesi országgyűlés azon határozata óta, melylyel Erdély rendei »a János király fiát« »egyenlő akaratból« »fejedelmül és királyul« választották s neki hűséget fogadtak,¹⁾ Erdély közjogilag választófejedelemséggé alakult. Szulejman 1566-ki athnaméja a rendek ezen jogát a maga részéről is elismerte, a portának mindössze a megválasztott fejedelem megerősítésének jogát tartván fenn.²⁾ Az 1567-ki (szept. 8—17.) gyulafehérvári országgyűlés épen az athnaméra hivatkozva s arra való tekintetből, hogy »magunk között meg ne szakadoznánk, kiből nagy romlásunk következhetnék, hanem egyenlő akarattal választanánk fejedelmet magunknak«, a szabad fejedelemválasztás jogát törvénybe iktatta.³⁾ A speyeri szerződés tehát, mely János Zsigmond megszakadása esetén Erdélyt, mint Magyarország »valódi és elválaszthatatlan« tagját, a fejedelemválasztás jogának hallgatólag mellőzésével Miksának és utódainak biztosította, ebből a szempontból Erdély alkotmányával s az athnamével ellentétbe jutott. »Ez okon lőn, hogy megholt felsége az mondott

¹⁾ Erd. tört. adat. II. 356. l. Erd. Orsz. Eml. I. 570. l.

²⁾ Bethlen: V. tom. II. p. 84—85. Mikó: Erdély különválása etc. 118—19. ll.

³⁾ Erd. tört. tára. I. 82—92 ll. Erd. Orsz. Eml. II. 335. l.

végzéseket, római császárral ő felségével csináltattakat ez ország eleibe sohase terjesztette,¹⁾ s így a speyeri egyezség tulajdonképen nem volt törvényerővel bíró államszerződés. A rendek különben is kétségtelennek tartották, hogy ezen szerződés gyakorlati érvényessége Erdély önálló állami életének végét jelentené, mert mint vajdaság Magyarország »valódi és elválaszthatatlan tagja« lett volna ugyan, de csak tartományi jelleggel és önkormányzattal s nem választott fejedelemmel, hanem a királytól kinevezendő vajdával. A közfelfogás szerint azonban Erdély állami életének fejlődésével inkább egyezett azon kormányforma, melyet a rendek portai jóváhagyás mellett tudatosan fejlesztettek *önálló fejedelemséggé* s melynek további fenmaradását a porta 1571 ápr. végén Erdélybe küldött fermánjával feltétlenül szükségesnek ítélte.²⁾ Ez magyarázza meg a porta jelöltjének, somlyai *Báthory Istvánnak* 1571 május 25-én »minden további vita és szó nélkül« fejedelemmé való választatását, a Miksától pártolt Békés Gáspárral szemben.³⁾

Báthorynak azonban a választás egyhangú lefolyásából nem volt szabad az uralkodó közfelfogás egységességére következtetnie. Erdély állami életében tényleg voltak ellentétes irányú hatalmi törekvések, melyek kiegyenlítése legfeljebb a közel jövőben volt várható. Erre nézve egyedül az a körülmény is bizonyosságul szolgálhatott, hogy Erdély és a Részek összes várai Miksa utasítása értelmében a János Zsigmond végrendeletének végrehajtására rendelt főurak, az ú. n. *testamentumos urak* kezében voltak,⁴⁾ kik egyúttal a speyeri szerződés értelmi szerzőiként, tehát a Miksának kedvező politikai érdekek képviselőiként tekinthetők. Az ellentétek kiegyenlí-

¹⁾ Hagymássy Kristóf levele 1571 május 27-ről. Erd. tört. tára. I. k. 107. l. és *Szalay L.*: Erdély és a porta etc. 13. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 391—92. ll.

³⁾ Hagymássy id. lev. Erd. tört. tára I. k. 108—109. ll. *Szádeczky*: Békés Gáspár. 35—37. ll. *Szalay L.*: Adalékok etc. 233—34. Erd. Orsz. Eml. II. 396—99. ll. *Bethlen*: V. tom. II. p. 224—25. *Forgách*: Comm. p. 470—72. Breve Chron. Daciae. (Quellen zur Gesch. d. Stadt Brassó. IV. 10. l.)

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 403. l.

tésének eszközzésére volt hivatva a Báthory és a testamentumos és tanácsurak közt létrejött azon titkos egyezség, melynek értelmében az új fejedelem Miksának is hűségesküt fogad,¹⁾ hittel kötelezvé magát arra, hogy Miksa kívánságára Erdélyt a várakkal együtt bármikor kész átengedni.²⁾ A Miksának letett hűségeskü tehát lényegileg nem más, mint a speyeri egyezség gyakorlati megvalósítása. Erdély, jóllehet politikai jellege a porta és az ezen esküről tudomással nem bíró rendek előtt továbbra is fejedelemség, ezzel ténylegesen vajdasággá alakult; mert bár Miksa a választás pillanatában a rendek fejedelmválasztó joga ellen kétségeket nem is támasztott,³⁾ Báthory megválasztásának érvényességét csak a speyeri pontok alapján volt hajlandó a maga részéről elismerni:⁴⁾ ennek pedig Báthory a hűségeskü letételével eleget látszott tenni. Az új fejedelem azonban így elérte azt, hogy a testamentumos urak átadták neki az erdélyi országos várakat⁵⁾ s ezzel fejedelmi joghatósága szilárd alapokat nyert.

Ha Miksa kellő mérsékletet tanusít s megelégszik azzal, hogy Báthory a speyeri szerződés érvényességét — legalább elvileg — elismerte, Erdély alárendelt viszonya a magyar királysághoz huzamosabb időre állandósult volna. A király azonban a speyeri szerződésben biztosított fenhatóságát Erdély belpolitikai életében feltétlenül érvényesíteni akarta; ennek tulajdonítható, hogy az átadott várak tisztjei rendeletének megfelelően elsősorban neki fogadtak hűséget »és azután somlyai Báthory Istvánnak, erdélyi vajdának«,⁶⁾ s hogy Huszt várát és uradalmát az erdélyi vajda joghatósága alól kivételte s a testamentumos urak részére lekötötte,⁷⁾ kiket arról biztosí-

1) Erd. Orsz. Eml. II. 398—99. II.

2) 1571 máj. 25-ről. Erd. Orsz. Eml. II. 458. I. *Szalay*: id. m. 236. I. *Bethlen*: VI. tom. II. p. 234—35; hol azonban az utolsó mondatban lényeges eltérés van.

3) Erd. Orsz. Eml. II. 398. I.

4) *Bethlen*: VI. tom. II. p. 233. *Istvánffy*: XXIV. p. 324.

5) A testamentumos urak jelentése 1571 júl. 3-ról. Erd. Orsz. Eml. II. 478.

6) Forma juramenti. Közölve Erd. Orsz. Eml. II. 480. I.

7) Erd. Orsz. Eml. II. 407—409. II.

tott, hogy a vár kiváltását Báthorynak megengedni nem fogja.¹⁾ Az 1571 nov. 19-ki *kolozsvári országgyűlés* azonban arra kötelezte őket, hogy »az Huszt dolgáról választ tegyenek az országnak« (Art. VII.), s egyúttal törvényben mondta ki, hogy »az fiscus jószágát, vagy valakinek jus haereditariumját, affélét az fiscus avagy haereditarius reá híhasson, az ő salvum jussát, melyet az ország minden időben magának reservált, törvény processusa szerint megkereshesse« (Art. VIII.),²⁾ a mi annyit jelentett, hogy az elzálogosított kincstári javak, minők különösen Görgey, Huszt és Fogaras, visszaperelhetők.³⁾ Miksa tiltakozása⁴⁾ az országgyűlési végzéseken annál kevésbbé változtathatott, mert Huszt kézhez vételét ugyanekkor a porta is sürgette. Az országgyűlés pedig egyszerűen nem vett tudomást e tiltakozásról, a mit annyival könnyebben megtehetett, mert a Miksa és Báthory közt létező függő viszonyról hivatalosan nem értesült.

Békés Gáspár ily előzmények után Miksa fenhatóságát s azzal saját kivételes közjogi helyzetét is veszélyeztetve látván, a király fegyveres közbelépését mulhatatlannak ítélte s Rueber kassai kapitány közvetítésével 1572 elején ilyen értelemben kezdett tárgyalásokat a bécsi udvarral.⁵⁾ Miksa egyelőre tartózkodó álláspontra helyezkedett, valószínűleg azért, mert remélte az 1571 novemberi országgyűlés előtte sérelmeseknek látszó végzéseinek hatályon kívül helyezését s ennek következtében a testamentumos urak kivételes közjogi állásának további fenmaradását. Báthoryt azonban, bár 1572 nyarán közeledni akart Miksához, Békés törekvéseinek az udvartól épen nem titkolt pártolása⁶⁾ arra készítette, hogy az Erdély belső életét veszedelemmel fenyegető ellentétek megerősödését⁷⁾ idejekorán megakadályozza. 1573 októberében Békést

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 411. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 497. l.

³⁾ *Szádeczky*: i. m. 39. l. V. ö. *Bethlen*: VI. tom. II. p. 250.

⁴⁾ 1572 január 20-ról. Közölve Erd. Orsz. Eml. II. 517—21. ll. *Bethlen*: VI. tom. II. p. 252—55.

⁵⁾ *Szádeczky*: i. m. 41. l.

⁶⁾ *Szádeczky*: i. m. 44—45. ll.

⁷⁾ V. ö. Békés Gáspár levelét 1573 máj. 3-ról. Erd. tört. tára. I. k. 113—120. ll.

Fogarasból kiűzvé, a várat elfoglalta,¹⁾ majd pedig az 1573 okt. 15-én megnyílt megyesi országgyűlés határozataira támaszkodva, sürgős feladatának tartotta »az pártolkodókat . . . kiirtani«,²⁾ főleg azért, hogy Békés kétségtelen támadását az egységes Erdély erejével háríthassa el. Miksa fegyveres beavatkozása pártfogoltja érdekében azonban késett; a császár a látszat megóvására általában sokat adott s így még akkor sem akart hivatalosan Békés törekvései védőjéül fellépni, midőn felsőmagyarországi kapitányainak jelentései alapján támadásának sikere legalább is valószínűnek mutatkozott.³⁾ Mindamellet az ellen, hogy Békés a királyi joghatóság alatt álló részekén hadakat toborozhasson és magyarországi hívei zászlója alá esküdjenek, nehézséget nem támasztott.⁴⁾ Az 1575 júl. 9-én vívott *kerelszentpáli csata*⁵⁾ azonban, mely Báthory diadalával végződött, Békés törekvéseinek mindenkorra véget vetett.

A bécsi udvar a szentpáli csata után jól érezte, hogy az a függő viszony, mely Erdélyt a speyeri szerződés értelmében a magyar királysághoz fűzte, megszűntnek tekinthető⁶⁾ és pedig azért, mert Békés törekvéseit, ha nem is közvetlenül, de mindenesetre felsőmagyarországi vezérei által az egyik szerződő fél: Miksa fedezte. Ezen diplomatiiai ballépés megjavítása — a kudarcz után — sürgető szükségnek látszott, főleg a

¹⁾ *Bethlen*: VI. tom. II. p. 274—78. *Istvánffy*: XXV. p. 327. *Szádeczky*: i. m. 45—47. ll. *Quellen z. Gesch. der Stadt Brassó* IV. k. 155. l. *Székely krónika*. Tört. Tár. 1880. 642. l. *Szamosközy*: *Rer. Hung. lib. III.* (Tört. maradv. I. k. 136—140. ll.)

²⁾ *Art. I. Erd. Orsz. Eml. II. 544. l. Erd. tört. tára. I. k. 132. l. Bethlen*: VI. tom. II. p. 279—81.

³⁾ *Erd. Orsz. Eml. II. 441—42. ll. Szamosközy*: *Rer. Hung. lib. III.* (Tört. maradv. I. k. 145—46. ll.)

⁴⁾ *V. ö. Bethlen*: VI. tom. II. p. 294—95. *Szamosközy*: *Tört. maradv. I. k. 147—148. ll.*

⁵⁾ *Bethlen*: VI. tom. II. p. 298—323. *Szádeczky*: i. m. 56—59. *Quellen etc. IV. k. 155. l.* — *Székely krónika*. Tört. Tár. 1880. 643. l. *Szalay L.*: *Adalékok etc. 237—39. ll.* — *Szamosközy*: IV. 10—11. ll. és *Tört. maradv. I. k. 155—164. ll. Szilágyi S.* erről szóló *dolg. (Rajzok és tanulm. I. k. 17—45. ll.)*

⁶⁾ *V. ö. Erd. Orsz. Eml. II. 447. l.*

küszöbön álló lengyel királyválasztásra való tekintetből, melyen Báthory és Miksa ellenfelekként állottak egymással szemben. Az udvar ezért 1575 szept. 24-én Teuffenbach részére adott utasításában nyomatékosan kifejezésre juttatta a Békés-féle mozgalomra czélozva, hogy »császár ő felsége az vajdához és az ő atyafiához minden császári kegyelmességgel indultatott... miképen Rubernek is, mint annakelőtte, azonképen most is meg vagyon hagyva, hogy az jó szomszédsághoz tartsa magát«,¹⁾ de ekkor akár arra is hivatkozhatott volna, hogy Békés ellen a közelmúltban éppen ő adott ki elfogatási parancsot.²⁾ Miksa közeledési kísérletei azonban eredménytelenek voltak, mert nemcsak a decz. 14-én lengyel királylyá választott³⁾ Báthoryt nem tudta a trónról Miksa javára való lemondásra bírni,⁴⁾ de befolyását *Báthory Kristóf* megválasztatásában sem tudta érvényesíteni, kit a megyesi országgyűlés (1576 jan. 28.) fejedelmi joghatósággal Báthory István helyettesévé választott vajdai czímmel.⁵⁾ Erdély közjogi helyzetének ezen újabb alakulása a speyeri szerződéssel a Habsburgoknak biztosított fenhatóságnak ténylegesen véget vetett (mert hiszen Báthory István, a lengyel király, mint erdélyi fejedelem nem lehetett Miksa alattvalója), s Erdélyt az 1571 május 25-ki választás alap gondolatának megfelelően választófejedelemségi jellegében véglegesen megerősítette.

Erdély rendei fejedelemválasztó jogukat 1576-tól fogva minden idegen befolyástól függetlenül gyakorolták. Innen van az, hogy *Báthory Kristóf*⁶⁾ s utóda, *Zsigmond* (1851 máj. 1.)⁷⁾ megválasztatásuk alkalmából tett esküjökben csak az ország alkotmányának és a nemzet jogainak megtartását fogadták, minden vonatkozás nélkül a római császár, mint magyar király

¹⁾ Közölve *Szamosközy*: Tört. maradv. IV. k. 10—11. ll. és *Szalay*: Erdély és a porta. 249. l.

²⁾ *Szádeczky*: i. m. 63—64. ll.

³⁾ *Bethlen*: VI. tom. II. p. 388—412. és főleg *Szádeczky L.*: Báthory István lengyel királylyá választása. 1574—1576. Budapest. 1887.

⁴⁾ *Bethlen*: VI. tom. II. p. 413—16.

⁵⁾ *Bethlen*: VI. tom. II. p. 420—21. Erd. Orsz. Eml. II. 574. s köv. ll.

⁶⁾ *Bethlen*: VI. tom. II. p. 421—22.

⁷⁾ *Bethlen*: VI. tom. II. p. 447—48. Erd. Orsz. Eml. III. 38—40. ll.

íránt való hűségre.¹⁾ 1576 óta az erdélyi fejedelmek joghatósága Erdélyen s a részökre a speyeri szerződés értelmében átengedett magyarországi részekben, melyekhez 1585-től kezdve Nagybánya, Felsőbánya és néhány kisebb helység, mint Báthory-családi birtok, járult,²⁾ kizárólagosnak mondható, jóllehet Miksa és Rudolf ugyanazon szerződést továbbra is jogalapként tekintették fenhatósági jogaik érvényesítésére,³⁾ de rendelkezé-

¹⁾ V. ö. pl. Báthory Zsigmond esküjét 1589-ből. Erd. Orsz. Eml. III. 98. l.

²⁾ Báthory István és Rudolf közt már 1579—80-ban tárgyalások folytak az íránt, hogy Rudolf Szatmárt és Németit, mint Báthory-féle birtokokat (patrimonium) adja vissza a Báthory-családnak. A kárpótlás kérdése miatt, a mennyiben a bécsi udvar először az erdődi várhoz tartozó Drágffy-féle nagy birtokokat, majd Huszt várát kívánta a két város fejében (Rudolf utasítása 1583 május 25-ről. Eredetije Orsz. ltár. Acta publ. fasc. 43. nr. 6.), a tárgyalások sokáig elhúzódtak s 1585 aug. 20-án a következő megegyezéssel értek véget: »Portiones possessionarias in oppido Szinyérváralja et possessionibus in Újváros, Felsőfalu et Parlag, una cum 4 vineis, quarum una Szárhegy, altera Szinyérpataka, tertia Potoli et quarta Zugo vocantur, in promontorio earundem existentibus et per C. Mattem possessis, exceptis portionibus possessionariis ad familiam Drágffy et Georgium Erdőteleki pertinentibus in iisdem habitis. Deinde totales possessiones, Zazar, Bozonla et Tótfalu in comitatu Szatmariensi existentes, item totalem portionem in possessione Buly et comitatu de Szabolcs existentem habitam, tamquam bona patrimonialia familiae Báthory de Somlyó. Denique civitatem Nagybánya unacum vineis ac oppidum Felsőbánya et villas superiores et inferiores Fernező, Laczfalva, Surgyefalva et Oroszfalva in dicto comitatu de Szatmár existentes« Báthory István és ugyanazon családból való utódai nyerték. (Acta publ. fasc. 43. Nr. 6. Orsz. ltár.) Ugyanerről Szamosközy: Tört. maradv. I. 248—49. ll. Gooss: id. kiadvány 204 s köv. ll. Fraknói V.: Egy jezsuita-diplomata hazánkban. Kath. Szemle. 1902. 598—601. és 688. s köv. ll. Veress E.: Berzeviczy Márton. Bpest. 1911. 158. s köv. ll. és Acta part. I. 177. s köv. ll. (Orsz. levéltár.)

³⁾ Erre mutat Miksa felszólítása Krasznamegyéhez 1573 ápr. 10-ről a subsidium ügyében (Ered. Acta publ. fasc. 19. nr. 15. Orsz. ltár), Károly főherczegé ugyanahhoz, ugyanazon ügyben 1576 szept. 10-ről (Ered. Acta publ. fasc. 19. nr. 13. Orsz. ltár), Rudolf országgyűlési meghívója, Középszolnok megyéhez 1577 okt. 28-ről (Ered. Acta publ. fasc. 19. nr. 1. Orsz. ltár), rendelete a subsidiumot illetőleg ugyanannak (Ered. Acta publ. fasc. 19. nr. 12. Orsz. ltár) és Krasznamegyének 1578 ápr. 15-ről (Acta publ. fasc. 19. nr. 7. Orsz. ltár), majd 1583 szept. 10-ről ugyancsak Középszolnok megyének (Acta publ. fasc. 19. nr. 8.) és 1584 márcz. 26-ról Kraszna-

seiknek gyakorlati jelentőséget nem tulajdoníthatunk. Ez jellemzi Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyát 1594-ig, tehát mindaddig, míg Erdély és a porta hagyományos politikai helyzetében változás nem állott elő.

Az 1566-ki hadjáratnál a török hódítás nem ért véget; terjeszkedésük a magyar és erdélyi részekben nem ismert határszéleket, mert »a szandzsákok határa addig terjedt, a meddig a török kard kíséretében a defterdár bejegyzési buzgalma«¹⁾ Erdély annyiban kivétel, hogy a fejedelemség tulajdonképeni határait általában tiszteletben tartották, azon túl nem hódoltattak, de a Részekre, melyeket felfogásuk szerint János Zsigmond a magyar királyságtól török segítséggel csatolt végkép Erdélyhez, — deftereik alapján igényt tartottak. A Halul (Khalil), majd Huzaim és Moharrem Cselebitől szerkesztett *defterek*²⁾ adatainak értelmezése volt oka azon örökös határvillongásoknak és sértéseknek, melyek Erdély és a porta viszonyát idővel megváltoztatták.

Báthory István fejedelemmé választásakor II. Szelim Erdélyt a János Zsigmondtól bírt országrészekkel együtt az új fejedelemnek és utódainak örök jogon adományozta³⁾ és pedig olyan értelemben, hogy »az mint először az Erdélyország az megholt királynak adatott és az mint ő bírta«, Báthory is ugyanazon területen uralkodjék. »Régtől fogva valami, vagy város, vagy falu, valami föld oda birattatott... valamint azelőtt bírták, azonképen bírják most is; az mely faluk a

megyének (Acta publ. fasc. 19. nr. 3.) ugyanabban az ügyben. Továbbá a magyar királyok adományai, megerősítései stb. Így *Biharmegyében*: 1576 máj. 31-ről. (Lib. Reg. IV. p. 48—49.) 1582 máj. 12-ről. (Lib. Reg. IV. p. 330—31.) 1590 jan. 22. (Lib. Reg. IV. p. 597.) *Krasznamegyében*: 1578 ápr. 9. (Lib. Reg. IV. p. 94—95.) *Középszolnokban*: 1581 szept. 20. (Lib. Reg. IV. p. 235.) 1585 febr. 13. (Lib. Reg. IV. p. 433—34.) *Zarándmegyében*: 1579 aug. 30. (Lib. Reg. IV. p. 182.) *Máramarosban*: 1578 máj. 15. (Lib. Reg. IV. p. 99—100.) 1583 júl. 6. (Lib. Reg. IV. p. 359—60.) *Kolozs-, Hunyad-, Doboka-, Torda-, Belsőszolnok megyékben*: 1578 ápr. 9. (Lib. Reg. IV. p. 94—95.) *Csikszékben*: 1580 máj. 11. (Lib. Reg. IV. p. 213.)

¹⁾ Salamon F.: Magyarország a török hódítás korában. 322—23. ll.

²⁾ Szalay L.: Adalékok etc. 198. l.

³⁾ Forgách: Comm. p. 478.

Halul bég tefterébe beirattanak, azok ide beirattattak.«¹⁾ Mivel tehát a hivatalos török felfogás Halul bég defterét vette irányadóul s azon módosítani nem volt hajlandó,²⁾ Báthory törekvése már fejedelemsége kezdetén odairányult, hogy legalább az ezen defterbe be nem írt községek behódoltatását megakadályozza. Kendy Sándor követségének³⁾ feladata ezért részben az volt, hogy a portától a Halul-féle defterbe be nem jegyzett falvak részére külön-külön biztosító leveleket eszközöljön ki,⁴⁾ a mi annyiban eredménynyel járt, hogy a szultán a Halul bég defterében elő nem forduló falvak behódoltatását hódoltsági vezéreinek eltiltotta.⁵⁾ Ugyanezt a területi elhelyezkedést Szelim utóda, Murad szultán is szentesítette, biztosítván a fejedelmet, hogy a kérdéses lajstromban nem található községeket »a jelen erdélyi vajda Báthory István teljes hatalommal bírja, mint néhai István király (János Zsigmond) bírá vala és utána az, kit akár fiai, akár testvérei, akár a rendek közül a vajdai méltóságra választandanak s kit állandó hűsége ajánlatossá teend nekünk.«⁶⁾ De ugyancsak Murad az, ki ezen athnaméjával ellentétben, *Báthory Kristóftól* a Halul-féle defteren kívül Moharrem Cselebi defterének figyelembevételét is sürgette (1576 szept.),⁷⁾ a mi pedig a hódoltság jelentékeny kibővülését jelentette.⁸⁾ Báthory Kristóf tehát, hogy a hódoltság terjeszkedésének gátat vessen, Musztafa budai pasát két biharmegyei község: Bikács és Nagyradvány adományával s azonfelül még három helység ígéretével arra bírta, hogy »minden úton és módon annak eszközzésére fog a hatalmas török császár portájánál törekedni, hogy a Biharmegyében és a váradi erős-

1) II. Szelim levele 1572 márcz. 31. előtt. *Szalay*: Erdély és a porta. 34. l. és *Szalay*: Adalékok etc. 199. l. II. Szelim levele újból kiadva Karácson Imrétől: Török-magyar oklevéltár. 1533—1789. 99—100. l.

2) V. ö. *Salamon*: i. m. 323. l.

3) Erd. Orsz. Eml. II. 424. l.

4) *Szalay*: Erdély és a porta. 50. l.

5) *Szalay*: Erdély és a porta. 85. és 122. ll.

6) *Szalay*: Erdély és a porta. 202. l. és a szultán újabb athnaméja. 1575 végéről. *Szalay*: u. ott. 255—56. ll.

7) *Szalay*: Erdély és a porta. 308. l.

8) *Karácsonyi*: Törökvilág Békésmegyében. (Békésmegyei tört. társ. Évk. XI. 23. l.)

séghez tartozó és a törökök által elfoglalt és taksált valamennyi mezővárosok, falvak, helységek és fekvő birtokok, melyek Halul bég lajstromába nincsenek beírva, hanem utóbb Huszaim bég és Muharrem Cselebi által beíratván, a török császár által elfoglaltattak, a váradi erősségnek visszaadassanak és általa szabadon birtokoltassanak.¹⁾ Mint a következmények mutatják, ennek a szokatlan adománynak csak pillanatnyi eredménye volt; a budai pasa az erdélyi ditióval érintkező hódoltsági vezéreket a területi elhelyezkedés kérdésében tényleg egyedül Halul bég defterére utasította,²⁾ mihez a nagyvezér is hozzájárulni látszott,³⁾ a szultán álláspontjára azonban hatással nem voltak, ki Moharrem defterének érvényességét változtatlanul fentartani kívánta.⁴⁾ Innen van az, hogy *Báthory Zsigmond* 1590 szept. 28-án Ravazdy Györgynek adott utasításában a határkérdések végleges rendezése megkísérlésének alkalmával a defterek mellőzését szükségesnek tartotta. »Tefterre az hódolt faluk dolga ne menjen,⁵⁾ — úgymond — mert »az tefterben sokat írhattanak, írtanak is, kik mindazáltal soha ez ideig hódoltak nem voltak.«⁶⁾ A helyett új alapon, a defterektől függetlenül történjék a megegyezés, csupán azért, mert a porta Halul bég és mások defterei közt különbséget nem tett,⁷⁾ a mi pedig a hódoltság és az erdélyi joghatóság alatt álló területek egymáshoz való viszonyára nézve nem volt lényegtelen.

Az a jogalap tehát, melyre a porta terjeszkedési törekvéseiben hivatkozhatott, ingadozó és változó lévén, állandó okot szolgáltatott *határvillongásokra* és a kölcsönös ellenséges érzület kifejlődésére. S valóban attól az időtől fogva, hogy Békés Gáspár a porta támogatásának megnyerése végett Nagyvárad, Bajom,

¹⁾ *Szalay*: Erdély és a porta. 313. l. és Adalékok etc. 207. l.

²⁾ Levelei a szolnoki, jenei és gyulai bégeknek. *Szalay*: Erdély és a porta. 315—16. ll.

³⁾ Mehemet nagyvezér levele Báthoryhoz 1576 nov. *Szalay*: Erdély és a porta. 317—18. ll.

⁴⁾ *Szalay*: Erdély és a porta. 326—27. ll. *Karácsonyi*: id. tan. (Évkönyv. XI. 24—25. ll.)

⁵⁾ *Haan—Zsilinszky*: Békésmegyei oklevéltár. Budapest. 1877. 203. l.

⁶⁾ 1590 márcz. 28-iki utasítása kiadva *Pesly*: Krassómege tört. IV. 139. l.

⁷⁾ V. ö. *Karácsonyi*: id. tan. (Évk. XI. 25. l.)

Zsáka, Sarkad, Kereki várakat, a lugosi és karánsebesi tartományt a szultánnak felajánlotta,¹⁾ s így a porta figyelmét e részek megszerzésének lehetőségére irányította, az Erdélyhez kapcsolt részekben a hódoltatási törekvések, hatalmaskodások, zaklatások nem szüneteltek. Így *Lugos és Karánsebes* tartományában 1572-ben a temesvári törökök egy karánsebesi embertől másfélezer frtot raboltak el;²⁾ 1578 elején a lugosi várhoz tartozó Viszák nevű faluból több embert hurezoltak fogságba.³⁾ 1589-ben a Lugos közelében, »tövében« levő Csura községet hódoltatták be.⁴⁾ Úgy látszik, a hódoltságiakban megvolt a hajlandóság magának Lugosnak és Karánsebesnek behódoltatására is; ezért kellett Báthory Zsigmondnak (1589 márcz. 26-án) Gávay Miklóst arra utasítania, hogy a temesvári pasánál nyomatékosan hangsúlyozza, hogy »azokat azelőtt való császárok, az mielőttünk való fejedelmeknek, az több birodalommal együtt ide szakasztották és ide adták, kit ők is azoltától fogva az több idevaló tartományokkal mindenkor békeségessen bírtanak«.⁵⁾

A hódoltatási törekvések főleg 1573-tól fogva *Biharmegyében* is napirenden voltak. Az említett esztendőben a szolnoki bég Érolaszit, Albest és Csohajt akarta behódolásra bírni;⁶⁾ 1574-ben a gyulai bég a köleséri vámos fejét vétette, Tulka és Jánosd nevű községben pedig többeket fogságba vitetett.⁷⁾ 1583-ban Dalom és Tóti falukból fogtak el »egynéhány szegény embert« és Jánost (Jánosda?), mely »Váradnak szinte tövében vagyon«, az egyik aga »elrablotta magának«.⁸⁾ Ugyanebben az esztendőben nemcsak Tulka és Bihar községek behódolta-

1) *Bethlen*: VI. tom. II. p. 338. *Szalay*: Erdély és a porta. 237. l.

2) *Szalay*: Erdély és a porta. 52. l.

3) *Szalay*: Erdély és a porta. 343. l.

4) *Pesty Fr.*: Krassómegye tört. IV. 133. l.

5) Közölve: *Pesty Fr.*: Krassómegye tört. IV. k. 126. l.

6) Mehemet nagyvezér levele Báthory Istvánhoz 1573 okt. *Szalay*: Erdély és a porta. 88. l. Ugyanitt említés van valami Kalapaty és Osoja nevű helységekről is, de ezeket nem tudtuk felismerni.

7) *Szalay*: Erdély és a porta. 176. l. *Karácsonyi*: id. tan. Évk. XI. 29. lap.

8) *Haan—Zsilinszky*: 177. l.

tását kísérelték meg,¹⁾ hanem a szolnoki és jenei bégek vezetése alatt tekintélyes számú török haderő Gálospetrit, Kistaresát, Nagy(Ér)taresát, Madarászt, Érselinet, Vasadot, Pusztapátit és Szalacsot feldúlta, marhájokat elhajította s négyszáznegyven embert tett rabba.²⁾ 1586-ban Bélfenyért rabolták ki, »ötvenöt embert vittenek el belőle és egyet vágtanak le«; azonkívül Kötegyánban és Körösladányban néhány embert megöltek.³⁾ 1588-ban a gyulai alajbég a különben is erőszakkal behódoltatott Harsány falu mellett levő malmot is lefoglalta s ugyanekkor az egyik gyulai aga Bihar, Belényes, Széplak és Kisháza községeket,⁴⁾ egy másik gyulai aga pedig Bükköst és Kenézt fenyegette.⁵⁾ 1589 végén az erdőhegyi törökök a bélieliek közül »17. benne elvittenek, négyet levágtanak és az mi marhájokat találták, azokat elvitték«. Huzaim gyulai bég »Kohra kétszer reáment, marhájokat mind elvitte, két embert megölt és házokat megégette«; a kishodosiakat »mindenkor bántja«; az egyik jenei spahi Kislakát foglalta el.⁶⁾ 1590-ben Gyapjút támadták meg és »negyvenhét férfiat gyermekekkel és asszonyi emberekkel együtt« vittek el belőle.⁷⁾ 1591-ben Nagyalut, »ki odaki Várad táján vagyon«, rabolták meg, huszonkét embert ejtvén fogságba.⁸⁾ Ugyanabban az esztendőben Botfőt, Kismeggyest és Szántót fosztották ki és újból fenyegették Belényes, Bihar és Szentjános községeket, melyek »hódoltak nem voltak és az Halul bég tefterében is nincsenek beírva«.⁹⁾ Jellemző a törökök hódoltatási törekvéseire, hogy 1590-ben már a tulajdonképeni erdélyi határon belül, *Hunyadmegyében* fekvő falvakra is igényt tartottak, nevezetesen a temesvári

¹⁾ Haan—Zsilinszky : 179. l.

²⁾ A szultán levele a gyulai béghez 1583 végén. Haan—Zsilinszky : 180. lap.

³⁾ Haan—Zsilinszky : 190—91. ll.

⁴⁾ Haan—Zsilinszky : 194—95. ll.

⁵⁾ Haan—Zsilinszky : 197. l.

⁶⁾ Haan—Zsilinszky : 199—200. ll.

⁷⁾ Haan—Zsilinszky : 200—201. ll.

⁸⁾ Haan—Zsilinszky : 210. l.

⁹⁾ Haan—Zsilinszky : 211. l. A biharmegyei hódoltatásra l. azonfelül *Karácsonyi id. tan. Évk. XI. 29—39. ll.*

pasa a defterekre hivatkozva Mihalyesd, Szadisor, Felsőlapu és Roskány községek behódolását sürgette.¹⁾

Tagadhatatlan azonban, hogy a *porta* az állandóvá váló határvillongásokat és foglalásokat hódoltsági vezéreinek olykor keményen eltiltotta;²⁾ de viszont az is kétségtelen, hogy a hódoltságiak ellenséges magatartására okot és ürügyet gyakran maguk az erdélyi alattvalók adtak. Így a »Gyulához, Világos várhoz, Desznihöz és Feltóthoz tartozó birodalom« jobbágy-sága 1572-ben azzal a kéréssel fordult Mehemed nagyvezérhez, hogy a rájuk nehezedő kétféle adózás és szolgálatok nyomasztó terhére való tekintetből vagy »engedjön — úgymond — azoknak a magyaroknak fizetnünk és szolgálnunk, avagy azoktul oltalmazzon meg fölségöd, ... hogy legyünk egyfelé, mert ekképen teljességgel el kell pusztulnunk, meg nem maradhatunk«,³⁾ a mivel a behódolásra való készségüket leplezetlenül a *porta* tudomására adták. Gyakori volt a panasz a szalontaiak,⁴⁾ a deszniek,⁵⁾ a béliek⁶⁾ és belényesiek⁷⁾ ellen, kiket erőszakoskodásokkal, hatalmaskodásokkal, a defterekben megállapított birtokviszonyok tudatos megsértésével vádoltak. Hódító törekvéseiknek természetesen effélékre való hivatkozásokkal igyekeztek törvényes alapot biztosítani.

A hódoltság ilyen viszonyok között a fejedelmeknek adott athnamék ellenére, melyek a János Zsigmondtól bírt magyarországi részek területi integritását ismételten biztosították, feltartóztathatlanul, fokozatosan terjedt az erdélyi joghatóság rovására. »Napról-napra beljebb teszik az határt, ilyenképen foglalton-foglalják« az erdélyi fejedelem »földeit, birodalmát«,⁸⁾ »Mi mindenkor azon igyekeztünk, az hatalmas császár végbeli vitézivel mint alkassunk és egyenlő értelem-

¹⁾ *Pesty*: Krassó megye tört. IV. k. 132, 139—41. ll.

²⁾ V. ö. *Szalay*: Erdély és a *porta*: 87—88., 117—18., 131—33., 317. stb. ll. *Haan—Zsilinszky*: 179—81., 192—93., 196—200., 212. ll.

³⁾ *Szalay*: Erdély és a *porta*. 62. l.

⁴⁾ II. Szelim 1573 január 25-i levele Báthoryhoz. *Karácson Imre*: Török-magyar oklevéltár. 104—105. l.

⁵⁾ *Szalay*: Erdély és a *porta*. 270., 281., 298., 312., 326. ll.

⁶⁾ *Szalay*: u. ott. 155—56. ll.

⁷⁾ *Szalay*: u. ott. 173. l.

⁸⁾ *Haan—Zsilinszky*: 212. l.

mel, segítséggel mint oltalmazhassuk az némettül ezt a földet. De mi immár nem tudjuk, mint alkhabunk vélek», — írja Báthory Zsigmond egyik portai utasításában.¹⁾

Erdély nemzetközi helyzetét fejedelmeinek tudatos politikai irányítása következtében, a magyar királyság érdekkörétől függetlenül, portai protectio biztosította; portai fenhatóság alatt fejlődött olyan tényezővé, mely joghatóságát Magyarország keleti felében a Habsburg-érdekeltség végleges háttérbe szorításával túlsúlyra emelte. A portától való függés tehát nem zárta ki az erdélyi imperialismus megvalósulásának lehetőségét, sőt ellenkezőleg, nemzetközi helyzetének súlyt és jelentőséget épen azon körülmény kölcsönzött, hogy hatalmi törekvéseit a porta fedezte. A magyar királyság és Erdély politikai viszonya 1575-től kezdve csupán a szükséges nemzetközi érintkezésre szorítkozott, mert állami érdekeik nem voltak azonosak, sőt inkább ellentétesek. Ezen politikai irány megerősödése és végleges berendezkedése tehát csak idő kérdésének látszott, feltéve természetesen az athnamékban foglalt jogalap változatlanlanságát. Minden attól függött, hogyan értelmezi a porta az athnamékat; megelégszik-e az azokban részére biztosított tiszteleti jogok elvi jelentőségével, vagy pedig azoknak minden vonalon való gyakorlati érvényesítésére fog törekedni; szükségesnek tartja-e a tényleges területi elhelyezkedés állandósulását s ezzel a hódító törekvései ellen keleten emelt korlátok törvényességét és megtámadhatatlanságát?

A közelmúlt évek eseményei kétségtelenné tették, hogy a porta a tényleges birtok-elhelyezkedést a maga részéről nem tekintette véglegesnek s jogigényeit kizárólag a defterekre alapította, melyek pedig a magyar király és az erdélyi fejedelem joghatósága alá tartozó területek közt különbséget nem tettek. A tényleges birtoklás érvényességének elismerése, nemkülönben békés határrendezések kilátásba helyezése ²⁾

¹⁾ Óvári Istvánnak 1590 szept. 24-ről. *Pesty*: Krassómegeye tört. IV. k. 167. l.

²⁾ V. ö. II. Szelim 1567 nov. 3-i *Karácson I.*: Török-magyar oklevéltár. 86. l.), 1568 április 12-i (*Karácson*: id. oklevéltár 83. l.), 1568 október 29-i (*Karácson*: id. oklevéltár 94—96. l.) s III. Murad 1591 december 6-i (*Karácson*: id. oklevéltár 172—73. ll.) leveleivel.

tehát merő formalitás volt a portától, mely kimért határ-szélekről következetesen tudni sem akart ¹⁾ s így a különben is kierőszakolt szultáni parancsok a rendszer gyökeres megváltoztatására hatással nem lehettek. Az Erdélyhez tartozó magyarországi részek, sőt a tulajdonképeni Erdély is, a porta hódító birtokpolitikája következtében a behódoltatás veszedelmében forogtak s ezért teljesen indokolt Báthory Zsigmond azon törekvése, melylyel a kérdéses országrészek biztosítását elsőrendű politikai szükségnek ismervén fel, kész volt Erdély és a porta viszonyának akár erőszakos megváltoztatására, arra is — a mi egyébiránt ebből természetszerűen következett, — hogy Erdély és a magyar királyság között *törökellenes szövetséget* létesítsen.

Az erdélyi külpolitika irányváltoztatásának szükségességét *Carillo Alfonz* jezsuita is államérdeknek minősítvén,²⁾ Báthory Zsigmond már 1591 nyarán felvetette a Rudolffal való szövetkezés eszméjét,³⁾ melynek megvalósítását 1593-ban, a porta indokolatlan követeléseinek hatása alatt,⁴⁾ *Carillo* diplomatiájára bízta, kinek a pápa erkölcsi támogatásának megnyerésén kívül a prágai udvarban is sikerült hangulatot teremtenie az Erdélylyel való szövetkezés érdekében.⁵⁾ Az erdélyi közvélemény azonban megoszlott a portától való elszakadás és a Rudolffal kötendő szövetség kérdésében. A *török párt*, élén *Kendy Sándorral* és *Ferenczczel* s *Kovacsóczy Farkassal*, a török szövetség felbonthatatlanságának elvi alapján állott s a multa hivatkozva, veszedelmesnek tartott minden olyan törekvést, mely az ország területi egységének helyreállítását a törökök kiűzésével akarta megvalósítani.⁶⁾ A fejedelem szemé-

¹⁾ *Salamon* : i. m. 322—23. ll.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. III. 278. l. *Somogyi Ambrus* : Historia etc. II. k. 118. l. *Veress E.* : *Carillo Alfonz* levelezése etc. XXVIII. l. — *Bethlen* : VII. tom. III. p. 15—17.

³⁾ V. ö. *Joó János* tanácsos levelét *Kovacsóczy Farkas* erdélyi kanczellárhoz 1591 jún. 4-ről. Erd. Orsz. Eml. III. 375—77. ll.

⁴⁾ *Baranyai Decsi János* : Comm. lib. II. c. 7. p. 28—29. *Bethlen* : VII. tom. III. p. 55—56.

⁵⁾ *Veress E.* : id. kiadványa XXIX—XXX. ll. *Bethlen* : VII. tom. III. p. 136.

⁶⁾ V. ö. *Baranyai Decsi János* : Comm. lib. III. c. 9. p. 48—51.

lyes hívei ellenben, először Báthory Boldizsárral,¹⁾ majd ennek a török párthoz való csatlakozása után ²⁾ Geszty Ferenczcel és Bocskay Istvánnal élükön,³⁾ a török hatalom hanyatlásának kétségtelen jeleire s a portától szenvedett sérelmekre utalva, a *Rudolf* fal való szövetségést Erdély és a kereszténység érdekeire való tekintetből halaszthatatlannak hirdették.⁴⁾ A politikai pártküzdelmek kiélesedésére mutat, hogy a fejedelem (1594 júl.) már a trónjáról is kész volt lemondani,⁵⁾ a mi ellen a török párttól vezetett kolozsvári országgyűlés, mely most velencei mintára köztársasági kormányformát akart életbeléptetni,⁶⁾ nehézségeket nem támasztott. A fejedelem híveitől szervezett ellenforradalom azonban Báthoryt és a tőle képviselt német-barát politikát ismét túlsúlyra emelte, minek következménye a török párt véres kiirtása lett a hírhedtté vált kolozsvári országgyűlésen (1594 aug. 17—szept. 1.).⁷⁾ Ezzel a Rudolf fal létesítendő szövetségnek, melyre vonatkozólag a tárgyalások addig sem szüneteltek,⁸⁾ minden akadályja megszűnt és mi sem gátolta a fejedelmet abban, hogy a magyarországi részekben, nevezetesen a *Temesvidéken folyó küzdelmekbe* közvetlenül beavatkozzék.

Báthory Zsigmond még 1594 tavaszán utasította Palatias György lugosi bánt, hogy a temesvidéki szerbeket felkelő csapatokká szervezvén, haladéktalanul kezdjen háborút a hódoltságai törökök ellen.⁹⁾ A szerbek, kiket külföldről állandóan izgattak,¹⁰⁾

¹⁾ *Baranyai Decsi János* : Comm. lib. III. c. 10. p. 51.

²⁾ *Bethlen* : VII. tom. III. p. 313. *Szamosközy* : IV. 35. l. *Szádeczky L.* : Kovacsóczy Farkas. 109. l.

³⁾ *Szamosközy* : IV. 43. l.

⁴⁾ Geszty Ferencz beszéde. *Szádeczky* : i. m. 106—109. ll. *Bethlen* : VII. tom. III. p. 303—13.

⁵⁾ *Szamosközy* : IV. 37—39. ll. Erd. Orsz. Eml. III. 322—23. ll.

⁶⁾ *Bethlen* : VIII. tom. III. p. 418. *Szádeczky* : i. m. 115. l. Erd. Orsz. Eml. III. 324. l.

⁷⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. III. 329—39. ll.

⁸⁾ *Veress* : id. kiadv. XXX—XXXI. ll. Erd. Orsz. Eml. III. 303., 306., 313. ll.

⁹⁾ *Bethlen* : VII. tom. III. p. 183.

¹⁰⁾ *Dudás Gy.* : A magyarországi szerbek szereplésének tört. Délmagyarorsz. rég. és tört. Értesítő. 1885. I. 115—16. ll.

erre készséggel vállalkoztak s Báthorynak a szerb királyi címet felajánlván,¹⁾ támadást intéztek a hódoltsági terület ellen; néhány kisebb erősség elfoglalása után²⁾ Becskereket is bevettek,³⁾ a temesvári beglerbég csapatait ismételten megverték⁴⁾ s a verseczi palánk felégetése után⁵⁾ Facset ostromára készülődtek.⁶⁾ Az egyenetlenkedő és fegyelmezetlen szerb csapatokat azonban (június vége felé) a temesvári bégnek sikerült végre megsemmisítenie és Becskerek visszafoglalásával a török fenhatóságot a temesvidéki hódoltsági területen újból biztosítania.⁷⁾ Facset ostroma is, melyet Báthory Zsigmond a kolozsvári országgyűlés lezajlása után azonnal megkísérelt, azért volt sikertelen,⁸⁾ mert a fejedelem a leverte szerbek fegyveres támogatásától már elesett.

II.

1594—1601.

A prágai szerződés 1595 januárius 28-án. A törökkel folytatott harczok a Maros-Temes-vidéken. Báthory Zsigmond lemondása, Erdély és Magyarország egyesülése. Báthory Zsigmond és Endre fejedelemsége. Mihály vajda. Székely Mózes felkelése.

A Rudolffal kötendő szövetség sorsát a török párton vett véres diadal véglegesen eldöntötte. Erdély külpolitikája a fejedelem politikai felfogásával azonosan, a magyar király-

1) *Bethlen* : VII. tom. III. p. 183—84.

2) *Bethlen* : VII. tom. III. p. 224.

3) *Bethlen* : VII. tom. III. p. 227—28.

4) *Baranyai Decsi J.* : Comm. lib. V. c. 10. p. 106. *Bethlen* : VII. tom. III. p. 229—32.

5) Szinán pasa levele 1594 ápr. 8-ról. *Pesty* : Krassó megye tört. IV. 177. *Bethlen* : VII. tom. III. p. 235.

6) A temesvári beglerbég levele 1594 ápr. 1. *Pesty* : IV. 187. *Bethlen* : VII. tom. III. p. 236.

7) *Bethlen* : VII. tom. III. p. 237—38. Erd. Orsz. Eml. III. 316. l.

8) *Mikó F.* : Históriája. (M. H. H. SS. VII.) 139. l. *Baranyai Decsi J.* : Comm. lib. VII. c. 3. p. 141—44. *Bethlen* : VIII. tom. III. p. 509. Erd. Orsz. Eml. III. 341. l. *Márki* : Arad megye tört. II. 18—19. ll.

lyal létesítendő szövetség álláspontjára helyezkedett, melyet elvileg Carillo is elfogadtatott a prágai udvarral.¹⁾ A szövetség formális megkötését — az utasításban részletezett feltételek alapján — ünnepélyes követség volt hivatva eszközölni, mely 1595 januáriusában Bocskay István vezetésével a prágai udvarban megjelent.²⁾ Az *utasítás* szerint Báthory a következő feltételeket állította Rudolf elé: Tekintettel arra, hogy a rendekkel egyetértő fejedelem »az keresztyénséghez, az ő felsége augustissima familiájához, az magyar nemzethez« ragaszkodván, elszakadt a portától, feltétlenül szükségesnek tartja, az európai keresztyén hatalmak támogatását s Erdélynek a törökkel kötendő békébe való foglalását. Mivel kétségtelen, hogy politikai irányváltoztatása Erdélyen a török háború veszedelmét felidézi, annak idejére a császári hadak fegyveres támogatásán kívül évi százezer frtnyi hadisegély lekötését kívánja. A töröktől elfoglalandó összes várak, városok, falvak, tartományok, országok, nemkülönben a Báthory Istvántól megszerzett Nagybánya tartozékaival együtt, valamint ősi jószágai is — ez utóbbiak külön kiváltságlevéllel — Erdélyhez csatoltassanak, mely »principatus absolutus legyen és sem gyűlésből, sem törvényekből, se apellációból, se egyéb rendtartásból ő felségétől ne függjön, se most, se ezután, hanem ez a birodalom magától való absolutus principatus legyen«. Párthívei amnestiában részesüljenek; megillető czíme a következő: »Serenissimus Transsylvaniae et Partium Regni Hungariae et utriusque Daciae.« Igényt tart az aranygyapjas rendre s arra, hogy a birodalmi sast czímerébe felvehesse. A töröktől való kiűzetése esetében az oppelni, ratibori herczegségeket és Pardubitzot kívánja. A szerződő felek kötelesek az államszerződést országgyűlésileg elfogadtatni. Utasítást ad végül tervezett házassága, valamint a hozomány ügyében is.³⁾

¹⁾ Veress: id. kiadv. XXXII. l.

²⁾ Carillo 1595 jan. 31-ki levele Aldobrandini államtitkárhoz. Veress kiad.-ban 103. l.

³⁾ A követi utasítást l. Bethlen: VIII. tom. III. p. 513—18. Ettől némileg különbözik a Bocskaynak adott titkos utasítás (Magy. tört. tár. XIX. 8—15. ll.), melyet fentebb ismertettünk. Mindkét utasítás tartalmát l. Erd. Orsz. Eml. III. 342—43. ll.

A Báthory Zsigmondtól felajánlott *szövetség* tehát a paritás elvi alapján nyugodott. »Az kötelesség egymás között legyen per modum fraternae confoederationis . . . nem subjectio gyanánt«, hangsúlyozza maga a fejedelem is. A magyar tanácsosok azonban, jóllehet Erdély függetlenségének kérdésében a prágai udvar Zsigmond álláspontjának kedvezően már döntött,¹⁾ épen a szövetség sarkalatos alapgondolatát: a paritást kifogásolták. Magyarországnak legfőbb érdeke nem Erdély végleges különválása, hanem ellenkezőleg, Erdély függő viszonyának biztosítása; ezért a vajda hűségeskü tételére köteleztessék a magyar király és utódai iránt, udvarában állandóan magyar tanácsos tartózkodjék s a magyar országgyűléseken képviseltesse magát. Ez esetben Erdélyt a hozzátartozó magyarországi részekkel együtt fejedelmi címmel békében birhatja; de a töröktől visszafoglalandó területekre vonatkozó igényeiről le kell mondania.²⁾ A két álláspont közt levő elvi ellentéteket hosszas tárgyalások után csak a január 24-ki értekezleten sikerült eloszlatni, a melyben Erdély függetlenségét bizonyos tekintetben Rudolf részéről is elismerték,³⁾ — de több részletkérdésben a döntést még így is a király tetszésére kellett bízniok.⁴⁾ Így jött létre 1595 január 28-án a magyar királyság és Erdély közjogi viszonyát szabályozó *új államszerződés*, mely hivatva volt Erdély politikai fejlődését a hagyományokkal ellentétes alapokra helyezni. A szerződés pontjai szerint: Rudolf magát a török ellen hadviselésre kötelezi, a portával esetleg kötendő békébe azonban Erdélyt a hozzátartozó magyarországi részekkel, sőt Moldvával és Havasalfölddel együtt befoglaltatja; viszont az erdélyi fejedelem is tegyen ígéretet arra a rendek hozzájárulásával, hogy háborút indít a török ellen s azzal a király tudta nélkül tárgyalásokba nem kezd. Erdélyt a fejedelemtől ténylegesen bírt magyarországi részekkel teljes fejedelmi joghatósággal bírhatják ugyan Báthory és

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. III. 343. l.

²⁾ 1595 jan. 10-ről. Kiadta gr. Kemény József: Uj Magy. Múzeum. 1854. II. 315—18. l. és Erd. Orsz. Eml. III. 344. l.

³⁾ Carillo 1595 január 24-ki levele Aldobrandinihez. Veress kiad. 109—10. II.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. III. 344. l.

egyenes fiúleszármazottai, de a mindenkori magyar királyokat törvényes királyukul elismerni s azoknak hűséget fogadni tartoznak — a hűbéri jog sérelme nélkül. Ha leányai maradnának, azokról a király illendően gondoskodik. A fejedelem fiágának kihalta esetén Erdély, mint Magyarország valódi és elválaszthatatlan tagja, a koronára száll vissza, de a magyar királyok kötelesek Erdély alkotmányát, kiváltságait s az előbbi fejedelmek adományait tiszteletben tartani, kötelesek azonfelül az erdélyi rendek sorából vajdát kinevezni. Nagybányát ép oly jogokkal bírhatja, minőkkel Báthory István. A király Báthoryt független erdélyi fejedelmül elismeri¹⁾ s megengedi neki az »illustrissimus« cím használatát; gondoskodni fog arról, hogy a családja egyik tagjával kötendő házasság létrejöjjön, hogy az aranygyapjas rendet elnyerje, valamint arról is, hogy a töröktől való megtámadtatásakor hadierejével támogatni fogja, a mire viszont a fejedelem is köteles. Kilátásba helyezi azonfelül személye és utódai részére a birodalmi hercegi címet, a szavazati jog nélkül. A királyi csapatok segítségével elfoglalható várakat, városokat és helyeket a magyar királynak tartozik engedni, a saját hadierejével megszerzendők azonban Erdélyhez csatolhatók, de mint hűbértulajdonok; kivételnek mindamellett a koronajavak, melyek mindenképen a magyar királyt illetik. Ha Erdélyt megvédelmezni nem tudná s attól az ellenséges túlhatalom megfosztaná, a király kötelezi magát arra, hogy méltóságának megfelelő anyagi kárpótlásban részesíti nemcsak őt magát, hanem híveit is. A szerződő felek kötelesek végül ezen államszerződést országgyűlésileg is elfogadtatni; ha azonban a tervezett házasság nem jöhet létre, a szerződés mindkét fél részére érvénytelennek tekintendő.²⁾

A *prágai szerződés* hűbéri közjogi viszonyt létesített Magyarország és az erdélyi fejedelem között. Az erdélyi fejedelem nemcsak mint a tulajdonképeni Erdély ura van alá-

¹⁾ »S. C. ac Regia Majestas principem Transsylvaniae recognoscet pro libero principe.« etc. Art. III. Bethlennél: VIII. tom. III. p. 525. Goossnál: i. kiadv. 229. l.

²⁾ Bethlen: VIII. tom. III. p. 519—30. Baranyai Decsi J.: Comm. lib. VII. c. 13. p. 159—62. — Istvánffy: XXIX. p. 401. Gooss: id. kiadvány 218. s köv. II.

rendeltségi viszonyban a magyar királylyal, miért is Erdély fejedelmei a mindenkori magyar királyokat törvényes királyaikul elismerni tartoznak s azoknak hűségesküvel kötelesek,¹⁾ hanem mint az elfoglalandó magyarországi részek urai is, hűbéresei a magyar királyoknak ;²⁾ a miből a hivatalos udvari politika felfogása szerint csak az következhetik, hogy ezen magyarországi részek nem szükségképeni alkotó részei az erdélyi fejedelemségnek, hanem ahhoz csupán ideiglenesen csatolt területek, melyek a körülmények esetleges alakulásai szerint a magyar királysághoz visszakapcsolhatók, épen úgy, mint maga Erdély, Magyarország »valódi és elválaszthatatlan tagja«. A prágai szerződés tehát a magyarországi részek közjogi helyzetének kérdésében határozott visszaesés a multhoz, nevezetesen a speyeri szerződéshez képest ; de a mellett az eddig egységes politikai terület egyes részei közjogi természetének határozott megkülönböztetése miatt oka lehetett politikai bonyolalmaknak is.

A prágai szerződést az abban foglalt feltételeknek megfelelően, az 1595 febr. 8-án *Pozsonyban* megnyílt országgyűlés rendei elfogadták, kikötvén azonban, hogy mindazok, kik a király, vagy elődei iránt tanúsított ragaszkodásukért Erdélyben, vagy az erdélyi fejedelem iránt való hűségükért Magyarországon hivatalukat vagy birtokukat veszítették, azokat nyerjék vissza ; továbbá, hogy Szaboles-, Szatmár- és Ugocsa-vármegyékben az erdélyiek semmiféle hatóságot ne igényeljenek, mivel ezen megyék mindig királyi joghatóság alatt állottak.³⁾ A szerződést az április 16-án Gyulafehérvárott tartott országgyűlés is törvénybe iktatta s megtartására Zsigmond és a rendek fogadalmat tettek,⁴⁾ miután Bocskay a szerződés alapfeltételének, a Károly stiriai főherceg leányával, Mária Krisztiennával kötendő házasságnak alakításáigait a márcz. 5-én aláírt házassági szerződéssel elintézte.⁵⁾

¹⁾ Art. II. *Bethlen* : VIII. tom. III. p. 523. *Goossnál* : id. kiadv. 228. l.

²⁾ Art. VIII. *Bethlen* : VIII. tom. III. p. 527.

³⁾ Magy. Orsz. Eml. VIII. 194. l. és Art. LVI. Magy. Orsz. Eml. VIII. 229—235. ll.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. III. 349. l.

⁵⁾ *Szádeczky L.* : Báthory Zsigmondné. Századok. 1883. 52—54. ll.

Erdélynek a portától való elszakadása s egyúttal Moldvának és Havasalföldnek az erdélyi államhatalom érdekkörébe vonása, a porta ellen irányuló célzattal,¹⁾ a török háborút tényleg felidézte.²⁾ A támadást azonban Zsigmond kezdte, ki az újonnan kinevezett (1595 máj. 27.) karánsebesi bán, Borbély György vezetése alatt tekintélyes sereggel kísérelte meg a Temesvidék felszabadítását. A sereg Bokcsa és Varsócz elfoglalása után³⁾ a hódoltságiaknak Erdélybe való beütésének hírére, kik Jófőig (Dobra) pusztítottak,⁴⁾ a Lugos körül fekvő s Erdélylyel érintkező hódoltsági terület visszaszerzését tartván leg-sürgősebb feladatának, egyesült a Báthorytól küldött megerősítő csapatokkal, melyek időközben Tótváradot visszafoglalták⁵⁾ s a facseti palánkot fogta ostrom alá. Az erősség a török hódoltság végvára lévén, mely Erdélybe való menetelük útját is fedezte, a temesvári pasa számot tevő haderővel sietett felmentésére. Facset bukását azonban nem tudta megakadályozni, sőt csapatai is vereséget szenvedtek az egyesült erdélyi hadaktól.⁶⁾ A vereség hatása alatt a solymosi és eperjesi várak török őrsegei

Erd. Orsz. Eml. III. 346. *Mikó F.*: Históriája. 140. l. *Istvánffy*: XXIX. p. 401. *Bethlen*: VIII. tom. III. p. 534—54., ki a házassági szerződést is közli. *Baranyai Decsi J.*: Comm. lib. VII. c. 74. p. 162—64.

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. III. 350—51. ll.

²⁾ V. ö. Báthory Zsigmond leveleit Miksa főherceghez 1595 jún. 1. és Rudolphhoz jún. 2-ről. *Pray*: Epist. proc. III. 243—46. ll.

³⁾ Bogsán és Versecz. *Baranyai Decsi J.*: Comm. lib. VIII. c. 6. p. 180—83. *Istvánffy*: XXIX. p. 411. *Bethlen*: VIII. tom. III. p. 576. *Karácsonyi*: id. ért. Évk. XI. 42. l. *Sepsi Laczkó Máté* krón. Mikónál III. 30. l. *Szamosközy*: IV. 47. l. *Jacobinus*: Enarratio rerum a Sigismundo Transsylvaniae principe gestarum. *Schwandtnernél*. III. 145. Türkische und ungarische Chronica. Nürnberg. 1663. 203.

⁴⁾ *Istvánffy*: XXIX. p. 411. *Baranyai Decsi J.*: Comm. lib. VIII. c. 7. p. 183—84. *Bethlen*: VIII. tom. III. p. 582.

⁵⁾ *Bethlen*: VIII. tom. III. p. 584. *Istvánffy*: XXIX. p. 411. *Baranyai Decsi J.*: Comm. lib. VIII. c. 7. p. 184. *Sepsi Laczkó*: Mikónál III. 30. *Márki*: II. 19. és u. attól Hadtört. Közl. VII. 350. l. *Jacobinus Schwandtnernél* III. 146.

⁶⁾ Aug. 13—14. *Bethlen*: VIII. tom. III. p. 584—86. *Borsos Tamás* önéletírása. Erd. tört. tára. II. 18. *Sepsi Laczkó*: Mikónál III. 28. *Baranyai Decsi J.*: Comm. lib. VIII. c. 8—9. p. 185—189. *Szamosközy*: IV. 47. és 55. l. *Istvánffy*: XXIX. p. 411. *Mikó F.*: Históriája 141. l. *Márki*: II. 19—20. ll. *Jacobinus Schwandtnernél* III. 146—47.

elmenekültek¹⁾ s a hódoltsági terület legfontosabb végvárainak egyike, Lippa is megadta magát Borbély Györgynek,²⁾ ki az őrségeiktől elhagyott Arad, Csanád, Nagylak, Fellak, Siri, Pankota, Világos, Feltót³⁾ várak és palánkok elfoglalása után Borosjenőt zárta körül s támogatásban részesülván a váradiaktól is, egy hónapi kemény ostrom (szept. 16—okt. 22.) után azt is bevette.⁴⁾ Báthory Zsigmondnak Szinán nagyvezér seregei felett *Gyurgyevónál* kivívott győzelme (1595 okt.)⁵⁾ Erdély joghatóságát az ismét visszafoglalt hódoltsági területeken annyira megszilárdította, hogy az így előállott területi elhelyezkedés, jelentéktelen változásokat nem tekintve, évtizedekre állandósult. Ez pedig nagyjelentőségű eredmény, mert a hódoltság fokozatos kiterjesztése következtében eddig veszedelemben forgó magyarországi részek továbbra is megőrizhették magyar jellegüket s nem jutottak a déli megyék sorsára, melyekben a török uralom bukása után egy magyar községet sem lehetett találni.⁶⁾

¹⁾ *Istvánffy* : XXIX. p. 411. — *Bethlen* : VIII. tom. III. p. 587. *Baranyai Decsi J.* : Comm. lib. VIII. c. 9. p. 189. *Sepsi Laczkó* : Mikónál III. 30. *Márki* : II. 20—22. ll. és Hadtört. közl. VII. 352. l. *Jacobinus* u. ott. III. 147—48.

²⁾ *Szamosközy* : IV. 47—48. *Bethlen* : VIII. tom. III. p. 587—89. *Sepsi Laczkó* : Mikónál III. 29. *Borsos Tamás* önéletrása. Erd. tört. tára. II. 18. *Szalárdy* : Sir. magy. krón. 20. *Baranyai Decsi J.* : Comm. lib. VIII. c. 10. p. 189—91. *Istvánffy* : XXIX. p. 411. *Mikó F.* : Hist. 141. l. *Márki* : II. 20—22. ll. és Hadtört. Közl. VII. 352—53. *Karácsonyi* : Békésm. tört. I. 257. l. és Évk. XI. 43. l. *Jacobinus* : u. ott. III. 148—49.

³⁾ *Baranyai Decsi J.* : Comm. lib. VIII. c. 10. p. 192. *Bethlen* : VIII. tom. III. p. 590. *Istvánffy* : XXIX. p. 411. *Sepsi Laczkó M.* : Mikónál III. 30. *Márki* : II. 24. és Hadtört. Közl. VII. 355—56. *Borovszky* : Csanádm. tört. I. 219. és II. 78—79. ll. U. attól : A nagylaki uradalom tört. 35—36. ll. *Jacobinus* : u. ott. III. 149. — *Türkische u. Ungarische Chronica*. Nürnberg. 1663. 202. l.

⁴⁾ *Bethlen* : VIII. tom. III. p. 620. *Sepsi Laczkó* : Mikónál III. 29—30. *Borsos Tamás* önélet. Erd. tört. tára II. 18. *Szalárdy* : Sir. magy. krón. 20. l. *Mikó F.* : Históriaja 141. l. *Baranyai Decsi J.* : Comm. lib. IX. c. 14. p. 225—29. *Márki* : II. 22—23. és Hadtört. Közl. VII. 353—54. ll. *Jacobinus* : u. ott. III. 161.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. III. 353—57. ll., a hadjárat leírása a forrásokkal. U. erről Pellérdi Péter levele 1595 okt. 1-ről. Közzölte *Sörös Pongrácz*. (Pannonhalmi főapátsági főiskola 1913/14-i évkönyve 142—154. ll.)

⁶⁾ V. ö. *Karácsonyi J.* : többször id. érték. Évk. XI. 41. l.

Báthory Zsigmond hódításai a prágai szerződés értelmében hűbéri jogon ugyan, Erdélyhez csatoltattak, a mi ellen az 1596-ki (febr.-márcz.) pozsonyi országgyűlés sem emelt kifogásokat ¹⁾ s így az erdélyi joghatóság nyugati határai jelentékenyen bővültek, a török hódoltsági terület rovására. A porta törekvése természetesen a veszendőbe menő részek visszafoglalására irányulván, ettől fogva a Temes- és Marosvidék éveken át tartó háborúskodás színhelye lett. 1596 tavaszán Makó városa és Csanád jutott török kézre, ²⁾ Lippát azonban a temesvári pasa eredménytelenül ostromolta (máj. 5—11.). ³⁾ De sikertelen volt másfelől a Báthory Zsigmond személyes vezetése alatt álló felmentő erdélyi seregnek Temesvár elfoglalására irányuló törekvése is, ⁴⁾ főleg azért, mert akkor már nyilvánvaló volt, hogy a háború sorsa a szultán közvetlen beavatkozása miatt nem a délvidéken, hanem Felső-Magyarországon fog eldőlni. A mezőkeresztesi csata (okt. 26.), melyet Egervár bukása előzött meg, az erdélyi és magyar haderő együttes működésének ezen első kísérlete azonban szerencsétlenül, a keresztény csapatok teljes vereségével végződött. ⁵⁾

Báthory Zsigmond már a temesvári kudarcz után foglalkozott azzal a gondolattal, hogy fejedelemségéről lemond és egyházi pályára lép. ⁶⁾ A mezőkeresztesi vereség még inkább megerősítette szándékában, — »mert ő látja, hogy a török császár ellen elégtelen Erdélyt megtartani«, másfelől viszont

¹⁾ Art. XXXV. Magy. Orsz. Eml. VIII. 280. és 360. ll.

²⁾ *Borovszky* : Csanádmegye tört. I. 220. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. III. 361—62. *Bethlen* : IX. tom. IV. p. 8—10. *Illésházy István* feljegyzései. (M. H. H. SS. VII.) 26—27. ll. *Baranyai Decsi J.* : Comm. lib. X. c. 6. p. 252—54. *Sepsi Laczkó* : Mikónál III. 30. *Szamosközy* : IV. 56—57. *Márki S.* : II. 26—27. és Hadtört. Közlem. VII. 358—59. *Istvánffy* : XXX. p. 422.

⁴⁾ *Bethlen* : IX. tom. IV. p. 11—13. *Sepsi Laczkó M.* : Mikónál III. 31. *Borsos Tamás* önéletírása. Erd. tört. tára II. 20. *Baranyai Decsi J.* : Comm. lib. X. c. 8. p. 257—63. *Istvánffy* : XXX. p. 422. Tört. Tár. 1889. 40. — *Márki* : II. 27—28. és Hadtört. Közl. VII. 359—60. *Szamosközy* : IV. 467—68.

⁵⁾ V. ö. *Komáromy András* : A mezőkeresztesi csata. Hadtört. Közlem. 1892. (V.) U. o. a teljes irodalom is.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. III. 362. l.

»ő megesküött azon erős hittel, hogy soha az törökkel meg nem békéllek.«¹⁾ Ez a dilemma arra készítette, hogy a török háborúra vonatkozó előkészületek tárgyalásának ürügye alatt 1597 januáriusában személyesen induljon a prágai udvarba s a lemondásával összefüggő kiegyezést közvetlenül irányítsa. Törekvése azonban, mivel az udvar a feltételeket túlzottaknak tartotta, ekkor eredményre nem vezetett; úgy látszik, Erdély átvételét sem látták annyira sürgősnek, mint Báthory, kit egyelőre a török háború fokozott mérvű folytatására igyekeztek bírni.²⁾ A fejedelem ettől nem idegenkedett ugyan, de miután Temesvár visszafoglalására irányuló törekvése ismét sikertelen maradt és hadai Csanád, Fellak és Arad visszavételén kívül egyéb eredményt felmutatni nem tudtak,³⁾ még határozottabb formában kívánta azon feltételei teljesítését, melyeket az 1597 nyarán Prágába küldött *Carillóval* Erdély átadására és a személyét illető kárpótlásra vonatkozólag újból előterjesztett. *Carillo* diplomatiái tárgyalásai⁴⁾ az 1597 decz. 23-án véglegesen megkötött *szerződéssel* fejeződtek be, mely Zsigmondnak Oppeln és Ratibor herczegségeket s 50.000 tallérnyi évjáradékot biztosított; Rudolf igéri, hogy nejétől, kivel boldogtalan házassági viszonyban élt, elválasztatja és minthogy egyházi pályára óhajt lépni, számára a bíborosi méltóságot is kilátásba helyezte.⁵⁾ Báthory ekkor valóban lemondott fejedelemségéről s miután az 1598 ápr. elején *Erdély átvétele* végett Gyulafehérvárra érkező császári biztosok: Szuhay István, Pezzen Bertalan és Istvánffy Miklós kezébe az országos haderővel s az országgyűléssel a hűségesküt letétette, azonnal elhagyta Erdélyt.⁶⁾

1) *Borsos Tamás* önéletírása. Erd. tört. tára. II. 21. l.

2) V. ö. Erd. Orsz. Eml. IV. 7. s köv. ll.

3) *Bethlen*: IX. tom. IV. p. 43—44. *Baranyai Decsi*: Comm. lib. XI. lib. I. c. 6. p. 296—97. *Borovszky*: Csanádm. tört. II. 220. és u. attól: A nagylaki uradalom tört. 36. l. *Márki*: II. 29. és Hadtört. Közlem. VII. 361. l. *Sepsi Laczkó*: Mikónál. III. 31. l.

4) *Szilágyi S.*: *Carillo* Alfonz diplomatiái működése. Budapest. Akadémia 1877. 32—40. ll.

5) Erd. Orsz. Eml. IV. 20 l. A tárgyalásokra vonatkozó okiratok. M. Tört. Tár. 1877. (XXIII.) 152. s köv. ll.

6) Erd. Orsz. Eml. IV. 27—31. ll. *Holub József*: *Istvánffy Miklós* históriája. Szekszárd. 1909. 29—30. l.

Magyarország területi egysége, a Habsburg-politika negyvenéves szakadatlan küzdelmének tárgya, ezzel megvalósultnak látszott. Minthogy azonban kétségtelen volt, hogy a porta állásfoglalása ezen új államalakulással szemben ép oly visszautasító lesz, mint volt a nyirbátori szerződéssel létesített 1552-ki egységesítéssel szemben, kérdéses volt, mennyiben sikerül az egység fenmaradásának biztosítása s a magyar és a már kifejtett erdélyi államrendszer közt szükségessé váló összhang megteremtése a sok tekintetben különleges államérdekek összeegyeztetésével.

A török háború 1598 nyarán valóban felújult. A temesvári pasa Báthory lemondásának hírére jún. 19-én már megszállotta Csanádot,¹⁾ egyelőre eredmény nélkül ugyan, de már ekkor híre járt annak, hogy a porta túlnyomó haderővel fogja nemcsak a magyarországi részeknek, hanem magának Erdélynek visszavételét is megkísérteni. Nagyobb ellenállás kifejtésére pedig a császári biztosoktól irányított kormány annyival inkább képtelen volt, mivel Rudolf őket anyagilag nem támogatta,²⁾ sőt azáltal, hogy a Mihály vajda és Erdély közt fennálló hűbéri viszonyt felbontva, Oláhországot Magyarország hűbérévé tette és császári pártfogás alá helyezte Mihálynak örökös vajdasága alatt,³⁾ Erdély állami érdekeit is kockára vetette, mert hiszen Erdély és Oláhország érdekei nem voltak szükségképen azonosak. Erdély bizonytalan politikai helyzete késztette Báthory Zsigmondot arra, hogy a Rudolftól nem teljesített feltételekre való hivatkozással, valójában azonban erdélyi hívei biztatására⁴⁾ a sziléziai herczegségeket titokban elhagyva, Lengyelországon át Erdélybe menjen, melynek rendei »előbbi fejedelemségére, méltóságára«⁵⁾ acceптálták.

Zsigmond visszatérése Erdély nemzetközi helyzetére befolyással nem volt. A török haderő ismételt támadása, melynek

¹⁾ *Baranyai Decsi J.*: Comm. dec. XI. lib. II. c. 8. p. 325—26. — *Bethlen*: IX. tom. IV. p. 121—22. *Borovszky*: II. 220. *Márki*: II. 29. és *Hadtört. Közl.* VII. 362. 1.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 38—39. II.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 43. 1.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 51. s köv. II.

⁵⁾ Meghívó a kolozsvári tábori országgyűlésre 1598 aug. 22-én. Erd. Orsz. Eml. IV. 189. 1.

Csanád, Nagylak, Fellak és Arad¹⁾ áldozatul esett, Erdélyre is végzetes lehetett s jöllehet Báthory most már Erdély és a porta hagyományos viszonyának megújítására is hajlandónak mutatkozott, a szerdárral Lippán folytatott tárgyalások eredményre nem vezettek, mert a porta Báthory fejedelemségéről tudni nem akart. Nagyváradot azonban, melynek ostromát haladéktalanul megkísérelték, nem sikerült megvenniök²⁾ s így Erdélyt közvetlen veszedelem török részről egyelőre nem fenyegette. *Nagyvárad* védelmében Erdélynek nem volt szerepe.³⁾ A város ekkor már kivonta magát Báthory Zsigmond joghatósága alól,⁴⁾ mely részére sem a porta, sem Rudolf ellen nem ígért kellő védelmet s Magyarországhoz csatlakozott, melynek legalább következetes irányelvei voltak úgy Erdélylyel, mint a portával szemben. Az erdélyi külpolitika megbízhatatlanságának nyilvánvalósága idézte elő, illetőleg véglegesítette a váradi ostrom után azon szakadást is, mely a Várad körül elterülő magyarországi részekre: Bihar-, Középszolnok-, Krasznamegyékre és Nagybányára is kiterjedt,⁵⁾ minek következtében Erdély joghatósága a tiszántúli részekben teljesen megszűnt. Az udvar e területek tényleges birtokbavételétől

1) *Istvánffy*: XXXI. p. 447. *Bethlen*: IX. tom. IV. p. 167—68. *Borovszky*: II. 221. és u. attól: A nagylaki uradalom tört. 37. *Márki*: II. 30. és *Hadtört.* Közl. VII. 363. I. Erd. Orsz. Eml. IV. 198. I.

2) *Brüsseli Okmt.* II. 101. — *Bethlen*: IX. tom. IV. p. 172. *Nagy Szabó Ferencz* memorialeja. Erd. tört. ad. I. 51. *Sepsi Laczkó*: Erd. tört. ad. III. 36. *Szalárdy*: *Sir. magy. krón.* 20—21. II. *Borsos Tamás*: *Önéletírása.* Erd. tört. tára. II. 22. *Istvánffy*: XXXI. p. 448—49. *Szamosközy*: II. 165—80. *Tört. Tár.* 1878. 106—16. II. *Mikó F.* históriája. 142. A feldolgozások közül: *Tóth Szabó Pál*: *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában.* (Nagyvárad prem. főgymn. Értesít. 1903—904.) 32—35. II. Az egykorúak közül: *Warhafte Beschreibung, welcher massen der wohlgeborne gestrenge Herr Melchior von Redern Frey Herr die gewaltige Festung Grosz Waradein... erhalten.* Nürnberg 1598.

3) »Akkor Báthory Zsigmond az ország hadaival Sebesváron alól a Kőrösben egy hegyen feküdt táborban, kit Sárostartárnak hívtanak.« *Mikó F.* históriája. 142. I.

4) *Szamosközy*: II. 139—145. II.

5) *Szamosközy*: II. 145. *Bethlen*: IX. tom. IV. p. 151. és 176—77. V. ö. Erd. Orsz. Eml. IV. 72. I. 1. jegyzet.

természetesen nem vonakodott¹⁾ s ámbár Zsigmond újból tárgyalásokat kezdett Rudolffal, melyek az 1599-ki ápr. 6-ki egyezséggel eredményeseknek látszottak,²⁾ az 1599-ki (márcz.-ápr.) *pozsonyi országgyűlés* Bihar-, Középszołnok- és Kaszna-megyéket, a folyó tárgyalásokra való figyelem nélkül, ténylegesen a magyar korona joghatósága alá tartozó országrészekként tekintette³⁾ s ezzel tulajdonképen az 1595 jan. 28-ki prágai szerződésben a magyar királynak biztosított felségjogok gyakorlati érvényesítésének álláspontjára helyezkedett. A magyar országgyűlés felfogása szerint indokoltta tehette a magyar királyi joghatóság kiterjesztését az Erdély kormányában meglepetésszerűen beálló változás is, mely 1599 márcz. 17-én Báthory Endre bíborosnak juttatta a fejedelemséget.⁴⁾

Báthory Endre fejedelemsége Erdély külpolitikai helyzetében nem idézett elő változást. Rudolf a prágai szerződés alapján Erdély kormányzatának irányítását kizárólag magának akarván fentartani, az új fejedelemmel egyáltalán nem szándékozott tárgyalni, sőt épen élénk diplomatiiai levelezést folytatott Mihály vajdával, ki Rudolf érdekeinek biztosítása végett késznek nyilatkozott Erdély megtámadására.⁵⁾ A portában viszont volt ugyan hajlandóság Báthory fejedelemségének elismerésére és fegyveres támogatására, de ennek fejében Lippát és Borosjenőt kívánta,⁶⁾ a minek teljesítését a fejedelem lehetetlennek találta.⁷⁾ Báthory Endre ily körülmények között teljesen magára hagyatva, trónját *Mihály vajda* támadása ellen sem tudta megoltalmazni, ki okt. 28-án *Nagyszeben* közelében (Sellenberk és Szent-Erzsébet közt) a Báthoryakat gyűlölő székelység segítségével csapatait megverte. A Moldva felé

1) V. ö. Biharmegye 1599-ki dic. conscript. Orsz. ltár. és országgyűlési meghívóikat. Magy. Orsz. Eml. IX. 193. l.

2) Erd. Orsz. Eml. IV. 73—76. ll.

3) V. ö. Art. XI. Magy. Orsz. Eml. IX. 318.

4) *Bethlen*: IX. tom. IV. p. 216. *Istvánffy*: XXXI. p. 452. *Mikó F. hist.* 142. l. *Szamosközy*: II. 220—22. Erd. Orsz. Eml. IV. 80—81. ll.

5) V. ö. Erd. Orsz. Eml. IV. 83. és 86. ll. *Szádeczky L.*: Erdély és Mihály vajda tört. 48. s köv. ll.

6) *Bethlen*: IX. tom. IV. p. 285—86.

7) *Szamosközy*: II. 263—64.

menekülő fejedelmet, mint ismeretes, a székelyek ölték meg (okt. 31.).¹⁾

A sellenberki ütközetet a prágai udvar politikai törekvései diadalának tartotta. Ennek minősítette Carillo,²⁾ sőt a vajda is, ki magát csupán a császár helytartójának és erdélyrészi főgenerálisának kívánta tekintetni.³⁾ Bocskay azonban már nov. 16-án az udvarnak küldött jelentésében kénytelen volt olyan jelenségekre mutatni, melyek — mint pl. Krasznamegyének az erdélyi országgyűlésre való meghívása, a kiváltságokkal megajándékozott székelyek felesketése az ő és fia hűségére, nagymérvű fegyverkezés, Kővár, Huszt és egyéb várak megszerzésére irányuló kísérlete — arra engednek következtetni, hogy a vajdának az udvaréval ellentétes törekvései vannak.⁴⁾ »Az töröknek igen keresi kedvét«, — írta másfelől Forgách Zsigmond is, úgy hogy »mondják ezt is, Mihály vajda hogy az török császár akaratajából is jött ő Erdélyre«. ⁵⁾ Bár Bocskaynak Mihály vajdáról alkotott kedvezőtlen benyomásait Basta azzal igyekezett motiválni, hogy Bocskay érdekelt fél, kinek e miatt teljes hitelt adni nem lehet,⁶⁾ a prágai udvar ettől függetlenül maga is szükségét érezte annak, hogy Erdély állami szervezetét véglegesen rendezze s a kormányzást közvetlenül intézze.⁷⁾ Utóbb azonban mégis a tényleges kormányforma további fenntartása mellett foglaltak állást.⁸⁾

Mint a következmények mutatták, a vajda óvatosan ugyan,

¹⁾ Egykorú jelentés Mihály vajda győzelméről. Kiadva *Papiu Ilariu*: *Tesauru de Monumente Istorice*. Tom. III. p. 60—63. (Bucuresci. 1864.) *Istvánffy*: XXXI. p. 453—54. *Mikó F.* hist. 142—43. *Bethlen*: IX. tom. IV. p. 385—405. *Szamosközy*: II. 322—39. *Nagy Szabó Ferencz*: *Memor. Erd. tört. ad. I.* 53—54. — *Szádeczky*: i. m. 77—88. II.

²⁾ 1599 nov. 22-iki levele Miksa főherceghez. *Veress* kiad. 343. I.

³⁾ 1599 nov. 4-iki országgyűlési meghívója. *Erd. Orsz. Eml. IV.* 416. és Bocskay jelentése 1599 nov. 16-ról. *Erd. Orsz. Eml. IV.* 420. *Tört. Tár.* 1883. 727. I.

⁴⁾ *Erd. Orsz. Eml. IV.* 420—21. II. és *Hurmuzakinál*: *Documente privitore*. Vol. III. (Bucuresci 1880.) p. 352—54.

⁵⁾ Közölve *Erd. Orsz. Eml. IV.* 427. I.

⁶⁾ *Tört. Tár.* 1883. 728. I.

⁷⁾ *Tört. Tár.* 1883. 729. I. *Erd. Orsz. Eml. IV.* 348. I.

⁸⁾ *Erd. Orsz. Eml. IV.* 351. I.

de határozott tervszerűséggel igyekezett Erdélyt magának és családjának megszerezni. Erdély nemzetközi jelentőségét felismerve, világosan látta, hogy Erdély politikai súlyát nem a régi határok közé szorított vajdaság, hanem azon földrajzi elhelyezkedés biztosította, mely a fejedelemség érdekkörébe vonta a keletmagyarországi részeken kívül a két oláh vajdaságot is. Ez magyarázza meg az anyaországhoz csatolt magyarországi részek visszaszerzésére irányuló következetes törekvését is.¹⁾ Ungnad, az egyik császári biztos, már decz. 17-én azt jelentette, hogy a vajda nemcsak Kővárt szállotta meg, hanem Huszt és Nagyvárad várak Erdélyhez való csatolását is sürgeti,²⁾ Lippát oláh őrséggel rakta meg s ugyanezzel szándékozik Borosjenő most még erdélyiekből álló őrségét is kicserélni.³⁾ Majd a váradi kapitánynyal szemben azzal a kívánsággal állott elő, hogy a várhoz kapcsolt Kraszna- és Középszolnokmegyéket Erdélynek engedje át,⁴⁾ utóbb azonban Rudolftól is azt követelte, hogy ismerje el fia örökösödési jogát Erdélyben és Oláhországban, Husztot, Nagybányát s az előbb Erdélyhez tartozó magyarországi megyéket csatoltassa vissza s biztosítsa az ezután elfoglalandó részek birtokáról is.⁵⁾ »Sok bajunkba kerül nekünk, ... megakadályozni azt, hogy Krasznába és Mármarosba, Husztra és Váradra ne törjön«, — írták a biztosok ápr. 3-án,⁶⁾ úgy hogy az ellenségeskedés nyílt kitörését a vajda és a részeket megszállva tartó Basta közt, nagyon közelinek látták.⁷⁾ Ez ugyan nem következett be, mert a vajda Moldva

¹⁾ 1599 decz. 4-ki rendeletével utasította Kraszna- és Középszolnokvármegyéket, hogy a megye területén élő fő-, köz- és egyházi nemességet, valamint a nemesi özvegyeket irassák össze. (*Hurmuzaki* : Documente privitore. Vol. III. p. 370—71.) 1599 decz. 11-én Középszolnokmegyétől Báthory Zsigmondnak a megye területén eszközölt összes adományairól jegyzéket kívánt. (*Hurmuzaki* : Documente privitore. Vol. III. p. 378.)

²⁾ Tört. Tár. 1883. 733. l.

³⁾ 1599 decz. 25-ki jelentése Rudolfhoz. Tört. Tár. 1883. 735. l.

⁴⁾ Nyári Pál levele Miksa főherceghez. 1600 jan. 8. Tört. Tár. 1883. 740. és Basta levele Ungnadnak 1600 jan. 29. Tört. Tár. 1884. 34. l.

⁵⁾ Ungnad és Székely biztosok jelentése 1600 febr. 15. Tört. Tár. 1884. 45. l. Erd. Orsz. Eml. IV. k. 363. l.

⁶⁾ Tört. Tár. 1884. 254. l. Ugyanígy ápr. 6-ki level. Tört. Tár. 1884. 256. lap.

⁷⁾ Ápr. 8-ki levelük Rudolfhoz. Tört. Tár. 1884. 257. l.

elfoglalását sürgősebbnek tartotta a részek visszacsatolásánál, de azért a rendekkel is sürgettette kívánsága kedvező elintézését,¹⁾ mert — úgymond — »inkább akarja, hogy a feje elveszzen, mintsem beleegyezzék, hogy a külső megyék, melyek Erdélyhez tartoznak, elvonassanak tőle.«²⁾

A vajda a moldvai expeditio sikeres befejezése után³⁾ a részek átengedésére vonatkozó *követeléseit* ismét felújította, most már azzal indokolván magatartását, hogy azért akarja Váradot megszállani és az Erdélyhez tartozó részeket visszacsatolni, hogy a porta ugyanezen részek elfoglalására irányuló törekvéseinek⁴⁾ elejét vegye.⁵⁾ A most formulázott kívánságai szerint: Erdély, Oláhország és Moldva örökösen adassék neki és fiának; a részek, t. i. Bihar-, Középszolnok-, Kraszna-, Máramaros- és Zarándmegyék Váraddal és Huszttal csatoltassanak vissza Erdélyhez, Görgény, Gyalu, Vécs, Fogaras, Kővár, Huszt tartozékaikkal adassanak neki; a töröktől elfoglalandó területek, nevezetesen Temesvár, Fellak, Csanád, Becskerek, Pancsova és Berény őt illessék; ha országát elvesztené, százezer frtot érő ingatlannal kárpótolják; a háború folytatására ugyanannyi összeggel segítsék, mint Báthory Zsigmondot; a magyar király és a porta közt esetleg kötendő békébe befoglaltassék; ő és fia mindazon címek viselésére jogosultak legyenek, melyek Báthory Zsigmondot illették s végül kötelezze magát Rudolf húszezer zsoldosának fizetésére.⁶⁾

Rudolf 1600 szept. 12-én adta meg véglegesnek tekintett *válaszát* Mihály vajda követeinek, melyben hangsúlyozza ugyan, hogy inkább óhajtotta volna, ha a vajda Erdélyből saját országába távozván, onnan működött volna a kereszténység érdeké-

¹⁾ Tört. Tár. 1884. 266. l. Erd. Orsz. Eml. IV. 377. l.

²⁾ A biztosok ápr. 30-ki jelentése. Tört. Tár. 1884. 270. l.

³⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. IV. 378—82. ll. és *Szádeczky L.*: i. m. 157—63. ll.

⁴⁾ Tört. Tár. 1884. 264., 444. ll.

⁵⁾ A biztosok jelentése Rudolffhoz. 1600 aug. 7-ről. Tört. Tár. 1884. 459. lap.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 383—84. ll. *Szádeczky*: i. m. 172—73. Ugyanott a vajda egyéb kívánságai is részletezve vannak. Azonfelül: *Hurmuzaki—Jorga*: Documente privitore. Vol. XII. Bucuresci. 1903. 956., 958. l. és Vol. IV. P. I. p. 214., 217.

ben, — mégis beleegyezik, hogy a vajda Erdélyt, mint a magyar király kormányzója, korlátolt jogkörrel, annak régi szokásai, törvényei megtartásával igazgassa, mindenkor meghallgatván a tanácsosok véleményét is, kik közt Rudolf képviselőjében egy magyarországi tanácsos is helyet foglal. Havasalföldön Mihály és családja birtokában lehet. Moldva birtoklásának kérdése azonban egyelőre függőben marad. A vajdától kért várak átadása nem teljesíthető, mert azok részben magán-, egyházi és kincstári birtokok, részben pedig, mint Huszt és Kővár, Magyarországhoz tartoznak. Bihar-, Középszolnok-, Kraszna-, Zaránd-, Máramarosmegyék, valamint Kővár jog szerint sohasem voltak Erdély kiegészítő részei s ennek következtében azok Magyarországhoz kapcsolandók. A magyar királyt illetik a törököktől elfoglalandó nagyobb várak is, így Temesvár, Gyula, Szolnok és Csanád, a kisebbek azonban, mint királyi adomány tárgyai, a vajdára szállhatnak. A háború folyama alatt a körülményekhez képest segíteni fogja; a cím-kérdést a lehetőség szerint megoldja.¹⁾

A császári válasz tehát azon tudatos politikai törekvés gyakorlati befejezése, melyben az udvari felfogás Erdély tartományszerű jellegét elismerte ugyan, de Erdélynek a kapcsolt részek birtokára vonatkozó történeti jogait mereven tagadta. Jelentősége főleg abban áll, hogy a hivatalos politika ettől kezdve az akkori tényleges területi elhelyezkedést tartotta egyedül elfogadható tárgyalási alapnak s ezzel elvileg minden olyan törekvést visszautasított, mely a tulajdonképeni Erdély joghatóságának a magyarországi részekre való kiterjesztésére irányult. Kitűnik ez abból is, hogy midőn Mihály vajda bukása ²⁾ és Báthory Zsigmondnak Erdély fejedelemsége elnyeréséért sikertelenül folytatott küzdelmei, majd végleges lemondása után a fejedelemmé választott *Székely Mózes* fegyvert fogott Erdély megmentése végett Basta ellen,³⁾ a Rudolf-fal megújuló tárgyalások a már ismertetett politikai elvek keretén belül folytak. Rudolf feltételei szerint — ha egyáltalában őszinték

1) 1600 szept. 12-ki válasza. Kiadva Erd. Orsz. Eml. IV. 539—44. Regestája. Tört. Tár. 1884. 632—33. ll.

2) *Szádeczky*: i. m. 182. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. IV. 386—92. ll.

3) V. ö. *Vass Miklós*: Székely Mózes. Budapest. 1897. 74. s köv. ll.

voltak — Székely Mózesnek a tulajdonképeni Erdélyen kívül Lippa, Jenő, Lugos és Karánsebes tartozékaikkal együtt átengedhető, de Várad, Huszt, Kővár és tartozékai, valamint a Szilágyság és Máramarosmegye Erdélytől el nem választható.¹⁾ Székely Mózes törekvése ellenben odairányult, hogy ha már Várad Biharmegyével, Huszt és Máramaros elszakíttatnak is Erdélytől, legalább Kővár és a Szilágyság (Középszolnok- és Krasznamegyék) maradjanak meg birtokában; végső esetben ez utóbbiakról is lemond ugyan, de a délvidéki várak és területek Erdélyhez való csatolását feltétlen szükségnek véli.²⁾ Mindezen alkudozások gyakorlati jelentőséggel nem bírtak s Székely Mózes bukásával tárgytalanokká váltak,³⁾ de világot vetnek az udvar álláspontjára, mely Erdély és a magyar királyság szoros kapcsolatát az önállóságra törekvés kísérleteivel szemben azzal fejezte ki, hogy az 1603 márcziusában megtartott pozsonyi országgyűlésen Erdély rendjeinek megjelenését is megkövetelte,⁴⁾ a mi a következő esztendőben is megismétlődött.⁵⁾

III.

1601—1606.

Bocskay István szabadságharczának okai. Bocskay erdélyi fejedelemsége, a bécsi béke és jelentősége. A zsitvatoroki béke.

»Nem sok az magyar nemzetség, de nem kell semminek vélni és contemnálni, mert ha öszvegyülekezhetik és pártot ütnek, nagy vizet zavarhatnak, kiből nagy és reméntelen dolog indulhat.«⁶⁾ Ez a politikai megjegyzés, melyet állítólag Basta adott utasításkép Belgiojoso kassai főkapitánynak, tulajdonképen az uralkodó kormányzati rendszer kemény bírálata, mely az egységessé vált Magyarország területének minden

¹⁾ Bethlen: XII. tom. V. p. 327. és Szamosközy: III. 152. l.

²⁾ Bethlen: XII. tom. V. p. 382—83. és Szamosközy: III. 162—63. ll.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 52—53. és Vass: i. m. 82—85. ll.

⁴⁾ Magy. Orsz. Eml. X. 123—24. ll.

⁵⁾ Magy. Orsz. Eml. X. 429. l. Erd. Orsz. Eml. V. 63. l.

⁶⁾ Szamosközy: IV. 219—20. ll.

részére vonatkozott. Erdélyre is, melyet a prágai udvar Székely Mózes fejedelemségének megbuktatása óta fegyverrel meghódított tartománynak minősítvén, jogvesztettnek tekintett, s ennek következtében az összes előző államszerződések tartalmával ellentétben, új jogalapra helyezte Erdély belső állami életét. Az 1604 január 12-ki császári intézkedés az erdélyi nemesség birtoklásának jogalapjait akként rendezte, hogy elvileg az összes birtoklási címeket érvényteleneknek jelentette ki; a királypárti, valamint a mozgalmakban ténylegesen részt vett nemesek valamennyien csak új császári adomány erejénél fogva lehettek jószágaik törvényes birtokosai, de csak mint hűbéresek. A különbség a két pártállású nemesség közt mindössze abban állott, hogy a lázadó nemes az új adomány, illetőleg a beiktatás fejében készpénzben tartozott megfizetni a császári biztosoktól meghatározott váltóösszeget, míg a hűségben megmaradtak ez alól mentességet nyertek.¹⁾

A birtoklási jogalap gyökeres felforgatását nyomon követte Erdély államjövödelmeinek és pénzügyeinek szabályozása, mely abban a formában, a hogy megkísérelték, »az alkotmány negatívója volt, mely annak kimondását vonta maga után, hogy a pénzügyi administratio körében minden hivatalnok csak német lehet.«²⁾ A rekatholizáló törekvések, melyek az eddig hű királypárti szászok körében keltettek erős visszahatást,³⁾ ép oly kevésbé voltak alkalmasak az új kormányzati rendszer megerősítésére, mint azon felségsértési perek, melyeket a befolyásosabb főurak ellen indítottak Erdélyben és a részekben, minden törvényes alap mellőzésével.⁴⁾ A zsoldoshadak fosztogatásai és erőszakoskodásai,⁵⁾ a gazdasági élet pangása és en-

¹⁾ Az új donatio levelek mintafogalmazványai 1604 jan. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. V. 242—44. ll. és 68—69. ll.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 69. l.

³⁾ *Kraus*: Tract. rer. Transsylvanicarum. *Kemény*: Fundgruben. I. 194. és Erd. Orsz. Eml. V. 71. l. Magy. Orsz. Eml. X. 374—75.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 72—74. ll.

⁵⁾ *Szamosközy*: IV. 217. és 227. ll. *Kraus*: Tractatus. *Kemény*nél: I. 194—95. *Chronica civit. Schaesburg. Kemény*: Fundgruben II. 101. *Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó*. IV. 14. *Mikó F. históriája*. 151—52. 167. lapok.

nek következtében a hihetetlen méreteket öltött drágaság,¹⁾ majd a pestis és az éhinség egyidejű fellépése, mely ezrenként szedte áldozatait,²⁾ az imént még tekintélyes fejedelemség sor-sát és további fenmaradását kétségessé tették.³⁾ Közmeggyőződésé vált, mint azt a következmények igazolták is, hogy Erdély szabadságát csak rajta kívül álló tényezők segítségével vívhatja ki.⁴⁾

Az Erdélyből hódoltsági területre menekült *bujdosók* ezek alapján s a porta ígéreteire támaszkodva, már 1604 tavaszán megkezdték a felszabadító mozgalom szervezését a magyarországi részekben. Törekvéseiknek kedvezett a porta politikai magatartásában beállott újabb fordulat is, mely ott a harezi pártot juttatta túlsúlyra, s ez az eddig hű királypárti *Bocskay Istvánt* is arra készítette, hogy a tűrhetetlenné vált kormányzati rendszer megbuktatása végett érintkezésbe lépjen a bujdosókkal, majd nyíltan a forradalom élére álljon. Az *álmosdi csata* (1604 okt. 14.), mely Pezzen vereségével végződött,⁵⁾ a bujdosók ügyét diadalra segítette, kik a hajdúság csatlakozásával oly tekintélyes haderővel rendelkeztek, hogy a Nagyváradon tartózkodó Belgiojoso kassai főkapitány a döntő mérkőzést kockázatosnak vélvén, hadaival sietve Tokaj felé vonult vissza.⁶⁾ *Kassának* meghódolása Bocskay előtt⁷⁾ s ezzel egyidejűleg több felsőmagyarországi vár (Szendrő, Szádvára,

¹⁾ *Kraus* : Tractatus. Keménynél I. 195. Quellen etc. IV. 160.

²⁾ *Kraus* : (Tractatus. Keménynél I. 191.) szerint egyedül Segesvárott 2000-en haltak el. Besztercze 1600—603-ban éhinség és pestis következtében körülbelül 13.000 embert vesztett. *Kramer* : Beiträge zur Gesch. der Stadt Bistritz. Archiv. XII. 336. s köv. ll. Erd. tört. tára I. 33—34. ll. *Szamosközy* tudósítása. (Hunyadmegyei tört. és rég. társ. Évkönyve. XIII. 104.)

³⁾ *Lukinich I.* : Keresdi br. Bethlen Ferencz. Budapest. 1908. 11—12. ll.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 291. l.

⁵⁾ *Mikó F.* históriája. 168—69. l. *Bethlen* : XII. tom. VI. p. 148—52. *Istvánffy* : XXXIII. p. 499. *Szamosközy* : IV. 246—47. *R. Horváth Jenő* : Bocskay István háborúja. Hadtört. Közl. 1893. (VI.) 580—87. ll. és Hadtört. Közl. 1891. (IV.) 709—11. ll.

⁶⁾ *Szamosközy* : IV. 277. *Mikó* : hist. 169. *Bethlen* : XII. tom. VI. p. 165. *Istvánffy* : XXXIII. p. 499.

⁷⁾ Nov. 12-én *Szamosközy* : IV. 259. l. *Istvánffy* : XXXIII. p. 500.

Krasznahorka, Putnok)¹⁾ megvétele Bocskay fölényét a felkelők oszgyáni és edelényi vereségei²⁾ után is biztosította, mert Basta kimerült hadaival a siker nyújtotta előnyöket nem aknázhatta ki;³⁾ ennek tulajdonítható, hogy sem Kassa visszavételére irányuló törekvése nem járt eredménnyel,⁴⁾ sem azt nem tudta megakadályozni, hogy Borosjenő és Fülek várak Bocskayhoz csatlakozzanak.⁵⁾

Erdély e mozgalmakban még nem vett részt. Az erdélyi bujdosók az álmosdi ütközet után megválasztották ugyan Bocskayt Erdély fejedelmének⁶⁾ s ehhez a porta nevében a nagyvezér hozzájárulván,⁷⁾ Bocskaynak az athnamet is megküldötte,⁸⁾ Erdély rendei azonban okulva a közelmúlt tapasztalatain, talán titkos rokonérzéssel, de semleges magatartásukat megőrizve figyelték a magyarországi eseményeket, óvakodván a tényleges részvételtől.⁹⁾ Innen van az, hogy még Bocskaynak 1604 decz. 12-én a rendekhez intézett azon felszólítása,¹⁰⁾ hogy t. i. »legyenek veszteg, ne hadakozzanak se ű mellette, se az német mellett« s ez esetben »erős fogadással kötelezi magát mind az vezérrel együtt, hogy az régi szabadságokban mindvégig megtartja őket«,¹¹⁾ sem keltett visszhangot.¹²⁾

Kővár¹³⁾ bukása hírére egyébiránt Basta is alkudozásokat

¹⁾ *Szamosközy* : IV. 251. l.

²⁾ *Sepsi Laczkó Máté* Mikónál : III. 54. *Szamosközy* : IV. 260—261. ll. *R. Horváth J.* : id. tan. Hadtört. Közl. 1893. 594—98. ll.

³⁾ V. ö. Magy. Orsz. Eml. XI. 4. l.

⁴⁾ *Szamosközy* : IV. 261. l. *R. Horváth J.* : id. tan. U. ott 598—99. ll.

⁵⁾ *Szamosközy* : IV. 257—58. ll. Erd. Orsz. Eml. V. 296. l.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 295. l.

⁷⁾ Levele Nagyszeben városához. Erd. tört. ad. III. 319—20. ll.

⁸⁾ Kiadva Török-magyarkori államokmánytár. I. 45—47. ll.

⁹⁾ »Kivel itt felköttesse a harangot, nehéz vala, mert már sokszor szájunkat a kása megégette vala és mikoron mi, szegény erdélyi statusok, életünket koczára vetettük, akkor Magyarország csak nézi vala.« *Mikó F. hist.* 170. l.

¹⁰⁾ Kiadva Erd. Orsz. Eml. V. 360—62. l.

¹¹⁾ Így adja tartalmát helyesen *Szamosközy* : IV. 266. l.

¹²⁾ A Kolozsvárt összegyűlt nemesség Bocskay levelét a Szebenben tartózkodó császári biztosoknak küldte »és kéri, hogy értvén az dolgot és Bocskay fenyegetését, viseljenek gondot és oltalmat reájok«. *Szamosközy* : IV. 266. l.

¹³⁾ *Szamosközy* : IV. 314—15. ll.

kezdt Bocsikayval,¹⁾ melyek eredménye két hónapi fegyverszünet lett²⁾ azzal a célzattal, hogy ezen idő alatt béketárgyalásokat folytassanak. Bocsikay feltételeit azonban, ki az erdélyi fejedelemségen kívül Felsőmagyarországot is magának kívánta s követelte a teljes vallásszabadságot,³⁾ sem Basta, sem a prágai udvar nem tartották elfogadhatóknak,⁴⁾ s így az ellenségeskedések ismét megújultak. Szatmár, Lippa,⁵⁾ Lugos, Káránysebes és Nagybánya⁶⁾ meghódolása azonban most már Erdélyben is változást idézett elő. Petki János izgatásaira a székelyek Bocsikay pártjára állottak,⁷⁾ őt a febr. 21-ki *maros-szeredai gyűlésen* az ugyanott megjelent magyar nemesség küldöttjeivel egyetértően fejedelmükké választották s egyúttal csatlakozásra hívták fel a szász városokat is.⁸⁾ Ezzel a küzdelem Erdélyben is megindult, mely Bocsikaynak a szerencsi országgyűlésen (ápr. 20.) Magyarország fejedelmévé történt megválasztása után⁹⁾ sem szűnt ugyan meg teljesen, de már annyira jelentéktelenné vált, hogy Bocsikay a nyár folyamán akadály nélkül jöhetett Erdélybe, melynek rendei a szept. 14-ki *meggyesi országgyűlésen* egyhangúlag fejedelmükké tették s még az nap feleskették az ország alkotmányának s a nemzet jogainak megtartására.¹⁰⁾ November 11-én meghódolt a dévai vár őrsége is,¹¹⁾ s ennek következtében Erdély területi integritása vissza volt állítva.

Az Erdély és Magyarország fejedelmévé választott Bocsikay

1) V. ö. Basta válaszát 1605 jan. 12-ről Bocsikay javaslataira. Erd. Orsz. Eml. V. 368—70. A dátum azonban valószínűleg hibás, mivel akkor a fegyverszünetet már megkötötték.

2) Sarasági Zsigmond levele 1605 jan. 6-ról. Erd. Orsz. Eml. V. 370. *Szamosközy*: IV. 313—14.

3) Basta levele Soranzo velencei követhez. Tört. biz. oklevélmásol. II. 30. l. Magy. Orsz. Eml. XI. 122. l.

4) Magy. Orsz. Eml. XI. 123—24. ll. Tört. biz. oklevélmás. II. 30.

5) *Szamosközy*: IV. 316. és 319—22. ll.

6) *Bethlen*: XIII. t. VI. p. 227—28. Károlyi Oklevéltár. IV. 2.

7) *Mikó F. története*. 171. l.

8) *Bethlen*: XIV. tom. VI. 228—31. Erd. Orsz. Eml. V. 299. l.

9) Magy. Orsz. Eml. XI. 126—27. ll.

10) Erd. Orsz. Eml. V. 306. l.

11) Erd. Orsz. Eml. V. 309. l.

döntő tényező lévén, a vele való békés kiegyezés mielőbbi létesítését feltétlen szükségnek minősítette — Rudolf felfogásával ellentétben — a prágai udvar is.¹⁾ A királyi biztosok : Pogrányi Benedek, Forgách Zsigmond és Thurzó György, valamint a Bocskay és az ő meghívására Lengyelországból visszatért Illésházy István közt folyt tárgyalások azonban egyelőre nem jártak sikerrel.

Megemlítendő, hogy Bocskaynak ez alkalommal tárgyalás alá bocsátott feltételei²⁾ közt nem szerepelt azon kikötése, hogy Erdélyt és a hozzátartozó magyarországi részeket magának követeli, de annál nyomatékosabban hangsúlyozta ezt előszóval Thurzó előtt.³⁾

Jóllehet Bocskay előterjesztett feltételeit maga sem tartotta véglegeseknek, sőt engedményeket is helyezett kilátásba, a prágai udvar azokat annyira túlzottaknak találta, hogy Rudolf még fegyverszünet megkötését sem volt hajlandó engedélyezni.⁴⁾ A tárgyalásokat Rudolf részéről vezető *Mátyás főherceg* mindamellett, tekintettel a körülmények kényszerítő nyomására s a magyar tanácsosoknak a tárgyalások folytatását ajánló javaslataira, tekintettel továbbá arra is, hogy a török porta Rákoson Bocskay törekvései mellett ismét állást foglalt,⁵⁾ nem helyezkedett az udvar mereven visszautasító álláspontjára, hanem ugyanazon biztosait a Bocskay feltételeire adott válaszpontok alapján új tárgyalásra utasította. Bocskayt elismeri Erdély fejedelmének, azonban esküdjék hűséget a magyar királynak s ennek jeléül évi adó fizetésére kötelezze magát ; Erdély követei a magyar országgyűléseken megjelenni tartoznak. Az Erdélyhez kívánt magyarországi részek véglegesen Magyarországhoz csatolandók.⁶⁾

1) V. ö. ezekre vonatkozólag Magy. Orsz. Eml. XI. k. 196. s köv. ll.

2) Kiadva Magy. Orsz. Eml. XI. 437—45. ll.

3) Magy. Orsz. Eml. XI. 199. l. és Tört. biz. oklevélmásol. II. 33—34.

4) Magy. Orsz. Eml. XI. 200. l. Erre czéloz Roncarolli lev. 1605 aug. 8-ról. Tört. biz. oklevélmás. II. 34.

5) *Bethlen* : XIV. tom. VI. p. 342—46. *Bocaius János* leírása. *Bél* : *Adparatus* etc. 318. s köv. ll. *Sepsi Laczkó Máté* Mikónál III. 65. *Istvánffy* : XXXIV. p. 513—14. Erd. Orsz. Eml. V. 309—10.

6) *Frankl V.* : A bécsi békekötés 1606-ban. Győri tört. és rég. füzetek. III. k. 169—71. ll.

A prágai udvartól is utóbb elfogadott válaszpontok értelmes tárgyalása a nov. 23-án megnyílt *korponai országgyűlés* feladatává lett,¹⁾ mely minden egyes szakasz tüzetes tárgyalása után a Bocskay személyét illető feltételek kérdésében általánosságban akként döntött, hogy Rudolf Bocskaynak az elpusztult Erdély mellé Magyarországból akkora területet engedjen át, hogy annak jövedelemforrásai elégségesek legyenek Erdély védelmére.²⁾ Az országgyűlési végzések ezen pontja tehát Mátyás főherceg, illetőleg a prágai udvar belátására bízta ugyan az Erdélyhez csatolandó magyarországi részek megállapítását, de Bocskay Illésházy Istvánt mégis arra utasította, hogy a területátengedés kérdését formális alkudozás tárgyaként kezelje. Innen van az, hogy Illésházy kezdetben a rendek egy része felfogásának megfelelően, mindazon földterület átengedését követelte, mely Nagyszombattól és a Tátrától keletre esett; később azonban a speyeri szerződés értelmében Erdélyhez csatolt megyéken kívül (Bihar-, Középszolnok-, Kraszna-, Máramaros-) az egész Tiszántúlt s azonfelül Abauj-, Zemplén-, Ung- és Beregmegyéket kívánta, de utóbb az északkeleti fel föld említett megyéiről való lemondásra is hajlandó volt, Tokaj vára és tartozékainak kivételével. A Mátyás főherczeggel 1606 február 9-én létrejött egyezség mindamellett Bocskay joghatóságát csak a Báthory Zsigmondtól bírt magyarországi megyékre korlátozta, míg a többi megyéknek Erdélyhez való csatolását függő kérdésként a legközelebbi országgyűlés hatáskörébe utalta.³⁾ A Bocskaynak átengedett Erdély a magyarországi részekkel együtt azonban Magyarország kiegészítő részeként tekintendő; Bocskay a magyar király fenhatóságát elismeri s ennek jeléül évenként ajándékot küld a magyar királynak; köteles magát minden magyar országgyűlésen képviseltetni; halála után Erdély és a részek visszaszállanak

¹⁾ Ezen országgyűlés lefolyásának leírása *Károlyi Árpádtól*: Magy. Orsz. Eml. XI. 220. s köv. ll. Az országgyűlés minden egyes pont külön tárgyalása után határozott, a tárgyalás részleteit azonban, mivel tárgyunktól távolabb esnek, mellőzhetőnek véltük s csupán az Erdélyre vonatkozó ügyekkel foglalkozunk.

²⁾ Magy. Orsz. Eml. XI. 398—401. és 406. ll.

³⁾ Magy. Orsz. Eml. XI. 575—76.

a szt. koronára s ezért Bocskay és családja írásban tartoznak lemondani igényeikről. Az erdélyi rendek és a várak kapitányai esküvel fogadják, hogy Bocskay halála után a magyar királynak meghódolnak. Köteles a fejedelem az Erdélybe menekült gonosztevők kiadására s arra, hogy a maga pénzeinek egyik felére a magyar király nevét és címérét vereti. Mindazon területeket, melyek az Erdélyhez kapcsolandó részekben kívül esnek, haladéktalanul visszaadja stb.¹⁾

Az Illésházy-féle békeszöveg Bocskayt természetesen nem elégtette ki, de csalódást okozott az ápr. 1-én összegyűlt kolozsvári országgyűlésnek is, mely a fejedelem utasítására a béke-tervezetet tárgyalás alá fogván, arra az álláspontra helyezkedett, hogy Erdélynek önálló fejedelemségnek kell maradnia, a szabad fejedelemválasztás jogának épségben tartásával.²⁾ Az ápr. 24-én kezdődő *kassai országgyűlésen* megjelent rendek egy része szintén keveselte azt, hogy Erdélyhez csupán a tiszántúli megyék csatoltassanak, s azért kívánta, főleg Tokaj meghódolásának hatása alatt,³⁾ hogy a Kassától, illetőleg Tokajtól keletre eső összes magyarországi részek a mindenkori erdélyi fejedelmeknek engedtessenek át; ⁴⁾ utóbb azonban a Bocskay személyét illető kérdés részletezését mellőzve, csak annak a nyomatékos kijelentésére szorítkoztak, hogy ha a király a kassai végzéseket minden változtatás és kivétel nélkül el is fogadná és megerősítené s így az óhajtott kiegyezés megvalósulását mi sem akadályozná, a rendek az egyezséget mindaddig nem tekinthetik magukra nézve kötelezőnek, míg Bocskayt Erdély ügyében ki nem elégtetik.⁵⁾

A kiegyezést Bécsben ebben a formában eleinte nem tartották megköthetőnek,⁶⁾ de a törökök nagymérvű készülődéseiről vett hírek hatása alatt ⁷⁾ június 23-án mégis létrejött a

¹⁾ *Frankl*: id. ért. Győri tört. és rég. füzetek. III. 252—53. II. Az okirat *Goossnál*: 303—315. II.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 311. I.

³⁾ *Bethlen*: XV. tom. VI. p. 389. *Sepsi Laczkó Máté*. Mikónál III. 82—84. II. Tört. biz. oklevélmás. II. 40.

⁴⁾ Magy. Orsz. Eml. XI. 586. I.

⁵⁾ Magy. Orsz. Eml. XI. 707. és 718. I.

⁶⁾ *Istvánffy*: XXXIV. p. 517.

⁷⁾ *Frankl* id. ért. Győri tört. és rég. füz. IV. k. 49—50. II.

bécsi béke elnevezés alatt ismert államszerződés, Erdélyt illetőleg a következő pontokkal: A Báthory Zsigmondtól bírt Erdélyen és magyarországi részeken kívül Erdélyhez kapcsoltatik Bereg-, Ugocsa- és Szatmármegye Szatmár várával, Tokaj vára nemcsak akkori összes tartozékaival, hanem Keresztúr és Tarczal mezővárosokkal is, mely utóbbiakat Bocskay jelenlegi zálogos birtokosaiktól visszaválthatja. Bocskayt illetik a tiszántúli megyékben szedetni szokott összes tizedek. Az átengedett területek öröklési jogon lesznek Bocskay birtokai, ha azonban törvényes fiutódai nem maradnának, akkor mindazok, a miket neki átengedtek, önként Magyarország törvényes királyára és következésképen az ország koronájára szálljanak; ha ellenben leánygyermek marad, akkor ennek a leánygyermekkel kell megelégednie. A szepesi prépostsághoz tartozó Liszka mezőváros ideiglenesen Bocskay birtokába jut. Kassának és a többi felsőmagyarországi részeknek kormányzata a magyaroké legyen. Bocskay czíme ugyanaz, minő Báthory Zsigmondé volt. Erdélybe és az átengedett magyarországi részekbe való beiktatása királyi biztosok útján történjék, a mikor is az erdélyi rendek a királynak tett hűségeskü kötelezettsége alól feloldatnak. A magyarországi megyék a Magyarországon tartandó általános országgyűléseken követekkel képviseltetik magukat.¹⁾

Ámbár Bécsben a béke hírére fényesen megvendégelték Illésházyt és követársait s áldomást ittak a békére, sőt magára Bocskayra is,²⁾ még mindig kétséges volt Rudolftól való megerősítése. A prágai udvar valóban halogatás nélkül kifejezte tiltakozását »ezen új, részint istentelen«, részint a császár »lelkiismeretével és esküjével ellenkező, valamint az egész dicső német nemzet becsületét és hírnevét sértő czikke«³⁾ ellen s csakis akkor határozta el magát azok szentesítésére, midőn a porta fenyegető magatartásáról s arról értesült, hogy a törökökkel újabban kötött fegyverszünet ideje alig tart egy hóna-

¹⁾ *Bethlen*: XV. tom. VI. p. 425—27. *Corpus juris*. (Millen. kiad.) 971—73. II. *Gooss*: id. kiadv. 341—53. I. — Tartalmilag: *Istvánffy*: XXXIV. p. 517—8. *Frankl*: id. ért. U. ott IV. k. 52. I.

²⁾ Soranzo velencei követ jelentése 1606 júl. 3-ról. Tört. biz. oklevélmás. II. 44.

³⁾ Brüsseli Okmtár. III. 300. *Frankl*: id. ért. U. ott IV. 194. I.

pig. Rudolfnak augusztus 6-án kelt megerősítő okirata azonban a békepontokhoz való hozzájárulást egy külön záradéktól tette függővé, mely szerint csak abban az esetben szentesíti az egyezséget, ha annak pontjai koronáztatása alkalmával letett esküjével ellentétben nem állanak.¹⁾ Ez a megszorítás Mátyás főherczeg és környezetének felfogása szerint legfeljebb új bonyodalmak felidézésére lévén alkalmas, Mátyás a császári megerősítést a záradék nélkül tette közzé és pedig olyanformán, hogy Rudolfnak a febr. 9-ki egyezséget márczius 21-én fentartás nélkül megerősítő oklevelének dátumát aug. 6-ra javíttatta ki.²⁾ Ez a hamisítás erkölcsileg kifogásolható tény volt ugyan, politikai szempontból azonban szükségesnek bizonyult. Az aug. elején Kassára összegyűlt rendek így is súlyos kifogásokat emeltek a június 23-ki béke több pontja ellen, kívánva azok módosítását. Így a vallásgyakorlatra vonatkozó szakaszból kihagyandónak vélték azon kifejezést, »hogy a r. kath. vallás rövidséget ne szenvedjen«; az amnestiáról szóló czikk tartalmát homályosnak tartván, annak szabatosabb megfogalmazását sürgették, s végül az erdélyi rendek felfogásának megfelelően, Erdély területi integritását és szabad fejedelemsválasztó jogát egyszersmindenkorra biztosítani akarták, azon szakasz megváltoztatásával, mely a bécsi békében átengedett összes területeket, tehát Erdélyt is, Bocskay halála esetén a magyar korona joghatósága alá utalta.³⁾

Bocskay a kassai gyűlés ezen módosítási javaslatainak keresztülvitelét újabb követség feladatává tette,⁴⁾ melynek aránylag rövid tárgyalás után sikerült kivívnia, hogy Mátyás a valláskérdés tekintetében felmerülő kétségek eloszlatását a legközelebbi országgyűlés feladatául jelölje ki⁵⁾ s hogy Rudolf

¹⁾ *Frankl V.* : id. ért. Győri tört. és rég. füzetek IV. 194—95. ll.

²⁾ *Vischer Péter* 1608 ápr. 19-ki levele. Brüsseli Okmtár. III. 277—278. ll. *Frankl* : id. ért. U. ott. 195—6. *Horváth M.* : Tört. zsebkönyve. 532. l. Újabban *Károlyi Árpád* foglalkozott a kérdéssel legrészletesebben. Akad. Ért. 1917. 145—153. l.

³⁾ *Nemes Elek* : A bécsi béke 1606-ban. Kolozsvár 1879. 48—49. ll.

⁴⁾ *Frankl* : id. ért. U. ott. 200. l. *Horváth M.* : u. ott. 532. l.

⁵⁾ 1606 szept. 25-ről kelt okiratában. Közölve *Sepsi Laczkó Máté* krón. Mikónál. III. 87—88. ll.

az amnestiát »a fejedelemnek és az országnak postulatuma szerént« biztosította.¹⁾ Istvánffy, Szuhay, Forgách Ferencz és számos főúr és főpap ünnepélyes tiltakozásának figyelembevétele nélkül.²⁾ Bocskay személyét illetőleg pedig azon részben újabb engedményeket tette (szept. 24.), hogy Erdélyhez csatolta Szatmármegyén és a szatmári váron kívül Bereg-, Ugocsa- és Szabolcsmegyét, Tokaj várát összes tartozékaival és jövedelmeivel, köztük Tarczal és Bodrogkeresztúr városokkal, mely utóbbiak Rákóczy Zsigmondnál és Thököly Sebestyén-nél vannak ugyan zálogban 120.000 magyar frtban, de ezen összeg felét Rudolf, felét pedig a rendek fogják megfizetni. Bocskaynak joga van a tokaji várhoz tartozó zálogbirtokok megváltására; a nevezett megyék, valamint Tokaj és tartozékai összes tizedei Bocskayt illetik. Liszka városát, jöllehet a szepesi káptalan birtokai közé tartozik, addig, míg másféle kárpótlás felől nem határoznak, — Bocskaynak adja. Rudolf mindezeket örökös jogon adományozza a fejedelemnek, azzal a feltétellel azonban, hogy ha törvényes fiutódai nem lennének, a most átengedett területek és birtokok a magyar királyra, következésképen a magyar koronára szállnak vissza. Kivétetik mindazáltal Erdély és ennek azon megyéi, várai és őrségei, melyek már ezelőtt Erdélyhez tartoztak.³⁾ Ha Bocskay leánygyermeket hagyja maga után, annak legfőbb gyámja a törvényesen megkoronázott magyar király lesz, ki arról méltányosan fog gondoskodni. Címe ugyanaz lehet, mely Báthory Zsigmondé volt, tehát magát birodalmi herczegnek és Erdély fejedelmének, a székelyek ispánjának és a magyarországi részek urának nevezheti. A neki átengedett országrészekbe való beiktatása királyi biztosok által történjék, mikor is Erdély és a részek rendei a királynak tett hűségeskü alól felmentetnek, de viszont a Bocskay pártjához nem tartozó fő- és köznemesek is feloldassanak a Bocskaynak tett esküjük kötelezettsége alól. Az előbbi birtokállapotok állíttassanak helyre, s mindenkinek jogában álljon

¹⁾ Prága, 1607 szept. 24-ről. Közölve *Sepsi Laczkó Máténál*. Mikó: III. 85—87. l.

²⁾ A tiltakozó okiratokat l. Act. Thurz. fasc. 4. nr. 19. (Orsz. ltár.)

³⁾ »Excepta tamen Transsylvania ejusque comitatibus, arcibus et praesidiis, quae jam antea ad Transylvaniam spectarunt.«

törvényes eljárás útján visszaszerezni, vagy biztosítani birtokait. A béke szentesítése után a jelen békeokiratban átengedett területek kivételével, Magyarország egyéb részei azonnal bocsátassanak vissza a magyar király joghatósága alá.¹⁾

A szeptember 24-ki államszerződés okirata, mely a június 23-ki tervezet szövegével — mint láttuk — az elvi szempontokat illetően több tekintetben ellentétben áll, Erdély történetében korszakot jelez: nemcsak helyreállítja Erdély területi integritását, a fejedelemség joghatóságának a speyeri szerződésben biztosított magyarországi részeken kívül az egész Tiszántúlra s az északkeleti felföld keleti megyéire való kiterjesztésével, hanem egyidőre véget vetett a magyar birodalmi imperialisztikus törekvéseknek is, melyek értelmében az udvar az ország területi egységének a mindenkor magyar királyok joghatósága alatt eszközözlendő megvalósítását történelmi szükségnek tartotta. A szabad fejedelemválasztás jogának elismerése, Erdély állami életéből — legalább elvileg — minden idegen befolyás érvényesülését kizárta s ezzel a fejedelemség, mint nemzetállam, politikai életének tudatos továbbfejlődését a hagyományoktól megszabott alapelveknek megfelelően biztosította. A lefolyt küzdelmes évek történetének az volt legértékesebb tanúsága, hogy Erdély külpolitikájának jövő irányában s a fejedelemség közjogi helyzete tekintetében a hagyományos alapelvekhez való feltétlen ragaszkodás szükségességét nyilvánvalóvá tette s ezzel magában Erdélyben eleve megbuktatott minden olyan törekvést, mely e hagyományszerűségeen változtatni kívánt. A Báthory Zsigmond-korabeli területi elhelyezkedésnek és a szabad fejedelemválasztás jogának a prágai udvar részéről való elismerése, Erdély és Magyarország közjogi viszonyának állandó jelleget adott; míg a Bocskay személyét illető egyéb részletek, köztük a már említett területi bővülés, bár azok ellen a december 13-ki kassai országgyűlés kifogásokat nem emelt,²⁾ voltaképen csak elvi jelentőséggel bírtak, mert

¹⁾ Közölve egész terjedelmében *Bethlen Farkas*nál: XV. tom. VI. p. 440—445. *Katonánál*: XXVIII. p. 567—72. *Goossnál*: id. kiadv. 359—62. l.

²⁾ A kassai országgyűlésre vonatkozólag l. *Sepsi Laczkó Máté* krón. *Mikónál*: III. 90—96. — *Bethlen*: XV. tom. VI. p. 455—59. *Frankl*: id. tan. Győri tört. és rég. füz. IV. 210—14. ll.

gyakorlati megvalósításuk a fejedelemnek 1606 decz. 29-én történt halála miatt megkísérelhető nem volt.

Bocskay politikai tevékenységének Erdélyre — épen a területi elhelyezkedés szempontjából — kiható fontos eredménye a *zsitvatoroki béke* megkötése is (1606 nov. 11.), melyben a portával nemcsak Erdély területi integritásának, hanem a hagyományos földrajzi kereteken túl menő terjeszkedésének törvényességét is elismertette; ¹⁾ ezzel a bécsi béke, melyért egyébiránt az örökös tartományok rendei is kezességet vállaltak, ²⁾ egyúttal a porta és Magyarország közt létesült béke egyik lényeges feltételévé lett.

IV.

1607—1613.

Rákóczy Zsigmond fejedelemsége. Az új magyarországi részek visszacsatolása. Báthory Gábor fejedelemmé választatása ; politikai viszonya a magyar királysághoz. A kassai egyezség. A hajdútelepítések. A második kassai egyezség. Báthory és a porta. Forgách Zsigmond támadása. A tokaji egyezség. Báthory bukása.

»Valameddig pedig a magyar korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fentartani, mert nekik is oltalmokra, javokra lészen.« Bocskay végrendeletének ezen szavai ³⁾ az erdélyi fejedelemség további fentartását politikai szükség-

¹⁾ »Quod autem concessum est Illustrissimo Domino Bocskay, illud maneat juxta pacta Viennae facta.« Art. VI. A zsitvatoroki békét l. egész terjedelmében: *Bethlen*: XV. tom. VI. p. 446—454. — Magyar Törvénytár. (Milleniumi kiadás.) 986—995. *Rozsnyai D.*: Tört. maradv. 38—43. *Sepsi Laczkó Máté*: Mikónál. III. 88—90. (csak részben). *Salamon F.*: Két magyar diplomata a tizenhetedik századból. Budapest. 1878. 257—261. l. A szultáni megerősítés (1608 okt. 10 körül keltezve) *Karácson Imrénél*: Török-magyar oklevéltár. 184—189. l.

²⁾ *Frankl*: id. ért. U. ott. 204—207. ll. *Bethlen*: XV. tom. VI. p. 437—39.

³⁾ A végrendelet közölve *Rumy K.*: Monum. Hung. II. 315—38. ll. Az idézett hely 323. l.

nek minősítették a magyar nemzeti érdekek megvédése szempontjából. Ugyanerre az álláspontra helyezkedett, a végrendelet utasításától függetlenül, az 1607 jan. 22-ki *kolozsvári országgyűlés* is, azzal a különbséggel azonban, hogy a fejedelmi szék betöltésénél elsősorban Erdély különleges érdekeire kívántak tekintettel lenni. Erdély Bocskay fejedelemsége alatt tulajdonképpen tartományszerű jelleget öltött, mert a kormányzás középpontja Felsőmagyarország volt, holott az erdélyi rendek felfogása szerint Erdély a magyarországi részek függeléke nem lehetett. Ennek tulajdonítható, hogy a Bocskaytól fejedelmül ajánlott *Homonnay Bálint* jelöltségét haladéktalanul elejtették s a szintén trónkövetelő tapasztalatlan ifjú Báthory Gáborral szemben ¹⁾ Rákóczy Zsigmondot, Bocskay fejedelemsége idejében Erdély kormányzóját, választották meg fejedelemmé (1607 febr. 12.), kit abban a porta is megerősített.²⁾

A választás zavartalan lefolyása és egyhangú volta meglepte ugyan a prágai udvart, mely annak irányításában közvetlen befolyását biztosítani óhajtotta volna,³⁾ de mivel sürgősebbnek látszott előttük a Bocskay halálával a bécsi béke értelmében a magyar koronára visszaszálló *magyarországi részek visszacsatolása* és biztosítása, arra egyelőre nem tekintettek. A biztosok februárius elején már Kassán tartózkodtak az átvétel végett, hol február 12-én Kassával s a felsőmagyarországi városokkal (Lőcse, Bártfa, Kisszeben) együtt a tiszáninneri és túli megyék ünnepélyesen elismerték Rudolf joghatóságát.⁴⁾ Ugyanezt tette febr. 19-én Tokaj, febr. 23-án Kálló, valamint

¹⁾ L. erre Báthory Gábor levelét 1607 január 2-ről a nagyvezérhez. Török-magyarokori Államokmt. I. 58—59. ll.

²⁾ *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora Erdélyben. I. k. 54. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. V. 322. s köv. ll. Rákóczy Zsigmond levele a nagyvezérhez. 1607. *Pray*: Epist. proc. III. 292—93. *Kemény J.*: Önéletírása. (*Szalay* kiadása.) 27. l. *Bethlen*: XV. tom. VI. p. 482. *Mikó F.* históriája. 174. l. A választás dátumára vonatkozólag l. *H. Róth*: Der siebenbürg. Fürst Gabriel Báthory v. Somlyó. (Meggyesi ág. ev. főgymn. Ért. 1890—91.) 5. l. 6. jegyzet.

³⁾ V. ö. Mátyás főherczeg 1607 jan. 27-ki levele a rendekhez. Erd. Orsz. Eml. V. 448—49. ll.

⁴⁾ A biztosok 1607 febr. 12-ki jelentése. Fogalmazványban Acta Thurz. fasc. 2 nr. 7. A benne levő 4. számú okirat és melléklete. (Orsz. ltár.)

egyidejűleg Szendrő, Diósgyőr, Ónod, Putnok várak őrsege is,¹⁾ úgy hogy februárius folyamán Szatmár kivételével a visszacsatolás az Erdélyhez ideiglenesen kapcsolt részekben végre volt hajtva. Az udvar felvetette ugyanekkor a speyeri szerződés értelmében Erdélyhez tartozó magyarországi részek visszacsatolásának eszméjét is,²⁾ de miután Szatmár megszerzése is nehézségeket mutatott, arról ideiglenesen lemondott.

A szatmári vár visszavétele körül mutatkozó nehézségek *Homonnay*nak az erdélyi fejedelemség megszerzésére irányuló törekvéseivel állnak összefüggésben. A nagyvezér határozatlan magatartása, ki újabban Rákóczy Zsigmondot lemondásra akarta bírni Homonnay érdekében, de a mellett Rákóczy fejedelemségét is hajlandó volt elismerni,³⁾ Bocskay jelöltjét fokozottabb tevékenységre készítette. Huszt, Kővár, Nagyvárad és Szatmár⁴⁾ s azokkal az Erdélyhez tartozó magyarországi részek birtokában lévén s azonfelül a Bocskay halála óta fegyverben álló szabad hajdúk⁵⁾ erejére támaszkodva, kikkel ez időben már összeköttetésben állott,⁶⁾ kétségtelennek vélte ennek következtében nemcsak az erdélyi rendek politikai pártállásának módosulását, hanem a prágai udvar tartózkodó álláspont-

¹⁾ A biztosok 1607 márcz. 3-ki jelentése. Fogalmazványban Acta Thurz. fasc. 1 nr. 23. (Orsz. ltár.) *L. Sepsi Laczkó Máté* krón. Mikónál III. 116. lap.

²⁾ »Cum singulariter Hust et Varadinum, partes Hungariae jam antea a Transsylvania tempore Sigismundi Bathory segregatae fuerint, quae nunc in manibus Pauli Nyári et Valentini Homonnay suorumque haerent: curabitis et in eo singulariter dictos Nyarium et Homonnaum cohortabimini, quo hi comitatus una cum reliquis ad S. Mattem et Regnum quoque quamprimum deveniant et recipiantur.« Mátyás utasítása Thurzónak és Forgáchnak 1607 márcz. 3-ról. Acta Thurz. fasc. 10. nr. 43. főleg a melléklet. (Orsz. ltár.)

³⁾ Levele Rákóczy Zsigmondhoz. Török-magyarkori államokmtár. I. 68—74. ll.

⁴⁾ 1607 márcz. 17-ki levele a fejedelemhez. Közölve *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora. I. 124. és 127. ll. Tartalmilag Erd. Orsz. Eml. V. 329—30. ll. *Bethlen*: XV. tom. VI. p. 505—506. Ugyanekkor Nagybánya is elszakadt Erdélytől és Rudolffhoz csatlakozott. *Bethlennél* u. ott.

⁵⁾ *Komáromy András*: A szabad hajdúk történetére von. levéltári kut. Bpest. 1898. 8. l. és Tört. Tár. 1900. 416. l.

⁶⁾ *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora. I. 135—36. ll.

jának megváltozását is. A márczius 18-ki *marosvásárhelyi országgyűlés* azonban egyértelműen Rákóczy mellett foglalt állást,¹⁾ azzal az indokolással, hogy »ez egész keresztyén birodalomban sohun nem szokás és ugyan inauditum is, hogy valamely in semine deficiens fejedelem országa híre és akaratja nélkül valakinek testamentumban hagyta volna országát. Az római császár nagy fejedelem keresztyénségben, de ha az ország híre s akaratja nélkül elhagyná birodalmát testamentumban, soha senki meg nem tartaná benne.«²⁾ Ezen egységes fellépésnek tulajdonítható, hogy az ugyanakkor (márcz. 23.) tartott *kassai részgyűlés* Homonnay fegyveres készülődéseire való hivatkozással, a trónkövetelőt külön követséggel arra figyelmeztette, hogy »efféle dologban egy megholt embernek testamentoma sem használ, mert az fejedelemválasztás nem ebben, hanem Isten után egy nemes országnak szabad választásában áll, az is akkor, mikor igaz és legitimus fejedelme elhal«. »Hagyjon tehát békét ennek az igyekezetnek, ne kívánja senki fejedelemségét, Istentől hivatalja arra nem lévén... Legyen csendességgel és az több rendekkel egyetértvén, ne maga kívánságait, hanem ez nemes országnak közönséges javait kövesse.«³⁾ Thurzó György azonos felszólítása,⁴⁾ nemkülönbén a prágai udvarnak semleges magatartása⁵⁾ tényleg arra bírta Homonnayt, hogy eltekintsen a rozgonyi részgyűlésnek (ápr. 19.) erdélyi fejedelemsége mellett megnyilatkozó állásfoglalásától,⁶⁾ melyet talán a fejedelem haláláról elterjedt hírek idéztek elő⁷⁾ s lemondjon fejedelmi igényeiről apósa, Rákóczy Zsigmond javára.⁸⁾ Kérdés tárgya ezek után

1) Erd. Orsz. Eml. V. 331. l.

2) Erd. Orsz. Eml. VIII. 527. l. s ettől némileg eltérően Tört. Tár. 1899. 275. l.

3) A márczius 26-ki utasítás. Tört. Tár. 1899. 281—82. ll.

4) 1607 márcz. 29-ről. Tört. Tár. 1899. 283—86. ll.

5) Erd. Orsz. Eml. V. 333. l.

6) *Sepsi Laczkó* krón. Mikónál. III. 119. l. Ugyanott Thurzó György és Dóczy András levele Rákóczyhoz hasonló értelemben, 1607 ápr. 20-ról. 120—22. ll.

7) Perneszy 1607 ápr. 21-ki levele Homonnayhoz. Tört. Tár. 1899. 288. lap.

8) L. erre *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora. I. 150—51. ll.

csak az lehetett, változatlanul megmarad-e a prágai udvar politikai felfogása az új helyzettel szemben, vagy sem.

A bécsi békével, illetőleg az 1606 szept. 24-ki okirattal Erdély részére biztosított *restitutio in integrum* a magyar korona joghatóságát Magyarország keleti felében megszüntetvén, Erdély politikai életének önálló fejlődését lehetővé tette. Érthető tehát, hogy mind a prágai udvar, mind azon magyarországi párt, melynek elvi álláspontja kezdettől fogva azonos volt a Habsburgoknak a területi egység helyreállítására s megővésére irányuló törekvésével, a bécsi béke feltételeinek mellőzésére bármikor készen állott. A *magyar tanácsosok* Erdély zavaros helyzetére való tekintetből, valóban már 1607 márcziusában azzal a javaslattal fordultak a prágai udvarhoz, hogy Erdély visszacsatolását haladéktalanul végre kell hajtani, minek első feltétele a részekben levő várak, főleg Várad megszerzése; ¹⁾ Erdély mint vajdaság közvetlen a magyar korona joghatósága alá tartozzék, épen úgy, mint különválása előtt s ennek jeléül törvénykezési ügyekben a királyi kúriától függjön s a *magyar országgyűléseken* állandóan képviseltesse magát.²⁾ Ennek alkotmányjogi szempontból sem lehet akadálya, mert Thurzó György szerint »Erdély eleitől fogvást az magyarországi királyhoz hallgatott és az koronától függött«, a miből következik, hogy Erdély rendei fejedelmválasztó jogra igényt nem tarthatnak, hanem »az kit ő felsége választ és confirmál, ők is ugyanazont s ne egyebet uraljanak«; a bécsi béke csak Bocskayra vonatkozott, halálával tehát érvényét veszítette.³⁾ Ezen felfogás túlsúlyra jutását mutatta nemcsak azon *királyi meghívó* (máj. 10.), melyben Rudolf a június 24-re hirdetett pozsonyi országgyűlésen az erdélyi rendek megjelenését vagy képviseltetésüket szükségesnek minősítette,⁴⁾ hanem azon — egyelőre leplezett — törekvésük is, melynek közvetlen célja Erdély jövődő kormányformájának a prágai udvar ízlésének megfelelő átalakítása lett volna.

¹⁾ Mátyás 1607 márcz. 24-ki utasítása Thurzónak és Forgách Zsigmondnak. Eredetije: Act. Thurz. fasc. 8. nr. 95. (Orsz. Itár.)

²⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 333. I. jegyzetben.

³⁾ Thurzó 1607 május 13-ki véleményes javaslata. Tört. T. 1899. 293. I.

⁴⁾ Kiadva Erd. Orsz. Eml. V. 520—21. II.

Mivel Rákóczy állandóan hangoztatta készségét a fejedelemségről való lemondásra,¹⁾ a prágai udvar előtt is kétségtelennek látszott, hogy a fejedelem magát ilyen irányú törekvés eszközeként nem szolgáltatja ki; fejedelemségét tehát szükségképpen el kellett ejteniök, a mi annál könnyebben ment, mert az udvar Forgách Ferencz esztergomi érsek javaslataira hallgatva, *Báthory Gábor* személyében megtalálni vélte a keresett alkalmas egyént. Báthory ugyanis, kinek katolikus hithűsége — az érsek szerint — közismert tény, kötelező ígéretet tett a kath. vallás és egyházi javak visszaállítására; feltétlenül aláveti magát a magyar koronának és a királyi háznak, megelégszik egyedül Erdély birtokával s lemond a magyarországi megyékről.²⁾ Bár ilyen módon Erdély óhajtott visszacsatolása nagyobb nehézség nélkül megvalósíthatónak látszott, az udvar a haditanács felterjesztésének megfelelően³⁾ egyelőre tartózkodó álláspontra helyezkedett. Indokoltta tette ezt a hajdúság ugyanakkor kitört felkelése is,⁴⁾ melynek előidézésében a hódoltsági vezérek kétségtelenül közreműködtek⁵⁾ s melynek kimenetele e miatt bizonytalannak mutatkozott. Midőn azonban a hajdúság körében Báthory fejedelemségének eszméje tért hódított, a mennyiben jelentékeny részök hajlandó volt őt »a Tiszántúl való földdel erdéli vajdává« tenni,⁶⁾ Báthory közvetlen tárgyalásokat kezdett Rákóczy Zsigmonddal, kinek lemondása esetére kárpótlásul Sáros és Szádvára várakat ajánlotta fel s egyidejűleg Rudolftól is sürgetőleg kérte az erdélyi vajdasággal

1) V. ö. Erd. Orsz. Eml. V. 343. l.

2) Forgách emlékirata 1607 július 17-ről és júl. 22-ről. Erd. Orsz. Eml. V. k. 345. és 347. ll. jegyzetben.

3) Erd. Orsz. Eml. V. k. 347. l. jegyzet.

4) *Komáromy A.*: Az 1607-ki hajdúlázadás történetéhez. Hadtört. Közl. IV. 231. s köv. ll. U. attól: A szabad hajdúk történetére vonatk. levéltári kut. 12. s köv. ll. *Majláth Béla*: A hajdúk kibékítési kísérlete Ináncson 1607-ben. Budapest. Akadémia.

5) Homonnay levele 1607 nov. 1. Thurzóhoz. Tört. Tár. 1900. 425. l. és 1607 nov. 19-én kelt memoriale. Magy. tört. tár. XIII. 144—45. Hadtört. Közlem. IV. 370. l.

6) Daróczy F. levele 1607 nov. 29-ről Forgách Zsigmondhoz. Hadtört. Közl. IV. 364. l.

való felruháztatását.¹⁾ Rudolf Rákóczynek a bonyolult politikai helyzetre való tekintetből a lemondást ajánlotta is,²⁾ s ettől a fejedelem most annál kevésbbé vonakodhatott, mert az 1608 febr. elején Báthory és a hajdúk közt létrejött fegyveres szövetség³⁾ ellen maga is kilátástalannak tartott minden védekezést, főleg azért, mert Báthory párhíveinek száma Erdélyben is megerősödött.⁴⁾ Ily körülmények között az 1608 márcz. 4-én megnyílt *kolozsvári országgyűlésen* a fejedelemségről le is mondott,⁵⁾ hogy helyet adjon Báthory Gábornak, kit a rendek (márcz. 7-én) egyhangúlag utódául választottak.⁶⁾

Báthory Gábor fejedelemmé választatása az udvar fel fogása szerint — az előzmények alapján — Erdély tényleges visszacsatolásánál egyebet nem jelenthetett, melyet a területi egység helyreállítása alaki részletei végleges elintézésének, főleg pedig az erdélyi rendektől való ratificáltatásnak kellett követnie. Báthory azonban sürgősebbnek találta Erdély nemzetközi helyzetének mielőbbi megszilárdítását, mint az udvarral szemben fennálló kötelezettségének teljesítését s ezért csak a két oláh vajdaságnak Erdély érdekkörébe való vonása után⁷⁾ küldte el követeit : Imrefi Jánost és Kornis Zsigmondot a Mátyás főhercegtől összehívott kassai országgyűlésre, melynek egyik feladata épen az Erdélylyel való politikai viszony szabatos megállapítása volt. A tárgyalások, melyeket Mátyás részéről Illésházy István irányított, az aug. 20-ki ú. n. *kassai egyezség-*

¹⁾ 1607 decz. 13-ki levele Rudolffhoz. Erd. Orsz. Eml. V. 566—69. ll. *Mikó F.* históriája. 177. l. *Bethlen* : XVI. tom. VI. p. 520.

²⁾ 1608 jan. 16-ki levele. Erd. Orsz. Eml. V. 569. l.

³⁾ Pontjai közölve Erd. Orsz. Eml. V. 570—74. ll. *Komáromy* : id. közl. Hadtört. Közl. IV. 373. l.

⁴⁾ *Mikó F.* históriája. 176. l. *Szilágyi S.* : A Rákóczyak kora. I. 188—189. lapok.

⁵⁾ *Bethlen* : XVI. tom. VI. p. 521. — *Sepsi Laczkó Máté* : Mikónál. III. 123.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. VI. 9. l. *Mikó F.* históriája. 178. l. *Segesvári Bálint* krón. Mikónál IV. 171. l. *Szilágyi S.* : Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1864. (XIX.) 214. l.

⁷⁾ *Szilágyi S.* : Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1864. (XX.) 5. s. köv. ll. *Róth* : id. tan. 14—15. ll. *Görög F.* : Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a két oláh vajdasághoz. Kolozsvár. 1905. 5—6. ll. Erd. Orsz. Eml. VI. 13—14. ll. *Mika S.* : Weiss Mihály. 95. s. köv. ll.

gel érték véget, melyben Báthory kötelezte magát, hogy Mátyás, a magyar királyság és szövetségesei iránt nem viseltetik ellenséges indulattal; Erdélyt s a hozzácsatolt magyarországi megyéket a magyar koronától el nem szakítja, hanem jelenlegi állapotukban bírja; a bécsi békét sértetlenül megtartja s erről a főherceget s Magyarországot hitlevéllel biztosítja. Kölesönös védőszövetségre lépnek egymással, mely azonban nem irányulhat a porta ellen. A magyar királyságra és jövedelmeire, valamint Kálló városára igényt nem tart; azon hajdúkat, kik erdélyi alattvalói, de jelenleg Kálló városában laknak, innen Nádudvarra telepítteti, melyet azok előbbiért cserében nyernek, viszont a magyar királyság joghatósága alatt álló kállai hajdúk Csegét nyerik lakóhelyül. Mindezen pontokra vonatkozólag a fejedelem és az erdélyi rendek hitlevelet tartoznak kiadni, mely után Nagybányát haladéktalanul visszaadják Báthorynak.¹⁾ Az egyezséget nyomon követte a hajdúkkal való végleges megállapodás, kiknek Báthory kárpótlásképen Nádudvaron kívül Kaba-pusztát is átadta,²⁾ nemkülönben a feltételül szabott hitlevelek kiállítása úgy Báthorytól, mint a rendektől.³⁾

A homályos és nem minden kétértelműség híján szerkesztett kassai egyezség alapelvei tehát egyáltalában nem fedték Báthory azon korábbi ajánlatait, melyeket Forgách útján feltételekként terjesztett volt az udvar elé.⁴⁾ Az egyezség Erdély és Magyarország közjogi viszonyát csak annyiban érinti, a mennyiben Erdély fejedelmének a bécsi béke elismerését és megtartását kötelességévé teszi s így a döntés súlypontja tulajdonképen a Mátyás főherceg megválasztatása és megkoronáztatása végett összehívott szept. 29-ki *pozsonyi ország-*

¹⁾ *Bethlen F.*: XVI. tom. VI. p. 528—30. *Gooss*: id. kiadv. 375—79. l. Tartalmilag: Erd. Orsz. Eml. VI. 17. l. *Róth*: id. tan. 15. l. *Szilágyi*: Báthory Gábor. Bpesti Szemle. 1864. (XX.) 11. l. *Angyal Dávid*: Báthory Gábor uralkodása. Századok. 1896. 25. l.

²⁾ Imrefi János és Daróczy Ferencz közt létrejött egyezség 1608 szept. 2-ről. Tört. Tár. 1880. 321—22. ll.

³⁾ Közölve Erd. Orsz. Eml. VI. 107—08. ll. A rendeké 1608 szept. 22-ről kelt. Egykorú másolatban Acta Thurz. fasc. 94. nr. 4. (Orsz. ltár.)

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. VI. 21. l.

gyűlésre hárult, melynek a bécsi béke törvénybe iktatásával szükségképen foglalkoznia kellett. Itt kellett eldőlnie azon kérdésnek is, hogy az 1606-ki bécsi és prágai tárgyalásokat lezáró okiratok közül csupán a június 23-ki tervezet szövege czikkelyeztessék-e be, vagy pedig a szept. 24-ki pótokirat is. A kérdés Erdélyre nézve nem lehetett közömbös. Az előbbi okirat ugyanis Erdélyt Bocskay fiágának kihalta esetén az átengedett magyarországi részekkel együtt visszautalta a magyar korona joghatósága alá; a szept. 24-ki okirat ellenben véglegesítette Erdély és a részek különválását az anyaországtól, tekintet nélkül arra, lesznek-e Bocskaynak fiutódai vagy sem. A pozsonyi országgyűlés azonban egyedül a június 23-ki okirat becikkelyeztetését látta szükségesnek ¹⁾ s így a szept. 24-ki pótokirat hallgatag mellőzésével a kassai egyezségnek is olyan értelmezést adott, mely Erdélynek a magyar korona joghatósága alá tartozását az 1606 jún. 23-ki békeokirat értelmében elvileg véglegesen eldöntötte.

A Báthorytól a pozsonyi országgyűlésre küldött *követek*: Sennyey Miklós és Kornis Zsigmond ²⁾ nem azonosíthatták magukat az országgyűlés ezen felfogásával. Báthory, ki újabban biztos értesüléseket szerzett arról, hogy elismertetése a portától befejezett tény, ³⁾ mindenképen szabadulni igyekezett korábban vállalt kötelezettségeitől s a kassai egyezséget is csak abban az esetben volt kész érvényesnek tekinteni, ha a pozsonyi országgyűlés a kassai értekezlet szóbeli megállapodásait is végrehajtja, természetesen az 1606 szept. 24-ki prágai okirat szellemében. Báthory ezen törekvése az országgyűlés túlzó elemeinek ⁴⁾ ellenállása miatt meghiusulván, az erdélyi követek is tiltakoztak az 1606 jún. 23-ki béke és a kassai egyezés egy-

¹⁾ V. ö. 1608 koronázás előtti czikkek bevezetésével. I. és XVII. tetz.; koronázás utáni 1608: XXIII. tetz.

²⁾ *Bethlen*: XVI. tom. VI. p. 531. — *Mikó F.* (Hist. 180. l.) Kornis helyett Rhédey Ferenczet említi; hogy ez tévedés, kitűnik a két követnek adott utasításból is. Tört. Tár. 1880. 322. l.

³⁾ Dóczy István levele Illésházyhoz 1608 aug. 10. Török-magyarkori államokmt. I. 84. l. és Báthory Gábor levele Kornis Boldizsárhoz. 1608 szept. 4-ről. U. ott. I. 86. l.

⁴⁾ *Angyal Dávid*: id. tan. Századok. 1896. 27. l.

idejű becikkelyeztetése ellen, mert ezzel Erdély visszakapcsolását a maguk részéről is elismerték volna. Innen van az, hogy a törvényczikkek közé csupán a (jún. 23-ki) bécsi békét vették fel, a kassai egyezség megkötéséről pedig csak általánosságban vettek tudomást, Erdély és a magyar királyság közjogi viszonya részleteinek szabatos megállapítását a közel jövő feladatává tévén.¹⁾

A *tárgyalások* Mátyás és Báthory közt 1609 tavaszán valóban megkezdődtek; eredményre azonban már csak azért sem vezethettek, mert nem sikerült közös tárgyalási alapot találniok. Mátyás nem volt hajlandó engedni a bécsi békében részére biztosított felségjogokból, Báthorytól feltétlenül megkívánta a függő viszony elismerését s ennek jeléül a fejedelem rendes évi adó fizetésére kötelezze magát, sőt a királyt egy esetleges török háborúban is segíteni tartozzék, pontosan megállapítandó hadierejével. A porta ellen irányuló szövetkezés eszméjét közben elejtették ugyan, de mivel Báthory állhatatosan ragaszkodott a kassai egyezség olyan értelmezéséhez, hogy abból a magyar korona joghatóságától való függése nem következik, a tárgyalások egyelőre véget értek. Egyetlen érdemleges eredményük a kállai *hajdúk* kitelepítésében való megegyezés volt, melyre nézve a fejedelem kötelező ígéretet tett.²⁾ A bécsi udvar részéről utóbb, az őszi tárgyalások folyamán, történtek ugyan engedmények, így Mátyás nem vonakodott megadni az »illustrissimus« címzet a fejedelemnek,³⁾ egyéb tekintetben azonban a függő kérdések végleges megoldását — közös megegyezéssel — a Mátyástól 1609 nov. 1-re *Pozsonyba* összehívott *országgyűlés* hatáskörébe utalták, melyen Erdélyt Bethlen Gábor képviselte.⁴⁾ Az országgyűlés azonosítván magát egészben véve a királyi előterjesztésekkel, melyek félreérthetetlenül

1) V. ö. Erd. Orsz. Eml. VI. 22—24. ll.

2) Daróczy Ferencz kir. biztos jelentése 1609 máj. 13-ról. Illésháznak. Közölve Erd. Orsz. Eml. VI. 126—31. ll. Tartalmilag: *Angyal*: id. tan. Századok. 1896. 27—28. *Róth*: id. dolg. 17—18. ll. Erd. Orsz. Eml. 24—25. ll.

3) *Szilágyi S.*: Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1864. (XX.) 26. l. Thurzó levele 1609 okt. 6-ról Mágochy Ferenczhez. Erd. tört. tára. II. 161. l.

4) Erd. Orsz. Eml. VI. 29. l.

czéloztak azon káros következményekre, melyek Erdély különválásával a magyar királyság érdekeit érinthetnék,¹⁾ Báthory javaslatait ez alkalommal sem volt hajlandó tárgyalási alapul elfogadni; hogy azonban a kívánatos megegyezés lehetőségét véggép ki ne zárják, felhatalmazták²⁾ az ugyanekkor nádorrá választott *Thurzó Györgyöt* a tárgyalások közvetlen, személyes vezetésére.

Thurzó nádor az Erdélylyel fenforgó ellentétek mielőbbi kiegyenlítését a maga részéről is halaszthatatlannak vélte; országgyűlési megbízatásának eleget teendő, már a zsolnai zsinat lezajlása után, 1610 tavaszán készülődött a fejedelemmel való személyes találkozásra,³⁾ azonban a Kendy-féle mozgalom s az ezt követő erdélyi bonyodalmak miatt,⁴⁾ csak 1610 június 9-én találkozhattak a *királydaróczi mezőn*,⁵⁾ mely alkalommal a nádor Erdélynek és a magyar királyságnak azonos érdekeire és sajátos nemzetközi helyzetére való utalással, melegen ajánlotta az Erdély és Magyarország közt szükséges szövetség formális megkötését. A fejedelemnek azonban — e szövetekezés feltételeiként — köteleznie kell magát, hogy alattvalóit »hazánk régi szokott törvénye« szerint kormányozza s a bécsi békéhez tartja magát; nem emel kifogást az ellen, hogy a tervezett

1) 1609 nov. 19-ki prop. Kovachich: *Collectio actorum diaetalium. Dietae 1609.* (M. T. Akad. kéziratára. M. Jog. Fol. 4.)

2) Erd. Orsz. Eml. VI. 30. l. *Mikó F.* históriája. 182. l. *Angyal D.*: id. tan. Századok. 1896. 28 l.

3) *Angyal*: id. tan. Századok. 1896. 29. l.

4) *Szilágyi S.*: Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1864. (XX.) 28—34. ll. *Deák Farkas*: A széki merénylet 1610-ben. Századok. 1876. *Angyal D.*: id. tan. 31. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. VI. 31—33. *Róth*: id. tan. 20. l. Az egykorúak közül *Mikó F.* históriája. 184—87. ll. *Segesvári Bálint*: Mikónál IV. 174. l. Erről szól a *Szamosközynek* tulajdonított »Conspiratio Kendiana« cz. históriás ének is. (Latin szövegét *Pettkó Béla* közölte Tört. Tár. 1888. 754. s köv. ll. és *Szamosközy* tört. maradv. II. pótfüzet 506. l.; a magyar nyelvűt *Szádeczky Lajos*: Századok. 1899. 211. és 310. s köv. ll.) Ez azonban *Szekfü* Gyula szerint nem Szamosközy munkája; az eredeti szöveg a magyar nyelvű, melyet talán Laskai János szerzett, a latin szövegű Szenczi Molnár Albert fordítása, Bongarsius számára. (Adatok Szamosközy István tört. munkáinak kritikájához. Budapest. 1904. 77—86. ll.)

5) A találkozás körülményeiről l. *Mikó F.* históriája. 182—83. ll.

szövetség a két oláh vajdaságra is kiterjesztessék s hogy a magyar országgyűléseken úgy a fejedelem, mint Erdély képviselve legyen követek útján, »kik minden végzésben jelen legyenek, az uraknak urak között, nemeseknek az nemesség között helyek lévén«; a magyar királyt ellenségei ellen — »akármilyen névvel neveztesse« — segíteni tartozik; a portának megfizethetik ugyan a szokott évi adót, de egyébként más idegen államokkal a király és »Magyarország híre nélkül« ne tárgyaljon; a hajdúságot tartsa féken, »mert ha az nem lesz, abból nagy zűrzavar következik.«¹⁾

A királydaróczi találkozás sem hozta meg a kívánt meg-egyeződést; a nádori javaslatokban ugyanis Erdélynek a magyar korona joghatóságától való függése alapfeltételként szerepelt, Erdély önállóságát pedig Báthory annál kevésbé volt hajlandó feláldozni, mivel az erőszakosan elfojtott *Kendy-féle mozgalomban* felismerni vélte — s nem alaptalanul²⁾ — az udvar közvetlen hatását. Báthory visszautasító politikáját Felsőmagyarországon arra magyarázták, hogy foglalásokra készül,³⁾ a mit különben a bécsi udvar már márczius havában kétségtelennek tartott⁴⁾ s ezért a rendek a nádortól aug. 1-re hirdetett kassai részgyűlésen fegyveresen jelentek meg, mire a fejedelem is általános hadfelkelést hirdettetett.⁵⁾ A háború kitörésére sor nem került ugyan, mert Báthoryt tanácsosai a békés kiegyezés újból való megkísérlésére bírták,⁶⁾ de az aug. 15-én véget érő kassai tárgyalások alig enyhítettek a már kiélesedett helyzeten.

A *második kassai egyezés* értelmében: az 1608 szept. 20-ki első kassai egyezésnek azon pontja, mely Erdély és

¹⁾ Mikó F. históriája. 274—77. ll. Erd. Orsz. Eml. VI. 36. *Angyal* id. tan. 38. l. *Szilágyi S.*: Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1864. (XX.) 36—38. ll.

²⁾ V. ö. erre *Angyal*: id. tan. Századok. 1896. 37. l.

³⁾ A felsőmagyarországi rendek levele Báthoryhoz 1610 aug. 4-ről. Tört. Tár. 1880. 324—26. ll.

⁴⁾ Roncarolli jelentése 1610 márcz. 15-ről. Tört. bizottság oklev. más. II. 67. l.

⁵⁾ Mikó F. históriája. 189. l. *Szilágyi S.*: Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1864 (XX.) 40. l.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. VI. 38. l.

Magyarország szövetkezését megállapította, azzal a korlátozással, hogy az a porta ellen nem irányulhat, — továbbra is érvényben marad, de csakis addig, — »míg az török az erdéli birodalomnak okot nem ad reá«. Mátyás a Szabolcsmegyében letelepített hajdúknak átengedi Nánást a dorogi határral s a Tokajhoz tartozó pércsi, hatházi, simai, vidi, varjasi és szoboszlói portiokat az ecsedi vár tartozékaiként, de úgy, hogy »sem ez mostani erdélyi fejedelem ő felsége, sem az jövőendő erdélyi fejedelmek semmi just nem praetendálnak ezzel a concambiummal Szabolcsvármegyéhez az régi végzés ellen«. Viszont a fejedelem átengedi Rakamaznak, Tedeynek felét, Szentmihályt és a büdi portiót. Az ecsedi kapitány és a várhoz tartozó hajdúság a nádor vagy a kassai főkapitány parancsára köteles hadbaszállani; peres ügyeikben az ítélkező fórum Szabolcsmegye, illetőleg Szatmármegye. A fejedelem a kállai járásnak az egri püspökséget illető fél dézsmájához való jogát igazolja; a nádudvari járásbeli dézsma a magyar királyé, Nádudvar azonban az erdélyi fejedelem birtoka továbbra is. Pénzt csak »azzal a formával« verhessen, melyet elődei közül Báthory István és Kristóf használtak. A kereskedelem szabad legyen. Moldvának a szövetségbe való vonását támogassa. Végül a kisebb vitás ügyek és sérelmek elintézését a kölcsönösen kiküldendő biztosok feladatává tették.¹⁾

Az erdélyi rendek kolozsvári gyűlésükön a kassai egyezséget — fentebb tartalmilag ismertetett alakjában — ratificálván, Péchy Simont és Erdélyi Istvánt Bécsbe küldték, a Mátyás részéről is szükségessé vált megerősítés kieszközlése végett.²⁾ A megerősítés azonban itt váratlanul megakadt. A *magyar tanácsosok* ugyanis arra a tapasztalatra jutottak, hogy a rendektől előterjesztett *szöveg nem azonos* a Kassán megkötött szerződés hiteles szövegével s köztük, jelentéktelen stiláris eltéré-

¹⁾ Gooss.: id. kiadv. 392—99. ll. U. i. az erdélyi rendek hozzájárulása 1610 szept. 6-ról. Egykorú másolatban Acta Thurz. fasc. 5. nr. 33. (Orsz. ltár.) Ugyanez kiadva, egyes részletekben eltérőleg Erd. Orsz. Eml. VI. 180—89. ll. és Erd. tört. tára II. k. 175—188. ll. — Az eltéréseket Gooss közlése feltünteti.

²⁾ A rendek levele II. Mátyáshoz 1610 szept. 24-ről: egykorú másolatban Acta Thurz. fasc. 1. nr. 68. (Orsz. ltár.)

seket nem tekintve, lényeges különbségek vannak. Így a hiteles példányban a szövetkezés kérdésében mindössze az a korlátozás található, hogy: »míg a török okot nem ad reá«, a beküldött okiratban ellenben: »míg az török az erdéli birodalomnak okot nem ad reá«, a mi pedig nagy különbség; hiányzik abból a Kendy-féle mozgalom következtében Magyarországba menekült urak amnestiájának biztosítása is, a mely feltétel pedig az eredetiben szintén megvan stb. Ezek alapján a magyar tanácsosok II. Mátyásnak a rendektől előterjesztett okirat megerősítésének egyenes megtagadását javasolták,¹⁾ a mire a király annál készségesebben hajlott, mivel a bécsi udvar a nádorral egyezőleg Báthory megbuktatását véglegesen elhatározta.²⁾ Így azután a részletügyek elintézése végett Szinyérváralján megtartandó értekezlet is tárgyalanná vált.³⁾

Báthory ezen előzmények után a II. Mátyással való ellenségeskedés nyílt kitörését kétségtelennek ítélte. Az udvarnak azon törekvéséből, melynek végső célja nyilvánvalóan a két oláh vajdaságnak a magyar királyság érdekkörébe való vonása volt,⁴⁾ joggal következtethette, hogy Bécsben a háború esetleges megújulásakor a vajdák fegyveres közreműködésének eshetőségeit komolyan latolgatják. Báthory számítása szerint e kettős veszedelem ellen siker reményében csak úgy védekezhetik, ha fejedelmi székhelyét a kitünően megerősített Szebenbe helyezi át⁵⁾ s a két vajdát, kik közül Radul, a havasalföldi, még 1610 nyarán hűséget fogadott a lengyel királynak,⁶⁾ szoros kötelékekkel fűzi Erdélyhez. Szeben elfoglalása valóban sikerrel járt,⁷⁾ havasalföldi vállalkozásával azonban a kívánt célt

¹⁾ 1611 nov. 11-ről, fogalmazványban Acta Thurz. fasc. 1. nr. 70. (Orsz. ltár). Említi ezt *Angyal D.* is id. tan. Századok. 1896. 40. l.

²⁾ Caesare Gallo utasítása 1610 okt. 17-ről. Erd. Orsz. Eml. VI. 194—95. ll. Erd. Orsz. Eml. VI. 41—42. *Szilágyi S.*: Báthory Gábor. Budapesti Szemle 1864. (XX.) 41. s köv. ll., inkább az előzményekre.

³⁾ Báthory utasítása 1610 okt. 19-ről. Magy. Tört. Tár. XIX. 38—43. II. Ugyanez másolatban Tört. bizottság oklevél más. 33. (M. Tud. Akad.)

⁴⁾ Caesare Gallo utasítása 1610 okt. 17-ről. Erd. Orsz. Eml. VI. 195. l.

⁵⁾ *Mikó F.* históriája. 188. l.

⁶⁾ *Görög F.*: Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a két oláh vajdasághoz. Kolozsvár. 1905. 11. l.

⁷⁾ *Mikó F.* históriája. 189—90. ll. *Sutoris Pál* krón. Quellen zur Gesch.

nem érte el, mert a Báthory túlhatalmától tartó porta Havasalföldének Erdélyhez való csatolását határozottan ellenezte s az előzőtt Radul helyébe ő nevezett ki új vajdát.¹⁾ Az eredményt Bécsben mindamellett oly jelentékenynek tartották, hogy II. Mátyás, kit Báthory 1610 decz. 16-án a második kassai egyezség megerősítésére felkért, a ratificatiót kilátásba is helyezte, ha követeit a megkezdett egyezkedés haladéktalan elintézésével visszaküldi.²⁾ Ennek hatása alatt az ápr. 23-ki szebeni országgyűlés a kassai egyezséget a kívánt alakban kiállítván, a hosszan húzódó kérdés végleges megoldása végett Wesselényi Istvánt és Fráter Istvánt ápr. 28-án Bécsbe küldte.³⁾

A porta állásfoglalásáról vett hírek, nemkülönben Havasalfölde sikeres visszavétele Radul vajdától,⁴⁾ a bécsi udvar felfogása szerint a második kassai egyezség sürgős megerősítését korántsem tették indokolttá. Az egyezséget — a tényleges viszonyok mérlegelése alapján — itt már elavultnak tekintették s így II. Mátyás — 1611 febr. 20., illetőleg febr. 28-ka óta a két vajdaság protectora⁵⁾ — a megerősítést csak újabb megszorítások beiktatásával volt hajlandó eszközölni. Kívánta ugyanis, hogy Báthory oszlassa el seregeit, békében éljen a két oláh vajdasággal s ismerje el Radult Havasalfölde törvényes vajdájának; az erdélyi száműzötteket fogadja vissza s teljes amnestiában részesítse; a hajdúktól okozott károkat orvosolja, a portával szövetségre ne lépjen s végül a királyi területeken hadakat ne fogadjon. Ezen pontokat minden további tárgyalás és vita nélkül tartozik elfogadni.⁶⁾ A feltételek magukban véve is elegendők lettek volna ahhoz, hogy Báthoryt a bécsi udvarral való megegyezés eszméjétől végkép elidege-

der Stadt Brassó. IV. 15—16. ll. *Forgách Mihály* feljegyzései. U. ott. 45. l. Nösner krónik. U. ott. 163. l. — *Eigentliche Beschreibung etc. Kemény: Deutsche Fundgruben.* I. 255—56. Erd. Orsz. Eml. VI. 43. l. *Szilágyi: Báthory Gábor.* Budapesti Szemle. 1864. (XX.) 47—52. ll.

1) Erd. Orsz. Eml. VI. 44—45. ll.

2) II. Mátyás válasza 1611 febr. 20-ról. Tört. Tár. 1880. 328—29. ll.

3) Erd. Orsz. Eml. VI. 46. és Tört. Tár. 1880. 329. l.

4) *Mikó F.* históriája. 195. l.

5) *Görög F.* id. tan. 13. l.

6) 1611 június 17-ki válasz. Egykorú másolatban Acta Thurz. fasc. 5. nr. 31. Orsz. ltár.

nítsék, gyakorlati érvényesítésökre azonban tulajdonképen sor sem kerülhetett, mert a Báthory csapatait 1611 július 10-én Brassó alatt ért vereség¹⁾ hírére a bécsi udvar Báthory megbuktatását már elhatározta.

A felsőmagyarországi rendek már a június folyamán *Eperjesen* tartott gyűlésükön kimondták a felkelést a féktelen hajdúság ellen;²⁾ a brassai ütközet hírére a nádor az erdélyi rendekhez is kiáltványt intézett, felszólítván őket a magyar királyság joghatóságának elismerésére, azzal a biztosítással, hogy II. Mátyás Erdély alkotmányát, a szabad választás jogát tiszteletben tartja s csupán annyit kíván, hogy Báthory megválasztandó utóda, mint vajda, a magyar király fenhatóságát elismerni tartozzék.³⁾ A Báthory vereségéről szóló túlzott értesítések, valamint a hajdúk átpártolásának⁴⁾ közvetlen hatása alatt azonban nyomban felmerült a régi törekvés, t. i. Erdély közjogi helyzete újabb szabályozásával és a fejedelemség belső, állami életének átalakításával Erdély visszacsatolása a magyar királysághoz. A nádor már július 17-én akként utasította Erdélybe küldött egyik bizalmasát, hogy a rendekkel 3—4 vajdának való egyént jelöltesen ki, hogy a király azok közül választhasson; a várak és erősségek őrségei a király hűségére esküdjenek, de egyúttal ünnepélyes követség útján a portát is biztosítsák, hogy attól elszakadni nem akarnak. Erdély meghódolása esetén azonban — a mi kétségtelennek látszik — a magyarországi részeket, vagyis a négy megyét a várakkal Erdélytől végkép elszakítván, örökösen a magyar királysághoz kell csatolni. Erdély vajdája fejedelmi címet ne viselhessen, a magyar királynak

1) A datumra lásd *Komáromy A.*: Báthory Gábor történetéhez. Hadtört. Közl. 1896. (IX.) 273. l. *Mikó F.* hist. 197—200. ll. Részletesen *Mika S.*: Weiss Mihály. 125. s köv. ll.

2) 1611 június 19-ki levél, talán a nádorhoz. Egykorú másolatban *Acta Thurz.* fasc. 2. nr. 43. (Orsz. ltár.) *Angyal* id. tan. Századok. 1896. 116. lap.

3) 1611 júl. 14-ről. Hadtört. Közlem. 1896. 280—81. ll.

4) Pl. Radul júl. 14-iki levele a nádorhoz. U. ott. 1896. 281. l. A hajdúk elpártolására Nagy András júl. 10-ki lev. U. ott. 280. l. és *Mikó F.* históriája. 201. l. *Komáromy A.*: A szabad hajdúk tört. vonatkozó lev. kut. 18. l.

hűséget fogadjon s magát a magyar országgyűléseken képviseltesse; az arany- és ezüsbányák jövedelme a királyi katonaság fentartására fordíttassék.¹⁾ A visszacsatolási terv megvalósítása *Forgách Zsigmond támadásának* sikerétől függött, ki július elején tekintélyes haderővel Báthory megbuktatása végett Erdélybe indult.²⁾ Forgách azonban sem Szeben ostromával nem boldogult, mert azt Báthory kitartóan védelmezte, sem az erdélyi rendeket nem tudta megnyerni magának és törekvéseinek, úgyannyira, hogy a diószegi vereség hírére (aug. 15.), melyet a Báthoryhoz visszapártolt hajdúk mértek a részekben gyülekező királypártiakra s a hódoltsági törökök segítőcsapatainak közeledése miatt, kénytelen volt Erdélyt elhagyni,³⁾ mely Brassó kivételével⁴⁾ készségesen ismerte el ismét Báthory fejedelemségét.

Forgách fegyveres beavatkozása és vállalatának lefolyása mindkét félnek tanulságokkal szolgált. A fejedelem beláthatta, hogy Erdélyben csak akkor uralkodhatik békével, ha Erdély és Magyarország közjogi viszonya rendezve van; de viszont az udvarnak is be kellett ismernie, hogy minden olyan törekvés, mely Erdély önállóságának megszüntetésére irányul, ez idő szerint a rendek és a porta ellenállása miatt feltétlenül kudarcz-czal jár. A bizonyos tekintetben egymásra utaltság kényszerűségének felismerése volt oka a november 20-án *Tokajban* megkezdett alkudozásoknak, melyek eredményeként Báthory köte-

1) Náadori utasítás Caesare Gallo részére 1611 júl. 17-ről. Hadtört. Közl. 1896. 282. l.

2) *Komáromy A.*: Rhédey Ferencz váradi kapitány. Hadtört. Közl. 1894. (VII.) 429—30. ll.

3) A Forgách-féle hadivállalatra l. Forgách Zsigmond jelentését Mátyáshoz 1611 nov. 21-ről. *Hurmuzaki*: Documente privitore Vol. IV. P. I. p. 447—455., azonfelül Thurzó 1611 júl. 30. és aug. 18-iki leveleit a királyhoz. Hadtört. Közl. 1896. 282—83. és 287—88. ll. *Borsos Tamás* önéletírása. Erd. tört. tára. II. 39—41. *Mikó F.* históriája. 201—15. ll. *Eigentliche Beschreibung. Kemény*: Fundgruben. I. 256—58. *Sutoris Pál* krón. Quellen IV. 17—22. *Szilágyi S.*: Okmányok és levelek az 1611-ik év történetéhez. Tört. Lapok. I. 44. s köv. számokban. U. attól: *Báthory Gábor*. Budapesti Szemle. 1865. II. 29—36. ll. *Angyal D.*: id. tan. Századok. 1896. 116—119. ll. Erd. Orsz. Eml. VI. k. 49—51. ll.

4) *Mika S.*: Weiss Mihály. 145. l.

lezte magát, hogy a magyar király és szövetségesei ellen háborút nem visel, a törökkel nem szövetkezik, Bécsbe, valamint a legközelebbi magyar országgyűlésre követeket küld, a jobbágyok közül a hajdúkat kiadatja, az okozott kártételek orvoslására, nemkülönben a bűnös hajdúk megfenyítésére gondja lesz. A fegyvert kölcsönösen leteszik.¹⁾ Az egyezséghez a Váradon tartózkodó rendek is hozzájárultak.²⁾

Báthory törekvése a tokaji egyezség után Brassó visszafoglalására irányult. Az 1611—12. év telén és 1612 tavaszán csaknem megszakítás nélkül folyt háborúban azonban Brassó megvédte magát³⁾ s meghódolásra annál kevésbbé gondolt, mivel köztudomású tény volt, hogy a porta Báthoryval elégedetlen. A portán uralkodó hangulatot *Giczy András* fejedelmi követ, kit a brassaiak saját ügyüknek megnyertek, Báthory megbuktatására akarta felhasználni s a brassaiaktól Erdély rendeinek nevében beküldött panaszlevelére hivatkozva,⁴⁾ a portától Báthory elmozdíttatását kérte, melynek ezért évi tizenötezer frtnyi adón kívül Lippa és Jenő várakat összes tartozékaival felajánlotta.⁵⁾ A portán *Giczy* ajánlataival valóban komolyan foglalkoztak, főleg akkor, midőn *Nagy András* hajdúival együtt *Giczy*hez csatlakozott,⁶⁾ utóbb azonban a budai pasától beküldött azon értesítés alapján, hogy *Giczy*

¹⁾ Báthory Gábor 1611 decz. 21-ki megerősítése szerint. Eredetije és egykorú másolata Acta Thurz. fasc. 5. nr. 6. (Orsz. ltár.) Közölve Erd. Orsz. Eml. VI. 211—13. ll. és *Goossnál*: id. kiadv. 404—406. l. V. ö. Erd. Orsz. Eml. VI. 53—54. ll. *Szilágyi S.*: Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1865. II. 41—43. ll. *Sepsi Laczkó* krón. Mikónál: III. 132—34.

²⁾ Az egyezség iratai II. Mátyás 1612 ápr. 15-én kelt megerősítésével. Acta Thurz. fasc. 21. nr. 13. Egykorú másolat. (Orsz. ltár.)

³⁾ *Mika S.*: Weiss Mihály. 146—66. ll. *Mikó F.* históriája. 221—223. ll. *Sutoris Pál* krón. Quellen IV. 22—26. Eigentliche Beschreibung etc. *Kemény*: Fundgruben I. 260—61. *Szilágyi S.*: Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1866. V. 5—10. Erd. Orsz. Eml. VI. 56—57. ll.

⁴⁾ Kiadva *Rozsnyai*: Tört. maradv. 53—58. ll.

⁵⁾ *Giczy* reversalisa. *Rozsnyai*: 50—51. ll. Gálffy György jelentése 1612 jún. Hadtört. Közl. 1896. 421. Tört. biz. oklevélmás. II. 74. l. Erd. Orsz. Eml. VI. 60—61. ll. *Szilágyi*: Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1866. V. 14—22. ll. Forgách Zsigmond 1612 jún. 27-iki levele Thurzóhoz. Acta Thurz. fasc. 54. nr. 20. Orsz. ltár.

⁶⁾ Levele 1612 aug. 8-ról. Hadtört. Közl. 1896. 428—30. ll.

nek Erdélyben egyáltalában nincs pártja, Báthory letételének eszméjét egyelőre elejtették.¹⁾

A porta magatartása a szélsőségek közt ingadozó fejedelemben elhatározássá érlelte az attól való elszakadás gondolatát. A június 26-ki *gyulafehérvári országgyűléssel* a magyar királysághoz való csatlakozást elvileg ki is mondatta,²⁾ mert mint maga is írta a nádornak (júl. 12.), »egy haza nevelt fel bennünket, egy nemzetek s vérek vagyunk, hazánkért, nemzetünkért méltó együtt élnünk, halnunk.«³⁾ »Az töröktől elszakadván, ő felségének submitálnók magunkat országunkkal együtt«, írta ugyanannak okt. 1-én is ⁴⁾ s ezen szándékán földvári győzelme (okt. 16.) sem változtatott, melyben legnagyobb ellenfele, Weiss Mihály is elesett.⁵⁾ Ennek volt következménye — hosszas tárgyalások után ⁶⁾ — az *1613 ápr. 11-én megkötött szerződés*, melynek titkos pontjai értelmében Báthory teljes amnestiát adott Mátyás híveinek s a jezsuitáknak, a kath. vallás szabad gyakorlatát biztosította s kötelezte magát török háború kitörése esetén a magyar királylyal való egyesülésre. A nyilvános pontok szerint: a fejedelem a királyt minden ellensége ellen megsegíti, kivéve a törököt, szövetségeseivel barátságos viszonyban lesz, az ország részeit nem idegeníti el; a bécsi békét megtartja, a király hadseregét Erdélybe is bebocsátja, ha ez iránt megkeresik; a brassaiakkal megegyezik, a hajdúkat féken tartja s biztosítja a két ország szabad kereskedelmét. Viszont II. Mátyás Báthoryt továbbra is elismeri Erdély fejedelmének, őt s szabadon választandó utódait védelmébe fogadja s megoltalmazza Erdély és a részek birtokában.⁷⁾

Ezen szerződés Báthoryt tulajdonképen kiszolgáltatta a

1) V. ö. *Angyal D.*: id. tan. Századok. 1896. 122. 1.

2) Erd. Orsz. Eml. VI. 63. 1.

3) Hadtört. Közlem. 1896. 426. 1.

4) Hadtört. Közlem. 1896. 432. 1.

5) *Mika S.*: Weiss Mihály. 196—201.

6) Erd. Orsz. Eml. VI. 68. s köv. II. Főleg azonban *Szilágyi S.*: Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1866. V. 383—87. II.

7) Közölve *Gooss*: id. kiadv. 417—19. I. és Erd. Orsz. Eml. VI. 269—271. II. Mátyás megerősítése. U. ott. VI. 271—73. Az 1613 máj. 1—14-ki szebeni országgyűlésé. U. ott. VI. 276—78. II. Hibás dátummal *Pray*: Gabr. Bethlenii principatus. Pestini. 1816. I. 1—4. II.

bécsi udvarnak, mely benne ezután sem tudott bízni s felidézte a porta fegyveres beavatkozását, melyet elhárítani viszont nem állott módjában. Általában helyzetét sajátságos opportunizmussal mérlegelte. Az 1612 szeptemberében hódoltsági területre menekült *Bethlen Gábor*¹⁾ szerepét és törekvéseit alig vette figyelembe. »A tömösvári hostadban tekereg egy-néhányad magával, az kik valamire való szolgálai voltak, grátiaért most küldöttek be hozzánk«, írta Bethlenről kicsinylőleg (1612 nov. 25.) a nádornak.²⁾ S jóllehet Bethlen a hódoltsági vezérek megnyerése után³⁾ Drinápolyban való személyes megjelenésével és összeköttetéseivel a porta jóindulatú támogatását biztosította magának,⁴⁾ Báthory még ekkor is abban a meggyőződésben élt, hogy »Bethlen Gábor minden ellenünk való árultatásában megfogyzott a portán és ezideig semmire nem vehette az törököt.«⁵⁾ Portai értesülései egyébként is igen hiányosak voltak; 1612 tavasza óta egyáltalában nem volt követsége a portán⁶⁾ s így nem is lehetett tudomása az ott uralkodó hangulatról. Mutatja ezt 1613 májusában beküldött portai követségének adott utasítása is, melyben többek közt 15 évi adómentességen kívül Lippa és Jenő birtokában való megerősíttetését kérte,⁷⁾ holott ugyanekkor Bethlen Gábor fejedelemsége befejezett tény volt s már folytak ellene a hadikészülődések. Augusztus 30-án egy török hadtest a bodzai szorosnál, egy másik a temesi pasaságban, Erdély határszélén táborozott. Báthory a pasa felszólítására most már kész volt Lippa, Jenő átadására s tizenötezer arany évi adó fizetésére, de feltételül Bethlen Gábor kiadatását kívánta,⁸⁾ a mit azonban

1) Báthory levele a nádorhoz 1612 szept. 14-ről. Hadtört. Közl. 1896. 431—32. ll.

2) Hadtört. Közlem. 1896. 436. l.

3) *Angyal D.*: id. tan. Századok. 1896. 124—25. ll. U. ott azon okok rövid felsorolása, melyek Bethlent menekülésre kényszerítették.

4) *Szilágyi S.*: Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1866. V. 402—04. ll.

5) 1613 július 7-ki levele a nádorhoz. Hadtört. Közlem. 1896. 436. l. és 1613 július 3-ki lev. Dóczy Andrásához. Tört. Lapok. I. (1875.) 804. l.

6) *Angyal D.*: id. tan. Századok. 1896. 125. ll.

7) Közölve Erd. Orsz. Eml. VI. 286—88. ll.

8) *Rozsnyai*: Tört. maradv. 63—65. ll. *Pray*: Principatus etc. I. 4—7. és Epist. proc. III. 301—303. ll. E két utóbbi helyt hibás dátummal.

a pasa természetesen megtagadott.¹⁾ Türelmetlenül sürgette azonban másfelől a bécsi udvar fegyveres közbelépését. »Nemcsak ilyen-amolyan segítséget kellene adni, hanem ugyan valóba oly derekas segítséget, az kivel az ellenségnek ellent állhatnánk«, írta szept. 8-án a nádornak.²⁾ Thurzó kész is volt a fejedelem támogatására, törekvése azonban a bécsi udvar rosszakaratán és bizalmatlanságán meghiúsult.³⁾ Báthorynak végre is be kellett látnia, hogy az udvartól üres biztatásoknál egyebet nem várhat, sőt ellenkezőleg, épen az udvar az, mely ugyanekkor titokban alkuban volt a portával Erdély birtoka felett, melyért kész volt feláldozni Lippa, Jenő és Vác várakat s fokozottabb adófizetésre is kötelezettséget vállalt.⁴⁾ A fejedelem tehát ismét tudatára ébredt a portával való megegyezés szükségességének s ezért fejedelemsége megtartása végett nagy áldozatoktól, így Várad átadásától sem riadt volna vissza.⁵⁾ *Okt. 27-én történt meggyilkoltatása* azonban más fordulatot adott az események folyásának.

V.

1613—1615.

Bethlen Gábor és a magyarországi részek. Alkudozások az udvarral ; a galgóczi és nagyszombati tárgyalások ; a nagyszombati egyezés 1615 május 6. Bethlen és a porta. Lippa és Jenő ügye. Lippa és tartozékainak átadása.

Azon diplomatai alkudozások, melyeket a bécsi udvar Báthory fejedelemsége utolsó szakában a portával folytatott

Hon és külföld. 1842. 203—204. ll. *Szilágyi S.* : Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1866. V. 412—13. Erd. Orsz. Eml. VI. 290—91. ll.

¹⁾ Skender pasa 1613 szept. 19-ki válasza. Török-magyarkori államokmtár. I. 110—13. ll.

²⁾ Hadtört. Közlem. 1896. 439. l.

³⁾ *Angyal D.* : id. tan. Századok. 1896. 126. l. V. ö. Thurzó 1613 aug. 14-iki lev. Dóczy Andráshoz. Tört. Lapok. 1875. I. 822. l.

⁴⁾ Báthory 1613 okt. 9-ki lev. a nádorhoz. Hadtört. Közl. 1896. 441. l. és Tört. Tár. 1902. 81. s köv. ll.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. VI. 80—81. ll. V. ö. *Komáromy* többször id. közlését : Hadtört. Közl. 1896. 447., 449. ll. Tört. Lapok. 1875. II. 837. l. Brüsseli Okmt. IV. 68. l.

Erdély megszerzésére vonatkozólag, tulajdonképen az udvar hagyományos politikai törekvésének következetes megnyilatkozásaiként tekinthetők. Erdély külön állami életét Bécsben mindig csak a helyzet kényszerűségének engedve ismerték el, de sohasem gondoltak őszintén azon államszerződések megtartására, melyek a különválásnak alkotmányos jogalapot biztosítottak. E beolvasztó törekvések gyakorlati megvalósítását egyedül a túlhatalmas porta fegyveres beavatkozásától való félelem ellensúlyozta, a nélkül azonban, hogy Magyarország területi egységének helyreállításáról elvben lemondtak volna.

Báthory bukásának s utóda *Bethlen Gábor* fejedelemmé választatásának ¹⁾ körülményei eléggé meggyőzték az udvart arról, hogy Erdély visszacsatolása ez idő szerint kivihetetlen; október végén Erdélyben is köztudomású tény volt, hogy az udvar eredeti törekvése — az eshetőségek mérlegelése alapján — már módosult is s hogy a hivatalos politika a tulajdonképeni Erdély megszerzésének eszméjéről le is mondott, de annál szükségesebbnek minősítette a magyarországi *részek visszakapcsolását.*²⁾ Ferdinánd főherczeg, a kormányzó, Bethlen megválasztása után közvetlenül már arra szólította fel Forgách Zsigmond kassai főkapitányt, hogy »Váradot és az Erdélyen kívül való megyéket... ha occupálhatják, occupálják«, a mi a főkapitány szerint nehézségeket nem is okozna, »csak pénzt küldene ő felsége, hogy füzetett hadunk lehetne, hogy az hová kellenék, mindjárt népet küldhetnénk bele.«³⁾ — »Mi bizony szívünk szerint akarnánk, — írta ugyanekkor Thurzó nádor is — minthogy Magyarországbán vagyon az a négy vármegye és ezelőtt is ide való volt, hogy ezután is ide lenne.«⁴⁾ Bethlen Gábor figyelmeztette ugyan Dóczy Andrást, a szatmári kapitányt, hogy »az mi illeti Várad és több Erdélyhez tartozó Magyarország részeiben levő erősségeket, kiket ettől az birodalmacskától ez mostani változásnak praetensioja alatt el

¹⁾ Okt. 23-án. Erd. Orsz. Eml. VI. 304—306. II.

²⁾ V. ö. Bethlen Gábor 1613 okt. 28-ki levelével a nagyvezérhez. Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelezése. 5. l.

³⁾ 1613 nov. 10-ki levele Dóczy Andrásához. Tört. Lapok. 1875. II. 839. lap.

⁴⁾ 1613 nov. 12-ki levele Dóczyhoz. Tört. Lapok. 1875. II. 840. l.

akarna szakasztani, vissza Magyarországhoz foglalni», könnyen felidézheti a török háború veszedelmét,¹⁾ az udvar mégis haladéktalanul megkezdte a visszacsatolást. Törekvésük súlypontja eredetileg Várad lett volna, melynek jelentőségét a részek biztosításában kellően értékelték, de Rhédey Ferencz váradi kapitány visszautasító magatartása következtében²⁾ kénytelenek voltak a vár megszerzéséről — legalább egyelőre — lemondani. A nádor nov. 25-én Nagybányát, nov. 28-án pedig Kővárt is felszólította a magyar korona joghatóságának elismerésére,³⁾ a mi csaknem minden vonakodás nélkül meg is történt.⁴⁾ Példájukat Ecsed, Huszt és Tasnád várak követvén,⁵⁾ 1613 végén Középszolnok-, Kraszna-, Máramarosmegye és Kővár vidéke *ténylegesen elszakadtak* Erdélytől.

Bethlen Gábor tevékenységét Erdély zilált belügyi helyzetének rendezése⁶⁾ annyira lekötötte, hogy az elszakadás veszedelmében forgó részek egyidejű megoltalmazására nem gondolhatott. A nádor megkísérlette ugyan a fejedelem előtt a magyar korona jogigényeinek törvényességét a nevezett várak birtoklását illetőleg igazolni,⁷⁾ de eredmény nélkül, mert a fejedelem a nádor és a magyarországi vármegyék előtt határozottan tiltakozott az udvar visszakapcsolási törekvései ellen, melyek szerinte a fejedelemség területi integritását biztosító államszerződések tudatos mellőzése miatt Erdélyt önvédelemre

1) Tört. Tár. 1885. 214. I. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. 6. I.

2) *Komáromy A.*: Rhédey Ferencz. Hadtört. Közl. 1894. 442—43. V. ö. Thurzó 1613 nov. 3-ki és nov. 12-ki leveleivel. Tört. Lapok. 1875. II. 838. és 840. II.

3) Levelei a jelzett napokról. Tört. Lapok. 1875. II. 852—53. II. V. ö. Dóczy András 1613 decz. 4-ki lev. Acta Thurz. fasc. 58. nr. 16. (Orsz. ltár.)

4) Szilágyi János kővári parancsnok 1613 decz. 5-ki lev. Tört. Lapok. 1875. II. 869. Forgách Zsigmond 1613 decz. 8-iki lev. Tört. Lapok. 1875. II. 870. I.

5) Thurzó nádor 1613 decz. 17-ki lev. Tört. Lapok. 1875. II. 884. és u. ott II. 885. I. Forgách 1613 decz. 27-ki levele. U. ott II. 885—86. II. Erd. Orsz. Eml. VI. 320—21. II.

6) *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. Budapest. 1867. 5—18. II. Erd. Orsz. Eml. VI. 310. s. köv. II.

7) Erd. Orsz. Eml. VI. 322. I. és *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor fej. trónfogl. 20. I.

kényszeríthetik »és így csak ez okon is az két császár között való frigynek felbomlása következik.«¹⁾ Az udvar azonban a porta fegyveres beavatkozását ez idő szerint nem tartotta valószínűnek; köztudomású tény volt ugyanis, hogy a török közvéleményt elsősorban *Lippa* és *Jenő átadásának kérdése* foglalkoztatta²⁾ s nem a részek tulajdonjogának ügye, melyben a porta nem volt közvetlenül érdekelve; de ettől eltekintve, oly jelentékeny előny volt a részek tényleges birtoklása is, hogy merészebb politikai actio megindítása sem látszott kockázatosnak. Kétségtelen is, hogy a részek végleges visszacsatolásának lehetősége, legalább a jelen pillanatokban, nagy volt; ennyit Bécsben is felismertek, a kivitel módjára, eszközeire nézve azonban nem tudtak megállapodni. Jellemző e tekintetben, hogy a Bethlen Gábor megválasztatását hivatalosan bejelentő és elismertetését kívánó erdélyi követtségnek II. Mátyás még 1614 januárius 20-án sem tudott határozott választ adni,³⁾ s midőn végre megegyeztek abban, hogy Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyának vitás részleteit a függő birtokkérdésekkel együtt, közvetlen tárgyalások alapján külön követtséggel fogják elintéztetni, az Erdélybe küldendő követek személyének megválasztásával heteket vesztegettek el.⁴⁾

Bethlen Gábor azonban a bécsi udvar tétlen politikája következtében nyert időhaladékot kellően kihasználhatta; alkalma nyílt Erdély belpolitikai viszonyainak legalább ideiglenes rendezésére s arra, hogy a *portát* a részek elvonásának veszedelmes következményeiről meggyőzze.⁵⁾ A porta Bethlen Gáborral csaknem egyidejűleg⁶⁾ valóban nyomatékosan felszólította II. Mátyást a lefoglalt várak és területek haladéktalan visszaadására,⁷⁾ azonfelül a két oláh vajdát is utasította Bethlen

¹⁾ 1614 jan. 14-ki lev. Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan polit. lev. 8—10. lapok.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. VI. 313. l.

³⁾ Az erre vonatkozó okiratok Brüsseli Okmtár. IV. k. 66—72. ll.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. VI. 325. l.

⁵⁾ A rendek levele 1614 jan. 23. talán Skender pasához. Török-magyarkori Államokmt. I. 115—16. ll.

⁶⁾ A fejedelem levele II. Mátyáshoz 1614 jan. 28. Tört. Tár. 1880. 451—52. ll.

⁷⁾ Febr. elején. Levelének német fordítása Brüsseli Okmt. IV. 105—

fegyveres támogatására, sőt »az budai, egri és tömösvári pasáknak meg vagyon parancsolva, hogy Erdély oltalmazására szorgalmasan vigyázzanak«. ¹⁾ Ily előzmények után a török háború kitörését, főleg Felsőmagyarországon, annyira valószínűnek tartották, hogy Forgách kassai főkapitány komolyan felvetette a bécsi udvar előtt a részek visszabocsátásának eszméjét, mely szerintre bizonyára kisebb rossz, mint volna egy török hadjárat.²⁾ Forgách javaslata őszinte beismerése volt annak is, hogy a lefolyt néhány hónap alatt Bethlen fontos politikai tényezővé vált, kinek törekvéseivel a bécsi udvarnak érdemlegesen kell foglalkoznia. Az udvar azonban nem akarta ezt belátni s így a helyett, hogy a megváltozott politikai helyzetre való tekintettel, új tárgyalási alapot keresve igyekezett volna a fejedelemmel megegyezni, a még január 20-án megfogalmazott követi utasítások változatlan fentartásával kísérelte meg a kiegyezés létesítését.

Az *utasítás* lényegileg a Báthory Gáborral 1613 ápr. 11-én Pozsonyban megkötött egyezségeen nyugodott, melynek alapgondolata a magyar király fenhatóságának elismerésén kívül a török ellen való szöveterkezés.³⁾ A bécsi udvar Bethlen Gábor trónrajutásának előzményei alapján azonban nem látja biztosítva a keresztény érdekek védelmét s ezért a fejedelemtől biztosíték gyanánt Várad átadását kívánja,⁴⁾ de nem ragaszkodik ahhoz, hogy a vár véglegesen a magyar királyok joghatósága alá jusson, mert néhány év múlva, ha t. i. Bethlen Gábor azalatt uralkodásával hűségét kellően igazolta, hajlandó a várat ismét visszabocsátani; az udvar azt sem ellenezné,

108. II. L. Abaffy Miklós tokaji kapitány 1614 márcz. 26-ki lev. Thurzóhoz. Acta Thurz. fasc. 49. nr. 26. (Orsz. ltár.) Ugyanerről Forgách Zsigmond 1614 ápr. 5-ki levele. Acta Thurz. fasc. 52. nr. 30. (Orsz. ltár.)

¹⁾ Bethlen febr. 9-ki körlevele a magyarországi megyékhez. *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor fejed. trónfoglalása. 31. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. VI. 328. l. 1. jegyzet.

³⁾ »Postquam Turca ex provincia excederet, ipseque in fidem nostram sese daret, tunc... etiam contra Turcas nobis assistentiam facturum.« Erd. Orsz. Eml. VI. 398. l.

⁴⁾ Oka ennek valószínűleg azon hír volt, hogy Rhédey váradi kapitány a vár átadását megígérte a portának. Mátyás 1614 máj. 23-ki levele Thurzóhoz. Acta Thurz. fasc. 18. nr. 21. (Orsz. ltár.)

ha a várba egyenlő arányban magyar és német őrség helyezettnek el, német kapitány parancsnoksága alatt, ki hűséggel tartoznék úgy a királynak, mint a fejedelemnek, sőt abban is megnyugodnék, hogy Várad védelme kizárólag magyar őrségre bizassék, de ekkor a kapitány kinevezési joga a királyt illesse; végső esetben azonban azzal is megelégszik, hogy a vár őrsége hűségesköt tegyen a királynak is, kapitányát pedig közös meg-egyezéssel válaszsák meg. II. Mátyás a visszacsatolt várak és területek birtokjogi vonatkozásainak tisztázását vagy egyenlő számban kiküldendő biztosok tárgyalásaira, vagy a legközelebbi magyar országgyűlésre óhajtja bízni, Ecsed és Nagybánya azonban a tárgyalások hatáskörén kívül esnek, mert azok birtokához a király feltétlenül ragaszkodik.¹⁾ Daróczy Ferencz bereg megyei főispán és Lassota Erik királyi követek 1614 ápr. 26-án kezdték meg a tárgyalásokat az utasítás pontjai alapján a *Marosvásárhelyt* összegyűlt rendekkel.²⁾ Az egyezkedési kísérletek ekkor teljességgel eredménytelenek voltak. »Egynéhányszor gyöltönk öszve, de mind csak disputatiókba mulattuk az időt,« — írta Daróczy Forgách Zsigmondnak,³⁾ — »azt akarják állatni, mivel a Báthoryval lött transactiot nem violálták, mi contrariumot urgeálunk.« Hasonló álláspontot foglalt el a királyi előterjesztésekkel szemben az előbbi folytatásképp megtartott kolozsvári országgyűlés is. »Nagy idegenség vagyon az emberek között«, írta az uralkodó hangulatra czélolva Daróczy⁴⁾ s valóban a rendek egyértelműen elvetették Várad átadásának eszméjét,⁵⁾ azzal a megjegyzéssel, hogy a királyi előterjesztésekben foglalt feltételek inkább alkalmasak az ország biztos romlásának felidézésére, mint a béke és nyugalom állandósítására.⁶⁾ Bethlen Gábor Erdély és Magyarország

¹⁾ Közölve Erd. Orsz. Eml. VI. főleg 397—99. ll.

²⁾ Kiadva Erd. Orsz. Eml. VI. 447—56. ll. Tartalmilag u. ott. VI. 329—30. ll. *Szülágyi*: Bethlen Gábor trónfogl. 45. l.

³⁾ 1614 ápr. 30-ról. Erd. Orsz. Eml. VI. 456. l.

⁴⁾ 1614 május 7-ről Dóczy Andrásnak. Erd. Orsz. Eml. VI. 464. l.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. VI. 331—32. ll.

⁶⁾ »Verum tantum abest, ut ad quietem aut securitatem nostram conducere videatur, quin potius certioris et maturioris periculi, maxima fore irritamenta praeoscimus.« Máj. 12-iki felterjesztésükből. Erd. Orsz. Eml. VI. 467. l.

közjogi viszonya végleges rendezésének egyedüli lehetőségét szintén a területi integritás helyreállításában látta s ezért mellőzendőnek vélte a Mátyástól ajánlott módozatot.¹⁾ A Báthory-féle pozsonyi szerződés írásbeli megújítására természetesen annál kevésbbé vállalkozhatott, mert mint maga mondta a következőknek, az udvar titoktartásában bizalma nincs ; annyit azonban megígért, hogy II. Mátyás valamely megbízottja előtt a pozsonyi szerződéssel azonos titkos eskü szóbeli letételére hajlandó, sőt abban az esetben, ha a török Erdélyt magának akarná elfoglalni, kész az erdélyi várakba német őrséget is befogadni.²⁾

A tárgyalások, melyek formailag három hónapra terjedő fegyverszünet megkötésével végződtek,³⁾ a lényegyet tekintve nem voltak meddők ; kitünt ugyan, hogy az érdekelt feleket ez idő szerint éles elvi ellentétek választják el egymástól, de viszont abból, hogy a tárgyalások folytatását egyértelműleg elhatározták, jogosan lehetett a megegyezés lehetőségére következtetni, annyival is inkább, mert hiszen Bethlen a pozsonyi szerződés pontjait nem utasította véglegesen vissza, hanem csupán az udvartól kívánt formát kifogásolta. II. Mátyás és az államtanács azonban másképp fogta fel a helyzetet. Bethlen merevségét úgy értelmezte, hogy a fejedelem tulajdonképen a portai érdekek szolgálatába szegődött török kormányzó s így a kérdéses várak visszaadása a magyar állami érdekek veszélyeztetése volna. Igazolni látszott felfogásukat a máj. 10-én II. Mátyásnak átadott szultáni végzés is, mely a béke vagy háború kérdését félreérthetetlenül Erdély területi épségének helyreállításától tette függővé.⁴⁾ Arra természetesen egyáltalában nem gondoltak, hogy Erdélyre a részek fontos gazdasági jelentőséggel bírnak s hogy így azok biztosítása erdélyi szempontból feltétlenül szükséges államérdek. Az udvar ilyen körülmények közt komolyan foglalkozott egy török háború kitörésének eshetőségével is ; a II. Mátyástól 1614 aug. 11-re összehívott linczi értekezlet azon-

1) 1614 máj. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. VI. 466. l.

2) A követek jelentése titkos megbízatásukról. Erd. Orsz. Eml. VI. 492—93. ll.

3) Iratai 1614 május 15-ről. Erd. Orsz. Eml. VI. 493—96. ll. és Goossnál : id. kiadv. 424—27. ll.

4) Brüsseli Okmtár. IV. 105—08. ll. Erd. Orsz. Eml. VI. 334—35. ll.

ban, melynek feladata épen a hadikészületek részleteinek tárgyalása lett volna s melyen a pozsonyi országgyűlés küldöttein kívül Bethlen követei is résztvettek,¹⁾ egyértelműen a zsitvatoroki béke fentartásának szükségességét hangoztatta s ezzel egyúttal kifejezést adott azon felfogásának is, hogy a Bethlen Gáborral való végleges megegyezés sem halasztható tovább, mivel a porta nyíltan azonosította magát Erdély érdekeivel. Mátyás a linczi értekezlet álláspontjában nem osztozott ugyan, de az Erdélylyel fennálló fegyverszünetnek újból három havi kiterjesztése ellen sem támasztott nehézségeket, hogy ezen idő alatt — mint Thurzó írta — »mind innét az mi részünkről s mind penig onnét az erdéliektől bizonyos commissariusok, az kik ezt az veszekedést és zűrzavari állapotot eligazítsák közöttünk, választassanak.«²⁾ A király mindamellett a királyi tanács befolyása alatt a Bethlennel való megegyezést most sem óhajtotta őszintén s azt sürgősnek sem találta; ellenben szívesen pártolt minden olyan mozgalmat, mely Bethlen megbuktatására irányult. Így újabban *Homonnay jelöltségét* karolta fel, ki Erdélyt Mátyás kezéből hűbérképen is hajlandó volt elfogadni s kész volt a magyarországi részeket Váraddal együtt visszabocsátani.³⁾ A magyar tanácsosok azonban az 1615 januárius 24-én megkezdődő bécsi értekezleten újból feltétlenül szükségesnek minősítették a Bethlennel való tárgyalások folytatását⁴⁾ s ezen egységes fellépésük végre Mátyást is arra bírta, hogy a hosszan húzódó alkudozások fonalát felvegye, a megindítandó tanácskozások helyéül *Galgóczot* jelölvé ki.⁵⁾

Bethlen 1615 márczius 14-én küldte fel követeit: Péchy Simont, Sarmasági Zsigmondot, Borsos Tamást, Balassa Ferenchezet, Régeni Jánost és Veres Pált,⁶⁾ teljhatalmú hatáskörrel,

1) Bethlen 1614 máj. 28-ki levele. Bethlen Gábor fejedelem levelezése 15. l. Tört. Tár. 1885. 223. l.

2) 1614 szept. 21-ről Dóczynek. Erd. Orsz. Eml. VII. 174—75. ll. Mátyás 1614 aug. 23-iki leirata. U. ott. VII. 155—56. ll. A fegyverszünet okirata *Pray*: Principatus etc. I. 20—25. és *Gooss*: id. kiadv. 433—36. ll.

3) Erd. Orsz. Eml. VII. 15—17. ll.

4) A bécsi tárgyalások iratai. Erd. Orsz. Eml. VII. 211—236. ll.

5) Királyi leirat Bethlenhez 1615 febr. 5-ről. Erd. Orsz. Eml. VII. 236—38. ll.

6) *Segesváry Bálint* (Mikónál IV. 184. l.) adja a dátumot, de köve-

kik kezdetben Galgócson, utóbb *Nagyszombat városában tárgyal-
tak* Forgách Ferencz esztergomi érsek, Molarth János és Daróczy
Ferencz királyi biztosokkal. »Semmi illetlent ő fölségétől, mint
eddig, úgy most is nem kívánunk, — írta ápr. 9-én a fejedelem
a már folyó tárgyalásokra czélozva Dóczynak — kérjük az mi
sajátunkat, melyet ha ő fölsége megad, országostul alázatosan
és tiszta igazsággal szolgálunk mi is őfölségének.«¹⁾ Az alkudo-
zások főleg a szász követek megbízhatatlan magatartása miatt,
hosszasan elhúzódtak,²⁾ míg végre 1615 május 6-án a következő
alakban értek véget :

Az erdélyi rendek megtartják szabad fejedelemválasztó
jogukat, de a megválasztott fejedelem és Erdély mindenkor a
nagyszombati végzések megtartására kötelesek. Erdélyt és a
hozzátartozó részeket a magyar koronától el nem idegenítik
és sem II. Mátyás, sem törvényes utódai és országaik ellen
ellenséges törekvéssel fellépni nem fognak ; Magyarország
alkotmánya, nyugalma és békéje ellen sem titkon, sem nyíltan
nem törnek s ezt másoknak sem engedik meg. Magyarország
semmiféle jövedelméhez és tartozékához jogot nem formálnak.
Bethlen Gábor azon *magyarországi részeket*, melyek urának
magát nevezteteti, olyan jogkörrel bírja, minővel elődeit a magyar
királyok felruházták. Viszont a király és utódai Erdélyt minden
ellensége ellen megvédelmezik, azt jogaiban és kiváltságaiban
megtartják és ellene sem titkon, sem nyíltan nem törnek. Erdély
valamennyi rendjének jogai és kiváltságai tiszteletben tartas-
sanak. Bethlen és törvényes utódai Magyarországot mindenki-
vel szemben — kivéve a törököt — teljes erejükkel megvédeni s
a királyi seregeket szükség esetén Erdélybe és a részekbe bocsá-
tani tartoznak. A bécsi béke pontjai, a mennyiben a szabad
fejedelemválasztással nem ellenkeznek, mindenben érvényesek ;
az Erdélybe menekült magyarországiak visszaengedtesenek ;
a kereskedelem, utazás, követküldés a régi szokásmódnak
megfelelően mindkét részről biztosíttassék. Az elfogatások

tekül csak Péchy, Régenit és a segesvári pohárnokot nevezi meg. *Nagy Szabó
Ferencz* (Mikónál I. 122. l.) Borsos Tamást és Kovácsóczyt említi, kik sze-
rinte márcz. 2-án indultak fel. A tényleges névsor Brüsseli Okmt. IV. 123. l.

¹⁾ Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. 23. l.

²⁾ V. ö. *Szilágyi S.* : Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. 69. l.

tilosak ; a mostani zavaros időkben elkövetett kölcsönös foglaltságok, hatalmaskodások véglegesen elintéztessenek.

Huszt és Kővár teljes felszereléseikkel, összes tartozékaikkal, *Máramarosmegyével* és az abban levő sóbányákkal az erdélyi fejedelem biztosainak átadandók, Nagybányát illetőleg azonban II. Mátyás ragaszkodik annak birtokához. Homonnai Drugeth Györgynek és másoknak Huszt várára vonatkozó jogigényeit a fejedelemtől és a királytól kiküldendő biztosok egy év leforgása alatt kötelesek felülvizsgálni, de minden jogorvoslás és fellebbezés kizárásával ; a megítélt összeg kifizetése az ezt követő három év alatt történjék, a békés megegyezés mindamellett a felek jogában álljon. Hasonló módon elégíttessék ki Báthory Gábor özvegye Palocsay Anna is. A nagyvárad püspökség javaira s a magánosok panaszaira vonatkozólag Ker. Szent János ünnepén s az utána következő napokon külön bizottság tartozzék tárgyalni Nagy-Károly városában. II. Mátyás ezen nagyszombati egyezséget a legközelebbi országgyűlésen beczikelyezteti. A szász nemzettől és másoktól a királyi biztosoknak adott kölcsönösszeg visszafizetését a király a bécsi béke pontjai szerint eszközli. Bethlen és utódai a hajdúk esetleges mozgalmait fegyverrel is kötelesek elnyomni. Kendy István részére szabad visszatérés engedtessek. A kisebb birtokügyekre nézve : a Kővárhoz tartozó Csernafalva Unkreuter birtokában marad ; Daróczy Ferencz székelyhidi jószágának visszaadatásáért a biztosok közbenjárnak Bethlennél ; Bosnyák Tamás felesége bajomi birtokát nyerje vissza. A máramarosmegyei királyi birtokok továbbra is a királyt illessék ; a Török Istvántól elvett Vajdahunyad várának és tartozékainak birtokjoga vétessék vizsgálat alá.¹⁾

A közelmúlt évek zavaros viszonyai közt a határsértések és hatalmaskodások gyakoriak lévén, *Erdély és Magyarország joghatósági területének szabatos megállapítása* is szükségessé

¹⁾ II. Mátyásnak 1615 június 12-én Albert főherczeg belgiumi kormányzóhoz írt levelének mellékleteként. Brüsseli Okmtár. IV. 115—121. ll. *Katona* : XXIX. p. 583—92. és *Gooss* : id. kiadv. 440—447. l. U. ott a tárgyalásokra vonatkozó egyéb iratok is. 447—60. ll. Tartalmilag : *Szilágyi S.* : Bethlen Gábor fejedelem trónfogl. 69—72. ll. és Forgách Zsigmond levele a nádorhoz 1615 május 7-ről. Erd. Orsz. Eml. III. 247. l.

vált. Különösen Szabolcsmegyében merültek fel panaszok. A váradi kapitány a nádudvari járásban tizedet szedtetett,¹⁾ sőt azzal a követeléssel állott elő, hogy ugyanezen megyében a szarvasmarhák után járó harminczad is Váradot illesse ; másrészt azonban a váradi várhoz tartozó Szent-Márton és Ujváros községek adóját Lónyay András kállai kapitány foglaltatta le, sőt ugyanő Acsád, Nagymihályfalva, Hosszúpályi, Ábrahámfalva, Mártonfalva és Monostorpályi községeket a kállói vár részére is tizedfizetésre kötelezte ; Bajom vára, Udvari község és még néhány szomszédos helység Erdély és Magyarország részére egyaránt fizeti a tizedet. Birtokügyi sérelmek értek magánosokat is ; mindezek jogorvoslását, valamint Makó város hovatartozandóságának elbírálását a nagykárolyi béketárgyalások hatáskörébe utalták.²⁾

Erdély és Magyarország *közjogi viszonyát* azonban ugyanekkor külön titkos szerződésben szabályozták. E szerint II. Mátyás és törvényes utódai Erdély és a részek szabad fejedelemséggé jogát mindaddig érvényesnek tekintik, míg Buda és Eger várakat a töröktől visszafoglalhatják ; ha ez megtörténik, Erdély a részekkel, mint vajdaság, ismét visszakerül a magyar korona joghatósága alá. Bethlen a zsitvatoroki békét tiszteletben tartja, ha azonban a porta a békét felbontaná, Bethlen és utódai a magyar királyt teljes haderejükkel kötelesek támogatni, kivéven azon esetet, ha a török az Erdélytől távolabb eső magyarországi részeket, pl. a Dunántúlt támadná meg ; ha ellenben Erdély jutna veszedelembe, II. Mátyás és utódai a fejedelemséget a szükséges hadisegélyben fogják részesíteni. Általában véve azonban Bethlen és utódai sem béke, sem háború idején nem segítik a portát, török seregeknek Erdélyen és a részeken keresztül átmenetelt nem adhatnak, ha a hadjárat célja Magyarország ellen irányulna, még akkor sem, ha a porta erre kényszeríteni akarná. Természetes, hogy II. Mátyás és utódai is köteleseknek ismerik őket hathatósan védelmezni. A közös erővel

1) A nádudvari tizedre vonatkozik a szepesi kamara 1613 szept. 18-ki irata, mely felsorolja a kérdéses helyeket. Acta Thurz. fasc. 71. nr. 33. (Orsz. ltár.)

2) Közölve Brüsseli Okmtár. IV. k. 121—23. ll.

elfoglalandó várak, városok és területek a magyar királyt illetik, az egyedül Erdély hadierejével megszerzendő országrészek ellenben a fejedelem és utódai joghatósága alá jutnak, de csak hűbéri jogon, azonban ekkor is kivétetnek a koronajavak, melyek mindenkép a magyar királyra szállnak vissza. Ha török háború ütne ki, Bethlennek és utódainak jogukban álljon a külföldi keresztény államoktól segítséget kérni, a miben a magyar királyok támogatni fogják őket, joguk van továbbá a háború színhelyét a két oláh vajdaság területére is áttenni. A kötendő béke Erdélyre is vonatkozik. Bethlen és utódai a magyar királyokat minden portai hírről tudósítani tartoznak. Várad, Szamosujvár, Huszt és Kővár kapitányai a jelen titkos szerződés megtartására esküt tesznek; Bethlen az esetleg visszahelyezendő Radul vajdával jó viszonyt tart fenn, elismeri II. Mátyást és utódait a kereszténység fejének, Magyarország törvényes királyának, Erdélyt a magyar korona elválaszthatatlan tagjának, mely ellen véteni nem fog; gondoskodni fog végül arról is, hogy ezen szerződés megtartására Erdély három nemzetéből a legbefolyásosabbak mindenkor hittel köteleztessenek.¹⁾

Daróczy és Lassota már május 17-én megnyerték az *utasítást* az átengedett várak és országrészek visszabocsátására.²⁾ A biztosok *Kővárt* július 6-án adták át Bethlen megbízottainak,³⁾ *Huszt* átvétele pedig július 16-án történt; azon tartozékai azonban, melyek eredetileg a Drágffy-család birtokaihoz tartoztak s melyek a család magszakadása következtében a koronára szálltak vissza, mint pl. Sugatag, Hernecz, Hotin, Nagypatak, Ujfalu, koronajavaknak tekintetvén, Erdély joghatósága alól kivétettek; Tribusfalva és Körtevényes községekre vonatkozólag, melyek időközben eladományoztattak, a király fog határozni.⁴⁾ Függetlenül maradt azonfelül Bocskó, Lonka, Rahó,

¹⁾ Közölve Uj Magyar Múzeum. 1859. I. 433. s köv. II. *Szilágyi*: Bethlen Gábor fej. trónfogl. 72—74. II. Erd. Orsz. Eml. VII. 260—62. II.

²⁾ Utasítások a jelzett napról. Erd. Orsz. Eml. VII. 262—63. II. L. azonfelül Forgách Zsigmond 1615 jún. 6-iki levelét Thurzóhoz. Acta Thurz. fasc. 52. nr. 32. (Orsz. ltár.)

³⁾ Jelentésük aug. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. VII. 274—75. II.

⁴⁾ A vár átadására vonatkozó okirat szerint 1615 július 6-ról. Erd. Orsz. Eml. VII. 266—67. II.

Borpatak, Körösmező tulajdonjogának kérdése is, mely községek jelenleg Rhédey Ferencz birtokában vannak, melyek azonban állítólag szintén Drágffy-birtokok voltak.¹⁾ Ezen, valamint egyéb fenforgó vitás birtokügyben az aug. 17-re hirdetett, de utóbb végkép elhalasztott nagykárolyi értekezlet volt hivatva dönteni.²⁾

A nyilvánosságnak szánt s a titkos szerződések közt, mint láttuk, lényeges eltérések vannak. Az előbbi Erdély területi integritását a speyeri békében megszabott korlátok közt helyreállítja, Erdély külön állami létét és szabad fejedelemsválasztó jogát elismeri s a fejedelemségnek a portától való függő viszonyát nem érintve, a magyar korona részére tiszteleti előjogoknál és kötelezettségeknél egyebet alig kíván. A *titkos szerződés* ellenben Erdélyt feltétlen hűbéri viszonyba hozza a magyar koronával s azon jogi álláspont alapján, hogy Erdély a magyar szent korona elválaszthatatlan tagja, a fejedelemség különállamiságát csak ideiglenesnek tekint, sőt elvben már most beolvasztja a koronatartományok közé. A titkos szerződés teljesen azonos a Rudolf és Báthory Zsigmond közt létrejött 1595 januárius 28-ki prágai szerződéssel, — mindössze azzal a lényegtelen különbséggel, hogy míg ott Erdélynek vajdasággá alakítása Báthory fiágának kihalta után következett volna, addig a jelen szerződés értelmében csak Buda és Eger visszafoglalása, tehát Magyarország területi egységének helyreállítása után. Súlyos indító okoknak kellett tehát közreműködniök abban, hogy Bethlen a nagyszombati tárgyalás végeredményét elfogadta s a mennyiben nyilvánosságra hozhatók voltak, a rendekkel is elfogadtatta.³⁾

Bethlent valóban politikai szükség kényszerítette a nagyszombati béke elfogadására. Erdély Báthory Gábor bukása óta széthúzó nemzetiségi, felekezeti és politikai törekvések küzdőtere volt, hol ezek következtében külső hatalmi érdekek

¹⁾ A biztosok id. aug. 12-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. VII. 276. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 27. l. V. ö. a második nagyszombati egyezség okiratát 1617 júl. 31-ről. *Pray*: Principatus I. 37. l.

³⁾ II. Mátyás már május 15-én ratificálta. Erd. Orsz. Eml. VII. 22. l. Az erdélyi rendek május 18-án a gyulafehérvári országgyűlésen. Erd. Orsz. Eml. VII. 256—59. ll.

is igyekeztek érvényesülni. A bécsi udvar a *szászok* elégületlenségét tartotta ébren, kik ellenforradalom szervezésére is hajlandók lévén, készek voltak már 1614 tavaszán elszakadni Erdélytől és német-török fenhatóság alatt külön szervezkedni.¹⁾ A *hajdúság* közt a nyughatatlan Kendy, a *székelyek* körében pedig Radul vajdával szövetségben Báthory András, a meggyilkolt fejedelem testvére kíséreltek mozgalmat indítani Bethlen fejedelemsége ellen.²⁾ 1615 elején a Bethlen-ellenes felsőmagyarországi kapitányok közreműködése mellett új trónkövetelő lépett fel: *Homonnay György*, kinek személyével a bécsi udvar érdemlegesen foglalkozott is, mert alkalmas eszköznek látszott Bethlen megbuktatására. A fejedelem ezen ellentétes irányú törekvésekkel szemben feltétlenül a portára sem támaszkodhatott, mert ott viszont az utóbbi időben Lippa és Jenő visszaszerzésének eszméje nyomult előtérbe, holott Bethlen azok átadására csak a végső szükségnek engedve szánta el magát.

Lippa és *Jenő* 1595 óta tartoztak Erdély joghatósága alá. Erdélyhez való csatoltatásuk gazdasági tekinteteken³⁾ kívül főleg stratégiai szempontból bírt jelentőséggel, mert a török hódoltság továbbterjedését keleti, illetőleg északi irányban megakadályozták. Lippával és Jenővel Lugos és Karánsebes tartománya, Arad- és Zárándmegye keleti, nagyobbik fele, valamint Biharmegye egységes földrajzi területté forrt össze, melynek területi folytonosságát bármelyik vár török kézre jutása, a magyar érdekek rovására, véglegesen megbontotta volna. A porta elvben sohasem mondott le birtoklásukról, azok fegyveres visszafoglalását többször megkísérelte s Erdellyel folytatott diplomatiiai összeköttetéseiben is következetesen sürgette Lippa és Jenő visszabocsátását.

A temesvári pasa már 1596 tavaszán megostromolta *Lippát*, de eredmény nélkül. 1598 nyarán szintén tervbe vette a vár

¹⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. VI. 332—33. ll.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 5. és 14. ll.

³⁾ Lippa 1599-ben már harminczadhely. Erd. tört. tára I. 225. l. Pénzügyi jelentőségére mutat azon körülmény is, hogy Lippa és tartozékai 1619-ben 210.000 akcsét hajtottak a bégnek. Def. I. 414. l. *Szalárdy* (Sir. magy. krón. 36. l.) szintén kiemeli nagy jelentőségét, főleg a sószállítás terén.

ostromát,¹⁾ de megvalósítására nem került sor. Ettől fogva inkább diplomatai harc folyt azok birtokáért. Báthory Endre fejedelemségének elismerését a porta Lippa és Jenő átadásától tette függővé (1599),²⁾ de ezen feltételt a fejedelem visszautasította.³⁾ Bocskay azonban már csak úgy tudta a porta fegyveres támogatását megnyerni, hogy kötelezettséget vállalt a Báthory Zsigmondtól elfoglalt területek és várak, köztük Lippa és Jenő visszaadására;⁴⁾ de sohasem gondolt őszintén ígérete teljesítésére, sőt Lippát, melyet a temesvári pasa nemsokára ezután árulással elfoglalt, attól csakhamar visszavette.⁵⁾ Rákóczy Zsigmondnak hasonlóképen köteleznie kellett magát a nevezett várak átadására;⁶⁾ a Báthory Gábor részére adott athname név szerint nem említi ugyan azok átadását, de azzal, hogy a földrajzi határok megállapítását Halul bég defteréhez szabta,⁷⁾ eddigi álláspontjához feltétlenül ragaszkodni látszott. A Báthory és a porta közt folyt diplomatai tárgyalások, főleg 1613-ban, csaknem kizárólag Lippa és Jenő körül forogtak,⁸⁾ melyekről a porta ekkor annál kevésbbé volt kész lemondani, mivel azok visszabocsátásától sem a bukófélben levő fejedelem,⁹⁾ sem közvetlen utóda, Bethlen Gábor nem vonakodott.¹⁰⁾

Bethlen Gábor azonban kötelezettségének beváltását — Bocskayhoz hasonlóan — mindaddig halasztani kívánta, míg fejedelemségében megerősödik. Az 1613 októberi kolozsvári

1) A császári biztosok jelentése Rudolphihoz. 1598 júl. 4. Erd. Orsz. Eml. IV. 186. l.

2) *Bethlen*: IX. tom. IV. p. 285—86.

3) *Szamosközy*: Munk. II. 248. l.

4) 1605 szept. (?) levele a nagyvezérhez. *Pray*: Epist. proc. III. 280—82. *Bethlen*: XIV. tom. VI. p. 347.

5) *Bethlen*: XIV. tom. VI. p. 379. és XV. p. 393—94. *Sepsi Laczkó*: Mikónál III. 88. l. Erd. Orsz. Eml. V. 309. l.

6) 1607 febr. levele a nagyvezérhez. *Pray*: Epist. proc. III. 292—93. *Török-magyarkori államokmt.* I. 65. *Bethlen*: XV. t. VI. p. 505.

7) Erd. tört. ad. II. 335. l.

8) Erd. Orsz. Eml. VI. 77—78. ll.

9) 1613 szept. 9-iki lev. Skender pasához. Erd. Orsz. Eml. VI. 290—291. ll. *Rozsnyai*: Tört. maradv. 63—65. ll.

10) *Rozsnyai*: Tört. maradv. 65. l.

országgyűlés rendei meg is kísérelték a status quo további fennmaradását a portától kieszközölni,¹⁾ de az ragaszkodott *Lippa* és *Jenő* haladéktalan átadásához.²⁾ A lippai őrség lázadása, melynek nyíltan bevallott célja az Erdélytől való elszakadás volt,³⁾ a helyzetet főleg azért tette bonyolultabbá, mivel Temesvár körül azzal egyidejűleg tekintélyes török haderő gyülekezett, mely abban az esetben, ha *Lippa* Erdélytől ténylegesen elszakadt volna, a várat kétségkívül megszállotta volna.⁴⁾ Bethlen Gábornak nézete az volt ugyan, hogy »*Lippa* nélkül is... szintén olyan (az) ország, mint vele« s így »olyan hely miatt... vagy egész országgul vesznünk, vagy sok országok, nemzetek békességét felbontani« teljesen indokolatlan,⁵⁾ mindamellett késedelem nélkül körülzártta a várat, mely okt. 29-én meghódolt előtte,⁶⁾ jöllehet az alsóvárost ugyanekkor már a lippai ráczoktól bebocsátott török őrség tartotta megszállva.⁷⁾ A porta Persia ellen készülődvén, *Lippa* miatt II. Mátyással háborúba bonyolódni nem akart s ezért a lippai eseményeket tudomásul vette, annál inkább, mert ott újabban azon fel fogás jutott túlsúlyra, hogy »Erdély hatalmas császáré s ha az ország övé, *Lippa* is az országgal együtt övé«⁸⁾

Homonnay György törekvései az erdélyi fejedelemség elnyeréséért azonban csakhamar fordulatot idéztek elő a kér-

1) 1613 okt. 29-ről kelt felterjesztésük. Erd. Orsz. Eml. VI. 372. l.

2) Erd. Orsz. Eml. VI. 313. l.

3) A lázadás okaira igen fontos Abaffy 1614 okt. 8-ki levele. Acta Thurz. fasc. 48. nr. 30. (Orsz. ltár.) Tört. Tár. 1879. 225—28. II. *Márki S.*: II. 60—61. II. — L. még Abaffy Miklós 1614 okt. 13-ki levelét is Thurzóhoz. Acta Thurz. fasc. 35. nr. 24. (Orsz. ltár.) és Forgách nov. 29-ki lev. Acta Thurz. fasc. 56. nr. 28. a melléklettel.

4) *Márki S.*: II. 61. l. Erre vonatkozik Lónyay András kállai kapitány levele is 1614 aug. 24-ről. (Acta Thurz. f. 48. nr. 29.) és 1614 nov. 26-ről Thurzóhoz. Acta Thurz. f. 42. nr. 43. (Orsz. ltár.)

5) 1614 decz. 3-iki levele Thurzó nádorhoz. Erd. Orsz. Eml. VII. 193. l. »Nekem úgy tetszik kegyelmes uram, ha az hadakozáshoz fogunk, csak egy esztendei had tartása császár urunknak és hadhoz való készületi kétszerte is meghaladja a várak árát, a mit érnének,« írta Abaffy tokaji kapitány is Thurzónak. 1614 nov. 7-ki levele. Acta Thurz. fasc. 42. nr. 38. (Orsz. ltár.)

6) Erd. Orsz. Eml. VII. 13. l. 1. jegyzet.

7) *Tholdalagi Mihály* évkönyve. Tört. Tár. 1881. 9. l.

8) *Tholdalagi* évkönyve. Tört. Tár. 1881. 8. l.

déses várak ügyében is. A bécsi udvar ugyanis a nagyszombati békében Bethlennel mégegyezvén, Homonnay személyét — legalább egyelőre — elejtette s most a trónkövetelő Ali budai pasával lépett összeköttetésbe, ki Bethlen iránt a lippai események miatt ellenséges indulattal volt s a pasa közvetítése mellett nemcsak Lippának és Jenőnek odaadását ígerte, — »hanem a mely helyek soha ennek előtte török birodalmában nem voltak, egész az Vaskapuig Váraddal együtt odaigírte és esztendőnként száz-százezer aranyforint summát Erdélyből s több lehetetlen dolgot«, ha a porta Bethlen ellen támogatni fogja.¹⁾ A budai pasa igyekezett is hangulatot teremteni az ajánlatok elfogadása mellett,²⁾ de izgatásai csak annyiban jártak sikerrel, hogy a nagyvezért Lippa és Jenő visszaadatásának feltétlen szükségességéről meggyőzték, ki a pasát a várak elfoglalására felhatalmazta.³⁾ »Bizonyos dolog — írta Bethlen még 1615 október 5-én, — hogy ha az Budán történt tumultus miatt Ali pasának hertelen fel nem kellett volna menni, minden szándéka az volt, hogy reá (t. i. Lippára) jöjjön és megvegye«; már pedig »ha fegyverrel ellene állottunk volna, úgy is ártottunk volna véle és ha nem is.«⁴⁾ Annyit mindenesetre belátott, hogy a portai követeléseknek legalább részleges teljesítése tovább nem halasztható; ⁵⁾ az 1615 szept. 27-ki *kolozsvári országgyűlés* után ⁶⁾ tehát Balassi Ferencz portai követét

¹⁾ *Tholdalagi* emlékirata. Erd. tört. ad. I. 224. I. Bethlen Gábor levele 1616 jan. 26. a nádorhoz. Erd. Orsz. Eml. VII. 300. 1613 febr. 4-ki levele Daróczynak. Bethlen Gábor kiadat. pol lev. 38. I. Tört. Tár. 1885. 432. I. Homonnay újabb ajánlataira Tört. Tár. 1881. 607., 612. II. *Sepsi Laczkó Máté* Mikónál III. 160. I. Erdély rendjeinek levele Szatmár megyéhez 1616 máj. 5. (Acta Particul. II. 987—90. Orsz. ltár.)

²⁾ Bethlen 1616 febr. 4-ki lev. Daróczyhoz. Bethlen Gábor kiadatlan polit. lev. 38. I.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 30. *Márki*: II. 65. I. »Deliberatum nálok, sőt magok az vezérek megírták magunknak, hogy soha többször tülem és az országtól nem kéri Lippát, hanem hozzányúlnak, mint sajátjokhoz« — írta 1615 július 27-én Bethlen is Forgách Zsigmondnak. Egykorú más. Acta Thurz. fasc. 52. nr. 32. (Orsz. ltár.)

⁴⁾ Bethlen Gábor kiadatlan politikai lev. 27. I.

⁵⁾ V. ö. a portai hangulatra Erd. Orsz. Eml. VII. 34. I.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 31—33. II.

arra utasította,¹⁾ hogy a portának a kérdéses várakat és ország-részeket, mint: Lippa, Solymos, Tótvárad, Facset, Marsina, Arad, Monostor erősségeket, Vaprást (?),²⁾ Secricsét (?)³⁾ »minden hozzájuk tartozó districtusával és haszon lévő helyeivel« azonnal felajánlhatja; »Jenő vára ez alkalmatossággal« nem adható át, »mivel az benne lévő kapitány, Petneházi István« azt átengedni eddig vonakodott, de valószínű, hogy a fejedelemtől kárpótlásul biztosított Bajom vára fejében rövid idő alatt Borosjenőt is kiszolgáltattja.⁴⁾

A portán uralkodó hangulat Bethlen eljárását teljesen igazolta. Bécsben azonban a helyzetet nem látták ennyire kiélesedettnek; II. Mátyás Bethlen Gábort közvetlenül,⁵⁾ majd Daróczy útján is⁶⁾ nyomatékosan figyelmeztette, hogy Erdély területi épségét a porta követeléseivel szemben meg kell védelmeznie. De *Tholdalagi*, ki 1616 februárius végén érkezett vissza a portáról,⁷⁾ Lippa átadásának további halasztását végzetessé

1) *Tholdalagi* emlékirata. Erd. tört. ad. I. 224. l. és Évkönyve. Tört. Tár. 1881. 9. l.

2) Bizonytalan helynév. *Márki* (II. 66.) bár feltételeesen Eperjest, Karácson Imre pedig (*Evlia Cselebi* I. 22. jegyz.) Odvost véli benne felismerni, mivel Cselebi szerint (U. ott.) »a Maros folyónak radnai oldalán egy magas dombon fekvő kőépületű erődtítmény«. *Rozsnyainál* (Tört. maradv. 75. l.) Vepres; ugyanígy *Praynál* is: Epist. proc. III. 315. l.

3) Felismerhetetlen helységnév. *Rozsnyainál* (Tört. maradv. 76. l.) Sirincs. *Praynál* (Epist. proc. III. 315.) Szerencs. Bizonyára Sirit kell alatta értenünk, Forgách Zsigmond legalább azt írja, hogy »Lippát, Solymost, Aradot és Sirit, ezeket az várakat Bethlen kezében adta az töröknek.« 1614 decz. 10-ki lev. Thurzóhoz. Acta Thurz. fasc. 51. nr. 45. (Orsz. ltár.) V. ö. Erd. Orsz. Eml. VII. 407.

4) Bethlen levele 1615 okt. (?) a szultánhoz. Török-magyarkori Államokmt. I. 141—42. ll. és *Rozsnyai*: u. ott 75—77. ll. *Pray*: (Epist. proc. III. 316.) 1614-ki datummal adja.

5) 1615 okt. 4-ről. Erd. Orsz. Eml. VII. 269. l. Forgách ellenben beismerte, hogy »ha ő felsége valami móddal nem praevenial, az török belésszáll, ki minemű kárával legyen hazánknak, kglmed megítélheti«. 1615 aug. 12-ki lev. Thurzóhoz. Acta Thurz. fasc. 52. nr. 34. (Orsz. ltár.)

6) 1616 januarius 5. Erd. Orsz. Eml. VII. 297—98. ll.

7) Bethlen Gábor levele Rhédeyhez 1616 febr. 24. Tört. Tár. 1880. 712. l. *Tholdalagi* maga azonban (Emlékirata. Erd. tört. ad. I. 225.) azt írja: »Engemet azért expedialának Erdélybe in mense Februario 1616. Martiusban beérkezém Erdélybe.«

váltható kísérletnek tartotta. »Nagy dolog volt ez — írta nem sokkal ezután Balassi is, — csak az ideig való halogatást is mint oltalmaztuk ¹⁾ és mint vöttük eleit ; de hogyha húsvét után egy hétre meg nem adják, félek, hogy nem kívánják azután, bizony gondjuk leszen rá.«²⁾ Balassi ezzel voltaképen a portának határidőhöz kötött ultimatumát tolmácsolta s ennek tulajdonítható, hogy Bethlen az 1616 ápr. 17-én kezdődő *gyulafehérvári országgyűlésen* Lippa átadását határozattá emeltette. »Egész hazánk megmaradásáért és bizonyos békességünkért — hangzik a rendek indokolása, — nem kedvekeresésért, hanem csak kénstelenségből, nem annyit, az mennyit az hatalmasok kívántak, . . . hanem . . . az egy Lippa odaadásával hazánkat egészen utolsó veszedelemtől, magunkat, feleségünket, gyermekünket meg kellett váltanunk.«³⁾ *Lippa tényleges átadása* azonban Homonnay fegyveres támadása ⁴⁾ s a lippai őrség lázadása miatt ⁵⁾ csak június 14-én történhetett,⁶⁾ a »körülötte levő hét más várakkal és kastélyokkal«⁷⁾ együtt.

Lippa, Solymos, Arad, Tótvárad, Marsina, Monostor stb. török kézre jutása nemcsak a Báthory Zsigmond-féle hódítások elvesztését, hanem egyúttal Aradmegye végleges megszüntetését is jelentette,⁸⁾ mert hiszen a megye területe török hódoltsággá lett. Az így előállott földrajzi elhelyezkedés annyiban bizonyára káros volt, hogy a magyarországi részeket területileg megosztotta s hogy a hódoltság a tulajdonképeni Erdélylyel is közvetlen érintkezésbe jutott ; de viszont azzal, hogy Erdély és a porta közt fennálló ellentéteket elsimította s köztük

1) V. ö. *Tholdalagi* évkönyvét. Tört. Tár. 1881. 9—11. II.

2) Közölve Erd. Orsz. Eml. VII. 44. I. — Azonfelül Balassi 1616 márcz. 29-ki lev. Péchy Simonhoz. T. Tár. 1881. 605. I.

3) Erd. Orsz. Eml. VII. 322. I.

4) L. ezekre Forgách Zsigmond 1616 jún. 10-iki (Act. Thurz. fasc. 53. nr. 36.) lev.

5) *Márki* : II. 68—70. Erd. Orsz. Eml. VII. 46—52. II.

6) Bethlen 1616 jún. 14-ki lev. *Pray* : Princip. I. 27—30. *Segesvári Bálint* Mikónál. IV. 185. *Tholdalagi* : Mikónál I. 225. Bethlen G. kiadatlan pol. lev. 468—70. II.

7) A rendek 1616 jún. levele a szultánhoz. Török-magyarkori Államokmt. I. 163. I.

8) *Márki* : II. 71. I.

az érdekeltségi viszonyt szorosabbá fűzte, Bethlen Gábor részére Erdély politikai törekvéseinek jövő irányításában a porta anyagi és erkölcsi támogatását biztosította. Az események későbbi fejlődésében pedig ennek csaknem korszakos jelentősége lett.

Bethlen Gábor Lippa átadása után valóban abban a meggyőződésben volt, hogy »az töröknél elveszett hitelünk, becsületünk országostól helyben fog állapadni«; ¹⁾ kétségtelennek vélte ugyanis, hogy az Erdélytől átengedett részek értékelése a porta magatartásában változást fog előidézni s ennek természetes következményeképp joggal várhatta a még függőben levő kérdések kielégítő megoldását is oly irányban, mely sem Erdély érdekeit, sem területi épségét nem sérti. Portai követé, Sövényfalvi Dániel tudósítása alapján azonban nyilvánvalóvá lett, hogy feltevése legalább is korai. »Se böcsületünk, se hitelünk az töröknél — írta ez 1616 szept. 16-án Péchynek. — Az sok egyenetlenség immár azt is hozta, hogy jól tudják dolgunkat, igen is ismernek bennünket és félő, hogy csak azt kezdik mondani, hogy sic volo, sic jubeo.« ²⁾

A porta álláspontjának változatlansága főleg *Borosjenő* átadásának kérdésében tűnt ki. A rendek a vár visszabocsátása ellen elvileg nem támasztottak ugyan nehézségeket s júliusi felterjesztésükben is mindössze a vár átadásának bizonytalan időre való elhalasztását kérték a szultántól, ³⁾ de a porta irányában vállalt ezen kötelezettségük teljesítésére sohasem gondoltak őszintén. Segítségükre volt e tekintetben a bécsi udvarnak tiltakozása is, mely Lippa visszavételét a porta és II. Mátyás közt fennálló (1615 jún. 10.) béke megsértésének minősítette, — »ezek penig felette tartnak attól, mert az persával semmi dolgokat el nem végezhatték.« ⁴⁾ Az udvar határozottabb fellépésének tulajdonítható, hogy a nagyvezér Jenő átadását nem tartotta sürgősnek s bár később »mást beszélt«, Sövényfalvi szerint szép szóval és adománynyal a döntést hosszú ideig

¹⁾ 1616 jún. 22-ki levele Rhédeyhez. Bethlen Gábor kiadatlan polit. lev. 60. l.

²⁾ Tört. Tár. 1881. 612. l.

³⁾ Török-magyarkori Államokmt. I. 164. l.

⁴⁾ Sövényfalvi levele Péchyhez 1616 okt. 23. Tört. Tár. 1881. 615. l.

lehet késleltetni.¹⁾ Bethlen azonban ezen jelentésekből azt a fontos tanulságot is levonhatta, hogy a porta ismeri Erdély nemzetközi helyzetének jelentőségét és tudatára jött azon érdekközösségnek is, mely a keresztény államokat a hódító török politikával szemben esetleg összefűzheti. Ezt az eshetőséget leveleiben többször hangsúlyozta is. »Mi reánk is az szomszéd keresztyén országokból valóban sok szemek néznek és vigyáznak«, — írta 1617 márczius 5-én a nagyvezérnek — s ezért, hogy »újabb háborúságra az országok között ok ne adatatnék, Jenő vára kérésének ő hatalmassága hadna békét.«²⁾ »Lippa megadatásáért az egész világon való keresztyénség átkoz bennünket«, — írta utóbb is a portának.³⁾ Bethlen jelentései annyit mindenesetre eredményeztek, hogy a porta, bár elvben mindvégig ragaszkodott Jenő átadásához, a várat illető diplomatiai tárgyalások elől nem zárkózott el; s bár eredeti, elvi álláspontján Kamuthy Farkas és Borsos Tamás portai követsége sem változtathatott,⁴⁾ azzal, hogy az évek óta fenforgó vitás kérdés megoldását végre Mehmet temesvári pasára bízták⁵⁾ s így azt kisebb jelentőségű hódoltsági ügynek minősítették, Jenő átadásának kérdése elvesztette jelentőségét.

VI.

1615—1621.

Bethlen és az udvar politikai viszonya Lippa átadása után. Homonnay György támadása. A nagyszombati tárgyalások és a második nagyszombati egyezség 1617 július 31. A nagykárolyi értekezlet 1619 márczius. Bethlen első támadásának okai, támadása, alkudozások az udvarral. Hainburgi tárgyalások. A nikolsburgi béke.

Az 1615 május 6-ki *nagyszombati kiegyezés* Magyarország és Erdély közjogi viszonyát s viszonyuk jellegét szabatosan

¹⁾ 1616 decz. 16-iki levele u. ahhoz. Tört. Tár. 1881. 617.

²⁾ Török-magyarkori Államokmtár. I. 170—71. II.

³⁾ Török-magyarkori Államokmtár. I. 179. I.

⁴⁾ V. ö. *Borsos Tamás* igen becses és részletes követségi irataival. Erd. tört. ad. II. 7. s köv. II. Márki : II. 76—78. II.

⁵⁾ Márki : II. 78—79. II.

megállapította. Bethlent az egyezségben foglalt terhes feltételek elfogadására — mint láttuk — voltaképen politikai szükség kényszerítette, de mivel azon kiegyezéssel Erdély békés fejlődése biztosítottnak látszott, vonakodás nélkül hozzájárult azok megerősítéséhez. *Lippa átadása* azonban *fordulóponttá lett Bethlen és a bécsi udvar viszonyában*. »Olyan szép erősségnek pogány kézben esése nemcsak Magyarország Erdély felől való szélének, vagy részének, de az egész keresztyénségnek is nagy kárára és fogyatkozására következik, ki miatt minden keresztyén fejedelmekkel megjegyzette magát Ngod«, főleg azért, mert »soha elegendő okait Nagyságod annak nem adhatja, ki az Ngod maga mentségére az keresztyénség előtt elégséges lehetne«. Thurzó nádor ezzel ¹⁾ egyúttal a bécsi udvar hivatalos álláspontját is tolmácsolta, mely Lippa átadásában a nagyszombati egyezség megszegését látta ²⁾ s Bethlen jóhiszeműségét az egész ügy lebonyolításában kétségbe vonta. »Lippa megadásával az németet örökös ellenségemmé csináltam«, írta utóbb, fejedelemsége ezen tényeire visszapillantva, maga Bethlen is.³⁾

A bécsi udvar politikai magatartásának módosulását a *Homonnay-féle mozgalmak* lefolyása csakhamar igazolta; míg ugyanis II. Mátyás 1616 elején Homonnayt a nagyszombati egyezségekre hivatkozva a Bethlen ellen irányuló ellenségeskedések felújításától határozottan eltiltotta,⁴⁾ Lippa átadása után már csak ideiglenes visszavonulást kívánt tőle, mert Bethlennel szemben felhasználható eszköznek látta.⁵⁾ Thurzó nádor ismételten hangsúlyozta ugyan Bethlen előtt, hogy »mindenkorbéli gondolkodásinkat legfőképen a mint eddig, úgy ezután is arra igyekeztünk vezérteni, hogy az szent békeség mindenütt bántás nélkül megtartassék és ez országból se

¹⁾ 1616 május 28-ki leveléből. Közölve Erd. Orsz. Eml. VII. 334. l.

²⁾ »Transsylvania, aut partes ditioni eius subiectas, praesidiaque et confinia in eisdem habita, nunquam a Corona Regni Hungariae abalienabunt, sed omnia et singula toto studio, facultate et conatu conservabunt et retinebunt.« Brüsseli Okmt. IV. 116. l.

³⁾ 1627 júl. 7-ről. Bethlen Gábor kiadatlan polit. lev. 441. l.

⁴⁾ Közölve Erd. Orsz. Eml. VII. 316—17. ll.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 55. l.

Erdély, se egyéb ország ellen háborúra ok ne adassék»,¹⁾ s hogy »őfelségének, az mi kglmes urunknak császárunknak az Homonnai György motusában semmi akaratja nem volt, nincsen is«,²⁾ — »mert semmiképen nem akarja őfelségé, hogy az Ngddal és erdéli statusokkal való pactum az őfelsége részéről violáltassék«,³⁾ — a tények mást mutattak. »Igen világosan kitetszik, hogy császár akaratjából cselekednek mindent«, — írta a fejedelem is,⁴⁾ ki abban, hogy Dóczy, a szatmári kapitány Homonnay támadó csapatait háborítatlanul engedte Erdély felé nyomulni, sőt részökre zászlókat is adatott, az udvar erkölcsi támogatását vélte felismerni.⁵⁾ Azonos volt ezzel a felsőmagyarországi megyék nemességének felfogása is, mely a Homonnayt Désnél ért elhatározó vereség után⁶⁾ készségesen beismerte, hogy »a fejedelemnek igaz ügye vagyon« s a kassai kapitánytól Bethlen ellen hirdetett hadfelkelést egyenesen megtagadta.⁷⁾

A Homonnay-féle mozgalom tanulságai felszínre vetették a nagyszombati egyezés revíziójának szükségét is. A Forgách kassai kapitány és Bethlen közt *Nagyvárado*n kötött fegyverszünetnek (decz. 24.)⁸⁾ is az volt tulajdonképeni célja, hogy az időközben felmerült sérelmek és ellentétek békés kiegyenlítése, a nagyszombati egyezés figyelembevételével, esetleg részleges módosításával, elintézését nyerjen. Az 1617 márcziusában Prágában megkezdett tárgyalások azonban az udvar rideg álláspontja miatt meddők voltak⁹⁾ s eredményre csak később, a július folyamán újból meginduló nagyszombati értekezleten

1) 1616 febr. 10-ről. Közölve Erd. Orsz. Eml. VII. 307. l.

2) 1616 július 6-ki leveléből. U. ott VII. 360. l.

3) 1616 június 27-ki levele. U. ott VII. 362. l.

4) 1616 szept. 10-ki lev. Rhédeyhez. Bethlen Gábor kiadatlan polit. lev. 78. l.

5) V. ö. *Sepsi Laczkó Máté* krónikája. Erd. tört. ad. III. 165. l. Erd. Orsz. Eml. VII. 66—67. ll.

6) 1616 nov. 20. *Sepsi Laczkó* u. ott III. 165. l. *Kemény J.* önéletírása. 34. l.

7) *Sepsi Laczkó* u. ott III. 167. l.

8) *Segesvári Bálint* krón. Erd. tört. ad. IV. 185. *Sepsi Laczkó* : u. ott III. 167. l. V. ö. *Gooss* : id. kiadv. 462. l.

9) *Fraknoi V.* : Pázmány Péter. 96. l. Erd. Orsz. Eml. VII. 70—72. ll.

vezettek.¹⁾ Ez a július 31-én lezárt ú. n. *második nagyszombati kiegyezés* lényegileg az 1615 május 6-kinak megerősítése, de fontos elvi jelentőségű kibővítésekkel; kimondják ugyanis az első nagyszombati egyezés feltétlen érvényességét, melynek megsértése esetén a szerződő felek teljes elégtételadásra kötelesek egymás iránt; a mennyiben pedig a szerződésértés egyeseknél beigazolást nyerne, az illetők ezen vétsége felség-sértésnek minősítették s e szerint is bíraltassék el. A fenforgó vitás igazságszolgáltatási és kincstári kérdésekben, valamint a magánszemélyek birtokügyeiben mutatkozó ellentétekben az ugyanezen évi szept. 21-én tartandó nagykárolyi értekezlet lesz hivatva dönten, de Bethlen már most biztosít amnestiát azok részére, kik azért hozzá folyamodnak. Az Erdély joghatósága alá tartozó magyarországi részek határaiként általában véve a Báthory Zsigmond korabeli határok tekintessenek, a részletek megállapításában azonban a nagykárolyi értekezlet fog eljárni.²⁾

A *második kiegyezés* tehát tulajdonképen Erdély és Magyarország közjogi viszonyának szorosabb kapcsolatát czélozta, melyet a felek a zavaró külső beavatkozások kizárásával állandósítani kívántak. Ez a törekvés azonban — a bécsi udvar részéről bizonyosan — nem volt őszinte; ott Bethlen helyzetét teljesen félreismerve, abban a meggyőződésben voltak, hogy »Bethlen nagyon meg van szorulva, ... s így kénytelen volt lenyelni a keserű falatot«³⁾ s ennek következtében sem a Bethlentől kért fejedelmi cím megadása,⁴⁾ sem pedig az egyezés becikkelyeztetése, tehát megtámadhatatlan érvényességű államszerződéssé való emeltetése nem látszott szükségesnek. Pázmány az udvar magatartását azzal indokolta, hogy az egyezésnek az országgyűléstől való megerősítése csak a nagykárolyi tárgyalások befejezése után volna várható⁵⁾ s jöllehet Bethlen nyo-

¹⁾ A részletekre l. Erd. Orsz. Eml. VII. 75—78. ll.

²⁾ Közzétéve *Pray*: Principatus etc. I. 31—40. ll., főleg 34—38. ll. Gooss: id. kiadv. 470—74. ll.

³⁾ *Angyal Dávid*: Millenn. tört. VI. 161. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 79. l.

⁵⁾ »Necdum pacem initam ad finem deductam esse, eo quod nec diplomata concinnata, nec Karoliensia negotia conclusa sunt, asserit.« (T. i.

matékosan hangsúlyozta, hogy az egyezség állandó érvényesége szorosan összefügg annak a magyarországi törvények közé való iktatásával¹⁾ s ehhez képest a nagykárolyi értekezletnek fentartott vitás ügyek rendezése alárendelt jelentőségű,²⁾ az 1618 márcziusban megnyílt *pozsonyi országgyűlésen*, melyre egyébként Bethlen meghívást sem kapott, a nagyszombati egyezség tárgyalása napirendre sem került.³⁾ A rendek is csupán a nagykárolyi értekezlet mielőbbi egybehívását sürgették, melyet illetékes helyről az országgyűlés feloszlata után kiállításba is helyeztek.⁴⁾

Az udvar mindamellett csak 1618 okt. 25-én kezdett érdemlegesen foglalkozni az értekezlet ügyével, midőn a bizottság elnökül Eszterházy Miklóst jelölte ki s nem sokkal utóbb részletes utasítással látta el, melyben szabályozta követendő magatartását. A főszempont: a királyi hatalom megerősítése s a birtokviszonyok tüzetes elbírálása, de olyan értelemben, hogy a magyar király érdeke s joghatósági területe rövidséget ne szenvedjen; ⁵⁾ általában véve pedig az 1615. évben tárgyalásra kitűzött pontok ⁶⁾ voltak irányadók. A tanácskozások *1619. márczius közepe táján* ⁷⁾ kezdődtek meg *Nagykárolyban* ⁸⁾ s a

Pázmány). Péchy Simon, levele 1618 febr. 15. Pázmányhoz. (Pázmány Péter levelez. I. 157. l.)

1) 1618 febr. 21-ki levele az érsekhez. Pázmány Péter levelez. I. 161. l.

2) »Nunquam enim commissio Karoliana, quae extra corpus transactionis, peculiari consignatione causas privatorum jure discutiendas continet, tanti aestimandum venit, ut ea publicam totius foederis ratificationem ex primitus celebranda R. Hungariae diaeta, legitimo scilicet suo tempore, ad alium nimis incertum terminum traduceret.« 1618 máj. 25-ki lev. Pázmányhoz. (Pázmány levelez. I. 175. l.)

3) »Quominus praesentibus in comitiis Regni Hungariae publica transactionis Tirnaviensis ratificatio admissa haud fuerit, abunde intelleximus.« Bethlen 1618 máj. 25-ki lev. Pázmányhoz. Pázmány P. level. I. 175. l. Erd. Orsz. Eml. VII. 89. l.

4) Gravamina regnicolarum 1618 május 28-ról. Kovachich: Collectio etc. diaetae 1618. M. Jog. Fol. 5. p. 80. és Resolutio Suae Mattis. U. ott. Fol. 5. p. 96. (M. Tud. Akad. kéziratára.)

5) Gr. Eszterházy Miklós Magyarország nádora. Pest. 1863. I. 30—33. ll.

6) Brüsseli Okmtár. IV. 121—23. ll.

7) »Commissariusimat Károlyban tegnapi napon expediáltam«, írta Bethlen 1619 márcz. 11-én. Erd. Orsz. Eml. VII. 494. l. A biztosok Beth-

következő megállapodásokban értek véget: A magyar királyi és az erdélyi joghatóság határaiul a Báthory Zsigmond-korabeli határok tekintendők. Makó városra, valamint Arad-, Csanád-, Zarándmegyék hódoltsági részeire vonatkozólag, melyekhez a magyar király és az erdélyi fejedelem egyaránt jogigényt tartanak, a vitás tulajdonjog végleges megállapítását elhalasztják. A nádudvari járáshoz tartozó Udvari, Szerep, Bajom, Kis- és Nagyrábé, Rétszentmiklós, Torda, Szovát, Köteles, Ebes és részben Ladány tizede az eddigi joggyakorlat értelmében továbbra is a királyt vagy az egri püspököt illeti, jöllehet nevezett községek Biharmegyében vannak, viszont a szabolcsmegyei Ábrándfalva, Buzita, Acsád és Mártonfalva tizedéhez az erdélyi fejedelemnek van joga.¹⁾ A némely szabolcsmegyei faluban Erdély részére szedetni szokott szarvasmarha-harminczad, nemkülönben Ujváros és Sziget adója továbbra is érvényben marad; a szökött jobbágyok mindkét fél részére visszaadandók; a váradi püspökségnek Kistrábé, Udvari, Püspökladány biharmegyei, Füred szabolcsmegyei és Túrpásztó hevesmegyei községekben fekvő birtokainak használata az eddigi szokás szerint mindkét fél joga. A Mármaros- és Szatmármegye közt fenforgó határsértések ügyét külön bizottság fogja felülvizsgálni; a szabolcsmegyei Kaba községhez mindkét fél joga érvényesnek tekintessék. Megegyeztek végül a magánosok részéről felmerült birtokügyi sérelmek tekintetében is, de néhány panaszosra nézve, kik t. i. Erdélyben fekvő, de elvesztett javaik visszaadatását, vagy kárpótoltatásukat sürgették, a döntést elhalasztották.²⁾

len részéről: Péchy Simon, Mikola János, Kamuthy Balázs, Kassai István, Fráter István és Makai János voltak. Erd. Orsz. Eml. VII. 501. l.

⁸⁾ Az előzményekre vonatkozólag l. Erd. Orsz. Eml. VII. 98—99. ll. és *Gooss*: id. kiadv. 476. l.

¹⁾ A nádudvari tized 1565 óta az egri püspököt illette. *Acta Thurz.* fasc. 71. nr. 33. (Orsz. ltár.) Azonban — a károlyi egyezés ellenére még 1631-ben is fennállottak az ellentétek az említett tizedek szedésének illetékességére. V. ö. I. Rákóczy 1631 június 16-ki lev. Tassi Gáspárnak. *Acta publ.* fasc. 21. nr. 30. (Orsz. ltár.)

²⁾ Kiadva: Erd. Orsz. Eml. VII. 502—07. ll. és *Gooss*nál: id. kiadv. 477—84. l. Hibás másolatból Magy. Tört. Tár. IV. 186—92. ll. Ugyanez

A károlyi értekezlet tényleg alárendelt jelentőségű volt ; a legfontosabb kérdések, melyek mindenkor okai lehettek az ellentétek kiújulásának, most sem nyertek kielégítő megoldást ; a joghatósági területek éles elválasztása s a határok szabatos megállapítása csak kisebb rendű ügyekben járt sikerrel, de ott, hol országrészekről volt szó, mint pl. a Körös—Maros-menti hódoltsági megyék birtokjogának kérdésében, óvatosan kitértek a döntés elől. Az értekezlet csak annyiban jelentett javulást a két állam közjogi viszonyában, hogy az udvar Bethlennek a »fejedelem« cím megadását kilátásba helyezte, »feltevé, hogy ő ezen károlyi bizottság alkalmával mindennek minél jobb módon foganatosítására törekszik.«¹⁾ II. Ferdinánd, ki *II. Mátyásnak 1619 márcz. 20-án történt halála* után névleg is átvette a kormányt,²⁾ Bethlen kívánságát teljesítette is a címkérdésben (ápr. 11.), de a fejedelem megjegyzése szerint »formájában . . . az assecuratoriának mintha látnánk . . . némely akadályos és jövőendő conditiókra, vagy testimoniumok elvárására való szókat, . . . de arról való érzelminknek aperiálását más időre halasztjuk.«³⁾ Erre azonban nem volt szükség, mert Erdély és Magyarország közjogi viszonyában a bekövetkező események lényeges fordulatot idéztek elő, sőt a csehországi mozgalmak kapcsán új kiegyezési alap megteremtésére is alkalmat adtak.

Bethlen a *cseh forradalom* kitöréséről 1618 június végén értesült ;⁴⁾ jelentőségét már a mozgalom kezdetén helyesen ítélte meg, mert kétségtelennek tartotta, hogy következményei Magyarországon is érezhetők lesznek.⁵⁾ Figyelmét a felsőmagyarországi nemesség elégedetlensége eddig sem kerülte ki ; bizonyosságul szolgálhatott erre azon ellenállás is, mely Homonnay

magyar fordításban Eszterházy Miklós I. 39—47. ll. — L. azonfelül *Sepsi Laczkó Máté*, Mikónál III. 196—97. ll.

¹⁾ 1619 febr. 8-ki pótutasítás Eszterházy részére. Eszterházy Miklós I. 48. l. és *Sepsi Laczkó* : u. ott.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 101. l.

³⁾ Bethlen Gábor levele 1619 máj. 4-ről Eszterházynek. Eszterházy Miklós I. 50. l.

⁴⁾ 1618 jún. 27-ki levele Rhédeyhez. Bethlen G. kiadatlan pol. lev. 99. lap.

⁵⁾ 1618 júl. 9-ki lev. ugyanahhoz. U. ott. 101. l.

1616-ki támadása alkalmával Forgách fegyveres beavatkozását meghiusította; ¹⁾ az ellentéteket a vallási sérelmek előtérbe nyomulása még inkább kiélesítette; ²⁾ minek jelei az 1618-ki pozsonyi országgyűlésen leplezetlenül elő is tűntek. ³⁾ A közhiedelem szerint a kath. klérus »az eretnekek kigyomlálását« véglegesen elhatározta ⁴⁾ s bár e hír elterjedt alakjában bizonyára túlzás volt, mégis hatással volt arra, hogy a protestáns rendek a csehek példájára a fegyveres ellenállás eshetőségeit komolyan latolgatták. ⁵⁾ Bethlen ezalatt — saját szavai szerint — nem aludta el dolgait s haszontalanul idejét nem töltötte; annyit világosan látott, hogy »az Isten tisztessége mellett« nemzetének szabadságát fegyverrel kell megtartalmaznia, de az iránt sem volt kétségben, hogy »ilyen nagy dolognak derekas fundamentumot« kell vetnie, »olyat, melylyel az egész magyar nemzet élhessen, minden szükségnek idején bátorsággal.« ⁶⁾ Ezt a »derekas fundamentum«-ot Erdély és a porta közjogi viszonyának rendezésén kívül elsősorban a porta fegyveres támogatásának biztosításában vélte felismerni, melytől a porta nem is idegenkedett. ⁷⁾ A cseh rendek, kiknek törekvéseit a külföldi protestáns államok is pártolták, szintén szövetséget ajánlottak Bethlennek, arra kötelezván magukat, hogy »semmiben a magyar nemzettől különbözni nem akarnak, örömetest együtt élnek-halnak velük, sőt... valakit az magyar nemzet királyának választ, ők is azt uralják magoknak.« ⁸⁾ A felsőmagyarországi protestáns rendek pedig, élükön Rákóczy Györggyel és Széchy Györggyel, »a vármegyék akaratjából és megegyezéséből« hitlevéllel kötötték

¹⁾ »Senki a vármegyék közül föl nem üle és a generálissal táborba a fejedelem ellen nem szálla, sőt mindenek aperte megmondák, hogy a fejedelemnek igaz ügye vagyon.« *Sepsi Laczkó* Mikónál. III. 167.

²⁾ V. ö. *Sepsi Laczkó* Mikónál. III. 170. l.

³⁾ *Dallos Miklós* naplója. Iratai 50—51. ll.

⁴⁾ *Sepsi Laczkó* Mikónál III. 193. l.

⁵⁾ *Sepsi Laczkó* Mikónál III. 200. l. *Fraknói*: Pázmány Péter. 113. l.

⁶⁾ 1619 aug. 18-ki levele Rákóczy Györgyhöz. Bethlen G. kiadatlan politik. lev. 119. l.

⁷⁾ Borsos Tamás iratai. Erd. tört. ad. II. 195—200. ll. Bethlen Gábor előbb id. levele. U. ott.

⁸⁾ Bethlen id. leveléből. U. ott. 119—20. ll.

le magukat Bethlennek,¹⁾ ki az eshetőségek mérlegelése után fegyveres közbelépését most már időszerűnek találta. A következők feltevését teljesen igazolták.

A fejedelem *hadaival* 1619 aug. 26-án²⁾ indult meg Gyulafehérvárról, támadásával nagy meglepetést keltvén II. Ferdinándnál és magyarországi híveinél, kiket eddigi visszavonultsága és előzékeny magatartása³⁾ teljesen megnyugtatót. Szeptember 12-én már *Debreczenben* táborozott, honnan a magyar rendeket csatlakozásra hívta fel⁴⁾ s egyúttal meghódolásra szólította fel a tiszántúli részek, valamint az északkeleti megyék várait is (Szatmár, Ecsed, Kálló, Tokaj),⁵⁾ melyek őrségei ellenállás nélkül engedtek felhívásának. Csupán *Munkács* vára utasította vissza Bethlen felszólítását,⁶⁾ de ennek viszont nem volt jelentősége, mert Munkács az erdélyi hadsereg menetvonalától távolabb esvén, a hadműveleteket nem zavarhatta.⁷⁾ Midőn Bethlen *Kassára* bevonult (szept. 20.), mely szept. 5-ke óta Rákóczy kezén volt,⁸⁾ hadai Ungvár,⁹⁾ Szádvára, Murány és Szendrő megvétele után már Fülek és Léva körül táboroztak¹⁰⁾ s onnan részint Érsekújvárat,¹¹⁾ részint a bányavárosokat kény-

¹⁾ *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora. I. 202. l.

²⁾ A dátumra Erd. Orsz. Eml. VII. 114. l. *Sepsi Laczkó* aug. 25-ét említi. Mikónál III. 215. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 110—12. ll. *Fraknói V.*: Pázmány P. 114. l.

⁴⁾ A kiáltvány közölve Eszterházy Miklós. I. 59—63. — Egyidejűleg jelent meg a »Querela Hungariae« is (*Szalárdy*: Siralm. magy. krón. 37—55. ll. — *Szabó K.*: R. M. K. II. 107. l.), melynek szerzője Alvinczy Péter. (*Imre S.*: Alvinczi Péter. 1898. 61. s köv. ll.) L. azonfelül *Frankl V.*: Pázmány Péter és kora. I. k. 512—516. U. ott. Pázmány Refutációjának ismertetése is, melyet a Querela ellensúlyozására írt. 517—20. ll.

⁵⁾ *Sepsi Laczkó Máté*: Mikónál. III. 223. l. Bethlen 1619 szept. 12-ki lev. Thurzó Imréhez. Bethlen kiadatlan pol. lev. 128—29. ll.

⁶⁾ Eszterházy Miklós. I. 64. l.

⁷⁾ *Olchváry Ödön*: Bethlen Gábor első támadása. Hadtört. Közlem. 1890. 339. l.

⁸⁾ Így mondja Bethlen szept. 12-ki levelében. (Kiadatlan pol. lev. 128. l.) és Lipót főherceg 1619-ki lev. *Gindely*: Okirattár. 73. l. *Sepsi Laczkó* szept. 6-ot említi Mikónál. III. 221—22. ll.

⁹⁾ *Sepsi Laczkó* Mikónál. III. 224. l.

¹⁰⁾ 1619 szept. 21-ki lev. Bethlen Gábor kiadatlan pol. lev. 133. l.

¹¹⁾ 1619 szept. 23-ki lev. U. ezen kiadvány 136. l. *Sepsi Laczkó* Mikónál. III. 223. l.

szerítették meghódolásra. Bethlen maga sem időzött sokáig Kassa falai közt. A szept. 21-én lezajlott *részgyűlés* után, melyen a rendek »egyenlő szívből és szabad akaratból, szeretetből« fejükké, előljárójukká és főgondviselőjükké választották,¹⁾ a fősereggel Pozsony felé²⁾ nyomult, mely okt. 16-án kaput nyitott előtte³⁾ s ezzel Munkács, Nyitra, Győr és Komárom várak kivételével az egész Felsőmagyarország birtokába jutott.⁴⁾

Bethlen törekvése Pozsony elfoglalása után elsősorban arra irányult, hogy támadásának törvényességét országgyűléssileg igazoltassa; Forgách Zsigmond nádorral tehát 1619 nov. 11-re »a sérelmek kiegyenlítésére s megelőzésére« *országgyűlést* hivatott egybe,⁵⁾ a mely tanácskozásait (nov. 18-án) megkezdvén, magát a fejedelem álláspontjával teljesen azonosította, sőt Bethlennek Magyarország királyává való megválasztatásának eszméjétől sem vonakodott.⁶⁾ II. Ferdinánd magatartása az országgyűléssel szemben kezdetben visszautasító volt,⁷⁾ utóbb azonban a Bethlentől s a Bécs felé nyomuló cseh-morva haderőtől kivívott jelentékeny előnyök⁸⁾ hatása alatt az országgyűlés törvényességét hallgatagon elismervén, a békés kiegyezés, vagy legalább fegyverszünet megkísérlésére határozta magát.⁹⁾ Törekvése elé Bethlen sem gördített akadályo-

¹⁾ A kassai articulusok *Sepsi Laczkónál*. Erd. tört. ad. III. 227. l.

²⁾ Az útirány összeállítása *Szádeczky Lajostól*: Bethlen Gábor és Trencsén vármegye. Századok. 1915. 359. s köv. ll.

³⁾ *Olekváry*: id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 344—45. ll. A datumra *Gindely*: Bethlen Gábor okirattára. 38. ll. Részletesen *Sepsi Laczkónál* is, (III. 236—237. ll.), de nála Pozsony megvétele okt. 20-án történt.

⁴⁾ »Il suo Signor si haveva impadronito di tutta l'Ongaria superiore, eccetto che di Comar et Giavarino.« A velencei követek 1619 nov. 11-ki jelentése. *Óváry L.*: Oklevéltár. etc. 505. l.

⁵⁾ *Sepsi Laczkó Mikónál*. III. 238. l. Meghívója okt. 20-ról. Eszterházy Miklós. I. 70—71. ll. és *Gindely*: Okirattár 41. A nádoré *Gindely*: Okirattár 38—39. ll.

⁶⁾ *Demkó K.*: Adatok az 1619—20-ki pozsonyi országgyűlés tört. Századok. 1881. 431—32. ll.

⁷⁾ II. Ferdinánd levele Alberthez. Brüss. Okmt. IV. 163. l. Eszterházy Miklós. I. 71—72. ll.

⁸⁾ *Olekváry Ö.*: id. tan. Hadtört. Közlem. 1890. 347—53. ll.

⁹⁾ II. Ferdinánd levele a nádorhoz 1619 decz. 7-ről. Brüss. Okmt. IV. 170—71. ll.

kat, főleg azért nem, mivel Homonnay György fegyveres beütése Felsőmagyarországon zavarokat idézett elő¹⁾ s mert a porta sem támogatta oly mértékben, minőre a további előnyomulás szempontjából feltétlenül szüksége volt.²⁾ Az e tekintetben tájékozatlan rendek azonban a Ferdinánddal való meg egyezést korántsem tartották sürgősnek; a magyar államérdekekkel összhangzóbbnak látszott előttük a vallási sérelmek letárgyalása után³⁾ a cseh-morva és magyar szövetség létrehozása,⁴⁾ mint a II. Ferdinánddal való közjogi viszony újabb rendezése. Egyedül Bethlen mérsékelt magatartásának tulajdonítható, hogy a rendek elejtették egyelőre királylyá választatásának eszméjét s Ferdinánd biztosaival is tárgyalásokba bocsátkoztak,⁵⁾ melyek eredménye az 1620 januárius 16-án megkötött és ratifikált *egyezség* lett. Ennek értelmében:

Bethlen a fegyverszünet leteltéig ura marad az egyezség megkötésekor birtokában levő országrészeknek, anélkül azonban, hogy ezen területek köz- és magánjogi viszonyain bármi tekintetben is változtatna; azon lesz, hogy a cseh-morva mozgalom »üdvös tárgyalások« alapján véget érjen, valamint törekedni fog arra is, hogy a II. Mátyással két ízben kötött s tőle jelenleg is érvényesnek tekintett nagyszombati egyezmény pontjai, a mennyiben a közjót és az ország fenmaradását illetik, a legközelebbi országgyűlésen a rendektől megerősítessenek.⁶⁾ Viszont II. Ferdinánd Bethlen Gábort birodalmi herceggé teszi s neki és törvényes utódainak adományozza Oppeln és Ratibor hercegségeket olyan joghatósággal, minőt birtokos

¹⁾ *Sepsi Laczkó Mikónál.* III. 242—45. ll. Következményeit tacticalai szempontból *Olchváry*: id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 354—60. *Szilágyi*: A Rákóczyak kora. I. 205—206. ll.

²⁾ V. ö. Balassi portai jelent. 1619 decz. 6-ról. Eszterházy Miklós. I. 99—103. ll. és Korlát Istváné 1619 decz. 23-ról. U. ott. I. 104—07. ll.

³⁾ *Sepsi Laczkó Mikónál.* III. 238—40. ll. adja a sérelmi pontokat és u. ott. 240—41. ll. az országgyűlés részben halasztó végzéseit.

⁴⁾ A szövetség okirata 1620 január 15-ről kelt. Kiadva *Pray*: Principatus I. 90—107. ll. és *Firnhaber*: Actenstücke zur Aufhellung der ung. Geschichte. Wien. 1859. 96—106. ll. A tárgyalásokra *Gindely*: Okirattár. 61. s köv. ll.

⁵⁾ L. erre *Demkó K.*: id. dolg. Századok. 1881. 435—42. ll.

⁶⁾ Közölve *Pray*: Principatus I. 115—19. ll.

elődei élveztek ; ígéretet tesz arra nézve, hogy ha a fejedelem közbenjárását a cseh-morva forradalom békés kiegyenlítésében siker koronázza, Bethlent Csehországban 12.000 magyar frt értékű jószággal jutalmazza. Szabolcs-, Szatmár-, Bereg- és Ugocsavármegyéket örök jogon, teljes joghatósággal és összes jövedelmeikkel Bethlennek és fejedelemségében utódainak engedi át, azzal a korlátozással azonban, hogy ezen ország-részeket sem a fejedelem, sem utódai el nem idegeníthetik és sem a töröknek, sem más idegen ellenséges hatalomnak át nem engedik. Bethlennek épen ezért gondoskodnia kell arról, hogy a hajdúság lakóhelyét ne változtassa. Erdélyhez kapcsolja továbbá Munkács várát összes tartozékaival, melyeket nyolcz hónap alatt visszavált a jelenlegi birtokosoktól. A Fátáig terjedő magyarországi részeket, ú. m. Szepes-, Sáros-, Abauj-, Zemplén-, Ung-, Borsod-, Heves-, Gömör- és Árva megyéket összes jövedelmeikkel és a királyi illetékekkel — kivéve Árva megye királyi illetékeit és Liptó megyét — Bethlennek engedi át életének tartamára, teljes fejedelmi joghatósággal, mind-össze annyi megszorítással, hogy a nádor bírói hatósága ezekben mindenütt érvényben maradjon s a kath. vallás szabad gyakorlata biztosíttassék. Magyarország egyéb részei a nádor közigazgatása alá tartozzanak. A fejedelem birtokadományai az Erdélyhez ideiglenesen csatolt megyékben csak királyi megerősítéssel tekinthetők érvényeseknek. Bethlen a végleges megegyezés alkalmával azonnal kivonja csapatait a királyi területekről.¹⁾ Az ezen alapon létrejött fegyverszünet határidejét szept. 29-ben állapították meg, mely idő alatt a jelenlegi status quo marad érvényben ; a sérelmek kiegyenlítését és a helyzet gyökeres megjavítását a május 31-én Besztercebányán tartandó teljes országgyűlés hatáskörébe utalták.²⁾

Mint az egyezségből látható, Bethlen ismét a nagyszombati

¹⁾ Kiadva : *Gooss* : id. kiadv. 489—92. l. és *Pray* : Principatus I. 108—115. ll. — *Firnhaber* : Actenstücke zur Aufhellung der ung. Geschichte. 110—13. ll. Tartalmilag Eszterházy Miklós I. 109—10. ll. Bethlen levele 1620 febr. 20-ról. *Magy. Tört. Tár.* IV. 210. l.

²⁾ *Pray* : Principatus I. 120—24. ll. Brüsseli Okmt. IV. 195—98. ll. *Firnhaber* : 106—108. ll. A fegyverszünettel kapcsolatos részletekre Brüss. Okmt. IV. 198. s köv. ll. és Eszterházy Miklós I. 114. s köv. ll.

végzésekben foglalt elvi alapokra helyezkedett s ezzel a magyar korona joghatóságától való függését továbbra is érvényesnek kívánta tekinteni. Erdély területileg bizonyára jelentékenyen bővült volna, de ennek ez idő szerint legfeljebb gazdasági jelentősége lehetett, mert a felek Erdély és Magyarország közjogi viszonyán nem változtattak. A *besztercebányai országgyűlés* azonban e tekintetben is fordulópont, mert Bethlent Magyarország királyává választván,¹⁾ Erdély és a magyar korona közt fennálló függőségnek véget vetett. Bethlen az ennek következtében megújult háborúban hadifölényét továbbra is megtartotta ugyan,²⁾ a szövetségeseit nov. 8-án ért fehérhegyi vereség hatása alatt azonban újból kész volt felvenni a béketárgyalások fonalát II. Ferdinánddal, ki XIII. Lajos francia király közbenjárására³⁾ ez elől maga sem zárkózott el, de kikötötte, hogy az alkudozások a csehekre nem vonatkozhatnak.⁴⁾

A tárgyalások 1621 januárius 25-én kezdődtek *Hainburgban*,⁵⁾ hol Bethlent és a rendeket Forgách Zsigmond nádor, Batthyány Ferencz soproni főispán, Jakusith András, Sándor János, Péchy Simon és Apponyi Pál képviselték. Már a tárgyalások kezdetén kitűnt azonban, hogy a feleket éles elvi ellentétek választják el egymástól, melyek kiegyenlítése alig volt remélhető. Ferdinánd biztosai Bethlentől és törekvéseitől minden jogalapot megtagadtak, sőt kétségbe vonták fejedelemségének törvényességét is; merevségükből még a francia követek közbelépésére is csak annyiban engedtek, hogy a Bethlen biztosaitól előterjesztendő pontok felett való tanácskozást nem utasították vissza. A magyar biztosok viszont

¹⁾ Az országgyűlés lefolyására *Demkó K.*: A magyar-cseh confoederatio etc. Századok. 1886. és *Angyal D.*: id. munkája. Millenn. tört. VI. k. 270. s köv. II. *Frankl V.*: Pázmány P. és kora. I. 541—55. II. — *Kubinyi Miklós*: Thurzó Imre. Budapest. 1888. 85—93.

²⁾ *Olchváry Ö.*: id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 533. s köv. II. *Kubinyi* id. m. 94—100. II.

³⁾ Brüss. Okmt. IV. 244—46. II. *Fraknoi V.*: Pázmány Péter. 130. I. és Pázmány Péter és kora. I. 566—67. II.

⁴⁾ *Gindely*: Bethlen Gábor. 38. I.

⁵⁾ *Dallos Miklós* iratai. 67. I. *Pelz B.*: A hainburgi béketárgyalások. Századok. 1914. 483—85. II. *Gooss*: id. kiadv. 507. II.

azon állásponton voltak, hogy »az ő országuk szabad ország Bethlen, a nádor s a rendek igazgatása alatt, ez így lévén, nincs mit alkudozniok ; de ha a császár őket barátjaiul akarja fogadni, hatalmas támaszt ígérnek a törökök ellen, sőt a császárt a kereszténység fejéül ismerik.«¹⁾ Utóbb azonban kilátásba helyezték, hogy Bethlen visszatér Erdélybe s Magyarország rendei meghódolnak II. Ferdinándnak, ha a király Bethlennek »igazságos, tisztességes és előnyös« feltételeket ajánl, a rendeknek pedig mindazt megadja, mit tőle ősi alkotmányukhoz és kiváltságaikhoz képest kívánni fognak. A császári biztosok ekkor a Bethlentől használt cím ellen emeltek kifogásokat, sőt a fejedelem megbizottait sem akarták a rendek képviselőiként elismerni, úgy hogy új utasítással új tárgyalási alap kijelölése vált szükségessé.²⁾

A többször megszakított értekezletet egyébiránt teljesen betöltötték a Bethlentől előterjesztett feltételek felett folyt hosszas és meddő viták. A fejedelmi propositiók szerint Bethlen a királyi címről lemondani nem hajlandó s csak annyiban kész engedni, hogy nem kívánja II. Ferdinándtól, hogy őt királynak címezze, sőt igéri, hogy azzal hivatalosan maga sem fog élni ; nem ragaszkodik a mult évi pozsonyi megegyezésben részére átengedett magyarországi részek örökös jogú birtoklásához, de óhajtja, hogy néhány megyét legalább életének tartamára csatoljanak Erdélyhez ; másrészt azonban a rendek részére is biztosítékot kell nyújtaniok kiváltságaik, a vallásszabadság megtartására és sérelmeik orvoslására vonatkozólag. A császári biztosok ezzel szemben különválasztandónak tartották Bethlen személyes követeléseit a rendekéitől és pedig olyan értelemben, hogy utóbbiak kívánságai csak a Bethlennel való megegyezés után vétessenek tárgyalás alá.³⁾ A fejedelem a javasolt tárgya-

¹⁾ Közölve Eszterházy Miklós I. 117. l.

²⁾ Eszterházy Miklós I. 177—78. ll. Dallos iratai. 66—71. ll. Bethlen 1621 jan. 28-ki levele Thurzó Imréhez. Kiadatlan polit. lev. 228—29. ll. *Frankl* : I. 570. l.

³⁾ »Velle quidem S. Mattem antiqua privilegia conservare, sed de his modo non agendum, priusquam de titulo et regno fiat resolutio Bethlenii« etc. Dallos Miklós iratai. 73. l. V. ö. Jakusith András levelét 1621 febr. 22-ről Thurzó Imrének. *Tört. Tár.* 1888. 614—15. ll.

lási módot nem fogadta el s a biztosokat az ő személyét és a magyarországi rendeket illető feltételek egyidejű tárgyalására utasította, egyúttal nyomatékosan sürgetvén a »serenissimus« cím megadását, II. Ferdinánd védelmét esetleg a török ellen is, a négy tiszántúli megyét teljes fejedelmi joghatósággal életének tartamára, a többieket pedig hűbéri jogon. A biztosok ellenben hosszas tárgyalások után csak Szatmár-, Szabolcs- és Ugocsamegyék átengedését helyezték kilátásba, utóbb Bereg-megyét is megígérték Munkács nélkül, a mi Bethlent természetesen ki nem elégíthette. A fejedelem a felsőmagyarországi megyéknek Erdélyhez való kapcsolását ¹⁾ s általában a mult évi egyezség pontjainak teljesítését feltétlenül szükségesnek ítélte, de mégis annyi enyhítéssel, hogy egy vármegyét sem kívánt jure perennali, lemondott »az csehországi 200.000 frtot érő« jószágról, valamint az oppelni és ratibori herczegségekről is.²⁾

Az udvar azonban, bízván a császári csapatoktól kivívott nem épen jelentéktelen sikerek erkölcsi hatásában,³⁾ a Bethlentől ajánlott tárgyalási alap végleges mellőzésére határozta el magát s a helyett Bethlen biztosai elé *új kiegyezési javaslatot* terjesztett, mely szerint : Bethlen a királyi címet és méltóságot letenni köteles, az elfoglalt országrészeket és várakat haladéktalanul bocsássa vissza, mondjon le az ausztriai ház ellen irányuló szövetségeiről, ígérje meg, hogy a király és alattvalói ellen fegyverrel nem támad, a szent koronát és a koronázási jelvényeket kiszolgáltatja ; a birtokviszonyokat állítsa helyre és nyugodjék meg abban, hogy a sérelmek részletes tárgyalása a legközelebb tartandó országgyűlés hatáskörébe utaltassék. Ezzel szemben II. Ferdinánd őt kegyelmébe fogadja, a vele és az erdélyi rendekkel kötött szerződéseket megújítja, Magyarországon 300.000 frt értékű vagyonnal jutalmazza, mely örököseire is átszáll ; átadja Oppeln és Ratibor herczegségeket,

¹⁾ A részletekre *Dallos* iratai 74—80. ll. Jakusith 1621 márczius 3-ki levele Thurzó Imréhez. Tört. Tár. 1888. 616—17. és 618. ll. *Pelz B* : id. dolg. Századok. 1914. 579. s köv. ll.

²⁾ Bethlen 1621 márcz. 9-ki levele Thurzóhoz. Kiadatlan polit. lev. 265. lap.

³⁾ *Olchváry Ö.* : id. tan. Hadtört. Közl. 1890. 541—43. ll.

melyek értéke az egymillió frtot meghaladja; czímei közé a római szent birodalmi, az oppelni és ratibori hercegi címeket felveheti. Erdélyhez kapcsolja Szatmár-, Szabolcs-, Bereg- és Ugocsa vármegyéket, de azzal a feltétellel, hogy a rendek az ellen kifogásokat nem emelnek s a kath. vallás szabad gyakorlata biztosíttatik. Az átengedett megyék azonban a király, illetőleg a nádor bírói joghatósága alá tartozzanak, magukat a magyar országgyűléseken képviseltetni és az ország terheihöz hozzájárulni kötelesek; Bethlennek királyi beleegyezéssel jogában áll ugyan a birtokadományozás, de a hűtlenség miatt elkobzott jószágok eladományozása kizárólag a királyt illeti; ezen megyék katonasága és várőrségei a magyar királytól függenek s a hajdúság is a király iránt való hűségre eskettessék. A magyar rendekkel való megegyezés Bethlen közbenjárásától függetlenül fog megtörténni.¹⁾

Bethlen a királyi előterjesztéseket elvileg nem utasította vissza, ámbár felfogásával és törekvéseivel sok tekintetben ellentétben állottak, de kívánta, hogy azokhoz az országgyűlésen kívül a porta is hozzájáruljon; mindenekelőtt szükségesnek vélte tehát, hogy mindkét feltétel akadálytalan biztosítása végett szept. 29-ig terjedő *fegyverszünet* köttessék a status quo alapján.²⁾ Az udvar ezzel szemben legfeljebb csak június végéig terjedő fegyverszünetre volt hajlandó, de csakis oly feltétellel, hogy Bethlen Érsekújvár, Nagyszombat, Pozsony és Sopron várakat azonnal adja át Ferdinándnak a szent koronával együtt³⁾ s néhány várba, mint Füleke, Nógrád, Kassa, Tokaj, német őrséget tartozzék befogadni.⁴⁾ Bethlen Sopron és Nagyszombat átadását meg is ígérte,⁵⁾ de minden nagyobb áldozatot indokolatlannak tartott s így a tárgyalások kölcsönös bizalmatlanság következtében eredmény nélkül értek véget.

A háború egyébiránt ekkor már fokozottabb mértékben megindult, a császári haderőnek határozottan kedvező körül-

¹⁾ Közölve Eszterházy Miklós. I. 191—94. ll. Részletesen I. *Frankl*: I. 571—84. ll.

²⁾ Eszterházy Miklós. I. 194. l.

³⁾ Bethlen 1621 ápr. 22-ki levele. Kiadatlan polit. levelei. 283. l.

⁴⁾ Forgách Zsigmond 1621 ápr. 9-ki levele. Tört. Tár. 1888. 626. l.

⁵⁾ Bethlen fent idézett lev. U. ott. 283. l.

mények között. A politikai helyzet Ferdinándra nézve előnyös kialakulását főképp az *északnyugati felföld nemessége* felfogásában előállott változás idézte elő, melynek oka elsősorban a hosszasan húzódó háborúk következtében reájuk nehezedő haditerhek aránytalanságában kereshető. A felsőmagyarországi nemesség türelmetlenül várta a békés kiegyezés mielőbbi létesülését s most a hainburgi tárgyalások eredménytelenségének láttára, Forgách nádor felfogásában osztozva,¹⁾ a háború megújulásáért egyedül Bethlent volt hajlandó felelőssé tenni. Széchy György és a nádor már a tanácskozások folyamán elszakadt Bethlentől,²⁾ ez utóbbi különben sohasem volt őszinte híve, s példájukat a hainburgi biztosokon kívül csakhamar mások is követték, mint Balassa Zsigmond, Eszterházy Dániel, Bosnyák Tamás, a Pálffyak³⁾ stb., különösen a II. Ferdinándtól biztosított amnestia következtében.⁴⁾ A császári haderőnek Bethlen visszavonulása után a tömeges átpártolások erkölcsi hatása alatt valóban minden nagyobb nehézség nélkül sikerült visszafoglalnia Magyarország nyugati részeit Pozsony, Nagyszombat, Magyaróvár, Kőszeg, Fülek várakkal és a bányavárosokkal együtt,⁵⁾ Érsekújvárnál szenvedett nagy vereségük azonban Bethlen joghatóságának túlsúlyát a nyugati részekben továbbra is biztosította s ezzel a békés megegyezés szükségessége újból előtérbe nyomult.

Bethlen a közelmúlt eseményeiből azt a tanulságot mindenestre levonhatta, hogy »a nagy felforrás nagy hirtelen megváltozék az emberekben, a hadakozást megunák«;⁶⁾ épen azért kivívott sikerei után sem akart elzárkózni a béketárgyalások eszméje elől s már 1621 nyarán érintkezésbe lépett az

1) 1621 ápr. 22-ki levele Thurzó Imréhez. Tört. Tár. 1888. 627. l.

2) 1621 márcz. 20-ka körül. *Dallos* iratai 84—86. ll. Bethlen 1621 ápr. 28-ki levele. Kiadatlan polit. lev. 288. l.

3) *Kazy F.*: Hist. Regni Hungariae lib. III. p. 191. és *Frankl*: I. 585. l. *Kubinyi* i. m. 105—106. ll. *Tholdalagi* emlékirata Mikónál. I. 232. l.

4) Eszterházy Miklós. I. 200—201. ll. *Frankl*. I. 585—86. ll.

5) V. ö. *Olchvály Ö.*: id. tan. Hadtört. Közlem. 1890. 547. s köv. ll. Brüss. Okmt. IV. 254—59. ll.

6) 1627 ápr. 3-ki levele, melyben ezen eseményekre tesz célzásokat. *Szilágyi*: A Rákóczyak kora. I. 206. l.

udvarral,¹⁾ mely a kiegyezéstől természetesen most még kevésbé idegenkedett.²⁾ Így indultak meg az eredetileg Rabensbergben tervezett tárgyalások³⁾ október 11-én⁴⁾ *Nikolsburgban*, hol *Bethlen biztosai*: Thurzó Imre, Sándor János, Kassai István és Frater István a fejedelem nevében tárgyalási alapként a következő javaslatokat terjesztették a császári biztosok elé: Az ország maradjon Bethlen birtokában, lakosai vallásukban és szabadságukban tartassanak meg; a kötendő béke a szövetséges országokra, sőt a portára is vonatkozzék. A császári biztosok ezzel szemben csak azt ígérték, hogy a király kész Bethlent birtokkal és címekkel kielégíteni, kész a rendeket szabadságukban megtartani, sőt a portával fennálló békés viszonyán sem változtat, de indokolatlannak vélik a békének a szövetséges országokra való kiterjesztését, mivel azok már meghódoltak; a maguk részéről inkább célravezetőnek tartják az idegen érdekeknek a tárgyalásokból való végleges kirekesztését.⁵⁾

A jobbára elvi jelentőségű és tág keretekben mozgó javaslatok részletezése alkalmával Thurzó feltételként Magyarország dunáninneneni részének és Pozsonynak átadását kívánta; ennek fejében Bethlen magát megkoronáztatni nem fogja, sőt a koronát is kiszolgáltatja. Nyomatékosan hangsúlyozza azonban, hogy a személyére és a rendekre vonatkozó feltételek egyidejűleg tárgyalassanak. A császári biztosok Thurzó előterjesztését még általánosságban sem tartván elfogadhatónak, csakis azon alapon kívánták az alkudozások folytatását, ha Bethlen foglaltságairól s a királyi címről lemond; ebben az esetben a függő kérdések kielégítő megoldását kétségtelennek tartják. Bethlen (okt. 18.) a királyi cím letételétől nem is vonakodott, de feltevéül szabta, hogy a fátrántúli magyarországi részek s a munkácsi, ecsedi, szatmári várak örökös jogon neki és utódai-

¹⁾ Brüss. Okmt. IV. 262—63. II. A részletekre *Frankl*: I. 588—589. II. *Gooss*: id. kiadv. 516. s köv. II.

²⁾ Eszterházy Miklós. I. 205—206. II.

³⁾ *Gindely*: Bethlen Gábor okirattára. 316—17. II. Bethlen 1621 okt. 5-ki levele. Kiadatlan polit. lev. 354—55. II. *Kubinyi*: id. m. 133. I.

⁴⁾ Tört. Tár. 1880. 636. I.

⁵⁾ V. ö. *Frankl*: I. 594—95. Eszterházy Miklós. I. 210—13. II. — *Gooss*: id. kiadv. 519. s köv. II.

nak adományoztassanak, II. Ferdinánd a végvárak fentartására és a katonaság ellátására évenként százezer frtot, a jelen kiadások fedezésére pedig egyszersmindenkorra 100.000 aranyat biztosítson ; igényt tart az oppelni és ratibori herczegségekre, a római szt. birodalmi hercegi czímre, a birodalmi gyűlésben való szavazati jogra, az aranygyapjúra s feltéve, hogy a porta Erdélyből kiszorítaná, a csehországi Pardubitzra is, illetvekeivel együtt. Viszont a rendek az időközben elhunyt Thurzó Imre ¹⁾ helyébe biztosul választott Thurzó Szaniszlónak ²⁾ adott utasításban az 1606-ki bécsi béke s az azt megerősítő 1608-ki törvények s a koronázási feltételek megtartását követelték, a napirenden levő közjogi, vallási, igazságszolgáltatási és hadügyi sérelmek gyökeres orvoslásával. II. Ferdinánd ezzel szemben Bethlentől a királyi czímről és méltóságról, valamint az elfoglalt magyarországi részekről való feltétlen lemondást és a minden téren való restitutio in integrum teljes végrehajtását kívánta ; kárpótlásul a Bethlen személyét illető pontok részleges teljesítésétől sem vonakodnék, de olyan értelemben, hogy csak Szatmár-, Szabolcs-, Bereg- és Ugocsamegyék csatoltassanak a hainburgi tárgyalások alkalmával már részletezett módozatok szerint Erdélyhez ; indokolatlannak tartja a végvárak fentartása végett kívánt évi összeget ; Oppeln és Ratibor herczegségek a Báthory Zsigmondtól bírt jogkörrel a fejedelemnek adományozza ; kifogásolja, hogy Bethlen igényt tart a »Magyarország fejedelme« czímhez ; a birodalmi gyűlésen szavazati joggal csak a németországi javadalmasok bírhatnak ; az aranygyapjú csak katolikust illethet ; végül megígéri a Bethlentől felhozott esetre vonatkozólag valamely csehországi birtokkal leendő méltányos kárpótlását.

Az Erdélyhez kapcsolandó *magyarországi részek kérdésében* tehát erős ellentét választotta el egymástól az érdekelt feleket. II. Ferdinánd a fátrántúli megyékről és a Kassáról való lemondást állította előtérbe, Bethlen biztosai pedig határozottan ragaszkodtak az eredeti javaslatokban foglalt feltételek teljesí-

¹⁾ Thurzó okt. 19-én halt el. *Kubinyi* : id. m. 135. l.

²⁾ Bethlen 1621 nov. 19-ki levele Batthyány Ferenczhez. Kiadatlan polit. lev. 358. l.

téséhez. Utóbb azonban Bethlen sem vonakodott attól, hogy »az országnak a Fátráig követelésétől eláll, ha még két vagy három megye engedélyeztetik neki«; a császári biztosok mindamellett kezdetben a már kilátásba helyezett négy megyéhez mindössze Tokajt, Tarczalt és Keresztúrt ajánlották meg s csak a fejedelem kategorikus visszautasítása után ígérték meg Borsod- és Zemplénmegyéknek Erdélyhez való csatolását is. Kikötötték azonban, hogy Bethlen ezen megyék egyházi javadalmasait sem birtokaikban, sem jogaikban nem háborgatja, biztosítja a kath. vallás szabad gyakorlatát, tiszteletben tartja a királyi kegyúri jog változatlan érvényességét s nem ellenzi, hogy a király Tokaj és Szendrő várakban saját költségén német őrséget is tarthasson.

Bethlen azonban (nov. 29.) a császári biztosoktól megajánlott módozatot kielégítőnek nem tartotta; Kassa stratégiai jelentőségére és fontosságára való tekintetből ugyanis Kassa és Abaujmege átengedését is követelte, sőt Ungmegyének fejedelmi joghatósága alá utaltatását is kívánta. A császári biztosoktól feltételül szabott birtokügyi korlátokat is visszautasította, csupán Leleszre nézve tett kivételt, mely a konvent tulajdona maradhat. Tokaj, Tarczal és Keresztúr városokon kívül jogot formált Munkács, Szatmár és Ecsed birtokához is; egyéb tekintetben pedig az okt. 18-án benyújtott előterjesztéseinek elfogadását sürgette. Ezek ellenértéke gyanánt felajánlotta, hogy a királyi címről lemond, Magyarország belső ügyeibe nem avatkozik, foglalásait a megállapítandó határidőre visszaadja; a szövetségeseknek a békébe való foglalását nem kívánja; arra is kötelezi magát, hogy a királyi ház és alattvalói ellen hadat nem indít, a szent koronát kiszolgáltatja, a birtokviszonyokat teljesen helyreállítja, seregeit a magyarországi részekből visszarendeli. Az átengedett megyékben a kath. vallás szabad gyakorlatát biztosítja s nem emel kifogásokat a nádor bírói joghatóságának és a királyt illető felségjogok kölcsönös megegyezéssel szabályzandó érvényesítése ellen sem. A császári biztosok ezen javaslatok ellen is nehézségeket támasztottak ugyan, de mivel kétségtelennek látszott, hogy a fejedelem nagyobb engedékenységre rábírható nem lesz, maguk is ajánlották II. Ferdinándnak a decemberi tanács-

kozások folyamán közösen megállapított kiegyezési tervezet-hez való mielőbbi hozzájárulást. Így jött létre ¹⁾ 1621 decz. 31-én a *nikolsburgi béke* név alatt ismeretes államszerződés, melyeknek eredménye a következőkben foglalható össze:

Bethlen Gábor lemond a magyar királyi címről és méltóságról s Magyarország belső ügyeire befolyást nem gyakorol. A királyt illető várakat és városokat teljes felszereléseikkel, nemkülönb a kincstári jószágokat és bányákat átadja Ferdinánd biztosainak, kik viszont az Erdélyhez csatolt megyéket és városokat haladéktalanul átengedik Bethlennek. A szent koronát az összes koronázási jelvényekkel, a legközelebb tartandó országgyűlés intézkedéséig, ideiglenesen Trencsén várában fogják őrizni. A birtokviszonyokat helyreállítja, az eladományozott egyházi és világi jószágok ügyét külön bizottság veszi vizsgálat alá; a fejedelmi inscriptiók és elzálogosítások egyelőre érvényeseknek tekintendők, hasonlóképen érvényesek maradnak a Bethlentől történt nemesítések is, de az okiratokat az országgyűlésnek be kell mutatni. A Homonnay-féle birtokokat az özvegynek visszaadatja, a foglyokat minden váltságdíj nélkül szabadon bocsáttatja; igéri végül, hogy az ausztriai ház és alattvalói iránt ellenséges indulattal nem viselkedik. Ezek fejében II. Ferdinánd római szent birodalmi herczeggé teszi, neki és törvényes utódainak, vagy öcsésének adományozza Oppelnt és Ratibort összes jövedelmeivel és teljes joghatósággal, de az egyházi javadalmasok jogainak és a kath. vallás szabad gyakorlatának tiszteletben tartásával. Czímei közé a római szent birodalmi és Oppeln és Ratibor hercegi czímeit felveheti. Erdélyhez csatolja Szatmármegyét a hasonlónevű erősséggel, Szabolcs-, Ugocsa-, Bereg-, Zemplén-, Borsodmegyéket, ez utóbbit Szendrő vára kivételével, de úgy, hogy az itt levő harminczad jövedelmei Bethlent illessék s végül Abaujt Kassa városával, valamennyit régi határaival, összes jövedelmeivel és kincstári illetékeivel, teljes joghatósággal, a fejedelem életének tartamára.

Feltételül szabja mindamellett, hogy Bethlen az átengedett

¹⁾ Az ismertetett tárgyalások részleteire l. Eszterházy Miklós. I. 215—75. ll. *Frankl*: I. 596—603. ll. *Gooss*: id. kiadv. 525. s köv. ll.

országrészekben a kath. vallás szabad gyakorlatát biztosítsa, a tiszáninneni megyék tizedeit az egyháziak és törvényes birtokosai kezén hagyja ; tartozik elismerni a nevezett megyékre vonatkozólag a nádor bírói joghatóságának érvényességét s nem kifogásolja az ugyanitt lakó rendeknek a magyar országgyűléseken való megjelenését s azt, hogy ezen országrészekben a jus patronatus, valamint az egyházi jószágok adományozása továbbra is kizárólag a magyar királyt illesse. A magszakadás és hűtlenség bűne következtében megürült jószágok eladományozása királyi beleegyezéssel Bethlen joga. A nevezett megyék főispánjai, a végvárak és hajdúk kapitányai és várnagyai, a városok és kiváltságos mezővárosok bírái és tanácsosai hűséget esküsznek Bethlen Gábornak, de egyúttal fogadják azt is, hogy a magyar királylyal és alattvalóival békés viszonyban élnek s egy esetleges török háborúban a magyar királyt megsegítik ; továbbá, hogy Bethlen halála után a magyar korona joghatósága alá azonnal és tényleg visszatérnek s a töröknek semmiféle területet át nem engednek. Erdély rendjeinek is biztosítaniok kell a királyt és törvényes utódait, hogy az átengedett megyékhez jogigényt nem tartanak s azokban királyi beleegyezés nélkül katonaságot toborozni nem fognak. II. Ferdinánd Munkács várát összes tartozékaival Bethlennek és törvényes örökösének inscribálja 300.000 frt erejéig, azzal a megszorítással, hogy az Bethlen életében még a kikötött összeg lefizetésével se legyen visszaváltható ; jogában álljon Bethlennek Tokajnak és tartozékainak, Tarczal és Keresztúr városoknak jelenlegi birtokosaitól való visszaváltása, mely czélra II. Ferdinánd 100.000 magyar frtot ajánl fel. Ugyanilyen összegben engedi át a fejedelemnek Ecsed várát is. Az Erdélyhez csatolt megyékben levő végváarak fentartására évi 50.000 frt. fizetésére kötelezi magát ; végül abban az esetben, ha a fejedelmet a török megtámadná, gondja lesz a királynak Bethlen kellő megsegítésére.¹⁾

¹⁾ Kiadva *Gooss* : id. kiadv. 545. s köv. II. *Pray* : Principatus. I. 241—56. II. *Szilágyi S.* : Adalékok Bethlen Gábor szövetségeseinek tört. 29—30. II. némi utalásokkal. Magyar fordításban Eszterházy Miklós I. 278—91. II. Az átengedett megyékre vonatkozó rész Millenn. törvénytár. 201—205. II. Tartalmilag *Frankl* : I. 606—608. II. *Angyal D.* : Mill. tört.

Bethlen a nikolsburgi béke okiratát 1622 januárus 6-án, II. Ferdinánd pedig januárus 7-én írta alá ; a király egyúttal külön okiratban biztosította a magyarországi rendeket szabadságaik, kiváltságaik, az 1606-ki bécsi békepontok, az 1608. koronázás előtt és után hozott törvényezikkek, nemkülönb a II. Ferdinánd megkoronáztatása alkalmával megállapított feltételek ¹⁾ érvényességéről, s utóbbiaknak a legközelebb tartandó országgyűlésen eszközzendő becikkelyeztetéséről ; biztosítja továbbá a teljes amnestiát s a sérelmek orvoslását a hat hónap leforgása alatt összehívandó országgyűlésen.²⁾

VII.

1621—1636.

A nikolsburgi béke jelentősége. Bethlen második és harmadik támadása. Bethlen halála. Pártküzdelmek Erdélyben. I. Rákóczy György fejedelemsége. Az eperjesi értekezéslet és béke 1632 szept. 28. Rákóczy és a porta.

A nikolsburgi egyezségnek Erdélyre főleg a területi bővülés szempontjából van jelentősége, mert joghatósága alá jutott a speyeri béke óta Erdélyhez tartozó magyarországi részeken kívül az egész Tiszántúl, az északkeleti Magyarország Ung-megye kivételével s az északnyugati felföld két jelentékeny megyéje. Erdély befolyása és érdekeltsége ezzel Magyarország keleti felének politikai és gazdasági életében túlsúlyra emelkedett. Az új területi elhelyezkedésnek ideiglenes jellege volt ugyan, mert csak Bethlen uralkodásának szakára vonatkozott, de viszont a nyújtott új anyagi erőforrások és új államháztartási jövedelmek okszerű kiaknázásának természetes követke-

VI. 338. l. *Szalárdy* : Siralmas m. krón. 56. l. és *Gindely* : i. m. 53. l. Külön okirat szól Bethlen kárpótlásáról, ha a fejedelem Erdélyt elveszténé. *Szilágyi* : Adalékok etc. 31. l.

¹⁾ II. Ferdinánd 1622-ki decretuma, Art. 2. Millenn. kiad. 175—83. ll. Ugyanez *Szalárdynál* is : Sir. magy. krón. 56—61. ll.

²⁾ Kiadva : *Pray* : Principatus. I. 270—75. ll. Eszterházy Miklós, I. 292—96. ll.

ményeként biztosítva volt Erdély belső, kulturális és gazdasági élete tudatos kifejlesztésének lehetősége is. A béke közjogi vonatkozásai azonban már alárendelt jelentőségűek, nem tekintve azt, hogy az egyezség »sem a nemzetnek a királyi hatalom irányában, sem a protestantizmusnak a katolikusokkal szemben nem szerzett új jogot« s új alkotmánybiztosítékokat,¹⁾ Erdély és a magyar királyság államjogi helyzetét sem fektette biztos alapokra. Hallgatagon mellőzi ugyan Erdélynek a két nagyszombati egyezségben félreismerhetetlenül megállapított alárendeltségi viszonyát s ezzel a fejedelemség külön államiségát elismerni látszott, de más tekintetben a bécsi békéhez és az 1608. koronázás előtt és után hozott törvényekhez való kifejezett hozzájárulás arra enged következtetni, hogy az udvar a bécsi békét csakis országgyűlésileg beczikkelyezett alakjában, tehát az 1606 június 23-ki szövegezés szellemében volt hajlandó értelmezni. Ott pedig Erdély szabad fejedelemsválasztó jogának és területi integritásának biztosításáról említés nem történik, sőt ellenkezőleg, elvileg és államszerződésileg épen a magyar korona joghatósága alá tartozását állapítják meg.

A szerződés ezek miatt legkevésbé Bethlent elégítette ki. Nem is titkolta, hogy csupán a körülmények kényszerítő szükségének engedve fogadta el a »gyalázatos conditio«-at.²⁾ Czobor Imrének Pázmányhoz írt levele alapján az udvarban tudni is vélték, hogy Bethlen már most komolyan mérlegeli egy új hadjárat eshetőségeit³⁾ s ámbár a fejedelem ezen feltevés ellen határozottan tiltakozott,⁴⁾ a szóbeszéd ott hitelre talált.⁵⁾ Mindamellett a *visszacsatolási munkálatok* a nikolsburgi békében megszabott területi elhelyezkedésnek megfelelően, rövid

¹⁾ *Frankl*: I. 608. l.

²⁾ *Szilágyi*: A Rákóczyak kora Erdélyben. I. 210. l.

³⁾ »Elhigyjék bizony, az kezemet Magyarországon tartom és az szemem bizony a bécsi kapura néz . . . Bemegyek Erdélben, ott egy kevés ideig megnyugszom és helyén hagyom az országot, az egész székelységet és egyéb renden levő vitézlkő népet megmustrálom és ismeg kijövök.« Czobor 1622 febr. 14-ki lev. *Pray*: Principatus. I. 278. l. — Eszterházy Miklós. II. 3. l. *Frankl*: II. 5. l.

⁴⁾ Bethlen 1622 ápr. 12-ki levele Pázmányhoz. Pázmány lev. I. 290. l. Hazai okmánytár. I. 433. s köv. ll.

⁵⁾ *Frankl* V.: Pázmány Péter és kora. II. 4—5. ll.

idő alatt nehézség nélkül véget értek,¹⁾ sőt az erdélyi rendek is hozzájárultak azon feltétel érvényességéhez, mely az átengedett magyarországi megyék Bethlen halála után esedékes visszabocsátási kötelezettségét tartalmazta.²⁾

A magyarországi megyékkel bővült Erdély és a magyar királyság közjogi viszonya tehát látszólag a nikolsburgi egyezségben lefektetett elveken nyugodott. A politikai és közjogi helyzet azonban tulajdonképpen nélkülözte az állandóság jellegét, mert az egyezség a felek felfogásával és igényeivel több tekintetben ellentétben állott. Bethlen törekvése ezek miatt mindenekelőtt a homályosan fogalmazott birtokügyi vonatkozások szabatos megállapítására irányult s a május közepe táján megnyílt *soproni országgyűlésre* küldött követeknek adott utasításában szükségesnek jelezte, hogy a magyar rendek a fejedelem híveit hagyják meg a tőle adományozott és zálogban adott jószágok birtokában, vagy legalább méltányos kárpótlásukról gondoskodjanak.³⁾ Az országgyűlés azonban hosszas tárgyalások után arra az álláspontra helyezkedett, hogy a birtokok visszabocsátásának haladéktalanul meg kell történnie, a kártalanítás ügye ellenben a legközelebb tartandó országgyűlés hatáskörébe utaltassék.⁴⁾ »Minekünk az az végezés igen illetlennek látszik, per hoc nem consentialhatunk neki, nem is engedhetjük executioját«, — írta az átengedett megyék rendeihez a soproni végzésekre utalva a fejedelem, egyúttal arra is felszólítván azokat, hogy a tőle »inserirált jószágokat senki kezéből« ki ne bocsássák.⁵⁾ »Az mult országgyűlésében végeztetett articulusok láttatnak igen kétségessé tenni az békességnek fennállhatását«, írta nem sokkal utóbb Eszterháznak is,⁶⁾ s ezzel annyit mindenestre kifejezett, hogy szerzett

1) Ferdinánd biztosainak jelentése 1622 márcz. 28-ról. *Pray*: Princip. I. 281—300. II. Erd. Orsz. Eml. VIII. 5—8. II.

2) 1622 máj. 1—23-ki országgyűlés, II. artic. Erd. Orsz. Eml. VIII. 94. lap.

3) *Frankl*: II. 19. I.

4) Eszterházy Miklós élete. I. 310—12. II. *Frankl*: II. 24—28. II.

5) 1622 júl. 23-ról. Kiadatlan polit. level. 373—74. II. Eszterházy Miklós. I. 313—14. II.

6) 1622 okt. 18-ról. Kiadatlan polit. lev. 375. I.

jogai biztosítása végett újabb fegyveres mérkőzéstől sem riadna vissza.

A nikolsburgi békében foglalt *feltételek végrehajtása* körül mutatkozó nehézségek, nemkülönben a személyét érintő sérelmek gyakori megismétlődései ¹⁾ Bethlenben valóban meggyőződésre érlelték egy újabb támadás szükségének gondolatát. Miután tehát a porta támogatását is megnyerte, mely egyébként már 1622 elején hajlandónak mutatkozott Bethlen fegyveres megsegítésére ²⁾ s ezen szándékától Roe angol követ ellentétes irányú törekvései után ³⁾ sem állott el, ⁴⁾ másrészt pedig az európai protestáns hatalmakkal kötött szövetségének ⁵⁾ politikai és erkölcsi jelentőségét is kellően értékelvén, 1623 tavaszán a *hadműveletek* előkészítését megkezdte. A februárius folyamán tartott kassai részgyűlés a felsőmagyarországi rendek békés hangulatáról tett ugyan tanuságot, ⁶⁾ de állásfoglalásuk Bethlen politikai törekvéseit nem módosíthatta, ki a nélkül hogy II. Ferdinánddal folytatott diplomatiái tárgyalásait ⁷⁾ formálisan megszakította volna, 1623 nyarán hadait megindította. Szeptember 10-én seregének egy töredékével már *Kassán táborozott*, ⁸⁾ míg a derékhad ugyanakkor Miskolcz felé nyomult. ⁹⁾

Bethlen az udvar készületlensége miatt, mely a vele való

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. VIII. 19. l. és Eszterházy Miklós. II. 66—67. ll.

²⁾ *Óváry*: Bethlen Gábor diplomatiái összeköttetéseiről. 24—25. ll. *Tholdalagi* emlékirata Mikónál I. 236. l.

³⁾ *Angyal D.*: Erdély politikai érintkezése Angliával. Századok. 1900. 401—402. ll. *Gindely*: id. mű 613. s köv. ll. Eszterházy Miklós II. 5—9. ll.

⁴⁾ *Tholdalagi* emlékirata Mikónál I. 237. l. Török-magyarokori Államokmt. I. 381—83. ll.

⁵⁾ *Frankl*: II. 59. l. *Gindely*: id. m. 67. l.

⁶⁾ Hoffmann György levele a kormánytanáchoz 1623 márcz. 7-ről. Eszterházy Miklós. II. 13—14. és *Pray*: Principat. I. 303—304. ll. Erd. Orsz. Eml. VIII. 20. l.

⁷⁾ *Óváry*: id. ért. 29. l. Erd. Orsz. Eml. VIII. 21. s köv. ll. *Frankl*: II. 63—71. ll.

⁸⁾ Eszterházy Miklós. II. 58. l. Erd. Orsz. Eml. VIII. 31—32. ll. *Dallos* iratai. 143. l. Egy más tudósítás szerint szept. 13-án. Erd. Orsz. Eml. VIII. 165. l.

⁹⁾ *Gindely*: id. m. 70. l.

szakadatlan diplomatiái tárgyalások alapján a fejedelem békés törekvései tekintetében kétségben nem volt, akadály nélkül jutott Felsőmagyarország birtokába.¹⁾ Szerencsés hadműveletei, főként a császári seregnek körülzárása a gödingi táborban,²⁾ hadifölényét véglegesen biztosították is, minthogy azonban céljai kezdettől fogva nem hódításra, hanem a sérelmek orvoslásán kívül lehetőleg új közjogi kiegyezési alap megteremtésére irányultak, a Ferdinánddal való békés megegyezés eszméje elől az éles elvi ellentétek miatt eredménytelenül végződő *beszterczebányai tárgyalások*³⁾ lezajlása után sem zárkózott el. Ez magyarázza meg a Thurzó Szaniszló nádorral okt. 10-ke óta a hadjárattal párhuzamosan folyt alkudozásokat⁴⁾ lezáró nov. 20-ki (s három nappal utóbb ratifikált) *fegyverszünet* létrejöttét, melynek eredeti tervezete szerint: A fegyverszünet 1624 szept. 29-ig tart; ezen idő alatt Bethlen birtokában maradnak a tőle elfoglalt magyarországi részek Pozsony-, Nyitra-, Trencsén-, Bars- és Túróczmegyék, Fülek és Nógrád várak, nemkülönbén az egész Dunántúl és az elfoglalt morvaországi területek kivételével. Bethlen a fegyverszünet megerősítése után azonnal elbocsátja török és tatár segédhadait, csapatait a királyi területről kivonja s gondja lesz arra, hogy a királyi joghatóság alá tartozó lakosokat sérelem ne érje. A fejedelem a magyar király és a porta közt létesítendő béke tárgyalásában királyi beleegyezéssel készségesen közreműködik. Oppeln és Ratibor a fegyverszünet elteltéig Bethlent illessék. A kereskedelem és a közlekedés szabad legyen. A király biztosítsa végül a fejedelmet arról, hogy ellene a fegyverszünet ideje alatt

¹⁾ A részletekre *Óváry*: id. ért. 30—32. ll. *Gindely*: id. m. 78—80. és Okirattára. 360—62. ll. Brüsseli Okmt. IV. 271—72., 276—77. ll. *Angyal D.*: Mill. tört. VI. k. 357. s köv. ll.

²⁾ *Kemény János*: Önéletírása. 55. s köv. ll. Bethlen levele Pázmányhoz 1623 nov. 29-ről. Pázmány lev. I. 364—65. ll. A velencei követek jelentése 1623 novemberéről. *Óváry*: Oklevéltár. 296. s köv. ll. *Gindely*: i. m. 84—86. ll.

³⁾ Főleg *Dallos* iratai 112. s köv. ll. Eszterházy Miklós. II. 63. s köv. ll. *Frankl*: II. 74—75. ll.

⁴⁾ V. ö. a nádor erre vonatkozó naplóját az Erd. Orsz. Eml. VIII. k. 116—204. ll.

hadikészületeket nem folytat.¹⁾ A tervezet szövegén főleg a határidő és a II. Ferdinándnak átadandó megyék kérdésében a bécsi udvar kívánságának megfelelően s Bethlen beleegyezésével utóbb lényeges változások történtek,²⁾ de ezzel el volt hárítva a megindítandó béketárgyalások legfőbb akadálya.

Bethlen Gábor Kamuthy Farkas, Kassai István és Bornemisza János követeknek már 1624 januárius 12-én megadta *utasítását*, melyben általában a nikolsburgi egyezségben foglalt alapelvekre helyezkedett. A birtokjogi s a mult béke hiányos végrehajtásából keletkezett egyéb természetű sérelmek orvoslásának szükségességét állítja ugyan előtérbe, de egyúttal a már átengedett *területek* kiigazítására, illetőleg kibővítésére vonatkozólag is új javaslatokat terjeszt elő. Így Oppeln és Ratibor hercezségeken kívül Ecsed várát örök jogon s valamely csehországi birtokkal való kártalanításának további biztosítását kívánta. Az új területi elhelyezkedés következtében napirenden levő »sok mód nélkül való veszekedések és illetlen panaszok« elkerülése végett a hét vármegyéhez csatolandónak tartja Ung-, Torna- és Gömörmegyét és Szendrő várát, mely az utóbbi években sajátságos helyzeténél fogva »teljességgel lapis offendiculi« volt. Ebből »ő felségének — Bethlen felfogása szerint — semmi kára nem következhetik, sőt haszon az lészen, hogy minden veszekedésre és visszavonásra való okok mind a két részről tolláltatván, evvel ő felsége állandó és örökös megmaradandó békességet szerez«. A fejedelem maga sem hatalmi törekvésből, hanem egyedül a béke állandósítása végett óhajtja joghatósága határainak ki-terjesztését.³⁾

Az udvar ezzel szemben némi ingadozás után a kötendő egyezséget teljesen új alapon, a nikolsburgi békétől függetlenül, kívánta létesíteni. Bethlen politikai magatartásának megbízhatatlanságát hozván fel indokolásul, Erdély joghatósági

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. VIII. 204—207. és *Gindely*: Okirattár. 362—367. ll. *Gooss*: id. kiadv. 569—74. ll.

²⁾ *Frankl*: II. 79—80. Eszterházy Miklós. II. 97. l. Erd. Orsz. Eml. VIII. 38. l. Az okiratok u. ott 207—223. ll.

³⁾ Közlöve *Szilágyi S.*: Adalékok Bethlen Gábor szövetkez. történetéhez. 33—43. ll.

határainak kiterjesztéséről természetesen hallani sem akart, sőt ellenkezőleg, a fejedelemtől az esetleg létesítendő új egyezség biztosítása végett a már átengedett megyék legalább részleges visszaadását követelte. »Az egész dolog — Pázmány szerint — a körül fordul meg, hogy a létesítendő béke elégségesen biztosíttassék. Miután pedig okmányokra és ígéretekre építeni nem lehet, megnyugtató biztosítékot csak abban találhatunk, ha Bethlen magyarországi birtokainak legalább egy részéről, a Tiszán inneni megyékről lemond.«¹⁾ A portáról nyert kedvező hírek ezen merev politikai felfogás megerősödésének még inkább kedvezvén, a tárgyalások érdemleges befejezése kétségesnek látszott, annál is inkább, mert Bethlen biztosai az utasításban körvonalazott hatáskörüket túl nem léphették, abban pedig tárgyalási alapként a nikolsburgi egyezség volt megjelölve. Hosszas és gyakran eredményteleneknek látszó egyezkedési kísérletek után azonban a nádor közvetítő álláspontja jutott diadalra, ki azon feltevésben volt, hogy miután a megyék visszabocsátását úgy sem remélhetik, azokat továbbra is Bethlen birtokában lehet hagyni; ezért a területi kérdésben Bethlen elé feltételként csupán Oppeln és Ratibor hercegekről és Szendrő váráról való lemondás kötelezettségét vélte terjesztendőnek.²⁾

A nádori javaslattal egyidejűleg, de attól függetlenül, maga a fejedelem is késznek mutatkozott a januárius 12-ki utasítás részleges módosítására; nem ragaszkodott a két sziléziai hercegség feltétlen birtoklásához, »ha hasonló provinciával és proventussal ő felsége contentál«-ja. Bethlen Oppeln jövedelmét háromszázezer frtra becsülte s így a kárpótlás mértékét is ehhez szabván, Liptó-, Szepes-, Sáros-, Ung-, Torna- és Gömör-megyék átengedését kívánta, habár kénytelen viszont beismerni, hogy »azoknak bizonyosan 25 ezer frt jövedelme per annum

¹⁾ Idézve *Frankl*: II. 89. l. után. Azonos ezzel Pázmány márcz. 7-ki véleményes javaslata is: »Quodsi omnes comitatus recuperari non possent, saltem usque ad Tibiscum recuperentur, caeteri autem comitatus nonnisi sub conditione, si regnicolae consenserint, ipsi concedantur, cum cautela, de regressu post mortem Bethlenii et aliis circumstantiis.« *Opinio Petri Pazmani*. (Másolatban M. Tud. Akad. kéziratára. Országgyűlések. Ivrét. I.

²⁾ *Frankl*: id. m. II. 98. l.

nem lehetne«. Ha ezen megyék átengedése kérdésében leküzdhetetlen nehézségek támadnának, Bethlen egyedül Besztercebányával is megelégednék.¹⁾ Két nappal utóbb azonban, újabban nyert értesüléseinek hatása alatt, a területi recompensatio ügyében újabb javaslattételre határozta magát. Ez alkalommal joghatósága határainak kiterjesztéséről lemond ugyan, de a négy tiszántúli megyét (Szatmár-, Szabolcs-, Bereg-, Ugocsa-), közülök Szabolcs- és Szatmármegyét mindenesetre, Szatmár, Ecsed, Nagybánya, Felsőbánya városokkal s azonfelül Tokaj és Munkács várakkal együtt véglegesen Erdélyhez csatolandóknak kívánja. »Ez bizonyos, — írja a fejedelem — tovább ez két levelemben megírt módokról gondolkodni nem tudok, többre nem mehetek, avagy alább nem szállhatok.«²⁾

A Bethlentől előterjesztett *új tárgyalási alap* az udvar részéről most sem részesült kedvező fogadtatásban, de foglalkozniok kellett azzal, mivel a külpolitikai helyzet ismét bonyodalmasnak ígérkezett. A fejedelmi biztosok maguk sem titkolták, hogy a protestáns hatalmak szívesen látnák a kiegyezési tárgyalások meggyorsulását, mely érdekeiknek fölötte kedvezne³⁾ s ez a valószínű eshetőség az udvart is engedékenységre bírta, annál inkább, mivel Bethlen is enyhített a márczius 26-ki utasítás pontjain. Így jött létre az *1624 május 8-ki bécsi béke*, mely a területi elhelyezkedés kérdésében a következő feltételeket tartalmazta: Bethlen összes foglalásait visszaadja, megtartja azonban — Szendrővár, összes tartozékai és jövedelmei⁴⁾ kivételével — a részére a nikolsburgi békében átengedett hét vármegyét, melyek az előbbi államszerződésben már körülírt feltételek mellett csak Bethlen életének idejére tartoznak

¹⁾ 1624 márcz. 24-ki pótutasítása. *Szilágyi S.*: Adalékok etc. 58—60. lapok.

²⁾ 1624 márcz. 26-ki utasítása. *Tört. Tár.* 1889. 114—118. II.

³⁾ *Óváry*: id. tan. 36. I. *Frankl*: II. 101. I.

⁴⁾ Az 1624 ápr. 4-iki tervezet szerint: »Excepta arce Zendrő cum oppidis adjacentibus, omnibusque suis pertinentiis, tricesimae item ibidem erectae proventibus, ad rationem S. Mattis Caes. integre permanentibus.« *Pray*: II. 8—9. II. — A béke szerint: »Ausgenommen das Schloss Zandero mit denen dahingehöri gen Dörffern und Einkommen, der dreyssigsten Gefälle allda.« *Khevenhüllernél*: *Annal. Ferd. X.* 601. I.

Erdély joghatósága alá. A király Munkács várát háromszáz-ezer magyar frtban inseribálja Bethlennek és utódainak, beléegyezik Tokaj és összes tartozékainak hasonló jogcímen való bírásába. Ecsed vára, Nagybánya és Felsőbánya örök jogon véglegesen Bethlennek és utódainak adományoztatik.¹⁾

Erdély és Magyarország közjogi viszonyában a nikolsburgi béke óta tényleg létező bizonytalanságot az 1624 május 8-ki bécsi béke sem oszlatta el. Bethlen második támadása tehát a hadjárat tulajdonképeni célját: a közjogi viszony megváltoztatását tekintve, meddő volt, sőt sikertelennek mondható Erdély joghatósági határai kiterjesztésének állandósítására irányuló törekvése is. Másfelől azonban kétségtelen, hogy a nikolsburgi egyezség egyéb feltételeinek változatlan megújításával a bécsi udvarral elismertette, hogy Erdély magában véve is jelentős tényező, melynek Európa politikai életében súlya van s hogy Erdély érdekeivel ellentétes politikai irány Magyarországon ez idő szerint nem érvényesülhet. Erdély hatalmi tényezőiségének tudata — a területi bővülés ezen szükséges következménye — adott ösztönt azon nagyszabású tervek megkísérlésére is, melyekkel Bethlen Erdély hagyományos politikai helyzetét új alapokra kívánta helyezni.

Bethlen már 1621 óta foglalkozott Magyarország *területi egysége helyreállításának* eszméjével. Ez irányú törekvésében alapul kezdetben a portai protectiót vette, utóbb azonban ezzel ellentétben az egységesítés lehetőségét a Habsburgokkal kötendő szövetségben vélte megtalálni. A létesítendő új politikai helyzet biztosítékát felesége, Károlyi Zsuzsanna halála után a királyi család valamelyik nőtagjával, esetleg II. Ferdinánd egyik leányával való *házasságban* látta s ezért 1623 tavasza óta állandóan tárgyalásokat folytatott e tekintetben.²⁾ 1624 januárius 11-én *Kamuthy Farkas*nak adott titkos utasításában pedig már részletesen is kifejtette indító okait s azon ellen-

¹⁾ Goossnál: id. kiadv. 596—605. II. Német kivonatban *Khevenhüller*: Annales Ferdinandei. X. 601—603. *Prayn*ál (Princip. II. 3—18. II.) az ápr. 4-ki tervezet szövege van közölve, mely azonban a máj. 8-ki szövegtől lényegesen eltér.

²⁾ Eszterházy Miklós. II. 26. s köv. II. *Frankl*: II. 67. I. *Khevenhüller*: Annal. Ferd. X. 167—69. II. *Gindely*: i. m. 102. I.

érték jelentőségét, melyek közt Erdélynek Bethlen halála után Magyarországhoz való csatolása is helyet foglal.¹⁾ II. Ferdinánd és környezete azonban bizalmatlansággal tekintettek a fejedelem ajánlataira s bár a spanyol udvar a Habsburg-család európai túlsúlyának biztosítása végett azok elfogadását fölötté kívánatosnak jelezte, a hosszasan húzódó tárgyalások II. Ferdinánd visszautasító magatartása következtében eredmény nélkül értek véget.²⁾ Bethlennek ezek hatása alatt szükségképen előbbi politikájához kellett visszatérnie. *Brandenburgi Katalinnal* kötött házassága valóban egyértelmű is volt a II. Ferdinánd ellen készülődő protestáns hatalmakhoz való csatlakozással.³⁾ Ebben, valamint az 1624-ki bécsi béke végrehajtása körül felmerülő hiányokban⁴⁾ kell keresnünk *1626-ki támadásának közvetlen okait* is.

A támadás lefolyása⁵⁾ ismételt bizonyossága volt Bethlen hadi fölényének, diplomatai tekintetben azonban⁶⁾ a hadjáratot lezáró 1626 decz. 28-ki *pozsonyi békekötés*⁷⁾ csak annyiban bír jelentőséggel, a mennyiben a hét vármegyét Erdélynek továbbra is biztosította. Ez a béke volt egyébként a Bethlen és II. Ferdinánd közt csaknem egy évtized óta folyt háborúskodások befejezése is; közeledés a két ellentétes irányú politika közt ezentúl sem észlelhető ugyan, de a kisebb fontosságú birtok- és pénzügyi sérelmek és visszasságok elintézése végett meg-

1) Közölve *Szilágyi S.*: Adalékok etc. 44—56. ll.

2) Ezekre vonatkozólag l. *Frankl*: II. 104—118. ll. *Gindely*: i. m. 103—108. ll. *Erd. Orsz. Eml.* VIII. 47. s köv. ll.

3) *Óváry*: id. tan. 37. s köv. ll. *Angyal D.*: id. tan. Századok. 1900. 406. s köv. ll. *Gindely*: i. m. 121. és 155—58. ll.

4) Bethlen 1626 aug. 21-ki utasítása. *Erd. Orsz. Eml.* VIII. 354—57. ll. *Pray*: *Epist. proc.* III. 387—91. és *Princip.* II. 53—57. ll. *Gindely*: i. m. 177—78. *Frankl*: II. 188—89. *Eszterházy Miklós.* II. 341—47. ll.

5) *Kemény J.*: *Önéletírása.* 89. s köv. ll. *Gindely*: i. m. 178. s köv. ll. *Eszterházy Miklós*: II. 369. s köv. ll. *Angyal D.*: i. m. *Mill. tört.* VI. k. 390. s köv. ll., ez utóbbiban egyúttal a részletes irodalom is.

6) A béketárgyalásokra *Eszterházy Miklós*: II. 391. s köv. ll. *Pray*: *Princip.* II. 70. s köv. ll. *Frankl*: II. 197—203. ll. *Gooss*: id. kiadv. 609—622. lapok.

7) *Iratai Gooss*: id. kiadv. 623—30. l. *Pray*: *Princip.* II. 87—91. *Eszterházy Miklós.* II. 453—62. ll.

tartott tokaji értekezlet¹⁾ kielégítő bevégződése óta a két állam nemzetközi viszonyát zavaró eshetőségek kétségkívül megcsökkentek. Mindez azonban egyáltalában nem jelentette Bethlen részéről eddigi törekvései teljes feláldozását; a fejedelem családi hatalmának kiterjesztése mellett²⁾ állandóan élénken foglalkozott Magyarország területi egysége helyreállításának nagyszabású tervével is, melyet újabban a lengyel korona megszerzésén kívül egy keleteurópai nagy államszövetség létrehozásával képzelt megvalósíthatónak;³⁾ de foglalkozott a *hét vármegye* Erdélyhez való végleges kapcsolásának eszméjével is. 1629 szept. 5-én Apaffi Györgyöt már nyíltan azzal a megbízással indította Konstantinápolyba, hogy a porta figyelmét azon veszedelmekre irányítván, melyek a kérdéses megyéknek visszacsatolásával nemcsak Erdélyt, hanem a hódoltsági területeket is fenyegethetik, a szultánt ezen visszakapcsolás ellen állásfoglalásra bírja; ebben az esetben »ő hatalmassága mind maga hasznáért, mind birodalminak jövődöbeli bátorságos állapotjáért« fog cselekedni s egyúttal »a magyar nemzetet is örökké magához kapcsolja.«⁴⁾ A porta a javasolt eszmétől nem idegenkedett s a budai pasát azonnal utasította is Bethlen törekvései legmesszebbmenő támogatására.⁵⁾ A *fejedelem nov. 15-én* történt *halála* miatt azonban a tervek gyakorlati kivitelére sor már nem kerülhetett.

Bethlen kísérletei a *hét megyét illetőleg* a bécsi udvar előtt nem maradtak titokban; így egy 1629 szept. 9-ről kelt értesítés alapján tudomással bírtak arról, hogy Bethlen a hajdúság

¹⁾ 1627 márczius 25-től. Erd. Orsz. Eml. VIII. 70—71. ll. Eszterházy Miklós. III. 34. s köv. ll. *Pray*: Princip. II. 102. s köv. ll. *Gooss*: id. kiadv. 630—37. ll.

²⁾ V. ö. Tokaj megszerzésére irányuló kísérletével. Erd. Orsz. Eml. VIII. 80—81. ll.

³⁾ *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor utolsó tervei és halála. Budapesti Szemle. Új foly. VII. 229. s köv. ll. Bethlen Gábor fejed. levelezése. 411—436. ll. *Kemény J.*: Önéletírása. 123. l.

⁴⁾ Kiadva Török-magyarkori Államokmt. II. 134—35. ll. és Tört. Tár. 1884. 285—86. és 287—88. ll.

⁵⁾ Murad szultán parancsa a budai vezérhez 1629 nov. 27-ről. Török-magyarkori Államokmt. II. 148—49. ll. V. ö. Murteza leveleivel. Tört. Tár. 1884. 289—92. ll.

körében a porta védelmének kilátásba helyezésével igyekezik hangulatot teremteni az Erdélyhez való csatlakozás mellett; ¹⁾ de tudták viszont egyidejűleg azt is, hogy e törekvések a fejedelem betegsége miatt ²⁾ gyakorlati jelentőséggel már csak azért sem bírnak, mivel az 1626 május 24-ki *gyulafehérvári országgyűlésen* utódává választott felesége ³⁾ még a fejedelem életében kereste az udvar erkölcsi támogatását s azt a hét megye visszaadásáról feltétlenül biztosította, annyit kötvén ki mindössze, hogy az átadás az ő megkisebbitésével ne történjék. ⁴⁾ Nem került ki végül figyelmüket azon lappangó ellentét sem, mely Katalin és a melléje ellenőrző tényezőként kormányzóul választott *Bethlen* István közt már ekkor fennállott, melyből jogosan következtethettek nemcsak heves pártküzdelmek kitörésére, ⁵⁾ hanem egyúttal arra is, hogy a hatalomért versengő felek helyzetüket a hét vármegye visszatartásával bonyolultabbá tenni bizonyára nem fogják. ⁶⁾ A következők felfogásukat teljesen igazolták. Kemény János »az fejedelemasszony, gubernator és tanács nevekkal« már Bethlen halála napján útban volt Bécs felé, hogy a kérdéses magyarországi részek és Kassa *visszacsatolását* önként felajánlja II. Ferdinándnak; ⁷⁾ Katalin pedig nov. 17-én hivatalosan is tudomására adta Kassa városának, hogy a visszacsatolásnak »szentül és fogatkozás nélkül való megtartását«

¹⁾ Tört. Tár. 1887. 45. és 47. II. Erd. Orsz. Eml. X. 508—10. II.

²⁾ Kéry János jelentése 1629 május 27-ről. *Pray*: Epist. proc. III. 411. s köv. II. Princip. II. 187. s köv. II. Bethlen 1629 május 2-ki levele Pázmányhoz. *Pray*: Princip. II. 183. és II. 202—203. II.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. VIII. 63. I. *Deák Farkas*: Csáky István életrajza. 29. I.

⁴⁾ »Postulat principissa de infrascriptis assecurari: 3. Ut recuperatio septem comitatum sibi in dedecus non cedat.« Tört. Tár. 1887. 48. I.

⁵⁾ »Mortuo namque eo, regni status scindetur in duas factiones. Una sequetur Principissam, altera gubernatorem, quae minor est et pauci sunt in ea, potior pars adhaerebit Principissae, quae non vult omnino, ut simul cum Principissa gubernet regnum modernus hic gubernator et tam Principissa, quam adhaerentes ejus ad S. Mattem et Ill. Dnem Vram recurrere.« etc. Kéry János id. jelentése. *Pray*: Epist. proc. III. 418—419. II. és Princip. II. 195. I.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. X. 6. I.

⁷⁾ Önéletírása. 153. I.

kívánja,¹⁾ Bethlen István viszont II. Ferdinánd hadikészületeire való hivatkozással a porta fegyveres beavatkozását²⁾ kísérelte elhárítani, főleg azzal az indokolással, hogy a hét megye visszaadásának megakadályozása feltétlenül nyílt háború kitörésére vezetne.³⁾ A visszacsatolás a török hadak visszavonulása következtében⁴⁾ akadályokba nem ütközött. Ferdinánd már nov. 30-án kiadta rendeletét a részek restitúciója ügyében biztosainak,⁵⁾ kik december 31-én Kassára megérkezvén, azonnal értekezletre hívták a *hét megye rendeit*, Szatmár, Ecsed, Kálló, Tokaj, Ónod kapitányait s a szabad hajdúkat. Közülök a rendek január 16-án »minden vonakodás nélkül« a király hűsége alá tértek, a hajdúság ellenben különböző ürügyek alatt halasztani kívánta a hűségeskü letételét, de utóbb ők is elismerték Ferdinánd joghatóságát. Márczius közepéig az összes várak és megyék átvétele megtörtént s így a visszacsatolás minden vonalon végre volt hajtva,⁶⁾ egyedül *Munkács kivételével*, melynek kapitánya Katalin egymásnak ellenmondó rendeleteinek hatása alatt a vár átadását halogatta.⁷⁾

Erdély e közben elkeseredett politikai pártküzdelmek színhelyévé lett. Katalin személye általában nem volt népszerű a rendek többsége előtt,⁸⁾ de köréje tömörültek a katolikus

1) Tört. Tár. 1887. 50—51. II.

2) L. ezekre részletesebben Erd. Orsz. Eml. IX. 9—10. II.

3) »Azért nekünk az mi kglmes asszonyunkkal és tanácsival együtt az tetszenék, hogy mentől hamarébb Ngod Papazobli Memhet pasát visszahívassa és ebben az dologban ezen módon és formán tovább ne menne, mert bizonyosan elhigye Ngod, hogy az német császárral való békességünket mind az mi részünkről s mind hatalmas császárunk részéről teljességgel felbontottnak lenni méltán tarthatják az végzéseknek ereje szerint és ha Ngod ebben az dologban tovább megyen elő, mind magyar hadat, mind az közel való német hadat magunkra vonzzuk.« 1629 decz. 15-ki levele a budai pasához. T. Tár. 1884. 299—300. II. V. ö. 1629 decz. 18-ki leveleivel. U. ott. 1884. 474—75. II.

4) A temesvári és a budai pasák levelei decz. 17-ről. Tört. Tár. 1884. 301—303. II.

5) Közölve: Erd. Orsz. Eml. IX. 64. I.

6) Az átadásra vonatkozó iratok Erd. Orsz. Eml. IX. 71—74. II.

7) Erd. Orsz. Eml. IX. 33. I.

8) *Kemény J.*: Önéletírása. 173. I. *Szalárdy*: Siralmas magy. krón. 65. lap.

rendek, kik remélték, hogy uralkodása alatt vallásuk szabad gyakorlatát inkább biztosíthatják, mint Bethlen Gábor idejében.¹⁾ Ez a párt természetesen a kormányzó hatalmi törekvéseit minden áron, még királyi beavatkozással is kész volt megdönteni, mert Bethlen pártja túlsúlyra jutását a hagyományos politika tovább folytatásával, tehát Erdély közéletében való érvényesülésük korlátozásával egyértelműnek vette. A hatalomért folyt ezen versengések azonban, bár a Bethlen-pártiakra Eszterházy nádor is nyomást akart gyakorolni fegyveres közbelépésével,²⁾ Katalin bukásával végződtek,³⁾ kit a rendek az 1630 szeptemberben tartott *kolozsvári országgyűlésen* fejedelemségéről lemondattak,⁴⁾ *Bethlen Istvánt* választván meg ugyanekkor Erdély fejedelmévé.⁵⁾ De ugyanebben az időben Rákóczy György, kit a pártküzdelmek kétségesebb pillanataiban maga Bethlen biztatott fel az erdélyi fejedelemségre, már útban volt Erdély felé.

A bécsi udvar már Bethlen Gábor halála után sejtette, hogy a trónért folyt versengések nem maradnak pusztán helyi jellegűek, hanem azon viszonymnál fogva, mely Erdélyt a kapcsolt részekhez fűzte, a fejedelemség határain kívül is hatással lesznek. Elsősorban *Rákóczy Györgytől* tartottak, kit állítólag Bethlen Gábor is legméltóbb utódaként emlegetett⁶⁾ s kit az a jogcím is ösztönözhetett, hogy atyja is erdélyi fejedelem volt.⁷⁾ Minderre Eszterházy nádor még 1629-ben felhívta az udvar figyel-

¹⁾ V. ö. a katolikusok Bethlen Gábor fejedelemsége alatti helyzetére Kornis Zsigmond 1625 márcz. 21-ki lev. Tört. Tár. 1908. 242—44. II. és Frankl: II. 335. I. Kemény: Önéletírása. 163—64. II.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. IX. 45—46. II.

³⁾ *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora. I. 216—220. II. — *Deák Farkas*: Csáky István. 46. s köv. II. *Lukinich*: Bethlen István támadása 1636-ban. Századok. 1910. 26—28. II.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. IX. 50. I.

⁵⁾ *Kemény J.*: Önéletírása. 194. I. V. ö. Bethlen 1630 okt. 19-ki levelét a budai vezérhez. Tört. Tár. 1885. 110—11. II. Erre hivatkozik 1636 jan. 12-ki kiáltványában is. Uj Magy. Múzeum. 1856. I. 237. I.

⁶⁾ *Nagy Szabó Ferencz* krón. (Mikó Erd. tört. ad. I. 143. I.) *Szalárdy*: Sir. magy. krón. 67. és 70. II. Réthi István 1634 ápr. 6-ki lev. Rákóczyhoz. (*Szilágyi*: Levelek és okiratok etc. Bpest. Akadémia. 1883. 187. I.)

⁷⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. IX. 150. I.

mét,¹⁾ mely Pázmány javaslataira hallgatva,²⁾ Rákóczyt tanácsosává nevezte ki, hogy »új esküvel lekötve, annál hűségesebben« szolgáljon s egyúttal nyomatékosan figyelmeztette, hogy »nyugton maradjon s ne avatkozzék az erdélyi ügyekbe.«³⁾ Rákóczy, kinek helyzete a hét vármegye visszacsatolásával igen kényes volt,⁴⁾ a fejedelemség elnyerésének eszméjével kezdetben nem sokat látszott törődni, Bethlen István biztatásaira és ismételt sürgetéseire⁵⁾ azonban végre hajlandónak mutatkozott e kockázatos vállalat megkísérlésére, természetesen kellő biztosítékok alapján. Bethlen István utasítására ezért a hajdúság és »az partiumbeli vármegyéknek is nagyobb része«⁶⁾ hűséget esküdött Rákóczynak, kinek a kormányzó fia és veje Zólyomi Dávid okt. 3-án Nagyváradot is átadták.⁷⁾ Az időközben váratlanul fejedelemmé választott Bethlen István szerette volna ugyan most már visszatérésre bírni az előnyomuló Rákóczyt, követségei azonban eredménytelenek voltak,⁸⁾ annál is inkább, mert Rákóczy a porta támogatását is kieszközlötte.⁹⁾ A Bethlen és Rákóczy közt 1630 okt. 24-én létrejött *topai egyezés*¹⁰⁾ Bethlen fejedelemségének sorsát véglegesen eldöntötte s Rákóczynak Erdély fejedelemségét biztosította, kit a rendek az 1630 nov. 26-án megnyílt *segessvári országgyűlésen* egyhangú választással emeltek a fejedelmi székbe.¹¹⁾

1) *Szilágyi S.* : I. Rákóczy György. Budapest. 1893. 185. l.

2) Erd. Orsz. Eml. IX. 13. l. s jegyzet.

3) Pázmány 1630 január 2-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. IX. 13. l., jegyzet.

4) Eszterházy nádor a budai vezérhez irt levelében maga is hangsúlyozza, hogy Rákóczyt, mint II. Ferdinánd alattvalóját, az erdélyi trónra való törekvése összeütközésbe hozhatja a királylyal. Tört. Tár. 1885. 108. l.

5) Bethlen István 1630 okt. 17-ki levele Prépostváryhoz. Tört. Tár. 1880. 151. l. *Kemény* : Önéletírása. 191. l.

6) *Kemény J.* : Önéletírása. 192. l. *Szalárdy* : Siralmas magy. krón. 69. lap.

7) Erd. Orsz. Eml. IX. 52. l.

8) Bethlen István id. levele. Tört. Tár. 1880. 151. l.

9) *Szalárdy* : Siralm. magy. krón. 70. l. *Szilágyi S.* : I. Rákóczy György. 172. l.

10) Tört. Tár. 1895. 657. l. *Tholdalagi* naplója. Erd. tört. ad. I. 242. l. *Szilágyi S.* : A Rákóczyak kora. I. 235—36. II. *Kemény* : Önéletírása. 195. l.

11) *Kemény J.* : Önéletírása. 202—204. II. Katalin 1630 nov. 25-én

Rákóczy fejedelemsége elsősorban az udvar alig leplezett hatalmi törekvéseinek kudarczát jelentette; megválasztatásának jelentőségét e tekintetben Eszterházy nádor azonnal felismerte, ki a lefolyt pártküzdelmeket a versengő felek egyéniségének mérlegelése alapján, Erdélynek a magyar királyság érdekkörébe való vonására akarta felhasználni, de a ki Rákóczy trónralépése következtében ezen eshetőség nagymérvű megcsökkenését volt kénytelen beismerni. Innen van az, hogy a nádor Rákóczyt még megválasztatása előtt visszalépésre akarta bírni,¹⁾ sőt ugyanilyen értelemben kísérelte meg a rendeket is állásfoglalásukban befolyásolni,²⁾ a nélkül, hogy törekvését siker koronázta volna. Jóllehet az udvar Pázmány hatása alatt Rákóczy megválasztatását bevégzett ténynek tekintvén, Erdély és Magyarország közjogi viszonyát legfeljebb békés megegyezés útján kívánta szabályozni,³⁾ a nádor Rákóczy helyzetét más-kép ítélte meg. »Nem hagyom megtollasodni repülésig, — úgy-mond — hanem míglen csak pihés, addig előzőm meg«,⁴⁾ s ezzel nyíltan a fegyveres mérkőzésre bízta a kérdés megoldását. *Rakamaznál* szenvedett veresége után⁵⁾ (márcz. 15.) azonban a Rákóczyval való diplomatiái megegyezés szükségessége elől kitérnie már nem lehetett; így jött létre aránylag rövid ideig tartó tárgyalások után⁶⁾ a *kassai béke* (1631 ápr. 3.), mely a fejedelmet mindenekelőtt arra kötelezi, hogy II. Ferdinándot »hűségre jelölje« és a jelen béke megerősítése végett ünnepélyes

kelt levele. Tört. Tár. 1880. 148. és Tört. Tár. 1899. 128. l. *Szalárdy*: *Síralm. magy. krón.* 72. l. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 56—58. ll.

1) 1630 nov. 7-ki levele. Tört. Tár. 1886. 98—99. ll.

2) 1630 nov. 17-ki levele. Tört. Tár. 1886. 99—101. ll.

3) *Frankl*: II. 351—52. és 356. ll.

4) *Kemény J.*: *Önéletirása.* 210. l.

5) *Szalárdy*: *Síralmas magy. krón.* 76—79. ll. *Szilágyi S.*: *A Rákóczyak kora.* I. 283—86. ll. *Erd. Orsz. Eml.* IX. 163. l. *Óváry*: *Oklevélmásolatok.* II. 88. l. *Nagy Szabó Ferencz* Mikónál I. 143. l. Tört. Tár. 1887. 627. l. 1892. 453. l. *Eigentliche Beschreibung.* (*Kemény*: *Fundgruben* I. 275. l.) Tört. Tár. 1898. 50—51. ll. *Illésházy Gáspár* emlékirata. T. Tár. 1891. 562—63. ll. *Komáromy*: *A szabad hajdúk etc.* 34. l. Igen fontos végül a nádor szereplésére és a rakamazi csatára Eszterházy emlékirata. Tört. Tár. 1884. 66—85. ll.

6) V. ö. ezekre vonatkozólag *Szilágyi S.*: *A Rákóczyak kora.* I. 287—90. ll.

követséggel keresse fel, biztosítva, hogy sem ellene, sem törvényes utódai és országai ellen támadni nem fog; összeköttetéseket a király ellenségeivel nem keres, a portával ellene nem szövetezik s minden olyan törekvést, mely a király ellen irányul, annak haladéktalanul tudomására hoz. Minderre viszont a király is kötelezi magát. Sárospatakon magyarországi illetőségű tisztviselőket tart; az ónodi várórség felerészben királyi csapatokból álljon; a jelenleg Magyarorszáiban lakó erdélyi birtokosok Erdélybe szabadon visszatérhessenek. Rákóczy a királyi területeken élő hajdúkat zsoldjába ne fogadja s ne emeljen kifogásokat az ellen sem, hogy magyarországi birtokai után a szokásos országos adók és közterhek viselésére köteles. »Azon korábbi szerződések, melyekre az erdélyi országgyűlés hittel kötelezte magát, minden pontjaikban és záradékaikban érvényben maradjanak.« Az esetleg felmerülő vitás ügyeket mindkét fél követség útján tartozzék elintézni. A fejedelem a munkácsi és ecsedi őrségeket a magyar királynak teendő hűségesküre kötelezze. Ezzel szemben II. Ferdinánd a fejedelmet »különös pártfogásába« vevén, biztosítja, hogy sem Erdély és a részek, sem magyarországi jószágainak birtokában háborítani nem fogja.¹⁾ *Titkos szerződésben* mondták ki végül, hogy Rákóczy ezen egyezség megtartására esküt tegyen, a porta ellenséges törekvéseiről az udvart mindenkor behatóan tájékoztassa s Erdélyből és részeiből a töröknek semmit át ne engedjen.²⁾ Bár a kassai béke némely részleteiben, főleg a már megkötött államszerződésekre vonatkozó utalásaiban és egyes kifejezéseiben alkalmul szolgálhatott teljesen egyoldalú értelmezések kialakulására is, egészen véve — mint látható — Erdély és Magyarország közjogi viszonyát alig érintette; a két állam hivatalos viszonya ezzel inkább szövetségi alapra helyezkedett és pedig a tényleges közjogi status quo érvényességének hallgatólagos fentartásával. A béke tehát végeredményben Rákóczy erkölcsi győzelmével volt egyértelmű.

Rákóczy törekvése a nádor részéről fenyegető támadás

¹⁾ Közölve Erd. Orsz. Eml. IX. 255—59. ll. *Szilágyi*: A Rákóczyak kora. I. 291—94. ll. *Gooss*: id. kiadv. 653—58.

²⁾ *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora. I. 295. l. *Frankl*: II. 358. l.

elhárítása után *Munkács és tartozékainak* megszerzésére irányult. A vár stratégiai fontossága Erdélyt illetőleg kétségtelen volt ¹⁾ s így a fejedelem Munkács birtokbavételével családi hatalmának kiterjesztésén kívül Erdély érdekeit is szolgálni vélte. A vár 1626 óta tulajdonképen Katalinnak volt inscribálva 300.000 frtig; ²⁾ ki azonban 1631 ápr. 13-án már oly természetű szerződésre lépett Rákóczyval, hogy a várat uradalmaival eladás esetén egyedül a fejedelem vehette meg; ³⁾ mely egyezség megtartására a munkácsi őrség is kötelezettséget vállalt. ⁴⁾ Katalin utóbb Rákóczy sürgetésére Rákóczy Zsigmond, a fejedelem ifjabbik fia örökbefogadásával (június 27.), jelentéktelen megszorítástól eltekintve, Munkácsot és tartozékait egészen a Rákóczy-családnak engedte át; ⁵⁾ de egyúttal lemondása kiereszkolt voltára való hivatkozással jogorvoslásért folyamodott a bécsi udvarhoz is. ⁶⁾ Eszterházy nádor, eddigi magatartásához híven, természetesen erélyes fellépést javasolt az udvarnak, mely különben is rossz néven vette a fejedelemtől, hogy a kassai béke némely pontjainak végrehajtásával mindezideig késlekedett, és sürgette, hogy II. Ferdinánd Rákóczyt Munkács haladéktalan átengedésére szólítsa fel. Pázmány ellenben, az aggasztó külpolitikai helyzet mérlegelése alapján, a diplomatiái megegyezés szükségessége mellett foglalt állást; a király kifejezheti ugyan neheztelését a vár elvétele miatt, de adja egyzersmind értésére is, hogy nem ellenzi, hogy »a fenforgó ügyet Kassán törvénytudó férfiak vizsgálják meg és döntsék el.« ⁷⁾

Az adott viszonyok közt, midőn Gusztáv Adolf előnyomulása következtében II. Ferdinánd helyzete Németországban válságossá lett s midőn a svéd király és Rákóczy közt már

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. IX. 166. l. és *Soós E.*: A munkácsi vár. Hadtört. Közl. 1910. (XI.) 430. s. köv. II.

²⁾ *Deák Farkas*: Csáky István. 80. l. jegyzet.

³⁾ Az okirat közölve *Deák Farkas*nál: i. m. 257—59. II.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. IX. 166. l. *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora. I. 315. l. *Kemény*: Önéletírása. 216. l.

⁵⁾ Az erre vonatkozó okirat *Deák Farkas*nál: i. m. 264—66. II. *Kemény*: Önéletírása. 217—18. II. Erd. Orsz. Eml. IX. 167. l.

⁶⁾ *Szilágyi S.*: A Rákóczyak kora. I. 318. l.

⁷⁾ *Frankl*: i. m. II. 360—61. II.

diplomatai tárgyalások folytak Erdély fegyveres beavatkozása kérdésében,¹⁾ az udvar is Pázmány mérsékelt álláspontjához csatlakozott. A Császár Péter-féle nagyarányú parasztmozgalmak miatt²⁾ azonban csak 1632 végén lehetett az egyezkedés megkísérlésére gondolni, jóllehet a nádor még ekkor sem képzelte a fenforgó vitás ügy békés úton való megoldását lehetségesnek.³⁾ Eszterházy aggodalmaskodásának annyiban volt is alapja, hogy Rákóczy Munkácsot illető birtokigényei kielégítésében a porta támogatását is kereste,⁴⁾ hol egyúttal hangulatot igyekezett teremteni a hét vármegye, de mindenesetre a Tiszántúl megszerzésére,⁵⁾ »mert — úgymond — soha erdélyi fejedelemnek nagyobb és jobb módja az ő hatalmassága országának terjesztésében nem volt«, mint jelenleg.⁶⁾ A portán uralkodó felfogás azonban nem kedvezett e törekvéseknek s így a fejedelem Ostrosy István királyi megbizzottal folytatott tárgyalásai alapján (1632 nov. 9-től) hozzájárult a diplomatai egyezkedés eszméjéhez.⁷⁾ Az 1633 febr. 5-én megkezdődő eperjesi értekezlet mindamellettt vontatottan haladt elő. Ferdinánd ugyanis kezdetben feltétlenül ragaszkodott Munkács visszavételéhez,⁸⁾ de utóbb a németországi bonyodalmakra s talán a Rákóczy és a svédek közt ugyanekkor folyt tárgyalásokra való tekintetből is,⁹⁾ ezen lényeges pontban is engedett. Így jöhe-

¹⁾ Szilágyi S.: I. Rákóczy György. 216—18. ll.

²⁾ Századok. 1871. 436. l. 1887. 613. l. Tört. Tár. 1884. 104—11. ll. 1888. 120. s köv. ll. 1892. 572. l. 1899. 494—96. ll. 1909. 99—100. Nagy Szabó Ferencz: Erd. tört. adat. I. 144. Szalárdy: Sir. magy. krón. 84—85. ll. Kazy: Hist. Regni Hung. lib. IV. p. 298. l. Timon: Epitome chron. p. 269. Erd. Orsz. Eml. IX. 171—173. ll.

³⁾ Szilágyi: Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm. I. 140. l.)

⁴⁾ V. ö. 1632 áprilisban kelt felterjesztésével. Tört. Tár. 1883. 432—434. ll. és Levelek és okiratok. etc. 18—19. ll.

⁵⁾ 1632 júl. 6-ki levele. Tört. Tár. 1883. 442. l. és Levelek és okiratok. 24—26. ll.

⁶⁾ 1632 aug. 8-ki levele. Tört. Tár. 1883. 448. l. és Levelek és okiratok. 33. l.

⁷⁾ Erd. Orsz. Eml. IX. 179—80. ll. Szilágyi S.: Rajzok és tanulm. I. 140. l.

⁸⁾ Rákóczy 1633 márcz. 20-iki lev. Levelek és okiratok. 104. l. A részletekre Erd. Orsz. Eml. IX. 182. s köv. ll.

⁹⁾ Erd. Orsz. Eml. IX. 190—91. ll.

tett létre szept. 28-án az *eperjesi béke* a következő (birtokügyi) feltételekkel : Őnod várában egyedül a fejedelem tarthat őrseget, mely a király iránt való hűségre is köteles ; a várat azonban a töröknek át nem adhatja s onnan a királyi alattvalókat nem háborgathatja. A szepesi kamarának Debreczenre vonatkozó igényeit a felektől kiküldendő külön bizottság fogja felülvizsgálni. A nádudvari járás tizedeinek állapota a nagykárolyi egyezség értelmében változatlanul megmarad, de Rákóczynek ezen tizedek esetleges bérbeadása alkalmával elsőbbségi jog biztosítottatik. II. Ferdinánd Munkácsot összes tartozékaival, a fejedelemnek és fiainak inscribálja 200.000 magyar frtban, oly megszorítással, hogy a vár és uradalma nevezettek életében még a zálogösszeg lefizetése esetén se legyen visszaváltható, de viszont Erdélyhez se legyen csatolható. Mád városa és tartozékai Alaghy Menyhért özvegyét illetik, halála után azonban a Rákóczy-család birtokába jussanak. A fejedelem Katalinnak összes ingóságait kiadni s követeléseit tíz hónap leforgása alatt kielégíteni tartozik. A fejedelem Prépostváry Zsigmondnak és Csáky Istvánnak birtokaikat visszaadja ; a váradi püspökség javainak használatában továbbra is a nagykárolyi egyezség legyen mértékadó.¹⁾

Az eperjesi egyezség Katalin anyagi kárpótlása kérdésében jelentékeny áldozatot jelentett ugyan Rákóczynek,²⁾ de más tekintetben elhárította mindazon nehézségeket, melyek Erdély és Magyarország politikai viszonyára eddig zavarólag hatottak. A közjogi helyzet rendezése pedig Rákóczyra nézve főleg azért volt nagyjelentőségű, mert figyelmét most az Erdély belső életében s a portával való viszonyában a már ismertetett külpolitikai bonyodalmakkal egyidejűleg felmerült ellentétek kiegyenlítésére fordíthatta.

Rákóczy trónralépését a *porta* nem fogadta osztatlan

¹⁾ Az okirat közölve Magy. Tört. Tár. VIII. 253—57. ll. Az értekezletre vonatkozó egyéb okiratok Erd. Orsz. Eml. IX. 327—39. és 382—89. ll. és Gooss : id. kiadv. 670—698. ll. Azonfelül *Szilágyi S.* : Rákóczy és Pázmány. (Rajzok és tanulm. I. 140—42. ll.) *Pray* : Epist. proc. III. 435—39. ll. Tört. Tár. 1880. 361. l.

²⁾ L. erre 1633 szept. 4-ki levelét. Levelek és okiratok etc. 124—25. ll.

bizalommal. Állásfoglalása a fejedelem mellett Katalin hozzájárulásától volt függővé téve,¹⁾ tehát inkább esetlegesség volt s egyelőre legfeljebb a porta közömbösségét mutatta személye és fejedelemsége iránt. A részére adott athname azonban már anyagot szolgáltatott Erdély és a porta közjogi viszonya békés megerősödésének meggátlására. »Szolnok, Gyula, Jenő, Lippa és Tömösvár vidékin — úgymond — a Báthory Zsigmond rebelliójáig a mely városok és faluk fényes portámhoz hódolva ezen várakhoz adóztak és a míg Erdély nem rebellt a mivel tartoztak, beadták, úgy azok ez után is hozzánk valók legyenek és szokott adójukat megadják.«²⁾ Ezzel annyit világosan kifejezett, hogy a területi elhelyezkedésben az 1594 előtti állapotok fentartásához ragaszkodik, tehát a hódoltság régi határainak visszaállítását kívánja. Rákóczy azonban, jóllehet a válságos pillanatokban *Jenő vára* átengedését is megígérte,³⁾ a kassai béke után a porta hatalmi törekvései és rendszeressé vált kapzsisága lehető korlátozására határozta magát. Az athnamében foglalt kötelezettségeit nem módosíthatta ugyan, de azoknál többet adni sem volt hajlandó. A rossz helyen alkalmazott takarékoság a portán természetesen visszatetszést keltett, hol az erdélyi követeknek 1632 nyarán nyíltan megmondották, hogy »ha nem is adtok s nem is ígértek, bizony az császár sem fárasztja heában az ő hadát... Az szegény Bethlen Gábor, mikor ilyen dolgokat kévánt hatalmas császártól, egyik főkövete az másikat érte, az aranyat, tallért, dutkát nem kéméllették.«⁴⁾ Rákóczy ellenben még az adót sem küldi be pontosan, pedig a fejedelem »hozzájok való hűsége és igazsága abból tetszenék meg, hogy ha az adó idején bejött volna.«⁵⁾ Ilyen előzmények után hitelre talált ott olyan kalandos hír is, hogy Rákóczyt az ország nem szereti, mert ő »mindent kitakarít

1) *Kemény J.*: Önéletirása. 202—203. II.

2) Erd. tört. ad. II. 346. I. Ugyanilyen feltétellel fogadták Katalin fejedelemségét is. 1627. Tört. Tár. 1880. 145. I.

3) *Levele Rozsnyainál*: Tört. maradv. 162—63. II.

4) Szalánczy István jelentése Rákóczynak 1632 aug. 29-ről. *Beke és Barabás*: I. Rákóczy György és a porta. 39. I.

5) Szalánczy jelentése 1632 febr. 5-ről. *Beke és Barabás*: id. kiadvány. 17. I.

az országból»; fejedelemnek se való, hiszen még »csak köntöse sincsen«.¹⁾

A porta magatartására jelentékeny befolyással voltak a hódoltsági vezérek jelentései is, kik a napirenden levő határ-villongások kapcsán panaszaikkal állandóan élesztették a porta bizalmatlanságát a fejedelem iránt. Murat temesvári pasa 1632 végén nyíltan kimondotta, hogy legnagyobb ellenségei az erdélyiek.²⁾ S valóban épen a hódoltságiak voltak legbuzgóbb támogatói *Zólyomi Dávidnak*, kit Rákóczy elegendő okok alapján nótaperrel sujtott s örökös fogságra ítéltetett.³⁾ Muharrem szolnoki bég nem is titkolta, hogy jobban szeretné Zólyomit látni a fejedelemségben, mint Rákóczyt; információja következtében a budai vezér is hozzácsatlakozott, ki viszont a nagyvezért sürgette, hogy »küldjen botot, zászlót Budára s parancsoljon Bosznára s az több passáknak, békeknek is, hogy mindjárt felüljenek s az fejedelemségre bevigyék Erdélyben Zólyomi uramot«.⁴⁾ A sürgetett beavatkozás eszméjét azonban a porta elejtette, mert ugyanekkor hatalmi törekvéseik gyakorlati megvalósítása tekintetében több eredményt vártak Székely Mózesről, az új trónkövetelőtől, kit főleg a temesvári pasa pártfogolt.

Székely Mózes trónkövetelésének jogalapja nem volt;⁵⁾ de a portán szívesen fogadták, mert ígéretekben nem fukarkodott. »Jenőt, Lugast, Karánsebest nekik igrte«, — jelentette Kőrösy István portai követ már 1633 aug. 20-án⁶⁾ s »annak felette az ötezer arannyal is augeálja az ország adóját, mely ötezeret szegény megholt fejedelem minuált volt«.⁷⁾ Rákóczy

¹⁾ Szalánczy 1632 okt. 13-ki jelentése. Levelek és okiratok etc. 56. l.

²⁾ Szalánczy 1632 okt. 8-ki jelentésében. Levelek és okiratok etc. 53. l.

³⁾ *Lukinich J.*: Bethlen István támadása 1636-ban. Századok. 1910. 34—35. II. az erre vonatkozó irodalommal. *Gyalokay Jenő*: Albisi Zólyomi Dávid. Századok. 1917. 137—152. és 243—259. l.

⁴⁾ Szalánczy 1633 febr. 23-ki jelentése. Levelek és okiratok etc. 86. l.

⁵⁾ Szökésének okairól: *Szalárdy*: Siralmas magy. krón. 85—86. II. és Erd. Orsz. Eml. IX. 180. l.

⁶⁾ *Beke* és *Barabás*: id. kiadvány. 72. l.

⁷⁾ Kőrösy 1633 aug. 22-ki lev. *Beke* és *Barabás*: id. kiadv. 75—76. II. V. ö. azonfelül Réthy István 1634 ápr. 20-ki (Levelek és okiratok etc. 192. l.) és 1634 július 9-ki leveleivel. (Levelek és okiratok etc. 202. l.)

a folyamatban levő, de ez idő szerint bizonytalan kimenetelűnek mutakozó eperjesi tárgyalások miatt Erdély nemzetközi helyzetét válságosnak tartván, a portán haladéktalanul sürgette Székely kiadatását, esetleg elzáratását, vagy legalább török területről való kiutasítását,¹⁾ sőt bizonyos feltételek mellett késznek nyilatkozott a trónkövetelő visszafogadására is,²⁾ de látnia kellett, hogy a nagyvezér és a porta ezzel ellentétes felfogás hívei. Utóbb elvileg a nagyvezér is hozzájárult Székely elzáratásához,³⁾ de csakis Zólyomi szabadon bocsáttatásának feltétele mellett.⁴⁾ A megoldás ajánlott módja ellen Rákóczy természetesen tiltakozott,⁵⁾ mert ez a porta közvetlen beavatkozásával lett volna egyértelmű s így a porta haragját végkép magára vonta,⁶⁾ hol már arról is esett szó, hogy Rákóczyt fejedelemségéből leteszik.⁷⁾ Az így kiélesedett helyzet adott bátorságot Bethlen Istvánnak, a legújabban előtérbe nyomuló fejedelemjelöltnek,⁸⁾ a Rákóczyval való fegyveres mérkőzés megkísérlésére is.

*Bethlen István támadása,*⁹⁾ bár Rákóczy tevékenységét csaknem egy évig teljesen lekötötte s bár Bethlen érdekében a porta sem riadt vissza a fegyveres beavatkozástól, az 1636 okt. 6-ki nagyszalontai ütközetben Rákóczy győzelmével végződött. Rákóczy fejedelemségében véglegesen megerősödött,

¹⁾ 1633 okt. 25-ki levele Tholdalagihoz. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi ltárában.) 1633 decz. 14-ről Mikó Ferenczhez. *Beke és Barabás*: id. kiadv. 93. l. 1633 decz. 30-ról ugyanahhoz. *Levelek és okiratok etc.* 177—78. ll.

²⁾ 1633 decz. 18-ki levele Mikó Ferenczhez. *Levelek és okiratok.* 173. l.

³⁾ Rákóczy 1633 decz. 14-ki levele u. ahhoz. *Beke és Barabás*: id. kiadv. 90. l.

⁴⁾ Rákóczy u. ezen levele szerint. *Beke és Barabás*: i. kiadv. 91. l.

⁵⁾ U. ezen levélben, *Beke és Barabás*: i. kiadv. 92. l. 1634 febr. 9-ki levele. *Levelek és okiratok.* 181. l. és 1634 július 9-ki levele Szalánczyhoz. *Levelek és okiratok.* 233—34. ll.

⁶⁾ Rákóczy minutája 1634 júliusból. *Levelek és okiratok.* 239. l.

⁷⁾ Nagy Pál jelentése 1635 nov. 22-ről. *Beke és Barabás*: id. kiadv. 155. lap.

⁸⁾ Bethlen István 1636 jan. 13-ki levele Illésházy Gáspárhoz. Ugyanennek emlékiratában. *Tört. Tár.* 1891. 570—71. ll.

⁹⁾ A támadás részletes története *Lukinich Imrétől*: *Századok.* 1910. évf. és különlenyomat. 82. l. a teljes irodalommal.

sőt a portával történt megállapodása értelmében a tényleges területi elhelyezkedést is biztosította¹⁾ s ezzel a hódoltság továbbterjedésének egyelőre gátat vetett.

VIII.

1636—1648.

1. Rákóczy György részvétele a harminczéves háborúban ; támadása ; a linczi békét megelőző tárgyalások, a linczi béke. Rákóczy külpolitikája.

A Habsburgok túlhatalma ellen küzdő protestáns államok Erdély külpolitikai jelentőségének tudatában I. Rákóczy Györggyel trónralépése óta állandó diplomatai érintkezésben állottak. Így Gusztáv Adolf is politikai szükségnek tartotta Erdély tényleges beavatkozását s kiválóan súlyt helyezett az új fejedelemmel való szövetkezés mielőbbi létesítésére. Az eszmétől Rákóczy maga sem volt idegen, de közvetlen részvételét kellő biztosítékoktól tette függővé.²⁾ A tárgyalások a kassai békére való tekintet nélkül 1631 óta állandóan folytak Rákóczy és a protestáns hatalmak közt, főleg a fejedelemtől kért biztosítékok kérdésében,³⁾ sőt nem szüntek meg Gusztáv Adolf halálával sem,⁴⁾ de eredményre ekkor nem vezettek. A prágai béke (1635 máj. 30.) következtében a harctér Ausztriától távolabb esván, Rákóczy fegyveres közbelépésének jelentősége is alászállott,⁵⁾ de egyébként az Erdély belpolitikai életé-

¹⁾ »Az temesvári pasasághoz s mind az szolnoki szancsasághoz tartozó faluk, határok az hódoltság dolgából, hogy valamiben az megirt fejedelem Rákóczy György ónga idejében találtattanak, ezután is mindenekben abban maradnak.« 1636 decz. Török-magyarokori államokmt. II. 474. l.

²⁾ Cappello velencei követ jelentése 1631 máj. 5—6. *Óváry*: Oklevélmásol. III. 88—89. *Angyal D.*: Erdély politikai érintkezése Angliával. Századok. 1900. 496. l.

³⁾ *Angyal D.*: id. tan. Századok. 1900. 497—98. ll.

⁴⁾ V. ö. Tört. Tár. 1880. 364. s köv. ll. *Szilágyi S.*: I. Rákóczy György. 216—19. ll.

⁵⁾ *Szilágyi S.*: fent id. munkája. 319—20. ll.

ben ugyanekkor kiújuló ellentétek s a porta ellenséges magatartása sem kedvezett e nagyszabású tervek kivitelének.

1638-tól kezdve a svéd hadak győzelmes előnyomulásának hatása alatt Rákóczy ismét időszerűnek találta a nyugati hatalmakkal való szövetkezés megkísérlését. Erre vonatkoztak Bisterfeld francziaországi követségei is,¹⁾ melyek Rákóczy és a francia udvar közt diplomatai összeköttetéseket teremtettek ugyan, de a részvétel módozataiban fenforgó elvi ellentétek miatt egyéb eredménnyel nem is jártak. Az 1641 június 30-án létrejött *svéd-francia szövetség*, nemkülönben Torstenson sikeres hadiműveletei azonban fordulópontot jelentettek ezen régóta húzódó szövetkezési kísérletek történetében is. Rákóczy végre elérkezettnek látta az időt arra, hogy a szövetség kapcsán joghatósága határait az északkeleti felföldre kiterjessze²⁾ s ezért a Torstenson közt és közte 1642 óta folyt tárgyalásokat lezáró³⁾ *gyulafehérvári szövetségben* (1643 nov. 16.) a sürgetett támadó hadjárat megindítására kötelezettséget vállalt.⁴⁾

Támadása indító okául a magyarországi protestánsok rendszerré vált háttérbe szorítását⁵⁾ és személyes sérelmeit⁶⁾ hozta fel ugyan, tulajdonképeni célja azonban a *hét megye megszerzése* volt.⁷⁾ A portán is Erdély területi gyarapításának könnyű lehetőségével s az új területi elhelyezkedés politikai jelentőségének feltüntetésével igyekezett hangulatot teremteni hadivállalata érdekében. »Ha mi Erdélyhez foglaljuk — úgy-

¹⁾ *Kvacsala J.*: Bisterfeld élete. Századok. 1891. 468—70. II. *Szilágyi*: i. m. 323—26. II. és Rákóczy és a diplomacia. 10—11. II.

²⁾ »Az hét vármegyét csak igen igen könnyen ide applikálhatnánk most.« Rákóczy 1642 július 24-iki levele Rácz Istvánnak. (Levelek és okiratok. 681. l.) »Respectálná mindennekfelett az Isten dicsőségét és az erdélyi birodalomnak is terjedését.« *Kemény*: Önéletírása. 299. l.

³⁾ V. ö. *Szilágyi*: I. Rákóczy György és a diplomacia. 19. s köv. II.

⁴⁾ Az okirat Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia összekötet. tört. 104. s köv. II. és Tört. Tár. 1884. 685—90. Kivonatilag: I. Rákóczy György és a dipl. 37—38. II.

⁵⁾ *Szalárdy*: Síralmas magy. krón. 145—46. II. *Kemény*: Önéletírása. 299. A vallásügyi sérelmekre kiváló összefoglalás *Angyal Dávid*-tól: Millen. tört. VI. 450—62. II. L. ugyanerre a Linczi béke okirattárát. 15. l.

⁶⁾ *Szalárdy*: Síralm. magy. krón. 146. Erd. Orsz. Eml. X. 63—64. II.

⁷⁾ Linczi béke okirattára. 4. l.

mond — az hét vármegyét, az sok csavargóknak alájárások meg fog szünni s hatalmas császárnak ennyi vitézi kárával végházaik nem lesznek . . . Míg bírván Erdélyhez, nagy oltalmára lenne, mind német, lengyel ellen . . . Ha szinte megbékélnének is hatalmas császárral s Erdély ellen akarnának az németek hadakozni, mi abból is nagy akadályt csinálhatnánk nekik. »Eltétekintve attól, hogy »már egyszer ide bíratott«, — »mi is igaz szolgálai levén hatalmas császárnak, jobb volna, mi bírnánk«, mert »ha Lengyelországra menne is ő hatalmassága, mi meggátolhatnánk, magyar had nem menne be kiváltképpen az 7 vármegyéből«. Az sem mellékes körülmény, hogy ott »nekünk szép jószágink s erős váraink lévén, módunk volna benne, kezünkhez vehetnénk«, annál is inkább, mert »nagy része, az kik nem pápisták, mind urak, főrendek . . . hozzánk vonsznak s kívánnák, hogy mi bírnánk«. Végül »eltávoztatnók azt is, hogy az német ily közel hatalmas császár végházaihoz az kéznél levő magyar várakat ne rakná némettel meg.«¹⁾ Jóllehet a porta Rákóczyt nem kegyelte,²⁾ a miben bizonyára nagy része volt a gyulafehérvári udvar részéről a hódoltságiak túlkapásai ellen állandóan hangoztatott panaszoknak is,³⁾ a Rákóczytól felhozott indokok valódiságának tudatában Erdély közvetlen beavatkozását nem kifogásolta, sőt a hódoltsági vezéreket a fejedelem fegyveres támogatására egyenesen utasította.⁴⁾

Rákóczy hadikészületeiről a bécsi udvarban is tudomással bírtak ;⁵⁾ ennek ellenére mégis meglepetésszerűen hatott rájuk nemcsak a hadfelkelés kihirdetése, hanem a haladéktalan előnyomulás alatt az északkeleti felföld nemességének Rákóczy-

¹⁾ 1643 okt. vége felé kelt utasításban. Levelek és okiratok. 744. l.

²⁾ Kemény J. : Önéletírása. 299. l.

³⁾ V. ö. pl. csak 1643-ra vonatkozólag : *Beke és Barabás* : id. kiadv. 611., 626., 637. Levelek és okiratok. etc. 712—13., 716., 718—19., 728., 730., 744—45. ll. Török-magyarkori államokmt. III. 183—84., 193., 206. s köv. ll.

⁴⁾ Az erre vonatkozó okiratok Török-magyarkori Államokmt. III. 243—47. ll. Hajdú György 1644 jan. 13-ki lev. Levelek és okiratok etc. 761—62. ll. Erd. Orsz. Eml. X. 78. l.

⁵⁾ III. Ferdinánd 1643 nov. 29-iki hadfelkelési parancsa. Magy. Tört. Tár. VIII. 183—84. *Szülágyi* : I. Rákóczy György és a diplom. 41—42. ll. Erd. Orsz. Eml. X. 79. l.

hoz való tömeges csatlakozása is,¹⁾ melyet eddig számításon kívül hagytak. 1644 febr. 16-án *Kálló*,²⁾ egy hónappal utóbb a stratégiai szempontból jelentős *Szatmár* is megadta magát,³⁾ Nagybányával, Aranyosmeggyessel és Túrterebessel egyidejűleg.⁴⁾ Az erdélyi hadtestek győzelmes előnyomulásának hírére *Kassa* is tárgyalásokat kezdett Rákóczyval,⁵⁾ ki márczius elején már jogosan írhatta, hogy az összes tiszántúli és északkeleti megyék nemessége köréje tömörült.⁶⁾ Kassa városába való bevonulása (márcz. 12.)⁷⁾ után *Tokaj* is megnyitotta kapuit,⁸⁾ néhány kisebb várral (*Szendrő*, *Ónod*, *Putnok*, *Diósgyőr*)⁹⁾ együtt. Április elején a Wesselényi Ferencztől védett *Fülek* váron kívül¹⁰⁾ a bányavárosok s az északnyugati felföld várai csaknem kivétel nélkül meghódoltak Rákóczynak, kinek egyik csapata ápr. 10-én már *Nyitra* mellett táborozott.¹¹⁾

Bár a fejedelemnek a Lengyelország részéről fenyegető fegyveres beavatkozást hosszas diplomatai tárgyalásokkal s a francia udvar támogatásával¹²⁾ sikerült elhárítania, az egymással taktikai érintkezésben nem álló csapattesteket helyenként ért vereségek,¹³⁾ nemkülönben a svéd haderővel eredetileg tervbe

1) *Szalárdy*: *Síralm. magy. krón.* 147—49. ll.

2) *Szalárdy*: *Síralmas magy. krón.* 150—51. ll.

3) *Szilágyi S.*: *Szatmár capitulatioja* 1644-ben. *Hadtört. Közlem.* V. 141—156. ll. *Kemény*: *Önéletirása.* 306. s köv. ll. *Szalárdy*: 155. l. Az iratok *Goossnál* is: id. kiadv. 705—714. ll.

4) *Kemény J.*: *Önéletirása.* 306. l.

5) 1644 febr. 26-ki levele. A két Rákóczy családi levelezése. 124. l. *Haller Gábor* naplója. *Erd. tört. ad.* IV. 91. l. V. ö. a kassai polgárok 1644 febr. 17 után kelt igen érdekes replicájával. *Acta publ. fasc.* 3. nr. 2. (Orsz. ltár.)

6) 1644 márcz. 8-ki lev. Családi levelez. 128—29. ll.

7) Ugyanezen napról kelt levele után. Családi level. 131. l. *Szalárdy*: 153—54. ll. Márcz. 10-én kelt reversalisuk. *M. Tud. Akad. kézírattára.* *Podhraczkgyűjt.* *Tört. Ivrét.* 41. sz.

8) 1644 ápr. 1-én kelt levele. Családi lev. 138. l. *Szalárdy*: 155—56. ll. *Haller Gábor* napl. *Erd. tört. ad.* IV. 92. l.

9) *Szalárdy*: *Síralmas magy. krón.* 155. l.

10) Wesselényi levelei ebből az időből. *Hadtört. Közl.* 1893. 186—93. ll.

11) Rákóczy *Zsigmond* 1644 ápr. 10-ki lev. Családi lev. 140. l. *Szalárdy*: 160. l.

12) L. ezekre *Lukinich*: *Br. Bethlen Ferencz.* Budapest. 1908. 23—25. ll.

13) Rákóczy 1644 ápr. 16. és 26-ki levelei. Családi lev. 141. és 143. ll.

vett egyesülés véglegesnek látszó meghiusulása¹⁾ felszínre vetették a bécsi udvarral diplomáciai úton való megegyezés szükségességét. Indokolttá tette ezt egyébként a *porta ingadozó politikai magatartása* is, főleg az Erdélyhez csatolandó megyék kérdésében. A porta ugyanis, mint láttuk, Erdély joghatósága határainak kiterjesztéséhez elvileg hozzájárult, sőt a budai vezér a *hét megye* nemességét a behódolásra fel is szólította,²⁾ de ennél nagyobb mérvű területi bővülésben már érdekei veszélyeztetését látta. Rákóczy azon újabb javaslatát tehát, melynek értelmében a Kassához tartozó tizenhárom felsőmagyarországi megye Erdélyhez való kapcsolását kívánta, a porta visszautasította, jöllehet a fejedelem ezen megyék után évi húszezer tallér és »az erdélyi adó mellett járó ajándékoknak quantitása«-val arányos ajándékok fizetésére kötelezettséget vállalt.³⁾ — »Itt benn csak az hét vármegyét sollicitálta, azt kezéhez vette, mért nem elégzik meg azzal az hét vármegyével?« — kérdezte ebből az alkalomból a nagyvezér az erdélyi követektől. »Innét hatalmas császárunktól csak az hét vármegyéről volt engedelem, hogy visszafoglalják Erdélyhez, mivel azelőtt is ide való volt, már mit akar az uratok s meddig akar menni?«⁴⁾ Jellemző a portai politikára nézve, hogy akkor, midőn a visszavonuló Rákóczy a Kassa felé nyomuló királyi csapatok ellen⁵⁾ jelentékenyebb csapaterősítést sürgetett úgy a portától, mint a hódoltsági vezérektől,⁶⁾ a nagyvezér a portán uralkodó hangu-

Kemény: Önéletírása. 323—24. ll. *Szalárdy*: Siralm. magy. krón. 160—161. ll. *Haller* naplója. Erd. tört. ad. IV. 92. l. *Szilágyi*: Rákóczy György és a diplomácia. 49—50. ll. és *Szilágyi*: Rákóczy Zsigmond. 63. l.

1) *Szilágyi*: I. Rákóczy György. 373—74. ll. A fejedelem ápr. 26-ki lev. Családi levelezés. 143. l.

2) 1644 febr. 25-ről. Török-magyarkori Államokmt. III. 259—60. ll.

3) 1644 ápr. 4-ki levele Maurer portai követnek. *Rozsnyai* tört. maradv. 157—58. ll.

4) A portai követek 1644 ápr. 29-ki jelentése. *Beke és Barabás*: id. kiadv. 681. l.

5) *Szalárdy*: Sir. magy. krón. 161. s köv. ll. *Kemény*: Önéletírása. 339—40. ll. *Haller* naplója. IV. 93. l. Rákóczy 1644 máj. 29-ki lev. Családi lev. 159. l. 1644 jún. 3-ki lev. *Ötvös*: Rejtelmes levelek. 50. l. *Szilágyi*: Rákóczy és a diplom. 52. l.

6) 1644 jún. 4-ki levele szerint. *Ötvös*: Rejtelmes levelek. 51—52. ll. Török-magyarkori Államokmt. III. 269—70.

latra utalva, szemrehányásokkal illette az erdélyi követeket : »Nagyságod maga hadával lásson dolgához, — írták ezek üzenetként a fejedelemnek, — ha ngod aránzotta, az hét vármegyét meg nem tarthatja, miért indult meg ngod ; meggondolták ők, német császár ellen nem elégséges ngod.«¹⁾ A segítséget ugyan nem tagadhatták meg, de a helyzetet kihasználva, új feltételként szabták a fejedelem elé, hogy a jövőben »az erdéli adó« tizenötezer arany legyen, míg »az mostani meghódoltatott hét vármegye« után külön tízezer arany fizetendő.²⁾ Ebben az esetben — mint azt Rákóczynak egyik portai követe megírta — »ő hatalmassága ngodat mind Erdélyben s mind penig az hét vármegyében mind német ellen s mind lengyel ellen megoltalmazza, sőt ha szintén az német követe ide bójőne is, de az velle való békesség, ha véghez megyen is, úgy menjen végben, hogy az hét vármegye Erdélyhez maradjon örökké.«³⁾

A saját erejére utalt Rákóczynak tehát épen a porta megbízhatatlansága miatt kellett az udvarral való *kiegyezés* lehetőségét biztosítania ; ezért már május 7-én érintkezésbe lépett a nádorral, kifejezést adván békés törekvéseinek,⁴⁾ ki azonban — bizonyára kivívott hadisikereinek hatása alatt — hajlandóságot ekkor a békekötésre nem mutatott. Eredménytelen volt nem sokkal utóbb a sárosi táborban tartott egyezkedési kísérlet is, bár a megfordult hadiszerencse Eszterházy helyzetét Felsőmagyarországban tarthatatlanná tette,⁵⁾ úgy hogy maga a nádor indítványozta a béketárgyalások újból való felvételét.⁶⁾ A feleket egymástól élesen elválasztó elvi ellentétek miatt Rákóczy kezdettől fogva kétségesnek tartotta a sikeres meg-

¹⁾ A portai követek júniusi jelent. *Beke és Barabás* : id. kiadv. 685. l.

²⁾ A nagyvezér levele 1644 jún. végéről Török-magyarkori Államokmt. III. 272. l.

³⁾ Hajdú György 1644 júl. 8-ki jelentése. *Ötvös* : Rejtelmes lev. 63. l.

⁴⁾ Közölve a Linczi béke okirattára. 7—8. ll.

⁵⁾ V. ö. Rákóczy június 1-én kelt lev. Családi lev. 165—66. ll. Június 13-ki lev. U. ott. 175—76. *Haller* naplója. Erd. tört. ad. IV. 93. l. *Kemény* : Önéletírása. 348. s köv. ll. *Szalárdy* : Siralmas magy. krón. 173. s köv. ll. *Szilágyi* : Rákóczy és a diplom. 55. l.

⁶⁾ »Ezen héten esmég palatinus uramhoz követink mennek kívánságára etc.« Rákóczy 1644 jún. 13-ki lev. Családi lev. 177.

egyeződést. »Derekast nem fognak végezni — írta még a tényleges tárgyalások megkezdése előtt fiának, — mert ő (t. i. a nádor) azt kívánja, valami kezünknel vagyon, azt remittálnánk s úgy aztán az erdélyi birodalomból tractálnánk s mi azt csak nem akarjuk cselekedni, kiváltképpen, hogy azt kibocsássuk kezünk-ből, az kit bírunk.«¹⁾ Mindamellett figyelemreméltó, hogy Rákóczy követi utasításában a politikai és vallási sérelmek feltétlen orvoslásának szükségét állítja előtérbe s csak abban az esetben kívánja a hét megye birtoklásának közjogi vonatkozásait tárgyalás alá vétetni, »ha bizonyos reménségek lehet« követeinek »az több dolgoknak complanáltathatása felől.«²⁾ Eszterházy ezzel szemben — multjához következően — Rákóczy felkelésétől minden törvényes jogalapot megtagadott, mert szerinte »háborúra s országunknak romlására és pusztulására semminemű okot nem adott ő felsége, sem pedig az ő felsége hívei«, sőt illetéktelen beavatkozásnak minősítette a fejedelemnek az országos sérelmek orvoslását sürgető kívánságát is. »Az ki az Isten itéletéből — úgymond — az mi természet szerint való ellenségünknek, az töröknek birodalma és hatalma alatt vagyon, nem értjük mint kelljen ő kglmének is ezekben az kívánságokban bocsátkozni.«³⁾ A maga részéről az ország nyugalma és békés fejlődése egyedüli lehetőségét Rákóczynak Erdélybe való visszavonulásában, semleges politikai magatartásában látja s csakis ezen alapfeltételek szellemében képzei a békét megköthetőnek.⁴⁾

A béketárgyalások meghiusultával a *háború* ismét kiújult, kezdetben határozottan Rákóczynak kedvező körülmények közt, kinek hadai nemcsak Eszterházyt szorították vissza a Nyitra folyóig,⁵⁾ hanem kisebb-nagyobb ellenállás után azon várakat is elfoglalták, melyek az északkeleti felföldön eddig ellenséges kézben lévén, az egységes hadműveletekre zavarólag

¹⁾ Rákóczy fent idézett június 13-ki levelében. Családi lev. 177—78. ll.

²⁾ Június 17-ki instructiója. Linczi béke okirattára. 16—17. ll. V. ö. a követi előterjesztésekkel is. U. ott. 22—24. ll.

³⁾ Linczi béke okirattára. 24—25. ll.

⁴⁾ A nádori javaslatok június 24-ről. U. ott. 27—29. ll.

⁵⁾ *Kemény*: Önéletírása. 358. s. köv. ll. *Szalárdy*: 179—80. ll. Rákóczy július 1-én kelt lev. Családi lev. 193—94. ll.

hatottak.¹⁾ Rákóczy már június végén ostrom alá vétette Varannó, Jeszenő, Ungvár, Szalánc²⁾ és Regéc várakat, melyek közül Ungvár július 7-én,³⁾ Jeszenő aug. 1-én,⁴⁾ Regéc aug. 20-án⁵⁾ megadta magát. Az aug. 4-én kezdődő kassai részgyűlés, melyet Rákóczy újabb békealkudozások előkészítése végett hivatott össze, a békés megegyezés elől nem is zárkózott el, de mint a fejedelem írta, »hogy sem az német igáját viseljék, lelki és testi szabadságokkal ne élhessenek szabadosan, inkább úgy cselekedjenek, mint Erdély cselekedett, mert teljességgel mind elijedtek s idegenedtek az némettől.«⁶⁾ Ezen állásfoglalása pedig annyit bizonyára jelentett, hogy a felsőmagyarországi vármegyék Erdélyhez való kapcsoltatásukat a megindítandó tárgyalások alapfeltételeként tekintik.⁷⁾ Jóllehet Rákóczyt Murány (aug. 5.), Balog és Lipcse várak császári kézre jutásával⁸⁾ érzékeny veszteség érte, sőt a taktikai érintkezés ezen megszakítása következtében Kemény János is kénytelen volt előnyös hadállását feladva, kelet felé visszavonulni,⁹⁾ az udvartól is szükségesnek ítélt béketárgyalásokra küldendő követek utasításainak megállapítása végett okt. 5-én megtartott *tokaji részgyűlés* álláspontja lényegileg változatlan maradt.¹⁰⁾ Ez a változatlanság jellemzi a tárgyalási alapul szolgáló követi utasítást is, melynek lényege a következőkben foglalható össze :

Rákóczy mindenekelőtt szabad vallásgyakorlatot, az el-

1) V. ö. erre pl. Rákóczy július 25-ki levelét. Családi lev. 211. II.

2) Júnus 29-ki lev. Családi lev. 191. I.

3) Július 11-ki levelében. Családi levelezés. 202. I.

4) Ostromára *Szalárdy* : *Siralmas magy. krón.* 181—85. II. Aug. 3-ki lev. Családi lev. 221. I.

5) *Haller Gábor* naplója. Erd. tört. ad. IV. 94. I. Rákóczy aug. 31-ki levele. Családi lev. 241. I.

6) Rákóczy levele aug. közepéről. Családi lev. 228. I.

7) V. ö. a kassai részgyűlésre *Szilágyi* : Rákóczy és a diplomácia. 60—61. II.

8) Rákóczy Zsigmond aug. 6-ki levele. Családi lev. 225. I. Rákóczy György aug. közepéről kelt lev. U. ott. 228. I. *Acsády J.* : Széchy Mária. Budapest. 1885. 100. s. köv. II.

9) *Kemény J.* : Önéletírása. 391. s. köv. II. és aug. 19-ki levele. Tört. Tár. 1880. 291—93. II. Rákóczy szept. 3-ki lev. Családi lev. 245. I.

10) A tokaji részgyűlésre vonatkozó okiratok a Linczi béke okiratára. 33—61. II.

vett templomok visszaadását, a bécsi béke és II. Ferdinánd megkoronáztatása alkalmával kiadott hitlevél megtartását, feltétlen amnestiát és végül a politikai sérelmek orvoslását kívánja. A sárospataki és munkácsi várban eszközlendő beruházások a lekötött zálogösszeg növelésére szolgáljanak. Bethlen István és Péter halála után Ecsed és tartozékai, a nagybányai jus regium őt és családját illessék. Tokajt és tartozékait 200.000 frtban kéri magának és családjának inscribáltatni, azzal a megszorítással, hogy a vár csak a család fiága kihaltával legyen visszaváltható. Ugyanezen feltételek mellett kívánja Óvár, Szatmár és Szádvára várakat is. Igényt tart Tarczalhoz is az 1629-ki soproni egyezmény határozatából kifolyólag; kiköti, hogy »minden esztendőben minden harminczadfizetés nélkül« az örökös tartományokba 2000 db. ökröt hajthasson eladás végett. Továbbá »az mely vármegyék az kassai generálisságtól szoktak hallgatni és függeni, azokat mind magunk s mind maradékainkból álló fejedelem successorink úgy bírassák, mindennemű immunitásával, libertásával, azokkal élván akkor is, mint az több részei Magyarországnak«. A végvárak helyreállítására »pénz nélkül ezer mázsa rezet« követel s végül védelmet kér mindennemű kültámadás ellenében.¹⁾

A fejedelmi biztosok Lónyay Zsigmonddal élükön²⁾ október vége felé kezdték meg a tárgyalásokat *Nagyszombat* városában, a részükre országgyűlésileg is megállapított utasítás alapján. A béketárgyalásra egyidejűleg a felsőmagyarországi rendek is elküldték követeket, a mi a nádor tiltakozását vonta maga után, ki azonnal óvást emelt az ellen, hogy Rákóczy és a rendek kívánságai együttes tárgyalás alapjául szolgáljanak. »Az regnicolák dolgát urunk ő nga postulatumival conjungálni semmiképpen nem akarja, — írta az egyik biztos még nov. 1-én is, — sőt urunk ő nga dolgát is addiglan reassumálni nem akarná, valamég az svecusokkal kötött confoederationak éppen nem

¹⁾ Közölve Linczi béke okirattára. 69—72. ll.

²⁾ Működését részletesen ismerteti *Zsilinszky M.*: Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácskozmány 1644—45. Értek. a tört. tud. köréből. XIII. k. 1. sz. A követek nevére Rákóczy okt. 25-ki levele. Családi lev. 274. l. A követek megválasztásánál követett politikára Linczi béke okirattára. 61—62. ll. és Rákóczy és a diplomacia. 74—75. ll.

renunciálna s magát arról derekasan nem declarálná ő nga.¹⁾ Utóbb sikerült ugyan ezen jobbára elvi jelentőségű nehézségeket elhárítaniok, de a feleket még így is oly áthidalhatatlan ellentétek választották el egymástól, főleg az utasításban foglalt feltételek kérdésében, hogy a tárgyalások érdemleges befejezése alig volt remélhető.²⁾ Rákóczy nyomatékosan figyelmeztette biztosait, hogy az ő személyét illető kárpótlás nélkül »az békeség végben bizony nem megyen« s jöllehet némi engedményekre már a tulajdonképeni tárgyalások kezdetekor is késznek mutatkozott, az elvi kérdésekben változatlanul ragaszkodott eredeti álláspontjához.³⁾ Ugyanez a merevség jellemezte a nádort is, kiről találóan jegyezte meg az egyik biztos, hogy mint a fejedelemnek »régi, megesküött ellensége egy ideig inkább ülne pokolba, hogysen az contentatióra lépne.«⁴⁾ — »Ugy látszik kglmes urunk, — jelentették a biztosok Rákóczynak egy hónap mulva is, — hogy legnagyobb difficultást az vármegyék dolgában tesznek, sőt ugyan impossibilitásnak mondják azt, hogy nem annyi vármegyét, de csak egyet is adhasson ő felsége corporale juramentuma ellen.«⁵⁾ A tárgyalások folyamán a nádor valóban ismételten kijelentette, hogy »az mi a vármegyék állapotját illeti, abban mindenestől lehetetlenség vagyon«, míg a fejedelem személyi kárpótlására vonatkozó egyéb kívánságok teljesítése nem tartható kizártnak.⁶⁾

Az 1645. januáriusában tartott *ónodi részgyűlés* újból állást foglalván a felsőmagyarországi megyék Erdélyhez való kapcsoltatása mellett,⁷⁾ Rákóczy az eredeti utasításban megállapított

1) Közölve Linczi béke okirattára. 78. l.

2) III. Ferdinánd szept. 13-ki utasítását tartalmilag *Szilágyi*: Rákóczy és a diplom. 72—73. ll. U. ott (73—76. ll.) a tárgyalások kezdetén felmerülő ellentétek ismertetése is.

3) 1644 nov. 20-ki levele Lónyayhoz. Linczi béke okirattára. 104—07. ll.

4) Kőrösy István nov. 30-ki jelentése Rákóczychoz. U. ott 123. l.

5) 1645 jan. 2-ről. U. ott 175—77. ll.

6) A nádor memorialéja 1645 január 23-ka körül. U. ott 215—17. ll.

7) »Minket mind az 12 vármegyék s az szabad városok ugyan reménykedéssel s obtestatióval kértek minap is Onodban, ... ki ne bocsássuk kezünkől őket, maradhassanak kezünk alatt.« stb. Rákóczy 1645 febr. 1-én kelt levele Lónyayhoz. U. ott. 227. l. Azonos álláspontot foglalt el a febr. 16-ki bártfai részgyűlés is. *Szalárdy*: 187. l.

feltételek változatlan fentartására feljogosítottnak érezhette magát. A hónapok óta tartó meddő szőharcok lefolyásából azonban nagy valószínűséggel következtethetett arra is, hogy az eredeti tárgyalási alap többé nem alkalmas a szükséges kiegyezés megteremtésére. Ez készítette Rákóczyt azon újabb javaslata előterjesztésére, melyben elejtette a kassai generalatussághoz tartozó összes felsőmagyarországi megyék Erdélyhez való kapcsolásának feltételét s csupán a Bethlentől bírt hét megyét kívánta Sárosmegyével és városaival, valamint Szendrő várával és tartozékaival együtt. A birtoklás kérdésében azonban már lényegesen eltérő feltételekkel állott elő; a nyolcz vármegyét ugyanis fia, György fejedelemsége alatt is Erdélyhez csatolandónak óhajtja, sőt ha fia halála után a következő fejedelem ismét családjából választatnék, — Bereg-, Szatmár-, Szabolcs- és Ugocsamegyék Szatmár és Kálló várakkal annak fejedelemsége alatt is Erdély joghatósága alá tartozzanak. A személyi kárpótlás tekintetében továbbra is az eredeti utasítás marad érvényben.¹⁾ A Rákóczy részéről tanúsított engedékenység hatással volt a császári biztosokra is. Lónyay márczius 25-ről jelentette is, hogy »az hét vármegyék állapotjában... immár reá fognának menni azon cessiókra, az mint szegény Bethlen fejedelemnek azokat adták volt, csak azt állatják most is, hogy semmiképpen azt ő felsége nem cselekedheti különben, ha országát el kellene is veszteni, hanem ha ngod birodalmában levő regnicolák is consentiálnak és arról magok declaratiót tesznek.«²⁾ Ez ugyan még nem fedte Rákóczy legújabb előterjesztésének tartalmát, de határozott közeledésnek volt tekinthető, annál is inkább, mert III. Ferdinánd a megyék átengedése kérdésében fennálló ellentéteket a fejedelemmel való közvetlen tárgyalások útján kívánta kiegyenlíteni.³⁾ A nagyszombati tanácskozások ezzel tulajdonképen véget is értek.

¹⁾ 1645 februárius 5-ről. Linezi béke okirattára. 258—59. ll.

²⁾ Lónyay Zsigmond jelentésének töredéke a jelzett napról. U. ott. 276—77. ll.

³⁾ »Nihilominus constituit S. Mattas, certum suum hominem ad principem amandare, qui de hac ipsa re luculentius informet eundem ac etiam ultimatam S. Mattis voluntatem declaret.« A királyi biztosok jan. 22-ki válasza. U. ott 274. l.

Az értekezlet ideje alatt egyébként a háború is megújult. Rákóczy a császári kézben levő várakat (Szerencs, Regécz) már márczius havában ostrom alá vétette,¹⁾ majd midőn ápr. 22-én a svéd és francia udvar megbizottjával, Croissyval formálisan is megkötötte a szövetséget,²⁾ az ellenséges hadaktól megszállva tartott várak ostromzár alá vétele után³⁾ teljes haderővel nyomult nyugat felé, sehol sem találva ellenállásra.⁴⁾ Július 5-én nagytapolcsányi táborában Duglas svéd tábornokkal egyesült,⁵⁾ honnan hadainak egy része Nagyszombat elfoglalása után⁶⁾ haladéktalanul a *Briinn* várát ostromló Torstensonhoz csatlakozott,⁷⁾ míg maga a derékhad csak július végén ütött táborn Rampersdorf közelében.⁸⁾ Ez volt Rákóczy támadó hadivállalatának egyúttal utolsó mozzanata is, mert a porta magatartása visszavonulásra kényszerítette.

A porta politikája Rákóczy irányában gr. Czernin császári követ megérkezése óta⁹⁾ fölötte tartózkodó, sőt bizalmatlan volt. Az erdélyi fejedelemség joghatóságának kiterjesztése olyan mértékben, minőt Rákóczy kívánt a tizenhárom megyével, ellentétben állott a porta hatalmi törekvéseivel és érdekeivel s így ott csakhamar azon felfogás jutott túlsúlyra, hogy a fejedelem-

¹⁾ *Szalárdy*: Siralmas magy. krón. 188. l.

²⁾ Tartalmilag ismerteti *Szilágyi*: I. Rákóczy és a diplomacia. 89—91. ll. A munkácsi szövetség okiratai: Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetség. tört. 256. s köv. ll. *Kemény*: Önéletírása. 427—28. ll.

³⁾ Rákóczy jún. 12-ki lev. Családi levelez. 326—27. és 330. ll. *Szalárdy*: Siralm. magy. krón. 196. l.

⁴⁾ »Nekünk Pozsonon ismét soholt ellenségek nincsenek, kivel nem bíránk, most mind Pozsonyhoz hívják, vizzik és gyűjtik; az mi kevés magyar hadok lehet, azt féltik és oltalmazni akarják, ide ki csakis külsőt küldik« stb. Június 29-ki levele. Családi lev. 333. l.

⁵⁾ 1645 júl. 6-ki levele. Családi levelez. 335—36. ll. *Kemény*: Önéletírása. 436. l.

⁶⁾ *Kemény*: Önéletírása. 438—41. ll.

⁷⁾ *Kemény*: Önéletírása. 441—42. ll. *Szalárdy*: Siralmas magy. krón. 198. l. *Szilágyi*: Rákóczy Zsigmond. 71—73. ll.

⁸⁾ *Szilágyi*: Rákóczy Zsigmond. 74. l. Július 25-ki levele. Családi level. 343. l. *Szalárdy*: 200. l.

⁹⁾ A portai követek 1644 szept. 17-ki jelentése. *Ötvös*: Rejtelmes lev. 92. l.

nek a bécsi békében megállapított határokkal kell megelégednie.¹⁾ Ezen nézetök utóbb annyiban módosult, hogy »az mely Kassa várát és hozzá tartozandó vármegyéket az mint ezelőtt is . . . Bocskay és Bethlen Gábor idejében Erdélyhez birták«, mindazt portai jóváhagyással Rákóczy is Erdélyhez csatolhatja²⁾, de ez volt egyúttal engedékenységek végső határa is, melytől a fejedelem ismételt sürgetései³⁾ után sem tértek el. A császári követnek ily körülmények között a porta semleges magatartásának biztosítása sem okozott nagy fáradságot és pedig — a külpolitikai bonyodalmaktól eltekintve — főleg azért nem, mivel Rákóczy a török segítő csapatok hódoltató törekvései miatt a portán esetről-esetre panaszt emelt,⁴⁾ a mi személyét ott határozottan ellenszenvessé tette. A porta megváltozott politikájának volt következménye azon szultáni parancs, mely Rákóczyt a hét megye birtokában megerősíti ugyan, egyszermind azonban eltiltja a további előnyomulástól is: »efféle tetteidet s a béke felbontására vezető lépteidet ő felsége a padisah nem veszi tőled jó néven.«⁵⁾ Rákóczy Rimaszombat mellett táborozott, midőn ezen rendeletről értesült⁶⁾, de haditervén most már nem változtathatván, az előnyomulást tovább folytatta. Kistapolcsánynál azonban újabb török követség adta értésére,⁷⁾ hogy »az békesség az némettel megvayon és az athname is megadatott: az német birodalomnak azért, hogy békét hagyjatok és meg ne háborgassátok, ő hatalmasságától meg vayon paran-

¹⁾ Rákóczy 1645 februárius 5-ki lev. *Beke és Barabás*: id. kiadv. 746. lap.

²⁾ A nagyvezér 1645 januárius 29-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. III. 301. l.

³⁾ Rákóczy 1645 febr. 26-ki levele a nagyvezérhez. Török-magyarkori Államokmt. III. 311—12. és Memorialéja febr. 28-ról. U. ott. III. 313—14. ll.

⁴⁾ V. ö. *Beke és Barabás*: id. kiadv. 751—755., 772. ll. Levelek és okiratok. 835. *Ötvös*: Rejtelmes lev. 148., 151., 154. ll. Valamennyi 1645-re vonatkozik.

⁵⁾ 1645 május 27-ről. Török-magyarkori Államokmt. III. 337. és 338. lapok.

⁶⁾ Itt június 18-ka körül táborozott, egyik levele szerint. Családi lev. 330—31. ll. Azonfelül *Kemény*: Önéletírása. 428. l. Tört. Tár. 1904. 605. lap.

⁷⁾ *Kemény*: Önéletírása. 435. l.

csolva«, s azért »az hatalmas parancsolat szerént megindulván, Erdély felé visszaforduljatok és az miképen meg vagyon parancsolva, az ellen ne cselekedjeteek.«¹⁾ Rákóczy felismerte, hogy ezen ellenmondást nem tűrő rendeletnek engedelmeskednie kell, ha vállalkozása eddigi eredményeit kockára vetni nem akarja ; Torstensonnal való egyesülése tehát már ebből a szempontból sem bírt jelentőséggel, de merő formalitás volt a török beavatkozást nem tekintve is, mert Rákóczy és a bécsi udvar közt a megegyezés akkor már befejezett tény volt.

A nagyszombati tanácskozásokban foglalt megállapodások értelmében III. Ferdinánd már április 6-án felhatalmazta *Törös János* kir. kamarai tanácsost,²⁾ hogy Rákóczyval az ugyanekkor kiállított királyi utasítások alapján a tárgyalásokat megkezdhesse.³⁾ Az utasítás maga lényeges engedményeket tartalmazott ; így III. Ferdinánd a hét megye átengedésétől már nem vonakodott, de ezen vitás országrészek Erdélyhez való csatoltatását csakis a nikolsburgi békében körvonalozott feltételek szellemében képzelte eszközölhetőnek.⁴⁾ Törös a fejedelem hadmozdulatai, másrészt pedig a nádor ellentétes irányú törekvései miatt⁵⁾ csak június 19-én találkozhatott Rákóczyval a *rimaszombati* táborban, ki ez alkalommal értésére adta, hogy a hét megye birtokához feltétlenül ragaszkodik és pedig olyan értelemben, hogy azok a már fejedelemmé választott fia uralkodása alatt is Erdélyhez tartozzanak.⁶⁾ Nem sokkal utóbb azonban, —

¹⁾ Szereplésének részletes ismertetése *Zsilinszky Mihály*tól: *Törös János szerepe a linczi békekötésben.* Budapest. Akad. 1886. (Értekez. a tört. tud. köréből. XIII. 4.)

²⁾ A budai pasa június 25-ről. Török-magyarkori Államokmt. III. 355—56. ll. Azonos tartalmú július 14-ről is. U. ott. III. 357—61. ll.

³⁾ Meghatalmazása Linczi béke okirattára. 306. l.

⁴⁾ »Si neque hoc princeps contentus esset, . . . promittendi erunt principi septem quoque comitatus iis conditionibus, quibus principi quondam Bethlenio dati fuerant.« Az utasítás IX. pontja. Az utasítás Linczi béke okirattára. 303—306. ll.

⁵⁾ *Zsilinszky* : id. értekez. 10—13. ll.

⁶⁾ »Quantum ad septem comitatus, inhaeret firmiter suis prioribus praetensionibus, sibi et filio majori natu, tamquam principi juniori Transsylvaniae, per Mattem Vram conferendis eo, quod in propecta jam aetate constitutus, longiorem vitam sperare non posset.« 1645 június 30-ról. Linczi béke okirattára. 316. l.

bizonyára a porta magatartása miatt, — a megegyezés siettetése végett azt a módosítást ajánlotta, hogy a hét megye Szatmár és Szabolcs kivételével csupán életének idejére csatoltassék a Bethlen-féle feltételek szerint Erdélyhez, míg az említett két megye halála után fiaira, mint erdélyi fejedelmekre szálljon.¹⁾ Az így módosított javaslatok elfogadása elől az udvar sem zárkozhatott el, — mely az erdélyi és a svéd hadak részleges egyesüléséről már tudomással bírt²⁾ s III. Ferdinánd augusztus 8-án kiállított okiratában hozzájárult Rákócynak *saját személyére* vonatkoztatott következő feltételeihez: Tokaj vára Tarczal mezővárossal és összes tartozékaival, tizedeivel és kilenczedével Rákóczyra s fiutódaira szálljon örök jogon, leányutódaira pedig 300.000 frt értékben; ugyanilyen módon legyen birtoka Regécz vára is összes tartozékaival, a leányutódokat illetőleg azonban 260.000 frt összegben. Szatmár- és Szabolcsmegyéket a fejedelem fiai is bírassák, de haláluk után a fejedelem családjából származó erdélyi fejedelmek csupán Szatmár városát és várát tarthassák meg tartozékaikkal. Szerenye vár birtokügye a legközelebb tartandó országgyűlésen intéztessék el. A tokaji Hét-szöllő Rákóczyt illeti, ki ezért 5000 frtot fog lefizetni. Ecsed vára összes tartozékaival, valamint Nagy- és Felsőbánya Bethlen István és Péter halála után azonnal Rákóczyé és mindkét nembeli utódaié legyen. A hét megye az 1622-ki béke szerint Rákóczy élete végéig Erdélyhez csatolandó.³⁾

Közjogi szempontból fontosabb ennél III. Ferdinándnak aug. 20-ról kelt azon okirata, mely a protestánsok feltétlen *vallásszabadságát* biztosítja és pedig olyan értelemben, hogy »az ország összes karai és rendei és a szabad városok, nemkülönben a kiváltságolt mezővárosok és az ország határszélein levő magyar katonák vallásukat, a templomok, harangok és temető szabad használata mellett mindenütt szabadon gyakorolják és senkinek sem szabad bárkit is az ő vallásának szabad gyakorlásában bár-

¹⁾ Nova postulata június végéről. U. ott. 321. l.

²⁾ *Zsilinszky M.*: id. ért. 24—25. ll.

³⁾ 1645 aug. 8-ról. Linczi béke okirattára 340—43. ll. Itt csupán a területi változások szempontjából említendő mozzanatokot emeltük ki, míg a beruházási összegekre, az amnestiára, a foglyok szabadonbocsátására vonatkozó részletek felsorolását mellőzhetőnek véltük.

mely módon, vagy bármely ürügy alatt zavarni és akadályozni». Ugyanez a jog illeti meg a parasztságot is. Az egyházak lelkészeit elűzni senkinek sem szabad, viszont az elűzöttek visszahívása, vagy helyökbe mások állítása nem korlátozható. Az erőszakos templom-elfoglalások ügyében a legközelebb tartandó országgyűlés az evangélikusoknak adandó elégtétel mellett, vagy az országlakos urak barátságos egyezkedésével fog határozni, de »templomfoglalások többé ne történjenek». A vallásügyre vonatkozó ezen törvények megszegői büntetésben részesülnek. Az országos sérelmek orvoslásáról a legközelebbi országgyűlés intézkedik; végül mindenkinek teljes amnestia biztosítottatik.¹⁾ Rákóczy ezzel szemben aug. 22-én ünnepélyesen lemondott a svéd és francia szövetségről, kötelezván magát arra, hogy a diplomák kicserélése után hadait Erdélybe, illetőleg a részére átengedett megyékbe haladéktalanul visszavezeti; Magyarország ügyeibe a jövőben nem avatkozik s a foglyokat váltságdíj nélkül elbocsátja.²⁾

A diplomák kicserélésével, miután III. Ferdinánd azokat 1645 december 16-án *Linczben* aláírta,³⁾ Rákóczy két éves küzdelmét bevégezettnek tarthatta. Az elért eredményre visszatekintve, kétségkívül jogosan írhatta: »ha állandó lészen a mit én véghezvittem s nemzetemnek jó lelkiismérete lészen, vagyon mit meghálálni mind az lelkiben, mind az testiben«,⁴⁾ annál is inkább, mert »az Úr Isten dicsőségére nézve s talán külső szabadságára nézve is hazánknek egy magyar fejedelem is azt végbe nem vitte, a kit mi mostan.«⁵⁾ Valóban a linczi béke úgy közjogi vonatkozásai szabatos megállapításainál fogva, mint az erdélyi fejedelmi joghatóság területi bővülése szempontjából, csak az 1606-ki bécsi békével hasonlítható össze. A hét vármegye közjogi helyzetében a nikolsburgi békében megállapított alapelvek voltak ugyan irányadók, de Szatmár- és Szabolcs-

¹⁾ Közölve Linczi béke okirattára. 344—47. ll. *Szalárdynál*: Siralmas magy. krón. 214—17. ll.

²⁾ Linczi béke okirattára. 347—49. ll.

³⁾ Az erre vonatkozó okiratok u. ott. 377—412. ll. és *Goossnál*: id. kiadv. 765—84. ll.

⁴⁾ Idézve *Szilágyi Sándortól*: I. Rákóczy György. 397—98. ll.

⁵⁾ Idézve *Angyal Dávidtól*: Millen. tört. VI. k. 499. l.

megyék Erdélyhez való csatolása — a magyar korona joghatósága alá való visszautaltatásuk egyelőre be nem látható határidőre való elhalasztásával, — magában véve is nagyjelentőségű vívmány, mely Erdélyt I. Rákóczy György halála után is Kelet-Magyarország elsőrangú politikai tényezőjévé emelte.

A linczi békében foglalt feltételek gyakorlati érvényesítése, vagyis a végrehajtás, számtalan kisebb jelentőségű birtokjogi és egyházi vonatkozású részletkérdés elintézésével kapcsolatosan, az 1646 április 1-én kezdődő tokaji értekezletnek volt fenntartva. Az értekezlet elé¹⁾ különösen Lippay esztergomi érsek gördített akadályokat s így az néhány hónapi tanácskozás után döntés nélkül oszlott fel; de az aug. 24-re összehívott országgyűlés miatt különben is fel kellett a tárgyalásokat függeszteni. A linczi békepontokat törvénybe iktató²⁾ 1646—47-ki *pozsonyi országgyűlés* lezajlása után megtartott eperjesi tanácskozások azonban (1647 nov. 10-től) aránylag rövid idő alatt kielégítő eredménnyel jártak, a mennyiben mindazon nehézségeket eloszlatták, melyek jobbra harminczad-, birtok- és egyházi ügyekben eddig fennállottak.³⁾ Ezek után 1648 januárius 28-án az átengedett országrészek formális átadása is megtörtént⁴⁾ s ezzel az 1644 óta ténylegesen Rákóczy birtokában levő felsőmagyarországi megyék jogérvényesen is Erdélyhez csatoltattak.

Rákóczy a porta kétszínű magatartását elért sikerei után sem tudta feledni. Győzelmes előnyomulásából a porta letiltó parancsa térítette vissza s így jogosan tulajdonította egyedüli érdemének a linczi béke összes vívmányait. »Én velem hatalmas császáruk hadai nem voltak, — írta a portára, — elhagy-

¹⁾ Okiratai a Linczi béke okirattára. 413—95. ll. Azonfelül *Zsilinszky M.*: Lippay György és a tokaji tanácskozmány 1646-ban. Századok. 1886. 400—26. ll.

²⁾ Art. 5. (Millen. kiadv. 421—27.) és Art. 20., az átengedett megyék birtoklásának feltételei. (U. ott. 443—47. ll.) *Szalárdy*: Sir. magy. krón. 222—24. ll.

³⁾ 1648 januárius 18-ról. Linczi béke okirattára. 603—608. ll. *Gooss*: id. kiadv. 796—805. ll.

⁴⁾ A királyi biztosok részletes jelentése szerint. U. ott. 647. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. X. 96. l. III. Ferdinánd meghatalmazása biztosai részére 1648 januárius 8-ról. Eredetiben Acta publ. fasc. 9. nr. 1. (Orsz. ltár.)

tak, nem segítettek és az hét vármegye is s az többi is maga jóakarata szerint vette oltalmomat, gondviselésemet régi szabadságoknak helyreállításáért.«¹⁾ Azon ígéreteit tehát, melyekkel a portán a felsőmagyarországi megyék Erdélyhez való csatoltatása iránt hangulatot igyekezett teremteni, tárgytalanoknak tekintette, sőt a portától 1636 óta következetesen sürgetett 5000 aranyforintnyi adófelemelést is megtagadta.²⁾ A porta természetesen állhatatosan követelte a felfogása szerint őt jogosan megillető összegek lefizetését,³⁾ de ezzel csak azt érte el, hogy Rákóczy Radziwill lengyel herczeg munkácsi látogatásának hatása alatt, készségesen magáévá tette a IV. Ulászló lengyel királytól kezdeményezett törökellenes kelet-európai coalitio szervezésének tervét,⁴⁾ sőt a lengyel dissidensek ösztönzésére komolyan foglalkozott a *lengyel korona* megszerzésének eszméjével is, mely IV. Ulászló 1648 máj. 20-án bekövetkezett halála miatt aktuálissá lett.⁵⁾ Megválasztatásának eshetőségei jelentékenyek lévén, Rákóczy diplomatai tevékenységét kizárólag a küszöbön álló lengyel királyválasztásra való előkészületekre fordította s így elhanyagolta a portával mind feszültebbé váló viszonyának rendezését. Portai követei kellőképen tájékoztatták ugyan az ott uralkodó ellenséges hangulatról,⁶⁾ de Rákóczy jelentéseiket túlzottaknak tartotta, mert tudta, hogy a velencei háború hadierejüket teljesen lekötötte.⁷⁾ Indokolt tehát II. Rákóczy György aggodalmas felfogása, ki atyja halála előtt közvetlenül már nem a lengyel korona megszerzését, hanem a portával való békés viszony mielőbbi helyreállítását vélte

¹⁾ 1646 márcziusából. Török-magyarkori Államokmt. III. 375. l.

²⁾ 1646 júliusi utasítása. Török-magyarkori Államokmt. III. 384—85. ll. 1646 márcz. 31-ki lev. Szalánczyhoz. *Beke és Barabás*: 790. l.

³⁾ Szalánczy 1646 júl. 28-ki (Levelek és okiratok. 860. l.) és decz. 19-ki jelentései. *Beke és Barabás*: 815—16. ll.

⁴⁾ V. ö. *Lukinich*: I. Rákóczy György és a lengyel királyság. Budapest. 1907. 21—32. ll.

⁵⁾ *Lukinich*: id. dolg. 45. s köv. ll. és Br. Bethlen Ferencz élete 36. s köv. ll.

⁶⁾ Szalánczy 1647 okt. 22-ki jelent. *Beke és Barabás*: 855—56. Gyárás kapitálya 1647 decz. 14-ki jelent. U. o. 891. l. Utóbbi 1648 aug. 17-ki jelentése. U. ott. 899—900. ll.

⁷⁾ Szalánczy 1647 nov. 24-ki jelentése. Levelek és okiratok. 889. l.

legsürgősebb teendőjének.¹⁾ Az 1649 januárius 23-án kezdődő *gyulafehérvári országgyűlés* is ezen az állásponton volt²⁾ s ámbár a rendek követség útján kísérletet tettek arra nézve, hogy a porta »megtekintvén régi ősinknek az fényes portához szabad akarat szerént való engedelmességét s minekünk is igaz tökéletességünket, régi adófizetésünkben és jó szokásunkban tartana meg«,³⁾ II. Rákóczyt az 1647 ápr. 9-ki meghatalmazás értelmében⁴⁾ a követelt adófelemelés teljesítésére feljogosították,⁵⁾ a mit megtenniök annyival inkább szükség volt, mert a porta engedekenységre egyáltalában nem volt hajlandó.⁶⁾

IX.

1648—1660.

II. Rákóczy György és a részek; politikai viszonya a bécsi udvarhoz s a lengyel királysághoz; lengyel hadjárata. Erdély és a porta. Rhédey Ferencz, Barcsay Ákos fejedelemsége. Rákóczy bukása, Várad elfoglalása.

II. Rákóczy György atyja haláláról III. Ferdinándot azonnal értesítette s egyúttal beleegyezését kérte ahhoz, hogy az öt felsőmagyarországi vármegye *visszacsatolását* az öreg fejedelem temetése utáni időre halaszthassa. A király azonban a visszakapcsolás elodázásának veszedelmes következményeire való utalással, a megyék azonnal való átadását kívánta⁷⁾ s október 28-án kelt rendeletével Kisdy Benedek választott egri püspököt, Wesselényi Ferenczet, Törös Jánost és Bornemisza Jánost biz-

¹⁾ 1648 okt. 9-ről. Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. I. Rákóczy, mint ismeretes, okt. 11-én halt meg.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 4—5. II.

³⁾ Hon és Külföld. 1841. 289—90. II. Török-magyarokori Államokmt. III. 418. I.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. X. 461—63. II.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 63. I.

⁶⁾ Serédi portai főkövet 1649 máj. 2-ki jelentése. *Szilágyi*: Okmánytár. II. Rákóczy György diplom. összekött. tört. 17. I.

⁷⁾ Királyi resolutio Daniel János fejedelmi követnek 1648 nov. 3-ról. Okmánytár. II. Rákóczy dipl. 7—9. II. és Tört. Tár. 1887. 434—35. II.

tosi minőségben a visszavétel fogyanatosítása végett Kassára küldötte,¹⁾ hol ezek a visszacsatolandó megyék képviselőivel a hűségesküt november 25-én akadály nélkül le is tétették,²⁾ bár pl. Borsodmegye a biztosoktól kívánt reversálist csak azok külön sürgetésére állította ki.³⁾ Szatmár- és Szabolcsmegye a linzi béke értelmében továbbra is erdélyi joghatóság alatt maradt; kormányzásukat illetőleg a nikolsburgi békében foglalt megállapodások voltak irányadók, de a közelmúlt évtizedek alatt az ismétlődő joghatósági változások következtében a felek hatásköri illetékességét több ízben érték *sérelmek*. Ilyen volt a szatmármegyei főispánság kérdése is, melyet III. Ferdinánd Károlyi Ádámmal kívánt betölteni, a nélkül, hogy ahhoz a gyulafehérvári udvar hozzájárulását kikérte volna s a nélkül, hogy a nikolsburgi feltételeket figyelembe vette volna. Ezenkívül azonban Bereg- és Ugocsamegyék tizedszedésében, a szabolcsmegyei salétromtermelésben, a harminczad- és némely birtokügyekben, közigazgatási kérdésekben stb. a két udvar közt lényeges ellentétek állottak fenn, melyek diplomatai úton való elintézésével II. Rákóczy György elvi jelentőségű határozathozatalt s a nikolsburgi feltételek szabatosabb körülírását akarta biztosítani. A kozák-lengyel háború, majd az elégedetlen lengyel dissidensekkel való sűrű politikai érintkezések János Kázmér király megbuktatásának tervével kapcsolatosan,⁴⁾ a fejedelem érdeklődését és tevékenységét egyelőre ebben az irányban kötvén le, a fennálló vitás részletkérdések eligazítására csak 1650 elején gondolhatott.⁵⁾ A feladattal *Bethlen Ferenczet* és pálóczi *Horváth Jánost* bízta meg, kiket ugyanazon év júliusában részletes utasítással ellátva Bécsbe küldött.

¹⁾ Másolatban M. Tud. Akad. kéziratára. Podhraczkgyűjt. Tört. Ivrét. 49. sz.

²⁾ Wesselényi 1648 nov. 8-ki parancsa Borsodmegyéhez. U. ott. Podhraczkgyűjt. Tört. Ivrét. 32. sz.

³⁾ A biztosok 1648 nov. 29-ki parancsa a megyének. U. ott. Podhraczkgyűjt. Tört. Ivrét. 41. sz. V. ö. *Borovszky S.*: Borsodmegye tört. I. 377. l.

⁴⁾ V. ö. *Lukinich J.*: Br. Bethlen Ferencz. 48—51. ll.

⁵⁾ II. Rákóczy György 1650 januárius 22-ki (A két Rákóczy családi level. 414. l.) és Rákóczy Zsigmond 1650 febr. 2-ki levelei. (U. ezen kiadvány 417. l.)

Rákóczy *instructiójában* a felmerült konkrét sérelmekkel vonatkozásban, a főszólyt elvi jelentőségű döntések megállapítására helyezte. Kívánja, hogy »ha kik találkoznának olyanok, kik az mi kezünk alatt való két vármegyébéli dolgokból ő felségét requirálnák, . . . ő felsége ne különben, hanem accepta primum superinde informatione méltóztassék cselekedni«; a főispáni székek betöltésénél a nikolsburgi feltételek vétessenek figyelembe, mert azok szerint »nem hogy collatio illette volna ő felségét, . . . de . . . arról való commissióknak is nem kellett volna expediáltatniok«. ¹⁾ A bereg- és ugocsamegyei tizedek tulajdonjogának kérdése még az eperjesi értekezlet óta függőben van ugyan, de a fejedelem kijelenti, hogy abban az esetben, ha azokhoz az egri püspök igényt tart, eláll követelésüktől; »de ha mikor el akarja árendálni«, akkor az elsőbbségi jog a törvény szerint a fejedelmet, mint nevezett megyék tulajdonképeni birtokos földesurát illesse. Ezt nem tekintve azonban »az dézmák ab antiquo szoktanak megárendáltatni ad intertentionem confiniorum«, e két megye tizedei pedig »eleitől fogva voltak applicaltatva az szakmári confiniumhoz«. Megegyezést sürget a szabolcsmegyei salétromfőzés ügyében is. A nádor és a kassai generális ugyanis azt kívánták, hogy a tőlük megjelölt falvak kizárólag a király számára főzzék a salétromot, már pedig azok »oly faluk, az kiken kívül vagy semmit, avagy csak igen keveset szoktak készíteni«. A fejedelem ezt nem engedhette meg, de abba készségesen beleegyezett, hogy e két vármegye összes salétromfőző helyein termelt salétrom harmadrésze a király rendelkezésére bocsáttassék. A nádor és a főkapitány ezzel nem elégedtek meg, de Rákóczy többet nem adhat. »Az harminczadok állapotjából is vagyon nem kicsin difficultás.« A fejedelem felfogása szerint »intra limites regni egy harminczadvételnél többet a kereskedő rendek és regnicolák ne terheltessenek«, ha tehát valakit a magyar király joghatósága alá tartozó területen megharminczadoltak, ugyanazon az erdélyi fejedelemség

¹⁾ Ez a részlet a Kún Istvánnak tett adomány körül felmerült ellentétekre vonatkozik; a fejedelem azonban utóbb ezen ügy mellőzésére határozta magát. 1650 aug. 22-ki levele Bethlen Ferenczhez. (Eredetije gr. Bethlen Itár. M. N. Múz.)

vámhelyein újabb harminczadot ne vegyenek és viszont. »Ekképpen mind az ország végezési helyben maradnak, mind pediglen az kereskedő rendek nem panaszkodhatnak.«¹⁾ S a kamara mégis újabb, méltánytalan követelésekkel áll elő. Általában »igen is arra vigyázzanak . . ő kglmek tam in hac materia, quam etiam in aliis, micsoda értelmekkel veszik és magyarázzák az diplomáknak szavait«; gondjuk legyen arra, hogy az udvar »halogatásnak alkalmatosságával« ne találjon kibúvót semmi tekintetben sem, mivel — ugymond — »ez dolog nekünk is méltóságunkba jár« s mivel úgy látja, — »mintha implicite az két vármegyét kívánnák kezunktől kibocsáttatni.«²⁾

III. *Ferdinánd*, a Rákóczytól javasolt módozatok ellen kifogásokat nem emelt. Készségesen elismerte a fejedelem jogait a két megye kormányzati ügyeiben s azokat az okiratokban foglalt feltételekben megfelelően tiszteletben kívánta tartatni; beléegyezett Bereg- és Ugocsamegyék tizedeinek a régi jogszokás szerint való felhasználásába; a termelt salétromnak Rákóczytól megállapított felosztását köszönettel fogadta, csupán azt kérte, hogy ha annál nagyobb mennyiség szállítására volna szükség,³⁾ a fejedelem az ellen nehézséget ne támaszson. Végül a harminczadfizetést illetőleg méltányos megoldásnak tartja, hogy a határos harminczadhelyeken úgy a kiviteli, mint a behozatali árúkra félharminczad vettessék.⁴⁾ A bécsi udvar azonban a Rákóczytól egyidejűleg titkos utasításban ajánlott törökellenes coalitio létesítését,⁵⁾ melyet egyébként Rákóczy Zsigmond sem helyeselt,⁶⁾ nem találta időszerűnek s hozzájárulását ahhoz megtagadta.⁷⁾ Sőt ha elhíhető volna az egyik svéd követnek jelentése,

¹⁾ V. ö. Gravamina politica SS. et OO. 18. Maii 1649. Kovachich : Collectio etc. Diaetae 1649. M. Jog. F. 15¹. (M. Tud. Akad. kéziratára.)

²⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 83—92. II. A harminczadszedésre és a salétromfőzésre vonatkozó sérelmek kapcsolatban állanak III. Ferdinánd 1649 szept. 14-ki rendeletével. Acta publ. fasc. 21. nr. 54. Orsz. ltár.

³⁾ III. Ferdinánd erre vonatkozó utasítása 1650 okt. 31-ről. Podhraczký-gyűjt. Tört. Ivrét. 42. sz. (M. Tud. Akad. kéziratára.)

⁴⁾ Szeptember 14-én kelt királyi válasz. Erd. Orsz. Eml. XI. 116—18. II.

⁵⁾ A titkos utasítás Erd. Orsz. Eml. XI. 92—95. II.

⁶⁾ II. Rákóczy György levele követeinek 1650 aug. 20-ról. Erd. Orsz. Eml. XI. 101. I.

⁷⁾ Lukinich J. : Bethlen Ferencz. 54—55. II.

— épen az udvar hozta a porta tudomására az ellene irányuló szövetségés tervezetét.¹⁾

A függőben lévő birtokügyi kérdések kielégítő megoldása Erdély és Magyarország közjogi viszonyát békés alapra helyezvén, II. Rákóczy György elérkezettnek vélte az időt arra, hogy atyja *keleti politikáját* folytatva, magának a lengyel trónt megszerezze. János Kázmér megválasztásának körülményei eléggé beigazolták ugyan, hogy efféle törekvéseknek Lengyelországban talaja nincs²⁾ s ezt aényt Klobusiczky András 1649. végéről való követjelentései is megerősítették,³⁾ de mindezen tanulságok Rákóczyt hatalmi politikája eredeti irányától eltéríteni nem tudták, legfeljebb óvatosabbá tették. Joghataságának kiterjesztése *Havasalföldére*,⁴⁾ majd Lupul elűzetése után⁵⁾ *Moldvára* is,⁶⁾ Erdélyt Kelet-Európában ismét jelentékeny politikai tényezővé emelte, úgy hogy az 1655-ben kitört lengyel-svéd háború alkalmával X. Károly II. Rákóczy semleges magatartása biztosítását már feltétlen sürgető szükségnek tartotta⁷⁾; János Kázmér lengyel király viszont szövetségét kereste s rögtön adandó segítsége fejében kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy őt társkirálylyá, fiát pedig utódává választatja, ha utóbbi áttér a kath. vallásra.⁸⁾ A hadiszerencse változása következtében, mely 1656 elején János Kázmért tette a harcztér urává,⁹⁾ a lengyel király és a rendek múlt évi ajánlatai tárgytalanokká váltak, mit

¹⁾ Skytte Benedek 1652 január 13-ki jelentése. (Erdély és az északkeleti háború. I. k. 211. l.)

²⁾ L. erre *Lukinich* : I. Rákóczy György és a lengyel királyság. 61—62. ll.

³⁾ 1649 decz. 17-ről. Erdély és az északkeleti háború. I. 68—69. ll. Deczember 26-ról. Tört. Tár. 1888. 114—15. ll.

⁴⁾ 1651 május 10. Baszarába Máté hitlevele. Okmánytár II. Rákóczy György dipl. összekött. tört. 61—63. ll. Erdély és az északkeleti háború. I. 178—79. ll. Tört. Tár. 1889. 457. l.

⁵⁾ *Szalárdy* : Siralmas magy. krón. 271. s köv. ll.

⁶⁾ Stefán vajda kötelezvénye 1653 okt. 30-ról. Erdély és az északkeleti háború. I. 281—82. ll.

⁷⁾ Welling Gotthárd követségi iratai. 1655 máj. 9-től kezdve. U. ott. I. k. 448—466. ll.

⁸⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 41. l. Erdély és az északkeleti háború. I. 373. l.

⁹⁾ Erdély és az északkeleti háború. II. 8—10. ll.

Rákóczy is kétségtelennek tartott¹⁾ s így a védelemre utalt X. Károly svéd királytól felajánlott s Lengyelország ellen irányuló szövetség tervét annál készségesebben karolta fel, mivel az 1656. december 6-án megkötött szerződés számára Kis- és Nagy-Lengyelország, Litvánia jelentékeny részein kívül a lengyel koronát is biztosította.²⁾

A fejedelem *hadikészülődései*, ki a szövetség megkötése után 1657 januárius 6-ra általános hadfelkelést hirdetett, ³⁾ különösen a bécsi udvarban keltettek nagy izgalmat. Itt a felfogás kezdettől fogva az volt, hogy Rákóczynak a *lengyel korona megszerzésére irányuló törekvései* külpolitikai bonyodalmakon kívül feltétlenül Erdély romlását idézik elő ⁴⁾ *III. Ferdinánd* tehát a foganatosított hadikészülődések hírére haladéktalanul követet küldött Rákóczyhoz, figyelmeztetvén vállalkozása végzetessé válható következményeire, a nélkül azonban, hogy a fejedelmet elhatározásában befolyásolhatta volna.⁵⁾ De aggodalmas ellenvetések merültek fel egyidejűleg a *fejedelem bizalmas hívei* köréből is. Rhédey Ferencz még a svédekkel folyó tárgyalások alkalmával figyelmeztette Rákóczyt, hogy »ha Lengyelországban megyen be haddal, tovább kell hagyni Erdélyt és az bizony dolog, hogy ez mostani szomszédságbeli disturbiumokra nézve császár feles hadakat gyűjtött, melyet ha Erdélyre fordítana, féltő volna, hogy Ngodat jó progressusában meg ne gátolná.«

¹⁾ V. ö. *Angyal D.*: id. munkája. Millen. tört. VI. 530—32. ll.

²⁾ A szerződés közölve Erdély és az északkeleti háború II. k. 190—196. lapok.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 42. l. »Anno Dni 1657. die 9. Januarii az nemes Belső Szolnok vármegye az mi kglmes urunk parancsolatjára az lengyelországi táborozásra indult meg zászlóstúl Désről.« Belső Szolnok vmegye jegyzőkönyve. (Szolnok Dobokamegye ltára.)

⁴⁾ »Er könne dadurch nit allein um das Seinige kommen, sondern (sein) ganzes Geschlecht ruiniren, aus vielen Ursachen und Motiven, principaliter awer, wie ihm wol wissend, dass ihm der Türk nicht hold, sondern dass so Sein Vater gethan, an ihme zu vindicieren verlange. Er würde ihn nie unangefochten lassen und von den anderen Podentaten unmolestirt und ohne Krieg bleiwen kinnen.« Pálffy Pál 1650 decz. 17-ki lev. Erdély és az északkeleti háború. I. 134. l. és *Angyal D.*: id. munkája. Mill. tört. VI. 520. lap.

⁵⁾ Horváth György 1656 decz. 19-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XI. 242—44. ll.

A porta könnyen hitelt ad olyan híreszteléseknek is, hogy »ha Ngodnak Lengyelországban succedálna az dolog, az porta ellen indítana hadat, azért jobb volna most eleit venni.«¹⁾ Petki István szintén utalt a lengyelektől várható támogatás bizonytalanságára s csakis abban az esetben javasolja a hadjárat megindítását, ha »az török részéről securus lehet, ide hátra Ngod nem hagyván ellenséget háta megé.«²⁾ Haller Gábor is, bár egyébként a körülményeket kedvezőknek itéli, — »Legnagyobb akadályt az török állapotjában« lát, »ki másoknak előmenetelit s kiváltképpen az Ngod szerencsáját és hatalmas nemzetekkel való szövetségét és maga megerősítését irigy szemmel kezdvén nézni, talán akadályt igyekezik ez dolog eleiben vetni.«³⁾

Rákócznak elsősorban valóban *a porta magatartásáról* kellett tájékozottnak lennie, mert hiszen köztudomású tény volt, hogy »az porta olyan, mint az tenger: nincs egy állapotban.«⁴⁾ Harsányi portai követe szept. 21-ki jelentéséből azonban kitűnt, hogy lengyelországi vállalata, már a mennyiben tudtak róla, ott nem volt népszerű. »Ngod legyen vesztegségben, — izenték a portáról, — mert mind az lengyelnél s mind az svédnél az portának hiti vagyon... Azért sem arra nem mehetnek, hogy az lengyel ellen menjen Ngod, sem a svédvel való conjunctióra«, mert »az Ngod fejedelemsége jobb száz lengyel királyságnál is.«⁵⁾ Nem sokkal utóbb leplezetlenül tudtára adták álláspontjuk tulajdonképeni indító okait is. »Egyiket sem kívánja az porta, hogy Ngod segítse, mert akár az lengyelt állítsa Ngod helyre, vele és másokkal confoederálván, félnek, reájok ne forduljon; akár pedig az svédet, kit elhittek, erős hadakozó nemzet, szomszédságokban meggyökerezvén, nagy dolgokat próbálna ellenek.«

¹⁾ 1656 szept. 7-ki levele. Okmánytár. II. Rákóczy György dipl. összekött. tört. 452. l.

²⁾ 1656 szept. 7-ről. Okmánytár etc. 453—54. ll.

³⁾ 1656 szept. 6-ről. Okmánytár etc. 455—56. ll. És egy ismeretlennek véleménye határozottan háborúellenes tartalommal. U. ott 469—70. ll. Ugyanilyen Lorántffy Zsuzsánnáé is. A két Rákóczy családi lev. 510—511. lapok.

⁴⁾ Harsányi Jakab portai követ jelentéséből, 1656 szept. 12-ről. Okmánytár etc. 465. l.

⁵⁾ Okmánytár etc. 471. l.

Harsányi a portán uralkodó hangulatra czélozva nyomatékosan hangsúlyozta is, hogy »ha az szerencse nem talál Ngodnak szolgálni, nyelvek, karjok az törököknek minden bizonynyal... Ngod ellen meghosszabbodik.«¹⁾ Rákóczy azonban efféle eshetőségeket szándékosan kizárt számításából; a portai jelentéseket túlzottaknak tartván, kétségtelennek vélt győzelmes hadivállalata után a porta kiengesztelésének lehetőségében nem kételkedett.

Mint a következmények mutatták, Rákóczy a helyzetet teljesen félreismerte. A portán hadikészületei tényleg nagy ingerültséget keltettek s a nagyvezér azonnal megparancsolta, hogy »meg ne induljon, hanem vesztég üljön, egyébiránt nagy haragja leszen császárnak.«²⁾ A gyulafehérvári udvarban februárius folyamán sűrűn megforduló török követek egyértelműen követelték, hogy ha Rákóczy »meg nem indult, legyen vesztegségben országában, ha megindult is, térjen vissza, mert rossz vége leszen.«³⁾ Erdélyben tehát ily előzmények után egyáltalában nem okozott meglepetést sem a portai követek azon jelentése (ápr. 30.), melyet a januárius 17-ki *viski országgyűlés* alkalmával kinevezett kormányzóknak⁴⁾ tettek, hogy t. i. »az vezér megesküdt, vagy az muzurmán nemzet vesz el, vagy az három országot porrá teszi,«⁵⁾ sem pedig Rákóczy letétele, melyet a porta a szerencsétlenül végződő hadjáratból⁶⁾ visszatért fejedelemtől 1657 október 25-re összehívott *gyulafehérvári országgyűlésen*

1) 1656 okt. 16-ról. Okmánytár etc. 483—84. II. »Ngod imide-amoda ne kapjon; ez ilyen, amaz meg ilyen, azt ne mondja, mert az Ngod méltóságos urasága, java az portátul van, kára is innét következhetik,« írja Harsányi decz. 21-ről is (Okmánytár etc. 509. I.), mely tehát ultimatumnak tekinthető.

2) Barcsay Ákos 1657 febr. 13-ki levele Lorántffy Zsuzsánnához. Erdély és az északkeleti háború. II. 378. I.

3) Barcsay 1657 febr. 23-ki levele. U. ott. II. 380. I.

4) Erd. Orsz. Eml. XI. 43. I.

5) Erdély és az északkeleti háború. II. 359. I.

6) *Szalárdy*: Sir. magy. krón. 299—329. I. *Kemény*: Önéletírása. 503—24. II. *Szilágyi S.*: II. Rákóczy György lengyel hadjárata. (Rajzok és tanul. II. 47—70. II.) II. Rákóczy György. 176—96. II. *Gr. Bethlen J.*: II. Rákóczy György ideje. 47—73. II. Erd. Orsz. Eml. XI. 254—55. II. *Enyedi István* krón. Erd. tört. ad. IV. 226—240. II.

hozott a rendek tudomására.¹⁾ Rákóczy a felizgatott közvéleményre való tekintettel fejedelemségéről némi ellenállás után le is mondott,²⁾ főleg azért is, mivel az országgyűlés kötelezte magát, hogy a porta jóakarátának kieszközlése esetén »egész országul, három nemzetül, mind az mostan választandó« fejedelemmel együtt »előbbeni méltóságos fejedelmi állapotjában« recipiálja.³⁾ A párthíveitől támasztott ellenforradalom⁴⁾ azonban megválasztott utódát, *Rhédey Ferenczet*, az 1658. januárius 9-én megnyílt megyesi országgyűlésen⁵⁾ lemondásra kényszerítette, mert a portának Jenő átadását sürgető legújabb követeléséből⁶⁾ leplezetlenül kitűnt hódoltató törekvése, melyet a mesterségesen előidézett fejedelmváltozással kapcsolatosan feltétlenül érvényesíteni akart. »Kévánja ma kglmetektől Jenőt, kévánja ottan hamar Lugost, azután Szebent, vagy Brassót, kévánhatja végre Váradot és apránként izengetvén oltalmát s erejét, basát helyeztethet Erdélyben«, figyelmeztette Rákóczy a rendeket,⁷⁾ ki inkább koldulni kész, semhogy Erdélyt ellenállás nélkül kiszolgáltassa a porta önkényének,⁸⁾ s még egy czigánysátrat sem akart a portának ajándékozni, nemhogy Lugost.⁹⁾ Elszánt magatartása, melyet a porta hódító politikája indokolni látszott, a rendeket ismét köréje sorakoztatta, kik

1) *Bethlen Imre*: i. m. 155—57. ll. Okmánytár etc. 569—70. ll. Török-magyarkori Államokmt. III. 442—45. ll. Tartalmilag *Szalárdynál*: 338. l. *Enyedi* krón. u. ott. IV. 253—254. ll.

2) Az erre vonatkozó tárgyalások Erd. Orsz. Eml. XI. 260—63. ll.

3) 1657 november 1-ről kelt kötelezvényökben. Erd. Orsz. Eml. XI. 320. l.

4) *Szalárdy*: *Síralmas magy. krón.* 340—46. ll. Erd. Orsz. Eml. XI. 265—66. ll.

5) Rhédey meghívója. Erd. Orsz. Eml. XI. 336—37. *Szalárdy*: 351. l. Belső Szolnok vármegye jegyzőkönyve. 1657 decz. 31-ről. (Szolnok-Doboka m. lt.)

6) Barcsay levele 1657 decz. 22-ről Kemény Jánosnak. Erd. Orsz. Eml. XI. 331—32. ll. és a nagyvezér levele. Magy. Tört. Tár. XVII. 47—48. ll.

7) 1657 decz. 18-ról. Török-magyarkori Államokmt. III. 449. l. és *Bethlen Imrénél*: id. m. 167—68. ll.

8) 1657 decz. 23-ki levele. Okmánytár etc. 590. l.

9) Egy 1699 aug. 22-én befejezett tanúvallatási jegyzőkönyvből. Eredetiben és másolatban Orsz. levéltár. Rev. havasok. I. k.

januárus 25-én újból fejedelmökké választották s neki hűséget fogadtak.¹⁾

Bár Erdély és a magyarországi megyék rendeinek hangulata az erdélyi joghatóság alá tartozó részek területi integritásának megvédelmezése kérdésében egységes álláspontra helyezkedett,²⁾ jóformán egyedül a székelység kivételével,³⁾ sőt az ápr. 9-én megnyílt gyulafehérvári országgyűlés átokkal sújtotta, »ha ki *Jenő várát* vidékivel, sőt szegény hazánkknak akár mely véghelyét is, akármi szín és praetextus alatt ez hazától elidegenítené és pogány kézben ejtené,⁴⁾ — Rákóczy mindamellett egy pillanatig sem volt kétségben az iránt, hogy a török háború kikerülhetetlen.⁵⁾ A tényleges államjogi helyzet és területi elhelyezkedés biztosítását fejedelemségéről való lemondásának ígéretével is megkísérelte ugyan,⁶⁾ de egyidejűleg nagyszabású diplomatai tevékenység kifejtésével kapcsolatban készülteket tett a porta fegyveres beavatkozásának elhárítására is.⁷⁾ Törekvése elsősorban a bécsi udvar megszerzésére irányult s e tekintetben jelentékeny áldozatoktól sem riadt volna vissza. Még mielőtt másodízben megválasztották fejedelemmé, — azt

1) »Anno Dni 1658. die 19. Januarii Barcsai Ákos praesidens uram ő kglme az ország statusitul előbbi kglmes urunk, Rákóczy György urunkhoz ő Ngához követségül kéredzett Gyaluban, a honnét die 24 mensis praesentis éjjel egy és két óra között Rákóczy György urunkkal ő Ngával együtt sok hadakkal az város alá ütvén, szomorú követséget hozott, ugy hogy csaknem mind ott rontata vágata le Rákóczy György urunk az gyűlésen levők, kik voltunk. Másodnap osztán kis (?) kételenségbül az országnak ujobban melléje kelle állani és pompával ujabban 2 és 3 óra között délyest az fejedelemségben recipiáltatott és introducaltatott« etc. Belső Szolnok-megye jkönyve. (Szolnok-Dobokamegye ltára.) A dátumra vonatkozó adatok összeállítása *Erdélyi Alajostól*: Baresay Ákos fejedelemsége. Századok. 1906. 422—23. l. jegyzetben.

2) Petki János jelentése 1658 febr. 26-ról. Erdély és az északkal. háb. II. 494. l. Hunyadmegye jelentése febr. 13-ról. Erd. Orsz. Eml. XI. 360. l. Tordamegyének jelentése febr. 28-ról. U. ott. XI. 363. l. Bihar- és Szabolcs-megye állásfoglalására *Szalárdy*: Sir. magy. krón. 347—48.

3) Haller Gábor jelentése 1658 febr. 25-ről. Erd. Orsz. Eml. XI. 361. l.

4) Art. I. Erd. Orsz. Eml. XI. 371. l.

5) *Szalárdy*: Siralmas magy. krón. 354. l.

6) A rendek térítvénye 1658 ápr. 16-ról. Erd. Orsz. Eml. XI. 374. l. II. Rákóczy ápr. 13-iki levele. Családi levelez. 358—59. ll.

7) V. ö. ezekre Erdély és az északkeleti háború. II. 473—74. ll.

képzelte, hogy a veszedelemben forgó részeket a magyar korona joghatóságához való csatolással lehet megvédelmeznie ; ¹⁾ Jenő várának átadásától utóbb sem vonakodott volna, de ezzel szemben az udvartól kellő hadisegítséget kívánt.²⁾ Lipót kitérő válasza ³⁾ következtében a május 24-ki gyulafehérvári országgyűlés, mely különben is a portai parancsok és a hírsztelt hadikészülődések alatt állott,⁴⁾ a békés megegyezés szükségessége mellett nyilatkozott s ellenállásuk kétségtelen sikertelenségének tudatában Rákóczy feláldozásától sem vonakodott.⁵⁾ A rendek ezen felfogását Rákóczy hadisikerei sem módosíthatták, ki az aradi palánk felégetése után a Jenő elfoglalására siető Kenán budai pasát Pálélése mellet megverte (júl. 6.) ; ⁶⁾ a fejedelem győzelme után is kénytelen volt beismerni, hogy »Isten kezei nem rövidültek ugyan meg, de emberi ítélet szerint ez erő ellen nem resistálhatunk« ; nem tartja lehetetlennek, hogy »az erdélyiek fejedelmet választanak s így melléje állanak az ebeknek (a törököknek), ellenünk lesznek.«⁷⁾ Az augusztus havában tartott országgyűlések valóban csak Rákóczy haladéktalan lemondásában látták egyedüli módját a támadó török haderő visszatartásának,⁸⁾ — annyival is inkább, mert ekkor a bécsi udvar semlegessége is nyilvánosságra jutott.⁹⁾

¹⁾ Instructiója 1658 januárius elejéről. Okmánytár etc. 597. l. és jan. 19-ki levele. *Rumy* : Monum. I. 295. l.

²⁾ Kövér Gábor előterjesztése 1658 ápr. 30-ról. Erd. Orsz. Eml. XI. 388. lap.

³⁾ 1658 ápr. 30-ról. Okmánytár etc. 619—20. ll.

⁴⁾ A nagyvezér levelei *Bethlen Imrénél* : id. dolg. 173—75. ll. és 176—80. ll.

⁵⁾ Ezen országgyűlés tárgyalásaira Erd. Orsz. Eml. XI. 274—76. ll. *Erdélyi A.* : id. dolg. Századok. 1906. 424—29. ll.

⁶⁾ *Márki S.* : Hadtört. Közl. IX. 123—25. ll. és Aradmegye tört. II. 106—108. ll. *Enyedi* krón. Erd. tört. ad. IV. 266. l.

⁷⁾ Július 15-ki levelében. Családi levelezés. 551. l.

⁸⁾ »Én kglmes uram az én részemről most sem látom s esmérem Ngod fejedelemsége renunciálásának semmi hasznát, de az ország, az mint látom és hallom, minden megmaradásokat egyenesen abban is helyeztetik« etc. Barcsay 1658 aug. 19-ki levele. Erd. Orsz. Eml. XI. 415. l.

⁹⁾ V. ö. az esztergomi érsek júl. 6-ki lev. Erd. Orsz. Eml. XI. 400—401. ll. Mikes jelentése aug. 12-ről. U. ott. XI. 409—13. ll. Wesselényi nádor aug. 16-ki lev. *Rumy* : Monumenta. I. k. 304. l.

Augusztus végén a török-tatár hadak már benyomultak a teljesen készületlen Erdélybe s »Zabolától fogva egész Háromszéket elégették;«¹⁾ majd a szász székek,²⁾ Gyulafehérvár, Enyed, Kolozsvár stb. megsarczolása s részben feldúlása után³⁾ Nagyvárad felé haladtak, melyet szept. 13-án ostrom alá fogtak,⁴⁾ habár eredménytelenül is, *Borosjenő* azonban ekkor már török kézben volt,⁵⁾ sőt okt. közepén *Deszni vára* is megnyitotta kapuit az ostromló hadaknak⁶⁾ s ezzel *Zarándmegye*, a keleti részek kivételével, — hódoltsági területté lett.

Következményeiben azonban végzetesebbé vált Erdély és a porta közjogi viszonyának megváltozása. *Barcsay Ákos* fejedelemmé kineveztetése a nagyvezértől, a rendek részére az athnamékban biztosított szabad fejedelemsválasztási jog erőszakos mellőzése volt,⁷⁾ mely nyilvánvalóvá tette a porta azon törekvését, hogy befolyását Erdély belpolitikai életében közvetlenül érvényesíteni kívánja. A porta politikája ettől fogva nem a magyarországi részekkel bővült fejedelemség külön államiságának további fentartására, hanem arra irányult, hogy azt a porta érdekeinek feltétlenül alárendelje, mint a két oláh vajdaságot. — De ezzel kapcsolatosan véglegesen biztosítani akarta a fejedelemség gazdasági kiaknázását is. Innen van az, hogy a jelentékeny erőforrásokul szolgáló magyarországi részeknek Erdélytől való elszakítása és hódoltsági területté való alakítása következetesen keresztülvitt politikai elvükké lett, melylyel természetesen összefüggött a tulajdonképeni Erdélyre kirótt aránytalanul nagy adóztatás is, mely a gazdasági jövede-

1) Barcsay aug. 12-ki levele. Erd. Orsz. Eml. XI. 416—17. ll. *G. Kraus*: Siebenbürg. Chronik. I. (Wien. 1862.) p. 351.

2) *Graffius*: Siebenbürg. Ruin. (*Kemény*: Fundgruben. II. 148. s köv. ll.)

3) *Szalárdy*: Siralmas magy. krón. 389. l.

4) *Szalárdynál*: Siralmas magy. krón. 399. l.

5) *Márki S.*: Aradmegye tört. II. 110—11. ll. az irodalommal.

6) II. Rákóczy levele okt. 16-ról. Családi level. 569. l. *Szalárdy* (Siralmas magy. krón. 410. l.) okt. 18-át említ.

7) »A szegény hazának régi megrögzött szokása s kiváltképen való szabadsága ellen a bán, Barcsai Ákos, a vezértől fejedelemmé tétetett vala, melyben a haza szabadsága a szabad választásban megrontaték.« *Szalárdy-nál*: Sir. magy. krón. 406. l.

lemforrásaitól megfosztott fejedelemséget teljesen kiszolgáltatta a porta túlhatalmának. Kitűnt mindez már Barcsay kineveztetésekor, kitől a nagyvezér évi 40.000 aranyforintnyi adót, ötszázezer tallér hadikárpótlást és végül *Lugos és Karánsebes* haladéktalan átadását követelte, mely elől Barcsay nem térhetett ki.¹⁾ »Jobb lett volna halált szenvedni, mintsem hazája romlására, keresztyénsége sérelmére néző dolgokra magát kötelezni,« írta ezekre vonatkozóan II. Rákóczy,²⁾ de a rendek bevégzett ténnyel állván szemben, Baresayt az okt. 7-ki *segesvári országgyűlésen* a szokásos formások megtartásával fejedelemmé választották,³⁾ sőt örömkönnel adtak kifejezést, hogy a sors a vérükből való Baresayt helyezte a fejedelmi székbe, — »nem más keresztyén-ség nélkül való pasát rendelnének igazgatásunkra fejedelmül.«⁴⁾ Jóllehet még a novemberi marosvásárhelyi országgyűlés sem szakadt el Rákóczytól, sőt a rendek az ugyanekkor fogalmazott eskümintában határozottan kifejezésre juttatták, hogy »ha az méltóságos fejedelem Rákóczy György uram ő nga az fényes portától kegyelmet nyerhet«, ők ujból készek fejedelmükül elismerni,⁵⁾ a porta ellenmondást nem tűrő hangon utasította Baresayt, hogy Rákóczyval »soha ennekutánna az országban semmi igazgatása ne legyen.« »Meg nem kell engednetek, — ugymond, — hogy sem anyjának, feleségének, fiának, sem az őket követőknek valami jövai legyenek Erdélyben,«⁶⁾ a mi tehát annyit jelentett, hogy

¹⁾ *Szalárdy* : 406. l. Bornemissza Kata levele 1658 okt. 3-ról. Teleki Mihály levelezése (szerk. *Gergely Sámuel*). I. k. 276—77. II. Tört. Tár. 1888. 694. l. *Lutsch* Diariuma. (*Kemény* : Fundgruben. I. 297. és 301. II.) Erd. Orsz. Eml. XII. 70. és 81. II. *Bethlen Imre* : id. dolg. 98. l. *Enyedi J.* krón. Erd. tört. ad. IV. 274—75. II. Ez alkalommal mondta állítólag egy török, »quod pastor porcorum comederit suos porcos«. (1699 aug. 22-ki tanúvallatásban. Orsz. levéltár. Rev. havasok. I.)

²⁾ 1658 szept. 27-ki levele. Családi levelez. 566. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. XII. 68—76. II. *Cronica civit. Schaesburg.* (*Kemény* : Fundgruben. II. 117.) *Bethlen Miklós* : Önéletírása. I. 249. l. *Erdélyi A.* : id. dolg. Századok. 1906. 433—36. II. Belső Szolnokmegye jkkönyve. (Szolnok-Dobokamegye ltárában.)

⁴⁾ Art. I. 1658. nov. 6. Erd. Orsz. Eml. XII. 94. l. *G. Kraus* : *Siebenbürg. Chronik.* I. 361. l.

⁵⁾ Art. II. Erd. Orsz. Eml. XII. 99. l.

⁶⁾ 1658 novemberben kelt levelében. U. ctt. XII. 109. l.

Barcsaya Rákóczy kezén lévő magyarországi részek haladéktalan megszerzésére s ezzel a bukott fejedelem Erdélyből való végleges kiszorítására, lépéseket tegyen. Ennek tulajdonítható, hogy a rendek a decz. 3-án kezdődő *segesvári országgyűlés* határozatából kifolyólag, Rákóczyt a kényszerítő körülményekre való hivatkozással a birtokában levő területek és várak átengedésére felszólították,¹⁾ ki némi vonakodás után²⁾ az erre vonatkozó tárgyalások megindításához hozzá is járult. Az *egyezség* 1659. januárius 30-án *Szatmárt* jött létre, melyben Rákóczy kötelezte magát, hogy »Váradot, Kővárat, mint ország házait és Magyarország-nak Erdély országához incorporáltatott részeit kezétől kibocsátja« Barcsaynak »erről hit szerént maga kezeírása alatt adott pecsétével megerősítettett assecuratoria levelének tartása szerint.« Viszont Barcsay és a rendek vele ellenséges viszonyban nem lesznek, erdélyi birtokait nem háborgatják, ha utódai valamelyikének »az Erdélyben való lakáshoz kedve« lenne, az ellen a rendek nehézséget nem támasztanak; a fejedelem hívei, kik egyébként hűségeskü letételére kötelesek, továbbra is II-ik Rákóczy szolgálatában maradhassanak. Biztosítsák továbbá, hogy Váradot »töröknek soha semmi szín és módok alatt nem adják, annak oltalmazására és megtartására tehetségek szerént minden utakat, módokat elkövetnek, hasonlóképpen partiumban levő több erősségeket is nem adnak.« Feltételül szabja végül, hogy azon híveinek, kik a homágiumot eddig le nem tették, amnestia biztosíttassék.³⁾ A tényleges visszabocsátás a szatmári egyezség némely tételei körül folyt s gyakran kilátástalanoknak mutakozó diplomatiái tárgyalások miatt⁴⁾ csak márczius 30-án ment végbe,⁵⁾ de ezzel Erdély területi egysége, — az idő-

1) 1658 decz. 13-ról. U. ott. XII. 112—15. II.

2) *Erdélyi A.*: id. dolg. Századok. 1906. 490—93. II. V. ö. Erdély és az északkeleti háború. II. 478. I.

3) 1659 januárius 30-ról. Erd. Orsz. Eml. XII. 146—48. II. *Enyedi* krón. Erd. tört. ad. IV. 279—80. II.

4) V. ö. ezekre *Erdélyi A.*: id. dolg. Századok. 1906. 495 s köv. II. Az okiratok Erd. Orsz. Eml. XII. 115. s köv. II.

5) Barcsay követeinek biztosító levele ugyanezen napról. Erd. Orsz. Eml. XII. 231. I. Magy. Tört. Tár. XVII. 69. I. Erdély és az északkeleti háború. II. 538. I.

közben hódoltsággá alakított délnyugati részek kivételével, — Barcsay fejedelemsége alatt helyreállott.

A *szatmári egyezség* Szabolcs és Szatmármegyékre természetesen nem vonatkozhatott, mert e két megye a linczi béke értelmében csak az I. Rákóczy György családjából származó fejedelmeket illethette. A részek átengedése tehát korántsem jelentette Barcsay feltétlen túlsúlyát és pedig annyival kevésbbé, mert Rákóczy jelentékeny erőforrások birtokában lévén, még mindig számottevő tényező volt és mert kétségesnek lázott, mennyiben sikerül Barcsaynak összeegyeztetnie a szatmári egyezségnek Rákóczy erdélyi birtokait biztosító pontjait a porta merőben ellentétes irányú felfogásával, mely a temesvári pasa április 22-ki levelének tanúsága szerint változatlanul azt követelte a rendektől, hogy »annak az pártos Rákóczinak mind feleségét s mind egyéb ötöt követőket Erdélyből űzzétek ki, javait mind vegyétek el.«¹⁾ Az új területi elhelyezkedés állandósulása tehát a porta jövőendő magatartásától volt függővé téve s így a szatmári egyezség gyakorlati jelentőségű szerződéssé tulajdonképpen csak a porta hozzájárulásával válhatott. A temesvári pasa említett levele azonban a portai politika változatlanságának kétségtelen bizonyossága lévén, Barcsay, ki fejedelemségét a megoldatlan adóügyi kérdések miatt fölötte bizonytalannak érezte,²⁾ a szatmári szerződés mellőzésére határozta magát, mely — felfogása szerint — kisebb veszedelmet rejtett magában, mint a portával való ellenkezés. Ez magyarázza meg a *szászsebesi országgyűlés* június 3-ki végzését is, melynek értelmében »ez mai naptól fogva . . . valamig ez mostani fenforgó veszedelmes állapotok nem sopiáltatnak,« az erdélyieknek a volt fejedelemmel, családjával való mindennemű érintkezést fő- és jószágvesztés büntetése alatt eltiltották.³⁾ Rákóczy ebből jogosan következtette, hogy erdélyi birtokainak elkobzása csak idő kér-

1) Erd. Orsz. Eml. XII. 237. l.

2) V. ö. a velencei követ ápr. 30-ki, június 22-ki jelentéseivel. *Óváry*: Oklevélmás. III. 151—52. ll. Lutsch jelentése 1659 június 25-ről. Török-magyarkori Államokmt. III. 453—54. ll.

3) 1659 június 3-ról. Erd. Orsz. Eml. XII. 256—57. ll. és Art. XI. U. ott. XII. 301—302. ll. Teleki Mihály levelezése. I. k. 413. l. *Szalárdy*: 438. l.

dése,¹⁾ melynek megelőzése az adott viszonyok között egyedül fegyveres beavatkozással látszott lehetségesnek. Támadásával kapcsolatosan azonban mindenek előtt a két vármegyét kellett biztosítani, mint a melyek politikai ellenfeleinek legközelebbi céljai.²⁾

A bécsi udvar az eshetőségek mérlegelése alapján ugyanezen állásponton lévén, a Rákóczyval való tárgyalásokat *Szatmár- és Szabolcsmegyék* átengedésére vonatkozólag, már május havában megindítandóknak tartotta. Rákóczy ekkor a két megye visszabocsátását kellő ellenértékektől tette függővé; kárpótulásul kívánta ugyanis a 13 szepesi várost Szepes várával, biztosító levelet, hogy a király »minden ellen oltalmaz«-za, német birodalmi hercegséget, hogy a fejedelem nádori joghatóság alá ne jusson s végül, ha fejedelemségét visszanyerné, Szatmár várát.³⁾ Az udvar azonban feltételei megjelölésekor csupán annyi engedményre volt hajlandó, hogy Rákóczy a két megye összes jövedelmeit az átadás után is élvezheti s ha fejedelemségét visszaszerzi, »vagy csak a török furora csendesedik is«, azok újból való birtokbavétele ellen nehézségeket nem támaszt; fel-tételül szabta végül az azonnal való átadást és azon jogát, hogy Szatmár, Kálló és Ecsed várakba királyi csapatokat helyez-hessen. »A cessiót megcselekeszszük«, — írta ez alkalomból anyjának II. Rákóczy s mindössze annyi kikötéssel élt, hogy Ecsed a katonai megszállástól ment legyen.⁴⁾ Nem sokkal utóbb azonban I. Lipóttól a megállapodásban foglalt módzatok foga-

1) »Kollat confidenter narravit, qualiter princeps Barcsaius et regnum Transsylvaniae contra publicam fidem Celsitudini Vrae datum, procedit ad confiscationem omnium bonorum ad eandem in Transsylvania haereditario, vel alio modo pertinentium.« Radolt levele 1659 júl. 20. Okmány-tár etc. 650. l. Azonfelül Teleki Mihály lev. I. 402. l.

2) »Principi et statibus Transsylvaniae severissime injunctum fuisse, ut proditorem Rakozium . . . omnibus viribus insequantur et se nulla ratione admittere velle, vel posse, ut etiam saltem unicum palmum terrae vel ipse, vel filius, vel mater aut conjunx in Transsylvania possideant et si Mattas Vra voluerit recipere dictos duos comitatus, faciat quamprimum, alioquin certo certius Turcas occupaturos.« Radolt jelentése 1659 június 15-ről Barcsay követségről. Erd. Orsz. Eml. XII. 312. l. V. ö. Barcsay ápr. 3-ki utasításával. *Rumy*: Monumenta. I. 314. II.

3) Május 16-ki levele Lorántffy Zsuzsannához. Családi lev. 572. l.

4) II. Rákóczy György június 28-ki levele u. ahhoz. Családi level. 572. l.

natosításának bizonytalan időre való elhalasztását kérte, — mert ugymond — nevezett megyéket semmiféle veszedelem nem fenyegeti,¹⁾ — de a király július 29-én gersei Pethő Zsigmond onodi viczekapitányt a két megye haladéktalan megszállására utasította²⁾ s erről egyidejűleg Rákóczyt is értesítette,³⁾ de a végrehajtás Rákóczy hadikészülődései miatt egyelőre keresztül-vihető nem volt.⁴⁾

Erdélyben — Rákóczy július 20-ki fenyegetésszerű pátenstől⁵⁾ eltekintve, — már augusztus elején tudtak arról, hogy Rákóczy *Barcsay ellen* készülődik.⁶⁾ A fenyegető hírek miatt *Keresztes-mezejére* összehívott tábori országgyűlés (aug. 20—30.) az ellenállás szervezésének kérdésével behatóan foglalkozott is,⁷⁾ de még mielőtt a végzések foganatosítására sor kerülhetett volna, Rákóczy tekintélyes haderővel már Erdély felé nyomult.⁸⁾ Barcsay kénytelen volt Temesvárra menekülni,⁹⁾ hogy Erdély visszafoglalását török segítséggel ismét megkísérelje. Rákóczy támadása az udvart is meglepte, mely a porta újból való fegyveres beavatkozását kétségtelennek tartván, legalább a két vármegyét kívánta biztosítani. Mivel azonban I. Lipót egyszerű tiltakozása¹⁰⁾ a már Erdélyben táborozó Rákóczyt visszavonulásra nem bírta, az udvar külön követséggel sürgette nemcsak a kérdéses megyék átengedését, hanem Rákóczy visszatérését is.

1) »Ut ea, quae ratione duorum comitatum per me acta sunt, adhuc paulisper in suspensio remanerent, cum nullum neque Turcarum, neque Barsaii illos comitatus invadendi appareat periculum.« Radolt 1659 júl. 20-ki levele Rákóczyhoz. Okmánytár etc. 650. l.

2) Kiadva Okmánytár etc. 651—52. ll.

3) I. Lipót 1659 július 30-ki lev. Eredetiben Acta publ. fasc. 20. nr. 6. (Orsz. ltár.)

4) Erd. Orsz. Eml. XII. 324—25. ll. A tárgyalásokra l. Gooss : id. kiadv. 816. s köv. ll.

5) I. Lipót Rákóczyt ismétlen sürgette a megyék átadására. 1659 jún. 13-ról. Eredetije Acta publ. fasc. 3. nr. 21. Orsz. ltár.

6) Rhédey Ferencz aug. 1-én kelt levele. Teleki Mihály levelezése. I. 429. l.

7) *Erdélyi A.* : id. dolg. Századok. 1906. 515. s köv. ll.

8) Aug. 23-án indult meg Ecsed várából. *Szalárdy*, 447. l.

9) II. Rákóczy szept. 11-ki levele Szászvárosról. Családi levelezés. 576. l.

10) Aug. 21—22-ről. Okmányt. etc. 652—53. ll. Erd. Orsz. Eml. XII. 355. és 357. ll.

A király — úgymond — megnyugtatta a portát a felől, hogy a joghatósága alá tartozó területek részéről Erdélyt veszedelem nem fenyegeti s hogy Rákóczynak sem engedi meg a Barcsay ellen való fegyveres fellépést; a fejedelem gondolja meg tehát, hogy hadivállalatával kedvező ürügyet nyújthat a portának a magyarországi részek, köztük bizonyára a két megye, teljes behódoltatására, mert annyit Rákóczynak is be kell ismernie, hogy Erdélyt és a részeket a túlnyomó török hatalommal szemben meg nem védelmezheti. Inkább menjen veszendőbe Rákóczynak Erdélyben fekvő valamennyi birtoka, semhogy az országot az elháríthatatlan pusztulásnak kitegye. A király kívánja is, hogy Rákóczy a Barcsayval való mielőbbi békés megegyezés után Erdélyt azonnal hagyja el, mert egyébként egészen sorsára bizza. Egyidejűleg követeli a két megye haladéktalan visszabocsátását a Radolttal kötött megegyezés értelmében, melyhez I. Lipót szerződésileg is hozzájárul s Rákóczyt családjával együtt kész védelmébe fogadni.¹⁾ Rákóczy azonban a visszatérést most már lehetetlennek tartotta; ha korábban értesült volna — úgymond — az udvar felfogásáról, Lipót felszólításának vonakodás nélkül engedelmeskednék, de a rendek sürgetésére tőle szept. 24-re összehívott országgyűlés²⁾ előtt arra gondolnia sem lehet. A két megye visszabocsátását mindamellet nem halogatja.³⁾

A következők az udvar álláspontjának helyességét igazolták. A szept. 24-ki *marosvásárhelyi országgyűlés* megválasztotta ugyan Rákóczyt, — immár harmadszor, — Erdély fejedelmévé,⁴⁾ sőt nem sokkal utóbb Várad is hatalmába jutott,⁵⁾

¹⁾ I. Lipót szept. 7-ki utasítása br. Berényi Györgynek. Tört. Tár. 1905. 541. s. köv. és *Komáromy A.*: Br. Berényi György élete. Századok. 1885. 149—51. ll.

²⁾ Meghívója 1659 szept. 8-ról. Erd. Orsz. Eml. XII. 360—62. ll.

³⁾ Rákóczy szept. 14-ki válasza. Erd. Orsz. Eml. XII. 358—60. »Ugy látszik, az két vármegyét ki kell bocsátanunk«, írta már szept. 11-én anyjának is. Családi lev. 576. l. Bernieri jelentése 1659 okt. 3. *Óváry*: Oklevélmás. III. 155. l.

⁴⁾ Frank naplója. Erd. Orsz. Eml. XII. 374—400. ll. *Erdélyi A.*: id. dolg. Századok. 1906. 520—22. ll. *Chronica civit. Schaesburg. (Kemény*: Fundgruben. II. 119. l.) *Szalárdy*: 453. l. *Enyed*i krón. Erd. tört. ad. IV. 294—95. ll.

⁵⁾ *Szalárdy*: 462—63. ll.

de a rendelkezésére álló hadakkal a török segítséggel Erdélybe nyomuló Barcsayt viasszaszorítania már nem sikerült.¹⁾ Rákóczy helyzete még akkor sem vált kedvezővé, midőn a török segítő-csapatok visszavonulása²⁾ következtében védtelenül maradt Barcsayt Szebenben ostromzár alá vette,³⁾ mert köztudomású volt, hogy a porta csupán a tavasz beálltát várja, hogy Rákóczyval véglegesen leszámoljon.⁴⁾ A török haderő Szejdi Ahmet budai pasa vezérlete alatt 1660. áprilisában valóban késedelem nélkül megkezdte előnyomulását Erdély felé, melyet a Rákóczyra nézve anyagi erőforrások szempontjából nagyfontosságú magyarországi részek elpusztítása után, a Meszes hegységen áthatolva igyekezett megközelíteni.⁵⁾ A mérkőzés Rákóczy seregével *Szászfenes mellett* történt (1660 május 22.) s mint ismertetes, Rákóczy bukásával és halálos megsebesülésével ért véget.⁶⁾

A szászfenesi vereség hírére a császári hadak haladéktalanul megszállották *a két vármegyét*,⁷⁾ a miről egyébként a budai pasát még a mult év őszén hivatalosan értesítették⁸⁾ s a mire

¹⁾ II. Rákóczy 1659 nov. 23-ki levele. Családi lev. 578—79. Erd. Orsz. Eml. XII. 420—21. *Szalárdy*: 472—75. II. Chronica civit. Schaesburg. (*Kemény*: Fundgruben. II. 167—68. II.) *Enyedi* krón. Erd. tört. ad. IV. 297—299. II.

²⁾ Chronica civ. Schaesburg. U. ott. II. 170. *Szalárdy*: 473. I.

³⁾ Az ostromra I. *Szalárdy*: 476—79. II. Chronica civit. Schaesburg. U. ott. II. 171. s köv. II.

⁴⁾ Török-magyarkori Államokmt. III. 460—62. II. Erd. Orsz. Eml. XII. 425—26. Mehemed pasa 1659 decz. 8-ki lev.

⁵⁾ Mindezekről részletesen *Szalárdy*: 490—506. II. *Szücs J.*: Debreczen város tört. II. 362. s köv. II. *Enyedi* krón. Erd. tört. ad. IV. 302—307. II.

⁶⁾ *Jármay József*: II. Rákóczy György szászfenesi csatája. Erd. Múzeum. 1902. 221—235. II. *Gyalokay Jenő*: A szászfenesi ütközet. Hadtört. Közl. 1914. 34. s köv. II.

⁷⁾ Mayern tudósítása Kállóból a budai pasának jún. 4-ről. Podhaczky-gyűjt. Tört. Ivrét. 49. sz. (M. Tud. Akad. kéziratára.) Erre vonatkozik Török István kállai provisor esküje is. 1600. júl. 17-ről. (Másolatban Kállay ltár. Múzeum.) Dalmady levele jún. 6-ról. Teleki Mihály lev. I. 529. I. — Úgy látszik, a két megye megszállását Rákóczy halálának híre is sürgette; erre mutat I. Lipót 1660 jún. 11-ki levele Károlyi Ádámhoz. Acta publ. fasc. 2. nr. 8. (Orsz. ltár.) L. azonfelül I. Lipót június 12-ki parancsát Szabolcsmegyéhez. Ered. Acta publ. fasc. 3. nr. 12. (Orsz. ltár.)

⁸⁾ Gonzaga Hannibal 1659 okt. 16-ki levele. Okmányt. etc. 657—659. II.

most az udvart Báthory Zsófia is felszólította.¹⁾ Magatartásukat főleg a török hadak hódoltató törekvéseiről elterjedt hírek tették indokolttá. Bánffy Dénes már június 3-án figyelmeztette Ebeni Istvánt, hogy Várad kellő megerősítésére gondjuk legyen, — »mert bizony elvész most, ha csak úgy hagyjuk ;«²⁾ ugyanekkor Rhédey László arról tudósította Wesselényi nádort, hogy »az szegény hódoltságot készitik nem egyéb végre, hanem hogy Várad alá hajtják őket.«³⁾ A szerdára tett temesvári pasa nem is titkolta, hogy »az portárul csakugyan olyan parancsolattal küldetett vala, Váradot megszállania és a mostani üstökvonás közben erővel is megvenné és elfoglalná.«⁴⁾ A váradiak Barcsay tanácsára megkísérelték ugyan — tetemes váltságdíj felajánlásával — az Alival való békés megegyezést, de eredménytelenül.⁵⁾ *Várad rendszeres ostroma*, mely július 14-én kezdődött,⁶⁾ — természetesen nagy izgalmat idézett elő Erdélyben és a hódoltsági területekkel érintkező magyarországi megyékben. »Ha Várad oda lesz ; — adjon Isten jó éjszakát az többinek is,« — írta Bánffy Dénes Telekinek.⁷⁾ »Most esik el egyik bástyája kglmes uram, — írta Rhédey még az ostrom megkezdése előtt a nádornak, — ha Ngtok Isten után jót nem teszen velünk, félő, Magyarországnak romlása ne következék.«⁸⁾ Várad bukása »Erdélyt éppen elrekeszti az keresztyénségtől, félő, úgy ne járjon, mint Boszna- és Bolgárország.«⁹⁾ A felsőmagyarországi rendek tokaji részgyűlése külön felterjesztésben sürgette az udvar közbelépését s a szükséges védelmi intézkedések foganatosítását, — mert — úgymond — »nyilvánvaló, hogy Várad megmaradása a haza megmaradásával egyértelmű, úgy, hogy a vár elvesztése nemcsak Erdély, hanem Magyarország bukását is maga után

1) Tört. Tár. 1880. 741. l.

2) Teleki Mihály levelezése. I. 527. l.

3) 1660. június 8-ról. Magy. Tört. Tár. XVII. 80. l.

4) *Szalárdy* : Siralmas magy. krón. 519. l.

5) *Szalárdy* : Siralmas magy. krón. 527—30. II. V. ö. Kemény János július 12-ki levelével. Hadtört. Közl. 1892. 424. l.

6) *Szalárdy* : u. ott 545. l.

7) Teleki Mihály levelezése. I. 533. l.

8) 1660 július 8-ról. Magy. Tört. Tár. XVII. 81. l.

9) Rhédey levele 1660 júl. 16-ról Bethlen Jánoshoz. M. Tört. Tár. XVII. 28.

vonja.«¹⁾ A magyar tanácsosok is leplezetlenül kifejezték azon aggodalmukat, hogy Várad elfoglalásával annyira megerősödhetik a török uralom Erdélyben és a két oláh fejedelemségben, hogy esetleg majd évekre kiterjedő kemény küzdelembe kerülhet a török hatalom megtörése Kelet-Magyarországban.²⁾ Souches császári tábornok azonban vonakodott a tényleges beavatkozástól, — melyre egyébiránt utasítása sem volt, — s csupán arra szorítkozott, hogy Várad ostroma ellen tiltakozzék, mely merőben ellentétes a porta részéről annyiszor hangoztatott békés törekvésekkel.³⁾ Ilyen viszonyok között előrelátható volt a vár bukása, mely aug. 28-án tényleg be is következett,⁴⁾ »elfelejthetetlen, siralomra méltó veszedelmére« Erdélynek⁵⁾ s »az kereszténységnek nagy kárára.«⁶⁾

Nagyvárad bukása kezdete volt Erdély és a hozzátartozó magyarországi részek ettől fogva rendszeresen végrehajtott behódoltatásának. »Várad elvesztésével immár mint az kertben kerített nyulak, olyak vagyunk,« — írta Rhédey László⁷⁾ — s valóban

¹⁾ 1660 júl. 21-ről. M. Tört. Tár. XVII. 73—77. ll.

²⁾ 1660 júl. 27-ről. *Hurmuzaki*: Documente privitore. Vol. IX. P. I. 176—77. (Bucuresči. 1897.)

³⁾ 1660 júl. Török-magyarokori Államokmt. III. 475—77. ll. Korda Zsigmond aug. 27-ki lev. Teleki Mihály lev. I. 553. l. Fata Tarczaliensia. *Rumy*: Monum. I. 21. l. M. Tört. Tár. XVII. 101—102. ll.

⁴⁾ Az ostrom történetére l. *Szalárdy*: Siralmas magy. krón. 545—74. ll. *Deák Farkas*: Nagyvárad elvesztése 1660-ban. (Érték. a tört. tud. kör. VII. 1.) *Tóth Szabó Pál*: Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában. (Értesítő a nagyváradi prém. főgymn. 1903—1904.) 86—98. ll. *Bunyitay V.*: Nagyvárad a török foglalás korában. 12—29. ll. *Széchy K.*: Gr. Zrinyi Miklós. IV. k. 94—105. ll. *Rónai Horváth Jenő*: Hadtört. Közl. 1892. 469—84. ll. *Dombi Lajos* dolgozata a Biharmegyei tört. és rég. társ. Évk. 1885—86—88. év. 49—57. ll. *Karácsonyi J.*: Békésmegye tört. I. 287. l. *Evlia Cselebi*: I. 30—39. ll. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 269. *Óváry L.*: Oklevélmásol. III. 159. l. *Graffius*: Siebenbürg. Ruin. (*Kemény*: Fundgruben. II. 225.) A vár átadásának pontjai: Hadtört. Közl. 1892. 390—94. ll. Török-magyarokori Államokmt. III. 486—488. ll. Hon és Külföld. 1841. 113—15. ll. M. Tört. Tár. XVII. 133—35. ll. Újabban *Gyalokay Jenő*: Nagyvárad ostroma 1660-ban. Hadtört. Közl. 1911. 31. s köv. ll. és Új adatok a régi Várad helyrajzához. »Biharvárad.« I. k. 1913. 14. s köv. ll.

⁵⁾ Kemény János szept. 4-ki leveléből. Hadtört. Közl. 1892. 427. l.

⁶⁾ *Rhédey László* naplója. M. Tört. Tár. I. 223. l.

⁷⁾ 1660 szept. 17-ről. Magy. Tört. Tár. XVII. 116. s köv. ll.

alig volt Erdély történetében következményeiben végzetesebb esemény, mint ezen fontos végvár török kézre jutása. Itt kezdődik a nemrég még jelentékeny politikai tényezőként szereplő fejedelemség rohamos hanyatlása, mely Erdélyt feltartóztathatatlanul sodorta végzete felé.

X.

A magyarországi részek területi és birtokviszonyai. Csanád-, Külsőszolnok-, Békés-, Csongrád-, Bihar-, Középszolnok-, Kraszna-, Máramaros-, Zaránd-, Arad megyék, Kövár, Lugos és Karánsebes vidéke. Hódoltsági és lakossági viszonyok.

A speyeri szerződés óta, mely az addig vitás magyarországi részek közül Bihar-, Közép-Szolnok-, Kraszna- és Máramaros-megyéket kifejezetten, Zaránd-, Aradmegyét, valamint Lugos és Karánsebes tartományát hallgatólagosan az erdélyi fejedelemség joghatósága alá utalta, — a Részek területi viszonyaiban — az erdélyi külpolitikában időnként beálló változások természetes következményeiként — állandó ingadozás észlelhető. A magyar államegység helyreállításának ismételt kísérletei, majd ennek ellentétéként Erdély külön államiságának portai támogatással való biztosítása s joghatóságának lehető kiterjesztése a királyi ditio rovására s végül mindezeket nem tekintve, a porta hódol-
‘ató törekvései ellen szakadatlanul folyó békés küzdelmek, — mind megannyi okai, vagy következményei voltak újabb és újabb területi elhelyezkedéseknek. S ez természetes is. Erdély politikáját hagyományok nem támogatták és irányították, midőn önálló állami élete megkezdődött, azok megteremtése tehát csak különböző értékű kísérletek után volt lehetséges. Mindezen, gyakran ellentétes politikai irányváltoztatások között következetesen végrehajtott, vagy legalább megkísérelt politikai elvnek csupán azon törekvés tekinthető, melynek közvetlen célja a fejedelemség joghatóságának a szomszédos magyarországi részekre és mindazon területekre való kiterjesztése volt, melyek 1541 óta Erdélyhez tartoztak. E tekintetben Báthory Zsigmond, Mihály vajda, Bocskay, Bethlen Gábor és a Rákóczyak közt különbség nincs. Innen van az, hogy Erdély fejedelmei a XVI.

század végétől kezdve a tiszántúli hódoltsági területeket is joghatóságuk alá tartozó országrészeknek minősítették, melyek jelentékeny része attól fogva valóban erdélyi hódoltsággá lett, a mindenkori magyar királyok tiltakozása ellenére. Ilyenek a következő vármegyék : *Csanádmegye*. János Zsigmondtól kezdve¹⁾ csaknem valamennyi erdélyi fejedelemtől ismerünk e megyére vonatkozó adománylevelet. Kimutatható ez Báthory Zsigmondnál,²⁾ Báthory Gábornál,³⁾ Bethlen Gábornál,⁴⁾ Brandenburgi Katalinnál,⁵⁾ I. Rákóczy Györgynél⁶⁾ és II. Rákóczy Györgynél is.⁷⁾ Mindezen adományok és intézkedések természe-

¹⁾ 1563—64.: Dedemszeg (*Borovszky*: *Csanádmegye tört.* II. 131.), Fejéregyház (II. 171.), Férged (II. 182.), Kistömpös (II. 299.), Ladány (II. 328.), Lele (II. 332.), Makó (II. 354.), Nagytárnok (II. 449.), Nagytömpös (II. 454.), Palota (II. 473.), Pordány (II. 499.), Rábé (II. 501.), Rázsán és Rázsán-Szt-Miklós (II. 506—7.), Szentmiklós (II. 574.), Varsánytő (II. 622.). Teljes felsorolásra nem törekszünk.

²⁾ 1597: Bozzás (II. 66.), Csiga (II. 108.), Fellak (II. 179.), Kerek-egyház (II. 276.), Majmat (II. 346.), Munár (II. 403.), Nagyfalva (II. 407.), Nagylak (II. 424.), Nagyserjén (II. 433.), Nagyszőlős (II. 441.), Pécsk (II. 478.), Perjemes (II. 490.), Serföld (II. 529.), Szemlek (II. 552.), Szentmiklós (II. 572.)

³⁾ 1611: Abony (II. 2.), Akács (II. 8.), Batida (1607. II. 35.), Csiga (1607. II. 108.), Férged (1609. II. 183.), Mágócs (1612. II. 343.), Majmat (1607. II. 346.), Makó (1608. II. 356.), Nagytömpös (1609. II. 455.), Pabar (1607. II. 468.), Százegyház (? II. 543.), Szemlek (1607. II. 552.), Szentmiklós (1611. II. 572.), Vizesgyán (1611. II. 629.), Zombor (1609. II. 632.).

⁴⁾ Bánhegyes (1627. II. 25.), Basarág (1627. II. 31.), Bökényfalva (1627. II. 70.), Harmad (II. 207.), Királyhegyes (1620. kör. II. 284.), Makó (1614. II. 356.), Sajti (1626. II. 521.), Szentmiklós (1615. II. 568.), Tápé (1613. II. 588.).

⁵⁾ 1630 febr. 7. Megengedi, hogy Makó városa az évenként beszolgáltatandó 40 szál darutollat Bornemisza Pálnak adja. (Eredetije Bethlen ltár. M. N. Múz.)

⁶⁾ Batida (1644. II. 35.), Dombegyház (1632. II. 44.), Férged (1646. II. 183.), Füperék (1632. II. 200.), Gorsa (1644. II. 204.), Komlósfecskés (1646. II. 291.), Kovácsháza (1645. II. 311.), Kupa (1643. II. 322.), Latorján (1647. II. 330.), Lele (1644. II. 332.), Makó (1630—44. II. 358.), Nagyiratos (1632. II. 412.), Nagytárnok (1647. II. 449.), Nagytömpös (1646. II. 455.), Pordány (1647. II. 499.), Százegyház (1635. II. 543.), Szemlek (1636. II. 552.), Talamit (1647. II. 586.), Telek (1647. kör. II. 591.), Zombor (1646.—47. II. 632.).

⁷⁾ Apátfalva (1649. II. 16.), Baktornya (1651. II. 22.), Belesz (1654.

tesen nem jelentik a királyi joghatóság végleges megszűnését Csanádmegye területén, csupán a fejedelmek azon törekvései igazolásul szolgálnak, melyek Csanádmegye birtoklása iránt támasztott jogigényeik érvényességének elvi elismertetésére irányultak; gyakorlati jelentőségek alig lehetett, mert a megye teljesen hódoltsági terület volt. A királyi joghatóság a XVII. sz. első tizedeiben itt háttérbe szorult; a nagykárolyi értekezlet (1619. márczius) alkalmával történt ugyan kísérlet Csanádmegye és Makó jogviszonyainak megegyezés útján való rendezésére,¹⁾ de sikertelenül. 1640-től kezdve azonban már gyakrabban fordultak elő királyi és nádori adományok, melyek a királyi joghatóság fokozatos megerősödésére, utóbb 1660-tól kizárólagosságára vezettek.

Külső-Szolnokmegye. Rákóczy Zsigmond 1607. okt. 21-én kelt adománylevelében Csabay Péternek és Konta Albertnek adományozta az akkor pusztá Mesterszállást.²⁾ Bethlen Gábor 1627. jun. 28-án borosjenei Szentandrás Györgynek adta Fejéregyház, Gyüger, Kishalásztelek birtokokat és Szent László rész-birtokot.³⁾ I. Rákóczy György 1634. nov. 15-én Túr községre vonatkozólag a következőket írta Kállay Miklósnak: »Az generalis uram túriakra emanált commissióját megadták, látjuk azt az közönséges végzéseknél és nemesi praerogativáknak ellene lenni, melyre képest illendő módon irattunk generalis uramnak, hogy noha holdoltságon vagyon az a szegény romlott hely, de lévén bizonyos földesura, ki előtt igazságot ország törvénye szerént az nemesi szabadságnak megmaradásával megkereste, ha kinek mi praetensiója az ott lakók ellen vagyon s így idegen helyre az ő kglme commissiójával hogy törvényt állani kényszerítsék őket, minden gondviselésünkkel eleit akarjuk venni és nemesi szabadságunkat megoltalmazni.«⁴⁾ Szórványos adatok

II. 51.), Kaszaperek (1649. II. 262.), Mezőhegyes (1650. II. 388.), Nagyiratos (1652. II. 412.), Százegyház (1655. II. 543.), Szecse (1654. II. 545.).

1) Brüss. Okmt. IV. 123. l. Erd. Orsz. Eml. VII. 502. Magy. tört. tár. IV. 187. Eszterházy Miklós élete. I. 40. l.

2) Gyulaf. Lib. Reg. IV. Sig. Rákóczy. p. 196. b. (Orsz. ltár.)

3) Gyulaf. Lib. Reg. XII. Gabr. Bethlen p. 67—68. (Orsz. ltár.)

4) Eredetije Kállay ltár. (M. N. Múzeum.) V. ö. Túr, Tiszavarsány községekre 1650-ből Erd. Orsz. Eml. XI. 98. l.

ugyan, de bizonyosságai e megye erdélyi hódoltsággá alakítására irányuló törekvéseknek.

Csongrádmegye. Az 1647 : 108. t.-cz. Csongrádmegyét köz-igazgatásilag megszüntetvén, »addig is, míg az ehhez közelebb eső Borsodmegye ő felsége birodalmába vissza fog kerülni«, ideiglenesen Hevesmegyéhez csatolta.¹⁾ A megye bekebelezése az 1648. decz. 8-án tartott szendrői gyűlés alkalmával meg is történt,²⁾ de épen az egyesítés adott alkalmat II. Rákóczy Györgynek arra, hogy Szeged városa birtokbavétele ellen tiltakozzék. »Kglmetek levelét vévén, Nagy Szeged várossa mellett mint törekedjék értjük, — írta a megyének 1653. ápr. 26-án, — melyben hogy kglmeteknek kedveskedhessünk, módunkat nem látjuk, erős hittel lévén kötelesek az ország határi oltalmazására és hogy csak egy talpalatnit is az ország híre nélkül semmiképpen el nem idegenétünk. Csongrád vármegyében mi is ide biratni találtuk, melyre nézve az a kglmetek vármegyéjéhez való incorporatio meg sem állhat, ellenkezővén az az Rudolfus császár és Rákóczy Zsigmond között lött egyezésekkel is.«³⁾

Békésmegye. A megye 1596-ig magyarországi hódoltság volt, melyben a magyar királyok joghatósága nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is érvényben volt. Különböző királyi adományon kívül tanúsítja ezt azon tény is, hogy a volt gyulai uradalom birtokait 1566. után Eger várához csatolták s az egri katonák e birtokok után állandóan jövedelmet húztak.⁴⁾ Eger bukása, nemkülönben a szomszédos arad- és zarándmegyei várak egyidejű megszerzése a Báthory Zsigmond-féle hadjárat alkalmával,⁵⁾ a királyi joghatóságot is háttérbe szorították, ellenben túlsúlyra emelték, sőt csaknem kizárólagossá tették Erdély

1) V. ö. *Zsilinszky M.*: Csongrádmegye főispánjai. Századok. 1892. 220. lap.

2) *Borovszky S.*: Borsodmegye tört. I. 200. l.

3) M. Tud. Akad. kéziratára. Podhraczkgyűjt. Tört. Ivrét. 49. sz. Említi *Borovszky*: Borsodmegye tört. I. 201. l. is.

4) Az erre vonatkozó érvek *Karácsonyi János*nál. Békésmegyei rég. és műv. tört. Évk. XI. 19—20. ll. és Békésmegye tört. I. 284—85. V. ö. *Szilágyi S.*: ért. ugyanazon Évk. VIII. 16—17. ll.

5) *Baranyai Decsi J.*: Comm. lib. VIII. c. 10. p. 192. és 225—29. ll. *Bethlen*: VIII. tom. III. p. 590. és 620. *Istvánffy*: XXIX. p. 411. *Sepsi Laczkó* krón. Mikónál. III. 29—30. *Márki*: Aradmegye tört. II. 22—24.

befolyását. 1596-tól kezdve Békésmegye ténylegesen erdélyi hódoltsággá lett, anélkül azonban, hogy a magyar királyok jogigényeik érvényesítéséről lemondtak s annak elismertetését ismételtlen meg ne kísérelték volna.¹⁾ A XVII. század folyamán valamennyi erdélyi fejedelem joghatósága alá tartozó hódoltsági területnek tekintette s mint ilyennel rendelkeztek. Adományokat ismerünk Bocskay Istvántól,²⁾ Rákóczy Zsigmondtól,³⁾ Báthory Gábortól,⁴⁾ Bethlen Gábortól,⁵⁾ Brandenburgi Katalintól,⁶⁾ I. Rákóczy Györgytől⁷⁾ és II. Rákóczy Györgytől is.⁸⁾ Ezeket nem tekintve azonban Békésmegyét bíraskodási és törvénykezési ügyekben is hatáskörük alatt állónak tartották. Ilyen irányú intézkedést tartalmaz Erdély codificált törvénykönyve is, mely vonatkozással ezen megyére kimondja, hogy az eljárással megbízott tisztek a hódoltság területén a feleket biztosabb helyekre idézzék meg »és törvénybeli processust peragálhassanak ;«⁹⁾ e tekintetben Békésmegye, mint nem önálló törvényhatóság, Biharmegyéhez volt csatolva.¹⁰⁾ A megye, mint

és Hadtört. Közl. VII. 353—56. Türkische u. Ung. Chronica. 202. l. *Jacobinus* krón. *Schwandtnernél* III. 161. *Mikó F.* históriája. 141. l. stb.

¹⁾ L. pl. *Karácsonyi J.*: Békésmegye tört. I. 286. l.

²⁾ 1606 jún. 15. Alsó- és Felsődoboz. Gyulaf. Lib. Reg. III. p. 4a—b. *Karácsonyi*: Békésmegye tört. II. 84. l.

³⁾ 1607 Balkány. (*Karácsonyi*: II. 24. l.)

⁴⁾ 1608. Szentandrás. (*Karácsonyi*: II. 307.) 1609. Békés. (U. ott. II. 34. és Gyul. Lib. Reg. VI. p. 357.) Megjegyzendő, hogy Báthory egyik 1609 szept. 7-ki adománylevele idetartozónak nevezi Mindszent és Körtvélyes községeket, de tévesen. (Gyul. Lib. Reg. VI. p. 329.) 1612. Báboczka. (*Karácsonyi*: II. 20.)

⁵⁾ 1614. Békés. (U. ott. 34. Gy. Lib. Reg. VII. 119—20.) 1615. Környe, Balkány, Csépan. (Gy. Lib. Reg. VIII. 108—109.) 1623. Doboz. (II. 84.) 1625. Csudaballa. (II. 75.)

⁶⁾ 1630. Endrőd. (II. 96.) Szénás. (Gyul. Lib. Reg. XVI. 99. a—b.)

⁷⁾ 1632. Mezőszentmiklós. (II. 229. és Gyul. Lib. Reg. XV. 106.) 1635. Vésztő. (II. 340.) 1646. Orosháza. (II. 247.)

⁸⁾ 1648 kör. Békés. (II. 35.) 1649. Détér. (II. 82.) Eperjes (II. 100.) 1656. Nemeshalásztelek és Ölyved. (II. 237. és 240. és Gyul. Lib. Reg. XXVI. 683.)

⁹⁾ Approb. Constit. P. III. tit. LXXI. A. I.

¹⁰⁾ *Szilágyi S.*: id. értekezése. Békésmegyei Évk. VIII. 22. V. ö. az 1659 máj. 24-ki szászsebesi országgyűlés végzéseinek XXVIII. art. Erd. Orsz. Eml. XII. 309.

ilyen, Erdélyhez tartozott adózni, mit az 1659. évi százszebesi országgyűlés is igazol, mely Békésmegyét, az »országul felvetett rendkívül való adózásokban« mutatott ellenállása miatt, nemes-ségének elvesztésével fenyegette.¹⁾ Borosjenő, különösen azonban Várad bukásával, Erdély Békésmegye területén is elvesztette fenhatóságát, mely ettől fogva ismét királyi hódoltsággá lett.

Míg az említett megyék az erdélyi fejedelemség végleges megalakulása idején (1570.) már hódoltsági területek voltak és török közigazgatás alatt állottak s ennek következtében a magyar királyoktól és az erdélyi fejedelmektől támasztott jogigények gyakorlati jelentősége fölötte csekély volt, — addig Erdély joghatóságát a speyeri békében megállapított magyarországi részekben a bécsi udvar általában elismerte. Sőt a Rudolf és Báthory Zsigmond közt kötött prágai szerződés (1595. jan. 28.) az erdélyi haderővel elfoglalandó magyarországi részeket is erdélyi joghatóság alá utalta²⁾ s ezt utóbb az 1615 máj. 6-ki nagyszombati egyezés is megerősítette,³⁾ ámbár mindkét szerződés a bennök foglalt alapfeltételeknek megfelelően, az így Erdélyhez csatolandó területeket magyarországi hűbéreként kívánta tekinteni. A porta álláspontja kizárólagosan a deftereken nyugodott; a tényleges területi elhelyezkedés ellen csak annyiban támasztott nehézségeket, a mennyiben az a defterekkel ellenkezett. Innen van az, hogy a porta törekvése, főleg a Báthory Zsigmond-féle hódító hadjáratok óta, változatlanul a korábbi határok visszaállítására irányult, a mi természetesen szakadatlan diplomatai háborút idézett elő.

A ténylegesen erdélyi joghatóság alatt álló magyarországi részek a következők:

Biharmegye. A speyeri béke idejében a megye portái közül 1282, Debreczennel együtt 4318 volt hódoltsági. A hódoltató törekvések azután sem szüneteltek s e miatt 1573-tól fogva állandó diplomatai harc folyt a gyulafehérvári udvar és a porta

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. XII. 309. l. Comp. Const. P. V. Ed. XXXV.

²⁾ *Bethlen*: VIII. tom. III. p. 527. *Baranyai Decsi J.*: Comm. lib. VII. c. 13. p. 161. *Istvánffy*: XXIX. p. 401.

³⁾ Uj Magyar. Múz. 1859. I. 433. s köv. II. *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor fejed. trónfoglalása. 73. l. Erd. Orsz. Eml. VII. 260—62. II.

között.¹⁾ A tizenötéves török háború folyamán Báthory Zsigmondtól kivívott haretéri előnyök, főleg Borosjenő megszerzése azonban, e tekintetben is fordulatot jeleztek, mert a hódoltságot Biharmegye területén jóformán teljesen megszüntették. Míg ugyanis az 1595-ki (ápr. 16.—május 2.) gyulafehérvári országgyűlés a háborúban elpusztult megye²⁾ nagyszámú hódoltsági községei adózásának ügyében még sürgősen intézkedni volt kénytelen,³⁾ addig az 1598 óta Rudolf joghatóságát elismerő megye⁴⁾ területén 1599-ben mindössze Boldogfalva és Kovácsi,⁵⁾ 1600-ban pedig: Boldogfalva, Kovácsi, Csalános, Olesa, Magyar-Ökrös, Kalocsa, Alsó- és Felsőgyéres, összesen tehát 52 porta volt hódoltsági.⁶⁾ 1604—605-ben emelkedés észlelhető ugyan, a mennyiben Boldogfalva, Bajom, Rétszentmiklós, Nagyrábé, Kovácsi, Mogyorós, Székács, Méhelő, Bondorazó, Poklosa, Alsó- és Felsőgyéres, Egyházasgyanta, Alsó-, Felső-Száldobágy, Szeleste, Bratafalva már hódoltságiak voltak,⁷⁾ de a török befolyás az új területi elhelyezkedés következtében Biharmegyében — legalább a XVII. század elején — alig bírt jelentőséggel.

A porta az új földrajzi kialakulásban kezdetben megnyugodni látszott,⁸⁾ utóbb azonban ismét a régi defterekben megállapított területi viszonyok visszaállítására törekedett. Így a *Báthory Gábor* részére adott athname már nyomatékosan hangsúlyozta, hogy »valamint Tömösvár vidékit regisztrálván, Khalil bég catalogusba írta volt s a szerént a határokat is elrendelte volt, azon praenotatusnak regestruma mindkét részről azon határok aránt is oly exemplárnak tartassék, hogy ezután az

¹⁾ V. ö. jelen mű 177—178. ll.

²⁾ Az 1599-ki dic. conscriptio szerint elpusztult község 328, részben 16. (Orsz. ltár.)

³⁾ »Miért hogy az feljül megnevezett Biharvármegyében nagy sok hódolt faluk vadnak, nagy ínség és nyomorúságok alá vettetenek, efféle hódolt faluk minden adóban fél annyit contribuáljanak. Az huszadtól is és annak való fizetéstől is exemptusok legyenek« etc. Art. 9. Erd. Orsz. Eml./III. 475. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 72. és 257. l.

⁵⁾ Ugyanazon évi dic. conscriptio. (Orsz. ltár.)

⁶⁾ Ugyanazon évi dic. conscriptio. (U. ott.)

⁷⁾ Ugyanazon évekről való dic. conscriptiókban. (U. ott.)

⁸⁾ Bocskay athnaméja 1605. Erd. tört. ad. II. 325. l.

ellen semmi dolog se hallassék, se láttassék.«¹⁾ *Bethlen Gábortól* és I. Rákóczy Györgytől is követelték, hogy »a mely faluk és városok egyszer Szolnok, Gyula, Jenő, Lippa és Tömösvár vidékin ugyanezen városokhoz beadóztak és egyéb exactiokat is supportáltak, császári részünkre behódolván, . . . ismét az előbbi forma és rend szerént hozzánk tartozzék, szokott adóját beadja, melyet Erdély semmi úton-módon ne oppugnáljon.«²⁾ A hódoltató törekvések ezen felfogás következményeként, időnként megismétlődtek. 1616-ban pl. az egyik szomszédos pasa több biharmegyei falut behódolásra szólított fel, azzal fenyegetőzván, hogy »ha mindjárt meg nem hódolnak, külömb gondviseléssel akar lenni« felőlük.³⁾ 1619-ben a gyulai törökök Belényes környékén hódoltattak.⁴⁾ Biharmegyéből Bethlen fejedelemsége alatt török kézre új hódoltságként mindamellett alig néhány község jutott.⁵⁾

Fokozottabb mérvben folyt a hódoltatás a *Rákóczyak* uralkodása alatt. I. Rákóczy már 1632-ben kénytelen volt a portán felszólalni, hogy »parancsoljon Temesvárra, Lippára, Gyulára és Szolnokra, hogy a mely faluk azelőtt holdoltak nem voltak, azokat holdolni ne erőltessék.«⁶⁾ Itt azonban viszont Rákóczyt vádolták határsértéssel, mivel 1631-ben a hódoltsági Derecskére ezer szabolcsmegyei hajdút telepített;⁷⁾ s bár a fejedelem azzal érvelt, hogy a telepítéssel »hatalmas császárnak akartuk hűségünket megmutatni, leoldván német császár oldaláról az kardot s hatalmas császárunk oldalára kötvén«,⁸⁾ eredményt nem ért el,⁹⁾

¹⁾ Erd. tört. ad. II. 335. l.

²⁾ Erd. tört. ad. II. 340. és 346. l. V. ö. Török-magyarkori Államokmt. II. 190. — *Haan—Zsilinszky*: Békésmegyei Oklevéltár. II. 221.

³⁾ Bethlen Gábor levele 1616 jan. 23-ról. Tört. Tár. 1880. 710—11. ll.

⁴⁾ Bethlen Gábor 1619 febr. levele. Török-magyarkori Államokmt. I. 201—202. l. és *Haan—Zsilinszky*: Békésmegyei Oklevéltár. II. 216. l.

⁵⁾ Igy Széplak, Mezőgyán, Szentmiklós, Bondorazó, Mocsolya stb. Erd. Orsz. Eml. XIV. 450., 456., 463. ll.

⁶⁾ Ápr. 14 körül kelt utasítása. *Szilágyi*: Levelek és okiratok. 19—20. Tört. Tár. 1883. 435.

⁷⁾ 1631 június 23. Gyulaf. Lib. Reg. XVI. p. 231. a—b. (Orsz. ltár.)

⁸⁾ 1633 július 21. Levelek és okiratok. 116. és 1634 aug. 26-ki lev. Török-magyarkori Államokmt. II. 212. l.

⁹⁾ V. ö. *Beke* és *Barabás*: I. Rákóczy György és a porta. 19., 44. stb. lapok.

mert a porta a hajdúk kitelepítését azután is követelte.¹⁾ Derecskét azonban még 1637 végén is hajdúk lakták.²⁾ Bethlen István támadása alkalmával 1636. decemberében kötött egyezség biztosította ugyan a Rákóczy trónralépésekor fennálló határok további érvényességét,³⁾ de jellemző, hogy a porta nem sokkal ezután azt az új jogelvet kezdte hangoztatni, hogy »az szultán Szulimán athname levele nem comprehendálja az partiumbelieket, hanem csak az erdélyieket.«⁴⁾ Így érthető, hogy Biharmegye jelentékeny része az 1645-ki területi elhelyezkedés szerint, már hódoltsági terület. Adózó községek ugyanis: Magyar-, Oláhökrös, Olcsa, Hosszúaszó, Székács, Mogyorós, Szörnyűfalva, Nagymeggyes, Véggyanta, Görbed, Széplak, Udvari, Méhelő, Kishagymás, Örvényes, Bély, Botfő, Árkos, Karaszó, Bakonya, Egregy, Dalom, Kalocsa, Magyarhodos, Csegéd, Csernek, Illye, Mezőgyán, Okány, Kis- és Erdőgyarak, Geszt, Szentmiklós, Poklosa, Rogoz, Syatt, Tóti, Székelytelek, Furta, Nyárszeg, Bondorázó, Mocsolya, Buzásd, Árpád, Tulka, Zsadány, Orros, Megyer, Báránd, Földes, Dancsháza, Sáp, Lakottja (?), Bajom, Kis- és Nagyrábé, Szerep, Tetétlen, Vekerd, Darvas, Bosod, Gros, Klett, Nyermeg, Berzófalva, Nagyhagymás, Tagadó, Vajdafalva, Káránd, Váncsod, Bojt, Szigeti, Tenke, Bélfenyér, Cseff, Harang, Madarász, Bajj, Kishodos,⁵⁾ részint Gyulára, részint Szolnokra. Ezekhez járult 1647-ben Nagyléta,⁶⁾ míg ugyanakkor a szatmármegyei Mezőpetri behódoltatását is megkísérelték,⁷⁾ 1654-ben pedig Gyepes.⁸⁾ Nagyvárad bukásával az egész megye hódoltsági területté lett.

A XVII. században nagy változások történtek Biharmegye birtokviszonyaiban is. A hódító török politika ellen való véde-

¹⁾ I. Rákóczy 1633 aug. 30-ki lev. *Beke és Barabás*: id. kiadvány 87. lap.

²⁾ A fejedelem 1637 okt. 20-ki lev. Tört. Tár. 1904. 602. l. és a portai követek jelentése 1637 januárius 25. Levelek és okiratok. 420. l.

³⁾ Török-magyarokori Államokmt. II. 474. l.

⁴⁾ Memoriale 1637 július 20-ról. *Beke és Barabás*: id. kiadv. 279. l.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. XIV. 447—74. ll.

⁶⁾ Gyárfás jelentése 1647 decz. 10-ről. *Beke és Barabás*: id. kiadv. 890. l.

⁷⁾ Kőrösy István jelentése 1647 márcz. 8-ról. *Beke és Barabás*: id. kiadv. 897. l.

⁸⁾ *Rozsnyai D.*: Tört. maradv. 249. l.

kezés kényszerűsége ugyanis előtérbe tolta a fenyegetett állam-érdekek biztosításának szükségét s ezzel kapcsolatban azon törekvést is, mely a magánbirtoklás tudatos korlátozásával és háttérbe szorításával Biharmegyét egyes várak tartozékaként, lassanként az államhatalom birtokába juttatta. Innen van az, hogy míg a megyében a század elején egyes nagy uradalmakon kívül számtalan kisebb-nagyobb birtok található, addig a Rákóczyak korában csaknem az egész megye *kincstári várak* tartozékává lett.

1604. *Bocskay István* birtokai : Szentjobb (12 ház), Szentmiklós (3 h.), Piskolt (10 h.), Véd (5 h.), Fancsika (2 h.), Henczida (1 h.), Konyár, Bagamér, Gyapol, Micske (10 h.), Sárszeg (1 h.), Csohaj (2 h.), Alsó-, Felsődarna (2—2 h.), Tóti (10 h.), Széltarló (2 h.), Láz (4 h.), Alsó-, Felsőkövesd (3 h.), Czigány- és Tankófalva (2 h.), Bozsaj (3 h.), Poklostelek (2 h.), Ujfalu (2 h.), Papfalva (2 h.), Közepes (1 h.), Várviz (1 h.), Terje (4 h.), Bartfalva (1 h.), Szentlázár és Sáncai (3 h.), Hantfalva, Formafalva (1 h.), Sástelek (2 h.). *A sólyomkői* uradalom : Örvénd (7 h.), Élesd (4 h.), Magyar-, Oláhugos (2—2 h.), Alsó-, Felsőpestes (1—3 h.), Tinód (1 h.), Lak (5 h.), Tőtör (3 h.), Őssi (1 h.), Rév (2 h.), Révelő (4 h.), Sonkolyos, Dubricsony (2 h.), Barátka (1 h.), Lóré (2 h.), Csarnóháza (1 h.), Feketepatak (1 h.), Balnaka (2 h.), Kabolaspatak (1 h.). *Kővág* tartozékai : Ádám (4 h.), Latabár (2 h.), Pályi (2 h.), azonkívül : Püspöki (6 h.), Bihar (20 h.), Csátár (12 h.), Ujlak (8 h.), Száldobágy (1 h.), Balkány, Mezőpeterd, Sass, Furta, Keresztes, Bödő, Ártánd, Kis- és Nagyszántó, Hodos, Súlyomtő, Régen, Benke (?), Kalásztelek, Morsháza, Bökény, Kismarja, Krajnik- és Zuzafalva (2 h.), Szurdok (1 h.), Vásárhely, Szöllős, Szálka, Hajó, Szt.-Márton, Vadásza, Betfia, Szentelek, Nagyürögd, Mezőbessenyő, Mácsa, Tamási, Keresér, Szil, Kéza, Poliand, Kis- és Nagyarsány, Krecsulie (2 h.), Belényes város (8 h.), Békafalva (2 h.), Alsófeketepatak (4 h.), Alsókoh (2 h.), Magura (2 h.), Petrósz (2 h.), Gémfalva (1 h.), Kocsoba (2 h.), Gurasus (3 h.), Alsópojen (2 h.), Bradet (2 h.), Rasztoka (1 h.), Bontest (6 h.), Lalest (2 h.), Ződ (2 h.), Alsó-, Felsőmeszes (9 h.), Veleste (2 h.), Buduraz (6 h.), Buida (3 h.), Szénfalva (1 h.), Telek (2 h.), Zaka (2 h.), Kisbelényes (7 h.), Retzulien (1 h.), Zlavest (1 h.), Voén (3 h.), Burdest (2 h.), Zohodol (2 h.), Seleste (2 h.), Skey (3 h.), Határ (6 h.), Kolest (3 h.), Karpinet (2 h.), Felsőlymos (1 h.), Tárkány (4 h.), Füzegy (2 h.), Ujlak (1 h.), Kisbánya (2 h.), Fonác (3 h.), Kimpán (4 h.), Pojen (2 h.), Segestel (2 h.), Boj (1 h.), Vizesd (2 h.), Brien (2 h.), Foltest, Zsukány (3 h.), Felsővarzad (3 p.), Alsóvarzad (3 p.), Kempul Boj (3 h.), Krajova (1 h.), Feketepatak (2 h.), Lelesen (2 h.), Kusczió (2 h.), Kalugyer (2 h.), Szeleste (2 h.), Forrófalva (2 h.), Középpörvényes (2 h.), Súlyomd (1 h.), Gyapjúpataka (2 h.), Nagy- és Kiskáránd (1 h.), Oláhgyepes, Iharpataka (1 h.), Király Györggyel közösen : Hosszúaszó, Vasand, Sály,

Babosta, Szigeti, Tenke, Bélfenyér, Széplak, Kápolnásgyanta, Tatamérfalva, Rusafalva, Sorbánfalva, Jánosd, Andacs, Tulka, Pata, Pataóssi, Péterháza, Cserfalva, Cziganyest, Kalocsa, Szönyűfalva, Herna, Siat, Sipolt, Felső-, Alsókaraszó, Patakfalva, Váncsod, Kishodos. Összesen 196 község, mint egész és részbirtok.

Varkocs György: Albes (3 h.), Oláhcsatár (2 h.), Szalacs (7 h.), Vasad (2 h.), Vajda (1 h.), Szentimre (3 h.), Bogyoszló (6 h.), Tamási (4 h.), Telegd (1 h.), Sonkolyos, Birtin, Dubricsony (3 h.), Pósalaka (3 h.), Borostelek (1 h.), Szakadát (2 h.), Szabolcs (2 h.), Orros, Jankafalva (2 h.), Csokaly (3 h.), Molnospetri (3 h.).

Zólyomi Miklós árvái: Székelyhid (6 h.), Jankafalva (2 h.), Koly (1 h.), Csokaly (3 h.), Ottomány (3 h.), Molnospetri (5 h.), Albes (4 h.), Semjén (3 h.).

Csáky-családé (István): Kécz (2 h.), Margitafalva (14 h.), Liki, Disér, Szunyogd, Akor (5 h.), Szalárd (8 h.), Sejtér (8 h.), Kővág tartozékai (20 h.), Körösbessenő, Berek, Böszörmény, Iráz, Csökmő, Orrod, Czécze, Kőalja, Serges, Gaura, Szurdok, Fancsika, Varsalog.

Király György árvái: Veresfalva (2 h.), Szombatság (2 h.), Feistótopa (1 h.), Cseke (8 h.), Bély tartozékai (21 h.), Alsó-, Felsőszáldobágy, Szeleste, Bratafalva, Szentmiklós, Hidastelek, azonfelül Bocskay Istvánval együtt: Hosszúaszó, Vasand, Sály, Babosta, Szigeti, Tenke, Bélfenyér, Széplak, Kápolnásgyanta, Tatamérfalva, Rusafalva, Sorbánfalva, Jánosd, Andacs, Tulka.

Sennyey-családé (Miklós): Tarcsa (35 h.), Éradony (2 h.), Gálospetri (8 h.), Mihályfalva (3 h.), Lazonó, Balilen.

Zichy Rafaelé: Károly, Told, Czécze, Kőalja, Serges, Gaura, Szurdok, Fancsika, Varsalog, Palota, Mindszent, Gyéres, Püski, Körtvélyes, Kis-örögd.

Hanhansen Honoriusé: Bajom (6 h.), Rétszentmiklós (4 h.), Nagyrábé (4 h.), Szerep, Szovát, Derecske, Bagos, Körösszeg (7 h.).

Prépostváry-családé: (Zsigmond, István): Molnosábrány (5 h.), Kécz (7 h.), Genyéte (3 h.), Déda.

Kornis Zsigmondé: Papmező és tartozékai (13 h.), Magyar-Remete (4 h.), Tamáshida.

Géczi Péteré: Báránd, Torda, Szentpéterszeg, Hosszúpályi, Monostorpályi, Bakonyszeg, Csekehida, Megyer, Örvény, Bölcsi, Valf, Ketetarcsa, Pezere.

Örvendi Pálé: Rikosd (2 h.), Magyarakakucs (3 h.), Oláhkakucs, Gálosfalva (2 h.), Lazur.

Ezekén kívül említhetők *Imrefi János* (Diószeg 35 h., Egyed), *Ravaszdy János* (Felapáti 3 h., Tépe, Csalános 2 k., Nagyradvány 9 h.), *Szemere Zsigmond és Miklós* (Füred, Bertin, Oláhkakucs, Alpár), *Vér Mihály özv.* (Drág-Cséke 2 h., Felsőfenes 4 h., Alsófenes 3 h., Szeleste 3 h., Ábránháza, Csehi), *Csukai Lénárt* (Kotliget 2 h., Gaborján, Farkaspataka 1 h., Nyárszeg, Bikács), *Nadányi Zsigmond* (Henczida 3 h., Kovácsi 3 h.,

Vértess, *Petneházy István* (Herpály, Andaháza, Told, Somos, Késháza, Petegd), *Belényesi Ferencz* (Négerfalva 2 h., Petrósz 2 h., Kuracsel 5 h., Feneres 3 h., Sonkolyos 1 h., Henkeres 4 h., Tarkanicza, Mirág 3 h.), *Massai Ferencz* (Szentjános, Czéczeke, Kőalja 1 h., Dékánfalva 1 h.), stb.

Várad városáé: Kohán, Genyéte (2 h.), Brajkuta (1 h.).

Jezsuitáké: Tóttelek (1 h.).

Kisnemesi birtokok: Nagykágya (1 h.), Olaszi (2 h.), Kőbölkút (3 h.), Boldogfalva (26 h.), Sáránd, Szepes, Fejértó, Sámson, Almaszeg (1 h.), Széplak (4 k.), Bályok (6 h.), Kornicsel (1 h.), Nagypatak (2 h.), Kisbáród (1 h.), Nagybáród (2 h.), Cseklye (2 h.), Beznie (1 h.), Körösjenő (3 h.), Ujfalu (1 h.), Pusztajlak (6 h.), Lakság (12 h.), Battyán (1 h.), Kügy (2 h.), Keszteg (2 h.), Kalota (3 h.), Pestere (4 h.), Űrgeteg (2 h.), Esküllő (1 h.), Isópallaga, Braikuta (3 h.), Felsőpatakfalva (1 h.), Fugyi, Megyer, Vémer, Szentjános, Monostoros, Középutra, Atyás, Vátjon, Zsadány, Okány, Oroszi, Fancsika, Sáp, Gyánte, Sarkad, Kötegyán, Simonkerék, Méhkerék, Mezőgyán, Mezőgyarak, Kisradvány, Sziltarcsa, Geszt, Harapsiles (?), Magyar Remete, Váncsa Remete, Oláhsolymos, Lazur, Rossia (6 h.), Gurasud (2 h.), Felsőfeketepatak (1 h.), Kishagymás (2 h.), Bakonya (2 h.), Alsó-, Felsőgyéres (4 h.), Görbed, Madarász, Nagyhomrok, Székelytelek, Nagyvásári, Kisvásári, Illye, Keszi, Árpád, Erdőgyarak, Remete, Csömök, Ant, Cseged, Mártontelek, Nagy- és Kiskemény, Bajj, Feketebátor, Magyar-, Oláhhodos. Összesen 87 község.¹⁾

A *Bocskay-féle nagy uradalmak* a fejedelem halála után megoszlottak. A végrendelet értelmében ugyanis: Papmező és tartozékai Bocskay Miklósról, Sóllyomkő és Micske — Örvénd és tartozékai kivételével — Báthory Gáborra, Kereki pedig Bánffy Dénesre szállottak.²⁾ Jelentősebb uradalmak ettől fogva valóban az egyes várak köré csoportosultak, egyelőre magánbirtokokként, utóbb azonban fiscalításokként.

Bajom vára és tartozékai 1609-ben: Szerep, Nagyrábé, Tetétlen, Bagos, Lökősháza, Szovát, Derecske. Birtokosa miskolczi Nagy András.³⁾

1615-ben: Bajom, Szerep, Nagyrábé, Rétszentmiklós, Bagos, Dancsháza, Derecske, Szovát, Bánk, Sámson, Tamási, Fancsika. Szabolcsmegyéből: Igar, Egyek, Ohat, Zám, Nádudvar, Szegegyháza, Ladány, Földes, Mező. Békésmegyéből: Környe, Balkány, Csepán, Petneházy István borosjenői kapitány és zarándi főispán birtokaiként,⁴⁾ ki utóbb ezeken kívül Határ, Burdest és Rasztoka községeket nyerte.⁵⁾

Kereki és tartozékai 1614-ben: Konyár, Kaba, Kaza, Gyapol, Harasny, Kerekegyháza, Kovácsi, Pályi, Henczida, Hodos, Szántó, Ádám, Ártánd, Keresztes, Etely, Bedő, Félegyháza, Sás, Ladány, Okány, Környe,

¹⁾ 1604—605-ki dic. conscriptiók adatai alapján. Orsz. ltár.

²⁾ Bocskay végrendelete *Rumy*: Monument. II. 326—27. ll.

³⁾ Gyul. Lib. Reg. VI. p. 86. (1609 márcz. 21.)

⁴⁾ Gyul. Lib. Reg. VIII. p. 108—109. (1615 okt. 23.)

⁵⁾ 1626 július 5-ről. Gyul. Lib. Reg. XII. p. 10—11.

Püspöki, Kismarja, Királyréte, Micske, Bozsaj, Ujfalu, Várviz, Közepes, Hantfalva, Bárdfalva, Tormafalva, Alsó-, Felsődarna, Térje, Szőkefalva, Poklostelek, Láz, Sáncai, Terebes, Papfalva, Szentlázár, Király. Birtokosa Bánffy Dénes özvegye somlyai Báthory Anna.¹⁾ Utóbb Bethlen Gábor Illésházy Gáspárnak adományozta, ki azonban csak rövid ideig volt zálogos-birtokosa. (1628.)²⁾ Ugyanezen évben Kereki várát tartozékaival együtt Bethlen Gábor Zólyomi Dávidnak, feleségének iktári Bethlen Katalinnak és fiuknak, Zólyomi Miklósnak adományozta.³⁾

Sólyomkő és tartozékai 1614-ben: Nagyléta, (Paczal és Bajom Középszolnokból), Bartfalva, Széltarló, Barátka, Bánlaka, Rév, Révelő, Alsó-Felsőkövesd, Tankófalva, Czigányfalva, Dámos, Magyar-, Oláhlugos, Élesd, Alsó-, Felsőpestes, Tinód, Tötör, Őssi, Lok, Feketepatak, Csarnóháza, Lóré, Feketető, Kopacs, Örvénd, Szurdok, Kabolaspatak, Ravaszlyuk, Krajnikfalva, Dubricsony, Sonkolyos, Szászfalu. Birtokosa Imrefi Mihály és felesége; ⁴⁾ az övék volt továbbá Egyed, Ráczfalva és Kozma tizede,⁵⁾ Kis- és Nagykereki,⁶⁾ végül Magyarkakucs.⁷⁾

Zsáka és tartozékai 1617-ben: Bakonyszeg, Furta, Torda, Bócs, Korod, Buzita, Pályi, Ösvény, Orros, Csekehida, Megyer, Pápmegyer, Mono (?), Báránd, Pezere, Fancsika, Kengyel, Szentkirály. Birtokosa Rhédey Ferencz,⁸⁾ kinek birtoka azonfelül *Szentjobb vára* Szentmiklós, Csohaly, Sárszeg, Véd, Piskót, Semjén, Kóly,⁹⁾ tartozékaikkal és Száldobágy.¹⁰⁾

Papmező és tartozékai 1633-ban: Alsópatakfalva, Kosgyán, Podány (?), Tölgyes, Tövisfalva, Kandrafalva, Turbulyfalu, Dojlaka, Hidasely, Gurkányfalva, Dusafalva Cheusara, Albert, Szitány, és Remete. Birtokosa Kornis Zsigmond.¹¹⁾

Bethlen Gábor uralkodása végén kialakult a *Zólyomi-féle nagy uradalom*, mely magában foglalta Székelyhid, Diószeg, Kereki várakat és Micskét összes tartozékaikkal.¹²⁾ Mindezek azonban Zólyomi Dávid nótaperével kapcsolatosan (1633 aug. 29.) fiscalis jószágokká váltak,¹³⁾ bár közülök

1) Gyulaf. Lib. Reg. VIII. p. 69b—70.

2) *Szádeczky L.*: Bethlen Gábor és Trencsén vmegye. Századok. 1915. 513—14. ll.

3) 1628 nov. 30-áról kelt adománylevele. Cornides diplomat. VI. 177—79. ll.

4) Gyulaf. Lib. Reg. VIII. p. 216—20.

5) 1614 május 10. Gyul. Lib. Reg. VII. p. 209—10.

6) 1614 május 9. Gyul. Lib. Reg. VII. p. 213—14.

7) 1614 máj. 21. Gyul. Lib. Reg. VII. p. 220—21.

8) Gyul. Lib. Reg. VIII. p. 243—44.

9) 1607 máj. 7. Gyul. Lib. Reg. IV. p. 42. b.

10) 1614 okt. 11. Gyul. Lib. Reg. VII. p. 329.

11) 1633 nov. 1. Gyul. Lib. Reg. XV. p. 146b—148.

12) V. ö. Erd. Orsz. Eml. IX. 374—76. ll. Micske és tartozékai felsorolva Lib. Reg. XV. p. 49—50. (1629 ápr. 29.)

13) Erd. Orsz. Eml. IX. 373. l.

I. Rákóczy György utóbb Székelyhidat és az Imrefi-féle sólyomkői (élesdi) uradalmat családjának szerezte meg.¹⁾ Zólyomi pere kezdete volt egyébként a fiscalítások visszaszerzésére és végleges megállapítására irányuló törekvéseknek, melyek foganasítását az 1631 : V. t.-cz. már elrendelte²⁾ s melyet az 1649 : VI. t.-cz. újból megsürgetett.³⁾ Ennek tulajdonítható, hogy 1650-ben Biharmegyében az 1615 óta kifejezetten »fiscale bonum«-nak tekintett⁴⁾ Nagyvárad tartozékaiként 160 egész falu és négy rész állapítottatott meg.⁵⁾ Székelyhíd és Sólyomkő azonban továbbra is Rákóczy-családi birtokok maradtak.⁶⁾

Középszolnokmegye. Földrajzi helyzete következtében a hódoltató törekvések ellenében védve lévén, — területi viszonyaiban mindössze annyi változás észlelhető, hogy Terebes és Királyi a XVII. századtól kezdve Biharmegyéhez csatoltatott.⁷⁾ Ugyanezen század kezdetén a megyében két nagyobb uradalom található : a csehi, mely 1569 óta Gyulafi Lászlóé s a hadadi, mely 1584-től Wesselényi Ferenczé.

1604—1605. *Cseh és tartozékai* : Horvát (1 h.), Ardó (3 h.), Szélszeg (2 h.), Sülelmed (5 h.), a két Szivágy (1 h.), Felsőberegszó (1 h.), Bikácsa, Somos (1 h.), Örményes, Papfalva (1 h.), Illésfalva (1 h.), Györgytelek (2 h.), Alsóvárcza (2 h.), Monó (3 h.), Egerbegy, Vadafalva (1 h.), Nagyszeg (1 h.), Ujfalu (1 h.), Náprád (4 h.), Kisoroszló (2 h.), Nagygoroszló (1 h.), Hanisafalva (1 h.), Inó (1 h.), Széplak (7 h.), Udvarhely (3 h.).

Hadad és tartozékai : Hadad (8 h.), Bogdánd (2 h.), Nádasd (2 h.), Szer (3 h.), Nagysolymos (1 h.), Zsibó (3 h.), Ciglen (1 h.), Rona, Turbucza (1 h.), Mutos (1 h.), Kusaly (1 h.), Erked (1 h.), Nagyszeg (2 h.), Apácsa (1 h.), Mocsolya (1 h.), Udvarhely (3 h.).

Dengelegi Miklóse : Völcsök (4 h.), Monó (3 h.), Ujlak (1 h.), Darócz (4 h.), Göncz (3 h.), Géres (1 h.), Mindszent (1 h.). Ezekhez járult 1607-ben Etel,⁸⁾ Pele és Monó tizede,⁹⁾ Gyógyon (?) és Újnémethi.¹⁰⁾

Sarmasági Zsigmondé : Kövesd (4 h.), Sziget (2 h.). *Lónyay Istváné* : Kelencze (2 h.), Diósd (2 h.). *Kőrösi Mihályé* : Oláhnádasd, Debren (1 h.), Sámson (3 h.). *Prépostváry Zsigmondé* : Darócz (5 h.), Gyöngy (3 h.),

¹⁾ I. Rákóczy György végrendelete szerint. A két Rákóczy családi ev. 593. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. IX. 265. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 49—50. ll.

⁴⁾ Art. IX. 1615. kolozsvári országgyűlés. Erd. Orsz. Eml. VII. 281. l.
V. ö. Bocskay végrendeletével, *Rumy* : Monum. II. 325.

⁵⁾ Nevenként felsorolva. Erd. Orsz. Eml. XI. 108—9. és 111. ll.

⁶⁾ 1657 okt. 28. Erd. Orsz. Eml. XI. 311. és 319. ll.

⁷⁾ Az 1604—605-ki dicalisok (Orsz. Itár.) legalább nem említik.

^{8—10)} Gyulaf. Lib. Reg. VI. p. 281.

Géres (1 h.), Esztró (1 h.), Pér (2 h.). *Dobai Jánosé* : Vicsa (1 h.), Diósad (1 h.), Debren (1 h.), Dabylon (1 h.). *Báthory Istváné* : Csög (3 h.), Kisfalu (3 h.), Csán (1 h.). *Ödönffi Lászlóé* : Pér (2 h.), kinek árvái 1609-ben Etel, Csán, Usztató, Szödemeter, Alsó- és Felsőszopor birtokokat nyerték.¹⁾

Kisnemesi birtokok : Mihályfalva (3 h.), Ákos (2 h.), Szakácsi (1 h.), Szentkirály (2 h.), Körös (2 h.), Etel (1 h.), Szuna (1 h.), Tövised (1 h.), Szodoró (1 h.), Kávás (1 h.). A megye többi községei kisebb nemesi birtokok.²⁾

A *csehi* vár és az uradalom nagyobb része a XVII. század folyamán is a Gyulafi-család kezén maradt, bár a tartozékok felett időközben többen osztzkodtak ;³⁾ ép így *Hadad* és tartozékainak birtokosa a XVII. században is mindvégig a Wesselényi-család.⁴⁾ A Sarvaságiak *kövesdi* kastélya 1614-ben Kemény János tulajdonába jutott : Sarvaság, Szopor, Sziget, Alsó- és Felsőderzsida, Girókuta, Gorzófalva, Májád, Korond, Remete tartozékokkal.⁵⁾ Ujabb uradalom a *tasnádi*, melyet a Bethlen-család Széchy Mária hozományából vásárolt meg⁶⁾ s mely Széchy Mária szerzeményei következtében jelentékenyen gyarapodott. Tartozékai (az 1644-ki inventarium szerint) : Tasnád, Kegye, Csög, Kisfalu, Csán, Usztató, oda tartoztak továbbá Balázsháza, Szarvad, Szakácsi, Ákos, Szentkirály, Kávás, Szántó különféle tizedei is.⁷⁾ Az uradalmat 1644-ben I. Rákóczy Illésházy Gábor javára lefoglaltatta, de utóbb maga a fejedelem szerezte meg családjának.⁸⁾ Az 1657 okt. 28-ki országgyűlési határozat ugyanazt II. Rákóczy Györgynek is biztosította.⁹⁾

Krasznamegye. Az 1604—1605-ki birtokállapot szerint a megye községei a következőképen oszlottak meg a birtokos nemes családok között :

Lónyay Istváné : Badacson (rész), Perecsen (2 h.), Somlyó (2 h.), Somlyóalja : Hidvég, Győrtelek, Szoros, Ujlak, Csehi, Kerestelek (rész).

Becski Györgyé : Magyar-, Oláhkeczel, Seréden (rész), Varsolecz (2 h.), Kémer (rész).

Bánffy-családé : (István, Miklós, Dénes, Mihály, Péter) : Ipp (rész), Meszesalja (2 h.), Rézalja (10 h. és 5 rész), Zovány (2 h.), Magyarvalkó (2 h.), Nagyfalu (rész).¹⁰⁾

A többi község kisebb nemesi birtok. — A megye területén két nagy

1) Gyulaf. Lib. Reg. VI. p. 281.

2) 1604—605-ki dic. conscriptiók szerint. (Orsz. ltár.)

3) *Petri M.* : Szilágymegye monograph. II. 40—41. ll.

4) *Petri* : II. 89—90. ll.

5) *Petri* : II. 117. l.

6) *Acsády I.* : Széchy Mária. 43. l.

7) Az inventariumot részletesen ismerteti *Petri* : II. 263.

8) *Petri* : II. 262—63. ll.

9) Erd. Orsz. Eml. XI. 311. és 319. ll.

10) Az 1604—605-ki dic. conscriptiók alapján. (Orsz. ltár.)

uradalom alakult ki, már a XVI. század második felében: a somlyai és a valkói.

Somlyó a középkortól kezdve Báthory-birtok,¹⁾ melynek utolsó birtokosa II. Rákóczy György felesége Báthory Zsófia. Az 1594-ki inventarium szerint tartozékai: Somlyó, Bagos, Kraszna, Máron, Goroszló, Balla, Baksa, Hosszúaszó, Győrtelek, Szoross, Zovány, Magyarvalkó, Rézalja: Oláhvalkó, Ujvágás, Füzes, Alsó- és Felsőgyümölcsénes, Bagolyfalva, Alsó- és Felsőjász, Elyüs, Detreheim, Halmosd, Bucson, Alsó- és Felsőkaznacs, továbbá Kerestelek, Csehi, Endréd, Gyulakuta, Pecsely és vidéke (Alsó- és Felsőbán, Tótfalu, Ballaháza, Tuszafalva). Meszesalja (Csiszér, Boján, Boronamező, Bagolyfalva, Vajfalva, Bogdánháza, Rákpaták), Ujlak, Hidvég, Perecsen, Kárásztelek, Paczal, Bajom, Badacson, mint egész és rész-birtokok, melyek különféle szolgálmányokkal tartoztak a várhoz.²⁾ 1658-ban mint tartozékok, szerepelnek: Somlyó város, Kraszna, Máron, Pecsely, Balla, Baksa, Szilágybagos, Kárásztelek, mint egész-, Perecsen, Ujlak, Kerestelek, Csehi, Szoross, Győrtelek, Hidvég, Csiszér, Kisboján, Boronamező, Bagolyfalva, Bogdánháza, Alsó- és Felsőbán, Ballaháza, Tótfalu, Tusza, Füzes, Ujvágás, Oláhvalkó, Alsó- és Felsőjász, Alsó- és Felsőgyümölcsénes, Bucson, mint rész-birtokok.³⁾

Valkó és uradalma 1564-től Bánffy-birtok s a család kezén a XVII. század folyamán is megmaradt.

Kővár és vidéke. Báthory Zsigmond lemondása óta különböző hatalmi törekvések célpontja volt, mely Bocskay fejedelemségének idejét nem tekintve, csak 1608-ban jutott ismét Erdély joghatósága alá. Az ez évi szeptemberi (21—27.) kolozsvári országgyűlés arra hivatkozván, hogy a vár és tartozékai visszaszerzésében Báthory Gábornak van legnagyobb érdeme, a fejedelmet »azokban... egész országuł« biztosította, azzal a hatáskörrel, hogy — úgymond — »Ngod után az maradéki is örökösképpen bírassák, azonképpen a Ngod familiája is, sőt ha per legationem Ngod valakinek akarná adni, vagy hagyni, Ngodnak szabadságot adunk reá,« csak az országtól el ne idegenítse.⁴⁾ Ez magyarázza meg a Kővárhoz tartozó birtokok gyakori eladományoztatását épen Báthory Gábor alatt.⁵⁾ Az 1615-ki

¹⁾ L. erre vonatkozólag *Petri*: II. 142. s köv. ll.

²⁾ Az inventarium alapján részletesen szól ezekről *Petri*: II. 193—203. lapok.

³⁾ Az ebből az évből való inventarium szerint. *Petri*: II. 203—23. ll.

⁴⁾ Art. XII. Erd. Orsz. Eml. VI. 113. l.

⁵⁾ 1609-ből: Fejérszék (Lib. Reg. VI. p. 8—9.), Gaura (L. R. VI. p. 11.), Törökfalva (L. R. VI. p. 15—16.), Kocsoba (L. R. VI. p. 27—28.), Solymos (L. R. VI. p. 29—30.), Kötelesmező (L. R. VI. p. 34—35.)

szept. 27.—okt. 13.) kolozsvári országgyűlés Kővárat is »fiscale bonum«-nak minősítette (Art. IX.), korlátozván egyúttal a fiscalitások tartozékainak eladományozását, a mennyiben ki-mondották, hogy a fejedelmek »fiscale jószágból... nem jure perpetuo, hanem méltó és illendő inscriptióval adhassanak«. (Art. XII.)¹⁾ Inscriptio útján jutott Szunyog Gáspárnak Nagy-jeder,²⁾ Keglevich Miklósnak Magasfalu, Pribékfalva, Hosszú-falu, Tölgyes és Hidegkút,³⁾ Kapy Andrásnak Felsőfentős, Hagy-máslápos és Aranyos,⁴⁾ majd e két utóbbi később Cserényi Erzsébetnek,⁵⁾ Gyulafi Lászlónak Lukácsfalva,⁶⁾ Pap Demeternek Steserfalva,⁷⁾ Szakatura,⁸⁾ Varaju többeknek,⁹⁾ Váczi Péternek Durosfalva,¹⁰⁾ Bánházi Istvánnak Kötelesmező,¹¹⁾ Csáky István-nak Csokmány,¹²⁾ Lisibona Jánosnak Kolcsér,¹³⁾ Erdélyi István-nak Csernafalva.¹⁴⁾ Joggal írhatta tehát I. Rákóczy György, hogy »Váradon kívül ennek Erdélyben mássa nincsen erősségére, jószága is annyi volna, ha zálogban nem volna, élélhetne egy úr belőle, mert csak zálogban is ötvenhat falu.«¹⁵⁾ Midőn 1650-ben a fiscalitásokat véglegesen szabályozták, kitűnt, hogy a Kővár-hoz »controversia nélkül való fiscalis jószágok« száma 93, melyek közül csupán Kisjeder volt pusztá hely.¹⁶⁾

Steser (L. R. VI. p. 35.), Sásza és Frinkfalva (L. R. VI. p. 43.), Cserna-falva (L. R. VI. p. 99—100.), Révkápolnok (L. R. VI. p. 116.), Arany-mező (L. R. VI. p. 185—86.), Bozonta (L. R. VI. p. 223.), Remete (L. R. VI. p. 251.), Garbonác (L. R. VI. p. 280.), Törökfalva, Kis- és Nagyjeder (L. R. VI. p. 423—24.) stb. Mindenütt gyulafehérvári Lib. Reg. értendő.

1) Erd. Orsz. Eml. VII. 281—83. II.

2) 1627 szept. 14. L. R. XV. p. 29b—30.

3) 1629 júl. 9. L. R. XIV. p. 104a—b.

4) 1630 jan. 18. L. R. XVI. p. 8—9.

5) 1636 január 4. L. R. XVIII. p. 99—100.

6) 1630 február 10. L. R. XVI. p. 19a—b.

7) 1630 márcz. 14. L. R. XVI. p. 50.

8) 1630 márcz. 14. L. R. XVI. p. 57.

9) 1630 márcz. 14. L. R. XVI. p. 57a—b.

10) 1630 márcz. 14. L. R. XVI. p. 14.

11) 1630 márcz. 14. L. R. XVI. p. 58b.

12) 1630 május 8. L. R. XVI. p. 69a—b.

13) 1630 aug. 20. L. R. XVI. p. 129b.

14) 1630 szept. 17. L. R. p. 144a—b.

15) 1633 okt. 30-ról. Családi level. 3. l.

16) Felsorolva Erd. Orsz. Eml. XI. 105—106. II.

Máramarosmegye. Bocskay végrendeletileg Huszt várát és a sóbányák jövedelmének harmadrészét Homonnay Bálintnak inscribálta 40.000 frtban,¹⁾ ki a várat Kővárral együtt a fejedelem halála után azonnal birtokába is vette.²⁾ Az 1607. júniusi (10—24) kolozsvári országgyűlés sürgette ugyan Rákóczy Zsigmondot, hogy »mennél hamarébb az privatusoktul megszabadítván, az országnak restituáltatná, mint ilyen végházat és az országnak (Kővárral) két főbástyáját«³⁾, de siker nélkül; még az 1610. márcziusi (25.—ápr. 3.) besztercei országgyűlés is csak arra kérhette Báthory Gábort, hogy »ha vagyon Felségednek módja Husztnak kezéhez vételében, ne praetermittálja Felséged.«⁴⁾ Erdélyhez véglegesen az 1615. május 6-ki nagyszombati egyezés értelmében,⁵⁾ július 16-án csatolták, mely alkalommal a király az egykori Drágffy-birtokok, mint magszakadás következtében a királyi kincstárra háramló javak tulajdonjogát magának fentartotta.

Ilyen birtokok: Körvtélyes, Sugatag, Tribusa, Hernecz és Hotin fele, Nagypatak és Ujfalu, melyek közül azonban némelyek (Körvtélyes, Tribusa) időközben eladományoztatván, mások pedig (Bocskó, Lonka, Rahó, Borpatak, Körösmező) állítólagos Drágffy-birtokok lévén, — az utóbbiakra nézve a birtokjog megállapítása függőben maradt.⁶⁾ Az 1615 szeptemberi (27—okt. 13.) kolozsvári országgyűlés Huszt várát is fiscale bonumnak nyilvánította,⁷⁾ mely mint ilyen csupán inscriptio tárgyál szolgálhatott. Ezen a jogcímen jutott 1626-ban Bethlen Istvánnak 50.000 aranyban,⁸⁾ ki különben már 1620 óta Sugatag, Hernecz és Nagypatak birtokosa volt.⁹⁾ Bethlen István a várat tartozékaival végrendeletileg leányára Bethlen Drusiannára és férjére Rhédey Ferenczre hagyta,¹⁰⁾ kik azt tovább is megtartották.

1) *Rumy*: Monum. II. 327. l.

2) Erd. Orsz. Eml. V. 329. l.

3) Art. XIII. Erd. Orsz. Eml. V. 496—97. II.

4) Art. II. Erd. Orsz. Eml. VI. 168. l.

5) Brüss. Okmt. IV. 118. *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor fejed. trónfogl. 70. l. Forgách Zsigmond 1615 máj. 7-iki lev. Erd. Orsz. Eml. VII. 247. l.

6) A biztosok jelentése 1615 aug. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. VII. 276—277. lapok.

7) Erd. Orsz. Eml. VII. 281. l. és App. Constit. P. II. T. 7. A. I.

8) Art. VIII. Erd. Orsz. Eml. VIII. 319. l.

9) 1620 máj. 1. Lib. Reg. X. p. 116a—b.

10) 1640 aug. 27-ről: *Radvánszky B.*: Magyar családélet és háztartás. III. 287. l.

1614-ben Imrefi-birtok: Taraczköz, Kökényes, Ilholecz, Gánya, Kallinfalva, Dombó, Alsó- és Felső-Neresnice, Lonka (?), Kelecsén, Ökörmező, Szinyevér és Remete.¹⁾

1630-ban Lipsesey Gergelyé: Lipese, Polyána, Berezna, Ilka, Uczkómező.²⁾

A fiscalítások 1650-ki rendezése alkalmával Huszt kétségtelen tartozékai: Huszt a vámmal, Visk a vámmal, Técső, Hosszúmező, Sziget, Felső-róna, Iza, Száldobos, Bustyaháza, Talaborfalva, Dulfalva; tartozékokként megítélték továbbá Fejérpatak és Rahó egész falvakat is.³⁾

Zarándmegye. Aspeyeri szerződés óta ténylegesen Erdély joghatósága alatt állott s mint a részek egyike, 1572-től fogva állandóan képviseltette magát az erdélyi országgyűléseken, bár királyaink a megye birtoklására vonatkozó jogigényeikről nem mondtak le. Rudolf egyik levelében nyíltan kijelentette, hogy Zarándmegye jog szerint sohasem tartozott Erdélyhez s ezért attól külön választandó.⁴⁾ Ugyanez a jogi álláspont nyilatkozott meg az 1619. márcziusi nagykárolyi értekezleten is,⁵⁾ a nélkül azonban, hogy a királyi kormánytól hangoztatott jogfentartásnak gyakorlati jelentősége lett volna.

Területe a tizenötéves török háború kezdetéig Halmágy és vidéke kivételével török hódoltság volt.⁶⁾ Borosjenő, Siri, Világos és Pankota visszavételével azonban csaknem teljesen felszabadult a török iga alól. 1605-ben Világos ismét török kézre jutott ugyan,⁷⁾ de ennek területi szempontból következményei egyelőre nem voltak, mert a vár környéke és összes tartozéka

¹⁾ 1614 máj. 10. Lib. Reg. VII. p. 215—16.

²⁾ 1630 ápr. 2. Lib. Reg. XVI. p. 45b—46.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 107. és 111. ll.

⁴⁾ »Quaecumque arces et bona extra Transsylvaniae limites in Hungaria sitae, in quibus Kővár, comitatus Bihoriensis, Solnok med., Maramarus, Saránd et Kraszna, quae Hungariae regno vi adempta fuerint, liberae S. Mattis S. dispositioni relinqui, ut a Transsylvania, ad quam comitatus illi jure nunquam pertinuerint, omnino separari debere.« 1600 szept. 12-ki lev. Erd. Orsz. Eml. IV. 541—42.

⁵⁾ »Quantum vero ad oppidum Mako, caeteraque bona Turcis subiecta in comitatibus Zarandiensi, Aradiensi et Chanadieensi existentia, ac inter S. Mattem et illum principem Transsylvaniae controversa attinet, S. Mattas C. Rque suis juribus insistit« etc. Erd. Orsz. Eml. VII. 502.

⁶⁾ *Ráth Károly*: Török-magyar viszonyok. Akad. Értesítő. 1862. III. 49—52. ll., a helységnevek azonban alig ismerhetők fel. Márki: II. 14.

⁷⁾ *Bethlen*: XI. tom. V. p. 171. és XV. tom. VI. p. 505.

Erdély birtokában maradt.¹⁾ Végzetesebb volt ennél Lippa átadásával (1616.) egyidejűleg Arad és Sír²⁾ elvesztése, mivel ettől kezdve a hódoltató törekvések nem szüneteltek. I. Rákóczy György 1633-ban már világosvári szandzsákot említ³⁾ s igen valószínű, hogy az 1645-ből való jegyzékben felsorolt következő hódoltsági helységek ezen szandzsáknak voltak tartozékai: Lépeskalocsa, Bököny, Szlatina, Nyagra, Bohány, Nadalbest, Dancsafalva, Alsó- és Felsőmenyéd, Bölcsebest, Gosd, Bajnokfalva, Tekeres, Sebes, Dumbrovicza, Ignest, Láz, Sára (Sáros?), Szuszán, Felsőkorotna, Jószás, Prasafalva, Deákfalva, Zemezel, Rossia, Agya, Talpas, Tótfalu, Barakony, Tamán, Rokszin és Feltót.⁴⁾ A hódoltság keleti határhelységei 1658-ig Pleskucza, Nemesacsova, Brusztureszk, Balta (Baltiele) és Rossia.⁵⁾ 1658-ban Borosjenő és Deszni elfoglalásával⁶⁾ újból a tizenötéves török háborút megelőző területi elhelyezkedés lépett életbe, úgy, hogy már az 1659-ki (febr. 26—márcz. 26.) beszterczei országgyűlés foglalkozott azzal az eszmével, hogy »az a darab vármegye Bihar, avagy Hunyad vármegyéhez« kapcsolassék-e? ⁷⁾

Azon körülmény, hogy Zarándmegye 1552., illetőleg Gyula bukása (1566) óta kisebb-nagyobb mértékben hódoltsági terület volt s hogy főleg a Maros-menti várak török kézre jutásával (1616) a hódoltató törekvéseknek ki volt szolgáltatva, — a nagybirtokrendszer kialakulásának nem kedvezett. Ellenkezett volna ez az államérdekekkel is, mert a megye sajátos földrajzi helyzete következtében végvidék lévén, — az államhatalomnak első

¹⁾ »Siquidem circa eam arcem omnia Transsylvani possiderent, sola-
que arx esset in manibus Turcarum.« *Belhlennél*: XV. tom. VI. p. 505.
»Világosvár, kit valami ráczok adtak kézbe, hatalmas császár, csak egyedül
magának vagyon, a többi mienk kerülete.« Rákóczy Zsigmond levele a por-
tára 1607. Erd. tört. ad. III. 327. l.

²⁾ Forgách levele 1614 decz. 10-ről. *Acta Thurz.* fasc. 51. nr. 45. (Orsz.
ltár.) Sarvasági 1616 nov. 9-ki lev. Erd. Orsz. Eml. VII. 407. l.

³⁾ 1633 aug. 30-ki lev. *Beke és Barabás*: többször id. kiadv. 87. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XIV. 458—62. és 470—71. ll.

⁵⁾ Teleki Mihálynak adott utasítás 1664 nov. 12-ről. Erd. Orsz. Eml.
XIII. 364. l.

⁶⁾ *Márki S.*: II. 110—11. ll. A két Rákóczy családi lev. 569. *Sza-
lárdy*: 410. l.

⁷⁾ Erd. Orsz. Eml. XII. 171. l.

sorban a honvédelmi szempontokat kellett szem előtt tartania. Innen van az, hogy a XVII. században nagyobb uradalmak tulajdonképpen csak az *egyes várak és tartozékai*, vagy mint fiscalítások, vagy mint magánbirtokok, de ebben az esetben is honvédelmi kötelezettséggel.

Borosjenő. A török hódító politikai törekvések állandó célpontja, melyért valamennyi erdélyi fejedelem és diplomatia harczban állt a portával.¹⁾ Minthogy a déli részek egyik legfontosabb végvára volt,²⁾ visszavétele óta fiscalításnak tekintették,³⁾ melynek tartozékai egy 1603-ból való feljegyzés szerint: Jenő, Rokszin, Jenővásár, Gella, — akkor nagyobbára pusztá helyek — és Köszönd vidékén húsz helység.⁴⁾ Az 1650-ki rendezés alkalmával tartozékai gyanánt: Székeságyag, Rakaszeg, Mogyorós, Felsőkertes, Árok, Monostor, Kenderátó, Gella, Feltót, Brusztur, Vályarév, Haroklyán (portio), Nagypüly, Vári, Simánd, Lavocz, Apa, Gyarmat helységeket állapították meg, mint »controversia nélkül való fiscalis jószágok«-at, míg ugyanekkor a »fiscus számára ítéltetett jószágok« a következők voltak: Honczisor, Balta, Zöldes, Bratina, Pravalin, Kiskápolna, Nagykápolna, a három Köved, Csigerfalva, Felsőménés, Vasolicza, Bránménés, Nádas, Alsófűzey, Ples, Plopp, Solymos, Oszoly, Martonos, Zomboly, Borostelek, Komlós, Morócz, Bakonyszeg, Ujárkos, a két Bernót, Sikula és Szentkereszt egész falu, Sebtely és Pankota portiók, továbbá Pinkó, Alsó-ménés, Szilgovicza, Csermely, Alsó- és Felsőtibód, Szasznakfalva, Felsőfűzey, Tömörd, Alsó- és Felső-Komonicz, Drégen, Valcsezeszt, Bál- és Cselecsiszer, Majánosd, Felsőaranyág pusztá helyek; végül »contractus és publicatio« által: Siri, Galsa, Aranyág, Kázmér, Szentmárton, Köszönd, Makszin, Csolt egész falu, Lugozó, Felső- és Középpárkos, Técs, Pipály, Borosmegyer portiók.⁵⁾

Deszní vára. Visszavétele óta állandóan magánosok tulajdona, kik közül megemlítendő Kornis Gáspár (1597 és 1614), Bethlen Gábor (1612), Keresztessy Pál (1612 és 1649), Kornis Zsigmond (1633).⁶⁾ Ez utóbbi évben tartozékai: Nagydeszní, Szlatina, Nyagra, Nadalbest, Prodanest, Alsó-Felsőmenyéd, Bölcsenest, Bohány, Vezest, Farest, Ignest, Dancsafalva, Prasafalva, Rona, Monyásza, Bajnokfalva, Sebes, Bökény, Gosd, Brusztur, resd, Zimbrul, Szeleste, Dulcseny, Szelestica, Valjemar, Józás, Fenes, Holt, Meszes, Felsőkorotna, Dumbravicza, Krajkova, Deákfalva, Zernyest, Berend,

¹⁾ Ismertetéseket *Márkinál* II. 60. s köv. II.

²⁾ L. erre Bethlen Gábor utasítását 1620 július 21-ről Gálffy György részére. Lib. Reg. X. p. 180b—182b. és a Forma juramenti. U. ott. X. p. 182b—183.

³⁾ 1615 septe. országgyűlés. Erd. Orsz. Eml. VII. 281. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 214. l.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 110—12. II.

⁶⁾ *Márki*: II. 161. l.

Sztaskany, Rossia, Tekeres, Lasesur, Szuszan és Zamarcse, Szeleste, Láz, Ujfalu, Kocsoba, Topasa, Felsőszékás, Balicseny és Baglyos, mint egész és részbirtokok.¹⁾

Világosvára. 1605-ben török kézre jutott ugyan, Báthory Gábor mindamellett 1608-ban Petneházy Istvánnak adományozta,²⁾ Bethlen Gábor pedig 1626-ban neki és feleségének inscribálta következő tartozékaival: Galsa, Alsó-, Közép- és Felsőaranyág, Csernesz, Kázmér, Szentkereszt, Pankota, Szentmárton, Apa, Feltót, Brusztur, Köszönd, Szerb, Meszt, Gyarmat, Pinkó.³⁾

A váruadalmakon kívül, 1589-ben nagyobb birtok volt a *kápolnai*, melyet Báthory Zsigmond Imrefi Jánosnak adományozott, a hozzá tartozó ötven helységgel,⁴⁾ melyek később jobbára Borosjenő várához kapcsolattak. 1614-ben a Bethlen Istvánnak eladományozott hunyadmegyei Illye vára tartozékaiként vannak említve: Bethlenőssi, Bodon, Karulos, Visznek, Ölyved, Kot, Erdőgyarak, Nagykemény, Fazekasvarsány, Ujfalu.⁵⁾ Ezeket nem tekintve az ismeretes birtokadományok már kisebb jelentőségűek.

A megye területi viszonyaiban fontos mozzanat Aradmeggyével való egyesülése, melyet az 1626. májusi (24.—június 17.) országgyűlés rendelt el.⁶⁾

Aradmegye. Gyula bukásáig királyi joghatóság alatt álló hódoltsági megye volt, melynek helységei nagyrészt még 1564-ben is megfizették a kirótt dicát.⁷⁾ A speyeri szerződés nem említi ugyan, de azért ettől fogva ténylegesen Erdélyhez tartozott⁸⁾, mint erdélyi hódoltság, melynek területén a XVII. században a lippai és aradi szandzsákon kívül a csanádihoz tartozó fellaki nahiét találjuk.⁹⁾ A Báthory Zsigmond-féle támadó hadjárat a marosmenti várak (Tótvárad, Sólomos, Eperjes, Lippa, Arad, Fellak) és Facset¹⁰⁾ visszavételével Aradmegye területi épségét

¹⁾ 1633 nov. 1-ről. Lib. Reg. XV. p. 148—49. Zárándmegye hódoltsági viszonyait feltűntető 1645-ki feljegyzésben található helységek tehát jobbára Deszni tartozékai.

²⁾ *Márki S.*: II. 54. l.

³⁾ 1626 július 27-ről. Lib. Reg. XII. p. 12—13b.

⁴⁾ 1589 május 18-ról. Lib. Reg. II. p. 539—40.

⁵⁾ 1614 ápr. 6. Lib. Reg. VII. p. 188—90.

⁶⁾ Art. XXVI. Erd. Orsz. Eml. VIII. 325. l.

⁷⁾ 1564-ki dic. conscriptio. Orsz. ltár.

⁸⁾ V. ö. *Márki*: II. 5. s köv. ll.

⁹⁾ Aradi sz. Deft. II. 198—203. ll. Fellaki nahie 1557—58. Deft. II. 197—98. 1581. Deft. I. 336. Az ekkori hódoltsági viszonyokat részletesen ismerteti *Márki*: II. 1—2. és 16—18. ll.

¹⁰⁾ L. erre munkánk 188—90. ll.

visszaállította s az így létrejött földrajzi elhelyezkedés csak anynyiban módosult, hogy Csanáddal és Nagylakkal együtt Fellak és Arad török kézre jutott,¹⁾ bár közülök Arad utóbb ismét Erdélyé lett.²⁾

Minthogy a Báthory Zsigmond és Rudolf közt létesült prágai szerződés a törököktől visszafoglalt részeket Erdélynek biztosította s ehhez az 1596. februáriusi pozsonyi országgyűlés is hozzájárult,³⁾ Aradmegyében törvény szerint Erdély joghatósága lett kizárólagossá. Erdély Boeskey fejedelemségével helyreállván, Aradmegyére természetesen továbbra is igényt tartott s azt gyakorlatilag is érvényesítette; viszont a királyi kormány törekvése ettől fogva arra irányult, hogy Aradmegye birtoklására vonatkozó történeti jogait elismertesse, mint ez az 1619. márcziusi nagykárolyi értekezlet folyamán világosan kitűnt.⁴⁾ Mindezen törekvések azonban már 1616 óta, midőn t. i. Bethlen Gábor éles diplomatiái harcok után Lippa, Solymos, Tótvár, Facset, Marsina, Arad, Monostor, Vaprás és Sír várait kénytelen volt a portának átadni,⁵⁾ — tárgytalanokká váltak, mivel Aradmegye egész területe, az 1615. májusi (3—19.) országgyűlés határozataival Hunyadmegyéhez csatolt Huszna vidék⁶⁾ s néhány északnyugati helység, mint pl. Basarág, Tompa⁷⁾ kivételével hódoltsággá lett. A megye utóbbi maradványát azután az 1626. májusi országgyűlés Zárándmegyébe kebelezte.⁸⁾

Az 1606-tal lezáruló török háborúban Aradmegye csaknem teljesen elpusztult; azon adományok tehát, melyek a megye erdélyi joghatóság alá jutásának bizonyosságai, gazdasági fontossággal alig bírtak, mert csakis abban az esetben váltak volna jelentősekké, ha a birtokviszonyok állandósultak volna. Az erdélyi

¹⁾ *Istvánffy*: XXXI. p. 447. *Bethlen*: IX. tom. IV. p. 167—68. *Borovszky*: Csanádmegye tört. II. 221. és A nagylaki urad. tört. 37. l. *Márki*: II. 30. és Hadtört. Közl. VII. 363. l. Erd. Orsz. Eml. IV. 198. l.

²⁾ *Lugassi János* lippai kapitány lev. 1607 febr. 23. M. Tört. Tár. XIII. 114. l.

³⁾ Art. XXXV. Magy. Orsz. Eml. VIII. 280. és 307. ll.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 502. l.

⁵⁾ V. ö. munkánk 247. s köv. ll.

⁶⁾ Art. XXIV. Erd. Orsz. Eml. VII. 255. l.

⁷⁾ 1627 júl. 22. Lib. Reg. XIV. p. 11.

⁸⁾ Art. XXVI. Erd. Orsz. Eml. VIII. 325. l.

kormányhatalom a megye visszavétele után természetesen azonnal megkezdte a gazdasági berendezkedést s e tekintetben főleg Rákóczy Zsigmondnak van nagy érdeme.

A megye területén *Lippa* volt az egyetlen fiscalitás ;¹⁾ ilyenül minősítette az 1615-ki (szept.) országgyűlés is ; ²⁾ tartozékai közül azonban csupán Brusznik, Radmanoczi és Milátköz pusztá helyeket ismerjük.³⁾ Lippa egyébként a fejedelmek gondoskodásának kiváló tárgya volt, így Rákóczy Zsigmond 1607. június 30-án újból megerősítette és kibővítette a városnak János Zsigmondtól nyert kiváltságlevelét.⁴⁾ Birtokáért, mint ismeretes, állandóan nehéz, de eredménytelen küzdelem folyt a porta és a gyulafehérvári udvar közt. *Solymos* várát 1607. jún. 29-én Lugassi János lippai kapitány nyerte adományként, 23, akkor teljesen elpusztult és elhagyott helységgel.⁵⁾ A *szombathelyi* (Zabatel) várát Száva oláh püspök,⁶⁾ *Arad* elpusztult várát 160 megnevesített lippai rácz katona kapta Arad városával és Bálvány, Csicsér, Csolt, Bácsa, Bikács, Szentgyörgy, Szentiván pusztákkal.⁷⁾ — 1617-ben a vár tartozékai közül Csálya, Pabar, Csikat, Majmat, Szemlek és Batida Cserepes Istváné.⁸⁾ *Eperjes* vár helyének birtokosa 1607. nov. 19-én Kamuthy Farkas lett, a várhoz tartozó következő helységekkel : Sorlo, Znitimozta, Rakoleza, Belotincza, Zabancha, Balincha, Nytis, Polannia, Stupitnik, Ozernenias, Pretercze, Kassa, Monyoró, Darvas, Kanos, Popuncza, Alsó Zerencza és Dragolicza.⁹⁾ A hunyadmegyei Illye vár aradmegyei tartozékainak : Gurbes, Zamglod, Obureczia, Almahely, Zlokna, Szpin, Zrumil, Meruli, — 1614-ben Bethlen István a birtokosa.¹⁰⁾

Fejedelmi adományok még a megye erdélyi hódoltsággá

¹⁾ 1603 februáriusi jelentés szerint. Erd. Orsz. Eml. V. 214. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 281. l. App. Constit. P. II. tit. 8. A. I.

³⁾ 1607 jún. 28. Lib. Reg. IV. p. 95a—b.

⁴⁾ Lib. Reg. IV. p. 98b—99b. Magyarul *Márki* : II. 53—54. ll.

⁵⁾ Lib. Reg. IV. p. 97b—98.

⁶⁾ 1607 jún. 28. L. Reg. IV. p. 95b.

⁷⁾ Lib. Reg. IV. p. 140a—b. A hónap száma hiányzik. Magyarul : *Márki* : II. 51—52. ll.

⁸⁾ 1617 máj. 4. Lib. Reg. VIII. p. 246.

⁹⁾ Lib. Reg. IV. p. 244.

¹⁰⁾ 1614 április 6. Lib. Reg. VII. p. 188—90.

válása után is előfordultak; így adomány tárgyai 1622-ben a »Lippai nagy vidék«-en 9 pusztá hely,¹⁾ 1627-ben: Bánhegyes²⁾ Hosszúaszó,³⁾ Basarág, Tompa,⁴⁾ 1628-ban Szentmiklós,⁵⁾ 1635-ben Gelind és Szentpál,⁶⁾ 1636-ban Tótsopron s néhány más község,⁷⁾ 1638-ban Machiassen (?),⁸⁾ 1643-ban Szárcahely és Kulpa,⁹⁾ 1652-ben Nyék,¹⁰⁾ 1654-ben Mácsalaka, Botos, Fél-egyház.¹¹⁾ stb.

Lugos és Karánsebes vidéke. Báthory Zsigmond hadjáratai főként a hódoltató törekvések állandó czélpontjául szolgáló Maros-Duna-közi erdélyi részek biztosítására s a hódoltság visszaszorítására irányulván, Lugos és Karánsebes vidékén figyelemre-méltó területi változásokat idéztek elő. Legfontosabb következményök azon jelentékeny területi bővülés volt, mely Erdély joghatóságát a temesvári ejalet rovására nagyrészt 1616-ig állandósította, sőt — legalább részben — azon megyékre is kiterjesztette, melyek 1552 óta teljesen török közigazgatás alatt állottak. Temesmegye pl. ettől fogva szerepel erdélyi hódoltsággként. A hadjárat eredményeként az ekkor közigazgatásilag Hunyadmegyéhez számított Marsina, Monostor, Buszor és Ferde városok összes tartozékaikkal erdélyi joghatóság alá jutottak¹²⁾ s ezzel a területi folytonosság az ugyanekkor visszafoglalt Aradmegyével helyreállott. Erdély joghatósági határai ekkor (1597—98) körülbelül a következőkép alakultak ki: Temesmegyében: Túregyház, Telek, Kétfülű, mint a nagylaki urada-

1) Máj. 29. Lib. Reg. XV. p. 8a—b.

2) Jún. 28. Lib. Reg. XII. p. 67—68.

3) Július 18. Lib. Reg. XII. p. 69b—70.

4) Július 22. Lib. Reg. XIV. p. 11.

5) Július 15. Lib. Reg. XIV. p. 58.

6) Márczius 3. Lib. Reg. XVIII. p. 37b—38.

7) Június 17. Lib. Reg. XVIII. p. 153b—154.

8) Lib. Reg. XIX. p. 82b—83.

9) Ápr. 24. Lib. Reg. XIX. p. 167a—b.

10) Decz. 20. Lib. Reg. XXVI. p. 64—66.

11) Januárus 18. Lib. Reg. XXVI. p. 390—91. A felsorolásban nem törekedtünk teljességre, csupán példákat említettünk. Részletesen lásd Márkinál II. 147—57. ll. az egyes községeket.

12) Báthory Zsigmond 1596 decz. 23-ki ad. levele. (*Pesty*: Krassó m. IV. 188.) 1597 máj. 24-ki adománylevele. U. ott IV. 195—97. ll.

lom tartozékai,¹⁾ Ohaba, Belincz, Fikatar, Borzas,²⁾ Semling (Szemlak), Gattaja, Omor, Denta és Gáj.³⁾ Krassó és Szörénymegyében Bogsán (Boksa) következő tartozékai: Gertenyes, Kavna, Füzes, Komoristye,⁴⁾ Binis, Doklin,⁵⁾ Almás kerülete,⁶⁾ Tiszovicza,⁷⁾ végül Versecz és környéke.⁸⁾

A felsorolt helységek az erdélyi joghatóság akkori határpontjaiként tekinthetők; valamennyi új foglalás, mely Erdély túlsúlyát a Maros-Duna-közi területeken egyelőre biztosította. Az új területi elhelyezkedés azonban még a tizenöt éves háború folyamán módosult. Nagylak és Fellak visszavételével Temes-megye északi helységei újból hódoltságiak lettek; Bogsán várát, melyet 1604-ben a törökök rövid időre elfoglaltak,⁹⁾ Rákóczy Zsigmond fejedelemsége válságosabb pillanataiban, ideiglenesen a temesvári pasának adta át »hit alatt, hogy... ismét megadja... hogy német kézbe ne essék«,¹⁰⁾ de úgy látszik, ettől fogva állandóan hódoltsági birtok maradt.¹¹⁾ Ugyanekkor jutott török kézre Miháld (Mehadia),¹²⁾ Almás (Halmos) és Párkány vidéke is.¹³⁾ 1616-ban a Báthory-féle hódítások végkép veszendőbe mentek, mert Bethlen Gábor Marsina, Monostor és Facset várakat és városokat kénytelen volt átengedni, mi által ismét a speyeri szerződés idejében fennálló földrajzi helyzet lépett életbe. Azezidőbeli

1) Báthory 1597-ki adománylevele Fellakról. *Borovszky*: A nagylaki uradalom tört. 36. l. A két utóbbi 1607-ben is adomány tárgya. (Lib. Reg. IV. p. 97b.)

2) 1597 június 13-ki iktató parancs. *Pesty*: Krassó m. IV. 200—201. II. Az utóbbi Babsa és Tergovist körül lehetett. *Pesty*: Krassó m. II. 1. 73. l.

3) 1597 febr. 3-ki iktató parancs. *Pesty*: IV. 193. l.

4) 1597 febr. 3-ki iktató parancs. *Pesty*: IV. 193. l. és II. 1. 284—285. lapok.

5) 1597 aug. elején. kelt iktató parancs. *Pesty*: IV. 206.

6) A mai Néravölgy helységei. *Pesty*: Szörénymegye tört. I. 7—8. II.

7) A Duna mellett. *Pesty*: Szörénymegye tört. II. 553.

8) *Millekker B.*: Versecz története. I. 53. l.

9) *Bethlen*: XIII. tom. VI. p. 64—65. II.

10) Rákóczy Zsigmond 1607-ki lev. Erd. tört. ad. III. 327. *Bethlen*: XV. tom. VI. p. 504—505. Erd. Orsz. Eml. V. 337. l.

11) V. ö. 1659 szászsebesi országyűlés. X. Art. Erd. Orsz. Eml. XII. 300 lap.

12) Rákóczy Zsigmond id. lev. U. ott. III. 327. l.

13) *Bethlen* Gábor athnaméja. Erd. tört. ad. II. 340. l.

területi elhelyezkedés szerint az erdélyi ditio déli határhelységei : Ruszka, Domasnia, Kanicsa, Verendin, Lunkavica ; nyugaton a Piatra Nedej, V. Semenik és Cuca hegycsoportok, továbbá a következő helységek : Delinyest, Prebul, Zorlencz, Skeus, Valjamare, Viszák, Magyarzákos, Dumbrava, Hodos, Szinérszeg, Boldur. Északon : Szilha, Nevrinca, Valealunga, Hezeres, Harmadia, Cserestemes, Kricsova, a Nadrágpatak-melléke Badjes-csucsig, majd innen tovább a Ruszka-hegyig, mely már erdélyi határ volt. Erdélynek hunyadmegyei határai változatlanok. Név szerint is felemlített határhelységei: Felsőlapugy, Bástyá, Holgya, Kosest, Fintóág és Tisza.¹⁾ 1658-ban Lugos és Karánsebes bukásával Erdély joghatósága itt mindenkorra megszűnt.

Lugos és Karánsebes várakat már a XVII. század kezdetén fiscalításoknak tekintették. Az 1603-ból való hivatalos feljegyzés szerint azonban Karánsebeshez ekkor csupán Kárán és Czyamana,²⁾ Lugoshoz pedig egyedül a város volt számítható, mivel a tartozékok (tizenny kisközség) teljesen néptelenek és elhagyottak voltak.³⁾ Fiscalításoknak minősítette azokat az 1615 szeptemberi (27—okt. 13.) kolozsvári országgyűlés is,⁴⁾ melynek tartozékai az 1650-ki rendezés szerint : Lugos, Karánsebes, Szilha, Bényes, Valealunga, Serge pusztá, Ólugos, Mikefalva, Honoricz, Oláhság, Viszák, Szákos, Szentség, Hodos, Herendest, Dragumeres, Domboricza, Kostély, Zábor, Belincz, Ohaba, Fikatár, Buzias, Szilágy, Vermes, Kárány, mint »controversia nélkül való fiscalis jószágok.«⁵⁾

A tartomány területén lévő egyéb várak és városok, mint uradalmi központok, Erdély joghatósága alá jutások óta, állandóan fejedelmi adományok tárgyai. Ilyenek :

Bogsán és tartozékai. Visszavétele után Fodor Ferencz karánsebesi nemes volt birtokosa, ki a várat 3000 frtért megvette.⁶⁾ 1597-ben Báthory tartozékai közül Doklint és Binist Nyegul Miklósnak adományozta,⁷⁾ magát a várat pedig Gertenyes, Ravna, Füzes, Komoristye, Semling, Gattaja, Omor, Denta és Gáj tartozékokkal Barcsay Andrásnak adta.⁸⁾ 1607-ben

¹⁾ 1699 aug. 22-én lezárt tanúvallatási jegyzőkönyv adatai szerint. (Eredetiben és egykorú másolatban Orsz. levéltár. Rev. Havasok. I. k.)

²⁾ Czermuran? — mely Karánsebes egyik utcája. *Pesty*: Szörénymegye tört. II. 50. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 214. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. VII. 281. l. Approb. Constit. P. II. Tit. 8. Art. I.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 110. l.

⁶⁾ *Pesty*: Krassómegye tört. II.. 1. 59. l.

⁷⁾ 1597 aug. első feléből. *Pesty*: IV. 206—209. ll.

⁸⁾ 1597 febr. 3-ki iktató parancs. *Pesty*: IV. 193—94. ll.

Bogsán község és a környékén lévő Susanovecz, Voxincz, Doboz, Izgar és Kádár helységek Trombitás István birtokába jutottak.¹⁾

Bozsuri és ferdei uradalom. Birtokosa 1596. decz. 23-ka óta Jósika István, Báthory Zsigmond adományából; magában foglalta: Szeccsan, Kitest, Ungurest, Beya, Szederjes, Kaperlo, Dajost, Sziget, Zsuppan, Szurdok, Pogonest, Serepest, Fagiaczel, Zsupunest, Klicsova, Szuszány, Goizest falvakat, Szpin, Kerle, Herczest, Balozina, Bukovecz egész praediumokat, mint Bozsúr tartozékait; továbbá Brazova, Oláh Drewdia, Csermida, Puri, Dragsinest, Drinova, Prodanest, Bochest, Giurest, Birna, Kelchest, Mutnik, Csokanyest, Bánya, Ighaz, Ruzsinos, Gladna, Zolth, Szerb, Kosoniest, Zarázan, Braniest, Hauzest, Prechest, Valelupa, Rumunest, egész falvakat,²⁾ melyek régebben Zsidóvárhoz tartoztak.³⁾ Ezen birtokok nagy részét Báthory András 1599. szept. 1-én kelt adománylevelével Sarmasági Zsigmondnak adta,⁴⁾ ki viszont közülök Bozsúr városát tizenhat helységgel együtt Keresztessy Pálnak zálogosította el.⁵⁾ Az uradalomnak 1617-ben Bethlen Gábor lett zálogos birtokosa.⁶⁾

Marsinai és monostori uradalom. A törököktől visszafoglalt uradalmat Báthory Zsigmond 1597. május 24-én enyingi Török István hunyadmegyei főispánnak adományozta. Marsina tartozékai ekkor a következők: Preutháza, Rugosava, Negrilest, Nemesest, Bordaczezt, Nandrest, Mustest, Kosava, Bunilest, Kerliczel, Kurthe, Topliczel, Baniasi, Mardesti, Delani, Petrocza, Boierinest, Zlanesti, Farnicza, Krivina, Moldest, Thara, Thrisest, Balyest, Farasest, Zomonovarest, Valiareh, Goychest, Thomest, Urzul, Belosest, Goztest, Ungrul, Braniest, Vadany, Dingány, Thihomerest, Farkadia, Zoranj, Sentest, Bozwara, Szeleste, Kozteyul. Monostor városé pedig: Remete, Uzesthy, Bunie, Wladanj, Vizesul, Zkradina, Paduranj, Otthye, Oczekul, Zerniesti, Dubesty, Thopla, Thoplicza, Izvaricza, Pomostieny, Leukusest, Alsójerczinik, Felsőjerczinik, Sugdia, Zternik, Cladova, Vozonie, Alsóohaba, Thalmadia, Oláhohaba, Zohodol, Prodaniest, Thilomerest, Ulchya, Faluhet és Othmarasty.⁷⁾ A beiktatás 1598. május havában történt.⁸⁾ Báthory Gábor 1612-ben a két kastélyt tartozékaival örök jögon Török Katalinnak adományozta,⁹⁾ Török István azonban ezek közül Marsinát területével Bethlen Gábornak adta zálogba (1617), ki a Török-család kihal-

¹⁾ 1608. jan. 12-ki ikt. parancs. *Pesty*: IV. 246—49. ll. és Lib. Reg. IV. p. 121b.

²⁾ *Pesty*: IV. 188. és II. 1. 82. l.

³⁾ 1597-ki okirat szerint. *Pesty*: IV. 212. l.

⁴⁾ *Pesty*: IV. 225—28. ll.

⁵⁾ 1607. nov. 15-én. *Pesty*: IV. 241—46. ll.

⁶⁾ *Pesty*: Krassómegye tört. II. 1. 83. l.

⁷⁾ *Pesty*: IV. 195—96. ll.

⁸⁾ *Pesty*: IV. 216—21. ll.

⁹⁾ *Pesty*: II. 2. 31. l.

tával azt 1620-ban Monostorral együtt Bethlen Istvánnak és mindkét nembeli utódainak adományozta.¹⁾

Zsidóvár. 1590-ben Jósika István volt birtokosa, a várossal, Sidomér-falva, Szederjes és Nadrág falvakkal.²⁾ 1599-ben Báthory András Sarmasági Zsigmondnak adta, az előbb említett helységeken kívül Ferde, Bechest, Haurest, Rumunjest, Pojen, Lunka rivuluj, Bottiest, Zold, Csere-mida, Csokonest, Dragsinest, Baniasul, Szirb, Mutnik, Zsupunest, Prodanest egész birtokokkal, továbbá Bozsúr mezővárossal és a hozzá tartozó Szederjes, Sziget, Dajest, Boja, Kitest, Szecsán, Botinest, Szarazan, Birna, Zsurest, Kelcesest, Botest, Balozina, Ungurest Szuszány és Zsupán egész falvakkal.³⁾ Sarmasági a várat kerületével 1607-ben Keresztessy Pálnak zálogosította el, később azonban ismét visszajutott a Jósika-család birtokába.⁴⁾

Ismeretes adományok továbbá 1589-től Jósika István részére Kup-tore, Kismiháld és Globsor. 1607-ben: Lódi Simonnak: Garbonác, Jabalca, Sopot, Csukarecz, Delbosiecz, Gavosdia, Dombrovicza, Dragomirest, Zsaguzen, Terego, Somfalva, Domesnia és Toplac helységekről.⁵⁾ Dési Litterati Mátyásnak: Almafa, Morencz, Zak, Mutnik, Ohabacz és Csernotáról.⁶⁾ Török Márton facseti várpraefectusnak a temesmegyei Kostély és Hagedről,⁷⁾ melyek közül az előbbi Báthory Gábor 1609-ben Csákányházi Jánosnak adta.⁸⁾ Rác Lászlónak a temesmegyei Onnusról.⁹⁾ 1609-ből Sarádi Sebestyénnek a temesmegyei Csernegyháza, Inok és Jenő helységekről;¹⁰⁾ 1610-ből Pribék Jánosnak és Esztanisa Simonnak: Boczas, Blasest, Kutina temesmegyei falvakról¹¹⁾ 1619-ből Kún Dánielnek Barlováról,¹²⁾ 1624-ből Groza Péternek: Szák, Morencz, Mutnok, Ohaba, Almafa népes és Belény és Csernota elhagyott birtokokról;¹³⁾ 1627-ből Mohácsi Istvánnak a temesmegyei Borgyas, Ság, Cera és Fehéregyházról,¹⁴⁾ 1628-ből Haman Sárának és Margitnak: Obres, Glamboka, Kallona, Rovna, Vercserova pusztá helyekről,¹⁵⁾ 1632-ből Bukurest borsai Nagy Pálnak¹⁶⁾ stb.

1) 1590 márcz. 30. *Pesty*: IV. 142—47. ll.

2) 1599 szept. 1. U. ott. IV. 225—28. ll.

3) V. ö. *Pesty*: II. 2. 316—17. ll. a részletekre.

4) Lib. Reg. II. p. 368—69.

5) Lib. Reg. IV. p. 49b—50.

6) Lib. Reg. IV. p. 84b.

7) Lib. Reg. IV. p. 116b—117.

8) Lib. Reg. VI. p. 66—67.

9) Lib. Reg. IV. p. 135b.

10) Lib. Reg. VI. p. 330—31.

11) Lib. Reg. VI. p. 487.

12) Lib. Reg. X. p. 135.

13) Lib. Reg. XII. p. 24.

14) Lib. Reg. XIV. p. 3b—4.

15) Lib. Reg. XII. p. 90.

16) Lib. Reg. XV. p. 104—105. Teljességre itt sem törekedtünk; a

Felemlítendő, hogy egy adománylevélben 1607-ben előfordul a »*Comitatus Terniensis*« elnevezés: »*Totalem et integram possessionem Valapaj et portiones possessionarias in Izgar, Dubach et Kádár possessionibus desolatis in comitatu Terniensi et districtu Tömösiensi*« etc.¹⁾ Jelentése tehát »Hármas megye«, a még ténylegesen erdélyi joghatóság alatt álló Temes-, Krassó- és Szörénymegyek közös megjelölésére. Egyébként többször nem fordul elő.

A hódoltság fokozatos s alig korlátozható előnyomulása a tiszántúli megyék területén 1552 óta állandó hullámozást idézett elő a *lakossági viszonyokban* is. A török közigazgatás alá eső részek lakosságára nehezedő terhek aránytalansága, s általában a közjogi helyzet bizonytalansága szükségképpen kiváltották azon törekvéseket, melyek a könnyebb és az államhatalom közvetlen védelmére alapított megélhetés megszerzésére irányultak. Innen van az, hogy a menekülő nemesség és jobbágyság vagy a Tiszántúl nagyobb városaiba (Debreczen, Várad) húzódott, vagy Erdélyben telepedett meg, de ezzel az Alföld elnéptelenedett.

Az *elnéptelenedés* Biharmegyében is megállapítható.

Az 1665-i defter szerint a megye községei közül lakatlan, pusztá helyek: Nagyszántó (1552-ben 4 portája volt), Koly (1552-ben 8 p.), Miske (1552-ben 34 p.), Kisszántó (1552-ben 10 p.), Megyer (1552-ben 7 p.), Iklód (1552-ben 14 p.), Keresztes (1552-ben 86 p.), Nagymarja (1552-ben 19 p.), Ádám (1552-ben 14 p.), Kaza, a defterben Kácsa, ma pusztá Kis-marjától ék. (1552-ben 5 portája volt), Egyed (1552-ben 23 p.), Kakat (1552-ben 14 p.), Mezőpeterd (1552-ben 11 p.), Nésta (1552-ben 8 p.), Szakál (1552-ben 29 p.), Iráz (1552-ben 39 p.), Szecske (1552-ben 23 p.), Hat (1552-ben 9 p.), Kis- és Nagytóti (1552-ben 40 p.), Bosold, a defterben Bozód (1552-ben 8 p.), Ujfalu (1552-ben 3 p.), Herpály (1552-ben 23 p.), Andaháza (1552-ben 22 p.), Szentkozma (1552-ben 49 p.), Szentmárton (1552-ben 8 p.), Szentjános (1552-ben 28 p.), Farnos (1552-ben 7 p.), Lüki, Szunyogd, Akor, Genyéte, Kohány (1600-ban 77 házzal, de ebbe a számba Dizsér és Déda házai is beszámíttattak); Poklostelek (1552-ben 8 p.), Szentlázár (1552-ben 2 p.), Alsódarna (1552-ben 3 p.), Felsődarna (1552-ben 2 p.), Terje (1552-ben 6 p.), Sástelek (1552-ben 2 p.), Szánti, a defterben Samcsi, (1552-ben 2 p.), Várvíz (1552-ben 4 p.), Közepes (1552-ben

részletek megtalálhatók *Pestynél*: Krassó megye tört. II. 1. 2. és Szörénymegye tört. II. k. az egyes községek történeténél.

¹⁾ 1607 jún. 28-ki ad. lev. Lib. Reg. IV. p. 97.

2 p.), Hámfalu, a defterben Csánfalu (1552-ben 2 p.), Almaszeg (1552-ben 1 p.), Csehtelek (1552-ben 1 p.), Bélmező (1552-ben 2 p.), Szaboles (1552-ben 12 p.).

Összesen tehát 41 helység 604 portával és 5 helység 77 házzal.¹⁾ Nagyrészüik sohasem épült újjá.

A hódoltság terjedésével kapcsolatos a lakosság vándorlása és biztosabbaknak látszó helyekre való megtelepedése a XVI. századtól kezdve.

Az 1553. július 13-ki tordai országgyűlés már foglalkozott is a délvidéki nemesség és ráciz lakosság azon kérelmével, melyben a *belsőszolnokmegyei* Csicsó-vár tartozékaiban (Keresztúr, Felőr) való letelepülhetősöket sürgették legalább addig, míg régi lakóhelyökre nyugodtan visszatérhetnek.²⁾ A Lippáról, Makóról, Szegedről, Csanádról *Debreczenbe* települők nagy száma arra készítette a városi tanácsot 1552-ben, hogy azok jogi helyzetét akként szabályozza, hogy »valakik a lippai ostrom után ideköltöztek és Lippában bezárva nem voltak, azok mindnyájan akár Makóról, akár Csanádról valók legyenek, bérpénzt kötelesek fizetni. Kik a szegedi vereség után³⁾ költöztek ide és itt lakóházat vettek, azok e városi bíróságnak alája helyezvék; kik pedig pusztán hagyott házba mentek és van értékük, azok is fizessenek bérpénzt és ha az elhagyott házak elébbi birtokosai visszatérnek, de vonakodnak megtéríteni az érettök fizetett bérpénzt, az ilyenek hajlékát az új jövevények megtarthatják.«⁴⁾ János Zsigmond utóbb (1561 jún. 9.) elrendelte, hogy a Debreczenbe települt nemesek a város polgárait megillető jogokban részesüljenek, de a város terheit is viselni tartoznak. Azon beköltözött jobbágyok iránt, kik polgárjogot szereztek, volt⁵⁾ földesuraik követeléseket nem támaszthattak (1651. okt. 31.)

¹⁾ A defter kiadva *Karácson Imrénél*: Török-magyarkori Oklevéltár. 247—59 l. Az elpusztult helységek száma jóval nagyobb, volt, a defterben is több név szerepel, melyeket azonban nem lehet felismerni. Jellemző Biharmegye elnéptelenedésére Vesselényi Pál 1676 július 29-ki levele. Teleki Mihály lev. VII. k. 276. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. I. 495—96. II.

³⁾ L. *Czímer Károly* tanulmányát *Hadtört. Közl.* IV. (1891.) főleg 375—96. II.

⁴⁾ *Szűcs István*: Debreczen város tört. I. 185. l.

⁵⁾ *Szűcs I.*: id. mű I. 188. l.

A *Váradra* települők jogi helyzetét 1603-ban szabályozták. A jobbágyokra nézve megállapították, hogy »kik ez városba befutottak és az város közzé adták magokat, nyolcz esztendeig ne pereltessenek, hanem az városban maradhassanak, hanem ha magok ki akarnak menni helyekre, azután jussokkal keressék őket« földesuraik. Kivétetnek a hites és a kezes jobbágyok, kiket uraik megkeresésére azonnal ki kell adni. Azon jobbágyok, kik »az város közzé nem adták volna magukat« és továbbra is földesuraik nevét viselik, azok »módjok szerint« ezután is szolgáljanak uraiknak, adójukat kötelesek megfizetni, — »törvények is az vármegye szokása szerint legyen,« — »de azért az város fundusáért, kin laknak, illendő adót vehessen az város rajtok és módja szerint szolgáltatthassa is őket, de felettébb ne terhelje.« A nemesek a vár őrizetére rendelt darabontok ellátására »bizonyos summa pénzt adjanak,« melyet a vármegye ispánjai fognak kiróni, míg a behajtás a nemesek hadnagyának lesz tiszte. A háboru alatt »az vigyázásra« kötelesek. A városi polgároktól vásárolt telkek adózás alá esnek ; a nemesek »az vármegyéhez tartsák magokat és törvények is az privilegium tartása szerint legyen.« Minden nemes embernek »akár mostani lakosnak, akár ezután való jövevénynek« szabadságában áll nemes embertől, vagy polgártól házat venni, a házon levő kiváltság, vagy teher további érvényességével. A mely nemesnek a városban háza van, de szölleje nincs, vagy szölleje van, de háza nincs, bort nem mérhet, a többiek ellenben a polgárokhoz hasonlóan korcsmát tarthatnak, sőt pénzen vett bort is árulhatnak. A nemesi levél kihirdetése a vármegyén történik ugyan, de a város birájának jelenlétében.¹⁾ I. Rákóczy György a *Váradra* (1616 óta) települt lippai ráczok szőlőbirtokait a közterhektől mentesítette.²⁾

Általában véve gyakori a *délvidéki szerbek*³⁾ letelepítése, némely esetben katonai jellegök fentartásával. 1581-ben Báthory

¹⁾ 1608 január 4. Gyul. Lib. Reg. IV. p. 235—36b. Ugyanaz 1628. aug. 22-ről. Gyul. Lib. Reg. XXII. p. 51—52. Hódoltsági területről *Váradra* menekült jobbágy nemesítése (Teleki Mátyás) 1583-ban már előfordult. Gyf. Lib. Reg. I. p. 27a—b.

²⁾ 1642. Gyf. Lib. Reg. XIX. p. 139—40.

³⁾ *Dudás Gyula* : A magyarországi szerbek szereplésének tört. 1526—1711. Délmagyarorsz. rég. és tört. Évk. I—II. k. (1885—86.)

Kristóf a Temesvár vidékéről a *tordamegyei* Gerebenes és a kolozsmegyei Pagocsa, Szent Péter és Szilvás helységekben megtelepült szerbeket a töröknek fizetendő országos adó kivételével, mindennemű teher alól felmentette.¹⁾ Rákóczy Zsigmond 1607-ben négyszáz megneemesített rácz katonának adományozta a *biharmegyei* Ürögd és Orosit falvakat azzal a joggal, hogy bíró helyett kapitányt választhatnak maguknak, ki tizenkéttagú tanács segítségével ítélkezhetik a felmerülő bűnügyekben; harminczad és egyéb vámfizetéstől mentesek, külön pecsétet használhatnak, évenként nyolcz vásárt tarthatnak; idegeneknek közéjük való letelepülését azonban nem korlátozhatják.²⁾ Ugyancsak 1607-ban 160 megneemesített lippai rácz katonának adományozta *Arad* várát, Bálvány, Csicsér, Csolt, Bácsa, Bikács, Szentgyörgy és Szentiván pusztákkal, arra kötelezván őket, hogy az ország többi nemeseinek módjára fegyvert fogni kötelesek; a lippai kapitánytól függenek, de egyébként minden tehertől mentesek.³⁾ I. Rákóczy György 1631-ben a körösszegi rácz katonáknak adta a vekerdi pusztát⁴⁾ ugyanő telepített le ezer szabolcsmegyei *hajdút* Derecskére is,⁵⁾ mely miatt éles összeütközése volt a portával. Ilyen »hajdúi szabadsággal« és némely dolgokban a vármegyék törvényétől függetlenül élő hajdú községek Bihar-megyében: Szalonta, Ürögd, Szentmárton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekerd, Sas, Régen, Félegyház, Bagamér, Mikepércs, Bagos, Konyár, Derecske, Berettyó-Ujfalu, Kaba, Sáránd, Tépe, — »kiket Bocskay fejedelem elsőben megtelepítvén és nemesítvén, bizonyos szabadságokkal meg is erősített, meg is ajándékozott volt, ez hazának fegyverekkel való szolgálatjokért.«⁶⁾

Az 1659. májusi (24—június 25.) szászsebesi országgyűlés a karánsebesieknek, kik Barcsaytól »más illendő várost s tartományt« kértek kárpótlásul, »vesztett jószágokért«, *Tordát* jelölte ki lakóhelyül, — »úgy mindazonáltal, hogy mindenekben

1) Gyf. Lib. Reg. I. p. 32.

2) Gyf. Lib. Reg. IV. p. 107b—109.

3) Gyf. Lib. Reg. IV. p. 140a—b. Magyarul *Márkinál*: II. 51—52. ll.

4) Gyf. Lib. Reg. XVI. p. 231b—232. 1631 június 16-ról.

5) 1631 jún. 22. Gyf. Lib. Reg. XVI. p. 231a—b.

6) App. Const. P. III. Tit. 86. Art. I.

a vármegye törvényéhez tartásuk magokat és a vármegye tiszteitől legyen függések mindenekben, a több nemességgel együtt.«¹⁾ Hasonlóképen intézkedtek a Biharmegyébe települt borosjenei nemesekre vonatkozólag is.²⁾

XI.

*A hét vármegye: Ugocsa-, Szatmár-, Bereg-, Szabolcs-, Zemplén-, Abaúj-, Borsodmegyék. Területi, birtok- és hódoltsági viszonyok.
A részek gazdasági jelentősége.*

A Magyarország és Erdély közt a XVII. század folyamán létrejött államszerződéses korszakos közjogi vonatkozásaikon kívül Erdély joghatósági határainak jelentékeny kiterjesztését is tartalmazták. A bécsi béke biztosította Erdélynek a tiszántúli vármegyéket, a nikolsburgi, a második bécsi, a pozsonyi és linezi békekötések Ung- és Sárosmegye kivételével egész Kelet-Magyarországot a békeszerző fejedelmek uralkodásának idejére. A linezi béke pedig Szatmár- és Szabolcsmegyéket mindaddig, míg Erdély trónja I. Rákóczy György családjából való fejedelem birtokában van, erdélyi joghatóság alá utalta. A kérdéses magyarországi területek tehát 1604—1606, 1619—30, 1644—1648, illetőleg 1660-ig tényleg és csaknem ugyanannyi ideig jogilag is Erdély kiegészítő részei s ezzel a fejedelemség 1541-ki határai nagyjában helyreállottak. Ezen területi bővülések Erdély befolyását Magyarország keleti felének politikai és gazdasági életében túlsúlyra emelték s bár ideiglenes jellegűek volt, a nyújtott új anyagi erőforrások és új államháztartási jövedelmek okszerű kiaknázása természetes következményeiként, biztosítva volt Erdély belső, kulturális és gazdasági élete tervszerű kifejlesztésének lehetősége is.

Foglalkoznunk kell ezért, ha vázlatosan is, — az Erdélyhez kapcsolt megyék területi viszonyaival, közjogi helyzetével és gazdasági jelentőségével.

¹⁾ Art. X. Erd. Orsz. Eml. XII. 299—301. ll. és U. ott. XII. 287. l.

²⁾ Art. V. Erd. Orsz. Eml. XII. 296—97 ll.

Ugocsamegye. Területe a középkortól kezdve¹⁾ alig változott; e tekintetben a XVII. században mindössze annyi ingadozás észlelhető, hogy a megye északi részén fekvő Rákócz helységet néha Beregmegyéhez számították,²⁾ viszont a mai Sáros-Oroszi beregmegyei községet némely összeírás Ugocsamegyéhez sorozta.³⁾

Adózó portáinak száma 1567-ben 369½, 1570-ben 373, 1578-ban 314, 1582-ben 264, 1588-ban 149, 1596-ban 103. Adózás alá eső ház volt 1598-ban 2224, 1606-ban azonban már 185; 1613-ban ismét 99½, 1626-ban 82½, 1635-ben 76, 1647—48-ban 79¾ 1/8 adózó portája volt a megyének.⁴⁾

Nagyobb uradalom a középkortól kezdve a Perényi-család birtokában levő *szőlősi* váruradalom, melyhez Alsósárad, Egres, Felsősárad, Kiscsongova, Nagycsongova, Nagyszőlős, Ölyvös, Tiszaújlak és Veresmart tartoztak,⁵⁾ továbbá *Nyalábvár* tartozékaival.⁶⁾ Megemlíthető a *túrterebesi* váruradalom is, melyhez 1609-ben Ugocsamegyéből a nagyszőlősi részbirtok, Alsó- és Felsőgércze, Egres, Beregmegyéből Gelyénes és Papi, Szatmármegyéből: Tartócz, Komorzán, Bikszád, Terep, Újfalu, Túrvekonya és Raksa részbirtokok tartoztak.⁷⁾

Szatmármegye. Területe a XVII. században jelentékenyen kisebb volt a mainál. A jelenlegi nagysomkúti közigazgatási járás községei Kővár tartozékaiként az erdélyi részekhez tartoztak s itt Szatmármegye határközségei ekkor a következők voltak: Oláhkékes, Feketefalu, Újfalu, Tománya és Farkasaszó. Egyidejűleg a megyéhez számították *Beregmegyéből* Tarpát, *Szabolcsmegyéből*: Mada, Szaniszló, Gyüre, Ór, Penészlek, Lugas, Encsenes, Vasvári, Császári és Szentmárton (p. Ecsedtől d.) egy részét, Rohod és Szennyes helységeket pedig teljesen.

¹⁾ *Csánki*: I. 429. l.

²⁾ Pl. Beregmegye 1570., 1603., 1620-ki dic. conscriptiói. Orsz. ltár.

³⁾ Pl. Ugocsamegye 1598., 1613-ki dic. conscrip. U. ott.

⁴⁾ Megfelelő évi dic. conscript. Orsz. ltár.

⁵⁾ *Demkó Kálmán* szerint (Hadtört. Közlemények. 1914. 636—37. II.) a felsorolt tartozékok 30.895 kat. holdnyi területet képviseltek.

⁶⁾ *Komáromy A.*: Nyalábvár és uradalma. Századok. 1894. 492—519. lapok.

⁷⁾ 1609 aug. 4. Tört. Tár. 1887. 720. l.

Középszozlombokból: Alsó- és Felsőkegye helységeket.¹⁾ Nagydobos helység állandóan Beregmegyéhez tartozott,²⁾ ép így állandóan Szabolcsmegyéhez számították: Szamosszeg, Pályi, Panyola, Kér, Kérsemjén jelenleg Szatmármegyében fekvő helységeket.³⁾

Adózó portáinak száma 1549-ben 3451, 1554-ben 3670, 1567-ben 1103½, mert az ekkor folyó háború miatt a megye községeinek nagyobb része elpusztult; 1570-ben 1235, mivel a megyében János Zsigmond joghatósága volt túlsúlyban, 1572-ben 1557½, 1582-ben 1401½. — 1598-ban az adózás alá eső házak száma 10224, 1600-ban 5545, 1603-ban 563, 1605-ben 600. Az adózó porták száma 1609-ben 350½, 1612-ben 505½, 1618-ban 547, 1620-ban 472½, 1630-ban 380, 1635-ben 425½, 1647-ben 473¾.⁴⁾

A megye területén 1570-től kezdve találunk *hódoltsági* helységeket. Ilyenek ebben az esztendőben Kántorjánosi, Bánháza, Lugas, Encsencs, Szennyes,⁵⁾ melyeket az állandóan Szatmármegyéhez számított Kántorjánosi kivételével, a XVI. század folyamán szatmármegyeieknek is tekintettek⁶⁾ s a melyeket csak a XVI. sz. végén kapcsoltak véglegesen Szabolcsmegyéhez. 1572-ben: Kántorjánosi, Dengeleg, Endréd, Fülöp, Mezőpetri, Encsencs, Körtvélyes, Csomaköz, Vezend, Fény, Gebe, Penészlek.⁷⁾ 1576-ban: Kántorjánosi, Gebe, Fény, Lugas, Penészlek, Encsencs, Fülöp, Bánháza, Csomaköz, Mezőpetri, Körtvélyes, Vasvári, Szaniszló, Dengeleg, Endréd, Szennyes.⁸⁾ 1582-ben az előbbieken kívül: Reszege, Kálmánd, Merk, Vállaj, Száldobágy, Szentmárton, Börvely, Fábiánháza.⁹⁾ A szatmármegyei hódoltság ekkor éri el legnagyobb kiterjedését a XVI. században. 1596-ban csak Lugas, Mezőpetri, Dengeleg és Endréd voltak

1) 1603-ki dic. conscriptio szerint. Orsz. ltár.

2) L. Beregmegyénél.

3) L. Szabolcsmegyénél.

4) Megfelelő évi dic. conscriptiók alapján. U. ott. U. annyi a Tür-kische u. Ung. Chronicában is (p. 81.), a mi adataink megbízhatóságát igazolja.

5) 1570-ki dic. conscrip. Orsz. ltár.

6) Pl. az 1549-ki dicalisokban. U. ott.

7—9) Megfelelő évi dicalis conscrip. alapján. (Orsz. ltár.)

hódoltságiak,¹⁾ de 1598-ban ezek mellett már Körtvélyes, Bánháza, Fülöp, Szennyes, Penészlek, Encsencs, Szaniszló, Reszege is hódoltsági.²⁾ 1602—605-ben : Szaniszló, Mezőpetri, Dengeleg, Endréd,³⁾ 1609—10-ben ezeken kívül Reszege és Körtvélyes, Vasvári, Encsencs és Szennyes.⁴⁾ 1620-tól — úgy látszik — a hódoltság a megye területén megszűnt, a dicálisokban legalább hódoltsági helységek nincsenek feltüntetve. Mindössze 1647-ben történik kísérlet Mezőpetri behódoltatására, mely »hatalmas császárr jószágá volna«⁵⁾ de ekkor még siker nélkül.

Szatmármegyében a XVI. század közepén⁶⁾ a Báthory-, Drágffy-, Perényi-, Károlyi-családok birtokában levő óriási uradalmakon kívül számtalan kisebb-nagyobb birtoktest terült el; ellenben jelentéktelen arányszámot képviselt az egyházi és a kismemesi birtok. Az 1549-ki birtokállapot szerint :

Egyházi birtok 57 porta és pedig a váradi káptalané : Gyügye (4 p.), Ricse (6 p.), Jánk (21 p.), Hermanszeg (2 p.), a megyesi vicariusé Görbed (12 p.); a pálosoké : Kishodos (8 p.), Penészlek (4 p.),

Báthory András birtokai : Ecsed (6 p.), Fábíánháza (6 p.), Merk (10 p.), Szentmárton (2 p.), Vállaj (24 p.), Száldobágy-Terem (12 p.), Börvely (32 p.), Kálmánd (31 p.), Kántorjánosi (4 p.), Gebe (2 p.), Vasvári (6 p.), Penészlek (4 p.), Szaniszló (25 p.), Alsó- és Felsőkegye (5 p.), Szatmárvárosa (175 p.), Szentmiklós (34 p.), Domahida (15 p.), Thagy (5 p.), Gilvác (14 p.), Terebes (19 p.), Dob (29 p.), Porcsalma (16 p.), Ökörítő (14 p.), Csenger (1 p.), Nagyzsadány (14 p.), Felsőveresmart (1 p.), Borhid (3 p.), Lippó (1 p.), Amacz (14 p.), Krassó (8 p.), Ombod (12 p.), Németi város (175 p.), Josipháza (16 p.), Avasvidék (10 p.), Parlag (2 p.), Avasujváros (3 p.), Misztótfalu (28 p.), Bozonta (8 p.), Felsőtótfalu (11 p.), Zazar (14 p.), Bányavidéke (16 p.), Iloba (3 p.), Szinyérváralja (15 p.), Szamostelek (11 p.), Apa (26 p.), Meggyes (22 p.), Berencze (6 p.), Udvari (10 p.), Batiz (8 p.), Csaholecz (5 p.), Oroszi (9 p.), Kisnámény (14 p.), Nagyszekeres (7 p.), Géberjén (7 p.), Cseke (2 p.), Nagy-Ár (6 p.), Kis-Ár (13 p.), Tarpa (54 p.), Gyarmat (28 p.), Nábrád (5 p.), Matócs (2 p.), 2 Tunyog (4 p.), melyek Ecsed, Tarpa, Szatmár és Németi, Aranyosmeggyes és Szinyérváralja uradalmi központok köré csoportosultak. Összesen 1104 porta.

Drágffy-birtokok : Csegöld (35 p.), Szamosbecs (18 p.), Berend (1 p.), Avasujváros (11 p.), Sárköz (62 p.), Pethe (7 p.), Hirip (18 p.), Réztelek (4 p.), Erdőd (16 p.), Béltek (29 p.), Dobra (17 p.), Nántó (3 p.), Tere-

1—4) Megfelelő évi dicális conscrip. alapján. (Orsz. ltár.)

5) Kőrösy István jelentése 1647 márcz. 8-ról. *Beke és Barabás* : id. kiadv. 897. l.

6) A XIV. századi birtokviszonyokra *Csánki* : I. 463—66. ll.

bes (1 p.), Rákos (1 p.), Gyűrűs (3 p.), Szakasz (3 p.), Sós (2 p.), Meddes (1 p.), Felső-, Közép-, Rentehomoród (6 p.), Apáczafalva (1 p.), Szinfalva (3 p.), Mogyorós (2 p.), Ivaskofalva (2 p.), Alsó-, Felső-Szokond (2 p.), Alsó-, Felsőbolda (2 p.), Hodos (1 p.), Lopágy (1 p.), Misoka (1 p.), Tománya (3 p.), Farkasaszó (1 p.), Tótfalu (2 p.), Remetemező (3 p.), Szakállasbikó (1 p.), Válaszút (1 p.), Barlafalva (1 p.), Magyarbikó (1 p.), Oláh-, Erdőszáda (9 p.), Balotafalva (1 p.), Óvári (52 p.), Csengerjánosi (2 p.), Ökörítő (5 p.), Porcsalma (14 p.), Piskárkos (4 p.), Domahida (5 p.), Erdőd, Bélték és Sárköz uradalmi központokkal. Összesen 355 porta.

Perényi (János, Ferencz) birtokok: Kozod (3 p.), Milota (3 p.), Csecse (1 p.), Filesd (2 p.), Istvándi (3 p.), Kömörő (2 p.), Nagyszekeres (1 p.), Vasvári (10 p.), Batiz (12 p.), Szentmárton (13 p.), Udvari (16 p.), Berencze (4 p.), Meggyes (32 p.), Apa (29 p.), Szamostelek (4 p.), Szinyérváralja (58 p.), Bányavidéke (11 p.), Ujváros (16 p.), Avasvidéke (14 p.), Vámfalu (11 p.), Josipháza (8 p.), Krassó (14 p.), Alsóveresmart (4 p.), Borhid (1 p.), Lippo (1 p.), Szinyérváralja uradalmi központtal. Összesen 263 porta.

Károlyi-család (László, János, Zsigmond, Péter, Dénes, Lőrincz) birtokai: Tiszabecs (1 p.), Császló (6 p.), Gacsál (2 p.), Bobáld (7 p.), Kaplyon (7 p.), Károly (70 p.), Vezend (8 p.), Mezőpetri (7 p.), Csomaköz (10 p.), Olesva (11 p.), Apáti (1 p.), Vada (12 p.), Csanáros (8 p.), Fény (19 p.), Károly uradalmi központtal, összesen 169 porta.

Báthory-családé (Imre, Farkas, Miklós özv.): Batiz (16 p.), Udvari (23 p.), Szinyérváralja (34 p.), Ujváros (10 p.), Parlag (6 p.), Avasvidéke (18 p.), Vámfalu (8 p.), Rohod (3 p.), összesen 118 porta.

Rozsályi Kún-család (Imre, László, Miklós, János, Lukács özv.) birtokai: Matócs (6 p.), Gyarmat (11 p.), Kis-Ár (4 p.), Nagy-Ár (3 p.), Tiszabecs (12 p.), Uszka (6 p.), Nagypalád (8 p.), Kispalád (2 p.), Botpalád (—), Kiszekeres (5 p.), Kismámény (3 p.), Oroszi (2 p.), Mélytelek (13 p.), Nagyhodos (3 p.), Rozsály (1 p.), Gacsál (11 p.), Zajta (5 p.), Atya (9 p.), Kisgécz (13 p.), összesen 117 p.

Becsky Istváné: Kisperleske (13 p.), Nagypeleske (35 p.), Komlódtótfalu (23 p.), Nagygécz (20 p.), összesen 91 p.

Vetési (Kis-, és Nagyvetési, Vetési Ferencz, Antal, János, István, Péter, András) birtokok: Vada (6 p.), Mezőpetri (4 p.), Mezőterem (24 p.) Kaplyon (2 p.), Vetés (14 p.), Gyülvész (5 p.), Sima (3 p.), Szárazberek (3 p.), Mikola (8 p.), Császló (12 p.), összesen 81 porta.

Csaholy-család (Péter özv., Ferencz, Miklós özv.) birtokai: Tunyog (3 p.), Nagypalád (1 p.), Kispalád (5 p.), Botpalád (4 p.), Sonkád (5 p.), Csenger (16 p.), Ujfalu (7 p.), Patyod (1 p.), Csengerjánosi (6 p.), Angyalos (2 p.), Sályi (6 p.), Szalka (4 p.), Csaholy (—), összesen 60 porta.¹⁾

¹⁾ Csaholy Gáspár birtokai nincsenek beleszámítva; nevezettnek ugyanis Kiskocsord, Nagyokcsord, Sándor, Remeteszeg, Erdőszáda, Mátészalka, Gebe, Meggyes, Parasznya, Nagy-, Kis-, Botpalád, Sonkád, Magas-

Pekri-család (Pál, Miklós) birtokai : Tunyog (6 p.), Nagypalád (1 p.) Kispalád (2 p.), Botpalád (3 p.), Sonkád 2 p.), Magosliget (1 p.), Csen-ger (10 p.), Ujfalu (2 p.), Csengerjánosi (4 p.), Angyalos (1 p.), Sályi (3 p.), Tyukod (2 p.), Gebe (3 p.), Meggyes (2 p.), Paraznya (1 p.), Zalka (4 p.), Csaholy (3 p.), összesen 50 porta.

Kende-család (András, Ferencz, Máté, György, Gáspár, Mihály) birtokai : Cseke (4 p.), Kozod (13 p.), Milota (1 p.), Csecse (1 p.), Filesd (6 p.), Istvándi (2 p.), Czegen (7 p.), Nagyszekeres (11 p.), Patyod (2 p.), Tyukod (1 p.), összesen 48 porta.

Bornemisza Benedek özvegyéé : Tunyog (2 p.), Szárazberek (5 p.), Madarász (3 p.), Tyukod (2 p.), Bere (2 p.), Gebe (4 p.), Hodász (4 p.), Kántorjánosi (2 p.), Elk (9 p.), Paraznya (1 p.), Zalka (2 p.), Csaholy (2 p.), Lugas (4 p.), összesen 42 porta.

Ezeket kívül említhető : az *Ujlaki-család* (János, Ferencz, Antal, Máté, András, György), melynek birtokai : Szamosujlak (3 p.), Sárközujlak (30 p.), Kiszadány (3 p.), összesen 36 porta.

Kölcsey Ferencz (Cseke 10 p., Milota 7 p., Csecse 4 p., Kölcse 6 p., Filesd 2 p., Nagyszekeres 3 p.); *Várday Mihály* (Gyügye 4 p., Jánk 18 p., Ricse 5 p., Hermanszeg 3 p.); *Melilh György* (Nagypalád, Kispalád 2 p., Botpalád 3 p., Sonkád 2 p., Magosliget 3 p., Szárazberek 3 p., Csenger 4 p., Ujfalu 2 p., Csengerjánosi 1 p., Angyalos 2 p., Gebe 2 p., Meggyes 1 p., Paraznya 2 p., Zalka 2 p.); *Bácsmegyei Benedek* (Sár 4 p., Nagykölcse 12 p., Kaplyon 1 p., Mezőpetri 3 p., Csomaköz 6 p., Vada 3 p.); a *Tunyogi-család* (András, Imre) Tunyog 6 p., Szamosujlak 5 p., Csengerjánosi 3 p., Angyalos 1 p., Sályi 12 p., Gebe 1 p., Meggyes 2 p. birtokaival; a *Bagosiak* (György, Pál, Ambrus, István özv.) Bagos (23 p.), Kaplyon (2 p.), Endréd (2 p.), Vada (2 p.), birtokokkal; továbbá az *Urayak* (Császló 2 p., Ura 11 p.), *Sárközzyek* (Kántorjánosi 1 p., Ders 2 p., Hodász 3 p.), Halabori István, a Filpesiek, Kakyak, Mikolai, Ramocsai, Ujfalusi-családok, mint kisebb birtokos nemesek.

Kisnemesi birtokok egészben, vagy részben : Damján (6 p.), Saraglyán Mánd, Borzova, Magosmart, Egri (14 p.), Pettyen, Tyukod, Piskárkos (7 p.), Gencs, Kide, Bere, Iklód és Jármi¹⁾.

Szatmármegye birtokviszonyaiban ettől fogva gyakori változásokat találunk; a megye, főleg 1557 óta Erdély és Magyar-

liget, Jármi, Szárazberek, Csaholy *szatmármegyei*, Magyar-, Oláhcsaholy és Zölce *középszoónoki* birtokrészeit I. Ferdinánd 1548 márczius 21-én kelt adománylevelében Báthory Istvánnak adományozta azért, mert »idem Gaspar Csaholy timore Dei postposito, mutatoque naturali usu, in eum, qui est contra naturam, in adolescentem quendam masculum detestabile crimen Sodomiae perpetrasset, per hocque secundum contenta generalis decreti regni nostri Hungariae in notam perpetuae infidelitatis incurrisset.« (Eredetije a gr. Bethlen-család keresdi levéltárában.)

¹⁾ 1549-ki dic. conscriptio. Orsz. Itár.

ország hatalmi törekvéseinek egyik célpontja lévén, a küzdő felek állandóan kísérletet tettek joghatóságuk kiterjesztésére s az ezzel ellentétes törekvések lehető ellensúlyozására adományok, elkobzások, stb. által. Hűtlenség miatt vesztette el birtokát pl. Károlyi Dénes,¹⁾ Beesky István és Kende Gábor²⁾ stb. Mint ismeretes, a speyeri szerződés a megye birtoklását a magyar királyságnak biztosította.

A XVI. században jelentékeny birtokügyi változásnak tekinthető Nagybánya, Felsőbánya és részben Szinyérváralja örökjogú eladományozása a Báthory-családnak. Báthory István és Rudolf közt már 1579—80-ban tárgyalások folytak az iránt, hogy Rudolf Szatmárt és Németit, mint Báthory-birtokokat (patrimonium) adja vissza a családnak. A kárpótlás kérdése miatt, a mennyiben az udvar először az erdői várhoz tartozó Drágffy-féle nagy uradalmat, majd Huszt várát kívánta a két város fejében,³⁾ a tárgyalások sokáig elhúzódtak s 1585. aug. 20-án a következő megegyezéssel értek véget: Báthory és a családjabeli utódok kir. adományul nyerik Szinyérváralja, Újváros, Felsőfalu, Parlag részirtokokat négy szőlőbirtokkal, azután Zazar, Bozonta, Tótfalu egész birtokokat, Nagybányát, Felsőbányát, Alsó- és Felsőfernező, Laczfalva és Oroszfalva községekét.⁴⁾

A megye birtokviszonyai a XVII. század kezdetén új képet tárnak elénk; a királyi kézben levő s így átmeneti jellegű Drágffy-uradalmon kívül tulajdonképen csak a Báthory-családnak van nagy latifundiuma, viszont megnövekedett a középbirtokok száma; egyházi birtok ellenben egyáltalában nincs. Jellemző végül az új birtokos nemes családok feltünése a régi családok háttérbe szorításával.

Királyi birtokok: Sándorfalva (1 h.), Györkefalva, Bajfalva, Pusztatelek néptelenek, Batiz (1 h.), Udvari (1 h.), Szamostelek (2 h.), Újváros (2 h.), Túrvekonya (1 h.), Tartócz (1 h.), Gyöngy (2 h.), Géres, Rákos, Te-

¹⁾ 1558 jan. 10. Lib. Reg. Ferdinandi I. III. 485.

²⁾ 1561 június 17. U. ott. III. p. 700.

³⁾ Rudolf utasítása 1583 máj. 25-ről. Eredetije Orsz. Itár. Acta publ. fasc. 43. nr. 6.

⁴⁾ Acta publ. fasc. 43. nr. 6. Orsz. Itár. V. ö. *Szamosközy*: Tört. maradv. I. 248—49. II. V. ö. ezen mű 173. l.

rebes, Sós, Nántó pusztán állottak, Királydaróc (2 h.), Dobra (4 h.), Nagyerdőd (5 h.), Kiserdőd (1 h.), Lophágy (1 h.), Meddes (1 h.), Felsőboldád, Felsőszokond, Misoka, Szénfalva elhagyottak, Gyűrűs (2 h.), Nagyszokond, (1 h.), Száldobágy (1 h.), Alsóboldád, Mogyorós Apácza falva elhagyottak, Iváskófalva (2 h.), Rejtelek (2 h.), Hirip (4 h.), Erdődszáda (4 h.), Farkasas (3 h.), Oláhtótfalu (1 h.), Ujfalu (1 h.), Bartfalva, Aranyos, Réztelek, Lippó elhagyottak, Csikófalva (1 h.), Tománya (3 h.), Remetemező (1 h.), Szakállasbikó, Papbikó, Balotafalva elhagyottak.

Báthory István birtokai: Börvej (2 h.), Kálmánd (1 h.), Szentmárton elpusztult, Szaniszló (2 h.), Vasvári, Terem elhagyottak, Fábiánháza (1 h.), Merk (1 h.), Vállaj (1 h.), Aranyosmeggyes (4 h.), Apa (2 h.), Sárköz (10 h.), Berencze (1 h.), Misztótfalu (2 h.), Porcsalma (3 h.), Ökörítő (2 h.), Ombod (1 h.), Amacz (1 h.), Óvári (6 h.), Dob (1 h.), Tass felégetve, Domahida (1 h.), Nagyzsádány (1 h.), Matócs (4 h.), Gyarmat (4 h.), Kis-ár (1 h.), Tarpa (8 h.).

Károlyi Mihályé: Mezőpetri (3 h.), Fény (1 h.), Csomaköz (2 h.), Olcsvaapáti (5 h.), Kishodos (2 h.), Császló (2 h.), Sár (2 h.), Batiz (1 h.), Károly (8 h.), Bobáld (2 h.), Kaplyon (1 h.), Gyarmat (1 h.), Kis-ár (2 h.).

Rozsályi Kún-családé (László, Gáspár, Péter özv.): Atya (1 h.), Zajta (1 h.), Nagyhodos (1 h.), Méhtelek (2 h.), Garbóc (1 h.), Rozsály (2 h.), Darnó (1 h.), Kisszekeres (3 h.), Gyarmat (4 h.), Kis-ár (3 h.), Tiszabecs (12 h.), Nagypalád (3 h.), Nagy-ár (3 h.).

Becsky Györgyé: Endréd (1 h.), Tótfalu (3 h.), Komlód (2 h.), Nagypeleske (3 h.), Kisperleske (3 h.), Nagygéc (3 h.).

Forgách János özv.: Udvari (1 h.), Josipháza (1 h.), Aranyosmeggyes (3 h.), Apa (2 h.), Ujváros (2 h.), Lekencze (2 h.), Szinyérváralja (3 h.), Istvándi (3 h.), Korod (4 h.), Milota (1 h.), Krassó (1 h.).

Alaghy Ferenczé: Gebe (1 h.), Nyircsaholy (1 h.), Paraznya (1 h.), Sály (1 h.), Csenger (10 h.), Ujfalu (1 h.), Csengerjánosi (1 h.), Angyalos (1 h.), Középhomoród (2 h.), Alsó-, Felsőhomoród elhagyottak, Sándor-Remeteszeg (2 h.), Nagy- és Kiskocsord (1 h.), Sonkád (1 h.), Nagy-, Kis-, Botpalád (3 h.).

Kapy Andrásé: Gebe (1 h.), Nyircsaholy (1 h.), Paraznya (1 h.), Csenger (10 h.), Ujfalu (1 h.), Csengerjánosi (1 h.), Angyalos (1 h.), Sándor-Remeteszeg (1 h.), Győrteleke (1 h.), Botpalád (1 h.).

Melíth Péteré és Pálé: Gebe (2 h.), Mátészalka (1 h.), Ilk (3 h.), Paraznya (1 h.), Szárazberek (3 h.), Tatárfalva (1 h.), Sályi (2 h.), Csenger (12 h.), Ujfalu (1 h.), Csengerjánosi (1 h.), Angyalos (1 h.), Tunyog (2 h.), Sándor-Remeteszeg (1 h.), Nagy- és Kiskocsord (1 h.), Győrteleke (1 h.), Gyügye (2 h.), Hermanszeg (2 h.), Jánk (2 h.), Sonkád (1 h.), Kis- és Botpalád (2 h.), Riese (1 h.).

Lónyay Istváné: Batiz (1 h.), Udvari (1 h.), Ujváros (1 h.), Szinyérváralja (1 h.).

Sulyok Istváné: Paraznya (1 h.), Sályi (2 h.), Csenger (8 h.), Ujfalu (1 h.), Csengerjánosi (1 h.), Győrteleke (1 h.), Sonkád (1 h.), Kispalád (1 h.).

Nyáry Pálé: Szamostelek (1 h.), Ujváros (1 h.), Tartolecz (1 h.), Raksa (1 h.), Hermanszeg (2 h.), Jánk (3 h.), Ricse (1 h.), Gyügye (2 h.).

Prépostváry Zsigmondé: Bagos (1 h.), Szakaszs (1 h.), Sándorfalva (2 h.), Béltek (2 h.), Pete (3 h.), Becs (6 h.).

Kisebb birtokok: a *Vetési*-családé (László, Mihály): Mezőpetri (1 h.), Vada (1 h.), Vetés (1 h.); az *Uray*-aké (György, Ferencz): Császló (1 h.), Batiz (1 h.), Udvari (1 h.), Vámfalu (2 h.), Felsőfalu (1 h.), Szinyérváralja (1 h.), Ura (2 h.); a *Kende*-családé (Márton, Demeter özv., Zsigmond özv., János, György özv., Gábor, Miklós): Czégény (5 h.), Nagyszekeres (2 h.), Cseke (3 h.), Korod (3 h.); *Kölcsy* Ferenczé és Zsigmondé: Milota (2 h.), Kölcse (2 h.), Cseke (8 h.); *Mikolai* Istváné, Ferenczé és Bernáté: Sima (1 h.), Szárazberek (1 h.), Mikola (3 h.); *Kornis* Boldizsáré: Ujváros (1 h.), Felsőfalu (1 h.), Szinyérváralja (1 h.); *Daróczy* Ferenczé: Csegöld (10 h.), Dara (6 h.), Szentmárton (1 h.), Vámfalu (4 h.), Kömörő (4 h.); a *Dengelegi*-családé (id. és ifj. Miklós és Bernát): Dengeleg (5 h.), Ilk (1 h.), Homok (1 h.); *Ujlaki* Mihályé: Szamosujlak (6 h.), Ura (1 h.), Ujlak (1 h.); *Bagosi* Pálé: Krassó (1 h.), Bagos (2 h.); *Lisibonáé*: Oroszfalu (1 h.), Laczfalva (3 h.), Surgyefalva (1 h.); *Péczy* Péteré: Endréd (1 h.), Ura (1 h.), Piskárkosk (1 h.); *Pernyeszi* Gáboré: Vámfalu (1 h.), Felsőfalu (1 h.), Szinyérváralja (1 h.).

Csomaközi Péteré: Görbed (1 h.), Josipháza (2 h.), Tatárfalva (1 h.), és a többi.

Nagybánya városáé: Középujfalva (2 h.), Felsőujfalva (2 h.), Lénártfalva (3 h.).

Kisnemesi birtokok egészben, vagy részben: Jármí, Patóháza, Aranyosmeggyes, Ujlak, Adorján, Tyukod, Csenger, Béltek, Nagy- és Kiskoles, Pettyen, Fülöpös, Borzova, Majtis, Mánd, Istvándi, Uszka.¹⁾

Báthory Gábor halála után Ecsed vára és uradalma, valamint Nagybánya királyi joghatóság alá jutottak;²⁾ visszaszerzésökre Bethlen Gábor is tett lépéseket,³⁾ s mint ismeretes, Erdélyhez való csatoltatásukat az 1624 május 8-ki bécsi béke biztosította is.⁴⁾ Bethlen István 1636-ban Ecsed várát átadta ugyan a császárnak,⁵⁾ de a linzi béke a várat, Nagybányát és Felsőbányát Bethlen István és fia Péter halála után a Rákóczy-családnak lekötötte.⁶⁾

Az 1648-ki birtokállapot a Rákóczy-család tulajdonát alkotó — aránylag nem nagy — uradalmat nem tekintve, a közép- és kisbirtok túlsúlyát mutatja; ezzel természetszerűen összefügg a birtokos nemes családok szá-

¹⁾ 1603-ki dic. conscriptio alapján. Orsz. ltár.

²⁾ Tört. Lapok. 1875. II. 884—86. II. Erd. Orsz. Eml. VI. 320—21. II.

³⁾ V. ö. pl. 1624 márcz. 26-ki utasítását. Tört. Tár. 1889. 114—118. II.

⁴⁾ *Khevenhüller*: Annales Ferdinandeae X. 601—603. II.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. IX. 233. I.

⁶⁾ 1645 aug. 8. Linzi béke okirattára. 340—43. II.

mának megnövekedése, részben egyes családok több ágra oszlása, részben új birtokokosok megtelepedése következményeként.

Fejedelmi birtokok: Gilvács, Tóketerebes, Tagy, Nagy-, Kiserdőd, Sós, Oroszfalu (rész), Szinfalva, Apáczafalva, Száldobágy, Mogyorós, Gyűrűs, Nagy-, Felsőszokond, Meddes, a két Boldád, Madarász, Ökörítő (r.), Sándorfalu, Györkefalva, Pusztatelek, Bajfalu, Négely, Óláposbánya, Alsóméztótfalu, Monostor, Buság, Bartfalva, Avasvidéke (Bikszád, Terep, Bujánháza, Kányaháza, Túrvekonya), Tarpa (r.), Matócs (r.), Kálmánd (r.), Börvej, Száldobágy-Terem, Fábiánháza, Vállaj, Porcsalma.¹⁾

Szatmár vár és város tartozékai: Piskárkos (r.), Réztelek (r.), Oroszfalu (r.), Lophágy, Királydaróc (r.), Barlafalva, Szeleste, Szakállasbikó, Ujfalu, Pappbikó, Válaszút, Oláhtótfalu.

Nagybánya városé és a kamaráé: Közép-, Felsőujfalu, Lénártfalva, Ujláposbánya, Surgyefalva, Laczfalva, Oroszfalu, Gerőtótfalu.

Károlyi (Ádám, László) családé: Kaplyon (r.), Bobáld, Császló (r.), Kishodos, Sár (r.), Kis-ár (r.), Matócs (r.), Vezend (r.), Csomaköz (r.), Mezőpetri (r.), Fény, Vada (r.), Csanálos, Olcsva-Apáti.

Perényi (Imre, Gábor, Zsigmond) családé: Alsóveresmart (r.), Sikárló (r.), Monostor (r.), Iloba (r.), Sebespatak (r.), Bartfalva (r.), Szinyérváralja (r.), Apa (r.), Szamostelek (r.), Aranyosmeggyes (r.), Josipháza (r.), Berencze (r.), Tartóc (r.), Ujváros (r.), Szentmárton (r.), Cseke (r.), Fülesd (r.), Istvándi (r.), Korod (r.), Milota (r.), Szalka (r.).

Rozsályi Kún Istváné: Vetés (r.), Apa (r.), Gacsaly (r.), Atya (r.), Zajta, Kisgéc, Pete, Szárazberek (r.), Nagy-ár (r.), Gyarmat (r.), Kis-ár (r.), Tunyog (r.), Matócs (r.), Dernó (r.), Nagyszekeres (r.), Milota (r.), Nagypalád (r.), Tiszabecs (r.), Kisszekeres, Oroszi (r.), Kismámény (r.), Csaholcz (r.), Gebe (r.), Ilk (r.), Hodász (r.).

Melíth Péteré és Györgyé: Csenger (r.), Ujfalu (r.), Jánosi (r.), Sály (r.), Sikálló (r.), Bartfalva (r.), Sebespatak (r.), Szinyérváralja (r.), Pallag (r.), Avasság (r.), Ujváros (r.), Udvari (r.), Szárazberek (r.), Tunyog (r.), Gyügye (r.), Jánk, Hermanszeg, Ricsé, Győrteleke (r.), Fülesd (r.), Magasliget (r.), Kis-, Bot-, Nagypalád (r.), Sonkád (r.), Szalka (r.), Gebe (r.), Ilk (r.).

Becsky Györgyé: Sikálló és Iloba (r.), Szinyérváralja (r.), Nagy-, Kispeleske, Nagygéc, Komlódtótfalu, Avasság (r.), Ujváros (r.), Udvari (r.).

Sulyok (Péter özv., Ferencz, György, János árvái) családé: Csenger (r.), Kaplyon (r.), Krassó (r.), Borhid (r.), Iloba és Sebespatak (r.), Tatárfalva (r.), Szárazberek (r.), Győrteleke (r.), Nagykocsord (r.), Fülesd (r.), Kis-, Bot-, Nagypalád (r.), Sonkád (r.), Paraznya (r.), Csaholy (r.), Gebe (r.).

Lónyay (Menyhért özv., Zsigmond, István, András) családé: Kiskoles (r.), Krassó (r.), Borhid (r.), Szinyérváralja (r.), Monostor (r.), Sikálló (r.), Apa (r.), Aranyosmeggyes (r.), Berencze (r.), Dara (r.), Avasság (r.), Ujváros

¹⁾ A felsorolt birtokok nagy része egyúttal Ecsedvár tartozéka is. Károlyi Oklevéltár. IV. 282—346. ll.

(r.), Batiz (r.), Vasvári (r.), Udvari (r.), Lázár (r.), Homok (r.), Pusztadaróc (r.), Kismánány (r.), Vitka (r.).

Kapy György: Csenger (r.), Ujfalu (r.), Jánosi (r.), Sály (r.).

Rhédey Ferencz: Szaniszló (r.), Reszege (r.), Görbed, Berencze (r.), Josipháza (r.).

Kende (id. és ifj. András, Mihály özv., Gábor, Tamás, Péter özv., Ferencz özv.) családé: Angyalos (r.), Sály (r.), Kaplyon (r.), Piskárkos (r.), Kiszadány (r.), Nagyzadány (r.), Ura (r.), Ökörítő (r.), Szinyérváralja (r.), Császló (r.), Vámfalu (r.), Avasság (r.), Ujváros (r.), Batiz (r.), Egri (r.), Udvari (r.), Fülöp (r.), Nagy-ár (r.), Majtis (r.), Cseke (r.), Fülesd (r.), Mezőpetri (r.), Vada (r.).

Ujlaki (György, Jeremiás, István özv.) családé: Sály (r.), Domahida (r.), Kiszadány (r.), Vetés (r.), Tyukod (r.), Szinyérváralja (r.), Dara (r.), Császló (r.), Tiszaberek (r.), Remete (r.), Pallag (r.), Ujváros (r.), Sárköz-ujlak (r.), Batiz (r.), Vasvári (r.), Berend (r.), Homok (r.), Majtis (r.), Szamosujlak, Fülesd (r.).

Kornis Zsigmondé: Balotafalva, Szinyérváralja (r.), Apa (r.), Pallag (r.), Avasság (r.), Ujváros (r.). — *Barkóczy László*: Ujváros (r.), Szalka (r.), Kántorjánosi (r.), Császári (r.), Ders (r.), — *Haller Pál és Istváné*: Gaecaly (r.), Garbócz (r.), Darnó (r.), Nagypalád (r.), Tiszabecs (r.), Nagy-ár (r.). — *Pernyeszi Gáboré*: Szalka (r.), Paraznya (r.), Gebe (r.). — *Vetési* (István, Zsigmond, Mihály, János, László özv.) családé: Mezőterem, Vetés (r.), Gyülvész (r.), Mezőpetri (r.). — *Telegdi Istváné*: Csenger (r.), Angyalos (r.), Sály (r.), Esztró (r.), Gyöngy (r.), Bot-, Nagy-, Kispalád (r.), Sonkád (r.). — *Csomaközi* (Boldizsár özv., Pál árvái, László, Zsigmond, Mihály) családé: Sály (r.), Kaplyon (r.), Nagykoles, Lippó, Borhid (r.), Iloba és Sebespatak (r.), Tatárfalva (r.), Tisztaberek (r.), Berend (r.), Vezend (r.), Csomaköz (r.), Mezőpetri (r.), Patyod (r.). — *Bagosi* (István, Péter özv., Pál, Miklós, Mihály) családé: Kaplyon (r.), Krassó (r.), Bagos (r.), Mezőpetri (r.), Vada (r.). — *Forgách Istváné*: Tunyog (r.), Győrteleke (r.), Szalka (r.), Csaholy (r.), Gebe (r.). — *Barcsai Zsigmondé*: Tunyog (r.), Győrteleke (r.), Nagykocsord, Kis-, Bot-, Nagypalád (r.), Sonkád (r.), Szalka (r.), Gebe (r.). — *Kölcsey* (György, Péter, Zsigmond, Gáspár) családé: Kölcse (r.), Cseke (r.), Czece (r.), Milota (r.). — *Nyáry Bernáté*: Dob (r.), Sikálló (r.), Bartfalva (r.), Monostor (r.), Szinyérváralja (r.), Avasság, Batiz (r.), Udvari (r.), Ujváros (r.), Vámfalu (r.). — *Ráthoni* (Gergely, Ferencz, Gáspár, Péter özv.) családé: Botpalád (r.), Kispalád (r.), Uszka (r.), Győrteleke (r.), Pusztadaróc (r.), Homok (r.), Lázár (r.), Ujlak (r.), Adorján (r.), Avasság (r.), Vámfalu (r.), Apa (r.), Szinyérváralja (r.), Magyarkékes (r.), Dobravicza (r.), Patyod (r.). — *Kállay* (György, Gergely, Pál özv.) családé: Udvari (r.), Ujváros (r.), Avasság (r.), Tatárfalva (r.), Szinyérváralja (r.), Iloba és Sebespatak (r.), Farkasasó (r.). — *Egri* (Ferencz, Sándor, Bernát, László özv.) családé: Szárazberek (r.), Egri (r.), Szentmárton (r.), Adorján (r.), Ökörítő (r.). — *Zoltán* (Jósa özv., Mihály) családé: Udvari (r.), Szentmárton (r.), Ujváros (r.), Avasság (r.), Remete (r.), Szamostelek (r.), Nagy-, Kiszadány (r.), Alsóveresmart (r.), Oroszfalu (r.), Piskárkos (r.), Géres (r.). — *Gyulafi*

Lászlóé : Szalka (r.), Uszka (r.), Györteleke (r.), Tunyog (r.), Nábrád (r.), Nagy-ár (r.), Berend (r.), Adorján (r.), Ujváros (r.), Vámfalu (r.), Tiszaberek (r.), Szinyérváralja (r.). — *Zólyomi Miklóse* : Kömörő (r.), Sárköz, Czegöld. — *Sennyey Ferenczé* : Ujváros (r.), Gyarmat (r.), Tarpa (r.), Kis-ár (r.). — *Petróczi* (László, Ferencz, Boldizsár özv.) családé : Ders (r.), Kántorjánosi (r.), Szalka (r.). — *Chernel Györgyé* : Sály (r.), Kántorjánosi (r.). — *Ibrányiaké* : (Ferencz, János) : Hodász (r.), Kántorjánosi (r.). — *Bárczi* (Sámuel, György, Ferencz) családé : Sály (r.), Császló, Körtvélyes (r.). — *Hagymássy Györgyé* : Ders (r.), Hodász (r.), Kántorjánosi (r.). — *Kemény Jánosé* : Nántó, Rákos, Terebes. — *Mosdósi Imréé* : Paraznya (r.), Kosod (r.), Géberjén, Daróc (r.), Ökörítő (r.), Porcsalma (r.). — *Ankreiter Mihály özv.* : Dob (r.), Krassó (r.), Sikálló (r.). — *Apagyi Miklóse és Mihályé* : Kiskoles (r.), Szinyérváralja (r.), Aranyosmeggyes (r.), Tiszaberek (r.), Avasság (r.), Ujváros (r.), Adorján (r.), Batiz (r.), Fülöpös (r.), Kismámény (r.), Gebe (r.). — *Joó Mihályé és Andrásé* : Kiskoles (r.), Réztelek (r.). — *Szirmay Györgyé és Ferenczé* : Felsőveresmart (r.), Avasság (r.), Egri (r.). — *Daróczy Istváné* : Hirip (r.), Vasvári (r.), Udvari (r.), Lázár (r.), Dengeleg (r.). — *Nyárádi Miklóse* : Hodász (r.), Gyüre (r.). — *Debreczeni Tamásé* : Ombod, Amacz, Batiz (r.), Encsencs (r.). — *Rápoltiaké* (id. és ifj. István, György özv.) : Domahida (r.), Porcsalma (r.), Tyukod (r.), Rápol (r.), Milota (r.), Kide (r.). — *Irinyieké* (György, László) : Mezőpetri (r.), Botpalád (r.), Uszka (r.), Udvari (r.), Pallag (r.), Atya (r.), Bere (r.). — *Domahidy Miklóse* : Domahida (r.). — *Némethy* (Pál, János, László) családé : Kismámény (r.), Oroszi (r.), Milota (r.), Istvándi (r.), Fülesd (r.), Cseke (r.), Kölcse (r.), Nagyszekeres (r.), Udvari (r.), Ujváros (r.), Pallag (r.), Nagyszadány (r.), Kiskoles (r.), Piskárkos (r.). — *Kökényesdi Péteré* : Gyülvész (r.), Feketefalu, Oláhkékes (r.), Vada (r.), Tőkés, Vetés (r.). — *Őri Sándoré és Mihályé* : Őr (r.), Reszege (r.), Milota (r.), Kispalád (r.), Uszka (r.), Kölcse (r.), Nagyszekeres (r.), Majtis (r.). — *Berei Ferenczé* : Gyülvész (r.), Vetés (r.). — *Szunyog Jánosé* : Őr (r.), Reszege (r.), Kide (r.). — *Dengelegieké* (Gáspár özv., Zsigmond) : Porcsalma (r.), Dengeleg (r.). — *Vitkai* (György, Mihály, István, János özv.) családé : Vitka (r.), Vetés (r.). — *Gulácsiaké* (István, Ambrus, Ferencz) : Ökörítő (r.), Remete (r.), Szentmárton (r.). — *Jármyaké* (György, János) : Jármi. *Pálóczi Horváth Jánosé* : Szamostelek (r.), Berencze (r.), Pallag (r.), Ujváros (r.). — *Szentiványi Miklóse* : Rohod (r.), Sige (r.). — Ezeken kívül kisebb birtokosok a : Farkas, Bodor, Soproni, Pécsi, Gálffy, Szentkirályi, Szodorai, Kaposi, Gyulai, Keskeméti, Tepesith, Csukat, Császár, Pongrácz, Tatai, Váraljai, Csorvási, Nánási, Hartányi, Erdőhegyi, Kallós, Laskai, Patkós, Barakonyi, Szalkai, Szénási, Pekri, Rakamazi, Lipesei, Pogány, Pethő, Szentmarjai, Elek, Lugassi, Komoróczy, Sándorházi, Tunyogi, Tarczali, Begányi, Nábrádi, Halabóri, Márton, Zoltai, Földessy, Szalai, Budai, Inczédi, Bozsoldi, Dancs, Ilosvay, Vay, Ráskai stb. családok.

Kisbirtokos nemeseké : Károly, Béltek, Sándorfalva, Szakasz, Kegye, Rente- és Középhomoród, Felsőhomoród, Aranyos, Tománya, Erdődszáda, Csikófalva, Iváskófalva, Patóháza, Pettyen, Korod, Apáti, Oláh-Hodos,

Sima, Szamosbecs, Rozsály, Méhtelek, Nagyhodos, Sándor-Remeteszeg, Portelek, Endréd, Iriny, Mada, Nyírmeggyes.¹⁾

Beregmegye. — Területe a középkortól kezdve²⁾ alig változott. A XVII. század első felében csak annyi területi eltérés mutatkozik, hogy Tarpa mezővárost állandóan Szatmármegyéhez, az ugocsamegyei Rákócz s a szatmármegyei Nagydobos helységeket pedig Beregmegyéhez sorolták.³⁾ Sáros-Oroszi néha Ugocsamegyéhez tartozó községként említetik.⁴⁾

Adózó portáinak száma 1550-ben 1333, 1552-ben 1271 $\frac{1}{2}$, 1554-ben 1283 $\frac{1}{2}$, 1564-ben 1057 és 1287 $\frac{1}{2}$, 1570-ben 787 $\frac{1}{2}$, egy másik összeírás szerint 798, 1588-ban 527, 1596-ban 236. — Az adó alá eső házak száma 1598-ban 4479, 1599-ben 3543, 1600-ban 2992, 1601-ben 1906, 1602-ben 1489, 1603-ban 709. A porták száma 1608-ban 198 $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$, 1610-ben 216, 1618-ban 195 $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$, 1620-ban 151 $\frac{1}{2}$,⁵⁾ 1647—48-ban 122.⁶⁾

A megye területén a középkor óta legnagyobb uradalom a *munkácsi*. Zálogos birtokosai a XVI. sz. második felében Mágocsi Gáspár és András, majd Rákóczy Zsigmond, és pedig felesége Mágocsi András özvegye, Alaghy Judit révén. 1605-ben Bocskay birtokába jutott, 1619-től fogva azonban Bethlen Gábor volt tulajdonosa, kinek II. Ferdinánd a várat és uradalmát a nikolsburgi békében 300.000 mfrtban inscribálta. Brandenburgi Katalintól azután I. Rákóczy György szerezte meg, az 1633. eperjesi egyezés értelmében végérvényesen. A XVII. század folyamán Munkács és tartozékai valóban Rákóczy-birtokok maradtak.⁷⁾

Tartozékai: 1542-ben: Beregszász, Pisztránháza, Makaria, Bartháza, Sarkad, Csernelő, Kajdanó, Rákos, Iványi, Ruskolcz, Bobolista, Lahó, Lavka, Monyorófalva, Kismonyorófalva, Szerencsefalva, Alsó-, Felső-, Középsővisnicze, Oroszveg, Lucska, Strabiczó, Gorond, Izsnyéte, Nagygát, Gát, Jánosi, Kisujfalu, Bereg, Beregujfalu, Medencze, Árdánháza, Draga-

1) Az 1648-ki dic. conscriptio adatai alapján összeállítva. (Orsz. ltár.)

2) *Csánki*: I. 409. l.

3) 1620-ki dic. conscrip. Orsz. ltár. Nagydobost az 1832—36: XXIX. t.-cz. csatolta Szatmármegyéhez Tarpa helyett.

4) Pl. Ugocsamegye 1598. 1673-ki dic. conscriptiói. Orsz. ltár.

5) Megfelelő évi dic. conscriptiók. U. ott.

6) *Türk. und Ung. Chronica*. p. 81.

7) V. ö. *Lehoczky T.*: Beregmegye tört. III. k. 556. s köv. ll. és jelen munka megfelelő helyeivel.

bartfalva, Tőkés, Hátmeg, Sztánfalva, Dávidfalva, Hát, Zeroina, Leányfalva, Fogaras, Kerepeczke, Kenderes, Munkács és Vári.¹⁾ Összesen 480 porta.

1600-ban, mint Rákóczy Zsigmond uradalma, jóval megnagyobbodott birtoktestet mutat. Tartozékai: Vári városa (122 h.), Beregszász városa (170 h.), Munkács városa (138 h.) és Bereg városa (66 h.); továbbá: Beregujfalu (30 h.), Makaria (20 h.), Bartháza (28 h.), Pisztránháza (9 h.), Sarkad (12 h.), Ramocsafalva (1 h.), Kásafalva (2 h.), Kissarkad (1 h.), Mocsárka (2 h.), Dragabartfalva (29 h.), Zavidfalva (19 h.), Nyiresfalva (10 h.), Árdánháza (20 h.), Medencze (12 h.), Péterfalva (1 h.), Papgyörgyfalva (2 h.), Kelemenfalva (3 h.), Babafalva (2 h.), Tőkés (12 h.), Feketepatak (4 h.), Izgogafalva (1 h.), Trojánfalva (3 h.), Vanykofalva (1 h.), Ivaskofalva (2 h.), Gergelyfalva (1 h.), Hátmeg (25 h.), Csertesfalva (2 h.), Leányfalva (26 h.), Kisleányfalva (2 h.), Uszkofalva (1 h.), Kislucska (1 h.), Fogaras (17 h.), Kut (6 h.), Balázsfalva (1 h.), Deszkofalva (2 h.), Sztanfalva (17 h.), Monostorfalva (1 h.), Delegánfalva (1 h.), Uklin (10 h.), Kimsor (2 h.), Beregoz (3 h.), Plessafalva (1 h.), Buzniczna (5 h.), Rozoz (3 h.), Szolocsin (3 h.), Izvor (2 h.), Kisbisztra (4 h.), Komapatak (1 h.), Szuputnikfalva (1 h.), Olenva (3 h.), Plarja (7 h.), Usnik (2 h.), Breszto (2 h.), Jobafalva (3 h.), Kuzio (4 h.), Melnisna (3 h.), Pazika (3 h.), Nagybisztra (5 h.), Kocsova (5 h.), Dubrovicza (5 h.), Kisdubrovicza (1 h.), Jurkofalva (1 h.), Bukovinka (4 h.), Rabonicza (5 h.), Kurkaszállása (4 h.), Kisrabonicza (1 h.), Dunkofalva (6 h.), Bamorfalva (1 h.), Zimbrillafalva (3 h.), Czebinjefalva (1 h.), Dubocz (3 h.), Lincz (5 h.), Alsóvisnicze (7 h.), Felsővisnicze (11 h.), Kisbelebeli (1 h.), Givinfalva (2 h.), Runafalva (2 h.), Oblaz Zadarva (1 h.), Zaricsa (1 h.), Harugafalva (1 h.), Középsővisnicze (6 h.), Gorond (36 h.), Sztrabicsó (32 h.), Isnyéte (33 h.), Lueska (60 h.), Nagyút (5 h.), Gát (19 h.), Jánosi (10 h.), Iványi (14 h.), Csürelfalva (3 h.), Rákos (12 h.), Ruskócz (18 h.), Csernelő (12 h.), Kajdano (18 h.), Kisiványi (3 h.), Nagybobilicsa (12 h.), Usinka (1 h.), Nagymogyorós (10 h.), Balázsfalva (1 h.), Kisbobilicsa (1 h.), Szkolinkofalva (1 h.), Mátéfalva (1 h.), Kismogyorós (6 h.), Szerencsefalva (4 h.), Vorotnicza (1 h.), Lauka (8 h.), Nagylahó (8 h.), Kislahó (3 h.), Ribócz (8 h.), Ilkofalva (1 h.), Trosztyánfalva (3 h.), Fedesfalva (2 h.), Puszniakfalva (4 h.), Herczfalva (1 h.), Körösfalva (1 h.), Oroszvég (10 h.), Kerepeczke (13 h.), Kendereske (2 h.), Kluskofalva (3 h.), Kusztánfalva (1 h.), Munkácsujfalu (10 h.), Újváros (18 h.), Perniczfalva (1 h.), Kosztrubátfalva (1 h.), Szolonovics (1 h.), Lukta (1 h.), Rosztoka (1 h.), Fizérfalva (1 h.), Fejér Ágostonfalva (1 h.), Miklósfalva (1 h.), Szidorfalva (1 h.), Jeremenyfalva (1 h.), Hiúzfalva (1 h.), Lajkovecz (1 h.), Ulykovecz (1 h.), Rábot (1 h.), Összesen tehát 4 város és 135 község 1394 adózó házzal.²⁾

A XVII. sz. elején a munkácsi uradalmon kívül csupán a *Telegdi-esalád* (Ferencz és Zsigmond) birtokában levő *szolyvai* uradalmon jöhet

1) U. azon évi dic. conscriptio szerint. Orsz. ltár.

2) 1600-ból való dic. conscriptio. Orsz. ltár.

tekintetbe, mint nagyjában egységes birtoktest. Tartozékai Szolyván (51 h.) kívül: Perekreszt (4 h.), Verbias (2 h.), Polyana (4 h.), Almamező (1 h.), Uklín (1 h.), Páloha (2 h.), Nelipina (29 h.), Duzina (12 h.), Martinceza (4 h.), Sztrojna (1 h.), Laturka (13 h.), Alsóvereczke (47 h.), Puppoloc (4 h.), Sdaniho (6 h.), Raboniceza (2 h.), Holubina (14 h.), Zurko (2 h.), Felsővereczke (36 h.), Ökörmező (12 h.), Repede (10 h.), Szentmiklós (14 h.), Podhering (4 h.), Kölcsen (5 h.). Összesen 24 község 280 adózó házzal.

Jelentéktelenebb a *Lónyayak* uradalma Szabolcsmegye határán, mely a következő helységekből állott: Bótrágy (22 h.), Nagylónya (5 h.), Bátyu (10 h.), Kislónya (9 h.), Sziget (5 h.), Mátyus (5 h.), Harangláb (5 h.) s tőlük délre Námény (13 h.). Mindössze 8 község 74 adózó házzal. Végül *Dobó Ferencz* birtoka: Nagydobrony (28 h.), Csomonya (14 h.) és Ignéc (18 h.).

Ezekon kívül összefüggőbb birtoktest a 17. sz. elején nincs Beregmegyében; a többi községek az előbb felsoroltak és különböző nemesi családok közt oszlanak meg, mint részbirtokok.

Rákóczy Zsigmondé volt: Dávidháza (1 h.), Czetfalva (5 h.), Dobroka (1 h.), Rákócz (5 h.), Bilke (9 h.), Som (6 h.).

Telegdi-családé (Ferencz, Zsigmond): Marokpapi (6 h.), Kalnik (5 h.)

Lónyay-családé (István, Albert, László, Gergely özv., György özv., Eufrozina): Csetfalva (14 h.), Asztély (3 h.), Adony (1 h.), Atya (1 h.), Hetyen (1 h.), Som (17 h.), Kászony (1 h.), Zápazon (9 h.).

A birtokos-családok közül megemlítendők:

Bégányi-család (András, Ferencz, Lukács, Bálint, György, Pál özv.): Fornos (7 h.), Nagybégány (2 h.), Kisbégány (6 h.), Kovászó (2 h.), Nagyalmás (1 h.), Mazarfalva (1 h.), Ugornya (2 h.), Geregye (4 h.).

Kerepeczi-család (István, György, Ferencz): Kerepecz (4 h.), Kisalmás (1 h.), Asztély (1 h.).

Kende-család (Miklós, Gábor, János): Nagybégány (2 h.), Halabor (2 h.), Nagymuzsaj (1 h.), Mazarfalva (1 h.), Tivadar (2 h.), Gulács (2 h.).

Halabori-család (Miklós, János, István): Fornos (1 h.), Halabor (17 h.), Nagymuzsaj (1 h.), Kisdobrony (1 h.).

Oroszi-család (Tamás, László, Pál özv., János, Kristóf): Nagybégány (1 h.), Kismuzsaj (5 h.), Oroszi (4 h.), Ugornya (1 h.), Tivadar (2 h.), Borsova (2 h.).

Bilkei-család (János, Ferencz özv., Tamás, Miklós özv.): Dobroka (1 h.), Rákócz (2 h.), Miszticze (1 h.), Lukova (2 h.), Bilke (17 h.), Szajkófalva (4 h.).

Ilosvay-család (János, Gábor, Pál, László, István): Dobroka (4 h.), Rákócz (3 h.), Miszticze (1 h.), Lukova (1 h.), Bilke (3 h.), Szajkófalva (2 h.), Ilonca (48 h.), Ilosva (29 h.), Polyanka (4 h.), Brod (4 h.), Kisfalu (5 h.), Kisalmás (1 h.), Mazarfalva (4 h.), Tákos (1 h.).

Komlósi-család (Albert, Sebestyén, József, Gergely, Miklós özv.): Kövesd (8 h.), Szaniszlófalva (5 h.), Pálfalva (1 h.), Komlós (2 h.), Ugornya (1 h.), Tákos (1 h.), Som (1 h.).

Lipcsei-család (András, Gedeon, Tamás, János, Miklós stb.): Dobroka (4 h.), Rákócz (2 h.), Lukova (1 h.), Bilke (9 h.), Szajkófalva (4 h.), Vid (1 h.).

Fornosi-család (János, Zsigmond): Dávidháza (1 h.), Fornos (1 h.), Kiskút (4 h.), Kövesd (1 h.), Hete (1 h.).

Daróczy-család (Ferencz, János, István özv.): Darócz (15 h.), Homok (4 h.), Miszticze (1 h.), Bilke (2 h.), Ugornya (1 h.), Tivadar (5 h.), Felsőjérese (1 h.), Gulács (1 h.), Barabás (18 h.), Som (1 h.), Kászony (1 h.), Zápszony (1 h.).

Kubini Istváné: Déda (3 h.), Nagymuzsaj (1 h.), Bene (1 h.), Surány (1 h.), Marokpapi (2 h.), Csarnoda (3 h.), Kerecsen (4 h.), Vid (1 h.), Szalka (1 h.), Adony (1 h.), Atya (2 h.), Heteny (1 h.), Kászony (1 h.), Girsano (1 h.), Barkaszó (2 h.).

Deseőfi Ferenczé: Déda (2 h.), Badaló (2 h.), Asztély (1 h.), Csarnoda (2 h.), Kerecsen (4 h.), Eszterjen (1 h.), Vid (1 h.), Szalka (1 h.), Adony (1 h.), Atya (1 h.), Heteny (1 h.), Girsano (1 h.), Zápszony (2 h.).

Melilh Pálé: Árdó (8 h.), Kigyós (16 h.), Badaló (10 h.), Nagymuzsaj (1 h.), Bene (1 h.), Csetfalva (1 h.), Rákócz (1 h.), Kerecsen (1 h.), Vid (1 h.), Szalka (2 h.), Adony (1 h.), Atya (1 h.), Heteny (2 h.), Zápszony (1 h.), Girsano (1 h.), Barkaszó (2 h.).

Bídi Erzsébeté: Déda (3 h.), Badaló (2 h.), Kerecsen (4 h.), Vid (1 h.), Heteny (2 h.), Kászony (1 h.), Barkaszó (5 h.).

Sajgai Bálint özvegyéé: Balasé (1 h.), Bene (2 h.), Oroszi (1 h.), Kisalmás (1 h.), Kászony (1 h.), Szernye (1 h.).

Mathuznay-családé (Zsigmond, Gedeon): Kovászó (3 h.), Bene (5 h.), Kisalmás (4 h.), Nagymás (5 h.), Kászony (13 h.), Rafajnaufalu (8 h.), Szernye (6 h.).

Literati Józsefé: Kovászó (1 h.), Bene (1 h.), Kövesd (2 h.), Szaniszlófalva (1 h.), Dobroka (1 h.), Vid (1 h.), Kászony (7 h.).

Réthei-család (Péter, Pál): Badaló (2 h.), Csetfalva (1 h.), Kerecsen (1 h.), Adony (1 h.), Atya (1 h.), Barabás (2 h.), Som (2 h.), Heteny (6 h.), Zápszony (1 h.), Barkaszó (1 h.).

Czobor Mihályé: Badaló (4 h.), Kerecsen (1 h.), Vid (3 h.), Szalka (1 h.), Atya (1 h.), Heteny (1 h.), Girsano (1 h.), Barkaszó (3 h.).

Kisfalusi-családé (János, Miklós, György özv.): Bilke (1 h.), Ilonca (2 h.), Polyanka (2 h.), Kisfalva (3 h.), Szalka (1 h.).

Borsi Jánosé: Kalnik (3 h.), Pozkanocz (4 h.), Medvefalva (1 h.), Gajdos (1 h.), Balasócz (1 h.), Suko (1 h.), Csapócz (2 h.), Benedeki (2 h.).

Serjéni-családé (János, Mihály özv.): Kalnik (2 h.), Skuratoczfalu (1 h.), Pozkanocz (3 h.), Medvefalva (3 h.), Balasócz (2 h.), Suko (2 h.), Csapócz (1 h.), Benedeki (1 h.).

Tárkányi János özv.: Kalnik (6 h.), Medvefalva (2 h.), Balasócz (3 h.), Suko (2 h.), Csapócz (2 h.), Benedeki (6 h.), Pozkanocz (2 h.).

Bixi Ferencz özv.: Dobroka (3 h.), Rákócz (1 h.), Miszticze (1 h.), Lukova (1 h.), Bilke (1 h.), Kisalmás (1 h.).

Mokcsai-családé (Albert, Balázs): Kismuzsaj (1 h.), Oroszi (4 h.), Tivadar (1 h.), Barabás (2 h.), Borsova (1 h.).

Nyárádi Alberté: Kismuzsaj (1 h.), Oroszi (5 h.), Tivadar (1 h.), Borsova (1 h.), Barabás (1 h.).

Pacsoth Ferenczé: Dávidháza (5 h.), Kalnik (4 h.), Pozkanocz (24 h.), Medvefalva (4 h.), Gajdos (2 h.), Balasócz (3 h.), Csapócz (1 h.), Benedeki (2 h.).

Szabó-családé (Lukács, Balázs): Klecseno (2 h.), Dávidháza (1 h.), Kerepecz (2 h.), Balasé (1 h.), Nagymuzsaj (8 h.), Bene (20 h.), Nagymalmás (1 h.), Kászony (2 h.), Rafajnaufalu (1 h.), Szernye (1 h.).

Mező Gáspáré: Nagybégány (6 h.), Bilke (1 h.), Ilonca (1 h.), Polyanka (1 h.), Kisfalva (1 h.), Mazarfalva (14 h.), Brod (1 h.).

Surányi Gáboré: Balasé (10 h.), Surány (8 h.), Asztély (2 h.), Marokpapi (7 h.), Csarnoda (18 h.), Fejércse (6 h.).

Szürtei Miklós özv.: Klecseno (6 h.), Dávidháza (4 h.), Szalka (2 h.), Som (1 h.), Zápsszony (1 h.).

Gorzó-családé (Gergely, Tamás, Illés, Lukács): Dobroka (1 h.), Rákócz (1 h.), Bilke (1 h.), Szajkófalva (2 h.).

Bornemisza-családé (Mátyás és László): Marokpapi (1 h.), Csarnoda (2 h.), Szalka (1 h.), Atya (1 h.), Barkaszó (1 h.).

Dobó Ferenczé: Nagymuzsaj (5 h.), Rafajnaufalu (2 h.), Szernye (10 h.), Kisdobrony (2 h.).

Tarnóczyi Simoné: Ilonca (2 h.), Polyanka (5 h.), Asztély (1 h.), Mocsolya (3 h.).

Kereki Jánosé: Nagymuzsaj (1 h.), Ugornya (1 h.), Geregye (1 h.), Ták os (3 h.).

Pósa-házi-családé (János, Ábrahám, özv.): Pósa-háza (8 h.), Ugornya (2 ház).

Gulácsi-családé (Kristóf, Mihály, Péter, Gáspár özv.): Tivadar (1 h.), Gulács (14 h.),

Hetei-családé (Miklós özv., László, István özv.): Hete (4 h.), Kisdobrony (1 h.).

Hartváni-családé (Ferencz, György): Tivadar (2 h.), Gulács (4 h.).

Tivadari Miklósé: Istvánd (5 h.), Tivadar (3 h.).

Móricz Gáspáré: Nagymuzsaj (5 h.), Remete (2 h.), Kisdobrony (1 h.).

Székelgy György özv.: Gelyénes (19 h.), Csonkapapi (16 h.).

Guti-családé (Imre özv., Boldizsár, Péter): Kisgút (1 h.), Atya (7 h.).

Ujhelyi Miklósé: Kovászó (1 h.), Bene (1 h.), Kászony (2 h.).

Szakoli-családé (János, Miklós özv.): Marokpapi (5 h.), Ugornya (1 h.).

Tatai Istváné: Badaló (1 h.), Som (1 h.), Zápsszony (1 h.), Barkaszó (1 h.).

Karácson Istváné: Ilonca (5 h.), Ilosva (2 h.).

Perényi Györgyé: Nagydobos (11 h.); *Bakos Jánosé*: Nagydobos (6 h.); *Dersi Miklósé*: Nagydobos (7 h.); *Keresztos Tamásé*: Sukó (2 h.), Csapócz (1 h.); *Hatvani Jánosé*: Ivánd (1 h.), Barabás (1 h.);

Halmi Gáboré : Ivánd (10 h.); *Petri Györgyé és Gergelyé* : Kerecsen (2 h.), Heteny (1 h.); *Kapy Györgyé* : Nagymuzsaj (18 h.); *Szuhai Gásparé* : Mocsolya (3 h.); *Ákos Jánosé* : Mocsolya (2 h.); *Németi Gásparé* : Dávidháza (2 h.); *Posgai Ferenczé és Istváné* : Kerepecz (1 h.), Fornos (1 h.); *Török Pálé* : Kövesd (2 h.); *Zoltán Mátéé* : Mocsolya (2 h.); *Félegyházi Orbáné* : Ivánd (2 h.); *Petneházi Péteré* : Ivánd (2 h.); *Székely Miklóse* : Som (1 h.), Zápszony (1 h.); *Budaházi Kristófé* : Kisdobrony (2 h.).

Ezekon kívül több, egy-egy adózó házzal bíró kisbirtokos nemesi család.¹⁾

Szabolcsmegye. — Területe a XVII. sz. első felében jelentékenyen nagyobb volt a mainál. Magában foglalta ugyanis a mai *Hajdúmegye* legnagyobb részét s így *déli* határközségei : Egyek, Ohat, Zám, Angyalháza, Püspökladány, melynek egy része állandóan Biharmegyéhez tartozott, Kaba, Tetétlen, Földes, Sáp (Bihar m.), Mezőszentmiklós, Szoboszló, Hegyes, Zelemér, Hadház, Aba, Nagyút, Bagos, Mártonfalva és Vámospércs. Többnyire (p. 1598-ban) ide számították Nagymihályfalvát (rész) és Ábránfalvát is. *Keleti* határai a XVI. században állandóan ingadoztak.²⁾ A XVII. század elején határközségei : Penészlek, Lugos, Encsencs, Vasvári, Császári, Szaniszló, Szentmárton, Őr, Mada, Gyüre, melyek azonban ekkor részben Szatmármegyéhez is tartoztak; továbbá következetesen szabolcsmegyeieknek minősítették : Szamosszeg, Pályi, Panyola, Kér, Kérsenjén jelenleg szatmármegyei helységeket, viszont Szennyés és Rohod községeket mindig Szatmármegyéhez sorolták. Északi és nyugati határai a középkortól kezdve³⁾ nem változtak.⁴⁾

Szabolcsmegye egy része Szolnok bukása után (1552) közvetlenül már *hódoltsági területté* lett.

1554-ben : Szoboszló, Sziget, Nádudvar, Püspökladány, Kaba, Zám, Egyek, Ohat, Csege, Szentmargita s a már ekkor teljesen néptelen Hort, Macs, Tetétlen, Angyalháza és Polgár (343 p.) hódoltsági volt. 1555-ben azokon kívül : Hegyes, Szentmiklós, Ujváros, Böszörmény. 1566-ban : Dorog, Nyiregyháza, Búd, Dob, Szentmihály, Tedej, Varjas, Polgár, Nánás,

¹⁾ 1600-ki dic. conscriptio alapján (Orsz. ltár) összeállítva. Későbbi történetükre nézve l. *Lehoczky T.* : III. k., az egyes községek történetét.

²⁾ Így pl. 1572-ben Szabolcsmegyéhez számították a mai Biharmegyéből Nagymihályfalvát, a mai Szatmármegyéből : Vitka, Pályi, Panyola, Kér, Kérsenjén, Szamosszeg, Vasvári, Szentmárton (rész), Lovas stb. helységeket. U. ezen évi dic. szerint.

³⁾ *Csánki* : I. 503. l.

⁴⁾ Az 1598. és 1600. évi dic. conscriptiók szerint. Orsz. ltár.

Prod, Szegegyház, Sima, Hadház, Bolt, Téglás, Böszörmény, Parlag, Ujváros, Vid (279 p.); 1589-ben: Buly, Balsa, Oros, Keresztút, Nagyalu, Eszlár, Dada, Lök, Ptrügy, Büd, Királytelek, Sima, Nyiregyháza, Kenéz, Dob, Szegegyháza, Szentmihály, Prod, Polgár, Tedej, Nánás, Varjas, Dorog, Szaniszló, Bélték, Ábránfalva, Kenéz, Kállósején, Lugas, Fülöp, Geszteréd, Bolt, Bököny, Téglás, Hadház, Bir, Kis-, Nagygút, Bagos, Mártafalva, Vámospéres, Zakoly, Balkány, Zám, Hegyes, Aba, Vid, Püspökladány, Zelemér, Sziget, Ohat, Csege, Angyalháza, Mezőszentmiklós, Ujváros, Nádudvar, Kaba, Szentmargita, Hort, Tetétlen, Szoboszló, Böszörmény. 1596-ban: Nagymihályfalva, Lugas, Szentmihály, Tedej, Nyiregyháza, Királyteleke, Prod, Büd, Eszlár, Dorog, Varjas, Nánás, Kárász, Dob, Dada, Ptrügy, Lök, Szegegyháza, Sima, Polgár, Böszörmény, Bolt, Aba, Adony, Nagy-és Kisgút, Bököny, Hugyaj, Balkány, Acsád, Geszteréd, Vámospéres, Bagos, Zakoly, Csege, Szoboszló, Sziget, Hegyes, Vid, Kaba, Tetétlen, Mezőszentmiklós, Szentmargita, Püspökladány, Nádudvar, Hort. (1201 porta.) 1600-tól kezdve a megye déli része elhagyott hódoltsági területté vált, úgyannyira, hogy a dicatorok az adó beszédését meg sem kísérelték; csak 1618 körül kezd némileg népesedni s ekkor: Dada, Lök, Eszlár, Ptrügy, Tedej, Dob, Kenéz, Büd, Szentmihály, Püspökladány, Szoboszló, Tetétlen ($30\frac{1}{2}$ p.), említettnek hódoltsági helységekként. 1648-ban kifejezetten hódoltsági községek: Eszlár, Lök, Szentmihály, Dada, Dob, Büd, Ptrügy, Kenéz, Nádudvar, Szoboszló, Püspökladány, Ujváros, Csege, Ohat, Egyek, Tetétlen, Szentmiklós; ¹⁾ a megye tehát a XVII. sz. folyamán mindinkább kivonta magát a hódoltság alól. Területén 1583—84-ben a *nagykállói náhiét* találjuk, ²⁾ mint a megye hódoltsági része török igazgatás alá vonásának első kísérletét, — de úgy látszik, tartósabb eredmény nélkül.

Adó alá eső portáinak száma 1549-ben 3810, 1553-ban 3209, 1554-ben 2769, 1555-ben 2714, 1566-ban 1334, 1571-ben 2227 $\frac{1}{2}$, 1572-ben 2160 $\frac{1}{2}$, 1574-ben 1851 $\frac{1}{2}$, 1576-ban 1777 $\frac{1}{2}$, 1578-ban 1643 $\frac{1}{2}$, 1582-ben 1159 $\frac{1}{2}$, 1588-ban 1428 $\frac{1}{2}$, 1596-ban 178 $\frac{1}{4}$, mivel a megyét a török-tatár hadak csaknem egészen elpusztították; 1598-ban az adózó házak száma 4599, 1600-ban 936, mert a német és török csapatok végig dúlták; 1601-ben 922, 1603-ban 296, 1608-ban 152 $\frac{1}{4}$. A porták száma 1618-ban 180 $\frac{1}{2}$, 1626-ban 90 $\frac{1}{8}$, 1636-ban 150 $\frac{1}{2}$, 1648-ban 152 $\frac{1}{2}$. ³⁾

Szabolcsmegyében a XVI. század derekán több orosz (ruthén) és szerb telepet találunk. Az 1553—54-ki dicalisok

¹⁾ Megfelelő évi dic. conscriptiók alapján. Orsz. ltár.

²⁾ Deft. II. 562—67. ll.

³⁾ Megfelelő évi dic. consc. alapján. Orsz. ltár. A Türk. u. Ung. Chronica szerint 1647—48-ban csak 138 és egynegyed p. (81. l.).

szerint pl. Zelemér, Ujváros, Böszörmény, Vencsellő, Gáva részben szerb, Kenézlő, Keresztút orosz telepek.¹⁾ Jelentékenyebb volt ennél a *hajdúk* letelepítése. Bocskay István ugyanis 1605. decz. 12-én kelt szabadságlevelében tizenhárom kapitány alatt 9254 megnemesített bújdosó hajdút telepített le Kálló városában, továbbá Nánás, Dorog, Varjas egész pusztákra, Hadház, Vámospéres, Sima és Vid részbirtokokra, azzal a kötelezettséggel, hogy minden időben együtt lakván, Magyarországot és Erdélyt székegyek módjára fegyverrel szolgálják.²⁾ Utóbb ezen birtokokhoz járult Szoboszló is.³⁾ Az 1608. aug. 20-ki első kassai egyezség értelmében azonban Báthory Gábor a kállai hajdúkat Nádudvarra telepítette, melyet azok előbbiért cserében nyertek, míg a II. Mátyás magyar király joghatósága alatt lévő kállai hajdúknak Csegét adta.⁴⁾ Az 1610. szept. 6-ki második kassai kiegyezés az említett hajdútelepeket »cum suis veris ac legitimis metis et antiquis limitibus« Ecsed várához csatolta, mely akkor Báthory Gáboré volt, ki ezek ellenértékekép Rakamaz és Tedej felét, Szentmihályt s a büdi portiót II. Mátyásnak engedte át.⁵⁾ A hajdúk jogi helyzete Báthory halála után sem változott, a mennyiben II. Mátyás szintén megerősítette kiváltságaikat⁶⁾ s ezzel állandó letelepülésök és szervezkedésök folyamata is megindult.

Az 1554-ki birtokállapot szerint Szabolcsmegyében tulajdonképen egy nagy uradalom volt, a Báthory-család kezében; jelentékeny azonban a közép- és kisbirtokok száma, míg kisnemesi birtok csak kettő volt: Hört és Angyalháza; csekély arányszámot ad végül az egyházi vagyon is.

¹⁾ Idézett dic. conscriptiók szerint. U. ott.

²⁾ Komáromy A.: A szabad hajdúk tört. vonatkozó levéltári kut. 4. l. Szücs J.: Debreczen v. tört. I. 239—40. Salamon F.: Magyarország a török hódítás korában. 387. l.

³⁾ 1606 szept. 2. Komáromy: id. dolg. 6. l.

⁴⁾ Bethlen F.: XVI. tom. VI. p. 228—30. Erd. Orsz. Eml. VI. 17. l. Róth: Báthory Gábor 15. l. Szilágyi S.: Báthory Gábor. Budapesti Szemle. 1864. (XX.) 11. l. Angyal D.: Báthory Gábor uralkodása. Századok. 1896. 25. l. Szücs: Debreczen v. tört. I: 239. l.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. VI. 182—83. l.

⁶⁾ 1613 ápr. 1. Komáromy: id. mű 21. l. U. ott további szereplésük beható ismertetése is.

Egyházi birtokok : a) a váradi káptalané: Sziget (5 p.); b) az egri káptalané: Szentmargita (70 p.), Polgár (65 p.); c) a leleszi préposté: Szalóka (13 p.), Konyár (5 p.), összesen 158 p.

Báthory András birtokai: Böszörmény (74 p.), Adony (10 p.), Nyiregyháza (23 p.), Királyteleke (22 p.), Tedej (17 p.), Szentmihály (29 p.), Lök (3 p.), Rakamaz (14 p.), Timár (4 p.), Vencsellő (14 p.), Kisléta (4 p.), Pócs (9 p.), Kenéz (26 p.), Bakta (4 p.), Lorántháza (5 p.), Gyulaj (18 p.), Nyirbátor. Összesen 276 p.

Báthory-családé : a) Lászlóé: Bököny (2 p.), Pütrügy (7 p. részben); b) Imréé: Adony (1 p.), Nyiregyháza (16 p.), Királyteleke (19 p.), Szentmihály (15 p.), Ábránfalva (3 p.), Szentmárton (7 p.), Fejértó (8 p.); c) Jánosé: Adony (—), Nyiregyháza (3 p.), Királyteleke (2 p.), Szentmihály (4 p.), Szentmárton (2 p.), Fejértó (1 p.); d) Boldizsár özv.: Sima (1 p.), Timár (4 p.), Paszab (5 p.), Pócs (7 p.), Szaniszló (12 p.); e) Miklós özv.: Búd (2 p.), Rakamaz (3 p.), Fejértó (2 p.), Vasvári (3 p.); f) Zsigmondé: Búd (2 p.), Rakamaz (3 p.), Fejértó (4 p.), Vasvári (4 p.); közös családi birtok: Nyirbátor. Összesen 134 p.

Kiskállay Jánosé: Hugyaj (9 p.), Balkány (7 p.), Harang (10 p.), Orros (8 p.), Sima (14 p.), Beszterecz (1 p.), Tura (6 p.), Székely (1 p.), Napkor (12 p.), Kiskálló (15 p.), Nagykálló (70 p.), Kisléta (4 p.), Béltek (6 p.), Bir (11 p.), Penészlek (3 p.), Kérsemjén (7 p.); összesen 184 p.

Serédi Benedeké: Szoboszló (—), Macs (9 p.), Vid (6 p.), Hadház (10 p.), Téglás (1 p.), Vámospércs (8 p.), Dorog (23 p.), Nánás (25 p.), Varjas (20 p.), Prod (20 p.), Dob (33 p.), Ladány (16 p.), összesen 171 p.

Várday Mihályé: Szentgyörgy (5 p.), Kék (6 p.), Demecser (17 p.), Gégény (1 p.), Gemse (1 p.), Túzsér (2 p.), Kalongya (3 p.), Litke (6 p.), Döge (3 p.), Rozsály (3 p.), Veresmart (3 p.), Dombrád (13 p.), Kisvárd (11 p.), Pap (7 p.), Ajak (13 p.), Pátroha (18 p.), Tass (13 p.), Szamoszeg (16 p.), Mada (5 p.); összesen 146 p.

Kállay Farkasé: Bir (6 p.), Orros (9 p.), Lök (7 p.), Napkor (6 p.), Kiskálló (—), Nagykálló (25 p.), Kállósemjén (32 p.), Laskod (2 p.), Pannyola (15 p.), Kérsemjén (12 p.), összesen 114 p.

Téthi Istváné és Györgyé: Nádudvar (2 p.), Geszteréd (1 p.), Balkány (1 p.), Dada (10 p.), Nagyfalva (8 p.), Beszterecz (1 p.), Tét (8 p.), Pócspetri (2 p.), Kisléta (1 p.), Ibrony (2 p.), Levelek (20 p.), összesen 56 p.

Ibrányi Miklóssé: Nádudvar (5 p.), Lök (6 p.), Eszlár (14 p.), Ibrány (23 p.), Keresztút (21 p.), Vaja (2 p.), Petneháza (13 p.), Bagos (5 p.), összesen 89 p.

Török Jánosé: Szoboszló (8 p.), Sziget (—), Nádudvar (1 p.), Macs (—), Hegyes (8 p.), Újváros (48 p.), Téglás (10 p.); összesen 75 p.

Bajoni Ferenczé: Nádudvar (—), Püspökladány (—), Zám (—), Egyek (—), Ohat (37 p.), Csege (31 p.), Tetétlen (—), Szegegyház (7 p.); összesen 75 p.

Perényi Ferenczé és Gáboré: Hosszúpályi (15 p.), Halász (13 p.), Berczel (4 p.), Gáva (1 p.), Kenézlő (34 p.), Balsa (6 p.), Szabolcs (1 p.); összesen 74 p.

Losonczy István özv. : Bezdéd (9 p.), Zsurk (8 p.), Szentmárton (5 p.), Páleza (9 p.), Mándok (29 p.), Eperjes (5 p.), Őrmező (2 p.); összesen 67 p.

Parlaghy László özv. : Nádudvar (7 p.), Püspökladány (2 p.), Zelemér (22 p.), Geszteréd (9 p.), Acsád (5 p.), Mártonfalva (4 p.), Parlag (9 p.); összesen 58 p.

Derssi (Ferencz özv., István, Mátyás özv., Jób özv., Boldizsár, Benedek) család : Nádudvar (15 p.), Zelemér (1 p.), Bököny (5 p.), Geszteréd (3 p.), Balkány (12 p.), Dada (6 p.), Beszterez (2 p.), Gyulaháza (4 p.), Pócspetri (5 p.), Kisléta (4 p.); összesen 57 p.

Megemlíthetők azonkívül *Paksi Jób és Lajos* (Nádudvar 1 p., Csege 6 p., Geszteréd 1 p., Halász 36 p., összesen 44 p.). *Serédi István* (Kék 4 p., Demecser 10 p., Berkesz 1 p., Gyüre 1 p., Ladány 2 p., Dombrád 7 p., Tass 6 p., Szamosszeg 3 p., Apagy 1 p., összesen 35 p.). *Bornemissza Boldizsár* özv. és *Miklós* özv. (Császári 1 p., Ábránfalva 12 p., Lugas 4 p., Gemse 1 p., Beszterez 3 p., Ártánháza 3 p., Acsád 7 p., Gelse 2 p., Nádudvar 4 p., összesen 37 p.). *Tegzes* (Antal, Ferencz, Simon) család (Monostor 5 p., Szentmihály 1 p., Lök 1 p., Nagybáka 8 p., Kenéz 5 p., Benk 1 p., Monyorós 5 p., Komoró rész, Kékce 4 p., Anacs 1 p., Berencs 2 p., összesen 33 p.). *Károlyi* (Ferencz, János, Zsigmond) család (Vasvári 4 p., Fülöp 7 p., Encsencs 1 p., Kisléta 1 p., Kisvarsány 10 p., Gemse 4 p., összesen 27 p.). *Zokoli* (András özv., Boldizsár, János, István, György) család (Zokoly 11 p., Adony 1 p., Rakamaz 3 p., Balsa —, Pászab 9 p., Keresztút 2 p., összesen 26 p.). *Bogáthy István* (Piricse 2 p., Ibrony 1 p., Bogát 32 p.). *Zeleméri László* (Nádudvar 1 p., Zelemér 1 p., Adony 4 p., Tedej 12 p., Búd 6 p., összesen 24 p.). *Kisgúthi* (István, Péter, Tamás) család (Aba 14 p., Nagygút 4 p., Kisgút 4 p.). *Hódos* (Tamás, Péter, Albert özv.) család (Petneháza 1 p., Nádudvar 4 p., Zokoly 5 p., Miháldi 4 p., Adony 3 p., Búd 3 p., Rakamaz 1 p.). *Vay* (Demeter, Balázs, Mihály, János) család (Fejértó 6 p., Vaja 9 p., Komoró rész, Berkesz 2 p.). *Possai György és Bálint* (Nádudvar 1 p., Sinyó 2 p. rész, Gemse 1 p., Nagyvarsány 1 p., Gyüre —, Aranyos 4 p., Apáti 2 p., Laskod 2 p.). *Kemecsei* (Dénes, István, György, Zsigmond, János özv.) család (Kemecse 8 p., Ibrony 3 p., Győr 1 p., Magy 1 p.). *Anarcsi Péter* (Monostor —, Gyulaháza 3 p., Nagybáka 3 p., Kenéz 2 p., Ladány 2 p., Benk 1 p., Kékce —, Berencs 1 p., Anacs —). *Kenderesi Péter* (Laskod 1 p., Apáti 2 p., Aranyas 1 p., Gyüre 1 p., Nagyvarsány 1 p., Gemse 1 p.). *Gávai János és Lukács* (Gáva 5 p., Harang 1 p.). *Henyei Bernát* (Szoboszló 1 p., Nádudvar 3 p., Apagy 2 p., Magy 2 p.). *Dobó*-család (Szoboszló 6 p., Hegyes —, Téglás 3 p.,). *Várdai Ambrus* özv. (Kalongya 1 p., Litke 3 p., Dóge 1 p., Rozsály —, Veresmart —, Kisvárdá 1 p., Pap 1 p., Ajak 1 p., Pátroha 1 p.). *Apagyi* (Péter, Pál, Tamás) család (Apagy 8 p.). *Kisserjéni Pál* (Kaba 28 p.). *Perkedi Mihály, Balázs* (Miske 22 p., Perkod 3 p., Szegegyház 3 p. rész). *Csapi Farkas és Ferencz* (Nagy-mihályfalva 4 p., Eszeny 10 p., Agtelek 3 p.)

Kisebb birtokos nemes családok a következők: Pilisi, Tárkányi, Magyi, Szakács, Orrosi, Ibonyi, Ramocsaházy, Bancsi, Lórántházi, Petri, Iklódi, Kércsi, Császári, Aracsai, Komoróczy, Bekényi, Sárközy, Verebélyi, Lökös, Berencsi, Zoltán, Borsoló, Bácskai, Pogány, Ujlaki, Bay, Endessi, Nagy, Mathuznai, Lipcsei, Lővei, Bákai, Soós, Derencsényi, Bolthi, Garai, Abonyi, Harangi, Fejérvári, Zalai, Sinyői, Erdődi, Bogdányi, Szolnoki, Gombos, Kónya, Megyeri, Bácsmezei, Bulyi, Balog, Földessi, Szabó, Kornis, Semsei, Selypi, Kutassi, Joó, Dorman, Szunyog, Sisman, Silindi, Cseres, Túri, Saraglyáni, Félegyházi, Erdőteleki, Ország, Nagygúthi, Mezei, Szennyesi, Bélteki, Márton, Patócsi, Baán, Viski, Csúri, Esztári, Horváth, Bodó, Rápolthy, Sági stb.¹⁾

Zemplénmegye. Területe a középkortól fogva²⁾ alig változott. A XVII. sz. első felében e tekintetben mindössze annyi eltérés mutatkozik, hogy ekkor a megye mai területén fekvő Bitse községet részben, Alsó- és Felsőregmecz, Mátyásháza, Mikóháza, Vily helységeket pedig egészben Abaujmegyéhez számították.³⁾ Néha a borsodmegyei Külsőbőcs helységet is Zemplénmegyéhez sorolták.⁴⁾

Adózó portáinak száma 1546-ban 2095 $\frac{1}{2}$, 1549-ben 2227 $\frac{1}{2}$, 1570-ben 2288 $\frac{1}{4}$, 1574-ben 2715 $\frac{1}{4}$, 1576-ban 2664 $\frac{1}{2}$, 1578-ban 2538 $\frac{3}{4}$, 1582-ben 2424. — Az adó alá eső házak száma 1598-ban 10293, 1599-ben 10520, 1600-ban 7943, 1601-ben 5904. — 1609-ben az adózó porták száma 555 $\frac{1}{4}$, 1613-ban 685 $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$, 1618-ban 350, 1630-ban 317 $\frac{1}{8}$, 1635-ben 363 $\frac{1}{16}$, 1648-ban 303 $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$.⁵⁾

Területének délnyugati része a XVI. sz. második felében hódoltsággá lett; 1576-ban Alsó- és Felsőlucz, Abony, Pósacsécs, Kesznyéten, Köröm, Girincs, Berzék, Hernádnémeti, Gesztely, Kak, Hoport, Csanálos, összesen 85 $\frac{1}{4}$ portával, 1599-ben ezeken kívül Hidvég, 1601-ben pedig Kerény, Szada, Alsódobsza és Külsőbőcs (Borsod m.) is.⁶⁾ A felsorolt helységek a XVII. sz.

¹⁾ 1554-ki dic. conscriptio alapján. Orsz. ltár.

²⁾ *Csánki*: I. 330. l.

³⁾ V. ö. Abauj és Zemplénmegyék 1630-ki dic. conscript. Orsz. ltár.

⁴⁾ Pl. Zemplénmegye 1601. és 1609-ki dic. conser. U. ott.

⁵⁾ Megfelelő évi dic. conscriptiók. U. ott. A megye XVI. századi viszonyaira l. *Nagy Gyula* dolgozatát: Adalékok Zemplén vármegye tört. IV. 141. s. köv. II. — A porták száma 1647—48-ban a Türk. und Ung. Chronica (p. 81.) szerint is annyi.

⁶⁾ A jelzett évi dic. conscriptiók alapján. Orsz. ltár.

első felében állandóan török kézen maradtak, de történt kísérlet a hódoltság további kiterjesztésére is, így 1653-ban a »regéczi jószágban« levő falvak behódolását sürgették.¹⁾

Birtokviszonyai a XVII. sz. végén (1598) a következő képet mutatják. *Egyházi birtokok* egészben vagy részben: a homonnai plébániáié: Papfalva; a leleszi prépostságé: Lelesz, Polyán, Cserne, Vajda, Nagyagárd; a nagymihályi plébániáié: Topolyán; a pálosoké: Bodrog-Olaszi, Sára, Köröm, Zsadány, Ujhely; a váradi püspöké: Liszka; a varannói plébániáié: Nagy-Visnyó. A megye portáinak túlnyomó része néhány főúri család kezében volt. A *Homonnay* (Borbála, György, István) családé a homonnai, szinnai, terebesi és zempléni uradalom 2142 jobbágygyal; *Báthory Istváné* a varannai latifundium, Helmece és környéke s a Bodrogköz egy része, 1072 jobbágygyal. *Dobó Ferenczé*: Sárospatak és Ujhely 863, *Rákóczy Zsigmondé* a Hegyalja részben és Gálszécs vidéke 915, a *gersei Pethő* (István, Ferencz, Gáspár) családé Sztropkó és uradalma 615 jobbágygyal.²⁾ *Királyi*, tehát átmeneti jellegű birtokok Tokaj, Tarczal, Bodrogkeresztúr vidékén 392 jobbágygyal. Továbbá jelentékeny birtokosok Paczoth Ferencz (273 j.), Bocskay Miklós (137 j.), Alaghy Ferencz (134 j.), Forgách Zsigmond (102 j.). A kisebb birtokos nemes családok közül felemlíthetők: a Tárkányi, Monoki, sóvári Soós, Barkóczy, Sztáray, Vinnai, Eödönfi, Nagymihályi, Nátafalusi, Viczmándi, Körtvélyesi, Rákóczy, Füzeséri, Azari, Vékei, Tussai, Ujfalusi, Szemere, Izsépi, Pelestei, Lónyay, Móré, Nyomárkai stb. családok, összesen 110 birtokos nemes, kik legalább tíz jobbágyot számláltak; 127 birtokos nemes 3—9 jobbágygyal és végül 147 birtokos nemes, kik saját kúriájukon kívül 1—2 jobbágynál többel nem rendelkeztek.³⁾

Abaujmegye. Területe, — a hozzácsatolt Tornamegyét nem tekintve, — a középkortól kezdve⁴⁾ alig változott; nyugati határai tehát összeesnek a mai tornai közigazgatási járás keleti határaival, annyi eltéréssel azonban, hogy a Jánok-Pamlény helységektől keletre eső járási részek már Abaujmegyéhez tartoztak. Zemplénmegyénél szó volt arról, hogy Alsó- és Felső-regmecz, Mátyásháza, Mikóháza, Vily, néha Bista és Kázmér

1) A két Rákóczy családi lev. 449. l.

2) A családra és Sztropkóra l. *Unghváry Ede*: Sztropkó és várának tört. Huszt. 1912. 16. s. köv. ll.

3) A megye XVI. századi birtokviszonyait részletesen tárgyalja *Nagy Gyula*: Adalékok etc. IV. 141—45., 169—172. ll. Ugyancsak Nagy Gyula közli az 1598-ki dicalist is. Adalékok etc. IV. 268—72., 297—305., 338—41., V. 7—10., 37—40., 71—73., 99—101., 132—136. ll. Újabban *Demkó Kálmán* állította össze a megye váuradalmait. Hadtört. közlemények 1914. 629—33. ll. A részletes felsorolást épen azért mellőzhetőnek véltük.

4) *Csánki*: I. 195. l.

helységeket a XVII. század folyamán inkább Abaujmegyéhez sorolták.¹⁾

A megye adózó portáinak száma 1552-ben 1847, 1553-ban 2083, 1554-ben $2007\frac{1}{2}$, 1564-ben $1686\frac{1}{2}$, 1565-ben $1617\frac{3}{4}$, 1566-ban $1635\frac{3}{4}$, 1570-ben $775\frac{3}{4}$, 1576-ban 1314, 1578-ban $1147\frac{1}{2}$, 1588-ban $1043\frac{1}{2}\frac{2}{3}$, 1596-ban $756\frac{1}{2}$.— 1598-ban az adó alá eső házak száma 7365, 1599-ben 4887, 1600-ban 3900, 1601-ben 3285; 1603-ban 3080, 1604-ben 2642, 1608-ban $1044\frac{1}{2}$, az adózó porták száma 1610-ben $598\frac{3}{4}$, 1613-ban 537, 1618-ban $544\frac{1}{4}$, 1623-ban $366\frac{1}{2}$, 1625-ben $334\frac{1}{4}$, 1630-ban $291\frac{1}{4}$, 1635—36-ban $266\frac{3}{4}$, 1648-ban $181\frac{3}{4}$.²⁾

Területén hódoltsági helységeket 1564 óta találunk; a jelzett évben a töröknek adóztak: Szikszó, Alsóvadász, Selyeb, az utóbbi azonban a következő években már nem szerepel hódolt helységként. 1570-ben: Szikszóújfalu, Szikszó, Alsóvadász, ezeken kívül 1576-ban Felsővadász és Onga, 1578-ban Selyeb, Nésta, Felsőkemely, Sziget, 1582-ben pedig Tomor, Pamlin, Felsőkés márk, Léh említetik. 1604-ben hódolt helységek Felsővadász, Selyeb, Szikszó, Jánosd, Alsóvadász, Szikszóújfalu, Kupa, Onga, a két Kemej, Belsőböles, 1608-ban ezek mellett Léh, Sáp, Tomor. A hódoltsági területelhelyezkedés 1635—36-ig változatlanul az említett helységekre szorítkozott, ebben az évben azonban új hódolt falu Gadna, majd 1648-ban Csobád, Alsóméra, Halmaj, Tusa, Alsólánc, Komorócz, Nagybodoló, Makrancz, Perény, Vajda, Alsószend, Fulókéres, Buzita, Litka, Büttös, Genyéte, Alsó- és Felsőgagy, Gagybátor, Ujlak, Nésta, Százfa, Gagyvendégi, Szolnok, Bakta, Pamlin, Perecse, Detek, Somogy, Jánok, Reste, Péder, Kisbodoló.³⁾

A megye portái 1566-ban ($1635\frac{1}{2}\frac{1}{4}$) a következőkép oszlottak meg: Perényi Gábornak volt 163, Bebek Györgynek 31, Báthory Andrásnak $123\frac{1}{2}$, Dobó Istvánnak $136\frac{1}{2}$, Perényi Ferencz özvegyének 115, Perényi Jánosnak és Draskovich Gáspárnak 115, Mágócsi Gáspárnak 53, Losonczy István özvegyének

1) V. ö. Abaujmegye 1600-ki dic. conscript. Orsz. ltár.

2) Megfelelő évi dic. conscriptiók alapján. U. ott. A Türk. und Ung. Chronica (p. 81.) szerint a porták száma 1647—48-ban 181 és egynegyed.

3) A jelzett évi dic. conscriptiók alapján. U. ott.

34 $\frac{1}{2}$ portája, összesen tehát 771 $\frac{1}{2}$ porta,¹⁾ míg a többi kisebb birtokos nemes családok kezében volt.

Az 1596-ki birtokállapot szerint a megye déli része (főleg Forró vidéke) a török háborúban nagyrészt elpusztult, úgyannyira, hogy 34 községben egyáltalában nem volt megadózatható porta. Az adózás alá eső porták közül:

Egyházi birtokok:

Váradai püspökségé: Jászóújfalu (1 $\frac{1}{2}$ p.), Kisida (2 p.), Alsó-, Felső-meczenzéf (8 p.), Mindszent (3 $\frac{1}{4}$ p.), Debrőd (3 $\frac{1}{2}$ p.), Rudnok (5 p.), Somogy (8 $\frac{1}{2}$ p.), Petri (2 $\frac{1}{2}$ p.), Alsónovaj (2 p.), Jászó (3 p.), Perecse (1 $\frac{1}{2}$ p.), Nyéstyá (2 p.).

Széplaki apátságé: Garbócz (1 $\frac{1}{2}$ p.), Alsóhutka (2 $\frac{1}{2}$ p.), Beszter (2 $\frac{1}{2}$ p.), Rás (1 $\frac{1}{4}$ p.), Zdoba (3 $\frac{1}{4}$ p.), Lebenye (1 $\frac{1}{2}$ p.).

Egri káptalané: Széplak (4 p.).

Ládi kolostoré: Felsőkemej (1 p.).

Kassa városáé: Forró (6 $\frac{1}{2}$ p.), Kalsa (3 $\frac{3}{4}$ p.), Kassaujfalu (5 $\frac{3}{4}$ p.), Szentvérfalva (1 $\frac{1}{4}$ p.), Alsótőkés (3 $\frac{1}{2}$ p.), Felsőtőkés (4 p.), Baskó (1 $\frac{1}{4}$ p.), Aranyidka (3 p.), Mislóka (7 $\frac{1}{2}$ p.), Garadna (5 $\frac{1}{4}$ p.).

Királyi birtok: Hejcze (23 $\frac{1}{2}$ p.).

Kassai generálisé: Szinye és tartozékai: Ránk, Csákány, Bátyok, Harlány, Kelecsény, Alsókemenye, Zsir, Bőd, Szinye, összesen 25 portával.

Rákóczy Zsigmondé: Szikszóújfalu (8 p.), Alsóvadász (8 $\frac{1}{2}$ p.), Belsőbölcs (1 $\frac{1}{4}$ p.), Encs (4 p.), Ináncs (9 p.), Marczinfalva (3 p.), Horvát (3 p.), Baskó (4 p.), Vilmány (17 $\frac{1}{2}$ p.), Vizsoly (29 $\frac{1}{4}$ p.), Szántó (30 p.), Fony (1 p.), Felsőnovaj (1 p.), Pamlény (1 $\frac{1}{4}$ p.), mint teljes és Onga (3 $\frac{3}{4}$ p.), Alsókemej (1 $\frac{1}{2}$ p.), Korlátfalva (1 $\frac{1}{4}$ p.), Széplak (4 p.), Felsővadász (1 $\frac{1}{4}$ p.), Selyeb (4 p.), Csenyété (1 $\frac{1}{2}$ p.), mint részbirtokok. *Rákóczy Lajosé:* Detek (1 $\frac{1}{2}$ p.), Felsővadász (2 $\frac{1}{2}$ p.); *Rákóczy Ferenczé:* Felsővadász (1 $\frac{1}{4}$ p.), Selyeb (8 p.), Csenyété (1 $\frac{1}{4}$ p.).

Báthory Istváné: Füžeralja, Komlós, Mátyásháza, Kajata, Nyiri, Biste, Vil, Pálháza (13 $\frac{1}{4}$ p.), Királynép, Haraszti, Györke (25 p.), Benyék (1 $\frac{1}{2}$ p.), Rozgony (12 p.), Szina (13 p.), Detek (1 p.), Szepsi (29 p.), Perény (4 $\frac{1}{4}$ p.).

Perényi-családé (János, György): Ujvár (1 p.), Szeszta (3 $\frac{3}{4}$ p.), Komorócz (3 p.), Nagyida (2 $\frac{1}{2}$ p.), Perény (1 p.), Vámosnémeti (1 p.), Kisémeti (1 $\frac{1}{2}$ p.), Nagybodoló (1 $\frac{1}{2}$ p.), Csécs (1 $\frac{1}{2}$ p.), Sziget (1 p.), Szikszó (11 p.), Nagyrészök ősi Perényi-birtok.²⁾

Bárczay Lászlóé: Pere (2 p.), Tuzsa (1 $\frac{1}{4}$ p.), Felsőhutka (2 p.), Alsóbárcza (2 p.), Felsőbárcza (1 p.), Csány (1 $\frac{1}{2}$ p.).

Kapy-család (András, László, János, Ferencz özv., Miklós özv.): Sáp (1 p.), Kéty (1 p.), Kupa 1 $\frac{1}{4}$ p.).

¹⁾ Ezen évi dic. conscriptio. U. ott.

²⁾ V. ö. *Demkó Kálmán:* Felsőmagyarországi várak stb. Hadtört. Közlemények. 1914. 620—21. ll.

Sennyey Jóbé és Jónásé: Onga ($\frac{1}{8}$ p.), Felsőkemencze (1 p.).

Dersffi Miklósé: Szikszó (11 p.), Ujvár ($2\frac{3}{4}$ p.), Pányok ($1\frac{3}{4}$ p.), Regeteruszka ($4\frac{3}{4}$ p.), Szeszta ($\frac{3}{4}$ p.), Komorócz (1 p.), Nagyida ($2\frac{1}{2}$ p.), Perény (1 p.), Vámosnémeti ($1\frac{1}{2}$ p.), Kisnémeti ($1\frac{1}{2}$ p.), Zsebes ($5\frac{3}{4}$ p.), Csécs ($1\frac{1}{4}$ p.), Sziget (1 p.).

Bátori Jánosé: Ujlak ($2\frac{1}{8}$ p.), Bátor ($1\frac{1}{2}$ $\frac{1}{8}$ p.), Felsőgagy (2 p.), Alsógagy (1 p.), Vendégi (1 p.),

Czéczei Jánosé: Felsőczécze (1 p.), Alsóczécze ($\frac{1}{8}$ p.), Felsőcsaj ($\frac{1}{4}$ p.), Szentlőrinczke (1 p.), Pólyi ($2\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ p.), Szakaly ($2\frac{1}{4}$ p.), Makrancz (1 p.).

Kornis-családé (Péter, Gáspár, Ferencz özv.): Alsógagy ($1\frac{1}{4}$ p.), Felsőgagy ($\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ p.), Ujlak ($\frac{1}{4}$ p.), Kornisruszka ($5\frac{1}{4}$ p.).

Beniczki Mártoné: Felsőczécze ($\frac{1}{2}$ p.), Alsóczécze ($\frac{1}{8}$ p.), Zsadány ($\frac{1}{2}$ p.), Szentlőrinczke ($\frac{1}{2}$ p.), Pólyi ($1\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ p.), Szakaly ($\frac{1}{2}$ p.), Makrancz ($\frac{3}{4}$ p.).

Serjéni Mihályé: Alsóméra ($1\frac{3}{4}$ p.), Bodókőújfalú ($6\frac{1}{2}$ p.), Arka (2 p.), Vágás ($\frac{1}{4}$ p.), Csontosfalva ($\frac{1}{4}$ p.).

Thurzó Györgyé: Göncz (80 p.).

Varsadi Gáspáré: Nagypeder ($1\frac{1}{2}$ p.), Alsógagy ($\frac{1}{8}$ p.), Papi ($1\frac{1}{4}$ p.), Tomor ($\frac{1}{4}$ p.), Devecser ($\frac{1}{2}$ p.), Sujta ($\frac{1}{2}$ p.), Korlátfalva ($\frac{1}{2}$ p.).

Semsey-családé (Vilmos, György özv., Mátyás, Miklós): Reste ($\frac{1}{2}$ $\frac{1}{8}$ p.), Kány (1 p.), Jászóújfalú ($1\frac{1}{4}$ p.), Sacza ($2\frac{3}{4}$ p.), Hatkócz ($1\frac{1}{2}$ p.).

Baksi Pálé és Györgyé: Büttös (1 p.), Vendégi ($\frac{1}{4}$ p.), Vajda ($3\frac{3}{4}$ p.), Alsógagy ($\frac{1}{8}$ p.), Ujlak ($\frac{1}{4}$ p.), Jánok ($\frac{1}{8}$ p.).

Nyáry Pálé: Rákos ($2\frac{1}{2}$ p.), Regete ($1\frac{1}{2}$ p.), Ujszállás ($1\frac{1}{2}$ p.), Pusztafalu ($2\frac{1}{4}$ p.), Váralja (3 p.), Ujváros ($4\frac{1}{8}$ p.).

Kátai Mihályé: Osva (2 p.), Felsőmislye ($2\frac{1}{4}$ p.), Balogd (1 p.), Alsómislye (2 p.).

Kinizsi-családé (János, Mihály, Benedek özv.): Kércs ($\frac{1}{3}$ p.), Felsőméra ($\frac{1}{8}$ p.), Alsóczécze ($\frac{1}{4}$ p.), Felsőcsaj ($\frac{1}{8}$ p.), Zsadány ($\frac{1}{2}$ p.), Csécs ($\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ p.), Makrancz ($\frac{1}{4}$ p.).

Pacsoth-családé (Zsigmond, János, Ferencz): Felsőméra ($\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ p.), Korlátfalva ($1\frac{3}{4}$ p.), Szalánczka ($\frac{1}{4}$ p.), Nádaska ($\frac{3}{4}$ p.), Bejnek ($\frac{3}{4}$ p.).

Morvai Gáspáré: Jánok ($\frac{1}{2}$ p.), Vendégi ($\frac{1}{4}$ p.), Alsógagy ($\frac{1}{8}$ p.), Bátor ($\frac{1}{8}$ p.), Ujlak ($\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ p.), Szolnok ($1\frac{1}{2}$ $\frac{1}{8}$ p.).

Fuló Mátyásé: Alsógagy ($\frac{3}{4}$ p.), Felsőgagy ($\frac{1}{4}$ p.), Bakta ($\frac{1}{8}$ p.), Ujlak ($\frac{1}{4}$ p.), Szolnok ($\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ p.), Alsóláncz ($\frac{1}{2}$ p.), Zsadány ($\frac{1}{8}$ p.), Sujta ($\frac{1}{4}$ porta.).

Négyesi Györgyé: Csenyéte ($\frac{1}{8}$ p.), Bátor ($\frac{1}{8}$ p.). *Jánoki Gáspáré*: Jánok ($\frac{1}{4}$ p.), Vajda ($\frac{1}{4}$ p.). *Vécsei Sandriné*: Jánok ($\frac{1}{4}$ p.), Vendégi ($\frac{1}{4}$ p.), Felsőgagy ($\frac{1}{8}$ p.). *Lorántfi Mihályé*: Kupa ($\frac{1}{4}$ p.), *Kákossi Istváné*: Kisfalú ($1\frac{3}{4}$ p.). *Golopi Gáspáré*: Felsőgolop ($\frac{1}{4}$ p.), Kornisruszka ($1\frac{3}{4}$ p.). *Monaki-család* (János, István, Péter): Felsőgolop (1 p.), Futókércs ($1\frac{1}{8}$ p.), Devecser ($\frac{1}{4}$ p.). *Mérai Miklósé*: Felsőméra ($\frac{1}{8}$ p.). *Özv. Forgáchnéé*: Nádasd (7 p.), Szkáros (3 p.), *Dobó Ferenczé*: Vágás ($\frac{1}{8}$ p.), Telkibánya ($9\frac{1}{2}$ p.). *Réttei Péteré*: Radvány ($1\frac{1}{2}$ p.). *Horvát Lászlóé*:

Felsőcsaj ($\frac{1}{4} \frac{1}{8}$ p.), Bogdán ($2\frac{1}{2}$ p.), Zsadány ($\frac{1}{2} \frac{1}{8}$ p.). *Kereki Jánosé* : Buzita ($\frac{1}{2}$ p.), Reste ($\frac{1}{8}$ p.). *Finkei Istváné* : Kisbodoló ($2\frac{1}{2}$ p.). *Deli Jánosé* : Kisbodoló ($\frac{1}{4}$ p.), Jánok ($\frac{1}{8}$ p.). *Barbély Jánosé* : Jánok ($\frac{1}{4}$ p.), Kispeder ($\frac{1}{4} \frac{1}{8}$ p.). *Széchy Tamásé* : Litka (3 p.), Enyiczke (2 p.), Csány (1 p.). *Erős Györgyé* : Lengyelfalva (3 p.). *Herczeg Ferenczé* : Vajkócz ($3\frac{1}{2}$ p.). *Szuhaí Gáspáré* : Kéres ($\frac{1}{3}$ p.), Csány ($\frac{1}{4}$ p.), Gecse ($\frac{1}{4} \frac{1}{8}$ p.). *Büdi Mihályé* : Búd (2 p.), stb.¹⁾

Borsodmegye. Területe a középkortól fogva²⁾ nem változott, egyedül Belsőbölcs körül mutatkoztak határingadozások, a mennyiben a községet néha Zemplénmegyéhez is sorolták.³⁾

Adózó portáinak száma 1554-ben 1439, 1555-ben 1283 $\frac{1}{2}$, 1564-ben 1631 $\frac{1}{2}$, 1566-ban 1847 $\frac{3}{4}$ $\frac{2}{3}$, 1572-ben 1790, 1576-ban 1563 $\frac{3}{4}$, 1582-ben 1220 $\frac{1}{2}$, 1584-ben 1162 $\frac{1}{2}$, 1596-ban 641 $\frac{1}{2}$. Az adó alá eső házak száma 1598-ban 2797, 1599-ben 1706, 1602-ben 705, 1604-ben 653. Az adózó porták száma 1609-ben 1703 $\frac{3}{4}$, 1619-ben 1683 $\frac{3}{4}$.⁴⁾ 1647—48-ban 74.⁵⁾

A megye területének jelentékeny részét a füleki bég 1555-ben behódoltatván, ebben az évben mintegy 199 $\frac{1}{2}$ porta adózott a töröknek. 1564-ben a hódolt porták száma már 611 $\frac{1}{4}$ $\frac{2}{3}$, 1566-ban 1207 $\frac{1}{4}$ $\frac{2}{3}$, 1570-ben 1257 $\frac{1}{2}$.

Az ez évi birtokállapot szerint *hódolt helységek* a Sajótól északra eső területen : Senye (9 p.), Ziliz (5 p.), Sáp (4 p.), Damak (1 p.), Rudobánya (13 p.), Horvát (2 p.), Edelény (9 $\frac{1}{2}$ p.), Nyárad (2 p.), Szuhogy (2 p.), Kaza (2 p.), Galgóc (1 p.), Divény (2 p.), Kelecsény (1 $\frac{1}{2}$ p.), Borsod (5 $\frac{1}{2}$ p.), Szirák (3 $\frac{1}{2}$ p.), Boldva (18 p.), Vámos (13 p.), Aszaló. A megyének a Sajótól délre eső területe ugyanekkor kevés kivétellel hódolt-sági volt.

A hódolt porták száma 1572-ben : 1581 $\frac{1}{2}$; 1574-ben : 1459 $\frac{1}{2}$; 1576-ban : 1505 $\frac{1}{4}$; 1578-ban : 1314 $\frac{1}{2}$. Eger bukása (1596) óta a megye lassanként teljesen behódolt. 1620-ban pl. csupán a megyének Szendrő várától északra eső csücske (Csehi, Szalonna, Szentjakab, Debréte, Meszes, Rakacza, Viszló, Martonyi) nem adózott a töröknek.⁶⁾ Ez a területi elhelyezkedés a XVII. sz. első felében változatlanul fennmaradt.⁷⁾

¹⁾ 1596-ki dic. conscriptio alapján összeállítva. (Orsz. levéltár).

²⁾ *Csánki* : I. 161.

³⁾ L. Zemplénmegyénél.

⁴⁾ Megfelelő évi dic. conscr. Orsz. ltár. és *Borovszky S.* : Borsodmegye tört. I. 120—21. II.

⁵⁾ Türk. u. Ung. Chronica. p. 80.

⁶⁾ Megfelelő évi dic. conscriptiók alapján. Orsz. ltár.

⁷⁾ Magyar. Tört. Tár. VI. 107—129. II. A szőnyi béke okirattára. 213—227. II. *Borovszky S.* : I. 269—93. I.

1575-ben kialakult a *szendrői nahie* is, hová (1579-ig) a szomszédos Abaúj-, Torna- és Gömörmegyék egy része tartozott.¹⁾

A megye határőrvédekszerű szerepe hatással volt, legalább a 16. sz. második felében, a birtokviszonyok kialakulására. Az adózó községek jelentékeny része *vártartozékká* lett, ezzel kapcsolatosan fogyott a nagy és kötött birtokok száma s túlsúlyba jutott a kisbirtokos elem. Az 1570-ki conscriptio szerint:

Szendrő vár tartozékai: Sáp (4 p.), Csehi (2½ p.), Sárosabód (½ p.), Galvács (2½ p.), Iván (1½ p.), Rudobánya (13 p.), Edelény (9½ p.), Kurrittyán, Garadna, (1 p.), Lád, Arnót (2½ p.), Vámos (13 p.), Aszaló, Keresztúr (30 p.), Ecseg, Bessenyő (4 p.).

Pulnok vár tartozékai: Dubicsány, Dédes (3 p.), Tardona (5 p.), Mályinka (1½ p.).

Szarvaskő tartozékai: Bóta (1 p.), Bánhorvát (1 p.), Uppony, Mercse (2 p.), Apátfalva (16 p.), Ostoros.

Diósgyőr tartozékai: Kápolna, Radistyán (10 p.), Parasznya (3 p.), Mohi (59 p.), Miskolcz (193 p.), Bábonny (4 p.), Pettni (10 p.), Mezőkövesd (45 p.), Keresztes (14½ p.), Kisgyőr (22 p.).

Tokaj vár tartozékai: Tarján (31 p.).

Onod vár tartozékai: Sajószentpéter (34 p.), Szederkény (6 p.), Onop (16 p.), Emőd (9 p.), A megye adózó portái közül 570 volt vártartozék.

Egyházi birtokok. Egri káptalané: Galgóc (1 p.), Várkony (3 p.), Csokva (5 p.), Kisfalud (5 p.), Palkonya (8 p.), Ároktő (20 p.), Csihemér (?) 43 p., Zomolya (9 p.), Bogát (40 p.), Montaj (11 p.), Alsóábrány (16 p.), Bábolna (4 p.).

Egri püspökségé: Szirák (3½ p.), Kürt (10 p.), Papi (7 p.), Harasny (11 p.), Szihalom (5 p.), Szöllőske (5 p.), Tárkány (15 p.), Zsércz (20 p.), Keresztespüspöki (1 p.).

Egri prépostságé: Novaj (15 p.), Kistálya (20 p.).

Tapolczai apátságé: Görömböly (17 p.), Tapolca, Nolaj (10 p.), Valk (2 p.).

Ládi kolostoré: Mohikeresztúr (4 p.), Dete (3 p.).

Egyházi birtok volt tehát 313½ porta.

Összefüggő, egységes uradalmak ebben az időben nincsenek a megye területén, sőt alig van olyan község, mely egész birtoka valamely földesúri családnak. Ilyen birtokosok a *Mágocsi*-család: Debréte (6 p.), Viszló (5 p.), Szentjakab (18 p.). *Divényi András:* Divény (2 p.). *Zoltai*-birtok: Kelecsény (1½ p.). *Rácz Péteré:* Borsod (5½ p.). *Finkei Jánosé:* Finke. *Basó*-családé: Boldva (18 p.). *Daróczi Mátéé:* Tapolcsány (4 p.). *Melíth Ferenczé:* Harbó (14 p.). *Dóczi Kelemené:* Visnyó (8 p.). *Kátai Ferenczé:* Szilvás (10 p.). *Fáncsi Jánosé:* Alsóbába (7 p.), Aranyos (25 p.), Nyárad (17 p.). *Rúkóczy Györgyé:* Felsőzsolca (10 p.). *Báthory Györgyé:* Tard (16 p.), Cserépalja (12 p.), *Figedieké:* Noszvaj (20 p.). *Tibolttaké:* Daróc (4 p.). *Csokaj Demeteré:* Rács. — Összesen tehát csak 205 p.

¹⁾ Deft. II. 502—503. és 520—21. II.

A megye többi községei kismemesi birtokok, 370½ adózó portával.¹⁾

Az 1620-ki birtokállapot szerint más a megye képe; az elpusztult megyében az adózó porták száma mindössze 174, s ebből csupán 9¾ porta nem adózott egyúttal a töröknek is. Egyházi birtokok, kivéve a sajószentpéteri praedicatorok 1 portányi birtokát ugyanott, nincsenek; nagyobb birtokosa csak egy van, maga az erdélyi fejedelem, a kié: Csokva (1 p.), Mercse (1¾ p.), Uppony (1 p.), Királd (½ p.), Botha (½ p.), Ároktó (4 p.), Cserép, Ecseg (¼ p.), Abod, Kurittyán (½ p.), Galgóc (1 p.). A többi fő- és kismemesi birtok.²⁾

A hét megye és a magyar királyság, illetőleg Erdély közjogi viszonyát — legalább általánosságban, — a nikolsburgi béke óta minden államszerződés körvonalozta, míg a részletek szabályozása kölcsönös megegyezés tárgya maradt. A megállapodások értelmében: a városokban és a végvárakban lakó nemesek és az egyháziak lakóházai a katonai beszállástól mentesek voltak, kivéve a fejedelem személyes jelenlétét; a fejedelmek a hét megye élére külön generálist, törvénytudó hadbíró, kapitányokat és egyéb tisztviselőket rendeltek, kik az országos törvények és az egyes városok statútumainak tiszteletben tartásával igazgatták a részeket; a fejedelmek a végvárakat kellő őrszéggel ellátni tartoztak s gondot viseltek arra is, hogy a hódoltató törekvések korlátoztassanak. A közbiztosság védelme a fejedelem kötelessége lévén, — »az vagabundus latrok, tolvajok« ellen kiadott rendeleteik foganatosításáról gondoskodni tartoztak; erre szolgáltak egyébként az egyes helyekre (Forró, Ináncs stb.) kihelyezett csapatok, melyeknek ellátását részben a megyék fedezték. A rablók és gonosztevők ügyében a megyék szabadon levelezhettek a királyi joghatóság alatt álló megyékkel. A szökött jobbágyokat földesuraik bárholnan is visszahozhatták.³⁾

A részek gazdasági jelentősége. A magyarországi részek megszerzésére és biztosítására irányuló küzdelmek szoros összefügg-

¹⁾ 1570-ki dic. conscriptio után. Orsz. ltár. A vármegye váruradalmainak korábbi (XVI. sz. közepe) elhelyezkedésére l. *Demkó Kálmán*: Felsőmagyarországi várak stb. Hadtört. Közlemények. 1914. 617—619. ll.

²⁾ 1620-ki dic. conscriptio alapján. Orsz. levéltár.

³⁾ A hét vármegye postulatumi és az azokra adott fejedelmi végzéseket 1645 szept. 20-ról. (Podhraczký gyűjt. Tört. Ivrét. 49. sz. M. Tud. Akad. kéziratára.) Itt csupán az elvi jelentőségű mozzanatokat emeltük ki.

gésben vannak Erdély gazdasági és hatalmi érdekeivel. A fejedelemség sajátos nemzetközi helyzete kelet és nyugat ütköző pontjain, szükségképen kiváltotta azon törekvéseket, melyek végső célja a joghatósági határok kiterjesztésével a szükséges gazdasági erőforrások megszerzése volt. Már Martinuzzi felismerte, hogy az erdélyi vajdaság területének anyagi erőforrásai nem elegendők jelentősebb politikai törekvések kifejtésére; ezen tény nyilvánvalóságának tudatában tett kísérleteket a szomszédos magyarországi részeknek az erdélyi érdekeltség hatáskörébe való vonására, a mivel egyúttal kijelölte Erdély nyugati politikájának legközvetlenebb céljait is. Innen van az, hogy a János Zsigmond és I. Ferdinánd, illetőleg Miksa közt lefolyt küzdelmeknek állandó tárgya az Erdélylyel határos megyék megszerzése, a mi a speyeri szerződésben a fejedelemség jelentékeny területi bővülését eredményezte; ugyanaz a törekvés jellemzi a Báthoryak korszakát, sőt Mihály vajda rövid uralkodását is. Bocskay, Bethlen, a két Rákóczy már a szorosabb értelemben vett partium és Erdély kapcsolatának több évtized tapasztalatától támogatott gazdasági súlyára hivatkozva, — törekedtek az erdélyi joghatóság lehető kiterjesztésére s mint ismeretes, Erdély épen az ő fejedelemségek alatt lett Kelet-Európa egyik számottevő politikai tényezőjévé.

Dica. Az adókulcs általában a porta, 1598-tól 1608-ig azonban a ház; változó a kirótt adóösszeg nagysága is.

Biharmegyéből: 1599-ben 5735 frt 75 d.; 1600-ban: 4154 frt 90 d.; 1604-ben: 2955 frt 15 d. folyt be.

Középszolnokmegyéből: 1604-ben 274 frt; 1605-ben 222 frt; 1605-ben 2 frtos alapon 444 frt.

Krasznamegyéből: 1604-ben 205 frt 50 d.; 1605-ben 188 frt.

Mármaros-, Zárandmegye, Lugos és Karánsebes tartományának dicális jövedelmeit nem ismerjük.

Ugocsamegye: 1598-ban 2224 frt; 1613-ban 597 frt; 1626-ban 247 frt 50 d.; 1635-ben 380 frt.

Beregmege: 1602-ben 3386 frt 8 d.; 1603-ban 1556 frt 41 d.; 1608-ban 795 frt 66½ d.; 1618-ban 586 frt 75 d.; 1620-ban 323 frt 48 d.

Szatmármegye: 1605-ben 1851 frt 43 d.; 1609-ben 1465 frt 69 d.; 1610-ben 1544 frt 44 d.; 1612-ben 2037 frt 91 d.; 1620-ban 3061 frt 87 d.; 1630-ban 1615 frt; 1635-ben 2127 frt 50 d.; 1647-ben 4745 frt 45½ d.; 1648-ban 522 frt 80 d.

Szabolcsmegye : 1604-ben 331 frt 70 d.; 1605-ben 531 frt 70 d.; 1608-ban 281 frt 50 d.; 1618-ban 552 frt 50 d.; 1626-ban 315 frt 14 d.; 1635—36-ban 1355 frt; 1648-ban 237 frt 32 d.

Zemplénmegye : 1602-ben 13.444 frt 83 d.; 1603-ban 8597 frt 50 d.; 1604-ben 6608 frt; 1609-ben 2221 frt; 1610-ben 2958 frt 50 d.; 1613-ban 3405 frt 31 $\frac{1}{4}$ d.; 1618-ban 1581 frt; 1648-ban 3033 frt 75 d.;

Abaújmegye : 1604-ben 5007 frt; 1608-ban 2034 frt 50 d.; 1609-ben 1546 frt; 1610-ben 1696 frt 37 $\frac{1}{2}$ d.; 1613-ban 2974 frt 50 d.; 1618-ban 1605 frt 37 d.; 1623-ban 2082 frt 75 d.; 1625-ben 2030 frt 51 d.; 1635—1636-ban 2005 frt 42 $\frac{1}{2}$ d.

Borsodmegye : 1604-ben 675 frt; 1605—06-ban 937 frt 47 d.; 1609-ben 361 frt.¹⁾

A dicának némi százalékát a dicatorok és egyéb tisztviselők nyerték ugyan, de azért mindig jelentékeny jövedelemforrásnak tekinthető.

Harminczadok. 1586-ban a *karánsebesi* 1900., a *körösbányai* 40., a *zilahi* 929., összesen 2869 frtot hajtott.²⁾

1599-ben a *nagyvárad*i borharminczad 2659 frt. 78 $\frac{1}{2}$ d.-t jövedelmezett, bár ettől fogva folytonosan apadt; a *debreczeni* 5192 frt. 34 $\frac{1}{2}$ dénárt; a *székelyhídi* 2183 frtot, a *tasnádi* 2218 frt 46 $\frac{1}{2}$ dénárt, a mi tehát egy összegben 12.279 frt. 59 $\frac{1}{2}$ d.³⁾ A szepesi kamarához tartozó kelet-magyarországi harminczadok az 1578 előtti években évenként átlag 26 ezer forintnyi jövedelmet hajtottak a kincstárnak; ennek az összegnek azonban egy része az eperjesi, lőcsei, késmárki, bártfai, ungvári, ófalvi és lublói harminczadokra esett. A később erdélyi joghatóság alá jutott megyékben harminczadhelyek a következők: Kassa, Sztropkó, Varannó, Homonna, Munkács, Szöllős, Szatmár, Károly, Kisvárda, Tokaj, Onod, Szikszó.⁴⁾ A harminczadszedő helyek a XVII. sz. elejéig még bővültek is. 1624—25-ben a *kassai* kamarához az 1623-ki harminczad-hátralék fejében a szepesi, kisszebeni, tokaji, nagybányai harminczadhelyekből 1404 frt. 85 d. folyt be. Ugyanebben az évben a *kassai* harminczados és az *abaujszántói* fiók 8264 frt. 2 dénárt szolgáltatott be; a *sztrop-*

¹⁾ A megfelelő évi dic. szerint. Orsz. ltár.

²⁾ Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1896. 324. l.

³⁾ Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1899. 38. l.

⁴⁾ Trigler György kimutatása 1579 jún. 15-ről. (Orsz. ltár. Acta partic. 889. s. köv. ll.)

kői 105 frt. 65 dénárt ; a *varannói* 2628 frt 20 dénárt ; a *homonai* 5067 frt. 65 dénárt ; a *munkácsi* 669 frt. $5\frac{1}{2}$ dénárt ; a *nagyszőlősi* 1989 frt.¹⁾ $39\frac{1}{2}$ dénárt, bár ebbe az első részlet nincs beszámítva ; a *szatmári* 964 frtot ; a *nagykárolyi* 1656 frt. $96\frac{1}{2}$ dénárt, az első részlet nélkül ; a *tokaji* 7733 frt. 98 dénárt ; a *kállai* 1431 frt. 13 dénárt ; a *szikszai* 1549 frt. 6 dénárt, az első részlet híján ; az *onodi* 50 frtot, az év utolsó részlete fejében ; a *nagybányai* 903 frt. 75 dénárt. Ezen hiányos kimutatásban foglalt harminczadjövedelem tehát a hét vármegyében 33.012 frt. $83\frac{1}{2}$ dénár.²⁾ A tulajdonképeni Partiumban fennálló harminczadhelyek (Karánsebes, Borosjenő, Belényes, Várad, Debreczen, Székelyhid, Zsibó, Tasnád, Máramaros³⁾ bevételeit nem ismerjük ugyan, de abból, hogy pl. a debreczeni harminczad 1602-ben 5189 frt. 43 dr.-t, 1604-ben 1179 frt. $8\frac{1}{2}$ dr.-t, a székelyhidi 1600-ban 3599 frt. 32 dr.-t stb. jövedelmezett,⁴⁾ jogosan lehet számottevő jövedelmezőségükre következtetnünk.

A *tizedjövedelem* a hét vármegyéből 1624-ben 990 frt. $16\frac{1}{2}$ dénár ; még ugyanabban az esztendőben egyéb természetű (pl. váuradalmi, élésmesterektől beszolgáltatott bevételek) jövedelmekből 7105 frt. 18 dénár folyt be.⁵⁾

Bányajövedelem. Elsősorban a *máramarosi* sóbányák jönnek tekintetbe, melyek pl. 1600—1601-ben a következő üzemet mutatják :

Az egész évben fejtettek 287.432 drb. kősót, melyből szállítás közben tönkrement 7703 drb. Az eladásból befolyt 7992 frt.

Törmelékből 712 frt. 93 d.

Vámból 74 » 48 d.

Összesen 8779 frt. 41 dénár, ezzel szemben a készkiadás csak 3185 frt. 7 d.⁶⁾ A máramarosi és erdélyi sóbányaüzem főleg Bethlen Gábor alatt vett nagy lendületet, úgy, hogy a királyi joghatóság alatt lévő területeket is elláthat-

1) 1573-ban létesült. *Szirmay* : Notitia com. Ugochiensis. Pestini. 1805. 95. l.

2) *Radvánszky B.* : Bethlen Gábor fej. udvartartása. 164—169. II.

3) App. Constit. P. II. tit. 12. A. I.

4) *Magy. Gazdaságtört. Szemle.* 1899. 88. l.

5) *Radvánszky* : id. kiadvány 169. s köv. II.

6) *Magy. Gazdaságtört. Szemle.* 1899. 194—95. I.

ták sóval; ez volt az oka az 1629-ki sótilalomnak is, mely az erdélyi sóbehozatalt lehetőségig korlátozni kívánta.¹⁾

Említés történik továbbá a *Belényes-vidéki* Vaskoh-ról és Rézbányáról is,²⁾ ámbár ezek, az Erdélyben levő egyéb arany-, ezüst-, réz- és vasbányákhoz hasonlóan, Bethlen Gábor koráig alig voltak üzemképesek. »Azok húsz esztendőttől fogva pusztán állanak, írja Bethlen egyik portai utasításában, — senki abból hasznót nem várhatna, ha volna mindjárt kinek elkezdni is miveltetését, bátor minden mesteremberek elégségesek volnának is, pénz és minden azokhoz való sok eszközök; de sok esztendeig nem állathatnak helyére, holott vízzel rakvák és csak az vizet sem vonhatnák ki az mély szárnyakból egynéhány esztendeig, sőt csak az víz kivonásához sem készülhetnének egy esztendeig, de mestereket sem találának arra. Más az, hogy ittegeket és sokféle ahoz való eszközöket Németországból kellene meghozatni, erdélyi ember azt nem is tudná mivelni, hanem német és olasz, azelőtt is azok mivelték, de azok mind elvesztek . . . Se arany, se ezüst, se rézbányát Erdélyben mostan nem mivelhettek.«³⁾ Ez az oka annak, hogy Bethlen Gábor 1626-ik hadjárata alkalmával a bányauzem emelése végett több száz felsőmagyarországi bányamunkást és tisztviselőt vitt magával Erdélybe.⁴⁾ Intenzívebb bányaművelést egyedül a *Nagybánya-vidéki* bányahelyeken (Avasvidéke, Iloba, Felsőbánya, Kapnik-, Oláhláposbánya stb.) találunk, melyek 1585 óta többnyire Erdély joghatósága alatt állottak s melyek 1620-ban Nagybánya város bérletébe mentek át évi 2000 frtéért. A bányauzem jövedelmezőségét igazolja, hogy a város a bányákból 1630 márcz. 2-től 1631 januáriás 4-ig aranyban 9600 drbot (à 3 frt. 25 d. = 31.200 frt.), ezüstben 27.115 tallért (à 1 frt. 75 kr. = 47.451 frt.), ötdarabos pénzben 5166 frt. 33 krt termelt, vagyis összesen 83817 frt. 33 kr. értéket, a mihez egyéb anyagok, szerszámok és élelmi cikkek eladásából még 24.283 frt. 10 kr. járulván, a

1) III. Ferdinánd 1629 május 30-ki rendelete. Podhraczky gyűjt. Tört. Ivrét. 56. (M. Tud. Akad. kéziratára.)

2) Approb. Constit. II. Tit. 9. A. 3.

3) 1622 márcz. 29-ről. Török-magyarkori Államokmt. I. 359. l.

4) Eszterházy Miklós élete. III. 2. l. *Pray*: Principatus etc. II. 104—105. ll.

város jövedelme a jelzett kilencz hónap alatt 108.100 frt. 43 kr. s ebből 40.118 frt. 79 kr. nettó.¹⁾

A sóbányajövedelem a kincstáré lévén, magánosoknak tiltva volt a sóaknanyitás;²⁾ kincstári jövedelem volt az aranypor,³⁾ valamint a kéneső is,⁴⁾ míg az arany-, ezüst-, réz- és kénbányák nyitása és művelése engedélyezve volt, de a tulajdonosok a bányatermék tizedét kötelesek voltak a kincstárnak beszállgatni.⁵⁾ Nem volt korlátozva a salétromfőzés sem, — »de ha ki kereskedésre és eladásra készít salétromot,« azt mindenek előtt a fiscusnak tartozik felajánlani.⁶⁾ Jelentős salétromtermelő vidék volt Szabolcsmegye, főleg Székely község környékén.⁷⁾

Figyelembe véve végül a részekben levő fiscalítások (Várad, Jenő, Kővár, Huszt, etc.) jövedelmezőségét, — bár erre vonatkozólag adatokat nem ismerünk,⁸⁾ — s a taksákat,⁹⁾ nyilvánvaló, hogy a részek gazdasági jelentősége szoros összefüggésben áll Erdély nemzetközi helyzetének jelentőségével; minél inkább bővültek ugyanis a fejedelemség anyagi erőforrásai, Erdély politikai súlya annál biztosabban érvényesült Magyarország belső életének irányításában épúgy, mint külföldi vonatkozásaiban. Igazolja ezt a következő rövid összehasonlítás is. Erdély *közjövödelme* 1586-ban állítólag 137.556 frt. 20 dénár, míg egy másik, hitelesebb kimutatás szerint ugyanekkor adókból, sókamaráktól, harminczadokból, bérletekből 67.842 frt. 850 drb. vert arany és 153 gira 12 nehezék vert ezüst folyt be.¹⁰⁾ Basta 1600-ki jelen-

1) Szellemly G.: Nagybányának és vidékének fémbányászata. Nagybánya. 1894. 15—16. ll.

2) App. Constit. P. III. tit. 15. Art. I—II. V. ö. 1633: XIII. t.-cz. és 1637: XX. t.-cz. Erd. Orsz. Eml. IX. 316. és 595. ll.

3) 1633: XVII. t.-cz. Erd. Orsz. Eml. IX. 317. l.

4) App. Constit. P. II. tit. 9. Art. II.

5) App. Constit. P. II. tit. 9. Art. I.

6) App. Constit. P. III. tit. 50. Art. I.

7) Fol. Hung. 507. (M. N. Múz.) Nyíregyházi János nyugtatványa 1651 decz. 31.-ről.

8) Annyit tudunk, hogy Kővár 1584-ben 2000 frtot jövedelmezett. M. Gazdaságtört. Szemle. 1896. 326. l.

9) Nagyvárad taksája pl. 1630—37-ig 1400—1800 frt. közt váltakozott. Erd. Orsz. Eml. IX. 106., 272., 288., 324., 408., 434., 463., 598. ll.

10) Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1896. 322—25. ll.

tése szerint »a fejedelemség jelen állapotában évenként 100.000 tallér a legnagyobb összeg, a mit belőle húzni lehet.«¹⁾ 1628-ban Erdély jövedelme már 167.261 frt. 23 d. és 17.120 tallér. 1629-ben 164.004 frt. 54 d. és 9602 tallér.²⁾ Az 1658—60-ki török hódítás tehát nemcsak Erdélynek tulajdonképeni határai közé való szorítását eredményezte, — mert hiszen a Partium Máramaros-megye kivételével fokozatosan hódoltsággá lett, — hanem egyúttal az ezen részekből nyert jövedelemforrások végleges kiapadását is jelentette. Az államra rótt terhek aránytalan fokozása az államháztartási jövedelemforrások ugyancsak aránytalan és egyidejű csökkenésével, okozta Erdély politikai jelentőségének rohamos hanyatlását és feltartóztathatatlan bukását.

¹⁾ Emlékirata gr. Teleki Domokos közlésében. Századok. 1868. 555. l.

²⁾ *Radvánszky*: Udvartartás etc. 232—33. ll.

HARMADIK RÉSZ

ERDÉLY HANYATLÁSÁNAK ÉS
ÖNÁLLÓSÁGA MEGSZÜNÉSÉNEK
TÖRTÉNETE

1660—1711

I.

1660—1664.

Nagyvárad bukásának jelentősége és hatása. Kemény János fejedelemsége és szövetsége I. Lipóttal. I. Apaffi Mihály. Parasztmozgalmak a Partiumban 1660—1661. A törökök hódoltatásai és az azok ellen felmerült panaszok. A magyarországi török hadjárat és Erdély. Székelyhíd lerombolása.

Nagyvárad bukását már az egykorúak is Erdély és a részek rendszeres behódoltatása kezdetének tartották. A feladási pontok kikötötték ugyan, hogy »Váradon és ahhoz tartozó jóságokon kívül semminemű több várak, kastélyok el nem vétetnek«; ¹⁾ de tulajdonképen már ezen megszorítás is kiszolgáltatta Biharmegye nagy részét a hódoltató törekvéseknek, a mennyiben részökre a Váradhoz tartozó 160 egész falu és 4 rész ²⁾ birtokbavételét szerződésileg biztosította. Kérdés tárgya ezek után csupán az lehetett, sikerül-e a hódoltság továbbterjedésének korlátozása legalább ezen új területi elhelyezkedés állandósításával? E tekintetben azonban Kemény János kétségtelennek tartotta, hogy »kimondatott az sententia, ... hogy Várad megvétele után Erdélyben pasákat és bégeket ültessenek és többé fejedelemség benne ne legyen.« ³⁾ »Ha Várad keresztyén kéztől elesik, bizony megkérdik rövid időn, mit főznek Kassán, meg feljebb is,« — írta Rhédey László ⁴⁾ sőt a bécsi

¹⁾ Magy. Tört. Tár. XVII. 133. I. Hadtört. Közl. 1892. 390. Török-magyarkori Államokmt. III. 486. Hon és külföld. 1841. 113. I.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. XI. 108—9. és 111. II.

³⁾ 1667 szept. 12-ki levele Bethlen Farkashoz. M. Tört. Tár. XVIII. 146. I.

⁴⁾ 1660 július 26-ról. Magy. Tört. Tár. XVII. 90. I.

udvarban is tudni vélték, hogy a tiszántúli részek behódoltatása a közel jövőben be fog következni.¹⁾

Erdély belpolitikai helyzete valóban kedvezett a porta hatalmi törekvéseinek. A megújuló pártküzdelmek során a porta pártfogoltjának Baresay Ákosnak lemondatása, majd Kemény Jánosnak fejedelemmé választásával a külpolitikai viszonyok kuszáltsága ²⁾ bármikor alkalmas ürügyül szolgálhatott a tényleges beavatkozásra. Kemény egyénisége kezdetben nem volt ugyan ellenszenves a portán,³⁾ sőt a hódoltsági vezérek is készségesen felajánlották közreműködésüket megerősíttetése kieszközlésében,⁴⁾ mindamellett különösebb államférfiúi belátás nélkül is felismerhető volt, hogy a kifosztott Erdély pénzügyi helyzete miatt az athnaméhoz kötött feltételek betöltése teljesen lehetetlen. Kemény Jánost és a rendeket tehát épen az összeütközés kikerülhetetlenségének tudata készítette a *bécsi udvarral való szövetkezés* megkísérlésére,⁵⁾ de itt a szövetség jelentőségét nem értékelték kellően s csak azért foglalkoztak azzal, mivel az a királyi joghatóság Erdélyre való kiterjesztésének lehetőségével állott vonatkozásban. Bánffy Dénes áprilisi jelentése szerint I. Lipót biztosítékul Székelyhíd és Kővár, esetleg Szamosújvár átadását kívánta, legalább arra az időre, míg a török háború veszedelme elhárul. »Isten végben vivén hazánk dolgát és megcsendesítvén, ő felsége az praesidiumot mindjárt belőlük kihozza és resignálja Erdélynek.« Az 1661. áprilisi *besztercezi országgyűlést* tehát egyfelől az erdély megsegítésére szükséges tekintélyes német haderő kilátásba helyezése,⁶⁾ másfelől a porta

1) Tört. Tár. 1880. 742—43. ll.

2) *Szilágyi S.* : Kemény János. (Vértanuk. 7—25. ll.) Erd. Orsz. Eml. XII. 48—53. ll. *Erdélyi A.* : id. dolg. Századok. 1906. 531—37. ll., Kemény iránt feltűnő ellenszenvvel; *Persán K.* : Kemény János fejedelemsége. Kolozsvár, 1907. 12—16. ll. Kemény János levelei. Hadtört. Közl. 1892. 421—32. ll.

3) *Szilágyi* : id. dolg. Vértanuk. 31. l. *Bethlen J.* : Comm. lib. III. p. 56. Kemény 1661 januárius 16-ki lev. Hadtört. Közl. 1892. 433. l.

4) Kemény levelei 1661 márcz. 11., márcz. 31. és ápr. 7-ről. Hadtört. Közl. 1892. 433—35. ll. *Szalárdy* : 602—603. ll.

5) Magy. Tört. Tár. VII. 169. l. Kemény levele Csáky Istvánhoz 1661 febr. 26. Erd. Orsz. Eml. XII. 488—89.

6) Teleki Mihály lev. II. 56—57. ll.

álláspontjában beállott változás, az udvarral folytatott alkudozások hírének hatása alatt határozottan Kemény fejedelemsége ellen irányuló hangulattal,¹⁾ készítette a nem minden kétértelműség nélkül fogalmazott választási feltételekre hivatkozva,²⁾ az I. Lipóttal kötendő szövetség végrehajtására.³⁾

Barcsay indokolatlan kivégeztetésének⁴⁾ híre a török seregeket már útban találta Erdély felé s Kemény kénytelen volt előlük királyi területre menekülni.⁵⁾ Jóllehet a német segédc csapatok megérkezése és hadiműködése⁶⁾ a kívánt fordulatot egyáltalában nem idézte elő, mert Montecuccoli néhány vár (Kolozsvár, Szamosújvár, Bethlen, Kővár, Székelyhíd) megszállása után hadait felsőbb parancsra Erdélyből kivonta,⁷⁾ Kemény János a libáncsi részgyűlésen,⁸⁾ majd a kisselyki országgyűlésen (nov. 20.) török parancsszóra fejedelemmé választott Apaffi Mihály⁹⁾ megbuktatását haladéktalanul megkísérlendőnek tartotta.¹⁰⁾ Támadása azonban, melyet nem készíthe-

¹⁾ V. ö. Kemény május 12-ki lev. Erd. Orsz. Eml. XII. 507. 1. és Hadtört. Közl. 1892. 435—37. ll.

²⁾ »Hogy az fényes portától soha semmi időben el nem szakad, sem az országot elszakasztani nem igyekezik... Úgy mindazáltal, hogyha az porta is nyilvánvaló romlásunkra s veszedelmünkre nem igyekezik, in tali casu ő nga is minden utakat, módokat hazánk megmaradására elkövet-hessen etc.« 1660. decz. (24—1661. jan. 22.) szászrégeni gyűlés III. cond. Erd. Orsz. Eml. XII. 474. 1.

³⁾ »Az haza s annak fejedelme pedig az articulus szerént addig tartozik a törökhöz való kötelességét megtartani, a meddig oltalmazza, prote-gálja minden ellenségi ellen.« Ellenkező esetben »szabad mind az ország-nak s mind a fejedelemnek maga oltalmazására minden mediumokat fel-keresni...« »Azért az haza császárhoz ő felségéhez való ragaszkodásban találja magának securitást.« Tudósítás a besztercei országgyűlésről. Magy. Tört. Tár. VI. 92—93. ll.

⁴⁾ Az előzményekre vonatkozó országos intézkedések ism. *Erdélyi A.* : id. dolg. Századok. 1906. 540—45. *Persian K.* : id. dolg. 33. 1.

⁵⁾ *Szalárdy* : 610—17. ll. Kemény János levelei június 15-től. Had-tört. Közl. 1892. 439. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XII. 60—62. ll.

⁶⁾ *Szilágyi S.* : id. mű. Vértanuk. 58—59. *Acsády Ignác* : Mill. tört. VII. 114—17. *Persian K.* : id. dolg. 36—40 ll.

⁷⁾ Kemény János nov. 12-ki levele. Hadtört. Közl. 1892. 456—59. és 461. ll.

⁸⁾ 1661 szept. 4. Erd. Orsz. Eml. XII. 64. 1.

⁹⁾ Erd. Orsz. Eml. XIII. 5, 75. s köv. ll.

¹⁰⁾ V. ö. decz. 16-ki levelével. Hadtört. Közl. 1892. 462. 1.

tett elő kellőképen, — mint ismeretes — kudarczczal s a *nagyszőlősi csataterén* halálával végződött (1662. januárus 23.).¹⁾

A politikai egységében megoszlott Erdély rendszeres behódoltatása még akkor sem járt volna akadálylyal, ha a hódoltató törekvéseket egyébként egységes, minden társadalmi réteg és néposztály politikai öntudatát egyaránt átható passiv ellenállás korlátozta volna. A politikai egység tudata azonban a tulajdonképeni politikai nemzetnél is hiányzott, még kevésbbé volt tehát feltalálható a jobbágyság körében. A hadisarecz és adóemelés fejében Erdélyre kirótt óriási anyagi terhek első-sorban a jobbágyságra nehezedtek,²⁾ melyet az átvonuló töröktár hadak is fosztogattak és földönfutóvá tettek³⁾ s így érthető, hogy a partiumbeli jobbágyságban a központi kormányhatalom fensőbbbségébe vetett hit megrendülvén, egyéni érkei védelmét az államérdekek rovására, sőt a politikai közösség nyílt megtagadásával is hajlandó volt megkísérelni. Ez magyarázza meg a részek rohamos behódolását, az ugyanakkor kitört *paraszmozgalmak* természetes következményeként.

Szatmármegye jobbágysága körében már 1658. végén mutatkoztak az elégedetlenség jelei⁴⁾ s 1660 elején már tömegekbe összeverődve támadt a nemességre.⁵⁾ Egyidejűleg *Bihar- és Zarándmegye* fellázított jobbágysága is (Belényes, Papmező, Halmágy, Körösbánya vidékén) megtagadta az engedelmességet, hangoztatván, hogy »a vármegye tiszteitől is semmit nem

1) *Szalárdy* : 626—29. II. *Szilágyi S.* : Vértanuk. 78—83. II. *Persán K.* : id. dolg. 47—51. II.

2) Az 1658 nov. 6-ki segesvári országgyűlés portánként 20 frtot (Erd. Orsz. Eml. XII. 100.), az 1659 márcz. 26-ki beszterczei gyűlés ugyanannyit (U. ott. XII. 227.), az 1660 július 5-ki segesvári gyűlés pedig 25 tallért (U. ott. XII. 443.) rótt ki. Így érthető, hogy Ugron András számadása szerint 1659-ben Középszolnok 2812 frt. 40 dénárt, Krasznamegye 2135 frtot fizethetett, míg Biharmegye 4010 frt. 80 dénárnyi aranyon kívül különbözö czímen 18.572 frtot volt kénytelen adni. Erd. Orsz. Eml. XII. 263. V. ö. azonfelül U. ott. XII. 273—74. II.

3) A Nagyvárad bukását megelőző eseményekre l. *Szalárdy* : 490—504. *Szűcs J.* : Debreczen v. tört. II. 362. s köv. II. *Evlia Cselebi* : I. 40. I.

4) A megye statútuma 1658 okt. 11-ről. *Kolosvári-Óvári* : Corp. Statut. III. 140.

5) 1660 máj. 21-ki megyei statútum. *Kolosvári-Óvári* : Corp. Stat. III. 143—44. V. ö. 1661-re M. Tört. Tár. XVII. 150—51. II.

függenének, adót fizetni s beszolgáltatni nem akarnának; majd csapatokká szervezkedve zászlókkal, dobokkal faluról-falura jártak s izgattak földesuraik ellen, kik Borosjenő bukása óta jobbára Váradra húzódtak. Nem is látszott valószínűtlennek, hogy »a sok ezer számú parasztság egyetértvén egymással, együvé gördülni és éjszaka a városra ütni ne kezdjen.«¹⁾ Várad török kézre jutását — ily előzmények után — a partiumbeli jobbágyság közönyösen fogadta, sőt Középszolnok- és Krasznamegyék parasztsága azonnal felajánlotta önkéntes behódolását, — »melynek Ali pasa nagyon örülvén, nekik die 5. Sept. erős hitlevelet íratott s küldött vala : egy pénz érő károk sem lenne és minden meghajlottaknak oltalmazójok lenne, csak szállának haza városokba, faluikba és szántánának, vetnének, majorkodnának.«²⁾ A parasztság elégedetlensége természetesen a hódoltsági pasák figyelmét sem kerülte el, kik abban a hódoltsági határok akadálytalan kiterjesztésének legkönnyebb eszközét látván, a mozgalmat állandóan táplálták s a parasztságot jobbágyterheiktől való mentesítésök ígéréssel magoknak megnyerték. A szatmári német kapitány értesülése szerint »a Székelyhidon túl lakó parasztság egyhangulag megesküdött, hogy minden magyart és németet, kit fegyverben találnak, ellenségeknek fognak tekinteni,« — de abban a meggyőződésben volt, hogy a felkelést Erdélyből irányítják. Ezen feltevés ellen a rendek és Kemény János egyértelműen tiltakoztak³⁾ s mint az egyik parasztvezér, Mándi András leveléből csakhamar ki is tűnt, — a mozgalom vezetője a váradi pasa volt. »Nem akarunk — úgymond — felszabadulni földesuraink hatalma alól, felszabadított már az, ki hatalmasabb minden úrnál. Nem vagyunk bűnösök benne és magunk is kívánjuk, hogy uraságtok szabadítsanak meg minket a török járomtól... A basa embere mindennap unszol, hogy ejtsük fogságba azokat, kik még nem hódoltak meg, akár urak, akár szolgák.«⁴⁾

A váradi pasától úrbéri kötelezettségeitől felszabadított

¹⁾ Szalárdy : 467—68. II.

²⁾ Szalárdy : 592. I.

³⁾ 1660 végéről. Tört. Tár. 1880. 744—45. II.

⁴⁾ Tört. Tár. 1880. 745. I. és egy névtelen jelentése 1661 jún. 16-ról. U. ott. 1880. 746. I.

paraszság valóban vakon engedelmeskedett a töröknek; ¹⁾ ők foglalták el számukra Szentjobb várát, ²⁾ Papmezőt és Sólyomkőt, ³⁾ sőt közreműködtek Székelyhid — egyébként sikertelen — ostromában is, ⁴⁾ annyival inkább, mivel a budai pasa kiáltványa értelmében minden falu három embert tartozott a szultán zászlói alá állítani s ezért egy évi teljes adómentességet nyernek, azontúl pedig csak két tallért fognak fejenként fizetni. ⁵⁾ Kemény János joggal félthette tehát tőlük a szomszédos Középszolnok- és krasznamegyei várakat is, ⁶⁾ melyek védelmére Belsőszolnok-megye nemességét haladéktalanul felszólította. ⁷⁾ Kivételes közbiztonsági intézkedések, így a Váradra »hír nélkül« való bemenetel eltiltása a magánosoknak épúgy, mint falvaknak és városoknak, ⁸⁾ a mozgalom továbbterjedését megakadályozták ugyan, de a behódoltatás korlátozására hatással nem voltak.

S ez természetes is. Erdély belső viszonyai és külpolitikai helyzete, nemkülönben a partiumbeli paraszság török-barát magatartása, a *porta hatalmi törekvéseinek* fölötté kedvező körülmények voltak, gyakorlati érvényesítésükre irányuló kísérleteik ezek következtében kétségtelen sikerűeknek látszottak. Ali pasa Nagyvárad bukása után közvetlenül Halmágy őrségét szolgáltatta fel behódolásra, ⁹⁾ s mivel ugyanekkor Középszolnok- és Krasznamegye jobbágysága önként felajánlotta adózását, ¹⁰⁾ a Várad átadásakor megállapított egyezség ellenére a várhoz

¹⁾ Szalárdy : 605. l.

²⁾ Tört. Tár. 1880. 748—49. Szalárdy : 605—6. II. Erd. Orsz. Eml. XII. 492. l. Rhédey László levelei 1661 márcz. 7-től. M. Tört. Tár. XVIII. 140—48. II. G. Kraus : Siebenbürg. Chronik. II. 144. l.

³⁾ Szilágyi S. : Vértanuk. 32. l. V. ö. Szilvási Bálint 1662 januárius 5-ki jelentésével. Török-magyarkori Államokmt. IV. 18. l.

⁴⁾ Tört. Tár. 1880. 746. 748—49. II. Óváry : Tört. bizottság oklevél-más. III. 165—66. Erd. Orsz. Eml. XII. 492. Szilágyi : Vértanuk. 32—33. II.

⁵⁾ 1661 márczius 19-ről. Óváry : III. 167. l.

⁶⁾ 1661 febr. 8-ki levele. Tört. Tár. 1888. 48—49. II. Cseh várát meg is támadták, de siker nélkül. Tört. Tár. 1881. 115. l.

⁷⁾ A megye 1661 febr. 10-ki gyűlésének határozata. Belsőszolnok-megye jkönyve. (Szolnok-Dobokamegye lt.)

⁸⁾ Kolozsmegye 1641—96-ki jkönyve. 313. l. (Kolozsmegye ltára.).

⁹⁾ Török-magyarkori Államokmt. III. 481. l.

¹⁰⁾ Szalárdy : 592. l.

jog szerint nem tartozó részek behódoltatását is megkezdte. Az 1660. októberi (20. — nov. 9.) segesvári országgyűlés erre való tekintetből a pasát külön követtséggel kívánta figyelmeztetni, hogy »Váradhoz az Ali basa őnga hiti és végzése szerint azon faluk birattassanak, melyek eleitől fogván birattattak és a melyeknek az váradi kapitányok parancsoltak, u. m. fiscalis jószágok és hajdú városok«, de ugyanez az országgyűlés végső esetben kész volt egész Biharmegye feláldozására is, — hogy »csak az Biharvármegyén kívül való részek maradhatnának meg.«¹⁾ Az országgyűlés előterjesztésének azonban ekkor már semmi súlya nem volt; a porta Bihar-, Kraszna- és Középszolnokmegyét az újonnan szervezett nagyváradi ejalethez tartozóknak kívánta tekinteni²⁾ s ennek alapján Szinán váradi pasa haladéktalanul hozzáfogott a biharmegyei falvaknak összeírásához is, olyanformán, hogy minden községből három embert rendelt magához s azokkal iratta be az illető községet a defterbe; az önként behódoltaknak egy évi adómentességet ígért s annak leteltével is csak tized és évi két tallér fizetésére kötelezte őket.³⁾ Minthogy a szultáni parancs egyszerűen csak »Szolnokmegyét« említett, Szinán pasa Belsőszolnokmegyét is felszólította a behódolásra,⁴⁾ sőt a Piri pasától összeállított defterre hivatkozva,⁵⁾ 1661 végén »Gyalu városát és az több falukat,« köztük Kolozs- és Dobokamegyék számtalan helységét magának követelte.⁶⁾ A bánffyhungyadiak a zaklatások elkerülése végett már előbb is készek voltak behódolni,⁷⁾ Kolozsmegye

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. XII. 464. l.

²⁾ »Perleguntur litterae vazerii Budensis in Hungaricum idioma translatae, continentes mandatum imperatoris Turcici, ut comitatus Biariensis, Krasznensis et Szolnokiensis dependant passa Varadiensi, alioquin praedam futuros Turcis.« 1660 decz. (24—1661 jan. 12.) országgyűlés iratai. Erd. Orsz. Eml. XII. 470. l.

³⁾ 1661 febr. 2. Tört. Tár. 1880. 749. l

⁴⁾ Kemény János lev. 1661 január 12-ről. Hadtört. Közl. 1892. 432. l. A pasa június 21-ki lev. Török-magyarkori Államokmt. III. 490—91. ll.

⁵⁾ Szilágyi S.: Az erdélyi hódoltság és végvárai. Rajzok és tan. II. 156—57. ll.

⁶⁾ 1661 decz. 2 ról. Török-magyarkori Államokmt. IV. 12—13. ll.

⁷⁾ Bornemisza Kata levele Teleki Mihályhoz 1661 ápr. 25. Teleki Mihály lev. (szerk. Gergely Sámuel). II. 67.

szomszédos helységeivel együtt,¹⁾ úgy hogy a fejedelem részéről sürgős közbelépés vált szükségessé, annál is inkább, mert a hódoltatás időközben Halmágy és Kőrösbánya vidékén is megkezdődött.²⁾

Apaffi a porta utasításának megfelelően³⁾ már 1662. júniusában panaszt emelt Ali pasa előtt a váradiak ellen, honnan »az hódoltatás semmiképpen meg nem szűnik, annyira, hogy — úgymond — szinte ide Kolozsvár szomszédságában is, az hol magunk vagyunk, jöttek némely nap hódoltató levelek.«⁴⁾ Követei azonban Erdély területi épségét biztosítani nem tudták, mert Ali Kraszna- és Középszolnokmegyék Váradhoz való csatolását változtatlanul követelte;⁵⁾ valószínűleg az ő állásfoglalásának tulajdonítható, hogy Apaffinak a nagyvezérhez intézett közvetlen előterjesztései⁶⁾ sem jártak eredménnyel. — A porta a váradi pasát az erdélyi terület behódoltatásától tényleg eltiltotta,⁷⁾ de oly lanyhán és határozatlanul, hogy Huszain pasa nyugodtan folytathatta tovább a részeken kívül a tulajdonképeni Erdély (Belsőszolnok-, Doboka-, Hunyad-megye).behódoltatását is, azzal magyarázván eljárását, hogy »ő magától nem cselekszik semmit, de az mely tartományokat eddig be akart hódoltatni, azoktól meg nem szűnik.«⁸⁾ Jellemzi a helyzetet, hogy a nagyvezér az 1662. őszen (okt. 22. — nov. 1.) megtartott *meggyesi országgyűlésnek*⁹⁾ a rendszeressé váló hódoltatások korlátozását újból sürgető előterjesztéseire¹⁰⁾ mindössze annyit válaszolt, hogy csak írják meg a portára, ha

1) U. annak levele Telekihez 1661 jún. 26. Teleki Mihláy lev. II. 95.

2) Kemény János 1661 márczius 31-ki levele. Hadtört. Közl. 1892. 434. l.

3) Erd. Orsz. Eml. XIII. 29. l.

4) 1662 június 13-ról. Török-magyarkori Államokmt. IV. 58. l.

5) Apaffi 1662 július 20-ki levele a nagyvezérhez. Török-magyarkori Államokmt. IV. 70. l.

6) U. ott. IV. 69—70. ll.

7) A rendek 1662 okt. 21. és okt. 25-ki előterjesztései szerint. U. ott. IV. 73. és 76. ll.

8) Apaffi 1662 okt. 19-ki és a rendek okt. 25-ki előterjesztései szerint. U. ott. IV. 73. és 76. ll.

9) Erd. Orsz. Eml. XIII. 31. l.

10) Közölve Török-magyarkori Államokmt. IV. 71—78. ll.

a pasa »hadat küldött az váradi határon kívül« az erdélyi részekbe, mert »ő hatalmassága tehet róla;« egyébként azonban úgymond, »kikeletkor nekünk is utunk leszen arra felé közelebb és ha mi oly dolgok akadályok fenmaradtak, akkor eligazítjuk.«¹⁾ A porta ezzel annyit mindenesetre kifejezett, hogy a fejedelem és az ország részéről hangoztatott panaszoknak nagyobb jelentőséget egyáltalában nem tulajdonít s a hódoltsági határok szabatos megállapítását nem tartja sürgősnek. A rendek siettek ugyan felvilágosítani a portát, hogy nem török csapatoktól végrehajtott hódoltatásról van szó és »maga személye szerint« Huszain pasa hódoltatni az erdélyi határban nem jött, de »karóban veréssel, rabságra való vitelle« fenyegetőző hódoltató parancsai már eddig is oly mértékben kiterjesztették a török joghatóságot, hogy Erdélytől ennek következtében a rá kirótt hadiadó beszolgáltatását alig remélhetik.²⁾

A porta figyelmét azonban inkább lekötötték a magyarországi bonyodalmak, mint az erdélyi széleken állandóvá lett határvillongások, melyekről tudomást vett ugyan, de azok orvoslását bizonytalan időre halasztgatta. I. Lipót fegyveres beavatkozása Kemény János és fia Simon érdekében, majd azzal egyidejűleg néhány dunántúli török erősség elfoglalása,³⁾ főleg azonban Zrinyi-Ujvár felépíttetése Zrinyi Miklóstól,⁴⁾ állandó izgalomban tartották a portát, a hol a Velenczével folyt küzdelmek kapcsán különben is a háború-politika jutott túlsúlyra.⁵⁾ A porta ezek miatt már 1661 nyarán háborúval fenyegetőzött⁶⁾ s határozottan követelte Zrinyi-Ujvár lerombolását, melyért eszerében állítólag Várad visszaadásától sem vonakodott volna.⁷⁾ A bécsi udvar a háború kikerülése végett Montecuccolit — mint láttuk — Erdélyből visszarendelte, mivel azonban a portán

¹⁾ 1662 nov. 23-ról. Török-magyarkori Államokmt. IV. 78—79. ll.

²⁾ 1662 nov. 24-ről. U. ott. IV. 80—81. ll.

³⁾ Tört. Tár. 1880. 755. l.

⁴⁾ *Széchy K.* : Gr. Zrinyi Miklós. IV. k. 157—59. ll.

⁵⁾ *Acsády I.* : id. műve. Millen. tört. VII. 167—68. ll.

⁶⁾ 1661 aug. 27-ki jelentés egy török futár érkezéséről. Tört. Tár. 1880. 756. l.

⁷⁾ 1661 okt. 8-ki jelentés szerint. Tört. Tár. 1880. 756. l. Ugyanazt beszélték 1661 nyarán Erdélyben is. Teleki Mihály lev. II. 330—31. lapok.

a hadjárat kérdése elvileg már el volt döntve,¹⁾ a császári sereg kivonulása daczára is teljesíthetetlen követelések támasztásával valósággal a háború kierőszakolására törekedtek. Így újabban Nagyvárad visszaadásáról már tudni sem akartak, ellenben követelték Apaffi elismertetését, Zrinyi-Ujvár lerombolását és az erdélyi várak kiürítését.²⁾ Jóllehet Montecuccoli a tényleges helyzet alapján a háborút elkerülhetetlennek tartotta,³⁾ az udvar mégis megkísérelte, — akár jelentékeny engedmények árán is — a háború kitörésének megakadályozását, mely Zrinyi 1662. nyári portyázó hadműveletei következtében⁴⁾ mindinkább valószínűbbé vált. Az ellentétek kiélesedésére mutat, hogy a porta előbbi feltételei mellé *Székelyhid átadását* is csatolta⁵⁾ s hogy a temesvári pasa a béketárgyalások vezetésével megbízott császári követet nem is fogadta.⁶⁾ Bécsben ezek hatása alatt Székelyhid lerontásáról gondolkozni is kezdtek,⁷⁾ sőt utóbb a vár átadására, Erdély kiürítésére és Zrinyi-Ujvár lerombolására is hajlandók voltak,⁸⁾ de az 1663. júniusában tekintélyes haderővel Belgrádnál táborozó nagyvezér most már évi adófizetést is követelt, ezt pedig még az udvar is soka-lotta.⁹⁾ Ezen védelmi politika természetesen teljesen indokolatlan volt s mint a következmények, főleg Érsekujvár török kézre jutása igazolták is,¹⁰⁾ az adott viszonyok között a török uralom megerősödését és a hódoltsági határok nagymértvű kiterjesztését idézte elő.

¹⁾ Mascellini 1662 febr. 13-ki lev. Török-magyark. Államokmt. IV. 25. l.

²⁾ Chiaromanni 1662 januárus 21-ki jelentése. *Óváry* : III. 183. l.

³⁾ Chiaromanni 1662 ápr. 1-én kelt jelentése. *Óváry* : III. 186. l.

⁴⁾ 1662 szept. 13-ki jelentés. Tört. Tár. 1881. 119. l. *Széchy K.* : i. m. IV. 245—46. ll.

⁵⁾ 1662 deczember 23-ki jelentés. Tört. Tár. 1881. 121. l.

⁶⁾ 1663 januárus 20. és 24-ki jelentések. Tört. Tár. 1881. 122. l.

⁷⁾ 1663 februárus 21-ki jelentés. Tört. Tár. 1881. 123. l.

⁸⁾ 1663 márczius 23-ki jelentés. U. ott. 1881. 123. l.

⁹⁾ *Karácson Imre* : Az 1663. török hadjárat Magyarországon. Hadtört. Közl. 1896. 75—83. ll. *Thúry J.* : Az 1663—64-i hadjárat. Hadtört. Közl. 1890. 368—78. ll.

¹⁰⁾ Különféle jelentések 1663 augusztusról. Tört. Tár. 1881. 127—30. *Óváry* : III. 201—204. ll. *Karácson J.* : id. közl. Hadtört. Közl. 1896. 86—92. ll. *Thúry* : id. közl. Hadtört. Közl. 1890. 378—82. ll. *Széchy K.* : i. m. V. k. 34. s köv. ll.

A magyarországi támadó hadjárat a portától egyszerűen határvillongásoknak minősített hódoltatási törekvések kérdését jóformán teljesen leszorította a napirendről. A portától kivívott diplomatai előnyök, majd harcztéri sikereivel megszerzett hadi túlsúlya következtében a fejedelem és a rendek panaszai alárendelt jelentőségűekké váltak, melyekkel újabban hivatalosan alig foglalkoztak. Erdély ezzel végkép ki volt szoigáltatva a hódoltsági vezérek önkényének, kik attól fogva, hogy a porta a magyarországi háborút elhatározta, a behódoltatásokat fokozottabb mérvben foganatosították. A jenei pasa az oláh lakosság felszólítására már 1662—63 telén megkísérelte *Zarándmegye* hódolatlan részének, Körösbánya vidékének megadóztatását, holott »míg az törökök Jenőt bírták 32 esztendeig, akkor is nem hódolt ez az felső járás.«¹⁾ Ugyanekkor a váradi pasa Dobokamegyét pusztíttatta²⁾ s Pánczélcsehet és ott a tájon egynéhány falukot elrablott.«³⁾ 1663. márcziusában több kővárvidéki község,⁴⁾ majd nem sokkal utóbb a Lápos környékén levő falvak behódolását követelte,⁵⁾ oly fenyegető magatartást tanusítva, hogy a veszedelemben forgó vidék lakossága tömegesen menekült Kővárba, vagy az erdőségekbe, — »mivel házuknál a nagy félelem miatt nem mernek lakni.«⁶⁾

Apaffi minden alkalommal panaszt emelt ugyan ezen erőszakoskodások ellen a temesvári pasa⁷⁾ és a porta előtt,⁸⁾ de mint Temesvárra küldött követe Baló László már előzetesen tu-

¹⁾ A nemesség 1663 febr. 24-ki folyamodása Apaffihoz. Török-magyarokori Államokmt. IV. 86—87. ll.

²⁾ Bánffy Dénes levele 1663 januárus 27-ről Telekinek. Teleki Mihály lev. II. 423. l.

³⁾ Lónyay Anna levele Telekihez 1663 januárus 26. U. ott. II. 431. l. Egyikök valószínűleg Ördögfalva. Török-magyarokori Államokmt. IV. 142. l.

⁴⁾ Teleki Mihály 1663 márcz. 23-ki lev. Bornemisza Annához. U. ott. II. 478. l.

⁵⁾ Apaffi levele Telekihez 1663 jún. 10. U. ott. II. 512. és 533. ll.

⁶⁾ Teleki 1663 decz. 16-ki lev. a fejedelemhez és decz. 17-ki lev. Bánffy Déneshez. U. ott. II. 649. és 655. ll.

⁷⁾ Pl. Apaffi 1663 febr. 24., márcz. 19., márcz. 23-ki lev. Török-magyarokori Államokmt. IV. 91—92, 94—95. ll.

⁸⁾ 1663 ápr. 12-ről. Török-magyarokori Államokmt. IV. 95—96. ll.

domására adta, — a hódoltsági vezérek felfogása e tekintetben az volt, hogy »Kraszna-, Közép- és Belsőszolnok-, Doboka- és Hunyadvármegyék ¹⁾ tartományai egész Gyaluig, azokban levő szegénység, hatalmas császár fényes táborának Erdélyben létele alatt . . . szabad, jó akaratjok szerint hódolván be Váradhoz, hatalmas császár íródeákja *Piri pasa* beírta őket, tefterben csinyálta,« ezért az említett vármegyék behódoltatása nem rajtok, hanem a porta akaratján múlik. »Hatalmas császár kegyelmes császár lévén, — úgymond — ha két vármegyét, ha hármat, ha többet is visszaenged, mi rajta nem kapdosunk, jó szívvel visszabocsátjuk« ; de ennek módja nem a fegyver, hanem az adó beküldése mellett igen alázatos könyörgés.²⁾ Apaffi és a rendek ezt eddig is megtették, de mivel Apaffi újabb előterjesztései ³⁾ sem jártak eredménnyel, a fejedelem Teleki Mihály javaslataira ⁴⁾ hallgatva azzal kísérelte meg a török joghatóság terjeszkedését korlátozni, hogy az önkéntes behódolást fej- és jószágvesztés terhe alatt szigorúan eltiltotta s felhatalmazta a kővári kapitányt, hogy ha »valamely falubeliek, városbeliek meghódnak, mindjárást reájok küldjön,« javaikat elprédálja, — »az falunak előjáróit karóba veresse.« ⁵⁾

Előrelátható volt s e feltevést a következmények csakhamar igazolták is, hogy efféle tiltó rendszabályok a túlhatalmas hódoltságiakkal szemben elégtelenek. A porta mereven ragaszkodott a Piri-féle defterben megállapított területi elhelyezkedéshez ⁶⁾ s ennek alapján az Erdélylyel szomszédos pasák nyugodtan folytathatták a defterben megjelölt megyék rendszeres behódoltatását. Így jutott néhány hónap alatt török kézre Kolozs-

¹⁾ »Mivel Kolozsvármegyének csak nem akarják tartani azt az Bánffy-hunyad vidékét, én akármit mondjak,« — jegyzi meg Baló igen jellemzően.

²⁾ Baló 1663 febr. 13-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. VII. 436—37. ll.

³⁾ V. ö. *Rozsnyai* : Tört. maradv. 415. s köv. ll. s Apaffi 1663 decz. 23-ki lev. Teleki Mihály lev. II. 664. l.

⁴⁾ Teleki 1663 márcz. 22-ki és decz. 16-ki levelei. Teleki Mihály lev. II. 478. és 649. ll.

⁵⁾ 1663 decz. 23-ról. Erd. Orsz. Eml. XIII. 277—78. ll.

⁶⁾ Teleki Mihály 1664 jan. 16-ki levele. Teleki Mihály lev. (szerk. *Gergely Sámuel*). III. 15. l. *Bethlen J.* : Hist. rer. Transsylv. I. 88. l.

megyéből Bánffyhunyadi öt más községgel,¹⁾ majd utóbb Kajántó,²⁾ Dobokamegyéből pedig Onok és Kecsed,³⁾ sőt Kucsuk pasa Piri defterére utalva, Dés városát is felszólította behódolásra.⁴⁾ Fölötte jellemző a porta hódoltató politikájára és eljárás módjára a Halmágy-vidék hovatartozásának kérdésében körvonalazott álláspontja. A nagyvezér ugyanis Mehemet pasa defterére hivatkozva, melyet a porta hivatalos jegyzéknek tekintett, — kijelentette, hogy a Halmágyhoz tartozó 40 községre vonatkozó igényeit változatlanul fentartja; abban a feljegyzésben azonban, mely a helységek neveit tartalmazta, tényleg 62 falu neve szerepelt.⁵⁾ Az 1661. januáriusi (31 — febr. 24.) nagysinkai országgyűlés e tekintetben sürgős jogorvoslást követelt ugyan a nagyvezértől,⁶⁾ de a porta hadikészületei újabb támadásra, Erdélyben és a részekben viszont a várak német őrsegeinek lázadása,⁷⁾ melyet az udvar hajlandó volt Apaffinak betudni s végül a Kökényesditől irányított beütés Erdély területére,⁸⁾ az illetékes tényezők figyelmét a hódoltatási kérdésektől egyelőre elvonták.

Az erdélyi közvélemény maga is feszült várakozással tekintett a magyarországi harcstereken küzdő császári seregek működése elé. A Souches tábornok vezetése alatt álló északi hadtest jelentékeny sikerei⁹⁾ Erdélyben is elég korán köztudomásúakká lettek,¹⁰⁾ de már az aug. 1-én kivívott *szentgotthárdi*

1) Bánffy Dénes levele 1664 jan. 7-ről. Teleki Mihály lev. III. 6. l.

2) Bánffy Dénes és Ébeni István levelei 1664 júl. 25-ről. U. ott. III. 195—96. ll.

3) Székely István levele 1664 febr. 17-ről. U. ott. III. 47. l.

4) Apaffi levele 1664 május 27-ről. Török-magyarkori Államokmt. IV. 117—18.

5) Bethlen János : Hist. rer. Transsylv. I. p. 88—90.

6) Erd. Orsz. Eml. XIII. 50. l. és Bethlen J. : I. p. 95—97.

7) Székelyhíd őrségének fellázadására : Hadtört. Közl. 1890. 566—568. ll.

8) V. ö. mindezekre Erd. Orsz. Eml. XIII. 49. s köv. ll. Teleki Mihály lev. III. k. III—VII. ll. Bethlen J. : I. 107. s köv. ll.

9) R. Horváth Jenő : A felsőmagyarországi hadjárat 1664-ben. Hadtört. Közl. 1894. 285—321. ll.

10) Pl. a július 19-ki garamszentbenedeki (lévai) csata lefolyását Kászonyi Márton és Cob július 29-én már megírták Telekinek. Teleki Mihály lev. III. 98—99. ll.

győzelemről¹⁾ Apaffi hivatalosan csak augusztus 20-án értesült.²⁾ A fejedelem Erdély érdekeinek biztosítása végett természetesen sietett feltétlenül szükségesnek ítélt kívánságait a bécsi udvar tudomására juttatni,³⁾ mert nem sejthette, hogy ezen törekvése ekkor már tárgytalan. Erdélyben még szeptember elején is csak annyit tudtak, hogy a béketárgyalások folyamatban vannak s mivel Baló tudósítása szerint »Erdély dolgát oly sincere ágálja az német ágens, mint magáét«, kétségtelennek tartották, hogy a kötendő béke Erdély igényeit mindenben kielégíti. Így tudni vélték, hogy »Erdélytől el nem idegenedik Székelyhid«; »hogy »az kik római császár őfelségéhez adhaereáltak volt, azok személyekben, vagy javokban meg ne bántassanak«; »továbbá, hogy Erdély részére a szabad fejedelemsválasztás jogát biztosították; »az várakból az praesidiumok kivitetése ígértetett«; — »Erdélytől... ezután se vár, se tartomány, semmi darab föld, semmi szín alatt el nem vétetik« s végül hogy a bécsi udvar kijelentette, hogy erőszakos fejedelemsválasztásra nem gondol.⁴⁾ Szalárdy János kifejezte ugyan kétségeit, hogy »igen és igen félő: ne actum sit de Transsylvania«,⁵⁾ de itt inkább hittek Baló László kedvező jelentéseinek, ki szept. 23-án »az régen kívánt békesség« ratificációjáról értesítette a fejedelmi udvart.⁶⁾ A Balótól túlértékelt béke tartalmazott is olyan részleteket, melyek Erdélyre nézve kiváló fontossággal bírtak; így az Erdélyben táborozó török és német csapatok a fejedelemség területéről haladéktalanul kivonulni tartoztak; Erdély részei »előbbi állapotjuk szerint nyugalomban maradjanak«; Erdély rendjeinek Apaffi halála esetére »régi athnaméjok szerint« a szabad fejedelemsválasztást biztosította, de Várad

1) *R. Horváth Jenő*: Az 1664-ki Mura—Rába-melléki hadjárat és a Szt.-Gothárd melletti csata. Hadtört. Közl. 1891. 297, 596. s köv. ll.

2) *Bethlen J.*: Hist. rer. Transsylv. I. p. 165—66. Cob aug. 18-ki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 211. l.

3) *Bethlen J.*: Hist. rer. Transsylv. I. p. 166. Erd. Őrsz. Eml. XIII. 60—61. ll.

4) Udvarhelyi György levele 1664 szept. 2-ról. Teleki Mihály lev. III. 228—29. l.

5) 1664 szept. 18-ki levele. U. ott. III. 242. l.

6) Levele Teleki Mihályhoz (U. ott. III. 246. l.) és Appaffihoz. Török-magyarokori Államokmt. IV. 152. l.

török kézben maradt, Apaffi Székelyhidat leromboltatni köteles volt.¹⁾ De már Baló is észrevette, hogy a vasvári béke teljesen mellőzte a portának fizetendő évi adó kérdését²⁾ s a tűrhetetlen hódoltatásokat véglegesen korlátozó határmegállapítást,³⁾ pedig főleg az utóbbi elodázhatatlan szükség lett volna Székelyhíd lerombolása következtében. Az erdélyi joghatóság érvényességét Biharmegye északi felében, annyira a mennyire, eddig is Székelyhid biztosította⁴⁾ s így a vár lerombolása a részek végleges elszakításával volt egyértelmű.

A porta a vasvári béke fogantatását, — elsősorban *Székelyhíd* lerombolására vonatkozólag, — azonnal sürgette; eleinte a nagyvezér készült »elhánytatására, mind penig egyéb végbeli dolgoknak s határoknak eligazítására,«⁵⁾ utóbb ettől eltekintve rendeleti úton kísérelte meg a feltétel végrehajtását.⁶⁾ Annyit természetesen a gyulafehérvári udvar is belátott, hogy a vár lerombolása elől kitérnie nem lehet⁷⁾ s ezért I. Lipót közreműködésével legalább arra törekedett, hogy »legyen szabados Somlyóban, Valkóban, Csehben praesidiumot« tartania,⁸⁾ hogy ezen új végvárrendszer segítségével a behódoltatásokat korlátozza s továbbá, hogy a határkiigazítás is Erdély

1) Részben *Rozsnyainál*: Tört. maradv. 242—44. l. és Baló szept. 23-ki lev. Apaffihoz. Török-magyarkori Államokmt. IV. 152. l.

2) U.-azon levelében. U. ott. IV. 155. l.

3) »Nulla tamen tributi in toto, vel in parte relaxandos, aut regni limitum distinguendorum mentione facta.« *Bethlen J.*: Hist. rer. Transsylv. I. 78. Csodálkozva jegyzi meg ugyancsak Bethlen: »Bone Deus! Auream dicis mi compater Ladislai Baló hanc pacem.« — U. ott. — L. azonfelül Erd. Orsz. Eml. XIII. 62. l.

4) V. ö. a váradiak és Boldvai Márton székelyhídi kapitány közt fennálló ellentétekre és éles szóharcra Török-magyarkori Államokmt. IV. 118. s köv. II. számtalan okirat. Azok alapján *Szilágyi S.*: id. tan. Rajzok és tanulm. II. 151—53. II.

5) Baló László id. jelentése. Török-magyarkori Államokmt. IV. 152. l.

6) *Bethlen J.*: Hist. rer. Transsylv. I. p. 179—80.

7) »Az békességnek bizonyos híre érkezvén... az is vitte arra urunkat őngségát, hogy Székelyhídnak elbontását ne igyekezze gátolni, melyen az két császár megegyezését hiszi lenni.« Bethlen János 1664 okt. 16-ki lev. Teleki Mihály lev. III. 258. l.

8) Apaffi 1664 okt. 15-ki levele Teleki Mihályhoz. Erd. Orsz. Eml. XIII. 334. és Teleki Mihály lev. III. 256. l.

érdekeinek figyelembevételével eszközöltessék.¹⁾ Az udvar azonban sajátságosan ítélte meg a helyzetet. A császári biztosok, kikkel Teleki Mihály fejedelmi követ október végén a szóban forgó részletkérdések ügyében Szatmárt a tárgyalásokat megkezdte, még a béke tényleges megkötését is tagadták, úgy, hogy Teleki maga is hajlandó volt Baló jelentéseinek alaposságát kétségbevonni.²⁾ De egyidejűleg felvetették azon eszmét is, nem volna-e lehetséges Székelyhíd lerombolását egyelőre elhalasztva, a várat császári kézre juttatni.³⁾ Ezen terv a vasvári békét megelőző időkből, sőt azután is, — valóban szőnyegre került,⁴⁾ a jelen viszonyok között azonban kivihetetlennek látszott. Apaffi utasította is Telekit, hogy csak az adóleszállítás és határkiigazítás kérdéseire szorítkozzék, Székelyhíd átadásáról szó sem lehet, mert »az fővezér parancsolatjára Székelyhíd lerontását . . . megigértük, úgy mint két császár között végben ment dolgot, mely igen szükséges.«⁵⁾ — »Székelyhidot bizony senkinek sem adjuk egyik felé is, hanem ha ugyan meg kell lenni, inkább elrontjuk, egyiké se legyen,« — írta Telekinek ugyanakkor Bornemisza Anna is.⁶⁾ Az átadás kérdése ezzel lekerült a napirendről. Rottal János császári megbízott is csupán azt hozta javaslatba ezek után, hogy Székelyhíd lerombolásáig valamely erdélyi erősségben német őrséget helyezhessen el, hogy azzal a törökök hódító törekvéseit s Székelyhíd esetleges elfoglalását megakadályozhassák.⁷⁾ A november 3-ki *segesvári*

¹⁾ Apaffi 1664 okt. 24-ki utasítása. Teleki Mihály lev. III. 266.

²⁾ »Semmi bizonyost nem érheték meg, vagy nem létele felől az békeségnek.« Teleki okt. 26-ki lev. U. ott. III. 268. »Bizony nem mind úgy van az dolog, az mint Baló uram írja.« Okt. 27-ről. U. ott. III. 272. 1.

³⁾ Teleki id. okt. 26-ki levele csak homályosan czéloz erre. U. ott. III. 272. 1.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XIII. 57. és 61. II.

⁵⁾ Okt. 31-ki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 274. 1.

⁶⁾ Okt. 31-ről. U. ott. III. 275.

⁷⁾ »Interea tamen, donec hoc in effectum deductum sit, non sinistre judicent, si aliquem locum praesidiis meis munitum (cuius electionem vestro committo iudicio), tamdiu non evacuem, quam memorata demolitio in effectum deducta sit.« Rottal javaslatai *Bethlennél*: I. 183. 1. Az Erd. Orsz. Eml. XIII. 63. 1. a javaslatokat tévesen közli, mert azokban Székelyhíd átadásáról nincs szó.

országgyűlés ¹⁾ azonban, jöllehet az adóleszállítás és a határkiigazítás kérdésében I. Lipót közreműködését szükségesnek ítélte, — Rottal javaslata elől kitérni igyekezett s csak végső esetben volt hajlandó Huszt várában — részben magyar tisztek hatósága alatt — német őrséget engedélyezni.²⁾

A két udvar közt *Székelyhid lerontására* vonatkozólag létrejött megegyezés egyelőre elvi jelentőséggel bírt, mert gyakorlati kivitele elsősorban a várőrség magatartásától függött. A túlnyomóan német zsoldosokból álló őrség azonban, mely az erdélyi joghatóság önkéntes elismerése következtében kétségtelennek tartotta a bécsi udvar megtorló intézkedéseinek foganatosítását, mereven ellenszegült a vár lerombolásának. »Rettenetes megindult állapottal« fogadták Sztépán Ferenczet is, ki a végzéseket velök hivatalosan közölte, követelvén, hogy »mivel még az erdélyi dolgok is semmi részbul végben nem men-
tenek, . . . az török nemzet előtt intercedáljon ő felsége, hogy hiti ellen az török ne kívánja ennek elrontását ;« kijelentették továbbá, hogy míg ezen előterjesztések elintézését nem nyer, — »addig az vár feladás felől nem is gondolkodnak.« ³⁾ Sztépán tudomásukra adta ugyan I. Lipót kegyelmet biztosító levelét,⁴⁾ de elhatározásukat ezzel sem tudta befolyásolni,⁵⁾ mert nem bíztak annak őszinteségében.⁶⁾ Innen van az, hogy a székelyhidiak a nélkül, hogy a császári biztosokkal közelebbi tárgyalásokba bocsátkoztak volna, a szászrégeni országgyűléstől kiküldött delegatio megkeresésével is megkísérelték a lerom-

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. XIII. 63—64. ll.

²⁾ A Teleki Mihálynak adott utasítás 1664 nov. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. XIII. 366. l., mely részletesebb, mint a *Bethlen János*nál (Hist. rer. Transsylv. I. p. 185—93.) olvasható.

³⁾ Sztépán levele Telekihez 1664 nov. 27-ről. Teleki Mihály lev. III. 286—88. ll.

⁴⁾ Sztépán id. lev. U. ott. III. 289—90. és Erd. Orsz. Eml. XIV. 4. és 65. ll.

⁵⁾ V. ö. Boldvai Márton 1664 nov. 27-ki lev. Teleki Mihály lev. III. 290—97. ll. Sztépán nov. 30-ki levele. U. ott. III. k. 302—314. ll.

⁶⁾ »Mely írás szerint (vonatkozik a zsoldosok felterjesztésére) nem mi hozzánk, hanem az ő felségéhez való bizodalom láttatik halasztani az várnak feladását.« Apaffi 1664 decz. 4-ki levele Telekihez. U. ott. III. k. 313. l.

bolás ideiglenes elhalasztásának kieszközlését s csak akkor ismerték el a helyzet kényszerűségét, midőn a vár lerontását a delegatio is »elkerülhetetlen szükség«-nek minősítette s egyúttal biztosította őket több hónapról elmaradt zsoldhátralékuk kifizetéséről.¹⁾ A zsoldkérdés előtérbe nyomulásával az elvi akadályok megszünvén, Székelyhíd leromboltatása befejezett ténynek volt tekinthető. Voltak ugyan nehézségek az őrségtől követelt négy havi hátralék kifizetésének módozataiban,²⁾ de azok alárendelt jelentőségűek lévén, 1665. januárius 9-én már hozzáfoghattak a lerombolás munkájához,³⁾ mely februárius 5-ig véget is ért.⁴⁾ A vár hadikészletét Nagykárolyba szállították.⁵⁾

¹⁾ A delegatio 1664 decz. 19-ki utasítása Telekinek. Erd. Orsz. Eml. XIV. 72—73. l. »Most csendesén vannak itt minden rendek az hópénzek megadásának reménységével,« — írta Sztépán is 1664 decz. 13-ról. Teleki Mihály lev. III. 326. l.

²⁾ V. ö. Boldvai Márton 1665 januárius 1-én kelt (Teleki Mihály lev. III. 345—46.), jan. 7-ki (U. ott. III. 366.), januárius 10-ki leveleivel. (U. ott. III. 381. l.)

³⁾ Boldvai 1665 január 10-ki levele. (U. ott. III. 381.) Teleki januárius 12-ki (U. ott. III. 384. l.), Bánffy Zsigmond jan. 17-ki (U. ott. III. 395. l.) és január 19-ki (U. ott. III. 398. l.) levelei.

⁴⁾ Hadtört. Közl. 1890. 565—66. ll. A bontási munkálatokat Szicha Lukács György hadmérnök irányította; összesen 32 aknát fúratott, melyhez 60 mázsa lőport használtak fel. Februárius 1-én a nagyváradi pasa küldöttsége is megjelent a munkálatok színhelyén s Szicha előttük robbantotta fel a vár utolsó szegletbástyáját, a Kereki-bástyát. Szichától való a vár képe is a leromboltatása előtti időből. U. ott. 564. l.

⁵⁾ Erre nézve már januárius közepén tárgyalások folytak. L. Teleki 1665 januárius 14-ki levelét. Teleki Mihály lev. III. 390—91. és Erd. Orsz. Eml. XIV. 85—86. ll. A vár leltára februárius 6-ról, közölve Hadtört. Közl. 1890. 586—88. ll. Rottal János levele febr. 7-ről. Teleki Mihály lev. III. 408—409. ll.

II.

1665—1671.

Kísérletek az I. Lipóttal való szövetkezésre. Rottal János küldetése. Bánffy Dénes bécsi követsége 1665. Védelmi intézkedések a hódoltatásokkal szemben. Erdély és az interessatusok. Sebesvár ügye. Zarándmegye behódolásának kérdése. Portai követségek. A Halma gyvidék behódolásának végrehajtása.

Az erdélyi politika törekvése a vasvári béke óta főleg a fejedelemség területi épségének biztosítására irányulván, I. Lipóttal folytatott diplomatai tárgyalásai során kiváló gondot fordított az udvar erkölcsi támogatásának megnyerésére, mert a hódoltató törekvések korlátozása ez idő szerint egyedül az udvar politikai súlyának latbavetésével látszott lehetségesnek. »Ha mi oly kívánsági lennének az török nemzetnek, ... inkább keménykedhetünk nagy reménységgel,« — hangoztatták a rendek Teleki Mihálynak adott utasításukban,¹⁾ őszintén beismervén ezzel a saját erejére utalt Erdély ellenálló képességének teljes elégtelenségét. A közelmúlt eseményeiből jogosan is következtethettek arra, hogy Székelyhíd lerontásával, a hódító török politikát feszélyező ezen utolsó jelentősebb akadály eltávolításával, — a hódoltság területi bővülése az erdélyi joghatóság rovására, be fog következni; de kétségtelennek tartották azt is, hogy a fejedelemség területi integritásáért megvívandó küzdelem csak valamely külhatalom diplomatai beavatkozásával lesz eredményes.

Apaffi már 1664. okt. 24-én kiemelte I. Lipót közbenjárásának szükségességét²⁾ s midőn Baló jelentette, hogy a porta a határkiigazítási munkálatokat a közel jövőben ténylegesen megkezd,³⁾ a rendek külön is sürgették Rottaltól a határkiigazítás közvetlen irányítását,⁴⁾ Rottal felfogása szerint azonban első sorban Apaffinak kellene »kitanulni, mint akarják az határt igazítani«, mert kezdeményezés esetén« valami apprehenziói

¹⁾ 1664 nov. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. XIII. 365. l.

²⁾ Levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 266—67. II.

³⁾ Apaffi 1664 nov. 14-ki lev. U. ott. III. 278. l.

⁴⁾ Nov. 12-ki idézett utasításuk. Erd. Orsz. Eml. XIII. 364—65. II.

lehetnének az töröknek.«¹⁾ — »Ennek megértésére nem szükség semmi várakozás, — írta a fejedelem Rottal javaslataira vonatkozólag, — mert sokszor és ez óráig minden megváltozás nélkül kimondott szókból constál, hogy Piri pasa tefterének nevezeti alatt Désig, Kolosvárig, egyszóval az Kisszamosig akarják kijárni az markunkból.« Rottalnak tehát arra kell törekednie, hogy a hódoltság »az Ali pasa adta hitlevél szerint« legfeljebb a Nagyvárad tartozékaiként megállapított bihari részekre korlátoztassék.²⁾ Bécsben azonban nem akarták felismerni diplomatai közbelépések sürgősségét; s jöllehet deczember vége felé Erdélyben is köztudomású volt, hogy a határkiigazítás eszközzésére kiküldött törökök Piri pasával, a hírhedt defter szerzőjével, Várad felé közelednek, — Baló jelentése szerint »császár ő felsége residensének még eddig semmi instructiója nem ment.«³⁾ Rottal maga is érthetetlennek tartotta e kése delmet, melyet most a Székelyhíd lerontása körül mutatkozó nehézségekkel akart indokolni⁴⁾ s azonnal sürgette is az udvar beavatkozását, Teleki szerint »oly formában«, hogy »soha bizony magunk is jobban nem kívánhatnók.«⁵⁾ Apaffi tehát, ki egyidejűleg arról értesült, hogy a törökök »Kolozsvárnál akarják az váradi határt igazítani«,⁶⁾ — ezek alapján a területszabályozás foganatosítását legalább addig halasztani kívánta, míg az udvar állásfoglalásáról határozott alakban nem tájékozódik.⁷⁾ Rottal hangsúlyozta ugyan, hogy a fejedelem és a rendek »az töröknek igyekezzék igen-igen kedvét keresni mindenképpen s ajándékkal is csendesíteni« s a határkiigazítás alkalmával Ali hitlevelére hivatkozva legfeljebb tiltakozzanak mindennemű erőszakos hódoltatás ellen,⁸⁾ a fejedelem mind-

¹⁾ Teleki Mihály 1664 decz. 2-ki levele. Teleki Mihály lev. III. 308. l.

²⁾ 1664 decz. 4-ki lev. Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 313—14. ll.

³⁾ Apaffi és Bánffy Dénes levelei Telekihez decz. 30-ról. U. ott. III. 339—40. és 342. ll.

⁴⁾ Teleki 1665. januárius 3-ki jelentése. U. ott. III. 347. l.

⁵⁾ Teleki jelentése januárius 4-ről. U. ott. III. 359. l.

⁶⁾ Januárius 3-ki levele. U. ott. III. 355. l.

⁷⁾ Januárius 5-ki levele Telekihez. U. ott. III. 362. l.

⁸⁾ Teleki 1665 januárius 10-ki levele. Teleki Mihály lev. III. 375—76. ll.

amellett kitért a török követtel való találkozás elől.¹⁾ Mint utóbb kitünt, az Erdélybe küldött török követnek valóban semmiféle írásbeli meghatalmazása nem volt a határkiigazítás tekintetében, a mi Apaffi felfogása szerint fölötte kedvező időhaladék arra, hogy »római császár ő felsége törekedhetnék az ország mellett mind határ, mind adó dolgában.«²⁾

Rottal megbízatása Székelyhíd lerombolása következtében lejáráfélben lévén, az udvar diplomatai közbelépésének kieszközlését célzó tárgyalások további irányítására nem vállalkozhatott; de kívánta, hogy eltávozása alkalmával a rendek olyan értelmű elismervényt állítsanak ki számára, melyben beismerik I. Lipót nagy érdemeit az ország régi szabadságának megvédelmezésében és helyreállításában, valamint azt is, hogy mindebben Rottal jelentékeny tényező volt; kötelezzék végül magukat arra, hogy az ország területi épségét megőrzik.³⁾ Az Apaffitól összehívott delegatio azonban erre nem vállalkozhatott, mert hiszen nem állíthatták, hogy a függő kérdések kielégítő megoldást nyertek; ⁴⁾ ezért elismervényökben I. Lipót szolgálatainak nagy jelentőségét általánosságban kiemelve, ismételten sürgették az udvar közbelépését az Erdélyre nézve kiváló fontosságú részletkérdések (határszabályozás, adó) méltányos elintézésében.⁵⁾ Rottalt ezzel természetesen érzékenyen megbántották,⁶⁾ ki a királyi csapatoktól megszállva tartott határvárak kiürítése után ⁷⁾ Szatmárt el is hagyta.⁸⁾

¹⁾ Apaffi januárius 5-ki rendelete. Erd. Orsz. Eml. XIV. 78—79. és Bánffy Dénes jan. 11-ki levele. Teleki Mihály lev. III. 383. l.

²⁾ 1665 jan. 21-ki lev. U. ott. III. 403. és Erd. Orsz. Eml. XIV. 89—90. ll.

³⁾ Rottal szövegezése 1665 jan. közepéről. *Bethlen*: Hist. rer. Transylv. I. p. 213—15.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XIV. 6. l.

⁵⁾ 1665 febr. 7-ről. Erd. Orsz. Eml. XIV. 90—93. ll. *Bethlen*: I. p. 216—1. Erd. Orsz. Eml. XIV. 7. l.

⁶⁾ V. ö. Teleki 1665 februáriusi (közelebbi dátum nélküli) jelentése. Teleki Mihály lev. III. 425—33. *Bethlen*: I. 221—23. ll.

⁷⁾ Erd. Orsz. Eml. XIV. 7. l. Erre Teleki is céloz fentebb id. levelében. U. ott.

⁸⁾ Arra, hogy mikép ítélték meg szereplését Erdélyben, jellemző Kende Gábor 1665 ápr. 8-ki lev. Teleki Mihály lev. III. 455. ll.

A határkiigazítás ügye azonban Rottal távozása után sem vesztett jelentőségéből; nem engedte ezt maga a porta sem, mely a hódoltságiakkal egyértelműen türelmetlenül sürgette Apaffitól az erre vonatkozó munkálatok haladéktalan fogamatosságát.¹⁾ A delegációnak tehát újból foglalkoznia kellett a bécsi udvar közbelépésének kérdésével s ennek kieszközlését most már közvetlen tárgyalások útján vélték megkísérlendőnek. A követséggel megbízott *Bánffy Dénes* 1665. ápr. közepén indult Bécsbe.²⁾ Az udvar a rendek előterjesztéseit kedvezően fogadta, közbenjárását minden tekintetben megígérte,³⁾ sőt portai meghatalmazottját állítólag utasította is ily értelmű ténykedésre. De mint a következmények mutatták, sem a residens, sem a nyár folyamán a portára érkező gr. Leslie főkövet, nem értették át Erdély helyzetét; a fejedelemség érdekeit komolyan sohasem védelmezték, mert ennél sokkal fontosabbnak tartották a török birodalomban élő keresztények jogi helyzetének szabályozását és a jezsuiták betelepedésének biztosítását.⁴⁾ Az év végén valóban leplezetlenül kitűnt, hogy Erdély a bécsi udvar támogatására nem számíthat s hogy saját erejére utalva lesz kénytelen területi épségének védelmét megkísérelni.⁵⁾

Nem sok eredménynyel jártak a portával folytatott közvetlen tárgyalások sem. Apaffi Paskó Kristófot még 1665. januáriusában Belgrádba küldte a nagyvezérhez,⁶⁾ azzal az előterjesztéssel, hogy Erdély határait Ali hitlevelének figyelembe-

¹⁾ Gillányi levele Telekihez. 1665 márcz. 3-ról. U. ott. III. 437. l.

²⁾ Bánffy levele 1665 ápr. 2-ről. U. ott. III. 444. Az utasítás, mely nagyobbára azonos a Rottalnak adott febr. 7-ki elismervénnyel, közölve *Szilágyitól*: Vértanuk etc. 289—96. ll. Tartalmilag *Bethlennél* is: I. p. 223—24.

³⁾ Közölve *Bethlennél*: I. 242—46. ll. Tartalmilag Paskó emlékiratában. Tört. Tár. 1890. 28. l. és Erd. Orsz. Eml. XIV. 13—14. ll.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XIV. 20—21. ll. Egyéb tekintetben l. *Rozsnyai*: Tört. maradv. 295—96. ll.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. XIV. 17. l. *Paskó* emlékirata. Tört. Tár. 1890. 31—33. ll. és jelentése decz. 25-ről. Török-magyarokori Államokmt. IV. 290—91. ll.

⁶⁾ Paskó 1665 januárius 29-ki lev. Török-magyarokori Államokmt. IV. 195—97. ll.

vételével állapíttassa meg s helyezze hatályon kívül a Piri-féle igazságtalan és törvénytelen defter foglalásainak érvényességét.¹⁾ Erre azonban a nagyvezér nem volt hajlandó,²⁾ talán azért sem, mert a hódoltságiak részéről »csaknem minden héten újabb vádak jőnek« Apaffi ellen állítólagos határsértések miatt;³⁾ ez az oka annak, hogy a nagyvezér a rendek újabb felterjesztésére nem tekintve,⁴⁾ a döntést magától elhárította s a függő kérdések végleges elintézését a porta hatáskörébe utalta.⁵⁾ Kedvezőbb elbírálást természetesen itt sem várhattak. Cserményi Mihály, az új kapitálya,⁶⁾ július 14-én jelentette is, hogy a porta felfogása szerint »az faluk Dobokáig Váradhoz valók«⁷⁾ s midőn a nagyvezér Paskót, kit a rendek a tárgyalások folytatása végett Drinápolyba küldtek,⁸⁾ kihallgatáson fogadta, követi előterjesztésére türelmetlenül azt válaszolta, hogy »nem sokat vettek olyan várhoz, mint Várad«; de különben is »már el is igazodott az határ« s Erdély ahhoz tartsa magát.⁹⁾ Ez a merev felfogás utóbb sem változott.

Bár a rendek általában véve némi optimizmussal tekintettek úgy a bécsi, mint a portai tárgyalások elé, egyidejűleg a szükséges *védelmi intézkedések* foganatosítását sem mellőzhették. Sürgőssé tette ezt a hódoltságiak hatalmi politikája is, mely Erdély nyugati felében a fejedelemség joghatósági érdekkörét tudatosan, egy önkényesen összeállított defterre hivatkozva, mind szűkebb határok közé szorítani, esetleg véglegesen megszüntetni törekedett. E feltevést az ismétlődő behódoltatások is igazolni látszottak, melyek során török közre jutott Kolozsmegyében: Borsá,¹⁰⁾ Kalotaszeg vidékéről három község,¹¹⁾ Hév-

1) Paskó febr. 13-ki jelentése. U. ott. IV. 198—201. ll.

2) Paskó márcz. 18-ki jelentése. U. ott. IV. 218. l.

3) Paskó fent idézett jelent. U. ott. IV. 214—15. ll.

4) 1665 május 6-ról. Erd. Orsz. Eml. XIV. 97—98. ll.

5) *Bethlen J.*: Hist. rer. Transsylv. I. p. 237.

6) Erd. Orsz. Eml. XIV. 8. l.

7) Török-magyarkori Államokmt. IV. 241. l.

8) Instructioja június 28-ról. Török-magyarkori Államokmt. IV. 234—37.

Egyéb iratai U. o. IV. 237—39. és 242—43. ll.

9) Paskó jelentése aug. 29-ről. Török-magyark. Államokmt. IV. 217. l.

10) A Teleki Mihálynak adott utasítás 1664 nov. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. XIII. 367. és *Bethlennél*: I. 190. l.

11) Török-magyarkori Államokmt. IV. 228. l.

szamos,¹⁾ Dank, Forgácskuta, Argye; ²⁾ Zarándmegyében : Alcsova.³⁾ A már bekövetkezett és még várható hódoltatások ellen való védekezés kényszerűsége a rendeket végre is arra bírta, hogy a fejedelemség nyugati részeit katonailag szervezett *végvidékké* alakítsák. Az 1665. májusi (1—22) gyulafehérvári országgyűlés tehát a végvárnak tekintett *Kolozsvár* védelmére gyalogságot rendelt, míg *Almás* várába lovas csapatok elhelyezését javasolta; ⁴⁾ ugyanekkor a többször fenyegetett ⁵⁾ *Dés város* palánkkal való megerősítését is elhatározta.⁶⁾ Ugyancsak a májusi országgyűlés megbízásából kifolyólag Béli Pál és Ébeni István tanácsosok védelmi szempontból vizsgálat alá vették a nyugati megyéket is. Jelentésökben Almás és Egeres megerősítését mellőzendőnek vélték, míg Valkó és Somlyó várak felépítését stratégiai fontosságúnak jelezték. A tanács, — Bethlen János kivételével — javaslatukat elfogadván, megerősíttetésüket azonnal elrendelte. Ennek hírére azonban a váradi törökök a hiányos felszerelésű és megbízhatatlan őrséggel ellátott ⁷⁾ Valkót megtámadták és lerombolták, a somlyai várat is csak kapitányának bátorsága mentette meg a pusztulástól.⁸⁾ Annyit természetesen Erdélyben is valószínűnek tartottak, hogy a porta »Somlyó muniálását és segítségét török császár ellen való kardvonásnak« fogja minősíteni;⁹⁾ a váradiak fenyegetőztek is, követelvén *Somlyó* lerombolását;¹⁰⁾ a szeptemberi (10—16) radnóti országgyűlés mindamellett egyértelműen

¹⁾ Török-magyarkori Államokmt. IV. 287—88. ll.

²⁾ Bánffy Dénes levele 1665 ápr. 13-ról. Teleki Mihály lev. III. 459. l.

³⁾ Naláczy István aug. 2-ki levele. Teleki Mihály lev. III. 492. l.

⁴⁾ Art. XXIV. és XXV. Erd. Orsz. Eml. XIV. 119. l.

⁵⁾ Pl. Ébeni István 1665 máj. 6-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. IV. 227. l.

⁶⁾ Art. XL. Erd. Orsz. Eml. XIV. 126—27. ll.

⁷⁾ Bánffy Dénes 1665 aug. 1-én kelt lev. Teleki Mihály lev. III. 496—97. ll.

⁸⁾ *Bethlen* : I. 232—37. l. V. ö. Bánffy Dénes 1665 aug. 14-ki lev. Teleki Mihály lev. III. 497—98. Paskó levele 1665 szept. 15-ről. Török-magyarkori Államokmt. IV. 263. l. *Szilágyi S.* : id. dolg. Rajzok és tanulm. II. 160. l. Erd. Orsz. Eml. XIV. 13. l.

⁹⁾ Bánffy aug. 18-ki levele. Teleki Mihály lev. III. 499. l.

¹⁰⁾ Bánffy aug. 19. és 20-ki levelei. U. ott. III. 500—502. ll.

hozzájárult Somlyó fentartási költségeihez, sőt a Bánffy Dénes-től¹⁾ és Béli Páltól²⁾ megerősítésre ajánlott s most már a Sebes-Körös völgy melléke kulcsául tekintett *Sebesvár* védelmi állapotba helyezését is kimondta.³⁾ A novemberi (8—14.) gyulafehérvári részgyűlés ezeken kívül *Cseh* várának őrséggel való ellátását is határozattá emelte⁴⁾ s így a nyugati részek biztosításának lehetősége a hódoltató törekvésekkel szemben, legalább valószínűnek látszott.

Mindezen határbiztosítási intézkedések létesítésök alkalmazásával ideiglenes jellegűek voltak; végleges védelmi szervezkedésre csak akkor lett szükség, midőn a bécsi udvar lanyha diplomatai közbelépésének eredménytelensége nyilvánosságra jutott. A rendek erről hitelesen az 1666. februáriusi (1—26.) fogarasi országgyűlésen értesültek⁵⁾ s hatása alatt a *kolozsvári főkapitányt*, egyszersmind a megye főispánját, oly hatáskörrel ruházták fel, minővel eddig a váradi kapitány rendelkezett,⁶⁾ egyúttal pedig arra is utasították, hogy a hódoltatásokat akár fegyveres erő alkalmazásával is, — megakadályozni tartozik.⁷⁾ Efféle kísérletek időnként természetesen megismétlődtek,⁸⁾ de csak mint szórványos jelenségek, érezhetőbb következmények nélkül.

A tudatos védelmi politika első szárnypróbálgatásai annyiban mindenesetre értékes kísérletek voltak, hogy a fejedelemség területi épségének biztosítására szolgáló eszközök természetét általánosságban meghatározták. Az államhatalom leg-

^{1—2)} Június 12-ről kelt leveleik. U. ott. III. 472—74. ll.

³⁾ Art. III—IV. Erd. Orsz. Eml. XIV. 140. l.

⁴⁾ Art. I. Erd. Orsz. Eml. XIV. 155. l.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. XIV. 24. l.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. XIV. 30. l.

⁷⁾ Apaffi 1666 ápr. 11-ki rendelete Ébeni István főkapitánynak. Hon és Külföld. 1841. 319. l.

⁸⁾ Erre mutat pl. a váradi adószedő hódoltató levele Belsőszolnok-megyéhez, 1666 június 26-ról. Török-magyarkori Áll. IV. 316—17. ll. Novemberben a Szilágyságban hódoltattak (Bánffy Dénes lev. nov. 2-ről. Teleki Mihály lev. III. 625. és 632. ll.). Egyidejűleg Zarándmegyében a Halmágyhoz tartozó 42 község ügye is szóba került. Török-magyarkori Államokmt. IV. 323—28. ll. Kapy György lev. 1666 decz. 7-ről. Teleki Mihály lev. III. 634—635. ll.

közelebbi feladata tehát a határvédelmi intézkedések tervszerű továbbfejlesztése lett volna, mert a pénzügyi egyensúly helyreállítása s Erdély gazdasági megerősödésével kapcsolatosan a lappangó politikai ellentétek teljes kiegyenlítődése csakis ez alapon volt remélhető. Erdélyt jelenlegi nemzetközi helyzete feltétlenül helyi politikára utalta s így minden olyan kísérlet, mely Erdélyt a kívánatos semleges politikai magatartás korlátainak félretolásával szereplő külpolitikai tényezővé kívánta emelni, elsősorban a fejedelemségre volt káros visszahatással. Erdély passzív politikai álláspontjának szükségét azonban Bornemisza Annán kívül¹⁾ jóformán senki sem ismerte fel. Innen van az, hogy midőn a *magyarországi elégtételnek* (az ú. n. *interessatusok*) Apaffit felszólították,²⁾ hogy mindinkább erősödő mozgalmukat a fejedelemség erkölcsi súlyával és a porta közreműködésének megszerzésével fedezze, illetőleg támogassa, — Erdély vezető politikusai elvileg egyértelműen hozzájárultak az interessatusokkal való szoros kapcsolat megteremtésének eszméjéhez,³⁾ sőt Apaffi a porta hozzájárulásának biztosítása végett kész volt a partium feláldozására is.⁴⁾

A porta azonban, melyet Apaffi a nagyszabásúnak ígérkező terv lényegéről és részleteiről sietett tájékoztatni,⁵⁾ egyáltalában nem osztozott a rendek vérmes felfogásában; hadierejét ez idő szerint a velencei háború teljesen lekötvén, óvakodott a külpolitikai bonyodalmak felidézésétől,⁶⁾ de egyébként sem látta szükségét oly mozgalom támogatásának, mely végső

¹⁾ Bornemisza Anna 1667 febr. 24-ki lev. Teleki Mihály lev. (szerk. *Gergely Sámuel*). IV. 37—38. ll.

²⁾ V. ö. *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeküvése. Budapest. 1876. I. 105—107. ll.

³⁾ Pl. Teleki Mihály 1667 febr. 27-ki (Teleki Mihály lev. IV. 45. l.), Bethlen János márcz. 2-ki (U. ott. IV. 48—49. ll.), Bethlen Miklós u. azon napról kelt lev. (U. ott. IV. 50—51. ll.), Bánffy Dénes márcz. 15-ki levele. (U. ott. IV. 54—59. ll.)

⁴⁾ »Hogy urunk semminek tartja az végbeli dolgokat, bizony szomorúan értem, mert látom, elvesz az haza.« Bánffy Dénes 1667 márcz. 22-ki lev. Teleki Mihály lev. IV. 56. l.

⁵⁾ Baló László utasítása 1667 márcz. 22-ről. Erd. Orsz. Eml. XIV. 236—40. ll.

⁶⁾ L. erre a nagyvezér válaszát. Erd. Orsz. Eml. XIV. 278. l.

eredményben Erdély hatalmi állásának megerősödésére vezetett volna. Erre mutatott a porta kitérő válaszában kívül ¹⁾ egyrészt az Erdélyből kimenekült *Zólyomi Miklós* ügyének felkarolása, ²⁾ — kétségkívül azzal az utógondolattal, hogy vele alkalomadtán Erdélyre nyomást gyakoroljanak, ³⁾ — másrészt a határkérdések rendezésének újból előtérbe nyomulása is, melyet leginkább épen a hódoltságiak sürgettek ⁴⁾ s végül a hódoltatások felújulása. Igaz ugyan, hogy végrehajtott behódoltatás nem fordult elő ⁵⁾ s így nem látszott lehetetlennek, hogy a gyulafehérvári országgyűléstől (ápr. 20—28.) kiküldött bizottság ⁶⁾ a határkiigazítást sikeresen keresztülviszi, de csakhamar kitűnt, hogy a porta felfogása a hódoltság területi elhelyezkedésének tekintetében még mindig változatlan, sőt a fejedelemség részéről eddig foganatosított védelmi intézkedések jogosultságát is tagadja. ⁷⁾

A felsorolt jelenségek közt tényleg fennálló összefüggés felismerésére azonban sem Apaffi, sem környezete nem voltak hivatottak; ez az oka annak, hogy Erdély helyzetének és a fejedelemséget a portához fűző közjogi viszony jellegének teljes félreismerésével, az interessatusok ügyének felkarolását továbbra is sürgős politikai szükségnek minősítették s az eshető-

¹⁾ »Certe negotium illud optimum fuit, sed non est modo tempus ejus.« A kihajta bég felelete. U. ott. XIV. 279. l.

²⁾ Zólyomi ügyére *Bethlen*: I. 313—19. ll. Erd. Orsz. Eml. XIV. 38—41. ll. Teleki Mihály lev. IV. k. VII—XII. ll.

³⁾ Jellemző e tekintetben Zólyomi egyik kijelentése. Naláczy 1667 júl. 20-ki levele. Teleki Mihály lev. IV. 147. l. Azonfelül Naláczy júl. 7-ki levele. U. o., IV. 140—41. ll.

⁴⁾ Olasz Ferencz 1667. június 7-ki lev. Török-magyarkori Államokmt. IV. 360. l.

⁵⁾ Bánffy Dénes 1667 május 19-ki levele. (Teleki Mihály lev. IV. 113.) pl. csak ilyen hírekről szól.

⁶⁾ Utasításuk június 6-ról. Erd. Orsz. Eml. XIV. 268—69. ll.

⁷⁾ »Az váradi vén kutya passa reá nem jüve az terminusra, sőt azt írja nekem, hogy az kajmekámtul oly parancsolatot hoztak, . . . hogy az egész Váradhoz megholdolt vármegyék Erdélytől elszakadjanak; Somlyó, Cseh, Sebes sem állhat meg.« »Bánffy 1667 jún. 8-ki lev. Teleki Mihály lev. IV. 124. l. Utóbb híre járt, hogy a váradiak »Bácsot akarták s Szucsákot« megrabolni (1667 okt. 8-ki lev. U. ott. IV. 196.), majd pedig hogy Gyalu és Bánffyhunyad is veszedelemben forog (okt. 24-ki lev. U. ott. IV. 207.), de tényleges hódoltatásra nem találunk.

ségek egyoldalú értékelése alapján, készek voltak ennek az egy eszmének az összes függő kérdéseket (adó, határ) alárendelni. A porta magatartása azonban, melyet 1667. őszén beküldött követségükkel¹⁾ a magyarországi beavatkozás tekintetében újból befolyásolni igyekeztek, ismét elutasító volt. A kihaja szerint »a fejedelem hagyjon békét annak az dolognak, mert annak most nincsen ideje . . . akkor kellett volna azt megindítani, mikor mi is talpon voltunk ;«²⁾ a nagyvezér viszont a megkötött és érvényben levő békére hivatkozott, melynek megsértését indokolatlannak tartotta.³⁾ Bárminő formában történt is tehát a visszautasítás, kétségtelen volt, hogy a porta az Erdélylyel való együttes működés jelentőségét egyáltalában nem értékeli ; mivel pedig arra, hogy Erdély esetleg saját erejére támaszkodva tegyen kísérleteket az interessatusok érdekében, ez idő szerint gondolni sem lehetett, így újból előtérbe nyomult a védelmi politika fentartásának szüksége, mint elsőrendű államérdek.

A határvédelmi intézkedések teljes végrehajtásának, illetőleg továbbfejlesztésének ügye a hódoltató törekvések kapcsán került napirendre. Erdély nyugati részében a határkiigazítás évek óta függő kérdés volt, melynek végleges megoldása állandóan késett ; a hódoltságiak közvetlen beavatkozását felidéző okok ennek következtében még mindig fennállottak, sőt egyes határvárak emelésével gyarapodtak is. A hódoltatás legközelebbi célja kifejezetten Kolozs-, Doboka- és Belsőszolnok-megye lévén, a szomszédos hódoltságiak főleg a Sebes-Körös-völgy mellékét biztosító *Sebesvár* felépíttetése ellen emeltek kifogásokat, mely helyzeténél fogva az említett megyék rendszeres behódoltatását lehetetlenné tette.⁴⁾ Innen van az, hogy a váradi pasa már 1667 júniusában értesére adta Bánffy Dénes főkapitánynak, hogy Sebesvár, »nem állhat meg«⁵⁾ s mivel a

¹⁾ Inczédi Péter részére adott utasítás 1667 okt. 9-ről. Erd. Orsz. Eml. XIV. 284—85. ll. Egyéb iratai. U. ott. XIV. 286—91. ll.

²⁾ Inczédi jelentése 1667 nov. Erd. Orsz. Eml. XIV. 290—91. ll.

³⁾ *Bethlen* : Hist. rer. Transsylv. II. 390—91. ll.

⁴⁾ V. ö. Bánffy Dénes 1669 januárus 16-ki lev. Teleki Mihály lev. IV. 416. l.

⁵⁾ Bánffy Dénes 1667 június 8-ki lev. Teleki Mihály lev. IV. 124. l.

vár erősítési munkálatai ennek ellenére tovább folytak, a váradi kajmakám »szörnyen fenyegetőzött, hogyan meri Bánffy Sebesvárat építeni.¹⁾ »Hamis információjok« a porta tiltakozását is maga után vonta s bár Apaffi szerint csupán »az sebesvári palánk és istállók építésé«-ről van szó,²⁾ a kajmakám maga is azt javasolta jóakaratólag a fejedelemnek, hogy az összeütközés elkerülése végett »ha csak mi épületre való fa leszen is ott, hordassa el.«³⁾ Erre a fejedelmi udvar természetesen nem volt hajlandó s a budai pasa követének, ki a váradiak vádjá alapján hasonló értelemben fordult Apaffihoz, röviden azt válaszolta, hogy Várad határában palánkot nem építettek, mert »Sebesvára erdélyi határban vagyon.«⁴⁾ Bár ezen jogosulatlan követelések visszautasítását indokoltta tette azon körülmény, hogy a váradiak nem sokkal utóbb Zsobok és Farnos kolozsmegyei községeket behódoltatták,⁵⁾ az udvar mégis szükségét látta annak, hogy a budai pasát külön is tájékoztassa a kérdés lényegéről. Sebesvár — úgymond — »Váradtól igen messze vagyon... sokkal közelebb Kolozsvárhoz, mint Váradhoz; « — »nyilvánvaló nagy hazugság« tehát azon állítás, hogy »Várad határán és ellenében volna Sebesvár.« A várban mindenkor »vitézlő rendek« laktak s nem is Várad török kézre jutása után épült, mint híresztelik; egyébként pedig az a rendeltetése, hogy a környékbeli lakosságot »az sok tolvajok miatt« megoltalmazza.⁶⁾

Előrelátható volt s a következmények igazolták is, hogy e magyarázatok a törökök hódító politikáját nem módosítják; a hódoltságiak a területi elhelyezkedés kérdésében a Piri-féle deftert vették alapul s jöllehet Bánffy Dénes figyelmeztette a váradi pasát, hogy »azon registumban vadnak oly faluk, kik

1) Bánffy Dénes 1668 április 2-ki lev. U. ott. IV. 286. l.

2) Bánffy 1668 május 15-ki lev. U. ott. IV. 294. l.

3) Bánffy 1668 május 16-ki levele. U. ott. IV. 296. l.

4) Naláczy 1668 május 22-ki levele. U. ott. IV. 299. l.

5) Bánffy Dénes 1668 május 31-ki lev. U. ott. IV. 308. l.

6) 1668., közelebbi dátum nélkül. Török-magyarkori Államokmt. VII. 486—88. ll. Hasonló értelemben írtak a tanácsosok javaslatainak megfelelően. (Török-magyarkori Államokmt. IV. 418—22. és 424—26. ll.) a kajmakámok. L. azonfelül *Szilágyi S.*: id. tan. Rajzok és tanulm. II. 163—164. ll.

Vásárhelyen is belől vadnak, némelyike Medgyes mellett van,«¹⁾ — a pasa a defter adatait hiteleseknek jelentvén ki, Kolozs-, Doboka-, Belső- és Középszolnok és Krasznamegyék bejegyzett községeitől a kirótt adó pontos beszolgáltatását feltétlenül megkövetelte,²⁾ sőt türelmetlenül sürgette a budai vezér újból való beavatkozását is Sebesvár leromboltatása kérdésében. A budai pasa követei 1669 januáriusában néhány váradi török kíséretében meg is jelentek a fejedelmi udvarban azzal a parancssal, hogy Sebesvárárt, melyet szerinte a Váradhoz tartozó hódoltsági területre építettek, Apaffi haladéktalanul leromboltatni köteles.³⁾ A fejedelem a januárius 25-re összehívott gyulafehérvári országgyűlés tudtával⁴⁾ megkísérelte ugyan a pasa aggodalmait eloszlatni,⁵⁾ de midőn a váradi pasa újabb leveléből félreismerhetetlenül kitűnt, hogy követelésök elől kitérnie nem lehet,⁶⁾ Sebesvár lerombolását elrendelte. Bánffy Dénes azonban arra hivatkozva, hogy a váradiak »gyakran kicsapnak Karaszna, Szolnok vármegyékre«,⁷⁾ a fejedelmi parancs végrehajtásával egyelőre késett⁸⁾ s csak Apaffi ismételt rendeletére⁹⁾ romboltatta le a várat.¹⁰⁾

Bár az erdélyi közvéleményt erősen foglalkoztatták a magyarországi mozgalmak, sőt Apaffit állítólag inkább érde-

¹⁾ 1668 nov. 20-ki utasítása. Török-magyarkori Államokmt. IV. 434. l.

²⁾ Deczember 4-ki levele Bánffy Déneshez. U. ott. IV. 438—39. ll.

³⁾ *Bethlen*: I. 416—17. ll. Bánffy Dénes 1669 januárius 16-ki lev. Teleki Mihály lev. IV. 416. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XIV. 53—55. ll. és *Bethlen*: I. 417—18. ll.

⁵⁾ 1669 jan. 31-ről. Török-magyarkori Államokmt. IV. 441—442. ll.

⁶⁾ A pasa 1669 februárius 3-ki lev. U. ott. IV. 442—43. ll.

⁷⁾ Székely László 1669 márcz. 28-ki lev. Teleki Mihály lev. IV. 442. l.

⁸⁾ V. ö. Wesselényi Pál 1669 márcz. 27-ki (Teleki Mihály lev. IV. 439. l.) és Szentpáli János márcz. 28-ki leveleivel. (U. ott. VI. 440—41. ll.)

⁹⁾ 1669 márcz. 24-ről. Török-magyarkori Államokmt. IV. 443—44. ll.

¹⁰⁾ Apaffi 1669 május 8-ki levele. Erd. Orsz. Eml. XIV. 421—22. A fejedelem ezután legalább annyit óhajtott kieszközölni, hogy engedjék meg neki ugyanott »csak marhák tartására valami istállók« felépítését. A porta azonban ezt sem engedélyezte, azzal a kifogással, hogy Apaffi az Erdélyben levő »sok erős várakkal és kastélyokkal megelégedhetnek«. A kajmakám 1662 májusi lev. Török-magyarkori Államokmt. IV. 448—49. l. *Szilágyi S.*: id. tan. Rajzok és tanulm. II. 164. l.

kelte »az magyarországi dolgoknak Zrinyi Péter urammal alattomban való tractálása«, mint »azoknak az végbeli állapotoknak eligazítása,«¹⁾ — a hódoltság továbbterjesztésének korlátozására szolgáló intézkedések foganatosításának elodázhatatlan szükségét mégis felismerték. Kétségtelennek látszott ugyanis, hogy a behódoltatásokban tudatos rendszer, határozott tervszerűség érvényesül s célja tulajdonképen nem annyira a hódoltsági terület mindenáron való kibővítése, mint inkább a nagy jövedelmezőségű sóbányahelyek megszerzése.²⁾ Sebesvár leromboltatásának lefolyása azonban eléggé beigazolta, hogy Erdély területi épségének biztosítása várrendszer kifejlesztésével sem lehetséges, mert abban a porta sérelmet lát. Ez az oka annak, hogy az 1669. június 25-ki gyulafehérvári országgyűlés, — némileg a régi magyar harcsmódorra emlékeztetően, — a Kolozsvár és Dés környékén (Csatány, Szinye) behódolt, de ekkor pusztán álló helységek újból való betelepítését eltiltotta, mert ellenkező esetben a »török annak alkalmatosságával beljebb-beljebb fogna hódoltatni.« Egyúttal felhatalmazta a kolozsvári főkapitányt, hogy a további foglalásoknak »fegyverrel is resistálhat,« — mivel »mind az természetnek, mind penig az törvénynek rendi megengedi a defendát«, — sőt a szükséghez képest a szomszédos megyék hadierejét is igénybe veheti.³⁾ — Ezen határvédelmi rendelkezések a török túlhatalommal szemben természetesen nem bírtak jelentőséggel. Jellemzi a viszonyokat, hogy midőn Bánffy Dénes már július 8-án azt jelentette, hogy a váradiak Bikál kolozsmegyei községet feldúlták s oly tömegekben nyomulnak Erdélybe, hogy Dés behódoltatását befejezett ténynek lehet tekinteni,⁴⁾ a fejedelmi tanács felfogása még ekkor is megoszlott a legközelebbi teendők kérdésében; s bár a gyulafehérvári végzések végrehajtásának időszerűségét általában elismerték, a jelenlegi

¹⁾ Székely László 1669 márcz. 20-ki lev. Teleki Mihály lev. IV. 437—38. ll. Az eperjesi értekezletre nézve, melyen Erdély is képviselve volt, l. *Pauler Gy.* : id. mű I. 230. s köv. ll. *Bethlen* : I. 422. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XIV. 59—60. ll.

²⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. XIV. 60—61. ll.

³⁾ Az országgyűlési végzések. Erd. Orsz. Eml. XIV. 423—25. ll.

⁴⁾ Július 8-ki lev. Teleki Mihály lev. IV. 502. l.

helyzet alapján inkább javasolták a békés megegyezést.¹⁾ Mivel a váradi pasa a területi elhelyezkedés tekintetében a Piri-féle deftert vette irányadónak²⁾ s mivel a határsértések és hatalmaskodások állandóan napirenden voltak,³⁾ a rendek panaszaikkal közvetlenül a portához fordultak,⁴⁾ mely szokásához híven, sérelmeik orvoslását megígérte,⁵⁾ a nélkül azonban, hogy megfelelő intézkedésekről gondoskodott volna. Annyit megtettek ugyan, hogy a váradi ejalet élére új pasát helyeztek,⁶⁾ de mint a következmények mutatták, — ez korántsem jelentette egyúttal a rendszer megváltoztatását is; mert ha a határvillongások száma a Bihar megyével határos erdélyi részekben jelentékenyen csökkent is,⁷⁾ hódoltató törekvésök annál fokozottabb mértékben nyomult előtérbe Zarándmegye területén.

Zarándmegye keleti (hódolatlan) fele Borosjenő török kézre jutása óta (1658.) a hódító török politika állandó czélpontja volt.⁸⁾ A Halmágy-vidéki községek behódolását Piri defterére hivatkozva már 1661 óta sürgették,⁹⁾ de követelésök végrehajtását mindeztideig sikerült ellensúlyozni, úgy hogy kisebb jelentőségű kísérleteket¹⁰⁾ nem tekintve, Erdély területi

¹⁾ V. ö. Bánffy Zsigmond, Béldi Pál, Bethlen Farkas, Haller János véleményeit 1669 júl. 14—15. Török-magyarkori Államokmt. IV. 450—54. ll.

²⁾ Aug. 4-ki válasza Apaffinak. Török-magyarkori Államokmt. IV. 455—56. ll.

³⁾ L. Apaffi leveleit a budai pasához 1669 aug. 23-ról. Török-magyarkori Államokmt. IV. 460—61.

⁴⁾ 1669 okt. 1—8-ról kelt okiratok. U. ott. IV. 462—66. ll.

⁵⁾ Naláczy István 1669 decz. 27-ki lev. Teleki Mihály lev. IV. 626. l.

⁶⁾ Naláczy 1670 januárius 26-ki lev. Teleki Mihály lev. (szerk. *Gergely Sámuel*). V. 58. l. és Bánffy Dénes januárius 23-ki lev. U. ott. V. 46. l.

⁷⁾ A váradiak épen 1670 januáriusban vágta le Diószegen nyolcz sebesvári katonát. Naláczy 1670 jan. 15-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 22. U. azon év augusztusában Kalotaszeg vidékén néhány embert elraboltak. Bánffy 1670 aug. 19-ki lev. U. ott. V. 340. l. és *Bethlen*: II. 54. l.

⁸⁾ A részletekre l. *Márki S.*: Aradmegye tört. II. 116. s köv. ll.

⁹⁾ *Bethlen J.*: Hist. rer. Transsylv. p. I. 88—89.

¹⁰⁾ V. ö. 1663-ra: Török-magyarkori Államokmt. IV. 86—87. 1664-re: U. ott. IV. 177—78. 1665-re: U. ott. IV. 188, 230, 252. 1667-re: U. ott. IV. 323. ll.

épségét e részben közvetlen veszedelem látszólag nem fenyegette. Annál nagyobb riadalmat keltett 1670. januáriusában azon hír, hogy a jenei törökök »Halmágyot és mellette való falut (Lésza-Leasa) elrablották s megmondották, ha két 'hét alatt be nem hódolnak, egész Fejérvár széléig«, Dupapiatráig, — »mind elrabolják őket«,¹⁾ — sőt »Hunyadvármegyére is izentek.«²⁾ A temesvári pasa a történetek felett sietett ugyan sajnálatát kifejezni, kérve a fejedelmet, hogy »az portára . . . azt meg ne írja«,³⁾ mert a határsértés megtorlás nélkül nem marad,⁴⁾ — Apaffi mindamellett beküldte jelentését a portára,⁵⁾ honnan februárius végén egy kapucsi agát küldtek Erdélybe »minden dolgoknak eligazítására és végére való menetelire.«⁶⁾ Az aga márczius 30-án már Gyulafehérvárt volt⁷⁾ s bár a fejedelem panasztételének jogosultságáról alkalma volt meggyőződnie,⁸⁾ — a döntést mégis a temesvári és váradi pasáktól beszerzendő közvetlen információtól tette függővé.⁹⁾ Ezzel azonban a határkiigazítás kérdésének sorsa természetesen el is dőlt, mert hiszen előre látható volt, hogy a hódoltságiak a vádat megfordítva, eljárásukat az erdélyiek állítólagos túlkapásaival fogják indo-

1) Bánffy Dénes 1670 jan. 14-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 19. l. Erre vonatkozik Apaffi január 15-ki lev. U. ott. V. 20. és a hunyadmegyei czirkálók jan. 9-ki jelentése, melyből kitűnik, hogy az eset januárius 7-én történt. Török-magyarkori Államokmt. IV. 469—70. L. még *Márki* : II. 123—24. ll.

2) Naláczy István 1670 januárius 15-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 22. l.

3) Székely László 1670 jan. 22-ki levele. Teleki Mihály lev. V. 45. l.

4) A jenei kajmakám hódoltató levelére Bánffy Dénes januárius 22-ki lev. U. ott. 46. l. A pasa álláspontjára l. Naláczy István jan. 27-ki lev. U. ott. V. 60. l.

5) 1670 január 13-ról. Erd. Orsz. Eml. XV. 89—90. ll.

6) Boér Zsigmond jelentése 1670 febr. 24-ről. Teleki Mihály lev. V. 96—97. ll. Székely László márcz. 17-ki lev. U. ott. V. 108. l. Boér kapitányságára Erd. Orsz. Eml. XV. 83—87. ll. több okirat.

7) Székely levele márcz. 30-ról. Teleki Mihály lev. V. 128. l. Balog Máté levele u. azon napról. U. ott. V. 129. l.

8) »Az temesvári basa levelét látta Kapucsia, az kiben írta volt urunknak, panaszt ne tegyen az portán, mert elbocsátja halmágyi rabokat.« Balog levele máj. 1-ről a kapitánynak. Erd. Orsz. Eml. XV. 121. l.

9) Bánffy Dénes 1670 ápr. 3-ki levele. Teleki Mihály lev. V. 131. l. és ápr. 2-ki lev. Török-magyarkori Államokmt. IV. 474—75. ll. Székely László ápr. 5-ki levele. Teleki Mihály lev. V. 138. l.

kolni.¹⁾ A jeneiek valóban készülődtek is sérelmeiket a porta elé terjeszteni s a hódoltsági határok végleges megállapítását azon portai végzés alapján kívánták, mely »Halmágyot az Köressel együtt nekik adta.«²⁾ Így a döntés a területi elhelyezkedés tekintetében ismét a porta hatáskörébe jutott s kérdés tárgya csakis az lehetett, sikerül-e Erdély álláspontjának jogalapjait a portával elismertetniök.

Apaffi tanácsosai véleményének megfelelően,³⁾ Baló Lászlót már május végén megbízta a portai követséggel, elsősorban arra utasítván, hogy »az erdélyi végvárokon, úgymint Somlyón és Sebesváran belől Erdély felől lévő hódoltság« adóját határozott összegben állapíttassa meg a portával; a kirótt adót a fejedelmek pontosan beszedetnék, Váradra beszolgáltathnák s így a törvénytelen adószedések és határsértések elkerülhetők lennének. A hódoltsági határok esetleges tárgyalása alkalmával Ali hitlevelére hivatkozzék, mely a rendeket tudvalevőleg arról biztosította, hogy »az Váradhoz tartozó jószágokon kívül semmi Erdélytől el nem foglaltatik.« Ha Erdély egyéb részeiben a hódoltság területi elhelyezkedését illetőleg méltányos megoldást tud kieszközölni, — Belényes, Jenő és Lippa vidékén, — hol egyébként »az török félelme miatt ma sem bírhatja ember jószágát,« — hajlandó nagyobb engedményekre is.⁴⁾ Midőn Baló június 24-én Drinápolyba érkezett, akkorra már több váradi törököt is ott talált a fejedelem »és az ország ellen panaszlani.«⁵⁾ A határkérdés tárgyalása mindamellett sokáig késett⁶⁾ s mikor

1) »Ugyanazon tömösvári pasa ... minket vádol írásának kezdetiben az Jenő és Lippa vidékének elpusztításával.« etc. Bethlen János ápr. 2-ki lev. Török-magyarkori Államokmt. VII. 496. l. és Bánffy Dénes ápr. 3-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 131. l. és ápr. 2-ki lev. Török-magyarkori Államokmt. IV. 475—77. ll.

2) Balog Máté 1670 május 1-i levele. Erd. Orsz. Eml. XV. 121. l.

3) Pl. Bánffy Dénes május 7. és 9-ki levelei. Török-magyarkori Államokmt. IV. 484—85. ll.

4) 1670 május 25-ről. Török-magyarkori Államokmt. IV. 488—91. l. *Szilágyi S.*: id. dolg. Rajzok és tan. II. 166. l.

5) Július 6-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XV. 135—37. ll. Azonos tartalmú levele Naláczyhoz, ugyancsak júl. 6-ról. U. ott. XV. 137—39. ll.

6) Baló követségének célja voltaképen a porta támogatásának megnyerése volt a magyarországi bujdosók érdekében; a tárgyalások első-

végre Baló elbocsáttatása alkalmával szó került arról, a nagyvezér kizárólag a hódoltságiak panaszait hallgatván meg, aként döntött, hogy Apaffi »annak az negyvenkilencz falunak hagyjon békét, engedje bírni az ocsak agáknak (tartományi főnök), mert — úgymond — ha engedetlenkedik, azt cselekszem Erdélyben, az nagyot kicsinynyé és az kicsint nagygyá teszem.«¹⁾

Az eredményt Erdélyben érthető megdöbbenéssel fogadták. »Rettenetes leszen odaadni oly darab földet egy szóra,« — írta Bánffy Dénes, de viszont kétségtelen, hogy »veszedelem lehet nem is adni.«²⁾ Az udvar Boér Zsigmond kapitihá jelentése alapján³⁾ kezdetben bevárándónak vélte a nagyvezérnek a határok megállapítására vonatkozó levelét, de mivel egyrészt a hódoltságiak már készülődtek a Halmagyvidék tényleges behódoltatásához,⁴⁾ másrészt pedig Körösfő kolozsmegyei község birtoka miatt a váradiakkal is újabb ellentétbe jutottak,⁵⁾ — a rendek az adóbeszolgáltatással kapcsolatban még egyszer megkísérelték a porta álláspontjának módosítását. A *Rhédey Ferencz*nek adott utasítás azonban nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a porta előtt csak általánosságban emeljen panaszt a határok megsértése miatt, — »ad particularia semmiképpen ne condescendáljon.« — »Megmondhatja ő kglme, az országot akarják Váradhoz foglalni, mivel az ország hét vármegyéből álls annak hatát akarják elvenni.« Pedig tulajdonképen »Biharvármegye sem volt Váradhoz való, hanem csak bizonyos számú faluk, annál inkább a többi vármegyék nem is függtenek soha Váradtól, azoknak külön tisztei voltak, vadnak ma is.«⁶⁾ Mindamellet, ha követelik a Piri-féle defterbe bejegyzett falvaknak behódolását, arra csak az az egy felelet lehet, hogy »hatalmas

sorban a körül folytak. L. Baló id. leveleit U. ott. Teleki Mihály lev. V. k. VIII—XVII. ll. Erd. Orsz. Eml. XV. 8—11. ll.

¹⁾ Baló levele Telekihez 1670 aug. 21-ről. Teleki Mihály lev. V. k. 344—45. ll. *Bethlen*: II. 46—48. ll.

²⁾ Aug. 23-ről. Teleki Mihály lev. V. 347. l.

³⁾ Aug. 20-ről. Erd. Orsz. Eml. XV. 151—52. ll.

⁴⁾ Kapy György 1670 szept. 7-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 349. l.

⁵⁾ A pasa 1670 aug. 21-ki lev. Erd. Orsz. Eml. XV. 159—61. ll.

⁶⁾ 1670 szept. 26-ről. Török-magyarokori Államokmt. IV. 497—99. ll. Erd. Orsz. Eml. XV. 13—14. ll.

császáré az egész ország s azoknak élete és mindene ; de ha azok az faluk mind oda adóznak, soha bizony az erdélyi adó ki nem telik, mert egész Erdélyben csak három vármegye, úgymint Fejér-, Torda-, Küküllővármegye vagyon, a ki attól az regestrumtól épen maradt. « Minthogy azonban kétségen felül állott, hogy a porta feltétlenül ragaszkodik joghatósági határainak kiterjesztéséhez, — Apaffi a hódoltságot a XVI. századi területi elhelyezkedés korlátai közé kívánta szorítani ; sőt végső esetben a kérdéses 49 falu átengedésétől sem vonakodott volna, de úgy, hogy »az a negyvenkilencz falu egy csoportban határozassék meg,« mert — úgymond — »ha az felírás szerint kezdik az jenei vitézek bírni, az mely faluk fel nincsenek írva s imitt-amott közbe-közbe vadnak, mivel nekik senkisem adta, nem tartozunk vele, hogy bírniok is engedjük és egy örökké való veszekedés következik belőle.«¹⁾

A határkiigazítás kérdésében azonban Rhédey követsége sem tudott eredményt felmutatni ; törekvéseit mindenekelőtt a portán tartózkodó hódoltságiak igyekeztek ellensúlyozni,²⁾ de ezt nem tekintve, a területi elhelyezkedésre vonatkozó fejedelmi javaslat magát a nagyvezért is közletről érintette, mert Rozsnyai szerint Jenő körül »vadnak oly faluk, kiket a vezér apja conferált volt holmi mecsetekhez.«³⁾ A döntés egyébként a szultán távolléte miatt⁴⁾ hónapokig késett s bár közben a követek »sok öreg embereknek, száz esztendőseknek is fassiojokat megforgatták« sok munkával, hogy »az Körösbeli falukat« visszanyerhessék s igényeik jogosságáról a portát meggyőzzék,⁵⁾ — itt a felfogás változatlanul az volt, hogy »az mely negyvenkilencz falukat hatalmas császáruunk egyszer az jenei vitézeknek adott, abban változás immár nem lehet.«⁶⁾ Midőn Rhédey

¹⁾ Szept. 25-ről. Török-magyarokori Államokmt. IV. 497—99. II. Erd. Orsz. Eml. XV. 13—14. II.

²⁾ *Bethlen* : Hist. rer. Transsylv. II. 55. Erd. Orsz. Eml. XV. 14. I.

³⁾ Jelentése 1670 nov. 11-ről. Teleki Mihály lev. V. 397. I.

⁴⁾ Rozsnyai Dávid nov. 16-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 405. I. és *Bethlen* : II. 56. és 152. II.

⁵⁾ *Rozsnyai* önéletrajza. (Tört. maradv. 341. I.)

⁶⁾ Apaffi 1671 febr. 11-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 458. I. *Rozsnyai* : Tört. maradv. 341. I. *Bethlen* : II. 152—53. II.

februárius elején ezzel a jelentéssel Gyulafehérvárra vissza-érkezett,¹⁾ itt nem annyira a visszautasítás rideg ténye, mint inkább a hódoltsági határok szabatos megállapításának elhalasztása keltett aggodalmat. A bemutatott regestrum²⁾ tanúsága szerint ugyanis »azokat az negyvenkilencz falukat is oly formán iratták fel . . . hogy közben-közben sok falukat elhagyván és azonban beljebb egész Dupapiatráig és az Kajántorokig írván fel némely falukat, azoknak alkalmatosságával akarják a többit is, az melyeket kihadtak az regestrumból, elfoglalni.«³⁾

Mivel Rhédey jelentését nem sokkal utóbb külön portai követ is megerősítette,⁴⁾ a fejedelemtől márczius 9-re összehívott fogarasi országgyűlés⁵⁾ újabb követküldésre szánta el magát, hogy a portát azzal némi engedékenységre bírja, vagy ha ez nem volna lehetséges, legalább a homályosan fogalmazott portai végzést olyan értelemben módosíttassa, hogy a kérdéses Halmágy-vidéki községek átengedésével a hódoltság és Erdély joghatósági határai szabatosan megállapíttassanak. Egyidejűleg a jenei pasát is felszólították, hogy a behódoltatást egyelőre tartsa függőben, — »az mig az fényes porta . . . az dolgot igazításba veszi.«⁶⁾ A követséget azonban, melyet Daczó János vezetett,⁷⁾ a portán még fogadni is alig akarták.⁸⁾ »Kiszidogata előle az vezér, — írta Daczó Telekinek — rettenetes haragjok vagyon mind a fejedelemre s mind az országra ; még csak az

1) Levele 1671 febr. 1-ről. Teleki Mihály lev. V. 447. l. *Bethlen* : II. 152—54. ll.

2) A falvak nevei és adózása közölve Teleki Mihály lev. V. 457—58. ll.; nagyrészeket nem lehet felismerni.

3) *Bethlen* : Hist. rer. Transsylv. II. 153—54. ll. Török-magyarkori Államokmt. V. 10. l. Naláczy István febr. 20-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 467. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 18. l.

4) Apaffi id. febr. 11-ki levele után. Teleki Mihály lev. V. 457. l.

5) A meghívók febr. 11-ről. Erd. Orsz. Eml. XV. 186—89. ll. Török-magyarkori Államokmt. V. 7—9. ll. *Szilágyi S.* : Vértanuk etc. 464—65. lapok.

6) 1671 márcz. 12-ről. Török-magyarkori Államokmt. V. 16—17. ll. Ugyanílyen értelemben írtak a kapucsi basának is. U. ott. V. 15—16. ll.

7) *Bethlen* : II. 155. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 18. l.

8) Daczó 1671. május 23-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. V. 40—42. ll.

tiha sátorából is kihajítanak tegnap az nagy esőben, mindenütt böcsstelenítnék, hazugoknak mondnak.«¹⁾ A nagyvezér az erdélyiek követi előterjesztéseire mindössze annyit válaszolt, hogy »az követek írják meg sietséggel az erdélyi fejedelemnek s az országnak, hogy írják meg akaratjokat: engedik-e a tefterben beírt falukat az jenei vitézeknek engedni, vagy nem?« A hadak készen állanak s elhigyjék, hogy azokat Erdély végső romlására fordítják; »azért ők okai veszedelmünknek ne legyenek, hanem az mi szófogatatlanságunk.«²⁾ A követek azonban annyi engedményt mégis észlelni véltek, hogy a porta a Halmágy-vidéki községeket »talán nem úgy foglalja el, mint az tefterben vadnak elírva, hanem talám egymás mellett is;«³⁾ de ez a feltevés egyelőre inkább pium desiderium volt⁴⁾ s csak július végén vált valósággá.⁵⁾

A szóbanforgó *Halmágy-vidéki helységek* behódoltatásának végrehajtásával megbízott kapucsi basa augusztus elején érkezett Radnótra,⁶⁾ személyesen tudatván a fejedelemmel és a tanácssal a porta döntését, melynek haladéktalan foganatosítását kívánta.⁷⁾ A tanács ez elől most már nem térhetvén ki, biztosait⁸⁾ azonnal kijelölte s a határkiigazítási munkálatok elvégzésére a helyszínére küldötte. Feladatuk több tekintetben nehézségekkel járt, jöllehet az átadandó községek a defterekben

¹⁾ Május 23-ról. Teleki Mihály lev. V. 532. l.

²⁾ Türi László május 23-ki levele. Teleki Mihály lev. V. 534—35. ll. Ugyanígy Apaffinak is. Török-magyarkori Államokmt. V. 42—44. ll.

³⁾ Türi május 26-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. V. 46. l. Türinek ugyanezen napról Telekihez írt levelében ez a megjegyzés nem olvasható. Teleki Mihály lev. V. 539—42. ll.

⁴⁾ »Megmondjátok az fejedelemnek és az országnak, valamely faluk az defterben vannak írva, abban egyet is magatoknak ne tartsatok, se többé azokról ne búsítsatok.« A vezér izenete Daczó júl. 13-ki levelében. Teleki Mihály lev. V. 571. V. ö. Apaffi július 25-ki válaszával. Török-magyarkori Államokmt. V. 55. l.

⁵⁾ Türi 1671 júl. 18-ki (Török-magyarkori Államokmt. V. 52—53. ll.) és júl. 25-ki levelei. (U. ott. V. 55—56. ll.)

⁶⁾ Naláczy István aug. 10-ki levele. Teleki Mihály lev. V. 587—88. ll.

⁷⁾ *Bethlen J.*: Hist. rer. Transsylv. II. 171—73. ll.

⁸⁾ Eleinte Kapy Györgyre és Naláczy Istvánra gondoltak, kik itt érdekeltek voltak; minthogy azonban ezek vonakodtak, helyettök Balog Máté és Hedri Benedek jelöltettek ki. *Bethlen*: II. 174—75. ll.

név szerint jelezve voltak. A hunyadmegyeiek ugyanis Illye vidékét féltvén, a Köröst óhajtották hódoltsági határuul s ezért a megye jobbparti részét Bucsesd határközséggel készségesen átengedték volna ; Hedri ellenben, az egyik biztos, a hódoltság térbeli előnyomulását közvetlenül Erdély határáig, az erdélyi érczhegység bányahelyeire (Abrudbánya, Zalatna) nézve veszedelmesnek tartotta.¹⁾ A török biztosok viszont azt kívánták, hogy mindazon község, melyről valamely szpahinak, vagy zaimnak adománylevele van, tekintet nélkül arra, fel van-e jegyezve a defterben, vagy sem, — továbbra is az illető török tulajdona maradjon, — a mit az erdélyiek természetesen visszautasítottak.²⁾ Végeredményben valóban »nem igiretek szerint ment itt végben az dolog, mert az hódolt falukban egyet sem vettek,« — sőt »az mely falukkal pótolták, azokat sem olvaszták együvé, azon kívül ötöt el sem akartak benne venni, hogy inkább Keresbányához juthassanak.«³⁾ Apaffi azonban az így végrehajtott területfelosztáshoz a bonyodalmak elkerülése végett hozzájárult.⁴⁾

III.

1671—1686.

A hódoltatások folytatása. Nemes János és Szilvási Bálint követségei. A törökök erőszakoskodásai. Bánffy Dénes ellenállása ; a kolozsvári egyezés (1674 okt. 19.) és végrehajtása. Tárgyalások a váradi pasával, azok eredménytelensége. Védelmi intézkedések. Ellentétek a váradi törökök és az erdélyiek közt, kísérletek azok elsimítására.

Azon küzdelem, mely Erdély és a porta közt Székelyhíd, Sebesvár és a Halmágy-vidék birtokáért 1664 óta szakadatla-

¹⁾ Hedri aug. 16-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 593—94. II. V. ö. Kapy György szept. 10-ki lev. U. ott. V. 607. I.

²⁾ A biztosok jelentése szept. 6-ról. Török-magyarkori Államokmt. V. 57. I.

³⁾ Cserményi Mihály jelentése szept. 8-ról. Török-magyarkori Államokmt. V. 60. I.

⁴⁾ Levelei a kapucsi pasához és a nagyvezérhez szept. 12-ről. U. ott. V. 62—63. II.

nul tartott, — végeredményben egész vonalon az erdélyi diplomatia vereségével végződött. »Nem vérrel, levéllel« foglalják el Erdélyt, — jegyezte meg Bánffy Dénes ¹⁾ s az előzmények után valóban jogosan lehetett arra következtetni, hogy Erdély behódoltatása határkiigazítás czímén, még nincs befejezve. Különösen a váradi ejalettel szomszédos erdélyi megyék területi elhelyezkedésében fennálló bizonytalanság keltett aggodalmat, mert előrelátható volt, hogy a hódoltató törekvések legközelebbi célja azon megyék megszerzésére fog irányulni,²⁾ melyek a Piri-féle defter értelmében — török felfogás szerint — különben is a portát illették. 1671. nyarán a nyugati megyék adózása tekintetében már újból mutatkoztak ellentétek ³⁾ s ezek kapcsán Kucsuk váradi pasa, — bizonyára a jeneiek sikerétől ösztönözve, — azzal a kívánsággal állott elő, hogy a hódoltságok adója felemeltessék, — »hogy az hadat tarthassa véle, mivel sok hada vagyon.« ⁴⁾ Nem sokkal utóbb azonban leplezetlenül követelte a »Kolos-, Doboka-, Belső-, Középszolnok- és Kraszna vármegyékbeli falukat« s a nagyvezér hasonló tartalmú parancsára hivatkozva ⁵⁾ a felsorolt részek azonnal való átengedését sürgette, hogy »soha az haza közit hozzá ne tartsa.« ⁶⁾

Az október 12-re összehívott gyulafehérvári országgyűlés azonnal felismerte, hogy a nagyvezér felszólítása a nyugati várak és a legfontosabb sóbányahelyek átadásával azonos értelmű ⁷⁾ s végrehajtása esetén Erdély bukását idézné elő. Mivel

¹⁾ 1671. febr. 15-ki levele. Teleki Mihály lev. V. 461. l.

²⁾ »Tudhatja Ngod, hogy ennyihányszor megjövendöltük, hogy így leszen, hogy valamihelt a Körösbén elvégzi dolgát, mindjárt ahhoz fog.« Teleki Mihály levele Apaffihoz 1671 szept. 30. Teleki Mihály lev. V. 623. l.

³⁾ V. ö. a váradi pasa aug. 11-ki levelével. Erd. Orsz. Eml. XV. 211—12. Bánffy Dénes szept. 5-ki lev. U. ott. XV. 212—14. A pasa szept. 14-ki lev. Török-magyarkori Államokmt. V. 63—64. ll.

⁴⁾ Bánffy Dénes 1671 szept. 10-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 606. l.

⁵⁾ Apaffi szept. 28-ki levele. Teleki Mihály lev. V. 621—22. ll.

⁶⁾ Apaffi országgyűlési meghívója 1671 okt. 3-ról. Erd. Orsz. Eml. XV. 216—17. Teleki Mihály lev. V. 623—24. Török-magyarkori Államokmt. V. 67. l. *Bethlen*: II. 177—180. ll., hol a pasa levele is közölve van és Erd. Orsz. Eml. XV. 22—23. ll.

⁷⁾ »Arces enim Cseh, Sebes, Gyalu, Kővár, Kolosvár, Bethlen, civitatem Saxonicalem Bisztriciensem, provinciamque eius totam, necnon

azonban Türi László kapitánya egyidejű jelentése szerint, a váradi pasától követelt határkiigazítást még a nagyvezér környezetében sem tartották befejezett ténynek,¹⁾ — bár a porta egyébként a Piri-féle defterben foglalt területi elhelyezkedés elvi álláspontján állott,²⁾ — a rendek haladéktalanul újabb követséget küldtek a portára, az útjából visszahívott Daczó János helyett Nemes János háromszéki főkapitány vezetése alatt.³⁾ A követek nov. 9-én már Drinápolyban voltak, hova ugyanekkor a váradi, jenei és temesvári törökök megbízottjai is megérkeztek, az erdélyiek panaszainak ellensúlyozása végett.⁴⁾ Fogadtatásuk annyira kedvező volt,⁵⁾ hogy Nemes János halogatás nélkül a nagyvezér elé terjeszthetőnek vélte utasítása lényegét: »hogy az egy Biharvármegyén kívül több vármegye ne hódoljon Váradhoz, hanem csak Bihar, de Erdélyhez is hódoljon;« vagy ha az nem volna lehetséges, legalább »a Meszesen belől való faluk szabadulhatnának fel a hódolás alól.«⁶⁾ November 17-én a szultán is fogadta őket,⁷⁾ a nélkül azonban, hogy kihallgatásuk biztatásoknál egyebet eredményezett volna.⁸⁾ Deczemberben végre aként döntöttek, hogy a határkérdést közösen kiküldendő bizottság fogja elbírálni, melyben a porta érdekeit és álláspontját Ali budai bég képviseli.⁹⁾

A portai végzést Erdélyben vegyes érzelmekekkel fogadták. Kétségtelennek látszott ugyanis, hogy »ez oly nagy dolog, hogy az egész országnak megmaradása, avagy elromlása forog fenn

salisfodinas ferme omnes complecti litteras Vezerii« etc. *Bethlen* : II. 181. l. Az országgyűlés hangulatára l. u. ott 181—82. ll. és Erd. Orsz. Eml. XV. 22—23. l.

1) 1671 okt. 15-ről. Török-magyarkori Államokmt. V. 70—71. ll.

2) V. ö. Apaffi 1671 okt. 28-ki lev. Teleki Mihály lev. V. 633. l. Székely László okt. 30-ki lev. U. ott V. 636. l. Bánffy Dénes levele nov. 1-ről. Török-magyarkori Államokmt. V. 77—78. ll.

3) *Bethlen* II. 182—84. ll. Erd. Orsz. Eml. XV. 23. l. Török-magyarkori Államokmt. V. 74—75. V. ö. *Rozsnyai* : Tört. maradv. 344—45. ll.

4) Szilvási Bálint nov. 13-ki jelentése. Teleki Mihály lev. V. 651. l.

5) Szilvási Bálint nov. 14-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. V. 87. l.

6) Nemes János nov. 14-ki levele. Teleki Mihály lev. V. 653. l.

7) Szilvási Bálint decz. 3-ki levele. U. ott. V. 658. l.

8) Nemes János decz. 4-ki levele. U. ott. V. 660—61. ll.

9) *Bethlen János* : II. 200—201. ll.

benne«, mert »valamint mostan az határnak igazítása leszen, annak megváltozását ember alig remélheti török nemzet ellen török commissariussága által.« Épen azért Apaffi törekvése arra irányult, hogy a bég Várad elkerülésével akár Lippán, akár Debreczenen keresztül jöjjön Erdélybe, hogy »ne praeoccupálhassák az ellenkező féltől«, sőt szükségét látta annak is, hogy az ország »Ali bék elméjének megcsinálására« 5—600 tallért áldozzon.¹⁾ A tanácsosok Apaffi javaslataihoz elvben hozzájárultak, a kivitel részleteiben azonban eltértek egymástól. Bánffy Dénes pl. tíz-húszezer tallért sem sajnálna, »ez ügyben«; véleménye szerint az erdélyi biztosok Somlyóban gyülekezzenek és »onnan kellene eleibe mennünk Ali bégnek épen Székelyhídhöz.«²⁾ Teleki Mihály szerint Apaffi »tárházának nem kedvezvén, most nem csak 600, hanem egynéhány ezer tallérokat« is elkölthet, mert többször »ez az alkalmatosság is elő nem jön.«³⁾ Hasonlóan vélekedett Haller János és Béldi Pál is,⁴⁾ úgy hogy a fejedelem eredeti álláspontjától eltérően, Bethlen János előterjesztésének⁵⁾ szellemében döntött s »az szebeni polgármestertől az százszok adójában kétezer tallérokat« vétetett fel »az mostani szükségre.«⁶⁾

Az erdélyi bizottság, melynek tagjai Teleki Mihály, Bánffy Dénes, Kapy György, Bethlen Farkas, Haller János, Szilvási Boldizsár, Rhédey Ferencz, Torma István, Kornis Gáspár és mások voltak,⁷⁾ febr. 20-án találkozott *Somlyó várában* Ali béggel s a melléje rendelt Musztafa agával és a jenei kadival.⁸⁾ Hatáskörük a váradiaktól követelt határkiigazítás jogosságának

¹⁾ Apaffi 1672 januárius 10-ki levele. Teleki Mihály lev. (szerk. *Gergely Sámuel*). VI. k. 12. l.

²⁾ 1672 jan. 14-ki levele. Teleki Mihály lev. VI. k. 15. l. V. ö. jan. 15-ki lev. Naláczy Istvánhoz. Erd. Orsz. Eml. XV. 258—61. ll.

³⁾ 1672 jan. 16-ról. Teleki Mihály lev. VI. k. 17. l. és Török-magyar-kori Államokmt. VII. 515—16. ll.

⁴⁾ Votumuk 1672 jan. 13-ról, illetőleg januárius 17-ről. Török-magyar-kori Államokmt. V. 95—96. és 97—99. ll.

⁵⁾ 1672 jan. 18-ról. Török-magyar-kori Államokmt. V. 100—101. ll.

⁶⁾ Januárius 19-ki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VI. k. 25. l.

⁷⁾ Bánffy Dénes 1672 febr. 11-ki levele. Teleki Mihály lev. VI. k. 66. l. és Teleki levele 1672 februáriusából (közelebbi dátum nélkül). U. ott. VI. k. 53. l.

⁸⁾ A részletekre l. *Bethlen*: II. 203—204. ll.

vizsgálatán kívül főleg azon panaszok elbírálására szorítkozott, melyekkel Erdélyt hatalmi túlkapásokkal vádolták. Szerintök ugyanis »miolta Várad hatalmas császár kezínél vagyon, azokat az vármegyéket ők mind békességesen birták, hanem (az erdélyiek) már két esztendő alatt 5 várakat« építtettek Várad körül, »ki miatt már csak Várad kapuján sem jöhetnek ki s attól fogva nem birhatják azokat az vármegyéket.«¹⁾ A porta biztosai valóban most sem titkolták, hogy megbizatusuk tulajdonképeni tárgya a váradiaktól felpanaszolt öt vár (Somlyó, Cseh, Hadad, Gyalu, Sebesvár) megtekintése abból a szempontból, — »ha új épület-e, nem-e?« Apaffi megbizottjai azok megvizsgálását természetesen nem korlátozták,²⁾ mert meggyőződésök szerint »ha igazat akarnak reportálni, az váradiak panaszaival ellenkezőképpen látták itt az dolgot«³⁾ — a török biztosok mindamellett a vizsgálat befejeztével a döntést a porta hatáskörébe utalták.⁴⁾ Minthogy valószínű volt, hogy a váradiak érdekeik biztosítása végett ez alkalommal sem riadnak vissza a mesterseges hangulatkeltéstől, — a rendek *Szilvási Bálintot* márczius havában újból Drinápolyba küldték, azzal a felhatalmazással, hogy a porta intéző köreinek megvesztegetésére a magával vitt ötezer talléron kívül a szükséghez mérten még húszezer tallért is áldozhat.⁵⁾

Midőn Szilvási ápr. 10-én Drinápolyba érkezett,⁶⁾ csakhamar arról kellett értesülnie, hogy a nagyvezér komolyan foglalkozik a fenforgó ellentétek kiegyenlítésével s azt aként képzei megvalósítandónak, hogy »vessék fel esztendőre, az váradi passáknak Váradon mennyi fizetések jár mind Biharvármegyé-

1) Nemes János levele Telekinek 1672 januárius 30-ról. Teleki Mihály lev. VI. 42. l. Ugyanilyen tartalommal Bánffy Déneshez is.

2) L. 1672 febr. 21., febr. 26. és febr. 29-ki jelentésüket. Török-magyarokori Államokmánytár V. 102—105. ll. *Bethlen*: II. 205—206. ll. Részletesen *Rozsnyainál*: Tört. maradv. 356—57. ll., hol azonban a dátum hibásan 1673.

3) Idézett febr. 21-ki jelentésök. Török-magyarkori Államokmt. V. 102. l.

4) Bánffy Dénes 1672 márcz. 2-ki levele. Teleki Mihály lev. VI. k. 94. l.

5) *Bethlen*: II. 207. l.

6) V. ö. 1672 ápr. 2-ki levelével. Török-magyarkori Államokmt. V. 106.

bül, azonkívül ebből az öt vármegyéből mennyit irtanak fel, azt esztendő által az erdélyi fejedelem szolgáltatassa ki az váradi pasának minden zúgolódás nélkül; az törököknek se legyen szabad kijönni Biharvármegyéből s hódoltatni, hanem épen maradjon Erdélyhez. Az mely fizetése peng az váradi pasának szokott járni Biharvármegyéből és faluk is számára vannak, azokat osszák az vitézlő rend közzé, szpahiaknak és egyéb rendeknek azok helyett az faluk helyett, az melyet az öt vármegyéből túlek elvesznek.«¹⁾ Szilvási a nagyvezér eszméjét, mely egyébként eredetileg a gyulafehérvári udvarban merült fel²⁾ elfogadhatónak találta, mert — úgymond »az Piri pasa tefterét soha el nem bontják«; a nagyvezér is azt mondta, »nincs neki annyi feje, hogy elronthassa, az kit az császár is egyszer megpecsétlett;« viszont kétségtelen, hogy »mind nemesség, szegénység inkább megülne, ha tízezer tallért, vagy többet is kellene fizetni« s ennek fejében a hódoltságiak Erdélyt nem zaklatnák.³⁾ A terv azonban — úgy látszik — a portán sem talált kedvező fogadtatásra; ennek tulajdonítható, hogy a nagyvezér elutasító végválasza Apaffit a tényleges területi elhelyezkedés tiszteletben tartására s a hódoltságiakkal való békés viszony ápolásának szükségességére figyelmeztette, de óvatosan kitért a döntés elől.⁴⁾

Bár az 1672. júniusi (17. — júl. 2.) radnóti országgyűlés újból kísérletet tett az évek óta függőben lévő területkérdések méltányos elintézésére,⁵⁾ a török-lengyel háború,⁶⁾ majd azzal egyidejűleg Erdély tényleges beavatkozása a bujdosók érdeké-

¹⁾ 1672 ápr. 18-ki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. VI. k. 181—82. ll. Azonos tartalommal Apaffinak. Erd. Orsz. Eml. XV. 264—65. ll. Azonfelül Rozsnyai ápr. 18-ki lev. Teleki Mihály lev. VI. k. 184. l.

²⁾ Baló László utasítása 1670 május 25-ről. Török-magyarkori Államokmt. IV. 488—91. *Szilágyi S.*: id. dolg. Rajzok és tan. II. 166. l.

³⁾ Ugyanazon jelentésében. U. ott.

⁴⁾ Közölve 1672 májusából. Erd. Orsz. Eml. XV. 265—66. *Bethlen*: II. 217—20. ll.

⁵⁾ Baló Lászlónak adott utasítás. Török-magyarkori Államokmt. V. 390. A keletre nézve Erd. Orsz. Eml. XV. 280—81. *Bethlen*: II. 224. l.

⁶⁾ *Rozsnyai*: Tört. maradv. 345. s köv. ll. *Bethlen*: II. 241. s köv. ll.

ben ¹⁾ a határkiigazítás ügyét a napirendről leszorították. Sérelmek itt-ott később is előfordultak ugyan, ²⁾ de a helyzet komolyabb jelleget csak akkor öltött, midőn a váradi pasa 1673. nyarán újból felújította követeléseit az állítólag Váradhoz tartozó hat megye birtoklására vonatkozólag. Apaffi az ellen haladéktalanul óvást emelt a nagyvezérnél, ³⁾ ki azonban a váradiak álláspontját magáévá tévén, augusztus elején a rendeket Bihar-, Kraszna-, Közép-, Belsőszolnok-, Doboka- és Kolozsmegyék feltétlen átadására fel is szólította, azzal az indokolással, hogy a somlyai kapitány állandóan ellenséges viszonyban él a váradiakkal. ⁴⁾ A külpolitikai bonyodalmakkal lekötött porta közvetlen beavatkozásának azonban most már Erdélyben sem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget; a nagyvezér parancsa megdöbben-tette ugyan a rendeket, mert a portának a területi elhelyezkedés kérdésében elfoglalt álláspontjának változatlanságáról tett tanúságot, — de egyébként maguk sem tartották valószínűnek, hogy jogigényeik gyakorlati megvalósítását a lengyelektől szenvedett vereségek után megkísérelik. ⁵⁾

Felfogásuk helyességét a következmények igazolták is, a mennyiben egyes határsértési eseteket ⁶⁾ nem tekintve, a vitás

¹⁾ Részletesen Erd. Orsz. Eml. XV. 38. s köv. ll. *Bethlen*: II. 221. s köv. ll.

²⁾ 1673 febr. a váradiak azzal vádolták a somlyaiakat, hogy »Belényes vidékéről öt embereket fogtanok volna meg.« (Török-magyarkori Államokmt. V. 160—61.) Nem sokkal utóbb a váradi pasa panaszt emelt Apaffinál, hogy Kölesmező, Szárdór, Bács kolozsmegyei hódolt községek adózását földesuraik eltiltották. (U. ott. V. 162—63.) 1673 májusában a temesvári pasa követelni kezdte a Karánsebesről Hátszegre menekülteket. (Minuta 1673 máj. 20-ról. U. ott. V. 169—70.) A rendek különben Szabolcs- és Szatmármegye fokozatos behódoltatását is sérelmesnek tekintették. V. ö. Farkas László 1673 jún. 21-ki lev. U. ott. V. 172. l.

³⁾ 1673 június 28-ki levele Köprili Ahmedhez. Török-magyarkori Államokmt. V. 174—75. ll.

⁴⁾ *Bethlen*: II. 403. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 54. l., mely azonban nem fedti *Bethlen* adatát.

⁵⁾ Erd. Orsz. Eml. XV. 54. l.

⁶⁾ V. ö. Apaffi leveleit a portára 1674 jan. 3-ról (Török-magyarkori Államokmt. V. 194—96.), febr. 3-ról (U. ott. V. 200—202.); a szabolcs- és szatmármegyei behódoltatásra május 26-ki utasítását. U. ott. V. 230—33. lapok.

erdélyi megyék birtoklásának kérdése 1674. nyaráig szóba sem került. Ez év július 22-én azonban a szultán a hódoltsági községek adóját önkényesen felemelte ¹⁾ s ennek hatása alatt a váradi pasa azzal a követeléssel állott elő, hogy »dézrát adjon, ez a föld a zpahiaknak«, pedig Bánffy Dénes szerint »soha ezen a Meszesen belől való földön lévő dézmáknak Várad elveszésétől fogva híre sem volt;« veszedelmesnek látszott a dézmaszedés azért is, mert felhajtása alkalmával »épen szélben végig ezt az országot s szabadon kóborolják, egyszóval... ezt épen Törökországgá teszik.« ²⁾ Arra a hírre tehát, hogy a váradi pasa »bandériummal akar az holdolt vármegyékre kijűni az nagy adó szedni«, Bánffy fegyveres ellenállást javasolt, ³⁾ bár kénytelen beismerni, hogy ha »megengedni is veszedelmes«, de »kuruczkodni sem bátorságos.« ⁴⁾ A pasa kijöveteléről elterjedt hírek nem váltak ugyan valóra, de a rendek a fejedelemhez ⁵⁾ s Bánffy Déneshez ⁶⁾ fenyegető hangon írt levelek hatása alatt fegyveres erővel szállották meg eleinte Kolozsmegye nyugati felét, majd a Szilágyságot, jöllehet így a fegyveres mérkőzés eshetőségével számolniok kellett. ⁷⁾ A nem várt ellenállás mindamellet fordulatot idézett elő. »Lágyultak valamit«, — írta Bánffy aug. 30-án — s »már nem fegyverrel, hanem császár előtt való panaszszal fenyegetnek bennünket«, úgy hogy a főkapitány hajlandó volt feltételezni, hogy portátul semmi parancsolatjuk nem volt. ⁸⁾ Bánffy feltevésében volt is némi valószínűség;

¹⁾ Török-magyarkori Államokmt. V. 244—45. ll.

²⁾ Bánffy 1674 aug. 3-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. V. 247. l. A megyék adózására vonatkozólag l. az ugyanezen időből való memorialét is. Tört. Tár. 1894. 681—85. ll.

³⁾ Aug. 13-ki levele Telekihez. Teleki Mihály levelezése. (Gergely Sámuel másolataiból.) Erd. Orsz. Eml. XV. 63—64. ll.

⁴⁾ Aug. 22-ki levele Telekihez. Teleki Mihály levelezése. (Gergely Sámuel másolataiból.)

⁵⁾ 1674 aug. 23-ról. Török-magyarkori Államokmt. V. 254—55. Aug. 26-ról. Erd. Orsz. Eml. XV. 424—25. és Török-magyarkori Államokmt. V. 259—60. ll.

⁶⁾ Bánffy aug. 26-ki levele. Teleki Mihály lev. VI. 626. l. és Erd. Orsz. Eml. XV. 64. l.

⁷⁾ Bánffy 1674 aug. 27-ki levele. Teleki Mihály lev. VI. 627—28. l.

⁸⁾ Teleki Mihály levelezése. (Gergely Sámuel másolataiból.) Részben Erd. Orsz. Eml. XV. 65. l.

a váradi pasa hirtelen békülékeny magatartásából legalább erre lehetett következtetni ¹⁾ s valóban nem sokkal utóbb a budai vezér követének ²⁾ szavai kétségtelenné tették, hogy »sem dézma, sem harácsnevelésről egy csepp annuentiájuk sincs az váradiaknak, . . . hanem az császár adóját, hogy egy vagy két timonnal neveljék, onnan lett az concessa arra.« ³⁾

A politikai helyzet Erdélyre nézve határozottan kedvező kialakulása a nagyváradi pasát végre is a Bánffytól ajánlott ⁴⁾ békés megegyezés gondolatának elfogadására készítette. Október közepén tehát megbizottjait Kolozsvárra küldte, hol azok Bánffyval (okt. 19-én) a következő egyezsége léptek: Az öt vármegye jobbágyságától fizetett harácsot ezernyolczszázzról kétezerötvenre emelik, mely véglegesnek tekintendő; Kolozs-, Doboka- és Belsőszolnokmegyék hódoltsági községei dézmafizetésre nem kötelesek, hanem »ugymint eddig, ezután is a szerént, summával adózzanak« két részletben s ezen összegeket vagy a jobbágyság szolgáltatja be, vagy a kolozsmegyei viczeispán szedeti össze. Ha valaki pusztán álló faluban akar megtelepedni, — »a török úrral tartozik megegyezni.« Rendkívül való adót a szegénységre felvetni csakis abban az esetben szabad, ha »hatalmas császáruk közel táborozván, élést« kíván, vagy ha Váradon építenek; de ekkor is »ide az kolozsvári tiszteknek elsőben a diván végezését megírván, azután úgy szedessék fel az adó.« Kraszna- és Középszolnokmegye Zilah városán kívül dézmafizetésre köteles; ugyancsak mentességet nyer Somlyó városa is. Végül fogadják, hogy »ezután minden egyenetlenséget és az jó szomszédsággal ellenkező dolgot« kerülnek s a jelen egyezményt pontosan betartják.⁵⁾

A kolozsvári egyezés jelentősége nyilvánvaló. Értelmi

¹⁾ Bánffy szept. 8. és szept. 10.-ki levelei. Teleki Mihály levelezése. (Gergely Sámuel másolataiból.) Igy érthető meg Bánffy szept. 8.-ki levelének kemény hangja is. Török-magyarkori Államokmt. V. 260—261. l.

²⁾ V. ö. Apaffi 1674 szept. 23.-ki levelével. Teleki Mihály lev. VI. k. 632. l.

³⁾ Bánffy 1674 szept. 30.-ki levele. Teleki Mihály levelezése. (Gergely Sámuel másolataiból.)

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XV. 64. l.

⁵⁾ Közölve Török-magyarkori Államokmt. V. 276—78. ll.

szerzője, a nem sokkal utóbb tragikus véget ért Bánffy Dénes bizonyára nem értékelte túl, midőn azt jegyzi meg róla, hogy »annyi esztendők forgása alatt sem portán, sem ott Váradon csak legkisebbikét is ennek nem obtineálhattuk és ha semmi egyéb jó benne nem volna is, de . . . az vármegyéket már talán nem piszkálhatják s piszkálják is annyira, hogy elvegyék tőlünk«,¹⁾ — »holott még eddig soha azokrul az vármegyékrül alább nem szállottak, hanem, hogy övék az.«²⁾ De jelentősége más szempontból is kétségtelen. 1660 óta a területi elhelyezkedés és a behódolt megyék adózásának kérdése mindig államügyként szerepelt, melyet a porta közvetlenül kívánt szabályozni; a jelen szerződés létrejöttének körülményei azonban arra engedtek következtetni, hogy a porta a határ- és az adókérdést egyszerűen csak hódoltsági ügynek tekinti s ezzel a hatásköri illetékesség megállapítását hódoltsági vezérei és az erdélyi fejedelem közös megegyezésére hárította.³⁾

A kolozsvári egyezség — mint láttuk — csupán elvi jelentőségű megállapodásokat tartalmazván, csakhamar szükségessé vált az egyes megyékre kirótt szolgálmányok szabatos meghatározása is. *Krasznamegye* rendei ezt már az 1674. nov. 17-re összehívott gyulafehérvári országgyűléstől is sürgették s tekintettel arra, hogy az egyezség a megyét jelentékeny teheremeléssel sújtotta, legalább a különféle czímen követelhető adónemek névszerinti s a legkisebb részletekre is kiterjeszkedő megállapítását kívánták. Hasson oda — szerintök — az országgyűlés, hogy a váradi pasával kötendő új szerződés a megyétől követelt szolgálatokat gondosan írja körül »és külön-külön punctumokban csinálván«, mit adjanak s mit ne adjanak »az hatalmas nemzetnek s azokat az váradi pasával s iszpaiakkal megpecsételtetvén, végképen igazodjék el.« Czélszerű volna végül a fényes porta hozzájárulásának kieszközlése is, mely állandóságot biztosítana az esetleges új megállapodásoknak.⁴⁾

¹⁾ 1674 okt. 27-ki levele. Teleki Mihály lev. VI. k. 643. l. Erd. Orsz. Eml. XV. 65—66. ll.

²⁾ Bánffy 1674 okt. 28-ki levele. Teleki Mihály levelezése. (Gergeiy Sámuel másolatai.)

³⁾ V. ö. *Szülágyi S.* : id. tan. Rajzok és tanulm. II. 169. l.

⁴⁾ 1674 okt. 31-ről Török-magyarkori Államokmt. V. 268—71. ll.

Középszolnokmegye főleg az utóbbit tartotta elodázhatatlan szükségnek, azzal az indokolással, hogy a hódoltsági törökök újabban a kolozsvári egyezés ellenére »akartak az szegénységen holmit exigálni.«¹⁾ A gyulafehérvári országgyűlés azonban, melynek tevékenységét egyébként a Bánffy Dénes ellen indított hűtlenségi per vette igénybe,²⁾ — saját hatáskörén belől intézkedett Kraszna- és Középszolnokmegye adózására vonatkozólag, jobbra Bánffy Dénes korábbi utasításának megfelelően.³⁾ E szerint a császár adója (másképp harács) a két megyében »a régi szokott usus szerint« szedessék, felemelése a fejedelem és a tanács tudta és beleegyezése nélkül nem történhetik. A dézmaszedés csak azon falvakban engedhető meg, melyekből a kolozsvári egyezés előtt is szedtek, — »az ilyen helyeken eleitől fogva másfél frtot vettenek füstpénzt.« Ezeken kívül más újabb adónemet a váradiak nem követelhetnek.⁴⁾

Mint a következmények mutatták, sem a kolozsvári egyezés, sem a novemberi országgyűlés tiltó rendszabályai nem voltak elegendők a tényleges területi elhelyezkedés változatlan fentartásának biztosítására. A váradi pasa az új kolozsvári főkapitánynak, *Rhédey Ferencznek* nyíltan meg is írta, hogy a szpahik kizárólag a hódoltságiak adójára vannak utalva, mert zsoldjuk egyáltalában nincsen s azért kénytelen katonáit az adó beszédese végett a hódoltsági megyékbe küldeni.⁵⁾ Rhédey a pasa álláspontjának jóhiszeműségét nem vonhatta ugyan kétségbe, de mivel a javasolt adószedési módot veszedelmesnek tartotta, — az adóhátrálékok behajtását kész volt magára vállalni; tekintettel azonban »a szegénység sok rendbeli panaszának megorvoslására és egyéb szükséges dolgoknak eligazítására«, azt is ajánlotta a pasának, hogy a függő kérdéseket közösen kiküldendő bizottság elbírálása alá bocsássák, a mire a fejedelem is hajlandó lenne.⁶⁾ Az erdélyi bizottság a tárgyalások

1) 1674 nov. 5-ről. Erd. Orsz. Eml. XV. 435—36. ll.

2) Erd. Orsz. Eml. XV. 68—78. 71—82. és 438—60. ll. *Angyal Dávid*: Thököly Imre. I. 72—78. ll. *Szilágyi S.*: Vértanúk etc. 175—288. ll.

3) 1674 okt. (?). Török-magyarkori Államokmt. V. 278—85. ll.

4) 1674 decz. 16-ről. Török-magyarkori Államokmt. V. 298—99. ll.

5) 1675 januárus 5-ről. U. ott. V. 300—301. ll. Erd. Orsz. Eml. XVI. 5. l.

6) Rhédey 1675 januárus 16-ki válasza. Török-magyarkori Államokmt. VII. 552—53. ll.

megkezdésére ekkor tényleg készen állott,¹⁾ de minthogy az egyidejűleg Bánffyhunyadon tartózkodó török csapat tulajdonképeni céljairól tájékozatlanok voltak, a Hunyadra küldött Kabos Gábor és Pólyik János útján elsősorban tudni kívánták, hogy »mi végre jöttenek ki és vagyon-e instructiojok valami tractára és azok közül, kik az (kolozsvári) contractust csinálták, vagyon-e köztük s ahhoz akarják-e magokat az elmaradt adó felszedésében alkalmaztatni?« Ha tárgyalhatnak, akkor várják be az erdélyi bizottságot, mely Somlyóra készül; ha ellenben nem áll szabadságukban, igyekezzenek a törököket visszatérésre bírni, arra hivatkozván, hogy »ha mi megbántódások vagyon, az deputatus urak egyetértvén az váradi pasával, eligazítják.«²⁾

A hunyadi törököknek adószedésen kívül egyéb felhatalmazásuk nem lévén, a fejedelem januárius végén Szilvási Bálintot Váradra küldte,³⁾ a függő kérdésekre vonatkozó tárgyalások mielőbbi foganatosítása érdekében. A pasa a javasolt eszmétől nem is idegenkedett⁴⁾ s megbízottjait a maga részéről haladéktalanul megnevezte, de egyúttal jelezte álláspontját is úgy a területi elhelyezkedés, mint a hódoltsági megyék adózásának kérdésében. »Azt kglmetek jól tudja, — írta febr. 10-én az erdélyi birtosoknak, — hogy az mely falukat, városokat vég Várad várához beírtak, azokat kiket maga hatalmas császár számára irtanak, kiket passának, zamiaknak, spaiaknak, azok azért szolgálják hatalmas császárt.« A bizottság tehát azok behódolását és adózását, — »kik közül Gyalu városa is fel vagyon írva«, ne akadályozza s akkor »szent a békesség.«⁵⁾ A Piri-féle defter alapján azonban megegyezés nem jöhetett létre, nemcsak azért, mert adatai ötletszerűek voltak, hanem azért is, mert végrehajtása esetén Erdély területének legnagyobb

¹⁾ V. ö. Kapy György januárius 13-ki lev. U. ott. V. 303—304. és Apaffi utasítása Béli Pálnak januárius 15-ről. U. ott. V. 304—305. ll.

²⁾ 1675 januárius 16-ról kelt utasításuk. U. ott. V. 306. l. Rhédey jan. 17-ki levele. U. ott. V. 308. l.

³⁾ Kapy György 1675 febr. 8-ki lev. U. ott. V. 316. l.

⁴⁾ Szilvási febr. 6-ki levele a deputátusokhoz. Török-magyarkori Államokmt. VII. 554. l.

⁵⁾ Török-magyarkori Államokmt. VII. 555—57. ll.

részét kiszolgáltatta volna a török túlhatalomnak. A febr. 14-én megkezdődő *somlyai tanácskozás* tehát a közös tárgyalási alap hiánya miatt már kezdetekor sem ígérkezett eredményesnek. »Tovább való hódoltatást kívánnak, — jelentették az erdélyi biztosok — mely dolog, úgy látjuk, az mi dolgainkat annyira megakadályozza, hogy még csak discursusban is véllek az szükségesebb dolgokrul — alig hiszszük — hogy ereszkedhesünk ;« viszont valószínűnek látszott, hogy merev ellenszegülésök könnyen felidézhet újabb bonyodalmakat.¹⁾ A következő napokon tartott értekezletek folyamán valóban ki is tűnt, hogy a váradiak a hódoltató törekvéseket korlátozó kolozsvári egyezség érvényességének nyílt megtagadásával, voltaképen »Gyalunak és több eddig holdolatlan helynek megholdolását« sürgetik,²⁾ úgy, hogy a deputatusok Paskó Kristófot febr. 17-én kénytelenek voltak Váradra küldeni azzal a megbízatással, hogy a pasával a kolozsvári egyezséget kizárólagos tárgyalási alapul elfogadtassa s a Piri-féle deftert lehetőleg mellőztesse.³⁾ Paskó követsége azonban sikertelen volt ; a váradi pasa a defter szoros végrehajtását immár elodázhatatlan feladatának tekintette s ennek következtében Apaffi biztosait a tárgyalások ideiglenes megszakítására utasította, a török követelések elbírálását magának, tanácsának és a legközelebbi országgyűlésnek tartván fenn.⁴⁾

A tanácsosok a helyzet komolyságának tudatában a török követeléseket legalább részben teljesítendőnek vélték. *Bethlen János* pl. Biharmegyét teljesen átengedhetőnek tartotta, míg Középszolnok- és Krasznamegyéket Somlyó kivételével, közös birtokokként kívánta tekinteni ; sokkal bonyodalmasabbnak látta azonban a tulajdonképeni erdélyi megyék birtoklásának kérdését. »Ha az ember — úgymond — falunként akar alkudni

¹⁾ 1675 febr. 15-ki jelentésök. Török-magyarkori Államokmt. V. 317—19. lapok.

²⁾ 1675 febr. 19-ki jelentésök. U. ott. V. 319—20. ll. Gyalu behódolását a törökök még az ősz folyamán is sürgették. Székely László 1675 okt. 31-ki lev. Teleki Mihály levelezése. VII. k. 74. l. (Szerk. *Gergely Sámuel*.)

³⁾ Febr. 17-ki utasítása. *Szilágyi S.* : Vértanuk etc. 488—89. ll.

⁴⁾ A deputatusok 1675 márcz. 3-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. V. 322—23. ll. V. ö. egyébként Erd. Orsz. Eml. XVI. k. 6—7. ll.

vélek, ők az falukot amaz rossz teftel szerint számlálják, majd Beszterczéig mind oda esnek az faluk, azok között Dés, Gyalu is. Déssel együtt belékap az aknában, azzal együtt odavész az portusnak minden jövedelme, mely nélkül az adó kitelését ne remélje senki.« Gyaluval viszont »fejedelmi lakóhely vész el, mely nélkül Erdélyt soha senki sem bírhatja.« Bethlen szerint a törökkel formálisan alkudniok kell s erre czélszerű lenne Bánffy Dénes készpénzhagyatékát felhasználni, sőt »esztendőnként való honorarium fizetésé«-t is kilátásba helyezhetik, ha a váradiak a most javasolt területi elhelyezkedéshez hozzájárulnak.¹⁾ Bethlen a tárgyalások sikertelensége esetén kész volna a désaknai sóbányák elsúlyesztésére is, mert meggyőződése szerint »úgy az török sem kapna annyira rajta.«²⁾ A májusi (25. — június 23.) *gyulafehérvári országgyűlés* azonban, melytől a váradi pasa külön követséggel sürgette az öt vármegye dézmáját, a követelést elutasította,³⁾ kijelentvén, hogy az erdélyiek a jó szomszédságot mindenkor készek fentartani, de csakis a kolozsvári egyezség alapján, melynek megváltoztatása semmivel sem indokolható. Természetes egyébiránt, hogy »ha egyiket fel akarják rúgni, másikat is csak hasonlóképen tartanak meg.«⁴⁾ Az országgyűlés egyidejűleg portai követeit is tájékoztatta a határkérdésben beállott újabb fordulatról, főleg arra híván fel figyelmöket, hogy a mennyiben »az váradiak emberek vagy levelek által« panaszt emelnének Erdély ellen, ők »minden utakon — módokon megelőzni« igyekezzenek, de újból megküldendő utasításukig közvetlen tárgyalásokat senkivel ne kezdenek.⁵⁾

A váradiak azonban a porta beavatkozását egyelőre nem vették igénybe;⁶⁾ de midőn november folyamán megújított

¹⁾ 1675 márczius 9-ről. Török-magyarkori Államokmt. V. 326—27. II.

²⁾ Márczius 19-ki véleményes javaslata. U. ott. 328—29. II.

³⁾ Belényesi István országgyűlési tudósítása. Erd. Orsz. Eml. XVI. 170—71. II. és 15. I. V. ö. Török-magyarkori Államokmt. V. 337—38. II.

⁴⁾ Minuta Daczó János kapitihához június végéről. Török-magyarkori Államokmt. V. 340. I.

⁵⁾ Közölve június végéről. Török-magyarkori Államokmt. V. 338—41. lapok.

⁶⁾ V. ö. Daczó János kapitih 1675 júl. 22. és 27-ki jelentéseivel. U. ott. V. 349. és 351. II. E jelentések szerint csupán egy váradi török emelt panaszt

követelésöket a rendek ismételten visszautasították,¹⁾ Apaffi ellen sürgősen panaszt emeltek, vádolván, hogy miatta »dézsmájukat az hódoltságon fel nem szedhetik.« A porta erre külön követtel figyelmeztette a fejedelmet, hogy »az végbeliekkel igazíttassa . . . az dolgot«,²⁾ de minthogy Apaffi igazolni tudta, hogy jelenleg tulajdonképen csak a váradiak hatalmi túlkapásairól³⁾ lehet szó, kik a kolozsvári egyezség ellenére Erdély területe jelentékeny részének behódoltatására törekeshetnek,⁴⁾ — a lengyel háborúval elfoglalt porta helyet adott a fejedelem indokolt jelentésének, sőt ígéretet tett arra nézve is, hogy a váradi pasát, ki egyébként »ennek előtte lévő hódoltságnak állapotját nem tudta«, utasítani fogja, hogy »illetlen dolgokat szüntessen.«⁵⁾ A döntés Erdélyben megnyugvást keltett ugyan, mindamellett a magyarországi bujdosók küzdelmével⁶⁾ kapcsolatosan, melyben Erdély tényleges szerepet követelt magának, — védelmi intézkedések foganatosítása sem látszott feleslegesnek. Bethlen János szerint ugyanis »hogy ha a váradiakkal való dolog függőben fenmarad s azzal egyidejűleg a magyarországi dologhoz kelletik akármi formában nyúlni, oly tumultust csinálhat a váradi vitézeknek az hódoltság felől való kijövése, hogy az egész dolognak esze vész miatta.«⁷⁾ Apaffi ezen eshetőség tekintetbe vétele alapján utasította is Teleki Mihály kővári és huszti kapi-

a portán a miatt, hogy a belsőszolnokmegyei Búzamező község behódolását földesura nem engedélyezi.

¹⁾ Apaffi utasítása Daczónak 1675 decz. elejéről. Török-magyarkori Államokmt. V. 361. l.

²⁾ Brankovics György jelentése 1676 január 13-ról. Teleki Mihály levelezése. VII. k. 140. l. és 1676 januárius 19-ről. Török-magyarkori Államokmt. V. 364—65. és jan. 27-ről. Erd. Orsz. Eml. XVI. 258. V. ö. Mehemed jenei pasa febr. levelével. Török-magyarkori Államokmt. V. 367. l.

³⁾ Kubinyi László kifejezése szerint ez Huszain aga »Erdély ellen való gyomroskodásának megveszetségéből« származik. 1675 decz. 13-ki levele. Teleki Mihály lev. VII. k. 111. l.

⁴⁾ 1676 febr. 26-ki levele a nagyvezérhez. Erd. Orsz. Eml. XVI. 260—62. lapok.

⁵⁾ Brankovics 1676 ápr. 6-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. VII. 571. l.

⁶⁾ *Angyal Dávid*: Thököly Imre I. 130. s köv. II. Erd. Orsz. Eml. XVI. 32. s köv. II.

⁷⁾ Bethlen János votuma 1676 márcz. Erd. Orsz. Eml. XVI. 270. l.

tányt, hogy ha a váradiak Kővár, vagy Dés környékén hódoltatni akarnának,¹⁾ a somlyai és kolozsvári kapitányokkal egyöntetűen szervezze az ellenállást, — »ha különben nem lehet, fegyverrel is.«²⁾

Kisebb jelentőségű határsértéseket nem tekintve³⁾ egyébként, a területi elhelyezkedés ettől fogva lényegileg változatlan maradt, bár a váradiak időnként meg-megkísérelték Erdély joghatóságát a hódolt részekben korlátozni,⁴⁾ sőt jogigényeik elismertetését diplomatai útra terelni is készek voltak.⁵⁾ A Thököly Imrétől irányított mozgalmak,⁶⁾ nem sokkal utóbb a Béli-féle forradalmi törekvések⁷⁾ előtérbe nyomulása azonban a most már politikai súlylyal alig bíró határügyeket a napi-rendről egyelőre lezörítették. Igaz ugyan, hogy a fejedelem a megújuló hódoltató kísérletek kapcsán állandóan sürgette a határok kiigazítását és a kolozsvári egyezség megtartását,⁸⁾ —

¹⁾ A váradi törökök ezen szándékáról Béli Pál is tudósította Telekit 1676 ápr. 6. Teleki Mihály lev. VII. 198—200. ll.

²⁾ 1676 ápr. 28-ról. Erd. Orsz. Eml. XVI. 278. l.

³⁾ V. ö. Rhédey Ferencz kolozsvári főkapitány 1676 okt. 29. és nov. 2-ki jelentéseivel. Török-magyarkori Államokmt. VII. 584—86. ll.

⁴⁾ Így 1677 elején azzal a követeléssel állottak elő, hogy »az biharmegyeiek Erdélyhez semmit ne adózzanak«. (Apaffi utasítása 1677 febr. 2. Erd. Orsz. Eml. XVI. 357. l.) Ugyanazon év nyarán pedig Belsőszolnokmegyében hódoltattak. (Olasz Ferencz 1677 jún. 14-ki lev. Török-magyarkori Államokmt. V. 125—26. ll. Azonfelül Dési Ferencz 1677 okt. 28-ki levele Búzamező behódoltatására. U. ott. V. 464—65. ll.)

⁵⁾ Olasz Ferencz 1677 szept. 7-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. V. 446. l.

⁶⁾ *Angyal Dávid*: Thököly Imre. I. 144. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XVI. 52. s köv. lapok.

⁷⁾ *Deák Farkas*: Uzoni Béli Pál. 168. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XVI. 603. s köv. ll.

⁸⁾ »Az határ állapotját peniglen az mi nézi, mindenek felett azon kell igyekezni, hogy Kolos-, Doboka- és Belsőszolnokvármegyékből az mely rész holdolt Váradhoz, az alól felszabadéttassék. Kraszna- és Középszolnok vármegyék holdolása jobb karban állíttassanak, azonkívül is ha mi részt Erdélyhez szakasztathatnának ő kglmek, abban munkálkodjanak. Utóljára az váradiaknak contractusuk ellen rendkívül való sarcoltatások, naponként öregbedő holdoltatások, adójok felszedésének idején feles vitézeknek szegény embereken való élődések, hogy megorvosoltassék, ... szorgalmatoskodjanak ő kglmek.« — Apaffi utasítása a Béli-féle mozgalom alkalmával. 1678 febr. 28-ról. Török-magyarkori Államokmt. V. 509. l.

de mindig a nélkül, hogy a »sarczoltatások és sok kézben lévő egynéhány rendbeli adóztatások török részről megszűntek volna.¹⁾ A helyzet a rendszerré váló hatalmaskodások és erőszakoskodások természetes következményeként idővel annyira kiélesedett, hogy Apaffi a budai pasánál is kénytelen volt felszólalni, arra figyelmeztetvén őt s egyidejűleg a váradi pasát is, hogy bár Erdély a kolozsvári egyezséget mindenkor tiszteletben tartotta s annak érvényességét jövőben sem akarja kétségbevonni, — de viszont a fejedelemség határait »efféle kóborlók ellen megoltalmazni« kötelességének ismeri, — »s ha mi következik belőle... (a váradiak) magoknak tulajdonítsák.«²⁾

Apaffi fenyegetéseinek azonban senki sem tulajdonított különösebb jelentőséget; a porta az Erdély részéről alkalmilag megújuló panaszokról hivatalosan tudomást sem vett s így szükségét sem látta annak, hogy hódoltsági vezéreinek a területi elhelyezkedés kérdésében utasításokat adjon. De mikor a határsértések tervszerű megismétlődése az északnyugati részekben s a hódoltsággal érintkező keleti határvonalak mentén³⁾ a fejedelemséget a fegyveres önvédelemre valósággal reákényszerítette,⁴⁾ a porta azonnal teljes elégtételt követelt, mert különben Apaffi »a hatalmas és győzhetetlen padisah ő felsége kegyel-

1) L. pl. az erdélyi megyék postulatumait 1678 okt. 1-ről. Erd. Orsz. Eml. XVI. 574—75. ll.

2) 1679 július 15-ről. Török-magyarkori Államokmt. VI. 60—62. ll. A váradi pasának júl. 20. körül. U. ott. VI. 63. l.

3) »Az erdélyi birodalomban penig hatalmas császár ős országában ottan-ottan incurálnak és rabolnak, hasonlóképpen Jenő és Karánsebes felől, az mint ennek előtte az határ mindkét részről állandóképen igazításban vétetett volt az fényes porta parancsolatjából, az határdombokat bontogatják s beljebb hányják, keresik az veszekedést és okot szolgáltatnak reá.« Apaffi 1679 aug. 27-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. VI. 65—66. ll.

4) »A fejadó behajtása végett Váradról kiküldött mozlim harczosok a szentjobi vár és Ábrám nevű falu, valamint a Somló nevű khász és Csehi nevű timár falu közt eső két palánkból Horvát János nevű gonosz vezérük alatt reájuk rohant négy zászlóaljnyi átkozott rabló által megtámadtattak. És... e véres verekedésben moszlim részről huszonkét halott, a szentjobi várórság részéről pedig négy halott esett el.« A nagyvezér 1679 szept. 28-án kézbesített leveléből. U. ott VI. 70.

mére« nem számíthat.¹⁾ A fejedelem kísérletet tett ugyan arra nézve, hogy a felelősséget magáról és katonáiról elhárítsa, mentegetődzéseinek azonban a porta hitelt nem adott, sőt köveiteit is fogságra vetette, harmincz napi haladékot engedélyezvén a rendeknek megnyugtató elégtétel adására.²⁾ Az 1680 januarius 12-ki *segesvári országgyűlés* tizenöt tagú delegatióra bízta a békés megegyezés módozatainak megállapítását,³⁾ mely végre akként döntött, hogy a fejedelem szedessen össze több halálra ítélt gonosztevőt, öltöztesse azokat katonaruhába s Váradon a pasa szemeláltára végeztesse ki.⁴⁾ A javaslatot utóbb valóban végrehajtották⁵⁾ s ezzel a portát újból sikerült megnyugtattniok,⁶⁾ de tagadhatatlan volt, hogy Erdély diplomatiája erkölcsileg ismét vereséget szenvedett, mely annál súlyosabbnak ígérkezett, mert a fejedelemséget a hódoltságiak önkényének kiszolgáltatni látszott. E feltevést a következmények annyiban igazolták is, hogy a váradiak, kik az utóbbi évek alatt a behódolt megyéket »képtelenül való« adózásra szorították s e miatt a lakosságot sok helyt földönfutóvá tették,⁷⁾ — 1680 nyarán egy állítólagos portai rendelet alapján a nyugati megyék hódolt községeitől a kolozsvári egyezés ellenére nem harácsot, hanem csakis dézmát szedtek ; s jöllehet a portán efféle rendeletről mitsem tudtak,⁸⁾ — a sérelmek orvoslásával még sem gondoltak s így Apaffi a területi elhelyezkedés kérdésében egyedül a váradiakkal való békés megegyezés megkísérlésére volt utalva.

¹⁾ A nagyvezér id. leveléből. U. ott. VI. 71. l. A részletekre l. Mamuca della Torre 1679 szept. 27-ki jelentését. Erd. Orsz. Eml. XVII. 71—72. ll. és u. ott XVII. 5—6. ll.

²⁾ A portai követek jelentése 1679 decz. 10-ről. Erd. Orsz. Eml. XVII. 68—69. ll.

³⁾ Art. I. Erd. Orsz. Eml. XVII. 76—77. ll.

⁴⁾ V. ö. Apaffi 1680 febr. 19-ki rendeletével Teleki Mihálynak. Erd. Orsz. Eml. XVII. 83. l.

⁵⁾ *Cserei Mihály* hist. 113. l. *Szilágyi S.* : Az erdélyi hódoltság végvárai. Rajzok és tan. II. 169. l.

⁶⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. XVII. 9—10. ll. részletesebben.

⁷⁾ Krasznamegye rendeinek 1680 febr. 5-ki felterjesztése. Török-magyar-kori Államokmt. VI. 80. és 82. ll.

⁸⁾ Keczei András 1680 szeptemberi jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVII. 118—19. ll. és u. ott. XVII. 18. l.

A pasa azonban alig volt hajlandó az erdélyiekkel határügyekben tárgyalni ¹⁾ s midőn végre szept. 30-án az erdélyi ²⁾ és a török biztosok *Somlyó* várában tanácskozásait megkezdheték, megállapodni egyáltalában nem tudtak.³⁾

A határ- és adószabályozás megállapításának bizonytalan időre való elhalasztásával a függő kérdések természetesen korántsem voltak elintézve. A helyzet annyira ki volt már élesedve, hogy Erdély és a hódoltság viszonyát valamilyen formában feltétlenül rendezni kellett, főleg mivel a váradiak követelődései miatt ⁴⁾ komolyabb következményű politikai bonyodalmak voltak keletkezőben. Apaffi azonban, tekintettel az I. Lipót ellen folytatott magyarországi küzdelemre, másfelől pedig az athname kieszközlését célzó portai tárgyalásokra, — kerülni óhajtott minden összeütközést s ezért a hódolt megyék közjogi helyzetét még áldozatok árán is hajlandó volt rendezni. Ennek a felfogásnak tulajdonítható, hogy az 1681. febr. 26-ki *nagysinkai országgyűlés* az 1680 január 12-ki segesvári gyűléstől kiküldött határvizsgáló deputatusokkal ⁵⁾ egyértelműen, a hiányosnak bizonyult és gyakorlatban alig alkalmazott kolozsvári egyezség mellőzésére határozta magát, a mennyiben végzéssé emelte, hogy »az Várad szomorú változásával hódolásra jutott faluk dézmáját... meg kell engedni, vegyék meg az váradiak.« A hódoltsági területen magyar földesúr foglalást nem tehet s földesúri jogon jobbágyaitól hátrálékot nem szedhet; a hódoltsági jobbágyok uraiknak csak »harmadhetenként« tartoznak szolgálattal. »Az mely nyolcz, vagy valamivel több

¹⁾ Apaffi 1680 szept. 21-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. VI. 99. l.

²⁾ Utasításuk, melynek lényege az, hogy a legutóbbi, előttem tartalmilag ismeretlen, egyezség pontjai enyhíttessenek, 1680 szept. 19-ről. Erd. Orsz. Eml. XVII. 128—29. ll.

³⁾ »A váradi törökkel holmi veszekedéseknek complanatiojára ismét Somlyóba, másokkal együtt; ott volt Teleki is, Mikes is, toto die laborantes, nihil cepimus.« *Bethlen Miklós* önéletírása. (*Szalay L.* kiad.) I. 518.

⁴⁾ »A váradiak (a kapucsi pasa jelentése szerint) beküldöttek a fejedelemhez, declarálták magokat többször: az ő jószágokban erdélyi ember ne találtassék, mert esküsznek a nagy Istenre, levágják.« Paskó Kristóf 1681 febr. 15-ki leveléből. Török-magyarkori Államokmt. VI. 121. l.

⁵⁾ Art. I. Erd. Orsz. Eml. XVII. 76. l.

falukat néhai Bánffi Dénes kivett volt hódolás alól,« — azok a töröknek hódolhatnak és adózhatnak, mivel a váradiak szerint neveik a defterekben előfordulnak. Végül kimondják, hogy *Gyalut* őrséggel látják el s mivel a váradi pasa egyezkedni nem akar, a portától biztosok kiküldését kérelmezik.¹⁾

A rendek részéről tanúsított engedékenységek mindössze annyi eredménye volt, hogy Apaffi márczius végén megnyerte az athnamét, mely többek között a magyar királytól visszafoglalandó magyarországi részeket Erdélynek biztosította; ²⁾ egyébként Erdély és a hódoltsági részek viszonyában változást nem idézett elő, sőt midőn az őszi hadjárat sikertelen lefolyásának ³⁾ hatása alatt a porta hangulata határozottan Apaffi ellen fordult, a Thököly érdekeinek szolgálatában álló váradi pasa ismét zaklatni kezdte az erdélyi határokat. *Serédi Benedek* somlyai kapitány már 1682 februariusában azt jelentette, hogy »a török minden héten kijár, kergeti az magyar hadakbelieket, valaholott kapja, vágja és Váradra szaporán hordja, az somlyait is az szerint, az kivel bír.« ⁴⁾ Apaffi a sérelmeket ez alkalommal sem hozta ugyan a porta tudomására, de azokra való utalással annál inkább sürgette a határkiigazítást és pedig a Nagyvárad feladásakor megállapított egyezségnek megfelelően. A területi elhelyezkedés szabatos rendezése kétségtelenül elejét vehette volna mindennemű hatalmi túlkapásnak, a porta azonban, mely nagyszabású politikai tervekkel volt elfoglalva, — a fejedelem javaslatát nem tartotta időszerűnek,⁵⁾ jöllehet ezzel a hódoltató törekvések jogosságát mintegy elismerni látszott. Határsértések és hatalmaskodások ettől fogva valóban állandóan napirenden voltak. Serédi febr. 23-ki jelentése szerint a szentjóbbi törökök egy somlyai katonát megöltek,⁶⁾ nem

¹⁾ 1681 márcz. 10-ről. Erd. Orsz. Eml. XVII. 173—74. II. Tartalmilag u. ott. XVII. 27. I.

²⁾ 1681 ápr. 18-ról. U. ott. XVII. 182. I. és tartalmilag u. ott. XVII. 30. I.

³⁾ A részletekre *Angyal D.*: Thököly Imre I. 242—46. II. és Erd. Orsz. Eml. XVII. 34—37. II.

⁴⁾ 1682 febr. 6. Török-magyarokori Államokmt. VI. 206. I.

⁵⁾ Szilvási Bálint 1682 febr. 16-ki jelentése. U. ott. VI. 214. I.

⁶⁾ Közölve Erd. Orsz. Eml. XVII. 263. I.

sokkal utóbb egy nagyobb török csapat — »többek háromszáz-nál« — Nagybánya körül rabolt.¹⁾ Egyidejűleg megváltoztatták a hódoltságiak adózásának módját is; »az régi szokás szerint« ugyanis »Szent György napja után kezdték... elsőben az császár adaját szedni, azután az ispahiaké és portapénz így következett,« most ellenben a szpahik »az magok summájokat, társzekérre való költségeket, táborpénzeket« követelték s így Serédi szerint a hódoltságiak a császár adóját sem tudják megfizetni, a mi viszont újabb bonyodalmakat fog előidézni.²⁾

A helyzet az új váradi pasa³⁾ alatt sem javult. Nem tekintve a szakadatlan portyázgatásokat s a hódoltságiakra hadikészületek ürügye alatt kirótt rendkívüli szolgáltatmányok kérlelhetetlen behajtását,⁴⁾ új követelésekkel is súlyosbították a jobbágyság helyzetét. Így 1682 tavaszán a váradi törökök harmincezer oka salétrom haladéktalan beszállítását kívánták, — »mely téssen harmincezer tallért.« Serédi somlyai kapitány szerint azonban kizártnak tekinthető, hogy »ez az szegénység annak szerét tehesse«, — »mert az salétrom német párton«, azaz királyi joghatóság alatt álló területen található, honnan, »nem is szabad kihozni, lehetetlen, hogy szerét tehessek.«⁵⁾ Apaffi a követelést ugyancsak teljesíthetetlennek tartván, foganatosítását nem engedte meg; de ezzel viszont a váradiak nem gondoltak, kik salétrompénz czímén »minden füstre« 152 polturát vetettek ki s »hallatlan keménység«-gel fogtak ezen új adónem szedéséhez.⁶⁾ Midőn a fejedelem e miatt panaszt emelt

¹⁾ Serédi 1682 márczius 2-ki jelentése. U. ott. VI. 264. l.

²⁾ Serédi 1682 márcz. 5-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. VI. 216—17. ll.

³⁾ Serédi 1682 márcz. 21-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVII. 266. l.

⁴⁾ V. ö. Serédi Benedek ápr. 6-ki (Török-magyarkori Államokmt. VI. 226. l.), ápr. 9-ki (u. ott. VI. 228. l.), ápr. 16-ki (u. ott. VI. 230. l.), ápr. 28-ki (u. ott. VI. 231. l.), május 5-ki (u. ott. VI. 232—33. l.) és május 18-ki (u. ott. VI. 235. l.) jelentéseivel. Azonfelül a debreczeni tanács ápr. 8-ki felterjesztésével. (U. ott. VI. 227. l.)

⁵⁾ 1682 máj. 12-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVII. 276—77. ll. Azonkívül Rhédey Ferencz május 20-ki lev. Török-magyarkori Államokmt. VI. 236—37. ll.

⁶⁾ Olasz Ferencz jelentése 1682 nov. 29-ről. Török-magyarkori Államokmt. VI. 296—98. ll.

a portán, ott aként határoztak, hogy »az mely faluk praecise Váradhoz valók, azokban való dispositio a váradi pasájé; az Erdélyhez való falukban az iránt való dispositiója nincsen neki, ne is contribuáljanak az szegénység.«¹⁾ A portai döntésnek csak abban az esetben lett volna jelentősége, ha egyúttal a területi elhelyezkedés tekintetében is utasításokat tartalmazott volna; a joghatósági határok megállapítása azonban az érdekelt felek értelmezésétől volt függővé téve s így újból vitatni lehetett, mely részek tartoznak, »praecise« Váradhoz s melyek egyedül Erdélyhez? A váradiak természetesen a tényleges birtokállapot további érvényességéhez ragaszkodtak s a salétrompénzt a hódolt megyék jobbágyságától mindenütt behajtották.²⁾ Apaffi ezzel szemben legalább a tulajdonképeni erdélyi részek megvédelmezésére törekedett s a salétrompénz »felszedetését« végső esetben a partiumbeli megyékben hajlandó volt megengedni,³⁾ a nélkül azonban, hogy a váradiak ennyi engedménnyel beérték volna,⁴⁾ kik az »öt holdoló vármegye« lakosságától kegyetlen büntetésekkel és fenyegetésekkel csikarták ki a haditerheken kívül a salétrompénzt is.⁵⁾ Apaffit a helyzet tarthatatlansága ismét arra késztette, hogy jogorvoslásért a portához folyamodjék; a Bécs ostromlására siető nagyvezér azonban a jelentéktelennek tekintett hódoltsági ügyet alig méltatta figyelemre s a döntést a fejedelemnek a török táborhoz való csatlakozásának idejére halasztotta.⁶⁾

A támadó török haderőt Bécs falai alatt ért nagy vereség a török uralmat alapjában megingatta a magyarországi hódoltság keleti felében is. Erkölcsi hatása alól sem a fejedelem, sem az adózó jobbágyság nem vonhatta ki magát. Ennek tulajdonítható, hogy Apaffi a nagyváradi pasától kivetett 43 polturányi

1) Kovács Zsigmond 1683 januárius 27-ki jelentése. U. ott. VI. 306. l.

2) Serédi 1683 febr. 9-ki (u. ott. VI. 308—9. l.) és febr. 18-ki (u. ott. VI. 313. l.) jelentései.

3) Serédi 1683 márczius 10-ki levele. U. ott. VI. 317—18. ll.

4) V. ö. Rhédey Ferencz 1683 április 11-ki levelével. U. ott. VI. 321. l.

5) Serédi 1683 május 20-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. VI. 326. l.

6) Kovács Zsigmond levele az eszéki török táborból 1683 június 7-ről. U. ott. VI. 334—35. ll.

új adó¹⁾ felhajtását egyenesen megtiltotta²⁾ s bár a váradiak azzal fenyegették a jobbágyságot, hogy »orrokat, füleket elvagdadják, vagy elviszik és felkarózzák, ha azt be nem szolgáltatják,«³⁾ sőt fenyegetődzéseiket részben be is váltották,⁴⁾ — a jobbágyság inkább elhagyta lakóhelyét,⁵⁾ de nem adózott.⁶⁾ Az új pasa a kérdéses adónem beszolgáltatásának szükségességét azzal igyekezett ugyan indokolni, hogy »ez nem minden esztendőben kívántatik meg« s a jelen alkalommal kivételesen akarnak adót szedni a császár »végbeli házának épületeire«,⁷⁾ a kifosztott és teljesen elszegényedett lakosság a váradiak időnként megújuló fenyegetései⁸⁾ ellenére sem tudott adózni.⁹⁾

A felmentő keresztény hadtestek diadalmas előnyomulása következtében egyébiránt, az erdélyi hódoltság megyéinek jobbágysága is lassanként kivonta magát a fokozatosan szűkebb területre szorított török hatalom hatásköre alól. De Nagyvárad visszafoglalása (1691.) már magát Erdélyt is megváltozott közjogi helyzetben s új kormányformában találta.

IV.

Területi elhelyezkedés 1658—60 óta. Lakossági viszonyok. Védelmi intézkedések. Kolozsvár átszervezése. A kolozsvári, somlyai főkapitányság. Adózás. Kraszna-, Középszoznak-, Dobokamegyék adózása. Fiscalítások, bányaajvédelmek, harminczadok megszűnése, ennek következményei.

A területi elhelyezkedés tekintetében Nagyvárad bukása (1660.) kétségtelenül korszakos esemény. A tulajdonképeni

¹⁾ A váradi pasa 1684 febr. 18-ki levele. U. ott. VI. 385. l.

²⁾ Serédi 1684 febr. 20-ki jelentése. U. ott. VI. 388. l.

³⁾ Serédi 1684 márczius 6-ki jelentése. U. ott. VI. 400. l.

⁴⁾ Serédi 1684 márczius 7-ki jelentése. U. ott. VI. 402. l.

⁵⁾ V. ö. Tövissi Dániel 1684. ápr. 20-ki levelével. U. ott. VI. 425. l.

⁶⁾ Ali defterdár 1684 június 22-ki levele. U. ott. VI. 456. l.

⁷⁾ 1684 november 20-ról. U. ott. VI. 488—89. ll.

⁸⁾ Pl. 1686 januárius 17-ről (u. ott. VII. 133. l.), febr. 5-ről (u. ott. VII. 138—39. ll.).

⁹⁾ »Három esztendeje, a miolta contributiojokat nem praestálták.« A váradi pasa 1686 ápr. 2-ki lev. (U. ott. VII. 157—58. ll.) V. ö. Apaffi

magyarországi részekén kívül Erdély területének jelentékeny része a hódító törekvések áldozatául esett s ez — mint láttuk — meddő politikai bonyodalmakon kívül elsőrendű anyagi források elvesztét is jelentette. A fejedelemség története 1660 óta létért való küzdelemnél egyébnek nem tekinthető, azonban a kielégítő megoldás fokozatosan csökkenő eshetőségeivel. Ez az oka annak, hogy Erdély önálló állami létének végleges megszűntetése, Magyarország területi egységének helyreállítása czímén, I. Lipót kormányának már nehézségeket sem okozott.

A területi elhelyezkedés 1658—60 óta egyébiránt a következőképen alakult :

Hunyadmegye : Nyugati szélén a Marga vize, illetőleg a Vaskapu szolgált határral,¹⁾ északnyugati részén azonban Zám, Burzsuk, Poganest már 1662 óta hódoltsági községek,²⁾ mint a lippai szandzsák tartozékai. Evlia Cselebi szerint »a határ kezdete« Illye váránál található.³⁾

Aradmegye területe 1616 óta teljesen török közigazgatás alatt állott.

Zarándmegye : Az 1671-ki határrendezés alkalmával⁴⁾ a megye addig hódolatlan keleti fele is török joghatóság alá jutott s ennek következtében a hódoltság a tulajdonképeni Erdély határáig terjedt. Területe a jenei és részben a lippai szandzsákhoz tartozott.

Biharmegye : Nagyvárad török kézre jutásával a megye területének túlnyomó része az újonnan szervezett váradi ejaletbe olvadt, melynek főbb helységei 1665-ben : Papmező, Telegd, Belényes, Sólyomkő, Kereki, Keresztzeg, Szalonta, Sarkad, Adorján, Bajom, Zsáka, Szentjobb, Petrelin.⁵⁾ Az ejalet a só-

1686 ápr. 6-ki válaszával (U. ott. VII. 160—61. ll.) és a váradi pasa 1686 decz. 26-ki levelével. (U. ott. VII. 208—209. ll.) *Rozsnyai* : Tört. maradv. 446—47. ll.

¹⁾ 1664 : Erd. Orsz. Eml. XIII. 365. l. 1665 : *Evlia Cselebi* : II. 251. l. 1687 : *Sándor Pál* kapitliha naplója. Magy. Tört. Tár. XIX. 164. l. 1700 : Erd. guberniumi ltár. 1700 nr. 733. Orsz. ltár.

²⁾ 1662 okt. 20. Török-magyarkori Államokmt. IV. 74. l.

³⁾ Magyarország utazásai. I. 23. l.

⁴⁾ *Evlia Cselebi* : II. 225. l.

⁵⁾ Az erdélyi rendek 1665 febr. 7-ki térítvénye szerint. Erd. Orsz. Eml. XIV. 92. l.

lyomkői, szentjobbi, papmezei és belényesi szandzsákra oszlott,¹⁾ közülök a szentjobbinak 200.000 akcse jövedelme, 7 ziamet és 200 timár birtokosa volt.²⁾ A megye északi fele, vagyis Székelyhíd tartozékaival, valamint Debreczen azonban továbbra is megmaradt erdélyi hódoltságnak s erdélyi közigazgatás alatt 1685-ig, mikor is királyi joghatóság alá került.³⁾

Középszolnok- és Krasznamegyék jobbágysága közvetlenül Nagyvárad bukása után már behódolt a váradi pasának,⁴⁾ egyedül Hadad, Somlyó és Cseh várak közeli tartozékaikkal, maradtak erdélyi joghatóság alatt.⁵⁾

Kolozsmegye. A megye területe nem egyszerre, hanem fokozatosan hódolt be Váradra. A pasa a megye községeinek nagyobb részét a Piri-féle defter alapján már 1661 végén követte, így »Gyalu városát és az több falukat«, köztük természetesen a megye számtalan helységét.⁶⁾ Bánffyhunrad és környéke, mely behódolásra 1661 tavaszán is készen állott,⁷⁾ néhány év alatt tényleg adózó területté lett;⁸⁾ behódolt Kajántó,⁹⁾ Borsá,¹⁰⁾ Kalotaszeg vidékén három község,¹¹⁾ Hévszamos,¹²⁾ Dank, Forgácskuta, Argyé,¹³⁾ Zsobok és Farnos,¹⁴⁾ Kölesmező, Szárdór, Bács¹⁵⁾ s így az 1687-ki területi elhelyezkedés szerint

1) *Evlia Cselebi*: II. 232. l.

2) *Evlia Cselebi*: II. 237. l. A jövedelmezőségre adatokkal szolgál az 1665-ki defter is. *Karácson J.*: id. oklevéltár. 247—59. ll.

3) Olasz Ferencz 1685 febr. 19-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. VI. 520. — U. ott. VII. 147. l. *Cserei M.* históriája. 155. l.

4) *Szalárdy*: *Síralmas magy. krón.* 592. l.

5) *Evlia Cselebi*: II. 239. l.

6) 1661 december 2-ról. Török-magyarkori Államokmt. IV. 12—13. ll.

7) Teleki Mihály levelezése. II. 67. és 95. ll.

8) Baló 1663 febr. 13-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. VII. 436—37. ll. Bánffy Dénes levele 1664 jan. 7-ről. Teleki Mihály lev. III. 6. l.

9) Bánffy Dénes és Ébeni István levelei 1664 július 25-ről. Teleki Mihály lev. III. 195—96. ll.

10) Erd. Orsz. Eml. XIII. 367. és *Bethlen János*: *Hist. rer. Transsylv.* I. 190. l.

11) Török-magyarkori Államokmt. IV. 228. l.

12) 1665. Török-magyarkori Államokmt. IV. 287—88. ll.

13) Bánffy Dénes 1665 ápr. 13-ki levele. Teleki Mihály lev. III. 459. l.

14) Bánffy Dénes 1668 május 31-ki levele. Teleki Mihály lev. IV. 308. l.

15) Török-magyarkori Államokmt. V. 162—63. ll.

Sebesvár, Almás és Gyalu kivételével Kolozsmegyének a Hideg-, illetőleg a Kísszamostól nyugatra eső fele hódoltsági területté lett.¹⁾

Dobokamegye. Várad elfoglalása óta szintén a hódoltató törekvések egyik célja, melynek községei közül 1670-ben Váradra adózott: Vármező, Ördögkút, Pósa, Felegregy, Szentpéterfalva, Magyarereggy, Kékesnyárló, Romlott, Somtőifalu (Somróújfalu?), Borsva (Borzova?), Galponya, Rákos, Kendermező, Balázsháza, Kettősmező, Galgó, Tihó, Őrmező.²⁾ Szentmihály, Kide, Dáll, Milván, Ugrucz, Hidalmás,³⁾ Bányika, Ördögkeresztúr,⁴⁾ Bátucz, Adalin, Drág, Ujfalu, Alsó-Mankás (Macskás?), Csomafája, Bádok, Borsa.⁵⁾ Végül Magyarderzse, Magyarköblös, Pánczélcséh,⁶⁾ Füzes, Alsófüzes, Szentpéter, Felsőtők, Csernek, Paptelke,⁷⁾ 1664 óta Onok és Kecsed⁸⁾ és Solyomkő (Sintjon).⁹⁾

Belsőszolnokmegye. A megyét Szinán váradi pasa Piri defterére hivatkozva, már 1661-ben felszólította behódolásra,¹⁰⁾ sőt miután Kővár¹¹⁾ és Lápos vidékén¹²⁾ lábát megvetette, Dés város adózását is követelte.¹³⁾ A Szamos balparti melléke valóban lassanként hódoltsággá alakult, a következő helységekkel: Kodor, Alsó-, Felsőgyékényes, Kecsed, Néma, Széplak,

1) V. ö. az 1687 nov. 19-ki adóajzstrommal, melyből épen az említett nyugati rész községei, melyek hódoltságiak voltak, hiányoznak. Erd. Orsz. Eml. XIX. 235—45. ll.

2) Az említett helységek jelenleg Szilágymegye zilahi és zsiabói járásában vannak.

3) 1682-re Török-magyarkori Államokmt. VI. 249. l.

4) Ördögfalva néven. Török-magyarkori Államokmt. IV. 142. l.

5) Ma Kolozsmegye almási és kolozsvári járásában.

6) 1663 óta. Teleki Mihály lev. II. 431. l. Azonfelül Török-magyarkori Államokmt. IV. 142. l.

7) Jelenleg Szolnokdobokamegye csábigorbói és szamosújvári járásában. A községek nevei *Szilágyi*: Vértanuk etc. 478—85. ll.

8) Teleki Mihály levelezése. III. 47. l.

9) *Hodor Károly*: Dobokamegye esmértetése. 589. l.

10) Kemény János 1661 jan. 12-ki levele. Hadtört. Közl. 1892. 432. l. A pasa június 2-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. III. 490—91. ll.

11) Teleki Mihály levelezése. II. 478. l.

12) Teleki Mihály levelezése. II. 512. és 533. ll.

13) Apaffi 1664 május 27-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. IV. 117—18. ll.

Kérő, Ormány, Girót, Péntek, Szükerék, Pusztásdengeleg, Sajgó, Törpény, Alparét, Keménye, Szóváros, Kissomkút, Mánya, Pestes, Sinye, Véczk, Tálásfalva, Bezdéd, Kálna, Hosszúmező, Alsócsobánka, Felsőcsobánka, Nagymező, Oszvaj, Gyurkapatka, Záprócz, Bujdos, Vásárhely, Csernek (néha Dobokamegyéhez számítják), Mucsaly (Muncsel-Kishavas), Kiskristócz, Nagykristócz (Kis- és Nagykeresztes), Kislozna, Kőlozna, Kabolapatak, Tormapatak, Zálha, Klicz, Kődmenes, Rogna (Kornislaka), Csömény, Buzamező, Szalonna, Szurdok, Nagylozna, Csáka, Csürfalva, Salamon, Tótszállás, Konkolyfalva Vád (Révkolostor), Oláhbogát, Körtvélyes, Hagymás, Semesnye, Oroszmező, Közfalu, Fodorháza, Dobracšina, Tőkepatka és Magyarbogát,¹⁾ továbbá Csatány.²⁾ A defterben az említett helységeken kívül Désakna, Kudu és Kisdebreczen is fel voltak jegyezve,³⁾ — de tényleges behódolásukat — úgy látszik — sikerült megakadályozni.

Kővárvidéke valószínűleg 1663 óta adózott Váradra,⁴⁾ Kővár kivételével; az itteni hódoltsági terület határait azonban pontosan megállapítani nem tudjuk, de valószínűleg a vár tartozékait foglalta magában. Kővárhoz tartozott Kapnikbánya is.⁵⁾

Máramarosmegye déli részének néhány helysége Kővár és vidéke behódoltatásával szintén török joghatóság alá jutott. Így Técső, Visk, Hosszúmező és Sziget jelentékeny adót fizettek a töröknek.⁶⁾

A hódoltság feltartóztatatlan továbbterjedése az erdélyi joghatóság rovására elsősorban a *lakossági viszonyokban* okozott jelentékenyebb változásokat. A török területtel érintkező részek nemessége és jobbágysága tömegesen kereste fel a biztosabb

¹⁾ Gyulafehérvári káptalan lt. misc. cist. III. fasc. 5. nr. 38. (Orsz. ltár.)

²⁾ 1669. Erd. Orsz. Eml. XIV. 423. l., hibásan Csatáralakban.

³⁾ Kéri Gergely 1673 okt. 2-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. V. 182. l.

⁴⁾ Teleki Mihály 1663 márcz. 22-ki levele. Teleki Mihály lev. II. 478. Azonfelül l. az 1667. június 6-ki memorialét. Erd. Orsz. Eml. XIV. 269. l.

⁵⁾ A kapniki bányajövedelmeket legalább a kővári tisztek számolták el. Apaffi Mihály udvartartása. (*Szádeczky B.* kiad.) I. 49—51. ll. 1666-tól.

⁶⁾ Folyamodásuk 1680 szept. Török-magyarkori Államokmt. VI. 96. l.

védelmet ígérő erdélyi városokat, hogy új letelepülési helyén a békésebb megélhetési viszonyok helyreálltáig berendezkedjék.¹⁾ A vidéki nemességnek a városokba való húzódása azonban nem volt nehézségek híján, a mi a városi polgárság szempontjából különben indokolt is. A nemesség — a megváltozott helyzet daczára is, — ragaszkodott kiváltságos helyzetéhez s vonakodott a város terheivel való hozzájárulástól, a nélkül, hogy nemesi jogairól lemondani hajlandó lett volna ; viszont a polgárság a terhekhez való hozzájárulástól akarta függővé tenni a jogokban való részesedést.²⁾ Ez magyarázza meg azt a sajátságos jelenséget, hogy egyes városok, mint Szék, Dés, a nemesség beszivárgását bizalmatlanul fogadták, sőt a lehetőségig korlátozták is, úgy hogy országgyűlésileg kellett az új települők jogi helyzetét szabályozni. Az 1664-ki nagysinkai országgyűlés Szék városára vonatkozólag ki is mondta, hogy ha polgárai az »oda confugiált« nemeseket megbántják, háborítják, vagy köztük nem patíálnak, eo facto privilegiumokat amittálják prima fronte ; ha ezen sem tanulnának, in amissionem universorum bonorum suorum mobilium convincáltassanak.«³⁾ De azért az 1665. májusi gyulafehérvári országgyűlésnek újból határozattá kellett emelnie, hogy a Váradról Désre, Tordára stb. települt nemesség részére »az uratlan pusztaségek összeírással és »számokra lakóhelyül adattassanak«, természetesen azon telkek kivételével, melyekre nézve egyes polgárok jogigényeiket kellően igazolni tudják. (Art. XXXV.) Az országgyűlés ezen nemeseknek azt is megengedte, hogy »szabadoson mészárszéket

¹⁾ Béli Pál hívta is a Karánsebes felől menekülőket, »jó helyet« és kedvezményeket ígervén azoknak ; így kilátásba helyezte, hogy a földművelők csak tizedet adnak, az iparosok semmi czéhtől nem függenek, a kik pedig lovon szolgálnak, »paraszti jobbsággal nem erőltetnek«. *Bunyilay V.* : Nagyvárad a török foglalás korában. 45. l. Viszont alig 30 évvel később I. Lipótnak már rendeletileg kellett eltiltani a török területre való költözködést, mely főleg a Temesvidékkel szomszédos erdélyi területek lakosságánál öltött nagyobb mérvet. 1699 máj. 7-ki leirata a guberniumhoz. (Erdetiye Orsz. ltár. Gub. oszt. 1699 : 336.)

²⁾ A vidéki nemességnek a városokba való húzódásával részletesen foglalkozik *Zimmermann Rezső* : A nemességnek a városokba való telepítése a XVI—XVII. században. (Nyiregyházi ág. ev. főgymn. 1903—4. évi Értesít. 3—32. II.) Ism. Századok 1906. 868—69. II.

³⁾ Art. X. Erd. Orsz. Eml. XIII. 286. l.

és korcsmát tarthassanak.» (Art. XXXIX.), de viszont a városi polgárságot az esetleges ellentétek kikerülése végett »egyenlő nemesi szabadsággal« ruházta fel, — »hadiszolgálatban, törvényeknek kiszolgáltatásában« a vármegyei hatóság alá rendelte (Art. XXXVI.) s egyúttal a nevezett városokat régi kiváltságaik épségben tartásával s a jus regium megadásával, a dézmafizetés alól is mentesítette. (Art. XXXVII.) ¹⁾

A városi polgárok és az új nemesség közt azonban még évek mulva sem szűntek meg az ellentétek, épen a megtelepülés tekintetében. Így Dés városát véve figyelembe, — 1671. febr. 24-én »az másunnan idetelepedett becsületes rendek« panaszképen említik fel a magistratus előtt, hogy »némely Désre telepedendő böcsületes emberek, midőn tudakoznának uratlan fundusokat és házhelyeket, unadalmas volna tudakozások is, némelyek pénzen vétén fundusokat, contradictioval, prohibícióval s egyéb sinistra praetensiokkal obviálnának és kedvetlenné tették őket«. A hatóság a vizsgálatot elrendelvé, békességet teremtett köztök s a polgárság kijelentette, hogy az 1665-ki országgyűlési végzéseknek engedelmeskedik.²⁾ A városi hatóságot bizonyára a gyakori kellemetlenségek késztették a városban megforduló idegenek hivatalos ellenőrzésére is. Az 1685. május 6-ki magistratusi határozat legalább akként szól, hogy mivel »az mostani fenforgó állapotokhoz képest városunkban sok advenák telepedtenek meg, még most is jűtön-jűnnek«, — »az kiknek hadnagy uram híre nélkül városunkbeliek szállást adnak, hadnagy uram ő kglme az ilyeneket egy-egy frttal büntesse meg, ezután pedig ő kglmek szállást adni sub poena eadem ne merészelenek.« ³⁾

Az egyes országgyűlések azonban nemcsak a menekülő

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. XIV. 124—26. és Comp. Constit. P. III. tit. IX. Art. 5—9. Ezen törvények természetes következménye volt az egyes városok megnemesítése. Dés és Torda 1668 januárius 25-én nyerték nemesi kiváltságait. (Eredetije Dés város levéltárában.)

²⁾ 1671 febr. 24-ki határozat. Dés város jegyzőkönyve a város levéltárában.

³⁾ U. azon napról kelt határozat a város jkönyvében, Dés levéltárában. Az utóbbi határozatot 1730 aug. 10-én a magukat nemeseknek valló települőkre is kiterjesztették. (Városi jkönyv.) V. ö. *Lukinich Imre*: Dés város közléte a XVIII. sz. elején. Dés, 1908. 12—13. ll.

nemesség, hanem a »Partiumbul bebujdosott szegény mesteremberek« érdekeinek megoltalmazására is gondoltak. Az 1670 decemberi gyulafehérvári országgyűlés pl. az erdélyi czéheknek megtiltotta, hogy a felvételt kérő menekült iparostól magas felvételi díjat szedjenek, — »sőt az mennyivel tartoznának mások, kik ujonlag szoktak beállani az czéhekben, az ilyenektől ad summum csak annak tizedrészét vegyék s még abban is, hogy legyenek kedvezéssel, méltó.«¹⁾

A hódoltságiak hatalmi törekvései a behódoltatás veszedelmében forgó északnyugati részekben kivételes *védelmi intézkedések* fogantatását tették szükségessé. Első kísérlet volt erre *Kolozsvár átszervezése* végvárrá. Már az 1664 jan.—febr.-i nagysinki országgyűlés felhatalmazta a fejedelmet, hogy Erdély »békességére és maradására« való tekintettel a szükséges átszervezési intézkedéseket tegye meg.²⁾ Az 1664 márczius 18-i »consignatio« arra utalva, hogy az átszervezést sok tekintetben a régi kiváltságok félretolásával kellett végrehajtani, — mert »az haza közönséges megmaradása akármely privata personak, avagy városnak tekintetnél felyebb való«, a várost katonai kormányzat alá helyezte. A város kulcsainak őrzését az újonnan kinevezett főkapitány kötelességévé tette, a polgárságnak mindössze némi tiszteleti jogokat hagyván meg. A város és környéke védelmét az itt elhelyezendő katonaságra bízák, melynek ellátásához a város hozzájárulni tartozott.³⁾ Az újonnan kinevezett főkapitány, Ébeni István ugyanekkor külön rendeletben szabályozta a katonaság és polgárság viszonyát, az érintkezés békés jellegének biztosítása végett.⁴⁾ Az átszervezést utóbb az egész végvidékre kiterjesztették.

Az 1665. májusi (1—22.) gyulafehérvári országgyűlés a nyugati megyéket katonailag szervezett végvidékké alakította s a már végvárnak tekintett Kolozsvár védelmére gyalogságot

¹⁾ Art. XX. Erd. Orsz. Eml. XV. 175. l.

²⁾ Art. XXXIX. Erd. Orsz. Eml. XIII. 298. l.

³⁾ Egykorú fogalmazványa Orsz. Itár. Gub. oszt. 1664 : 8. — Kiadva *Jakab Eleknél*: Oklevéltár Kolozsvár tört. II. k. 384—86. l. A részletekre l. Erd. Orsz. Eml. XIII. 53—54. l. és *Jakab E.* : Kolozsvár története. Budapest. 1888. II. k. 754. s köv. ll.

⁴⁾ Közölve *Jakab Eleknél*: Oklevéltár etc. II. 382—84. ll.

rendelt, míg *Almás* várában lovascsapatok elhelyezését javasolta.¹⁾ Ugyanekkor a többször fenyegetett *Dés* város palánkkal való megerősítését is elhatározta ²⁾ s Béldi Pál és Ébeni István tanácsosokat egyúttal arra utasította, hogy a nyugati megyéket védelmi szempontból vizsgálat alá vevén, véleményes javaslataikat terjeszszék a tanács elé. Béldi és Ébeni felfogása szerint Almás és Egeres megerősítése mellőzendő, ellenben Valkó és Somlyó várak felépítése stratégiai szükség ; a tanács a nevezett várak megerősítését el is rendelte, de mivel a váradi törökök időközben Valkót lerombolták,³⁾ határozattá emeltette a Sebes-Körös völgy melléke kulcsául tekintett Sebesvár védelmi állapotba helyezésén kívül,⁴⁾ Cseh várának őrséggel való ellátását.⁵⁾ Így alakult ki azon végvárrendszer, melynek nevezetesebb pontjai : Sebesvár, Kolozsvár, Somlyó, Cseh, Szamosújvár, Dés és Kővár.

A sebesvári, somlyai és csehi várőrségek kezdetben az újonnan szervezett *kolozsvári főkapitányság* hatósága alá tartoztak. A főkapitány, ki Ébeni István halála után 1666 óta Bánffy Dénes volt,⁶⁾ jelentékeny hatáskörrel bírt. Abban az esetben ugyanis, ha Erdély területén »a végházakon belül« török csapatok adóemelés, adószedés, vagy hódoltatás végett megjelentek, jogában állott a fegyveres ellenállás, a szükséghez képest Aranyosszék, Torda és Enyed városok, a kővári nemeség és a szamosújvári puskások közreműködésével. A kolozsvári őrség és »ott lakos minden vitézlő nemes rendek«, a főkapitány, vagy helyettese parancsára, »kötelesek legyenek felülni és az kapitányok, vagy más, ő klmektől arra ordinált hadviselő

1) Art. XXIV. és XXV. Erd. Orsz. Eml. XIV. 119. l. V. ö. *Jakab Elek* : Kolozsvár tört. II. k. 754. s köv. ll.

2) Art. XL. Erd. Orsz. Eml. XIV. 126—27. ll.

3) *Bethlen J.* : II. 232—37. ll. Bánffy Dénes 1665 aug. 14-ki levele. Teleki Mihály lev. III. 497—98. Paskó Kristóf levele 1665 szept. 15-ről. Török-magyarokori Államokmt. IV. 263. l. *Szilágyi S.* : id. tanulm. Rajzok és tanulm. II. 160. Erd. Orsz. Eml. XIV. 13. l.

4) Az 1665. radnóti országgyűlés III—IV. Artic. Erd. Orsz. Eml. XIV. 140. l.

5) Az 1665 novemberi gyulafehérvári országgyűlés. I. Artic. Erd. Orsz. Eml. XIV. 155. l.

6) Erd. Orsz. Eml. XIV. 31—32. ll.

személyek mellé minden késedelem nélkül menni és parancsokat minden magok mentegetése nélkül effectualni. Az engedetlenek »nemesak bottal, baltával való megveréssel, hanem az szoros ügghöz képest halállal is« bűnhődhetnek. A nemesség mindamellett csakis a főkapitány személyes vezetése alatt köteles felülni, egyébként »jó zsoldost, vagy szolgát« tartozik maga helyett állítani. A város palánkjainak, hidainak, utainak, kapuinak építése és jókarban tartása a kolozsvári lakosság, a benne tartózkodó külső nemesség és a szomszédos vármegyék kötelessége. A városban lakó vagyonosabb nemesek, »az közönséges szükségére« lovat tartani kötelesek, »az kiknek pedig arra való értékek nincsen, hogy lovast tarthassanak, az olyan emberek szablyát, puskát és gyalogembernek való jó fegyvert tartsanak.« E tekintetben a főkapitány ellenőrzi őket, ki egyúttal megbízható hírszolgálatról is gondoskodik. Az őrség megválasztása, a hadnagyok, valamint a sebesvári porkoláb kinevezése és megváltoztatása szintén a főkapitány jogköréhez tartozik, ellenben »az kolozsvári főhadnagy és egyéb tisztek állatása« az országgyűléstől függ. A czéhek várvédelmi kötelességei továbbra is fenmaradnak. Az 1666-ki gyulafehérvári részgyűlés »mindezeken kívül... megemlített kolozsvári főkapitányt« arra is felhatalmazta, hogy »ha mit az haza javára s megmaradására veszen eszében, libere elkövethessen.«¹⁾

Ezen terjedelmes hatáskört, mely azonos a váradi kapitányokéval, Bánffy Dénes halála után szűkebb korlátok közé szorították, illetőleg a borosjenei edictumoknak megfelelően átalakították. Az 1675. januárius 2-ki utasítás szerint a kolozsvári főkapitány hatásköre mindössze a megye területén fekvő sebesvári és gyalui várakra és őrségeire terjedt, tisztsége tulajdonképpen egy évig tart: »annuatim állana« a fejedelem és az országgyűlés »dispositiojában megváltoztatások, vagy helybenhagyások«. Irányelvül szabják, hogy »az török nemzettel... jó szomszédtságot« tartson s e tekintetben »minden utakatomódokat elkövessen, úgy mindazonáltal, hogy az felettébb való engedelmességgel se az haza határainak kisebbitésére, hódolta-

¹⁾ Az okirat Erd. Orsz. Eml. XVII. 475—79. II. V. ö. azonfelül Erd. Orsz. Eml. XVI. 4. I.

tására, szegénység adójának és terhének öregbítésére út ne nyitassék». Épen azért a hódoltságiak hatalmi túlkapásait lehetőleg személyesen s »pro sua prudentia« diplomatai úton korlátozza; fegyveres ellenálláshoz végső szükségben folyamodhatik, de ebben az esetben a fejedelemtől »s tanácsi rendtől az ezen dologra delegált böcsületes hazafiaitól vegyen instrucciót«. Kötelessége állandóan Kolozsvárt tartózkodni, honnan csak a fejedelem előzetes jóváhagyásával szabad eltávoznia. Működési köre általában véve adminisztratív, tisztsége szorosan katonai jellegű, politikai vonatkozások nélkül.¹⁾

- 1675-től kezdve a *somlyai főkapitányság* is önálló hatáskört nyert, nemcsak Somlyó és Cseh várakat, hanem a magyarországi részeket illetőleg is. Az ez évi utasítás szerint rendeltetése voltaképpen arra irányult, hogy Középszolnok-, Kraszna-, Bihar-, sőt Békésmegyék »két kard között maradjanak mindkét részről«, vagyis a mennyiben lehetséges, a nevezett megyék jobbágyságának adózását Erdélynek biztosítsa, továbbá, hogy a hódoltató törekvéseket lehetőleg korlátozza, úgy azonban, hogy »a török nemzettel való békesség fel ne bomoljék«. Gondoskodnia kellett a várak védelmi állapotáról, felszereléséről s kellő számú őrségről, de katonákat, »se beírni, se kiírni, annál inkább tiszteket változtatni, vagy azok helyében másokat állítani ne merészeljen.« Kötelessége a pontos hírszolgálat; joga van a kapitányi széken »mindkét nemzetről álló praesidiariusoknak, lovasoknak és gyalogoknak« törvényt adni 50 frtig, ítéletét azonban megfeleltethetik; jelentős bírói hatáskört nyert azonfelül Bihar-, Középszolnok- és Krasznamegyék peres eljárásaiban is.²⁾

A hódoltság keleti irányban való terjeszkedésének korlátozására az 1670 óta kifejezetten végvár jelleggel bíró Szamos-

¹⁾ 1675 januárius 2-ról. Erd. Orsz. Eml. XVI. 115—19. és 4—5. ll., hol teendői és hatásköre főleg a városi polgársággal és nemességgel szemben részletesen körülírva olvasható. A »magister vigiliarum« eskümintája 1677-ből Kolozsmegye 1605—1641-ki jegyzőkönyvében található. (Kolozsmegye levéltára.)

²⁾ 1675 június 18-ról. Erd. Orsz. Eml. XVI. 180—84. és 16. ll. Tört. Tár. 1894. 685—689. ll. U. ott a Somlyó és Cseh várak őrségei részére adott fejedelmi edictum is 1675 febr. 23-ról. 689—92. ll. *Petri M.*: Szilágymegye monogr. I. 325—329. ll., a somlyai kapitány eskümintája Kolozsmegye 1605—41-ki jknyvében. (Kolozsmegye ltára.)

*újvár*¹⁾ volt hivatva. A szintén végvárnak tekintett *Dés*²⁾ feladata inkább a sóbányahelyek védelme volt; a város egyébiránt a hódoltató törekvések állandó célpontja lévén,³⁾ 1669-től kezdve katonai jelleget öltött, mert polgárai elsősorban katonák voltak. Az 1669-ki constitutio szerint (16. §.) minden városi polgár kötelessége a circálás, kivéven az assessorokat, — »mint-hogy minden véghelyekben mind az éji s mind a nappali vigyázás igen szükséges;« ez olyan közteher, melyet minden polgár vagy személyesen, vagy helyettese által viselni tartozik. A circálás a hat tizedre osztott városban tizedenként történt; ha valaki az éjjeli circálástól vonakodnék, 3 frt, ha pedig a nappaltól, 2 frt büntetést fizet; a tizedeseknek kötelességük megtudni s a hatóság tudomására hozni, »kik absentálták magokat az circálástól.« Ezen kötelezettség alól kivétnék a *kastélyban* lakók, kik nappal teendőik elvégzésére elhagyhatják ugyan a kastélyt, de éjjelre kötelesek visszatérni. »Erre penig az porkolábnak oly szorgalmasan gondja és vigyázása legyen, hogy vakmerőképpen valakik a kastélyban lakók közül az közönséges maga és hazája oltalmából magokat absentálnák, az hadnagynak eleibe tudja adni és az ilyenek toties-quoties fl. 1. büntetessenek.« A kastélyban lakókat a nappali circálás nem terheli, viszont azonban éjjelenként a fokokon circálnak.⁴⁾

A védelmi intézkedésekhez sorolhatók végül bizonyos tekintetben a megyei circálások is.⁵⁾

A nagy területre kiterjedő védelmi politika foganatosítását elsősorban *gazdasági érdekek* tették szükségessé. A váradi ejalet szervezésével ugyanis kétségtelennek látszott, hogy a törökök az elfoglalt magyarországi részekben végleges berendezkedésre törekszenek; a rendszerré váló hódoltatások azonban

1) Erd. Orsz. Eml. XV. 90, 97. és 108. ll.

2) 1665: XL. t.-cz. Erd. Orsz. Eml. XIV. 126—27. ll.

3) 1664. Erd. Orsz. Eml. XIII. 367. l. Török-magyarkori Államokmt. IV. 117. l. 1665. Török-magyarkori Államokmt. IV. 227. l. 1675. Török-magyarkori Államokmt. V. 326. l. 1676. Erd. Orsz. Eml. XIV. 278. l.

4) Dés város jkönyvében. (Városi ltár.) Megerősítve 1712 jún. 16-ki, 1717 június 14-ki stb. hatósági határozattal. V. ö. *Lukinich I.*: id. dolg. 60—61. ll.

5) V. ö. Belsőszolnokmegyei circáló bírák utasításával 1680 márcz. 9-ről. Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1898. 466—69. ll.

együttal arról is tanuskodtak, hogy az új ejalet kimért földrajzi határokat nem akar ismerni, sőt joghatóságát mindazon részekre kiterjesztené, melyek jövedelmezőség szempontjából súlylyal bírnak. A török hódoltság területi elhelyezkedése következtében a Partium és a szomszédos erdélyi megyék népességi és gazdasági viszonyai a XVII. sz. folyamán tényleg kedvezőbben alakultak, mert épen ezen területek voltak a török uralom elől menekülő hódoltsági nemesek és jobbágyok új települési helyei. Innen van az, hogy a váradi pasa jövedelmét maguk a török írók is egymillió százezer akcséra becsülték s ugyanez a kerület szerintök huszonkétezer piaszter adót szolgáltat be a török kincstárnak.¹⁾ Erdély tehát önként nem mondhatott le ezen jelentékeny anyagi erőforrásokat biztosító országrészekről s ezért törekvése változatlanul odairányult, hogy hódoltsági jobbágy-sága adózási kötelezettségét legalább részben teljesítse.

A »kétféle adózás« ellen azonban mindenekelőtt a török földesurak emeltek kifogásokat, kik az adózó területtől várható összes jövedelmekre igényt tartottak. Boldvai Márton székelyhídi kapitány már 1664-ben azt jelentette Apaffinak, hogy a bihari részeken »az török . . . az dézmálást meg nem engedi ;«²⁾ a váradi pasa szerint »kardjával vötte hatalmas császár ez földet« s így a kapitány a jobbágyságot adózásra nem kényszerítheti,³⁾ jöllehet Boldvai azzal indokolta eljárását, hogy így a részeknek Szatmárhoz való behódolását akarja megakadályozni, minthogy azok Székelyhíddal együtt mindig Erdélyhez tartoztak.⁴⁾ Szalárdy János e miatt azt javasolta, hogy a fejedelem eszközölje ki, hogy a porta a régi birtokosok tulajdonjogának tiszteletben tartása mellett azoknak »kilenczedlést« engedjen ;⁵⁾ de ha történt is erre nézve valamelyes kísérlet, az eredményel nem járt.⁶⁾

¹⁾ *Evlia Cselebi* : II. 231—32. II.

²⁾ Szept. 18-ról. Török-magyarkori Államokmt. IV. 149. 1.

³⁾ Boldvai 1664 ápr. 21-ki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 106. 1.

⁴⁾ 1664 márczius 23-ki lev. Teleki Mihály lev. III. 78. 1.

⁵⁾ 1664 aug. 30-ról kelt levele. Teleki Mihály lev. III. 223. 1.

⁶⁾ Jellemző Paskó 1681 febr. 15-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. VI. 121. 1.

A török adópolitikának első következménye a részek jobbágyságának teljes elszegényedése volt, a mi természetes is, ha a reájuk kirótt adók nagy számát ismerjük. *Krasznamegye* rendei 1674-ben pl. a harácson (császár adója) és dézmán kívül a váradiaktól »kigondolt expensák« között a füst-, fa-, széna-, árpa, vagy abrak-, palánkfa-, deszka- és postapénzt említik, de ezek mellett természetben veteményt, fejőstehenet, mézet és vaját kellett adózniok.¹⁾ Pontosan megszabott adókulcs hiányában az adó nagysága állandóan változott, de mindig az adózó jobbágyság róvására. Így pl. *Dobokamegye* hódolt községeinek adózását véve figyelembe, az egyes helységekre nehezedő adóterhek nagysága és különfélesége többszörösen felülmúlta a lakosság számát. Többek között pl.

Szentmihály községből 12 személy és 3 füst után császár adójában 10 frt 80 den.-t, templompénzben 1 frt 50 den.-t, postapénzben 3 frt 60 dénárt, árpapénzben 3 frt 50 dénárt, czövekpénzben 5 frtot szedtek; az írődeáknak egy oka vaj járt 30 den. értékben, török földesurának pedig 70 frt, egy tehén 8 frt értékben, méz és vaj 35 oka (egyenként 30 denárral számítva, 10 frt 50 den. értékben) és végül deszkapénz. Összesen 113 frt 50 denár. Vagy :

Milván helységből 24 személy és 4 füst a császár adójában 14 frt 40 dénárt, templompénzben 1 frt 80 dénárt, postapénzben 6 frtot, czövekpénzben 4 frtot, fáért, szénáért, vesszőért 3 frtot, a török földesúrnak 200 frtot, 60 oka mézet, vaját 18 frt értékben, összesen 247 frt 20 dénárt fizetett.

Dobokamegye 43 hódolt helysége 3127 frt 80 dénárnyi összeggel adózott Váradra, a mihez az erdélyi államhatalom részéről kirótt 255 frtnyi adó járulván, a megye hódoltsági részének évi adója : 3382 frt 80 denár.²⁾

Elviselhetetlen teher még akkor is, ha ez az adó nem változott volna; az adóteher azonban, főleg a Partiumban újabb és újabb címeken folytonosan emelkedett, a nélkül, természetesen, hogy a jobbágyság adózási képessége javult volna.

Krasznamegye jobbágysága Nagyvárad bukása után császár adójában egy harács után egy tallért volt köteles fizetni;

¹⁾ 1674 nov. 17-ről. Török-magyarkori Államokmt. V. 268. l.

²⁾ Az egyes községek adózását 1671 decz. 1-ről közli *Szilágyi S.* : Vértanuk etc. 478—85. ll.

1683-ban minden harács után már 5 frt 46 dénárt adózott. Ugyanakkor a templom-, vagy mecsetpénz falunként 1 frt 80 d., czédulapénz harácsenként 3 d., gyertyapénz és néhány oka vaj. Portapénz 1 frt 50 d., — 2 frt, salétrompénz minden harács után 4 frt 50 d., czövek és deszkapénz 1 frt. A váradi pasa élelmezésére »buzáért, árpáért, szénáért, fáért minden esztendőben minden falukban vesznek, az faluknak mineműségekhez képest, hol többet, hol kevesebbet, néha 3 frtot, néha 40.« A szpahik »mindenekből, valamit a föld terem, dézmát vesznek«, így a kerti veteményekből is. A füst-, tűzifa- és szénapénzt is megkövetelték, de »nem a harács rendi szerint«, hanem »minden aprólék házakat felszámlálván az faluban, ha cigány lakik benne is«, — füstönként és pedig 4 frt 50 dénárt. Tyúkért minden füst után esztendőnként 24 den. ; disznóért, — »ha csak anyját szopó malacz is«, darabonként minden évben 4—12—21 pénzt ; »az méhtül is, az holott dézma jut, veszen méhtül 12 den.« — Minden füst után 2 ejtel vaját és mézet, sőt túrót, vagy azok fejében 60 dénárt ; minden esztendőben a török földesúrnak 1—2 fejőstehenet, vagy azok áraban 25—30 frtot ; kötelesek voltak »Váradra szolgálni, szántani, kapálni, tűzifahordani« ; ha »egyik szeklés (?) a másikat kiváltja, avagy ha az szolgálatot elhagyja«, 100—150 frtot kellett fizetni. Ha az adót pontosan a kitűzött határidőre be nem szolgáltatták, a törökök azonnal portyázni kezdtek s 60—80 frtokat »és többet is vesznek« rajtok. »Ha az faluban valamely gazdaember meghal, bár legyenek maradéki, de minden megholt gazdaemberért egy-egy tehenet kíván.« Ha valamely falu határán, »ember halál esik«, az illető falun 80—90 frt bírságot szednek. — Kötelesek voltak a jobbágyok társzekereket is ¹⁾ adni, azonfelül »vonó marhákat és minden társzekér mellé két-két bérest és annak minden lórul-lóra fl. 5«, s azért, hogy »az császár számára való szekereket, hogy beírták regestumba, mindentől fl. 3.« Megfelelő mennyiségű tarisznyát is be kellett szolgáltatniok. Mindezekhez járult a gyakori földesúrváltozás, többnyire adóemeléssel kapcsolatosan s a rendszeres rablás és hatalmaskodás, a minek az évi értékösszege *Középszolnokmegyében*, — hol az

¹⁾ 1683-ban pl. 255 szekeret vetettek ki az 5 vármegyére. Török-magyarokri Államokmt. VI. 326. l.

állapotok azonosak voltak, — legkevesebb 2000 frtnyi volt. Joggal panaszkodhatták tehát ezen megyék jobbágylakói, hogy »el kelletik ezen darab földnek pusztulni, mert már az kenyérben is alig ehetünk.«¹⁾ Ily alapon érthető, hogy 1672-ben maguk a törökök 39.723 frt 85 dénárba becsülték az 5 hódolt vármegyéből nyert jövedelmüket,²⁾ de ez az összeg épen 1672 óta nőtt meg jelentékenyen.

A hódoltsági részek fokozatos pusztulása az erdélyi rendek előtt is jól ismert tény volt;³⁾ innen van az, hogy bár a török joghatóság alatt álló jobbágyság 1663—1665-ig az országos adónak csak $\frac{1}{3}$ -át tartoztak beszolgáltatni⁴⁾ 1666 óta pedig annak felét,⁵⁾ — az 1671 márcziusi országgyűlés a kirótt adó befizetését már nem »az vármegyéken lévő szegénység«, hanem a földesurak köteletségévé tette.⁶⁾ A megyék 1678-ban »a hódoltságon lévő szegények« egy évi adómentességét is kérelmezték,⁷⁾ de — úgy látszik — a rendek a súlyos pénzügyi helyzetre való tekintetből ezen kérést nem teljesíthették.⁸⁾ 1679 óta egyébként a királyi terület idegen zsoldosaitól,⁹⁾ utóbb a kuruczoktól¹⁰⁾ sokat kellett szenvedniök, úgy hogy ettől fogva a részek gazdasági jelentőséggel alig bírtak.

1) 1683 szept. 24-ről. Tört. Tár. 1894. 697—701. II. V. ö. 1680 febr. 5-ről kelt felterjesztésekkel. Török-magyarkori Államokmt. VI. 80—81. II.

2) Szilvási Bálint 1672 ápr. 18-ki jelentése. Teleki Mihály lev. VI. Erd. Orsz. Eml. XV. 264. I.

3) V. ö. az 1674-ki memorialával. Tört. Tár. 1894. 681—85. II.

4) 1663 : Erd. Orsz. Eml. XIII. 45. I. 1664 : U. ott. XIII. 292. I. 1665 : U. ott. XIV. 140. I.

5) 1666 : Erd. Orsz. Eml. XIV. 190. 1667 : U. ott. XIV. 232. I. 1668 : U. ott. XIV. 333. I. 1669 : U. ott. XIV. 402. I. 1670 : U. ott. XV. 118. I. L. azonfelül Belsőszolnokmegye (Szolnokdobokamegye lt.) és Kolozsmegye (Kolozsmegye lt.) jegyzőkönyveit.

6) Erd. Orsz. Eml. XV. 189. I. Valószínűleg csak erre az esztendőre kivételesen.

7) Erd. Orsz. Eml. XVI. 572. I.

8) Erd. Orsz. Eml. XVI. 622. I. Az adózók felsorolásánál legalább a hódoltságiak is szerepelnek.

9) V. ö. Apaffi 1679 aug. 27-ki levelével. Török-magyarkori Államokmt. VI. 65—66. II. Decz. 5-ről U. ott. VI. 180, 184—85. II. és még számtalan okiratban.

10) Középszolnokmegye folyamodása 1683 jan. 27-ről Bethlen Gergelyhez. (Eredetije a gr. Bethlen cs. keresdi ltárában.)

Állandó csökkenést, részben teljes kiapadást mutatnak a hódoltság területén levő, azzal közvetlen területi érintkezésben álló partiumbeli fiscalitások évi jövedelmei is ; ilyenek : Székelyhíd, Kővár, Huszt, Sziget és Szilágycseh.¹⁾

Székelyhíd. Ehhez az uradalomhoz, melyet 1665 óta a somlyai kapitány kezelt, — Székelyhídon kívül Diószeg, Mihályfalva, Molnospetri, Albes, Nagyléta, Hegyközpályi, Telegd, Oláhcsatár, Kécske, Láz, Szentlázár, Sánczi, Terebes, Közepes, Várvíz, Terje, Darna, Cséfa, Barakony, Tulogd biharmegyei és Kárásztelke, Bagos krasznamegyei helységek tartoztak. A jövedelem 1666 óta állandóan ingadozó és hiányos volt ; így 1668 januárius 20-tól 1672 augusztus 13-ig, az 1666 óta elmaradt hátrálékokkal együtt ténylegesen 6084 frt 90 d. folyt be. 1673 márcz. 1-től 1679 ápr. 20-ig, beleértve az 1672-ki hátrálékot, 9812 frt. 80 dénár és 643 tallér,²⁾ holott pl. egyedül az 1673-ra előírozott adóösszeg (Székelyhíd, Diószeg, Léta, Hegyközpályi, Molnospetri, Albes, Tulogd, Mihályfalva, Oláhcsatár birtokok után) 1910 frt volt.³⁾ 1680 febr. 9-től 1685 márczius 14-ig 5191 frt 11 dénár.⁴⁾ 1686 jan. 21-én 199 frt.⁵⁾ Ettől fogva az uradalom semmit sem jövedelmezett, mivel királyi csapatok tartották megszállva.

Kővár. Úgy látszik, 1667 óta egyáltalában nem hozott jövedelmet ; ⁶⁾ adózó portáinak száma egyébiránt, — valószínűleg ebből az időből, — 11.⁷⁾

Huszt. Rhédey Ferenczné Bethlen Drusianna halála után, 1670-től fogva fiscalitás ; ⁸⁾ jövedelmét főleg a sókamaráktól nyerte. Így 1673-ban készpénzben 7106 frt 82 d., 1674-ben 3495 frt 24 d., 1675-ben 1412 frt, 1676-ban 2994 frt 76 d., folyt

¹⁾ 1689-től a lippai, 1694-től a halmágyi harminczadhelyek is megkezdték működésüket, de a budai udv. kamara hatósága alatt. Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1897. 290—91. és 414—15. ll.

²⁾ I. Apaffi Mihály udvartartása. (*Szádeczky Béla* kiad.) I. 122. és 191—93. ll.

³⁾ U. ott. I. 191. l.

⁴⁾ U. ott. I. 466—69. ll.

⁵⁾ U. ott. I. 620. l.

⁶⁾ V. ö. ezen kiadvány I. 49, 187, 356, ll., hol az uradalomra vonatkozólag bejegyzés nem található.

⁷⁾ U. ott. I. 277. l.

⁸⁾ Erd. Orsz. Eml. XV. 140—42. ll. Teleki Mihály lev. V. k. VII, VIII. ll.

be,¹⁾ de már 1685-ben mindenféle jövedelme csak 998 frt 70 d.-ra rúgott,²⁾ mivel a szigeti uradalom, mely 1680 óta külön kezelés alatt állott, — a jövedelem nagyobb részét innen elvonta.³⁾ Így érthető, hogy ugyanazon (1685.) esztendőben Sziget (melyhez Bocskó, Körösmező, Rónaszék, Lonka, Sugatag stb. tartoztak), külön 3866 frt 37 dénárt hajtott.⁴⁾

Szilágycseh. Csak 1688 óta szerepel külön uradalomként, de jelentősége alárendelt volt; jövedelme 1688—90-ben mindössze 896 frt 71 d.⁵⁾

A részek *bányahelyei* közül említhetők a *kapnikbányai* arany-, ezüst- és a *máramarosi* sóbányák. Az előbbi évi jövedelme átlag csekély; 1666—1673-ig pl. 273 gira 34 nehezéket hajtott,⁶⁾ a mi az akkori beváltási ár szerint ⁷⁾ körülbelül 3826 frt 76 dénár értéket képviselt. Ugyanezen idő alatt azonban az üzemköltség 1892 frt 76 dénár volt, 1673-tól az ércztermelés javult ugyan,⁸⁾ de nagyobb fontosságú az üzemfentartási kiadások miatt nem lehetett. A máramarosi sóbányák a múlthoz viszonyítva, kisebb és mindig ingadozó jövedelmet hajtottak. 1673-ban pl. 7085 frt 77 d., 1674-ben 3495 frt 40 d., 1676-ben 4194 frt 76 dénár stb.⁹⁾ folyt be.

A török hódoltság térfoglalása következtében a Partium *harminczadhelyei* is veszendőbe mentek. Így a *körösbányai*, mely 1667-ben 200 frtot, 1668-ban 117 frt 87 dénárt, 1669-ben 122 frtot, 1670-ben csak 20 frtot hajtott,¹⁰⁾ a Halmagyvidék behódolásával véglegesen megszűnt. Ezen a területen 1686 óta csak a brádi harminczadhely működött.¹¹⁾ Ezeknél jóval jelentősebbek

¹⁾ I. Apaffi Mihály udvartartása. I. 271—75. ll.

²⁾ U. ott. I. 465. l.

³⁾ V. ö. U. ott. I. 459—63. ll.

⁴⁾ U. o. I. 462—463. ll.

⁵⁾ U. ott. I. 500. l.

⁶⁾ U. ott. I. 49—51. ll.

⁷⁾ Egy ezüst gira (márka) = 14 frt. *Szellemly*: Nagybányának és vidékének fémbányászata. 22. l.

⁸⁾ I. Apaffi Mihály udvartartása. I. 188—91. és 360—64. ll.

⁹⁾ U. ott. I. 255—73. ll.

¹⁰⁾ U. ott. I. 31 és 86—95. ll.

¹¹⁾ Jövedelmezősége 1686—87-ig. I. Apaffi Mihály udvartartása. I. 484—88, 589 és 594. ll. 1694-től a budai udv. kamara hatósága alatt a

voltak a *máramarosi* (Sziget és Visk) harminczadok, mert a Felső-magyarország és Lengyelország felé irányuló erdélyi kereskedelem útvonalába estek. Így pl. a *szigeti* 1668-ban 671 frt 84 d.-t, 1669-ben 958 frt 24 dénárt, 1670-ben már 2485 frt 74 dénárt, 1671-ben 2144 frt 67 dénárt stb.¹⁾ jövedelmezett, míg a *viski* fiókharminczad 1668-ban 12 frtot, 1669-ben 47 frt 62 dénárt, 1670-ben 221 frt 39 d.-t, 1671-ben 84 frt 95 dénárt stb. hajtott.²⁾ A máramarosi harminczad bérlete, az ahhoz tartozó dési, láposi és viski fiókokkal együtt, 1675-ben évi 6000 frt volt.³⁾ 1686-ban Apor István a töresvári, kolozsvári és máramarosi harminczadok bérlete fejében évi 23.600 frtot tartozott fizetni.⁴⁾

A felsorolt vázlatos adatok⁵⁾ a tudatos hódoltató politika következtében mind szűkebb területre szorított Erdély nemzetközi és gazdasági hanyatlásáról tesznek tanuságot. A süllyedésnek oka főként a Partium elszakítása (Máramarosmegye kivételével) s a nyugati erdélyi megyék részleges behódolása, mely a fejedelemségre nézve annál végzetesebb volt, mivel azzal egyidejűleg az állam terhei aránytalanul megnövekedtek. Ez a gazdasági kimerülés⁶⁾ okozta azt is, hogy Magyarország területi egységének helyreállítása Erdély külön államiságának megszüntetésével, akadály nélkül megvalósulhatott.

halmágyi fiókharminczad is megkezdte működését; jövedelmi kimutatása 1694—1700-ig Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1897. 291. l.

¹⁾ U. ott. I. 88—89. ll. Megjegyzendő, hogy csak azon adatokat vetjük figyelembe, melyeknél a harminczadhely neve kifejezetten meg volt jelölve s mellőztük azokat, hol csupán »máramarosi« jelzést láttunk.

²⁾ U. ott. I. 89—104. ll.

³⁾ Kis Kristóf elismervénye 1675-ből. Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1899. 79. l.

⁴⁾ I. Apaffi Mihály udvartartása. I. 588—89. ll.

⁵⁾ Teljességre nem törekedtünk, mivel a kérdés természete miatt a részletezést kerülnünk kellett s így a közölt adatok inkább utalásokként tekinthetők.

⁶⁾ Erre mutat azon körülmény is, hogy 1694-ben Dobokamegyének mindössze 61·7, Belsőszolnokmegyének 91·9, Kolozsmegyének 107, Zarándmegyének pedig csak 18 adózó portája volt. (M. Tud. Akad. kéziratára. Országgyűlések. Ivrét 14. 97—100. ll.) Utóbbi megyének 1697-ben már csak 16 adózó portája volt. (Gyulafeh. Lymbus. XIV. cs. 121. Orsz. ltár.)

V.

1680—1685.

Thököly Imre fővezérsége ; viszonya Erdélyhez. Apaffi és az 1683-ki török hadjárat. Erdély és a magyar királyság közjogi viszonya. Tárgyalások I. Lipót kormányával. Dunod megbízatása. Teleki Mihály és a kercsesorai szerződés 1685 ápr. 14. A részek katonai megszállása. Dunod újabb küldetése ; az ebesfalvi egyezség 1685 nov. 27. Haller János és Somlai Ferencz követségei.

Mióta a bujdosók szoboszlai gyűlésükön *Thököly Imrét* fővezérökké választották (1680 januárius 8.),¹⁾ Erdély befolyása azok politikai törekvéseinek irányításában ténylegesen megszűnt. A nagyszabású tervekkel elfoglalt új fővezér látszólag elismerte ugyan Erdélytől való függését,²⁾ sőt az 1681 májusi athname is Apaffit helyezte a bujdosók élére,³⁾ a miben *Thököly* megnyugodni látszott,⁴⁾ — az 1681-ki őszi támadó hadiműveletek alkalmával azonban az eddig mesterségesen leplezett ellentétek már annyira kiélesedtek, hogy e hadjáratban együttes működésről szó sem lehetett.⁵⁾ A különben kudarczezal végződő hadivállalat az erdélyi diplomatia vereségét is jelentette. A porta a balsikert Apaffi hiányos információinak tulajdonította, kitől a májusi athnamét is visszakövetelte,⁶⁾ *Thököly*vel ellenben ettől fogva közvetlenül tárgyalt, mert benne a jövő emberét vélte felismerni. Ugyanez volt egyébként a varsói franczia követ álláspontja is, ki 1681 végén azt jelentette XIV. Lajosnak, hogy »ő felsége szolgálata érdekében Erdélytől függetlenül kell érintkeznünk *Thököly* gróffal.«⁷⁾

1) *Angyal Dávid* : *Thököly Imre*. I. 216. l.

2) V. ö. az 1680 októberi somlyai egyezkedéssel. *Angyal* : I. 230. l. *Bethlen Miklós* : *Önéletírása*. I. 519—20. Erd. Orsz. Eml. XVII. 20. l.

3) Erd. Orsz. Eml. XVII. 29—30. ll.

4) 1680 június 30-ki hitlevele. Bujdosók levéltára. 130. l. Erd. Orsz. Eml. XVII. 32. l.

5) *Bethlen Miklós* : *Önéletírása*. I. 521—29. ll. Erd. Orsz. Eml. XVII. 33—37. ll.

6) Erd. Orsz. Eml. XVII. 44. l.

7) *Angyal Dávid* : i. m. I. 247. l.

Az 1682-ki füleki táborozás során Thökölynek királyllyá, illetőleg fejedelemmé és a magyarországi részek urává való megválasztatása,¹⁾ Erdély és az új fejedelem politikai törekvéseinek különválását véglegessé tette,²⁾ de hatással volt egyúttal a két fejedelem joghatósága alá tartozó országrészek közjogi viszonyának kialakulására is. Eddig a magyarországi mozgalmaknak Erdély részéről való támogatását hagyományos politikai szükségnek tartották³⁾ s ez a közfelfogás a fejedelemség erkölcsi túlsúlyát Kelet-Magyarországban biztosította is; Thököly fejedelemsége azonban Erdélyt eredeti földrajzi határai közé szorította, sőt mint az 1682-ki hadjárat lefolyása mutatta, politikailag sok tekintetben épen fejedelemségének érdekei alá rendelte. Thököly igen jól érezte, hogy Erdély politikai jelentőségének tudatos és nem titkolt háttérbe szorításával Apaffit ellenségévé tette.⁴⁾ Minthogy azonban a porta támogatására feltétlenül számíthatott, csupán azt az egy eshetőséget kellett figyelembe vennie, hogy ez az új politikai és földrajzi kialakulás okul szolgálhatna Apaffi és I. Lipót közt valamiféle szövetség létesülésére.⁵⁾ A szövetkezést az udvarában tartózkodó francia

1) »Cum summa solemnitate praesentibus comitatibus et universis statibus Regni Hungariae Superioris est in regem electus et a Turca confirmatus elevatusque Princeps Comes.« Fajgel 1682 szept. 22-ki lev. Tört. Tár. 1888. 456. l. Azonfelül *Angyal*: I. 275—79. II.

2) »Nemhogy dependenter, de még csak correspondenter sem volt a fejedelemmel, felénk sem jött, becsületi s hitele a török előtt kétannyi, mint a fejedelemnek,« jegyzi meg Thököly megválasztatása alkalmából *Bethlen Miklós*. (Önéletírása. I. 530. l.)

3) V. ö. *Pauler Gyula*: Wesselényi F. és társainak összeesküvése. I. 91—92. II.

4) »Toti mundo constet, Transsylvaniam in eversionem potius, quam emolumentum rerum nostrarum tendere.« Thököly 1682 febr. 5-ki levele. Tört. Tár. 1887. 537. l. »Qualis extremitas a Transsylvania et aliis malevolis causae nostrae mihi imminabat propter uncam hanc causam, quod res has in directionem et curam meam suscepim. etc.« 1682 márcz. 8-ki levele. Tört. Tár. 1887. 539. l. Azonfelül *Lochinszky* 1682 június 16-ki lev. *Pray*: Epist. proc. III. 485. l.

5) »Princeps Transsylvaniae adeo perterritus erat a magnitudine rerum, ut videretur desponso animo omnia derelinquere et superventus magnis promissis Romanorum imperatoris, magis inclinatus videbatur ad quisquilias acceptandas, quam ad magna« etc. Fajgel 1682 ápr. 26-ki levele. Tört. Tár. 1887. 753. l.

követek sem tartották lehetetlennek s ezért annak megelőzése végett Erdély megszerzését elsőrendű politikai szükségként állították Thököly elé,¹⁾ ki az eszmével egyébként már korábban is foglalkozott.²⁾

Bármennyire fogyatékos volt is az erdélyi diplomácia ebben az időben, Apaffinak a fejedelemsége ellen irányuló titkos törekvésekről valamilyen formában mégis értesülnie kellett. De másrészt ezt nem tekintve lehetetlen volt észre nem vennie, hogy az 1683-ra tervezett török támadás, melyben Erdélynek is részt kellett vennie,³⁾ e fejedelemség nemzetközi helyzetében korszakosnak ígérkezik. I. Lipót esetleges veresége ugyanis Thököly egyéniségét és politikáját kétségtelenül túlsúlyra emelné s ekkor Apaffi bukása — az előzmények után — csak idő kérdése; ha ellenben a porta hadivállalata kudarczczal végződne, — a mi I. Lipót és Sobieski lengyel király szövetkezése (1683 márcz. 31.) után egyáltalában nem látszott lehetetlennek, — úgy Erdély külön államiságát a szintén túlhatalmas császári kormány részéről fenyegetné veszedelem.⁴⁾ Apaffi törekvése tehát az eshetőségek mérlegelése alapján kezdetben a fejedelemség semlegességének biztosítására irányult, mert az adott viszonyok közt ez felelt volna meg leginkább Erdély érdekeinek. A porta azonban Apaffi tényleges részvételét feltétlenül megkövetelte⁵⁾ s így az erdélyi diplomácia legközelebbi feladata *Erdély és a magyar királyság* közjogi viszonya jövő jellegének legalább általános keretek közt mozgó megállapítása lett, hogy a fejedelemség erről az oldalról is fedezve legyen. *Vajda László* követtségének⁶⁾ tulajdonképeni célja valóban az volt, hogy a nádor és az udvar előtt Thökölyt tegye felelőssé a porta támadásáért, tehát közvetve Apaffi táborba szállásáért s egyszers-

1) Fajgel 1682 szept. 9-ki levele. Tört. Tár. 1888. 482. l.

2) V. ö. *Angyal Dávid*; II. 25. l. jegyzet, hol utalás található Fajgel 1682. június 21-ki levelének (Tört. Tár. 1887. 758. l.) egy passzusára.

3) A szultáni parancs 1683 január 9. Török-magyarkori Államokmt. VII. 304—305. és 1683 márcz. 2-ről. U. ott. VI. 316. l.

4) V. ö. *Cserei Mihály* históriája. 133. l.

5) *Cserei Mihály* históriája. 134. l.

6) Apaffi 1683 május 3-ki megbízólevele. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 127—28. ll.

mind rámutasson Thököly szertelen nagyravágására is, mely az új politikai bonyodalmak voltaképeni kútforrása. Thököly — Vajda előterjesztése szerint — a porta fegyveres beavatkozását csak eszköznek tekinti Magyarország és a szent korona, sőt az ausztriai örökös tartományok megszerzésére s ezért hangoztatott békés törekvéseinek hitelt adni nem lehet. A fejedelem mindamellett keresztényi buzgalomtól vezettetvén, a törökkel kötendő békét illetőleg közvetítését újból¹⁾ felajánlja az udvarnak.²⁾

A nádor a követi előterjesztés alapján kétségtelennek tartotta, hogy Apaffi készségesen csatlakoznék a keresztény hatalmakhoz s elszakadna a portától, ha az udvar támogatásáról biztosítaná; javasolta tehát, hogy I. Lipót adandó válaszában egyelőre csak általánosságban hangoztassa jóindulatát és hajlandóságát arra nézve, hogy a fejedelmet védelmébe fogadja; a részletekben való megállapodást ellenben bízza a nádorra, ki Apaffit elsősorban a portától való elpártolásra s a két oláh vajdasággal való szövetkezésre hívná fel s a ki — szerinte — ez alkalommal könnyen visszafoglalhatná Nagyváradot is; biztosítaná továbbá a fejedelmet, hogy a keresztény hatalmak szövetségébe felvétetnék s békekötés esetén gondoskodnak érdekei védelméről.³⁾ A fejedelemtől felajánlott békeközvetítést e szerint a nádor sem értékelte, de Apaffi, ki aug. 23-án a nagyvezérrel való találkozás után Bécs alól visszatérvén, szept. 17-ig Győr mellett táborozott,⁴⁾ — az udvar álláspontjáról nem is vehetett tudomást,⁵⁾ mert Vajdával csak október végén találkozott.⁶⁾

¹⁾ Vonatkozás az 1680-ki követségre. Erd. Orsz. Eml. XVII. 19. l.

²⁾ Vajda 1683 június 27-ki relatioja a nádor előtt. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 130—33. ll.

³⁾ A nádor véleményes javaslata 1683 augusztus 17-ről Passauból. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 135. l. Vajda fogadtatásáról *Cserei* is tudósít (Históriája 137—38. ll.), de értesülése, mint *Angyal* is megjegyzezi (Thököly Imre II. 50. l. jegyzet) téves.

⁴⁾ Maurocordatus 1683 aug. 4-ki levele. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 148—49. lapok. A szultán 1683 szept. 3-ki parancsa. Török-magyarokori Államokmt. VI. 352—53. ll. A kronológiára vonatkozólag Apaffi naplója ad a. 1683. Erd. Múzeum. 1900. 274. l. és Hadtört. Közl. 1896. 499—502. ll.

⁵⁾ »Miulta expediálánk, semmi híredet sem hallhatók, mint követ-

Bár a nádor, illetőleg az udvar kívánságai jóval eltértek az Apaffitól felajánlott közbelépés természetétől, a fejedelemre annyiban hatással voltak, hogy benne a politikai irányváltoztatás szükségességét tudatossá tették; nem is titkolta, hogy Thökölyt, a porta pártfogoltját, Erdély ellenségének tekinti s hogy keresi a császári tábornokokkal való baráti érintkezést.¹⁾ Az adott viszonyok között azonban ennél többet nem kockáztathatott, mert a portán már eddigi magatartása is gyanút keltett,²⁾ honnan ezért nyomatékosan figyelmeztették, hogy a hadiszerencse még megfordulhat s a portának jövő évre tervezett hadjárata folyamán még bőséges alkalmak nyílhatnak a boszúra ép úgy, mint a jutalmazásra.³⁾ Innen van az, hogy Apaffi Sobieski lengyel királyhoz küldött követének, *Inczédi Mihály-nak* adott utasításában, ismételten felajánlotta békeközvetítő törekvéseit; ha azonban arra a keresztény hatalmak súlyt nem helyeznének, a kötendő békében legalább Erdély érdekeinek védelméről gondoskodjanak. Az ország a keresztény hatalmak támadó hadivállalatát tényleges közreműködésével nem támogathatja, mert — úgymond — »az haza környül lévén vétetve az hatalmas nemzettül, nagyobb része ez hazának kezekben lévén, ha csak kisebb ellenek való szándékot vennének is eszekben, legfeljebb két hét alatt semmivé tennének bennünket, ha szintén az kereszténység részéről segíteni akarának is bennünket.«⁴⁾ A bécsi udvar, — melyet Sobieski az erdélyi politika hivatalos felfogásáról azonnal tájékoztatott, — Apaffinak a legjobb esetben is csak semlegességet ígérő előter-

ted parancsolatunkat, nem érthettük.« Apaffi 1683 aug. 25-ki levele Vajdához. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 152—53. ll. Ugyanaz Magy. Tört. Tár. XXI. 203. l.

⁶⁾ Apaffi levelei 1683 nov. 9-ről és nov. 13-ról. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 168—69. ll.

¹⁾ V. ö. Thököly utasítását Bancsi Ádámnak 1683 deczember 12-ről. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 182—83. ll.

²⁾ »Az portán . . . az a híre, hogy urunk ő nagysága az keresztyénséggel összeállott és ellenek vagyon.« Boér Zsigmond 1683 decz. 2-ki levele Bornemisza Annához. Török-magyarkori Államokmt. VI. 364. l.

³⁾ Maurocordatus Sándor 1683 decz. 13-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. VI. 368.

⁴⁾ 1684 januárius 2-ról. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 184. l.

jesztését természetesen keveselte ; elismerte ugyan, hogy Erdély közeledése jelentős mozzanat, de a nyugati hatalmak török ellenes szervezkedésére való tekintettel,¹⁾ Apaffitól cselekvő politikát a szent liga tényleges támogatását sürgette.²⁾

Apaffi azonban, kit egyidejűleg a brandenburgi választófejedelem is óvatosságra intett,³⁾ az I. Lipóthoz való csatlakozást ez idő szerint nem találta teljesíthetőnek. S jóllehet Sobieski felfogása Erdély jövő politikai szerepkörét illetőleg, általánosságban azonos volt a bécsi udvaréval, a fejedelem Erdély semlegességét mindaddig indokoltnak kívánta tekinteni, míg »legalább Nándorfejérvárt meg nem veszi a töröktől a kereszténység, mely Erdélynek, Moldvának, Havasalföldnek kulcsa«. A fejedelemség története — szerinte — a körütekintést eléggé igazolja, mert hiszen »sokszor kötött . . . , miulta hódolás alatt van is, kardot a pogány ellen, de rettenetes romlásával végezte el.« De Erdélynek más eshetőséggel is számot kell vetnie. »Ha Isten római császár ő felsége török ellen való szándékát boldogítja, kétségkívül ő felsége, mint magyar király, Erdélyt a magyar korona alá visszamenni kívánni el nem mulatja, sőt talám erővel is fogja kívánni elfoglalását.« Erdély valósággal Scylla és Charybdis közt lebeg s kétséges helyzetéből egyedül a lengyel király támogatásával remélhet megnyugtató kibontakozást. A *Vajda László* részére adott ezen utasítás⁴⁾ Sobieski előtt tehát Erdély semleges magatartását e fejedelemség nemzetközi helyzetének bizonytalanságával indokolta ;⁵⁾ de viszont

1) *Fraknoi V.* : Magyarország összeköttetései a római szentszékekkel. III. 416. l. Tövisi Dániel 1684 ápr. 24-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. VI. 430—31. ll.

2) »Christiana arma, quibus sinceritatis Vrae associatio multum ponderis affere posset« etc. »Movere debet Sinceritatem Vram ad arma nobiscum socianda praeter universae Christianitatis bonum Teckelii cumprimis perfidia etc.« I. Lipót 1684 ápr. 11-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. VI. 418. l.

3) Erd. Prot. Közlöny. 1886. 471. l. *Szádeczky Béla* : Erdély visszacsatolásának tört. Erd. Múz. 1901. 433—34. ll. után.

4) 1684 május 15-ről Sobieskihez. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 227—30. ll. Azonos tartalma a rendek is u. azon napról. U. ott. XVIII. 230—31. lapok.

5) Bizonyára az abban felhozott érvek súlyának tulajdonítható tehát, hogy Sobieski Erdély tényleges beavatkozását ettől fogva nem sürgette,

a felsorakoztatott érvek I. Lipóttal szemben felhasználhatók nem voltak, kinek helyzete az 1684 nyári hadjárat során Vác, Visegrád, Buják, Hatvan megszerzésével ¹⁾ jelentékenyen megerősödött. Apaffi érezte is, hogy túlóvatos és félénk politikája semmiben sem járul Erdély politikai helyzetének biztosításához, sőt ellenkezőleg, ezzel az udvar előtt is valószínűvé teheti fejedelemsége alárendeltségét s ennek következtében az anyaországhoz való visszacsatolásának könnyű lehetőségét. A nádor, kivel egyik küldötte a Budavárát ostromló keresztény táborban (július 21-én) találkozott, őszintén meg is mondta, hogy »most volna ideje, hogy (Apaffi) melléjek állana, mert netalán azután késő ne legyen, hogy mind magának, mind posteritásának . . . securitást szerezne.« ²⁾

A gyulafehérvári udvar azonban nem képzelte, hogy a »securitás« megszerzése már most halaszthatatlan politikai szükség, hiszen Károly herceg, a fővezér, látszólag teljesen osztozott Apaffi felfogásában s azt a maga részéről is elfogadhatónak találta. ³⁾ Apaffit mindamellett a hivatalosnak tekintett nádori kijelentés arra készítette, hogy 1685. januáriusában Inczédi Mihályt Lengyelország érintésével ismét Bécsbe küldje, ⁴⁾ hová a fejedelmi követ márczius végén meg is érkezett. ⁵⁾ Inczédi megbízatása ez alkalommal némileg bővült; Apaffi békeközvetítő törekvéseit látszólag most sem ejtette ugyan el, —

sőt a fejedelemség külön államiságának biztosítása végett hajlandó lett volna Erdélynek és a két oláh vajdaságnak Lengyelországhoz való csatlósásra is, bár eszméjét Buonvisi pápai nuncius közbelépése miatt utóbb véglegesen elejtette. *Fraknói* i. m. III. 426—27. ll.

¹⁾ Károly herceg 1684 július 4-ki levele Sobieskihez. Tört. Tár. 1887. 545. l. *Bubics—Merényi*: Hg. Eszterházy Pál. 233—34. ll.

²⁾ Zsarnóczai memorialéja 1684-ből. Századok. 1884. 881. l.

³⁾ Zsarnóczai id. memorialéja szerint. U. ott. 1884. 880—81. ll.

⁴⁾ Inczédi utasítását az Erd. Orsz. Eml. XVIII. 266. l. a Tört. Tár. 1887. 739—40. lapjaira való utalással adja; a kérdéses utasítás azonban Inczédi 1684 jan. 2-ki követségére vonatkozik s ezt az Erd. Orsz. Eml. XVIII. 184—85. ll. meg is találjuk. Inczédi lengyelországi útjára Tört. Tár. 1887. 742—43. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 267—68. és Török-magyarokori Államokmt. VI. 522—23. ll.

⁵⁾ V. ö. Dietrichstein hg. 1685 márczius 25-ki levelével. Török-magyarokori Államokmt. VI. 533. l. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 268—69. Alvinczy Péter Okmánytára. III. 3. l.

»minthogy a portától insinuationk is volt, hogy a békesség tractálásának módjában interponálnók magunkat«, — tulajdonképen azonban — ha hihetünk Buonvisi jelentéseinek — ellensúlyozni kívánta a porta békepolitikáját; épen azért javasolta, hogy az udvar az ország felszabadítását érző hadi-vállalatát fokozottabb mérvben folytassa, a török ellen ép úgy, mint Thököly ellen, mert a viszonyok erre igen kedvezőek. Apaffi jelenleg nem köthet ugyan szövetséget a császárral, — de Inczédi szerint — csak idő kérdésének tekinthető a portától való elszakadása és a nyugati hatalmakhoz való csatlakozása.¹⁾ Ezek szerint tehát Apaffi és I. Lipót álláspontja közt már volt némi közeledés, az udvar azonban nem titkolta, hogy a fejedelemtől, »ilyen motusokban« feltételes ígéreteseknél többet várt. »Most volna ideje, hogy a fejedelem maga s országa securitásáraól provideálna« s bár Apaffi bízhat »ő felsége kegyességében«, köztük »valami ligának kellene lenni«, hangzott a hivatalos felfogás, de erre Inczédinek meghatalmazása nem volt.²⁾ I. Lipót válasza ezek után természetesen kizárólag a békeközvetítésre s a fejedelemtől felhozott — jobbára birtokügyi — panaszokra vonatkozott, melyekre nézve Apaffit megnyugtatta.³⁾ Inczédi szóbeli előterjesztéseire azonban már csak azért sem terjeszkedett ki, minthogy a bécsi udvar és Erdély közt épen a szövetekezés tekintetében, — egyidejűleg már tárgyalások folytak.

A tárgyalások irányítója a bécsi udvar részéről kiküldött *Dunod Antidius* burgundi jezsuita volt, ki 1685 febr. végén, vagy márczius elején ⁴⁾ váratlanul megjelent a fogarasi udvarban, magával hozván mindazon államszerződés-tervezeteket, melyek Erdély jelenlegi s jövő közjogi helyzetét, sőt területi elhelyezkedését is, új alapokra helyezni hivatva voltak. Dunod

¹⁾ Az utasítás 1685 jan. 20-ról. Tört. Tár. 1886. 296—98. II. Buonvisi hiteles jelentései azonban (*Fraknoi*: i. m. III. 428—30. II.) a fentiekben ismertetik Inczédi megbízatását, a miből következik, hogy a fejedelmi követnek szóbeli utasítása is volt. Erre mutat pl. Károly hg. és Dietrichstein 1685 ápr. 14-ki válasza is. Alvinczy Okmt. III. 5. I.

²⁾ Inczédi jelentése 1685 máj. 15-ke után. Tört. Tár. 1888. 168—69. II.

³⁾ Válasza 1685 ápr. 5. és ápr. 15-ről. Alvinczy Péter Okmt. III. 3—6. II.

⁴⁾ Meghatalmazó levele 1685 febr. 5-én Bécsben kelt. Alvinczy Péter Okmt. I. 5. I.

előterjesztései szerint: Mivel Erdély a magyar királyság tagjának tekintendő, fejedelmei a magyar királyoktól függnék, kiknek kifejezett beleegyezése nélkül azok külföldi hatalmakkal szövetségre nem léphetnek; a fejedelemválasztás a török uralom előtti szokás szerint a magyar király joga, a rendek szabad választásának figyelembevételével; méltósága örökös. A fejedelmet letenni csakis királyi beleegyezéssel és a rendek többségének akaratával lehet és pedig vagy a magyar királyok és az ausztriai fejedelmek ellen való lázadás, vagy a kereszténység, a királyi háznak és szövetségeseinek ellenségeivel való szövetség és végül uralkodásra való teljes alkalmatlanság miatt. A fejedelemnek és a rendeknek a magyar országgyűléseken szavazati joguk van. Erdély területét eredeti határai fogják Magyarországtól elválasztani. A török uralkodás óta hozott törvények és érvényben levő jogszokások a jelen szerződés ratificatiójától számítandó egy év alatt megerősítendőek, köztük elsősorban a szabad fejedelemválasztás joga, de királyi jóváhagyással és a rendek többségének akaratával azokon módosítások is eszközölhetők. Apaffit fejedelmi méltóságában megerősítik és részére a »celsissimus« címzet biztosítják; trónját megválasztott fia fogja örökölni, azonban kiskorúsága esetén melléje kormányzó választandó, ki a fejedelmi tanácssal egyetértve vezesse Erdély ügyeit. A fejedelmek hűségesküt tenni kötelesek a magyar királynak; Erdély az 1541 előtt beszolgáltatott különféle adókat ismét megadja mindaddig, míg a folyó török háború befejeztével az államterhek újból nem rendeztetnek. Öt évi adómentességet nyernek azonban a fejedelemség területén kívül élő erdélyi illetőségűek visszatelepülésök esetére. A magyar királyok és az erdélyi fejedelmek közt véd- és dacszövetség áll fenn. Erdély az ország védelmére szükséges királyi csapatok $\frac{1}{6}$ -át téli elszállásolásra befogadni s azt ellátni tartozik, annál inkább köteles erre — esetleg fokozottabb mérvben is — háború esetén. Az erdélyi hadak vezérei a királyi vezérektől függnék, de viszont a haditanácsban még a Magyarországot érdeklő ügyekben is helyet foglalnak. A törököktől visszafoglalandó erdélyi várakba erdélyi csapatokat helyezhetnek. Az itt található keresztény foglyok szabadon bocsátandók; végül biztosítják a katolikus és nem

katholikus valláshoz tartozóknak vallásuk szabad gyakorlatát.¹⁾

Az udvar külön tervezetben vélte szabályozandónak *Erdély és a két oláh vajdaság* viszonyát is. E szerint azon tartományokat örökös szövetség kötné össze, melynek feje a magyar király, ki annak egyúttal ellenőre, fentartója s vitás ügyekben bírása is. A szövetség örökös és védelmi jelleggel bíró ; a fejedelmek egymás kölcsönös támogatására kötelesek, a szükséghez arányított mértékben, de a segítséget igénybe vevő fejedelem a segítő csapatokat élelmezni tartozik. Idegen hatalmakkal szövetségre nem léphetnek, az alattvalóknak szabad kereskedelmet biztosítanak s végül a tartományi gyűléseken delegátusokkal képviseltetik magukat.²⁾ Ezen tervezetek határozottan *porta ellenes czélzata* előtérbe tolta Erdélynek a nyugati hatalmak (a császár, a lengyel király és a velencei köztársaság) szövetségébe való felvételét is, melyet Dunod a következőkben körvonalazott : A szövetség jellege a portával és szövetségeseivel szemben támadó és védő, egyebekkel szemben csak védő ; a nyugati hatalmak a törökkel az erdélyi fejedelem kifejezett beleegyezése és teljes kártalanítása nélkül békét nem kötnek. A fejedelemnek joga van a szövetségesei haditanácsában katonai ügyvivőt tartani és viszont ; minden haditervet vele közölni fognak. Az erdélyi csapattestek a császári vezérek alá vannak rendelve ; a fejedelem és a rendek a török háború idejére 15 ezer emberrel és gabonával támogatják a szövetségeseiket és 12 ezer főnyi — esetleg nagyobb számú — császári csapat részére téli elszállásolást biztosítanak. A visszafoglalandó erdélyi területek a fejedelemséghez visszaesatolandók, minden más ország rész azonban a magyar királyságot illeti. A hármasszövetséget megillető összes jogok egyébként Erdélyre is vonatkoznak. Végül a fejedelem megengedi — előzetes tudósítás után — a császári csapatoknak Erdélyen való keresztülvonulását.³⁾

1) Hibás dátummal közölve *Szász Károlynál* : Sylloge tractatum etc. (Kolozsvár. 1833.) 3—9. ll. Tartalmilag M. Tört. Tár. XXI. 22. l. és M. Tört. Tár. XIX. 32. l.

2) Alvinczy Péter Okmánytára. I. 5—6. ll.

3) Alvinczy Péter Okmtára. I. 7—8. ll. Mind a három tervezet tartalmi ismertetését adja *Szilágyi S.* : Pater Dunod küldetése Erdélybe. (Rajzok és tanulmányok. II. 185—87. ll.)

Bár a bécsi udvar felfogása a Dunodtól bemutatott szerződés-tervezetekre vonatkozólag az volt, hogy »most a fejedelem eleiben tett ő felsége fekete táblát s krétát adott kezében, hogy a mit akar, írja azt s ő felsége subscribálja«, mindössze annyi megszorítással, hogy »ő felségének becsületit« adják meg,¹⁾ — azon előterjesztések valójában súlyos feltételeknél egyebeknek nem voltak tekinthetők. Alapgondolatuk, lényegök a porta joghatóságának erőszakos felcserélése császári, illetőleg magyar királyi hűbérrel, fontos közjogi változásokkal kapcsolatosan. Kérdés tárgya egyedül az lehetett, hogy az udvar a taktikai, vagy pedig a közjogi vonatkozások rendezését tartja-e ez idő szerint sürgősebbnek? Abból azonban, hogy a Dunod-féle javaslatok súlypontja a porta ellen irányuló szövetségnek Erdély részéről várható támogatására esett s e tekintetben részletes irányelveket tartalmazott, nyilvánvaló volt, hogy az udvar tudatában volt Erdély taktikai jelentőségének, sőt Magyarország keleti felének felszabadítását Erdélynek a hármasszövetséghez való csatlakozásával látta biztosítottnak. Az udvari politika szempontjából kétségkívül ez volt a legsürgősebb teendő, mert hiszen a fejedelemség és a magyar királyság közjogi viszonyának rendezése a császári haderő sikerei után szükségképen úgy is bekövetkezett volna és pedig bizonyára olyan formában, minőt az udvar magára nézve legkedvezőbbnek ítélhetett. Innen van az, hogy Dunod követi megbízatása lényegét akként fogalmazta, hogy kész-e Erdély »az kereszténységgel-e, vagy az törökkel... az dolgot tartani«, illetőleg a hármasszövetséghez csatlakozni? ²⁾

A delegatio azonban, mely a tervezeteket azonnal tárgyalás alá vette,³⁾ mindenek előtt Erdély külön államiságát vélte biztosítandónak. Mereven visszautasította a bécsi udvar azon törekvését, mely leplezetlenül Erdély beolvasztására irányult s a felajánlott szövetséget, mint egyenrangú szerződőfél

¹⁾ Inczédy id. május 15. utáni jelentése. Tört. Tár. 1888. 169. l.

²⁾ Teleki Mihály levele Sobieskihez 1685 április (?). Tört. Tár. 1887. 737—38. II. V. ö. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. I. 551. l. Dunod levele Schultztábornokhoz. 1685 április 26-ról. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 331. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. XVIII. 33. l.

volt hajlandó megkötni, de azt is csak abban az esetben, ha a török hódoltsági terület keleti végvárainak (Várad, Temesvár, Belgrád) visszavételével a portától való elszakadás végzetes következményei elhárulnak. Felfogásuk szerint a bécsi udvarral való megegyezés csak oly alapon lehetséges, hogy Erdélyben a négy bevett felekezet szabad vallásgyakorlata, a fejedelem szabad választása, fejedelmi címének és jelvényeinek használata biztosíttassék. A király Erdély és a részek belügyi kormányzatának, had- és pénzügyének, törvénykezési szokásainak irányításához igényt nem tart; »Erdélyt soha semmi idő forgásában coloniájává, subditusává nem teszi, semmi erősségiben Erdélynek akarata ellen praesidiumot be nem viszen« s azok ellátása végett az országot nem terheli. Az erdélyieknek szabad kereskedelmet engedélyez, kegyúri jogigényeket nem támaszt, a világiasított egyházi javakat jelenlegi birtokosainál hagyja. »Várad, Jenő, Világosvár, Lippa és azokhoz tartozó kastélyok, udvarházak és tartományok Lugassal, Karánsebessel és azoknak proventusai tricesimáival Erdélynek visszaadassanak, az Erdélyhez való egész partiummal és Debreczennel«, valamint Nagybánya városával. Biztosítani kívánják a fejedelemség érdekeit a szökevényekre vonatkozólag, továbbá a birtoklási, a jobbágy- és peresügyekben. »Erdélyt ő felsége minden ellenségi ellen protegálni, segíteni tartozzék, mikor Erdély kívánja« és pedig »pénzzel és munitioval, nem csak néppel«; a segítőcsapatok azonban Erdélytől függjenek. A király »az erdélyi titulussal ne éljen«, az országnak a portától való elszakadását ne kívánja, »valamig Váradot, Temesvárt és Nándorfejérvárt az keresztyénség meg nem veszi«. A magyar országgyűléseken, — »sőt az egész imperiumban is« a fejedelemnek és a rendeknek »illendő sessiója és becsületi legyen«. Ha az ország hódoltsági része felszabadul, — »az mely erdélyi familiának jószágok volt azokban az tartományokban, nékik visszaadassa«, feltéve természetesen, hogy birtokigényeiket kellően igazolni tudják. A portával kötendő békét »nem más«, hanem Apaffi és Erdély által ratificáltatja, abból Erdély és fejedelme ki nem zárható, »a két Oláhországgal s hozzájuk való határokkal, tartományokkal, erősségekkel« együtt. A jelen egyezség titokban tartandó legalább is addig, míg megtartására a király

és a szövetséges nyugati hatalmak kötelezettséget nem vállalnak.¹⁾

A delegatiótól válaszképen megfogalmazott pontok Dunod előterjesztéseivel áthidalhatatlan *ellentétben* állottak. Azokban Erdély hűbéri közjogi helyzetéről említés sem történik s a rendek a magyar királynak csekély tiszteleti előjogoknál egyebet alig biztosítanak, sőt ellenkezőleg, a magyar királytól Erdély önálló államisága érvényességének elismerését és tiszteletben tartását még alárendelt jelentőségű vonatkozásokban is megkívánják. A delegatio felelete tehát a Habsburg-politikának teljes félreismerése s az eshetőségek egyoldalú mérlegelése következtében alapjában elhibázott tervezet volt, mert nem számolt azzal a ténnyel, hogy Erdély önálló kialakulása óta a fejedelemség beolvasztására irányuló törekvéseket mindig a portai protectió akadályozta meg. Erdély tényleges nemzetközi helyzetét és Magyarország végleges felszabadulása esetén közjogi viszonyainak jövőbeli kialakulását egyedül *Teleki Mihály* ismerte fel és ítélte meg kellőképpen. Ez az oka annak, hogy Dunoddal saját felelősségére újból tárgyalásokat kezdett, nemcsak egyéni kívánságai, hanem Erdély és a magyar királyság jövő közjogi viszonyára vonatkozólag is, melyek eredménye a *kercsesorai titkos szerződés* (ápr. 14.) a következő pontokkal: Teljes és feltétlen amnesztia Teleki múlt szereplésének minden mozzanatáért; Thököly magyarországi birtokainak valamelyikével megajándékoztatása, mindazon birtokainak visszaadása, melyek jelenleg hódoltsági területen vannak; titkos és a királytól megállapítandó évjáradék, császári oltalomlevél és Erdélyből való kiűzetése esetén méltányos kárpótlás; ha fogásba jutna, kiszabadítása, korlátlan vallásszabadság családja részére is és végül mindezekre nézve teljes titoktartás, azzal a kivétellel, hogy Dunod a jelen szerződést I. Lipóttal és Buonvisi bíborossal közölheti. Ezzel szemben Teleki, kit már ezen szerződés grófnak címmez, kötelezte magát, hogy a török ellen a

¹⁾ Ezek mellett egyik pontja akként szól, hogy »Erdély incorporatum regnum totius imperii legyen, úgy Magyarország is« (29. p.), de az törölve lévén, már egyidejűleg érvénytelennek tekintetett. Egyébként Alvinczy Péter Okmánytára. I. 8—11. ll.

kereszténység érdekében intézendő háborút minden módon elősegíti és arra fog törekedni, hogy Erdély hadiereje a császáréval egyesüljön; a császári csapatok élelmezéséről a lehetőség szerint gondoskodik; biztosítja szükség esetén a császári csapatok Erdélyen való keresztülvonulását; végül azon lesz, hogy Dunod Erdély és a magyar király közjogi viszonyára, továbbá Erdélynek a nyugati hatalmak porta ellenes szövetségébe való felvételére vonatkozó tervezetei elfogadtassanak.¹⁾

Bárminő súlylyal bírt is Teleki egyénisége ez időben a hanyatló fejedelmi udvarban, a szerződésben foglalt kötelezettségek teljesítése a rendszerre vált széthúzó törekvések miatt egyelőre alig volt lehetséges. A szerződés azonban így is a bécsi udvar politikai törekvéseinek sikerével volt egyértelmű, mert Erdély diplomatiája tulajdonképeni irányítójának a nyugati hatalmak politikájához való csatlakozását jelentette. Kétségtelen azonban másfelől, hogy a keresesorai szerződés Erdély feltétlen behódoltatásának elejét vette, mert a kérdéses egyezség csupán azon alapelvek érvényességére vonatkozhatott, melyek a Dunod-féle tervezet szerint kizárólag Erdély nemzetközi jogviszonyaiban voltak hivatva változást eszközölni, de nem egyúttal a fejedelemség belpolitikai életében is.

A fejedelem a delegatio válaszát a visszatérő Dunod mellé kísérendőül rendelt Vajda László követségére bízta; ²⁾ de mint-hogy Dunod Vajdától elválva Lengyelországon át tartott Bécs felé ³⁾ s Erdély és Havasalfölde küszöbön álló újabb szövetkezése valószínűvé tette az utasítás részleteinek esetleges megváltoztatását is, ⁴⁾ Apaffi május 18-án Vajdát visszahívta. ⁵⁾ A tervezett *szövetség* május 25-én tényleg létre is jött; ⁶⁾ hatása

¹⁾ *Kemény József*: Notitia capituli Albensis Transsylvaniae (Cibinii. 1836.) 145—47. ll. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 329—31. ll. *Szilágyi S.*: id. dolg. Rajzok és tanulmányok. II. 189—90. ll.

²⁾ Utasítása 1685 ápr. 12. Alvinczy Okmt. I. 12—15. ll. A követségre vonatkozó iratok. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 325—28. ll.

³⁾ Memoriale 1685 május (?). Tört. Tár. 1887. 740. l.

⁴⁾ V. ö. Teleki 1685 május 16-ki levelével. Török-magyarokori Államokmt. VII. 37. l.

⁵⁾ Közölve Erd. Orsz. Eml. XVIII. 329. l.

⁶⁾ Közölve Erd. Orsz. Eml. XVIII. 341—44. ll.

alatt, főleg azonban a lengyel udvarból Erdélybe érkező Inczédi azon jelentése alapján, hogy Sobieski és a francia követ a bécsi udvarhoz való közeledést Erdélyre határozottan károsnak tartják,¹⁾ — a delegatio eredeti válaszfeliratának beküldését egyelőre felfüggesztették. A *Balogh Lászlónak* adott utasítás a fősúlyt valóban most is Apaffi békeközvetítő törekvéseinek készséges felajánlására²⁾ és néhány csekély jelentőségű birtokügy rendezésének sürgetésére helyezte, míg a Dunod-féle javaslatokra adandó hivatalos választ külön ünnepélyes követség feladatául kívánta tekintetni, feltéve — úgymond — hogy »felküldendő követeink illendő becsülettel acceptáltatnak és hogy sokáig ott nem tartatnak, nem arestáltatnak, hanem ha szintén valami következhető okokra nézve az tracta végben nem mehetne is, valamikor követink el akarnak jőni, visszabocsáttatnak«.³⁾

I. Lipót a kívánt biztosítólevelet aug. 14-én kiállíttatta ugyan,⁴⁾ sőt Apaffi buzgólkodását a portával eszközzendő békekötésben látszólag jó néven is vette,⁵⁾ hadainak győzelmes előnyomulása következtében a nyugati harcztéren Visegrád⁶⁾ és Érsekújvár,⁷⁾ Kelet-Magyarországban pedig Eperjes⁸⁾ visszavétele azonban a Balogh Lászlónak adott utasítást tárgytalanná tette. Az udvar ugyanis ekkor a Thököly ellen irányuló hadjárat ürügye alatt a *Részek megszállását* már elhatározta, sőt arra nézve is intézkedett, hogy hadai a téli elszállásolás idejére részben erdélyi joghatóság alatt álló területekre húzód-

¹⁾ Inczédi jelentése 1685 május 15 után. Tört. Tár. 1888. 170—71. II.

²⁾ V. ö. Maurocordatus 1685 ápr. 4-ki levelével. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 335—36. II.

³⁾ Utasítása 1685 június 1-ről. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 344—46. II. és Tört. Tár. 1886. 298—99. II.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XVIII. 361—62. és Alvinczy Okmtára. III. 7—8. lapok.

⁵⁾ 1685 aug. 16-ki levele. Alvinczy Okmtára. III. 8—9. II.

⁶⁾ A várat már 1684 június 18-án elfoglalták (*Bubics—Merényi*: Hg. Esterházy Pál. 233. I.); úgy látszik, a törökök időközben ismét visszavették.

⁷⁾ 1685 aug. 19. Tört. Tár. 1888. 345—47. II.

⁸⁾ Olasz Ferencz 1685 szept. 3-ki levele. Török-magyarkori Államokmt. VII. 94. Főleg *Angyal D.*: Thököly Imre. II. 133—35. II.

janak. Az indító ok kifejezetten Erdély és a magyar királyság közös ellenségének: a portának és Thökölynek visszaszorítása lévén, I. Lipót kétségtelennek tartotta s ezen feltevésének kifejezést is adott, hogy Apaffi az udvar jelzett törekvései ellen nehézségeket nem támaszt s a császári csapatokat a szükségességekkel ellátja.¹⁾ A fejedelem és a delegatio azonban tudatában volt annak, hogy a Partium megszállása, bármivel indokolták is, Erdély közjogi helyzete erőszakos megváltoztatásának kezdete. Elhárítása végett tehát *Jeddi Pétert* még szept. 27-én Bécsbe küldték, de eredmény nélkül, mert az udvar felfogása nem módosult,²⁾ jöllehet Thököly elfogatása a váradi pasától s egyidejűleg Munkács várán kívül az egész északkeleti felföld meghódolása a győzelmes császári hadak előtt,³⁾ — a téli elszállásolás szükségét most már alig igazolhatta.

Október végén egyébként, — a Thökölyn aratott döntő győzelmek hatása alatt, — Dunod ismét Erdélyben volt, azzal a határozott utasítással, hogy az október 24-re összehívott *gyulafehérvári* országgyűléssel⁴⁾ a portától való elszakadást és a nyugati hatalmakhoz való csatlakozást végzésileg kimondassa. *Előterjesztései* szerint: a rendek az országba a lengyeleket be nem bocsáthatják, mert különben a császáriak kénytelenek lennének azokat innen kiűzni, miáltal Erdély háború színhelyévé válnék; a törököket semmivel se támogassák s azokkal egyáltalában ne érintkezzenek; Várad körül alkalmas és biztos szálláshelyeket jelöljenek ki s gondoskodjanak az ide elhelyezendő 13 ezer főnyi csapat ellátásáról. Végül szerezzék be a Várad ostromához szükséges élelmet és egyebeket.⁵⁾ Az országgyűlés azonban, bár Dunod kívánságait tárgyalás alá vette, csupán az I. Lipóttal való barátságos érintkezés további fentartása mel-

¹⁾ I. Lipót 1685 szept. 17-ki levele. Alvinczy Okmt. III. 9—10. ll.

²⁾ Iratai 1685 nov. 23-ról. Alvinczy Okmt. III. 35—38. ll. és Alvinczy Okmt. I. 37—39. ll.

³⁾ Wallis 1685 okt. 7. és okt. 21-ki levelei. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 366—67. ll. Olasz Ferencz 1685 okt. 18-ki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. VII. 103. l. *Angyal D.* Thököly Imre. II. 143—52. ll. a részletekre.

⁴⁾ Az országgyűlési meghívó 1685 szept. 24-ről. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 263. l.

⁵⁾ Az előterjesztések Alvinczy Okmtára I. 34. l.

lett nyilatkozott, mert Erdélyre nézve az adott viszonyok között a portától való elszakadás árán a ligához csatlakozást végzetesnek tartotta.¹⁾ A rendek annyit beláttak, hogy Erdély és Magyarország közjogi helyzete, — főleg I. Lipót jelentős győzelmei után, valamilyen formában rendezendő, — de abban a meggyőződésben voltak, hogy ennek a célnak a delegatio ápr. 12-ki válaszfelirata, illetőleg a Vajda László részére ugyanekkor adott utasítás szövege is megfelel,²⁾ azokon mindössze annyi változtatást eszközölvén, hogy óvást emeltek az ellen, hogy »hadait . . . ő felsége ez országba semminemű praetextusok alatt bejöni, vagy irrumpálni ne disponálja, sőt igen serio prohibeálja« s hogy kívánták, hogy »az régi boldog emlékezetű időkben Erdély országához incorporáltatott Pars Regni Hungariae, minden intra ejus limites lévő erősségek, városok, faluk és tartományok« összes tartozékaikkal, — »ideértetvén Nagybánya is, az őfelsége boldog triumphusának alkalmatosságával bocsátassanak az erdélyi gubernium alá ; Debreczennek pedig semmi részein ne kapdossanak.«³⁾

Alig indult el az *ünnepélyes követség*, melynek tagjai Haller János, Pernyeszi Zsigmond, Miles Mátyás és Inczédi Mihály voltak,⁴⁾ — gr. Caprara Aeneas császári tábornok I. Lipót szeptember 17-ki levele alapján a császári hadaknak részben erdélyi területeken való téli elszállásolását a gyulafehérvári udvarnak hivatalosan is bejelentette, a mi különben *Máramarosmegyében* és *Kővár* vidékén egyidejűleg be is következett.⁵⁾ Apaffi meg-

¹⁾ V. ö. *Wass György* naplóját (M. H. H. S. S. XXXV.) 47—49. ll. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 37—38. ll.

²⁾ Az új utasítás nov. 15-ről: Magy. Tört. Tár. XXI. 212—21. ll. Alvinczy Okmt. III. 12—20. ll. A zárópont Erd. Orsz. Eml. XVIII. 378—79. lapok. Az 1—4. és részben a 6. pont teljesen azonos Vajda ápr. 12-ki utasításával (Alvinczy Okmt. I. 12—14. ll.), a feltételek is egyeznek a delegatio áprilisi válaszával. (Alvinczy Okmt. I. 8—11. ll.) Az egyezést egyébiránt *Jakab Elek* is kimutatja. M. Tört. Tár. XXI. 216—17. és 219. ll. jegyzetben.

³⁾ Magy. Tört. Tár. XXI. 215. l. Alvinczy Okmt. III. 15. l.

⁴⁾ Az 1685 okt. 24—nov. 7-ki gyulafehérvári országgyűlés. I. Art. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 368—69. ll. és U. ott. XVIII. 375—78. ll. *Szász K.* : Sylloge. 10. l. Magy. Tört. Tár. XXI. 221—24. Alvinczy Okmt. III. 20—31. ll.

⁵⁾ Apaffi levelei I. Lipótnak és a császári tábornokoknak nov. 16-ról. Alvinczy Okmt. III. 28—31. ll. *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 552—53. ll.

kísérelte ugyan az elszállásolás és a császári csapatok ellátása következtében országára nehezedő nagy terhek elhárítását s e végett az udvart és a császári vezéreket külön követséggel megkereste,¹⁾ — I. Lipót azon válasza azonban, melyet Apaffinak ugyancsak az elszállásolás ügyében Bécsbe küldött szeptemberi követségére vonatkozólag Jeddi Péter nov. 23-án magával hozott,²⁾ — a fejedelem előtt kétségtelenné tette, hogy a bécsi udvar a részek megszállását befejezett ténynek kívánja tekinteni. Apaffi ezek után legalább a tulajdonképeni Erdélyt óhajtotta az elszállásolás terheitől megóvni s nov. 27-én Dunoddal *Ebesfalván* oly egyezsége lépett, melynek értelmében a fejedelem és a rendek ezen elszállásolás alkalmával öt részletben 100 ezer tallért fizetnek a Nagybánya városában, vagy egyebütt tartózkodó császári hadak ellátására, azonfelül szükség esetén 10 ezer köböl búza beszolgáltatását is elvállalják; ha ellenben ez fölösleges volna, a felajánlott gabonát Temesvár, vagy Várad ostromának idejére tartogatják. Ezzel szemben a császári hadaknak Erdély határait semmiféle ürügy alatt átlépniök nem szabad, sőt nem szállhatják meg az Erdélyhez tartozó, de nem hódolt vármegyéket, városokat és helységeket sem, (kivéve azon esetet, ha az országot ellenséges támadás érné), Bihar-, Arad-, Békés-, Szörény- és Zarándmegye kivételével, hol a hadak téli elszállásolást nyerhetnek. Ezen szerződés azonnal életbe lép s így ha a császáriak netalán időközben Erdélybe jönnének, kötelesek onnan azonnal kivonulni, ellenkező esetben a fejedelem és a rendek a jelen szerződés pontjait érvényteleneknek tekintik.³⁾

Az ebesfalvi egyezmény, bár a multhoz képest jelentékeny engedményeket tartalmazott, voltaképen már létrejöttékor is túlhaladott szerződés volt; hónapokkal előbb esetleg megváltoztathatta volna az udvar elhatározását, most azonban, mint Caraffa írta, a császári vezéreknek a részek megszállása

¹⁾ Az iratok 1685 nov. 14—15. Alvinczy Okmt. III. 28—31. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 388—91. II. Török-magyarokori Államokmt. VII. 106—107. II.

²⁾ A válasziratok 1685 nov. 23-ról. Alvinczy Okmt. III. 35—38. II. és I. 37—39. II.

³⁾ 1685 nov. 27-ről. Alvinczy Okmt. I. 34—37. II. és *Gooss*: id. kiadv. 866—68. II.

elől kitérniök nem lehetett.¹⁾ Olasz Ferencz somlyai kapitány nov. 25-én jelentette is, hogy Csáki László német hadakkal már *Krasznamegyébe* nyomult,²⁾ honnan csakhamar Bánffy-hunyadra vonult.³⁾ A megszállás gyors foganatosítása a Szebenben tartózkodó fejedelmi udvart természetesen nagy aggodalomba ejtette, mert elfogadott megállapodások híján mind az elszállásolás földrajzi határai, mind az országot terhelő anyagi kötelezettségek tekintetében, teljesen ki voltak szolgáltatva a császáriak túlhatalmának. Apaffinak tehát elsősorban a bécsi udvar politikai felfogásáról kellett tájékozódnia s ezért újabb instructiókat váró követeit⁴⁾ útfok haladéktalan tovább folytatására utasította,⁵⁾ másfelől azonban *Gyulai Ferenczet* kése-delem nélkül Caraffához küldötte, azzal a megbizatással, hogy mindenekelőtt a Dunoddal kötött november 27-ki egyezségnek szerezzen érvényt, — ámbár arról a tábornok aként vélekedett, hogy »mint intempestiva, nem állandó, sőt erőtlen« s hogy Caraffát a megszállott részekről való visszavonulásra bírja. Már eddig is — úgymond — »nagy részét Erdélyországnak végső pusztulásra juttatták« s mivel a német hadak bevonulása bizonyára a portán is gyanút keltett, — a fejedelemséget onnan is veszedelem fenyegeti. Egyébként hangsúlyozza, hogy Erdély nem Magyarország, »Erdélyországa nem peculiuma ő felségének, hanem külön fejedelemség alatt való ország«, mely »sok tekintetekre nézve különböz Magyarországtól.« Mindamellett, ha a tábornok csapatait vissza nem vonná, legalább arra nézve tegyen kötelező ígéretet, hogy azokat kirendelt állomáshelyeiken szoros fegyelem alatt tartatja, az erőszakoskodásoktól, a jobbágyok és a kereskedők fosztogatásától eltiltja s általában »semmi excursiókat cselekedni az hadaknak« ne engedjen. A fejedelem

¹⁾ 1685 november 29-ről. Alvinczy Okmt. III. 32—34. ll.

²⁾ 1685 november 25-ről. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 396—97. Haller és társai nov. 28-ki jelentése. U. ott. XVIII. 383. l. Csáky László és Apaffi viszonyára vonatkozó adatok összeállítása *Szádeczky Bélától*: id. tan. Erd. Múz. 1901. 502. l.

³⁾ Apaffi 1685 decz. 3-ki levele követeinek. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 384. l. *Wass György* naplója. 49. l.

⁴⁾ V. ö. Haller és követtársainak 1685 nov. 21-ki (Erd. Orsz. Eml. XVIII. 379—81.) és nov. 28-ki (u. ott. XVIII. 383. l.) leveleivel.

⁵⁾ 1685 decz. 3-ki levele. U. ott. XVIII. 384. l.

a november 27-ki egyezés alapján állván, az udvar döntését türelmesen bevárja, sőt az ellentétek elkerülése végett az eddig szenvedett sérelmektől is kész eltekinteni, azt azonban nem fogja elszenvedni, hogy a hadak »beljebb való jövételekkel is nemcsak fenyegetődzenek, de ugyan már az Szamoson innen, Retteg és Besztercze tájékán levő falukra is egész Bonezidáig, Szamosfalváig és Désig kezdettenek jöni s ugyanott kvártélyokat osztogatni, az szegénységet sanczoltatni és egyéb insolentiaikat is elkövetni.«¹⁾ A fejedelem szükség esetén a fegyveres megtorlástól sem riadna vissza s hadait a fenyegetett megyék védelmére már ki is rendelte. Sérelmesnek tartja végül azt is, hogy a császári hadakat Csáky László vezette Erdélybe, a kit pedig itt »nyilvánvaló s juridice proscibáltatott« árulónak tartanak.²⁾

Haller és követársai azonban, kiknek Apaffi utasítására³⁾ útjokban Caraffával és Caprarával is értekezniök kellett a katonai megszállás ügyében, decz. 12-én azt jelentették, hogy »ezen két generálok igen egymás ínye szerint folytatják a dolgokat«, s azért nem valószínű, hogy »az udvarig« kívánságuk szerint való választ obtineálhassanak,⁴⁾ »Szép szókat bőven adtanak« ugyan, — írták néhány nappal utóbb — »de mint effectuálják, azt az idő mutatja meg.«⁵⁾ Caprara egyébként »igírte... minden lehetséges dolgokban való szolgálatját«, — az elszállásoláson azonban nem változtathat, — mert szerinte »ninesen is hova.«⁶⁾ A merev Caraffától Csáky visszahivatásánál egyebet Dunod sem tudott kieszközölni,⁷⁾ sőt eredménytelen volt a simulékonyabb Capraránál való közbelépése is, ki az elszállásolás ügyében az udvar további rendelkezéséig újból

1) L. erre Olasz Ferencz 1685 decz. 6. és 7-ki lev. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 397—99. ll. Székely László decz. 1-én, 5-én és 8-án kelt leveleit. U. ott. XVIII. 408—10. ll.

2) 1685 decz. 3-ról. Alvinczy Okmt. III. 45—54. ll.

3) Apaffi decz. 7-ki utasítása. Török-magyarkori Államokmt. VII. 110—112. ll. és Alvinczy Okmt. III. 54—56. ll.

4) Kállóból 1685 decz. 12-ről. Török-magyarkori Államokmt. VII. 112—13. ll.

5) A követek decz. 17-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 386. l.

6) U. azon napról kelt más jelentésök. U. ott. XVIII. 387. l.

7) Dunod 1685 decz. 11-ki levele. U. ott. XVIII. 394. l.

változtatni nem volt hajlandó.¹⁾ Ily előzmények után előrelátható volt, hogy Caraffa álláspontján *Gyulai követsége* sem módosíthat; a tábornok a követ előtt valóban leplezetlenül kijelentette, hogy őt az ebesfalvi egyezség nem kötelezi, melyet különben is a kényszerűség művének tart; ezt nem tekintve azonban, a részek megszállására császári rendelet utasította s így csapatait onnan nem vezetheti ki. Ajánlja, hogy Apaffi a sok követjáratás helyett, — miközben az ország nagy része elpusztúlhat, — első sorban vele egyezzek meg. Erdélyre nézve a békés megegyezést szükségessé teszi nemcsak azon körülmény, hogy hadvezérei nincsenek, hanem a császári túlhatalom is, mely a porta ellentétes irányú törekvéseinek ellensúlyozására teljesen elegendő.²⁾ Caraffa egyébként a fejedelemnek külön is megírta, hogy a Dunoddal kötött egyezségtől kénytelen eltekinteni, mert a helyzet rövid idő alatt gyökeresen megváltozván, a szerződés alapjában elévült; az elszállásolást illetőleg felsőbb utasítás köti, melyen tehát nem változtathat; gondja lesz azonban arra, hogy katonái szigorú fegyelem alatt tartassanak, a lakosságot ne zaklassák s hogy Csáky visszahívassék; egyébként nincs kifogása az ellen sem, ha a fejedelem külön követséggel kísérli meg az egyezkedést.³⁾

VI.

1685—1686.

A Partium megszállása és ennek következményei. Gyulai Ferencz újabb követsége Caraffához 1686 januárban. Haller János ünnepélyes követségének bécsi tárgyalásai. Apaffi és Sobieski. Erdély megszállása és gr. Scherfenberg. Tárgyalások a delegatio és gr. Scherfenberg közt.

Caraffa azon rendelete, melylyel 1685. deczember 17-én Középszolnokmegyét és Kővár vidékét a német hadak ellátásá-

¹⁾ 1685 decz. 17-ki levele Teleki Mihályhoz. U. ott. XVIII. 394—95. ll.

²⁾ Gyulai jelentése decz. 18-ról. Tört. Tár. 1882. 482—84. ll. *Szádeczky Béla*: id. tan. Erd. Múz. 1901. 506. l. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 42. l.

³⁾ Caraffa 1685 decz. 14. és 18-ki levelei. Alvinczy Okmt. III. 56—58. ll. és Török-magyarkori Államokmt. VII. 115. l.

hoz való hozzájárulásra felszólította,¹⁾ tulajdonképen Gyulai Ferencz követségére adott hivatalos válaszként tekinthető. A megszállás gyors foganatosítása következtében új területi elhelyezkedés történt, melynek földrajzi keretei nemcsak a török hódoltsági határokkal estek egybe, hanem Máramaros-megye megszállásával jelentékenyen bővültek is.²⁾ Az új földrajzi kialakulás Erdélyt az elszállásolás idejére a Partiumból, — ha jogilag nem is — de ténylegesen kiszorította s a fejedelemség erkölcsi befolyását Kelet-Magyarországban egyelőre megszüntette. Apaffi törekvése ezek miatt arra irányult, hogy Erdély érdekeit s a statusquo antét legalább az ideiglenesnek tekintett katonai megszállás megszűnte esetére biztosítsa, sőt a mennyiben lehetséges volna, a Partium egyes megyéit már most kivonja a katonai igazgatás hatósága alól, mely a megszállásnak mindenütt szükségképeni következménye volt. Minthogy azonban Gyulai követi jelentéséből arra lehetett következtetni, hogy Caraffa bizonyos alkuszzerű tárgyalások elől nem zárkóznék el³⁾ s így a megegyezés lehetősége még mindig fenforgott, — a delegatio 1686. januáriusában *Gyulai Ferenczet* újból Caraffához küldte, 2000 aranyból és egy felszerelt paripából álló ajándékon kívül azzal az utasítással, hogy »effectuáltatni kell az hadak kivitelét cum assecuratione, hogy ezután sem quartélylyal, sem annonával, sem egyéb taxával ez országot nem aggraválják ;«⁴⁾ — »vagy ha az nem lehet, — beljebb semmiképpen ne hozza és ott is szoros disciplinában tartsa, semmi hostilitást, semmi excursiókat ne cselekedjenek, . . . melyekről hiteles assecuratiót is kell kérni«, különben a nov. 27-ki egyezségben megállapított 100 ezer taléryi hozzájárulást kénytelenek volnának megtagadni.⁵⁾

Gyulai követsége nem volt teljesen sikertelen ; Caraffa végeredményben készen nyilatkozott arra, hogy »kiviszi a hadakat egytől-egyig Kővár vidékéről, Hunyadról« s bár

1) Közölve Erd. Orsz. Eml. XVIII. 422—24. ll.

2) V. ö. Olasz Ferencz decz. 17-ki jelentésével. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 400—401. ll.

3) Erd. Orsz. Eml. XVIII. 44. l.

4) Alvinczy Okmt. I. 49—50. ll.

5) Alvinczy Okmt. I. 45—46. ll.

Thököly készülődései miatt Máramarosmegyét továbbra is megszállva tartja, gondja lesz a tulajdonképeni erdélyi területnek a katonai beszállásolástól való mentességére. A Dunoddal kötött egyezséget ez alkalommal is érvénytelennek jelezte, mert »azt ő felsége még nem confirmálta«, sőt Caraffát épen arra utasította, hogy a hadak beszállásolásában saját hatáskörén belül intézkedjék. »Az életit, becsületit köté belé«, — jelentette Gyulai — »semmit nálok és akaratok ellen nem cselekszik ő felsége«, a mit a tábornok titkárán kívül Wallis is megerősített. A 100 ezer tallér megfizetését ellenben sürgősnek tartotta, mivel a kérdéses összeg »az hadnak számára rendeltetett«, de a fizetés módozataira nézve hajlandó tárgyalásokat folytatni Apaffi kiküldendő biztosáival.¹⁾ Lényegileg azonos volt ezzel *gr Caprara álláspontja* is, mely szerint az ebesfalvi egyezség a megváltozott politikai helyzet miatt jelenleg érvényesnek nem tekinthető, a mi természetesen Dunod jóhiszeműségét sem érinti. Az elszállásolás kérdésében — állítása szerint — igyekezett ugyan Apaffi óhajlásának eleget tenni s e végett hadiműveleteinek legközelebbi céljául Szentjobb elfoglalását tűzte ki, hogy azután a vár környékén katonáit letelepíthesse, — Thököly fenyegető magatartása miatt azonban tervétől kénytelen volt eltekinteni. De mihelyt a körülmények engedik, feltétlenül törekedni fog a fejedelem kívánságának kielégítésére.²⁾

Azon ellentét, mely Dunod politikai megbízatása és a császári vezéreknek az ebesfalvi egyezség érvényességét egyértelműen tagadó nyilatkozatai közt észlelhető volt, Apaffi és a delegátusok előtt kétségtelenné tette, hogy az udvar politikai álláspontja Erdély és a magyar királyság jövő közjogi helyzetének szabályozására nézve még nem alakult ki véglegesen. Az udvar, mely 1685 őszén komolyan foglalkozott azzal az eszmével, hogy az ősi birtokaitól megfosztott lotharingiai herceget Erdély birtokával kárpótolja,³⁾ — a döntést valóban mesterségesen halogatta, mert diplomatai ténykedését, —

¹⁾ Gyulai 1686 febr. 2-ki jelentése. Alvinczy Okmt. III. 81—86. ll.

²⁾ Caprara levele februárius 12-ről. U. ott. III. 87—89. ll.

³⁾ V. ö. *Fraknói V.* : id. műv. III. 444—47. ll. *Szádeczky Béla* : id. dolg. Erd. Múz. 1901. 508—509. ll.

tekintettel 1686-ra tervezett nagyszabású hadivállalatára,¹⁾ — egy irányban sem akarta megkötni, a mint ezt legutóbb a Haller-féle követséggel szemben tanúsított magatartása is igazolta.

Az ünnepélyes *követség* Haller betegsége miatt csak 1686 januárius 9-én érkezett Bécsbe ²⁾ s januárius 16-ki hivatalos fogadtatásuk alkalmával késedelem nélkül előterjesztették az 1685. ápr. feltételeket, valamint az elszállásolt katonaság túlkapásaira vonatkozó panaszokat is.³⁾ »Ő felsége mindenkiben ígérte mind Ngodhoz s mind az szegény hazához kegyelmességét, valamiben lehet és az mostani állapotoknak állapotja megengedi,« — jelentette Pernyeszi — ki azonban már ekkor jelezte, hogy a miniszterek felfogása szerint a katonai megszállás ügyében változtatás nem remélhető. A fejedelmi előterjesztéseket egyébként külön bizottság elé utasították,⁴⁾ mely a januárius 26-án tartott együttes tanácskozás alkalmával⁵⁾ abban állapodott meg, hogy az erdélyi rendek kiküldendő delegatusaik útján az összes katonai sérelmeket vegyék számba s azokról az udvart haladéktalanul tájékoztassák; az elszállásolás kérdésében azonban Apaffi óhaját ez idő szerint nem teljesíthetik, a többi pontozatokra nézve pedig a magyar kamara véleményes javaslatát kell bevárniok, mely azokkal királyi utasításra jelenleg érdemlegesen foglalkozik.⁶⁾

A januárius 26-ki értekezlet részben elutasító, részben halasztó végzései tehát egyáltalában nem járultak a fejedelemség és a magyar királyság homályos közjogi viszonyának tisztázásához, sőt a császári tanácsosok a döntés elől a tényleges területi elhelyezkedés kérdésében is kitérni igyekeztek, jóllehet Erdélyre nézve éppen a nagy anyagi áldozattal járó katonai

1) Haller és társai 1686 febr. 15-ki jelentése. Alvinczy Okmt. III. 90. 1.

2) Pernyeszi Zsigmond jelentése januárius 25-ről. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 431. 1. Gyulai Ferencz febr. 2-ki jelentésében jan. 14-ét ír. Alvinczy Okmt. III. 83. 1.

3) Haller beszéde I. Lipót előtt. Alvinczy Okmt. III. 77—78. 11.

4) Pernyeszi 1686 januárius 25-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 431—33. 11.

5) A követek januárius 26-ki jelentése. U. ott. XVIII. 433—34. 11. és Alvinczy Okmt. III. 80—81. 11.

6) A császári bizottság válasza januárius 26-ról. Alvinczy Okmt. III. 80—81. 11.

megszállás szabályozása volt sürgős gazdasági érdek. Innen van az, hogy midőn Hallerék az erdélyi delegatusoknak a katonai sérelmekre és az elszállásolás körül elkövetett súlyos visszaélésekre vonatkozó újabb részletes előterjesztéseit kézhez vették,¹⁾ I. Lipóttól azonnal kihallgatást kértek s tőle febr. 12-ki hivatalos fogadtatásuk alkalmával a hosszan húzódó s az erdélyi közvéleményt jogosan izgalomban tartó elszállásolás rendezését s a szintén függőben lévő *közjogi vonatkozások* elintézését ismét megsürgették.²⁾ »Nem kevésbé láttatott ő felsége az rettenetes excessusokra megindulni s megorvoslásában igiré is kegyelmességét«, — jelentették a követek; — a badeni örgróf az előterjesztések hatása alatt kijelentette, hogy »ha úgy vadnak egyáltalában, az generalokat bünteti meg«. Egyébként azonban újból hangsúlyozták, hogy az elszállásolás tényén nem módosíthatnak, de gondjuk lesz arra, hogy a tulajdonképeni Erdély attól mentesítve legyen, igaz ugyan, hogy az ebesfalvi szerződéssel így is ellentétbe jutottak, de azzal mentegették magukat, hogy Dunod »nem tudott... az tábori dologhoz, nem is értette az mostani alkalmatosságot.«³⁾ Fontosabb volt azonban mindezeknél a *febr. 14-ki császári intézkedés*, mely az Erdélyt illető összes diplomatiái tárgyalások vezetését és lebonyolítását a magyar kamara mellőzésével, *külön teljhatalmú bizottság* sürgős feladatává tette,⁴⁾ mely az erdélyi követek előterjesztéseire adandó válaszponthoz valóban néhány nap alatt megfogalmazta. Ezek értelmében :

I. Lipót »magára vállalja Erdélynek oltalmazását és mikor az alkalmatosság kívánja, requiráltatván az ellenség ellen, segítséget küld oltalmára jó idején, valamikor kell;« a segítőcsapatok vezérei Erdély határain kívül mindig a császári tábornokok, Erdélyben azonban a fejedelem, ki a sereg ellátásáról

¹⁾ 1686 januárius 16-ról. Alvinczy Okmt. III. 69—77. ll. és a pótlás Erd. Orsz. Eml. XVIII. 429—31. ll.

²⁾ *Puncta noviter allata etc.* Alvinczy Okmt. III. 90—93. ll.

³⁾ A követek 1686 febr. 17-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 435—437. ll.

⁴⁾ A bizottság Dietrichstein Ferdinánd hg., Lajos badeni örgróf és gr. Strattmann Tivadar tagokból állott. A meghívólevél Alvinczy Okmt. I. 79—80. ll.

gondoskodik, míg a zsoldfizetés a királyt terheli. »A mely helyeket, vagy földet a töröktől megvesznek, haditörvény szerint a megvevőé legyen, melyben a mi Erdélyhez s a partiumhoz tartozandó lesz, annak birodalmában fog megtartattatni.« — »Erdélyt s a partiumot a fejedelem az ő igaz határiban, mint eddig, ezután is azon jussal birja«, Debreczennel együtt; a király Apaffi akarata ellenére ezen részekben sem vámokat, — »sem erősségeket és praesidiumokat« nem fog felállítani; elfogadja a Magyarorszáiban birtokos erdélyiek birtoklási jogának érvényességét, valamint a Csáky Lászlóra s a négy bevett vallás szabad gyakorlatára vonatkozó feltételeket is. »Erdélynek törvényes fejedelme semmiképpen meg nem háboríttatik«; II. Apaffi Mihály megválasztatása érvényes, a rendek szabad fejedelmválasztó joga nem korlátozható. A fejedelemnek szabadságában áll másokkal szövetkeznie, de az a jelenlegi szerződéssel ellentétben nem állhat; »titulusa és címerei az eddig való szokás szerint legyenek az fejedelmeknek.« A szabad kereskedelem kölcsönösen biztosíttatik; a király a jus patronatus-ról, az árulókról, a törvénykezési eljárásról szóló javaslatokhoz hozzájárul, sőt »reáhajol«, hogy az erdélyiek »Váradnak s Tömösvárnak megvételének előtte . . . hadaival nyilván meg ne egyezzenek;« ha azonban a császári hadak »a megírt két helyek megvételére mennek«, a fejedelem és a rendek kötelesek legyenek azokat a lehetőség szerint élelmezni. Erdélynek »az magyarországi gyűlésekben is helyek lészen, ha hivattnak;« »a mely helyek a töröktől elvétetnek, azokban a mely jószágok Erdélyhez és a partiumhoz tartoznak, oda visszaadattatnak, megmaradván benne az ő felsége felsőségbeli jussa és feudumja.« A törökkel kötendő béke Erdélyre s a két oláh vajdaságra is fog vonatkozni. Míg a háború tart, Erdély »az hadakozásnak idején aranyul, vagy tallérul százezer tallért ad, más üdőben annak felét, az kényszerítő szükségnek pedig idején tehetsége szerint való élésküldéssel és erővel is segíti.« Ezen titkos szerződés a következő uralkodókra is kötelező erővel bír; a hitlevelek két hónap alatt kicserélendők.¹⁾

¹⁾ A válasz dátum nélküli latin fogalmazványa Alvinczy Okmt. I. 96—100. ll.; magyar fordítása, mely azonban az előbbinél valamivel rövidebb, Alvinczy Okmt. III. 66—69. ll.; itt a dátum hibásan 1685 vége.

Bár a fejedelem és a delegatusok tevékenységét a katonai sérelmek és visszaélések megállapítására kiküldött bizottsági tárgyalások jórészt lekötötték,¹⁾ az udvarral való meg egyezés mielőbbi létesülésére is nagy súlyt helyeztek. A következők beküldött *tervezet* egészben véve megfelelt ugyan a novemberi utasításoknak, mert a Dunod-féle előterjesztésektől előnyösen különbözött, — a részletekben mindamelllett pótlások, illetőleg szabatosabb körülírások váltak szükségesekké. Így a szabad kereskedelemre vonatkozólag megállapítandónak vélték, hogy »a kiknek az erdélyiek és partiumbeliek közül a régi szent magyar királyoktól privilegiumok vagyon, hogy harminczadot ne adjanak, igazságokat megmutatván, ezután is azok ne tartozzanak adni;« az erdélyi követeknek a magyar országgyűléseken való megjelenését nemcsak meghívás esetére, hanem akkor is szükségesnek itélték, — »ha az szükségre nézve küldetnek.« A hadjáráshoz való anyagi hozzájárulásra nézve az volt a felfogásuk, hogy ha azon feltételt »az hadnak idején s esztendőnként« teljesítenék, — »alábbvaló állapotuk lenne, mint az török alatt volt«, — »kiváltképpen — úgymond — élést is s emberbeli segítséget is adni nekünk elviselhetetlen tereh volna«, annál is inkább, mert a leiratban csak általános-ságban van szó »hadakozásról« s így bizonytalan, — »holott való hadakozást ért ő felsége, mert ha az imperiumban, vagy tovább érti, — a mely ritkán is szűnik meg, — lehetetlen, hogy mi oda segíthessük.« A hitlevelek kicserélésének határidejét illetőleg beiktatni kívánják, hogy ha »Erdélynek messzelétele miatt továbbra haladna is, ne legyen ellenére ezen tractálódásnak;« továbbá azt is, hogy »ő felsége soha Erdélyt s az partiumot quartélylyal nem terheli;« hogy a jelenlegi fejedelem s örökösévé megválasztott fia, valamint törvényes utódai senkitől se függjenek; a múltra nézve teljes amnestiát biztosítanak; Magyarország szabadságát visszaállítják; ha Thököly a király hűségére térne, őt Erdély és fejedelmei ellen felhasználni nem fogják és végül, hogy a jelen szerződés érvényessége az összes

¹⁾ V. ö. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 47—49. ll. *Bethlen Miklós* : II. 17—20. *Szádeczky Béla* : id. tan. Erdélyi Múzeum. 1901. 565—66. ll. Az iratok : Alvinczy Okmt. III. 96. s köv. ll.

szövetséges uralkodókra is kötelező.¹⁾ Minthogy az említett hiányok mellett a török hódoltság alatt álló magyarországi részek birtokjoga kérdésének szövegezése is homályosnak látszott, Apaffi nyomatékosan kiemelte, hogy Erdély igényt tart Lugos, Karánsebes, Lippa váraikon és Szörénymegyén kívül Máramarosmegyére Huszttal, Kővár vidékére, Középszolnok-, Krasznamegyére Somlyóval, azonkívül Zaránd-, Bihar-, Békés- és Aradmegyék birtokára is, melyek erdélyi hódoltsági területek voltak. Kifogásolja a »jus superioritatis et feudi« kifejezést, mert — úgymond — »a superioritáson azt értenék, hogy az erdélyi fejedelem és Erdély ő felségét, mint magyar királyokat agnoscálják;... a feudum alatt pedig vasallusság fekszik«, s ezért ellenmondás, hogy midőn szabad fejedelemséget írnak, ugyanekkor a hűbéri jogot is emlegetik. »Erdély és a partium a jus superioritatis és feudit be nem veszi.« Sürgeti végül Nagybánya városának Erdélyhez való csatolását is, ámbár erre nézve a követek februárius 17-ki jelentésökben azt írták volt, hogy az udvar felfogása szerint »az örökké Szatmárvármegyében volt, ő felségének pedig diplomája tartja, hogy Magyarországot nem csonkíthatja.«²⁾

Az erdélyi delegatiótól beterjesztett kiegészítő javaslatokat azonban Bécsben alig vették figyelembe. A véglegesnek minősített április 5-ki császári resolutio jelentéktelenebb stilaris módosításokat nem tekintve,³⁾ a közjogi vonatkozásokban mere-

¹⁾ Ezen megjegyzések a febr. resolutióhoz vannak fűzve. Alvinczy Okmt. I. 99—100. és Alvinczy Okmt. III. 67—69. ll.

²⁾ A febr. 17-ki jelentés Erd. Orsz. Eml. XVIII. 436. l. Az utasítás márcz. 16-ról Tört. Tár. 1886. 300—306. ll. A válasz elküldésére l. Apaffi 1686 márcz. 14-ki levelét. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 438. l.

³⁾ A két resolutio közt észlelhető lényegesebb stilaris különbségek a következők: 1. p. »S. C. Rque M. suscipit defensionem Transsylvaniae, Partiumque Hungariae eidem annexarum et postulante ratione etc. ad requisitionem Domini Principis et Statuum.« etc. A 2. p. »Quidquid autem ad Transsylvaniam (itt kimaradt: et partes Hungariae eidem annexas) spectare dignoscetur.« etc. A 3. p. »Intra vero suos terminos Dnus Princeps et Status.« etc. »Nec telonia, nec tricesimas, nec praesidia« etc. A 4. p. »Circa bona Transsylvanis subditis restituenda habitis necessariis informationibus justitiae et officiorum Dni Principis et Statuum etc. Az 5. p. »Neque comitem Ladislaum Csáky... praeficiet aut adjunget, nec permittet S. M., ut ab ipso Statibus

ven ragaszkodott a februáriusi szövegezés gyakran homályos és e miatt ellentétes magyarázatokra alkalmul szolgáló kifejezéseihez s csak elvétve fogadta el a delegatusok módosításait. Az új resolutio ezek következtében Erdély érdekeivel sok tekintetben ellentétben állott, melyek kiegyenlítése végett a fejedelem újabb változtatásokat ajánlott az udvarnak; nevezetesen kifogásolta, hogy az áprilisi válasz (az 1. pontban) »postulante ratione«-t ír »occasione« helyett, holott »sok különbség« vagy az occasio és ratio között; »kétes értelmű az »iis vero copiis de stipendio« kifejezés is. A második pontban a Partium megemlékezésénél kívánatos volna, ha »specificálva« volnának azok a helyek« és pedig a fejedelemtől márczius 16-án megküldött utasításnak megfelelően. A hetedik pont, mely Apaffi és fia fejedelemségének érvényességéről szól, szerinte »igen subtiliter s late« vagy írva, mert belőle azt lehetne következtetni, hogy az erdélyi fejedelmeket a magyar királyok erősítik meg méltóságukban; azonos kifejezés fordul elő a nyolczadik pontban is. Apaffi Erdély csatlakozását a nyugati hatalmak támadó hadivállalatához többek között Belgrád visszafoglalásától is függővé tette; a resolutio azonban (14. p.) ezt következetesen elhallgatja, a mi pedig »felette nehéz, mert mikor Lándor Fejér-

Transsylvaniae damnum aliquod inferatur.« A 6. p. »Quatuor religiones in Transsylvania partibusque Hungariae Transsylvaniae annexis.« A 8. p. »Domino Principi Transsylvaniae partibusque ejusque in principatu legitimis successoribus«; és: »Sed contra communes hostes pro utilitati« etc. A 13. p. »Procuratorumque constitutiones et aliae litterae causales in locis et coram personis solitis et authenticis in utrius territorio« etc. A 14. p. »Interim annona, commeatu et vecturis tolerabilibus usque ad limites Transsylvanicae ditionis, si arma caesarea ad illa fortalitia expugnanda (quae in partibus Hungariae Transsylvaniae annexis a Turcis possidentur) admovebuntur« etc. A 15. pontból kimaradt: »in comitiis Hungariae solitam etiam sessionem habebunt, si vocabuntur.« A 16. p. »Bona quae ad Transsylvanos (kimaradt: et partes Hungariae eidem annexas) in iis spectare.« A 17. p. »Includetur Transsylvania, Moldavia, Valachia, ubi etiam modis omnibus efficere conabitur SM., ut Transsylvani a tributo ulterius Turcis pendendo liberentur.« A 18. p. »Annuam recognitionem et quidem tempore belli pro defensione regni Hungariae contra quoscunque quietis eiusdem turbatores suscipiendi« etc. A 19. p. »Tractatus hic. etc. etc. successores in perpetuum, nec unquam Turcis, etiam post factam pacem revelabitur.« A második resolutio (ápr. 5.) szövege Alvinczy Okmt. I. 100—103. ll.

várral az két Oláhország magyar királyok kezénél volt is, sokszor Erdélyben sok rablásokat, égetéseket tett a török.« »Nem kevés kételkedésünkre lehet« továbbá »az is, hogy megiratik, hogy mi tartozunk annonával s egyébbel is s azonban nem írják, hogy ha megveszik azokat a várakat, nekünk adják, úgy az is, hogy többé quartélylyal nem terheltetünk, emlékezet sincs, holott minket az török soha quartélylyal nem terhelt.« Feltétlenül kihagyandónak véli a »salvo S.-C. Mattis jure superioritatis et feudi« kifejezést ; (16. p.) lehetetlennek tartja, hogy addig, míg Belgrád és a két oláh vajdaság török kézben van, Erdély a portának adót ne fizessen ; azt viszont a fejedelemségtől sem lehet kívánni, hogy kétfelé adózzék (17. p.). Erdély a magyar királynak, illetőleg a római császárnak évi 50 ezer oroszlános tallérnál többet nem fizethet, mely összeg háború alkalmával sem emelhető fel ; ezzel szemben »annonát, com meatust, vecturarum virium subministratit ne kívánjanak, annál is inkább quartélyt, . . . mert ha megigérnök is, sohasem praestálhatnók«. Mindezt azonban csakis akkor, ha a török igája alól felszabadulnak. A fizetendő évi összegnek neve se tributum, se annona recognitio ne legyen, hanem annuale honorarium.¹⁾

Apaffi mindamellett nem sok reményt fűzött észrevételei sikeréhez ; az udvar visszautasító álláspontja, főleg pedig azon újabb követelése, hogy Erdély Kolozsvár és Déva várakba is fogadjon német őrséget²⁾ ugyanis kétségtelenné tette, hogy Bécsben Erdélyt korántsem tekintik politikai súlylyal bíró önálló tényezőnek, melylyel rendes diplomatiái tárgyalás útján kell megegyezniök, hanem csupán a magyar korona joghatósága alá tartozó hűbértartománynak, melynek multhatatlan kötelessége az eléje adott feltételek haladéktalan elfogadása. A bécsi kormány helyzete Szentjebb elfoglalása óta³⁾ a Par-

¹⁾ A replica Alvinczy Okmt. I. 103—108. ll.

²⁾ Macskássy 1686 ápr. 30-ki instructiójában. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 475—76. ll.

³⁾ Olasz Ferencz 1686 febr. 12-ki jelentése. U. ott. XVIII. 406. l. és febr. 16-ki jelent. Török-magyarkori Államokmt. VII. 147. Apaffi utasítása márcz. 16-ról. Tört. Tár. 1886. 305. l. *Bunyitay* V. : Nagyvárad a török foglalás korában. 53—54. ll.

tiumban valóban annyira megerősödött, hogy ott Erdély teljesen elvesztette jelentőségét; igaz ugyan, hogy a Caraffával hosszas alkudozások után ¹⁾ létrejött április 8-ki *fogarasi egyezség* 50 ezer magyarforint és 2000 ökör fejében a részeknek katonai megszállástól való mentességét biztosította, ²⁾ — de a megszállást már a tulajdonképeni Erdélyre is kiterjesztő április 5-ki resolutio annak ható erejét végkép ellensúlyozta. Innen van az, hogy Apaffi és Sobieski lengyel király közt márczius óta élénk diplomatai összeköttetés fejlődött ki, azzal a tudatos czéllal, hogy Erdély Lengyelország közbelépése, vagy fegyveres támogatása felől biztosítékot nyervén, ³⁾ a lengyel király fenhatóságát elismerje, hogy — úgymond — »az német alól szabadítsa fel bennünket, a török igája alól is imminens periculum nélkül szabadulhassunk fel.« ⁴⁾ A lengyel-erdélyi szövetkezési tervek azonban a bécsi udvar előtt is ismereteseek voltak, mely Erdély sürgős megszállását épen e miatt el is határozta, ⁵⁾ attól tartván, hogy Erdélynek a Sobieskitől felvetett s Buonvisi pápai nunciustól is melegen pártolt kelet-európai koalícióba ⁶⁾ való felvétele, a fejedelemség nemzetközi helyzetének megszilárdulására fog vezetni.

Haller János április 21-ki jelentésében már jelezte is, hogy »az irigy ember sok ebben a helyben, kik azt kívánnák, hogy urunk ő nga az országgal együtt elkezdett dolgait végben nem vihetné; bizony félő, nagy dolgot is végben ne vigyenek, ha onnan belől is az ilyenekre vigyázás nem leszen.« ⁷⁾ »Itt a szándék, az mint értettük, olyan«, — jelentette követ társaival együtt ugyanekkor a rendeknek is, — »hogy csak garázdát keressenek hozzánk és ha mi esik rajtunk, az egész keresztény-

¹⁾ Az erre vonatkozó iratok Erd. Orsz. Eml. XVIII. 458—72. és 484—85. ll. Alvinczy Okmánytár. III. 96. s köv. ll.

²⁾ Az okirat Erd. Orsz. Eml. XVIII. 486. l.

³⁾ V. ö. Sobieski bizalmas közléseivel 1686 ápr. 3-ról. U. ott. XVIII. 473—75. ll.

⁴⁾ Macskássy utasítása 1686 ápr. 30-ról. U. ott. XVIII. 476. l.

⁵⁾ *Fraknoi*: i. m. III. 458—59. ll. *Szádeczky Béla*: i. tan. Erd. Múz. 1901. 568. l.

⁶⁾ *Fraknoi*: i. m. III. 455—56. ll.

⁷⁾ A fejedelemhez és azonos tartalommal, kifejezésekkel a fejedelemszponyhoz is ápr. 21-ről. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 440—42. ll.

ség előtt avval menthessék magokat, hogy minden gratiáját megvettük ő felségének.«¹⁾ Bizonyára ezen tudósításnak tulajdonítható,²⁾ hogy Apaffi a bécsi udvartól véglegesnek tekintett április 5-ki resolútióra adandó válaszát minden részletében enyhítette, bár kénytelen beismerni, hogy »a mit török jugum alatt elkerültünk, azoknál is nehezebbekbe esünk«, mert »az mostan beküldött punctumok s azokba való terminusok, szók is nem terheinknek, szabadságtalanságinknak könnyebbítésére, hanem az jobbágyságnál is alább való állapotokra czéloznak.«³⁾ Annyit azonban a fejedelem is világosan látott, hogy a túlhatalommá vált császárság, — mely »mindenekbe az magok hasznát, jövődöbeli rajtunk elkövetni szándékozásoknak jobb módjaival való véghezvitelét« tartja szem előtt, — győzelmes hadjáratai után oly követelésekkel fog előállani, melyek a fejedelemség önálló államiságát annyira a mennyire biztosító ápr. 5-ki resolúcióhoz viszonyítva, feltétlenül jelentékeny visszaesést tartalmaznak. Ez az oka annak, hogy Apaffi végső esetben hajlandó volt követeinek felhatalmazást adni arra nézve, hogy »cum protestatione megmondják : »mi ugyan ezeket elveszszük, mert látjuk, mind fejedelmünk, mind hazánk kéntelenek vele ; de tovább is ő felsége előtt azoknak megorvoslásába alázatos könyörgésünkkel fáradozni, sőt azok iránt mellettünk való törekedésre keresztyén királyokat, fejedelmeket, respublicákat sollicitálni el nem mulatjuk.« De ezzel szemben quartélyt nem adnak, mivel — úgymond — »az török is mi ránk soha quartélyozókat nem küldött ;« mentességet kívánnak továbbá mindennemű haditeher alól s követei ennek ellenértékeként 80 ezer oroszlanos tallér »honorarium« fizetésére kötelezettséget vállalhatnak.⁴⁾

¹⁾ Ápr. 21-ről kelt jelentésök a redekhez. Alvinczy Okmt. III. 121—28. lapok.

²⁾ A jelentés május 2-án ért Szebenbe. Alvinczy Okmt. III. 128. l.

³⁾ 1686 május 7-ki utasítás Nagy Pálnak. Tört. Tár. 1886. 307. l.

⁴⁾ A Nagy Pálnak adott, részben titkos utasítás 1686 május 7-ről. Tört. Tár. 1886. 307—13. ll. Alvinczy Okmt. I. 108—111. és 119—125. ll. Alvinczy Okmt. III. 129—131. ll., hol azonban csupán a stiláris különbségek vannak feltüntetve. — Erd. Orsz. Eml. XVIII. 496—97. ll.

A fejedelem és a rendek részéről tanusított ezen engedékenység azonban nem bírt jelentőséggel; az udvar Erdély megszállását ekkor már véglegesen elhatározta ¹⁾ s bár az ápr. 5-ki javaslat felett való tárgyalásokat kifejezetten nem kifogásolta, eredeti álláspontjának megváltoztatására sem volt hajlandó. Alig indult el Nagy Pál Bécsbe, ²⁾ *gr. Scherfenberg Frigyes* császári tábornok hivatalosan tudatta Apaffival, hogy a bécsi kormány utasítása értelmében a rendelkezésére álló csapatokkal Erdélyt meg kell szállania, hogy a fejedelemség területét a török-tatár hadak ellenséges támadásai ellen megvédelmezze; minthogy a jelen esetben közös államérdekről van szó, az erdélyi haderőnek azonnal egyesülnie kell a császári sereggel, de mindkettő élelmezéséről s a szükségesekkel való ellátásáról Apaffi köteles gondoskodni; a tábornok Erdély védelmezőjeként lépi át az ország határait s ezért a fejedelem nyugtassa meg alattvalóit, hogy életüket és vagyonukat veszedelem nem fenyegeti. ³⁾ A megszállás tetszetősnek látszó indokolása természetesen durva hatalmi túlkapást leplezett, melyet a folyamatban lévő diplomatiái tárgyalásoktól megtévesztett erdélyi rendek érthető megdöbbenéssel fogadtak, bár a tény Hallerék április 26-ki jelentése alapján némileg jelezve volt. ⁴⁾ »Bizonyos, — írta a fejedelem követeknek, — hogy mindezek az ő felsége resolúciói ellen vannak;« e tekintetben Erdélyt semminemű felelősség nem terhelheti, mert »ő felsége kívánságiban annyira mentünk, (hogy) panasza nem lehet ő felségének.« ⁵⁾ Érthetetlennek találja egyébként azt az ellenmondást is, mely az ápr. 5-ki resolúció pontjai és Scherfenberg küldetésének indokolása közt nyilvánvalóan fenforog; ott ugyanis világosan meg van állapítva, hogy a császár Erdélybe indokolt esetben ugyan, de mindenkor csak az erdélyiek felszólítására és védelmére

1) V. ö. I. Lipót 1686 márcz. 24-ki, Apaffihoz és *gr. Scherfenberg Frigyes* szatmári parancsnokhoz intézett, de előbbinek egyelőre kézbesítetlen leveleivel. *Alvinczy Okmt. I. 81—83. II.*

2) A követségre vonatkozó okiratok *Alvinczy Okmt. I. 112—18. és Erd. Orsz. Eml. XVIII. 494—97. II.*

3) 1686 május 1-ről. *Alvinczy Okmt. I. 88—89. II.*

4) Jelentések közölve *Alvinczy Okmt. I. 85—86. II.*

5) 1686 május 10-ről. *Alvinczy Okmt. III. 132—33. II.*

küldhet segítőcsapatokat ; hogy Csáky Lászlót Erdélyhez közel táborozó seregek élére nem helyezi s végül az országnak a nyugati hatalmak támadó szövetségéhez való csatlakozást Várad és Temesvár bevételeitől teszi függővé. »Miért kellenék tehát az ő felsége hadainak ellenünk követni contra vim et tenores punctorum praecitatorum, teljességgel idegen dolognak tetszik.« A katonai megszállás bizonyára felidézi a török-tatár beütés veszedelmét s így a tábornok is természetesnek találhatja, hogy a rendek az új helyzetben megnyugodni nem fognak és minden védelmi eszközt megragadnak »ily extremitásban maguk oltalmazására.«¹⁾

Jellemzi a helyzetet, de egyúttal az erdélyi politika következetlenségét is, hogy a megszállás várható következményeként előtérbe állított török támadást éppen maguk a rendek kívánták előidézni, midőn még május 10-én Jósika Istvánt azzal a felhívással küldték a szerdárhoz, hogy »mentest Lippa felé forduljon minden erejével,« csatlakozzék az erdélyi haderőhöz, hogy közös erővel űzzék ki az ellenséget »hatalmas császár országából.«²⁾ A *porta* fegyveres beavatkozása azonban már csak azért sem lehetett valószínű, mert Erdély védelme a keresztény hadak tudatos és a legfontosabb török véghelyeket pusztulással fenyegető támadásai miatt alárendelt jelentőségű volt. »Az mi az Schaffenberg német generalis és Csáki László dolgait illeti, hogy ők arra be Erdélybe menjenek, nem reménylettem«, — írta a váradi pasa — »... de nincsenek olyan erővel, hogy ők egy országot erővel elszakaszszanak és meghódítsanak;«³⁾ — a mi természetesen önámításnál s a várt beavatkozás elől való óvatos kitérésnél egyébnek nem tekinthető, mert hiszen Scherfenberg, ki május 11-én Pánczélceseh,⁴⁾ 12-én pedig Bonczida mellett⁵⁾ táborozott, — a fejedelemség északi felét ekkor már magáénak mondhatta.

1) Daniel Mihály és Bálintit Zsigmond részére adott utasítás 1686 május 10-ről. Alvinczy Okmt. I. 134—36. ll.

2) 1686 május 10-ről. U. ott. I. 137—38. ll.

3) 1686 május 20-ről. U. ott. I. 165. l.

4) Nagy Pál jelentése május 11-ről. Alvinczy Okmt. I. 139. l.

5) Apaffi levele a portai ügyvivőhöz és Sárosi Jánoshoz május 16-ról. U. ott. I. 147 és 149. l.

Ily előzmények után a szebeni delegatio és a tábornok közt egyidejűleg folyó tárgyalások sem ígértek kedvező eredményt. A delegatio törekvése kezdetben a császári hadak Erdélyből való kivonulásának kieszközlésére,¹⁾ utóbb legalább a német zsoldoshadak tűrhetetlenné váló visszaéléseinek korlátozására²⁾ irányult, egyébként azonban a csatlakozásra és a hadak élelmezésére vonatkozó felszólításról nem vett tudomást. *Scherfenberg* ellenben épen ezekre nézve sürgette a delegatio végleges válaszát,³⁾ mert mint a táborába küldött erdélyi követek⁴⁾ előtt kifejtette, neki utasítása értelmében kötelessége az erdélyiekkel való egyesülés mielőbbi foganatosítása, a minek akadálya sem lehet, mert tudomása szerint Erdély és a magyar király közt semmiféle szerződés nem létezik.⁵⁾ Apaffit pedig, ki a tábornokot Kolozsvár megszállása miatt felelősségre vont,⁶⁾ ridegen arra figyelmeztette, hogy a törökkel való szövetségnek veszedelmes következményei lehetnek s ha Erdélyt e miatt csapások érnék, a felelősség kizárólag a fejedelmet terhelné.⁷⁾ Kolozsvár alá vonulása egyébiránt azért történt, hogy hadai számára élelemről gondoskodják, a mi bizonyára elkerülhető lett volna, ha Apaffi az elszállásolásra és az élelmezésre vonatkozólag intézkedett volna; ismételten hangsúlyozza, hogy küldetése Erdély védelmére irányul s ezért kétségtelennek tartja, hogy a fejedelem I. Lipót kívánságaihoz hozzájárul.⁸⁾

A delegatio azonban, mely a porta fegyveres beavatkozását egyidejűleg újból megsürgette,⁹⁾ a császári vezértől annyira hangoztatott jóindulatot a német zsoldosok napirenden lévő

1) V. ö. a Danielnek és Bálintitnak adott május 10-ki utasítással. U. ott. I. 135—36. ll.

2) Apaffi május 18-ki levele *Scherfenberg*hez. U. ott. I. 159—60. ll.

3) 1686 május 17-ki levele. *Alvinczy Okmt.* I. 156—57. ll.

4) L. Apaffi május 18-ki levelét követeihez. U. ott. I. 160—61. ll.

5) *Responsum ad propositiones etc.* 1686 május 19-ről. U. ott. I. 161. l.

6) 1686 május 19-ki levele. U. ott. I. 161—62. ll.

7) A tábornok május 20-ki válasza. U. ott. I. 164. l.

8) 1686 május 22-ki levelében. U. ott. I. 167. l.

9) *Daczó instructiója a szerdárhoz* május 19-ről. U. ott. I. 162—63. ll. Ugyanilyen értelemben írt május 22-én a váradi pasának is. U. ott. 180—81. lapok.

erőszakoskodásaiban ¹⁾ nem tudta felismerni. Innen van az, hogy a Scherfenberghez küldött *Bethlen Miklóst és Bálintit Zsigmondot* ismét arra utasították, hogy »mondják meg ő kglmének, lehetetlen dolog az ő kglme kívánsága szerint nekünk magunkat az török ellen declarálnunk, mind az ő felsége resolútiójának praejudiciuma, mind pedig az magunk és az ország veszedelmeztetése nélkül.« Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a rendek az I. Lipóthoz és a nyugati keresztény hatalmakhoz való csatlakozástól vonakodnának, hanem csupán az egyesülés időszerűtlenségére akarnak rámutatni; törvénytelennek és károsnak tartják a katonai megszállást is, de ha Scherfenberg az országból kivonulni nem hajlandó, legalább a gyakori visszaélések orvoslásáról, illetőleg korlátozásáról gondoskodják. Általában véve a tábornok várja be a bécsi tárgyalások eredményét, mert a rendek nem vonják ugyan kétségbe, hogy az udvar Scherfenberget a delegációval s a fejedelemmel való megegyezésre felhatalmazta, de a Dunoddal kötött megállapodások ismert elbírálása az óvatosságot részükről eléggé igazolja. Az országban tartózkodó német hadak élelmezése is nagy nehézségekbe ütközik, úgy hogy végső esetben is csak 3—500 köbölnyi búzát ígérhetnek.²⁾

Előrelátható volt, hogy Scherfenberg a delegatio vissza-utasító álláspontjáról tanuskodó ezen válaszban nem fog megnyugodni; a tábornok mindamellett gr. Jörger Ferencz alezredes útján ³⁾ még egyszer megkísérelte régi feltételeit elfogadtatni, de mivel Apaffi semminemű engedményre nem volt bírható,⁴⁾ kijelentette, hogy hadait török hódoltsági területre csakis abban az egy esetben vezetheti, ha a rendek csapatainak élelmezését magukra vállalják s biztosítékul Kolozsvár és Besztercze városokat haladéktalanul átadják.⁵⁾ A delegatio, mely Jósika Istvántól ugyanekkor arról értesült, hogy a szerdár-

¹⁾ V. ö. Apaffi május 22-ki levelével, melyet bécsi követéhez intézett. U. ott. I. 168—70. ll. Az Alvinczy Okmt. III. 134—36. ll. ugyanezen levél folytatása olvasható, de itt a dátum máj. 31.

²⁾ 1686 május 22-ről. Alvinczy Okmt. I. 171—74. ll.

³⁾ Megbízólevele május 25-ről. U. ott. I. 186. l.

⁴⁾ A delegatio végzései 1686 május 28-ról. U. ott. I. 188—90. ll.

⁵⁾ Május 28-ról. Alvinczy Okmt. I. 190—92. ll.

a veszedelemben forgó Eger védelmére készülődvén, Erdélyt nem segítheti,¹⁾ most már tudatára kezdett ébredni, hogy az adott viszonyok között, midőn Thököly és Apaffi közt is bonyodalmak voltak keletkezőben,²⁾ a rideg visszautasítás célra vezető nem lesz. Az erők aránytalansága előttük is nyilvánvaló volt s nem volt nehéz felismerniök, hogy a politikai helyzet bizonytalanságának nyílt ellenségeskedésig való fokozása Erdélyre végzetes következményekkel járhat. *A Bethlen Miklós-nak és Mikes Pálnak* adott május 30-ki utasítás tehát,³⁾ bár a német hadak kivonulását újból sürgette, a két város átadását pedig egyenesen megtagadta, — végső esetben az Almás, illetőleg a Szamos balparti mellékét hajlandó volt szálláshelyül átengedni, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy a tábornok »ne jöjjön innét és arceálja mind az német és magyar rendet, hogy excursiokat nem tesznek.« Ez esetben készek »a bécsi resolutio lejöveteléig« 2 ezer köből búzát adni, ha ellenben török hódoltságai területre vonulnának, 10 ezer köbőlnyi búzán kívül ezer vágómarhát is. »Ha pediglen egyiket sem cselekszi ő kglme, hanem a vitélő rendnek oly rendkívül való excursiokat, kártételeket enged, Isten s világ előtt« protestálnak s a bekövetkezendő eseményekért felelősséget nem vállalnak.⁴⁾ *Scherfenberg* azonban a kilátásba helyezett engedményeket keveselte; az árpástói táborból június 2-án kelt *ultimatumszerű válaszában* valóban már fokozottabb terheket ró a fejedelemségre, oly feltételek kíséretében, melyek teljesítése Erdély megalázásával volt egyjelentésű. A tábornok biztosíték gyanánt mindenekelőtt *Kolozsvár és Déva* átadását követelte, továbbá hat hétre 12 ezer köből liszten kívül 2 ezer ökör és 1000 juh beszállítását; megengedendőnek tartja a hadsereg élelmezőinek a készpénzen való vásárlást; kívánja, hogy Apaffi és a rendek esküvel fogadják, hogy az ellenség törekvéseiről szerzett értesüléseiket idejekorán tudomására adják, Thökölyt az országból kiűzik és semmiféle támogatásban nem részesítik; a szabad közlekedés biztosítása

1) 1686 május 28-ról. U. ott. I. 198—99. ll.

2) *Angyal Dávid*: Thököly Imre II. 185—87. ll.

3) A követek megbízó levele. Alvinczy Okmt. I. 202—203. ll.

4) 1686 május 30-ról. Alvinczy Okmt. I. 203—204. ll.

mellett sürgeti végül a foglyok szabadon bocsáttatását is. Ezzel szemben gondja lesz a katonai visszaélések megszüntetésére és megigéri, hogy a Beszterczen túl fekvő területeket a katonai megszállás alól mentesíti.¹⁾

A szebeni delegatusok a kérdéses várak átadásában kivétel nélkül tagadó álláspontra helyezkedtek; ²⁾ egyéb tekintetben azonban, mint az élelmezés, a hadifoglyok szabadon bocsáttatásának stb. kérdésében, már jelentékeny engedményekre is hajlandók voltak, de a kívánt eskületételt csak Scherfenberg kivonulásától tették függővé.³⁾ A két felfogás közt lévő elvi ellentétek kiegyenlítése a későbbi követváltások során sem járt sikerrel.⁴⁾ Apaffi a folyó bécsi tárgyalásokra való hivatkozással ⁵⁾ állhatatosan kitért a döntés elől, melyet viszont Scherfenberg sürgetett, azzal is igyekeztvén a fejedelemre és a szebeni delegatusokra nyomást gyakorolni, hogy csapatainak előnyomulását a déli részek irányában következetesen végrehajtotta.⁶⁾ A német haderő a meddő, de az ellentéteket végkép kielező diplomatiiai küzdelmek között tényleg akadály nélkül érhetett *Szeben alá*, melynek falai alatt azonban július 8-án az ott táborozó erdélyi hadak és Scherfenberg csapatai közt — bizonyára a tábornok utasítására — véres ütközet történt, az erdélyiek

¹⁾ Alvinczy Okmt. I. 210—11. ll.

²⁾ A szavazatok névszerinti felsorolása. U. ott I. 212—15. ll.

³⁾ A június 10-ki resolutio. U. ott. I. 230—31. ll. Az erdélyi követtségrevonatkozólag l. u. ott I. 222—23 és 229 ll. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 525—26. lapok. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 28. l.

⁴⁾ Scherfenberg válasza a június 10-ki szebeni határozatra Alvinczy Okmt. I. 243—46. A delegatio június 19-ki felelete Bethlen Miklós és Daniel Mihály utasításában (u. ott. I. 260—61.) és Apaffi levelében. U. ott. I. 262—63. ll. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 528—29. A delegatio bizonyosságlevele u. ott. XVIII. 529. és Tört. Tár. 1886. 313. l. Ezen tárgyalásokat érdekesen ismerteti *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 28—32. ll.

⁵⁾ 1686 június 19-ki levele a tábornokhoz. Alvinczy Okmt. I. 262—63. lapok. Gyulai Ferencz június 27-ki jelentése. U. ott. I. 287—91. ll.

⁶⁾ A német haderő június 23-án Apahidánál (u. ott. I. 272. l. Scherfenberg levele), június 25-én Torda mellett (Gyulai u. azon napi levele. U. ott. I. 276—78. ll.; június 26-ról. U. ott. I. 280—82.), 28-án Felvincznél (Scherfenberg aznapi levele. U. ott. I. 296.), 30-án Orbó mellett (Gyulai aznapi levelei. U. ott. I. 302—304. ll.), július 3-án Szászsebes mellett (Gyulai F. levelei 3-ról és 4-ről. U. ott. I. 320—22 és 324—27. ll.) táborozott.

teljes vereségével.¹⁾ Ezzel az alkudozások sorsa természetesen el is dőlt. A delegatusok július 9-én siettek ugyan kinyilatkoztatni, hogy »adunk mi assecuratoriát arról sub bona fide christiana, hogy usque ad reditum ablegatorum semmiben magunkat nem opponáljuk ő felségének, sem ő felségének ellenségei nem leszünk, az annonát is adminisztráljuk, de úgy, hogy vagy menjen ki az hadakkal az országból, avagy pedig az Maros mellett bizonyos helyen subsistáljon«,²⁾ — Scherfenberg azonban Erdély elhagyásáról tudni sem akart, sőt ellenkezőleg, Kolozsvár és Déva városokon kívül Gyulafehérvárat is követelte s addig, míg az átadás megtörténne, kezesekül Teleki Mihályt, Székely Lászlót s a három nemzet egy-egy tekintélyesebb férfiát kívánta. Sürgette a kikötött élelmezés pontos foganatosítását, továbbá a biztosító levelek kiállítását arra nézve, hogy a fejedelem és a rendek a portától elszakadnak s a bécsi tárgyalások összes feltételeit haladéktalanul végrehajtják és végül kíséretet kért a királyi, vagy a török területekre alkalmilag kiküldendő emberei részére. Ha a rendek mindezen kikötéseknek eleget tesznek, kötelezi magát, hogy az ellenségeskedésektől tartózkodni fog, katonáit szoros fegyelem alatt tartatja és táborával a Maros folyó mellé vonul; a jelen egyezség a bécsi tárgyalások kihirdetéséig és végrehajtásáig marad érvényben, a meny nyiben azonban azokkal ellentétbe jutna, megfelelőkép eszközölendő módosítását kötelességének ismeri.³⁾

A delegatusok Scherfenberg válaszát egészben véve nem kifogásolták, mert abban a bécsi tárgyalások végeredményének feltétlen bevárását hangoztató álláspontjuk látszott diadalt aratni; ugyanez volt felfogásuk a várak átadásáról is, mivel — szerintök — »annak decisioja itt lehetetlen.«⁴⁾ A tábornok viszont a tőle szükségesnek ítélt biztosítékokról nem volt hajlandó lemondani, de már az előbbi resolutióban név szerint felemlített három város átadásához nem ragaszkodott, hanem

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. XVIII. 56. 1. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 32—33. ll. *Szádeczky Béla*: id. dolg. Erdélyi Múzeum. 1901. 576. 1. *Wass György* naplója. 57. 1.

²⁾ 1686 július 9-ről. Alvinczy Okmt. I. 332. 1.

³⁾ 1686 július 9-ről. Alvinczy Okmt. I. 333—34. ll.

⁴⁾ A július 10-ki resolutio. Alvinczy Okmt. I. 335. 1.

a fejedelemre s a delegatusokra bízta az átadandó várak, vagy városok kijelölését.¹⁾ A delegatio erre bizonyos feltételek előrebocsátása után Szászsebest fel is ajánlotta,²⁾ azonban, mint Gyulai jelentette, — Scherfenberg »egy erősséggel meg nem éri« s a nyugati, illetőleg északi határok védelmének kényszerítő szükségére hivatkozván, Szászsebesen kívül Kolozsvár, esetleg Besztercze városát is kívánta,³⁾ de utóbb egyedül Szamosújvár birtokával is megelégedett volna.⁴⁾ A követelések tárgyainak hirtelen változásai a delegatit zavarba ejtették. »Mi már kifáradtunk az dologból, nem tudván, mit kellessék ennyi változások és szertelen kívánságok s fenyegetődzések között cselekedni«, — írták az alkudozásokot vezető Gyulainak — s ezért a további teendők végett utasításokat fognak kérni a szebeni táborban tartózkodó rendektől és követektől.⁵⁾ A Bécsből július 19-én visszaérkező követek jelentései s a magukkal hozott végzések azonban más irányt adtak az újból elsekélyesedő s tartalmatlan alkudozásoknak.

1) 1686 július 10-ki felelete. U. ott. I. 336. l.

2) 1686 július 11-ről. U. ott I. 337. l.

3) 1686 július 11-ről. U. ott I. 338—39. ll. Scherfenberg július 12-ki válasza. U. ott. I. 340. l.

4) Gyulai jelentése július 14-ről. U. ott. I. 345—46. ll. »Már ha Dévát is rossznak mondom az török felől való részről, az jó assecuratoriával contentus leszen, Szászsebest nem veszi, nekünk is rossz volna, mert Fejérvár és Szeben között vagy, lehetetlen, alkalmatlanságot nem szenvedne urunk ő nga valamikor miattok. Kolozsvárat is már scholáinkra nézve ha nem adhatjuk, Beszterczét is, — adjuk oda Szamosújvárat.« (U. ott.) Az Erd. Orsz. Eml. XVIII. 59. l. e szerint igazítandó ki.

5) 1686 július 15. U. ott. I. 346—47. ll.

VII.

1686 június—1687.

Haller János követi tárgyalásainak befejezése. A Haller-féle egyezség 1686 június 28. Scherfenberg kivonulása Erdélyből. Budavár visszafoglalásának következményei. Újabb elszállásolások a részekben, a Caraffával és a bécsi udvarral folytatott tárgyalások. Erdély és a porta. Károly loth. herczeg küldetése és Erdélybe nyomulása. Küküllővári tárgyalások 1687 okt.

A bécsi tárgyalások a Nagy Pálnak adott május 7-ki utasítás alapján a kölcsönös megegyezés valószínűségével indultak meg. »Az punctumbeli némely correctiok az kívánság szerint megvannak«, — hangzott a követek június 10-ki jelentése — kiknek a császári tanácsosokkal »nagy nehezen« még a fizetendő évi honorarium nagyságára nézve is sikerült megegyezniök. Azonban már ez alkalommal is kénytelenek voltak rámutatni, hogy a fejedelemséget részben megszállva tartó német haderő eltávolítása az udvar törekvéseivel ellenkezni látszik. »Inkább azon kellene instálnunk, — figyelmeztették ugyanis őket — hogy maradnának ott, minthogy azok Erdélyt akarják protegálni az pogány ellen«, sőt szerintök a fejedelemség érdekeinek szempontjából tanácsos volna »bár csak két várban valahol az passuson« némi csekély német őrseget elhelyezni.¹⁾ A párhuzamosan folyó diplomatiái alkudozások azonos tartalma és alapfelfogásuk egyezősége az udvar politikai törekvéseinek tudatos tervszerűségéről tett bizonyosságot, mely időnként különfélekép módosulva, Erdély visszakapcsolásának lehetőségét sohasem tévesztette szem elől. Scherfenberg azon kijelentése tehát, hogy »oda fel az ő informatioja nélkül semmit nem concludálnak, ha concludálnak is, hozzáküldik ad ratificandum,²⁾ a tábornok részéről az udvar politikai törekvései minden vonalon érvényesülő egységének őszinte beismerése volt s így akkor, midőn Apaffi és a delegatio ezzel szemben mégis a bécsi udvar-

1) A követek június 10-ki jelentése. Alvinczy Okmt. I. 235—36. ll.

2) Apaffi levele követeihez június 14-ről. Alvinczy Okmt. I. 247. l.

ban folyó tárgyalásoktól várta a függő kérdések kielégítő megoldását, Erdély vezető politikusai tulajdonképen magukat ámították.

Az 1686 június 28-án létrejött *bécsi, vagy Haller-féle egyezés*, mely hivatalosan július 19-én jutott a szebeni udvar tudomására,¹⁾ valóban az április 5-ki resolutio és a Scherfenbergtől támasztott követelések sajátságos összeolvasztása volt. Alapja az említett (ápr. 5-ki) resolutio ugyan, az erdélyi rendektől kívánt módosítások²⁾ némelyikének figyelembevételével, — de benne egyúttal a Scherfenberggel folytatott tárgyalások lényege is megtalálható. Így a teljesen új 15. pont kimondja, hogy ő felsége Erdélyt és a hozzátartozó hódolatlan magyarországi részeket az elszállásolással nem terheli, hacsak Erdély védelme azt szükségessé nem teszi. A 19. pont megállapítja, hogy a fejedelemség évenként »örök időkre« 25 ezer arany, vagy 50 ezer birodalmi tallér fizetésére köteles, továbbá ezen tárgyalások és Erdély biztosítása végett, a folyó háború idejére Kolozsvár és Déva városokba német őrséget tartozik befogadni olyanformán, hogy a nevezett városok őrségének $\frac{2}{3}$ része német, $\frac{1}{3}$ része pedig erdélyi katonákból álljon; a császáriak zsoldját a király fedezi, élelmezésökről ellenben Erdély gondoskodik. A háború befejeztével az említett két hely ismét visszajut Erdély joghatósága alá. A 20. pont szerint a ratificationnak legalább egy hónap alatt meg kell történnie.³⁾ Az erdélyi követeknek ezen bővítések tárgyalására sem lévén felhatalmazásuk, az okirat pontjai közé való beiktatásuk ellen természetesen nehézségeket támasztottak; de mivel az udvar a szerződés érvényességét épen az új pontok elfogadásától tette füg-

1) A követek július 3-án kelt leveléhez tett megjegyzés szerint. U. ott. I. 322—23. ll.

2) Az 1. pontban »*postulante occasione*« — *ratione helyett*; »*directionem armorum Domino principi et ejus successoribus committet*« etc. »*iiis vero copiis S. M. stipendia persolvat*«, mely utóbbi mondat az ápr. 5-ki iratban homályos volt. A 6. ponthoz hozzáfűggesztették: a »*juxta leges eorum approbatas*« kifejezést. A 14. pont utolsó mondatából kimaradt a »*pro posse*« kifejezés.

3) Az okirat közölve *Szász K.*: *Sylloge* etc. 11—17. ll. *Gooss*: id. kiadvány. 873—76. ll.

gővé, az egyezséghez egészben véve Hallerék is hozzájárultak.¹⁾

A bécsi udvar a szerződés ratificatióját *Scherfenbergre* bízta,²⁾ ki azonban arra csakis az egyezség feltételeinek teljes végrehajtása után volt feljogosítva.³⁾ A delegatio ezzel kényserhelyzetbe jutott, mert a feltételekben foglalt kötelezettségek hatáskörüket messze túlhaladták. »Arra az országnak statusi bennünket sem nem deputáltanak, sem nem facultáltak«, írták július 21-én Gyulainak s éppen ezért szükségesnek tartják az országgyűlés sürgős összehívását.⁴⁾ Scherfenberg felfogása e tekintetben az volt ugyan, hogy a fejedelem s »az urak csak időt akar vontatni«,⁵⁾ de Gyulai és Inczédi követségére⁶⁾ az országgyűlés összehívásába mégis beleegyezett, — annyi megszorítással, hogy annak tizenkét nap alatt meg kell történnie.⁷⁾ Apaffi az országgyűlést aug. 12-re egybe is hívta,⁸⁾ de addig is »míg az országgyűlése alkalmatosságával való resolutio léssen«, megkísérlendőnek vélte a tábornok közbenjárását, »az diplomában való nehéz conditioknak mitigálásában ő fel-sége előtt«, különösen »a téli quártély, az erősségek« és az I. Lipóthoz való csatlakozás előtt, az adófizetés kérdéseiben, melyek szerinte még mindig időszerűtlenek; viszont azonban a Csákyra vonatkozó országos intézkedések hatályon kívül való helyezésétől nem vonakodnék.⁹⁾

Az ekkor már *Apahida mellett* táborozó Scherfenberg a

1) V. ö. az erdélyi követek részére kiadott június 29-ki okirattal. *Szász K.*: Sylloge etc. 18—19. ll.

2) »Ugy látám, vig orczával vala (a tábornok), mondván, az dolgok reája relegálódtnak.« Gyulai júl. 19-ki jelentése. Alvinczy Okmt. I. 351. l.

3) »Inczédi uram megjött Bécsből, az diplomát különben nem rectificálják, hanem ha Dévában, Kolozsvárban praesidiumot bocsatunk, úgy írták, hogy conditio sine qua non.« Július 22-ről írt levél Bethlen Gergelyhez. Alvinczy Okmt. I. 369. l.

4) Alvinczy Okmt. I. 362—63. ll.

5) Gyulai Ferencz 1686 július 22-ki jelentése. U. ott. I. 370—71. ll.

6) Utasításuk július 25-ről. U. ott. I. 374—78. ll.

7) Scherfenberg 1686 július 30-ki levelei. U. ott. I. 378—79. ll. Assecuratoriája júl. 30-ról. U. ott. I. 379—80. ll. Feltételei. U. ott. I. 381. l.

8) 1686 aug. 2-ről. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 542—43. ll.

9) Inczédi Mihály és Gyulai Ferencz aug. 3-ki utasítása. U. ott. I. 386—87. ll.

fejedelem kívánságait csak részben találta teljesíthetőknak ; így mindenekelőtt elodázhatatlan szükségnek ítélte, hogy a rendek tíz nap alatt 50 ezer tallért befizessenek ; a Bécsbe küldendő követek egyike az ő részéről Csáky László lesz, kihez a fejedelem, vagy a rendek valamely megbízottja csatlakozhatik ; hat napi határidőt engedélyez a hűségi nyilatkozat kiállítására ; kívánja végül, hogy a Csáky-család részére személyes és vagyoni védelem biztosíttassék.¹⁾ Minthogy a tábornok felsorolt feltételeit véglegeseknek tekintette,²⁾ a delegationnak az azokhoz való hozzájárulásánál egyéb teendője nem lehetett³⁾ és pedig annál kevésbbé, mert a várak átadásának kérdése egyelőre lekerült a napirendről s mert Scherfenberg augusztus 7-ki feltételeinek elfogadása esetén az adott viszonyok között jelentékenyeknek látszó engedményeket helyezett kilátásba. Biztosító levele értelmében ugyanis, melyet *Gyulai* és *Inczédi újabb követségére* adott,⁴⁾ — a német haderőt Erdélyből és a részekből kivezetteti és azon lesz, hogy a fejedelemség ez idő szerint a katonai meg szállástól mentesíttessék ; megígéri, hogy a június 28-ki okirat súlyosabb feltételeinek s az elszállásolásnak enyhítésében, sőt a tekintetben is közbenjár, hogy a most fizetendő 50 ezer tallér az évi adóba beszámíttassék ; a magyarországi részeket és pedig Máramaros-, Bihar-, Középszolnok-, Krasznamegyéket és Kővárvidékét a szomszédos királyi várak joghatósága alól kivéteti. De ezzel szemben ismételten sürgeti a hűségi nyilatkozat beküldését és az I. Lipóthoz való csatlakozás ünnepélyes kijelentését, továbbá a Csáky-családra vonatkozó feltételek mielőbbi megvalósítását.⁵⁾

Scherfenberg kivonulása látszólag az erdélyi diplomatia

1) 1686 aug. 7-ről. U. ott. I. 388—89. II. *Gooss* : id. kiadv. 878—79. II.

2) »Dignabitur, ut conventis in termino satis fiat, quo elapso de nullo amplius tractatu nec scire, nec audire volo, nec servire forsan ulterius pro voto potero, hisce ultimariam absolvo declarationem.« Aug. 7-ről. U. ott. I. 390. I.

3) A rendek aug. 12-ki biztosító levele. U. ott. I. 402—403. II.

4) A rendek utasítása 1686 aug. 13-ról Gyulai Ferencznek és Inczédi Mihálynak. U. ott. I. 405—407. II. Ezen követségre vonatkozó egyéb iratok u. ott. I. 407—408. II.

5) 1686 aug. 26-ról. Alvinczy Okmt. I. 416—17. II., mely megfelel az Apaffitól Scherfenberghez küldött tervezet szövegének. U. ott. I. 404—405. lapok.

győzelmét jelentette. Erdély és a részek területén ez idő szerint ismét Apaffi joghatósága jutott túlsúlyra, olyan szerződés erejénél fogva, mely a fejedelmi joghatóság történeti alapjait a hagyományos földrajzi elhelyezkedés keretén belől elismerte. A tényleges helyzet azonban nélkülözte az állandóság jellegét. A bécsi egyezség érvényessége ugyanis változatlanul fennállott, csupán végrehajtása maradt függőben mindaddig, míg a nyugati hatalmak *Budavár elfoglalására* irányuló hadiműveletei beveződnek. Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyának bizonytalanságát tehát a Budavár birtokáért folyó küzdelem volt hivatva eloszlatni, ezért Erdélyben érthető izgalommal tekintettek a kimenetel elé, mert érezték, hogy az eredmény szoros vonatkozásban áll Erdély jövő közjogi helyzetének kialakulásával. Csáky László, ki I. Lipót győzelmét Scherfenberggel egyidejűleg Apaffinak tudomására hozta, őszintén meg is írta a fejedelemnek, hogy »állandó securitásáról, ha gondolkodik, talán nem illik késedelmezni.«¹⁾ A figyelmeztetés jogosultságát a fejedelmi udvar is kénytelen volt elismerni, mert hiszen a német hadak erdélyi területen való téli elszállásolása egyáltalában nem látszott lehetetlennek²⁾ s mert abból, hogy Bécsből a hátrálékos 50 ezernyi tallér lefizetését sürgetni kezdték,³⁾ arra következtettek, hogy az udvar a kiegyezéssel ismét foglalkozik. A delegatio ezek miatt a szeptember végén tartott fogarasi gyűlésen a függő kérdéseket sürgős tárgyalás alá vette s arra a megállapodásra jutott, hogy *Gyulai Ferenczet* Donáth Mátyás és Bagothai Ferencz kíséretében haladéktalanul Bécsbe küldi⁴⁾ azzal a feladattal, hogy az udvart lehetőleg Scherfenberg közreműködésével engedményekre bírja. Szükségesnek vélik ugyanis, hogy »az honoráriumba vegyék be az

1) 1686 szept. 4-ről. Török-magyarokori Államokmt. VII. 191. l. és Alvinczy Okmt. II. 3. l. U. ott. Scherfenberg rövid tudósítása is.

2) »Germanorum hybernia et insupportabiles portiones terribiliter exhorrescimus.« Teleki okt. 11-ki levele Sobieski lengyel királyhoz. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 565. l.

3) Gr. Rabatta levele 1686 szept. 20-ról a császári hadbiztoshoz. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 559. l. A hadbiztos levele szept. 22-ről Apaffihoz. U. ott. XVIII. 560—61. ll.

4) Alvinczy Okmt. I. 63. l.

50 ezer tallért az Scherfenberg general igirete szerint« s hogy »ha az török birtokából ki nem szabadítottunk, többször rajtunk ne kívánják;« továbbá »Kolozsvárnak s Dévának emlékezete kihagyassék egészben és hogy quártélylyal ne terhelteessünk«; ha Csáky ígéreteit beváltja, »az ország jóakarátjában meg nem fogyatozik.« Végül a katonai elszállásolás következtében szenvedett károk fejében kárpótlást kérnek.¹⁾

Budavár elfoglalása és a keresztény hadtestek győzelmes előnyomulása után efféle kívánságokkal előállani, bizonyára Erdély nemzetközi helyzetének és jelentőségének teljes félre ismeréséből származó diplomatai ballépés volt, mert hiszen Erdély külön állami jellegének megóvása a feltétlenül túl hatalomnak tekinthető magyar királysággal szemben még akkor is kétséges lett volna, ha a török uralom megtörésére irányuló törekvések ez idő szerint kudarczczal végződtek volna. Gyulai Ferencz valóban már Nagybányáról jelezte, hogy »Caraffa Debreczenbe fog menni« téli szállásra²⁾ s hogy »quártélyozók nélkül nem leszünk.«³⁾ Olasz Ferencz somlyai kapitány nov. 4-ről pedig arról értesítette a fejedelmi udvart, hogy »Karafa Szolnoknál van«, hová »Debreczenből hivatott minden utezákbul két embert és holnaponként háromezer tallér portio fizetést imponált reájok.«⁴⁾ A delegatio ezen tudósítások alapján a katonai megszállás eshetőségeit azonnal tárgyalás alá vette s november 8-án a máramarosmegyei és kővárvidéki tiszteket és a nemességet arra utasította, hogy »ha az római császár ő felsége hadai Erdélyhez közelítvén, azon ő felsége hadai princzipálisi kívánni fogják, hogy az Máramarosvármegyebebeli és az kővárvidéki vicetisztek vagy nemesség kimenjenek, vagy követeket küldjék hozzájuk akármi dolog végett: semmiképpen se magok ki ne menjenek, sem pedig követeket hozzájok ki ne küldjék«, hanem mindenben a fejedelem, illetőleg a főgenerális rendelkezéseihez alkalmazzák magukat.⁵⁾ Okulva továbbá a lefolyt diplomatai tárgyalások eredménytelenségén,

1) 1686 szept. 29-ről. U. ott. I. 64—67. ll.

2) 1686 okt. 21-ről. Alvinczy Okmt. II. 11. l.

3) 1686 okt. 23-ről Szatmár. U. ott. II. 11—12. ll.

4) Török-magyarkori Államokmt. VII. 198. l.

5) 1686 nov. 8-ról. Erd. Orsz. Eml. XIX. 55—56. ll.

a lengyel király, sőt XIV. Lajos közbenjárásának kieszközlését is szükségesnek tartották, kikhez követül nov. 16-án Macskássy Boldizsár belsőszolnokvármegyei főispánt küldték; ¹⁾ egyidejűleg azonban Gyulai Ferenczet is nyomatékosan figyelmeztették, hogy követtársával Bagothai Ferenczczel haladéktalanul keresse fel a lotharingiai herceget, a bajor és a szász választókat, hogy a fejedelem »s Erdély dolgainak ő felsége előtt legyenek jó promotori«. Tekintettel egyébiránt útjában szerzett észleleteire, az udvarban is felemlítheti, hogy a rendek vigasztalannak látják hazájuk jövőendő helyzetét, mert »keservesen« érzik, hogy »a mit egyik general végez, másik felbontja, melyre nézve akárki megítélheti, micsoda securitást várhassunk országul, akármicsoda conclusumok mehessenek is Bécsben részünkről végre«. Hasson oda, hogy az 50 ezer tallérról »jó forma quietantiát« nyerjen, a szatmári német őrség visszaéléseit orvosolják s általában, hogy a június 28-ki egyezség követi utasításának megfelelően módosíttassék. »Ha semmit se könyörgéssel, se ratiokkal végben nem vihet, protestatiot tegyen« a fejedelem és a rendek nevében, hogy — úgymond — »Isten s világ előtt protestálunk, kételeníttetünk valami mediumokat magunk javára, conservatiójára feltalálhatnunk, elkövetni.« ²⁾

Mindezen intézkedések azonban ekkorra tárgytalanokká váltak. Olasz Ferencz nov. 18-ki híradása szerint ugyanis *Caraffa* már nov. 16. óta Szatmárt tartózkodott, míg hadainak egy része a biharmegyei Margita körül ütött tábort; ³⁾ nov. 22-én kézbesített levelében pedig maga a tábornok jelentette a fejedelemnek, hogy mint felsőmagyarországi generalisnak, a királytól az összes függő kérdések elintézésére felhatalmazása van; a tárgyalások elől nem is fog elzárkózni, de addig is sürgősebbnek tartja a katonai elszállásolás kérdésében való megállapodást, melyről I. Lipót szept. 30-ki levele is tanuskodik; ⁴⁾ kéri

¹⁾ A levelek Alvinczy Okmt. II. 21—24. ll. V. ö. Erd. Orsz. Eml. XIX. 4. l. és U. ott. XIX. 60—67. ll. A követ akközben visszatért.

²⁾ 1686 nov. 12-ről. Alvinczy Okmt. II. 24—27. ll. Erd. Orsz. Eml. XIX. 70—71. ll.

³⁾ Török-magyarkori Államokmt. VII. 205—206. ll. V. ö. Középszolnokmegye jelentésével. Erd. Orsz. Eml. XIX. 71—72. ll.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XIX. 57. és Alvinczy Okmt. II. 4. l.

a fejedelmet, hogy megbizottjainak kiküldését ne halogassa, hogy a kötendő méltányos egyezség alapján az ellentétek kikerülhetők legyenek.¹⁾ Apaffi azonban a katonai megszállás gyors foganatosításából ²⁾ jogosan vélt arra következtetni, hogy Caraffa Erdély rendeit a megszállás végrehajtásával befejezett tények elé kívánta állítani és pedig a megszállott területek földrajzi helyzetét véve figyelembe, azon jogelv alapján, hogy a részek tulajdonképpen nem is tartoznak erdélyi joghatóság alá. A fejedelem Caraffát ezek miatt ismételten figyelmeztette is, hogy a magyarországi részek elszakítására irányuló törekvése Erdélyben erős visszatetszést szült; kéri tehát, hogy Máramaros-, Középszoznak-, Krasznamegyékben, valamint Kővár és Lápos vidékén az elszállásolást és a portiózást legalább a kölcsönös tárgyalások megindításáig függeszsze fel.³⁾ Caraffa a feltevés ellen természetesen tiltakozott s az elszállás gyors lebonyolítását a helyzet kényszerűségével indokolta, a végleges megegyezés érdekében azonban örömmel fogadja a közvetlen tárgyalások eszméjét.⁴⁾

A delegatio egyébként *Nemes János* és *Bálintit Zsigmond* részére már november 26-án kiállította a követi utasítást, melynek lényege a következő: Mivel Caraffa felfogása szerint, melyről a fejedelem legutóbb szóbelileg értesült, — »az ő felsége in partes Hungariae disponált vitézinek különben securitása nem lehet az ellenségnek körülöttek lévő fegyvere és practikái miatt, hanemha Huszt, Kővár és Sonlyó is pro eorundem securitate oda engedtetik, hogy azokban az ő kglme dispositioja szerint praesidium collocáltassék«, a rendek »teljességgel lehetetlennek« tartják ezen kívánság elfogadását, még a porta ellen folyó háború idejére is. A király ugyanis Erdélynek csatlakozását a nyugati hatalmakhoz Nagyvárad és Temesvár visszavétele előtt nem kívánhatja, a német őrségeknek

¹⁾ 1686 nov. 11-én Szoboszlón kelt levele. Erd. Orsz. Eml. XIX. 58—59. apok. Egy megjegyzés szerint nov. 22-én hozták Gyulafehérvárra.

²⁾ V. ö. Olasz Ferencz és Fráter István novemberi jelentéseikkel. Erd. Orsz. Eml. XIX. 74—76. ll.

³⁾ 1686 nov. 20-ki levele. U. ott. XIX. 78—79. ll. Azonos tartalommal nov. 24-ről. U. ott. XIX. 59—60. ll.

⁴⁾ Nov. 29-ki válasza. U. ott. XIX. 79—80 ll.

a nevezett várakba való fogadása azonban a portától való nyílt elpártolásnak minősíthető, mely ennek következtében feltétlenül török támadást idézne elő. Kifogásolják a tábornoknak »Szolnok-, Kraszna- és Máramarosvármegyékre küldött leveleit is«, mert hiszen a Scherfenberggel kötött egyezség értelmében azért fizettek 50 ezer tallért »ő felsége vitézi szükségekre«, hogy »többé már sem quártélylyal nem aggravaltatunk, sem pedig erősségeket pro recipiendis S. Mattis praesidiariis nem kívánnak«. Mindamellett, — jöllehet az elszállásolásra kijelölt helyeknek Erdélytől való tudatos megkülönböztetése súlyos közjogi sérelem, — ez alkalommal is hajlandók »az ő felsége vitézi szükségére« végső esetben 100 ezer frtot felajánlani, részben készpénzben, részben pedig megállapítandó árfolyam szerint gabonában. Ha a tábornok az elszállásolás kérdésében engedékenységre hajlandó nem lenne, a követek »legyenek azon hűségesen, Kővár, Lápos és Hunyad vidékére csakugyan ne szállítson az ő felsége vitéziben, legyenek üresek azok a helyek azon teherviseléstől«, ellenben »Kővár, Szamosújvár és Kolozsvárhoz tartozó faluk« szálláshelyekül kijelölhetők. Minden esetben azonban megfelelő biztosító levelek állítandók ki.¹⁾ Egyidejűleg *Kálnoki Sámuel* útján a Máramaros-megyét megszállva tartó *Veterani* tábornokot is arra akarták bírni, hogy a megye adóztatását és szolgálmányainak megjelölését a Caraffával folyó tárgyalások befejeztéig tartsa függőben s abban az esetben, — »ha Máramarosban fenmarad is az quartély, az passusokat... ne foglalják el.«²⁾

A követek november 28-án indultak el Gyulaféhevárról,³⁾ magukkal vivén a tábornok számára küldött jelentékeny ajándékokat is.⁴⁾ Caraffa a tárgyalások folyamán kifogásolta ugyan, hogy a követek teljhatalmú megbízatás nélkül

¹⁾ 1686 nov. 26-ról. Alvinczy Okmt. II. 33—39. ll. A specialis instructio U. ott. II. 39—40. ll. Assecuratoriák és egyéb iratok U. ott. II. 41—42. ll. és Erd. Orsz. Eml. XIX. 80—81. ll.

²⁾ 1686 nov. 26-ról. Alvinczy Okmt. II. 32—33. ll. Erd. Orsz. Eml. XIX. 82. l.

³⁾ Hidvégi Nemes János naplója. Tört. Tár. 1903. 98. l.

⁴⁾ Alvinczy Okmt. II. 29—30. ll. Ezeket Caraffa visszautasította. Alvinczy Okmt. II. 89. l.

kívántak végérvényes egyezséget kötni, — a Veterani parancsnoksága alatt Máramarosban táborozó tízezer főnyi német haderő visszahívása elől azonban mégsem zárkózott el, de arra csakis azzal a feltétellel volt hajlandó, hogy Erdély 1687 jan. 20-ig a katonaságnak november havára esedékes ellátása megváltásának fejében 60 ezer, attól kezdve pedig havonként 20 ezer frtot fizessen; ebben az esetben kötelezi magát, hogy Erdély joghatóságát a magyarországi részekben — a szálláshelyek kivételével — elismeri, Kővár, Huszt és Somlyó várakba német őrséget nem helyez s a katonai visszaéléseket lehetőleg megszünteti.¹⁾ A resolutio tehát jelentékeny anyagi terheket rótt az államra, a nélkül, hogy a részek közjogi helyzetében a fejedelemség hivatalos álláspontjához fentartás nélkül hozzájárult volna. Erdély joghatóságának törvényes alapjait a magyarországi részekben látszólag elismerte ugyan, de csakis a megszállástól megváltott, vagy az attól mentesített területeken, ott azonban, hol a megszállást tényleg végrehajtották, egyúttal a királyi joghatóság kizárólagosságának is érvényt akartak szerezni s így a részek birtokjogi bizonytalansága alapján változatlanul fennállott. Teljesen érthető ezek után, hogy a *fogarasi delegatio* a Caraffával kötött egyezséget magára nézve kötelezőnek nem tekintette, mert a követeknek »arra való instructiojok nem volt«; ²⁾ tiltakozásuk azonban az adott viszonyok közt legfeljebb elvi jelentőséggel bírt, mert *Veterani* tábornok is csak a már ismertetett módozatok szerint volt hajlandó Máramarosból kivonulni;³⁾ sőt Gyulai Ferencz decz. 8-ki követi jelentése is arról tanuskodott, hogy a hivatalos bécsi felfogás a Partiumot Buda visszavétele következtében királyi joghatóság alatt álló országrésznek minősíti.⁴⁾ A delegatiónak tehát ezek miatt — tiltakozásuk elvi fentartásával — Erdély »következhető siralmas pusztulásának megelőzésére«, a Caraffától megállapított anyagi kárpótlást mégis teljesítenie kellett, mert kétségtelennek látszott, hogy a statusquot annyira

1) 1686 decz. 12.ről. Alvinczy Okmt. II. 55—56 és 56—59. ll. *Gooss* : id. kiadv. 886—889. ll. Erd. Orsz. Eml. XIX. 6. l.

2) A fogarasi consultatiók végzéseiből. Alvinczy Okmt. II. 76. l.

3) 1686 decz. 18-ről. Alvinczy Okmt. II. 60—61. ll. és 62—63. ll.

4) 1686 decz. 8-ről. Erd. Orsz. Eml. XIX. 94. l.

a mennyire, csak így biztosíthatja; ¹⁾ de egyúttal indokolt-nak látta azt is, hogy a függő kérdések végleges és Erdély érde-keinek kedvezőbb elintézését újabb követségek útján ismételen megkísérelje. ²⁾

A fogarasi delegatio a Caraffához küldendő követséggel *Naláczy Andrást* és *Bálintit Zsigmondot* bízta meg, utasításul adván nekik, hogy a tábornok előtt elsősorban azt a készséget kell kiemelniök, melyet Erdély a keresztény érdekek védelme körül eddig tanusított, jöllehet ezzel kitette magát a török támadás veszedelmeinek. »Mi — úgymond — az ő felsége és az egész keresztyénséghez való devotiónk mellől semmiben recedálni nem akarunk»; »mostan is fentartó« devotiójuknak »nagyobb mértékbeli contestatiojára« súlyos anyagi áldozato-kat is készek magukra vállalni, melyekkel azonban egyúttal »Máramaros, Kővár, Lapos vidékét, Középszolnokmegyét az Szilágysággal együtt« az elszállásolás alól mentesíteni óhajta-nák. Ez alkalommal tehát készpénzben százezer mfrtot, azután 10 ezer köből búzát, 12 ezer köből zabot ajánlanak fel »az ő felsége vitézi szükségekre«, de ezzel azután elégedjék is meg a tábornok, meggondolván, hogy »minket sem az ő felségével való diplománknak tenora nem kötelez, sem pedig magunkat efféle dolgokra nem obligáltuk«. A megajánlott terhek ellenében mindenekelőtt a magyarországi részeknek a katonai meg-szállástól való mentességet kívánják, azonkívül közbenjárását is kikéri a múlt évi Haller-féle egyezség módosításának ki-eszközlésére. A Nemes Jánossal kötött december 12-ki szer-ződést természetesen tárgytalannak kell tekintenie, mivel »nem volt megírt követeknek olyan tractatusra való facultá-sok«, s mivel azt e miatt a rendek sem tartották érvényes okiratnak. »Ha az hadakat kivinni újra nem akarja, sőt beljebb jöveletekkel fenyegetődzik«, — a követek »protestáljanak... solenniter«. Teljes eredménytelenség esetén Bálintit Bécs felé induljon a tábornoktól kieszközlendő útlevél védelme alatt, ³⁾

¹⁾ A kivetett adóra Alvinczy Okmt. II. 65—72. ll. E szerint kivetettek 80.125 tallért készpénzben, 12.900 köből búzát és 13.000 köből zabot.

²⁾ Alvinczy Okmt. II. 75. l.

³⁾ Az utasítás 1687 januárius 8-án kelt. Alvinczy Okmt. II. 78—84. lapok.

hova megérkezvén, Gyulait a Caraffával folytatott tárgyalások eredményéről tájékoztassa s a császári minisztereknek a fejedelmi leveleket kézbesítse,¹⁾ mindenütt azzal a kéréssel, hogy a függőben levő kérdések Erdély érdekeinek figyelembevételével intéztessenek el.²⁾ A delegatio ez alkalommal Kálnoki Sámuel útján Veterani tábornok közbenjárását is kikérte,³⁾ Gyulait pedig nyomatékosan arra figyelmeztette, hogy a diplomát csak utasítása értelmében módosított alakban fogadhatja el, — »mert egyáltalában ha úgy elvenné, mint az követek (Haller és társai) odafel subscribálták, nem egyéb, hanem örökös jobbágyságunk következne belőle«; ha az udvar semminemű változtatásra hajlandó nem volna, Gyulai »solemniter protestáljon«. Egyébként a külföldi protestáns hatalmaknak Bécsben székelő megbízottjaival is tárgyalhat, azok támogatását is kikérheti, — »mert egyáltalában ez országnak mind szabadsága az keresztyén religióval együtt evertálódik.«⁴⁾

A delegatio diplomatiái tevékenysége azonban ekkor már tárgytalan volt. Gyulai ugyanis hosszas várakozás után januárius 16-án hivatalosan értesült a *császári végzésekről* és pedig oly alakban, mely ez idő szerint véglegesnek volt tekinthető. A resolutio a Caraffával kötött december 12-ki egyezség elvi álláspontjára helyezkedett, azt a jelen viszonyoknak megfelelő és ezért nem módosítható szerződésnek jelentvén ki; a magyarországi részek katonai megszállását taktikai okokkal indokolta, azon tehát, míg a török háború tart, a király sem változtathat, de gondja lesz arra, hogy a fejedelem és a rendek az elszállásolás terheitől mentesek maradjanak, kivéve valamely kényszerhelyzetet, vagy ha erre a rendek hivatalosan felszólítanak. Biztosítja a rendeket, hogy az országot Csáky László részéről veszedelem nem fenyegeti, a szatmári német őrség a visszaélésektől tartózkodni fog, a harminczadok igazságosan szedetnek és végül, hogy a császári katonaság Erdélylyel barát-

¹⁾ A levelek u. ott II. 91—94. ll. és Erd. Orsz. Eml. XIX. 101. l.

²⁾ Az utasítás január 8-ról. Alvinczy Okmt. II. 84—85. ll.

³⁾ Ugyanazon napi utasítás. U. ott. II. 85—86. ll.

⁴⁾ Bizonyára ugyanazon napon kelt utasítása. Alvinczy Okmt. II. 86—91. ll.

ságos szomszédságban fog élni.¹⁾ Teleki a resolútióban »semmi egész vígasztalásra való dolgot« nem tudott felfedezni, sőt szerinte »az ilyen decretum mellett adott írást azelőtt csak az vármegyék sem akarták elvenni Magyarországbán.«²⁾ Az udvar sajátságos felfogása azonban személyes sérelemnek minősített minden módosítást. Gyulai jelentése szerint a király »az diplomat meg nem változtathatja bectelenségével«, de ha a rendek azt mégis visszautasítanák, az udvar az alkudozásokat új tárgyalási alapon hajlandó továbbfolytatni.³⁾

Új tárgyalások megindítása természetesen a császári vezérekkel egyidejűleg folyó alkudozások eredményétől függött. A kilátások azonban itt sem ígérkeztek kedvezőknek. A szatmári hadbiztos az erdélyi követeket nem is akarta a már akkor Eperjes városában tartózkodó Caraffához bocsátani, azzal az indokolással, hogy ha pénzt nem hoztak, miért akarnak akkor a tábornoknak alkalmatlankodni.⁴⁾ Caraffa szintén vonakodott velök érdemleges tárgyalásokba bocsátkozni mindaddig, míg szatmári hadbiztosa az erdélyiektől követelt pénz és gabona beszolgáltatásáról hivatalosan nem értesíti. »Már járt úgy az erdélyiekkel, — mondá, — hogy sokat ígértek, de semmi sem tölt benne, azért megesküdt, hogy az míg bizonyosan végére nem megyen az dolognak, vagy nem látja«, az erdélyiek jelentéseinek hitelt nem ad. Febr. 22-ki kihallgatásuk alkalmával, — az időközben beérkezett tudósítás alapján,⁵⁾ — beismerte ugyan, hogy »az százezer frt. meg vagyon és az gabonát is adminisztrálják«, de azonnal felsorolta kifogásait is, melyek szerint Lápos és Kővárvidéke a kirótt hatezer portiót eddig még nem szolgáltatta be; levelében »százezer rénes forintot kívánt... és csak magyar forintokat fizetnenek annyit«, az összegnek tehát »még 17 ezer rénes frt. híja vagyon«; továbbá »sokkal kisebb lévén az erdélyi véka a mármarosinál«, az

¹⁾ 1687 januárus 16. *Szász K.*: Sylloge etc. 19—22. II.

²⁾ 1687 febr. 9-ki levele Apaffihoz. Erd. Orsz. Eml. XIX. 106. I.

³⁾ Alvinczy Okmt. II. 117—19. II.

⁴⁾ Naláczy és Bálint 1687 febr. 9-ki jelentése. Török-magyarokori Állam-okmt. VII. 224—25. II.

⁵⁾ V. ö. a pénz beszolgáltatására Keceli István és Kovács István febr. 9-ki jelentésével. Alvinczy Okmt. II. 95—96. II.

utóbbit kívánja mértékegységül tekinteni. Mindezen feltételek teljesítését hálaszthatatlan szükségnek tartja s ezért mindaddig, míg Erdély kötelezettségeinek meg nem felel, a követekkel nem tárgyalhat.¹⁾

Az újabb követelések óriási teheremelést jelentettek, mert egyedül a Kővár és Lápos vidékére kirótt portio készpénzértéke 168.000 rénes forintra rúgott ; ²⁾ könnyítést Veteranitól sem várhattak, kinek Caraffához kellett alkalmazkodnia ³⁾ s így a delegatusoknak szükségképen újból a bécsi udvartól sem kifogásolt, ámbár mindeddig meddőknék bizonyult követjárásokhoz kellett folyamodniok, hogy ott kíséreljék meg a függő kérdések megoldásának kieszközlését. A követségre Donáth Jánost és Bálintit Zsigmondot szemelték ki,⁴⁾ arra utasítván őket, hogy mindenekelőtt a Bécsben székelő külföldi protestáns hatalmak követleinek erkölcsi támogatását nyerjék meg, de másrészt, ha az udvar Erdélyt »jó formában« biztosítja, a rendek nevében Várad ostroma esetére az eddigiek mellett húszezer köből búzát is megígérhetnek.⁵⁾ Donáth azonban Naláczyval és Bálinttival még Eperjesről visszatérő útjukban találkozott ⁶⁾ s e miatt a bécsi követség egyelőre elodázhatónak látszott, mert kérdésessé lett, nem válik-e az eredeti utasítás módosítása szükségessé. Caraffa levele, bár a hátralékok haladéktalan befizetését feltétlenül megkövetelte, valóban engedékenyebb hangú volt, mint egyébkor ; ⁷⁾ Kálnoki Sámuel jelentései is kedvezőbb tartalmúak voltak ⁸⁾ s így a delegatio

¹⁾ A követek febr. 24-ki jelentése a fejedelemnek és a delegatiónak. U. ott II. 100—110. ll.

²⁾ A követek előbbi jelentéséhez csatolt melléklet. U. ott II. 111. l.

³⁾ Kálnoki Sámuel febr. 16-ki jelentése. U. ott II. 98. l.

⁴⁾ Bálintit Zsigmond követségére l. Alvinczy Okmt. II. 139. l.

⁵⁾ A Donáth nevére szóló utasítás 1687 márcz. 14-ről. Erd. Orsz. Eml. XIX. 128—29. ll. és Alvinczy Okmt. II. 126—27. A titkos utasítás márcz. 15-ről. U. ott. II. 127—28. Egyéb iratok. Erd. Orsz. Eml. XIX. 126—28. ll.

⁶⁾ Caraffa biztosító levele ápr. 1-én kelt. Alvinczy Okmt. II. 134. l. A delegatusok utasítása szerint »26. Martii indulván Szatmárról ki Donát János atyánkfia, ha lassan ment is, 28. 29. ejusdem oda (Eperjesre) érkezett.« U. ott II. 138. l.

⁷⁾ A levél ápr. 1-én kelt s 20-án érkezett Fogarasba. Alvinczy Okmt. II. 149—50. ll.

⁸⁾ L. azokat Alvinczy Okmt. II. 150—56. ll.

ezek hatása alatt a Caraffával való végleges megegyezés lehetőségét most már fölötte valószínűnek tartotta.¹⁾ Ennek tulajdonítható, hogy a delegatio *Bálintit Zsigmondot és Donáth Jánost* ápr. 24-én ismét Eperjesre küldte²⁾ — ámbár egyidejűleg a lengyel és a svéd király közbenjárásának megszerzésére is külön követséget rendelt,³⁾ — azzal a megbízatással, hogy a delegatio április 8-ki ajánlatai fejében⁴⁾ a tábornoktól végérvényes biztosító levelet eszközöljenek ki a következőkre nézve: Erdély és a joghatósága alá tartozó magyarországi részek »ennekutána az ő felsége vitézítől sem egyszer, sem más-kor sem quartélylyal, sem semminemű contributioval, sem pedig irruptiokkal és excursusokkal, vagy egyéb teherviselésekkel nem gravaltatik;« a biztosító levél, — melyben »az portio és contractusnak nevezeti ne legyen«, világos és határozott fogalmazásban állíttassék ki, — »hogy valaminthoz tovább való labyrinthusban ne hozzuk azok iránt is magunkat;« gondoskodjanak továbbá abban Erdélynek kellő védelméről s a portával kötendő békébe foglaltatásáról is.⁵⁾

Caraffát a delegatio áldozatkészsége végre teljesen kielégítette. Május 27-én kelt levelében, mely elismeréssel méltatta a fejedelem és a delegatusok részéről tanúsított tetemes anyagi hozzájárulást s ennek viszonzásaképp ígérte, hogy a jövőben csapatait Erdély területén elszállásolni nem fogja; minthogy azonban nem tudja, hogy a király a jövőre nézve minő intézkedések foganatosítására határozta magát, ajánlja, hogy a rendek követséggel forduljanak az udvarhoz.⁶⁾ A tábornok válasza tehát a függő kérdések megoldása tekintetében kitérő volt ugyan, de legalább az anyagiakban való megegyezést dűlőre juttatta.⁷⁾ Mint Wenzl császári hadbiztos július elseji

¹⁾ A részletekre Erd. Orsz. Eml. XIX. 15—17. ll. és *Duldner I.*: Zur Geschichte des Überganges Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg. Archiv etc. XXX. N. F. 184—86. ll.

²⁾ Megbízó levelök u. azon napról Alvinczy Okmt. II. 160—62. ll.

³⁾ Macskássy Boldizsár ápr. 26-ki követségének iratai. U. ott. II. 164—68. ll. Erd. XIX. 159—60. ll.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XIX. 143—144. ll.

⁵⁾ 1687 ápr. 28-ról. Alvinczy Okmt. II. 168—71. ll.

⁶⁾ Erd. Orsz. Eml. XIX. 171—72. ll.

⁷⁾ V. ö. a részletekre Kálnoki Sámuel 1687 május 13-ki lev. Alvinczy

elismervénye mutatta, Erdély 1686—87 telén 274.350 magyar frt 20 dénárt fizetett készpénzben és természetben a császári hadak számára.¹⁾

A magyar királyság és Erdély közjogi viszonyában évek óta fennálló bizonytalanság a két utóbbi esztendő alatt tűrhetetlen állapotokat teremtett. Erdély gazdasági válság előtt állott, mert a kétféle adózás az anyagi források állandó csökkenése következtében különben is korlátolt jövedelmezőségű országot teljesen kimerítette. Erdélyt ez idő szerint túlnyomóan török hódoltsági terület fogta körül s így hagyományos alattvalói helyzetének erőszakos felbontása kockázatos kísérlet lett volna, mert a folyamatban levő török háború a területi elhelyezkedés tekintetében végleges állapotokat még korántsem teremtett. Innen van az, hogy *Erdély és a porta* diplomatiái összeköttetései ez évek alatt sem szüneteltek; a fejedelemség a portai adót pontosan beszolgáltatva, hűségét minden követsége alkalmával hangoztatta, megbízhatatlannak látszó külpolitikájáért a felelősséget a császári hadak nyomásával igyekezvén elfogadhatóvá tenni.²⁾ Ez a költséges politika azonban egyáltalában nem állott arányban Erdély gazdasági erőforrásaival s ezért nyilvánvaló volt, hogy nemzetközi helyzetének adózással való biztosítása legfeljebb ideiglenes eszközként vehető igénybe, de rendszeressé teljes pénzügyi bukás veszedelme nélkül nem válhatik. A bécsi udvarral két év óta folyó diplomatiái tárgyalások mindezideig befejezve nem lévén, az erdélyi politikusok is felismerték Erdély és a magyar királyság közjogi viszonya mielőbbi rendezésének szükségességét, ha egyébként nem is, a valószínűtlennek épen nem látszó katonai elszálláso-

Okmt. II. 189—93. II. Május 28-ról. Hadtört. Közl. 1895. 264—65. II. Erd. Orsz. Eml. XIX. 18—19. II.

¹⁾ Az elismervény Erd. Orsz. Eml. XIX. 176—77. II. és Alvinczy Okmt. II. 199—200. II.

²⁾ V. ö. a mondottakra Sárosi János főkövetségének iratait 1687 ápr. 24-ről. Török-magyarokori Államokmt. VII. 231. s köv. II. Baló Mátyás ápr. 29-ki jelent. U. ott. VII. 242—46. II. Sándor Pál kapitihá utasítását ápr. 25-ről. Magy. Tört. Tár. XIX. 212—14. II. és ugyanannak naplóját. U. ott. XIX. 167. s köv. II. Erdélyi Orsz. Eml. XIX. 20—21. II. *Duldner I.* : id. dolg. Archiv. etc. XXX. 186—88. II.

lások elhárítása végett, mire figyelmöket Caraffa is felhívta. A delegatio tehát augusztus 2-án *Büdöskutit* valóban Bécsbe küldte, hogy a tervezett főkövetség számára menedéklevelet eszközöljön ki,¹⁾ aug. 14-én pedig *Gyulai Ferencz* részére az utasítást is kiállíttatta.

Követi megbízatásának lényege elsősorban a híresztelt téli elszállásolásokra vonatkozott. »Sok helyekről bizonyosan értettük, — úgymond — hogy a jövő télre ismét quártélyul az ő felsége hadait nemcsak birodalmunk széliben, sőt ide be Erdélyben akarják osztani;« a rendek azonban kérik a királyt és minisztereit, hogy »quártélylyal, annonával és pénzadással« ne terheltesse, — »mert egyáltalában lehetetlen ez hazának azt a nagy terhet elviselni, annyi esztendők alatt való változások és sok teherviselések csaknem utolsó szükségre juttatván« az országot. Erdély a töröknek is kénytelen adózni, mert a porta »őstől maradt országának« tartja s ezért »mihelyt értené az ő felsége hadainak . . . quartélyban való bejövését, kétség nélkül ő is erejét erre fordítván, bejöne, itt nem patialná az ő felsége hadait, sőt . . . Erdélyt megülhetné.« Kérik továbbá a királyt, hogy a törökkel kötendő békében gondoskodjanak Erdély érdekeinek védelméről, az ország adóját legfeljebb 15 ezer aranyban állapítván meg s biztosítván egyúttal a régi határokat a szabad fejedelemsválasztás jogával együtt. A fejedelemség és a magyar királyság közjogi viszonyát szabályozó diplomában Kolozsvár és Déva átadásáról említés se történjék; a követ végül a király előtt a magyarországi protestánsok szabad vallásgyakorlata érdekében is emeljen szót, — »protestáljon . . . az evangelikusok residensek előtt, ha az persecutiót megengedtetik, az ő urok ad számot Isten előtt róla.«²⁾

Az utasítás fogalmazásakor a delegatio, de talán az egész erdélyi közvélemény is a Sándor Pál kapitihától beküldött jelentések hatása alatt állott, melyek a török hadak győzelmes előnyomulásáról és a császáriak kudarczairól részletes tudósításokat tartalmaztak.³⁾ Ez magyarázza meg nemcsak a porta

¹⁾ Iratai 1687 aug. 2-ról. Erd. Orsz. Eml. XIX. 193—94. ll.

²⁾ 1687 aug. 14-ről. Alvinczy Okmt. III. 170—73. ll.

³⁾ 1687 július 22-ről és 30-ról. Alvinczy Okmt. II. 202—208. ll.

közvetlen beavatkozásának valószínűségére való hivatkozást, hanem az utasítás hangjának önérzetességét is, mely a bécsi udvarral való diplomatai tárgyalásokat jóformán csak mint egyenrangú fél volt hajlandó folytatni. Arról, hogy *Károly lotharingiai herceg* augusztus 12-én Nagyharsány mellett elhatározó győzelmet aratott a nagyvezér seregén,¹⁾ Erdélyben csak augusztus végén értesültek, de akkor is bizonytalan, valószínűtleneknek látszó jelentésekből, úgyannyira, hogy Apaffi azt is kész volt feltételezni, hogy »magok költött hírei a németeknek effélék.«²⁾ A császári hadak jelentékeny győzelmei az alkudozások sorsát természetesen előre eldöntötték. Gyulai szerint »mennél inkább győzedelmeskednek, annál felljebb látnak és mindnyájan csak azt mondják, lehetetlen, hogy ne segítse és ne segítse az ő felsége hadát, mert az szükséges.«³⁾ I. Lipót szeptember 27-ki *resolutioja* mindamellett igen előzékeny hangon foglalkozott a követi utasításban foglalt kívánságokkal; a király elismeri benne, hogy a katonai elszállásolások nagy anyagi megterheléssel járnak, de azok a háború szükségképeni következményei, melyek elhárítása nem áll módjában. Egyébiránt az erre vonatkozó összes intézkedések és tárgyalások irányítása, illetőleg végrehajtása jelenleg Károly lotharingiai herceg hatáskörébe tartozik, ki a lehetőség szerint tekintetbe fogja venni Erdély érdekeit is; igéri azonban, hogy a törökkel kötendő békében Erdélyt nem mellőzi s a fejedelemségnek a vallásszabadságot és a birtokügyeket illető előterjesztéseire is figyelemmel lesz.⁴⁾

Mire a királyi végzések a fejedelem és a Caraffával a téli elszállásolások ügyében tárgyalásokat folytató radnóti dele-

1) *Rónai Horváth Jenő*: Magyar hadi krónika. 266—68. ll. Tört. Tár. 1886. 319—20. ll. *Duldner*: id. dolg. Archiv. XXX. 188—90. ll.

2) Szept. elsején kelt levele Teleki Mihályhoz. Erd. Orsz. Eml. XIX. 203. l.

3) Szeptember 25-ről. Magy. Tört. Tár. XIX. 214—15. ll. és Erd. Orsz. Eml. XIX. 207—208. ll. Ugyanott (XIX. 209—11. ll.) Gyulainak egy másik jelentése is olvasható, ez azonban, mint tartalma mutatja, Gyulai márcziusi követségének irataihoz tartozik. V. ö. Alvinczy Okmánytára. II. 117—119. ll.

4) Alvinczy Okmt. II. 210—12. ll. *Szász K.*: Sylloge etc. 37—39. ll.

gatio ¹⁾ tudomására jutottak, a helyzet Erdélyben is fordulópont felé közeledett. Szeptember 30-án ugyanis Radnótra érkezett Br. Houchin Pál szatmári parancsnok, ²⁾ kinek jöveteléről egyébiránt már korábban értesültek ³⁾ s október elsején az Erdély felé nyomuló *Károly herceg* ⁴⁾ nevében a következő *feltételeket* terjesztette a delegatio elé: A fejedelem bizonyára hallotta az aug. 12-ki nagy ütközet hírért, mely a keresztény hadak fényes győzelmével végződött; a diadal következtében ő felsége a legközelebbi hadjárat céljául a tiszántúli részek felszabadítását tűzte ki. Minthogy pedig a fejedelem kötelező ígéretet tett arra nézve, hogy a Tiszántúl visszavételét célzó támadás esetén a császári hadakat élelemmel segíteni fogja, a király kétségtelennek tartja, hogy Apaffi ígéretének meg fog felelni. Másfelől azonban köztudomású tény az is, hogy a porta újabban Erdély végleges leigázására törekszik, számolni kell tehát azzal az eshetőséggel is, hogy Erdély a közel jövőben véres háború színhelyévé válhatik s így a fejedelem már most gondoskodjék a császári hadakkal való jó viszony fentartásáról. Ezért javasolja, hogy Apaffi két tanácsosát haladéktalanul küldje a herceg táborába a legsürgősebb teendők megállapítása végett. Ezen teendőkről a hercegtől küldött újabb utasítás alapján már most tájékoztathatja a rendeket. E szerint:

A fejedelmi megbízottaknak teljes meghatalmazást adjanak bizonyos gabonamennyiség szállítására vonatkozólag, mely a Szentjobb felé közeledő császári hadsereg számára azonnal kiszolgáltatandó volna, hogy a szükségét szenvedő hadak a lakosság zaklatására utalva ne legyenek; az élelmezés mennyisége még akkor is megállapítandó volna, ha a császári haderő a tél folyamán táborhelyeken tartózkodnék. (1 p.) A háború tartamára a megszállásra alkalmas várak, városok és helyek adassanak át feltételek mellett a császári katonaság számára, hogy a hadműveletek sikere biztosítva legyen. (2. p.)

¹⁾ Iratai Alvinczy Okmt. III. 174—176. ll.

²⁾ I. Apaffi Mihály naplója. Erdélyi Múzeum. 1900. 279. l.

³⁾ Houchin levelei szept. 14 és 16-ról a menedéklevelek ügyében. Erd. Orsz. Eml. XIX. 204—205. ll.

⁴⁾ R. Horváth Jenő: Magyar hadi krónika. 269—70. ll. Duldner: id. dolg. Archiv. XXX. 190. l.

Végül ha a kedvezőtlen időjárás miatt a tervezett őszi hadjárat halasztást szenvedne, a fejedelem a joghatósága alá tartozó területeken bizonyos számú császári haderő részére téli szálláshelyeket engedélyezzen, ebben is a többi keresztény fejedelmek példáját követvén, kiknek a nagy távolság miatt török támadástól nem kell ugyan tartaniok, de a kik keresztényi buzgalomtól ösztönöztetvén, seregeiket a szükségesekkel együtt a szent szövetség céljaira átengedték. (3 p.)¹⁾

A delegatio a feltételeket még aznap tárgyalás alá vevén, akként határozott, hogy »semminemű véghelyekben az ő felsége praesidiuma ne recipiáltassék, nagyobb gonoszt itilvén abban, ha ultro megengednők, hogy praesidiumot vigyenek erősséginkben, mintha Isten itiletiből erővel vennék magoknak«; a kilátásba helyezett 20 ezer köböl búzát azonban »ő felsége hadai szükségére« megadják.²⁾ Egyébként a *herczeghez küldendő követség* tagjaiul Bánffy Györgyöt, Alvinczy Péter ítélő mestert és Bálintit Zsigmondot választották, *utasításul* adván részökre, hogy a herczegtől beküldött pontokra a következőkép válaszoljanak: Tény, hogy a rendek annak idején kijelentették, hogy Várad ostroma esetén a császári hadakat húszezer köbölnyi búzával segítik, ha pedig más közel való erősségeket szállanak meg, tizezer köböllel; »ez ígétöket most is tartják, de tekintettel a nagy szegénységre, mégis annyi módosítással, hogy a nevezett gabonamennyiség két részletben szállíttassék a táborba. A császári csapatoknak erdélyi várakba való fogadását teljesíthetetlennek tartják; a király eddig nem sürgette, hogy Erdély Várad és Temesvár visszavétele előtt nyíltan elszakadjon a portától, már pedig a német őrsegek befogadása a nyílt elpártolással egyértelmű volna; a rendek ezen feltételben bizalmatlanságot látnak, ámbár az utóbbi két esztendő eléggé beigazolhatta »sok és nagy jeleit igaz« devotiojuknak. A herczeg kívánságát azzal indokolja ugyan, hogy »bevívén az praesidiumokat, sedes belli nem lesz az ország«, a rendek felfogása szerint azonban »inkább úgy lesz sedes belli,« ha német őrsegek szállják meg a várakat. Mindezeket nem tekintve,

1) 1687 okt. 1. és 2-ról. Alvinczy Okmt. II. 215—19. II.

2) Alvinczy Okmt. III. 179. I.

»a császár ő felsége ígérte kegyelmesen, hogy szabadságinkban meg nem bánt; miben lehetne szabadságunknak egy nagyobb megbántódása, mintha várainkban praesidiumot teszen.« A téli elszállásolás ellen is tiltakoznak, mert az ország anyagi romlását, sőt a török-tatár hadak beütését idézné elő. »Megizente sokszor a fővezér, soha többé nem szenved, mihelt hallja, csak mi része jött is birodalmunkba az német hadnak.« A herczeg tehát »legyen contentus annyi annonának s pénznek igiretivel és az hadakat ne küldje be;« »az igirt pénzben acceptáljanak marhát, juhot, bort is.« A herczeg meg lehet arról győződve, hogy »az szívét az keresztyénséghez tartotta Erdély mindenkor, s ha a multban voltak is olyan jelenségek, melyek az ellenkezőről tennének tanúbizonyságot, a követek megmondhatják, hogy »mindeneket az töröktől való félelemtől viseltetve és kételenségből s kemény parancsolatjából kellett cselekedni.«¹⁾

A delegatio kiküldöttei Károly herczeggel *Somlyó közeleiben* találkoztak s vele október 10. és 11-én az utasításokban foglalt válaszpontok s bizonyára a Haller-féle diploma kifogásolt helyei felett is²⁾ tárgyalásokat folytattak,³⁾ de eredménytelenül. A herczeg hallani sem akart engedményekről, viszont az időt sem kívánta meddőknék ígérkező diplomatiái alkudozásokkal elvesztegetni s azért a követek eltávozása után Veteranit egy csapattesttel előre küldvén, okt. 17-én *Kolozsvárt megszállotta*, melynek kapitánya egyébként a várost már előzőleg elhagyta.⁴⁾ S miután a herczeg a lakosokat politikai jogaik, kiváltságaik és szabad vallásgyakorlatuk tekintetében külön biztosító levéllel megnyugtatta,⁵⁾ Kolozsvár még az nap (okt. 18.) megnyitotta kapuit a német hadak előtt.⁶⁾ Október 21-én *Szamosújvár* is Veterani birtokába jutott »minden lövés

1) 1687 okt. 6-ról. Alvinczy Okmt. II. 223—27. ll.

2) V. ö. az okt. 4-ki radnóti tanácskozás erre vonatkozó javaslataival. Alvinczy Okmt. II. 219—21. ll.

3) *Almády István* naplója. (M. H. H. S. S. XXIII. 711—12. ll.) *Duldner*: id. dolg. Archiv. XXX. 193.

4) *Jakab Elek*: Kolozsvár város tört. II. 790. l.

5) 1687 okt. 18-ról. Erd. Orsz. Eml. XIX. 216—17. ll.

6) *Jakab E.*: i. m. II. 791. l. *Wass György* okt. 19-ét említ. Naplója 65. lap.

és obsidio nélkül¹⁾ Besztercze azonban ez alkalommal még ellenállott a császári tábornoknak.²⁾

Apaffi időközben Szebenből³⁾ folytatta tanácskozásait a dél felé nyomuló Scherfenberggel.⁴⁾ Követei⁵⁾ a tábornokkal *Küküllővárt* találkoztak, kitől október 22-én behatóan értesültek a kérdéses *követelések* részleteiről is. A fejedelem és a rendek — úgymond — jól tudják, hogy a császári haderő legközelebbi törekvése a török kézben lévő keletmagyarországi várak visszafoglalására irányul; a vállalkozás sikere elsősorban Erdély érdeke, de egyúttal közreműködésétől függ megvalósulásának lehetősége is. A siker főfeltétele abban rejlik, hogy a császári hadak a tavasz beálltával műveleteiket haladéktalanul megkezdjék s ezért szükségessé vált azok egy részének az erdélyi várakban és városokban való téli elszállásoltatásuk. Jelenleg nincs szó a mintegy 50 ezer főnyi haderő elhelyezéséről, hanem csupán 18 ezer emberéről, vagyis 24 ezer legénységi s 16 ezer lóportió természetben való beszolgáltatásáról s azonkívül 900 ezer rénes frt. fizetéséről, mikkel szemben a lakosság vagyonbiztossága tekintetében kezességet vállalnak. A katonaság olyan városokban és erősségekben helyezendő el, melyek taktikailag fontossággal bírnak, tehát mindenekelőtt Besztercze, Szeben, Déva, Gyulafehérvár, Szászsebes és Szászváros városokban és a tatárok betöréseinek leginkább kitett szorosokban. Mindezen intézkedések főleg Erdély érdekeinek védelmére irányulván, a herczeg azok elfogadását kétségtelennek tartja; a végleges válaszadásra két napi határidőt engedélyez.⁶⁾

A követek a körülmények kényszerítő hatása alatt belátták

¹⁾ *Wass György* naplója. 65. l.

²⁾ *Almády István* naplója. U. ott. XXIII. 712. — *Duldner* a tábornoknak a városba való bevonulásáról ír. (Archiv. XXX 194.), de Almády erről nem ad felvilágosítást; nem említi a város elfoglalását a »Nova Periodus« sem. *Alvinczy Okmt.* II. 229. l.

³⁾ Ide október 16-án érkezett. Naplója Erd. Múzeum. 1900. 279. l.

⁴⁾ V. ö. okt. 19-ki levelével. Erd. Orsz. Eml. XIX. 211—12. ll.

⁵⁾ Bánffy Györgyön és Bálint Zsigmondon kívül Thoroczky István és Werder György szebeni szenátor. Utasításukat okt. 19-ről Magy. Tört. Tár. XX. 111—18. ll. *Duldner*: Archiv. XXX. 194. l.

⁶⁾ *Alvinczy Okmt.* III. 185—88. ll.

ugyan, hogy az eljők terjesztett feltételekkel szemben eddig követett visszautasító magatartásuk tarthatatlan s hogy a herczeg álláspontjához lényeges mértékben közeledniök kell, *a feltételeken való enyhítést* mindamellet megkísérelték. Elsősorban az elszállásolásra kijelölt katonaság számát sokallották, mert Erdély jelenlegi gazdasági helyzete félannyi katona ellátására sem elegendő s így havi 50 ezer magyar frtnál és 20 ezer köből búzánál többet nem adhatnak, de azt is csak úgy, hogy a pénzösszeg kétharmadát természetben szállíthassák be. A szálláshelyek tekintetében is vannak nehézségek. Szeben ugyanis ez alkalommal a fejedelem és a rendek tartózkodási helye, Gyulafehérvár állandó fejedelmi székhely, Besztercze semmiféle szoros közelében nem fekszik, a védelmi állapotban nem lévő Déva várába alig fér kétszáz ember. Szászvárosra és Szászsebesre vonatkozólag a delegatio rendelkezését kell bevárniok. Kolozsvár és környéke azonban, nemkülönben Somlyó és vidéke, melyeket a herczeg különben is megszállva tart, katonai szálláshelyekül teljesen elegendők; ha Erdélyt Gyulafehérvárig elfoglalnák, a rendek a felajánlott összeg beszolgáltatására képtelenek volnának. Azok a szorosok, melyek a tatár beütések útjába esnek, nincsenek védelmi állapotban. Egyébként gondjuk lesz arra, hogy a függő kérdésekre a rendelkezésökre álló rövid idő daczára is, a kitűzött határidőn belől választ adjanak.¹⁾

VIII.

1687—1692.

Balázsfalvi szerződés 1687 okt. 27. ; jelentősége és végrehajtása. Erdély elszakadása a portától, visszakapcsolása Magyarországhoz. Az 1688 május 10-ki fogarasi országgyűlés. Nagy Pál, Vay Mihály követsége. Apaffi halála, Thököly fejedelemsége. Bethlen Miklós követsége. A Diploma Leopoldianum és hatása.

Az október 22-e óta megszakítás nélkül folyt tárgyalások ²⁾ Károly herczeg megérkezése után Balázsfalván véget érven,

¹⁾ Alvinczy Okmt. III. 188—91. II.

²⁾ A részletekre I. Alvinczy Okmt. III. 191—94. Magy. Tört. Tár.

október 27-én végre létrejött a *balázsfalvi szerződés* név alatt ismert államokirat, melynek lényegesebb pontjai a következők: Az erdélyi fejedelem a király és a kereszténység közös érdekei iránt való buzgalomból a császári hadak egy részét a jelen téli időszak tartamára Erdélybe fogadja és megnyugszik abban, hogy azok kellő fegyelem alatt Szeben, Kolozsvár, Besztercze, Gyulafehérvár, Szászsebes, Szászváros, Vásárhely, Déva, Szamosújvár, Somlyó, Monostor és Tövis városokban és várakban arányosan elosztassanak. A rendek az egész elszállásolási időre az ekként elhelyezett katonaság élelmezéséről gondoskodni¹⁾ s részére meghatározott részletekben 700 ezer rénes frtot fizetni tartoznak.²⁾ Megjegyzendő azonban, hogy a jelen elszállásolási időre kirótt pénz- és természetbeli szolgáltatmányok csupán a tulajdonképeni Erdélyre, de nem egyúttal a hozzákapcsolt magyarországi részekre is vonatkoznak, mert az utóbbiakban az elszállásolás Erdélytől függetlenül fog megtörténni. Ez a megkülönböztetés mindamellett a fejedelemnek azon részek felett gyakorlott joghatóságát egyáltalában nem érinti.³⁾ A fejedelmi család udvarával, a rendek és az erdélyi katonaság az esetleges ellentétek kikerülése végett Szebenből biztonságban kivonulnak; a fejedelmi család, a tanácsosok, delegatusok, fő- és köznemesek, a szebeni tisztek és a városi senatorok háza az elszállásolás alól mentesek, a magistratusnak azonban gondoskodnia kell a tábornok és a katonaság tisztességes és megfelelő szálláshelyeiről. A négy bevett vallás szabad gyakorlata biztosíttatik, a paplakok és iskolahelyiségek katonai szállásokul fel nem használhatók. A mostani fejedelemnek,

XX. 118. s köv. ll. *Duldner* id. dolg. Archiv. XXX. 195—6. Erd. Orsz. Eml. XIX. 31—32. ll.

¹⁾ Ezen idő alatt beszolgáltatni tartoznak 66 ezer köből búzát vagy lisztet, 39.600 mázsa húst, 7000 negyven vedres akó bort, 130 ezer köből zabot, 144 ezer mázsa szénát, 480 ezer köteg szalmát. Mindezen czikkek hónaponként szállítandók be; fát, sót, világítást az illető szálláshelyek adnak.

²⁾ Így nov. 15-ig befizetni kötelesek 75.000 frtot; 1688 jan. 1-ig 150 ezer, febr. 1-ig 125 ezer, márcz. 1-ig 100 ezer, ápr. 1-ig 100 ezer, máj. 1-ig ismét 150 ezer és végül június 1-ig 50 ezer frtot.

³⁾ A partiumbeli megyék mindamellett ettől fogva 1709-ig, illetőleg 1732-ig pénzügyileg Magyarországhoz tartoztak.

valamint fiának fejedelmi joghatósága minden tekintetben érvényben marad, jövedelemforrásai meghagyatnak; az összes polgári és katonai hivatalnokok s tisztek hatósága, a várak, városok és lakosok jogai, kiváltságai, a mindenkori erdélyi fejedelmektől tett adományok, kiváltságok jogerőseknek tekintendők s a jövőre nézve sem korlátozhatók. A katonai szálláshelyeken tartózkodó polgárság vagyonával szabadon rendelkezik; az ország minden rendű lakosának jogában áll lakóhelyének megválasztása, az országban való járás-kelés, a megerősített helyekbe való költözés, főleg ellenséges támadás esetén, mikor is a katonaság az ország és a rendek védelmére köteles. Az árulóknak hitel nem adható; a katonák a lakosság személybiztonságát tiszteletben tartják s vagyonában nem károsítják; a kereskedelem Erdélyben és a részekben szabad. Az őrségek a tavasz beálltával kivezettetnek, hacsak a háború kényszerűsége e tekintetben módosítást nem tesz szükségessé. A várak, városok és erősségek hadiszereit igénybe nem veszik, általában véve az őrségek az ország lakosainak károkat nem okoznak; a polgárság a kapuk, tornyok és bástyák őreitől ki nem zárható, a századok kiváltságai azok és a kulcsok őrizetét illetőleg továbbra is érvényben maradnak. A szőkevények egyik féltől sem fogadhatók be; a törökkel kötendő békében Erdélyről is gondoskodnak; az országgyűlések összehívása nem korlátozható.¹⁾

A balázsfalvi szerződést nyomon követte a *fontosabb várak megszállása*,²⁾ s ezzel végrehajtása befejezettnek volt tekinthető. *Teleki* a szerződést a Haller-féle egyezségnél állítólag jobbnak tartotta,³⁾ mert a statusquot Erdély területi elhelyezkedésében, közjogi vonatkozásaiban és nemzetközi helyzeté-

¹⁾ 1687 okt. 27-ről *Szász K.* : Sylloge etc. 24—36. ll. és *Gooss* : id. kiadv. 894—901. ll. Tartalmilag Duldner I. : id. dolg. Archiv. XXX. 196—98. és Erd. Orsz. Eml. XIX. 32. l.

²⁾ »Szebenben küldött ő felsége (a herczeg) Saffenberk generállal együtt négy regimentet, Fejérvárra Veterani generállal négy regimentet, onnét visszafelé indulván, Beszterczére Picolomini generállal három regimentet, Kolozsvárat hagyott három regimentet, az többivel maga ő felsége kiment.« *Wass György* naplója. 67. l.

³⁾ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 59. l.

ben egyaránt változatlanul meghagyta, az ország alkotmányát sem módosította, sőt a megszállást is csak ideiglenes jellegű biztosító intézkedésként tüntette fel. *Bethlen Miklós* már más-kép fogta fel a szerződés lényegét. »Ez — úgymond — olyan a diplomához, mint jég a gyémánthoz képest...; ez a jéggel együtt elmégyen tavasszal, mert ez a téli quartélylyal együtt expíral, azután ehhez a német nem tartja magát, nem is obli-gálja magát tovább... Ez napságtól fogva Erdélyben nem a fejedelem, hanem ők parancsolnak.«¹⁾ »Soha könnyebben sem pogány, sem keresztény egy országhoz s olyan könnyen nem juta, mint akkor a német Erdélyhez«, — írja *Cserei* is a szerződés létrejöttének körülményeire utalva,²⁾ — s való-ban, Erdély katonai megszállása az alkotmányos formák érvé-nyességének látszólagos, sőt tüntető tiszteletben tartása mellett is, a fejedelemség önálló, nemzeti jellegének csendes elenyész-tét s egy új kormányforma kialakulásának kezdetét jelentette.

A szerződésben kikötött szolgálmányok behajtására és arányos elosztására vonatkozó intézkedéseket az Apaffitól november 7-re összehívott *fogarasi országgyűlés* megállapítván,³⁾ a delegatio azok foganatosítását haladéktalanul elrendelte,⁴⁾ a nélkül azonban, hogy a végrehajtás nyugodt lebonyolítását biztosíthatta volna. Az ellentétek a szolgálmányok erőszakos és kíméletlen behajtása miatt napirenden voltak s csakhamar nyilvánvaló lett, hogy a császári katonaság Erdélyt fegyverrel meghódított tartománynak tekinti, mely a kirótt adónemek beszolgáltatására feltétlenül köteles. Az ország külön állami-ságát és közjogi önállóságát biztosító szerződési pontok a gya-korlatban üres formákká váltak, mert érvényesítésök a katonai túlhatalommal szemben eleve is kilátástalannak látszott.⁵⁾ Erdély ellenállás nélkül való behódolása azonban fontos tanul-ságokat tartalmazott épen a bécsi udvar jövő politikai törek-

¹⁾ *Bethlen Miklós* : U. ott. II. 59—60. ll.

²⁾ *Cserei Mihály* históriája 177. l. Idézve Erd. Orsz. Eml. XIX. 32. lapon is.

³⁾ A részletekre l. *Alvinczy Okmt.* II. 320. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XIX. 33—36. ll. *Duldner* : id. dolg. Archiv. XXX. 201. s köv. ll.

⁴⁾ Erre vonatkozólag *Alvinczy Okmt.* II. 264. s köv. ll.

⁵⁾ V. ö. *Duldner* : id. dolgozatával. Archiv. XXX. 205. s köv. ll.

véseire nézve, mely most a Haller-féle egyezséget a megváltozott viszonyokra való utalással hatályon kívül helyezvén, a balázsfalvi szerződést végérvényesnek jelentette ki,¹⁾ sőt egyidejűleg a *Felső-Magyarország és Erdély főhadparancsnokává kinevezett* ²⁾ *Caraffát* Erdély nemzetközi, illetőleg közjogi helyzetének megváltoztatására is utasította.³⁾

A balázsfalvi szerződés — mint említettük — Erdély és a porta viszonyát nem érintette, de tulajdonképen nem is érinthette, mert az udvar a megszállást mindenkor ideiglenes taktikai intézkedésnek tüntette fel, melyet a porta ellen irányuló támadó hadműveleteivel indokolt. Innen van az, hogy a *porta és Erdély közjogi viszonya* az utóbbi évek alatt, sőt a balázsfalvi szerződés után sem változott; Erdélynek s a bécsi udvarnak tehát a porta tényleges beavatkozása lehetőségével még mindig számolnia kellett.⁴⁾ Igaz ugyan, hogy a császári haderő győzelmes hadjáratai következtében ezen eshetőségek jelentékenyen csökkentek, de azért az udvar is kétségtelennek tartotta, hogy Erdély birtoklása csakis ezen függő közjogi viszony felbomlása után mondható véglegesnek. A porta és Erdély közt épen 1688 márczius havában élénkebbé váló diplomatai érintkezés kapcsán,⁵⁾ melyről a febr. 8-a óta Szebenben tartózkodó Caraffa ⁶⁾ bizonyára tudomást szerzett, a tábornok végre időszerűnek tartotta tulajdonképeni megbízatása foganatosítását, annál is inkább, mert a megoldás az ez évi támadó hadműveletek szempontjából is sürgősnek látszott. Április vége felé tehát »parancsolá a fejedelemnek, hogy név szerint Telekit, Székely Lászlót, Bethlen Gergelyt, Eleket, Miklóst,

¹⁾ Gyulai 1687 nov. 17-ki jelentése. M. Tört. Tár. XIX. 215—16. és I. Lipót 1688 jan. 4-ki válasza a követeknek. *Szász K.*: Sylloge. 22—24. ll. és Alvinczy Okmt. II. 290—91. ll.

²⁾ Caraffa 1687 nov. 16-ki levele. Erd. Orsz. Eml. XIX. 248. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. XIX. 41. l.

⁴⁾ V. ö. Juszuf basa küldetésével. Erd. Orsz. Eml. XIX. 269—71. Apaffi levelei decz. 28-ról és 1688 jan. 8-ról. Török-magyarkori Államokmt. VII. 286—87. ll.

⁵⁾ Baló Mátyás márczius 1-én kelt követi utasítása. Erd. Orsz. Eml. XIX. 335. l. Sándor Pál naplója. Magy. Tört. Tár. XIX. 190—91. lapok.

⁶⁾ Caraffa 1688 febr. 5-ki levele. Erd. Orsz. Eml. XIX. 323—24. ll.

Frank Bálintot, Bánfy Györgyöt, Apor Istvánt, Sárosi János, Alvinczi Péter két ítélőmestert küldje *Szebenbe*,¹⁾ kik oda megérkezvén,²⁾ eléjök öt pontból álló *javaslatot* terjesztett, melyek lényege szerint: Erdély fogadja el I. Lipót fenhatóságát, a királyt és utódait az 1687. *pozsonyi országgyűlési végzéseik értelmében* ismerje el törvényes uralkodóku!; Fogaras kivételével mindazon várakban, melyek megszállása taktikai okokból szükségessé válnék, — császári őrség legyen elhelyezhető.³⁾ A *fogarasi delegatio* Caraffa előterjesztéseit azonnal tárgyalás alá vevén,⁴⁾ a követeket azzal az utasítással bocsátotta vissza,⁵⁾ hogy a mindenkori magyar királyok fenhatóságának elismerését, vagyis a portától való nyílt elszakadást csakis a következő *feltételek* mellett tartja teljesíthetőnek: A négy bevett vallás szabad gyakorlata, az egyházak, iskolák, collegiumok és jövedelmeik fentartása a jövőre is biztosíttassék; a szabad fejedelemsválasztást »semmi szín és praetextus alatt« ne módosítsák; az ország összes lakóinak szabadsága és kiváltságai épségben maradjanak. Szabályozni kívánja a várakban levő császári csapatok számát, jogkörét és politikai helyzetét, nemkülönbben a megszállással kapcsolatos egyéb ügyek elintézésének módját is; az összes államjövödelmek kizárólagos birtokosául a fejedelmet óhajtja tekintetni; a török háború befejeztével a császári csapatok valamennyi várból kiviendők s Erdély a békekötésbe befoglaltassék; az idegen államokhoz való követküldés joga épségben maradjon. »A Partiumot Erdélytől elszakasztani nem igyekeznek, hanem azt is usque ad suos et antiquos limites engedik« bírni; az erdélyi hadak felkelését és »ez hazából való kivitelit« nem követelhetik.⁶⁾

A tábornok azonban feltételekhez nem kötött hódolati nyilatkozatot kívánt s így a követek a május 9-ki okiratban I. Lipóttól a fejedelemség jogainak és kiváltságainak meg-

1) *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 74. l.

2) 1688 április 24-ki megbízólevelök. Erd. Orsz. Eml. XIX. 401. l.

3) *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 78. l.

4) A votumok Erd. Orsz. Eml. XIX. 402—404. ll.

5) A fejedelem és a rendek megbízólevelei május 3-ról. U. ott. XIX. 405—406. ll. és *Szász K.*: Sylloge. 39—40. ll.

6) 1688 május 3-ról. Erd. Orsz. Eml. XIX. 406—409. ll.

tartását csak általánosságban kérhették s egyedül a vallás-szabadság biztosítását emelhatték ki külön kívánságként.¹⁾ Hozzájárultak azonfelül *Caraffa* azon követeléséhez, hogy Huszt, Görgény, Kővár és Brassó várakba is német őrség szállásoltassék, mindössze annyi megszorítással, hogy a nevezett erősségek összes jövedelmei továbbra is a fejedelmet illessék, ki azokban gazdasági ügyei vezetésére számszerint megállapított hivatalnokokat és szolgákat tarthat; a várak hadiszerei érintetlenül megmaradjanak; kiüresítésök a háború befejezésétől függ; a lakosság azokat szükség esetén menedékhelyekül használhatja; Erdély mindennemű jövedelemforrásai, a templomok, iskolák és a kincstári helyiségek jelen állapotukban meghagyatnak.²⁾ A szerződéseket Apaffi és a rendek elfogadván,³⁾ a várak átadása is megtörtént,⁴⁾ bár a megszállás ellen tiltakozó *Brassó* csak az erőszaknak engedve nyitotta meg kapuit a német őrség előtt.⁵⁾

Erdély visszacsatolása a magyar királysághoz a május 9-ki szebeni nyilatkozattal tulajdonképen befejezést nyert; a fejedelemség közjogilag is új alapokra helyezkedett, érdekei ennek következtében a magyar királyságéival teljesen egybeforrtak s csupán az vált kérdésessé, hogy a közjogi változás kapcsán mennyiben sikerül fentartani a fejedelemség állami életének eddig jobbra független berendezkedését. A szebeni nyilatkozat e tekintetben kitért a döntés elől s csupán általánosságokra szorítkozott, melyek értelmezése természetesen az udvar belátásától volt függővé téve. A május 10-én meg-

¹⁾ 1688 május 9-ről. *Szász K.*; Sylloge. 40—45. ll. Erd. Orsz. Eml. XIX. 50. l. *Gooss*: id. kiadv. 914—17. ll.

²⁾ Május 9-ről. *Magy. Tört. Tár.* XXI. 225—26. ll. és *Alvinczy Okmt.* III. 201—203. ll..

³⁾ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 83. l.

⁴⁾ Apaffi május 3-án kelt rendelete a görgényi (Erd. Orsz. Eml. XIX. 409—10. ll.), május 7-ről a kővári őrséghez. *Tört. Tár.* 1885. 553—54. ll. V. ö. azonfelül *Teleki Mihály* máj. 10-ki levelével. U. o. 1885. 555—58. ll. *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. 204. l. Szolnok-Dobokamegye monogr. VII. 336. l.

⁵⁾ Az erre vonatkozó okiratok Erd. Orsz. Eml. XIX. 435—70. ll. és *Alvinczy Okmt.* III. 205—206. ll. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 94—96. ll. *Cserei Mihály* históriája. 183—84. ll. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó.* IV. 110, 299, 346. ll. *Duldner*: id. *dolg. Archiv.* XXX. 215—18. ll.

nyílt *fogarasi országgyűlés* azonban¹⁾ a későbbi ellentétek elkerülése végett Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyát már most kívánta szabályozni s június 1-én Caraffához beküldött javaslataiban részletesen körvonalozta álláspontját mindazon kérdésekben, melyek felfogása szerint Erdély jövő közjogi helyzetére nézve fontossággal bírtak. Kívánják ugyanis a négy bevett vallás feltétlen szabad gyakorlatát, a templomok, iskolák, lelkészlakok változatlan fentartását; a jelenlegi és az utódául már megválasztott fejedelem méltóságában, jogkörében, czímeiben, jövedelmeiben meghagyassék, haláluk után a fejedelmválasztás joga a rendeket illesse a király jóakarató ajánlása alapján s az így megválasztott új fejedelem az összes fejedelmi jogoknak részese legyen, egyedül a királytól függjön s méltóságban a magyarországi nádort megelőzze. A *jus patronatus* ne hozassék be Erdélybe; a mindenkori fejedelmi adományok, kiváltságok, a hazai törvények és szokások kétségtelen érvényességűeknek tekintendők; az erdélyi joghatóság alá tartozó magyarországi részekben a törököktől visszafoglalt és visszafoglalandó birtokok az erdélyieket illessék; az erdélyieknek jogos birtokigényei a magyar királyság területén is elismertessenek; a szabad kereskedelem biztosíttassék, a szőkevények és árulók mindkét részről kiadandók. Kívánják Erdélynek a katonai beszállásolástól való mentességét s ennek megváltása fejében évi 50 ezer tallért felajánlanak; a porta ellen viselt háború befejeztével kötendő békébe Erdély is befoglaltassék s ugyanakkor a császári katonaság az összes várakból kivittessék; veszedelem esetén a fejedelmi család és az ország lakosai az erősségekbe húzódhassanak; a multa nézve teljes amnestia legyen és végül, ha a fejedelmi család, a főrendek és nemesek a török-tatár támadások miatt menekülni volnának kénytelenek, a király gondoskodjék Magyarországra való befogadásukról.²⁾

Az országgyűlés javaslatait *külön küldöttség* ³⁾ hozta Caraffa

1) Erd. Orsz. Eml. XIX. 415. s köv. ll.

2) 1688 június 1-ről. *Szász K.*: Sylloge. 45—49. ll. Tartalmilag Erd. Orsz. Eml. XIX. 52. l. *Duldner*: id. dolg. Archiv. XXX. 219—20. ll.

3) A küldöttség tagjai Bethlen Elek, Macskássy Boldizsár, Frank János és Alvinczy Péter voltak.

tudomására, kit a fejedelem egyúttal azok pártoló felterjesztésére is felkért.¹⁾ I. Lipót június 17-ki *válasza* azonban csak általánosságokat tartalmazott; kifejezést adott ugyan megelégedésének, hogy a rendek a portától nyíltan elszakadván, a magyar királyok fenhatóságát egyszersmindenkorra elismerték s ezért őket hathatós védelméről s a vallásszabadság feltétlen érvényességéről, a katonai visszaélések korlátozásáról biztosítja is, — egyéb kívánságaik érdemleges elbírálását azonban a folyó török háború befejezésétől teszi függővé.²⁾ A közjogi helyzet eldöntetlen részletkérdései megoldásának bizonytalan határidőre való elhalasztása a bécsi udvar szempontjából óvatos diplomatai lépés volt, mert az udvar jövő ténykedését előzetes megállapodásokkal korlátozni nem akarta. S bár a rendek *Nagy Pál követsége* útján,³⁾ majd a szeptember 27-én megnyílt *radnóti országgyűlés*⁴⁾ határozatából kifolyólag I. Lipótól a július elseji felterjesztés megerősítését ismételten megsürgették,⁵⁾ — a resolutio tekintetében mindössze annyi haladás történt, hogy Nagy Pál november 9-én, — talán Caraffa közbenjárására⁶⁾ — a királynak részletes *memorandumát* benyújthatta.

Az emlékirat tulajdonkép a június elseji felterjesztés részletezése, de egyszersmind az utóbbi évek folyamán felmerült konkrét birtokügyi és gazdasági sérelmek orvoslásának sürgetése is. Benne mindenekelőtt a június 17-ki diploma azon kifejezése esik kifogás alá, mely a »bevett és eddig tűrt« vallás szabad gyakorlatát emlegeti,⁷⁾ holott Erdélyben mindenkor

1) 1688 június 1-ről. Erd. Orsz. Eml. XIX. 479—80. ll.

2) Június 17-ről. *Szász K.*: Sylloge. 50—51. ll.

3) Jelentése 1688 okt. 21-ről. Erd. Orsz. Eml. XX. 122—24. ll.

4) 1688 szept. 10-ki meghívója. Erd. Orsz. Eml. XX. 103. l. Iratai u. ott. XX. 109—114. ll.

5) A fejedelem és a rendek nevében okt. 8-ról kelt felterjesztésök. U. ott. XX. 116. l. Ugyanilyen értelemben írtak Caraffának is. U. ott XX. 115. l.

6) V. ö. Caraffának nov. 1-én a fejedelemhez és a rendekhez írt levelével. U. ott. XX. 124—26. ll.

7) »Neminem etiam in libertate conscientiae et religionis in Transylvania acceptae et hactenus toleratae turbari permittemus.« *Szász K.*: Sylloge etc. 50—51. ll.

törvényesen bevett s nem megtűrt felekezeteket ismertek; a kiállítandó okirat szövegezése tehát e szerint volna módosítandó (1. p.). Erdély a téli elszállásolástól és a terhes adózástól lehetőleg mentessék fel, Kraszna-, Középszolnok-, Máramarosmegyék, Kővár vidéke és egyéb részek pedig Erdélytől el ne szakíttassanak. Az erdélyi főnemesek és nemesek Várad, Jenő, Gyula, Lippa, Lugos, Karánsebes, Szentjobb várak körül és Bihar-, Zaránd-, Arad-, Békés-, Szörény-, Temes-, Csanád- és Csongrád megyékben levő birtokjoga és jószágai régi tulajdonosaiknak visszaadandók, — a mennyiben t. i. azokat a törököktől már visszafoglalták, vagy visszafoglalják, — minthogy Várad bukása előtt az említett megyék közül Békés Biharhoz, Arad Zarándhoz, Temes pedig Szörénymegyéhez volt csatolva, melyek azonban egyébként is Erdélyhez tartozván, földesuraik onnan nagy jövedelmet húztak. (2. p.) Az erdélyi fejedelmek adományai és kiváltságai minden tekintetben érvényesek maradjanak s így a váradi püspök ellentétes irányú törekvése tárgytalannak és törvénytelennek tekintessék. (3. p.) A törökkel kötendő béke Erdélyre is kiterjesztessék. (4. p.) Nehézségek vannak a máramarosi sószállítás körül is. A munkácsi kir. kamara ugyanis akként rendelkezett, hogy a máramarosi sót Munkácsra túl nem lehet szállítani, ott pedig minden 100 db. kősóért 16 frtnyi harminczad előzetes levonása után 33 frttal elégítik ki azokat; mivel a szállítók Munkácsig is aránytalanul nagy adókat kénytelenek fizetni, a kamara eljárása a szegény és többnyire a sószállításból élő népre elviselhetetlen teher és e miatt a lakosság Lengyelországba, vagy a szomszédos magyarországi megyékbe vándorol ki. (5. p.) Kéri végül egyes magánszemélyek birtokügyi sérelmeinek orvoslását s a nádor illetéktelen beavatkozásának korlátozását.¹⁾

Nagy Pál december elseji jelentése szerint előterjesztéseire »oly szép és jó választ adtak in generalibus terminis, az minemű kívántatott«, a részletekre nézve azonban mindezideig nem nyilatkoztak.²⁾ A december 9-én kézbesített *resolutio* mindamellett a sürgetett döntés elől újból kitért azzal az indo-

¹⁾ 1688 nov. 19-ről. Erd. Orsz. Eml. XX. 126—31. ll.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. XX. 131—33. ll.

kolással, hogy a portával folyamatban lévő béketárgyalások érdemleges befejezése előtt, — melyekben I. Lipót különben Erdély érdekeire is tekintettel kíván lenni, — a diploma kiadatása időszerűtlen volna. De azért már most biztosítja a rendeket legteljesebb jóindulatáról, minek bizonyságául kijelenti, hogy a »religiones hactenus toleratae« kifejezés alatt a törvényesen bevett vallások szabad gyakorlatának további érvényességét értette s e tekintetben mindennemű változtatást kerülni óhajt; az elszállásolás és adózás terhein való könnyítésre hadbiztosainak már utasításokat adott s gondja lesz a követi előterjesztésben foglalt egyéb ügyek méltányos elintézésére is.¹⁾ Ennél eredményesebbek voltak a Caraffával egyidejűleg folytatott tárgyalások, ki úgy a sószállítás körül mutatkozó sérelmek, mint a katonai túlkapások szigorú felülvizsgálatát megígérte, sőt foganatosítását részben el is rendelte.²⁾

A XIV. Lajos és I. Lipót közt beálló diplomatiái feszültség s a francia háború valószínűsége, mely a császári haderő jelentékeny részét előreláthatólag lekötve fogja tartani, másrészt a portával 1688 vége óta folyó béketárgyalások³⁾ Erdélyre nézve is nagy jelentőséggel bíró mozzanatoknak látszottak, mert a közfelfogás szerint a függő közjogi kérdések valamilyen formában való rendezésére hatással lehettek. Arra ugyan nem gondolhattak, hogy I. Lipót a rendek előterjesztéseit ezek miatt mindenben elfogadja, de mégis kétségtelennek tartották, hogy a diplomatiái bonyodalom az udvar merev álláspontján enyhíteni fog. Az 1689 januárius 5-ki *segesvári országgyűlés*⁴⁾ *Vay Mihály* Bécsbe való küldetését valóban el is határozta, nemcsak a katonai elszállásolással kapcsolatos nagy terhek⁵⁾ könnyítésének kieszközlése, hanem a december 11-ki királyi

1) 1688 decz. 9-ről. *Szász K.* : Sylloge. 52—54. ll. Hasonló értelemben a rendeknek is decz. 11-ről. U. ott. 54—55. ll.

2) 1688 decz. 14-ről. Erd. Orsz. Eml. XX. 134—37. ll. Caraffa visszabocsátó levele decz. 16-ről. U. ott XX. 137—38. ll. Az erre vonatkozó tárgyalások. U. ott. XX. 291—296 és 372—80. ll.

3) V. ö. *Frañkói V.* : III. 487—88. ll. Teleki decz. 10-ki lev. Erd. Orsz. Eml. XX. 151. l.

4) Iratai Erd. Orsz. Eml. XX. 156 s köv. ll.

5) Részletesen ismerteti *Duldner* : id. dolg. Archiv. XXX. 225—30. ll.

leirattal egyelőre elodázott köz- és magánjogi kérdések elintézésének megsürgetése végett is.¹⁾ Vay februárius végén érkezett Bécsbe ²⁾ s bár márczius 16-ki kihallgattatása alkalmával »igen kegyelmesen resolvált ő felsége« ³⁾ — mégis hónapokig kellett várakoznia, ⁴⁾ — bizonyára a különben időközben meghiusult török béketárgyalások miatt, ⁵⁾ — míg május 11-én a *császári resolútiót* végre kezéhez vehette. A leirat azonban a hozzáfűzött várakozásoknak egyáltalában nem felelt meg. E szerint a király az elszállásolási költségekből 50 ezer frtot elenged ugyan, — bár az összeg fele a tűzvészttől elpusztult Brassóra ⁶⁾ esett, — de a Caraffa-féle pontok felett való döntést bizonytalan időre halasztja; a katonaság Erdélyben való táborozását szükségesnek tartja; gondja lesz az országbíró illetéktelen beavatkozásának korlátozására; a magyarországi részekre vonatkozó birtokügyi kérdések elintézését a török háború befejezése előtt nem látja időszerűnek s ugyanezen okból az oda elszállásolt katonaság ellátására előirányzott terheken sem változtathat. Erdélynek a portával kötendő békébe foglaltatását most is megigéri s törekvése e tekintetben arra fog irányulni, hogy a fejedelemség a török joghatóság alól véglegesen felszabaduljon.⁷⁾

Bár a május 11-ki királyi válasz az erdélyi rendektől évek óta szorgalmazott rendezést újból elhalasztotta s e miatt a delegatio Veterani, illetőleg Caraffa útján a döntés kieszközlését ismét megkísérlendőnek vélte,⁸⁾ az Alduna mentén főként

¹⁾ Vay megbízatására vonatkozó iratok febr. 10-ről. Erd. Orsz. Eml. XX. 179—83. II.

²⁾ 1689 márcz. 4-ki levele. U. ott. XX. 183. I.

³⁾ Vay márczius 16-ki jelentése. U. ott. XX. 184. I.

⁴⁾ Vay márcz. 24-ki (u. ott. XX. 184. és Török-magyarkori Államokmt. VII. 302.) és ápr. 6-ki levelei. Erd. Orsz. Eml. XX. 185. I.

⁵⁾ Keresztesi 1689 ápr. 14-ki jelent. U. ott. XX. 195. I. A török követek Erdélyre vonatkozó javaslatai. U. ott. XX. 189. I.

⁶⁾ Április 21-én. Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó. IV. 110—11, 176 és 299. II.

⁷⁾ 1689 május 11-ről. *Szász K.*: Sylloge. 55—59. II. Tartalmilag Erd. Orsz. Eml. XX. 29. I. *Duldner*: id. dolg. Archiv. XXX. 228. I.

⁸⁾ V. ö. Macskássy és Keresztesi 1689 június 30-ki jelentésével. Erd. Orsz. Eml. XX. 197—98. II.

Thökölytől irányított változatos kimenetelű hadiműveletek ¹⁾ továbbá a Rajna mellékén egyidejűleg folyó küzdelmek, ²⁾ utóbb 1689—90 telén a török hadak sikeres előnyomulása, — a diploma ügyét teljesen háttérbe szorították. Erdély a háború színterének az Alduna mellékére való helyezése következtében különben is a császári hadak főhadiszállása lévén, a rendek és a delegatio tevékenységét az elszállásolással és élelmezéssel járó intézkedések ³⁾ annyira lekötötték, hogy a függő kérdések megsürgetését Erdélyben sem látták indokoltnak. *Apaffi* 1690 ápr. 15-én történt *halála* ⁴⁾ azonban a fejedelemség és a magyar királyság közjogi helyzetének végleges szabályozását halaszt-hatatlan szükségként tolta előtérbe. Erdély a szebeni hódolati nyilatkozat után királyi joghatóság alá jutott ugyan, de a hagyományos alkotmányos formák mindeztől még érvényben voltak; a fejedelem halála következtében természetesen kétségtelennek látszott, hogy a bécsi udvar a fejedelemség köz- és magánjogi viszonyain változtatni fog és pedig bizonyára oly mértékben, a minőt a külpolitikai helyzet épen megenged. *Bethlen Miklós* ezen eshetőségek mérlegelése alapján még *Apaffi* életében javasolta, hogy a fejedelem a brandenburgi választót kérje fel kiskorú fia gyámjául, lelkére kötven »tam quo ad religionem, quam protectionem coram caesare«; a fejedelem halála után pedig a szebeni nyilatkozat érvényességének elvi fentartásával a II. *Apaffinak* haladéktalanul leteendő hűségeskü szükségességét hangoztatta, hogy így a bécsi udvart bevégzett tények elé állítván, legalább a jelenlegi status quo-t biztosítsa. ⁵⁾ A fejedelmi tanács azonban elegendőnek vélte I. *Apaffi* halálának az ifjú fejedelem és a rendek nevében való hivatalos bejelentését, kérvén a balázsfalvi szerződés értelmében a királyi elismerést és fejedelmi méltóságában való megerősítést mellett az ország alkotmányának és szabadságának megtartá-

¹⁾ *Angyal D.* : Thököly Imre. II. 204. s. köv. II.

²⁾ L. Schmettau 1689 július 21., aug. 11-ki leveleit. Erd. Orsz. Eml. XX. 273—79. II.

³⁾ *Duldner* : id. dolg. Archiv. XXX. 231—39. II.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. XX. 47. I. *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 108. I. *Wass György* naplója. 88. I.

⁵⁾ *Bethlen Miklós* : Önéletírása. II. 108—109. II.

sát.¹⁾ A rendek a követi tiszttel eleinte Bethlen Miklóst akarták megbízni, de utóbb Nagy Pál kiküldetésére határozták magukat;²⁾ egyidejűleg II. Apaffi mellé az udvar döntéséig kormányzó tanácsot választottak, utasítván Teleki Mihályt, hogy azokon kívül »szükség ha kívánja . . . convocáltatni kell, az kiket illik.«³⁾

Az udvar — eddigi magatartásához következetesen — a döntés elől ezúttal is kitérni igyekezett. »Én még csak azon formán s állapottal vagyok, az mint már egynéhány ízben megírtam uram kglmednek, — jelentette Nagy Pál június 18-án Telekinek, — eleget sollicitálodom az ministerek ő ngok után, ő ngok is ígérnek eléggé magokat, ő felsége előtt proponálják s munkálódják, ő felsége az mennyiben lehet, hamar és jól resolválja magát; azon ígélet, miolta itt vagyok, mind megvolt, azonban az üdő tölt s telik, én pedig bizonytalanul várakozom.«⁴⁾ A fejedelemség közjogi helyzetében uralkodó bizonytalanságnak tudatos fentartása Erdély politikai viszonyait tekintve azonban nem volt szerencsés megoldási kísérlet. A porta ugyanis a hűtlenné vált Apaffi halálára hivatkozva, 1690 június 8-án kelt athnaméjával *Thökölyt* Erdély fejedelmévé tette, a visszahódítandó országtól mindössze a Bethlen Gábor korabeli adó beszolgáltatását követelvén meg.⁵⁾ Az új fejedelemnek Erdély visszafoglalására irányuló törekvéseiről s hadi készülődéseiről szóló hírek június vége óta állandóan napirenden lévén, a tanács a szükséges védelmi intézkedések foganatosítását ismételten elrendelte;⁶⁾ az augusztus 21-én Zernyest és Tokán közt vívott ütközet azonban, melyben Teleki elesett, Heisler és több császári tiszt pedig fogságba

1) 1690 ápr. 20-ról. Magy. Tört. Tár. XXI. 228—30. II. Április 24-ről Erd. Orsz. Eml. XX. 381—89. II.

2) *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 109—12. II. Megjegyzendő, hogy az április 24-ki követési iratok is Bethlen névére vannak kiállítva.

3) A delegatio iratai Tört. Lapok. 1874. I. 566. I. Erd. Orsz. Eml. XX. 50. I. *Cserei Mihály*: hist. 196. I.

4) Erd. Orsz. Eml. XX. 396. I.

5) *Pray*: Epist. proc. III. 476—79. II. Magyarul *Wass György* naplója 100—101. II. *Angyal D.*: *Thököly* Jmre. II. 213. I.

6) V. ö. Tört. Lapok. 1875. II. 632—33. *Wass György* naplója. 90—91. lapok. Erd. Orsz. Eml. XX. 53—56. II. *Szádeczky L.*: *Thököly* erdélyi fejedelemsége. Századok. 1898. 233—35. II.

jutott,¹⁾ a magyar királyi joghatóságnak itt egyelőre véget vetett s Erdélynek portai protectio alatt élvezett külön állami-ságát újból helyreállította.

Az államtanács Thököly győzelméről az udvart *Keszei János* útján haladéktalanul tudósította, megsürgetvén egyúttal a »fejedelem confirmatiojá«-t is.²⁾ De Bécsben az imént lezajlott eseményeknek egyáltalában nem tulajdonítottak fontosságot, mert a hivatalos felfogás szerint Erdély sorsát nem Thököly sikerei, hanem az Alduna mentén folyó török háború fogja eldönteni, ennek kimenetele pedig mindeztideig nem adott okot aggodalomra. Innen van az, hogy I. Lipót szept. 4-én Keszeinek adott *válaszában* a bonyolult helyzetre való utalással a kiskorú fejedelem megerősítését időszerűtlennek jelezte, miért is a rendektől létesített kormányforma további — bár ideiglenes — fentartásához a maga részéről is hozzájárult; biztosítja az országot alkotmánya és kiváltságai érvényességéről is, de a kívánt diploma kiadását ez idő szerint mellőzhetőnek tartja.³⁾ Mint a következmények mutatták, az udvar a helyzetet alapjában félreismerte. Erdély lakossága a kormánytanács tiltakozó körlevele⁴⁾ ellenére tömegesen csatlakozott Thökölyhöz,⁵⁾ kit a tőle a földvári táborból *Keresztényszigetre* összehívott országgyűlésen⁶⁾ a nagy számban egybegyűlt rendek »unanimi voto, suffragio et consensu, egész ország három nemzetül« Erdély fejedelmévé választottak.⁷⁾ A tény Bécs előtt magában véve

¹⁾ Az egykorúak közül főleg a Thököly beütéséről szóló tudósítás, *Kemény*: Fundgruben. II. 240—46. ll. *Cserei M.* históriája. 197—203. *Bethlen Miklós*: II. 116. *Wass György* naplója. 92. l. A feldolgozások közül *Angyal D.*: II. 215—16. *Szádeczky L.*: id. dolg. Századok. 1898. 236—44. *Szalay Béla*: Thököly havasi útja. Hadtört. Közl. 1910. (XI.) 125—47. ll. *Duldner*: id. dolg. Archiv. XXX. 239—40. ll. *R. Horváth Jenő*: Magyar hadi krónika. II. 285—86. ll.

²⁾ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 117. l.

³⁾ 1690 szept. 4-ről. *Szász K.*: Sylloge. 59—64. ll. — *Keszei* szept. 16-ra érkezett Kolozsvárra. *Wass György* naplója. 98. l.

⁴⁾ Tört. Lapok. 1876. III. 194. *Angyal D.*: II. 218. l.

⁵⁾ V. ö. *Szádeczky Lajos*: id. dolg. Századok. 1898. 328—34. ll. Erd. Orsz. Eml. XX. 59. l.

⁶⁾ A pápens szept. 7-ről kelt. Közölve *Wass György* naplója. 94—96. ll.

⁷⁾ Artic. I. Erd. Orsz. Eml. XX. 407. l. *Szádeczky*: id. dolg. Századok. 1898. 336—38. ll.

alárendelt jelentőségű lehetett ugyan, a nagyvezér győzelmes előnyomulása azonban, mely a császári haderőt a Duna vonaláig viasszaszorította, sőt Belgrád visszavételével (okt. 8.) az utóbbi évek vívmányait is komolyan veszélyeztette,¹⁾ — az udvart valósággal rákényszerítette merev politikai felfogásának módosítására. »Olyan láрма volt mindenütt egész Bécsig, hogy az ember el nem hinné. Erdélyből igen ritkán jött hír, Badensist hadastól elveszettnek tartották«²⁾ s így a hűségében ingadozó erdélyi közvélemény sürgős megnyugtatósa végett a szept. 8-a óta Bécsben tartózkodó *Bethlen Miklóssal* végre őszinte tárgyalásokba bocsátkoztak.³⁾

A kormánytanácstól Bethlen részére adott augusztus 31-ki *utasítás* a fősúlyt Erdély köz- és magánjogi viszonyainak változatlan fentartásának kieszközlésére helyezte; a már megválasztott kiskorú fejedelemnek »ez hazában való benmaradását« alapfeltételként tekintette, — »különben hogy ha... kimeneltetl kívánja ő felsége, ez haza lakosinak elméje annál nagyobb confusioban lészen«. Sürgetik a diplomán kívül II. Apaffi megerősítését, Erdélynek a törökkel esetleg kötendő békébe való foglaltatását, »a töröktől recuperált földökön való jószágok megadatását«, továbbá »porció dolgát és az vitézlő rend fenytékét«; végül kívánják, hogy Thököly párthíveinek megbüntetésében egyedül ítélkező forum az erdélyi törvények alapján álló országgyűlés legyen.⁴⁾ A brandenburgi választó követének közreműködésével folyt tárgyalások, melyek során Bethlen törekvéseit maga Caraffa is támogatta,⁵⁾ az ismertetett aggasztó haretéri jelentések hatása alatt váratlanul gyors megoldást

¹⁾ *R. Horváth Jenő*: Magyar hadi krónika. II. 284. l.

²⁾ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 123. l.

³⁾ *Bethlen M.*: Önéletírása. II. 119. l. Kolozsvárról aug. 31-én indult el. *Wass György* naplója. 93. l.

⁴⁾ 1690 aug. 31-ről. Közölve *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 375—77. ll. függelékkel.

⁵⁾ *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 120—21. ll. Caraffa egyébként külön emlékiratban fejtette ki a fejedelemség jövő kormányzási módjára vonatkozó elveit, melyek a politikai és katonai szempontokra egyaránt kiterjeszkednek. Közölve Archiv. etc. N. F. I. 1853. 162. s köv. ll. Részletesen ismerteti *Kőváry L.*: Erdély története. V. 210—12. ll. Lényegében *Duldner*: id. dolg. Archiv. XXX. 244—45. ll.

nyertek. I. Lipót már október 16-án aláírta a diplomát, melynek pontjai a következők:

Minthogy az erdélyi törvények a nagykorúság határidejét a huszadik életévben állapítják meg, a király a még csak tizen-négy esztendőös II. Apaffinak valóságos fejedelemségéhez nem járulhat hozzá; a zavaros külpolitikai viszonyok kiskorú fejedelem uralkodását különben sem teszik ajánlatossá s ezért a királyi határozat szerint nagykorúsága idejéig az ország kormányzásával megbízott tanácsosok felügyelete alatt az Úr félelmében és a szükséges erényekben neveltessék az utódlás reményében a felserdülés koráig. Addig is a jelen diploma az ország összes rendeit biztosítja, hogy:

A király a bevett vallásfelekezetek ügyében a tényleges állapotokon nem változtat; a katolikusok azonban a többi felekezetek sérelme nélkül Kolozsvár városában templomot emelhetnek, az elpusztult gyulafehérvári templomot pedig helyreállíthatják; jogukban álljon bármely helyen vallásuk magángyakorlata, vagy ha nagyobb számban élnek együtt, nyilvános egyházak alapítása, a többi felekezetekhez hasonlóan. (I.) Megerősíti a mindenkori magyar királyoknak és erdélyi fejedelmeknek Erdélyre, a részekre, a Székelyföldre és Debreczenre vonatkozó adományait és intézkedéseit, azok kivételével, melyeket országgyűlésileg érvényteleneknek nyilvánítottak. (II.) Erdély törvénykönyveit (*Approbatæ* és *Compilatæ Constitutiones*), Werbőczy Hármaskönyvét, a benne olvasható aranybulla 31. pontjának kivételével, továbbá a szászok törvényeit érvényességökben megtartja. (III.) Az eddig bevett szokásmód a kormányzás, törvénykezés tekintetében fennmarad, az államjövendelmek kezelésében a magánérdekek kárt nem szenvednek. (IV.) Az összes hivatalok erdélyi születésűekkel töltendő be, tekintet nélkül azok vallására; idegenek elsőbbségben nem részesülhetnek. (V.) A magszakadás, vagy hűtlenség következtében a fiscusra szálló birtokokat hajlandó az arra érdemes erdélyieknek, t. i. a magyar, székely és szász nemzetbelieknek adni, ugyancsak valláskülönbség nélkül; az ellenségtől elfoglalt magánjavak jogos tulajdonosaiknak, vagy azok törvényes leszármazottainak visszaadtnak s e végből valamely bizottságát, vagy hadvezérét az okiratok

megvizsgálása alapján való igazságos döntésre utasítani fogja. (VI.) Az ország legfőbb vezetőjét, kit régebben vajdának neveztek, vagy helyettesét Erdély rendei közül fogja kiválasztani, valláskülönbség nélkül; ugyanígy fog megtörténni az erdélyi katonaság parancsnokának, a főkancellárnak, a belső tanácsosoknak, a főispánoknak, a székely kapitányoknak, az ítélőmestereknek és egyéb tisztviselőknak választása is. (VII.) Mindezen hivatalok betöltését azonban oly módosítással engedélyezi, hogy a gubernator, a katonai főparancsnok, kancellár, a belsőtanács és ítélőmesterek hivatalaira kijelöltek nevei a betöltés előtt a király elé terjesztendő kiegészítés végett, hogy ezzel a versengések és az ellentétek kikerülhetők legyenek. (VIII.) Szükségesnek itéli, hogy a tizenkétfelől tanácsban és az ugyanannyi tagból álló királyi táblán legalább három-három katolikus helyet foglalhasson, a többiek a bevett felekezetek tagjainak sorából vétetvén és pedig úgy, hogy a belső tanácsban a szebeni királybíró is helyet nyerjen; az ítélőmesterek egyike katolikus legyen; a jelenlegi hivatalnokok mindamellett hivatalaikban megmaradnak. (IX.) A közügyek, az igazságszolgáltatás intézésére, az esetleges királyi előterjesztések meghallgatására szolgáló évi országgyűlések és oktavális törvényszékek összehívása a gubernator és a tanács joga, a végzéseket azonban a király erősíti meg. (X.) A kormányzót megfelelő tekintély és előjogok illessék meg, mindig az országban tartózkodjék, a hazai törvények megtartására esküvel köteleztessék; a király méltányos járandóságot engedélyez nemcsak a kormányzó, hanem a belső tanács és a királyi tábla minden egyes tagjának is a kincstári jövedelmekből. Ha a közérdek a kormányzó évenként való választását szükségessé tenné, a rendek szavazati joga nem korlátozható, de a döntés a királyt illeti. (XI.) Erdély béke idején ötvenezer tallér, a Magyarország és Erdély ellen irányuló háború esetén azonban négyszázezer rénes frt. adót fizet; a rendkívüli adók a fiscalitás jövedelméből pótolandók. (XII.) Különleges és addig szokásban nem lévő adónemek nem hozhatók be, a vámokat és harminczadokat nem emeli. (XIII.) A székelyek kiváltságai a jövőben is érvényesek maradnak, de a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak. (XIV.) A kereskedelem szabad,

a nemesség jogai és kiváltságai azonban e tekintetben is megmaradnak. (XV.) A haszonbérlettel megváltatni szokott tizedek a földesuraké, a haszonbér ellenben a fiscusé. (XVI.) A részben erdélyi illetőségű és a kincstár terhére tartandó kellő számú katonaság élére német parancsnok kerül, ki a polgári hatóságokkal és az erdélyi katonaság parancsnokával csak katonai vonatkozású ügyekben érintkezik. (XVII.) Végül hatályon kívül helyezi a szászokat és a szegény népet eddig terhelő azon kötelezettséget, melynek értelmében a magasabb rangú utazókat élelmezni, elszállásolni és előfogattal ellátni tartoztak. (XVIII.)¹⁾

Mire Bethlen Miklós a diplomával Bécsből Erdélybe érkezett,²⁾ akkorra Thököly fejedelemsége is véget ért, mert Badeni Lajos Erdélyből kiszorította.³⁾ Úgy látszott tehát, hogy a diploma kihirdetésének, illetőleg életbeléptetésének mi sem állja útját s e végből december 6-ra Segesvárra, utóbb a tatárok beütéseiről szóló hírek hatása alatt *Fogarasba* országgyűlést hívtak egybe, de ugyancsak eredménytelenül, mert Thökölynek és tatár segítőcsapatainak valóra vált támadása a rendeknek személyes megjelenését lehetetlenné tette.⁴⁾ Az érdemleges tárgyalásokat a Thököly kísérleteit ért végleges kudarczok után⁵⁾ is csak 1691 januárius 20-án kezdhették meg az egyébként már januárius 10-re kitűzött *fogarasi gyűlésen*,⁶⁾ mely alkalommal a diploma felolvastatván, a rendek (febr. 7.) a hűségesküt haladéktalanul letették, — »azt végezvén közönséges akaratból, hogy ez hazában lakó mindennemű nemesi szabadsággal élő rendek, ki az ő vármegyéjében és székében sub amissione bonorum et nobilitaris praerogativae, a végre

1) 1690 okt. 16-ról. *Szász K.*: Sylloge. 67—78. ll.

2) November 11-én Kolozsvárt volt. Önéletírása. II. 127. l.

3) V. ö. *Angyal D.*: II. 221—22. ll. *Szádeczky L.*: id. dolg. Századok. 1898. 338—39. és 420. s köv. ll. *Wass György* naplója. 102—103. *Cserei Mihály* históriája. 207—208. ll.

4) Erd. Orsz. Eml. XX. 64—65. ll. *Wass György* naplója. 105. l. Des Gr. Tököli Einfall etc. *Kemény*: Fundgruben. II. 265—66. ll.

5) *R. Horváth Jenő*: Magyar hadi krónika. II. 287. l. *Angyal D.*: II. 222—23. ll. Kimerítően *Szádeczky L.*: id. dolg. Századok. 1898. 506—509. és 621—22. ll.

6) *Wass György* naplója. 116. l. Erd. Orsz. Eml. XX. 67. l.

hirdettetett vármegyéjének, vagy székének gyűlésében ad primum Martii proxime affuturi» hűséget esküdjenek. *Gubernatorrá* »egész országul, három nemzetül, megegyezett akarattal« *Bánffy Györgyöt*, főgenerálissá *Bethlen Gergelyt*, az ország kancellárjává *Bethlen Miklóst*, főkincestartóul *Haller Jánost* választották s egyidejűleg a tanács tagjainak számát is kiegészítették.¹⁾ Ugyanez az országgyűlés »római császár... ő felsége diplomájának nagy submissióval való kikérése« és egyéb országos érdekű, de az október 16-ki okiratban függőben maradt kérdések rendezése végett külön követség kiküldetésében állapodván meg, hosszas tanácskozás után Bethlen Gergelyt, Gyulaffi Lászlót, Alvinczy Pétert és Üstgyártó Andrást bízta meg a követi tiszttel,²⁾ kik május 13-án³⁾ a következő *memorandumszerű utasítással* indultak Bécsbe:

Mióta Erdély önálló nemzeti fejedelemséggé alakult, két ízben került királyi joghatóság alá: I. Ferdinánd korában János Zsigmond és Izabella lemondása, majd Rudolf királysága idején a Báthory Zsigmonddal kötött szerződés következtében. Köztudomású tény azonban, hogy Erdélynek kormányzása a széthúzó törekvések miatt a jelzett korszakokban lehetlenné vált s ezért az ország csakhamar külön szervezkedett; ezen tanulságok alapján nem tartják szerencsés gondolatnak az Erdély fejedelemségi jellegének megszüntetésére irányuló törekvést, mert »hiszen az erdélyi magyar fejedelem is mindent véghez viszen teljes tehetsége szerint, a mit ő felsége parancsol«, viszont »mikor regens erdélyi fejedelmek nem voltak«, a gubernatorok »mindenkor erre a házára zűrzavart hoztanak«. Mindezek tekintetbe vételével II. Apaffinak megerősítését szükségesnek vélik; megnyugszanak ugyan abban, hogy nagykorúságáig gubernátor intézze Erdély ügyeit, de akkor »a

1) V. ö. az országgyűlés articulusaival. *Szász K.*: Sylloge. 78—81. ll. Erd. Orsz. Eml. XX. 67—70. ll. és 436—49. ll. *Wass György* naplója. 116—22. lapok. *Bethlen Miklós*: Önéletírása. II. 129—32. ll. *Kemény J.*: Fundgruben. II. 273. l.

2) Art. XXIV. Erd. Orsz. Eml. XX. 449. l. és *Szász K.*: Sylloge. 83—84. ll.

3) Bécsbe jún. 11-én érkeztek meg. *Jakab E.*: Az utolsó Apaffi. Magy. Tört. Tár. XXI. 40. l.

gubernator tartozzék resignálni öngának a guberniumot»; részére »fejedelmi jószág és méltóságához illendő proventus rendeltessék«. Kívánják a Báthory Istvánnal 1571-ben kötött egyezség további érvényességét, mely a törvénykezési ügyekben való felebbezés jogát a fejedelemnek biztosítja. Ha a király II. Apaffit csak azzal a feltétellel volna hajlandó megerősíteni, hogy »Erdélyt intra alpes hadná csak . . . kezénél és a partiumot el akarná Erdélytül . . . szakasztani«, a követek mindenképp azon legyenek, hogy »a partium Erdélytül el ne szakasztassék«, mivel »már sok időktől fogva a partium Erdélyhez lévén incorporálva, az erdélyi törvényekkel is szokott élni«. Továbbá arra is kell törekedniök, hogy Huszt vára erdélyi joghatóság alatt maradjon; minthogy pedig »gyakrabban eddig úgy volt, hogy a kik Huszt várát bírták, a főispánság is azoknak kezénél volt«, a főispán kinevezési joga a jövőben is a fejedelmet illesse. Hasonlóképen áll Debreczen birtoklásának kérdése is, melyhez »az erdélyi fejedelmeknek nemcsak annyiban volt jussa . . ., mint Erdélyhez való magyarországi partiumhoz, hanem, mint földesúrnak is.« A fejedelmi udvartartás fedezésére, a tanács, a várőrző csapatok és mezei hadak fizetésére szükséges összegek a fiscalításokból, a bányák, harminczadok és egyéb vámok jövedelmeiből használandók fel. A nádorral Thököly erdélyi birtokai miatt folyó per befejezését kíséreljék meg.¹⁾

Az 1691 nyarán fokozottabb mérvben megindult háború²⁾ az udvar érdeklődését teljesen lekötve, az erdélyi követségnek, melyhez az augusztusi tordai országgyűlés utóbb Wass Györgyöt is kirendelte,³⁾ hónapokig kellett várakoznia, míg végre szeptember 4-én I. Lipót előtt hivatalosan megjelenhettek.⁴⁾ A tárgyalások azonban decemberig elhúzódtak,⁵⁾

1) Közölve *Szász K.* : Sylloge. 84—99. II. Tartalmilag Erd. Orsz. Eml. XX. 72. *Duldner* : id. dolg. Archiv. XXX. 246—47. *Jakab E.* : Az utolsó Apaffi. Magy. Tört. Tár. XXI. 38—40. II.

2) *R. Horváth Jenő* : Magyar hadi krónika. II. 288. s köv. II.

3) Naplója. 128. I. Erd. Orsz. Eml. XX. 73. I.

4) *Wass György* naplója. 131. I.

5) Ezekre vonatkoznak a *Szász K.* : Sylloge. 99. s köv. II. olvasható, a követi utasítással lényegileg egyező előterjesztések. Egyébként I. *Wass György* naplóját. 131—37. II. Erd. Orsz. Eml. XX. 76. I.

de a követek a december 4-ki kelettel ellátott ünnepélyes diplomát csak 1692 januárius 21-én vették kézhez.¹⁾ A »*Diploma Leopoldianum*« név alatt ismeretes okirat az 1690 október 16-ki szövegezés átirata, melytől csupán a III. és VIII. pontban tér el. Az előbbiben található bővítés szerint : »mivel a rendek a vallásra, a végzésekre és kiváltságaikra vonatkozó kérdésekben is eltérnek egymástól, a katolikusok az I. és II. pontokat sérelmesnek tartják, a szászok pedig régi kiváltságaikat, azok használatát és jogszokásaikat a III. pontban szabatosabban megállapíttatni kívánják, azt hiszszük, a rendek érdekében fog állani, ha az említett három czikk körül fenforgó nehézségeket barátságos megegyezéssel és egyetértéssel, de császári és királyi jóváhagyásunkkal kiegyenlíteni törekeshetnek; ha ez a kísérlet eredménytelen volna, az érdekelt felek meghallgatása és az erdélyi tanácsosok véleményének tudomásulvétele után« a király fog dönteni az igazság és méltányosság szerint. A VIII. pontban ²⁾ található toldás : »A mi pedig a többi tisztviselőket, t. i. a szász és székely királybírákat, a szolgabírákat, a megyei alispánokat, a bírákat és polgármestereket, más városi és községi hivatalokat illeti, melyek betöltése szabad választás útján szokásos, azok a jövőben is ugyanazon szabadság és eljárás-mód szerint történjenek«, de a királyi megerősítés ezeknél is minden esetben kikérendő.³⁾

A *diploma* Erdély külön államiságának megszüntetésére irányuló másfél száz éves küzdelem sikeres befejezése. Mint tartalma mutatja, az Erdély beolvasztását s ezzel kapcsolatosan a Magyarország területi egységének helyreállítását célzó törekvések természete idővel lényegesen módosult; az udvar kezdetben a különválás törvényes jogalapjait mereven tagadva, Erdély tartományi jellegét legfeljebb a középkorban élvezett

¹⁾ Wass György naplója. 137 és 139—40. ll.

²⁾ Az V. pontban »utemur indigenis Transsylvanis« kifejezés után a decz. 4-ki okiratban be van toldva a »Hungaris nempe Siculis et Saxonibus« magyarázat.

³⁾ V. ö. a diploma szövegére nézve Szász K.: Sylloge. 118—29. ll. Magyarul Kőváry L.: Erdély tört. V. 219—28. ll. értékes jegyzetekkel. Tartalmilag Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. I. 49—52. ll. Duláner: id. dolg. Archiv. XXX. 248—52. ll. Cserei Mihály históriája. 224—25. ll.

autonomia keretei közt tartotta megengedhetőnek; most ellenben az idővel szervezett történeti jogok érvényességének kifejezett elismerésével, a Magyarországtól való különválást már szükségszerű kialakulásnak tekintette, mely erősíti ugyan a királyi hatalmat, a nélkül, hogy azzal a tulajdonképeni Magyarország erőforrásai gyarapodnának. Innen van az, hogy a diplomában Erdély köz- és magánjogi intézményei csak annyiban módosulnak, a mennyiben a módosításra a királyi joghatóság túlsúlyának és befolyásának biztosítása végett szükség volt. Az anyaországot érintő közjogi vonatkozások tudatos mellőzésével tehát a területi egység helyreállításának lehetősége fölötté csekély volt, a mi Erdély különleges érdekeinek szempontjából az adott viszonyok közt fontos vívmány lehetett, de a területében megcsontított Magyarország állami életének jövő kialakulása és fejlődése tekintetében végzetes visszaesés.

IX.

1692—1732.

Kelet-Magyarország megszerzése. A részek közjogi helyzete. Erdély és a részek. Alvinczy követtsége. Biharmegye különválása. A nádor álláspontja. Kassai katonai bizottság. Határrendezések és Marsigli. A részek visszakapcsolásának kérdése az erdélyi és magyar országgyűléseken. Az 1712 szept. 16-ki és az 1732 decz. 31-ki királyi végzések.

Az erdélyi fejedelemség közjogi helyzetében és magánjogi viszonyaiban beállott változásokkal egyidejűleg az 1658—60 óta török hódoltsági területté alakult magyarországi részek felszabadítása is megkezdődött, illetőleg a Diploma Leopoldianum kiadatásakor már teljes befejezése felé közeledett. A királyi joghatóságnak Erdélyre való kiterjesztése csak akkor állandósulhatott, ha a fejedelemséget nyugatról övező hódoltság befolyása és Erdélyre gyakorolt nyomása megszűnik s ha az ország nyugati határai az egész vonalon királyi területtel érintkeznek. Ez az oka annak, hogy a felszabadító hadműveletek egyik célja — különösen Budavár visszavétele óta — *Kelet-Magyarország megszerzése volt.*

Szentjobb vára már 1686 februáriusában császári kézre jutott,¹⁾ 1688 nyarán pedig *Solymos* és *Lippa*,²⁾ *Karánsebes*, *Lugos* és *Orsova*³⁾ várakat foglalták vissza; s bár a következő évek folyamán azok birtokáért változatos sikerű küzdelmek folytak,⁴⁾ *Nagyvárad*,⁵⁾ *Belényes*,⁶⁾ *Borosjenő* és *Világos* ⁷⁾ és végül 1695 januárius 12-én *Gyula vára* visszavételével⁸⁾ legalább a tiszántúli részek birtoka biztosítva volt, mert a török hódoltság a Maros—Duna közére szorult. Az új területi elhelyezkedéssel kapcsolatosan természetesen ismét felszínre kellett jutnia azon kérdésnek, minő legyen az Erdélyhez tartozott *magyarországi részeknek közjogi helyzete*, melyek e hadjáratok következményeként — a régi Lugos és Karánsebes-tartomány kivételével — a török hódoltság alól felszabadultak; visszaállítandó-e Erdély területi integritása azon földrajzi határok közt, melyekre Erdély történeti jogon igényt tarthatott, vagy pedig a részeknek a magyar korona joghatósága alá utalásával újból a középkori földrajzi elhelyezkedés lenne-e életbeléptetendő?

A kérdés rendezése Erdélyre nézve, melyet a lefolyt másfélszáz esztendő különféle érdekszálakkal fűzött a részekhez, nem lehetett közömbös, mert a jogi intézmények azonos fejlődése, a birtokviszonyok és gazdasági érdekek egybeolvadása, továbbá ezek mellett a hagyomány és történelmi mult közössége a régi területi elhelyezkedés változatlan fenmaradását — legalább

1) Olasz Ferencz 1686 febr. 12-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. XVIII. 406.; febr. 16-ki jelentése. Török-magyarokori Államokmt. VII. 147. Apaffi utasítása május 16-ról. Tört. Tár. 1886. 305. l. *Bunyitay V.*: Nagyvárad a török foglalás korában. 53—54. ll.

2) *Márki S.*: Aradmegye tört. II. 133—34. ll. Erd. Orsz. Eml. XX. 77—81. ll.

3) Erd. Orsz. Eml. XX. 81—83. ll. Századok. 1872. 196. 1875. 571. l. *Pesty Fr.*: A szörényi bánság és Szörény vármegye tört. I. 101—102. ll. Török-magyarokori Államokmt. VII. 295—97. ll.

4) A részletekre *Márki S.*: II. 134. s köv. ll. *Pesty Fr.*: I. 102. s köv. ll.

5) 1692 június 7. Részletesen *Bunyitay V.*: id. munkája. 67—68. ll. és *Ványi Ferencz*: Nagyvárad visszafoglalása a töröktől. Hadtört. Közlemények. 1917. 71. s köv. ll.

6) 1691 okt. 14. *R. Horváth Jenő*: Magyar hadi krónika. II. 293. l.

7) 1693 jún. *Márki*: II. 136. *Karácsonyi J.*: Békésmegye tört. I. 272. *R. Horváth Jenő*: II. 297. l.

8) *Karácsonyi J.*: Békésmegye tört. I. 274—77. ll.

Erdélyt illetőleg — politikai és gazdasági szükséggé tette. Innen van az, hogy az 1691. *májusi utasítás* Erdély követeit nyomatékosan figyelmeztette, hogy »igen serio munkálódják, hogy a partium Erdélytől el ne szakasztassék.«¹⁾ A rendek kívánsága főleg azért volt indokolt, mert *Biharmegye* nemesei 1687 szept. 22-én tartott szentjobbi gyűlésükön I. Lipóttól külön főispánt kértek s miután a király kérelmőknek helyt adván, Benkovics Ágoston váradi püspököt 1688 febr. 24-én kinevezte, a megye nemessége az új főispán intézkedésére újból szervezkedett s megválasztotta tisztkarát is,²⁾ a mi természetesen az Erdélylyel való közösség megtagadásával és a fejedelmi joghatóság egyoldalú felbontásával volt egyértelmű, — melyhez azonban az udvar is hozzájárult. Ugyanez a veszedelem fenyegette a fejedelemséget nem sokkal utóbb *Zarándmegyében* is, mely megye tisztviselőit a lippai biztos rendeletileg utasította, hogy »azon vármegye portiót és egyéb adókat Erdélyországhoz ne adjanak, hanem külön contribuáljanak Lippához, az erdélyi jurisdictiótól ne is függjenek.«³⁾ A Diploma Leopoldianum mindamellett a részek közjogi helyzete szabályozásának kérdését nem érintette,⁴⁾ talán azért, mert az udvar álláspontja e tekintetben ekkor még nem alakult ki s e miatt rendelkezési szabadságát korlátozni nem akarta.

Az erdélyi rendek ily előzmények után az 1692 nyarán Bécsbe küldött *Alvinczy-féle követségnek* ⁵⁾ adott utasításukban külön sürgették, hogy »nevezetesen Kővár vidékét ő felsége és az ő felsége kegyelmességéből Caraffa úr ő nga cedálja ide

1) *Szász K.* : Sylloge. 93. l.

2) Az 1688 aug. 30-án tartott szentjobbi gyűlésen. *Bunyitay V.* : id. dolog. 54. s köv. ll. A hajdúvárosok 1687 nov. 10-ki folyamodásukban azonosították magukat Biharmegye felfogásával. (Orsz. ltár. Acta part.)

3) Henter Mihálynak 1689 nov. 18-án adott követi utasítás. Erd. Orsz. Eml. XX. 303. ll.

4) Megjegyzendő, hogy az Approbáták megerősítéséből (Dipl. Leop. Art. III. *Szász K.* : Sylloge. 122.) még nem következik a törvénykönyvben olvasható (P. III. tit. IV. Art. 7.) következő tétel érvényessége : »A partium-beli megyék azon egy birodalom, törvény és szabadság alatt lévén«, mert ennek a későbbi rendezések ellenmondanak. Az erre vonatkozó polemiát olv. Hon és Külföld. 1842. 133. s köv. ll. és *Kölcsey F.* : Minden munkái. Pest. 1842. IV. 181—215. ll.

5) Erd. Orsz. Eml. XXI. 10. l.

Erdélyhez . . . , mint az mely egyáltalában Belsőszolnok (így, Közép- helyett) vármegyéhez tartozó tartományocska volt. Általában »az erdélyi gubernátor és tanács auctoritása extendáltassék a Partiumra is« és pedig elsősorban a Diploma Leopoldianum II. pontja alapján, de azért is, mivel »minden jószágok birodalma, atyafiságok, hazafiságok, törvények és szokások által úgy egybe szoktak a Partiumbeliekkal, hogy quasi in unum corpus coalescáltak. Unionk is egy, »tehát nehezen szakadnak el egymástól. Mindezeket nem tekintve azonban, — »mivel hasznosabb ő felségének, ha az palatinusnak jurisdictiója alá bocsáttatik az Partium inkább, mint az erdélyi guberniumnak?« Hiszen mindketten a királynak hű alattvalói! S ha sok esetben »az erdélyi generalis commendánsnak szükséges alája vetni regimina et praesidia cistibiscana, úgy in politicis conjungálni az Partiumot Erdélylyel, quoad jurisdictionem gubernii Transsylvanici, sokszor hasznos, sőt szükséges is lehet«¹⁾ Az udvar azonban a részek közjogi helyzetében való döntést időszerűtlennek tartván, csak annyit jelentett ki, hogy a részekben megürült hivatalok betöltésénél egyaránt tekintettel lesz az erdélyi és a magyarországi érdekekre, mivel — úgymond — a részek nyilvánvalóan Magyarország tagjaiként tekinthetők; Kővár és vidéke ellenben Erdélylyel nem egyesíthető.²⁾

Az *Alvinczy-féle resolutio* tehát a részek közjogi helyzetét továbbra is homályban hagyta, bár abból, hogy az udvar e részek felett a magyar korona joghatóságának törvényes alapjait már most elismerte, olyan megoldási kísérletre lehetett következtetni, mely mindkét fél jogigényeinek kielégítését czélozza. Ennek első jele *Biharmegye* különválásának hallgatolagos jóváhagyása; a gubernium 1696-ban lépéseket tett ugyan a megye kapuinak összeírására,³⁾ de dicatorai »Biharba nem admittáltattak«⁴⁾ viszont a királyi adószedőket befogadta.⁵⁾

¹⁾ 1692 július 21-ről. *Szász K.* : Syloge. 260, 262—63 és 317—18. ll.

²⁾ Az 1693 május 14-én kelt *Resolutio Alvinciana* XII. és XIX. pontjai. *Szász K.* : Syloge. 384. és 387. ll. Erd. Orsz. Eml. XXI. 14. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. XXI. 36. l.

⁴⁾ Bánffy György és Bethlen Miklós 1696 okt. 11-ki utasítása. Erd. kancz. ltár. 1696. nr. 76. (Orsz. ltár.)

⁵⁾ Ugyanez évi dic. conscriptio az Orsz. ltárban.

Erdély és Biharmegye közjogi kapcsolata ezzel tulajdonképen meg is szűnt; az erdélyi országgyűlésekre hivatalosak 1698-ki végleges megállapítása ¹⁾ a megyét már fel sem említi. A bécsi kormány egyébként a nádor befolyása alatt a részeket legalább adó és pénzügyileg, sőt katonailag is a korona joghatósága alá rendelni törekedett, jóllehet így a guberniumi hatáskör leglényegesebb jogai mentek volna veszendőbe. A rendek ezért már 1695 decemberében megkísérelték *Bethlen Miklós követsége* útján ²⁾ kieszközölni, hogy a partiumra kirótt adó az erdélyi adóba betudassék, főleg azért, mert ezen részek főtisztviselői és nagyobb birtokosai erdélyiek; szükségesnek tartják azt is, hogy az ide elhelyezendő katonaság az erdélyi commandó alá helyezettessék.³⁾

Törekvésük ezúttal is eredménytelen volt; ennek tulajdonítható, hogy midőn a nádor Máramaros-, Kraszna- és Középszolnokmegyék megbízottjait »in negotio portionum« 1696 július 6-ra Pozsonyba rendelte, a gubernium a bécsi erdélyi kanczellária két hivatalnokát azonnal utasította, hogy »az vármegyéknek dolgát nomine gubernii et statuum Transsylvaniae agálják«, ⁴⁾ hogy ezzel a nádor és a részek közt a közvetlen tárgyalásokat megakadályozza. Mikor pedig Eszterházy a részekre kivetett adó beszédésére dicatorait mégis kijelölte, a gubernium azokat egyszerűen nem engedte be,⁵⁾ hanem saját hatáskörén belül intézkedett az adószedés foganatosítására vonatkozólag, bár pl. Biharmegye az erdélyi dicatorokat nem fogadta be, Szörény- és Zarándmegyékben pedig a folyó török háború a beszédést lehetetlenné tette. Hogy azonban a nádor és a gubernium közt lévő versengés miatt »ne szenvedjenek azok az sze-

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. XXI. 380—81. II.

²⁾ Önéletírása. II. 153. I. Erd. Orsz. Eml. XXI. 31.

³⁾ 1695 decz. 14-ről. Fogalmazványban Erd. kancz. ltár. 1695 nr. 12. Orsz. ltár.

⁴⁾ Bethlen Miklós 1696 jún. 22-ki levele. Erd. kancz. ltár. 1696. nr. 145. Orsz. ltár.

⁵⁾ »Vigyázzon kglmetek a szegény Partiumban levő vármegyék dolgára, félünk attól, hogy a Pozsonyban denominált dicatorokat nem admitáltuk, ex illa injuria is nagy quartélylyal megnyomorítják őket.« Bethlen Miklós 1696 okt. 8-ki levele. Erd. kancz. ltár. 1696. nr. 74. Orsz. levéltár.

gény vármegyék», Kálnoki Sámuel viczekancellárt sürgősen utasították, hogy »ha úgy kívántatik, ő felségének is . . . adjon memorialét bé felölle, hogy azokra a vármegyékre való repartitio ne bízáttassék Palatinus uramra, hanem maga a commissariatus repartíálja ; és ha kevesebbre nem szállíthatja az ember a tavalyi terheknél, avagy csak több portió-szám ne vettessék reájok». Továbbá »ha lehet, liberentur ab actuali quartirio, hanem hadd contribualjanak pénzt, az hová rendeltetnek ; hogy ha teljességgel a sem lehetne, mindenikben és kíváltképpen Máramarosba ne rendeljenek lovast, hanem gyalogot». Egyidejűleg a partiumbeli vármegyéknek is elrendelték, hogy »embereket küldjék fel, de nem arra, hogy a palatinális jurisdictionnak submitálják magokat» és a nádortól összehívott tanácskozáson részt vegyenek, hanem »hogymint . . . a cancelláriától mindenekben hallgassanak».¹⁾

A gubernium felterjesztései azonban mindössze annyit eredményeztek, hogy I. Lipót »az partiumbeli directiot», vagyis a megyék politikai ügyeinek irányítását a guberniumra és a rendekre bízta, de az összes adó- és pénzügyek vezetése a commissariatus, illetőleg a nádortól évenként összehívott tanácskozások²⁾ hatáskörébe jutott, hol a guberniumtól függetlenül vetették ki az adót s állapították meg az egyes megyékre eső szolgálmányokat.³⁾ 1698 januárius 7-től kezdve pedig minden katonai vonatkozású ügyben való intézkedés joga a *kassai katonai bizottsághoz* tartozott, melynek hatósága kifejezetten Bihar-, Kraszna-, Középszolnok-, Máramarosmegyékre és Kővár vidékére is kiterjedt.⁴⁾ Nem volt jelentékenyebb a gubernium hatásköre a Partium déli megyéiben sem, melyek főispánjait

¹⁾ 1696 okt. 11-ki utasításban. Erd. kancz. ltár. 1696. nr. 76. (Orsz. ltár.) Ugyanezen ügyben Corbelli tokaji kommandánshoz is küldöttek követeket Bethlen Sámuel és Nagy Pál személyében, de eredmény nélkül. (Bánffy György 1696 decz. 10-ki levele. U. ott. 1696. nr. 107. Orsz. ltár.)

²⁾ V. ö. *Szederkényi N.*: Hevesmegye tört. IV. 62—63. ll.

³⁾ L. a rendek 1697 ápr. 13-ki utasítását. (Erd. kancz. ltár. 1697. nr. 36.) Bánffy György szept. 20. (U. ott. 1697. nr. 82.) és szept. 29-ki leveleit. (U. ott. 1697. nr. 83.) Erre vonatkoznak a bécsi erdélyi kancellária 1698 okt. 11, 18 és 22. jelentései is. (Erd. gubern. ltár. 1698. nr. 276. Orsz. ltár.).

⁴⁾ M. Tud. Akad. kéziratára. Podhraczkgyűjt. Tört. Ivrét. 59. sz.

az udvar önhatalmúlag és Erdély történeti jogaira való tekintet nélkül nevezte ki. Így lett 1695-ben Zarándmegye főispánjává Klobusiczky Ferencz, Szörénymegyéé pedig br. Száva Mihály, jóllehet utóbbi főispánsága ellen a megye óvást emelt, arra hivatkozván, hogy kiváltságainál fogva e méltóság csak megyebelit illethet.¹⁾ A gubernium a megye tiltakozásának törvényekben gyökerező jogalapjait elismervén, az udvarnak azt a megoldási módozatot ajánlotta, hogy Klobusiczkyt másképp kellene kárpótolni, Zarándmegye főispánjává br. Száva volna kinevezendő, az így megüresedő szörénymegyei főispánságot pedig valamely arra érdemes erdélyivel kellene betölteni.²⁾ Az udvar — néhány évi késlekedés után — a gubernium javaslatához csatlakozván, végre úgy döntött, hogy Szörénymegye élére gr. Pekry Lőrinczet helyezte,³⁾ Zarándmegye főispánjává viszont br. Száva Mihályt nevezte ki; ⁴⁾ s mivel mindkét főispán beiktatását a gubernium hatáskörébe utalta, ⁵⁾ — annak ezen megyék felett való joghatóságát hivatalosan is elismerte. — Klobusiczkyt 1699-ben az újonnan helyreállított Aradmegye főispánságával kárpóolták.⁶⁾

Az 1699 januárius 26-án megkötött karloviczi béke, mely a Temes vidékét teljesen átengedte a portának, a határok szabatos rendezése végett külön határrendező bizottság kiküldésében állapodván meg,⁷⁾ a bécsi kormány már márczius 16-án utasította a guberniumot, hogy az erdélyi és a temesvidéki török terület határainak megállapítása végett haladéktalanul indítsa meg a nyomozást, Rabutin tábornokot erről mielőbb tudósítsa s később a nyomozás eredeti iratait az udvarhoz is

¹⁾ V. ö. az erre vonatkozó iratokat 1695-től Erd. gub. ltár. 1695. nr. 113. Orsz. ltár.

²⁾ 1695 aug. 26-ról. Erd. kancz. ltár. 1695. nr. 170. (U. ott.)

³⁾ A guberniumhoz szóló beiktatási parancs eredetije 1698 szept. 25-ről. Erd. gubern. ltár. 1698. nr. 228. Orsz. ltár.)

⁴⁾ Márki S.: Aradmegye tört. II. 268. l.

⁵⁾ A bécsi erdélyi kancellária jelentése 1698 okt. 11-ről. Erd. guber. ltár. 1698. nr. 282. (Orsz. ltár.)

⁶⁾ Márki S.: II. 269. l.

⁷⁾ Art. I. II. — Hurmuzaki: Documente privitoare etc. IX. 1. (Bucuresci. 1897.) 356 l. és Acsády I.: A karloviczi béke története. Bpest. 1899. 76—77. ll. (Érték. a tört. tud. köréből. VIII. 4.)

terjeszsze fel.¹⁾ Az udvartól vett utasítása alapján Rabutin feltétlenül szükségesnek vélte, hogy a gubernium a gyulafehérvári káptalan levéltárában a régi határok megállapíthatása végezt adatok után kutasson ; s hogy jelölje ki azon tapasztaltabb férfiakat, kik a kérdésben útbaigazítással szolgálhatnak ; az értelmesebbjei közül hatot tartson magánál útrakészen, hogy azok Rabutinnál bármikor megjelenhessenek, ha a határ-megállapítási munkálatok megkezdődnek. Kívánja végül, hogy a gubernium gondoskodjék a márványból vagy más kőből való négyszegletes határkövek elkészíttetéséről s a mesteremberekről.²⁾

A gubernium a Hunyadmegyével érintkező hódoltsági terület határainak megállapításával, illetőleg az erre vonatkozó tanuvallomások foganatosításával alpestesi Balogh Lászlót és váradi Gergocs Mihályt bízta meg. A biztosok 1699 ápr. 27-én Dobra városában kezdték meg működésüket ; ápr. 28-án Déván, május 2-án Alpestesen, május 14-én Hátszezen folytak a vallomásfelvételek, melyeket csak aug. 22-én fejeztek be Alpestesen.³⁾ A gubernium részéről kiküldött bizottságnak a gr. Marsigli Lajos vezetése alatt működő ellenőrző bizottsághoz kellett csatlakoznia,⁴⁾ mely 1699 október végére helyezte ki látásba Erdélybe való megérkezését.⁵⁾ Ez a bizottság mindamellett csak 1700 szeptemberében kezdte meg működését,⁶⁾ mely

¹⁾ 1699 márcz. 16-ről. Erdetije Orsz. ltár. Revind. havasok. I. k. ; egykorú másolatban az erd. kancz. ltárban. 1699 : 29. (Orsz. ltár.)

²⁾ Nagyszeben, 1699 márcz. 25-ről. Erdetije Orsz. levéltár. Revind. hav. I. k.

³⁾ Eredetiben és egykorú másolatban Orsz. ltár. Rev. havasok. I. k. A vallatások határmegállapító adatait l. előbb 361. l.

⁴⁾ Az erd. kanczell. 1699 márcz. 18-ki jelentése. Erd. gubern. ltár. 1699. nr. 446. (Orsz. ltár.)

⁵⁾ Puncta excellmi domini comitis Marsilli. 1699 október 20-ról. Orsz. ltár. Rev. havasok. I. k.

⁶⁾ A késedelmet részben Marsigli távolléte (v. ö. Rabutin 1699 nov. 15-ki levelével a guberniumhoz. Ered. Orsz. ltár. Gub. oszt. 1699 : 541.), részben egyéb nehézségek okozták (Rabutin 1700 szept. 13-ki levele ugyancsak a guberniumhoz. Orsz. ltár. Gub. oszt. 1700 : 750.). L. azonfelül a gubernium levelét Marsiglihez 1700 szept. 12-ről. (Másolatban Orsz. ltár. Kancz.-osztály. 1700 : 26.)

hosszadalmasnak ígérkezett, mert Marsigli »minden métát maga szemeivel« akart megtekinteni.¹⁾ A török megbizottak részvételével Lippán²⁾ megkezdődött, utóbb a facseti mezőn folytatott tárgyalások természetesen sok akadályba ütköztek. A Marosvölgy-melléki határok kérdésében ugyan egyértelműen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy itt a Bethlen Gábor korabeli területi elhelyezkedés veendő irányadóul, de már a határok déli menetirányára nézve eltértek a vélemények. A török biztosok állítása szerint »Philipitől fogva a hegyek teteje volt a határ a Vaskapu tetején által is«, az erdélyiek ellenben, kik a határokat legalább Almafaig szerették volna kitolni, — azt vitatták, hogy »a Vaskapu tetejéig soha a határ nem volt.«³⁾ Marsigli utóbb a vitás helyek bejárása után akként döntött, hogy a határvizsgálást a havasalföldi határtól kell megkezdeni s onnan északi irányban haladva, a Philipe-hegycsúcsnál bevégezni;⁴⁾ ezért a bizottság a Csatta helység körül⁵⁾ végzett eredménytelen határmegállapítási kísérletek után okt. 28-án Mehádiára vonult. »Tegnapelőtt érkeztünk ide vissza, — jelentették november 6-án az erdélyiek, — onnét is csak re infecta, mivel a mely követeket vártak Havasalföldébül, azok el nem jöttek, kire való képest a török is igen conturbálódott, egy conferentia után a török maga is megvallotta, méltán nem praetendálhat Márgánál tovább«. A török biztosok ezen engedékenysége kétségkívül az erdélyi érdekek győzelmét jelentette s így a biztosok remélni kezdték, hogy »ha idébb nem vehetjük a határt, Márga vizénél beljebb nem lesz«. ⁶⁾ A hosszas tárgyalások után december 2-án létrejött szerződési javaslat⁷⁾ az erdélyi és a török joghatósági terület *határvonalát* akként állapítja meg, hogy a Maros balpartján fekvő Philipe

1) Jósika Gábor 1700 szept. 14-ki lev. Erd. gubern. ltár. 1700 nr. 667. (Orsz. ltár.)

2) Naláczy István és Jósika Gábor 1700 szept. 15-ki jelentése. U. ott.

3) Az erdélyi biztosok 1700 szept. 29-ki jelentése. U. ott.

4) Ugyanazok 1700 okt. 6-ki jelentése a facseti mezőről. U. ott.

5) Ugyanazok 1700 okt. 25-ki jelentése. U. ott.

6) 1700 nov. 6-ról. U. ott.

7) A dátumot *Pesty Fr.* említi: A szörényi bánság tört. I. 126. l. de tartalmáról nem szól.

nevű hegytől¹⁾ a Ruszka-hegycsúcsig (a régi karánsebesi kerület északi határpontjáig), onnan a Márga vize mentén a Havasalfölde határán levő Murarul-hegycsúcsig állítandók fel az országos határjelzések.²⁾

A tárgyalások ezen stádiumában azonban kitűnt, hogy Ibrahim effendi portai megbízott nincs felhatalmazva arra, hogy a császári biztosokkal végleges egyezséget köthessen.³⁾ A szükségessé vált új utasítások megsürgetését viszont a porta arra használta fel, hogy újabb követeléseket támaszson s tekintettel az I. Lipót erejét és figyelmét teljesen lefoglaló spanyol örökösödési háborúra, esetleg kedvezőbb határrendezést biztosítson magának, főleg a Vaskapu-szoros és a Márga vize környékén, hol a határok kérdésében az ellentétek a legnagyobbak voltak. A tárgyalások ezek következtében még 1701 őszén is folytak s végre is a bécsi udvar kénytelen volt engedni eredeti álláspontjából;⁴⁾ az ezen tárgyalásokat lezáró végleges megállapodás azonban — úgy látszik — nagyjában megfelelt az 1700 decz. 2-ki tervezetnek.⁵⁾

A határkiigazítási munkálatok egyébiránt ezen idő alatt az erdélyi joghatósági terület nyugati vonalán is megkezdődtek. Az 1687: XV. art. már kijelölte ugyan a biztosokat, sőt 1698-ban is szó esett a határok kiigazításának foganatosításáról,⁶⁾ de a földrajzi határok szabatos megállapítása csak a végleges területi elhelyezkedést megteremtő karloviczi béke megkötése

1) A mai Krassószőrénymegye é.-k. zugában, Hunyadmegye határán, a Maros déli partja mentén feküdt. V. ö. *Csánki*: Magyarország tört. földrajza V. k. 90. l.

2) V. ö. Marsigliának a guberniumhoz írt 1700 decz. 17-ki levelével. Egykorú másolatban erd. kancz. ltár. 1700. nr. 26.

3) Az államtanács 1700 decz. 23-ki jelentése I. Lipóthoz. *Hurmuzaki*: Documente privatore etc. VI. p. 10—11.

4) A haditanács 1701 okt. 9-ki jelentéséből. *Hurmuzaki*: IX. I. p. 391—94. L. azonfelül Marsigli 1701 febr. 21-ki (*Hurmuzaki*: IX. 1. p. 365—66.) jelentését és Marsigli és Ibrahim márcz. 5-ki egyezményét. (*Hurmuzaki*: IX. 1. p. 365—66.)

5) A végleges határmegállapítási egyezség okiratát nem ismerem; a későbbi határok azonban megfelelnek az 1700 decz. 2-ki tervezetnek.

6) I. Lipót 1698 április 26-ki engedélylevele. Magy. Tört. Tár. XXI. 273—74. ll.

után vált időszerűvé. A gubernium ennek tudatában *Wass Györgyöt* 1700 szeptemberében Bécsbe küldte,¹⁾ hogy a tervezett határrendezés kapcsán Erdély részére a Partium birtokát biztosítsa,²⁾ — de megbízatása alig járt eredménnyel. Naláczy 1700 november 6-án különben jelentette is, hogy »a végbeli dolgoknak igazgatására commissio érkezett Aradra, a mely commissioban ezen személyek lesznek : a váradi püspök, Lamberg nevű gróf, Barkóczy Ferencz és Thavonat«. Naláczy kétségtelennek tartotta, hogy ez alkalommal »valami szó lesz az erdélyi határok felől is, kivált Zaránd vármegye dolga felől, mivel félő, ezen alkalmatossággal el ne foglaltassék Erdélytül«. ³⁾ Minthogy azonban az aradi bizottság törekvése elsősorban a marosmenti határőrvidék megalakítására irányult,⁴⁾ e határrendezés alárendelt jelentőségűvé vált és csak annyiban érintette Erdélyt, a mennyiben a haditanácsal a karloviczi békében megjelölt marosmelléki várak lerontására Zaránd-megye halmágyi és desznii járásait is kirendeltette.⁵⁾

Az 1700 januáriusi *gyulafehérvári országgyűlés* ideje alatt a gubernium — a határkiigazítási munkálatokra való tekintet nélkül — újból foglalkozott a részek visszakapcsolásának kérdésével. Febr. 5-ki felterjesztésében arra kérte az udvart, hogy mindazon területeket, melyek valaha Erdélyhez tartoztak s most felszabadultak, ne csak politikailag, hanem pénzügyileg is Erdélyhez csatolják; ha a visszacsatolás a jelen viszonyok között nem volna lehetséges, akkor az legalább a békés állapotok helyreálltakor történjék meg.⁶⁾ A gubernium felterjesztését, mint a mult években is, a nyomasztó pénzügyi helyzet tette indokolttá. A 800 ezer frtnyi adó beszedése óriási nehézségekkel járt. A határszéli lakosság az adó és a katonai

¹⁾ *Wass György* naplója. 327. l.

²⁾ *Gál L.* : Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai. Kolozsvár. 1837. 185. l.

³⁾ Eredetije erd. gubern. ltár. 1700. nr. 667. (Orsz. ltár.)

⁴⁾ V. ö. *Márki S.* : II. 269—70. ll.

⁵⁾ A haditanács 1701 ápr. 19-ki rendelete. Erd. kancz. ltár. 1701. nr. 59. (Orsz. ltár.)

⁶⁾ Eredetije Orsz. ltár. Gub. oszt. 1700 : 701. és Lib. Reg. Gub. 150—54. lapok. (Orsz. ltár.)

elszállásolás elől tömegesen menekült a török hódoltsági területre,¹⁾ vagy eltagadta, a mit eltagadhatott s lehetőleg nehezítette a connumerátorok munkáját.²⁾ A gubernium előtt az adóterhek arányosabb elosztása a Partium adójának az erdélyibe való számításával még keresztülvihetőnek látszott, az udvar elutasító álláspontja azonban e számításokat meghiúsította.³⁾

A II. Rákóczi Ferencz-féle szabadságharcz mozgalmai Erdély területi elhelyezkedésében módosításokat nem idéztek elő. Erdély 1703—708-ig változó sikerrel folyt háború színhelye volt, melyek során azonban a küzdő felek egyike sem tudott a fejedelemség teljes területének kizárólagos birtokosává lenni.⁴⁾ E küzdelmek a Partium közjogi helyzetére mindamellett annyiban hatással voltak, hogy I. József 1709 október 26-ki decretuma Középszolnok-, Zaránd-, Kraszna- és Máramaros-megyéket, valamint Kővárvidékét ideiglenesen (»pro nunc«) Erdélyhez adózó területeknek minősítette, vagyis pénzügyileg a gubernium hatósága alá rendelte.⁵⁾ Az eredményt Erdélyben jelentőséggel bírónak tartották. »A partiumok concursussa noha pro nunc van csak feltéve, de kivált ha most kevés hasznát vehetni, jövődre ismét instálhatni érette, most kapván reá arra, a kire már mi itten régen czéloztunk«, hangzik a bécsi erdélyi kancellária véleményes jelentése. »Mert remonstráltuk, hogy azonkívül is Erdély antemurale totius non modo Hungariae, imo christianitatis. In politicis et civilibus Erdélytől, annak törvényétől és a mi cancellariánktól van az partium ; a tisztek és possessorok nagyobbára erdélyi emberek és midőn Erdély a militiának sohasem sufficiál, a ki ebben az antemurá-

¹⁾ I. Lipót 1699 május 7-ki leirata. Orsz. ltár. Gub.-oszt. 1699 : 336.

²⁾ A zarándmegyei connumerátorok 1700 márcz. 27-ki jelentése. Orsz. ltár. Gub.-oszt. 1700 : 705.

³⁾ A hivatalos felfogás megerősödésére mutat, hogy a váradi püspök 1701 nyarán Középszolnok- és Krasznamegyékben tizedet szedetett, a gubernium tiltakozása mellett. (Bánffy György levele 1701 aug. 16-ról. Erd. Orsz. ltár. Gub.-oszt. 1701 : 238.)

⁴⁾ R. Kiss István : II. Rákóczi F. erdélyi fejedelemmé választatása Századok, 1906. Szádeczky L. : A Rákóczi-forradalom Erdélyben. Erd. Múz. 1900. 564—81. ll. és Udvarhelym. tört. 413. s köv. ll. Főleg azonban Márki S. : II. Rákóczi F. I—III. k. több fejezet.

⁵⁾ Egykorú másolatban. Erd. kancell. ltár. 1709. nr. 33. Orsz. ltár.

léban kívántatik és a mellett ez partium a magyaroktól is rendetlenül tractáltatott a contributiok impositiójában is, ergo in contributionibus is adjungáltassék ide«. Megkísérlelendőnek vélték az erdélyi commando joghatóságának a partiumbeli megyékre való kiterjesztését is, elsősorban természetesen a szebeni generalis közvetítésével,¹⁾ de mint a következmények mutatták, kevés sikerrel.

A szatmári békét követő nyugalmas korszak újból felszínre vetette a Partium közjogi helyzete szabályozásának kérdését. A felsőmagyarországi rendek már 1711 májusában tartott *kassai gyűlésükön* ²⁾ kívánták nemcsak a részeknek Magyarországhoz való csatolását, hanem az ország területi egysége helyreállításával kapcsolatosan magának a fejedelemségnek beolvasztását is.³⁾ A hír Erdélyben nagy izgalmat keltett s »mind méltóságos generalis commandans uram, mind a deputatio, mind az erdélyi camara egy akarattal megindulván«, azonnal lépéseket tettek az udvarnál, hogy legalább az utóbbi évek alatt kialakult helyzet állandósuljon.⁴⁾ A közbelépés különben azért is szükséges volt, mert a partiumbeli megyékben a magyarországi kamara »állított fel minden cameralis tiszteket« s »munkálódják is a magyarországi nagy rendek Erdélytől való elszakasztását«. ⁵⁾ Az 1709 óta működő *tizenhatagú deputatio* ezek miatt július 4-én tartott gyűléséből kifolyólag memorandummal fordult az udvarhoz, melyben arra hivatkozott, hogy I. Apaffi uralkodása alatt Erdélyhez gazdasági és politikai tekintetben nemcsak Zaránd-, Középszolnok-, Kraszna-, Máramarosmegyék és Kővár vidéke tartoztak, hanem Bihar- és Aradmegyék is, a mennyiben a törököktől megszállva nem voltak; a nevezett részek és Erdély közjogi kapcsolatát a balázsfalvi szerződés is érvényesnek tekintette s mint ismeretes, ez a területi elhelyezkedés a későbbi évek alatt mind-

1) Bécs, 1709. okt. 31. Egykorú másolatban u. ott. 1709. nr. 69.

2) *Timon S.*: Epitome chronolog rer. Hungaricarum. 1754. 586. l.

3) *Cserei Mihály* históriája. 476—77. ll.

4) Wesselényi István 1711 június 28-ki levele. Eredetije a széki gr. Teleki-család marosvásárhelyi ltárában.

5) A deputatio 1711 július 4-ki levele a bécsi erd. kancelláriának. Erd. kancz. ltár. 1711. nr. 96.

össze annyiban változott, hogy Biharmegye Debreczen kivételével Várad visszafoglalása óta a magyar korona joghatósága alá jutott. Mindezeket nem tekintve azonban, a partiumbeli megyékben az erdélyi törvények és kiváltságok vannak érvényben, tisztviselőiket is Erdélyből nyerik s így indokolt a deputatio azon kérése, hogy a részek politikailag és gazdaságilag továbbra is Erdély joghatósága alatt maradjanak.¹⁾ Jóllehet Erdélyhez való csatoltatásukat ugyanazon okok alapján a részek rendei külön is sürgették,²⁾ az udvar döntése késett. Minthogy pedig »Magyarországról Középszolnok- és Kraszna vármegyékre mindjárt in initio hibernii quartélyozók mentenek«, sőt nem sokkal utóbb Zarándmegyébe is, — »kik is a magok ordinariumát onnan veszik fel«, — a gubernium joghatósága érvényességének biztosítása végett Középszolnokmegyét »a hadadi és somlyai erdélyi praesidiumok számára« kijelölte, — bár kénytelen volt beismerni, hogy ezzel »kétfelé distraháltatik a vármegye« s »utolsó pusztuláshoz és romláshoz közelít.«³⁾

A részek közjogi helyzetének kérdésével, mint országos sérelemmel, az 1712 április 25-ki *pozsonyi országgyűlés* rendei is foglalkoztak, azok haladéktalan visszaesatolását sürgetvén; III. Károly szerint a rendek kívánságának jogossága ellen nem emelhető ugyan kifogás, de mivel a kérdés rendezése nagy körütekintést igényel, a döntést egyelőre elhalasztotta.⁴⁾ A deputatio a pozsonyi országgyűlés törekvéseit külön ünnepélyes követséggel kísérelte meg ellensúlyozni s a *gr. Bethlen László* vezetése alatt Bécsbe küldött erdélyi követeket kifejezetten arra utasította, hogy: »az partiumbeli vármegyék Debreczennel együtt egy diplomában comprehendáltatván Erdélylyel, egy törvény-nyel és szokással élvén és erre nézve ha mikor az magyarországiak közül állítatott is főtiszt, az erdélyiek instantiájára amoveáltatott, másfél seculumot meghaladó üdőtől fogva

¹⁾ Egyidejű másolatban erd. kancz. ltár. 1711. nr. 96.

²⁾ Egykorú másolatban u. ott. 1711. nr. 96.

³⁾ A deputatio 1711 november 29-ki levele. Eredetije az erd. kancz. ltárban. 1711. nr. 96.

⁴⁾ Gravamina et postulata SS. et OO. és Resolutio regia die 11. Julii 1712. M. Tud. Akad. kéziratára. Podhraczkgyűjtemény. Tört. Ivrét. 66. sz.

Erdélyhez lévén incorporáltatva; melyhez képest, mint minden politicumokban, úgy az oeconomicumokban is, tam quod ad cameratica, quam militaria, Erdélyhez való reunióját hathatósan urgeálni ő kglmeknek szükség. Remonstrálván illendőképen, hogy abban azóknak az helyeknek megmaradására nem kicsin momentum vagon, különben ha ezek is mind az carloviczi pacificatio alkalmatosságával az töröknek cedáltatott helyek avellálattnak Erdélytől, nem annyiban provincia, mint districtus lesz Erdély«.¹⁾ Bár a deputatiótól felhozott érveket az érdekelt partiumbeli vármegyék külön is támogatták,²⁾ III. Károly a pozsonyi országgyűlés hatása alatt állván, 1712 szeptember 16-ki *resolutiójában* akként döntött, hogy az eddig is gyakorlatilag alkalmazott kettős kormányzati rendszer továbbra is fentartandó, vagyis a részek politikailag és polgári ügyekben a gubernium, pénzügyileg ellenben a magyar kamara hatósága alá tartoznak.³⁾

Az 1712 szeptember 16-ki királyi rendelet azonban korántsem teremtett végleges állapotokat. Így 1713-ban maga III. Károly mentesítette Középszolnok-, Kraszna-, Máramaros-megyét és Kővár vidékét a magyarországi donativum alól, azzal az indokolással, hogy »ezek in politicis Erdélytől függnék és Erdély a parte adott donativumot és ezek a vármegyék erdélyi donativumhoz contribuáltak volna«.⁴⁾ Az 1715-ki pozsonyi

¹⁾ Az egykorú 1712 május 6-án kelt utasítás erd. kancz. ltár. 1712. nr. 80. Ugyanennek latin nyelvű szövegezése. U. ott.

²⁾ Zarándmegye 1712 május 1-én kelt felterjesztése erd. kancz. ltár. 1712. nr. 46. Máramarosmegyéé a deputatio nevében 1712 május 9-ről. U. ott. 1712. nr. 47.

³⁾ »Partes regni Hungariae, quae hactenus in politicis et civilibus a directione Transsylvanica pendebant, in contributionum vero puncto Hungariae repartitioni et cassae militari erant obnoxiae, quod attinet: id velut ab ipso exordio dominii Augustae Domus Nostrae in Transsylvania constituti ita practicatum, immutare non est integrum. Cui velut ipsismet regni nostri Hungariae statibus et ordinibus acquiescendum fuit, utut flagitantibus partium dictarum, etiam in politicis et civilibus cum Hungaria reunionem, — sic benigne confidimus charam nobis quoque Transsylvaniam ordinationi eatenus jam a tot annis stabilitae acquieturam esse.« Erd. kancz. ltár. 1712. nr. 80.

⁴⁾ Eszterházy Pál 1713 febr. 12-ki levele Borsodmegyéhez. Podhraczkgyűjt. Tört. Ivrét. 66. sz. (M. Tud. Akad. kéziratára.) -

országgyűlés különben újból megsűrgette a részek visszakapcsolását és pedig olyan formában, hogy III. Károly is kénytelen volt beismerni, hogy »Mármaros-, Kraszna-, Kővár- és Középszolnokmegyéknek az ország közterheinek viselésére nézve, mind törvénykezési, mind közigazgatási tekintetben való visszacsatolása a szent korona ősi jogában gyökerezik«. Mindamellett, mivel ez nemcsak a közigazgatás állapotának a katonaitól való elválasztását, hanem az eddig bizonytalan megyei határok megszabását s különválasztását is megkívánja, nagy megfontolást tesz szükségessé» s ezért kijelenti, hogy az e célból felállítandó bizottság előleges megvizsgálása s előterjesztése alapján akként fog intézkedni, hogy ebből a közjónak s az ő szolgálatának semmi hiánya ne származhassék.¹⁾ Minthogy az 1722 febr. 19-ki *szebeni gyűlés* a részeknek Erdélyhez való visszakapcsolását kérelmezte,²⁾ az 1722—23-ki *pozsonyi országgyűlés* rendi viszont Magyarország területi egységének helyreállítása végett a partiumbeli megyéknek bekebelezését újból megsűrgették,³⁾ III. Károly a kérdés tanulmányozására és a végrehajtás részleteinek megállapítására nézve kinevezte az *udvari bizottságot*,⁴⁾ melynek javaslatai alapján, tekintettel az 1728 április 10-ki *szebeni országgyűlés* kívánságaira is,⁵⁾ — valamint az erdélyi udvari kancelláriának 1730 október havában beadott felterjesztésére,⁶⁾ — 1732 december 31-én kelt resolútiójával Arad- és Máramarosmegyét nemcsak adózás, hanem közigazgatás és törvénykezés tekintetében is a magyar királyság joghatósága alá rendelte, míg Kraszna- és Középszolnokmegyéket, Kővár vidékével együtt véglegesen és minden vonatkozásban Erdély joghatósága alá helyezte. Zarándmegyére nézve pedig akként döntött, hogy a megye nyugati fele Magyarországhoz, keleti fele viszont Erdélyhez tartozzék.⁷⁾

1) Art. XCII. Millenn. törvénytár. 513. l.

2) *Gál L.*: Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai. 213. l.

3) Art. XX. Millenn. törvénytár. 585. l.

4) V. ö. 1729: VII. art. Millenn. törv. 669. l.

5) *Gál L.*: id. mű. 214. l.

6) *Petri Mór*: Szilágy vármegye monografiája. I. 284. l.

7) »Comitatus Marmarosiensis et Aradiensis praeter et ultra contributionalia, etiam quod politica et juridica, per consequens ex integro juris-

Az 1733 februárius 16-ki szebeni országgyűlés a királyi végzést törvénybe iktatván,¹⁾ az így létrejött területi elhelyezkedés csekély változásoktól eltekintve,²⁾ állandósult. Erdély területi változásainak történetében tehát az 1732 decz. 31-ki ú. n. Carolina resolutio tekinthető határévnek.³⁾

dictioni Hungaricae reapplicentur; comitatus vero Kraszna et Mediocris Szolnok, necnon districtus Kővár, praeter et ultra politica et juridica, etiam in contributionalibus Transsylvanicae jurisdictioni deinceps subsint. Comitatus autem Zarandiensis secundum situm suum ita dividatur, ut pars illius, seu districtus Hungariae adjacentes, Hungaricae, — districtus autem penes Transsylvaniam siti, Transsylvanicae jurisdictioni, instar aliorum suprafatorum, in omnibus contributionalibus nempe, politicis et juridicis, sive in forma districtuum peculiarium, vel vero per modum incorporationis, ad alios comitatus, prouti nempe convenientius esse videbitur, in futurum subsint et respective reapplicentur.« Pálffy János 1733 decz. 15-ki rendelete Borsodmegyéhez. Podhraczkgyűjt. Tört. Ivrét. 37. sz. (M. Tud. Akadémia kéziratára.)

¹⁾ Gál László : id. mű. 217. l.

²⁾ Főleg Zarándmegyében. Márki S. : Aradmegye tört. II. 309—10. *Pesty Fr.* : Az eltűnt régi vármegyék. II. 87—88. ll.

³⁾ A későbbi közjogi vonatkozások összeállítása *Petri* : I. 284. s köv. lapok. — *Pesty Fr.* : Az eltűnt régi vármegyék. II. 89—91. ll. *Sándor József* : Erdély, Magyarország kiegészítő része. Budapesti Szemle. 1865. II. 342. s köv. ll. *Kölcsey F.* : Historiai vázlatok etc. Hon és Külföld. 1842. 136—37. ll. — Az erdélyi rendek 1838 márczius 30-ki memoranduma, mely a kérdés történeti fejlődésére is visszatekint. Kiadva : Aemtliche Actenstücke betreffend die Verhandlungen über die Union Siebenbürgens. Hermannstadt. 1865. 22—42. ll. *Szilágyi Ferencz* : Az erdélyi unió. Történelmi rajz. Pest. 1861.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- A**ba 385, 386, 389.
 Abaffy Miklós 235, 246.
 Abauj m. 3, 21, 48, 81, 92, 96,
 205, 262, 270, 271, 368, 390,
 391, 392, 396, 399.
 Abaujszántó 399.
 Abaujvár 81.
 Abod 397.
 Abony 336, 390.
 Abonyi-cs. 390.
 Abrudbánya 445.
 Acsád 241, 256, 386, 389.
 Acsády Ignác 24, 157, 158, 159,
 160, 161, 303, 349, 409, 415,
 470, 576.
 Adójövedelmek (Dica, Subsidium)
 160, 161.
 Adony 382, 383, 386, 388, 389.
 Adorján 145, 376, 378, 379, 468.
 Adózás 467, 479, 480, 481, 482.
 Agaz 155.
 Agris 135.
 Agtelek 389.
 Agyagbél 156.
 Ahmát basa 69.
 Ajak 388, 389.
 Akács 336.
 Akor 147, 345, 364.
 Alabián 75, 137, 153, 154.
 Alaghy Ferencz 375, 391. — János
 112. — Judit 380. — Menyhért
 292.
 Alanika 138.
 Alatka 138.
 Albany György 93, 109, 110.
 Albert 347.
 Albert főhg. 240, 260.
 Albes (Albis) 145, 148, 345, 483.
 Alcsi 143.
 Alcsova 430.
 Aldana 62.
 Aldobrandini 184, 185.
 Alduna 559, 560, 562.
 Alföld 3, 47.
 Alföld elnéptelenedése 364.
 Ali pasa 247, 411, 412, 413, 414, 426,
 428, 440. — budai bég 447, 448.
 — török szerdár 333.
 Almafa 363, 578.
 Almahely 358.
 Almamező 144, 147, 382.
 Almaszeg 147, 346, 365.
 Almády István 546, 547.
 Almás 135, 137, 147, 430, 470,
 475, 522.
 Almás (Halmos) kerület 360.
 Alparét 471.
 Alpár 144, 345.
 Alpestes 577.
 Alsóaranyág 356.
 Alsóábrány 396.
 Alsóbába 396.
 Alsóbán 151, 356.
 Alsóbárcza 393.
 Alsóberegszó 148, 150, 151.
 Alsóbolda 372.
 Alsóboldád 375.
 Alsóbresztur 156.
 Alsócsill 155.
 Alsócsobánka 471.
 Alsóczécze 394.
 Alsódarna 145, 147, 344, 347,
 364.
 Alsóderzsida (-dershida) 150, 151,
 349.
 Alsódoboz 339.
 Alsódobsza 390.
 Alsófal 155.
 Alsófeketepatak 344.
 Alsófenes 144, 345.
 Alsófentős 136, 149.
 Alsófernező 374.
 Alsófüves 144.
 Alsófüzegy 355.

- Alsófüzes 470.
 Alsógagy 392, 394.
 Alsógércze 369.
 Alsógyékényes 470.
 Alsógyéres 341, 346.
 Alsógyőrös 146, 147.
 Alsógyümölcsénes 152, 350.
 Alsóhomoród 375.
 Alsóhutka 393.
 Alsójász 152, 350.
 Alsójerczinik 362.
 Alsójószás 154.
 Alsókaraszó 345.
 Alsókaznacs 350.
 Alsókegye 370, 371.
 Alsókemej 393.
 Alsókemenze 393.
 Alsókoh 344.
 Alsókomonicz 355.
 Alsókosznicz 152.
 Alsókövesd 145, 344, 347.
 Alsóláncz 392, 394.
 Alsólucz 390.
 Alsolymos 144.
 Alsó-Magyarország 92.
 Alsómonkás 470.
 Alsómeczenzéf 393.
 Alsómenyéd 155, 354, 355.
 Alsómeszes 344.
 Alsóménés 156, 355.
 Alsóméra 392, 394.
 Alsómislye 394.
 Alsómisztótfalu 377.
 Alsókeresnicze 353.
 Alsónovaj 393.
 Alsóohaba 362.
 Alsópatakfalva 347.
 Alsóperje 151.
 Alsópestes 145, 147, 344, 347.
 Alsópojen 344.
 Alsóregmecz 390, 391.
 Alsósárad 369.
 Alsószáldobágy 148, 341, 345.
 Alsószegye 148.
 Alsószend 392.
 Alsószivágy 150, 151.
 Alsószokond 372.
 Alsószopor 135, 149, 150, 151, 349.
 Alsótibód 355.
 Alsótőkés 393.
 Alsóvadász 392, 393.
 Alsóvárca 148, 150, 151, 348.
 Alsóvarzad 344.
 Alsóvereczke 382.
 Alsóveresmart 372, 377, 378.
 Alsóvisnicze 380, 381.
 Alsószerencza 358.
 Alvincz 59, 68.
 Alvinczy Péter 259, 492, 493, 495, 498, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 526, 528, 529, 530, 531, 532, 534, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 551, 552, 553, 554, 555, 567, 570, 572, 573.
 Amacz 371, 375, 379.
 Anarcs 389.
 Anarcsi Péter 389.
 Andacs 135, 144, 148, 345.
 Andaháza 74, 134, 145, 147, 148, 346, 364.
 Anglia 276, 296.
 Angyal Dávid 218, 219, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 229, 230, 231, 254, 263, 272, 276, 277, 282, 296, 297, 311, 319, 387, 455, 459, 460, 464, 486, 487, 488, 489, 500, 501, 522, 560, 561, 562, 566.
 Angyalháza 74, 385, 386, 387.
 Angyalos 372, 373, 375, 378.
 Ankreiter Mihály 379.
 Ant 147, 346.
 Apa 154, 355, 356, 371, 372, 375, 377, 378.
 Apadia 139, 140.
 Apaffi György 283.
 I. Apaffi Mihály 407, 409, 414, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 433, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 456, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 470, 471, 479, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 497, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 511, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 526, 528, 529, 530, 533, 538, 543, 544, 547, 548, 551, 552, 554, 560, 561, 563, 564, 567, 568, 582. — II. Apaffi Mihály 511, 514, 560, 561, 563, 564, 567, 568.
 Apagy 389.
 Apagy Mihály 379. — Miklós 379.
 — Pál 389. — Péter 389. — Tamás 389.
 Apahida 523, 258.
 Apácza 149, 150, 151, 348.
 Apáczfalva 372, 375, 377.
 Apáczasomogy 145.

- Apátfalva 336, 396.
 Apáti 75, 137, 144, 145, 153, 154, 155, 372, 379, 389.
 Apor István 485, 553.
 Apponyi Pál 263.
 Approbatæ Constitutiones 564, 572.
 Aracs 65.
 Aracsza 65.
 Aracsai cs. 390.
 Arad 189, 191, 193, 324, 354, 356, 357, 358, 367, 580. — -i nahie 75, 124. — -i szandzsák 124, 138, 356. — -i vár 74, 138, 248, 249. — -i káptalan 154, 156. — -i prépostság 153, 154, 155.
 Arad m. 36, 45, 50, 66, 74, 120, 133, 137, 138, 142, 244, 249, 256, 324, 325, 335, 338, 353, 356, 357, 358, 359, 438, 468, 503, 513, 557, 571, 576, 582, 585, 586.
 Aradác 65.
 Aranyág (Székes-) 138, 153, 155, 355.
 Aranyidka 393.
 Aranyező 136, 148, 351.
 Aranyos 351, 375, 379, 389, 396.
 Aranyosmeggyes 102, 299, 371, 375, 376, 377, 379.
 Aranyosszék 475.
 Ardó 149, 150, 151, 348, 383.
 Argye 430, 469.
 Arka 394.
 Armpruster Kristóf 152.
 Arnót 396.
 Aszaló 395, 396.
 Asszonyvására 144.
 Asztély 382, 383, 384.
 Athname 122, 167, 180, 202, 245, 293, 308, 325, 341, 343, 408, 420, 464, 486, 561.
 Atya 115, 372, 375, 377, 379, 382, 383, 384.
 Atyás 135, 146, 147, 346.
 Ausztria 296, 489.
 Avasely 154.
 Avasság 377, 378, 379.
 Avasujváros 371.
 Avasvidék 371, 372, 377, 401.
 Aszaf bölcseségű 34.
 Azari-cs. 391.
 Ábrahámfalva 241.
 Ábrám 461.
 Ábránfalva 134, 145, 256, 385, 386, 388, 389.
 Ábránháza 144, 345.
 Ádám 344, 346, 364.
 Ágya 133, 156, 354.
 Ákos 349.
 Ákos János 385.
 Álmosdi csata 134, 147, 201, 202.
 Árdánháza 380, 381, 389.
 Árkos 73, 134, 144, 343.
 Árkostő 154.
 Árok 154, 355.
 Ároktő 396, 397.
 Árpád 135, 145, 147, 343, 346.
 Árpástó 522.
 Ártánd 135, 344.
 Ártándy-cs. 146. — Demeter özv. 146. — Kelemen 76, 146, 154.
 Árva m. 4, 262.
 Baán-cs. 390.
 Babafalva 381.
 Babocsa 151.
 Babosta (Babostya) 144, 147, 345.
 Babsa 360.
 Badacson 349, 350.
 Badaló 383, 384.
 Badeni Lajos örgróf 510, 563, 566.
 Badjesecúcs 361.
 Bagamér 134, 144, 344, 367.
 Bagd 135.
 Baglyos 356.
 Bagolyfalva 152, 350.
 Bagos 145, 148, 345, 346, 350, 367, 373, 376, 378, 385, 386, 388, 483.
 Bagosi-cs. 373.
 Bagosi Ambrus 373. — György 373. — István özv. 373, 378. — Mihály 378. — Miklós 378. — Pál 373, 376, 378. — Péter 378.
 Bagothai Ferencz 530, 532.
 Bajánháza 377.
 Bajfalva 374, 377.
 Bajj (Baj) 147, 343, 346.
 Bajnokfalva 155, 354, 355.
 Bajom (Bajon) 123, 145, 148, 149, 151, 176, 240, 241, 248, 256, 341, 343, 345, 346, 347, 350, 468.
 Bajoni-cs. 146. — Ferencz 145, 388.
 Bajor választó 129, 131, 532.
 Bakonya 343, 346.
 Bakonyszeg 74, 134, 135, 148, 345, 347, 355.
 Bakos János 384.
 Baksa 137, 350.
 Baksi György 394. — Pál 394.
 Bakta 388, 392, 394.
 Baktornya 336.
 Balasé 383, 384.
 Balasócz 383, 384.
 Balassa-cs. 20, 29, 155. — Imre

- 10, 18, 26, 28, 29, 31, 37. — János 80, 128. — Menyhért 18, 56, 69, 84, 85, 87, 88, 90, 91, 93, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 122, 150, 155. — Zsigmond 18, 20 49, 155, 267.
- Balassi Ferencz 238, 247, 249, 261.
- Balásfy Mihály 140.
- Balázsfalva 381, 548, 549. — -i szerződés 549, 550, 552, 560, 582.
- Balázsháza 349, 470.
- Balicsfalva 155.
- Balicseny 356.
- Balilen 345.
- Balincha 358.
- Balkány 74, 133, 134, 145, 147, 339, 344, 346, 386, 388, 389.
- Balla 135, 137, 350.
- Ballaháza 350.
- Balnaka 344.
- Baló László 417, 418, 420, 421, 422, 425, 426, 432, 440, 441, 450, 469. — Mátyás 541, 552.
- Balog vára 303. — -cs. 390.
- Balogd 394.
- Balogh László 500, 577. — Máté 439, 440, 444.
- Balotafalva 372, 375, 378.
- Balozina 362, 363.
- Balsa 386, 388, 389.
- Balta (Baltiele) 354, 355.
- Balyest 362.
- Bamorfalva 381.
- Bancsi-cs. 390. — Ádám 490.
- Bancus nevű darabsó 158.
- Baniasi 362.
- Baniasul 363.
- Barabás 383, 384. — Samu 293, 294, 295, 298, 300, 301, 308, 313, 342, 343, 354, 371.
- Barakony 135, 144, 154, 155, 354, 483. — -i család 379.
- Baranyai Mátyás 22.
- Baratka 344, 347.
- Barbély János 395.
- Baresay András 361. — Ákos 314, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 367, 408, 409. — Zsigmond 378.
- Barczaság 85.
- Barkaszó 383, 384.
- Barkóczy-cs. 391. — Ferencz 580. — László 378.
- Barkóvára 88.
- Barlafalva 372, 377.
- Barlaháza 152.
- Barlova 363.
- Barmó 135, 144, 147.
- Bars m. 2, 277.
- Bartfalva 147, 344, 347, 375, 377, 378.
- Bartháza 380, 381.
- Barzesd 135.
- Basarág 336, 357, 359.
- Baskó 393.
- Basó-cs. 396. — Mátyás 17, 22, 48, 56.
- Basta György 195, 196, 198, 199, 202, 203, 402.
- Baszarába Máté 318.
- Batida 75, 336, 358.
- Batina 355.
- Batiz 371, 372, 374, 375, 376, 378, 379.
- Batiza 152.
- Batizfalva 136, 149.
- Batthyány Ferencz soproni főispán 263, 269.
- Battyán 145, 146, 346.
- Bay-cs. 390.
- Báboczka 339.
- Bábolna 396.
- Bábony 396.
- Bács vára 47.
- Bács 433, 451, 469.
- Bácsa 358, 367.
- Bácskai-cs. 390.
- Bácsmegyei cs. 390. — Benedek 373.
- Bádok 470.
- Bádon 135, 137.
- Bákai-cs. 390.
- Bál 355.
- Bálintit Zsigmond 519, 520, 521, 533, 536, 538, 539, 540, 545, 547.
- Bálvány 358, 367.
- Bálványosvár 5.
- Bályok (Bályog) 147, 346.
- Bánffy Dénes 333, 346, 349, 408, 417, 419, 425, 426, 427, 428, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 445, 446, 447, 448, 449, 452, 453, 454, 455, 458, 464, 469, 475, 476. — özv. 347. — György 151, 545, 547, 553, 567, 573, 575, 581. — -cs. (losonczy) 151, 349. — Boldizsár 151. — Farkas 151. — Gábor 151. — Gáspár 151. — Gergely 121, 122, 123. — István 151, 349. — Kristóf 151. — László 151. — Mihály 349. — Miklós 349. — Péter 349. — Tamás 151. — Zsigmond 424 438.

- Bánffyhyunad 413, 418, 419, 433, 456, 469, 504, 507, 534.
 Bánháza 370, 371.
 Bánházi István 351.
 Bánhegyese 137, 138, 153, 154, 326, 359.
 Bánhodos 153, 154.
 Bánhorvát 396.
 Bánk 133, 134, 145, 146, 346.
 Bánkamarás 138.
 Bánkuta 138, 153, 154.
 Bánlaka 145, 147, 347.
 Bántolmács 153, 154.
 Bánvásári 138, 154.
 Bánya 362.
 Bányajövedelmek 467, 484.
 Bányavárosok 69, 259, 267, 299.
 Bányavidéke 371, 372.
 Bányászat 401, 402.
 Bányika 470.
 Báránd 73, 74, 134, 143, 148, 343, 345, 347.
 Báránykuta 145, 146.
 Bárányménés 156.
 Bárczay László 393.
 Bárczi-család 379. — Ferencz 379. — János 379.
 Bárfalva 145.
 Bárdfalva 347.
 Bártfa 212, 305, 393.
 Bástya 361.
 Báthory-cs. 173, 361, 371, 372, 374, 387, 388, 398. — András 19, 20, 21, 28, 36, 46, 49, 52, 54, 56, 59, 60, 62, 66, 72, 73, 90, 91, 95, 102, 117, 118, 146, 151, 155, 156, 244, 362, 363, 371, 372, 388. — Anna (somlyai) 347. — Boldizsár 182. — Boldizsár özv. 388. — Endre 183, 194, 245. — Farkas 372. — Gábor 135, 211, 212, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 237, 240, 243, 245, 336, 339, 341, 346, 350, 352, 356, 362, 363, 376, 387. — Gábor özv. Palocsay Anna 240. — György 81, 110, 149, 150, 396. — Imre 151, 372, 388. — István 93, 102, 103, 107, 108, 109, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 140, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 184, 186, 223, 349, 373, 374, 375, 391, 393, 568. — János 151, 388. — Kristóf 137, 140, 162, 172, 175, 223, 366. — László 388. — Miklós 101, 113, 114, 156, 372, 388. — Miklósné 151. — Zsigmond 136, 140, 156, 160, 167, 172, 173, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 205, 207, 210, 213, 243, 245, 249, 254, 256, 269, 293, 335, 336, 338, 340, 341, 350, 356, 357, 359, 360, 362, 388, 567. — Zsófia 333, 350.
 Bátor I. Nyírbátor.
 Bátor 394.
 Bátori János 394.
 Bátucz 470.
 Bátyok 393.
 Bátyu 382.
 Bebek Ferencz 2, 20, 37, 49, 80, 81, 84, 85, 87, 89, 90. — György 81, 82, 90, 124, 392.
 Bechest 363.
 Becse vára 54, 55, 59, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 155.
 Becskerek vára 54, 59, 62, 65, 67, 68, 70, 183, 197.
 Becsky György 349, 375. — István 372, 374, 377.
 Becsy István 149.
 Bedő 144, 346.
 Bejnek 394.
 Beke Antal 293, 294, 295, 298, 300, 301, 308, 313, 342, 343, 354, 371.
 Bekeny 144.
 Bekényi-cs. 390.
 Belesz 336.
 Belény 363.
 Belényes 138, 144, 178, 179, 342, 344, 400, 410, 440, 451, 468, 469, 571. — tartozékai 144.
 Belényesi Ferencz 346. — István 458.
 Belényesvidéki bányák 401.
 Belényszeg 153, 154.
 Belgiojoso I. 199, 201.
 Belgrád 35, 416, 428, 497, 514, 515, 563.
 Belincz 140, 360, 361.
 Belitfalva 154.
 Belokfalva 153.
 Belostez 362.
 Belotinceza 358.
 Belsőbüls 392, 393, 395.
 Belsőszolnok m. 7, 174, 319, 322, 323, 326, 365, 412, 413, 414, 418, 431, 434, 436, 446, 451, 453, 459, 460, 470, 478, 482, 485, 532, 573.
 Bencze-család 153. — András 153. — Elek 153. — Jakab 153. —

Bencze János 153. — Tamás 153.
 Bene 383, 384. — János vajda 136.
 Benedeki 383, 384.
 Beniczki Márton 394.
 Benk 389.
 Benke 344.
 Benkefalva 144.
 Benkovics Ágoston 572.
 Benyék 393.
 Berczel 388.
 Bere 373, 379.
 Bered 149.
 Bereg 380.
 Bereg m. 3, 12, 21, 52, 92, 97, 98,
 99, 104, 105, 107, 110, 111, 114,
 118, 130, 143, 205, 207, 209, 236,
 262, 265, 266, 269, 271, 280, 306,
 315, 316, 317, 368, 369, 370, 380,
 382, 398.
 Beregoz 381.
 Beregszász 380, 381.
 Beregujfalva 380, 381.
 Berei Ferencz 379.
 Berek 145, 147, 345.
 Berencs 389.
 Berencsi-cs. 390.
 Berencze 136, 149, 371, 372, 375,
 377, 378, 379.
 Berend 355, 371, 378, 379.
 Berethalmi országgyűlés (1540.) 29.
 Berettyóujfalva 134, 367.
 Berezna 153, 353.
 Berény 197.
 Br. Berényi Görgy 331.
 Berindia 139.
 Berkesz 136, 149, 389.
 Berkeszpatak 136.
 Bernieri 331.
 Bernót 355.
 Bertin 345.
 Bertond 154, 155.
 Berzevicy Edmund 81. — Márton
 173.
 Berzék 390.
 Berzófalva 343.
 Bessenyő 65, 66, 67, 70, 144, 145,
 396.
 Beszter 393.
 Besztrecz 388, 389.
 Besztrecze 5, 201, 446, 458, 505,
 521, 523, 525, 547, 548, 549, 550.
 Besztreczei országgyűlés (1610.) 352,
 354. — (1661.) 408, 409. — (1659.)
 410.
 Besztreczebánya 262, 277, 280. — i
 országgyűlés (1542.) 45. — (1620.)
 263.

Besztreczevidék 7.
 Betfia 144, 147, 344.
 Bethlen vára 78, 409, 446.
 Bethlenőssi 50, 138, 154, 155, 356.
 Bethlen-cs. 142, 154, 295, 314, 316,
 336, 349, 373, 482. — Drusianna
 352. — Elek 52, 552, 555. —
 Farkas 1, 2, 3, 6, 7, 10, 11, 15,
 17, 24, 25, 27, 28, 31, 33, 35,
 41, 42, 45, 48, 57, 61, 62, 63, 64,
 65, 66, 70, 71, 76, 78, 81, 82, 84,
 85, 86, 87, 89, 92, 93, 94, 96, 100,
 101, 102, 103, 106, 108, 114, 115,
 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
 123, 124, 125, 128, 129, 131, 139,
 167, 168, 169, 170, 171, 172, 177,
 178, 181, 182, 183, 184, 186, 187,
 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194,
 195, 199, 201, 203, 204, 206, 207,
 210, 211, 212, 213, 217, 218, 219,
 245, 338, 340, 253, 354, 357, 360,
 387, 407, 438, 448. — Ferencz
 201, 209, 315, 316, 317. — Gábor
 76, 154, 155, 217, 220, 224, 229,
 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236,
 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244,
 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251,
 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259,
 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266,
 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274,
 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281,
 282, 283, 284, 286, 293, 306, 308,
 309, 310, 335, 336, 337, 339, 340,
 342, 347, 352, 355, 356, 357, 360,
 362, 376, 380, 397, 398, 400, 401,
 561, 578. — Gergely 120, 482,
 528, 552, 567. — György 76, 154.
 — Imre gr. 321, 322, 324, 326. —
 István 284, 285, 286, 287, 294,
 295, 304, 310, 343, 352, 356, 358,
 363, 376. — János 333, 408, 418,
 419, 420, 421, 422, 423, 427, 428,
 429, 430, 432, 433, 434, 436, 437,
 438, 440, 441, 442, 443, 444, 446,
 447, 448, 449, 450, 451, 457, 458,
 459, 469, 475. — Katalin (iktári)
 347. — László gr. 583. — Miklós
 326, 334, 432, 463, 486, 487, 496,
 502, 512, 521, 522, 523, 524, 548,
 550, 551, 552, 553, 554, 560, 561,
 562, 563, 566, 567, 573, 574. —
 Péter 304, 310, 376. — Sámuel 575.
 Beya 362.
 Bezdéd 389, 471.
 Beznie 147, 346.
 Becs 376.
 Bécs 58, 93, 107, 108, 109, 114, 118,

- 122, 206, 207, 223, 224, 225, 228,
232, 234, 238, 248, 260, 274, 284,
315, 416, 425, 426, 428, 466, 489,
492, 499, 501, 503, 506, 509, 513,
515, 518, 521, 522, 523, 524, 525,
526, 527, 528, 529, 530, 532, 536,
537, 539, 542, 558, 559, 562, 563,
566, 567, 572, 574, 575, 576, 581,
582, 583. — i béke 199, 207, 208,
211, 212, 215, 218, 219, 220, 221,
222, 229, 239, 240, 269, 273, 274,
304, 308, 311, 368, 376. — máso-
dik (1624.) 280, 281, 282, 368. —
i udvar 91, 96, 97, 100, 104, 105,
106, 108, 109, 110, 111, 113, 114,
116, 121, 124, 125, 143, 170, 171,
173, 224, 225, 226, 230, 231, 234,
235, 244, 247, 250, 252, 254, 255,
257, 281, 283, 286, 290, 298, 300,
309, 314, 317, 319, 323, 324, 329,
407, 408, 415, 420, 428, 431, 490,
491, 493, 496, 497, 499, 500, 503,
504, 516, 517, 528, 539, 541, 542,
551, 552, 556, 560, 579.
- Béga f. 140.
- Bégányi-család 379. — András 382.
— Bálint 382. — -család 382. —
Ferencz 382. — György 382. —
Lukács 382. — Pál 382.
- Béges 144.
- Békafalva 344.
- Béke a törökkel (1562.) 106, 113.
— -tárgyalások 77, 78.
- Békés 339. — m. 36, 40, 45, 50, 66,
123, 133, 137, 175, 176, 334, 335,
338, 339, 340, 342, 346, 477, 503,
513, 557, 571. — i nahie 75, 124.
— Gáspár 125, 126, 128, 129,
152, 168, 170, 171, 172, 176.
- Bél 81, 124, 135, 178, 179. — Má-
tyás 8, 85, 86, 87, 88, 89, 96, 101,
102, 103, 105, 109, 204.
- Béldi Pál 430, 431, 438, 448, 456,
460, 472, 475.
- Bélfenyér 144, 147, 178, 343, 345.
- Bélmegyer 75.
- Bélmező 145, 365.
- Béltek 371, 372, 376, 379, 386,
388. — i család 390.
- Bélözön 74, 134.
- Bélpataka 152.
- Bély 144, 148, 343. — tartozékai
144, 345.
- Bényes 361.
- Bidi Erzsébet 383.
- Bihar 135, 144, 146, 177, 178, 344.
— i részek 85, 426, 479. — m.
- 21, 22, 36, 40, 45, 50, 52, 61, 81,
85, 99, 102, 117, 120, 130, 132,
133, 134, 135, 137, 138, 141, 142,
143, 146, 155, 160, 174, 175, 177,
178, 193, 194, 197, 198, 199, 205,
244, 256, 323, 335, 339, 340, 341,
342, 343, 344, 348, 353, 354, 364,
365, 367, 368, 385, 398, 407, 410,
413, 421, 438, 441, 447, 449, 450,
451, 457, 460, 468, 477, 483, 503,
513, 529, 532, 557, 570, 571, 572,
573, 574, 575, 582, 583. — megyei
hódoltság 73, 74, 75. — megyei
nemesség 73.
- Bikács 144, 175, 345, 38, 367.
- Bikácsa 148, 150, 151, 348.
- Bikál 437.
- Bikszád 369, 377.
- Bilke 382, 383, 384. — i-család 153,
382. — Ferencz 382. — István
153. — János 153, 382. — Miklós
382. — Péter 153. — Tamás 382.
- Binis 360, 361.
- Bir 386, 388.
- Birna 140, 362, 363.
- Birtin 145, 148.
- Bista (Biste) 391, 393.
- Bisterfeld 297.
- Bitse 390.
- Bixi Ferencz 383.
- Bizarus 116, 120, 124, 125.
- Blandrata György 93, 108, 109.
- Blasest 363.
- Bobáld 372, 375, 377.
- Bobolista 380.
- Bocatus János 204.
- Bochest 362.
- Bócs 347.
- Bocskó 136, 242, 352, 484.
- BocsKay György 146. — István 147,
182, 184, 187, 195, 199, 201, 202,
203, 204, 205, 206, 209, 210, 211,
212, 213, 215, 219, 245, 308, 335,
339, 341, 348, 350, 352, 357, 367,
380, 387, 398. — birtokai 147,
344, 345, 346. — Miklós 346, 391.
- Boczas 363.
- Bodiszlóháza 135.
- Bodó-cs. 390.
- Bodóháza 133, 146.
- Bodókőujfalu 394.
- Bodon 356.
- Bodor-család 379.
- Bodorlak 66.
- Bodrogkeresztúr 209, 391.
- Bodrogköz 391.
- Bodrogolaszi 391.

- Bodrog-vidék 83, 87.
 Bodzai-szoros 230.
 Boér Zsigmond 439, 441, 490.
 Bogát 389, 396.
 Bogáthy István 389.
 Bogdán 395.
 Bogdánd 149, 150, 151, 348.
 Bogdánháza 152, 350.
 Bogdányi-cs. 390.
 Bogsán (Bokcsa) 188, 360, 361, 362.
 Bogyoszló 143.
 Bohány (Bajnokfalva) 139, 354, 355.
 Boierinest 362.
 Boicza (Kisbánya) 138.
 Boj 344.
 Boja 363.
 Boján 152, 350.
 Bojt 134, 135, 144, 343.
 Bojtest 147.
 Bokcsa l. Bogsán a.
 Bokonya 147.
 Bokszeg 154.
 Bokszin 154.
 Boldád 377.
 Boldogasszonytelek 145.
 Boldogfalva 133, 134, 138, 145, 146, 148, 153, 154, 155, 341, 346.
 Boldur 361.
 Boldva 395, 396.
 Boldvai Márton 421, 423, 424, 479.
 Bolgárfalva 155.
 Bolgárország 333.
 Bolth 148, 386.
 Bolthi-cs. 390.
 Bonczida 505, 519.
 Bondorázó 341, 342, 343.
 Bongarsius 221.
 Bontest 344.
 Borbély György 188, 189.
 Bordaczezt 362.
 Borgyas 363.
 Borhid 371, 372, 377, 378.
 Borlik 154.
 Bornemisza-cs. 384. — Anna 417, 422, 432, 490. — Benedek 86, 138, 156, — özv. 373. — Boldizsár 18, 21, 29, 150. — özv. 389. — Gergely 112. — János 278, 314. — Kata 326, 413. — László 89, 384. — Mátyás 384. — Miklós 389. — Pál 46, 58, 159, 336.
 Boronamező 152, 350.
 Borosjenő 75, 80, 81, 120, 121, 123, 139, 154, 189, 194, 196, 199, 202, 228, 230, 231, 234, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 293, 294, 322, 323, 324, 325, 340, 341, 342, 353, 354, 355, 356, 368, 400, 402, 411, 417, 438, 439, 440, 442, 444, 446, 447, 461, 476, 497, 557, 571. — — -i kadi 448. — -i kajmakam 439.
 Borosmegyer 154, 155, 156, 355.
 Borostelek 146, 148, 153, 154, 155, 345, 355.
 Borovszky Samu 3, 65, 71, 143, 189, 190, 191, 192, 193, 315, 336, 338, 357, 360, 395.
 Borpatak 243, 352.
 Borsa 429, 469, 470.
 Borsi János 383.
 Borsod 395, 396. — m. 2, 3, 20, 21, 49, 262, 270, 271, 315, 338, 368, 390, 395, 399, 584, 586.
 Borsoló-cs. 390.
 Borsos Sebestyén 82, 88, 103, 105, 106, 114, 115, 116, 120, 121, 123, 125. — Tamás 188, 189, 190, 191, 193, 227, 238, 239, 251, 258.
 Borsova 382, 384.
 Borsva 470.
 Borzas 360.
 Borzássy Miklós 151.
 Borzik 147.
 Borzlyuk 148, 150, 151.
 Borzova 155, 373, 376, 470.
 Borzulfalva 148.
 Bosd 154.
 Bosnyák Tamás 240, 267.
 Bosod 343.
 Bosold 364.
 Bosznaország 333.
 Bosznia 294.
 Botest 363.
 Botfő 147, 178, 343.
 Botha 396, 397. — Tivadar vajda 136. — Botinest 363.
 Botos 359.
 Botpalád 372, 373, 375, 377, 378, 379.
 Bótrágy 382.
 Bottiest 363.
 Bozód 364.
 Bozonta 136, 149, 173, 351, 371, 374.
 Bozwara 362.
 Bozzás 75, 336.
 Bozos 138, 154.
 Bozsaj 145, 147, 344, 347.
 Bozsoki prépostság 20.
 Bozsoldi-család 379.
 Bozsor 363. — -i uradalom 362.
 Bőd 393.

- Bődő 344.
 Bőjd 144.
 Bökény 146, 154, 155, 344, 355.
 Bökényfalva 336.
 Bököny 138, 354, 355, 386, 388, 389.
 Bölcsenest 354, 355.
 Bölcsi 147, 345.
 Bölcsinfalva 155.
 Börvely 370, 371, 375.
 Bősháza 149.
 Bőszörmény 74, 114, 143, 147, 345, 385, 386, 387, 388.
 Bradet 344.
 Brajkuta 346.
 Brandenburgi Katalin 282, 284, 285, 286, 290, 292, 293, 336, 339, 380.
 — választó 491, 560, 563.
 Braniest 362, 363.
 Brankovics György 459.
 Brassai János 105.
 Brassó 43, 54, 60, 87, 107, 114, 115, 124, 226, 227, 228, 229, 322, 554, 559.
 Bratafalva 148, 341, 345.
 Brazova 362.
 Brád 138, 155, 484. — i járás 138.
 Bránménés 355.
 Brátka 145, 147.
 Breszto 381.
 Bréb 150, 151.
 Brien 344.
 Brinyi László 136.
 Brod 382, 384.
 Özv. Brodarithné 153.
 Brondazó 144.
 Bronyka 152.
 Brusznik 358.
 Brusztur 355, 356.
 Bruszturesd 355.
 Brusztureszk 354.
 Brutus Mihály 18, 35, 58.
 Brunn 307.
 Bubics Zs. 492, 500.
 Bucsesd 445.
 Bucson 350.
 Budaházi Kristóf 385.
 Buda vára 3, 11, 13, 14, 15, 16, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 241, 243, 247, 294, 492, 526, 530, 531, 535, 570, — i pasa 60, 70, 76, 103, 228, 235, 283, 285, 286, 287, 294, 300, 309, 332, 412, 413, 435, 436, 438, 453, 461.
 Budai-család 379. — kamara 483, 484.
 Buduraz 344.
 Buida 344.
 Buják 492.
 Bujdos 471.
 Bujdosók 486.
 Bukovecz 362.
 Bukovinka 381.
 Bukurest 363.
 Buly 173, 386.
 Bulyi-cs. 390.
 Bunie 362.
 Bunilest 362.
 Bunyitay Vincze 334, 472, 515, 571, 572.
 Buonvisi pápai nuncius 492, 493, 498, 516.
 Burger Guidó 48.
 Burgundia 493.
 Burzsuk 468.
 Buság 377.
 Busbeck Auger 82.
 Busor 156.
 Bustyaháza 152, 353.
 Buszor 359.
 Butacza 136.
 Buthus 144.
 Butyásza 149.
 Buzamező 459, 460, 471.
 Buzásd 343.
 Buziás 140, 361.
 Buzita 133, 134, 256, 347, 392, 395.
 Buznicza 381.
 Büd 223, 385, 387, 388, 389, 395.
 Büdi Mihály 395.
 Büdöskúti erdélyi követ 542.
 Büdöspataka 136.
 Bükös 178.
 Büttös 392, 394.
 Bwycz 67.
 Cambray francia követ 77.
 Caraffa tábornok 503, 504, 505, 506, 507, 508, 516, 526, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 542, 543, 552, 553, 554, 555, 556, 558, 559, 563, 572.
 Carillo Alfonz 181, 184, 185, 191, 195.
 Carolina resolutio (1732.) 585, 586.
 Cappello velencei követ 296.
 Caprara Aeneas gr. 502, 505, 508.
 Castaldo 54, 58, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 76.
 Cera 363.
 Charybdis 491.
 Chernel György 379.
 Cheusara 347.
 Chiaromanni 416.

- Cladova 362.
 Ciglen 348.
 Cob tábornok 419, 420.
 Comitatus Terniensis 346.
 Compilatae Constitutiones 564.
 Corbelli tokaji parancsnok 575.
 Cornides D. 142, 347.
 Crespyi béke (1544 szept. 18.) 50.
 Croissy 307.
 Cuca-hegy 140.
 Cuca 361.
 Csabai kastély 80, 81.
 Csabay Péter 337.
 Csaholcz 371, 377.
 Csaholy 372, 373, 377, 378.
 Csaholy-család 372. — Ferencz 372.
 — Gáspár 372, 373. — Miklós özv. 372. — Péter özv. 372.
 Csalános 144, 148, 341, 345.
 Csanáros 372, 377, 390.
 Csanád 65, 66, 67, 71, 198, 190, 191, 192, 193, 197, 198, 357, 365. — nahie 75, 356. — m. 36, 45, 50, 66, 71, 74, 137, 256, 335, 336, 337, 353, 357, 557. — -i püspök 118.
 Csapi Farkas 389. — Ferencz 389.
 Csapócz 383, 384.
 Csarna 75.
 Csarnakápolnok 149.
 Csarnoda 383, 384.
 Csarnóháza 145, 147, 344, 347.
 Csátány 437, 471.
 Csátár 75, 135, 144, 146, 344, 471.
 Csátfalva (Csetfalva, Siatfalva) 74, 134, 146, 147.
 Csatta 578.
 Csák (Csákovár) 65, 71.
 Csáka 471.
 Csákány 393.
 Csákányházi János 363.
 Csákigorbó 470.
 Csáky-család 145, 147, 149, 150, 151, 345. — Demeter 145. — Farkas 144, 145. — Gábor 147. — Gergely 147. — Imre 145. — István 147, 284, 286, 290, 292, 345, 351, 408. — János 149. — László 504, 505, 506, 511, 513, 519, 528, 529, 530, 531, 537. — Mihály 93, 152, 145. — Miklós 145, 149, 150, 151. — Pál 150, 151. — Péter özv. 145. — Zsigmond özv. 147.
 Csálya (Csála p.) 65, 66, 67, 74, 358.
 Csán 149, 349.
 Csánfalva 365.
 Csánki D. 65, 66, 138, 141, 156, 369, 371, 380, 385, 390, 391, 395, 579.
 Csány 393, 395.
 Császár-család 379.
 Császári 369, 378, 385, 389.
 Császári-cs. 390.
 Császár Péter 291.
 Császló 372, 373, 375, 376, 377, 378, 379.
 Cseba (Csaba) 140.
 Csecse 372, 373.
 Cseff 343.
 Csege 74, 218, 385, 386, 387, 388, 389.
 Cseged 346.
 Csegéd 343.
 Csegöld 371, 376.
 Cseh 148, 150, 151, 349, 421, 431, 433, 446, 449, 461, 469, 475, 477, 483, 484. — tartozékai 348.
 Cseh felkelés (1618.) 257, 258.
 Cseh-morva forradalom 260, 262. — és magyar szövetség 261. — rendek 50. — tartományok 26.
 Csehi 144, 345, 349, 350, 395, 396.
 Csehország 262, 265, 269, 278.
 Csehtelek 145, 365.
 Cseke 345, 371, 373, 376, 377, 378, 379.
 Csekehida 74, 134, 148, 345, 347.
 Cseklye 346.
 Csekekőalja 147.
 Csenger 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378.
 Csengerjánosi 372, 373, 375.
 Csenyete 393, 394.
 Csepe 73, 74.
 Csereccsel 154.
 Csercsova 155.
 Cserei Mihály 462, 469, 488, 489, 551, 554, 561, 562, 566, 569, 582.
 Csereimida 363.
 Cserepes István 358.
 Cseres-cs. 390.
 Cserestemes 361.
 Cserényi Erzsébet 351.
 Cserép 397.
 Cserépálja 396.
 Cserfalva 345.
 Csermely 154, 355.
 Cserményi Mihály 429, 445.
 Csermida 362.
 Csermő 153, 154.
 Csernafalva 240, 351.
 Csernakápolnok (Csernafalva) 136.
 Cserne 391.
 Csernegyháza 363.

- Csernek 343, 470, 471.
 Csernelő 380, 381.
 Csernesz 153, 356.
 Csernota 363.
 Cserteszfalva 381.
 Csetfalva 382.
 Csécs 393, 394.
 Cséfa 135, 483.
 Cséfány 133, 134.
 Cséffa 135, 145.
 Cséke 146. — tartozékai 146.
 Csépán 339, 346.
 Csépány 73, 74, 145.
 Cséza-Kamona 133, 134.
 Csicsér 358, 367.
 Csicsóvára 5, 7, 365.
 Csicsva vára 110, 111.
 Csiga 336.
 Csígatósse 154, 155.
 Csígedszeg 154.
 Csígerfalva 155, 355.
 Csihemér 396.
 Csikat 358.
 Csikófalva 148, 151, 375, 379.
 Csikszék 174.
 Csintye 138.
 Csirősi 144, 145.
 Csiszárkertes 155.
 Csiszér 152, 350.
 Csobád 392.
 Csohaj 144, 145, 147, 148, 177, 344, 347.
 Csolt 355, 358, 367.
 Csokaj Demeter 396.
 Csokaly 345.
 Csokanyest 362.
 Csókás 75, 154.
 Csokmány 136, 148, 351.
 Csokonest 363.
 Csokva 396, 397.
 Csomafája 470.
 Csomaköz 370, 372, 373, 375, 377, 378.
 Csomaközi Boldizsár 378. — család 378. — László 378, — Mihály 378. — Pál 378. — Péter 378. — Zsigmond 378.
 Csománfalva 152, 153.
 Csomonya 382.
 Csomorkány 75.
 Csongrád m. 45, 50, 74, 335, 338, 557.
 Csonkapapi 384.
 Csontosfalva 394.
 Csorvási-család 379.
 Csög 149, 150, 151, 349.
 Csökmő 74, 134, 144, 145, 147, 345.
 Csömek 147.
 Csömény 471.
 Csömök 346.
 Csudaballa 339.
 Csukareczi 363.
 Csukat-család 379.
 Csukat Lénárt 345.
 Csulya 136.
 Csunakeszi 154.
 Csura 177.
 Csürelfalva 381.
 Csürfalva 471.
 Csüri-cs. 390.
 Czebinjefalva 381.
 Czece 378.
 Czeged 147.
 Czegen 373.
 Czegöld 379.
 Czentye 154, 155.
 Czermuran 361.
 Gr. Czernin követ 307.
 Czefalva 382.
 Czéczei János 394. — Lénárt 32, 37, 48.
 Czéczke 345, 346.
 Czégény 149, 150, 151, 376.
 Czigány 149, 150, 151.
 Cziganyest 345.
 Czigányfalva 145, 147, 344, 347.
 Cziglen 150, 151.
 Czimer Károly 47, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 365.
 Cziple Sándor 152.
 Czobor Imre 274. — Mihály 383.
 Czymana 361.
 Dabylon 349.
 Dacia 168.
 Daczó János 443, 444, 447, 458, 459, 520.
 Dada 386, 388, 389.
 Dajest 362, 363.
 Dallos Miklós 258, 263, 264, 265, 267, 276, 277.
 Dalmady 332.
 Dalom 144, 147, 177, 343.
 Damak 395.
 Damas 138.
 Damjan 373.
 Dancs-család 379.
 Dancsafalva 155, 354, 355.
 Dancsháza 133, 343, 346.
 Daniel János 314. — Mihály 519, 520, 523.
 Dank 430, 469.
 Dara 376, 377, 378.
 Darna 483.
 Darnaszeg 145, 147.

- Darnó 375, 378.
 Darócz 149, 348, 379, 383, 396.
 Daróczy-család 383. — Ferencz 216, 218, 220, 236, 239, 240, 242, 247, 248, 376, 383. — István 379, 383. — János 383. — Máté 396.
 Darva 152, 153.
 Darvas 74, 134, 135, 145, 343, 358.
 Dáll 470.
 Dámos 347.
 Dánfalva 136, 149.
 Dántelek 144.
 Dán vajda 136.
 Dávidfalva 381.
 Dávidháza 382, 383, 384, 385.
 Deákfalva 139, 155, 354, 355.
 Deák Farkas 221, 284, 286, 290, 334, 460.
 Debbosecz 363.
 Debreczen 74, 123, 133, 135, 143, 146, 259, 292, 332, 340, 364, 365, 387, 389, 400, 410, 448, 465, 469, 497, 502, 511, 531, 564, 568, 583.
 Debreczeni országgyűlés (1541.) 38, 39. — (1543.) 46. — (1545.) 53. — nahie 134. — plebanus 144. — Tamás 379.
 Debrez 348, 349.
 Debréte 395, 396.
 Debrőd 393.
 Decsi János (Baranyai) 181, 182, 183, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 338, 340.
 Dedemszeg 336.
 Defterek 135, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 340, 341, 365, 413, 418, 426, 429, 435, 436, 438, 441, 442, 443, 444, 445, 450, 456, 457, 458, 464.
 Defterdár 174.
 Delani 362.
 Delegánfalva 381.
 Delinyest 361.
 Demecser 388, 389.
 Demkó Kálmán 20, 21, 101, 260, 261, 263, 369, 391, 393, 397.
 Dengeleg 370, 371, 376, 379.
 Dengelegi-család 376. — Bernát 376. — Gáspár 379. — (id. és ifj.) Miklós 348, 376. — Zsigmond 379.
 Denta 360, 361.
 Deputatio 582, 583.
 Derecske 73, 74, 134, 145, 148, 342, 343, 345, 346, 367. — -i országgyűlés (1543.) 46, 47.
 Derencsényi-cs. 390.
 Dernó 377.
 Ders 373, 378, 379.
 Derssi Ferencz özv. 389. — Benedek 389. — Boldizsár 389. — István 389. — Jób 389. — Mátyás 389. — Miklós 384.
 Dersffi Miklós 394.
 Dersháza 149.
 Deseőfi Ferencz 383.
 Deskofalva 381.
 Deszk 75.
 Deszni 120, 137, 139, 154, 179, 325, 354, 355, 380.
 Dete 396.
 Detek 392, 393.
 Detreh 152.
 Detrehem 350.
 Detrekő 100.
 Devecser 394.
 Déda 147, 345, 364, 383.
 Dédes 396.
 Dékánfalva 346.
 Délvidék 68.
 Dés 253, 319, 419, 426, 430, 437, 458, 460, 470, 471, 472, 473, 474, 478, 485, 505.
 Désakna 458.
 Dési Ferencz 460. — Litterati Mátyás 363.
 Détér 339.
 Déva 23, 62, 78, 85, 203, 515, 522, 524, 525, 527, 528, 531, 542, 547, 548, 549, 577.
 Dézna 80.
 Dietrich tábornok 81.
 Dietrichstein Ferdinánd hg. 492, 493, 510.
 Dingány 362.
 Diód vára 10.
 Diósad 150, 151, 348, 349.
 Diósgyőr 3, 20, 213, 299, 396.
 Diószeg 134, 145, 148, 227, 345, 347, 438, 483, — -i tárgyalások (1551.) 61.
 Diploma Leopoldianum 548, 564, 565, 566, 569, 570, 572, 573.
 Disér 147, 345, 364.
 Dissidensek 315.
 Divény 395, 396.
 Divényi András 396.
 Dob 371, 375, 378, 379, 385, 386, 388.
 Dobay-cs. 149. — János 349.
 Dobó-cs. 389. — Ferencz 382, 384, 391, 394. — István 79, 128, 392.
 Doboka m. 7, 137, 141, 174, 413, 414, 417, 418, 419, 429, 434, 446,

451, 453, 460, 467, 470, 471, 480, 485.
 Doboz 339, 362.
 Dobra 371, 375, 577.
 Dobracšina 471.
 Dobravicza 378.
 Dobricsony 145.
 Dobroka 382, 383, 384.
 Dobrovicza 154.
 Dóczy András 214, 230, 231, 232, 233, 236, 238, 239, 253. — István 219. — Kelemen 396.
 Dojlaka 148, 347.
 Doklin 360, 361.
 Dolha 152.
 Dolhay-cs. 152. — Ferencz 152. — György 152. — Imre 152. — János 152. — Menyhért 152.
 Domahida 371, 372, 375, 378, 379.
 Domahidy Miklós 379.
 Domasnia 361.
 Dombegyház 336.
 Dombi Lajos 334.
 Dombiratos 137, 153, 154.
 Dombó 152, 353.
 Dombrád 388, 389.
 Domboricza 361.
 Dombrovicza 363.
 Domesnia 363.
 Domoszló 135, 137.
 Donáth János 539, 540. — Mátyás 530.
 Doncseny 139.
 Donka-család 153. — Elek 153. — János 153.
 Dorman-cs. 390.
 Dorog 223, 385, 386, 387, 388.
 Doroszlai János 154.
 Dósa Elek 569.
 Döge 388, 389.
 Dragabartfalva 380, 381.
 Dragolicza 358.
 Dragomérfalva (Rózsapatak) 136, 149.
 Dragomirest 363.
 Dragsinest 362, 363.
 Dragumeres 361.
 Draskovich Gáspár 392.
 Drág 470.
 Drág-Cséke 345.
 Drágffy-cs. 145, 148, 149, 152, 179, 242, 243, 352, 371, 374. — Gáspár 19, 20, 21, 28, 36, 46, 52, 146. — György 52. — János 52. — né Báthory Anna 149. — Magdolna 151.
 Drégen 355.

Drinápoly 230, 429, 440, 447, 449. — i béke (1568.) 112, 127, 128.
 Drinova 362.
 Drocza-hegy 138.
 Dubach 364.
 Dubesty 362.
 Dubicsány 396.
 Dubocz 381.
 Dubricsony 147, 148, 344, 345, 347
 Dubrovicza 381.
 Dudás Gyula 182, 366.
 Duglas svéd tábornok 307.
 Dulcseny 355.
 Dulcsin 154.
 Duldner János 540, 541, 543, 544, 546, 547, 549, 550, 551, 554, 555, 558, 559, 560, 562, 563, 568, 569.
 Dulfalva 152, 353.
 Dumbrava 361.
 Dumbrovicza 354, 355.
 Duna f. 30, 35, 69, 70, 73, 93, 360, 563. — -áninnen 93, 268. — -ántúl 22, 23, 27, 32, 34, 35, 47, 241, 277, 415. — -Tiszaköz 47.
 Dunkofalva 381.
 Dunod Antidius 486, 493, 494, 495, 496, 498, 499, 500, 501, 503, 504, 505, 506, 508, 510, 512, 521.
 Dupapiatra 439, 443.
 Durosfalva 351.
 Dusafalva 347.
 Duzina 382.
 Ebeni István 419, 430, 431, 469, 474, 475.
 Ebes 74, 133, 134, 146, 256.
 Ebesfalvi egyezés (1685.) 486, 503, 506, 508, 510.
 Ecsed 52, 101, 115, 223, 233, 236, 259, 268, 270, 272, 278, 280, 281, 285, 289, 304, 310, 329, 330, 369, 371, 376, 377, 387.
 Ecseg 396, 397.
 Ecz 147, 148.
 Edelény 202, 395, 396.
 Eder Károly 24, 27, 30, 33, 66.
 Egd 149.
 Eger 3, 48, 56, 69, 190, 241, 243, 338, 395, 552.
 Egerbegy 148, 150, 151, 348.
 Egeres 430, 475.
 Egerhát 148, 150, 151.
 Egregy 148, 343.
 Egres 65, 369.
 Egri 373, 378, 379. — Bernát 378. — Ferencz 378. — László 378. — Sándor 378. — káptalan 388, 393, 396. — pasa 235. — prépost-

- ság 396. — püspök 103, 153, 154, 155, 223, 256, 316, 396.
 Egyed 134, 147, 345, 347, 364.
 Egyek 74, 346, 338, 385, 386.
 Egyházasgyanta 144, 341.
 Egyházaskereki 154.
 Egyházasóssi 144.
 Egyházi birtok 371.
 Elek 75, 138, 154.
 Elek-család 379.
 Elk 373.
 Ellős 152.
 Elyüs 350.
 Emőd 396.
 Encs 393.
 Encsencs 369, 370, 371, 385, 389, 397.
 Endessi-cs. 390.
 Endréd 350, 370, 371, 373, 375, 376, 380.
 Endrőd 339.
 Engel J. Chr. 159.
 Enyedi István 321, 322, 326, 331, 332.
 Enyiczke 395.
 Eödönfi-cs. 391.
 Eperjes 66, 137, 153, 154, 155, 188, 226, 248, 273, 291, 292, 295, 312, 316, 339, 356, 358, 380, 389, 399, 437, 500, 538, 539, 540.
 Eperjes (Alsó-) 66, 67, 71. — -i gyűlés (1541 aug.) 37.
 Erdély alkotmánya 42, 44. — átadása és a porta 62. — határai 7. — -i fejedelemség 36. — -i fejedelmi cím 92, 94, 97, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 117, 129, 130, 184, 186, 207, 209, 220, 226. — -i három nemzet 8, 23, 45. — uniója 44. — -i hódoltság 468. — -i joghatóság térfoglalása 50. — -i jogszokás 8, 9. — -i kamara 582. — -i országgyűlések 52, 137. — -i politika 210. — -i püspökség birtokai 150. — -i só 158. — -i statumok 8. — -i vajda 8, 9. — -i vajdaság 168, 169, 172. — -i választófejedelemség 167, 172. — közjöveldelme 402, 403.
 Erdélyi Alajos 323, 324, 326, 327, 330, 331, 408, 409. — István 223, 351. — Sebestyén 126.
 Erdőd 116, 120, 126, 127, 128, 130, 371, 372, 374.
 Erdődi-cs. 390. — plebanus 148. — vár 173.
 Erdőgyarak 146, 147, 343, 346, 356.
 Erdőhegy 75, 138, 178.
 Erdőhegyi-család 379.
 Erdőskereki 154.
 Erdősbernót 138, 153.
 Erdőszáda 372, 375, 379.
 Erdőteleki-cs. 390. — György 173.
 Erked 149, 150, 151, 348.
 Erős György 395.
 Esküllő 346.
 Eszéki Ádám 153. — János 30. — Gábor 466.
 Esztergom 35, 47. — -i érsek 26, 324.
 Esztergom megye 2, 3.
 Eszeny 115, 389.
 Eszlár 386, 388.
 Esztanisa Simon 363.
 Esztár 146, 147, 148.
 Esztári-cs. 390.
 Eszterházy Dániel 267. — Miklós 255, 257, 259, 260, 261, 262, 264, 266, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 281, 282, 283, 286, 287, 288, 290, 291, 301, 302, 337, 401. — Pál 492, 500, 574, 584.
 Eszterjen 383.
 Esztró 135, 149, 150, 151, 349, 378.
 Etel 149, 151, 348, 349.
 Etely 346.
 Európa 281.
 Evlia Cselebi 64, 65, 66, 73, 248 334, 410, 468, 469, 479.
 Élesd 145, 147, 344, 347.
 Éradony 146, 345.
 Érkenéz 134.
 Érkeserű 134.
 Érolaszi 177.
 Érsekujvár 259, 266, 267, 416, 500.
 Érselind 178.
 Érsomlyó 71.
 Értarcsa 134, 144.
 Északkeleti felföld 85, 87, 88, 90, 92, 101, 102, 114, 115, 116, 124, 156, 205, 210, 259, 273, 297, 298, 299, 302, 501.
 Északnyugati felföld 71, 267, 273, 299.
 Facset 71, 140, 183, 188, 248, 356, 357, 360, 578.
 Fagiaczal 362.
 Fajdos h. 52, 138.
 Fajgel 487, 488.
 Faluhet 362.
 Fancsika 133, 135, 145, 147, 344, 345, 346, 347.
 Farakertes 155.
 Farasest 362.

- Farczády Elek 8.
 Farest 355.
 Farkadia 362.
 Farkasaszó 369, 372, 375, 378.
 Farkas-család 379. — László 451.
 Farkaspataka 345.
 Farnicza 362.
 Farnos 144, 364, 435, 469.
 Farnosfalva 145.
 Fazekasvarsány 138, 154, 155, 356.
 Fábiánháza 370, 371, 375, 377.
 Fánesi János 396.
 Fás 75.
 Fátra 262, 270.
 Fátrántúli részek 268, 269.
 Fedelesfalva 381.
 Fehéregyház 363.
 Fehérhegyi csata (1620 nov. 8.) 263.
 Fehérkörös f. 138.
 Fehérmege 7, 34, 141.
 Fehérvári compositio 31.
 Feigel János 160. — Péter 160.
 Fejedelmi birtokok 376.
 Fejér Ágostonfalva 381.
 Fejércse 383, 384.
 Fejéregyház 154, 336, 337.
 Fejér m. 442.
 Fejérszeg 136, 149.
 Fejérszék 350.
 Fejérpatak 353.
 Fejértő 143, 147, 346, 388, 389.
 Fejérvári-cs. 390.
 Feketebátor 146, 147, 346.
 Feketefalu 369, 379.
 Feketegyarmat 75.
 Feketekörösvidék 75.
 Feketepatak 145, 147, 344, 347, 381.
 Feketető 85, 145, 347.
 Felapáti 148, 345.
 Felegregy 470.
 Fellak (Fenlak) 65, 66, 67, 189, 191, 193, 197, 336, 357, 360. — i nahie 356.
 Feneres 346.
 Felőr 365.
 Fels Lénárt 3, 13, 18, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 53.
 Felsolymos 144, 344.
 Felsőapsa 152.
 Felsőaranyág 155, 355, 356.
 Felsőárkos 355.
 Felsőbarcsa 155.
 Felsőbán 151, 350.
 Felsőbánya 173, 280, 281, 310, 374, 376, 401.
 Felsőbárcza 393.
 Felsőberegszó 148, 150, 151, 348.
 Felsőbolda 372, 375.
 Felsőcsaj 394, 395.
 Felsőcsill 155.
 Felsőcsobánka 471.
 Felsőczéce 394.
 Felsődarna 145, 147, 344, 347, 364.
 Felsőderzsida (— dershida) 150, 151, 349.
 Felsődoboz 339.
 Felsőduacz 155.
 Felsőfalu 173, 374, 376.
 Felsőfeketepatak 346.
 Felsőfenes 144, 345.
 Felsőfentős 136, 149, 351.
 Felsőfernező 374.
 Felsőfüves 144.
 Felsőfűzegy 355.
 Felsőgagy 392, 394.
 Felsőgércze 369.
 Felsőgölop 394.
 Felsőgoroszló 150.
 Felsőgyékényes 470.
 Felsőgyéres 341, 346.
 Felsőgyőrös 147.
 Felsőgyümölcsénes 152, 350.
 Felsőhomoród 372, 375, 379.
 Felsőhutka 393.
 Felsőjász 152, 350.
 Felsőjerczinik 362.
 Felsőjósás 154.
 Felsőkaraszó 345.
 Felsőkaznacs 350.
 Felsőkegye 370, 371.
 Felsőkemej 392, 393.
 Felsőkemencze 394.
 Felsőkertes 355.
 Felsőkészmárk 392.
 Felsőkomonicz 355.
 Felsőkorotna 154, 354, 355.
 Felsőkosznicz 152.
 Felsőköved 155.
 Felsőkövesd 145, 344, 347.
 Felsőlapu 179.
 Felsőlapugy 361.
 Felsőlucz 390.
 Felsőmagyarország 13, 20, 23, 32, 36, 37, 48, 49, 60, 79, 80, 81, 83, 86, 98, 100, 158, 171, 190, 201, 203, 207, 212, 222, 226, 235, 253, 257, 258, 260, 261, 265, 267, 276, 277, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 308, 312, 313, 314, 333, 396, 401, 485, 532, 552, 582.
 Felsőmeczenzéf 393.

- Felsőmenyéd 155, 354, 355.
 Felsőmeszes 344.
 Felsőménes 156, 355.
 Felsőméra 394.
 Felsőmislye 394.
 Felsőneresnicze 353.
 Felsőnovaj 393.
 Felsőoláhcsaholy 150, 151.
 Felsőpatakfalva 346.
 Felsőperje 151.
 Felsőpestes 145, 147, 344, 347.
 Felsőregmecz 390, 391.
 Felsőróna 152, 353.
 Felsősárad 369.
 Felsőszakál 146.
 Felsőszáldobágy 148, 341, 345.
 Felsőszegye 148.
 Felsőszelestitze 155.
 Felsőszékács 356.
 Felsőszivágy 150, 151.
 Felsőszokond 372, 375, 377.
 Felsőszopor 135, 149, 150, 151, 349.
 Felsőtibód 156, 355.
 Felsőtiszaavidék 87, 123, 124.
 Felsőtopa 148, 345.
 Felsőtótfa 371.
 Felsőtők 470.
 Felsőtőkés 393.
 Felsőujfalu 376, 377.
 Felsővadász 392, 393.
 Felsővarzad 344.
 Felsővárcza 148, 150, 151.
 Felsővereczke 382.
 Felsőveresmart 371, 379.
 Felsővisnicze 380, 381.
 Feltót 74, 75, 133, 134, 144, 154,
 156, 179, 189, 354, 355, 356.
 — tartozékai 133, 144.
 Felvincz 523.
 Fenes 355.
 Ferde 156, 363, 359.
 Ferdei uradalom 362.
 Fergaság 147.
 I. Ferdinánd 1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 12,
 13, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24,
 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
 61, 62, 63, 67, 68, 69, 71, 72, 73,
 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83,
 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92,
 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
 101, 102, 103, 104, 105, 106,
 107, 108, 109, 111, 112, 113,
 119, 132, 143, 152, 156, 157,
 158, 159, 374, 398, 567.
 II. Ferdinánd 257, 259, 260, 261,
 263, 264, 265, 266, 267, 269,
 270, 271, 272, 273, 275, 276,
 277, 278, 281, 282, 284, 285,
 287, 288, 289, 290, 291, 292,
 380.
 III. Ferdinánd 298, 305, 306, 309,
 310, 311, 312, 313, 314, 315,
 317, 319, 401.
 Ferdinánd főhg. 232.
 I. Ferencz francia király 50.
 Fernező 173.
 Fethname 34.
 Félegyház 359, 367.
 Félegyháza 346.
 Félegyházi-cs. 390. — Orbán 385.
 Fény 370, 372, 375, 377.
 Fényes 139, 154.
 Férged 336.
 Fiát Lajos 139.
 Fígedi-cs. 396.
 Fikátár 140, 360, 361.
 Fílesd 372, 373.
 Filpes-család 373.
 Finke 396.
 Finkei István 395. — János 396.
 Fintóág 361.
 Firnhaber 261, 262.
 Fiscalítások 402, 467, 483, 484.
 Fizérfalva 381.
 Fodor Ferencz 361.
 Fodorháza 471.
 Fogaras 170, 171, 197, 381, 493,
 530, 535, 536, 539, 548, 551,
 553, 555.
 Fogarasi egyezség (1686.) 516. —
 országgyűlés (1631.) 566. — (1666.)
 431.
 Fogaras vára 10, 23.
 Foltest 344.
 Fonác 344.
 Fony 393.
 Forgách-cs. 394. — Ferencz 35,
 45, 48, 57, 64, 65, 66, 69, 81,
 82, 87, 88, 89, 91, 92, 96, 100,
 101, 102, 103, 108, 109, 112,
 113, 114, 115, 116, 118, 120,
 121, 123, 124, 125, 128, 129,
 131, 135, 157, 158, 160, 168,
 174, 209, 213, 216, 218, 239.
 — István 378. — János 156.
 — János özv. 375. — Mihály
 225. — Simon 82. — Zsigmond
 146, 195, 204, 211, 215, 216,
 227, 228, 232, 233, 235, 236,
 240, 242, 246, 247, 248, 249,

- 253, 258, 260, 263, 266, 267,
352, 354, 391.
Forgácskuta 430, 469.
Formafalva 344.
Fornos 382, 383, 385.
Fornosi-család 383. — János 383.
— Zsigmond 382.
Forró 393, 397.
Forrófalva 147, 344.
Földes 343, 346, 385.
Földessy-család 379, 390.
Földhid 154.
Földvár 75, 229.
Fővényes 137, 153, 154.
Fraknói V. 30, 45, 173, 253, 258,
259, 263, 491, 492, 493, 508,
516, 558.
Francia háború 558. — követ 500.
Franciaország 297, 299, 307.
Francia szövetség 311.
Frankenstein 61.
Frank Bálint 553. — János 555.
— naplója 331.
Frankl Vilmos 204, 206, 207, 208,
210, 211, 259, 263, 264, 266,
267, 268, 271, 272, 274, 275,
276, 277, 278, 279, 280, 281,
282, 286, 288, 289, 290.
Fraz 136.
Fráter György 13, 15, 16, 18, 19,
22, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 31,
32, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 46, 48, 51, 52, 53,
54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
62, 63, 64, 67, 68, 79, 80, 89,
148, 149, 150.
Fráter György és a porta 54, 58, 59.
Fráter György tárgyalásai Fer-
dinánddal (1548.) 56, 57.
Fráter István 225, 256, 268, 533.
Frinkfalva 351.
Fugy 147.
Fugyi 346.
Fulókércs 392, 394.
Fuló Mátyás 394.
Furta 144, 343, 344, 347.
Fügedi kastély 88.
Füle 202, 266, 267, 277, 259, 299,
487.
Füleki bég 88, 395.
Füle vára 80.
Fülöp 370, 371, 386, 389.
Fülpös 376, 378, 379.
Füperék 336.
Füred 73, 74, 133, 134, 143, 256,
345.
Füzeg 144, 344.
Füzes 151, 350, 360, 361, 470.
Füzeséri-cs. 391.
Füzesgyarmat 133, 134.
Füzéralja 393.
Gab 155.
Gaborján 134, 144, 345.
Gacsál (Gacsaly) 372, 377, 378.
Gacsalkér 154.
Gadna 392.
Gagybátor 392.
Gagyvendégi 392.
Gajdos 383, 384.
Galád 65.
Galgó 470.
Galgóc 231, 238, 239, 395, 396,
397.
Caesare Gallo 224, 227.
Galponya 470.
Galsa 153, 155, 355, 356.
Galvács 396.
Garadna 393, 396.
Garai-cs. 390.
Garamszentbenedek 419.
Garbócz 375, 378, 393.
Garbonác 351, 363.
Garbonáczfalva (Füred) 136, 149.
Gattaja 360, 361.
Gaura 136, 147, 345, 350.
Gavosdia 363.
Gáj 360, 361.
Gál L. 580, 585, 586.
Gálffy-család 379.
Gálffy György 228, 355.
Gálosháza 145.
Gálosfalva 345.
Gálospetri 134, 145, 146, 148, 178,
345.
Gálszécs 391.
Gánya 152, 353.
Gárdánfalva (Gárgyánfalva) 148, 150
151.
Gát 380, 381.
Gáva 113, 387, 388.
Gávai (Gávay) János 389. —
Lukács 389. — Miklós 177.
Gebe 370, 371, 372, 373, 375, 377,
378, 379.
Gecse 395.
Gelind 359.
Gella 355.
Gelse 389.
Gelyénes 369, 384.
Gemse 388, 389.
Genes 373.
Genyété 345, 364, 392.
Gerebenes 367.
Geregely 382, 384.

Gergelyfalva 381.
 Gergely Sámuel 413, 418, 432, 438,
 448, 452, 453, 454, 457.
 Gergocs Mihály (várad) 577.
 Gerla 75.
 Gernyes 153.
 Gerőtótfalu 377.
 Gertenyes 360, 361.
 Gerzes-cs. 152. — Bertalan 152,
 — György 152. — János 152.
 — Lukács özv. 152. — Tamás
 özv. 152.
 Geszt 147, 343, 346.
 Gesztely 390.
 Geszteréd 386, 388, 389.
 Geszty Ferencz 182.
 Géberjén 371, 379.
 Géczi Péter 345.
 Gégény 145, 388.
 Gémfalva 344.
 Géres 149, 150, 348, 349, 374, 378.
 Ghyczy Péter 148.
 Giczy András 228.
 Gilád (Galaad) 65, 68.
 Gillányi 428.
 Gilvác 371, 377.
 Gindely A. 259, 260, 261, 263, 268,
 273, 276, 277, 278, 281, 282.
 Girincs 390.
 Girókuta 149, 150, 151, 349.
 Girót 471.
 Girsanó 383.
 Giurest 362.
 Givinfalva 381.
 Gladna 362.
 Glamboka (Glimboka) 139, 363.
 Globzor 140, 363.
 Goizest 362.
 Golopi Gáspár 394.
 Gombos-cs. 390.
 Gonzaga Hannibal 332.
 Gooss Roderich 1, 6, 11, 41, 61,
 95, 97, 104, 106, 110, 117, 129,
 131, 173, 186, 187, 206, 207,
 210, 218, 223, 228, 229, 237,
 238, 240, 253, 254, 256, 262,
 263, 268, 271, 272, 278, 281,
 282, 283, 289, 292, 299, 311,
 330, 503, 527, 529, 535, 550,
 554.
 Gorba 154.
 Gorond 380, 381.
 Goroszló 137, 148, 350.
 Gorsa 336.
 Gorzó-család 384. — Gergely 384.
 — Illés 384. — Lukács 384. —
 Tamás 384.

Gorzófalva 349.
 Gosd 354, 355.
 Goychest 362.
 Goztest 362.
 Gölniczbánya 48.
 Gömör m. 2, 3, 20, 22, 49, 80, 81,
 262, 278, 279, 396.
 Göding 277.
 Göncz 348, 394. — -i tárgyalások
 (1540.) 11, 12, 13, 17. — -i or-
 szágyűlés (1541.) 37, 38, 48.
 Görbed 144, 146, 147, 343, 346,
 371, 376, 378.
 Göresön 149, 150, 151.
 Görgény 170, 197, 554.
 Görhe 138.
 Görög Ferencz 217, 224, 225.
 Görömböly 396.
 Graffius 325, 334.
 Gritti Alajos 5, 9.
 Gross 135, 148, 343.
 Groza Péter 363.
 Gubernium 565, 567, 568, 573,
 574, 575, 576, 577, 579, 580,
 581, 583, 584.
 Gulács 382, 383, 384.
 Gulácsi-család 384. — Ambrus 379.
 — Ferencz 379. — Gáspár 384.
 — István 379. — Kristóf 384.
 — Mihály 384. — Péter 384.
 Gurasud (Gurasus) 344, 346.
 Guravoj (Vojkest) 139.
 Gurkányfalva 347.
 Gurbes 358.
 Guszár 135.
 Gusztáv Adolf 290, 296.
 Guti Boldizsár 384. — -család 384.
 — Imre 384. — Péter 384.
 Gyalokay Jenő 294, 332, 334.
 Gyalu 44, 197, 323, 413, 418, 433,
 446, 449, 456, 457, 458, 464,
 469, 470, 476. — egyezség (1541.)
 36, 40, 41, 42, 43, 44, 45.
 Gyapjú 135, 145, 178.
 Gyapjúpataka 344.
 Gyapol 344, 346.
 Gyarak 154.
 Gyarmat 138, 154, 355, 356, 371,
 372, 375, 377, 379.
 Gyánta (Gyánte) 135, 146, 148, 346.
 Gyárfás szapitiha 313, 343.
 Gyepes 343.
 Gyertyános 136, 149.
 Gyéres 147, 345.
 Gyógyon 348.
 Gyorok 75.
 Gyökeres 136.

- Gyöngy 135, 149, 150, 151, 348, 374, 378.
 Gyöngyösi értekezéslet (1540.) 24.
 Győr 144, 260, 389, 489. — *i* püspök 95. — *m.* 2, 3.
 Györgytelek 148, 150, 151, 348, 349, 350.
 Györke 137, 153, 154, 393.
 Györkefalva 374, 377.
 Györteleke 375, 377, 378, 379.
 Gyula 73, 75, 83, 85, 86, 92, 95, 99, 123, 124, 132, 134, 137, 139, 153, 154, 155, 156, 179, 198, 293, 338, 342, 343, 354, 356, 557, 571. — *i* alajbég 178. — *i* aga 178. — *i* bég 176, 177, 178. — *i* hódoltság 112. — *i* plebánus 154, 155. — *i* részgyűlés (1543.) 46.
 Gyulafehérvár 78, 109, 129, 191, 259, 325, 439, 443, 471, 524, 525, 533, 534, 547, 548, 549, 550, 564. — káptalan levéltára 577. — országgyűlés (1551.) 61. — (1558.) 86. — (1567.) 167. — (1595.) 187, 341. (1612.) 229. — (1615.) 243. — (1616.) 249. — (1626.) 284. — (1649.) 314. — (1657.) 321. — (1658.) 323, 324. — (1665.) 430, 431, 472, 474, 475. (1666.) 476. — (1667.) 433. — (1669.) 436, 437. — (1670.) 474. — (1671.) 446. — (1674.) 454, 455. — (1675.) 458. — (1685.) 501, 502. — (1700.) 580. — *i* szövetség (1643.) 297. — *i* udvar 88, 96, 102, 104, 106, 110, 111, 112, 113, 114, 125, 142, 298, 315, 321, 340, 358, 421, 450, 492, 502.
 Gyulafi (Gyulaffy)-család 349. — László 348, 351, 378, 567. — Lestár 114, 116.
 Gyulaháza 389.
 Gyulai-család 379. — Ferencz 504, 506, 507, 508, 509, 523, 525, 528, 529, 530, 531, 532, 535, 537, 538, 542, 543, 552.
 Gyulaj 388.
 Gyulakuta 350.
 Gyulavarsány 75, 154, 155.
 Gyurgyevo 189.
 Gyurkopataka 471.
 Gyüger 337.
 Gyügye 371, 373, 375, 376, 377.
 Gyükeres 149.
 Gyülvész 372, 378, 379.
 Gyüre 369, 379, 385, 389.
 Gyűrűs 372, 375, 377.
 Haan L. 176, 177, 178, 179, 342.
 Habsburg-dynastia 16. — fenhatóság 13. — ház 36, 37, 158, 172, 180, 192, 281, 282, 296, 498, 540.
 Hadad 102, 103, 104, 115, 117, 149, 150, 151, 348, 349, 449, 469, 583. — *i* plébános 148. — *i* ütközet (1562) 93.
 Hadház (Hatház) 223, 385, 386, 387, 388.
 Hagdar pasa 64.
 Hagymás 135, 471. — lápos, 351.
 Hagymássy György 379. — Kristóf 86, 93, 101, 112, 113, 114, 152, 168.
 Hainburg 251, 263, 267.
 Hajdú *m.* 133, 385. — *ba gos* 134. — György 298, 301.
 Hajdúság 201, 211, 213, 216, 217, 218, 220, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 240, 244, 262, 266, 272, 283, 285, 287, 288, 289, 342, 343, 367, 387, 412.
 Hajdu városok 572.
 Hajó 144, 147, 344.
 Halabor 382. — *i* cs. 379, 382. — *i* István 373, 382. — János 382. — Miklós 382.
 Haláp 133, 134.
 Halász 388, 389.
 Haller Gábor 299, 300, 301, 303, 320, 323. — István 378. — János 438, 448, 486, 502, 505, 506, 509, 510, 516, 518, 526, 527, 528, 536, 537, 546, 550, 552, 567. — Pál 378. — Péter 44.
 Halmaj 392.
 Halmasd 152.
 Halmagy 139, 353, 410, 412, 414, 419, 425, 431, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 483, 484, 485, 580. — vidéke 155, 156.
 Halmi 112, 113, 115. — Gábor 385.
 Halmosd 350.
 Halul (Khalil) bég deftere 174, 175, 176, 178, 245.
 Haman Margit 363. — Sára 363.
 Hammer 127, 128.
 Hanhansen Honorius 148, 345.
 Hanisafalva 348.
 Hantfalva 147, 344, 347.
 Haraklyán 139, 149, 355. — *i* cs. 149.
 Haramvár 71.
 Harang 343, 388, 389. — *i* cs.

390. — láb 382. — mező 144, 147.
 Harapsiles 346.
 Haraszti 393.
 Harbó 396.
 Harlány 393.
 Harmad 336.
 Harmadia 361.
 Harminczadok 162, 399, 400, 467, 484, 485.
 Harminczas bizottság (1570.) 128, 129.
 Harsány 178, 346, 367, 396. —
 -i Jakab portai követ 320, 321.
 Hartványi-cs. 379, 384. — Ferencz 384. — György 384.
 Harugafalva 381.
 Határ 344, 346. — dombok 461. —
 kövek 577. — rendezés 580.
 Hatkócz 394.
 Hatvan 47, 49, 492. — -i János 384.
 Hauzest (Hausest) 140, 362, 363.
 Havasalföld 77, 185, 188, 198, 225, 318, 491, 499, 514, 578, 579. —
 -i határ 578. — -i vajda 78, 85.
 Hámfalva 145, 365.
 Hármaskörös 75.
 Hármaskörös 364.
 Háromszék 325, 447.
 Háromugra 135.
 Hát 381.
 Hátmege 381.
 Hátmez 451, 577.
 Hedri Benedek 444, 445.
 Hegyalja 391.
 Hegyes 74, 385, 386, 388, 389.
 Hegyközpályi 483.
 Heisler tábornok 561.
 Hejce 393.
 Helmece 391.
 Helytartótanács 48, 60.
 Henczida 344, 345, 346.
 Henkeres 346.
 Henyei Bernát 389. — István 154.
 II. Henrik francia király 89.
 Henter Mihály 572.
 Heraclides Jakab 96, 109.
 Herberstein Felicián 160.
 Herczeg Ferencz 395.
 Herczegmorócz 153, 154.
 Herczest 362.
 Herczfalva 381.
 Herendest 361.
 Herincse 152, 153.
 Hermanszeg 371, 373, 375, 376, 377.
 Herna 345.
 Hernádnémeti 390.
 Hernádvölgye 2, 48, 88.
 Hernece 136, 152, 242, 352.
 Herpály 145, 148, 346, 364.
 Hete 384.
 Hetei-család 384. — István 384. —
 László 384. — Miklós 384.
 Heteny 382, 383, 385.
 Heves m. 2, 3, 20, 21, 49, 75, 256, 262, 338, 575.
 Hezeres 361.
 Hétszöllő 310.
 Hét vármegye 278, 280, 282, 283, 284, 285, 287, 291, 297, 298, 300, 301, 302, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 368, 397, 398, 400.
 Hévszamos 429, 469.
 Hidalmás 470.
 Hidasely 148, 347.
 Hidastelek 144, 148, 345.
 Hidegkút 136, 351.
 Hidegszamos 470.
 Hidvég 135, 137, 149, 349, 350, 390.
 Híged 363.
 Hirip 371, 375, 379.
 Hiuzfalva 381.
 Hodász 373, 377, 379.
 Hoport 390.
 Hodor Károly 470.
 Hodos 145, 147, 155, 344, 346, 361, 372.
 Hódmezővásárhelyi náhie 75. |
 Hódoltsági vezérek 71, 104.
 Hódos Albert özv. 389. — Péter 389. — Tamás 389.
 Hoffmann György 276.
 Holgya 361.
 Holt 355.
 Holt (Holdmészes) 139.
 Holtkertes 155.
 Holubina 382.
 Holub József 57, 191.
 Homok 376, 378, 383.
 Homonna 391, 399, 400.
 Homonnay Bálint 212, 213, 214, 216, 352. — -cs. 391. — Barbála 391.
 Homonnai Drugeth Gáspár 96.
 Homonnay György 238, 240, 244, 246, 247, 249, 251, 252, 253, 257, 261, 271, 391. — István 391.
 Homonnai plebánia 391.
 Homrog 146.

- Honczisor 355.
 Honoricz 361.
 Hont megye 2.
 Horogszeg 65.
 Hort 74, 385, 386, 387.
 Horvát (Horváth) 149, 150, 151, 348, 393, 395.
 Horváth-cs. 390. — Gáspár (Vingárti) 10, 12, 18, 52. — György 151, 319.
 Horvatinovics 65.
 Horvát János 461.
 Horváth János (pálóczi) 315.
 R. Horváth Jenő 201, 202, 334, 419, 420, 543, 544, 562, 563, 566, 568, 571.
 Horvát László 394.
 Horváth Markó 30.
 Horváth Mihály 19, 23, 26, 33, 39, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 59, 61, 63, 68, 208.
 Hosszúaszó 144, 147, 343, 344, 345, 350, 359.
 Hosszú Damján vajdasága 136.
 Hosszúfalu 136, 149, 351.
 Hosszúmező 135, 137, 152, 353, 471.
 Hosszupályi 134, 147, 148, 241, 345, 388.
 Hosszú Tamás vajdasága 136.
 Hosszuthóti 122.
 Huszárvár 87.
 Huszna-vidék 357.
 Huszt 12, 78, 82, 89, 107, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 125, 126, 129, 130, 132, 152, 157, 158, 169, 170, 173, 195, 196, 197, 198, 199, 213, 233, 240, 242, 352, 374, 391, 402, 423, 459, 483, 513, 533, 535, 554, 568.
 Husztköz 153.
 Huszt tartozékai 152.
 Huszti vicarius 152.
 Huszt vára 352, 353.
 Hotin 242, 352.
 Hotpataka 152.
 Br. Houchin Pál 544.
 Hugyaj 386, 388.
 Hovrilla 136.
 Hunyadmegye 7, 137, 138, 140, 156, 174, 178, 323, 354, 357, 358, 359, 361, 414, 418, 439, 445, 468, 577, 579.
 Hunyadi János 159. — Mátyás 159.
 Hurmuzaki 65, 68, 79, 90, 108, 156, 159, 160, 195, 196, 197, 227, 334, 376, 379.
 Huszaim bég deftere 174, 176.
 Husszaim gyulai bég 178.
 Huszain pasa 414, 415. — aga 459.
 Ibrahim effendi 579.
 Ibrány 388.
 Ibrányi-család 379. — Ferencz 379. — István 12. — János 379. — Miklós 388.
 Ibrony 388, 389.
 Ibronyi-cs. 390.
 Igar 346.
 Igás h. 75.
 Ighaz 362.
 Ignafalva 155.
 Ignest 139, 354, 355.
 Ignécz 382.
 Iharpataka 344.
 Iklód 135, 144, 364, 373.
 Iklódi-cs. 390.
 Ilholecz 353.
 Ilk 375, 376.
 Ilka 353.
 Ilkofalva 381.
 Illádia 65.
 Illésfalva (Illyésfalva) 148, 150, 348.
 Illésházy Gábor 349. — Gáspár 288, 295, 347. — István 190, 204, 205, 206, 207, 217, 219, 220.
 Illye 343, 346, 356, 358, 445, 468.
 Iloba 371, 377, 378, 401.
 Iloncz 382, 383, 384.
 Ilosva 382, 384.
 Ilosvay-család 379, 382. — Gábor 382. — István 382. — János 382. — László 382. — Pál 382.
 Imre Sándor 259.
 Imrefi-birtok 353. — János 217, 218, 345, 348, 356. — Mihály 347.
 Ináncs 393, 397.
 Inánd 135.
 Inczédi-család 379. — Mihály 490, 492, 493, 496, 500, 502, 528, 529. — Péter 434.
 Inó 149, 150, 348.
 Inok 363.
 Interessatusok 425, 432, 433, 434.
 Ipp 349.
 Iráz 135, 144, 145, 147, 345, 364.
 Iregd 66.
 Irholecz 152.
 Iriny 380.
 Irinyi György 379. — László 379.
 Isópallaga (Isoparlaga) 146, 147, 346.

- Istvánd 384.
 Istvándi 372, 373, 375, 376, 377, 379.
 Istvánffy Miklós 7, 10, 24, 27, 33, 35, 47, 56, 60, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 96, 101, 103, 105, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 131, 139, 169, 171, 186, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 201, 204, 206, 207, 209, 338, 340, 357. — Pál 57.
 Ivaskofalva 372, 375, 379, 382.
 Iván 396.
 Ivánd 384, 385.
 Iványi 380, 381.
 Iza 152, 353.
 Izabella királyné 24, 29, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 76, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 100, 139, 142, 143, 567.
 Izgar 362, 364.
 Izgogafalva 381.
 Izvaricza 362.
 Izvor 381.
 Izsépi-cs. 391.
 Izsnyéte 380, 381.
 Jabalcza 363.
 Jacobinus 188, 189, 339.
 Jagello-uralkodók 159.
 Jakab Elek 24, 105, 474, 475, 502, 546, 567, 568.
 Jakesy-család 148, 150, 151. — Boldizsár 151. — Ferencz 151. — Mihály 149, 151. — Miklós 151.
 Jakusith András 263, 264, 265.
 Jankafalva 145, 148, 345.
 Jassy-i szerződés (1535) 5.
 Jánk 371, 373, 375, 376, 377.
 Jánok 391, 392, 394, 395.
 Jánoki Gáspár 394.
 János király 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 30, 31, 33, 35, 41, 57, 58, 77, 120, 159, 167.
 János leleszi prépost 12.
 Jánosd 144, 146, 147, 177, 345, 392.
 Jánosda 177.
 Jánosfalva 144.
 Jánosháza 75, 138, 154.
 Jánosi 377, 378, 380, 381.
 János Kázmér lengyel király 315, 318.
 János Zsigmond 19, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 48, 49, 51, 53, 55, 56, 57, 61, 63, 69, 71, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 137, 139, 140, 142, 143, 167, 168, 174, 175, 179, 336, 358, 365, 370, 398, 567.
 Jármi 373, 376, 379.
 Jármy György 379. — János 379. — József 332.
 Jász Lukács 154.
 Jászó 393.
 Jászóujfalu 393, 394.
 Jeddi Péter 501, 503.
 Jenő (Borosjenő alatt is) 145, 146, 355, 363. — -i bég 176, 177. — -i pasa 417. — -i spahi 178. — -i szandzsák 468.
 Jenővadász 73, 74, 133, 134, 144, 355.
 Jeremenyfalva 381.
 Jeszenő 303.
 Jezsuita-rend 146, 229, 346.
 Jobafalva 381.
 Jófő (Dobra) 188.
 Johanna, I. Ferdinánd leánya 108, 109, 111.
 Joó-cs. 390. — András 379. — János 181. — Mihály 379.
 Jórma M. 197.
 Jósika Gábor 578. — István 156, 362, 363, 519, 521.
 Josipháza (Jósepháza) 144, 371, 372, 375, 376, 377, 378.
 Józás 139, 354, 355.
 I. József 581.
 Jovius Paulus 24.
 Jörger Ferencz gr. 521.
 Jurkofalva 381.
 Juszuf basa 552.
 Kaba 74, 218, 256, 346, 367, 385, 386, 389.
 Kabolaspatak 146, 344, 347, 471.
 Kabos Gábor 456.
 Kajata 393.
 Kajántó 419, 469.
 Kajántorok 443.
 Kajdanó 380, 381.
 Kak 390.
 Kakat 364.
 Kakucs 75, 144, 153.
 Kaky-család 373.

- Kalapaty 177.
 Kalácsa 138, 144.
 Kalásztelek 146, 344.
 Kalinfalva 353.
 Kallona 363.
 Kallós-család 379.
 Kalnik 382, 383, 384.
 Kalocsa 47, 147, 153, 154, 155,
 341, 343, 345. — *i* érsek 26.
 Kalodva 153, 155.
 Kalongya 388, 389.
 Kalota 147, 148, 346, 429, 438,
 469.
 Kalsa 393.
 Kalugyer 344.
 Kamona 74, 156.
 Kamuthy Balázs 256. — Farkas
 251, 278, 281, 358.
 Kandrafalva 347.
 Kanicsa 361.
 Kanos 358.
 Kaperlo 362.
 Kapi 3.
 Kaplyon 372, 373, 375, 377, 378.
 Kapnikbánya 160, 401, 471, 484.
 Kaposi-család 379.
 Kaproncza-vidék 156.
 Kapy András 351, 375, 393. — Fe-
 rencz özv. 393. — György 378,
 385, 431, 441, 444, 445, 448, 456.
 — János 393. — László 393. —
 Miklós özv. 393.
 Karaszó 343.
 Karácson Imre 127, 128, 140, 152,
 175, 179, 180, 188, 211, 248, 365,
 416, 469. — István 384.
 Karácsonfalva 136, 152, 153.
 Karácsonyi János 66, 74, 75, 76,
 80, 81, 123, 124, 133, 134, 138,
 153, 175, 176, 177, 178, 188, 189,
 334, 338, 339, 571.
 Karádrév 153, 154.
 Karánsebes 35, 62, 71, 76, 132, 139,
 140, 156, 162, 177, 188, 199, 203,
 244, 294, 326, 335, 356, 359, 361,
 367, 398, 399, 400, 451, 461, 472,
 497, 513, 557, 571. — *i* kerü-
 let 579.
 Kardó 144, 147.
 Karika 149, 150, 151.
 Karloviczi béke (1699.) 576, 579,
 580, 584.
 Karnowsky Szaniszló 110.
 Karpinet 344.
 Karula (Karulya) 136, 149.
 Karulos 154, 155, 356.
 Karthausi kolostor 48.
 Kassa 2, 3, 12, 22, 24, 32, 35, 36,
 37, 48, 49, 61, 62, 82, 83, 87, 93,
 95, 99, 115, 142, 201, 202, 206,
 207, 212, 223, 225, 259, 260, 266,
 269, 270, 271, 276, 284, 285, 290,
 299, 300, 304, 306, 308, 315, 358,
 387, 393, 399, 407, 570. — *i*
 béke (1631.) 288, 289, 290, 293,
 296. — *i* egyezség (1607, 1608.)
 211, 217, 218, 219, 220, 222, 223,
 225. — *i* generalis 316, 393. —
i kapitány 253. — *i* katonai bi-
 zottság (1698.) 575. — *i* or-
 szággyűlés (1606.) 206, 208, 210.
 — *i* részgyűlés (1607.) 214, 217.
 — (1608.) 222. — (1618.) 260.
 — (1623.) 276. — (1644.) 303.
 — (1711.) 582.
 Kassai István 256, 268, 278.
 Kassauifalu 393.
 Kastellánfi-testvérek 4.
 Kaszaperek 337.
 Katalin lengyel királyné 106.
 Katona István 92, 94, 101, 108, 109,
 116, 119, 129, 210, 240.
 Kavara 149.
 Kavna 360.
 Kaza 346, 364, 395.
 Kazy Ferencz 267, 291.
 Kácsa 364.
 Kádár 362, 364.
 Kákossi István 394.
 Kállay-cs. 31, 332, 337. — Farkas
 388. — Gergely 378. — György
 378. — Pál 378.
 Kálmánd 370, 371, 375, 377.
 Kálna 471.
 Kálnoki Sámuel 534, 537, 539, 540,
 575.
 Kálló 91, 95, 212, 218, 220, 223,
 241, 246, 259, 285, 299, 306, 329,
 332, 387, 400, 505.
 Kállósején 386, 388.
 Kántorjánosi 370, 371, 373, 378,
 379.
 Kány 394.
 Kányaháza 377.
 Kápolna 153, 156, 396. — *i* birtok
 356. — *i* kolostor 396.
 Kápolnásgyanta 147, 345.
 Kápolnáskertes 155.
 Kápolnoki György vajda 136.
 Kárán 361.
 Káráncs 138.
 Káránd 343.
 Kárász 386.
 Kárásztelek 350, 483.

- Károly 73, 74, 133, 134, 145, 147, 345, 372, 375, 379.
- III. Károly 583, 584, 585, 586.
- V. Károly császár 1, 6, 7, 11, 13, 14, 40, 43, 50, 51, 53, 55, 61, 62, 70, 78.
- X. Károly svéd király 318, 319.
- Károly loth. hg. 492, 493, 526, 532, 543, 544, 546, 548.
- Károly főhg. 173, 187.
- Károlyi Árpád 2, 3, 16, 17, 35, 39, 43, 128, 205, 208.
- Károlyi-család 371, 372, 377. — Ádám 315, 332, 377. — Dénes 372, 374. — Ferencz 389. — János 372, 389. — László 372, 377. — Lőrincz 372. — Mihály 375. — Zsigmond 372, 389. — Zsuzsanna 281.
- Kásafalva 381.
- Kászon basa 70. — lippai bég 73.
- Kászony 95, 382, 383, 384. — i értekezés (1560.) 95. — Márton 419.
- Kátai Ferencz 396. — Mihály 394.
- Kávás 349.
- Kázmér 355, 356, 391.
- Keczeli András 462. — István 538.
- Keczerkutas 138, 155.
- Kecsed 419, 470.
- Kecskehát 147.
- Kecskeméti-család 379.
- Kecskés 74.
- Kecskéskér 144.
- Keglevich Miklós 351.
- Kegye 349, 379.
- Kelcest (Kelchest) 362, 363.
- Kelecsén (Kelecsény) 152, 153, 353, 393, 395, 396.
- Kelemenfalva 381.
- Kelence 150, 151, 348.
- Kelet-Magyarország 39, 45, 53, 82, 312, 334, 368, 399, 487, 500, 507, 547, 570. — megyék 79.
- Kelet-Európa 398.
- Keleteurópai szövetség 283, 313, 317, 516.
- Kemecse 389.
- Kemecsei Dénes 389. — György 389. — István 389. — János özv. 389. — Zsigmond 389.
- Kemey 392.
- Kemény János 212, 253, 277, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 293, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 307, 308, 321, 322, 333, 334, 349, 379, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 415, 470.
- Kemény József gr. 185, 200, 201, 225, 227, 228, 288, 325, 326, 331, 332, 334, 499, 562, 566, 567. — — László 151. — Simon 415.
- Keménye 471.
- Kempul 344.
- Kenán budai pasa 324.
- Kene-család 373, 376, 382. — András 373, 378. — Demeter özv. 376. — Ferencz 373, 378, 382. — Gábor 374, 376, 378, 382, 427. — Gáspár 373. — György 373. — György özv. 376. — István 382. — János 376. — Márton 376. — Máté 373. — Mihály 373, 378. — Miklós 376. — Péter 378. — Tamás 378. — Zsigmond özv. 376.
- Kenderató 154, 355.
- Kenderes 381.
- Kenderesi Péter 389.
- Kendereske 381.
- Kendermező 470.
- Kendy Antal 84, 89. — Ferencz 16, 52, 76, 89, 181. — István 240, 244. — Sándor 175, 181.
- Kendy-összeesküvés 221, 222, 224.
- Kenéz 178, 386, 388, 389.
- Kenézlő 387, 388.
- Kercselog 147.
- Kercsesorai szerződés 486, 498, 499.
- Kerecsen 383; 385.
- Kerecsényi László 109.
- Kerecke 152.
- Kerekegyház 336, 346.
- Kereki 177, 346, 347, 468. — i bástya 424. — i gyűlés (1553.) 73, 76.
- Kereki János 384, 395.
- Kerelőszentpáli útközet (1575.) 171.
- Kerepecz 382, 384, 385.
- Kerepeczi-család 382. — Ferencz 382. — György 382. — István 382.
- Kerepeczke 381.
- Keresér 344.
- Kerestelek 349, 350.
- Keresztes 144, 344, 346, 364, 396.
- Keresztesmezei országgyűlés (1659.) 330.
- Keresztespüspöki 396.
- Keresztes Tamás 384.
- Keresztesi 559.
- Keresztessy Pál 355, 362, 363.

Keresztényszigeti országgyűlés
(1690.) 562.
Keresztzeg 468.
Keresztúr 207, 270, 272, 365, 396.
Keresztút 386, 387, 388, 389.
Kerény 390.
Kerle 362.
Kerliczel 362.
Kertes 139.
Keselaka 154.
Keselymező 153.
Keszei János 562.
Keszti 133, 135, 146, 147, 154, 346.
Kesznyéten 390.
Kesztég 148, 346.
Ketetarcsa 345.
Kettősmező 470.
Keve 71.
Kevermes 137, 138, 153, 154, 155.
Kécske 483.
Kécz 145, 147, 345.
Kék 388, 389.
Kékese 389.
Kékes 136, 144, 149.
Kékesnyárló 470.
Kéktóráros 75.
Kémer 349.
Kér 74, 370, 385.
Kéres 394, 395.
Kéresi-cs. 390.
Kéri Gergely 471.
Kérő 471.
Kérsenjén 370, 385, 388.
Kéry János 284.
Késháza 346.
Késmárk 399.
Kétegyház 138, 153, 154.
Kétfülű 359.
Kéty 393.
Kéza 144, 147, 344.
Khalil bég 341.
Khevenhüller 280, 281, 376.
Kide 373, 379, 470.
Kigyek 145.
Kigyós 383.
Kihaja bég 433, 434.
Kimpán 344.
Kimsor 381.
Kinizs 145.
Kinizsi Benedek özv. 394. — János 394. — Mihály 394.
Királd 397.
Király 135, 149, 151, 347.
Király Albert özv. 148. — György 148, 344. — György árvái 345.
Királydaróc (Királydarócza) 135, 150, 151, 221, 222, 375, 377.

Királyhegyes 336.
Királyi 133, 348. — adományok Erdélyben 52. — birtokok 146, 374.
Királymezeje 153, 154.
Királynép 393.
Királyréte 347.
Királytelek (Királytelke) 113, 386, 388.
Kirva 152.
Kisacsova 155.
Kisalmás 382, 383.
Kisággya 73, 74, 134, 144.
Kis-ár 371, 372, 375, 377, 379.
Kisárkos 154.
Kisbabocsa 148, 150.
Kisbánya 344.
Kisbárd 156.
Kisbáród 147, 346.
Kisbátor 155.
Kisbelebeli 381.
Kisbelényes 344.
Kisbernót 154.
Kisbégány 382.
Kisbirtokos nemesek 379.
Kisbisztra 381.
Kisbobolista 381.
Kisbodoló 392, 395.
Kisbodon 154, 355.
Kisboján 350.
Kisbún 136, 149.
Kiscsongova 369.
Kisdebreczen 471.
Kisdeszni 139, 154.
Kisdobrony 382, 384, 385.
Kisdubrovicza 381.
Kisdy Benedek egri püspök 314.
Kiserdőd 375, 377.
Kisfalu 149, 349, 382, 383, 384, 394.
Kisfalud 396.
Kisfalusi-család 383. — György 383. — János 383. — Miklós 383.
Kisfegyvernek 147.
Kisfehéregyháza 75.
Kisgéc 372, 377.
Kisgoroszló 148, 150, 151, 348.
Kisgut 383, 384, 386, 389.
Kisgúthi István 389. — Péter 389. Tamás 389.
Kisgyarak 343.
Kisgyőr 396.
Kishagymás 343, 346.
Kishalásztelek 337.
Kisharsány 144, 147, 344.
Kisháza 144, 178.

- Kishodos 178, 343, 345, 371, 375, 377.
 Kishomrog 145.
 Kishont m. 80.
 Kisida 393.
 Kisiványi 381.
 Kisjeder 136, 149, 351.
 Kisjenő 74, 133, 134, 144, 154, 156.
 Kiskállay János 388.
 Kiskálló 388.
 Kiskápolna 355.
 Kiskáránd 147, 344.
 Kiskemény 147, 346.
 Kiskerek 135.
 Kiskereki 347.
 Kiskeresztes 471.
 Kiskér 144.
 Kiskirály 138.
 Kiskocsord 372, 375.
 Kiskoles 376, 377, 379.
 Kiskorond 149, 150.
 Kisköved 155.
 Kiskristócz 471.
 Kis Kristóf 485.
 Kislahó 381.
 Kislaka 138, 178.
 Kisleányfalva 381.
 Kislengyelország 319.
 Kisléta 388, 389.
 Kislónya 382.
 Kislozna 471.
 Kislucska 381.
 Kismarja 135, 344, 347, 364.
 Kismeggyes 178.
 Kismiháld 140, 363.
 Kismogyorós 381.
 Kismonyorófalva 380.
 Kismuzsaly 384.
 Kisnagylalu 150.
 Kisnámény 371, 372, 377, 378, 379.
 Kisnemesi birtokok 346, 373, 376.
 Kisnémeti 393, 394.
 Kisnyires 136, 148, 150, 151.
 Kisnyüved 154.
 Kispacsal 133, 137.
 Kispalád 372, 373, 375, 377, 378, 379.
 Kispeleske 372, 375, 377.
 Kispeder 395.
 Kispeterd 135.
 Kisrabonicza 381.
 Kisradvány 147, 346.
 Kistrábé 134, 143, 256, 343.
 Kistráczfalva 153, 155.
 Kissarkad 381.
 Kisselyki országgyűlés (1661.) 409.
- Kissemmlak 65.
 Kisserjéni Pál 389.
 Kissintha 74.
 Kissolymos 150, 151.
 Kissomkút 471.
 Kissomlyó 65.
 Kissolymos 135.
 Kissomos 154, 155.
 Kisszamord 154.
 Kisszamos 426, 470.
 Kisszántó 344, 364.
 Kisszeben 212, 399.
 Kisszekeres 372, 375, 377.
 Kisszentmiklós 145.
 Kistapolcsány 308.
 Kistarcsa 178.
 Kistálya 396.
 Kistóti 135, 145, 364.
 Kistömpös 336.
 Kisujfalu 151, 380.
 Kisürög 148, 345.
 Kisvarsány 389.
 Kisvárd 52, 87, 88, 90, 91, 92, 100, 115, 388, 389, 399.
 Kisvásári 135, 147, 346.
 Kiszamlén 145.
 Kizsadány 373, 378.
 R. Kiss István 4, 60, 581.
 Kitest 362, 363.
 Kladova 138.
 Klecseno 384.
 Klett 343.
 Klicsova 362.
 Klicz 471.
 Klobusiczky András 318.
 Klobusiczky Ferencz 576.
 Klucskofalva 381.
 Kocsoba (Kocsova, Kocsuba) 139, 344, 350, 356.
 Kocsolád 136, 148.
 Kodor 40.
 Koh 178.
 Kohán (Kohány) 346, 364.
 Kolbászfalva 150.
 Kolesér 136, 149, 351.
 Kollat 329.
 Kolest 344.
 Kolth 155.
 Koltó 136.
 Koly 145, 148, 345, 347, 364.
 Kolosvári Sándor 8, 410.
 Kolozsmegeye 7, 141, 174, 367, 412, 413, 418, 429, 434, 435, 436, 437, 441, 446, 451, 452, 453, 460, 469, 470, 477, 482, 485.
 Kolozsvár 79, 103, 123, 202, 325, 409, 414, 426, 430, 431, 435, 437,

- 445, 446, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 467, 470, 474, 475, 476, 477, 485, 515, 520, 521, 522, 524, 525, 527, 528, 531, 534, 542, 546, 548, 549, 550, 564, 566, 580.
- Kolozsvári értekezéslet (1562.) 104.
- Kolozsvári országgyűlés 361. (1542.) 42. (1556.) 81, 83, 84. (1557.) 86, 87. (1564.) 115. (1565.) 115, 118. (1571.) 170. (1594.) 182, 183. (1598.) 192. (1606.) 206. (1607.) 212, 352. (1608.) 217, 350. (1610.) 223. (1613.) 245. (1614.) 236. (1615.) 247, 351, 352. (1630.) 286.
- Komapaták 381.
- Komádi 367.
- Komárom 260.
- Komáromy András 84, 86, 87, 88, 190, 213, 216, 217, 226, 227, 231, 233, 288, 331, 369, 387.
- Komlód 375.
- Komlódtótfalu 372, 377.
- Komlós 65, 75, 138, 355, 382, 393.
- Komlófeskés 336.
- Komlósi Albert 382. — -család 153, 382. — Gergely 382. — János 153. — József 382. — Mihály 153. — Miklós 382. — Sebestyén 382.
- Komoró 389.
- Komorócz 392, 393, 394.
- Komoróczy-család 379, 390.
- Komoristye 360, 361.
- Komorzán 369.
- Konarski Ádám poseni püspök 129.
- Kondrafalva 148.
- Konkolyfalva 471.
- Konstantinápoly 76, 118, 121, 283.
- Konta Albert 337.
- Kónya-család 390.
- Konyár 134, 147, 344, 346, 367, 388.
- Kopacsél 347.
- Korda Zsigmond 334.
- Kordan 148.
- Korlát István 261.
- Korlátfalva 393, 394.
- Kornafalva 155.
- Kornicsél 346.
- Kornis-család 390. — Boldizsár 219, 376. — Ferencz özv. 394. — Gáspár 148, 355, 394, 448. — Péter 394. — Zsigmond 135, 217, 219, 286, 345, 347, 355, 378.
- Kornislaka 471.
- Kornisruszka 394.
- Kornyest 139.
- Korod 347, 375, 376, 377, 379.
- Korond 349.
- Korponai országgyűlés (1605.) 205.
- Kosava 362.
- Kosgyán 347.
- Kosod 379.
- Kosoniest 362.
- Kossa 155.
- Kospest 140, 361.
- Kostély 361, 363.
- Kosztka lengyel főnemes 4.
- Kosztrubátfalva 381.
- Kovachich M. 221, 255, 317.
- Kovacsóczy Farkas 181, 182, 239.
- Kovács 136, 149.
- Kovácsháza 336.
- Kovácsi 74, 134, 341, 345, 346.
- Kovács István 538.
- Kovácskapolnok 136, 149.
- Kovács Zsigmond 466.
- Kovászó 86, 101, 113, 114, 115, 382, 383, 384.
- Kot 356.
- Kotliget 345.
- Kozák-lengyel háború 315.
- Kozla (Kecskés) 136.
- Kozma 347.
- Kozod 372, 373.
- Kozteyul 362.
- Kőalja 345, 346.
- Kőbőlkút 346.
- Köd 148, 150, 151.
- Ködmenes 471.
- Kökényes 152, 353.
- Kökényesdi 419.
- Kökényesdi Péter 379.
- Kölcese 136, 149, 373, 376, 378, 379.
- Kölcsen 382.
- Kölcsy Ferencz 373, 376, 572, 586. — Gáspár 378. — György 378. — Péter 378. — Zsigmond 376, 378.
- Kölesér 177.
- Kölesmező 451, 469.
- Kőlozna 471.
- Kömörő 372, 376, 379.
- Köprili Ahmed 451.
- Körmös 135.
- Körmösd 145.
- Környe 339, 346.
- Köröm 390, 391.
- Kőrös 122, 193, 257, 349, 440, 442, 445, 446. — -i járás 138. — ,

- vidék 123, 124. — Marosköz 75, 79, 80.
- Kőrösbánya 73, 138, 153, 156, 399, 410, 414, 417, 445, 484.
- Kőrösbessenyő 147, 345.
- Kőrösér 144, 147.
- Kőrösfalva 381.
- Kőrösfő 441.
- Kőrösjenő 346.
- Kőrösladány 178.
- Kőrösmező 152, 243, 352, 484.
- Kőröspeterd 145.
- Kőrösszeg 135, 144, 145, 345, 367.
- Kőrösvölgye 155.
- Kőrösy István 294, 305, 343, 371.
- Kőrösy Mihály 348.
- Körtvélyes 136, 148, 149, 152, 242, 339, 345, 352, 370, 371, 379, 471.
- Körtvélyesi-család 391.
- Körtvélyesér 143.
- Körtvélyespataka 136.
- Körtvélykő 136.
- Körtvélyrév 136.
- Kőszeg 267.
- Kőszönd 153, 156, 355, 356.
- Kőtegyán 147, 178, 346.
- Kőteles 74, 133, 134, 146, 256.
- Kőtelesmező 350, 351.
- Kőtőtarcsa 148.
- Kővág tartozékai 147, 344, 345.
- Kővár 117, 120, 123, 150, 161, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 213, 233, 240, 242, 327, 335, 350, 351, 352, 353, 369, 402, 408, 409, 417, 446, 459, 460, 470, 471, 475, 483, 502, 506, 507, 513, 529, 531, 533, 534, 535, 536, 538, 539, 554, 557, 572, 573, 575. — tartozékainak adója 161. — vidéke 132, 135, 136, 581, 582, 584, 585, 586. — vajdaságok 136.
- Kőváry László 563, 569.
- Köved 355.
- Kövesd 20, 88, 111, 149, 151, 348, 349, 382, 383, 385.
- Kövesliget 152, 153.
- Kövér Gábor 324.
- Közepes 145, 147, 344, 347, 364, 483.
- Középaranyág 356.
- Középárkos 355.
- Középhomoród 372, 375, 379.
- Középvörvényes 147, 344.
- Középugra 147, 346.
- Középújfalva 376, 377.
- Középsőcsaholy 150, 151.
- Középsővárca 148, 150, 151.
- Középsővisnicze 380, 381.
- Középszolnok m. 21, 22, 36, 45, 52, 81, 105, 118, 130, 132, 133, 135, 142, 173, 174, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 205, 233, 335, 347, 348, 353, 370, 398, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 436, 446, 451, 453, 455, 457, 460, 467, 469, 477, 481, 482, 506, 513, 529, 532, 533, 534, 536, 557, 573, 574, 575, 581, 582, 583, 584, 585, 586. — birtokviszonyai 148. — dicája 160, 161. — i nemesség 73.
- Kőzfalu 471.
- Krajkova (Diecs) 139, 154, 355.
- Krajnikfalva 145, 147, 344, 347.
- Krajova 344.
- Kramer 201.
- Krassó m. 65, 359, 360, 361, 362, 364, 371, 372, 375, 376, 377, 378, 379, 579.
- Kraszna m. 21, 22, 36, 45, 81, 118, 130, 132, 135, 137, 142, 151, 173, 174, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 205, 233, 335, 349, 350, 353, 398, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 436, 446, 451, 453, 454, 455, 457, 460, 462, 467, 469, 477, 480, 483, 504, 513, 529, 533, 534, 557, 574, 575, 581, 582, 583, 584, 585, 586. — i járás 137.
- Krasznahorka 81, 202.
- Kraus G. 200, 201, 325, 326, 412.
- Kropf Lajos 54, 58, 61, 63, 67.
- Krecsulie 344.
- Kricsfalva 152, 153.
- Kricsova 361.
- Kristyór 155.
- Krivina 362.
- Kubinyi István 383. — László 459. — Miklós 263, 267, 268, 269.
- Kucsó 149.
- Kucsuk pasa 419, 446.
- Kudu 471.
- Kulpa 359.
- Rozsályi Kún-család 153. — Dániel 363. — Domokos 102. — Imre özv. 153. — István 316. — László 153. — Miklós özv. 153.
- Kúnágot 75.
- Kupa 75, 336, 392, 393, 394.
- Kuptore (Kuptoria) 140, 363.
- Kuracsel 346.
- Kurkaszállása 381.
- Kurittyan 396, 397.
- Kurthe 362.
- Kus 145.

- Kusaly 149, 150, 151, 348.
 Kuscior 344.
 Kusnicza 152.
 Kuszánfalva 381.
 Kut 381.
 Kutassi-család 390.
 Kutina 363.
 Kuzio 381.
 Kügy 346.
 Küküllő m. 442.
 Küküllővár 5, 85, 526, 547.
 Külsőbőcs 390.
 Külsőszolnok m. 40, 45, 74, 75, 335, 337.
 Kürt 396.
 Kvacsala I. 297.
 Ladány (Püspökladány) 336, 346, 388.
 Laczfalva 173, 374, 377.
 Laczkonya 136, 149.
 Lahó 380.
 Lajkovecz 381.
 XIII. Lajos francia király 263.
 XIV. Lajos 486, 532, 588.
 Lajos badeni őrgróf 510.
 Lak 147, 344.
 Lakossági viszonyok 364, 365, 366, 367, 467, 471, 472, 473, 474.
 Lakottja 343.
 Lakság 146, 148, 346.
 Lalest 344.
 Lamberg gróf 580.
 Lapis refugii 48.
 Lascsur 356.
 Laskai-család 379. — János 221.
 Laskod 388, 389.
 Lasky Jeromos 15, 17, 39.
 Lassota Erik 236, 242.
 Latabár 144, 147, 344.
 Latorján 336.
 Laturka 382.
 Lauka 380, 381.
 Lavocz 355.
 Laznó 345.
 Lazur 345, 346.
 Lád 393, 396.
 Lándorfejeérvár 514.
 Lápos 136, 149, 470, 485, 533, 534, 536, 538, 539.
 Lápos vidéke 417.
 Láz 139, 145, 155, 344, 347, 354, 356, 483.
 Lázár 378, 379.
 Lázár Miklós gr. 136, 146, 149, 554.
 Leányfalva 381.
 Lebenye 393.
 Leccsmér 137.
 Lehoczky Tivadar 143, 380, 385.
 Lekence 375.
 Lele 336.
 Lelesen 344.
 Lelesz 87, 270, 391.
 Leleszi prépost 388.
 Lemény 136, 148.
 Lengyelfalva 395.
 Lengyel király 93, 495, 500, 516, 532, 540. — királyság 283, 298, 299, 301. — királyválasztás 172. — követek (1564.) 109, 110, 111.
 Lengyelország 4, 5, 79, 157, 192, 204, 224, 313, 314, 315, 318, 319, 320, 485, 492, 499, 516, 557.
 Lengyelsőbehozatal 158.
 Lengyel-svéd háború (1655.) 318.
 Lengyel-török háború 450, 459.
 Leordina 152.
 Leslie gróf főkövet 428.
 Leukusest 362.
 Levelek 388.
 Léh 392.
 Lénártfalva 376, 377.
 Lépeskalocsa 354.
 Lésza (Leasa) 439.
 Léva 259, 419.
 Lévai János 156.
 Libáncsi részgyűlés (1661.) 409.
 Liki 147, 345.
 Lincz 381.
 Linczi béke 296, 297, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 309, 310, 311, 312, 315, 328, 368, 376.
 Linczi értekezlet (1614.) 237, 238.
 Lipce 152, 153, 353.
 Lipcei András 383.
 Lipcei-család 153, 379, 383, 390.
 Lipcei Elek 153.
 Lipcei Ferencz 143.
 Lipcei Gedeon 383.
 Lipcei Gergely 353.
 Lipcei János 153, 383.
 Lipcei Miklós 383.
 Lipcei Tamás 383.
 Lipce vára 303.
 Lipolecz (Lipócz) vár 48.
 I. Lipót 323, 329, 330, 331, 332, 407, 408, 409, 415, 421, 423, 425, 427, 463, 469, 472, 486, 487, 488, 489, 491, 492, 493, 495, 498, 500, 501, 502, 503, 510, 518, 520, 521, 528, 529, 530, 532, 543, 552, 553, 556, 558, 562, 564, 568, 572, 575, 579, 581.

- Lipót főhg. 259.
 Lippa 23, 35, 38, 41, 62, 64, 66, 67, 68, 70, 73, 85, 86, 189, 190, 193, 194, 196, 199, 203, 228, 251, 252, 293, 342, 354, 356, 357, 358, 359, 365, 366, 367, 440, 448, 483, 497, 513, 519, 557, 571, 572, 578.
 Lippai harminczad hely 244.
 Lippai szandzsák 140, 356, 486.
 Lippay György esztergomi érsek 312.
 Lippó 371, 372, 375, 378.
 Liptó megye 2, 262, 279.
 Lisibona János 351, 376.
 Liszka 207, 209, 391.
 Litterati József 383.
 Litka 136, 148, 392, 395.
 Litke 388, 389.
 Litterati Mátyás (dési) 363.
 Litvánia 319.
 Loboczky Mátyás 53.
 Lochinszky 487.
 Lódi Simon 363.
 Lok 145, 347.
 Lompért 135, 137.
 Lonka 136, 152, 154, 155, 242, 352, 353, 484.
 Lónya 155.
 Lónyai vár (Bereg m.) 3.
 Lónyay Albert 382. — András 241, 246, 377. — Anna 417. — -család 382, 391. — Eufrozina 382. — Gergely 382. — György 382. — István 348, 349, 375, 382. — László 382. — Menyhért 377. — uradalom 382. — Zsigmond 304, 305, 306, 377.
 Lopágy (Lophágy) 372, 375, 377.
 Lorántffy Mihály 394.
 Lorántffy Zsuzsánna 320, 321, 329.
 Lorántháza 388.
 Lorántházi-cs. 390.
 Lore 145, 147, 344, 347.
 Losonczy István 67.
 Losonczy István özv. 153, 154, 155, 389, 392.
 Lotharingiai herczeg 508.
 Lovas 385.
 Lócse 212, 399.
 Lök 113, 386, 388, 389.
 Lökös-család 390.
 Lökösháza 153, 154, 346.
 Lökös János
 Lövei-család 391.
 Lubló 399.
 Lucska 380, 381.
 Lugas 369, 370, 373, 385, 386, 388.
 Lugassi-család 379.
 Lugassi János 357, 358.
 Lugos 35, 71, 76, 132, 139, 140, 156, 177, 188, 199, 203, 244, 294, 322, 326, 335, 359, 361, 398, 497, 513, 557, 571.
 Lugosi és karánsebesi kerület 139, 140.
 Lugos és Karánsebes tartománya 156, 162.
 Lugos vára 361.
 Lugo 155, 355.
 Lukácsfalva 136, 149, 351.
 Lukácsfalvi Tamás vajda 136.
 Lukács Ferenc 158.
 Lukinich Imre 103, 105, 114, 129, 201, 286, 294, 295, 299, 313, 315, 317, 318, 473, 478.
 Lukova 382, 383.
 Lukta 381.
 Lunka rivuluj 363.
 Lunkavicza 361.
 Lunkány 140.
 Lupsafalva 155.
 Lupul vajda 318.
 Lutsch 326, 328.
 Lúki 364.
 Machiassen 359.
 Macs 74, 133, 385, 388.
 Macsháza 147.
 Macskás 139, 470.
 Macskássy Boldizsár 515, 516, 532, 540, 555, 559.
 Macsova 139.
 Mada 369, 380, 385, 388.
 Madarász 147, 178, 343, 346, 373, 377.
 Madzagfalva 153, 154.
 Magasfalva (Magasfalu) 136, 149, 351.
 Magasliget 372, 373, 377.
 Magosmart 373.
 Magura 344.
 Magy 389.
 Magyarbikó 372.
 Magyarbogát 471.
 Magyarcsaholy 150, 151, 373.
 Magyarderzse 470.
 Magyareregry 470.
 Magyarerespatak 149, 150, 151.
 Magyargyepes 144.
 Magyarhodos 146, 343, 346.
 Magyarakakucs 145, 345, 347.
 Magyarkeczel 349.
 Magyarkékes 378.

- Magyarköblös 470.
 Magyarkövesd 150.
 Magyarlúgos 145, 147, 344, 347.
 Magyar királyság 50.
 Magyarország 13, 14, 15, 28, 30, 34, 36, 40, 48, 50, 58, 61, 62, 70, 71, 72, 73, 79, 80, 98, 111, 141, 142, 143, 160, 163, 167, 168, 169, 171, 174, 180, 181, 183, 185, 186, 187, 192, 193, 198, 199, 202, 203, 204, 205, 207, 210, 211, 215, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 239, 240, 241, 242, 243, 251, 252, 254, 255, 257, 260, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 288, 289, 292, 297, 304, 311, 318, 327, 331, 333, 335, 373, 386, 387, 407, 415, 416, 417, 419, 432, 353, 368, 434, 436, 437, 440, 459, 463, 466, 486, 487, 488, 489, 494, 496, 497, 501, 502, 504, 508, 509, 511, 512, 513, 530, 538, 541, 542, 548, 549, 554, 555, 560, 564, 569, 570, 573, 579, 582, 583, 585, 586.
 Magyarországi megyék 83.
 Magyarországi részek (megyék) 51, 79, 82, 83, 88, 91, 93, 98, 113, 118, 122, 123, 126, 127, 130, 132, 137, 141, 142, 143, 158, 162, 163, 173, 174, 177, 179, 181, 182, 185, 187, 189, 192, 193, 196, 197, 198, 200, 201, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 216, 218, 219, 226, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 241, 242, 249, 254, 262, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 284, 285, 286, 289, 300, 305, 306, 307, 309, 311, 312, 314, 315, 323, 325, 327, 328, 331, 332, 333, 334, 335, 340, 343, 353, 368, 397, 398, 402, 403, 407, 410, 414, 419, 464, 468, 477, 478, 480, 486, 487, 497, 500, 503, 506, 513, 526, 527, 529, 530, 533, 535, 536, 537, 540, 549, 550, 555, 557, 559, 564, 568, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 580, 581, 582, 583, 584, 585.
 Magyarországi udv. kamara 582, 584.
 Magyaróvár 27, 267.
 Magyarókrös 144, 147, 341, 343.
 Magyarpotudi 155.
 Magyarremete 144, 345, 346.
 Magyarszákos 361.
 Magyarvalkó 151, 349, 350.
 Magyi-család 390.
 Mahmud csausz 58, 59.
 Majád 349.
 Majánosd 355.
 Majláth Béla 9, 10, 216.
 Majláth István vajda 9, 10, 12, 23, 26, 28, 29, 30, 31.
 Majmat 336, 358.
 Majtis 376, 378, 379.
 Makai János 256.
 Makaria 380, 381.
 Makó 67, 70, 190, 241, 256, 336, 337, 353, 365.
 Makovicza 3.
 Makrancz 392, 394.
 Makszin 355.
 Mal 139.
 Malvezzi 63.
 Mamuca della Torre 462.
 Marczelház (Marcziháza) 135.
 Marczinfalva 393.
 Mardesti 362.
 Margita 532.
 Margitafalva 145, 147, 345. — tar-
 tozékai 145.
 Marian vajdasága 136.
 Marilianus 18, 23.
 Marokpapi 382, 383, 384.
 Maros f. 74, 79, 138, 248, 257, 524, 578, 579, 580.
 Maros-Dunaköz 359, 360, 571.
 Maros-Kőrösmenti megyék 47, 50, 52.
 Marosmente 354, 356.
 Marosmenti erősségek 65, 66, 67, 73, 75.
 Marosmenti határőrvidék 580.
 Marosszeredai gyűlés (1605.) 203.
 Marosvásárhely 436, 549, 582.
 Marosvásárhelyi országgyűlés (1540.) 10. (1542.) 42. (1555.) 77, 78. (1607.) 214, (1614.) 236. (1658.) 326. (1659.) 331.
 Marosvidék 124, 183, 190.
 Marosvölgy 59, 138, 578.
 Marót 154.
 Marsigli Lajos gr. 570, 577, 578, 579.
 Marsina 156, 248, 249, 357, 359, 360.
 Marsinai uradalom 362.
 Martinceza 382.
 Martinuzzi György (I. Fráter Gy. a.) 398.
 Martonos 355.
 Martonyi 395.

- Mascellini 416.
 Massai Ferencz 346.
 Mathuznay-család 383, 390. — Ge-
 deon 383. — Péter 101. — Zsig-
 mond 383.
 Matócs 371, 372, 375, 377.
 Maurer Mihály 300.
 Maurocordatus Sándor 489, 490,
 500.
 Mayern 332.
 Mazarfalva 382, 384.
 Maztaga 155.
 Mácsa 135, 138, 144, 147, 155, 344.
 Mácsalaka 359.
 Mád 292.
 Mágócs 336.
 Mágócsi (Mágochy)-család 496. —
 — András 380. — Ferencz 220.
 — Gáspár 80, 81, 85, 154, 380,
 392.
 Mágor 75.
 Mályinka 396.
 Mánd 373, 376.
 Mándi András 411.
 Mándok 389.
 Mánya 471.
 Máramaros m. 12, 35, 45, 92, 102,
 107, 108, 118, 129, 130, 132, 141,
 142, 152, 158, 159, 174, 196, 197,
 198, 199, 205, 233, 240, 256, 352,
 353, 398, 400, 403, 471, 484, 485,
 502, 507, 508, 513, 529, 531, 533,
 534, 535, 536, 538, 557, 574, 575,
 581, 582, 584, 585. — adója
 161, 162. — -i bányák jövedelme
 400, 157, 158, 159, 92. — -i gör-
 kel. püspökség 152. — -i sókamara
 159.
 Marga f. 468, 578, 579.
 Mária Krisztierna 187.
 Márki Sándor 120, 121, 138, 139,
 183, 188, 189, 190, 191, 192, 193,
 246, 247, 248, 249, 251, 324, 325,
 338, 353, 354, 355, 356, 357, 358,
 359, 367, 438, 439, 571, 576, 580,
 581, 586.
 Máron 350.
 Márton-család 379, 390.
 Mártonfalva 241, 256, 385, 386, 389.
 Mártontelek 146, 147, 346.
 Mátéfalva 381.
 Mátészalka 372, 375.
 II. Mátyás 204, 205, 207, 212, 213,
 217, 218, 220, 223, 224, 225, 226,
 227, 228, 229, 234, 235, 236, 237,
 238, 239, 240, 241, 242, 243, 246,
 248, 250, 252, 257, 261, 387.
 Mátyásháza 390, 391, 393.
 Mátyus 382.
 Meddes 372, 375, 377.
 Medencze 380, 381.
 Medvefalva 383, 384.
 Megyer 135, 144, 146, 147, 148,
 343, 345, 346, 347, 364.
 Megyeri-család 390.
 Meggyes (Bihar m.) 135, 138, 147,
 371, 372, 373, 436.
 Meggyesi Ferencz 72.
 Meggyesi országgyűlés (1570.) 128.
 (1573.) 171. (1576.) 172. (1605.)
 203. (1658.) 322. (1622.) 414.
 Meggyesi vicarius 371.
 Mehádia 71, 578.
 Mehemet beglerbég 64, 67, 68. —
 jenei pasa 459. — nagyvezér 176,
 177, 179. — pasa 332. — temes-
 vári pasa 251.
 Melnisna 381.
 Melyth (Melith) Ferencz 396. —
 György 373, 377. — Pál 375, 383.
 Péter 375, 377.
 Mercse 396, 397.
 Merényi Lajos 492, 500.
 Merk 370, 371, 375.
 Meruli 358.
 Mesterszállás 337.
 Meszes hg. 137, 139, 332, 355, 395,
 447, 451.
 Meszesalja 349, 350.
 Meszt 153, 154, 356.
 Mezei-család 390.
 Mező 346.
 Mezőbessenyő 147, 344.
 Mező Gáspár 384.
 Mezőgyarak 147.
 Mezőgyán 135, 147, 342, 343, 346.
 Mezőhegyes 75, 337.
 Mezőkeresztes 190.
 Mezőkövesd 396.
 Mezőmegyeri kastély 80, 81.
 Mezőpeterd 135, 147, 344, 364.
 Mezőpetri 343, 370, 371, 372, 373,
 375, 376, 377, 378, 379.
 Mezős 154.
 Mezősomlyó 71.
 Mezőszentmiklós 134, 339, 385,
 386.
 Mezőszőlős 75.
 Mezőterem 372, 378.
 Méhelő 341, 343.
 Méhes 75, 135, 144, 145.
 Méhi 135.
 Méhkerék 346, 347.
 Méhtelek 375, 380.

- Mélytelek 372.
 Mérai Miklós 394.
 Mérey Mihály 19, 94.
 Micske 145, 147, 344, 346, 347,
 Mihalyesd 179.
 Mihályfalva 345, 349, 483.
 Miháld (Mehadia) 139, 140, 360.
 Miháldi 389.
 Mihálkafalva 153.
 Mihály vajda 183, 192, 194, 195,
 196, 197, 198, 335, 398.
 Mika Sándor 217, 226, 227, 228,
 229.
 Mikefalva 361.
 Mikepércs 133, 134, 146, 367.
 Mikes Kelemen 463.
 Mikes Pál 522.
 Miklósfalva 381.
 Mikó Ferencz 188, 189, 193, 194,
 195, 200, 201, 202, 203, 212, 217,
 219, 221, 222, 224, 225, 226, 227,
 228, 295, 339.
 Mikóháza 390, 391.
 Mikó Imre gr. 25, 31, 77, 106, 115,
 116, 120, 121, 122, 123, 125, 167,
 183, 188, 189, 190, 191, 202, 206,
 208, 209, 210, 211, 213, 214, 217,
 221, 228, 238, 239, 249, 257, 258,
 259, 260, 261, 267, 276, 286, 288,
 338.
 Mikola 372, 376.
 Mikola János 256.
 Mikolai-család 373. — Bernát 376.
 — Ferencz 376. — István 376.
 Mikolapatak 153.
 Miksa főhg. és kir. 90, 97, 98, 99,
 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107,
 108, 110, 111, 113, 114, 115, 116,
 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124,
 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131,
 132, 137, 157, 158, 167, 168, 169,
 170, 171, 172, 173, 188, 195, 398.
 Miksa királyltyá választatása 98.
 Milátköz 358.
 Miles Mátyás 502.
 Millecker Bódog 360.
 Milota 372, 373, 375, 376, 377, 378,
 379.
 Milván 470, 480.
 Mindszent 147, 339, 345, 348, 393.
 Mindszenti Gábor 10.
 Mindszenti kolostor 145.
 Minyád 139.
 Mirág 346.
 Mirse vajda 69, 71.
 Miske 75, 138, 144, 154, 364, 389.
 Miskei erősség 113.
 Miskolcz 276, 396.
 Miskolczy Nagy András 346.
 Miskolczy országgyűlés (1541 decz.)
 40, 45.
 Misoka 372, 375.
 Miszloka 393.
 Miszticze 383.
 Misztótfalu 371, 375.
 Mizolakertes 155.
 Mocsárka 381.
 Mocsolna (Mocsmona) 144, 147.
 Mocsolya 144, 149, 150, 151, 342,
 343, 348, 384, 385.
 Mogyorós 147, 341, 343, 355, 372,
 375, 377.
 Mogyorósfecskes 75.
 Moharrem Cselebi-féle defter 174,
 175, 176.
 Mohácsi István 363.
 Mohi 396.
 Mohikeresztur 396.
 Mojrgrád 149, 150, 151.
 Mokcsai Albert 384. — Balázs 384.
 — -család 384.
 Molarth János 239.
 Moldest 362.
 Moldva 4, 5, 6, 7, 97, 100, 109, 185,
 188, 194, 196, 197, 198, 318, 491,
 514.
 Moldvai vajda 78, 85.
 Moldvai vállalat 96.
 Molnosábrány 345.
 Molnospetri 145, 148, 345, 483.
 Monaki István 394. — János 394.
 — Péter 394.
 Mondorlak 66.
 Mono 148, 149, 150, 151, 347, 348.
 Monoki-család 391.
 Monostor 133, 154, 156, 248, 249,
 355, 357, 359, 360, 377, 378, 389,
 549.
 Monostorfalva 381.
 Monostori uradalom 362.
 Monostorkápolnok 136, 149.
 Monostoros 346.
 Monostorosábrány 144, 145.
 Monostorpályi 134, 143, 147, 148,
 241, 345.
 Monostorosugra 147.
 Monostor város 362, 363.
 Montaj 396.
 Montecuccoli 409, 415, 416.
 Monyásza 355.
 Monyoró 358.
 Monyorófalva 380.
 Monyorós 154, 389.

- Morencz 363.
 Móré-család 391.
 Morócz 138, 355.
 Moroda 75.
 Morsháza 144, 344.
 Morvai Gáspár 394.
 Morvaország 277.
 Mosdósi Imre 379.
 Mosóbánya 148, 150, 151.
 Mosony m. 2, 3.
 Mucsaly 471.
 Muharrem szolnoki bég 294.
 Munár 336.
 Muncsel (Kishavas) 471.
 Munkács 12, 62, 83, 86, 87, 92, 101, 102, 107, 110, 111, 117, 118, 124, 127, 259, 260, 262, 265, 268, 270, 272, 280, 281, 285, 289, 290, 291, 292, 304, 307, 313, 381, 399, 400, 501, 557.
 Munkácsi kir. kamara 557.
 Munkácsi uradalom 380.
 Munkácsújfalu 381.
 III. Murad szultán 175, 180, 283.
 Mura-Rába-mellék 420.
 Murarul-hegycsúcs 579.
 Murat temesvári pasa 294.
 Murány 259, 303.
 Murányi Pál 13.
 Murányvár 22, 48.
 Murteza 283.
 Mustest 362.
 Musztafa budai pasa 175, 176.
 Musztafa aga 448.
 Mutnik 362, 363.
 Mutos 149, 150, 151, 348.
 Münsterberg 61.
 Nadalbafalva 155.
 Nadalbest 139, 354, 355.
 Nadányi-család 76. — Zsigmond 345.
 Nadrág 363.
 Nadrágpatak 361.
 Nagy-család 390.
 Nagyagárd 391.
 Nagyalmás 382, 383, 384.
 Nagy András 226, 228.
 Nagy Antal 154.
 Nagyágya 73, 74, 134, 144.
 Nagvár 371, 372, 375, 377, 378, 379.
 Nagybabocsa 148, 150.
 Nagybáka 389.
 Nagybánya 81, 100, 101, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 125, 126, 127, 128, 130, 157, 159, 173, 184, 186, 193, 196, 203, 213, 218, 233, 236, 240, 280, 281, 299, 304, 310, 374, 376, 377, 399, 400, 465, 484, 497, 502, 503, 513, 531.
 Nagybányavidéki bányászat 401.
 Nagybányavidéki érczbányák 159 160.
 Nagybárd 154.
 Nagybáród 346.
 Nagybernót 154.
 Nagybégány 382, 384.
 Nagybisztra 381.
 Nagybobiliscsa 381.
 Nagybocksó 152.
 Nagybodoló 392, 393.
 Nagybún 136, 149.
 Nagycsongova 369.
 Nagydeszni 155, 355.
 Nagydobos 370, 380, 384.
 Nagydobrony 382.
 Nagy Ernő 9.
 Nagyenyed 325, 475.
 Nagyerdőd 375, 377.
 Nagy(ér)tarcsa 178.
 Nagyfalu 74, 102, 134, 135, 146 151, 178, 336, 349, 386, 388.
 Nagyfegyvernek 147.
 Nagygát 380.
 Nagygécz 372, 375, 377.
 Nagygoroszló 151, 348.
 Nagyút 381, 385, 386, 389.
 Nagyúthi-család 390.
 Nagy Gyula 390, 391.
 Nagyharang 133.
 Nagyharsány 144, 147, 344, 543.
 Nagyhagymás 148, 343.
 Nagyhodos 372, 375, 380.
 Nagyhomrok (Nagyhomrog) 135, 147, 346.
 Nagyida 81, 393, 394.
 Nagyiratos 336.
 »Nagy« István moldvai vajda 4.
 Nagyjeder 136, 149, 351, 394.
 Nagykágya 147, 346.
 Nagykálló (l. Kálló alatt is) 388.
 Nagykállói náhie 134, 386.
 Nagykápolna 355.
 Nagykáránd 144, 147, 148, 344.
 Nagykároly 240, 241, 243, 251, 254, 255, 256, 257, 292, 337, 353, 357, 399, 400, 424.
 Nagykemény 147, 346, 356.
 Nagykerek 135.
 Nagykereki 347.
 Nagykereszt 471.
 Nagykér 144.
 Nagykikinda 65.
 Nagykocsord 372, 375, 377, 378.

- Nagykoh 144.
 Nagykolcs 373, 376, 378.
 Nagykorond 149, 150, 151.
 Nagykristócz 471.
 Nagylahó 381.
 Nagylak 65, 66, 67, 71, 74, 189, 193, 336, 357, 359, 360.
 Nagy-Lengyelország 319.
 Nagyléta 134, 343, 347, 383.
 Nagylónya 382.
 Nagylözna 471.
 Nagymarja 135, 146, 364.
 Nagymeggyes 343.
 Nagymező 471.
 Nagymihály 3, 32, 36, 134, 391.
 Nagymihályi-család 391.
 Nagymihályfalva 241, 385, 386, 389.
 Nagymogyorós 381.
 Nagymuzsaly 382, 383, 384, 385.
 Nagynyagra 155.
 Nagynyires 149.
 Nagynyüved 154.
 Nagypalád 372, 373, 375, 377, 378.
 Nagypatak 136, 147, 154, 242, 346, 352.
 Nagy Pál 295, 517, 518, 519, 526, 548, 556, 557, 561, 575.
 Nagy Pál (borsai) 363.
 Nagypeleske 372, 375, 377.
 Nagypüly 355.
 Nagyradvány 144, 148, 175, 345.
 Nagyráb 74, 134, 145, 256, 341, 343, 345, 346.
 Nagyráczfalva 153, 155.
 Nagyselyki országgyűlés (1541 máj. 25.) 30, 31.
 Nagyserjén 336.
 Nagysinki országgyűlés (1661.) 419.
 — országgyűlés (1681.) 463. — országgyűlés (1664.) 472, 474.
 Nagysolymos 150, 151, 348.
 Nagysomkút 369.
 Nagy Szabó Ferencz 193, 195, 286, 288, 291, 293.
 Nagyszalonta 295.
 Nagyszamord 154.
 Nagyszamos völgye 102.
 Nagyszántó 147, 344, 364.
 Nagyszeben 141, 194, 202, 224, 227, 322, 332, 448, 504, 517, 520, 523, 525, 527, 547, 548, 549, 550, 552, 553, 554, 560, 564, 577, 586.
 Nagyszebeni országgyűlés (1566 nov.) 162. (1611.) 225. (1722.) 585, (1728.) 585. (1733.) 586.
 Nagyszeg 149, 150, 151, 348.
 Nagyszeged 338.
 Nagyszekeres 371, 372, 373, 376, 377, 379.
 Nagyszokond 375, 377.
 Nagyszombat 205, 231, 239, 240, 243, 247, 251, 252, 253, 254, 255, 261, 262, 266, 267, 274, 304, 306, 307, 309, 340, 352.
 Nagyszombati országgyűlés (1545 febr.) 50, 51, 53.
 Nagyszöllős 86, 87, 95, 112, 113, 336, 369, 400, 410.
 Nagytapolcsány 307.
 Nagytárnok 336.
 Nagytóti 135, 145, 364.
 Nagytömpös 336.
 Nagyüregd (Nagyüregd) 135, 144, 147, 344.
 Nagyvarsány 389.
 Nagyvár 66, 73, 74, 76, 82, 83, 85, 117, 175, 176, 177, 178, 189, 193, 196, 197, 199, 201, 213, 215, 228, 231, 232, 233, 235, 236, 238, 241, 242, 247, 253, 287, 314, 322, 325, 327, 331, 333, 334, 335, 340, 343, 348, 364, 366, 399, 400, 402, 407, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 418, 420, 421, 426, 429, 430, 431, 435, 436, 437, 438, 440, 441, 447, 448, 449, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 475, 476, 480, 489, 497, 501, 503, 511, 515, 519, 533, 539, 545, 557, 571, 583.
 Nagyváradi béke (1538.) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 15, 16, 17, 23, 24, 25, 26, 29, 39, 41, 56, 57, 130, 132, 141. — ejalet 413. — harminczad 162. — kapitány 107. — püspökség 240, 292. — részgyűlés (1542 aug.) 43, 45. (1542 nov. 1543 jan.) 46.
 Nagyvásári 135, 147, 346.
 Nagyváti János özv. 153.
 Nagyvisnyó 391.
 Nagyzamlén 135, 144.
 Nagyzerind 75, 138.
 Nagyzsadány 371, 375, 378, 379.
 Naláczy András 536, 538, 539. — István 430, 433, 435, 438, 439, 440, 443, 444, 448, 578, 580.
 Nandrest 362.
 Napkor 388.
 Nábrád 171, 379.
 Nábrádi-család 379.
 Nádas 138, 155, 156, 355.
 Nádasd 149, 150, 151, 348, 394.

- Nádasdy Tamás 26, 27, 29, 30, 56, 60, 76, 77, 80, 81, 87, 94, 95, 139. — fia László 58.
- Nádaska 394.
- Nádudvar 74, 218, 223, 241, 256, 292, 346, 385, 386, 387, 388, 389.
- Nákófalva 65.
- Námény 382.
- Nándorfejevár 491, 497.
- Nánás 223, 385, 386, 387, 388.
- Nánási-család 379.
- Nántő 371, 375, 379.
- Náprád 148, 150, 151, 348.
- Náprágyi Demeter jelentése 160.
- Nátáfalusi-család 391.
- Nelipina 382.
- Negrilest 362.
- Nemesacsova 155, 354.
- Nemes Elek 208.
- Nemesest 362.
- Nemesi felkelés 69, 70.
- Nemeshalásztelek 339.
- Nemeskerek 135.
- Nemes János 445, 447, 449, 533, 534, 536.
- Nemeskisér 155.
- Nemesvásári 138, 154.
- Neresnicze 152.
- Nevrinsa 140, 361.
- Négerfalva 144, 346.
- Négrely 377.
- Négyesi György 394.
- Néma 470.
- Német birodalom támogatása 50, 51. — hadivállalata (1542.) 43.
- Némethy Ferencz 88, 103, 110, 113, 116. — Gáspár 385. — János 379. — László 379. — Pál 379.
- Németi 101, 173, 371, 374.
- Németország 70, 290, 308, 401.
- Németországi vallási villongások 51, 55.
- Néravölgy 360.
- Nésta 364, 392.
- Nikolsburg 268. — i béke 251, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 309, 311, 315, 316, 368, 380, 397.
- Nirmigy 148.
- Nis 70.
- Nisowski Szaniszló 117.
- Noszvaj 396.
- Novaj 396.
- Nógrád 266, 277.
- Nógrádi főispánság 20.
- Nógrád vár 47.
- Nyagova 152, 153.
- Nyagra 139, 354, 355.
- Nyalábvár 102, 369.
- Nyárad 395, 396.
- Nyárádi Albert 384. — Miklós 379.
- Nyárló 144.
- Nyárszeg 144, 343, 345.
- Nyáry Bernát 378. — Pál 196, 213, 376, 394.
- Nyegul Miklós 361.
- Nyermeg 343.
- Nyék 359.
- Nyéstya 393.
- Nyirbátor 113, 115, 116, 117, 380.
- Nyirbátori szerződés (1549.) 50, 56, 57, 58, 60, 61, 141, 192.
- Nyiresaholy 375.
- Nyiregyháza 113, 385, 386, 388, 472.
- Nyiregyházi János 402.
- Nyires 136.
- Nyiresfalva 381.
- Nyiri 393.
- Nyírmeggyes 380.
- Nyirmon 148, 150, 151.
- Nyírséd 149, 150, 151.
- Nyomárkai-család 391.
- Nyitra-folyó 260, 302. — megye 2, 277. — város 299.
- Nyüved 147.
- Nytis 358.
- Oblaz Zadarva 381.
- Obres 363.
- Obresa 139.
- Oburczia 358.
- Oczekul 362.
- Odvos 248.
- Ófalu 399.
- Ohaba 140, 360, 361, 363.
- Ohabacz 363.
- Ohat 74, 346, 385, 386, 388.
- Okány 145, 147, 343, 346.
- Olasz Ferencz 433, 460, 465, 469, 500, 501, 504, 505, 507, 515, 531, 532, 533, 571.
- Olaszi 144, 148, 346.
- Olaszliszkai országgyűlés (1541 nov.) 38.
- Oláhbaksa 135.
- Oláhbogát 471.
- Oláhcsaholy 373.
- Oláhcsatár 145, 148, 345, 483.
- Oláh Drewdia 362.
- Oláhhegrespatak 149, 150, 151.
- Oláhgyepes 147, 344.
- Oláhhodos 146, 346, 379.
- Oláhhakucs 145, 345.
- Oláhkeczel 135, 137, 349.

- Oláhkékes 369, 379.
 Oláhkövesd 149, 150.
 Oláhláposbánya 401.
 Oláhlugos 145, 147, 344, 347.
 Oláh Miklós esztergomi érsek 8, 65, 113, 114, 115.
 Oláhnádasd 348.
 Oláhok 96, 417.
 Oláhohaba 362.
 Oláhország 192, 196, 197.
 Oláhökrös 343.
 Oláhság 361.
 Oláh segédcapatok 59.
 Oláhsolymos 346.
 Oláhszáda 372.
 Oláhterebes 135, 151.
 Oláhtótfalu 375, 377.
 Oláh vajda 31, 69.
 Oláh vajdaságok 217, 222, 224, 225, 234, 242, 325, 334, 489, 492, 495, 497, 511, 515.
 Oláhvalkó 151, 350.
 Olchváry Ödön 259, 260, 261, 263, 265, 267.
 Olcsa 144, 147, 341, 343.
 Olcsárovinc Demeter 154.
 Olcsva 87, 101, 372.
 Olcsvaapáti 375, 377.
 Olenva 381.
 Ólápösbánya 377.
 Ólugos 361.
 Ombod 371, 375, 379.
 Omor 360, 361.
 Onga 392, 393, 394.
 Onnus 363.
 Onok 419, 470.
 Onop 396.
 Ónod 213, 285, 289, 292, 299, 305, 330, 396, 399, 400.
 Oppeln 57, 61, 83, 129, 130, 131, 184, 191, 261, 265, 266, 269, 271, 277, 278, 279.
 Orosz (ruthén) telepítések 386, 387.
 Oroszfa 376, 377, 378.
 Oroszfalva 173, 374.
 Oroszi 147, 346, 371, 372, 377, 379, 382, 383, 384.
 Oroszi-család 382. — János 382. — Kristóf 382. — László 382. — Pál 382. — Tamás 382.
 Oroszmező 471.
 Oroszvég 380, 381.
 Oráj 65, 136, 149.
 Orbó 523.
 Ormány 471.
 Ormány Demeter 112.
 Oros 135, 143, 146, 386.
 Orosháza 339.
 Orosit 367.
 Orrod 74, 134, 147, 345.
 Orros 145, 148, 343, 345, 347, 388.
 Orrosi-család 390.
 Osoja 177.
 Orsova 571.
 Ország-család 390. — László 20.
 Ortway Tivadar 10.
 Osgyán 202.
 Ostermayer Jeromos 43, 60, 62, 87.
 Ostoros 396.
 Ostrosyht István 291.
 Osva 394.
 Oszoly 355.
 Osztrák tartományok 26.
 Oszvaj 471.
 Othmarasty 362.
 Otlaka 138.
 Otthye 362.
 Ottomány 145, 148, 345.
 Óvár 304.
 Óvári 103, 342, 375. — István 180. — Kelemen 8, 410.
 Óváry Lipót 276, 277, 280, 282, 288, 296, 328, 331, 334, 412, 416.
 Ozernenias 358.
 Ödönffi (Eödönffi) László 3, 32, 349.
 Ökörítő 154, 155, 371, 372, 375, 377, 378, 379.
 Ökörmező 152, 153, 353, 382.
 Ölyved 154, 155, 339, 356.
 Ölyvös 369.
 Őr 369, 379, 385.
 Őrdögfalva 417, 470.
 Őrdögkeresztúr 470.
 Őrdögkút 470.
 Őri Mihály 379. — Sándor 379.
 Őrmező 152, 153, 389, 470.
 Őrményes 148, 150, 151, 348.
 Őrvendi Pál 345.
 Őrvend 146, 147, 344, 346, 347.
 Őrvény 345.
 Őrvényes 135, 343.
 Őssi 145, 147, 344, 347.
 Őstelek 138, 154.
 Ősvény 73, 74, 133, 134, 148, 347.
 Őtvenes h. 75.
 Őtvös Ágoston 300, 301, 307, 308.
 Őtvösfalva 153.
 Pabar 336, 358.
 Pacz 147.
 Paczal 149, 151, 347, 350.
 Paczot Ferencz 384, 391, 394. — János 394. — Zsigmond 394.

- Paduranj 362.
 Pagocsa 367.
 Paksi Jób 389. — Lajos 389.
 Palatics György lugosi bán 182.
 Palkonya 396.
 Pallag 377, 378, 379.
 Pallavicini 67.
 Palota 135, 147, 336, 345.
 Pamlény (Pamlin) 391, 392, 393.
 Panas 135.
 Pancsova 71, 197.
 Panit 150.
 Pankota 75, 80, 120, 135, 138, 139, 145, 154, 155, 189, 353, 355, 356.
 Pant 147.
 Panyola 370, 385, 388.
 Pap 388, 389.
 Papazobli Mehemet 285.
 Papbikó 375, 377.
 Pap Demeter 351.
 Papfalva 145, 148, 151, 344, 347, 348, 391.
 Papgyörgyfalva 381.
 Papi 146, 369, 394, 396.
 Papiu Ilarianu 195.
 Pápmegyer 347.
 Papmező 148, 345, 346, 347, 410, 412, 468, 469.
 Paptелеke 149, 150, 151, 152, 470.
 Parasznya 372, 373, 375, 377, 378, 379, 396.
 Parasztmozgalmak 291, 407, 410, 411, 412.
 Pardubitz 184, 269.
 Parlag 173, 371, 372, 374, 386, 389.
 Parlaghy László 18, 21. — özv. 389.
 Partium 50, 132, 133, 167, 168, 174, 287, 400, 403, 407, 410, 412, 432, 466, 474, 478, 480, 482, 483, 484, 485, 501, 502, 506, 507, 511, 512, 513, 514, 516, 535, 549, 553, 568, 572, 573, 574, 575, 580, 581, 582, 583, 584, 585.
 Paskó Kristóf 428, 429, 430, 457, 463, 475, 479.
 Paszak 489.
 Pasz 133.
 Paszab 388, 389.
 Pata 144, 147, 345.
 Pataőssi 144, 147, 345.
 Patakfalva 148, 151, 345.
 Patkós-család 379.
 Patnokfalva 150.
 Patócsi-család 66, 390. — Ferencz 66. — Miklós 41.
 Patóháza 376, 379.
 Patyod 372, 373, 378.
 Pauler Gyula 432, 437, 487.
 Paulis 66.
 Pazika 381.
 Pác 146.
 Pálca 389.
 Pálélése 66, 67, 324.
 Pálfalva 382.
 Pálffy-cs. 267. — János 586. — Pál 319.
 Pálháza 393.
 Pálóc vára 84.
 Pálóczi Horváth János 379.
 Páloha 382.
 Pálosok 391. — birtoka 371.
 Pály 147.
 Pályi 144, 344, 346, 347, 370, 385.
 Pánczélseh 417, 470, 519.
 Pánt 135.
 Pányok 394.
 Pápa 3, 23, 27, 34.
 Pápaiszentszék 181.
 Párkány 360.
 Pártváltoztatások 17.
 Pásztóhy Zsigmond 18, 21.
 Pásztói János 156.
 Pátroha 388, 389.
 Pázmány 133.
 Pázmány Péter 254, 258, 259, 263, 274, 277, 279, 284, 287, 288, 290, 291, 292.
 Pecher 154.
 Pecsely 350.
 Pekri-család 373, 379. — Lőrincz gr. 576. — Miklós 373. — Pál 373.
 Pele 348.
 Pelestei-család 391.
 Pelz Béla 263, 265.
 Pellérdi Péter 189.
 Pempflinger János 52. — Márk 52.
 Penészlek 369, 370, 371, 385, 388.
 Pere 393.
 Perecse 392, 393.
 Perecsen 348, 350.
 Peregi Albert pécsi prépost 48, 49.
 Perekreszt 382.
 Pereskutas 75.
 Perény 392, 393, 394.
 Perényi-család 20, 369. — Ferencz 81, 86, 90, 372, 388. — Ferencz özv. 392. — Gábor 81, 87, 90, 377, 388, 392. — György 384, 393. — Imre 377. — János 101, 372, 392, 393. — Miklós 20. — Péter 2, 3, 18, 19, 20, 23, 24, 26, 32,

37, 38, 39, 49, 56. — Zsigmond 377.
 Perjémes 336.
 Perked 389.
 Perkedi Balázs 389. — Mihály 389.
 Perneszy (Pernyeszi)-család 149, 214. — Gábor 376, 378. — Zsigmond 502, 509.
 Perniczfalva 381.
 Persia 246, 250.
 Persián Kálmán 408, 409, 410.
 Pertev pasa 123.
 Perzsa-török háborúk 55, 58, 70, 77.
 Pest 32, 33, 43, 586.
 Pestere 148, 346.
 Pestes 471.
 Pesti-család 153. — András 153. — Ferencz 101. — György 153.
 Pestis 201.
 Pesty Frigyes 62, 135, 139, 140, 156, 176, 177, 179, 180, 183, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 571, 578, 586.
 Pete 376, 377.
 Petegd 144, 346.
 Pethe 371.
 Pethlend 135.
 Pethó (gersei)-család 379, 391. — Ferencz 391. — Gáspár 391. — István 391. — János 88. — Zsigmond 330.
 Petki István 320. — János 203, 323.
 Petneháza 388, 389.
 Petneházy István 248, 346, 356.
 Petrelín 468.
 Petri-család 390. — Gergely 385. — György 385. — Mór 21, 135, 137, 151, 161, 349, 350, 393, 477, 585, 586.
 Petrocza 362.
 Petróczi Boldizsár 379. — Ferencz 379. — László 379.
 Petrósz 344, 346.
 Petrova 152.
 Petrovay-család 152. — György 152. — István 152. — Lőrincz 152. — Péter 152.
 Petrovich Péter 25, 27, 30, 35, 40, 41, 58, 59, 62, 63, 64, 72, 76, 78, 80, 83, 139.
 Pettkó Béla 221.
 Pettni 396.
 Pettyen 373, 376, 379.
 Pezere 146, 148, 345, 347.
 Pezzen Bertalan 191, 201.

Péchy Simon 223, 238, 239, 249, 250, 255, 256, 263.
 Pécs 47.
 Pécsi-család 379. — Gáspár 102.
 Pécsk 336.
 Péczely Péter 376.
 Péder 392.
 Pél (Pély) 138, 154.
 Péntek 471.
 Pér 149, 349.
 Péres 223.
 Péter moldvai vajda 43.
 Péterfalva 381.
 Péterháza 144, 147, 345.
 Philipe-hegy 578.
 Piatra alba 138.
 Piatra Nedej 140, 361.
 Piccolomini tábornok 550.
 Pilisi-család 390.
 Pinkó 154, 355, 356.
 Pipály 355.
 Piri pasa 413, 418, 419, 426, 429, 435, 438, 441, 446, 447, 450, 456, 457, 469, 470.
 Piricse 389.
 Piskárkos 372, 373, 376, 377, 378, 379.
 Piskolt (Piskót) 134, 144, 147, 344, 347.
 Pisztránháza 380, 381.
 Plarja 381.
 Ples 355.
 Pleskucza 354.
 Plessafalva 381.
 Plopp 355.
 Pócs 388.
 Pocsaj 144, 147.
 Pócspetri 388, 389.
 Poddány (Podány) 148, 347.
 Podhering 382.
 Podmaniczkyak 32.
 Podhraczkgyűjtemény 157, 299, 315, 317, 332, 338, 397, 401, 575, 583, 584, 586.
 Paganest (Pogonest) 140, 362, 468.
 Pogány-család 152, 379, 390. — Boldizsár 152. — Menyhért 152.
 Pogrányi Benedek 204.
 Pojen 344, 363.
 Pojnicza 136, 148.
 Poklosa 341, 343.
 Poklostelek 145, 147, 344, 347, 364.
 Pokoricza 136.
 Pokutia 5.
 Poland 144, 147.
 Polannia 358.

- Polgár 74, 385, 386, 388.
 Poliand 344.
 Polyán 391.
 Polyána 353, 382.
 Polyanka 382, 383, 384.
 Pólyi 394.
 Pólyik János 456.
 Pomosteny 362.
 Pongrácz-család 379.
 Popfalva 147, 153.
 Popuncza 358.
 Pór Antal 9.
 Porcsalma 371, 372, 375, 377, 379.
 Porcz 137.
 Pordány 336.
 Porembski 24.
 Portelek 380.
 Porta 29, 30, 31, 43, 49, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 104, 107, 111, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 128, 133, 137, 167, 168, 169, 170, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 188, 190, 192, 193, 194, 197, 201, 202, 204, 207, 211, 212, 218, 219, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 237, 328, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 258, 261, 266, 268, 269, 273, 276, 277, 279, 281, 283, 284, 285, 287, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 307, 308, 310, 312, 313, 314, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 340, 342, 343, 354, 357, 358, 367, 408, 409, 412, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 421, 425, 428, 429, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 454, 458, 459, 461, 462, 464, 466, 479, 486, 487, 488, 489, 490, 493, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 515, 519, 520, 524, 526, 534, 540, 541, 542, 545, 548, 552, 555, 556, 558, 559, 561, 562, 576, 579.
 Pósa 470.
 Pócsacsécs 390.
 Pósháza 384.
 Pósházi-család 384. — Ábrahám — 384. — János 384.
 Pósalaka 145, 148, 345.
 Posgai Ferencz 385. — István 385.
 Possai György 389. — Bálint 389.
 Potoli 173.
 Pozkanocz 383, 384.
 Pozsony 10, 235, 237, 238, 260, 264, 266, 267, 268, 307, 574. — megye 2, 100, 277. — -i béke (1626.) 282, 368. — -i haditanács 64. — -i országgyűlés (1548.) 56. (1552.) 68, 69. (1566.) 122. (1595.) 187. (1596.) 190, 357. (1599.) 194. (1603.) 199. (1607.) 215. (1608.) 218, 219. (1609.) 220. (1618.) 255, 258. (1619.) 260. (1646—47.) 312. (1687.) 553. (1712.) 583, 584. (1715.) 585. (1722—23.) 585. — -i resolutio (1563.) 111.
 Pöskei 144.
 Prasafalva 354, 355.
 Pravalin 355.
 Pray György 25, 27, 28, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 75, 76, 77, 80, 81, 84, 85, 87, 89, 94, 102, 107, 108, 109, 188, 212, 229, 230, 238, 243, 245, 248, 249, 254, 261, 262, 272, 273, 274, 275, 276, 280, 281, 282, 283, 284, 292, 401, 487, 561.
 Prága 129, 209, 219, 253. — -i béke (1635.) 296. — -i szerződés (1595.) 183, 185, 186, 187, 190, 194, 243, 340, 357. — -i udvar 181, 184, 185, 191, 195, 200, 203, 204, 205, 207, 210, 212, 213, 214, 215, 216.
 Prebul 361.
 Prechest 362.
 Pretercze 358.
 Prentháza 362.
 Prépostósi 144.
 Prépostváry-család 345. — István 345. — Zsigmond 287, 292. 345, 348, 376.
 Pribékfalva 136, 149, 351.
 Pribék János 363.
 Prod 386, 388.
 Prodanest 355, 362, 363.
 Prodaniest 362.
 Prodánfalva 149, 150, 151, 155.
 Prodány 139.
 Protestans hatalmak 276, 280, 282, 296, 537, 539.
 Puchaim tábornok 81, 83.
 Puppolecz 382.
 Puri 362.
 Purkerez 136, 149.
 Puszniakfalva 381.
 Pusztapaapi 144, 146, 178.
 Pusztadaróc 378.
 Pusztafalu 394.
 Pusztahidegkút 136, 149.

Pusztatelek 374, 377.
 Pusztaujlak 346.
 Pusztásdengeleg 471.
 Putnok 202, 213, 299, 396.
 Püly 153, 154.
 Püski 147, 345.
 Püspöki 144, 147, 344, 347.
 Püspökladány 73, 74, 133, 134, 143
 256, 385, 386, 388, 389.
 Ptrügy 386, 388.
 Rabatta gr. 530.
 Rabensberg 268.
 Rabonicza 381, 382.
 Rabutin tábornok 576, 577.
 Radák báró-család 142. — András
 81. — László 80, 81.
 Radistyán 396.
 Radmanoczi 358.
 Radna 248.
 Radnai járás 138.
 Radnót 444, 544, 546, 556.
 Radnóti országgyűlés (1665.) 430,
 475. (1672.) 450.
 Radolt 329, 331.
 Radul vajda 224, 225, 226, 242,
 244.
 Radvány 394.
 Radvánszky Béla 352, 400, 403.
 Radzivil herceg 313.
 Rafajnaufalu 383, 384.
 Rahó 136, 152, 242, 352, 353.
 Rajna f. 560.
 Rakacza 395.
 Rakamaz 113, 223, 288, 387, 388,
 389.
 Rakamazi-család 379.
 Rakaszeg 355.
 Rakolcza 358.
 Rakovszky György 112.
 Raksa 369, 376.
 Ramocsafalva 381.
 Ramocsaházy-család 390.
 Ramocsai-család 373.
 Rampersdorf 307.
 Rareş Péter 4, 5, 6, 7.
 Rasztoka 344, 346.
 Rasztócz 136.
 Ratibor 57, 83, 129, 130, 184, 191,
 261, 265, 266, 269, 271, 277, 278,
 279.
 Ravaszlyuk 347.
 Ravaszmező 152.
 Ravna (Rawna) 139, 361.
 Ravazdy György 176. — János 148,
 345.
 Rábé 336.
 Rábot 381.

Rács 396.
 Rácsfalva 347.
 Rác István 297. — László 363.
 — Péter 396.
 Rákócz 369, 380, 382, 383, 384.
 Rákóczy-család 348, 376, 391.
 Rákóczi Ferencz (1596.) 393.
 II. Rákóczi Ferencz 581.
 I. Rákóczy György 7, 256, 258, 259,
 273, 286, 287, 288, 289, 290, 291,
 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298,
 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305,
 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312,
 313, 314, 318, 328, 335, 336, 337,
 339, 342, 343, 344, 348, 349, 350,
 351, 354, 366, 367, 368, 380, 396,
 398.
 II. Rákóczy György 306, 313, 314,
 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321,
 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328,
 329, 330, 331, 332, 335, 337, 338,
 339, 349, 350.
 Rákóczy Lajos 393. — Zsigmond
 209, 211, 212, 213, 214, 216, 217,
 245, 290, 299, 300, 303, 307, 315,
 317, 337, 338, 339, 352, 354, 358,
 360, 367, 380, 381, 382, 391, 393.
 Rákos 204, 372, 374, 379, 380, 381,
 394, 470.
 Rákosi királyválasztás 26. — or-
 szággyűlés (1540.) 12, 24.
 Rákpaták 350.
 Ránk 393.
 Rápolc 379.
 Rápolthy-család 390.
 Rápolti György 379. — István
 379.
 Rás 393.
 Ráskai-család 379.
 Ráskay István 18, 20.
 Rásztócz 155.
 Rásztóczfalva 148.
 Ráth Károly 140, 353.
 Ráthoni Ferencz 378. — Gáspár
 378. — Gergely 378. — Péter
 378.
 Razsán 336.
 Razsánszentmiklós 336.
 Redefalva 150.
 Redern Menyhért 193.
 Rejete 394.
 Regeteruszka 394.
 Regéc 303, 307, 310, 391.
 Reicherstorffer 4.
 Rejtelek 375.
 Rekettye 153, 154.

- Remete 136, 147, 149, 346, 347, 349, 351, 353, 362, 378, 379, 384.
 Remetei kolostor 152.
 Remethey Lukács vajda 136.
 Remetemező 372, 375.
 Remeteszeg 372.
 Rentehomoród 372, 379.
 Repede 382.
 Reste 392, 394, 395.
 Reszege 370, 371, 378, 379.
 Rettég 505.
 Rettottie 153.
 Retzulien 344.
 Reveses 154.
 Revetis 139.
 Récsé 137.
 Régen 144, 146, 344, 367.
 Régeni János 238, 239.
 Rékás 147, 156.
 Rékásd 145.
 Répáskeszi 135.
 Részek (l. Magyarországi részek és Partium a.).
 Részek gazdasági jelentősége 156.
 Réthei-család 383. — István 286, 294. Pál 383. — Péter 383, 394.
 Rétkopáncs 75.
 Rétszentmiklós 134, 256, 341, 345, 346.
 Rév 147, 344, 347.
 Révelő 145, 147, 344, 347.
 Révkápolnok 136, 149, 351.
 Révkolostor 471.
 Révtúlja 145.
 Réway Ferencz 12.
 Rézalja 349, 350.
 Rézbánya 401.
 Rézhegység 137.
 Réztelek 371, 375, 377, 379.
 Rhédey Ferencz 219, 227, 233, 235, 243, 248, 250, 252, 253, 257, 314, 319, 322, 330, 347, 378, 441, 442, 443, 448, 455, 456, 460, 465, 466. — Ferenczné Bethlen Drusianna 483. — László 333, 334, 407, 412.
 Ribicze 155.
 Ribócz 381.
 Ricse 371, 373, 375, 376, 377.
 Rikosd 345.
 Rimaszombat 308, 309.
 Ripinye 152, 153.
 Roe angol követ 276.
 Roggendorf Vilmos 33, 37.
 Rogná 471.
 Rogoz 144, 145, 147, 343.
 Rohod 369, 372, 379, 385.
 Rojt 135.
 Rokszin 354, 355.
 Romlott 470.
 Rona 155, 355, 348.
 Roncarolli 204, 222.
 Rontó 144.
 Roskány 179.
 Rossia 139, 346, 354, 356.
 Rosztoka 381.
 Rottal János 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428.
 Rovna 363.
 Rozalja 152.
 Rozgony 393.
 Rozgonyi részgyűlés (1607.) 214.
 Rozoz 381.
 Rozsály 102, 115, 372, 375, 380, 388, 389.
 Rozsályi Kún-család 372, 375. — Gáspár 375. — Imre 372. — István 377. — János 372. — László 372, 375. — Lukács 372. — Miklós 372. — Péter özv. 375.
 Rozsnyai D. 104, 106, 211, 228, 230, 245, 248, 293, 300, 343, 418, 421, 428, 442, 447, 449, 450, 468.
 Rozsnyó 20, 82, 83.
 Római császár 110. — császárság 78. — szentszék 491. — szt. birodalmi herceg 266, 269, 271.
 Róna 149, 150, 151.
 Rónaszék 484.
 Róth 387.
 Róth H. 212, 217, 218, 220, 221.
 Rózsafalva 147.
 Rudabánya 20, 395, 396.
 Rudnok 393.
 Rudolf kir. 167, 173, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 204, 205, 207, 208, 209, 213, 215, 217, 243, 338, 340, 341, 353, 357, 367, 374.
 Rueber kassai kapitány 170, 172.
 Rugosava 362.
 Rugynocz (Ruzsinosz) 139.
 Rumunyst (Rumunest) 362, 363.
 Rummy Károly 211, 324, 329, 334, 346, 348, 352.
 Runafalva 381.
 V. Runka-hegy 138.
 Rusafalva 345.
 Ruskolcz 380, 381.
 Ruzska 361.
 Ruzska-hegy 361, 579.
 Ruzskova 152.
 Ruzskova polyana 152.
 Ruzsinos 362.

- Sacza 394.
 Saecularisatio 143.
 Sajgai Bálint 383.
 Sajgó 471.
 Sajó f. 153, 395.
 Sajókazai ütközet (1558.) 88.
 Sajópolyána 153.
 Sajószentpéter 396, 397. — -i gyűlés (1541.) 39.
 Sajti 336.
 Salamon 471.
 Salamon Ferencz 17, 174, 175, 181, 211, 387.
 Salzkammergut 158.
 Salétromfőzős 316, 317, 402.
 Salgó vára 80.
 Salm Miklós 54, 56, 57, 59, 60.
 Sambucus 116.
 Samcsi 364.
 Samolkeszi 153, 154.
 Sara 139.
 Saraglyán 373.
 Saraglyáni-család 390.
 Sarádi Sebestyén 363.
 Sarkad 135, 147, 177, 346, 380, 381, 468.
 Sarkadkeresztúr 135.
 Sarmaság 149, 150, 151, 349.
 Sarmasági-család 149, 150, 349, 354.
 — András 149. — Mihály 149, 150, 151. — Miklós 150, 151. — Zsigmond 203, 238, 342, 362, 363.
 Sass 135, 147, 344, 367.
 Ság 138, 363.
 Sága (Zsága) 74.
 Sály 144, 147, 344, 345, 377, 378, 379.
 Sályi 372, 373, 375.
 Sámson 133, 145, 346, 348.
 Sáncki 344, 347, 483.
 Sándor 372.
 Sándorfalva 153, 374, 376, 377, 379.
 Sándorházi-család 379.
 Sándor Imre 10. — János 263, 268. — József 8, 586. — Pál kapitánya 468, 541, 542, 552.
 Sándor-Remeteszeg 375, 380.
 Sáp 147, 343, 346, 385, 392, 393, 395, 396.
 Sápi-család 390.
 Sár 373, 375, 377.
 Sára (Sáros) 354, 391.
 Sáránd 134, 147, 346, 367.
 Sáríró (Sárí) 134, 145.
 Sárköz 371, 372, 375, 379.
 Sárközi-család 373, 390.
 Sárközújlak 373, 378.
 Sárlaka 155.
 Sárosabód 396.
 Sáros vára 3, 86, 139, 216.
 Sárosi egyezkedés (1644.) 301. — főkapitányság 159.
 Sáros m. 3, 48, 66, 81, 262, 279, 306, 368.
 Sárosi János 519, 541, 553.
 Sárosoroszi 369, 380.
 Sárospatak 2, 3, 81, 116, 123, 289, 304, 391.
 Sárszeg 144, 344, 347.
 Sás 346.
 Sástelek 145, 344, 364.
 Sásza 136, 149, 351.
 Sbardellat Ágoston püspök 57.
 Scepper Kornél 11, 13, 15.
 Schardius 116.
 Scherfenberg Frigyes gróf 506, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 534, 547, 550.
 Schesaes Keresztély 66.
 Schmettau 560.
 Schönherr Gyula 159.
 Schultz tábornok 496.
 Schwandtner M. 116, 120, 124, 125, 188, 339.
 Schwendi Lázár 112, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 139, 157.
 Scylla 491.
 Sdaniho 382.
 Secrics 248.
 Sebes 3, 155, 354, 355.
 Sebeskörös f. 431, 434, 475.
 Sebespatak 377, 378.
 Sebestyén Béla 2.
 Sebesvár 193, 425, 431, 433, 434, 435, 436, 437, 440, 445, 446, 449, 470, 475, 476.
 Sebtely 355.
 Segestel 344.
 Segesvár 201, 239.
 Segesvári országgyűlés (1540.) 28. (1630.) 287. (1658.) 326, 327, 410. (1660.) 410, 413. (1664.) 422, 423. (1680.) 462, 463. (1689.) 558. (1690.) 566.
 Segesváry Bálint 217, 221, 238, 249, 253.
 Sejtér 145, 147, 345.
 Sel 149.
 Seleste 344.
 Selind 144, 147.
 Sellenberk 194, 195.

- Selyeb 392, 393.
 Selypi-család 390.
 V. Semenik 140, 361.
 Semesnye 471.
 Semjén 145, 147, 148, 345, 347.
 Semling (Szemlak) 360, 361.
 Semptei értekezés (1540.) 26.
 Semsey-család 390.
 Semsey György özv. 394. — Mátyás 394. — Miklós 394. — Vilmos 394.
 Senye 395.
 Sennyei-család 148, 345. — Ferencz 379. — Jób 394. — Jónás 394. — Miklós 135, 148, 219. — Pongrácz 148.
 Sentest 362.
 Seprős 75, 139, 154, 155.
 Sepsi Laczkó Máté 116, 117, 121, 123, 124, 188, 190, 191, 193, 202, 204, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 217, 228, 245, 247, 253, 257, 258, 259, 260, 261, 338.
 Septől (Septely) 144, 154, 155.
 Serepest 362.
 Serédén 349.
 Serédi-család 110. — Benedek 388, 464, 465, 466, 467. — Gáspár 11, 13, 15, 17, 18, 19, 24, 31, 32, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 53, 143. — György 62, 81, 84. — István 102, 314, 389.
 Serfesd 336.
 Serge-pusztá 361.
 Serjes 147, 345.
 Serjéni-család 383. — János 383. — Mihály 383, 394.
 Siat 147, 345.
 Sidomérfalva 363.
 Sige 379.
 Sigler 85, 86, 87, 88, 89, 96, 101, 102, 103, 105, 109.
 Sikárló (Sikálló) 377, 378, 379.
 Sikló 138.
 Siklós 47.
 Sikula 73, 74, 133, 134, 144, 355.
 Silindi-család 390.
 Sima 223, 372, 376, 380, 386, 387, 388.
 Simánd 138, 153, 154, 355.
 Simonkerék 135, 147, 346.
 Sinte 74.
 Sinye 471.
 Sinyó 389.
 Sinyői-család 390.
 Sipolt 345.
 Siri 138, 153, 155, 189, 248, 353, 354, 355, 357.
 Sirincs 248.
 Sisman -család 390.
 Sitérvölgye 147.
 Skender pasa 231, 234.
 Skeus 361.
 Skey 344.
 Skuratoczfalva 383.
 Skytte Benedek 318.
 Sóbányászat 402.
 Sobieski János 488, 490, 491, 496, 500, 506, 516, 530.
 Sodomia 373.
 Sófálva 153.
 Soklyó 154.
 Solymos 35, 62, 70, 76, 135, 150, 188, 248, 249, 350, 355, 356, 357, 358, 571.
 Solymosfalva 136, 148.
 Sólýomd 147, 344.
 Sólýomkő 145, 147, 347, 348, 412, 468, 469.
 Sólýomkői uradalom 344, 346.
 Sólýomkő (Sintjon) 470.
 Sólýomtő 344.
 Som 382, 383, 384, 385.
 Somboly 154, 155.
 Sombory-család 139, 140, 142.
 Somfalva 363.
 Somkút 136, 149.
 Somkútpataka 136, 149.
 Somlai Ferencz 486.
 Somlyai Mihály 46.
 Somlyó 103, 138, 349, 350, 421, 430, 431, 433, 440, 448, 449, 451, 453, 456, 457, 460, 461, 463, 464, 465, 467, 469, 475, 477, 483, 504, 513, 531, 533, 535, 546, 548, 549, 583.
 Somlyóalja 349.
 Sommály 137.
 Somogy 144, 392, 393.
 Somogyi Ambrus 24, 25, 27, 30, 33, 35, 181.
 Somogy m. 2, 3, 34.
 Somos 75, 138, 148, 151, 346, 348.
 Somosfalva 148.
 Somróújfalu 470.
 Somtőiifalu 470.
 Sonkád 372, 373, 375, 377, 378.
 Sonkolyos 135, 144, 145, 147, 148, 155, 344, 345, 346, 347.
 Sopot 363.
 Sopron 266, 304.
 Sopron m. 2, 3.
 Soproni-család 379.

- Soproni országgyűlés (1622.) 275.
 Soranzo velencei követ 203, 207.
 Sorbánfalva 147, 345.
 Sorló 358.
 Soós-család 390, 391. — Elemér 116, 124, 290.
 Sós 372, 375, 377.
 Sóspatak 153.
 Sószállítás 97.
 Sóvár 3, 391.
 Sörös Pongrácz 40, 82, 96, 189.
 Sövényfalvi Dániel 250.
 Spanyol örökösödési háború 579.
 Souches cs. tábornok 334, 419.
 Spanyol udvar 282.
 Speyer 129, 130, 131, 132, 134. — birodalmi gyűlés (1542.) 42, 50. — szerződés (1570.) 112, 137, 139, 141, 143, 160, 163, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 187, 205, 210, 213, 243, 273, 325, 340, 356, 360, 374, 398.
 Stambul 31.
 Statilius (Statileo) 23, 28, 40, 41.
 Stefán vajda 318.
 Steser 351.
 Steserfalva 351.
 Strattmann Tivadar gr. 510.
 Stupitnik 358.
 Subsidium 173.
 Sugatag 136, 152, 242, 352, 484.
 Sugdia 362.
 Sujta 394.
 Sukó 383, 384.
 Sulgucz 156.
 Sulyok-család 377. — Ferencz 377. — György 102, 377. — István 375. — János 377. — Péter 377.
 Surány 383, 384.
 Surányi Gábor 384.
 Surgyefalva 173, 376, 377.
 Susafalva 147.
 Susanovecz 362.
 Sutoris Pál 224, 227, 228.
 Sülelmed 149, 150, 151, 348.
 Süvegd 144.
 Svédek 291, 297, 299, 307, 310, 311, 317, 319, 320.
 Svéd király 540.
 Svéd-francia szövetség (1641.) 297.
 Syatt 343.
 Sybrik György 57.
 Szabadka 47.
 Szabó-család 384, 390. — Balázs 384. — Károly 123, 259. — Lukács 384.
 Szabolcs 145, 148, 345, 364, 388.
 Szabolcs m. 21, 22, 36, 40, 45, 52, 81, 105, 133, 142, 173, 187, 209, 223, 241, 256, 262, 265, 266, 269, 271, 280, 306, 310, 311, 315, 316, 323, 328, 329, 330, 331, 332, 342, 346, 367, 368, 369, 370, 382, 385, 386, 399, 402, 451.
 Szabolcsmegyei nemesség 73, 74. — hódoltság 75.
 Szada 390.
 Szadisor 179.
 Szajkófalva 382, 383, 384.
 Szakadát 146, 147, 148, 345.
 Szakaly 394.
 Szakas 372, 376, 379.
 Szakaszi értekezés (1562.) 104.
 Szakatura 136, 149, 351.
 Szakács-család 390.
 Szakácsi 148, 349.
 Szakál 135, 364.
 Szakállasbikó 372, 375, 377.
 Szakállasfalva 136, 149.
 Szakoli-család 384. — János 384. — Miklós 384.
 Szalacs 144, 148, 178, 345.
 Szalai-család 379.
 Szalay Béla 562. — László 25, 131, 133, 135, 137, 139, 140, 168, 169, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 179, 212, 463.
 Szaláncz 303.
 Szalánczka 394.
 Szalánczy István 293, 294, 295, 313. — János 31.
 Szalánkemény 64.
 Szalárd 145, 147, 345. — tartozékai 145, 147.
 Szalárdy János 124, 189, 193, 259, 273, 285, 286, 287, 288, 291, 294, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 307, 311, 312, 318, 321, 322, 323, 325, 326, 328, 331, 332, 333, 334, 354, 408, 409, 410, 411, 412, 420, 469, 479.
 Szalka 91, 95, 96, 100, 372, 377, 378, 379, 383, 384.
 Szalkai-család 379.
 Szalna 136.
 Szalnapataka 136.
 Szalóka 388.
 Szalonna 395, 471.
 Szalonta 135, 146, 148, 179, 367, 468.
 Szamos f. 470, 505, 522.
 Szamosbecs 371, 380.
 Szamosfalva 505.
 Szamosközy István 85, 89, 90,

- 100, 101, 114, 115, 116, 120, 123, 125, 129, 131, 171, 172, 173, 182, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 199, 200, 201, 202, 203, 221, 245, 374.
 Szamosszeg 370, 385, 388, 389.
 Szamostelek 371, 372, 374, 376, 377, 378, 379.
 Szamosújlak 373, 376, 378.
 Szamosújvár 242, 408, 409, 470, 475, 477, 525, 534, 546, 549.
 Szanda 60.
 Szaniszló 369, 370, 371, 375, 378, 385, 386, 388.
 Szaniszlófalva 382, 383.
 Szaniszló székesfehérvári prépost 22, 24.
 Szaploneza 152.
 Szarazan 363.
 Szaránd 135, 145, 147.
 Szarvad 349.
 Szarvaskő 396.
 Szarvaszó 152.
 Szasznakfalva 355.
 Szatmár (vár, város) 19, 87, 88, 100, 101, 106, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 127, 173, 203, 207, 209, 213, 232, 253, 259, 268, 270, 271, 280, 299, 304, 306, 310, 327, 328, 329, 371, 374, 377, 399, 400, 422, 427, 479, 518, 531, 532, 537, 538, 539, 544.
 Szatmári béke 119, 121, 125, 582. — kapitány 411.
 Szatmár m. 36, 40, 45, 46, 52, 105, 114, 130, 135, 136, 142, 173, 187, 207, 209, 213, 223, 247, 256, 262, 265, 266, 269, 271, 280, 285, 306, 310, 311, 315, 316, 328, 329, 330, 331, 332, 343, 368, 369, 370, 371, 373, 380, 385, 398, 410, 451, 513.
 Szatmármegyei nemesség 73.
 Szádeczky Béla 471, 483, 491, 504, 506, 508, 512, 516, 524. — Lajos 79, 105, 128, 129, 131, 168, 170, 171, 172, 182, 187, 194, 195, 197, 198, 221, 260, 347, 561, 562, 566, 581.
 Szádvára 81, 124, 201, 216, 259, 304.
 Szák 363.
 Szákos 361.
 Száldobágy 135, 144, 147, 344, 347, 370, 375, 377.
 Száldobágy-Terem 371, 377.
 Száldobos 152, 353.
 Szálka 344.
 Szánti 364.
 Szántó 149, 178, 346, 349, 393.
 Szárazberek 372, 373, 375, 376, 377.
 Szárcsahegy 359.
 Szárdór 451, 469.
 Szárhegy 173.
 Szászfalu (Szászfalva) 145, 147, 347.
 Szászfenes 332.
 Szász Károly 495, 502, 527, 528, 538, 543, 550, 552, 553, 554, 555, 556, 558, 559, 562, 566, 567, 568, 569, 572, 573.
 Szászsebes 10, 23, 29, 523, 525, 547, 548, 549. — i egyezés (1551.) 50, 61, 62, 63. — i országgyűlés (1556.) 78, 167. (1659.) 328, 339, 340, 360, 367.
 Szász székek 325.
 Szászok 8, 9, 44, 203, 244, 448, 564, 565, 566, 569.
 Szászrégeni országgyűlés (1660.) 409. (1664.) 423.
 Szász választó 532.
 Szászváros 330, 547, 548, 549.
 Szász városok 4.
 Száva oláh püspök 358.
 Száva Mihály báró 576.
 Száz h. 139.
 Százegyház 336.
 Százfa 392.
 Szeben (Nagyszeben) 145. — i gene-ralis 582. — i tanács 70.
 Szecsan 362, 363.
 Szecse 337.
 Szecske 146, 364.
 Szederjes 363.
 Szederkény 138, 154, 155, 396.
 Szederkényi Nándor 3, 20, 21, 24, 49, 60, 575.
 Szeged 47, 59, 70, 73, 338, 365. — i szandzsák 60.
 Szegedyháza 346, 386, 388, 389.
 Szeghalom 73, 74, 133, 134, 144, 145.
 Szejdi Ahmet budai pasa 332.
 Szekfü Gyula 221.
 Szeklence 153.
 Szeleste (Szelestye) 139, 147, 148, 155, 341, 344, 345, 355, 356, 362, 363, 377.
 Szelestica (Szelesticze) 154, 355.
 Szelezsan 139.
 II. Szelim 124, 127, 128, 174, 175, 178, 179, 180.
 Szelistye 153.
 Szellemy Géza 160, 402, 484.
 Szemere-család 391.

- Szemere Miklós 345.
 Szemere Zsigmond 345.
 Szemlek 336, 358.
 Szenczi Molnár Albert 221.
 Szendrey János 71.
 Szendrő 121, 201, 213, 259, 270, 271, 278, 279, 280, 299, 306, 338, 395. — -i nahie 396.
 Szennyes 369, 370, 371, 385.
 Szennyes-család 390.
 Szentandrás 144, 339.
 Szentandrás György (borosjenei) 337.
 Szent Anna apácák kolostora 145.
 Szentbenedek 138, 153, 154.
 Szentelek 144, 147, 344.
 Szenterzsébet 194.
 Szentes 175.
 Szenteskirály 154.
 Szentgotthárdi ütközet 419, 420.
 Szentgyörgy 358, 367, 388.
 Szentgyörgynapi census 161. — országgyűlés 33.
 Szentimre 143, 148, 345.
 Szentiván 358, 367.
 Szentiványi Miklós 379.
 Szentjakab 395, 396.
 Szentjános 145, 147, 178, 346, 364. — -i kolostor 145.
 Szentjobb 144, 147, 344, 347, 412, 461, 464, 468, 469, 508, 515, 544, 557, 571, 572. — -i pálosok 144.
 Szentkereszt 153, 155, 355, 356.
 Szentkirály 138, 347, 349.
 Szentkirályi-család 379.
 Szent korona 40.
 Szentkozma 134, 145, 147, 364.
 Szentlászló 75, 337.
 Szentlázár 147, 344, 347, 364, 483.
 Szentlőrinczke 394.
 Szentmargita 74, 385, 386, 388.
 Szentmarjai-család 379.
 Szentmárton 48, 115, 116, 135, 138, 144, 147, 153, 155, 241, 344, 355, 356, 364, 367, 369, 370, 371, 372, 375, 376, 377, 378, 379, 385, 388, 389.
 Szentmihály 223, 385, 386, 387, 388, 389, 470, 480.
 Szentmihályfalvi Péter 127.
 Szentmihálynap c. 161.
 Szentmiklós 74, 134, 144, 146, 147, 148, 336, 342, 343, 344, 345, 347, 359, 371, 382, 385, 386.
 Szentpál 359.
 Szentpáli János 436.
 Szentpéter 367, 470.
 Szentpéterfalva 470.
 Szentpétterszeg 134, 144, 148, 345.
 Szentség 361.
 Szentvérfalva 393.
 Szepes 133, 146, 147, 346, 399.
 Szepesi-család 146, 148. — Ferencz 146, 148. — György 146. — László 146. — Sebestyén 146. — hercegség 41. — kamara 241, 292, 399. — káptalan 209. — prépostság 207. — városok 329.
 Szepes m. 41, 262, 279.
 Szepesség 1, 2, 3.
 Szepesvára 40, 41, 42, 48, 85, 329. — -i értekezlet 91.
 Szepesváralja 118.
 Szepsi 393.
 Szer 151.
 Szerb 356, 362.
 Szerbek 182, 183.
 Szerb telepítések 365, 366, 367, 385, 386.
 Szerdahelyi Máté 104, 106.
 Szerednye 86.
 Szerenye 310.
 Szeremfalva 155.
 Szerencs 107, 110, 111, 116, 117, 248, 307. — -i országgyűlés (1605.) 203.
 Szerencsefalva 380, 381.
 Szerep 73, 74, 134, 145, 148, 256, 343, 345, 346.
 Szerémségi szerbek 59.
 Szerfalva 153.
 Szernye 383, 384.
 Szerhet 137, 153, 154.
 Szesztá 393, 394.
 Széchy György 258, 267. — Károly 334, 415, 416. — Mária 303, 349. — Tamás 395.
 Szék 73, 74, 134, 144, 151, 221, 472.
 Székács 139, 341, 343.
 Székely Antal 87, 103. — György 384. — Ferencz özv. 154. — István 419. — József 105. — László 436, 437, 439, 447, 457, 505, 524, 552. — Miklós 385. — Mózes 183, 198, 199, 200, 294, 295. — Pál 152.
 Székely kir. biztos 196.
 Székely 388, 402.
 Székelyek 8, 9, 44, 69, 86, 102, 194, 195, 203, 244, 274, 323, 387, 565, 569. — lázadása (1562.) 105.
 Székelyföld 564.
 Székelyhid 134, 145, 148, 240, 345,

- 347, 348, 399, 400, 407, 408, 409, 411, 412, 416, 419, 420, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 445, 448, 469, 479, 483.
- Székelytelek 144, 147, 343, 346.
- Székesagyt 355.
- Székesfehérvár 3, 16, 22, 23, 24, 27, 34, 35, 47.
- Székudvar 138, 155.
- Szélszeg 148, 150, 151, 348.
- Széltarló 145, 147, 344, 347.
- Szénás 154, 339.
- Szénási-család 379.
- Szénfalva 344, 375.
- Széplak 144, 147, 149, 150, 178, 342, 343, 345, 346, 348, 393, 470.
— tartozékai 144.
- Szér 348.
- Szicha Lukács György 424.
- Szidorfalva 381.
- Sziget 74, 149, 150, 151, 152, 256, 348, 349, 353, 362, 363, 382, 385, 386, 388, 392, 393, 394, 471, 483, 484, 485.
- Szigeti 144, 147, 343, 345.
- Szihalom 156, 396.
- Szikszó 392, 393, 394, 399, 400.
- Szikszóújfalu 392, 393.
- Szil (Szill) 135, 144, 147, 344.
- Szilas 154.
- Szilády Áron 65, 66.
- Szilágy m. 133, 135, 137, 361, 470, 477, 585.
- Szilagybagos 350.
- Szilagyceh (l. Cseh alatt is) 116, 120, 126, 127, 128, 130, 132.
- Szilágyi Ferencz 586. — János 233.
— Sándor 29, 31, 171, 191, 212, 213, 214, 217, 218, 220, 221, 222, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 235, 236, 239, 240, 242, 259, 261, 267, 272, 273, 274, 278, 280, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 305, 306, 307, 311, 314, 321, 338, 339, 340, 342, 352, 387, 408, 409, 410, 412, 413, 421, 428, 430, 435, 436, 440, 443, 450, 454, 455, 457, 462, 470, 475, 480, 495, 499.
- Szilágyság 85, 199, 431, 452, 536.
- Szilágysomlyó (l. Somlyó alatt is) 137.
- Szilás 140.
- Szilézia 279.
- Szilgovicza 355.
- Szilha 360, 361.
- Sziltarcsa 135, 147, 346.
- Szilvás 155, 149, 367, 396.
- Szilvási Bálint 412, 445, 447, 449, 450, 456, 464, 482. — Boldizsár 448.
- Szina 393.
- Szinán pasa 183, 189, 413, 470.
- Szinérszeg 361.
- Szinfalva 372, 377.
- Szinna 391.
- Szinte (Szintye) 133, 134, 138, 144, 155, 156.
- Szinye 393, 437.
- Szinyevér 353.
- Szinyérpataka 173.
- Szinyérvár 102, 114, 115.
- Szinyérváralja 173, 224, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379.
- Szirák 395, 396.
- Szír 363.
- Szirmay-család 400. — Ferencz 379.
— György 379.
- Szitány 148, 347.
- Szívágy 348.
- Szkáros 394.
- Szkolinkofalva 381.
- Szlatina 354, 355.
- Szlavonia 1.
- Szletina 155.
- Szoboszló 74, 223, 385, 386, 387, 388, 389, 486, 533.
- Szodorai-család 379.
- Szodoró 349.
- Szokolovics Mehemet rumeliai beg-
lerbég 63, 64.
- Szolnok 59, 60, 69, 71, 73, 123, 198, 293, 342, 343, 385, 392, 394, 531,
- Szolnoki bég 176, 177, 178.
- Szolnoki-család 390.
- Szolnoki szandzsák 134, 296.
- Szolnokmegye 413.
- Szolnokdoboka m. 135, 136, 319, 322, 323, 326, 412, 470, 482, 554.
- Szolocsin 381.
- Szolonovics 381.
- Szolyva 382.
- Szombathely (Zabatel) 144, 358.
- Szombatság 148, 345.
- Szomolyom 135.
- Szopor 349.
- Szoros 349, 350.
- Szováros 471.
- Szovát 73, 74, 133, 134, 137, 144, 145, 146, 148, 256, 345, 346.
- Szpin 358, 362.
- Sződemeter 349.
- Szőkefalva 347.

- Szöllős 144, 147, 155, 344, 399.
 Szöllőske 396.
 Szőnyi béke 395.
 Szörénymegye 142, 360, 361, 364, 503, 513, 557, 571, 574, 576.
 Szörényi bánság 139, 140, 571, 578.
 Szörnyűfalva 343, 345.
 Sztaskany 356.
 Sztánfalva 381.
 Sztáray-család 391.
 Szterkánfalva 155.
 Sztépán Ferencz 423, 424.
 Sztojka-család 152.
 Sztrabicsó 380.
 Sztrojna 382.
 Sztropkó 391, 399, 400.
 Szucsák 433.
 Szuhay 209.
 Szuhay Gáspár 385, 395. — István 191.
 Szuhogy 395.
 Szulejman szultán 6, 7, 26, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 50, 58, 69, 70, 71, 77, 78, 84, 91, 107, 108, 112, 118, 121, 122, 123, 137, 140, 142, 167, 343.
 Szulejman pasa 34.
 Szultáni ferman 37, 77.
 Szuna 349.
 Szunyog-család 390. — Gáspár 351. — János 379.
 Szunyogd 147, 345, 364.
 Szuputnikfalva 381.
 Szurdok 145, 148, 152, 153, 344, 345, 347, 362, 471.
 Szurdokkápolnok 136, 149.
 Szuszafalva 145.
 Szuszán (Sussány) 354, 356, 362, 363.
 Szücs István 133, 332, 365, 387, 410.
 Szükerék 471.
 Szürtei Miklós 384.
 Tagadó 343.
 Tagányi Károly 9.
 Tagy 377.
 Takáts Sándor 37, 159.
 Talaborfalva 152, 353.
 Talamit 336.
 Talpas 145, 155, 354.
 Taman (Tamán) 154, 354.
 Tamás 135.
 Tamásda 138.
 Tamáshida 73, 74, 134, 148, 345.
 Tamási 133, 144, 145, 147, 148, 344, 345, 346, 367.
 Tankófalva 145, 147, 344, 347.
 Tapolcsány 396.
 Tapolcza 396.
 Taraczköz 152, 353.
 Tarcsa 148, 345.
 Tarczai György 81.
 Tarczal 207, 209, 270, 272, 304, 310, 391.
 Tarczali-család 379.
 Tard 396.
 Tardona 396.
 Tarján 396.
 Tarkanicza 346.
 Tarkóiek 81.
 Tarkóvára 81.
 Tarnóczy Simon 384.
 Tarpa 369, 371, 375, 377, 379, 380.
 Tartócz (Tartolcz) 369, 374, 376, 377.
 Tasadfő 146, 147.
 Tasnád 101, 102, 130, 132, 149, 150, 151, 233, 349, 399, 400. — -i harminczad 162. — -i várkapitányság 100.
 Tass 375, 388, 389.
 Tassi Gáspár 256.
 Tata 3, 22, 23, 27, 34, 35, 47.
 Tatai-család 379. — István 384.
 Tatamérfalva 147, 345.
 Tatárfalva 375, 376, 377, 378.
 Tatár hadak 123. — kán 69.
 Tákos 382, 384.
 Tálásfalva 471.
 Tálagy 155.
 Támasz 154.
 Tápé 336.
 Tárkány 135, 144, 344, 396.
 Tárkányi-család 390, 391. — János 383.
 Tátra 205.
 Tedej (Tedej) 114, 223, 385, 386, 387, 388, 389.
 Tegze-család 153. — Ferencz 153. — István 153. — Miklós 153.
 Tegzes 149. — Antal 389. — Ferencz 389. — Simon 389.
 Tekeres 154, 354, 356.
 Tekeresszig 156.
 Telegd 145, 148, 468, 483.
 Telegdi-család 145, 148, 381, 382. — Balázs 148, — Ferencz 381, 382. — István 387. — János 145. — Mihály 145. — Miklós 145. — plébános 145. — Zsigmond 145, 381, 382.
 Telek 336, 344, 359.
 Teleki 154. — gr.-család 582. — Domokos gr. 403. — Mátyás 366.

- Mihály 326, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 354, 365, 408, 413, 414, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 452, 453, 454, 457, 459, 460, 462, 463, 469, 470, 471, 475, 479, 482, 483, 486, 496, 497, 498, 499, 506, 524, 530, 538, 543, 550, 552, 554, 558, 561.
- Telepítések 472.
- Telkesd 145, 146.
- Telki 145, 148.
- Telkibánya 20, 394.
- Temes f. 140.
- Temesi bánság 36. — pasaság 230.
- Temesköz 80.
- Temes m. 35, 45, 50, 62, 65, 66, 359, 360, 364, 557, 576.
- Temesvár 35, 62, 65, 67, 69, 70, 85, 86, 177, 178, 190, 191, 197, 198, 230, 246, 293, 330, 341, 342, 367, 497, 503, 511, 519, 533, 545. — -i beglerbég 183. — -i ejalet 359. -i pasa 103, 120, 121, 188, 190, 192, 235, 244, 245, 285, 296, 328, 333, 416, 417, 439, 447, 451.
- Temesvidék 47, 122, 182, 183, 188, 190, 472.
- Temesvidéki erősségek 65, 67, 71, 73. — megyék 50, 52, 59, 64. — várak 62, 64.
- Tenke 144, 147, 343, 345.
- Tepesith-család 379.
- Terebes 133, 149, 347, 348, 371, 374, 375, 379, 391, 483.
- Teregova 363.
- Terem 375.
- Terep 369, 377.
- Tergovist 360.
- Terje 145, 147, 344, 364, 483.
- Terniensis comitatus 364.
- Testamentumos urak 168, 169, 170.
- Tetétlen 74, 343, 346, 385, 386, 388.
- Teuffenbach Kristóf 126, 127, 172.
- Técs 138, 355.
- Técső 152, 353, 471.
- Téglás 386, 388, 389.
- Tépe 134, 144, 148, 345, 367.
- Térje 347.
- Tét 388.
- Téthi István 388. — György 388.
- Thagy 371.
- Thallóczy Lajos 60, 95, 96.
- Thalmadia 362.
- Thara 362.
- Thavonat 580.
- Theiner 65.
- Thesa 74.
- Thelekessy Imre 83, 84, 86, 87, 88.
- Tihomereest 362.
- Tholdalagi Mihály 246, 247, 248, 249, 267, 276, 287, 295.
- Thomest 362.
- Thopla 362.
- Thoplicza 362.
- Thoroczky István 547.
- Thököly Imre 455, 460, 464, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 493, 498, 500, 501, 508, 512, 522, 548, 560, 561, 562, 563, 566, 568.
- Thököly Sebestyén 209.
- Thrisest 362.
- Thury József 34, 35, 47, 65, 66, 71, 118, 122, 124, 416.
- Thurzó Elek 3, 12, 15, 16, 22, 24, 26, 27, 32, 42. — György 204, 213, 214, 215, 216, 220, 221, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 235, 238, 240, 242, 246, 248, 252, 394. — Imre 259, 263, 264, 265, 267, 268, 269. — Szaniszló 269, 277.
- Thuza 151.
- Tibolti-család 396.
- Tihó 470.
- Timár 388.
- Timon Sámuel 291, 582.
- Tinkova 139.
- Tinód 145, 147, 344, 347.
- Tinódi Sebestyén 35, 57, 59, 62, 64, 65, 66.
- Tisza f. 35, 70, 71, 73, 79, 97, 279.
- Tiszabecs 372, 375, 377, 378.
- Tiszaberek 378, 379.
- Tisza h. 361.
- Tisza újlak 369.
- Tisza-vonal 142.
- Tiszavarsány 337.
- Tiszavidék 54, 60.
- Tizáninnyi részek és megyék 92, 126, 212, 272, 279.
- Tizántúl 22, 50, 62, 72, 76, 79, 80, 81, 89, 92, 98, 101, 102, 107, 111, 114, 116, 117, 121, 126, 129, 131, 193, 205, 206, 207, 210, 212, 216, 259, 336, 364, 368, 408.
- Tizántúli részek, megyék 35, 36, 38, 41, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 57, 265, 273, 280, 291, 299, 544, 571.
- Tizántúli részgyűlések (1541—43.) 47.

- Tiszovicza 360.
 Tiszovicza 360.
 Tisztaberek 378, 379.
 Titel vára 47.
 Tivadar 154, 382, 383, 384.
 Tivadari Miklós 384.
 Tizedjövedelmek 162.
 Tizenötéves török háború 167.
 Tobol 145.
 Tokaj 3, 32, 82, 88, 92, 95, 103, 107, 110, 111, 113, 116, 117, 122, 123, 127, 157, 201, 205, 206, 207, 209, 212, 223, 227, 228, 259, 266, 270, 272, 280, 281, 283, 285, 299, 303, 304, 310, 312, 333, 391, 396, 399, 400. — jövedelme 157.
 Tokaji bor 157. — értekeztet (1541 szept.) 37. — harminczad 157. — rév 157. — vár és uradalom 157.
 Tokán 561.
 Told 135, 146, 147, 148, 345, 346.
 Toldy-család 146, 155. — István 148. — László 154, 155. — Mihály 146, 155. — Miklós 146, 154, 155. — Tamás 146, 155.
 Tolmács 154, 155.
 Tolnamegye 34.
 Tománya 369, 372, 375, 379.
 Tomor 392, 394.
 Tompa 357, 359.
 Tomsa vajda 109.
 Topai egyezség (1630.) 287.
 Toplacz 363.
 Topasa (Topaza) 139, 356.
 Toplicza 136, 149.
 Toplicza-Karánd 138.
 Topliczel 362.
 Topolyán 391.
 Toposicza 139.
 Torda 74, 133, 134, 147, 148, 256, 345, 347, 367, 472, 473, 475, 523.
 Tordai egyezség (1541 febr. 12.) 29, 30. — országgyűlés (1540.) 10, 23. (1542.) 42, 51. (1542.) 44, 45. (1544.) 49, 52. (1545.) 51. (1552.) 69. (1553.) 365. (1556.) 78, 82. (1557.) 85, 86. (1558.) 162. (1563.) 107. (1566.) 122. (1567.) 125. (1691.) 568.
 Torda m. 7, 141, 174, 323, 367, 442.
 Torda Zsigmond 81, 85, 87.
 Tormafalva 147, 347.
 Torma István 448.
 Tormapatak 471.
 Tornai járás 391.
 Torna m. 3, 81, 278, 279, 391, 396.
 Torontál m. 65, 66.
 Torstenson 297, 307, 309.
 Tódor 153.
 Tóhát 148, 150, 151.
 Tótfalu 148, 150, 151, 152, 154, 155, 173, 350, 354, 372, 374, 375.
 Tóth Szabó Pál 193, 334.
 Tóti 145, 147, 177, 343, 344.
 Tótsopron 359.
 Tótszállás 471.
 Tóttelek 144, 146, 346.
 Tótvár 67, 180, 248, 249, 356, 357.
 Tölgyes 136, 148, 347, 351.
 Tölgykereke 145.
 Tömörd 355.
 Töröcsvár 485.
 Török adó 44, 47, 53, 63, 54.
 Török Bálint 2, 3, 22, 25, 34, 35.
 Török béke (1547.) 55, 59.
 Török béketárgyalások 53, 55.
 Török-család 362.
 Törökfalu 149.
 Törökfalva 136, 350, 351.
 Török hadikészülődések 6.
 Török hadjárat (1543.) 47. (1551.) 62, 64, 65. (1552.) 62, 70, 71, 73.
 Török hódító politika 54, 58, 59, 62.
 Török hódoltság 37, 47, 49, 53, 54, 59, 60, 62, 69, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 143, 154, 167, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 188, 189, 190, 201, 216, 227, 230, 244, 249, 251, 256, 257, 283, 293, 294, 296, 298, 322, 323, 325, 328, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 348, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 364, 365, 366, 368, 370, 371, 385, 386, 390, 391, 392, 393, 395, 407, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 421, 422, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 497, 498, 507, 513, 521, 541, 570, 571, 577, 581.
 Török hódoltság szervezete 62.
 Török István (enyingi) 156, 240, 332, 362.
 Török János (enyingi) 143, 146, 388.
 Török Katalin 362.
 Török Márton 363.
 Törökország 30, 452.
 Török Pál, 385.

Török porta 5, 18, 25.
 Török védelem 45.
 Törpény 471.
 Tövis 549.
 Tövised 349.
 Tövisgyháza 75, 138.
 Tövisfalva 148, 347.
 Tövissi Dániel 467, 491.
 Tökés 379, 381.
 Tőkepataka 471.
 Tőketerebes 377.
 Törös János 309, 314.
 Tősegyháza 154, 155.
 Tótes 147.
 Tőtör 344, 347.
 Tőtös 145.
 Transsylvania 16, 35, 94.
 Trencsén vára 85, 271.
 Trencsén vm. 2, 45, 260, 277, 347.
 Tribusa 352.
 Tribusfalva 242.
 Triff vajda 136.
 Trigler György 399.
 Trojánfalva 381.
 Trombitás István 362.
 Trosztyánfalva 381.
 Tulka 144, 147, 177, 343, 345.
 Tulogd 145, 148, 483.
 Tulsódershida (-derzsida) 149.
 Tunyog 371, 372, 373, 375, 377, 378, 379.
 Tunyogi-család 373, 379. — András 373. — Imre 373.
 Túr h. 337.
 Turbulyfalva 148, 347.
 Tura 388.
 Turbucza 149, 150, 151, 348.
 Túri-család 390.
 Túregyház 359.
 Turóc m. 2, 277.
 Túrpásztó 256.
 Tusa 392.
 Tussai-család 391.
 Tuszafalva 350.
 Túrterebes 299, 369.
 Túrvekonya 369, 374, 377.
 Tuzsa 393.
 Túzsér 388.
 Túri László 444, 447.
 Tyukod 373, 376, 378, 379.
 Uczkómező 353.
 Udvarhely 149, 150, 151, 348.
 Udvarhelyi György 420.
 Udvarhely m. 105, 581.
 Udvari 74, 134, 143, 241, 256, 343, 371, 372, 375, 376, 377, 378, 379.
 Uglya 152, 153.

Ugocsa m. 97, 98, 99, 104, 105, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 118, 130, 187, 207, 209, 262, 265, 266, 269, 271, 280, 306, 315, 316, 317, 368, 369, 380, 398, 400.
 Ugornya 382, 383, 384.
 Ugron András 410.
 Ugroc 470.
 Uklin 381, 382.
 Ujárkos 355.
 Ujbárd 152, 153.
 Újbécs 73, 134.
 Újbércz 144.
 Újfal 139, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 154, 242, 344, 346, 347, 348, 352, 356, 364, 369, 372, 373, 375, 377, 378, 470.
 Újfalusi-család 373, 391.
 Újhely 391.
 Újhelyi Miklós 384.
 Újlak 135, 144, 147, 149, 150, 151, 344, 348, 349, 350, 376, 378, 392, 394.
 Újlaki-család 373, 390. — András 373. — Antal 373. — Ferencz 373. — György 373, 378. — István 378. — János 373. — Jeremiás 378. — Máté 373. — Mihály 376.
 Újláposbánya 377.
 Újnémeti 348.
 Újszállás 394.
 Újvágás 151, 350.
 Újvár 393, 394.
 Újváros 74, 75, 173, 241, 256, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 385, 386, 387, 388, 394.
 IV. Ulászló lengyel király 313.
 Ulchya 362.
 Ulema pasa 66, 67.
 Ulykovecz 381.
 Ung megye 3, 52, 92, 96, 143, 205, 262, 270, 273, 278, 279, 368.
 Unghvár Ede 391.
 Ungnad 196.
 Ungurest 362, 363.
 Ungrul 362.
 Unio 586.
 Unkreuter 240.
 Ungvár 86, 115, 259, 303, 399.
 Uppony 396, 397.
 Ura 373, 376, 378.
 Ursu 5, 7, 9.
 Uray-család 373, 376. — Ferencz 376. — György 376.
 Urzul 362.
 Usinka 381.

- Usnik 381.
 Uszka 372, 376, 378, 379.
 Uszkofalva 381.
 Usztató 149, 349.
 Űrgeteg 346.
 Űrögd 367.
 Űstgyártó András 567.
 Vada 372, 373, 376, 377, 378, 379.
 Vadafalva 148, 348.
 Vadkert 144.
 Vadany 362.
 Vadász 146, 153, 154.
 Vadásza 144, 147, 344.
 Vainág 152, 153.
 Vaja 137, 388, 389.
 Vajda 148, 345, 391, 392, 394.
 Vajdafalva 148, 150, 155, 343.
 Vajdahunyad 240.
 Vajda László 488, 489, 490, 491, 499, 502.
 Vajda Lukács 154.
 Vajda Simon vajdasága 136.
 Vajfalva 350.
 Vajkócz 395.
 Vajvodjen 139.
 Valapaj 364.
 Valcsezest 355.
 Valealunga 140, 361.
 Valelupa 362.
 Valemare 139.
 Valf 148, 345.
 Valiareh 362.
 Valjamare 361.
 Valjemár 355.
 Valk 396.
 Valkai-Forró-féle összeesküvés (1564) 111.
 Valkó 102, 115, 151, 350, 421, 430, 475. — tartozékai 151, 152.
 Valpó 47.
 Vanykófalva 381.
 Vaprás 248, 357.
 Varaju 351.
 Varannó 84, 303, 391, 399, 400.
 Varasító 149, 150, 151.
 Varesalog 345.
 Varjas 75, 223, 385, 386, 387, 388.
 Varkocs (Warkocs) György 148. — Tamás 72.
 Varsadi Gáspár 394.
 Varsány 145.
 Varsánytő 336.
 Varsolec 349.
 Varsócz (Versecz) 188.
 Varsói franczia követ 486.
 Vasad 134, 146, 178, 345.
 Vaskapu 247, 468, 578, 579.
 Vaskoh 401.
 Vasand (Vassand) 144, 147, 344, 345.
 Vasmegye 2, 3.
 Vasolicza 355.
 Vass Miklós 198, 199.
 Vasvári 369, 370, 371, 372, 375, 377, 378, 379, 385, 388, 389.
 Vasvári béke (1664.) 421, 422, 425.
 Vatjon (Vatyon) 135, 147, 346.
 Vay-család 379. — Balázs 389. — Demeter 389. — János 389. — Mihály 389, 548, 558, 559.
 Váz 27, 34, 231, 492. — -i püspök 95. — -i püspökség 20.
 Vácz Péter 351.
 Vád 471.
 Vágás 394.
 Válaszút 372, 377.
 Vállaj 370, 371, 375, 377.
 Vályarév 355.
 Vámfalu 372, 376, 378, 379.
 Vámos 395, 396.
 Vámosnémeti 393, 394.
 Vámospércs 133, 134, 145, 385, 386, 387, 388.
 Váncsa Remete 346.
 Váncsod 343, 345.
 Ványi Ferencz 571.
 Várad (l. Nagyvárad alatt is) 144, 146, 346, 351.
 Váradí ejale 438, 446, 468, 478. — kajmakám 435. — káptalan 153, 154, 156, 371, 388. — kisprépostság 144. — nagyprépostság 144. — Szt. István-káptalan 144. — székeskáptalan birtokai 144. — pasa 411, 414, 417, 424, 433, 434, 438, 439, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 479, 481, 501, 519, 520. — püspök 154, 156, 391, 557, 572, 580, 581. — püspökség 393, — püspökség birtokai 143, 144.
 Váradszentpéteruteza 144.
 Váradújuteza 144.
 Váralja 136, 149, 151, 394.
 Váraljai-család 379.
 Várdai Ambrus özv. 398.
 Várday Mihály 373, 388. — Pál érsek 16.
 Várháborúk 1559-ben 79. — 1567-ben 112.
 Vári 355, 381.
 Várkony 60, 396.

- Vármező 470.
 Városkeszi 154, 155.
 Várszeg 139.
 Várvíz 145, 147, 344, 347, 364, 483.
 Vásárhely 144, 147, 344, 471.
 Vásárosnámény 88.
 Vekerd 343, 367.
 Velence 313, 415, 432, 495.
 Velencei követek 277, 328. — sürgönyök 95.
 Veleste 344.
 Vencsellő 113, 387, 388.
 Vendégi 394.
 Venecze 144.
 Vepres 248.
 Verancsics Antal 6, 7, 8, 18, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 44, 47, 54, 55, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 85, 86, 89, 103, 114, 115, 116, 117, 120, 123, 124, 126, 127, 139, 162.
 Verbias 382.
 Vercserova (Vercerova) 139, 363.
 Verebélyi-család 390.
 Verendin 361.
 Veresfalva 345.
 Veresmart 152, 153, 369, 388, 389.
 Veres Pál 238.
 Veress Endre 24, 28, 30, 31, 33, 38, 55, 58, 61, 79, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 100, 173, 181, 182, 184, 185, 195.
 Vermes 140, 361.
 Versecz 71, 360. — palánk 183.
 Vesselényi Pál 365, 436.
 Vesze 75.
 Veszprém m. 2, 34.
 Veszprémi püspök 30.
 Veterani tábornok 534, 535, 537, 539, 546, 550, 559.
 Vetés 372, 376, 377, 378, 379.
 Vetési-család (Kis- és Nagyvetési) 376, 378. — András 372. — Antal 372. — Ferencz 372. — István 372, 378. — János 372, 378. — László 376, 378. — Mihály 376, 378. — Péter 372. — Zsigmond 378.
 Vezend 370, 372, 377, 378.
 Vezest 355.
 Vezseny h. 60.
 Véczk 471.
 Vécs 197.
 Vécsei Sandrin 394.
 Véd 147, 344, 347.
 Védelmi intézkedések 474, 475, 476.
 Véggyanta 343.
 Vékei-cs. 391.
 Vémer 135, 346.
 Vér Mihály özv. 345.
 Vértes 134, 346.
 Vésztő 339.
 Vicsa 148, 150, 151, 349.
 Viczmándi-cs. 391.
 Viczmándi Tamás 135.
 Vid 223, 382, 386, 387, 388.
 Viddini szandzsákbég 31.
 Vieličkai sóbányák 158.
 Vil 393.
 Világos 75, 120, 123, 138, 139, 179, 189, 353, 571.
 Világosvára 153, 155, 156, 356, 497.
 Világosvári szandzsák 354.
 Vilma 136, 149.
 Vilmány 393.
 Vily 390, 391.
 Vimer 147.
 Vinnai-család 391.
 Vischer Péter 208.
 Visegrád 22, 27, 34, 35, 47, 492, 500.
 Visk 152, 353, 471, 485.
 Viski-család 390.
 Viski országgyűlés (1657.) 321.
 Visnyó 396.
 Viszák 140, 177, 361.
 Viszló 395, 396.
 Visznek 138, 154, 155, 356.
 Vitka 378, 379, 385.
 Vitkai György 379. — István 379. — János 379. — Mihály 379.
 Vizesd 344.
 Vizesgyán 144, 336.
 Vizesul 362.
 Vízköz 152, 153.
 Vizsoly 393.
 Voén 344.
 Vojkafalva (Vojkfalu) 152, 155.
 Voiski Szaniszló 110.
 Vorotnicza 381.
 Voxincz 362.
 Vozonie 362.
 Völcsök 149, 150, 151, 348.
 Vörösfalva 148.
 Wagner Car. 90.
 Wallis 501, 508.
 Wass György 502, 504, 524, 546, 547, 550, 560, 561, 562, 563, 566, 567, 568, 569, 580.
 Weiss Mihály 217, 226, 227, 228, 229.

- Welling Gotthárd 318.
 Weltwyck Gellért követ 51, 53.
 Wenzl hadbiztos 540.
 Werbőczy István 8, 30. — Hármaskönyve 564.
 Werder György 547.
 Werner György 3, 12, 15, 24, 37, 38, 39, 40, 46, 47, 48, 49, 52, 158, 159.
 Wesséfalva 155.
 Wesselényi-család 349.
 Wesselényi Ferencz 299, 314, 315, 324, 333, 348, 432, 487.
 Wesselényi István 225, 582.
 Wladanij 362.
 Zabancha 358.
 Zabola 325.
 Zadnya 152, 153.
 Zaguzsen 139.
 Zajta 372, 375, 377.
 Zak 363.
 Zaka 344.
 Zakoly 386.
 Zalai-család 390.
 Zala megye 2, 3, 34.
 Zalatna 445.
 Zalka 147, 373.
 Zamarscel 356.
 Zamglod 358.
 Zarazan 362.
 Zaránd 75, 138.
 Zarándi náhie 75, 138.
 Zaránd m. 36, 41, 45, 50, 52, 73, 74, 75, 80, 81, 120, 124, 132, 133, 137, 138, 139, 141, 142, 153, 155, 156, 174, 197, 198, 244, 256, 325, 335, 338, 353, 354, 356, 357, 398, 410, 417, 425, 430, 431, 438, 468, 485, 503, 513, 557, 572, 574, 576, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586.
 Zarándmegye tizede 162.
 Zaricsa 381.
 Zay Ferencz 76, 77, 82, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 113, 114.
 Zavidfalva 381.
 Zazar 173, 371, 374.
 Zábor 361.
 Zádorlak (Záderlak) 66.
 Zálha 471.
 Zám 74, 346, 385, 386, 388, 468.
 Zápróc 471.
 Zápshony 382, 383, 384, 385.
 Zóba 393.
 Zelemér 385, 386, 387, 389.
 Zeleméri László 389.
 Zemczel 354.
 Zemplén 391.
 Zemplén m. 2, 3, 20, 32, 45, 48, 52, 81, 96, 205, 262, 270, 271, 368, 390, 391, 392, 399.
 Zemplén vára 84.
 Zernafalva 155.
 Zerniesti 362.
 Zernyest 355, 561.
 Zeroina 381.
 Zétény 88, 110, 111.
 Zichy Rafael 345.
 Zilah 149, 150, 151, 399, 453, 470.
 Zilahi harminczad 162.
 Ziliz 395.
 Zimbrillafalva 381.
 Zimbró 139, 155.
 Zimbrul 355.
 Zimmermann Rezső 472.
 Zimony 122, 123.
 Zkradina 362.
 Zlanesti 362.
 Zlavest 344.
 Zlokna 358.
 Znitimozta 358.
 Zohodol 344, 362.
 Zokoli András özv. 389. — Boldizsár 389. — György 389. — István 389. — János 389.
 Zokoly 389.
 Zold 363.
 Zoltai-család 379, 396.
 Zoltán-család 390. — Imre 84. — Józsa 378. — Máté 385. — Mihály 378.
 Zolth 362.
 Zólyom megye 2.
 Zólyomi Dávid 287, 294, 295, 347, 348. — Miklós 148, 347, 379, 433. — Miklós árvái 345. — -féle uradalom 347.
 Zomboly 355.
 Zombor 336.
 Zombrul 139.
 Zomolya 396.
 Zomonovarest 362.
 Zoranj 362.
 Zorlencz 361.
 Zovány 151, 349, 350.
 Zölce 150, 151, 373.
 Zöldes 355.
 Ződ 344.
 Zrinyi Miklós gr. 334, 415, 416. — Péter 437.
 Zrinyiújvár 415, 416.
 Zrumil 358.
 Zternik 362.
 Zurko 382.

- Zuzafalva 344.
Zuzanfalva 155.
Zúgó 173.
Zsadány 135, 147, 343, 346, 391, 394,
395.
Zsaguzen 363.
Zsarnóczai 492.
Zsáka 114, 123, 134, 144, 177, 347,
368.
Zsákfalva 149, 150, 151.
Zsák J. Adolf 82.
Zsebes 394.
Zsércz 396.
Zsibó 150, 151, 348, 400, 470.
Zsidóvár 139, 156, 362, 363.
- Zsigmond lengyel kir. 4, 5, 40, 83,
91, 114, 116, 119, 129.
Zsilinszky Mihály 66, 176, 177, 178,
179, 304, 309, 310, 312, 338, 342.
Zsír 393.
Zsitvatoroki béke (1606.) 199, 211,
238, 241.
Zsobok 435, 469.
Zsolnai zsinat (1610.) 221.
Zsukány 344.
Zsupán 362, 363.
Zsupunest 362, 363.
Zsurest (Zsuresti) 140, 363.
Zsurk 389.
-

TARTALOM.

<i>Előszó</i>	Olda III
---------------------	-------------

ELSŐ RÉSZ.

Az erdélyi fejedelemség politikai és földrajzi kialakulásának története. 1541—1571.

Bevezetés	1
I. Gönczi tárgyalások 1540 januárius. V. Károly törekvései Buda megszerzésére és Scepper küldetése. A János király-párt bomlása és ebben Serédi Gáspár szerepe. Területi változások az átpártolások következtében. János kir. halála; a rákosi királyválasztó országgyűlés 1540 szeptemberében	11
II. Készületek Budavára visszafoglalására. Fels Lénárt hadivállalata. Erdély belső állapota, Majláth és Balassa. Szulejman beavatkozása János Zsigmond érdekében. A német haderő veresége, Buda török kézre jutása. Új területi kialakulások 1541.	26
III. Budavár bukásának hatása. Részgyűlések 1541-ben. A gyalui egyezség 1541 december 29-én. Az erdélyi fejedelemség szervezése. A tiszántúli megyék politikai magatartása 1541 óta és csatlakozása Erdélyhez	36
IV. A nagyszombati országgyűlés 1545 febr. 2. és következményei. Az erdélyi joghatóság térfoglalása a Tiszántúl. A területi egyesítés újabb kísérlete, a nyírbátori szerződés 1549. Erdély és a magyar királyság egyesülése, a szászsebesi egyezmény 1551 júl. 19.	50
V. Erdély átadása és a porta. Fráter György szerepe az 1551-i török támadás alkalmával. A törökök újabb hódításai, Lippa eleste és visszavétele. Fráter György halála. Az 1552-i török hadjárat és eredményei. A hódoltság terjedése és szervezete a Tiszántúl. Mozgalmak Ferdinánd ellen. Erdély végleges különválása a magyar királyságtól	62
VI. A keletmagyarországi megyék viszonya Erdélyhez 1556 után. I. Ferdinánd és Izabella tárgyalásai a magyarországi részek ügyében 1556. Várháborúk 1557-ben. Egyezkedési kísérletek 1559-ben. Izabella halála	79

VII	Tárgyalások I. Ferdinánd és János Zsigmond közt 1560-ban. Zay Ferencz kassai főkapitány támadása. Tárgyalások 1561-ben. Balassa Menyhért elpártolása és Zay újabb támadása. János Zsigmond területi veszteségei. A hadadi ütközet 1562 márczius 4-én. Békealkudozások 1562-ben. Báthory István és Blandrata György követségei 1563. Albany küldetése Erdélybe. Kiegyezési kísérletek 1564-ben. I. Ferdinánd halála	93
VIII.	A nagyszöllősi értekezlet 1564 július. Eredménytelensége, ellenséges készülődések. Szatmár visszavétele 1564 szept. 3. és következményei. János Zsigmond sikerei. Schwendi Lázár támadása 1565. Szatmári egyezkedések. A porta beavatkozása a fejedelem érdekében. Báthory István követsége. Szulejman 1566-i hadjárata és annak következményei. A gyulai hódoltság. Várháborúk 1567. Drinápolyi béke. 1568. Speyeri szerződés és előzményei	112
IX.	A Partium területi viszonyai. Bihar-, Középszolnok-, Kraszna-, Zarándmegyék, Kővárvidék, Lugos és Karánsebes vidéke. Birtokviszonyok. A magyarországi részek gazdasági jelentősége	132

MÁSODIK RÉSZ.

Területi változások. 1571—1660.

I.	1571—1594. Báthory István fejedelemsége. Erdély és a magyar királyság közjogi viszonya. A török hódoltság terjeszkedése a Partiumban. Báthory Zsigmond és Rudolf szövetsége a török ellen s Erdély beavatkozása a tizenötéves török háborúba	167
II.	1594—1601. A prágai szerződés 1595 januárius 28-án. A törökökkel folytatott harcok a Maros—Temes-vidéken. Báthory Zsigmond lemondása, Erdély és Magyarország egyesülése. Báthory Zsigmond és Endre fejedelemsége. Mihály vajda. Székely Mózes felkelése	183
III.	1601—1606. Bocskay István szabadságharcának okai. Bocskay erdélyi fejedelemsége, a bécsi béke és jelentősége. A zsitvatoroki béke.....	199
IV.	1607—1613. Rákóczy Zsigmond fejedelemsége. Az új magyarországi részek visszacsatolása. Báthory Gábor fejedelemmé választása; politikai viszonya a magyar királysághoz. A kassai egyezség. A hajdútelepítések. A második kassai egyezség. Báthory és a porta. Forgách Zsigmond támadása. A tokaji egyezség. Báthory bukása	211
V.	1613—1615. Bethlen Gábor és a magyarországi részek. Alkudozások az udvarral. A galgóczi és nagyszombati tárgyalások, a nagyszombati egyezség 1615 május 6. Bethlen és a porta. Lippa és Jenő ügye. Lippa és tartozékainak átadása	231
VI.	1615—1621. Bethlen és az udvar politikai viszonya Lippa átadása után. Homonnay György támadása. A nagyszombati tárgyalások	

és a második nagyszombati egyezség 1617 július 31. A nagy- károlyi értekezlet 1619 márczius. Bethlen első támadásának okai, támadása, alkudozások az udvarral. Hainburgi tárgyalások. A nikolsburgi béke	251
VII. 1621—1636. A nikolsburgi béke jelentősége. Bethlen második és harmadik támadása. Bethlen halála. Pártküzdelmek Erdélyben. I. Rákóczy György fejedelemsége. Az eperjesi értekezlet és béke 1632 szept. 28. Rákóczy és a porta	273
VIII. 1636—1648. I. Rákóczy György részvétele a harmincéves háborúban; támadása; a linezi békét megelőző tárgyalások; a linezi béke. Rákóczy külpolitikája	296
IX. 1648—1660. II. Rákóczy György és a részek. Politikai viszonya a bécsi udvarhoz s a lengyel királysághoz; lengyel hadjárata. Erdély és a porta. Rhédey Ferencz, Barcsay Ákos fejedelemsége. Rákóczy bukása, Várad elfoglalása	314
X. A magyarországi részek területi és birtokviszonyai. Csanád-, Külső- szolnok-, Békés-, Csongrád-, Bihar-, Középszolnok-, Kraszna-, Máramaros-, Zaránd-, Aradmegyék, Kővár, Lugos és Karánsebes vidéke. Hódoltsági és lakossági viszonyok	335
XI. A hét vármegye: Ugocsa-, Szatmár-, Bereg-, Szabolcs-, Zemplén-, Abaúj-, Borsodmegyék. Területi, birtok- és hódoltsági viszonyok. A részek gazdasági jelentősége	368

HARMADIK RÉSZ.

Erdély hanyatlásának és önállósága megszűnésének története. 1660—1711.

I. 1660—1664. Nagyvárad bukásának jelentősége és hatása. Kemény János fejedelemsége és szövetsége I. Lipóttal. I. Apaffi Mihály. Parasztmozgalmak a Partiumban 1660—1661. A törökök hó- doltatásai és az azok ellen felmerült panaszok. A magyarországi török hadjárat és Erdély. Székelyhid lerombolása	407
II. 1665—1671. Kísérletek az I. Lipóttal való szövetkezésre. Rottal János küldetése. Bánffy Dénes bécsi követsége 1665. Védelmi intézkedések a hódoltatásokkal szemben. Erdély és az interressa- tusok. Sebesvár ügye. Zarándmegye behódolásának kérdése. Portai követségek. A Halmagyvidék behódolásának végrehajtása	425
III. 1671—1686. A hódoltatások folytatása. Nemes János és Szilvási Bálint követségei. A törökök erőszakoskodásai. Bánffy Dénes ellenállása; a kolozsvári egyezség (1674 okt. 19.) és végrehajtása. Tárgyalások a váradi pasával, azok eredménytelensége. Védelmi intézkedések. Ellentétek a váradi törökök és az erdélyiek közt, kísérletek azok elsimítására	445
IV. Területi elhelyezkedés 1658—1660 óta. Lakossági viszonyok. Védelmi intézkedések. Kolozsvár átszervezése. A kolozsvári,	

somlyai főkapitányság. Adózás. Kraszna-, Középszolnok-, Dobokamegyék adózása. Fiscalitások, bányajövedelmek, harminczadok megszűnése, ennek következményei	467
V. 1680—1685. Thököly Imre fővezérsege, viszonya Erdélyhez. Apaffi és az 1683-i török hadjárat. Erdély és a magyar királyság közjogi viszonya. Tárgyalások I. Lipót kormányával. Dunod megbízatása. Teleki Mihály és a kercsesorai szerződés 1685 ápr. 14. A részek katonai megszállása. Dunod újabb küldetése ; az ebesfalvi egyezség 1685 nov. 27. Haller János és Somlai Ferencz követségei	486
VI. 1685—1686. A Partium megszállása és ennek következményei. Gyulai Ferencz újabb követsége Caraffához 1686 januárban. Haller János ünnepélyes követségének bécsi tárgyalásai. Apaffi és Sobieski. Erdély megszállása és gr. Scherfenberg. Tárgyalások a delegatio és gr. Scherfenberg közt	506
VII. 1686 június—1687. Haller János követi tárgyalásainak befejezése. A Haller-féle egyezség 1686 június 28. Scherfenberg kivonulása Erdélyből. Budavár visszafoglalásának következményei. Újabb elszállásolások a részekben; a Caraffával és a bécsi udvarral folytatott tárgyalások. Erdély és a porta. Károly loth. herczeg küldetése és Erdélybe nyomulása. Küküllővári tárgyalások 1687 okt.	526
VIII. 1687—1692. Balázsfalvi szerződés 1687 okt. 27.; jelentősége és végrehajtása. Erdély elszakadása a portától, visszakapcsolása Magyarországhoz. Az 1688 május 10-i fogarasi országgyűlés. Nagy Pál, Vay Mihály követsége. Apaffi halála, Thököly fejedelemsége. Bethlen Miklós követsége. A Diploma Leopoldianum és hatása	548
IX. 1692—1732. Kelet-Magyarország megszerzése. A részek közjogi helyzete. Erdély és a részek. Alvinczy követsége. Biharmegye különválása. A nádor álláspontja. Kassai katonai bizottság. Határrendezések és Marsigli. A részek visszakapcsolásának kérdése az erdélyi és magyar országgyűléseken. Az 1712 szept. 16-i és az 1732 decz. 31-i királyi végzések	570
Név- és tárgymutató.....	587
Függelék	647

FÜGGELEK.

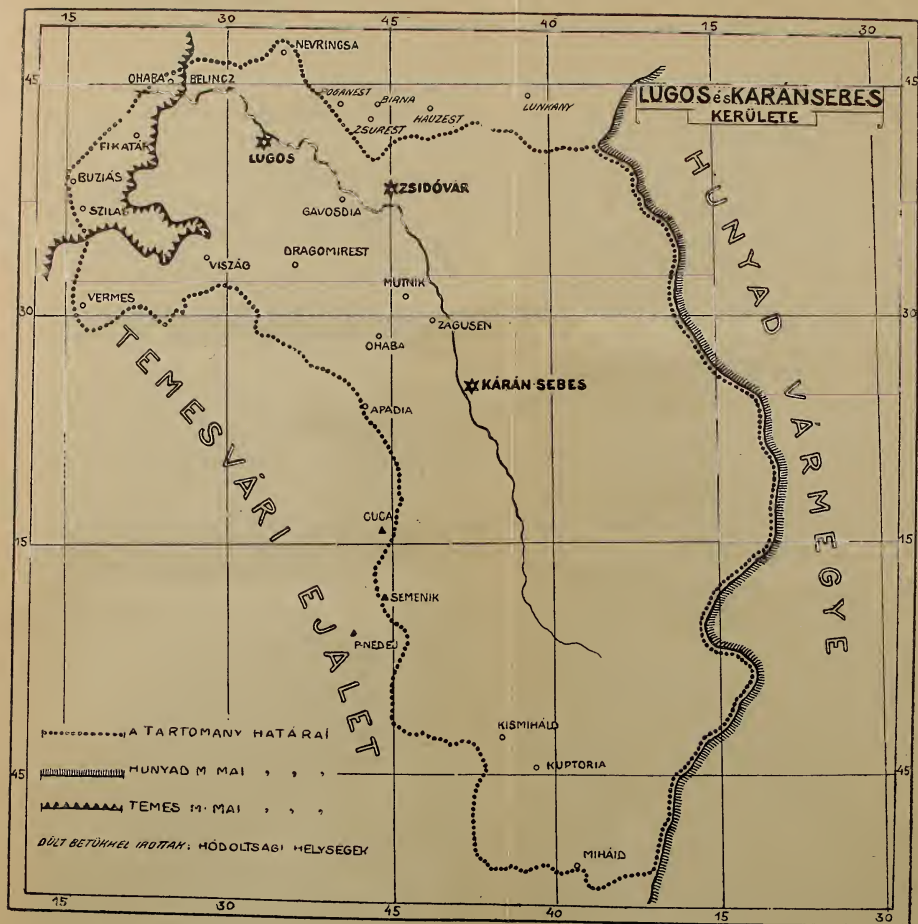
Minthogy Erdély területi változásai jobbára a speyeri szerzõdéssel Erdélyhez kapcsolt magyarországi megyékben mentek végbe, szükségét láttuk Bihar-, Középszolnok-, Kraszna-, Zarándmegyék és a Lugos—Karánsebes-kerület XVI. századi vázlatos térképei megrajzolásának is. Máramarosmegye térképét szándékosan mellőztük, mivel e megye földrajzi elhelyezkedése a középkortól fogva változatlan.

E térképek a dic. conscriptiók alapján önállóan vannak megszerkesztve; területi ingadozásról lévén szó, a fõsúlyt a határhelységek megjelölésére helyeztük s nem a kimerítõ, részletezõ ábrázolásra; ez magyarázza meg a helységeknek a térkép vázlatokon észlelhetõ sajátágosnak tetszõ elhelyezkedését.

DB Lukinich, Imre
738 Erdély területi változásai
L85 a török hódítás korában

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 07 06 22 09 004 9